

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Filozofická fakulta

Historický ústav

PhDr. Dana Jakšičová

DCERY SVÉ DOBY?

**Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry
Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých
zemích v letech 1851-1938(1950)**

Disertační práce

školitel: doc. PhDr. Miroslav Novotný, CSc.

České Budějovice 2010

Prohlašuji, že jsem disertační práci s názvem *Dcery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích v letech 1851-1938(1950)* vypracovala samostatně za použití uvedených pramenů a literatury.

V Českých Budějovicích dne 24. 9. 2010

.....
PhDr. Dana Jakšičová

Věnováno všem školským sestrám mé generace, dcerám konce dvacátého století, které mají odvahu a vytrvalost hledat smysl a podobu řeholního života ve století jednadvacátém a ví, že znalost historie je klíčem k pochopení současnosti.

Poděkování

Chtěla bych zde poděkovat všem, kteří ke vzniku této práce nějak přispěli: doc. PhDr. Miroslavu Novotnému, CSc. a Mgr. Zdeňku Dudovi za všechny diskuse, rady a připomínky, chudým školským sestrám slavkovské komunity, kde jsem se vždy cítila jako doma, sestře Anežce Novoměstské za všechnu pomoc nejen při studiu v břevnovském archivu, sestře Květě Vinklárkové za umožnění pobytu v Římě v generalátu školských františkánek, sestře Consolátě Neumannové, archivářce chudých školských sester v Mnichově, za velkou ochotu a pomoc při vyhledávání pramenů, sestře Benediktě Müllerové, archivářce chudých školských sester v Berlíně, za poskytnutí potřebných údajů, Katce Holanové za opatření kopie stanov v mateřinci v Grazu, sestře Viktorii Havlové, bez jejíchž vzpomínek by řadu stránek nebylo možné napsat, a především sestrám naší českobudějovické komunity za nekonečnou trpělivost, pochopení a podporu.

ANOTACE

Disertační práce se zabývá dějinami tří ženských řeholních kongregací, které působí v českých zemích od 19. století pod názvem školské sestry. Široké a dosud nezpracované téma je uchopeno ve třech rovinách: kongregace jako církevní instituce, vnitřní život řeholních komunit a pedagogická činnost školských sester. Využity byly různé typy pramenů, převážně uložené v soukromých archivech kongregací, a různá metodologická východiska, která sjednocuje komparativní pohled na tři podobné instituty. Cílem bylo představit pedagogicky činnou řeholní kongregaci 19. století co možná nejkomplexněji jako dobový fenomén a badatelky přispět v oblasti výzkumu českých církevních dějin a dějin školství.

The thesis deals with the history of three religious women congregations that have worked in the Czech Lands since the 19th century and were called school sisters. The broad theme, which has not been researched yet, is handled in three levels: the congregation as a church institution, the internal life of religious communities and the pedagogical activity of the school sisters. Various types of sources were used, mostly deposited in private archives of the congregations. Various methodologies are integrated by comparative approach to three similar institutes. The aim was to show a pedagogical oriented religious congregation of 19th century as a phenomenon of its period and to contribute to the research of the Czech church history and the history of education.

OBSAH

Úvod	7
I. část: Devatenácté a první polovina dvacátého století v českých zemích	20
I. 1. Ideové proudy, společensko-kulturní změny a vývoj církve v 19. a první polovině 20. století	21
I. 2. Na cestě ke vzdělané společnosti	37
I. 2. 1. Dlouhé devatenácté století	37
I. 2. 2. Léta 1918-1950	43
I. 3. Moderní řeholní kongregace - nová kapitola v dějinách katolické církve	46
II. Kongregace školských sester jako instituce	54
II. 1. Okolnosti zrodu tří řeholních kongregací	55
II. 1. 1. Bavorsko	55
II. 1. 2. Štýrsko a Slatiňany	61
II. 1. 3. Čechy	68
II. 1. 4. Vzájemné kontakty zakladatelů školských sester	72
II. 2. Doba rozkvětu	92
II. 2. 1. Početní a geografické rozšíření	92
II. 2. 2. Pedagogická činnost sester – typy a četnost školských zařízení	98
II. 3. Úloha normy v řeholních institutech	107
II. 4. Společnost přísně hierarchizovaná	127
II. 5. Bez peněz se stavět nedá	137
III. Život za klášterní branou	167
III. 1. Duchovní rozměr zasvěceného života	168
III. 1. 1. Sliby evangelních rad	171
III. 1. 2. Modlitba a pobožnosti	190
III. 1. 3. Askeze a zasvěcený život moderního věku	197

III. 1. 4. Prostředky a vnější opatření k zachování řeholní kázně	200
III. 2. Vrůstání do komunity	213
III. 3. Řeholnice v očích svých i světa a svět očima řeholnic	232
III. 3. 1. Sebereflexe a kolektivní identita řeholních sester	232
III. 3. 2. Řeholnice v očích společnosti	243
III. 4. Řeholní komunita jako sociální skupina	274
III. 4. 1. Sociální a regionální původ řeholnic	275
III. 4. 2. Národnostní otázka v řeholních komunitách	287
III. 4. 3. Sestry a vzdělání	299
III. 4. 4. Velikost a stabilita komunit	315
III. 5. Řeholní komunita jako rodina	330
IV. Ve službě mládeži	349
IV. 1. Sestry za katedrou	356
IV. 2. U těch nejmenších	387
IV. 3. V roli matek	410
IV. 4. Zkouška trpělivosti a lásky	441
Závěr	458
Résumé	478
Prameny a literatura	480
Seznam zkratk	498
Přílohy	

ÚVOD

Téma práce, struktura a metodologická východiska

Jedním z podborů široké historické disciplíny zvané církevní dějiny¹ jsou dějiny církevních institucí² a v jejich rámci dějiny řeholních společností. Studium dějin řeholních řádů v Čechách a na Moravě bylo v dobách podunajské monarchie a první republiky rozvíjeno téměř výlučně v konfesní linii církevního dějepisectví, často přímo členy jednotlivých institutů.³ V dobách komunistického režimu pak směřovalo k této tematice vyjít jen několik ojedinělých prací v oboru archivnictví.⁴ Až po roce 1989 se začalo, převážně mezi střední a mladší generací historiků, poměrně úspěšně rozvíjet bádání v oblasti dějin řeholního života středověku a raného novověku. Tyto aktivity se dočkaly již několika publikačních výstupů jak monografických, tak sborníkových.⁵ Kromě toho mají některé instituty, stejně jako dříve, historiky ve vlastních řadách, kteří, byť v omezené míře, pokračují v linii konfesního dějepisectví.⁶ Do bohaté historie zasvěceného života ovšem patří také jeden fenomén, který je v české historio-

¹ Předmětem církevních dějin a vztahem historie a teologie v této vědecké disciplíně se v českém prostředí nejnověji zabýval Jiří HANUŠ, *Pozvání ke studiu církevních dějin*, Brno 1999, s. 44-57. Otázkou bádání v oblasti českých církevních dějin se zabývala sekce církevních dějin na VIII. sjezdu českých historiků v Hradci Králové 10. - 12. září 1999, jejímž výstupem je sborník Libor JAN (ed.), *České církevní dějiny ve druhé polovině 20. století*, Brno 2000.

² Syntetická práce z pera českého historika na toto téma chybí, z překladů viz např. Peter NEUNER, *Laici a klérus*, Praha 1997.

³ Tyto starší práce jsou dobře podchyceny v bibliografických přehledech jednotlivých dílů *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích* od Milana Bubna. V posledním dílu tohoto velkolepého projektu by měly být zpracovány i ženské řeholní kongregace, vzhledem k rozsahu problematiky a počtu těchto společenství je však otázkou, nakolik bude autor schopen proniknout hlouběji do tématu. Srov. dosud publikované svazky Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, I, II/1-2, III/1-3, Praha 2004 – 2008.

⁴ Především Josef SVÁTEK, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, Zvláštní příloha k Sborníku archivních prací XX, 1970, č. 2, s. 505-624.

⁵ Např. Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006; Milan BUBEN, *Rytířský řád křížovníků s červenou hvězdou*, Praha 1996; Tomáš ČERNUŠÁK – Augustin PROKOP – Damián NĚMEC, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001; Ivana ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995; TÁŽ (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4. - 5. 6. 2003*, Praha 2003; TÁŽ (ed.), *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13. - 15. září 2007*, Praha 2008; Martin ELBEL, *Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích v 17. a 18. století*, Olomouc 2001; Petr HLAVÁČEK, *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*, Praha 2005; Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142-1420*, I. svazek, Praha 1998; TÁŽ, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142-1420*, II. svazek, Praha 2002; TÁŽ (ed.): *900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28. - 29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze*, Praha 2000; Libor JAN, *Bratři špitálu Panny Marie v českých zemích 1204-1411*, Tišnov 1995; Libor JAN – František SKŘIVÁNEK, *Němečtí rytíři v českých zemích*, Praha 1997; Jiří POŘÍZKA, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870-1998: české velkopřevorství řádu maltézských rytířů a jeho představitelé*, Olomouc 2002.

⁶ Z nejznámějších alespoň Josef Koláček SJ, Miroslav Pacifik Matějka OFMCap, Petr Alcantara Houška OSF, Jindřich Charouz OPræm.

grafii až na drobné výjimky⁷ dosud opomíjen a systematictějšího vědeckého zpracování se stále nedočkal ani v jiných evropských zemích, i když někde již byly v tomto ohledu podniknuty první kroky.⁸ Jedná se o novodobé řeholní kongregace, převážně ženské, které v hojně míře vznikaly v Evropě v 19. a první polovině 20. století a svým počtem, rozsahem činnosti a významem v tomto období jednoznačně předčily staré řády, jež po otřesech způsobených francouzskou revolucí a josefínskými reformami již nikdy nedosáhly svého dřívějšího rozkvětu. Řeholní kongregace nesou specifické rysy doby, v níž se zrodily, a v jejich samotné podstatě je obsažen rozpor mezi potridentskými disciplinárními předpisy a tradiční zbožností na jedné a flexibilní přizpůsobivou činností v moderní společnosti na druhé straně. Liberalizující, nacionalizující a proletarizující se Evropa 19. století si vyžádala stovky nových řeholních společností krátce poté, co Josef II. a Napoleon mnoho řeholí zrušili či omezili jako přežitek. Zároveň je však pouze trpně tolerovala, neboť zaplňovaly prázdny prostor tam, kde stát ještě nebyl schopen uspokojivě zasahovat, ale pro velkou část tehdejší společnosti nepředstavovaly nejvítanější řešení. Již pro tento paradox je tematika ženských kongregací velmi zajímavá a zaslouží si pozornost a pečlivé studium ze strany historiků.

Skutečnost, že odborná literatura k této problematice v české historiografii prakticky neexistuje, má tři hlavní důvody. První souvisí s celkově slabou úrovní bádání o českých církevních dějinách 19. a počátku 20. století. Před rokem 1948 byla témata řeholních kongregací i jiných fenoménů a událostí tohoto období příliš „mladá“ a často i ožehavá na to, aby vzbudila větší pozornost tehdejších historiků, později se na čtyři desetiletí stala tabuizovanými a v devadesátých letech zůstala až na několik drobných výjimek stát mimo oblast badatelského zájmu, neboť zde nebylo na co navázat. Téma tak zůstává stále do značné míry neobjeveno. Druhý důvod spočívá v tom, že se jedná o záležitost velmi nepřehlednou. O procesu vzniku, postupného štěpení, vydělování nových větví a hlavně o obrovském počtu těchto společenství neměly mnohdy dostatečné informace ani příslušné církevní úřady a vytvořit podrobnější obraz řeholního života v dané době je mimořádně složité a náročné. Jedním z ojedinělých úspěšných pokusů o zachycení dějin řeholního života od starověku do třicátých let 20. století zůstává monumentální dvousvazkové dílo německého historika Maxe Heimbuchera, podle něhož lze počet ženských kongregací odhadnout na několik set.⁹ Většina těchto společenství

⁷ Dějinami řeholních kongregací působících na území bývalého rakouského Slezska se zabývá Petr Tesař – viz níže.

⁸ Například v Německu, viz níže.

⁹ Jenom ženských kongregací III. řádu svatého Františka existovaly víc než čtyři stovky. Max HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche I-II*, Paderborn 1933-1934. V Rakousku zmapoval stav

měla pouze regionální charakter a je zřejmé, že cesta k hlubšímu zpracování dané problematiky vede přes drobné dílčí práce o jednotlivých institutech, provedené na základě pečlivého heuristického výzkumu. Teprve potom bude možné psát díla s širším záběrem, zaměřená na jednotlivé aspekty života řeholních kongregací, a vyslovovat obecnější závěry. Nakonec třetím důvodem k opomíjení této oblasti českých církevních dějin je otázka dostupnosti pramenů. Na rozdíl od středověkých a raně novověkých řádů, které mají až na výjimky své fondy uloženy v síti státních archivů, je převážná většina stěžejních pramenů k dějinám moderních kongregací uchovávána v soukromých archivech těchto institutů, tudíž přístup k nim je vázaný na dohodu s představenými a i pak bývá většinou umožněno prostudovat jenom vybrané materiály. Zde jsou také střeženy publikace a samizdaty, v nichž se řeholníci (nebo někdo z okruhu jejich známých) pokusili sepsat dějiny svého institutu či životopisy zakladatelů nebo jiných významných členů. Nepočtená literatura k tématu, která navíc nepatří do oblasti odborných prací, je tudíž často stejně těžko dostupná jako prameny.¹⁰ Ve státních archivech lze najít řadu doplňujících informací pro období před rokem 1950, ať již v biskupských archivech či fondech měst a velkostatků, nikoli však základní materiál k tématu. Pokud se v souvislosti s likvidací řeholí v padesátých letech dostaly do archivů i významnější prameny, pak zpravidla nepatří ke zpracovaným fondům a o jejich existenci se většinou neví. Nakonec je třeba zmínit i skutečnost, že mnoho cenných písemností bylo v padesátých letech zničeno, často i samotnými řeholníky ze strachu, aby se nedostaly do nepovolaných rukou.

Předkládaná disertační práce je příspěvkem k dějinám řeholních kongregací v českých zemích. Svým charakterem stojí někde uprostřed mezi dílčí analýzou jednoho institutu a celkovou syntézou, pro niž ještě zdaleka není připravená půda. V pracích, které budoucí syntéze musejí nutně předcházet, lze volit v zásadě dvě hlavní metodologická východiska. Na prvním místě se nabízí hloubková analýza vývoje jednoho společenství, založená na faktografii a vyčtení co možná největšího množství pramenů, práce víceméně pozitivistická, v tomto případě však nutná, neboť „velké dějiny“ řeholních kongregací dosud nebyly zpracovány a i základní informace mohou být objemem. Druhou možností je rezignovat na komplexnost a zaměřit se na dílčí témata z dějin kongregací, která lze zpracovat pro několik institutů najednou za využití komparativního přístupu a moderních metod historického výzkumu – nabízí se zejména

řeholních institutů krátce před vypuknutím první světové války Alfons ŽÁK, *Oesterreichisches Klosterbuch. Statistik der Orden und Kongregationen der katholischen Kirche in Oesterreich*, Wien 1911.

¹⁰ Přehled historiografie nejvýznamnějších ženských kongregací působících v Čechách a na Moravě viz Dana JAKŠIČOVÁ, *Ženské kongregace a jejich dějiny. Reflexe vlastní historie členkami řeholních institutů*, in: Pavol Mačala - Pavel Marek – Jiří Hanuš (eds.), *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*, Brno 2010, s. 242-259.

prosopografie, kolektivní mentality, výzkum každodennosti, sociálního postavení a kariérních vzestupů, genderová specifika řeholního života, analýza rituálů a z nich vyplývající vzorce chování a jednání, rozbor nástrojů sociální disciplinace a další koncepty historické antropologie.¹¹ V dané situaci se jeví jako nejvhodnější kombinace obou variant, proto byla za předmět výzkumu zvolena tři řeholní společenství. Za kritérium výběru z široké škály kongregací, jež v českých zemích od 19. století působily, posloužil název. Disertace navazuje na diplomovou¹² a rigorózní práci autorky,¹³ jež se obě zabývaly Kongregací Školských sester de Notre Dame¹⁴ (lidově zvaných notredamky – tento název je z důvodu zřetelného rozlišení nadále používán). K nim byla přibrána další společenství, v jejichž názvu se rovněž objevuje označení školské sestry: Kongregace Chudých školských sester Naší Paní (dále jen chudé školské sestry, případně též mnichovské sestry) a Kongregace Školských sester sv. Františka (dále školské františkánky). Jedná se o instituty příbuzné nejen zaměřením činnosti, ale, jak se v průběhu bádání ukázalo, i svými historickými kořeny. To představuje ideální materiál pro komparaci, neboť nikdo nemůže vytknout, že je srovnáváno nesrovnatelné. Počet tří kongregací je nejmenší možný pro to, aby výsledky (nejen komparativního) výzkumu bylo možné alespoň částečně zevšeobecnit a vyslovit předběžné závěry o některých otázkách řeholních kongregací jako celku. Tři společenství jsou zároveň maximálním počtem, při němž bylo únosné a proveditelné studium v hloubce a rozsahu, který vyžadovala zde zpracovávaná témata, neboť téměř celá práce je postavena na výzkumu značného množství primárních pramenů, rozptýlených po řadě archivů v České republice i v zahraničí.

Cílem disertační práce je pokus rekonstruovat co možná nejkompexnější obraz pedagogicky zaměřené ženské řeholní kongregace 19. a první poloviny 20. století v českých zemích. K němu se snaží dospět analýzou jednotlivých oblastí života zvolených řeholních spo-

¹¹ Možnosti historicko-antropologického přístupu ve výzkumu ženských kontemplativních klášterů raného novověku nastínil na základě reflexe francouzské a německé historiografie Jan ZDICHYNEC, *Přístupy k výzkumu ženských klášterů kontemplativních řeholí v raném novověku*, in: Martin NODL – Daniela TINKOVÁ (eds.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 95-135. Zdůrazňuje přitom paralelní sledování několika klášterů různých řádů na určitém teritoriu. Tento koncept je s drobnými úpravami velmi dobře použitelný i pro centralizované apoštolsky činné (a tedy nekontemplativní) kongregace 19. století. K teoretické diskusi o historicko-antropologických přístupech kromě výše citovaného titulu srov. též Lucie STORCHOVÁ (ed.), *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Sborník příspěvků z workshopu „ANTROPOLOGIE – HISTORIE – TEORIE“ konaného na FHS UK v Praze dne 17. 11. 2005, Praha – Ústí nad Labem 2007.

¹² Dana JAKŠIČOVÁ, *„Vezmi dítě a vychovej mi je!“ Učitelská a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871-1950*, diplomová práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2003.

¹³ TÁŽ, *Dílo důvěry a lásky. Působení Kongregace Školských sester de Notre Dame v českobudějovické diecézi v letech 1853-1948*, rigorózní práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005.

¹⁴ Původní název Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame, který byl používán až do roku 1968, zde není uváděn, neboť je totožný s názvem druhé studované kongregace.

lečenství za využití různých metodologických přístupů. Na základě podrobného rozboru se pak v závěru pokouší představit řeholní kongregaci v její celistvosti a vystihnout charakteristiku řeholnice - školské sestry daného období. Časově je téma vymezeno léty 1851 a 1938, respektive 1950. Spodní hranici představuje rok příchodu prvních školských sester do Čech. Toto datum se sice neobjevuje v základních chronologických přehledech dvou zúčastněných kongregací – chudých školských sester a notredamek, neboť se ve skutečnosti jednalo pouze o pokus, který skončil nezdarem, z hlediska dalšího vývoje byl však rozhodující.¹⁵ Nejednoznačnost horní hranice je dána především tím, že do disertace nebyla z důvodů rozsahu zahrnuta problematika kongregací za druhé světové války, která by měla být v dohledné době zpracována jako diplomová práce na Cyrilometodějské fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a eventuelně připojena jako pátá část ke knižní verzi této práce. Také tabulky se statistickými údaji jsou dovedeny pouze do roku 1938, neboť pro čtyřicátá léta nebylo možné řadu čísel dohledat. Zároveň se však v textu často objevuje - logický a nezbytný - přesah do roku 1950, zejména v kapitolách o školství a komunitním životě.

Práce je rozdělena do čtyř tematicky i metodologicky značně odlišných částí, které se dále dělí na kapitoly a případně i podkapitoly. První část zasazuje studované téma do souřadnic dobového kontextu, vymezuje terminologii používanou v oblasti církevního dějepisectví a nastiňuje vývoj ve dvou pro tuto problematiku stěžejních sférách – církvi a školství. V otázce církevního vývoje se snaží vedle dominantní Církve římskokatolické naznačit i celkovou situaci v protestantském světě a přiblížit církevně-náboženský vývoj v českých zemích. Více či méně podrobně se přitom dotýká tří diskursů – oficiální církevní linie, intelektuálního filosoficko-teologického diskursu a lidové zbožnosti. Přehled vývoje školství se omezuje na zachycení postupné proměny zákonodárství a soustavy škol v habsburské monarchii a Československu 19. a první poloviny 20. století. V závěrečné kapitole první části je představena tematika řeholních kongregací 19. století jako produktu své doby a předmětu možného badatelského zájmu.

Druhá část je soustředěna na řeholní společenství jako instituci. Převažuje v ní deskriptivní analýza faktografických a statistických údajů a přibližuje se k tomu, co bývá nazýváno „velkými dějinami“. V pěti kapitolách se postupně dotýká hlavních témat, která je třeba zodpovědět při rozboru dějin instituce: okolnosti a proces vzniku, členská základna a geografické rozšíření, norma, kterou je řízena (problematika stanov), její struktura a nakonec finanč-

¹⁵ Srov. kapitola II. 1. Při líčení okolností vzniku kongregací mimo oblast českých zemí zasahuje výklad i do třicátých a čtyřicátých let 19. století.

ní otázka. Zajímavé výsledky přinesla kapitola II. 1., která pojednává o založení všech tří kongregací a za využití dosud nevytěžených pramenů (zejména korespondence mezi zakladateli) ukazuje nový pohled na vzájemné vztahy těchto institutů v prvních letech jejich existence.

Ve třetí části disertace je řeholní kongregace představena jako společenství konkrétních lidí. Tyto pasáže jsou metodologicky nejbohatší, zůstávají však limitovány typem dochovaných pramenů. V prvních dvou kapitolách, zabývajících se spiritualitou sester a procesem řeholní formace, byly využity historicko-antropologické přístupy i dějiny mentalit. Třetí kapitola je věnována kolektivní identitě a sebereflexi řeholnic a vnímání alterity druhého, respektive cizího. Hlavní otázkou zde tedy je, jak pojímaly řeholní sestry okolní svět a jak tento svět viděl osoby „za klášterní branou“.¹⁶ Alterita je pojímána jako formulování identity někoho druhého. Setkávání dvou odlišných světů, z nichž každý představoval pro příslušníky druhého tajemno a ne vždy jednoznačně definované nebezpečí, dalo vzniknout celé řadě schematických obrazů a klišé o „těch druhých“, jež byly vyvraceny pouze množícími se kontakty a vzájemným poznáváním se. K této obecné tezi poskytly prameny celou řadu konkrétních dokladů a řeholní společenství ve vztahu k okolní společnosti se ukázalo být ideálním materiálem pro další výzkum identit a obrazu druhého.¹⁷ Následuje prosopografická¹⁸ sonda, v níž byla sestavena více než tisícovka biogramů příslušnic tří kongregací školských sester. Její výsledky, shrnuté ve čtvrté kapitole, umožnily rozkrýt problematiku sociálního původu sester, korelace jejich rodiště s geografickým rozšířením působnosti institutu, věku odchodu dívek do řeholního společenství, vzdělání řeholnic, stability komunit a za využití dalších pramenů též složitou otázku soužití více národností v rámci jedné kongregace. Poslední kapitola třetí části

¹⁶ Pokud je v textu používán výraz „světský“, jedná se o výpůjčku z náboženské terminologie, která byla v dané době běžně používána v pastorační práci kněží a měla své pevné místo ve slovníku řeholních sester. Je tím třeba rozumět především protiklad k „duchovnímu, řeholnímu“, který měl často negativní zabarvení (světské smýšlení, světská zábava apod.), ale mohl být užíván i neutrálně (např. světské učitelky = civilní učitelky, ne řeholnice).

¹⁷ V oblasti teorie výzkumu identit a rekonstrukce obrazu druhého srov. Luďa KLUSÁKOVÁ (ed.), *“We” and “the others.” Modern European societies in search of identity. Studies in comparative history*, Praha 2004.

¹⁸ K prosopografii jako metodě historického výzkumu uplatňované zejména při studiu universitních a městských dějin středověku a raného novověku srov. např. Jana BOROVIČKOVÁ – Jiří STOČES, *Nové metody - prosopografie*, in: Hana Barvíková – David Pazdera (eds.), *K dějinám vědy a vědeckých institucí. Práce z Archivu akademie věd, řada A, svazek 7*, Praha 2002, s. 47-61; Martin NODL, *Středověká prosopografie jako metodická inovace*, in: VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové 10. - 12. září 1999, Dolní Břežany 2000, s. 146-149. Lawrence STONE, *Prosopography*, *Daedalus* 100, 1971, s. 46-79; Werner ECK (Hrsg.), *Prosopographie und Sozialgeschichte. Studien zur Methodik und Erkenntnismöglichkeit der kaiserzeitlichen Prosopographie*, Köln 1993; Peter CSENDES, *Stadt und Prosopographie. Zur quellenmäßigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*. Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, Linz 2002. Počítačovým zpracováním historických pramenů se v četných publikacích zabývá Manfred Thaller.

se dotýká každodenního života řeholních komunit a interpersonálních vztahů, metodologicky má blízko k historické antropologii a dějinám každodennosti.

Čtvrtá část práce je příspěvkem k dějinám českého školství. Zabývá se analýzou jednotlivých typů pedagogických zařízení (školy, opatrovny, penzionáty a sirotčince, ústavy pro postižené děti) se zaměřením na roli řeholnic, kterou v nich sehrály. Řešeny jsou zejména otázky odlišnosti kongregačních škol od škol veřejných, vztahu řeholních učitelek a vychovatelek ke svěřeným dětem, jejich profesní připravenosti a obeznámenosti se soudobými trendy ve školství a pedagogice obecně, míry přenášení osobních postojů a názorů řeholnic do výuky a výchovy apod. Ve velké míře se zde uplatnila metoda sondy, neboť nebylo možné prostudovat všechny dochované materiály k pedagogické činnosti školských sester. Po analýze několika konkrétních škol či školských zařízení stejného typu, pokud možno napříč všemi třemi kongregacemi, byly zjištěné výsledky následně zobecněny.

Základním metodologickým východiskem celé práce, na němž pak staví všechna ostatní, je komparativní přístup. Teprve skutečnost, že stejné jevy byly zkoumány na třech různých, ale zároveň příbuzných kongregacích, vzbudila otázky, které by při pohledu pouze na jeden institut vůbec nevystaly, a zároveň ukázala mnohovrstevnatost řady problémů, jež nelze interpretovat jednoznačně bez přihlédnutí k dalším okolnostem. V tom je patrný velký posun oproti diplomové a rigorózní práci, postaveným monotematicky a zabývajícím se pouze jedním společenstvím. Byly v nich řešeny podobné otázky jako zde a vysloveny některé dílčí závěry, nicméně po rozšíření studia o prameny druhých dvou kongregací se ukázalo, že celou řadu těchto závěrů je třeba někdy mírně, jindy však zcela zásadně revidovat. Komparativní východisko s následnou aplikací širokého spektra metodologických přístupů směřujících k rekonstrukci „velkých i malých dějin“ lze považovat za nosný postup při dalším výzkumu problematiky řeholních kongregací.

Literatura a prameny

Odborné literatury k tématu řeholních kongregací není mnoho. V německy mluvícím prostoru, který je kolébkou všech tří studovaných společenství školských sester v Čechách, se stručná pojednání o kongregacích objevují v publikacích zaměřených na přehled dějin řeholního života, avšak ve srovnání se středověkými a raně novověkými řády je jim věnována velmi malá pozornost.¹⁹ Vycházejí zde také více či méně vědecky zpracované dějiny jednotli-

¹⁹ Po prostudování řady německých titulů o dějinách řádů je možné jen potvrdit názor Jana Zdichynce, podle nějž do německého bádání o řeholním životě historicko-antropologické přístupy zatím téměř nepronikly (na rozdíl od historiografie francouzské) a výzkum se stále pohybuje spíše na úrovni heuristiky a základní interpreta-

vých institutů, pozitivisticky pojaté a bohaté na faktografii, které představují dobré podklady na cestu k syntéze.²⁰ Výjimkou nejsou ani kritické edice korespondence zakladatelů některých německých kongregací.²¹ Pro základní orientaci v problematice a některá teoretická vymezení, kterých ovšem není mnoho, bylo bezpodmínečně nutné se obrátit na německou literaturu, neboť v českém prostředí badatelské problémy nastoleny nejsou, s jedinou výjimkou již citované studie Jana Zdichynce, která se ovšem vztahuje k ranému novověku. Jedinou českou vědeckou monografií o ženském řeholním společenství, zabývající se rovněž raně novověkým řádem a nikoli moderní kongregací, je nedávno vydaná monografie o voršílkách z pera Marie Mackové.²²

Další literatura vztahující se k řeholním společenstvím 19. a počátku 20. století patří do oblasti beletrie, hagiografie nebo apologeticky pojatých dějepisných přehledů. Ta je k dispozici pro všechny tři studované kongregace a až na výjimky má spíše charakter pramenů, obsahuje však mnoho velmi cenných a jinde nezachovaných údajů. S historickými materiály poctivě pracovali oba první životopisci zakladatelů chudých školských sester a notredamek, v popředí jejich zájmu nicméně stála oslava potenciálních kandidátů beatifikace, a tak serióznost výkladu musela ustoupit stranou.²³ Střízlivější je životopis zakladatelky školských františkánek Matky Františky Lampelové z pera štyrskohradecké sestry Amabilis Solarové, jímž po prostudování kongregačního archivu v polovině 20. století rehabilitovala její osobu, po řadu desetiletí odsunutou z paměti společenství.²⁴ Ze stejného období pochází i novější životopis zakladatelky chudých školských sester, sepsaný jednou z členek kongregace, která vystudovala historii. Tento text, byť konfesní a hagiograficky laděný, je možné téměř bez obav využívat jako zdroj spolehlivých informací, neboť často vychází z obsáhlých citací kore-

ce pramenů. Srov. Jan ZDICHYNEC, *Přístupy k výzkumu ženských klášterů*, s. 106-107. Práce jsou zpravidla pouze přehledové a faktografické, např. Karl Suso FRANK, *Geschichte des christlichen Mönchtums*, Darmstadt 1993; Peter HAWEL, *Das Mönchtum in Abendland*, Freiburg im Breisgau 1993; Leonard HOLTZ, *Geschichte des christlichen Ordenslebens*, Zürich – Einsiedeln – Köln 1986.

²⁰ Za mnohé jiné např. Winfried MAASS, *Warum tut ihr das? Die Geschichte der Dienerinnen der Armen*, Hamburg 1994; Käthe SANDER-WIETFELD, *Pauline von Mallinckrodt. Ein Lebensbild nach ihren Briefen und Aufzeichnungen*, Paderborn 1992; Angelika WELZENBERG, *Die westfälische Provinz der Ordensgemeinschaft der Schwestern von der Göttlichen Vorsehung (1842-1970)*, Münster 1991.

²¹ Např. Gottfriedis AMEND (Hrg.), *Katharina Kasper, Gründerin der Kongregation der Armen Dienstmägde Jesu Christi, Schriften*, Kevelaer 2001. V originále i anglickém překladu je zpracovaná též kritická edice dopisů Matky Terezie Gerhardingerové, zakladatelky Kongregace chudých školských sester Naší Paní v Mnichově.

²² Marie MACKOVÁ, *Voršílky v Čechách do roku 1918*, Pardubice 2007.

²³ Friedrich FRIESS, *Leben der Ehrwürdigen Mutter Maria Theresia von Jesu Gerhardinger*, München 1907; Josef BERAN, *Gabriel Schneider. Zakladatel Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v Čechách, I-II*, Horažďovice 1931.

²⁴ Amabilis SOLAROVÁ, *Matka Františka Antonie Lampelová*, český překlad, samizdat uložený v archivu Kongregace Školských sester sv. Františka (dále AKŠS OSF) Praha-Břevnov.

spondence a jiných dokumentů a zprostředkovává tak velké množství primárních pramenů.²⁵ Zcela na jiné rovině se pohybuje historicky dobře podložená, beletristicky pojatá a četnými úvahami autora prostoupená biografie sestry Elišky Pretschnerové, generální představené školských františkánek z let komunistické totality. Napsal ji Petr Piřha, který svým osobitým stylem a lehkostí vyprávění dokázal přizpůsobit téma dnešnímu čtenáři a velmi decentním, ale zároveň nic neskryvajícím způsobem otevřel na více místech negativní jevy patrné v kongregaci a katolické církvi za první republiky i později v letech kolem II. vatikánského koncilu.²⁶ Dějinný vývoj kongregace školských františkánek je zachycen v publikaci kronikářského charakteru *Stoletá cesta*,²⁷ informace k počátkům působení chudých školských sester na českém území jsou zaznamenány ve vzpomínkovém a částečně propagačním spisku o dějinách slezské provincie.²⁸ Faktografické údaje o jednotlivých působištích této kongregace, které bylo možné získat z dochovaných pramenů, před nedávnem sestavili Martin a Jan Rájovi, text však zůstává v rukopise pro interní potřeby Československé provincie Chudých školských sester.²⁹ Notredamky zpracovaly historii stoletého trvání svého společenství pouze formou strojopisného samizdatu, neboť výročí připadlo do dramatického období padesátých let.³⁰ Později již žádný nový spis nevznikl, pouze v roce 2003 vyšla tiskem diplomová práce Kristýny Fojtíkové o centralizaci sester notredamek v prvních letech komunistického režimu.³¹

Z ostatní literatury byly použity převážně jen tituly vztahující se k všeobecným, dílčím nebo teoretickým otázkám z oblasti dějin církvi, které jsou všechny uvedeny v kapitole I. 1., a dále publikace věnované dějinám školství, citované v kapitolách I. 2. a IV. 4. Druhá, třetí a

²⁵ Maria Liobgid ZIEGLER, *Mutter Theresia von Jesu Gerhardinger. Gründerin der armen Schulschwestern von unserer lieben Frau (1797-1879)*, München 1950.

²⁶ Petr PIŘHA, *Přišla jsem vám sloužit. Životní příběh s. M. Elišky Pretschnerové*, Kostelní Vydří 2008.

²⁷ Marie Blažena FABÍKOVÁ a kol., *Stoletá cesta. Školské sestry III. regulovaného řádu sv. Františka*, Řím - Ostrava 1992 (dále jen *Stoletá cesta* bez udání autorky).

²⁸ *Die Schlesische Ordensprovinz der Kongregation der Armen Schulschwestern von U. L. F. von 1851 bis 1926. Ein Gedenkblatt, verfaßt von Mitgliedern der Provinz*, Breslau 1926.

²⁹ Martin RÁJA – Jan RÁJA, *Dějiny Československé provincie kongregace Chudých školských sester Naší Paní*, nepublikovaný rukopis.

³⁰ *100 let Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame, 1853-1953*, samizdat uložený v archivu Kongregace Školských sester de Notre Dame (dále AKŠS) v Českých Budějovicích.

³¹ Kristýna FOJTÍKOVÁ, *Centralizace řádových sester Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950-1953*, Olomouc 2003. Otázkou perzekuce řeholníků za komunismu se zabývá i několik dalších prací, které mají spíše popularizační charakter: Šárka HORÁKOVÁ-MAIXNEROVÁ, *Hoří déšť aneb Zpráva o „Akci K“*, noci ze 13. na 14. dubna 1950, kdy měl být internován Bůh, Praha 2010; Václav VAŠKO, *Dům na skále*. 1. *Církev zkoušená: 1945 - začátek 1950*, Kostelní Vydří 2004; TÝŽ, *Dům na skále*. 2. *Církev bojující: 1950 – květen 1960*, Kostelní Vydří 2007; TÝŽ, *Dům na skále*. 3., *Církev vězněná: 1950-1960*, Kostelní Vydří 2008; TÝŽ, *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce*, I-II, Praha 1990; Vojtěch VLČEK (ed.), *Ženské řehole za komunismu (1948-1989). Sborník příspěvků z konference pořádané konferencí vyšších představených ženských řeholí v ČR a Českou křesťanskou akademií dne 1. října 2003 v kostele sv. Voršily v Praze*, Olomouc 2005.

čtvrtá část práce jsou postavené téměř výlučně na pramenném výzkumu za využití informací z výše uvedených nevědeckých spisů kongregační provenience.

Většina pramenů k dějinám školských sester je uložena v soukromých kongregačních archivech, jejichž velikost i stav uspořádání se místo od místa velmi odlišují.³² Jedná se převážně o písemnosti psané česky a německy,³³ méně pak latinsky nebo anglicky. Z paleografického hlediska vyžadují plynulé čtení německého kurentu a s výjimkou některých konceptů je většina z nich dobře čitelná a zachovalá. V rámci heuristických prací byly prostudovány písemnosti v archivech notredamek v Hradci Králové, Českých Budějovicích, Praze-Krči, Horažďovicích a hornofalckém Auerbachu, chudých školských sester ve Slavkově u Brna, Mnichově a Berlíně, školských františkánek v Praze-Břevnově a Římě. Stěžejní materiály představovaly především různé druhy kronik (celé kongregace,³⁴ provincie,³⁵ domu³⁶ nebo školy³⁷), tzv. knihy životopisů,³⁸ obsahující základní osobní údaje o jednotlivých řeholnicích a umožňující prosopografický výzkum, okružní listy generálních (resp. provinciálních) představených,³⁹ které jako důležitý nástroj sociální disciplinace vypovídají mnoho o vnitřním životě a mentalitě společenství, a různé verze stanov,⁴⁰ jež se v průběhu desetiletí proměňovaly. Po-

³² Velmi pečlivě je uspořádán např. rozsáhlý archiv chudých školských sester v Mnichově, zcela neuspořádaný naopak zůstává archiv notredamek v Českých Budějovicích.

³³ Citované německé texty přeložila Dana Jakšičová, není-li uvedeno jinak.

³⁴ AKŠS Hradec Králové, *Gedenkbuch*, I-IV, 1853-1946, nesign.; Archiv Kongregace Školských sester sv. Františka (dále AKŠS OSF) Řím, *Kronika Kongregace Školských sester sv. Františka*, I-II, 1888-1948, nesign. (dále jen *Kronika Kongregace I*, resp. *Kronika Kongregace II*).

³⁵ Archiv Kongregace Chudých školských sester (dále AKCHŠS) Mnichov, *Aus der Chronik der Schematismen – Tschechoslowakische Provinz*, 1878-1949, (výpisky), nesign.; AKŠS Auerbach, *Marienbader Provinzchronik*, 1930-1945, nesign.; AKŠS Č. Budějovice, *Kronika českobudějovické provincie*, 1930-1982, nesign.; AKŠS Praha-Krč, *Kronika pražské provincie*, 1930-1952, nesign.

³⁶ Zde je uvedeno pouze několik nejčastěji citovaných kronik řeholních domů, ostatní viz text práce a seznam pramenů: AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, 1883-1950, nesign.; Tamtéž, *Klášteří kronika filiálky Krnov*, 1878-1946, nesign.; AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, 1851-1945, nesign.; Tamtéž, *Chronik der Krumauer Filiale*, 1864-1942, nesign.; Tamtéž, *Chronik des Weisenheimes Elbogen*, 1919-1945, nesign.; Tamtéž, *Weissensulzer Hauschronik*, 1909-1936, nesign.; AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*, 1889-1949, nesign.; Tamtéž, *Kronika filiálky klatovské*, 1887-1949, nesign.; Tamtéž, *Kronika sester v ústavu hluchoněmých v Českých Budějovicích*, 1923-1956, nesign.; AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov*, 1895-1960, nesign.; Tamtéž, *Kronika filiálky Opařany*, 1925-1956, nesign.

³⁷ Nejvíce využívány byly především kroniky obecných škol U sv. Josefa v Českých Budějovicích, Bystřici nad Úhlavou, Slavkově u Brna, Bílé Vodě a Bohumíně, měšťanských škol U sv. Josefa v Č. Budějovicích, Horažďovicích, Slavkově u Brna, Bílé Vodě a Bohumíně a kronik odborných škol pro ženská povolání v Bystřici nad Úhlavou a Bohumíně (citace viz seznam pramenů).

³⁸ AKCHŠS Berlin, *Professbuch der Schlesischen Ordensprovinz*, Band I-II, nesign.; AKCHŠS Slavkov, *Verzeichnis der Konvents-Mitglieder der Filiale Weiswasser*, nesign.; Tamtéž, *Personalien der Schwestern in Weiswasser*, nesign.; Tamtéž, *Seznam sester od roku 1929*, nesign.; AKŠS Hradec Králové, *Nástiny*, I-IV, nesign.; AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester*, I-IV, nesign.

³⁹ AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879-1918 a Rundbriefe 1919-1930, nesign.; AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I-II, nesign.; AKŠS OSF Řím, kart. G 301, Circulars.

⁴⁰ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Statuta sororum tertii ordinis s. Francisci in communitate degentium et Educationi puellarum inservientium vulgo Sorores scholarum vocantur Graecii in Styria*, český překlad, nesign. (dále

užívána byla též úřední korespondence⁴¹ i korespondence osobní, zejména vzájemné dopisy zakladatelů.⁴² Velkým nedostatkem je téměř úplná absence pramenů osobní povahy, zvláště deníků, které si některé sestry sice psaly, ale následně je zničily buď samy ještě před svou smrtí, nebo jejich spolusestry v rámci „úklidu“ po zemřelé. Jen ojediněle se zachovaly deníky, jejichž autorkami byly některé z vyšších představených.⁴³ Z tohoto okruhu pramenů zůstal zachován sešit noviciátních zápisků notredamky sestry M. Puritas Vithové,⁴⁴ v nichž ovšem převažují záznamy nauky a normy, předávané při noviciátní výuce, nad osobními úvahami a reflexemi. Chybějící osobní záznamy částečně suplují vzpomínky pamětnic, zejména sestry M. Viktorie Havlové, díky nimž mohlo být poodhaleno mnoho z každodennosti řeholního společenství, vzájemných vztahů mezi sestrami i lidmi z okolí a pedagogické práce.⁴⁵

Kroniku je třeba vnímat jako problematický pramen, který je velmi subjektivní a veškeré události jsou v něm interpretovány z pohledu řeholnic. Je to pramen nejen selektivní, neboť sestry měly přesně dané pokyny, co se do kroniky psát smí a nesmí,⁴⁶ ale mnohdy též

Stanovy 1843); AKŠS Hradec Králové, *Konstituce a pravidla kongregace Chudých Školských sester z roku 1853* překlad německého originálu, nesign. (dále *Stanovy 1853*); AKCHŠS Slavkov u Brna, *Stanovy Kongregace Chudých školských sester Naší Paní z roku 1865*, pracovní český překlad, nesign. (dále *Stanovy 1865*); *Stanovy kongregace chudých školských sester pod ochranou Matky Boží (de Notre Dame)*, Praha 1876 (dále *Stanovy 1876*); *Regel und Statuten der Schulschwester vom dritten Orden des heiligen Franciscus im Mutterhause zu Algersdorf bei Graz und in dessen Filialen*, Graz 1881 (dále *Stanovy 1881*); *Stanovy kongregace Chudých Školských Sester pod ochranou Matky Boží (d.N.D.) mateřince Horažďovického v diecesi Česko-Budějovické*, Horažďovice 1903 (dále *Stanovy 1903*); *Regel und Konstitutionen der Kongregation der Armen Schulschwester de Notre Dame*, München 1924 (dále *Stanovy 1924*); *Stanovy kongregace Chudých Školských sester pod ochranou Matky Boží (de Notre Dame) mateřince horažďovického v diecesi česko-budějovické (Československo)*, Horažďovice 1930 (dále *Stanovy 1930*); *Konstituce Kongregace Školských sester třetího regulovaného řádu sv. Františka s mateřincem v Praze v arcidiecézi pražské*, Praha-Břevnov 1934 (dále *Stanovy 1934*); AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Konstituce Kongregace Školských sester třetího regulovaného řádu sv. Františka schválené roku 1950*, strojopis, nesign. (dále *Stanovy 1950*).

⁴¹ SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery – Školské sestry de Notre Dame, inv. č. VI-D-9, kart. 1672-1674; Diecézní archiv Biskupství brněnského, pracoviště Rajhrad, Biskupská konzistoř Brno (1399)1555-1950, inv. č. 14 497, ženské řády, Chudé školské sestry de Notre Dame, 1900-1949, kart. 3 134; AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 1-14.

⁴² AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Terezie Gerhardingerové, sign. Př 24; Tamtéž, fasc. Dopisy Matky Františky Lampelové, sign. Př 26; AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16899-16933.

⁴³ Například z deníku sestry Elišky Pretschnerové, generální představené školských františkánek, který se ovšem vztahuje převážně na druhou polovinu 20. století, vycházel při psaní výše citované biografie Petr Piřha.

⁴⁴ AKŠS Č. Budějovice, *Noviciátní sešit sestry M. Puritas Vithové z let 1938-1940*, nesign.

⁴⁵ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*, nesign. V jednotlivých kapitolách jsou uvedeny odkazy na vzpomínky některých dalších sester z řad notredamek a školských františkánek.

⁴⁶ „*Co zapisovati do kroniky: 1. Počet žactva na začátku a ke konci roku. Počet chovaneč, sirotků, žákyň na hudbu (kterému nástroji se učí), žákyň na řeči, na psací stroj, těsnopis apod. 2. Počet sester, aspirantek, služek, výpomocné síly... Kdo přibyl nebo ubyl. 3. Zdravotní stav žákyň a chovaneč, nakažlivé nemoci. Úmrtí žákyň, osob majících vliv na školu, na osadu, stát, národ, církev, kongregaci... 4. Snahy žactva pro rozšíření víry, pro dobré účely, pro ústav. Bazar a jiné podniky, jichž se žactvo účastnilo. 5. Výstava ručních prací a výkresů apod. 6. Různé slavnosti obecného rázu nebo jen školy se týkající. Slavnosti mezi rokem, divadla, výlety nebo zvláštní zábavy. Jejich program. 7. Závěrečná slavnost školní, počet a jména žákyň a chovaneč vystupujících; kolik šlo na vyšší vzdělání. 8. Značné opravy v domě. Přístavba, rozšíření školy. Značné dary ústavu nebo sestram. 9. Vzácné návštěvy. 10. Velmi důležité události ve světě nebo v kongregaci. O této však jen to, co smí věděti každý.*

velmi nedbale vedený bez zjevné osobní zainteresovanosti pisatelky. Školní kroniky jsou navíc zpravidla politicky loajální a zaznamenávají ustálená klišé požadovaná inspektory, o to víc však mohou překvapit výjimky.⁴⁷ Přesto jsou kroniky často jediným zdrojem informací a při sepisování této práce hrály nezastupitelnou roli; bylo však nutné věnovat zvýšenou pozornost jejich kritice a interpretaci.

Doplňující prameny pro dějiny všech tří kongregací je možné objevit v síti státních archivů, především ve fondech měst a velkostatků, jejichž zaměstnankyněmi školské sestry byly. V těchto archivech se rovněž nachází dokumentace některých kongregačních škol. Pro účel studia reflexe řeholních sester veřejností byl využit také dobový regionální tisk a obecní kroniky. Cenné informace lze získat i v biskupských archivech, kde je uložena korespondence mezi generálním vedením institutů a biskupským ordinariátem.⁴⁸ Výběr státních archivů byl nutně selektivní, neboť není možné obsáhnout všechny oblasti na území České republiky, kde školské sestry působily. Zatímco u chudých školských sester a školských františkánek bylo zvládnutelné pracovat s prameny týkajícími se působišť na celém území republiky, u notredamek, v českém prostředí jednoznačně nejrozšířenějších, se jako nejschůdnější řešení nabízel sonda, zaměřená pouze na řeholní domy na území českobudějovické diecéze.⁴⁹ Využity byly prameny ze Státního oblastního archivu v Třeboni a jeho poboček v Českém Krumlově a Jindřichově Hradci, okresních archivů v Českých Budějovicích, Táboře, Prachaticích, Klatovech, Chrudimi a Vyškově a Archivu Biskupství brněnského v Rajhradě. Materiály uložené ve Slezském zemském archivu v Opavě zůstaly omezeny pouze na několik odkazů u Martina Ráji, což lze považovat za jeden z nedostatků této práce, neboť je pravděpodobné, že pramenů ke slezským konventům a školám chudých školských sester by se zde dalo najít více. Stejně tak se dá předpokládat, že téměř ve všech okresních a oblastních archivech v Čechách a na Moravě by bylo možné dílčí zmínky o školských sestrách nalézt, vyloučen není ani potenciální objev zcela zásadního pramene, který by pozměnil dosavadní závěry. Cílem této disertace však nebylo zmapování a prostudování veškerých materiálů k tématu, ale komplexní rozbor

11. Nápadné, neobyčejné úkazy v přírodě. Vysvětlení: Každého roku nebude příležitost odpovídati na všechny tyto otázky. Také není třeba, aby psala se kronika v tom pořádku, jak tuto naznačeno. Do kroniky nepatří žádný osobní úsudek – chvalný nebo hanlivý – o učitelkách, sestrách, o kněžích, o školních úřadech, apod. Chvála i hana bývá obvykle podle osobního náhledu a ten nezvěčňuje se v kronice. Nanejvýš mohlo by se napsati něco pochvalného o knězi, o školních úřadech, vykonali-li mnoho pro ústav. O kongregaci jen to, co patří veřejnosti. Vůbec píšme jen to, co stojí za pamatování a nikoho nemůže uraziti nebo trápiti. Návod tento budiž vložen za desku kroniky, aby byl vždy po ruce, když ho třeba.“ AKŠS Č. Budějovice, *Kronika filiálky klatovské*, volně vložený list.

⁴⁷ Viz kapitola IV. 1.

⁴⁸ Citace materiálů z těchto fondů jsou průběžně uváděny v textu, jejich výčet zde by byl příliš obsáhlý.

⁴⁹ Byl zde použit materiál zpracovaný v rigorózní práci.

jednotlivých aspektů života školských sester s následným pokusem o širší zobecnění, pro nějž se podklady z dvou desítek navštívených kongregačních a státních archivů jeví jako dostačující.

I. část

DEVATENÁCTÉ A PRVNÍ POLOVINA DVACÁTÉHO STOLETÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

I. 1

Ideové proudy, společensko-kulturní změny a vývoj církve v 19. a první polovině 20. století

Počínaje devatenáctým stoletím, zejména jeho druhou polovinou, se Evropa stává dějištěm celé řady procesů v oblasti myšlenkové, kulturní, hospodářské i politické. Pro charakteristiku žádné z předchozích etap její historie neexistuje tolik „ismů“ a „izací“ jako pro dobu, jež následovala po Velké francouzské revoluci, dobu, kdy se tempo civilizačního vývoje začíná postupně zrychlovat a je stále zřetelnější, že jej již nelze zbrzdit ani zastavit. Jedna změna podmiňovala druhou a nastalo cosi jako řetězová reakce. Bude-li se zde mluvit o problematice sekularizace, nelze opominout hlavní faktory, které k ní vedly: posuny v intelektuálním náhledu na svět a člověka započaté novověkými vědeckými objevy, s nimiž ruku v ruce kráčela racionalistická a empirická filosofie, průmyslová revoluce a s ní související industrializace, urbanizace, vznik dělnické vrstvy, idea stálého pokroku a zdokonalování lidstva, dále nově se formující idea národa a nacionalismu jako „náboženství 19. století“, politizace společnosti a podobně. Výčet těchto nových fenoménů by mohl ještě dlouho pokračovat. Na vědeckém poli je stále vedena diskuse o jejich pojmenování a vymezení a zřejmě nikdy nebude dosaženo úplného konsensu, proto je nutné ujasnit si obsah alespoň několika základních termínů, s nimiž bude dále pracováno.

Všechny nastíněné procesy probíhaly v rámci modernizačního paradigmatu, které bývá obecně chápáno jako „*posun od agrární, hierarchizované společnosti k urbanizované, demokratizované společnosti, societě industrializované a sekularizované*“.⁵⁰ Samotný pojem sekularizace či sekularizovaná společnost je námětem četných diskusí mezi badateli, kteří jej často chápou velmi rozdílně. Vycházejí z původního významu slova („*věc, území či instituce se vyjme či uvolní z církevně-duchovní observance a vlády*“⁵¹) stanovil německý historik Ernst Wolfgang Böckenförde počátek sekularizačního procesu do období bojů o investituru ve vrcholném středověku. Jeho koncepce byla zpochybněna řadou autorů⁵², z nichž většina vidí v sekularizaci až výsledek roztržení tradiční jednoty trůnu a oltáře, produkt osvícenského myšlení a z něj vycházející teorie náboženské tolerance a nakonec i neúspěch protagonistů

⁵⁰ Jiří HANUŠ, *Sekularizace 1848-1914: Badatelské problémy a současná situace*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš - Jiří Malíř (eds.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*, Brno 2007, s. 6.

⁵¹ Ernst Walter BÖCKENFÖRDE, *Vznik státu jako proces sekularizace*, in: Jiří Hanuš (ed.), *Vznik státu jako proces sekularizace. Diskuse nad studií Ernsta Wolfganga Böckenfördeho*, Brno 2006, s. 8.

⁵² Např. Pavel Floss, František Xaver Halas, Pavel Keřkovský v příspěvcích ve výše citovaném sborníku.

revoluce využít a podrobit si náboženský element, kdy se „*boj revolucionářů proti církvi změnil v pokus obejít se bez náboženství vůbec*“,⁵³ a klade její začátek až do období Velké francouzské revoluce a osvícenského absolutismu.⁵⁴ Spíše než původním právním obsahem pojmu vysvětlují sekularizaci jako „*oslabování nebo mizení tradičních forem vlivu náboženství na společnost, která se tak stává – ve srovnání s minulostí – více světskou, sekularizovanou*“⁵⁵, a chápou ji jako všeobecný termín snažící se (na rozdíl od řady užších specifických pojmů) „*celkově postihnout procesy oslabování náboženské orientace*“.⁵⁶ Lze hovořit i o určitém sekularizačním paradigmatu.⁵⁷ V tomto širším smyslu je výraz sekularizace užíván i na následujících stránkách.

Druhým všeobecným termínem, který kráčí ruku v ruce se sekularizací, je pojem deschristianizace. Zahrnuje všechny procesy týkající se odvratu od křesťanství,⁵⁸ dalo by se říci, že jde o určitou evropskou formu sekularizace, neboť náboženství zde bylo prakticky ztožňováno s křesťanstvím. Zároveň s dechristianizací je ovšem třeba vzít v úvahu i protikladný proces rechristianizace, jenž právě v 19. století nabýval na intenzitě a v podstatě přetrvává do současnosti. Nová řeholní společenství, která jsou tématem předkládané práce, lze vnímat jako jeden z projevů tohoto procesu. Hartmut Lehmann ve studii týkající se problematiky terminologie v oblasti dějin náboženství uvádí celou řadu specifických pojmů zabývajících se dílčími aspekty sekularizace a dechristianizace: profanace, desakralizace, odcírkevnění, dekonfesionalizace, deklerikalizace, antiklerikalismus, odduchovnění, odmytologizování, odkouzlení apod. Stejně tak je možné pojmenovat jednotlivé aspekty procesu rechristianizace: misie, zcírkevnění, evangelizování, sakralizace, klerikalismus, konfesionalizace a další.⁵⁹ Obsah většiny těchto výrazů je poměrně jasně srozumitelný. Největší diskuse se vedou ohledně termínu konfesionalizace, případně druhá konfesionalizace, proto je nutné ozřejmit, v jakém smyslu jsou autorkou chápány a používány. Z novějších prací se opírá o studii Antona Schindlinga, která charakterizuje konfesionalizaci jako základní proces raného novověku, v němž rozhodující roli hrála vrchnost, jejíž „*snahy o konfesijní konformitu a homogenitu sloužily zároveň i k sociální disciplinaci v rámci politických celků, tedy k raně modernímu*

⁵³ František Xaver HALAS, *Sekularizace v Evropě od osvícenství po dnešek*, in: Jiří Hanuš (ed.), *Vznik státu jako proces sekularizace. Diskuse nad studií Ernsta Wolfganga Böckenfördeho*, Brno 2006, s. 50.

⁵⁴ Taktéž i René RÉMOND, *Náboženství a společnost v Evropě*, Praha 2003, s. 53 an.

⁵⁵ F. X. HALAS, *Sekularizace v Evropě od osvícenství po dnešek*, s. 42.

⁵⁶ Hartmut LEHMANN, *Sekularizace, dechristianizace, rechristianizace v novověké Evropě*, *Teologie & společnost* 1, 2005, s. 18-19.

⁵⁷ Srov. J. HANUŠ, *Sekularizace 1848-1914: Badatelské problémy a současná situace*, s. 5.

⁵⁸ Srov. H. LEHMANN, *Sekularizace*, s. 19.

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 18.

utváření státu“.⁶⁰ Hledaje a nacházejí paralely s obdobím 16. a 17. století zavádí německý historik Olaf Blaschke pro 19. a začátek 20. století termín druhá konfesionalizace, přičemž klíčovými styčnými body jsou pro něho rechristianizace, náboženská uniformita uvnitř konfesí, klerikalizace, centralizace, institucionalizace a sociální reglementace.⁶¹ Jeho komparace je sice místy poněkud násilná, rovněž datování ukončení tohoto procesu do šedesátých let 20. století je možné označit za nadsazené, přesto lze s většinou autorových závěrů souhlasit. Proto je pojem druhá konfesionalizace s odvoláním na citovanou studii v dalších kapitolách používán.

Role náboženství i oficiální církve se v průběhu desetiletí proměňovala. Postupné slábnutí jejich vlivu bylo evidentní, avšak nahlížet danou problematiku pouze z této stránky by bylo nepřesné a zjednodušující, neboť, jak již bylo výše naznačeno, sekularizační tendence kráčely ruku v ruce s rechristianizací, kterou provázela řada kvalitativně nových fenoménů. Úlohu náboženství v sekularizovaném hávu v určitých vrstvách společnosti pomalu přebíraly nové ideologie, především liberalismus se svými teoriemi volného obchodu a osobní svobody jednotlivce, dále nacionalismus, který národ dosadil na místo Boha a řadu „bohoslužebných úkonů“ přejal s mírnými úpravami od církve,⁶² a později též socialismus „uctívající“ materiální blaho a hlásající budoucí ráj na zemi. Vědecký svět pohltila vlna racionalismu a pozitivistický způsob myšlení, v němž nebylo ponecháno žádné místo pro transcendentno. Na tyto skutečnosti církev nutně musela zareagovat, a to jak definováním magisteria a oficiální nauky, tak na úrovni pastorační širokých lidových vrstev, které se jí ve městech čím dál víc odcizovaly, zatímco venkov se postupně stával jejím nejsilnějším zázemím a strážcem staletých tradic.

Zlom ve vztahu církve a státu nastal za Velké francouzské revoluce a od té doby bylo patrné postupné oslabování „světského“ a politického vlivu církevní hierarchie a zároveň nebývalé posilování autority papežství ve sféře duchovní. Po zhroucení dosavadního církevního řádu ve Francii a Německu na přelomu 18. a 19. století, kdy původní episkopální zřízení vzalo ve víru revoluce za své, dokázalo papežství využít situace, byť mnohdy spíše zásluhou tlaku

⁶⁰ Anton SCHINDLING, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, ČČH 106, 2008, s. 80-108. Další základní práce týkající se konceptu konfesionalizace jsou zejména Joachim BAHLCHE – Arno STROHMEYER (Hrsg.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Forschung zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 7, Stuttgart 1999; Ernst Walter ZEEDEN, *Konfessionsbildung (Gesammelte Aufsätze). Studien zur Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform*, Stuttgart 1985.

⁶¹ Viz Olaf BLASCHKE, *Argumenty pro zavedení pojmu druhé konfesionalní období*, Teologický sborník 4, 2001, s. 8-24.

⁶² K problematice vztahu náboženství a národa viz R. RÉMOND, *Náboženství a společnost*, s. 125-144.

vnějších okolností. První kroky v tomto směru představovalo uzavření konkordátu Pia VII. s Napoleonem, kdy papež neváhal kvůli odstranění schizmatu mezi „konstituční“ a „protikonstituční“ církví sesadit dosavadní francouzské biskupy a jmenovat nový episkopát s novým rozdělením diecézí, což byl velmi radikální čin, v němž lze spatřovat demonstraci papežské pravomoci nad celou církví,⁶³ stejně tak je však možné tento akt interpretovat i jako projev Napoleonovy manipulace s francouzskou církví. K pevnějšímu přimknutí dosud značně autonomního německého episkopátu k papežské autoritě vedlo přerozdělení německých diecézí po Vídeňském kongresu a vznik izolovaných zemských církví.⁶⁴ Rozbitím řádu *ancien régime*, jemuž dominoval episkopalismus, se tak na scéně objevil ultramontanismus, který udal směr církevním dějinám celého 19. století a pokračoval hluboko do století následujícího.⁶⁵ „*Tento systém nabízel globální vizi uspořádání světa a odpovědi na všechny problémy lidského údělu a života společnosti, stejně jako třeba liberalismus nebo marxismus... Vázal se na doslovnou interpretaci tradice,*⁶⁶ *která neponechávala žádný prostor novotám, až nakonec splynul s dogmatickou nesmiřitelností... Nebyl to pouze myšlenkový systém, ale také kult nejvyššího velekněze. Tento horoucí cit k náměstku Kristovu byl úkazem poměrně novým, vždyť dříve věřící sotva znali papežovo jméno.*“⁶⁷ Takto charakterizuje René Rémond nový směr uvnitř katolické církve, jehož nepsaným heslem se stala slova „*zeptejte se na to v Římě*“.⁶⁸

K posílení ultramontanismu přispěla i restaurace evropského státního systému dohodnutá na Vídeňském kongresu, neboť její realizátoři se chtěli pojistit také autoritou papeže a církve; Pius VII. (1800-1823) tak uzavřel několik konkordátů a dostal zpět církevní stát. Jeho ochotu k církevně politickému dorozumění již zcela nesdílel nástupce Lev XII. (1823-1829), který vládl spíše represivně a měl svůj podíl na přípravě půdy pro vlnu revolucí v letech 1830-1831. Založením několika římských kolejí pro neitalské teology se zasloužil o zformování mezinárodní klerikální vrstvy, jež šířila římskou koncepci dále do světa.⁶⁹ Dalším nástupcem na Petrově stolci se stal Bartolomeo Alberto Cappellari – Řehoř XVI., příslušník skupiny ze-

⁶³ Srov. Klaus SCHATZ, *Dějiny papežského primátu*, Brno 2002, s. 148-149.

⁶⁴ Srov. *Tamtéž*, s. 150.

⁶⁵ Dle Rudolfa Lilla v duchu ultramontanismu postupovali také Benedikt XV. s Piem XI. a Pius XII. jej dovedl k dokonalosti. Změna přišla až s nástupem Jana XXIII. Srov. Rudolf LILL, *Ultramontanismus. Orientace církve na papeže v 19. století*, Teologický sborník 2, 2002, s. 63.

⁶⁶ Respektive se tradicí zaštiťoval.

⁶⁷ R. RÉMOND, *Náboženství a společnost*, s. 107-108.

⁶⁸ Srov. *Tamtéž*, s. 107.

⁶⁹ Srov. R. LILL, *Ultramontanismus*, s. 66.

lantů⁷⁰, který již dříve proslul spisem *Il trionfo della Santa Sede a della Chiesa contro gli assalti dei novatori*, v němž se zasazoval o podřízení celé církve papeži, jeho neomylnost a absolutní monarchii. Kniha se brzy stala jedním z programových spisů ultramontanismu.⁷¹ Červencová revoluce jen potvrdila jeho přesvědčení o zhoubnosti nových ideologií a nutnosti jejich potírání. V encyklice *Mirari vos* (15. 8. 1832) odsoudil racionalismus, galikánství, náboženský indiferentismus a z nich údajně plynoucí svobodu svědomí pro každého. Bez zdůvodnění odmítl tezi o možném užítku svobody smýšlení pro církev, oddělení církve od státu, svobodu šíření knih a jakýkoli odpor proti legitimní vrchnosti.⁷² Následovala celá řada Řehořových naučných poselství směřujících stále více k distanci od moderního světa a k potlačení jakékoli diskuse. Novým prvkem se staly dnes již zcela běžné papežovy intervence do oblastí morálky, opírající se o tvrzení, že papež musí interpretovat nejen dogmatické záležitosti, ale i přirozený mravní zákon. Brzy po *Mirari vos* přišlo odsouzení fideismu (1834) a krátce nato i La Mennaisova učení o osvobození utlačovaných národů prostřednictvím Božího zásahu.⁷³ Již tehdy narazila papežova politika na odpor liberálních katolíků i některých příslušníků vědeckých kruhů, neboť „*tváří v tvář pokusům o dialog církve s moderními vědami Řím nabízí pouze návrat ke scholastice, zatím jen neúplně metodologicky podepřený*“.⁷⁴ Neústupní jednotlivci se s církví museli rozloučit (např. Antonio Rosmini), jiní se alespoň oficiálně museli podřídit a zmlknout. Prostřednictvím nunciů se vliv kurie na evropské země velmi posiloval a původně silné episkopalistické tendence stále více utichaly, byť nikdy zcela nevytizely a znovu ožily v souvislosti s prvním vatikánským koncilem.

Ještě nesmlouvavější vůči novým myšlenkovým proudům byl Pius IX., jehož dvaatřicetiletý pontifikát (1846-1878) výrazně poznamenal dějiny 19. století. Episkopát postupně do značné míry přetvořil dle svých představ a s výjimkou zemí, kde měli monarchové právo nominace biskupů (např. Rakousko), byli jmenováni výhradně zástupci ultramontánního směru. Do Evropy se šířily římské reformy v liturgii (všeobecné přijetí římského misálu, gregoriánský chorál a klasická římská polyfonie) stejně jako pseudobarokní styl, preferovaný na papež-

⁷⁰ V kardinálském kolegiu se za pontifikátu Pia VII. zformovaly dvě frakce: *politicanti* se vyznačovali snahou o církevně politické dorozumění, zatímco *zelanti* interpretovali víru a církev v tradičním duchu a odmítali jakýkoli kompromis; k nim se řadili Lev XII. i Řehoř XVI. *Tamtéž*.

⁷¹ K dalším propagátorům ultramontanismu bývají řazeni zejména Joseph de Maistre se svým spisem *Du Pape* (1819), dále filosof a sociální reformátor Hugo F. R. de La Mennais, spisovatel Francois de Chateaubriand, Joseph Görres v Německu, arcibiskup Manning v Anglii či Georg Ward v Irsku. Podrobněji viz K. SCHATZ, *Dějiny papežského primátu*, s. 151.

⁷² Viz R. LILL, *Ultramontanismus*, s. 66.

⁷³ Encyklika *Singulari nos* z 21. července 1834.

⁷⁴ R. LILL, *Ultramontanismus*, s. 67.

ském dvoře až do poloviny 20. století. Napodobovalo se „vše římské“.⁷⁵ Výstavba železnice⁷⁶ v církevním státu umožnila masové poutě do Říma, papež se prostřednictvím veřejných proslavů nebo audiencí dostával do přímého kontaktu s věřícími a svými projevy zanechával v poutnicích silný dojem.⁷⁷ Pius IX. vešel do dějin zejména třemi svými činy. Prvním bylo vyhlášení dogmatu o Neposkvrněném početí Panny Marie 8. 12. 1854, kde se již zřetelně rýsovala otázka papežské neomylnosti, druhým vydání encykliky *Quanta Cura* (8. 12. 1864), jež navazovala na *Mirari vos* a reagovala především na aktuální situaci v Německu, kde se zformovalo liberální křídlo teologů (Anton Günther ve Vídni, Ignaz Döllinger v Tübingen), kteří se pustili do otevřené diskuse s římským centralismem. K encyklice byl připojen známý *Syllabus errorum*, seznam osmdesáti již dříve zavržených moderních omylů (především fideismus, racionalismus, galikanismus, socialismus, liberalismus, státní monopol ve školství apod.), jímž vyvrcholila „*autoritářsky defenzivní distance vůči moderně*“⁷⁸ ze strany papežského stolce. Třetím a nejvýznamnějším počinem Pia IX. zůstává svolání koncilu, přestože zůstal nedokončený a jeho výsledky zřejmě příliš nesplňovaly papežovo očekávání, neboť řada věcí se do jednání vůbec nedostala a hlavním tématem se, navzdory jeho původnímu zámeru nechat tuto záležitost stranou, stala v té době žhavá otázka neomylnosti papeže ve věcech víry. První vatikánský koncil z let 1869-1870 tak vstoupil do dějin především díky vyhlášení dogmatu o neomylnosti, jež bylo přijato s rozdílnými reakcemi jak ve světských, tak i v církevních kruzích.⁷⁹ Ve chvíli, kdy římský biskup ztrácel poslední zbytky své světské moci a kdy se církev cítila silně ohrožena, považovala většina episkopátu za vhodné jasně definovat, že Petrův nástupce, vyhláší-li nějakou věroučnou definici „*ex cathedra*“, se díky působení Ducha svatého nemůže mýlit. Nepochopení a kritika z mimocírkevních kruhů se zcela dle očekávání dostavily, stejně jako vyvrcholení již dříve patrných odstředivých tendencí v podobě založení starokatolické církve. Autorita Svatého stolce nicméně byla posílena a již za Piova nástupce se ukázalo, že papežovo slovo může být přijímáno s respektem nejen mezi katolíky, ale i v politické sféře.

Lev XIII. (1878-1903) byl totiž v první řadě politikem. Jeho cílem se stalo usmíření modernizačních snah s křesťanskou tradicí, a tak místo odsuzování a uzavírání se mnohdy činil vstřícné kroky a hledal cesty k dohodě. Navazoval přátelské vztahy s evropskými velmo-

⁷⁵ Srov. R. RÉMOND, *Náboženství a společnost*, s. 109.

⁷⁶ Na rozdíl od Řehoře XVI. neodmítal Pius IX. moderní techniku.

⁷⁷ Srov. R. LILL, *Ultramontanismus*, s. 70.

⁷⁸ *Tamtéž*.

⁷⁹ Podrobněji viz např. Jiří HANUŠ (ed.), *První sněm celosvětové církve – První vatikánský koncil 1869-1870*, Brno 2001.

ceci i s USA a postupně se stal uznávanou autoritou. Dokonce i německý kancléř Otto von Bismarck, kdysi vůdčí postava *Kulturkampfu*, jej v roce 1895 požádal o roli zprostředkovatele v německo-španělském sporu o Karolíny. O čtyři roky později se papež sám cítil povinen efektivně spolupůsobit na haagské mírové konferenci.⁸⁰ Byl si vědom významu papežství pro západní svět, prováděl tuhou centralizační politiku a podporoval světovou misii; jeho velkou snahou zůstalo znovuzískání církevního státu. Velký ohlas získala sociální encyklika *Rerum novarum*, jež nastartovala (byť dost opožděně) řadu aktivit v této oblasti i rozvoj sociálního učení církve. Přestože Lev XIII. zdaleka nedosáhl splnění svých plánů a rok před smrtí si v listu *Annum ingresi sumus* (19. 3. 1902) stěžoval na urážky vůči církvi a dospěl k názoru, že smíření moderního světa s tradicí není možné, vydobyl si v novověkých dějinách dosud nevídanou autoritu u světových mocností, takže papežské konkláve po jeho smrti se těšilo mnohem většímu zájmu politiků, než tomu bylo v roce 1878.⁸¹

Pius X. (1903-1914) v nastoupeném kurzu nepokračoval, odvrátil se od otevřeného vztahu k vládám a stáhl se do tzv. „uzdravující izolace“. Svě jméno si ne zvolil náhodou, jeho styl v mnohém přímo navazoval na Pia IX. Jeho konzervatismus však nebránil tomu, aby se přiřadil k nejreformnějším papežům v dějinách: rozsáhlá reorganizace římské kurie, liturgické reformy a lví podíl na sestavení kodexu kanonického práva⁸² svědčí o velkých schopnostech. Kontroverzní a dodnes často odsuzovaná encyklika *Pascendi dominici gregis* (8. 9. 1907), ostré zákroky proti modernistům a nakonec i motu proprio *Sacrorum antistitum*, požadující antimodernistickou přísahu kléru, vyzněly však již poněkud anachronicky a církvi na popularitě příliš nepřidaly. K zásadní revizi přístupu ke skutečnostem moderního světa bylo třeba ještě dramatických zkušeností dvou světových válek a války studené.

Pontifikáty papežů obou válečných a meziválečného období probíhaly ve znamení snah zmírňovat nenávisť mezi národy, které však často narazily na nepochopení, nebo se přímo obrátily proti jejich autorům. Odmítnuta byla mírová nota Benedikta XV. z léta 1917, bez odezvy již nutně musela zůstat encyklika Pia XI. *Mit brennender Sorge* (14. 3. 1937) a aktivity Pia XII. během druhé světové války se dočkaly ostré kritiky i vášnivé obhajoby.⁸³ Kodifi-

⁸⁰ Hubert JEDIN (ed.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, VI/2, Freiburg im Breisgau 1985, s. 12–27.

⁸¹ *Tamtéž*.

⁸² *Codex iuris canonici (CIC)* vyšel až za Piova nástupce Benedikta XV. roku 1917. Zde používán strojopis: *Kodex kanonického práva z roku 1917 – pracovní text komise pro překlad Kodexu při Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Praze, pobožce Olomouci*, díl 1 (dále citován jako *CIC 1917*).

⁸³ K problematice postojů Pia XII. za 2. světové války vyšla celá řada titulů zastávajících často velmi odlišné názory. Bádání v této oblasti stále ještě není zcela ukončené, ale dosavadní výzkumy spíše poukazují na skutečnost, že dnes všeobecně rozšířené vinění papeže z kolaborace s nacisty bylo vyvoláno hrou východoněmeckého autora Rolfa Hochhuta *Náměstek*, která vznikla na objednávku Sovětského svazu roku 1963 a jejímž účelem bylo zdiskreditování Apoštolského stolce. V podobném duchu jsou napsány i některé popularizační knihy, např.

kace vztahů k poválečným státům (konkordáty Pia XI.) včetně Itálie, kdy se papež v Lateránských dohodách (1929) definitivně vzdal myšlenky na obnovu Patrimonia Sancti Petri a stal se suverénním „panovníkem“ vatikánského státečku, přispěla k upevnění nové role římského biskupa v moderním světě. Stále více byla církev všeobecně považována za určitého garanta míru, spravedlnosti a lidských práv, byť řada lidí se k ní již odmítala hlásit. Čím dál intenzivněji si prostí věřící i hierarchie uvědomovali potřebu reforem a pomalu tak připravovali cestu novému koncilu. Často nereálná očekávání ze strany lidu i různá selhání ze strany církve vedly ke vzrůstající kritice, zároveň však byla a stále je patrná velká autorita papeže ve společnosti; i na této rovině totiž probíhá paralelně proces sekularizace s rechristianizací.

Také situace v českých zemích odrážela celkový vývoj vztahů mezi katolickou církví a státy. Napjaté vztahy v dobách osvícenských reforem, kdy církev byla postavena výhradně pod kontrolu panovníka a Říma se „nikdo na nic neptal“, se uvolňovaly jen pozvolna. Císař František I. (1792-1835), přesvědčením stále josefinista, musel jednat v souladu se závěry Vídeňského kongresu a v zájmu prestiže monarchie přehodnotit nařízení v církevních záležitostech od roku 1780. Zvažovaný konkordát byl sice císařskou komisí zamítnut, ale roku 1819 navštívil František I. Řím a osobně jednal s papežem Piem VII. Přestože o průběhu tohoto jednání se nedochovaly žádné protokoly, z císařovy politiky následujících let lze usuzovat na jeho kladné vyznění.⁸⁴ Koncem císařova života došlo k dalším ústupkům ze strany státu, k uzavření konkordátu však vedla cesta ještě přes potlačení revolučních bouří roku 1848 a s nimi spojených požadavků reformního kléru⁸⁵, jež spolu se zbytky josefinismu prozatím pohřbil tzv. Bachův absolutismus, během něhož bylo také císařskými patenty z dubna 1850 zrušeno placet regium a biskupům ponechána volnost v rozhodování o vnitřních církevních záležitostech.

Konkordát ze srpna 1855 znamenal konec podřízení církve státnímu doзору a přisoudil jí četné pravomoci včetně dohledu nad manželským právem a školami, což se brzy stalo hlav-

John CORNWELL, *Hitlerův papež. Tajný příběh Pia XII.*, Praha 2008. Stejně jako tyto spisy nelze brát za historicky příliš spolehlivá ani katolická apologetická díla, např. Radomír MALÝ, *Katolíci ve stínu hákového kříže*, Frýdek-Místek 2006. Za nejspolehlivější spis o této tematice z poslední doby je pokládána kniha jezuitského historika Pierra Bleta, v níž představil výsledky svého dlouholetého bádání ve vatikánských archivech. Pierre BLET, *Pius XII. a druhá světová válka ve světle vatikánských archivů*, Olomouc 2001. Složitost postavení římského biskupa na příkladu otázky katolického Slovenského štátu rovněž popisuje s odkazem na zachované prameny František Xaver HALAS, *Neklidné vztahy*, Řím – Svitavy 1998, s. 57-63.

⁸⁴ Např. zákaz používat v rakouských teologických ústavech Dannenmayerovu a Rechbergerovu učebnici, které se dostaly na římský index, povolání redemptoristů roku 1820 a legalizace pobytu jezuitů o sedm let později, reforma řeholí – nařízení klauzury a nošení hábitu; styk se zahraničními představenými však povolen nebyl. Srov. Jaroslav KADLEC, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 174.

⁸⁵ *Tamtéž*, s. 193-200.

ním kamenem úrazu. Již sama skutečnost, že dokument byl podepsán v době absolutismu, zavdávala příčinu k útokům a stále liberálněji orientované klima na rakouské politické scéně i ve vzdělaných kruzích nasvědčovalo, že životnost této smlouvy je časově velmi omezena. Po jejím vypovězení roku 1870 a vyhlášení májových zákonů o čtyři léta později se církev opět vrátila pod státní dozor a „symbióza trůnu a oltáře“ pokračovala až do roku 1918. Oficiální vztahy Rakouska s Římem zůstávaly poté znovu napjaté; Pius IX. po vypovězení konkordátu zvažoval exkomunikaci císaře, nakonec ale bylo navenek udržováno zdání dokonalé shody. Roku 1884 zřídil Lev XIII. v Římě Collegium Bohemicum (dnes Nepomucenum), čímž umožnil navázání přímých kontaktů české církve se Svatým stolcem. Významné byly též jeho zásahy ve prospěch cyrilometodějského kultu (encyklika *Grande munus* z 30. 9. 1880), které ovšem s nevolí sledovali ve Vídni. Po rozpadu podunajské monarchie se situace v nově vzniklém Československu zpočátku vyhrtila v neprospěch katolické církve („*Pryč od Říma!*“), znovu ožilo hnutí reformních kněží z první dekády 20. století, jež vyústilo v založení Církve československé,⁸⁶ a jen pomalu a do značné míry s ohledem na katolické Slovensko se vztahy konsolidovaly.⁸⁷ Diplomatické styky s Vatikánem navázala mladá republika až roku 1928 podepsáním *Modu vivendi*. K uzavření konkordátu po vzoru ostatních evropských států nikdy nedošlo, neboť složení politické reprezentace i celková nálada ve státu většímu sblížení nepřály.⁸⁸

Protestantský svět v 19. a první polovině 20. století také prošel bouřlivým vývojem. Zejména v západní Evropě a USA došlo v této době ke vzniku celé řady nových církví, takže zmapování a statistické vyhodnocení je velmi nesnadné.⁸⁹ Decentralizace a nejednotnost neumožňovaly protestantským církvím zaujmout jednoznačný postoj k modernizačním procesům a vymezovat se vůči nim podobným způsobem jako Církev římskokatolická, takže snadněji přijímaly liberální tendence sekularizované společnosti. V mnoha zemích střední a západní Evropy opět vypukly konfesní spory a podobně jako v raném novověku se společnost rozdělila do velkých táborů dle své náboženské příslušnosti; někteří autoři hovoří o tzv. teorii

⁸⁶ Situace v církvi krátce po vzniku Československa, zejména schizma roku 1920, je podrobně popsána v pracích Pavla Marka a Davida Frýdla. Pavel MAREK, *České schizma*, Brno - Rosice 2000; David FRÝDL, *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky*, Brno 2001.

⁸⁷ Blíže k tomu F. X. HALAS, *Neklidné vztahy*.

⁸⁸ K problematice „ateistického českého národa“ se zajímavě vyjadřuje např. Petr FIALA, *Katolická církev a sekularizace české společnosti*, Teologický sborník 1, 2001, s. 84-93.

⁸⁹ Základní přehled, ovšem bez jakéhokoli nároku na úplnost, podává Pavel FILIPI a kol., *Malá encyklopedie evangelických církví*, Praha 2008; TÝŽ, *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*, Brno 1996. Zcela novým typem se na počátku 20. století například staly tzv. letniční církve kladoucí důraz na bezprostřední projevy působení Ducha svatého, které obohatily spektrum protestantských církví o celou řadu nových denominací. Srov. *Tamtéž*, s. 91-93.

sloupů (*Versäulung*).⁹⁰ Velký počet protestantských církví, který je jako jeden z pilířů teologie plynoucí z reformace považován za žádoucí,⁹¹ začal být zároveň pocíťován jako handicap, a tak se od konce 19. století začalo formovat ekumenické hnutí. Na protestantské konferenci v Edinburghu roku 1910 byly položeny základy realizace ekumenismu, jíž se ujala tři hnutí: spíše teoreticky zaměřené Faith and Order,⁹² praktické Life and Work⁹³ a International Missionary Council (Mezinárodní misijní rada).⁹⁴ Světové konference v Lausanne (1927) a Edinburghu (1937) znamenaly určitý posun v ekumenických snahách, na konferenci v Amsterdamu (1948) se první dvě jmenovaná hnutí spojila ve Světovou radu církví se sídlem v Ženevě⁹⁵ a v roce 1961 se pod tuto organizaci začlenila i Mezinárodní misijní rada.

V českých zemích se po vydání tolerančního patentu přihlásila k povoleným vyznáním (luterské, kalvínské, pravoslavné) asi 2% obyvatelstva, další nepatrnou část tvořili tzv. „toleranční sektáři“; ostatní zůstali (alespoň matrikově) katolíky. V nábožensky smíšených lokalitách probíhaly po celou toleranční dobu (do roku 1848) více či méně ostré spory.⁹⁶ V revolučních bouřích 1848 měli nekatolíci své mluvčí (např. Bedřich Vilém Košut) a dosáhli zrušení některých omezení daných tolerančním patentem.⁹⁷ Plné náboženské rovnoprávnosti se tolerovaným vyznáním dostalo vydáním tzv. protestantského patentu roku 1861. Počet členů těchto církví poté stoupl, ale nikdy nedosáhl příliš vysokého procenta, neboť spíše než k přestupům z jedné církve do druhé směřoval dobový trend k rezignaci na jakoukoli náboženskou příslušnost („bez vyznání“).⁹⁸ V průběhu druhé poloviny 19. století a v prvních dvou

⁹⁰ Srov. P. FIALA, *Katolická církev*, s. 85.

⁹¹ Reformace nechápala sama sebe jako konečné stádium vývoje křesťanstva, ale stanovila si jako úkol jakousi „permanentní reformaci“, čili stálou obnovu církve pod vlivem dokonalejšího poznání a nových výzev. Dále položila reformace důraz na „lokálnost“ církve a její sepětí s konkrétním místem, lidmi, srozumitelným jazykem apod., a neusilovala o univerzální charakter ani strukturu. Srov. P. FILIPI a kol., *Malá encyklopedie*, s. 9.

⁹² Vůdčí ideou tohoto hnutí byla myšlenka, že úsilí o jednotu církví nebude mít trvalý výsledek bez společných diskusí o jejich učení a církevním řádu. *Tamtéž*, s. 63-64.

⁹³ Hnutí vycházelo především z myšlenky úzké souvislosti mezi jednotou křesťanů a jejich angažovaností a spoluprací v sociálních úkolech, dále pak z tradic křesťanského pacifismu. *Tamtéž*, s. 63.

⁹⁴ Podnět k založení Mezinárodní misijní rady vzešel z konference v Edinburghu, ale formálně byla ustavena až v roce 1921 na konferenci v Lake Mohonk v USA. Jejím úkolem byla nejen koordinace celosvětové misijní činnosti církví, ale především promýšlení misijní teologie v nových situacích a výzvách. *Tamtéž*, s. 100-101.

⁹⁵ August FRANZEN, *Malé církevní dějiny*, Praha 1995, s. 264-265. V současné době má Světová rada církví přes 200 členů. Katolická církev členem není, ale společných akcí se účastní jako pozorovatel. K ekumenickému hnutí se římští katolíci oficiálně přihlásili až na II. vatikánském koncilu v dekretu *Unitatis redintegratio*.

⁹⁶ Podrobněji viz zejména Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby*, Ústí nad Labem 2006; Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999.

⁹⁷ Zrušena byla povinná šestinedělní cvičení před přestupem k nekatolickému vyznání, škola a poplatky katolickému učitelů, evangelické matriky dostaly právo veřejnosti, lidé starší 18 let mohli svobodně změnit své vyznání, na evangelických modlitebnách byly povoleny zvony a věže.

⁹⁸ Na stránkách plenárního sněmu Katolické církve v České republice jsou velmi přehledně zveřejněny výsledky sčítání lidu z let 1900, 1910, 1921 a 1930 v oblasti náboženské příslušnosti, údaje jsou členěny podle tehdejších politických okresů. http://snem.cirkev.cz/download/Scitani_1900-1910.htm; http://snem.cirkev.cz/download/Scitani_1921-1930.htm

desetiletích století následujícího vzniklo na české půdě několik dalších evangelických denominací, především Obnovená Jednota bratrská, Církev bratrská, adventisté sedmého dne, baptisté, Křesťanské sbory (darbysté), Apoštolská církev, Armáda spásy a metodisté.⁹⁹ Po vzniku Československa se dosavadní česká luterská a kalvínská církev sloučily do Českobratrské církve evangelické.¹⁰⁰ V důsledku schizmatu došlo 8. ledna 1920 k založení Církve československé,¹⁰¹ jež se stala druhým největším náboženským společenstvím ve státě, během dvacátých let pak oficiálně přibyla ještě církev pravoslavná.¹⁰²

⁹⁹ Podrobněji viz P. FILIPI a kol., *Malá encyklopedie*, s. 21, 22, 32-34, 54, 73, 89.

¹⁰⁰ Myšlenka o sloučení obou tolerovaných vyznání do jedné církve se objevovala již od poloviny 19. století, především v revolučních letech 1848-1849 a při oslavách pětistého výročí Husova narození roku 1869. Konfesionalismus byl nicméně v obou církvích natolik silný, že tento návrh neměl dlouhou dobu šanci na úspěch. Na samém sklonku 19. století začal konfesionalismus ustupovat širící se liberální teologii, která šla napříč církvemi, a krátce před první světovou válkou se vedla intenzivní jednání o sloučení obou církví. Mělo proběhnout při příležitosti pětistého jubilea upálení Jana Husa, záměr se ale kvůli válečným událostem nemohl uskutečnit a ke sloučení došlo až 17. 12. 1918 na generálním sněmu v pražském Obecním domě. Obě evangelické církve se přihlásily k tradici české reformace a k odkazu Komenského, k textu *České konfese* a Rudolfovu *Majestátu*, zároveň proklamovaly i duchovní jednotu se světovým protestantismem. Návrh na pojmenování Evangelická církev bratrská nebyl od MŠANO povolen, neboť jej původně nesla jiná evangelická církev, proto byl v dubnu 1919 přijat název Českobratrská církev evangelická. Navzdory původnímu očekávání se k ní nepřipojily další malé evangelické církve, stranou zůstali též němečtí evangelici, kteří se sdružili do Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien, potvrzené státem roku 1924. Část Slezanů navíc patřila do Slezské církve evangelické augsburského vyznání. V roce 1927 vznikla z podnětu sjezdu československých evangeliků (1923) Federace evangelických církví v Republice československé, která měla zaručit společný postup a určitou duchovní jednotu zúčastněných církví, nepodařilo se však získat pro členství všechny evangelické církve v ČSR (stranou zůstali němečtí evangelici, Církev československá, Slovenská reformovaná církev a do roku 1936 též Jednota českobratrská, dnešní Církev bratrská). Podrobněji viz *Církev v proměnách času. Sborník k 50. výročí spojení českobratrské církve evangelické*, Praha 1969, s. 9-15; P. FILIPI a kol., *Malá encyklopedie*, s. 126-127; Jiří OTTER – Josef VESELÝ, *První sjednocená církev v srdci Evropy. Českobratrská církev evangelická*, Praha 1992, s. 51-60.

¹⁰¹ K odtržení části kněží od římskokatolické církve (140 z 8 450 duchovních v Čechách) došlo 8. ledna 1920 poté, co ztroskotaly snahy reformního hnutí kněží, zastoupeného Jednotou katolického duchovenstva v Čechách, o dohodu s církevní hierarchií v prosazování některých změn (především demokratizace církevní struktury, čeština do liturgie, zdobrovolnění celibátu). Snahy Jednoty vyvrcholily v létě 1919 vysláním delegace do Říma, která se svými požadavky neuspěla. Po jejím návratu se členové Jednoty rozdělili na umírněnou frakci, jež chtěla zůstat na půdě katolické církve a nakonec ustoupila, a radikální Klub reformních kněží pod vedením Karla Farského, který se rozhodl pro *via facti* a dospěl ke schizmatu. Viz Pavel MAREK, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*, Brno 2005; TÝŽ, *České schizma*.

¹⁰² Před rokem 1918 v Čechách pravoslavná obec oficiálně neexistovala, vznikl pouze spolek Pravoslavná beseda roku 1903, do nějž kromě malého počtu původních pravoslavných (v roce 1910 bylo v zemích Koruny české necelých 1 100 obyvatel pravoslavného vyznání) vstoupili i někteří starokatolíci, jejichž snahy o vytvoření národní církve v letech 1904-1905 ztroskotaly. Po roce 1918 byla činnost zaniklé Pravoslavné besedy obnovena pod vedením Miloše Červinky, její členové se přihlásili k cyrilometodějské a husitské tradici a usilovali o založení autokefální československé pravoslavné církve. Roku 1921 byl z Volyně do Čech vyslán jako duchovní správce archimandrita Savatij a o rok později vznikla ze spolku Česká náboženská obec pravoslavná (pod jurisdikcí Cařihradu), jejímž biskupem se stal Savatij a předsedou obce Miloš Červinka. V srpnu 1922 ji potvrdilo MŠANO. Na srbskou pravoslavnou církev se krátce po lednovém schizmatu obrátilo vedení Církve československé (ČČS), které požádalo o přijetí do jejího svazku. Již od počátku zde však existovaly rozdílné názory na některé otázky věrouky i morálky a zejména radikální Karel Farský byl pro Srby, zastoupené biskupem Dositejem, kterého pověřili misí v Československu, jako biskup nepříjatelný. Část příslušníků ČČS pod vedením Matěje Pavlíka ovšem silně inklinovala k pravoslaví, Pavlík byl jako jediný ze tří navržených kandidátů v září 1921 vysvěcen v Bělehradě na biskupa a po vleklých sporech s Farského skupinou vystoupil v srpnu 1924 s 307 přívrženci z ČČS. Výsledkem byla existence dvou pravoslavných církví v Československu a vzhledem k tomu, že

Specifickou, nepříliš početnou skupinu v rámci církvi tvořili náboženští intelektuálové, kteří byli často teology a filosofové v jedné osobě, lze sem však přiřadit také nábožensky orientované literáty. Na katolické půdě pevně zakotvil novotomismus, jenž byl encyklikou *Aeterni patris* z roku 1879 prohlášen oficiálním filosofickým směrem katolické církve a východiskem katolické teologie,¹⁰³ zatímco ve stejné době se rozvíjející modernistická teologie stála buď na samé hranici pravověrnosti, nebo již za ní, což některým jejím zástupcům dala církevní hierarchie osobně pocítit.¹⁰⁴ V českých zemích se teologický modernismus téměř nevyskytoval, neboť se nenašli tímto směrem orientovaní domácí myslitelé. Hlavními nositeli modernistických idejí zde zůstali představitelé nižšího kléru, zejména mladí kaplani a faráři, kteří měli mnohdy mezery v teologickém vzdělání, některé myšlenky sice přebírali od německých autorů, ale jejich zájem se ubíral spíše prakticky a zaměřoval se především na soci-

veškeré pokusy o dohodu ztroskotaly, se dichotomií nepodařilo vyřešit a tento stav se udržel až do zrušení obou roku 1942. Vedle sebe tak působily Česká pravoslavná eparchie v čele s Matějem Pavlíkem – Gorazdem, která stála pod svrchovaností srbské církve a měla (vzhledem k Malé dohodě) podporu vlády, a Autonomní československá pravoslavná církev (deklarovaná na základě tomosu cařihradského patriarchy z roku 1923, který nebyl odvolán) pod vedením Savatije a Miloše Červinky, kteří navzdory zákazu nadále vyvíjeli činnost především na Podkarpatské Rusi. Pavel MAREK, *Pravoslavní v Československu v letech 1918-1942*, Brno 2004.

¹⁰³ Po útlumu tomistické filosofie v době osvícenství se po obnově řádů v první polovině 19. století o slovo opět přihlásili dominikáni, jezuité a vincentiáni, tomistickým centrem se stal vincentiánský institut Alberoni v Piacenze. Za určitý spojovací článek mezi „starým“ tomismem a novotomismem může být považován Serafino Sordi a jeho „učitelský kroužek“. K jeho žákům patřil i Luigi Taparelli d’Azeglio, který svými názory ovlivnil mladého Gioacchina Pecciho, pozdějšího papeže Lva XIII. Srov. Romanus CESSARIO, *A Short History of Thomism*, Washington 2005, s. 83-85. Po vydání encykliky *Aeterni patris* nastal velký rozvoj tomismu i mimo Itálii. Vlastní spisy Tomáše Akvinského byly při studiu bohosloví nahrazeny filosofickými příručkami, které uváděly do problematiky tomismu, a v Římě vznikla komise pro vydávání Akvinského děl. Z osobností 19. století je třeba jmenovat Josefa Kleutgena a jeho pětisvazkové dílo *Die Theologie der Vorzeit*, v němž vyzdvihl argument, že teologie podepřená tomistickou filosofií je lépe vybavena vykládat a hájit katolickou nauku než teologie stavící na jiných filosofických základech, například německém idealismu. Historický směr v novotomismu reprezentovali Franz Ehrle, Clemens Baumker a Martin Grabmann, systematický pak Konstantin Gutberlet a Joseph Mausbach. K předním novotomistům 20. století patří Francouzi Jacques Maritain, Réginald Garrigou-Lagrange a Étienne Gilson, německý jezuita Erich Przywara a přední teolog II. vatikánského koncilu Karl Rahner, který oproti tradičnímu „existenciálnímu“ tomismu zastával tomismus „transcendentální“, který vnímá Tomášovu aristotelskou teorii poznání jako zastaralou a chce se vyrovnat s Kantem a dalšími novověkými filosofové. Jeho vliv na koncilní otce byl sice velký, ale nakonec se toto pojetí neprosadilo. Srov. R. CESSARIO, *A Short History of Thomism*, s. 87-88.

¹⁰⁴ Předchůdcem katolického modernismu byl tzv. liberální katolicismus první poloviny 19. století (Ignaz von Döllinger, John Acton aj.), který požadoval zmírnění církevní disciplíny a svobodu myšlení pro katolické vědce. Impulsem pro vznik modernistické teologie bylo oživení vědeckého bádání za pontifikátu Lva XIII. zejména v oblasti biblistiky a starokřesťanské literatury. Za otce modernismu je považován Francouz Alfred Loisy, který považoval církev za produkt vývoje křesťanství, nikoli za dílo Ježíše Krista. Na rozdíl od něho zůstal Albert Marie-Henri Lagrange, zakladatel Jeruzalémské biblické školy a propagátor historicko-kritické metody v biblických studiích, na půdě katolické církve. Pro střední Evropu měl větší význam modernismus německý, pěstovaný převážně na univerzitách. K jeho nejvýznamnějším představitelům patří Franz Xaver Kraus, profesor církevních dějin ve Freiburgu, Herman Schell, profesor ve Würzburgu, který svým dílem *Der Katholizismus als Princip des Fortschritts* ovlivnil české modernisty, stejně jako Albert Erhard spísem *Der Katholizismus und das zwanzigste Jahrhundert*. Také v Anglii a v Itálii bylo modernistické hnutí především záležitostí skupiny intelektuálů. Podrobněji viz Pavel MAREK, *Český katolicismus 1890-1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*, Olomouc – Rosice 2003, s. 279-313; H. JEDIN, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Band VI/2, s. 435-500.

ální problémy.¹⁰⁵ Druhý proud, zaměřený více literárně a intelektuálně, který se ovšem s prvním částečně prolínal, představovala Katolická moderna, jejímiž vůdčími osobnostmi se stali především Sigismund Bouška, Karel Dostál-Lutinov a Jindřich Šimon Baar.¹⁰⁶ Na značně vysoké intelektuální úrovni se naopak nacházely v českých zemích novotomistická filosofie a teologie. Jejím průkopníkem se stal Josef Pospíšil, profesor teologie a člen římské Akademie sv. Tomáše.¹⁰⁷ Pospíšilovými současníky byli Václav Hlavatý a rajhradský benediktin Pavel Vychodil,¹⁰⁸ na jeho základech stavěl též Eugen Kadeřávek.¹⁰⁹ Ke katolickým myslitelům doby před první světovou válkou patří ještě několik významných postav, z nichž je třeba jmenovat alespoň Josefa Kachníka a pozdějšího olomouckého arcibiskupa Josefa Matochu. Meziválečný novotomismus je spjat především s olomouckými dominikány, jeho dva nejstarší představitelé Bedřich Vašek a Josef Kratochvíl však z jejich řad nepocházeli.¹¹⁰ Po obnově české dominikánské provincie roku 1905 se v olomouckém konventu postupně sešla skupina velmi schopných řeholníků, kteří svou činností výrazně ovlivnili tvářnost českého prvorepublikového katolicismu, neboť internacionální charakter řádu i zahraniční studia některých z nich jim umožnily velký rozhled po současné evropské filosofické a teologické scéně. Od roku 1926 vydávali časopis pro duchovní život *Na hlubinu* pod vedením Silvestra Braitu, o tři roky později vyšlo první číslo *Filosofické revue*, jejíž duší byl po celou dobu Metoděj Habáň.¹¹¹ Významnou roli v oblasti osvěty sehrála dominikánská edice Krystal, v níž vyšla

¹⁰⁵ Sem je možné zařadit např. Františka Světlíka, Josefa Svozila, Emila Dlouhého-Pokorného, Ladislava Kunteho a další.

¹⁰⁶ Spletité dějiny českého modernistického hnutí podrobně popisuje P. MAREK, *Český katolicismus*, s. 313-484. Po omezení veřejných projevů modernistických snah za pontifikátu Pia X. se jejich propagátoři stáhli do ústraní a opět vystoupili se svými požadavky po říjnovém převratu 1918 – viz pozn. 101.

¹⁰⁷ Josef Pospíšil (1845-1926) přednášel od roku 1876 na bohosloveckém učilišti v Brně aristotelsko-tomistickou filosofii. Jeho dvě díla *Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského* a *Kosmologie podle zásad sv. Tomáše Akvinského* výrazně přispěla k vytvoření české filosofické terminologie a podnítila zájem o tomismus v českém prostředí. Srov. Marcel PIKHART, *Český novotomismus od vydání encykliky Aeterni patris do 50. let XX. století*, Hradec Králové 2000, s. 20-21.

¹⁰⁸ Stěžejním dílem Václava Hlavatého (1842-1910) je *Rozbor filosofie sv. Tomáše Akvinského*, Pavel Vychodil (1862-1938) přeložil řadu Aristotelových spisů (*O duši*, *O básnictví*, *Etika Nikomachova*, *Politika*, *Kategorie*) a sepsal dvoudílnou *Apologii křesťanství*.

¹⁰⁹ Životním dílem Eugena Kadeřávka (1840-1922) je třídílná *Soustava filosofie křesťanské čili aristotelsko-tomistické*, která podává ucelený systém tomistické filosofie, ale zároveň je Kadeřávkův styl hodně popisný, spíše učebnicového charakteru a málo reagující na soudobé problémy. Srov. M. PIKHART, *Český novotomismus*, s. 21-22.

¹¹⁰ Bedřich Vašek (1882-1959) byl profesorem olomoucké cyrilometodějské fakulty, zabýval se především křesťanskou sociologií a sepsal třísvazkové dílo s tímto názvem. Josef Kratochvíl (1882-1940) studoval v Římě na Gregorianu a dosáhl tam titul docenta filosofie. Napsal nejstarší české zpracování dějin filosofie *Meditace věků* a vydal několik filosofických učebnic. Kromě tomismu přihlížel i k některým moderním proudům a sám se označoval za křesťanského novoidealistu. *Tamtéž*.

¹¹¹ Silvestr Braitu (1898-1962), Metoděj Habáň (1899-1984) a Réginald Dacík (1907-1988) tvořili tzv. „velký trojlístek“ a byli nejvýznamnějšími představiteli dominikánského filosoficko-teologického okruhu. Všichni tři studovali v Římě, Braitu navíc ještě v Belgii, a byli duší výše jmenovaných překladatelských a vydavatelských aktivit, přednášeli na cyrilometodějské fakultě a psali vlastní odborné spisy. Dacík kromě toho napsal několik

v období 1926-1948 téměř stovka vesměs velmi kvalitních titulů.¹¹² Velkolepým vydavatel-
ským projektem byl překlad Akvinského *Summy theologické* za redakce Emiliana Soukupa,¹¹³
dále překlady církevních Otců, jež vycházely v edici Patristická knihovna, a překlad *Nového*
zákona.¹¹⁴ Evropský dosah mělo uspořádání mezinárodního tomistického kongresu v Praze
roku 1932, který vzbudil v českých filosofických kruzích pozitivní i negativní ohlasy.¹¹⁵
Kromě dominikánského okruhu je třeba zmínit ještě další katolické vědce meziválečné éry,
alespoň teology Jana Evangelistu Urbana a Františka Cinka, biblistu Jana Hejčla, byzantologa
Františka Dvorníka, historiky Jana Kapistrána Vyskočila a Antonína Podlahu. Z literárně čin-
ných osobností pak kromě již zmíněné Katolické moderny a všeobecně známých katolických
spisovatelů té doby¹¹⁶ nemůže zůstat opomenut Josef Florian a jeho nakladatelství *Dobré dílo*
ve Staré Říši.¹¹⁷

Převládající orientací evropského protestantismu byla až do dvacátých let 20. století
liberální teologie¹¹⁸ spolu „s určitými proudy pietismu na straně jedné a ortodoxního funda-
mentalismu na straně druhé“.¹¹⁹ Ta nesla v letech kolem první světové války již zřetelné rysy
rozštěpenosti a krize a jako reakce na tuto situaci vznikl vůdčí směr protestantské teologie ně-
kolika dalších desetiletí, vycházející především z Kierkegaarda, tzv. dialektická teologie (na-
zývaná též teologie krize) švýcarského teologa Karla Bartha a jeho spolupracovníků z „kruhu

děl, jimiž zpřístupnil laikům katolickou věrouku (*Bůh v duši, Bůh a jeho život, Bůh ve svém díle, Bůh ve svátos-
tech, Prameny duchovního života, Mravouka podle zásad sv. Tomáše Akvinského* apod.). Srov. M. PIKHART,
Český novotomismus, s. 33-34. K dalším významným intelektuálům z tohoto okruhu patřili Artur Pavelka (1903-
1997), Dominik Pecka (1895-1991), Jaroslav Beneš (1892-1963) a Miloslav Skácel (1914-1974).

¹¹² Jednalo se jak o překlady (např. John Henry Newman, Ludvík Maria Grignon, Vladimír Sergejevič Solovjov,
František Saleský, Jan od Kříže), tak o díla domácích autorů (Jaroslav Durych, Jan Čep, Dominik Pecka, Zdeněk
Kalista aj.). Srov. Odilo ŠTAMPACH, *Dominikánská ediční aktivita ve dvacátých až čtyřicátých letech 20. sto-
letí*, in: Jiří Gabriel – Jiří Svoboda (eds.), *Náboženství v českém myšlení – první polovina 20. století*, Brno 1993,
s. 92-96.

¹¹³ K osobnosti a dílu Emiliána Soukupa (1886-1962) podrobněji viz Dana JAKŠIČOVÁ, *František Emilián
Soukup a Filosofická revue*, seminární práce z dějin filosofie, Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské
univerzity, České Budějovice 2007.

¹¹⁴ O. ŠTAMPACH, *Dominikánská ediční aktivita*.

¹¹⁵ Nejostřeji kritizoval kongres Jan Patočka na stránkách časopisu *Česká mysl*, a to jako propagandistický a filo-
soficky nedostačující (Patočka uznával zahraniční novotomisty, ne však české). V dalších článcích se jeho kriti-
ka dotkla i principů tomismu, zabýval se např. vztahem teologie a filosofie a otázkou Tomášových důkazů Boží
existence. Později tento spor přerostl spíše v osobní spor mezi Patočkou a Habáněm. Podrobněji viz Czeslav
GLOMBIK, *Český novotomismus třicátých let*, Olomouc 1995.

¹¹⁶ Jaroslav Durych, Jan Čep, Jan Zahradníček, Václav Renč, a další.

¹¹⁷ Josef Florian (1873-1941), středoškolský profesor a bývalý spolupracovník Katolické moderny překládal a
vydával ve svém rodišti Staré Říši díla světové katolické literatury (např. Léon Bloy, Ernest Hello, Gilbert K.
Chesterton, Romano Guardini, Jacques Maritain atd.). Podrobněji viz např. Jitka BEDNÁŘOVÁ, *Josef Florian a
jeho francouzští autoři*, Brno 2006; Andrej STANKOVIČ, *Josef Florian a Stará Říše*, Praha 2008.

¹¹⁸ K hlavním představitelům liberální teologie 19. století je možné počítat zejména Friedricha Schleiermarchera a
Ernsta Troeltscheho.

¹¹⁹ Ladislav PROKŮPEK, *Filosofická a náboženská reflexe krize člověka a společnosti*, in: Jiří Gabriel – Jiří
Svoboda (eds.), *Náboženství v českém myšlení - první polovina 20. století*, Brno 1993,, s. 44.

dialektiků“.¹²⁰ K předním osobnostem liberální teologie v českém prostředí patřili čtyři profesori Husovy bohoslovecké fakulty František Žilka, František Linhart (sekce evangelická), Alois Spisar a František Kovář (sekce československá), do stejné skupiny myslitelů lze zařadit též filosofa Jana Blahoslava Kozáka či historika Františka Michálka Bartoše. Určující pro ně byla Masarykova teze o potřebě nového náboženství, oproštěného od církevních dogmat, víry v zázraky a výlučného postavení kněží.¹²¹ Nejvýznamnějším představitelem teologie krize v českém prostředí byl rovněž Masarykův žák Josef Lukl Hromádka, který spolu s filosofem Emanuele Rádlem stál roku 1927 u zrodu významného protestantského časopisu *Křesťanská revue*¹²² a svými názory postupně vytlačil liberální teologii z českého evangelictví. Zásadní rozdíl mezi těmito dvěma teologickými orientacemi tkvěl v tom, že zatímco liberálně orientovaní myslitelé byli zaměřeni antropologicky, „*učinila dialektická teologie boha opět středem protestantského náboženství*“.¹²³

Prostí lidé venkovských a částečně i městských vrstev však žili svým vlastním životem a velké dějiny církví ani teologické spekulace se jich příliš nedotýkaly. Velmi zajímavou sondou do náboženského života jednotlivých vrstev západoevropské společnosti s poměrně velkým důrazem na religiozitu dělnických kruhů provedl anglický autor Hugh McLeod,¹²⁴ který na mnoha konkrétních příkladech demonstruje často zcela protikladné tendence v chápání náboženství v jednotlivých regionech. Problematika sekularizace spojené s rechristianizací je zde představena v praxi a lidová zbožnost příslušníků různých církví je ukázána z více úhlů pohledu.

O zbožnosti lidových katolických vrstev¹²⁵ v českém prostředí byly napsány desítky příspěvků, byť se vztahují převážně k baroknímu období.¹²⁶ Ale obraz církve 19. a prvních tří

¹²⁰ Předními představiteli dialektické teologie jsou kromě Bartha především Rudolf Bultmann, Emil Brunner, Friedrich Gogarten a také politicky angažovaný a nacisty popravený Dietrich Bonhoeffer. V letech 1922-1933 společně vydávali časopis *Zwischen den Zeiten* a byl jim blízký filosofický existencialismus. *Tamtéž*.

¹²¹ Podrobněji viz Otakar A. FUNDA, *František Žilka, František Linhart, Alois Spisar, František Kovář. Náboženství pro moderního člověka*, in: Jiri Gabriel – Jiri Svoboda (eds.), *Náboženství v českém myšlení - první polovina 20. století*, Brno 1993, s. 60-66.

¹²² Jiri SVOBODA, *Křesťanská revue mezi dvěma válkami*, in: J. Gabriel – J. Svoboda (eds.), *Náboženství v českém myšlení - první polovina 20. století*, Brno 1993, s. 33-40.

¹²³ L. PROKÚPEK, *Filosofická a náboženská reflexe*, s. 45.

¹²⁴ Hugh McLEOD, *Náboženství a lidé západní Evropy (1789-1989)*, Brno 2007.

¹²⁵ Méně transparentní a v českomoravském prostředí výrazně méně rozšířené nekatolické lidové zbožnosti se věnuje především Z. R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby*, s. 370-466; 512-581; TÝŽ (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007; Jiri JUST – Zdeněk R. NEŠPOR – Ondřej MATĚJKA et al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009, s. 127-309.

¹²⁶ Ze základních prací jsou zde uvedeny alespoň některé: Anna CORETH, *Pietas Austriaca. Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Österreich*, Wien 1982; Marie-Elisabeth DUCREUX, *Symbolický rozměr poutě do Staré Boleslavi*, ČCH 95, 1997, s. 585-620; Richard van DÜLMEN, *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit, III. Band, Religion, Magie, Aufklärung, 16. - 18. Jahrhundert*, München 1994; Rebekka HABERMAS,

desetiletí 20. století¹²⁷ by zdaleka nebyl úplný právě bez připomenutí jakési renesance barokní zbožnosti: poutě a procesí, nyní často ve spolkových krojích s korouhvemi, mariánská úcta spojená s tradičními i novými (La Saletta, Lurdy, Fatima) poutními místy, kult Srdce Ježíšova, světci s poctivě rozdělenými „pravomocemi“, lidové misie, především v podání otců redemptoristů, růženec, nové písně a litanie, modlitební knihy *Zlatý nebeklič*, svěcená voda a hromničky, nejrůznější pověry na pohansko-křesťanské bázi... Venkovský život se odehrával v cyklu zemědělského a liturgického roku a jen pozvolna do něho pronikaly novoty a vymoženosti průmyslového věku. Ve městech byly zakládány mariánské družiny a katolické spolky, později se zde šířily ideje křesťanského socialismu a cyrilometodějství, po vzniku republiky výrazně vzrostla popularita kultu vévody české země, jenž vyvrcholil v oslavách svatováclavského milénia roku 1929. Došlo ke znovuoživení řeholního života a vznikly desítky nových kongregací. Věřící nařikali na bezbožné novoty, glorifikovali staré dobré časy a postupně si uvědomovali pozici menšiny, která je vedla k prosbám za zachování „dědictví otců“ a katolického národa. Takto je možné charakterizovat poslední století, kdy navzdory všem politickým událostem křesťanská víra stále ještě dominovala v mentalitě lidu, avšak pomalu se vytrácela.

Wallfahrt und Aufruhr. Zur Geschichte der Wallfahrt in der frühen Neuzeit, Frankfurt am Main/New York 1991; Jan HORSKÝ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity 18. století*, ČCH 103, 2005, s. 41-86; Zdeněk KALISTA, *České baroko*, Praha 1941; TÝŽ, *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*, Jinočany 1994; TÝŽ, *Česká barokní pout'. K religiozitě českého lidu v době barokní*, Žďár nad Sázavou 2001; Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000; Miroslav NOVOTNÝ, *Mariánské družiny na jihu Čech od konce 16. do počátku 20. století*, Jihočeský sborník historický 71, 2002, s. 5-43; Norbert OHLER, *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, Praha 2002; Wolfgang SCHIEDER (Hg.), *Volksreligiosität in der modernen Sozialgeschichte. Sonderheft 11. Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft*, Göttingen 1986; Daniela TINKOVÁ, *Rouhači a svatokrádežníci v čase odkouzlování světa. Proměna obrazu „zločinců proti Bohu“ jako příklad konstruktů mezi společností „sakrální“ a společností občanskou*, Acta Universitas Carolina – Philosophica et Historica 5, 1999, s. 105-134; Karl VOCELKA, *Habsburská zbožnost a lidová zbožnost. K mnohovrstevnatosti vztahů mezi elitní a lidovou kulturou*, Folia Historica Bohemica 18/1997, s. 225-239.

¹²⁷ Tématiku lidové zbožnosti 19. a počátku 20. století obsahují také tyto práce: Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (eds.), *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*, Brno 2009; TÍŽ, *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2008; Jiří HANUŠ, *Mezi tradicí a reformou. Rozhovory o moravském katolicismu ve 20. století*, Brno 2002; TÝŽ, *Tradice českého katolicismu ve 20. století*, Brno 2005; Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (eds.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003; P. MAREK, *Český katolicismus*.

I. 2

Na cestě ke vzdělané společnosti

Jedním z typických fenoménů modernizačního procesu je postupné zvyšování úrovně vzdělání ve společnosti, a to jak z hlediska kvality, tak i kvantity. Po celé sledované období směřovaly snahy v českém (rakouském) školství ke zpřístupnění vzdělání všem vrstvám obyvatel. Probíhaly však velmi pozvolna a postupně, počínaje nařízením vzdělávací povinnosti za vlády Marie Terezie¹²⁸ a konče výrazným rozšířením možností univerzitního studia pro muže i ženy po druhé světové válce. Vývoj evropského školského systému začal od 19. století v souvislosti s komplexem výše uvedených procesů nabírat na tempu a intenzitě. V národnostně smíšených státech, habsburské monarchii především, byl tento vývoj mnohem komplikovanější a pestřejší, neboť školství se stalo prvním jablkem sváru a podnětem k vypuknutí národních sporů nejrůznějšího druhu. Kdo má v rukou výchovu mládeže, ten drží „trumfy“; toto bylo lidem jasné snad již od počátku dějin civilizace, a tak nejcharakterističtějším znakem rakouského školství devatenáctého věku (zvláště jeho druhé poloviny) se staly (kromě jeho postupného zdokonalování) jednak národnostní boje a „přetahování se“ o školy, jednak snaha o důslednou výchovu dětí k loajalitě a věrnosti císaři a vlasti, která však nijak nezabránila, aby z absolventů těchto škol vyrostl uvědomělý český národ, jenž v roce 1918 hbitě vyměnil v osnovách tatíčka císaře za tatíčka Masaryka... Téma pro historiky je to veliké a ještě zdaleka ne vyčerpané. Má-li předkládaná práce pojednávat o školách a pedagogickém přístupu řeholnic, je nutné v úvodu stručně nastínit základní přehled vývoje školství na našem území.

I. 2. 1 Dlouhé devatenácté století

Základní dokument pro organizaci školství v habsburských dědičných zemích v první polovině 19. století představoval všeobecný školský zákon z 11. srpna 1805, který především v oblasti elementárního školství v mnohém navazoval na tereziánský školský řád z roku 1774. Převzal trojstupňovou soustavu škol (triviální, hlavní, normální), na rozdíl od osvícenského modelu však výrazně posílil církevní dozor nad elementárními školami, jenž se nyní stal na několik desetiletí téměř výlučným.¹²⁹ Úkolem těchto škol bylo formování především loajál-

¹²⁸ Tzv. *Všeobecný řád školní*, kterým byla zavedena vzdělávací povinnost, byl vydán 6. prosince 1774. Povinná školní docházka se pak prosadila během vlády Josefa II. Blíže k tomu např. Miroslav NOVOTNÝ, *Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí*, in: Daniela Tinková – Jaroslav Lorman (eds.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2009, s. 157.

¹²⁹ Při každé fáře měla být zřízena triviální škola, patron fary se stal zároveň patronem školy. Přímým nadřízeným učitele byl místní farář, okresním školním dozorcem vikář, na úrovni diecéze se o školství staral jeden z

ních, zbožných a pracovitých poddaných s přiměřenou úrovní vzdělání, jež nemělo být „zbytečně“ veliké, aby snad neohrozilo základní povinnosti a loajalitu prostého lidu. Před začátkem školního roku probíhal v obci povinný soupis všech dětí, školní plat byl samozřejmostí, pouze nejchudší mohli dostat výjimku. Vysvědčení dostávali žáci až na konci školní docházky. Pro výkon učitelského zaměstnání stačilo vysvědčení z učitelské preparandy při některé z hlavních škol. Zatímco většina hlavních a městských škol byla plně poněmčena, na venkově se navzdory různým nařízením zachovalo poměrně velké množství triviálních škol českých, některé byly též utrakvistické.¹³⁰ Tento systém přetrval revoluční rok 1848, kdy došlo k posunům pouze v oblasti vyššího školství a definitivně mu odzvonila teprve vlna reformy na konci šedesátých let.

Tyto změny v soustavě rakouského školství jsou souhrnně označovány jako Hasnerovy reformy podle tehdejšího ministra vyučování Leopolda Hasnera von Artha.¹³¹ Změny však začaly již rok před Hasnerovým nastoupením do úřadu, a to zákonem z 18. ledna 1866 č. 1 o zrovnoprávnění obou zemských řečí na školách, který nařizoval, že na veřejných obecných školách v českých zemích se smí vyučovat pouze jedním ze zemských jazyků.¹³² Byly rušeny utrakvistické a zřizovány jednojazyčné školy, což mělo většinou nepříznivý dopad pro české obyvatelstvo.¹³³ Zákonem z 21. prosince 1867 č. 142 o obecných právech občanů a zákonem z 25. května 1868 č. 48 o postavení školy k církvím převzal stát nejvyšší vedení v záležitostech školství a výchovy, čímž ztratila církve své staletí trvající dominantní postavení v této oblasti. Národní školství upravoval zákon o obecných školách ze 14. května 1869. Povinná školní docházka se prodloužila ze šesti na osm let (6-14 let věku), byly zavedeny nové vyučovací předměty¹³⁴ a rozšířeny požadavky na všeobecné vzdělání. Namísto dosavad-

kapitulních kanovníků – canonicus scholasticus. Srov. Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice 2006, s. 65.

¹³⁰ Dle J. Šafránka roku 1847 existovalo 2 821 českých škol, velká většina z nich byla na venkově. Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české I.*, Praha 1913, s. 266.

¹³¹ Ke zřízení ministerstva kultu a vyučování, které nahradilo dosavadní dvorskou komisi, došlo v c. k. monarchii roku 1848, říjnový diplom roku 1860 jej zrušil a školství bylo přesunuto do působnosti zemských sněmů; roku 1867 bylo opět obnoveno. Srov. Emanuel DROBIL, *Národní školství v pohraničních okresech jihočeských*, České Budějovice 1928, s. 64-65.

¹³² *Dvacet let zápasu o školství české. Paměti Matice školské v Českých Budějovicích*, České Budějovice 1893, s. 3.

¹³³ Čechům se zde vymstila pasivita a neúčast v prvních školních radách; ve smíšených obcích vznikly většinou německé školy dříve, než Češi stačili vznést námitky. Otevření českých škol pak muselo být vybojováno v následujících desetiletích. Podrobněji E. DROBIL, *Národní školství*, s. 69 an.

¹³⁴ V obecných a měšťanských školách se vyučovaly tyto předměty: náboženství, vyučovací jazyk (na českých měšťanských školách též němčina jako neobligátní vedle dalšího cizího jazyka – většinou francouzštiny), zeměpis a dějepis, přírodopis, přírodopis, aritmetika, měřictví a rýsování, kreslení, psaní (v měšťanských školách krasopis), zpěv, tělocvik (později pro dívky nepovinný), ženské ruční práce. Srov. Marie KRÁLÍKOVÁ – Josef NEČESANÝ – Václav SPĚVÁČEK, *Nástin vývoje všeobecného vzdělání v českých zemích*, Praha 1977, s. 32, 124-126.

ních podreálek vznikly trojtřídní měšťanské školy, které navazovaly na pátou třídu obecné školy a poskytovaly vyšší vzdělání než běžná osmitřídní obecná škola. Zákon nařizoval, aby v každém školním okrese byla alespoň jedna škola tohoto typu. Vytvořila se tak síť měšťanských škol, zpočátku převážně německých. Proti zákonům z let 1868 a 1869 se zvedla vlna odporu v církvi, v řadě obcí a dokonce u některých poslanců a na ministerstvu školství, proto byla 2. května 1883 přijata jako ústupek tzv. *Školní novela*. Mimo jiné povolovala úlevy v docházce, snížila učební cíle a vzdělání učitelů, zvýšila počet dětí na učitele, opět zavedla povinnou hru na varhany na učitelských ústavech a dozor učitelů při náboženských obřadech.¹³⁵ Roku 1885 pak byly schváleny nové osnovy pro obecné školy.¹³⁶

Zákon z roku 1869 upravoval též předpisy o soukromých školách. Právo zřizovat školu a vyučovat na ní měl mít každý občan, pokud prokázal způsobilost podle zákona. Totéž platilo pro církve a náboženská společenství. Po celých Čechách i na Moravě, zvláště v pohraničních okresech, tak vznikaly tzv. menšinové školy založené buď jednotlivci, nebo společnostmi z důvodů konfesijních¹³⁷ či národnostních. Po splnění příslušných podmínek mohly tyto školy žádat o zveřejnění. Řada českých obecných škol tohoto typu vznikla zásluhou vlasteneckých sdružení nazvaných matice školské, jejichž úkolem bylo zakládat soukromé školy tam, kde nebyly povoleny veřejné, a „*usměrnit národní akci obrannou proti výbojným spolkům německým*“.¹³⁸ Pro jižní Čechy měla velký význam Matice českobudějovická (založena 1872) a Národní Jednota Pošumavská (založena 1884). V Praze vznikla roku 1880 Ústřední Matice školská.

Velký problém představovala v té době nejednotnost národního školství. Lišily se nejen osnovy obecných a měšťanských škol (nemluvě o výběrových středních školách – viz níže), rozdíly byly i mezi jednotlivými typy obecných škol, a to v počtu hodin i vyučovacích předmětů. Zjednodušeně řečeno, vesnické malotřídky na tom byly vždy hůř než městské osmitřídní školy, přičemž úplně nejhorší podmínky měly tzv. jednotřídní obecné školy dílné, kde týdenní hodinová dotace za osm let školní docházky byla až o 80 hodin nižší než na více-
třídních školách.¹³⁹ Další rozdíly existovaly v učebních plánech pro chlapce a děvčata, a to

¹³⁵ František MORKES, *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946)*, Plzeň 1999, s. 32.

¹³⁶ Srov. E. DROBIL, *Národní školství*, s. 78.

¹³⁷ Konfesijní menšinové školy zakládali zpočátku hlavně židé a evangelíci. Koncem 19. století těchto škol ubývalo, naopak vzrostl počet škol katolických. *Tamtéž*, s. 79.

¹³⁸ *Tamtéž*, s. 82.

¹³⁹ Bylo-li v jednotřídní škole více než 50 dětí, mohly se rozdělit do dvou skupin, které měly vyučování v různou dobu. Vznikla tak jednotřídní škola dílná. Viz M. KRÁLÍKOVÁ – J. NEČESANÝ – V. SPĚVÁČEK, *Nástin vývoje*, s. 40.

vždy v neprospěch dívek.¹⁴⁰ Dětem z nižších společenských vrstev byl tak přístup k vyššímu vzdělání až na výjimky prakticky uzavřen, neboť rozdílové zkoušky pro přestup na střední školu dalece přesahovaly učivo probírané na malotřídních školách.

V posledních dvou desetiletích habsburské monarchie zájem státních činitelů o obecné školství poklesl a k žádným významnějším změnám nedošlo (učební plán obecné školy z roku 1915 byl až na drobné odchylky stejný jako v roce 1874). Pouze roku 1903 byl vydán výnos o zřízení jednoročních učebních kurzů při měšťanských školách a 29. září 1905 vešel v platnost definitivní školní a vyučovací řád. Za určité zlepšení podmínek v té době vděčí školy spíše jednotlivcům a různým organizacím, kteří se snažili o zpestření a prohloubení výuky mimo jiné i pořádáním akcí a publikační činností.

Na rozdíl od obecných škol procházelo střední školství postupnými změnami už od počátku 19. století. Roku 1806 vypracoval František Josef Gerstner statut reálné školy. Tyto pak během první poloviny století vznikaly v nepříliš hojné míře na různých místech Čech i Moravy. Dosud pětitřídní gymnázia se roku 1802 změnila na šestitřídní, na něž navazovala dvouletá filosofická studia. V roce 1848 byl vydán *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*,¹⁴¹ který se snažil vyřešit zastaralý a nevyhovující způsob výuky. Byla omezena nadvláda latiny na gymnáziích,¹⁴² zrušena filosofická lycea a vytvořeno osmileté gymnázium se čtyřletým nižším a čtyřletým vyšším stupněm. Gymnázia připravovala budoucí lékaře, kněze a úředníky ke studiu na univerzitě, zatímco reálka měla zaměření technické. Zákon z roku 1867 vytkl reálkám cíl podávat všeobecné vzdělání s důrazem na matematiku, přírodní vědy a živé jazyky a připravovat na studia na technických a jiných akademiích. Od této doby byla reálka sedmitřídní s maturitou. Původně jednotné gymnázium se rozštěpilo na klasické (latina, řečtina) a reálné (místo řečtiny živý jazyk a víc matematiky).¹⁴³ Tzv. *Marchetovou reformou* z roku 1908 vznikl nový typ reformního reálného gymnázia, které oproti reálnému gymnáziu kladlo ještě větší důraz na matematiku a živé jazyky. Před 1. světovou válkou tak v Rakousku existovaly čtyři typy středních škol, maturitou končilo rovněž studium na učitelských ústavech (viz níže). Se středoškolským vzděláním dívek to bylo

¹⁴⁰ Podrobněji *Tamtéž*, s. 40–41.

¹⁴¹ Nástin organizace gymnázií a reálék v Rakousku – v platnost vešel až roku 1851 pro reálky a o tři roky později pro gymnázia. Srov. *Tamtéž*, s. 34.

¹⁴² Latina přestala být vyučovacím jazykem, byla nyní vyučována pouze jako jeden z předmětů s výkladem v mateřštině a zrovnoprávněna s řečtinou a mateřštinou. Srov. Jan ŠAFRÁNEK, *Za českou osvětu. Obrázky z dějin českého školství středního*, Praha 1898, s. 108.

¹⁴³ První reálné gymnázium v Čechách založil Václav Křížek roku 1862 v Táboře. Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české II*, Praha 1918, s. 214–215.

složitější. Kromě učitelských ústavů měly přístup pouze na dívčí gymnázia, kterých bylo málo, od roku 1906 byla zakládána i šestitřídní lycea. Teprve v poválečném období byl dívkám umožněn přístup na všechny typy škol.¹⁴⁴

Hasnerova reforma se týkala také dvouletých učitelských ústavů, které vznikly roku 1848. Nahrazovala je ústavy čtyřletými, na nichž směly studovat i ženy. Dívkám tak bylo poprvé umožněno vystudovat školu s maturitou. Ústavy vznikaly odděleně pro učitele a učitelky. Učební osnovy těchto pedagogií byly vyhlášeny ministerským usnesením 19. června 1870 a o čtyři léta později vyšel poněkud propracovanější statut pro učitelské ústavy. Uchazeči se směli hlásit do prvního ročníku od patnácti let věku. Výběr se konal na základě přísné přijímací zkoušky ze všech hlavních předmětů,¹⁴⁵ neboť o studium byl velký zájem a mohla být přijata jen malá část uchazečů.¹⁴⁶ Kromě hlavních vyučovacích předmětů¹⁴⁷ se zde dívky seznamovaly i s organizací mateřské školy. U každého ústavu byla tzv. cvičná (vzorná) obecná škola a často i cvičná škola mateřská. Všechny kandidátky měly povinné ruční práce, chlapi zase organizaci polního hospodaření. Velké dilema znamenal tehdy celibát učitelek, k jehož zrušení došlo až po 1. světové válce.¹⁴⁸ První český učitelský ústav pro chlapce vznikl roku 1848 při české hlavní škole v Praze, o rok později byl založen další v Hradci Králové. Nejstarší české dívčí pedagogium založily 3. listopadu 1866 školské sestry de Notre Dame v Praze U Sv. Anny v Ječné ulici.¹⁴⁹ Maturita na učitelském ústavu nebyla ve srovnání s gymnaziální maturitou plnohodnotná a neumožňovala následné studium na univerzitě. Absolování učitelského ústavu opravňovalo pouze k výuce na obecných a měšťanských školách a

¹⁴⁴ K vývoji rakouských středních škol podrobněji Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs III. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Wien 1984, s. 244-259; TÝŽ, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs IV. Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*, Wien 1986, s. 147-192.

¹⁴⁵ Přijímací zkoušku skládali uchazeči z českého (německého) jazyka, matematiky, náboženství, přírodovědy, fyziky, zeměpisu, dějepisu a zpěvu. Navíc se předkládaly výkresy, krasopisné listy a ruční práce. Srov. Pavla VIDLÁKOVÁ, *Žena za katedrou obecné školy (Od Hasnerovy reformy do začátku první světové války)*, diplomová práce, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 1998, s. 8.

¹⁴⁶ Týkalo se především dívčích ústavů, u chlapců byl zájem mnohem nižší. Proto bylo později umožněno získat učitelské vzdělání i na lyceu, kde se navíc skládala zkouška z vychovatelství a probíhaly praktické výstupy na obecné škole. Viz *Tamtéž*.

¹⁴⁷ Pro způsobilost k výuce na měšťanské škole skládali kandidáti (většinou po určité době praxe na škole obecné) zkoušku z jednoho ze tří tzv. odborů: gramaticko – historického (jazyk, zeměpis, dějepis), matematického (matematika, geometrie, kreslení, přírodopis) nebo technického (přírodopis, přírodopis, chemie, aritmetika). Srov. J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 299.

¹⁴⁸ Celibát byl zaveden pro literní učitelky (nikoli pro učitelky industriální) roku 1875 v souvislosti s novelou, která zrovnoprávnila platy učitelek s platy učitelů (dříve pobíraly ženy jen 80% mužského učitelského platu). Učitelka, mající nyní stejný plat jako muž, se měla svému povolání věnovat naplno, proto nesměla založit vlastní rodinu. F. MORKES, *Učitelé a školy*, s. 30.

¹⁴⁹ Další soukromé dívčí učitelské ústavy vznikly v Kutné Hoře (sestry voršilky), ve Slatiňanech (Školské sestry sv. Františka), v Českých Budějovicích (Školské sestry de Notre Dame, Kongregace sester Nejsvětější Svátosti), dále měšťské ústavy v Plzni a Litomyšli a ústav na Kladně. Srov. P. VIDLÁKOVÁ, *Žena za katedrou*, s. 9-12.

učitelských ústavech, zatímco gymnaziální profesori museli mít vystudovanou univerzitu (a předtím gymnázium).

Ve druhé polovině 19. století se postupně formovaly i první odborné školy. Nejprve se jednalo o roční nebo dvouleté prakticky orientované hospodářské či hospodyňské školy, do nichž směli být přijímáni žáci již z obecných škol. Později vznikly vyšší čtyřleté průmyslové školy s různým zaměřením, z nichž některé (převážně strojnické a stavební školy) obdržely po roce 1887 právo konat maturitní zkoušky. Na obchodních školách, od roku 1903 rovněž čtyřletých, byla nepovinná maturita umožněna až v roce 1919.¹⁵⁰

První zařízení pro předškolní děti vznikla již koncem 18. století v Německu,¹⁵¹ ale k jejich rozšíření došlo až ve druhé polovině století následujícího. První česká opatrovna byla založena roku 1832 v Praze na Hrádku zásluhou Karla hraběte Chotka. Tomáš Vorbes, profesor na učitelském ústavu v Hradci Králové, charakterizoval opatrovny takto: „*Opatrovny, školky, jsou ústavy, v nichž se opatrují děti od stáří asi 3 let až do doby povinnosti své ku škole obecné, především ale děti chudých a takových rodičů, kteří k nabytí výživy své meškati musí buď celý den anebo alespoň velikou částku dne kromě domu.*“¹⁵² Opatrovny zakládali většinou soukromníci nebo dobročinné spolky (například matice školská). Děti v nich trávily většinu dne, jídlo si nosily svoje nebo je dostávaly. Zpočátku byly do opatroven zaváděny praktiky nepřiměřené věku dětí – učily se číst, psát, počítat atd. Později zde bylo vyučování zakázáno a nahrazeno vhodnějšími aktivitami.

Mateřské školy (dětské zahrádky – Kindergarten) se rozvíjely od 40. let 19. století. Jejich zakladatelem byl Němec Friedrich Fröbel. Od opatroven se lišily větším důrazem na výchovný prvek a zpočátku je navštěvovaly děti z bohatších rodin, neboť jejich provoz byl dost nákladný. Zákon z roku 1869 mateřské školy doporučil a zařadil odborné vzdělání pro předškolní výchovu do osnov učitelských ústavů.¹⁵³ Vedle původních soukromých mateřských škol začaly být na výzvu ministerstva vyučování zřizovány i státní, přístupné pro všechny vrstvy obyvatelstva. Také do opatroven se postupně zaváděly praktiky mateřských škol, až se obě zařízení sblížila a v roce 1934 byl přijat jednotný název mateřská škola.

¹⁵⁰ Srov. M. NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství*, s. 122-123.

¹⁵¹ První Kinderbewahranstalt (odtud opatrovna) zřídil roku 1779 evangelický farář J. F. Oberlin ve Steinthalu.

¹⁵² Tomáš VORBES, *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, Praha 1870, s. 170.

¹⁵³ „*Vychováním ve škole mateřské má se mládež blahodárně buditi a přiměřeně zaměstnávat; vedle cvičení těla, rukou a smyslu má se, hledíc ku slušnému si všímání povahy dětské, oživovati veselá její povaha; kázní a příkladem má se šlechtiti mysl i vůle a zvláště pěstovati navykání těm společenským ctnostem, kteréž rovněž tak jsou ozdobou mládeže jako základem vzdělanosti obecné. Škola poskytá dětem všeho, cokoli za slušné a potřebné pokládá věda vychovatelská a odmítá vše, cokoli dětem nesvědčí.*“ Výnos ministra vyučování ze dne 22. června 1872. č. 4711, citováno dle T. VORBES, *Obrazy*, s. 177.

V 19. století byly rovněž zakládány první ústavy a speciální školy pro tělesně i mentálně postižené, vzrůstá počet sirotčinců, nalezců, vznikají tzv. „*domy ochranné*“, předchůdci dnešních polepšoven, a na několika místech dokonce dětské jesle.

I. 2. 2. Léta 1918-1950

Po vzniku samostatného Československa docházelo ke změnám ve školství jen pozvolna. Nová vláda prodloužila platnost dosavadních školských zákonů s tím, že budou postupně revidovány a přizpůsobovány novým podmínkám. V prvních měsících nové republiky dominovaly v národním školství dva jevy: značný úbytek žáků oproti předválečným létům¹⁵⁴ a hromadný přestup dětí do českých škol. Třetího dubna 1919 byl vydán zákon o zřizování a udržování škol národních (doplňen zákonem z 9. dubna 1920). Obecné školy se nyní zřizovaly i v obcích s menším počtem českých dětí; tyto menšinové školy nepodléhaly obcím a okresním školským úřadům, ale přímo zemské školní radě a od roku 1921 nově zřízenému ministerstvu školství a národní osvěty (MŠANO). Do státní správy rovněž přešly všechny dosavadní soukromé školy, pokud nebyly již dříve zveřejněny, a církevní školy musely nově žádat o právo veřejnosti. Zákonem z 24. července 1919 byl zrušen celibát učitelek a v listopadu téhož roku upravilo ministerské nařízení způsob vzdělávání učitelek v ručních pracích.

V červenci 1920 se v Praze konal první sjezd českého učitelstva. Učitelé se mimo jiné vyslovili pro jednotnou školskou soustavu a pro vysokoškolské vzdělání učitelů. Výsledkem bylo založení dvouleté *Školy vysokých studií pedagogických* v říjnu 1921 v Praze.¹⁵⁵ Prvním zákonem, který se vyslovil ke školství obecně, byl tzv. *Malý školský zákon* z 13. července 1922, č. 226, který zavedl povinnou osmiletou školní docházku i na Slovensku, snížil počet žáků ve třídě (v první třídě 50, v ostatních 60 dětí), zdobrovolnil výuku náboženství a zavedl některé nové předměty (občanská nauka a výchova, chlapecké ruční práce). V systému organizace škol se však nic nezměnilo¹⁵⁶ a až do roku 1933 se prakticky vyučovalo podle uprave-

¹⁵⁴ První světová válka znamenala krizi obecného školství. Řada škol byla zavřena a budovy využívány pro válečné účely jako lazarety, skladiště apod., mnozí učitelé museli narukovat. Úbytek dětí byl nutným důsledkem epidemie španělské chřipky a celkového strádání a podvýživy válečných let.

¹⁵⁵ O rok později byla ŠVSP založena v Brně, roku 1929 vznikla v Praze soukromá pedagogická fakulta, později přeměněná na pedagogickou akademii. Podrobněji M. KRÁLÍKOVÁ – J. NEČESANÝ – V. SPĚVÁČEK, *Nástín vývoje*, s. 47 a 59.

¹⁵⁶ Vedle druhého stupně obecné školy nadále zůstaly tříletá měšťanka s jednoročním učebním kurzem a nižší stupně čtyř typů středních škol – klasické a reálné gymnázium s výukou latiny, reformní reálné gymnázium a reálka bez výuky latiny. Na osmiletou školní docházku navazovala též řada škol odborných (průmyslové, obchodní, zemědělské atd.), na nichž byla také postupně zaváděna maturita.

ných rakouských osnov. Dokonce se znovu objevily nevyhovující jednotřídní obecné školy dílné, které před 1. světovou válkou již neexistovaly.

Nové osnovy byly vydány až roku 1933. Počet hodin i vyučovacích předmětů na obecných školách zůstal zachován, větší změna se týkala škol měšťanských, kde se jejich nižší ročníky poněkud sblížily s nižšími ročníky střední školy, takže přestup po 2. ročníku měšťanky na gymnázium již nebyl nepřekonatelný.¹⁵⁷

Do období první republiky spadají též pokusy v oblasti reformního školství. Největším stoupencem tohoto směru, charakteristického především pro USA a západoevropské země,¹⁵⁸ byl v Československu Václav Příhoda. Napsal řadu spisů na téma reformní školství a provedl i řadu praktických pokusů. Jeho nejznámějším projektem bylo tzv. *komenium*, jednotná škola druhého stupně, a *atheneum*, soukromá pokusná škola třetího stupně.¹⁵⁹ Kromě několika pokusných škol se však u nás reformní školství neprosadilo.

Již v polovině třicátých let se obavy z možného napadení Německem odrazily i v československých školách. Byla zavedena branná výchova, děti se cvičily v protiletcecké ochraně a v hodinách občanské nauky se více zdůrazňoval význam československé státnosti.

Největším zásahem do českého školství v době protektorátu bylo krvavé potlačení studentské demonstrace 28. října 1939 spojené s popravami a deportacemi řady studentů do koncentračních táborů. Do obecných a měšťanských škol byla povinně zavedena němčina, omezila se výuka českého jazyka a literatury, dějepisu a zeměpisu a nové osnovy byly upraveny podle potřeb Říše. Kuratorium pro výchovu mládeže mělo sloužit k získávání mladého dorostu pro nacistickou ideologii. Středoškolští profesori a školní inspektoři byli ideologicky přeškoleni a mnozí „nevyhovující“ odstraněni. Řadu školních budov zabralo gestapo, vyu-

¹⁵⁷ V měšťanských školách bylo umožněno studovat cizí jazyk tři hodiny týdně již od prvního ročníku a na gymnáziích se latina posunula až do třetího ročníku. Srov. M. KRÁLÍKOVÁ – J. NEČESANÝ – V. SPĚVÁČEK, *Nástin vývoje*, s. 62-63.

¹⁵⁸ Pedagogický reformismus byl komplexním hnutím, které sjednocovalo autory různých národností i různých názorů, kteří kritizovali dosavadní pedagogiku ovlivněnou herbartovským intelektualismem a receptivním charakterem a snažili se vytvořit novou koncepci výchovy. Jeho nejtypičtějšími představiteli byli Elen Keyová (švédská pedagožka), Maria Montessoriová (italská lékařka a pedagožka), Ovide Decroly (belgický pedagog, psycholog a lékař) a především John Dewey (americký pragmatický filosof a pedagog). Hlavní rysy pedagogického reformismu se stala preference individuálních výchovných cílů, pedocentrismus, princip přiměřenosti a aktivity, globalismus ve výchově. Nejznámější směry představovalo projektové vyučování, daltonský učební plán (založený na principu samostatného učení žáků) a hnutí tzv. nových škol v západoevropských zemích. Podrobněji Vladimír JÚVA, *Přehled dějin výchovy*, Brno 1993, s. 9-15.

¹⁵⁹ *Komenium* – pokusná diferencovaná škola měšťanská – byla zřizována od roku 1929. Snažila se integrovat studijní i praktickou výchovu vyváženým počtem humanitních, přírodovědných i praktických předmětů a odpovídala přibližně obsahu nižší střední školy. *Atheneum* – jediná škola tohoto typu vznikla roku 1934 v Praze-Nuslích. Byla součástí Příhodova návrhu jednotné diferencované školské soustavy a navazovala na *komenium*. Podrobněji M. KRÁLÍKOVÁ – J. NEČESANÝ – V. SPĚVÁČEK, *Nástin vývoje*, s. 52-53 a 64-65.

čování během války bylo omezené a často nepravidelné, chyběly pomůcky stejně jako uvolněná atmosféra a radost z učení.

Po osvobození Československa v květnu 1945 byly nejprve vydány přechodné učební osnovy pro obecné, měšťanské a střední školy na školní rok 1945/1946. Ministerstvo školství schválilo výnosem z 20. září 1946 jednotný učební plán pro všechny typy obecné školy, čímž pozbyly platnosti zvláštní učební plány malotřídních škol. Občanskou výchovu na prvním stupni nahradila prvouka a od třetí třídy vlastivěda, ve vyšších třídách již nastoupila ruština. Došlo k vyrovnání učiva na měšťankách a nižších stupních středních škol - první dva roky byly společné, třetí a čtvrtá třída se dělily na větev technickou a studijní. Byla obnovena činnost církevních škol, atmosféra však již začínala být napjatá. Po únoru 1948 byly všechny církevní školy zestátněny a personál vyměněn. Dekret prezidenta republiky z října 1945 a zákon z března 1946 zavedl povinné vysokoškolské vzdělání pro všechny učitele. Vládním nařízením ze srpna 1946 byl vydán statut pedagogických fakult, které byly zřízeny při všech univerzitách (Praha, Bratislava, Brno, Olomouc) a jejich pobočky byly ustaveny i v Českých Budějovicích, Plzni, Banské Bystrici a v Košicích. Pedagogické fakulty byly určeny nejen pro učitele národních a měšťanských škol, ale i pro učitelky škol mateřských.¹⁶⁰

Dříve než se stačil nový školský systém více rozběhnout, došlo k únorovým událostem roku 1948 a vývoj začal rychle směřovat k jednotnému socialistickému školství následujících čtyřiceti let.

¹⁶⁰ Podrobněji *Tamtéž*, s. 75.

I. 3

Moderní řeholní kongregace – nová kapitola v dějinách katolické církve

Dalekosáhlé změny v evropské společnosti 19. století měly za následek také jeden fenomén, o němž se všeobecně ví, přesto však mu bylo dosud věnováno jen málo pozornosti historiků. Dějinnou úlohu řeholních institutů je nutné vnímat v širokých souvislostech. Není možné zabývat se historií nějakého řeholního domu, popisovat každodenní život, složení komunity, mentalitu členů apod., a nevidět přitom společenskou funkci, kterou konkrétní společenství i řeholníci obecně ve své době sehráli a naopak, jak každá doba utvářela podobu řeholního života. Ve středověku a raném novověku stály řeholní řády často v roli učitelů evropské společnosti, což bylo patrné zejména v obdělávání půdy, školství nebo péči o nemocné. Postupně pak přebíral vedoucí postavení v dané sféře stát nebo jiná instituce. Na první pohled paradoxně tento jev znovu ožil v době začínající sekularizace. Vyhlásit zákon o povinné školní docházce nebyl zas až takový problém, stejně jako mluvit o potřebě sirotčinců či starobinců; mnohem těžší však již bylo reálné uskutečnění těchto vizí. Společnost na podobné změny nebyla připravená, a tak největším (byť ne jediným) průkopníkem se opět stala církev, jež měla na poli pedagogické a sociální činnosti mnohasetletou praxi. V tom je třeba spatřovat paradox 19. století: na jedné straně pranýřovaná a ze zpátečnictví obviňovaná církev byla nejednou žádána tam, kde se mělo něco podniknout pro blaho lidu. Tato situace trvala na různých místech různě dlouho, podle toho, jak rychle byla společnost schopna najít „sekularizovanou náhradu“, přičemž někdy docházelo k násilnému ukončení činnosti církevních zařízení i za cenu výrazného snížení kvality služeb.¹⁶¹ V tomto smyslu lze považovat řeholní kongregace, zejména ženské,¹⁶² za produkt této paradoxní situace.

Jakkoli bývá církvi, především jejímu nejvyššímu vedení, někdy právem a někdy neprávem vytýkána nepružnost a konzervatismus, je nutné připustit, že na svém nejnižším stupni, tedy na úrovni prostých farníků, zareagovala „v *hodině nula*“¹⁶³ velmi pohotově. Nejde jen

¹⁶¹ Například vyhnání řeholníků ze škol za kulturního boje v Německu, ale nakonec i odstranění řádových sester z ústavů pro mentálně postižené v Československu v padesátých až osmdesátých letech 20. století, k němuž muselo docházet postupně, neboť zde adekvátní náhrada dlouhou dobu zcela chyběla.

¹⁶² Skutečnost, že ženské řeholní společnosti v 19. století co do počtu dalece přesáhly mužské, zatímco v dřívějších dobách tomu bylo spíše naopak, souvisí se zřetelnou feminizací katolicismu, jež se v té době začala projevovat a víceméně přetrvává dodnes. K této problematice blíže např. Michela de GIORGIO, *Feminizace katolicismu*, *Teologie & společnost* 1, 2004, s. 3-14.

¹⁶³ „*Hodinou nula*“ označuje Leonard Holtz období Velké francouzské revoluce a německé sekularizace, kdy dosavadní moc církve byla drastickými metodami svržena a zdálo se, že není šance na obnovu. Tato nečekaně

o skutečnost, že zakladateli nových řeholí se stali téměř výhradně zcela obyčejní lidé, ale také o to, nakolik si tito zakladatelé a zakladatelky uvědomovali změněnou historickou situaci a tím i nutnost přizpůsobit jí styl řeholního života. Mnohem více než vysvětlování rozdílů mezi řádem a kongregací¹⁶⁴ osvětlí tuto problematiku citace překladu dopisu Antonie Lampelové, zakladatelky Školských sester sv. Františka ve Štýrském Hradci, v němž se obrací na diecézního biskupa s prosbou o povolení založit nové řeholní společenství. Je překvapující, jak měla autorka tohoto listu ve věci jasno: „... *Prosebnice, vedeny Duchem Božím, chtějí si totiž zvolit za pouto své jednoty Třetí řeholi sv. Františka Serafinského, založenou původně pro lidi žijící ve světě. Již dávno ji znají a podle možnosti ze zbožnosti také zachovávají.*¹⁶⁵ *Z vlastní zkušenosti poznaly, že je velmi dobře možno spojit ji s povoláním výchovné činnosti u mládeže. To potvrzuje i více terciářských komunit, které působí již delší dobu v Hallein v Salzbursku,*¹⁶⁶ *v Hall Bozen, Kaltern v Tyrolích pod názvem Regulovaných sester. Jejich pozhnanou činnost ve výchově mládeže pochvalně uznává i světská moc, zvláště vysoké gubernium v Tyrolích. Poněvadž podepsané, poddané tohoto císařského státu, si berou za vzor již existující a vyzkoušený institut, tím spíše věří, že bude i jejich společenství hodno plné důvěry duchovní i světské vrchnosti. Co se týká podstatné ústavy jmenovaného institutu, totiž zvláštní formy společného života, okruhu působnosti povolání, poměru k duchovní a světské vrchnosti, hlásí se k Regulovaným sestram, jak existují v Tyrolsku, žádají však o vlastní založení v Grazu, s následujícími pravidly, která budou základem jejich Stanov:*

a) *Netvoří řád se slavnými sliby, které nelze rozvázat, nýbrž náboženskou společnost pro*

rychlá obnova pak nevzešla z vysokých církevních kruhů, ale od prostého lidu, v němž bylo křesťanství tehdy stále hluboce zakořeněno. Nejnápadnějším projevem tohoto „povstávání z popela“ byla právě renesance řeholního života. Srov. L. HOLTZ, *Geschichte*, 260-262.

¹⁶⁴ „*Unter Kongregation versteht man eine ordensähnliche Gemeinschaft mit zentralisierter Organisation und Verfassung. Die Mitglieder legen einfache Gelübde ab. Kirchenrechtlich unterstehen Kongregationen gewöhnlich dem jeweiligen Diözesanbischof. Vorwiegend sind es Vereinigungen von Frauen.*“ Peter HAWEL, *Das Mönchtum*, s. 444. („*Kongregací se rozumí řádu podobná společnost s centralizovanou organizací a ústavou. Členové skládají jednoduché sliby. Z hlediska církevního práva jsou kongregace zpravidla podřízeny příslušnému diecéznímu biskupovi. Převážně jde o ženská společenství.*“) Pojem řeholní kongregace srov. též *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band VI, Freiburg im Breisgau 2006, s. 247-248.

¹⁶⁵ Blíže vysvětleno v kapitole II. 1.

¹⁶⁶ Klášter v Hallein, který sehrál svou roli i při zakládání mnichovské kongregace chudých školských sester, založila roku 1723 Theresia (s. M. Hyacintha) Zechnerová, která se svou nevlastní matkou a několika dívkami začala vést společný život; mimo modlitbu a ruční práce se věnovaly vyučování chudých kočovných děvčat, která s rodiči do okolí přicházela. Během padesátých a šedesátých let 18. století získaly schválení státních i církevních úřadů jako náboženský spolek a roku 1819 dosáhly papežského potvrzení. V roce 1783 založily normální školu a roku 1812 výchovný ústav. Roku 1844 navštívila klášter císařovna Karolína, založila v něm opatrovnu a již následujícího roku povolala sestry z Hallein do Vídně, aby převzaly výchovný ústav pro dcery vojáků. Dosud samostatný klášter tak založil první filiálku, po níž následovaly další. Dvě z nich byly později povýšeny na mateřince (Videň, Judenau), takže vznikly tři samostatné kongregace Školských sester III. řádu sv. Františka diecézního práva (model arcibiskupa Reisacha – blíže viz kapitola II. 1. 4). Srov. M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen II*, s. 37.

vyučování a výchovu ženské mládeže. Jednoduchými sliby chudoby, čistoty a poslušnosti (podle vzoru Milosrdných sester) vyslovují před Bohem a Církví svou vážnou vůli žít a vytrvat v komunitě podle její regule a stanov. To však nebrání, aby mohly podle okolností vystoupit nebo být propuštěny.

- b) Nezavazují se k veřejné a obvyklé chórové modlitbě, nýbrž mají jiné, méně namáhavé pobožnosti, aby měly více času a síly ke své vyučovací a výchovné činnosti.
- c) Zachovávají ve svém domě pro jeho náboženský charakter a kvůli pořádku jakousi klausuru, která však sestřám nebrání s dovolením představené a v doprovodu druhé sestry vycházet z domu v záležitostech povolání a z jiných řádných důvodů.
- d) Jejich oděv je podle požadavků komunity stejný a skromný, ale nikoli výslovný řeholní hábit, nýbrž podobný prostému šatu počestných lidí.
- e) Chudoba, kterou při své profesi slibují, znamená, že pokud žijí v komunitě, odevzdávají do její správy majetek, který snad s sebou přinesou, anebo který ještě očekávají. Komunita jej spravuje a pečuje o slušné zaopatření jednotlivých členek s vyloučením všeho přepychu. Žádná sestra se však nevzdává vlastnického práva, proto každá, která za svého života ještě něco získá darem nebo dědictvím, při svém případném vystoupení ze společenství může si vzít s sebou nezmenšený majetek, který přinesla, a pro případ smrti učinit svobodnou závěť.
- f) Regulované sestry si nečiní žádný nárok, týkající se časné obživy, na podporu z veřejného fondu. Vydržují se částečně z majetku svého dědictví (který dávají k dispozici ty, které snad něco přinesou), částečně ze školného a stravného vyplaceného žákyněmi a chovankami. Doufají, že při dostačujícím a obětavém způsobu života, který chtějí vést, budou schopny přijímat více žákyň do školy nebo do internátu bezplatně, jak to již dělaly po mnohá léta.
- g) Předměty ženských prací, jimž v současné době vyučují, jak je známo duchovním i světským autoritám, ponechají budoucí Regulované sestry ve vyučovacím plánu, ale chtějí se zároveň snažit o opravdové vzdělání a výchovu svých svěřenek.
- h) Co se týká učebního plánu a učebnic, zkoušek, zákonitého vzdělání a ustanovení učitelek atd., podřídí se Regulované sestry úplně nejvyšším ustanovením c. k. politické ústavy způsobem, jak jich také dbají ctihodné paní Voršilky.
- i) V duchovním vedení podřizují se Regulované sestry s dětinnou důvěrou a poslušností nejdůstojnějšímu knížecímu biskupskému ordinariátu a prosí zvláště Vaši knížecí Milost, aby otcovsky pečoval o náboženské potřeby, o ustanovení jejich duchovního pastýře a rovněž aby dobrotivě rozhodoval ve volbě jejich představených a vůbec řídil

vše, co je potřebné a spasitelné k dobrému konstituování nového institutu.

... S úmyslem pokorně se podrobit rozhodnutí svého nejdůstojnějšího Pastýře a zároveň zákonům světské vrchnosti prohlašují, že jsou ochotny k prospěchu Církve a státu vyhovět všem požadavkům slučitelným s jejich povoláním...“¹⁶⁷

Tento dopis vystihuje prototyp kongregace 19. století. Nešlo již o to uzavřít se před světem za brány kláštera, ale dokázat žít v neustálém spojení s Bohem ve víru každodenní činnosti. Všechny dosud běžné právní závazky řeholníků, které by tomuto způsobu života bránily (klauzura, slavné sliby, chórová modlitba apod.), byly (až na výjimky) zrušeny nebo upraveny. Původně samostatné konventy pod vedením opata či abatyše nahradil nyní centrálně řízený institut diecézního nebo papežského práva, jehož činnost charakterizovalo zakládání velkého množství filiálních domů vázaných na konkrétní pracoviště. Nešlo přitom o nějaký kompromis mezi dosavadním přísným řádovým životem a světským stavem; ve svých nárocích a přísnosti kongregace nijak nezaostávaly za klasickými řády, osobní oběť a askeze se v nich pouze projevovaly poněkud odlišným způsobem. I o tom zanechala jedinečné svědectví výše citovaná Antonie Lampelová: „*Náš způsob není snadno pochopitelný a těžko se uskutečňuje. Většina žadatelek sní o klášterním tichu a ústraní, obává se však přísnosti Karmelu. Domnívají se, že to bude u nás snadnější. Když však přijdou, vidí, že se dostaly z deště pod okap. Osvojit si umění být neustále ve spojení s Bohem uprostřed práce, hluku a křiku dětí, vyžaduje mnoho úsilí a ne všechny se tomu naučí. Ustavičné vnitřní spojení s Bohem, které neustává ani při péči o děti a při domácí práci, je sestře našeho řádu nejvyšší potřebné. Ale s bolestí musím pozorovat, jak se zřídka stává, že přijímáme kandidátky, které tohoto ducha pochopí...“¹⁶⁸ Navzdory stížnostem Antonie Lampelové, tehdy již Matky Františky, na nepochopení ze strany kandidátek se nejen její, ale mnoho dalších podobných společenství šířilo po Evropě a později i v zámoří obdivuhodným tempem; objevovaly se stále nové instituty a jejich pestrá škála se brzy stala velmi nepřehlednou.*

Jen málo historiků se pokusilo v této chaotické změti názvů (často velmi podobných nebo úplně stejných), spiritualit a řeholních oděvů udělat pořádek. Zcela výjimečným v tomto směru zůstává obsáhlé dvousvazkové dílo Maxe Heimbuchera, který se ve třicátých letech 20. století pokusil sestavit přehled všech řádů a kongregací katolické církve.¹⁶⁹ Jeho pozornost se zaměřovala především na německy a francouzsky mluvící prostor, takže některá místní spole-

¹⁶⁷ Dopis z 27. 9. 1841 citovaný dle: *Stoletá cesta*, s. 10-11.

¹⁶⁸ Citováno dle *Tamtéž*, s. 12-13.

¹⁶⁹ M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen*.

čerství ostatních evropských regionů mu občas unikla, přesto však jde zřejmě o nejkompexnější zpracování tohoto tématu. Novodobé kongregace dělí podle používané regule na augustiniánské, benediktinské a voršilské, dále na kongregace II. a III. řádu svatého Františka¹⁷⁰ a svatého Dominika, karmelitánská společenství a ostatní, která nevycházela z žádné původní řehole.¹⁷¹ U většiny institutů udává stručně okolnosti vzniku i nástin dalšího vývoje, takže mnoho základních informací je možné vyhledat právě zde. Z Heimbucherova díla je možné vyvodit, že ženské kongregace je třeba počítat na stovky, přičemž do tisícovky jich zřejmě mnoho nechybělo.

Mezi několika desítkami řeholních kongregací, které v průběhu devatenáctého a první poloviny dvacátého století začaly svou působnost v českých zemích, se nachází tři, jejichž název přímo poukazuje na specifické zaměření a angažování se ve sféře pedagogické. Tři velmi podobná pojmenování a zároveň tři zcela samostatné a na sobě nezávislé instituty s vlastní správou a vedením. Již sama tato skutečnost nutí k zamyšlení a pátrání po historických kořenech, neboť otázka, zda jde o náhodu, či zda tu existuje nějaká souvislost, je nasnadě. Ze středověku je známé vydělování nových větví z již existujících řádů, stejně tak reformy probíhající v době potridentské měly často za následek vznik (staro)nového samostatného řádu.¹⁷² V průběhu 19. století, kdy se na dějinné scéně objevilo nepřeborné množství nejrůznějších řeholních společností, docházelo k tomuto jevu velmi často, takže sledování původu a „příbuznosti“ jednotlivých kongregací je zajímavým tématem, které dosud čeká na historické zpracování. Proto také nepřekvapí, že tři zmiňované kongregace školských sester přišly vzájemně do kontaktu dlouho předtím, než začaly působit v nevelkém regionu českých zemí.

Nejstarší z těchto tří společenství je bavorská Kongregace Chudých školských sester naší milé Paní (Kongregation der Armen Schulschwestern von Unserer Lieben Frau), jejíž počátek se datuje k roku 1833. Zakladatelka Karolina (sestra Marie Terezie) Gerhardingerová zde vykonala skutečně průkopnickou činnost a do jisté míry proktestila cestu zakladatelům celé řady dalších kongregací, a to především v oblasti složitého schvalovacího procesu v Římě. Její společenství bylo jednou z nejstarších kongregací nového typu¹⁷³ a tedy i vzorem pro

¹⁷⁰ Kongregace III. regulovaného řádu sv. Františka byly nepochybně nejčetnější; Heimbucher vyjmenovává pouze nejznámější a uvádí, že celkově jich existovalo přes 400, z toho v rakousko-uherské monarchii něco přes deset. M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen* II, s. 21-48.

¹⁷¹ Těchto „ostatních“ kongregací mezi léty 1800-1900 jmenuje Heimbucher 107. Srov. *Tamtéž*, s. 454-551.

¹⁷² Například postupné větvení františkánského řádu na františkány, minority a kapucíny, či reforma karmelitánů a jejich rozdělení na bosé a obuté.

¹⁷³ Ve třicátých letech 19. docházelo k zakládání nových společenství ještě poměrně zřídka. Ze třiceti ženských kongregací působících v českých zemích, které ve svém přehledu uvádí Miriam Hrudníková, byla v této době kromě mnichovských školských sester založena pouze rakousko-uherská Kongregace Milosrdných sester sv.

nově vznikající družiny. Když biskup Roman Sebastian Zängerle ve Štýrském Hradci neuspěl se snahou přivést do své diecéze některou z nemnoha již existujících ženských řeholních společností, zvolil jinou strategii a obrátil pozornost do řad dívčí mládeže ve vlastní diecézi, kde vyhledával zbožná a ochotná děvčata projevující zájem o zasvěcený život a posílal je k formaci do ciziny s tím, že se po vyučení a ukončeném noviciátu vrátí zpět do vlasti. Tímto způsobem uvedl do Štýrského Hradce vincentky z Mnichova, čímž zajistil péči v oblasti charitativní a sociální. Stejný postup chtěl provést i v případě uvedení kongregace zabývající se výchovou dívčí mládeže a své kandidátky vyslal na podzim 1840 k chudým školským sestrám naší Paní, založeným M. Terezií Gerhardingerovou. Vývoj se zde však ubíral poněkud jinou cestou, neboť obě děvčata se po třech měsících vrátila domů těžce nemocná a na jaře následujícího roku zemřela. Po této tragické události nenašla již žádná dívka odvahu odjet do Bavorska, a tak nakonec došlo k založení zcela nového společenství, u jehož zrodu stála rodná sestra jedné ze zemřelých kandidátek, která již léta předtím byla františkánskou terciářkou.¹⁷⁴ Nově vzniklá Kongregace Školských sester svatého Františka pak převzala františkánskou spiritualitu, ve volbě názvu lze však pravděpodobně spatřovat inspiraci mnichovskými školskými sestrami.

Stejnou cestu jako biskup Zängerle zvolil o několik let později kaplan v Hyršově na Domažlicku a rodák z jihočeské Křemže Gabriel Schneider, který rovněž usiloval o uvedení školské kongregace do své vlasti. Kandidátky, které se ve farnosti přihlásily, byly poslány nejprve do Štýrského Hradce, avšak po úmrtí jedné z nich a návratu ostatních v důsledku revolučních nepokojů roku 1848 k uskutečnění plánu nedošlo. Poté byla děvčata vyslána do Mnichova, ale ani léta trvající vyjednávání s M. Terezií Gerhardingerovou nakonec nepřinesla kýžený výsledek a Schneider byl okolnostmi donucen vyřešit situaci založením nové kongregace, jejíž název byl totožný s pojmenováním institutu mnichovského: Kongregace Chudých

Vincence z Paula (1832), která však navazovala na již dvě století existující Společnost Dcer křesťanské lásky; dále došlo k položení základů české Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, u níž se ovšem také nejednalo o nové založení, ale jen o rozšíření působnosti z Francie, kde institut fungoval od poloviny 17. století, a postupné osamostatnění. L. Ziegler zmiňuje jako první kongregace nového typu dvě francouzská společenství: Kongregaci sester Nejsvětějšího Srdce (zakladatelka Magdalena Sofie Baratová) a Sestry naší Milé Paní Julie Billiartové, které si po těžkých bojích prosadily centralizované vedení (první 1833, druhé 1844). Ve čtyřicátých letech bylo nově vzniklých společenství stále ještě poměrně málo, největší rozkvět nastal až po roce 1850 a zdá se, že v osmdesátých letech dosáhl svého vrcholu. Srov. Miriam HRUDNÍKOVÁ (ed.), *Řeholní život v českých zemích. Řeholní řády a kongregace, sekulární instituty a společnosti apoštolského života v České republice*, Kostelní Vydří 1997; M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 174.

¹⁷⁴ Srov. *Stoletá cesta*, s. 5-7.

školských sester naší Paní, avšak již od začátku se zde užívalo spíše francouzské „de Notre Dame“ než německé „von Unserer Lieben Frau“.¹⁷⁵

Z uvedených příkladů vyplývá, že ani ve Štýrsku, ani v Čechách se o založení nových kongregací zpočátku vůbec neuvažovalo. Kdyby všechno vyšlo podle prvotního úmyslu obou zakladatelů, existovalo by nadále pouze mnichovské společenství, rozšířené o nové provincie. Nicméně historie nezná žádné „kdyby“ a místo jedné kongregace vstoupily na jeviště dějin ne tři, ale dokonce ještě víc, neboť také od štýrského a českého společenství se později oddělila další, která se zcela osamostatnila.¹⁷⁶ Zde se nabízí odpověď na otázku, proč v devatenáctém století vzniklo tak veliké a nepřehledné množství ženských řeholních institutů. Nešlo o to, že by každý potenciální zakladatel či zakladatelka nutně chtěl mít něco nového, pouze cítili akutní potřebu udělat ve svém kraji něco pro zlepšení podmínek v oblasti pedagogické či sociální. Pro řadu těchto obyčejných lidí, kteří většinou nepřekročili hranice svého rodného kraje, byla existence jiných řeholních institutů buď neznámá, nebo navázání komunikace s nimi nemožné. Pouze duchovenstvo či zástupci obce mohli oficiálně požádat o uvedení řeholnic do diecéze, města apod. Celkově bylo mnohem jednodušší přivést do regionu již existující společenství a ušetřit si tak problémy se schvalováním od úřadů státních i církevních, otázku financí, formace a řadu dalších, ale aktuální poptávka po řeholnicích byla v dané době tak vysoká, že stávající kongregace, byť se těšily nevídanému rozkvětu, měly neustále nedostatek členek v poměru k požadavkům, které na ně byly kladeny. Proto v katolických regionech Evropy vyrůstaly nové kongregace jak houby po dešti, přičemž založení řady z nich probíhalo podle stejného schématu, které výstižně popsal Leonard Holtz: *„Eine junge Frau weiht sich der Kindererziehung, der Krankenpflege oder Armenfürsorge, spontan oder auf Anraten eines Priesters. Ihr Beispiel zündet, es finden sich Gefährtinnen. Die zuständige Herrschaft und der Pfarrer helfen oder legen Hindernisse in den Weg. Ein Seelenführer im Hintergrund gibt Ermutigung und Anleitung. Die kleine Gruppe wächst und sucht ein entsprechendes Haus. Der Bischof mischt sich ein. Um seine Zustimmung zu erhalten, braucht man Satzungen, Tracht, verantwortliche Obere, einen Namen, einen Schutzpatron, ein Noviziat. Wenn es soweit ist, kann die päpstliche Bestätigung und die Anerkennung durch die Regierung erbeten werden. Eine neue Kongregation ist entstanden.“*¹⁷⁷

¹⁷⁵ Josef BERAN, *Gabriel Schneider I.*

¹⁷⁶ Maďarská větev školských sester de Notre Dame se sídlem v Kaloči, školské františkánky ve Vöcklabrucku, Slovinsku a Čechách. Viz kapitola a II. 1. 3 a II. 2.

¹⁷⁷ L. HOLTZ, *Geschichte*, s. 272. („Mladá žena se zasvětila výchově dětí, péči o nemocné nebo chudé, spontánně nebo na radu kněze. Její příklad zapaluje, najdou se společnice. Příslušná vrchnost a farář pomáhají, nebo kla-

Vzhledem k centralizovanému modelu většiny řeholních kongregací, kdy pod pravomoc generální představené spadaly všechny domy ve všech provinciích, nebylo ani možné, aby se institut rozšiřoval donekonečna.¹⁷⁸ Tehdejší zdoluhavý způsob komunikace i skutečnost, že úkolem generální představené bylo pravidelně objíždět a vizitovat filiálky, nutně držely v mezích možnosti dalšího rozšiřování institutu. Nezanedbatelnou roli hrály též rozdíly ve společenskopolitickém, hospodářském a kulturním vývoji často velmi vzdálených regionů a odlišnost v mentalitě řeholnic. V případě překročení hranice snesitelnosti pak mnohdy docházelo k oddělení části společenství a jeho osamostatnění.¹⁷⁹ Podobně tam, kde z důvodu nedostatku řeholnic bylo otevření filiálních domů odepřeno (Štýrský Hradec, Hyršov), existovala ještě druhá cesta, sice náročnější, ale nakonec možná schůdnější, vedoucí k založení zcela nové kongregace, často inspirované nějakou již existující. Další, poněkud specifický způsob vzniku řeholní kongregace představovala přeměna středověkého kláštera s přísnou klauzurou na mateřinec kongregace, která začala zakládat filiálky, čímž bylo umožněno přijímání většího počtu členek a rozšíření společenství.¹⁸⁰ O řeholní dorost nebyla v katolických regionech Evropy kolem poloviny 19. století nouze, a tak kamínků do pestré mozaiky ženských kongregací rychle přibývalo. Jejich kořeny jsou často vzájemně propletené a některé se liší pouze v maličkostech, způsobených převážně specifickým charakterem jednotlivých regionů, ale to vše prozatím zůstává předmětem budoucího výzkumu.

dou do cesty překážky. Duchovní vůdce v pozadí dodává odvahu a vede. Malá skupinka roste a hledá odpovídající dům. Do věci se vmísí biskup. K obdržení jeho souhlasu jsou třeba stanovy, oděv, odpovědní představení, název, patron, noviciát. Pokud to dojde tak daleko, může být vyprošeno papežské potvrzení a státní schválení. Vznikla nová kongregace.“)

¹⁷⁸ Na rozdíl od starých řádů se samostatnými konventy.

¹⁷⁹ Některá společenství se štěpila rychleji, jiná i při značném rozšíření držela obdivuhodně pohromadě. Záleželo především na organizačních schopnostech a pevnosti generální představené, což se velmi zřetelně projevilo u M. Terezie Gerhardingerové (viz druhá část této práce).

¹⁸⁰ O klášteře v Hallein u Salzburgu byla již řeč výše (viz poznámka 166). Dalším učebnicovým příkladem je františkánský klášter Maria Stern v Augsburgu, založený roku 1258. Po sekularizaci na počátku 19. století zde zůstalo na dožití pět starých řeholnic. Koncem dvacátých let vzešla iniciativa k obnově kláštera přímo od augsburské městské rady, která potřebovala založit dívčí školu a dobře si spočítala, že klášterní zařízení ji vyjde levněji než vydržování civilních učitelek. Králi Ludvíkovi I. byla zaslána žádost o obnovení kláštera a po městě se vyhlásilo, že se hledají vhodné kandidátky, které před vstupem do noviciátu musí složit předepsané učitelské zkoušky. Klášterní škola byla založena, vydržována a kontrolována městem, po církevně právní stránce podléhala nová učitelská kongregace augsburskému biskupovi. Za zakladatele augsburských Sternschwesteren v nové podobě tak může být, poněkud netradičně, považována městská rada, případně král Ludvík I., který proslul svým příznivým postojem k obnově řeholního života. K podobným případům docházelo v Bavorsku častěji (františkánky v Dillingenu, dominikánky v Augsburgu apod.), nikoli však v jiných zemích. Podrobněji viz Herbert IM-MENKÖTTER u. Kol., *Von Gottes Stern geführt. 750 Jahre Franziskanerinnen von Maria Stern in Augsburg*, Band I. *Geschichte und Gegenwart*, Augsburg 2008, s. 204-212.

II. část

KONGREGACE ŠKOLSKÝCH SESTER

JAKO INSTITUCE

II. 1

Okolnosti zrodu tří řeholních kongregací

Pro porozumění celé problematice je nutné seznámit se s okolnostmi založení všech tří sledovaných kongregací, které jsou ve stručnosti uvedeny na následujících stránkách. Závěr této kapitoly je věnován složité otázce vzájemných kontaktů zakladatelů a jejich skutečných či domnělých neshod, jež po mnohá desetiletí byly příčinou vzájemné odtažitosti a určité rivality mezi jednotlivými instituty. Po objevení nových a reinterpretaci již známých pramenů je možné předložit komplexnější pohled na tuto spleť záležitostí.

II. 1. 1

Bavorsko

Prvotním impulsem k úsilí o založení nového řeholního společenství zabývajícího se vyučováním dívčí mládeže bylo zrušení klášterní školy chórových řeholnic de Notre Dame¹⁸¹ v městečku Stadtamhof u Řezna 1. srpna 1809, během jedné z posledních vln sekularizačních procesů napoleonské éry na území Bavorska.¹⁸² Tuto skutečnost těžce nesl především farář řezenského dómu a pozdější řezenský biskup Georg Michael Wittmann¹⁸³, pod jehož správu spadl konvent sester de Notre Dame. Rozhodl se udržet existenci dívčí školy ve Stadtamhofu, pokud to bude jen trochu možné, a vzápětí po propuštění řeholnic si vyhlédl tři dívky, které ustanovil jako pomocnice kaplana Georga Maurera, nyní jediného řádného vyučujícího. Dvě z nich byly sotva dvanáctileté žákyně klášterní školy, kterou ještě ani neměly zcela dokončenou, Karolina Gerhardingerová a Anna Hotzová. Třetímu děvčeti Anně Praunové bylo

¹⁸¹ Jedná se o společenství založené na počátku 17. století knězem Petrem Fourierem a Alexií Le Clerc v Lotrinsku. Používán byl též název Kanovníčky svatého Augustina. Tento řád měl uznanou klauzuru, dívčí školy směly být pouze přímo v klášteře, jak je typické pro dobu potridentskou. Fourierem vypracované stanovy z roku 1640 použil jak Georg Michael Wittmann, tak i později v Čechách Gabriel Schneider jako základ pro vytvoření řeholních pravidel nového společenství. Podrobněji Marie Claire TIHONOVÁ, *Peter Fourier. Svátec pro všechny*, Bratislava 1999.

¹⁸² Řeholnice de Notre Dame působily ve Stadtamhofu od roku 1732, kdy sem přišlo pět sester z kláštera de Notre Dame v Eichstättu. Rušení klášterů v Bavorsku bylo ukončeno roku 1817 uzavřením kláštera de Notre Dame v Mnichově-Nymphenburgu. M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 9, 31.

¹⁸³ Georg Michael Wittmann (1760-1833) byl po studiích v Ambergu a Heidelbergu roku 1782 vysvěcen na kněze, v letech 1804-1829 působil jako dómský farář v Řezně, od roku 1821 byl členem řezenské dómské kapituly. V roce 1829 přijal biskupské svěcení a tři roky vykonával úřad světícího biskupa, rok před smrtí se pak stal sídelním biskupem řezenské diecéze. Byl známý svým zaujetím pro řeholní řády, jeho zásluhou například kláštery klarisek a dominikánek v Řezně přečkaly období sekularizace a od roku 1814 opět směly přijímat dorost. Chudé školské sestry jej považují za svého zakladatele, přestože zemřel několik měsíců předtím, než bylo společenství schváleno. Zemřel v pověsti svatosti a jeho hrob v řezenském dómu je i v současnosti věřícími hojně navštěvován. Srov. *Tamtéž*, s. 6, 11-12.

sedmnáct. V provizorních podmínkách jak po stránce personální, tak i materiální¹⁸⁴ pokračovala výuka bez přerušení a děvčata se během několika let pod Wittmannovým vedením vyškolila na kvalifikované učitelky a obdržela státní schválení. Od roku 1814 se farář Wittmann věnoval stadthofské škole naplno, neboť s ní sledoval jistý záměr. Jeho ideálem byla škola vedená řeholnicemi, proto i mladé učitelky vzdělával nejen v pedagogickém oboru, ale zároveň je vedl po stránce duchovní k životu v modlitbě a askezi. V nové školní budově měly k dispozici malý byt, v němž komunita žila poměrně tvrdým způsobem života s posty a sebe-trýzněním, kdy hodiny strávené v učebně střídaly hodiny na kolenou. Karolina Gerhardingrová byla duší tohoto společenství a brzy projevila touhu po řeholním životě, kterou farář Wittmann živil a prohluboval mimo jiné i formací svých svěřenkyň podle řeholních pravidel sester de Notre Dame.¹⁸⁵ Bavorsko se však teprve vzpamatovávalo ze sekularizačních otřesů a doba zatím nebyla řeholím příliš nakloněna, proto k uskutečnění Wittmannova plánu mohlo dojít až později.

Příznivější časy nastaly katolické církvi teprve s nástupem Ludvíka I. na bavorský trůn roku 1825, a tak počátky snah o znovuuvedení řeholnic-učitelek spadají až do let 1828-1829. Wittmannovi bylo jasné, že žádné ze stávajících ženských řeholních společností nevyhovuje jeho představám, neboť tehdejší středověké či raně novověké řády směly žít pouze v uzavřeném klášterním společenství, které disponovalo potřebným vybavením a prostředky k jeho udržování. Náklady na zřízení tohoto typu konventu byly velmi vysoké a navíc tento způsob řeholního života omezoval působnost sester pouze na několik málo míst, kde se tyto velké konventy nacházely. Proto pomýšlel na založení nového řeholního institutu, jehož stanovy by

¹⁸⁴ V původní klášterní škole zřídilo vojsko kasárny a školní učebna byla přesunuta do staré budovy špitálu, kde se všechny děti mačkaly v jediné místnosti, již zároveň obývala stará důchodkyně s kozou, která svým mečením občas zpestřovala vyučování. Teprve v roce 1816 získalo město pro školu vhodnější budovu. Srov. *Tamtéž*, s. 13-15.

¹⁸⁵ Pevné odhodlání Karoliny žít tvrdý život v ustavičném pokání a sebeobětování dosvědčuje ručně psaný listek, na nějž řadu let před oficiálním složením řeholních slibů zapsala svůj životní program: „1. *Das Gelübde der Armut: Daß ich keine bestimmte Einnahme habe, nicht das Geringste besitzen will, weder an Geld (alle Monate verrechnen), Kleidung (eine doppelte Kleidung), Wohnung (räume ich der Schule ein), Nahrung (nur an Sonn- und Feiertagen Fleisch).* 2. *Das Gelübde des Schweigens: Ich soll schweigen zu allem, was nicht zu meinem Beruf gehört – bei innerem Unwillen, bei Beleidigungen, kein Urteil über meinen Nächsten, nie zu meinem Lob oder Nutzen sprechen.* 3. *Das Gelübde über Anwendung der Zeit: Wenn das Weizenkörnlein nicht in die Erde fällt und stirbt, so bleibt es allein; wenn es aber erstorben ist, bringt es viele Frucht. Also: keinen Augenblick für mich verwenden, nur Gott allein dienen durch Beten und Arbeiten, weder weltliche Besuche geben noch annehmen, denn ich habe keine Zeit.“* („1. Slib chudoby: že nemám žádný určitý příjem a nechci vlastnit ani to nejmenší na penězích (každý měsíc vyúčtovat), oblečení (jeden dvojité oděv), bydlení (bydlím při škole), stravě (maso jen o nedělích a svátcích). 2. Slib mlčení: Mám mlčet ke všemu, co nepatří k mému povolání – při vnitřní nevoli, při urážkách, nesoudit bližní, nikdy nemluvit ke své chvále nebo prospěchu. 3. Slib o využívání času: Když pšeničné zrna nepadne do země a neodumře, zůstane samo; když ale odumře, přinese mnohý užitek. Tedy: žádnou chvilku nevyužít pro sebe, sloužit jen Bohu modlitbou a prací, nechodit na světské návštěvy ani je nepřijímat, neboť nemám čas.“) *Tamtéž*, s. 23.

umožňovaly, aby se sestry po dvou či po třech rozptýlily po regionu, přičemž společný mateřinec v čele s nejvyšší představenou by zajišťoval vzdělání a formaci dorostu i péči o nemocné a zestárlé členky.¹⁸⁶ Lze jen stěží posoudit, zda se biskup Wittmann s modelem centrálně řízeného ženského řeholního společenství již předtím setkal, nebo zda se plán zrodil v jeho hlavě bez ohledu na tehdy již existující (byť výjimečně) náznaky nového způsobu organizace řeholí. Jeho kreativita však nesporně sehrála rozhodující roli a Karolina Gerhardingerová se ve věcech týkajících se správy kongregace vždy řídila instrukcemi, které od něho v mladých letech dostala.¹⁸⁷

V září 1829 podala Karolína spolu s přítelkyní Annou Hotzovou na královské ministerium žádost o znovuzřízení kláštera Notre Dame ve Stadtamhofu. Prosila o přenechání kapitálu původního kláštera, který byl odkázán školnímu fondu obce Stadtamhof, a o část prostor zrušeného kláštera kanovníků St. Mang, neboť klášterní budova sester Notre Dame stále sloužila jako kasárny. Nově zřízené klášterní společenství mělo nadále provozovat dosavadní pedagogická zařízení: dívčí elementární a industriální školu, pracovní školu (*Arbeitsschule*) pro chudé dívky a penzionát pro děti z měšťanského stavu a pro sirotky. Prvotní komunita byla zamýšlena jako pětičlenná: dvě učitelky elementární školy, jedna učitelka ručních prací, jedna laická sestra na domácí práce a představená, kterou se měla stát dosud žijící sestra z původního kláštera Notre Dame. Karolína, vybavena osobním doporučením biskupa Wittmanna, odcestovala do Mnichova osobně záležitost projednat. Na ministerstvu vnitra (*Innenministerium*) se setkala s pochopením a brzy došel krajské správě do Řezna z Mnichova pokyn k uskutečnění navrženého plánu. Na odpor se však postavili zcela nečekaně obyvatelé Stadtamhofu. Zastupitelé obce protestovali proti založení kláštera, v němž spatřovali ohrožení svých příjmů, neboť v budově kláštera St. Mang sídlil zemský soud, z jehož činnosti dokázali obchodníci mnoho vytěžit. Klášterní školu považovali za zbytečnou, neboť dosavadní dívčí škola patřila k nejlepším v širokém okolí. Že tomu tak bylo pouze zásluhou obětavých učitelů, žijících napůl klášterním životem, a že jejím převedením do správy řeholního společenství by byl umožněn vznik podobných škol i na jiných místech, občanům došlo až o několik let později, když tyto učitelky ztratili. První pokus o založení řeholní družiny tak ztroskotal.¹⁸⁸

Poté se do celé záležitosti vložil přítel biskupa Wittmanna, dvorní kaplan a dlouholetý zpovědník rakouské císařovny Karoliny Bavorské, Franz Sebastian Job. Roku 1828 po dlouhé

¹⁸⁶ *Tamtéž*, s. 33-34.

¹⁸⁷ Na biskupa Wittmanna se odvolávala především v době sporů o stanovy, kdy stěžejním problémem byla právě centralizace společenství, kterou některé církevní autority odmítaly. Více viz kapitola II. 1. 4.

¹⁸⁸ Podrobněji M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 34-36.

době navštívil své rodné městečko Neunburg vorm Walde a byl poněkud rozčarován z nábožensko-mravních poměrů, jež zde panovaly. Jedinou možnost nápravy spatřoval v kvalitní výchově budoucích matek, a proto začal hledat způsob, jak uvést do města řeholní sestry zabývající se vyučováním dívčí mládeže. K tomuto účelu byl ochoten založit ze svých prostředků nadaci. Na zpáteční cestě se zastavil v Hallein u Salzburgu u regulovaných sester svatého Františka, jejichž způsob života a činnosti shledal jako optimální pro své záměry. V září 1829 jej biskup Wittmann požádal o příspěvek 1 500 zlatých na zamýšlené založení klášterní školy ve Stadtamhofu. V dopise z 29. října 1829 mu pater Job sumu přislíbil s tím, že obnos by kromě uvedeného účelu dostačoval i na zřízení malého domku pro několik řeholnic-učitelek v jeho rodišti. K jejich vydržování by pak sloužila jeho bavorská penze 800 zlatých. Navrhoval regulované sestry z Hallein nebo též milosrdné sestry svatého Vincence,¹⁸⁹ které se prý ve Francii kromě ošetřování nemocných věnovaly také vyučování dívek, dodal však, že pokud by biskup Wittmann věděl o nějakém vhodnějším „druhu“ sester, tak ať zvolí je. Na zvláštním listu pak pater Job vypsal své zkušenosti z návštěvy v Hallein, hlavně způsob řízení tamějšího konventu. Tento dopis zůstal z neznámých důvodů neodeslán až do 15. února 1833. Mohlo to být i proto, že nálada obyvatel Neunburgu dlouho nebyla zamýšlenému plánu nakloněna. Za čtyři roky se suma určená pro řeholní dům v Neunburgu rozrostla na 8 200 zlatých. Po obdržení Jobova dopisu se biskup Wittmann obrátil na neunburského faráře Joba, vlastního bratra vídeňského dvorního kaplana, a jeho prostřednictvím na všechny obyvatele. Oproti očekávání byl návrh vstřícně přijat a město nabídlo zdarma odstoupit bývalý františkánský kostel k přestavbě na „klášter“. Za několik dní po obdržení této zprávy však biskup Wittmann 8. března 1833 zemřel a veškerá iniciativa v záležitosti budoucích školských sester zůstala v rukou patera Joba. Karolina Gerhardingerová jej bezprostředně po Wittmannově smrti navštívila ve Vídni a obdržela jak praktické pokyny ohledně stavby domu v Neunburgu, tak i ponaučení týkající se zaměření a duchovního života rodičího se společenství. Pater Job sám sepsal pravidla, která se spolu s původními konstitucemi sester de Notre Dame stala prvními stanovami nového společenství. V následujících měsících si oba vyměnili několik dopisů. Zároveň byla započata stavba domu, sepsána nadační listina a „ústava“ nového řeholního spo-

¹⁸⁹ Nelze přehlédnout, že ve hře jsou tytéž instituty, na něž se ve svém dopise biskupu Zängerlemu odvolávala také Antonie Lampelová ve Štýrském Hradci (viz kapitola I. 3). Klášter v Hallein byl zřejmě téměř jediný ženský nekontemplativní institut „nového typu“, který se tehdy v jižní části německy mluvícího prostoru nacházel. Sestry vincentky působily již od 17. století v románských zemích a jejich uvedení do střední Evropy bylo na konci dvacátých let jen otázkou času (rakouská větev Kongregace Milosrdných sester sv. Vincence z Pauly vznikla roku 1832). Společenství Karoliny Gerhardingerové bylo pravděpodobně třetí v pořadí a v založení štýrské kongregace také sehrálo svou úlohu.

lečenství (*Ordensverfassung*) a v srpnu 1833 požádal pater Job nového řezenského biskupa Franze Xavera Schwäbla o přezkoumání všech písemností a potvrzení začínajícího díla. Zároveň prosil, aby dosavadní kaplan ve Stadtamhofu, Matthias Siegert, který již delší dobu dělal Karolině a jejím spolupracovnicím duchovního vůdce, byl spolu s nimi poslán do Neunburgu a vedl nové společenství. Nakonec žádal též, aby Karolina Gerhardingerová byla co nejdříve připuštěna ke skládání věčných slibů, což odůvodnil následovně: „*Karolina sehnt sich und verlangt herzlich danach; ich weiß nicht, warum sie nicht sollte öffentlich geloben dürfen, was sie schon seit zwanzig Jahren ihrem Gott gelobt hat. Sie hat ein Alter, das jedes Bedenken und jede Gefahr ausschließt, da sie fast vierzig Jahre zählt...*“¹⁹⁰ Ve stejné době se Karolina nacházela na „poznávací cestě“ po rakouských a jihoněmeckých kláštorech, kterou jí pater Job zařídil, aby získala nezbytné zkušenosti pro vedení nového společenství. V doprovodu patera Siegerta navštívila několik komunit: z dopisů vyplývá, že cesta vedla přes Mnichov do Salzburgu a Gmundu am See. V Mnichově navštívila Karolina milosrdné sestry svatého Vincence, neboť dle úmyslu patera Joba měl mít nový institut podobné zřízení (*Verfassung*) jako ony. V Hallein u Salzburgu se dle pokynů svého duchovního vůdce měla u regulovaných sester svatého Františka přiučít nejvíc a pobyt na Karmelu v Gmundu byl pro ni osobně nejsilnějším zážitkem, neboť sama velmi inklinovala ke kontemplativnímu způsobu života. Cesta skončila 24. října 1833 v Neunburg vorm Walde, kde v nově zřízené domácnosti již od konce září čekaly její přítelkyně Maria Blažová a Barbara Weinzierlová. Pedagogická činnost v Neunburgu mohla nyní začít a 24. říjen 1833 je proto považován za den vzniku Kongregace Chudých školských sester naší milé Paní, byť ještě nebyla vyřízena všechna úřední povolení (svolení ke společnému řeholnímu životu dal zatím pouze diecézní biskup Schwäbl) a běh událostí brzy zkomplikovala náhlá smrt patera Joba 14. února 1834.

Dosavadní nadějný vývoj se rázem zastavil a otázka finančního zabezpečení neunburské komunity se zdála být neřešitelná. Pravidelných příjmů od žákyň dívčí školy se Karolina již dříve vzdala ve prospěch místního penzionovaného učitele Rittera, který z obav, že přijde o své peníze, štvál obyvatele města proti nově zamýšlené škole, a hmotné zajištění domu mělo být po několika dalších letech zajištěno penzí patera Joba. Matthias Siegert opustil své dřívější kaplanské místo a byl nyní rovněž bez prostředků, stavba kláštera nebyla navíc ještě zcela dokončená a náklady na ni stihl pater Job uhradit pouze zčásti. Za této situace se nálada ve

¹⁹⁰ „*Karolina po tom srdečně touží; nevím, proč by nesměla veřejně slíbit to, co už po dvacet let slibovala svému Bohu. Její věk vylučuje každou pochybnost a každé nebezpečí, neboť je jí téměř čtyřicet let...*“ Citováno dle M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 50.

městě otočila a odpůrci získali opět navrch. Karolinu a její družky nazývali „*die anderthalb Nonnen*“¹⁹¹ a snažili se je vyštvať pryč. Hned 24. února se Karolina vydala po Dunaji na cestu do Vídně, byť voroplavba v době tání byla dost nebezpečná. Zcela zásadní otázka, jak zajistit, aby peníze z Jobovy nadace mohly být nadále vypláceny, však musela být co nejdřív zodpovězena. U soudu jí bylo sděleno, že peníze budou uvolněny, jakmile předloží úřední potvrzení od bavorské vlády, že řeholní institut právně existuje a je oprávněn tyto peníze čerpat. Tato podmínka představovala bludný kruh, neboť zemské povolení měla pouze školní nadace v Neunburgu, nikoli ovšem tamější řeholní společenství, a podle platných zákonů směl být povolen pouze takový klášter, který předloží stanovy a vykáže dostatečný nadační kapitál. Pater Job předpokládal, že povolení získá díky vlivným přátelům u dvora, ale Karolina tuto možnost neměla. Měla však obdivuhodnou odvahu, s níž se obrátila přímo na krále Ludvíka I. Předtím ještě navštívila ve Vídni jeho rodnou sestru císařovnu Karolinu, jež od zpovědníka Joba o celé záležitosti věděla. Kromě přímluvného dopisu bratrovi, který Karolina vezla z Vídně do Mnichova, věnovala panovnice neunburskému společenství finanční dar 1 000 zlatých. Cestou do Mnichova se zastavila v Řezně, kde jí i biskup Schwäbl předal pro krále doporučující dopis. Díky těmto písemnostem a osobnímu zájmu krále Ludvíka I., který vědomě obešel platný zákon, neboť věděl, že jinak by záležitost nemohla být kladně vyřízena,¹⁹² obdržela Karolina 22. března 1834 státní povolení svého řeholního společenství, vlastnoručně podepsané bavorským králem. Následovalo oficiální církevní schválení Náboženského spolku chudých školských sester de Notre Dame v Neunburg vorm Walde¹⁹³ z 26. března 1834, které stanovilo jako závaznou normu původní stanovy sester de Notre Dame (*Notre-Dame Regel*) a statut vypracovaný paterem Jobem¹⁹⁴ a jmenovalo Karolinu Gerhardingerovou představenou. Tím byly všechny dosavadní překážky odstraněny a komunita v Neunburgu mohla naplno rozjet svou činnost. Brzy se přihlásily první kandidátky a na první adventní neděli, 30. listopadu 1834, byl dům slavnostně vysvěcen. O rok později, 16. listopadu 1835, složila Karolina v kapli svatého Havla v Řezně doživotní sliby do rukou světícího biskupa Urbana a přijala řeholní jméno Terezie od Ježíše. Řeholní oděv však nechtěla nosit do té doby, než jej při první obláčce přijmou také ostatní sestry. Na konci listopadu povolil biskupský ordinariát přijímat tolik kandidátek, kolik hmotné poměry institutu dovolí, a zároveň vyslovil souhlas, aby šest

¹⁹¹ *Tamtéž*, s. 58.

¹⁹² Podrobněji *Tamtéž*, s. 60-62.

¹⁹³ Religiöser Verein der Armen Schulschwestern de Notre Dame zu Neunburg vorm Walde. Srov. *Tamtéž*, s. 62.

¹⁹⁴ Přesný název tohoto dokumentu zněl *Geist der Verfassung des religiösen Vereins der Armen Schulschwestern de Notre Dame zur Erziehung der weiblichen Jugend*. *Tamtéž*, s. 63.

dosavadních postulantek vstoupilo do noviciátu, k čemuž došlo 10. dubna 1836. V prosinci téhož roku byla otevřena první filiálka - dívčí škola v nedalekém Schwarzhofenu - a po ní brzy následovaly další. První etapa vývoje nové kongregace byla ukončena přestěhováním mateřince z Neunburgu do Mnichova v září 1841.

II. 1. 2

Štýrsko a Slatiňany

Prvotní impuls k uvedení „nějakých“ řeholnic zabývajících se výchovou a vyučováním dívek do štýrské oblasti vzešel od sekavského biskupa Romana Sebastiana Zängerleho (1771-1848), který se rozhodl čelit panujícím duchu josefinismu obnovením řeholního života ve své diecézi, do níž nejprve opětně uvedl jezuity, nově pak redemptoristy a karmelitány. Jeho snaha přivést také ženské řeholní společenství, jehož náplní by bylo konání skutků tělesného a duchovního milosrdenství, se však nesešla s úspěchem, neboť podobných institutů tehdy existovalo velmi málo a nebylo možné, aby uspokojily širokou poptávku po jejich příslušnicích. Biskup Zängerle zkusil vyřešit situaci jiným způsobem: vyhledával po diecézi ochotné a zbožné dívky, které posílal do noviciátu do Mnichova s tím, že se po vyučení vrátí domů a začnou s apoštolskou činností. Takto se mu podařilo uvést do Štýrského Hradce z Mnichova milosrdné sestry svatého Vincence, jejichž stěžejní činnost spočívala na poli sociálním a charitativním. S učitelskou kongregací to chtěl provést obdobně; soustředil se na učitelky soukromé školy, kterou roku 1820 založila slečna Anna Engelová a po její smrti nadále vedla slečna Amálie Lampelová, již pomáhaly její rodné sestry Antonie a Filipína a několik dalších dívek. Na podzim 1840 odjela Amálie ještě s jedním děvčetem na biskupovo přání k chudým školským sestrám do Bavorska, aby zde vstoupily do kandidatury a posléze do noviciátu.¹⁹⁵ Obě se však po třech měsících vrátily domů těžce nemocné a do jara následujícího roku zemřely. Poté se již žádná z učitelek neodvážila do Mnichova odjet a vedení školy převzala po své sestře Antonie Lampelová.

Biskup Zängerle si nevyhlédl tuto dívčí školu náhodně, neboť sestry Lampelovy se svými spolupracovnicemi vstoupily již před lety do III. řádu svatého Františka¹⁹⁶ a celá sku-

¹⁹⁵ Biskup Zängerle byl přítelem vídeňského dvorního kaplana Johanna Sebastiana Joba, spoluzakladatele mnichovských školských sester, a sestry již dříve finančně podporoval. A. SOLAROVÁ, *Matka Františka*, s. 6.

¹⁹⁶ III. řád svatého Františka schválil pro laiky dodržující františkánské ideály v běžném světském životě (včetně manželských párů) již papež Mikuláš IV. (1288-1292). Lev X. (1513-1521) potvrdil terciářskou řeholi upravenou pro členy žijící ve společenství, přičemž vynechal z původního znění vše, co se týkalo manželů, a dovolil možnost skládat sliby čistoty, chudoby a poslušnosti. Proto přeměnění dosavadního terciářského společenství na

pina žila zbožně a nadšeně duchem františkánské chudoby.¹⁹⁷ Také výuka byla s ohledem na dobové poměry na vysoké úrovni. Jejich společenství již tehdy nemělo daleko ke skutečné řeholní komunitě. Po ztroskotání mnichovského plánu se ujala iniciativy Antonie a jménem svým i svých pěti spolupracovnic napsala biskupovi dopis datovaný 27. září 1841, jehož část je uvedena v kapitole I. 3 a celé znění v Příloze 1, neboť má obrovskou výpovědní hodnotu jak z hlediska pojetí nové formy řeholního společenství, tak i z hlediska pedagogických názorů a praktických úvah v této oblasti. Žádost o povolení založit františkánskou komunitu podle uvedených zásad biskup bez průtahů schválil, neboť byla v souladu s jeho záměry. Zařídil schválení institutu státní správou a sám pomohl sestřím sepsat stanovy (původní požadavky Antonie a jejích družek doplnil řeholí františkánských terciářů), které ihned předložil Svatému Stolci a nečekaně rychle obdržel již roku 1843 jejich schválení spojené s pochvalným uznáním. Hned nato vstoupilo 29. září 1843 oněch šest žadatelek do noviciátu, po jehož skončení se Antonie Lampelová, nyní sestra Františka, se stala první představenou nově ustaveného společenství.¹⁹⁸

Komunita se rychle rozšiřovala, avšak brzy se dostavila krize, která málem zničila původní charakter institutu. Koncem čtyřicátých let onemocněla sestra Františka tuberkulózou a neměla již sílu na pevné vedení svěřeného společenství, ve kterém se začaly projevovat rozpory.¹⁹⁹ Roku 1850 ji v úřadě vystřídala sestra Agnes Pfundová, která před časem přišla do Štýrského Hradce jako kandidátka z tyrolského kláštera v Kaltern. Nepochopila revoluční charakter zdejší komunity a za jediný správný způsob řeholního života považovala ten, který poznala u sester v Tyrolsku.²⁰⁰ Z moci své autority jej prosazovala, přičemž se její snaha upí-

kongregaci s jednoduchými sliby nepředstavovalo žádný větší problém. Podobných kongregací, které se hlásily k regulovanému III. řádu svatého Františka, vznikly později v Evropě i jinde více než čtyři stovky.

¹⁹⁷ Není známo, kdy přesně do III. řádu svatého Františka vstoupily, ale roku 1841 Antonie Lampelová napsala, že k němu patří již léta. Srov. dopis citovaný v kapitole I. 3.

¹⁹⁸ Podrobněji *Stoletá cesta*, s. 13.

¹⁹⁹ Blíže k tomu A. SOLAROVÁ, *Matka Františka*, s. 18.

²⁰⁰ Zmiňované kláštery v Tyrolsku i na jiných místech odvozovaly svůj původ od blahoslavené Anděly z Foligna (+1309) a měly za sebou již staletý vývoj klášterní tradice. Jejich základem byla rovněž regulovaná řehole III. řádu svatého Františka, avšak pojatá poněkud jinak než zamýšlela sestra Františka Lampelová, která citlivě vnímala odlišné požadavky své doby a nutnost založit nový typ řeholní komunity. Ještě před vlastním založením nové kongregace biskup Zängerle zvažoval, zda by pro nové společenství neměl vyžádat několik sester z Tyrolska, aby dívky seznámily se starou klášterní tradicí. Alois Gopp, františkánský kvardián ve Štýrském Hradci, který připravoval nové postulantky k oblačce, jej však od tohoto záměru odrazil s poukazem, že štýrskohradecké společenství je něco zcela jiného a mohlo by docházet ke zmatkům, kdyby se smísila dvě odlišná pojetí řeholního života. Přesto na dobu noviciátu prvních šesti členek přišly z Kaltern dvě sestry, z nichž jedna zastávala provizorně úřad představené a druhá novicmistrové. Obě řeholnice sice odjely již za necelých devět měsíců v červnu 1844, ve Štýrském Hradci však zanechaly dvě kandidátky, které s nimi z Tyrolska přišly, neboť tamější klášter byl plně obsazený. Jednou z nich byla právě Agnes Pfundová, která předpoklad patera Goppa o neslučitelnosti obou společenství později naplnila. Srov. A. SOLAROVÁ, *Matka Františka*, s. 12.

nala především k postavení vlastního mateřince a k podřízení institutu I. řádu svatého Františka, čímž by komunita v podstatě ztratila svou identitu a vzniklo by tradiční společenství staršího typu. Sestra Františka se s ní neshodla, podobně jako ostatní řeholnice, které komunitu zakládaly. Nakonec v naději, že svým odchodem obnoví v kongregaci jednotu, po uplynutí tříletí, na které sestry pravidelně skládaly řeholní sliby (doživotní sliby tehdy ještě neměly povolené), a po odchodu čtyř dalších sester, ze společenství vystoupila a několik týdnů poté, 28. května 1851, zemřela. Krátce po sestře Františce odešla z družiny i poslední ze šestice „zakladatelek“, sestra Alžběta Stieberová. Agnes Pfundová měla nyní volnou ruku a pokračovala v nastoupené cestě. S císařským povolením provedly sestry sběrnou akci po celé monarchii, aby získaly peníze na stavbu mateřince v Algersdorfu u Štýrského Hradce, do něhož se nastěhovaly v listopadu 1855. Tím se také staly známými po celém Rakousku, což později přispělo k jejich rychlému rozšíření. Následujícího roku se sestra Agnes obrátila na sekavského biskupa Otokara Mariu knížete z Atems s prosbou o připojení a podřízení komunity k I. řádu svatého Františka. Biskup svolil po poradě s odborníky, kteří tvrdili, že tímto připojením ztratí komunita svou identitu a zcela se přizpůsobí tyrolským františkánkám, jež potřebné schválení mají, takže není nutné žádat o nějaké další. Vrchní vedení institutu mělo nadále patřit diecéznímu biskupovi, který v prosinci 1857 schválil nové stanovy. Roku 1858 přijala provinciální kapitula tyrolských františkánů žádost „*Chudých Františkových sester*“, jak společenství pojmenovala sestra Agnes Pfundová, o připojení k I. řádu.²⁰¹ Sestry nyní směly skládat doživotní sliby, jak bylo běžné v jiných františkánských institutech, a při té příležitosti dostávaly jméno Maria. Avšak již několik měsíců poté, 8. srpna 1858, podlehla sestra Agnes ve svých 38 letech tuberkulóze. Po nějaké době se generální představený I. řádu svatého Františka obrátil na Svatý Stolec s prosbou o objasnění připojení štýrskohradeckého společenství k I. řádu. Čtvrtého února 1865 přišla z Říma nečekaná odpověď, že toto připojení bylo neplatné, neboť stanovy kongregace byly již potvrzeny papežem Řehořem XVI. v roce 1843 a bez povolení nesmí být změněny. Stále ještě mladé společenství tak bylo znovu zreformováno a vrátilo se k původnímu založení sestry Františky Lampelové a biskupa Zängerleho. Lví podíl na této obnově měl nový sekavský biskup Johann Baptista Zwerger, s jehož pomocí přerpracovaly sestry také původní stanovy, jejichž změny byly roku 1868 v Římě schváleny.

Štýrskohradecké společenství se velmi brzy stalo „mateřskou kongregací“ několika dalších institutů, které se z něho postupně vydělily. Hned roku 1860 se osamostatnila větev ve

²⁰¹ Srov. *Stoletá cesta*, s. 15.

Vöcklabrucku (založená v roce 1850), jejíž členky se zdráhaly přijmout reformu sestry Agnes Pfundové a připojení k I. františkánskému řádu.²⁰² Roku 1864 byly na žádost církevních představených ve slovinském Mariboru vyslány čtyři sestry, aby převzaly nově založený mariborský sirotčinec. O pět let později však lavanský biskup Maxmilian Štěpinski požádal biskupa Zwergera, zda by „ze své kongregace“ mohl uvolnit devět sester, aby mohl založit diecézní kongregaci v Mariboru. Biskup spolu s představenou Kateřinou Luegerovou dali sestrám možnost svobodně se rozhodnout. Posléze pět řeholnic vyslovilo ochotu podílet se na novém založení, a tak vzniklo tak společenství školských sester františkánek Krista Krále.²⁰³

V pořadí třetí kongregací, jejíž kořeny vyrostly z komunity sestry Františky Lampelové, se stala česká Kongregace Školských sester svatého Františka. Její založení je poněkud specifické, neboť při něm rozhodující roli nesehrála osoba duchovního stavu, byť královéhradecký biskup Jan Baptista Hais byl ve věci silně zaangażován, ale rodiče čtyř dcer, které byly členkami štyrskohradeckého institutu. Sestry Magdalena (nar. 1841), Anna (nar. 1844), Kateřina (nar. 1850) a Filumena (nar. 1852) pocházely z rodiny zámožného rolníka Václava Zahálky z Horní Sloupnice ve východních Čechách. Otec se snažil zajistit vzdělání všem svým dětem: Josef se stal knězem, Stanislav vystudoval práva a Jan převzal po studiích na chrudimské hospodářské škole otcovský statek. Dvě nejstarší dcery byly na radu místního faráře poslány nejprve do penzionátu sester Neposkvrněného Početí Panny Marie v Moravské Třebové, aby se naučily německy. Poté co se díky pořádané sbírce na stavbu mateřince česká veřejnost dozvěděla o sestřích ve Štýrském Hradci, odjely obě dívky tam, staly se řeholními kandidátkami, doplnily si vzdělání a složily zkoušky učitelské způsobilosti na státním ústavu. V říjnu 1862 vstoupily do noviciátu, Magdalena přijala řeholní jméno Hyacinta a Anna se stala sestrou Jakobou. Později přišla do Štýrska také Kateřina, která přijala jméno Adalberta (Vojtěška), a posléze i nejmladší Filumena – sestra Věnceslava. U té se však brzy projevila těžká choroba, zřejmě tuberkulóza, takže z noviciátu vystoupila a vrátila se domů, kde v březnu 1877 zemřela.²⁰⁴

První filiálkou štyrskohradecké kongregace v Čechách se stala tehdy dvojjazyčná Česká Kamenice, kde sestry převzaly roku 1857 výuku na německé dívčí škole. V letech 1864-1868 zde působila také sestra Hyacinta Zahálková. Pro velkou vzdálenost a náročnost cesty

²⁰² Podrobněji A. SOLAROVÁ, *Matka Františka*, s. 27-28. Srov. též M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen* II, s. 38.

²⁰³ Společenství má v současné době generalát v Římě a kromě Evropy působí též v Severní a Jižní Americe. Více A. SOLAROVÁ, *Matka Františka*, s. 28-29; M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen* II, s. 39.

²⁰⁴ *Stoletá cesta*, s. 22-23.

pomýšlelo vedení institutu na založení druhého mateřince v Čechách, plán se ale nezdařil. Roku 1871 převzalo školu město a sestry se vrátily zpět do Rakouska. Podnět k jejich trvalému uvedení do Čech nakonec vzešel od rodiny Zahálkovy, byť poněkud jiným způsobem, než štyrskohradecká představená původně zamýšlela. Roku 1877 se všechny tři sestry zúčastnily ve svém rodišti pohřbu nejmladší sestry Filumeny a podle poznámek v kronice štyrského mateřince v nich tato návštěva vzbudila touhu obnovit působení kongregace v českých zemích a věnovat se také vzdělání a výchově české dívčí mládeže.²⁰⁵ Tuto myšlenku zvláště rozvíjela podnikavá sestra Adalberta, která několikrát marně prosila představené o vyslání sester do Čech. Po devíti letech (v roce 1886) se sestry Zahálkovy opět vydaly domů, neboť toho roku rodiče slavili zlatou svatbu a bratr Josef primici a rodiče prosili biskupa Zwergera a představené, aby se také ony mohly oslav zúčastnit.²⁰⁶ Zároveň doporučil lékař sestře Hyacintě, která krátce předtím onemocněla a byla celkově vyčerpána, změnit na nějaký čas podnebí a zotavit se v rodném kraji; také k tomu dostala od představených souhlas. Před odjezdem se zmínila sestra Hyacinta biskupovi Zwergerovi o své touze založit v Čechách filiálku. Dostala odpověď, že „*mohou-li něco založit, nechť na tom spočine Boží požehnání, ale že to nikdy nemůže být filiálka Algersdorfu, protože zdejší sestry nemají na to finanční prostředky.*“²⁰⁷ Po synově primici si Václav Zahálka vyžádal audienci u královéhradeckého biskupa Haise a při rozhovoru se mu sestry svěřily se svými plány i se stanoviskem svých představených. Biskup přislíbil pomoc s uskutečněním zamýšleného díla.²⁰⁸ Po skončení slavností se sestra Jakoba vrátila

²⁰⁵ *Tamtéž.*

²⁰⁶ To, že sestry mohly získat dovolení k cestě domů, je na tehdejší dobu nezvyklé, avšak dopis sekavského biskupa Zwergera královéhradeckému biskupu Haisovi uvádí věc na pravou míru: „*Ty dvě sestry Hyacinta a Adalberta Zahálkovy dostaly na svou naléhavou prosbu zvláštní dovolení jet do vlasti na primici svého bratra, za tím účelem bylo vysloveno přání i o sestru Jakobu, jsou povinny brzy se vrátit. U prvních dvou jmenovaných, jak jsem slyšel, vznikla nemoc či choroba, jak prý se vyslovil lékař, že by zůstaly zdravé nikoli ve štyrském, ale domácím vzduchu.*“ AKŠS OSF Praha-Břevnov, fasc. Dopisy sester Zahálkových, přiložený český překlad, nesign., *Dopis z 29. 12. 1886.* Šlo tedy o výjimečné a neobvyklé dovolení.

²⁰⁷ *Tamtéž.*

²⁰⁸ Následující citát z knihy *Stoletá cesta* vzbuzuje určitou pochybnost: „*Pan biskup projevil radost nad rodinou, která darovala Církvi svaté tolik členů, a vyslovil přání mít ve své diecézi sestry, které by se chtěly zabývat výchovou mládeže.*“ (s. 25) Je pravděpodobné, že jde o informaci převzatou kroniky, kde bývá líčení často přibarvováno a nadsazováno. V roce 1886, kdy tento rozhovor proběhl, působily v královéhradecké diecézi již téměř tři desetiletí (od roku 1858) školské sestry de Notre Dame, které zde k tomuto datu spravovaly 16 pedagogických zařízení (tři obecné a tři šicí školy, devět opatroven a mateřských škol a jeden ústav hluchoněmých) v devíti obcích, přičemž v samotném sídelním městě biskupa se nacházela česká čtyřtřídní obecná škola, mateřská škola, ústav hluchoněmých a navíc vedly školské sestry domácnost v místním biskupském a studentském semináři, takže biskup Hais musel o jejich činnosti dobře vědět. Zdá se, že biskup chtěl spíše vyjít vstříc přání rodiny Zahálkovy, v jehož uskutečnění viděl prospěch pro svou diecézi, aniž však potřebu nového řeholního společenství považoval za akutní. To jasně vysvětluje z jeho dopisu štyrskohradeckému biskupu Zwergerovi ze 17. 2. 1888, kde píše, že pokud nebudou sestry Zahálkovy uvolněny do května t. r., povolá hraběnka Stadionová „*jinou zdejší kongregaci, která také již přes 10 let beze všech těžkostí založení takovou opatrovnu vede.*“ AKŠS OSF Praha-Břevnov, fasc. Dopisy sester Zahálkových, přiložený český překlad, *Dopis ze 17. 2. 1888.*

zpět do Štýrska a sestry Hyacinta a Vojtěška zůstaly ze zdravotních důvodů doma déle. Během tohoto svého pobytu hledaly s pomocí své rodiny cestu, jak by mohla být nová filiálka založena. V dopise z 23. listopadu 1886 požádal Václav Zahálka s chotí Magdalenou a dcerami Hyacintou a Adalbertou biskupa Haise o „*morální pomoc při založení školy nebo ústavu pro chudé a osiřelé děti*“²⁰⁹. Biskup je znovu pozval k audienci, vyslovil svůj souhlas i ochotu vypsát v diecézi sbírku, jakmile bude existovat nějaký konkrétní záměr. Zároveň napsal biskupovi Zwergerovi do Štýrského Hradce žádost o svolení a schválení, aby se v Čechách mohla založit filiálka Algersdorfu. Biskup Zwerger odpověděl víceméně totéž, co řekl před odjezdem sestře Hyacintě: není proti, ale nové působiště nemůže být štýrskou filiálkou, neboť kongregaci chybí potřebné finance, je však ochoten uvolnit pro nové založení všechny tři sestry Zahálkovy. Následovalo několik dopisů sestry Adalberty královéhradeckému ordináři, z nichž zřetelně vysvítá její prudká povaha.²¹⁰ Poté, co se dozvěděla o odmítavém stanovisku biskupa Zwergera k otevření filiálky v Čechách, neváhala nařknout štýrskou stranu z národnostní nenávisti,²¹¹ podobně jako se v jiném listě dost neomaleně vypytavala na zdravotní stav hraběnky Thurn-Taxisové, o němž mezi lidmi kolovaly různé zvěsti.²¹² Odpovědi ordinariátu na tyto listy se bohužel nedochovaly, avšak z dalšího dopisu sestry Adalberty, psaného hned za týden po prvním, vyplývá, že odpověď přišla obratem a některá slova jí byla ostře vytknuta.²¹³ Během těchto písemných vyjednávání rodina Zahálkova hledala vhodné místo k uskutečnění plánu, ale jednání s městem Lanškrounem, Opatovem i Českou Třebovou postupně ztroskotala a sestrám Hyacintě a Adalbertě na jaře 1887 vypršela doba povoleného pobytu ve vlasti. V březnu byly povolány zpět do mateřince a v dubnu nastoupily znovu do školy.

Situace se změnila, když se na biskupa Haise obrátila Ludvika, hraběnka ze Stadionů, rozená kněžna Lobkovicová, společně se slatiňanským farářem Antonínem Schreiberem o pomoc při založení dětské opatrovny pro chudé děti ve Slatiňanech. Biskup jí hned nabídl sestry Zahálkovy a pověřil jejich rodiče vyjednáváním celé záležitosti. Byla vyhotovena notářská smlouva, podle níž Václav Zahálka věnoval na založení ústavu 5 000 zlatých a hraběnka se zavázala platit 1 000 zlatých ročně. Po finanční stránce byl ústav zabezpečen, pro budoucí opatrovnu se pronajal domek č. 8 od manželů Volejníkových a otec Zahálka na sebe vzal vyjednávání všech potřebných záležitostí ve Štýrském Hradci, které zabralo ještě několik dalších

²⁰⁹ Stoletá cesta, s. 25.

²¹⁰ O problematice osobnosti sestry Vojtěšky pojednává blíže kapitola III. 5.

²¹¹ AKŠS OSF Praha-Břevnov, fasc. Dopisy sester Zahálkových, příložený český překlad, *Dopis z 21. 1. 1887*.

²¹² Tamtéž, *Dopis z 30. 7. 1887*.

²¹³ Tamtéž, *Dopis z 28. 1. 1887*.

měsíců. Teprve 25. února 1888 dostaly sestry Hyacinta, Jakoba a Adalberta „*dovolení a požehnání od biskupa Johanna B. Zwergera i svých představených v Algersdorfu a odjely do Slatiňan. Před odjezdem však podepsaly revers, že duchovně se budou řídit předpisy mateřského domu, nebudou od mateřského domu požadovat žádnou podporu a budou se snažit co nejdříve osamostatnit.*“²¹⁴ Jednání o převedení sester ze Štýrska do Čech po stránce církevní i státní obstaral biskup Hais a hraběnka Stadionová. Po příjezdu do Slatiňan se musely učitelky, byť rodilé Češky, podrobit zkoušce z češtiny, aby směly vyučovat na českých školách. Teprve potom vysvětil slatiňanský farář 14. června domek, připravený pro nové působiště, a 2. července 1888 byl zahájen provoz dětské opatrovny.

Vztahy mezi slatiňanskou komunitou a Štýrským Hradcem zkomplikovala smrt generální představené Kateřiny Luegerové, která byla celé věci nakloněna. Jednání tehdy ještě nebyla dokončena a nově zvolené vedení nesdílelo zcela názory své předchůdkyně, takže docházelo k četným nedorozuměním.²¹⁵ Vztahy se konsolidovaly až po dlouhé době a teprve v době komunistické totality byla navázána přátelská spolupráce obou kongregací.²¹⁶ Po delším vyjednávání se biskupové Zwenger a Hais dohodli na zřízení samostatné větve Kongregace Školských sester svatého Františka v Čechách a 13. září 1888 prohlásil biskupský ordinariát v Hradci Králové slatiňanský konvent za samostatný, dosavadní představenou Hyacintu Zahálkovou za oprávněnou jej zastupovat a přijímat hlásící se kandidátky. Konstituce přivezené ze Štýrského Hradce byly přeloženy do češtiny a schváleny dekretem z 2. února 1900. První obláčka proběhla již v říjnu 1888 a brzy následovaly další.

²¹⁴ *Stoletá cesta*, s. 26.

²¹⁵ O tom, že ve Štýrském Hradci dělaly sestrám Zahálkovým problémy, svědčí jejich dopis biskupu Haisovi datovaný na Boží hod velikonoční 1888, který psaly již z Prahy, kde se připravovaly na zkoušku z češtiny. Sestra Adalberta se již delší dobu předtím připravovala ve Štýrském Hradci na zkoušku způsobilosti pro měšťanské školy, nyní jí však tamější představená řekla, že ji zde dělat nemůže, protože ji nemá kdo ke zkoušce doprovodit (sestry musely chodit ven vždy po dvou). Nakonec se vše vyřešilo jinak, bez „obtěžování“ mateřince, sestra zkoušku úspěšně složila, ale postoj nové představené v Algersdorfu je z této záležitosti patrný. Viz AKŠS OSF-Praha – Břevnov, fasc. Dopisy sester Zahálkových, přiložený český překlad, *Dopis psaný na Boží hod velikonoční 1888*.

²¹⁶ K roku 1923 je po desetiletích mlčení o štýrském společenství v knize *Stoletá cesta*, která je sestavena především na základě kronik, uvedeno následující: „29. září věnovaly sestry vzpomínku 80. výročí vzniku mateřské Kongregace v Grazu, ve Štýrsku. K této příležitosti poslala naše Velebná Matka sestrám v Algersdorfu blahopřejný telegram.“ Srov. *Stoletá cesta*, s. 67. Podobně i o deset let později: „Naše mateřská kongregace, Školské sestry sv. Františka ve Štýrsku, slavila 90 let svého trvání. Do mateřského domu v Algersdorfu bylo posláno k tomuto jubileu blahopřání, na něž sestry ze Štýrska velmi srdečně odpověděly.“ *Tamtéž*, s. 77. Na posílení stále poměrně chladných a formálních vztahů obou institutů měla velký podíl generální představená sestra Eliška Pretschnerová. P. PÍŤHA, *Přišla jsem vám sloužit*, s. 126-128.

II. 1. 3

Čechy

Rozvoj nových řeholních společenství v českých zemích přišel o něco později než v sousedním Bavorsku či v zemích rakouských. Redemptoristé, tehdy nejpopulárnější mužská kongregace, se usadili v Koclířově u Svitav teprve roku 1848. Nejstarší českou kongregaci, milosrdné sestry svatého Karla Boromejského, uvedl v roce 1837 do Prahy profesor Alois Klar. Ošetřovaly slepce v Klárově ústavu, zřídily noviciát a nemocnici na Malé Straně a brzy rozšířily svou činnost po celých Čechách a Moravě.²¹⁷

V pořadí druhou ženskou kongregaci, jež začala v Čechách působit, jsou chudé školské sestry de Notre Dame. Jejich zakladatelem se stal venkovský kaplan Gabriel Schneider, rodák z jihočeské Křemže. Během několikaletého působení na Chodsku poznal neutěšený stav místních obecných škol - např. v Klenčí pod Čerchovem mělo ve dvou malých třídách sedět 160 dětí a vyučování bylo možné jen proto, že se všichni zapsaní nedostavovali. Byl si vědom významu dětství pro formování lidské osobnosti a rozhodl se křesťanské výchově věnovat všechny své síly.²¹⁸

Dvanáctého srpna 1842 přesídlil jako kaplan do německé vesnice Hyršov (Hirschau) na Domažlicku, která se stala místem vzniku Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame. V té době byl už Schneider oblíbeným a vyhledávaným knězem v širokém okolí, přicházeli za ním lidé asi z třiceti vesnic. Založil zde spolek dívek a panen a velmi se jim věnoval, neboť se mu v mysli začínal rodit plán. V hyršovské škole byly poměry ještě horší než v Klenčí: v jediné třídě se tísnilo 130 dětí, chlapců i děvčat, takže řádná výuka byla nemožná. Pater Gabriel se rozhodl založit zde dívčí vychovávací ústav pod vedením řeholnic. Sám byl bez prostředků, ale získal pro svůj plán jak místního dobrodince Michaela Schmidtpetera a jeho dvě sestry, kteří slíbili finanční podporu, tak i několik dívek, jež byly ochotny v budoucnu do družiny vstoupit a dát jí své věno. Po schválení těchto záměrů z povědníkem a duchovním rádcem, českobudějovickým kanovníkem Vojtěchem Mokrým, se obrátil na školské sestry do Štýrského Hradce. Věděl sice i o existenci mnichovského společenství sestry Terezie Gerhardingerové, ale bylo zde nebezpečí, že by zavedení kongregace z ciziny mohlo narazit u úřadů. Schneider se zpočátku domníval, že ve Štýrském Hradci jsou tytéž sestry jako v Mnichově. Otázka, o jakou kongregaci ve skutečnosti jde, však pro něj nebyla důležitá -

²¹⁷ Jaroslav KADLEC, *Přehled II*, s. 179.

²¹⁸ AKŠS Č. Budějovice, *100 let Kongregace*, s. 10.

podstatné bylo, že se jednalo o „nějaké“ řeholnice - školské sestry. Začal vyjednávat se zakladatelkou a představenou nedávno vzniklého institutu sestrou Františkou Lampelovou a v červenci 1846 vypravil do Štýrska dvě první kandidátky - Markétu Grallovou a Barboru Seidlovou. Měly zde získat přiměřené vzdělání, vykonat roční noviciát a poté se vrátit do Hyršova v doprovodu dvou starších „vypůjčených“ sester a otevřít školu. Je zřejmé, že Gabriel Schneider chtěl pro uvedení řeholního společenství použít stejný postup jako několik let předtím biskup Zängerle ve Štýrském Hradci, který posílal dívky do Mnichova. Mezitím byl v Hyršově zakoupen pozemek a začalo se s budováním školy a konventu, ale pro nedostatek peněz stavba pokračovala jen s velkými obtížemi. Koncem roku byly vyslány do Štýrského Hradce dvě další kandidátky a první dvě přijaly 15. května 1847 řeholní roucho. V jednáních mezi sestrou Františkou Lampelovou a paterem Schneiderem se však začaly objevovat drobné neshody²¹⁹, které by nicméně započatou spolupráci nepřerušily, nebýt revolučních událostí 1848. Po březnových bouřích se obě čekatelky (Marie Grallová a Terezie Baumannová) a novicka M. Magdalena Seidlová vrátily domů. Druhá novicka Markéta Grallová - sestra Jana Nepomucena - zemřela ve Štýrském Hradci na tuberkulózu.

Gabriel Schneider byl nyní bez peněz, téměř ze všech slíbených podpor sešlo a k povolení dívčí školy se úřady stále nevyjadřovaly. Sestra Františka mu radila počkat na klidnější časy. Přesto 1. října 1848 otevřel v částečně dostavěné budově novou dívčí školu, zatím bez úředního schválení. Učitelství tvořili tři výše uvedené dívky, jež se vrátily ze Štýrska, dvě nové (Anna Wittmannová a Františka Mayerová) a hyršovský kaplan. Na podzim bylo další vyjednávání se Štýrským Hradcem přerušeno úplně.

Dvanáctého července 1849 napsal P. Schneider generální představené školských sester v Mnichově Terezii Gerhardingerové, která vyslovila ochotu ke spolupráci a v září se přijela do Hyršova podívat. Slíbila poslat sem dvě i více schopných sester, jakmile dojde schválení zemského úřadu (příchod sester cizí státní příslušnosti byl žádán jen prozatímně na výpomoc, dokud se nedoplní řady z domácího dorostu) a biskupského ordinariátu. To ovšem trvalo další řadu měsíců a lidé se začali ostře stavět proti hyršovskému kaplanovi i faráři, který Schneidera podporoval. Věc se dostala až na českobudějovickou konzistoř. V únoru 1850 přišel dopis z Mnichova, že tamější ordinariát nedoporučuje sestrám převzetí ústavu za současných podmínek, prý bude lépe vyčkat. Teprve v květnu se v Hyršově dočkali kladné odpovědi zemského úřadu; ke schválení stačilo dodat jen písemné vyjádření mnichovské generální představené o

²¹⁹ O vzájemné korespondenci zakladatelů všech tří kongregací pojednává kapitola II. 1. 4.

ochotě ústav převzít a osnovy, podle nichž se bude vyučovat. Po několika výzvách přišlo koncem června prohlášení z Mnichova, ve kterém sestra Terezie, zřejmě s nepříliš velkou ochotou, schvalovala převzetí ústavu pod podmínkou, že Hyršov zůstane přímou mnichovskou filiálkou, dokud nebude v Čechách zřízen vlastní mateřinec.

V Praze byly nyní úřady Schneiderovu plánu nakloněny a dostal příslib podpory od několika vlivných osob, zejména zemského školního rady Jana Maresche. Chybělo však ještě schválení z Vídně, které se značně protahovalo, a navíc Mnichov ohlásil, že ústav zatím převzít nemůže. Nový školní rok 1850/1851 začal v hyršovské škole ve velké nejistotě, neboť odpůrců přibývalo, lidé nevěřili, že sestry někdy přijdou, a rodiče vyučujících čekatelek se bouřili. Koncem listopadu přijela do Hyršova Matka Terezie a žádala vyslání kandidátek do Mnichova. Odjely čtyři - Marie Grallová, Anna Wittmannová, Marie Stockingerová a Terezie Bauerlová. Mezitím ve Vídni už v říjnu povolili příchod bavorských sester, potvrzení však dostali v Hyršově až koncem prosince. Od začátku nového roku přicházely dopisy s dotazy světských i církevních úřadů, kdy už sestry přijdou a proč vše tak dlouho trvá.²²⁰ O věc projevila zájem i kněžna Kateřina z Hohenzollernu v nedaleké Bystřici u Klatov, která hodlala zřídit na svém panství dvoutřídní dívčí školu pod vedením školských sester. Poslala přímlyvný dopis arcibiskupovi do Mnichova a pateru Schneiderovi poskytla finanční podporu.

Situace se stávala už téměř neudržitelnou, když 30. listopadu 1851 konečně přijely do Hyršova tři sestry, jedna čekatelka a dvě chovanky z Mnichova. Výuku nyní převzaly kvalifikované a schopné učitelky, řada bývalých příznivců se opět naklonila na stranu P. Gabriela a navíc přišel dopis od nového českobudějovického biskupa Jana Valeriána Jirsíka (intronizován 1. listopadu 1851), ujišťující o všestranné podpoře.²²¹ Několik měsíců se vše slibně vyvíjelo, pak ale začalo docházet k neshodám mezi mnichovským mateřincem a hyršovskou filiálkou. Sestry sem poslané měly chatrné zdraví a také se objevovaly spory ve vedení ústavu. Navíc v té době probíhaly boje o schválení stanov bavorské kongregace a generální představená se dostala do sporu s mnichovským arcibiskupem Karlem Augustem z Reisachu.²²² Schneider, aniž to tušil, přikláněl se v názorech na arcibiskupovu stranu. V Mnichově byl nedostatek sester, obláčku a sliby momentálně neměly povoleny a stále hrozilo nebezpečí odvolání řeholnic z Hyršova. Aby mu předešel, odjel v srpnu 1852 P. Gabriel do Mnichova. Zde

²²⁰ K této záležitosti blíže v kapitole II. 1. 4.

²²¹ Dopis obsahoval též 2 dekrety: v prvním jmenoval Jirsík jako vyjádření své přízně hyršovského faráře Kašpara Černého svým notářem a ve druhém udělil kaplanu Gabrielu Schneiderovi právo nosit synodalie. Srov. J. BERAN, *Gabriel Schneider I*, s. 91.

²²² Viz níže v kapitole II. 3.

předložil arcibiskupovi plán založení vlastního mateřince v Hyršově (ovšem stále spojeného s mnichovským) a s jeho souhlasem odvezl domů své čtyři čekatelky, z nichž dvě již byly v noviciátu. Další oblačka však nemohla být vykonána před schválení stanov mnichovských sester. Jednání s generální představenou se mezitím přiostržovala a mnichovský i českobudějovický biskup radili k založení vlastního, na Bavorsku úplně nezávislého mateřince. V červnu 1853 přišlo z Říma povolení k oblačce a skládání slibů; v téže době byly dvě sestry z Hyršova na vlastní žádost propuštěny, třetí sestra, Rafaela Landthalerová, dobrovolně zůstala.²²³ Tím byl přerušen veškerý styk s Mnichovem a Gabriel Schneider začal stavět od základů.

Již dříve dostal od mnichovského arcibiskupa původní řeholi sester de Notre Dame, vypracovanou jejich zakladatelem Petrem Fourierem, a podle ní sestavil pro své sestry stanovy, které 2. srpna 1853 biskup Jirsík schválil. Potřebná povolení zemských úřadů měl v ruce z dřívějšíka a biskup byl celé věci nakloněn, takže založení české kongregace nestálo nic v cestě. Patnáctého srpna 1853 složily v hyršovském kostele dvě novicky, oblékané v Mnichově, řeholní sliby do rukou českobudějovického kanovníka Vojtěcha Mokrého a šest kandidátek přijalo řeholní oděv.²²⁴ Tato událost je považována za den vzniku Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame. Slavnosti se zúčastnil věřící lid ze širokého okolí - od začátku bylo zjevné, že stejně jako v případě obou výše popisovaných kongregací i v Čechách byla příznivá situace pro rozšíření nového řeholního společenství.

Do penzionátu v Hyršově se hlásilo stále větší množství chovanek a řeholních čekatelek. Dům brzy nestačil, proto byla uspořádána sbírka a na jaře 1854 kongregace zakoupila objekt bývalého minoritského kláštera v Horažďovicích²²⁵ jako budoucí mateřinec. Po nutných stavebních úpravách se sem na podzim přestěhovaly sestry (v Hyršově zůstaly jen tři), většina chovanek a také Gabriel Schneider, který byl pro slabé zdraví poslán do Horažďovic na odpočinek jako spirituál chudých školských sester.²²⁶ Dvacátého devátého října 1854 pro-

²²³ O této sestře podrobněji v kapitole II. 1. 4.

²²⁴ Sliby složily M. Remigie Stockingerová a M. Armella Widtmannová, do noviciátu byly přijaty Terezie Baumannová (M. Aloisie), Marie Grallová (M. Jana Nepomucena), Celestina Franzová (M. Terezie od Ježíše), Anna Singerová (M. Alfonsa), Marie Mayerová (M. Francisca de Chantal) a Terezie Bauerlová (M. Klára). Srov. J. BERAN, *Gabriel Schneider II*, s. 8.

²²⁵ Klášter svatého archanděla Michaela založil pro řád Menších bratří svatého Františka roku 1330 horažďovický měšťan Theodorik Mečír. Za husitských válek byl dům zničen a téměř sto let zůstal v troskách. Roku 1504 jej restauroval Půta V. Švihovský ze Skály a Ryzenburku a uvedl tam několik bratří. Po jeho smrti byli minorité opět vyhnáni a klášter obsazen sektou „pikartů“. Roku 1622 přivedl Adam ze Šternberka, nejvyšší purkrabí království českého, minority do Horažďovic znovu. Klášter pak trval až do roku 1814, kdy byl dle josefínských zákonů zrušen pro nedostatečný počet členů konventu. Majetek byl zčásti rozprodán soukromníkům, od nichž G. Schneider budovu zakoupil. Srov. AKŠS Č. Budějovice, *100 let Kongregace*, s. 31-32.

²²⁶ Ještě předtím, 18. srpna 1853, jmenoval biskup Jirsík Gabriela Schneidera biskupským notářem. Podrobněji J. BERAN, *Gabriel Schneider II*, s. 8.

běhla další obláčka a sliby loňských novic - společenství tvořilo nyní třináct řeholnic a v dalších letech počet sester i jejich působišť rychle narůstal.

II. 1. 4

Vzájemné kontakty zakladatelů kongregací školských sester

Při studiu okolností založení jednotlivých řeholních kongregací v 19. století není těžké vysledovat určité shodné rysy, jak již bylo výše uvedeno.²²⁷ V řadě případů byla iniciátorem nějaká více či méně vlivná osobnost duchovního stavu,²²⁸ která spolupracovala s neméně výraznou osobností ženského pohlaví, jež na sebe vzala značnou část iniciativy a později se stala zakladatelkou a první představenou nové komunity. Téměř učebnicovým příkladem tohoto modelu je společenství sester de Notre Dame, založené na počátku 17. století knězem Petrem Fourierem a Alexií Le Clerc, které mohlo vzniknout pouze díky jejich aktivní spolupráci.²²⁹ Stejně tak řezenský biskup Wittmann a později pater Job se mohli při realizaci svých plánů plně opřít o Karolinu Gerhardingerovou, po jejich předčasné smrti však přešla hlavní iniciativa pouze na ni, takže se stala skutečnou zakladatelkou bavorských školských sester. Také ve Štýrském Hradci by záměry biskupa Zängerleho byly provedeny zcela jiným způsobem, kdyby se do věci aktivně nevložitela Antonie Lampelová se svým na tehdejší dobu originálním pojetím řeholního života.²³⁰

Poněkud jiná situace panovala v Čechách při uvedení školských františkánek ze Štýrska, neboť královéhradecký biskup Hais nebyl iniciátorem, pouze schvalovatelem a vzhledem ke svému úřadu nutně i částečným vykonavatelem „projektu“. Hlavní aktivitu vyvinula rodina Zahálkova, jak rodiče, tak dcery; bez materiální a duchovní podpory svého otce by se sestry samy do podobného vyjednávání nikdy nepustily. V tomto směru zůstává založení české Kongregace Školských sester svatého Františka dost specifické. Případ založení českých notredamek je také určitým způsobem nezvyklý, neboť jako jediná aktivitu vyvíjející osoba zde působil hyršovský kaplan Schneider. Jeho snaha o otevření dívčí školy a penzionátu nejen nebyla podepřena příliš velkými možnostmi finančními, ale především ani personálními. Na

²²⁷ Viz Holtzovo schéma vzniku kongregace v kapitole I. 3. Zajímavé by bylo vypracování studie na toto téma, v níž by byly porovnány okolnosti založení většího počtu dalších kongregací, což by umožnilo dospět k souhrnějším závěrům.

²²⁸ U tří sledovaných institutů to byli biskup Wittmann, dvorní kaplan Job a biskup Zängerle (kaplan Schneider patřil k těm „méně vlivným“ a odtud také částečně, ne však výlučně, pocházely jeho potíže s uskutečněním záměru).

²²⁹ Podrobněji viz M. C. TIHONOVÁ, *Peter Fourier*.

²³⁰ Viz dopis Antonie Lampelové v Příloze 1.

rozdíl od výše zmiňovaných biskupů neměl k dispozici žádnou skupinu zbožných učitelek, vedených výraznou osobností typu Karoliny Gerhardingerové či Antonie Lampelové. Jeho kandidátky byly obyčejné venkovské dívky, mladé, nepříliš nadané a bez potřebného vzdělání,²³¹ které sehnal ve své zapadlé pošumavské farnosti a přesvědčil ke spolupráci. Mezi prvními českými školskými sestrami nebyla žádná, kterou by bylo možné označit za zakladatelku nebo alespoň spoluzakladatelku kongregace. Tento titul, a sice se všemi zásluhami i omyly, jež k němu patří, lze přičíst pouze Gabrielu Schneiderovi.

Je obecně známo, že navzdory všem křesťanským ideálům a slovům o bratrské lásce docházelo během staletí uvnitř církve k četným rozporům, které často měly a dodnes mají nedozírné následky. Těžko pochopitelná rivalita se již od středověku objevovala také mezi příslušníky jednotlivých řádů, které místo aktivní spolupráce na jedné „Boží vinici“ často rozdělovala závist, žárlivost, pomluvy a vzájemná podezřívavost.²³² Podobné jevy se vyskytovaly také u novějších kongregací v 19. století. Ne vždy, ale často (zejména v případech, kde bylo shodný typ činnosti) byly „druhé sestry“ vnímány jako konkurence, a to jak při získávání dorostu, tak při obsazování nových pracovišť. Tato nevraživost byla přitom zcela zbytečná, neboť pole pro výchovnou či sociální činnost bylo v 19. století tak široké, že je jedno řeholní společenství nikdy nemohlo pokrýt.²³³ Podobně ani o dorost neměly kongregace tehdy nouzi. Později, když kandidátek ubývalo, probíhaly určité (více či méně skryvané) souboje o děvčata jevící zájem o řeholní život. Vše bylo dáno především stylem výchovy a omezeným rozhledem řeholnic, které se před rokem 1950 až na výjimky s členkami jiných institutů běžně nestýkaly a tudíž je ani příliš neznaly.²³⁴ Navíc byly podrobně zasvěcovány do dějin své kongregace, dle tehdejšího zvyku podávaných tak jako by právě jejich společenství mělo hrát centrální roli a církve by se bez něho snad ani neobešla. S tím byla spojena i glorifikace zakladatelů a zdůrazňování jejich utrpení a těžkostí při vzniku institutu. Tato líčení, byť většinou v jádru pravdivá, nebrala ohled na širší dobový kontext či naopak na historické podrob-

²³¹ Dopisy Matky Terezie z Mnichova vyjadřují pochybnosti ohledně nadání tam vyslaných hyršovských čekatelek a jejich vhodnosti k učitelskému povolání, případně k řeholnímu životu vůbec. Srov. AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Terezie Gerhardingerové, sign. Př 24 a4, *Dopis ze 17. 2. 1851*. Předtím již měla podobné pochybnosti i sestra Františka ve Štýrském Hradci. Tamtéž, fasc. Dopisy Matky Františky Lampelové, sign. Př 26/6, *Dopis z 27. 10. 1847*.

²³² Proslulá je zejména rivalita františkánů a dominikánů, averze většiny řeholních řádů raného novověku k jezuitům, spory mezi řeholníky a světskými duchovními apod.

²³³ Každoroční přehledy nabízených, ale nepřijatých filiálék v kongregačních kronikách mluví za vše. Typickým příkladem dvou společenství, kde existovalo určité napětí, byť zároveň fungovala i jistá spolupráce, jsou školské sestry de Notre Dame v Českých Budějovicích a později ve stejném městě založená Kongregace Sester Nejsvětější Svátosti, která vedla stejné typy škol. Obavy z konkurence však byly naprosto zbytečné, neboť ústavy obou kongregací bývaly bez problému naplněny.

²³⁴ Ke kontaktům mezi příslušnicemi různých kongregací blíže v kapitole III. 3. 1.

nosti nutné k pochopení určitého jevu nebo záležitosti, a tak poněkud znemožňovala sestřám širší rozhled a jasný úsudek, mimo jiné i ve vztahu k jiným řeholním společnostem.²³⁵ Vidění pouze vlastních omezených zájmů tak často převažovalo nad smyslem pro pestrost církevního života, kde každý má svůj důležitý úkol, jinou cestu, ale stejný cíl.

Právě okolnosti založení jednotlivých kongregací, jež se často konstituovaly oddělením od nějakého již existujícího společenství, představovaly častou příčinu nevraživosti a rivality, která se většinou neprojevovala otevřeně, ale spíš tak, že se v komunitách „špítalo o těch druhých“. V případě školských sester v českých zemích právě k tomuto docházelo, neboť, jak již bylo výše naznačeno, cesty zakladatelů těchto tří kongregací se propojily a poté opět rozešly, a to někdy za dost napjatých okolností, které navíc pozdější životopisy náležitě přibarvily a okořenily. Následující stránky se pokusí stručně charakterizovat situaci, v níž probíhala vzájemná vyjednávání tak, jak ji odráží pozdějším vývojem nezatížené soudobé prameny.

Štýrský Hradec – Mnichov

Chronologicky první a nejméně komplikované bylo navázání kontaktu mezi štýrskohradecským biskupem Zängerlem a mnichovskými školskými sestrami. Ze spisu sestry Amabilis Solarové, která čerpala téměř výlučně z nejstarších kronik štýrské kongregace, vyplývá, že určité vztahy mezi ním a společenstvím Karoliny Gerhardingerové existovaly již před vysláním Amálie Lampelové a její přítelkyně do Bavorska roku 1840. Spoluzakladatel chudých školských sester pater Job byl osobním přítelem biskupa Zängerleho, který od začátku sledoval rodící se společenství s nadějí, že je snad časem bude možné přivést i do jeho diecéze. Zřejmě také (nejen) z tohoto důvodu sestřám do Neunburgu posílal finanční příspěvky²³⁶ a lze předpokládat oboustrannou vstřícnost ve věci vyslání kandidátek, které navíc měly potřebné vzdělání i několikaletou učitelskou praxi, takže potřebovaly „pouze“ prodělat náležitou řeholní formaci. To, že skutečnost nakonec byla jiná, dívky v Bavorsku onemocněly a po jejich smrti tam již žádná další nechtěla jet, další vztahy mezi oběma kongregacemi nijak nezatížilo. Šlo spíše o drobnou epizodu, kterou mnichovské společenství nijak zřetelněji nezaznamenalo,

²³⁵ V tomto duchu je psána většina starých životopisů, nevyjímaje ani velmi cennou knihu Josefa Berana o Gabrielu Schneiderovi, v níž se sváří emotivnost vypravěče se zodpovědností historika.

²³⁶ A. SOLAROVÁ, *Matka Františka*, s. 6. Výše těchto příspěvků není známa.

neboť o kontaktu se Štýrským Hradcem se tamější prameny vůbec nezmiňují a ani žádný dopis Matky Terezie tam není adresován.²³⁷

Hyršov – Štýrský Hradec

Spolupráce Matky Františky Lampelové a Gabriela Schneidera spadá do let 1846-1848. Je třeba si uvědomit, že byla navázána pouhé tři roky po vzniku štýrskohradeckého společenství (na podzim 1843), tedy stále ještě v době jeho počáteční konsolidace. Většina jejich vzájemné korespondence je zachována v opisech v mateřinci školských sester de Notre Dame v Hradci Králové²³⁸ a podstatné části dopisů jsou rovněž v českém překladu uvedeny v textu Beranova životopisu G. Schneidera.²³⁹ Listy Matky Františky jsou od začátku plně zájmu a povzbuzení a je z nich zřejmá snaha napomoci založení české filiálky, nakolik to bude v jejich silách. Odpovídala na všechny dotazy patera Gabriela, který s ní konzultoval své starosti, například stavební plán budoucího hyršovského ústavu,²⁴⁰ chválila píli kandidátek vyslaných do Štýrska²⁴¹ a celkově projevovala velkou ochotu: „...*kdybyste si však ještě o jiných věcech přál určitá sdělení, prosím jen o rozkazy*“.²⁴² Dle původního plánu mělo nejprve několik domácích čekatelek projít formací ve Štýrském Hradci a mezitím měla být v Hyršově dostavěna budova pro školu a „klášter“ a vyřízena potřebná povolení pro jejich otevření. Spolu s částečně již vyškolenými hyršovskými děvčaty zamýšlela Matka Františka vyslat do Čech také dvě schopné sestry k dočasnému vedení nové filiálky a k dalšímu vzdělání příslušnic místní komunity. Chtěla je tam nechat do té doby, než by tamější řeholnice byly samy schopné vést dům.²⁴³ Z dopisů není zcela zřejmé, zda bylo plánováno založit v Čechách mateřinec s noviciátem, či nadále posílat všechny čekatelky k formaci do Rakouska, ale každopádně příináležitost ke štýrskohradeckému institutu se předpokládala i v budoucnu.

Na podzim 1847 došlo mezi paterem Schneiderem a Matkou Františkou k určitému nedorozumění, které jednoznačně vzešlo z české strany; hovořit o něm jako o „*značném rozladění*“, jak uvádí ve své knize Josef Beran,²⁴⁴ je však přehnané.²⁴⁵ Zřejmě přes faráře

²³⁷ Příslušné informace byly získány od archivářky mnichovského mateřince sestry Consolaty.

²³⁸ AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Františky Lampelové, sign. Pň 26.

²³⁹ J. BERAN, *Gabriel Schneider* I, s. 29-47.

²⁴⁰ AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Františky Lampelové, sign. Pň 26/1, *Dopis z 5. 8. 1846*.

²⁴¹ *Tamtéž*.

²⁴² „...*sollten Sie aber noch über mehreres eine bestimmte Auskunft wünschen, so bitte ich, mir zu befehlen*.“
Tamtéž. Český překlad dle J. BERAN, *Gabriel Schneider* I, s. 32.

²⁴³ Srov. AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Františky Lampelové, sign. Pň 26/6, *Dopis z 27. 10. 1847*.

²⁴⁴ Srov. J. BERAN, *Gabriel Schneider* I, s. 35.

z Týnce, který navštívil sestry ve Štýrském Hradci, se pater Schneider dozvěděl některé informace (pravděpodobně poněkud překroucené²⁴⁶) ohledně života tamějších řeholnic a výchovy kandidátek. Ty jej znepokojily natolik, že napsal Matce Františce dopis, jehož obsah ji velmi překvapil.²⁴⁷ Z její odpovědi i z pozdějších dopisů do Mnichova se zdá, že Schneidera zarazilo především sdělení, že jeho čekatelky vykonávají ve Štýrském Hradci hrubé domácí a polní práce a mají málo času na učení, případně též nějaká poznámka o nevhodnosti hyršovských děvčat pro učitelské povolání. Je jisté, že nebyl dostatečně seznámen s „revolučním“ přístupem Matky Františky k řeholnímu životu, a zřejmě ani františkánská spiritualita mu příliš mnoho neříkala. Ve štýrskohradecké komunitě neexistovalo tradiční dělení na učitelky a domácí sestry, ale všechny dělaly všechno. Jeho vize řeholního společenství byla asi poněkud odlišná, neboť tato skutečnost mu evidentně vadila a později do své kongregace dělení na dvě skupiny přejal (na základě Fourierových stanov a po vzoru mnichovského institutu). Na zmíněný dopis Matka Františka odpověděla, že si není vědoma, že by něco podobného týneckému faráři sdělovala. Považovala vše za pouhé nedorozumění, které se snažila zcela zahladit následujícím uklidněním: *„Ich bitte, sich also nicht irre machen zu lassen und munter fortzufahren, denn erwartet uns auch in dieser Richtung noch viel Kreuz und Leiden, so wissen wir ja als Nachfolger Christi, daß dieses gerade das Beste ist.“*²⁴⁸ Nicméně od té doby jí zřejmě přestal Gabriel Schneider plně důvěřovat a stal se podezřívavým. Z dopisů do Štýrska a později i do Mnichova vysvítá, že jeho hlavním cílem bylo co nejrychleji otevřít školu pod vedením sester, a pro velké zaujetí a četné starosti s touto záležitostí nepovažoval za příliš důležité některé věci, na něž naopak kladly důraz obě (Matka Františka a Matka Terezie) zkušené představené. Především se to týkalo důkladné výchovy hyršovských kandidátek, na které Schneider příliš chvátil a byl vůči jejich schopnostem málo kritický, neboť představovaly jeho jediný potenciál, kterým disponoval. Dle jeho názoru měly dívky věnovat co možná nej-

²⁴⁵ Jde o jeden z příkladů, jak zbytečné nadsazování v životopisech zakladatelů může negativně ovlivnit smýšlení řeholnic ohledně jiného společenství. Ještě zřetelněji se tato skutečnost projevila v líčení vyjednávání G. Schneidera s mnichovskými sestrami.

²⁴⁶ Mohl se dozvědět různé zvěsti i od jiných sester. S polními pracemi řeholnic totiž neměl problém pouze G. Schneider, jak dosvědčuje úryvek z životopisu Matky Františky: *„Práce na polích byla těžká. Novicky a mladé sestry pocházely sice ze selských rodin, ale při vstupu do kláštera neočekávaly, že budou pracovat na poli. Do tohoto rozladění padlo slovo: Nesluší se pro řeholnice, aby pracovali na polích jako sedláci, a především ne s čeledíny! V Tyrolsku sestry nic takového nedělají, tam jsou skutečnými řeholnicemi s chórovou modlitbou.“* A. SOLAROVÁ, *Matka Františka*, s. 18.

²⁴⁷ *„Ich erhielt heute dero wertes Schreiben und war über den Inhalt desselben höchlich erstaunt...“* AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Františky Lampelové, sign. Př 26/6, *Dopis z 27. 10. 1847.*

²⁴⁸ *Tamtéž.* *„Prosím, neračte se tedy dát másti a jen račte s odvahou pokračovati, neboť očekává-li nás i v tomto směru ještě mnohý kříž a mnohé utrpení, pak víme jako následovníci Kristovi, že právě to je to nejlepší.“* (Příklad dle J. BERAN, *Gabriel Schneider I*, s. 36.)

více času studiu, aby z nich byly brzy hotové učitelky, a manuální práci považoval za ztrátu tohoto cenného času. Matka Františka to však viděla jinak - za uvedení stojí úryvek z jiného z jejích dopisů, neboť opět vyjadřuje její bystrý úsudek a jasné stanovisko k řeholnímu životu i k pedagogické práci: „*Co se týká světských vědomostí, bylo jim [hyršovským kandidátkám – pozn. aut.] vždy ponecháno tolik času, že se mohly učit, co bylo možno; aby si však paměť neotupily a také tělesné zdraví přitom nezničily, musely i mnohé domácí práce vykonati. Při tom učily se zároveň poslouchati a sebe samé zapírat, což přece jsou vědomosti nejnütnější, bez nichž při všem světském vzdělání nemůže se záslužně ani pro sebe, ani pro jiné pracovati na vinici Páně. Je dost škol takových, kde učitelům neschází nic ze světských vědomostí. Musíme se jen diviti, jak děti pod jejich vedením krásně naučené opakují – i v ohledu na doslovné náboženství – ale pátráme-li po křesťanství, tu nic z něho nenalzáme. Duch oživuje, litera zabíjí. Račte, Důstojnosti, věřiti, že já sama vědomosti u Školských sester považuji za velmi důležité, než přece základem musí býti pravá zbožnost; jinak se stane všechno vědění duši škodlivým a my pak jen zhoubu působíme v ovčinci Páně. Vaše čekatelky musely tedy především při zkoušce pravé zbožnosti obstáti a mnohé odložiti, co bylo pouhou literou a ne duchem.*“²⁴⁹

Tato mírná odlišnost v názorech však nebyla jediným důvodem k přerušení spolupráce; výrazně k němu přispěla též nepříznivá politická situace. Kandidátky a jedna novicka byly ze Štýrského Hradce odvolány domů po vypuknutí revolučních bouří 1848, neboť rodiče i pater Schneider o ně měli strach. Poslední dopis Matky Františky do Hyršova byl psán již po odchodu děvčat²⁵⁰ a není v něm ani stopy po nějaké nevoli, naopak vyjadřuje ochotu poslat do Čech dvě zkušené sestry, jakmile to bude povoleno od nového arcibiskupa.²⁵¹ Hyršovská škola byla dle její rady provizorně otevřena pod vedením světských učitelek (kandidátek, které se vrátily ze Štýrského Hradce) a po uklidnění politických poměrů ji měly převzít sestry. Proč se tak nestalo, zůstává otázkou. Korespondence po uvedeném dopisu, který přislíboval posláni sestry Aloisie a Serafíny, končí a Beranova kniha pouze stručně konstatuje, že „*vyjednávání se Štýrským Hradcem bylo přerušeno úplně*“.²⁵² V úvahu připadají dvě možná vysvětlení. Vzhledem k tomu, že od podzimu 1848 se revoluční vření pomalu uklidňovalo a politický vývoj ukazoval na výrazné zlepšení církevních poměrů, není možné svádět ztroskotání celého

²⁴⁹ Překlad dopisu ze 17. 4. 1848 citován dle J. BERAN, *Gabriel Schneider I*, s. 37.

²⁵⁰ Není zde uvedeno datum, ale pravděpodobně byl napsán v září nebo říjnu 1848. AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Františky Lampelové, sign. Př 26/15.

²⁵¹ V dubnu 1848 zemřel biskup Zängerle a po něm nastoupil Otmar rytíř von Raucher.

²⁵² J. BERAN, *Gabriel Schneider I*, s. 47.

plánu pouze na revoluci 1848, byť bez jejího vypuknutí by se vše odvíjelo jinak. Zdá se, že G. Schneider na poslední (velmi nadějný, neboť pro příchod sester stačilo již jen arcibiskupské povolení) dopis Matky Františky vůbec neodpověděl, alespoň o tom není nikde zachována žádná zmínka. V tom případě by přece jenom nakonec zvítězila jeho předchozí nedůvěra a obavy ze specifické spirituality a přerušení kontaktů tak vzešlo z jeho strany. Druhá varianta nutí podívat se na věc z pohledu štyrskohradeckého společenství. Právě koncem roku 1848 se u Matky Františky projevila tuberkulóza a tato dosud vůdčí osobnost celé komunity pomalu přestávala mít sílu k jejímu vedení a řešení stále častějších sporů ohledně základní orientace celého společenství.²⁵³ Narůstající vnitřní krize a obavy o další bytí či nebytí kongregace v její dosavadní podobě pak nutně odsunuly hyršovskou záležitost na vedlejší kolej, byl-li však ještě v té době ze strany patera Gabriela projevován nějaký zájem. Neexistence žádného „ukončujícího dopisu“ nechává tuto otázku nezodpovězenou. Jisté však je, že k žádnému konfliktu zde nikdy nedošlo a že se obě strany nerozešly ve zlém, alespoň ne otevřeně. Pokud zůstal nějaký osten zklamání a výčitky v srdci Gabriela Schneidera, pak pramenil pouze z určité odlišnosti jeho plánů od představ Matky Františky a z toho vyplývajících - a jak ukázal další vývoj školských františkánek i zbytečných - obav z další spolupráce.

Hyršov – Mnichov

Mnohem složitější a rozporuplnější bylo vyjednávání Gabriela Schneidera s představenou mnichovských školských sester Terezií Gerhardingerovou, které spadá do let 1849-1853. Dlouho se táhnoucí záležitost, jež nakonec vyústila v definitivní oddělení českého společenství od bavorského, byla velmi spletitá. Rozhodující roli bezesporu opět sehrály vnější okolnosti, nelze však opominout ani skutečnost, že se zde do kontaktu dostaly dvě silné osobnosti, z nichž každá měla svůj vlastní pohled a představy nejen o řeholním životě, ale i o tom, jak by měla plánovaná spolupráce vypadat.

Terezie Gerhardingerová byla hluboce zbožná žena, zřetelně inklinující k přísnému řeholnímu životu.²⁵⁴ Svůj ideál spatřovala v důsledném zachovávání řeholní kázně a v odlou-

²⁵³ Viz výše uvedené spory se sestrou Agnes Pfundovou.

²⁵⁴ Jak již bylo výše uvedeno, její cestování po různých německých a rakouských kláštřích skončilo u karmelitek v Gmund am See, kde se jí líbilo nejvíc a nechtěla odtud odjet: „*Im stillen Karmel zu Gmund fühlte sich Karolina mit Ihrer Starken Neigung zu einem streng aszetischen und beschaulichen Leben so selig und zufrieden, daß Herr Siegert harte Mühe hatte, sie zur Rückkehr nach Bayern zu bewegen. Sie wollte durchaus daselbst verbleiben und weinte beim Abschied, daß es einen Stein hätte erweichen können.*“ M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 54. (V tichém gmundském Karmelu se cítila Karolina se svým silným sklonem k přísně asketickému a

čenosti od světa, proto navzdory kritice ze strany světských i církevních úřadů neoblomně trvala na dodržování přísné klauzury jak v mateřinci, tak i na malých filiálkách, kde to často bylo jen těžko proveditelné. Její požadavky při zřizování nového působiště se přednostně týkaly možnosti zachovávat klauzuru - tedy propojit bydliště sester nejen se školou či sirotčincem, ale také s místním kostelem, a to nejlépe krytou chodbou nebo alespoň přes zahradu, a pokud to nebylo možné, žádala zřízení domácí kaple, neboť sestry neměly bez výslovného povolení vůbec vycházet na veřejnost. To ovšem znamenalo odmítnutí celé řady nabízených filiálek, kde tyto podmínky nebylo možné splnit.²⁵⁵ Lidé se proto celkem pochopitelně bouřili a vysmívali přehnané přísnosti, z které obviňovali především „neomezeně vládnoucí“ představenou, protože jinak panovala s působením školských sester celková spokojenost a kongregace se velmi rychle rozšiřovala. Druhou věcí, v níž Matka Terezie narazila na značný odpor, byla její vize centrálně řízeného institutu v čele s generální představenou, pod jejíž pravomoc spadají všechny filiální domy ve všech diecézích. Ty měly být zakládány z generálního mateřince, kde také probíhala formace řeholního dorostu. Diecéznímu biskupovi tak nepřipadla tradiční role hlavního představeného, jak dosud bývalo zvykem.²⁵⁶ To bylo příčinou velkého sporu mezi Matkou Terezií a mnichovským arcibiskupem Reisachem při schvalování stanov kongregace, kdy jí byla vytýkána především vládyčtivost, v níž si osobuje větší pravomoci, než kdy měl jezuitský generál.²⁵⁷ Hlavním důvodem, proč mnichovská představená tak neústupně trvala na svých požadavcích, zcela evidentně proti vůli celé řady vysokých církevních představitelů, byla její snaha splnit odkaz zemřelých zakladatelů kongregace, biskupa Wittmanna a kněze Joba, kteří jí dali přesné pokyny ohledně některých záležitostí, mezi něž patřilo též centralizované vedení. Zásadní problém spočíval v tom, že tyto dvě autority byly v době sporu již téměř dvě desetiletí po smrti a nemohly svůj názor poopr-

rozjímavému životu tak blažená a spokojená, že panu Siegertovi dalo velkou práci přimět ji k návratu do Bavorska. Chtěla zde mermomocí zůstat a při loučení plakala tak, že by se kámen ustrnul.)

²⁵⁵ Autorka životopisu uvádí, že při smrti Matky Terezie existovalo v Evropě 166 řeholních domů, v archivu se však nachází dokumentace ohledně vyjednávání s dalšími 125 obcemi, které ztroskotalo především kvůli nemožnosti zachovávat v nabízených podmínkách klauzuru. Viz M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 171.

²⁵⁶ Například ve Štýrském Hradci měl vždy konečné slovo biskup a představené s ním vše konzultovaly – viz záležitost sester Zahálkových.

²⁵⁷ Srov. M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 203. Tento centralizovaný model ženské řeholní kongregace do té doby až na výjimky (viz pozn. 173 v kapitole I. 3) neexistoval a Terezii Gerhardingerovou lze označit za jeho průkopnici. Tím, že si svou neústupností vybojovala své, otevřela cestu celé řadě dalších kongregací, jejichž stanovy byly již bez větších problémů schvalovány na podobném principu. Hlavní protiargumenty ze strany církevních hodnostářů spočívaly ve staletí zakořeněné představě, že ženě není možné přiznat tak velkou moc v církvi a že vždy musí mít nad sebou mužského představeného. K průběhu sporu o stanovy mnichovského společenství viz níže.

vit či doplnit v souvislosti s vyvíjející se dobou a měnící se situací. Dá se předpokládat, že zejména ve věci přísné klauzury by se pak vše odehrávalo poněkud jinak.²⁵⁸

Gabriel Schneider byl rovněž silnou osobností, ochotnou prosazovat Boží vůli do posledního dechu. Měl prudkou povahu a s velkou horlivostí zakročoval proti „mravní zkaženosti“ své doby. Pamětníci, s nimiž se autor jeho životopisu a pozdější kardinál Josef Beran měl možnost setkat, vzpomínali, jak zakazoval ve farnosti muziky a tancovačky a na Popeleční středu zacházel ráno do hostince s holí v ruce vyhánět tancující.²⁵⁹ Tato horlivost se projevovala i po celou dobu, kdy se snažil o otevření a zajištění klášterní školy v Hyršově. Byla ovšem spojena s určitou netrpělivostí, kdy donucen tísnivými okolnostmi se snažil věc neustále urychlovat a při jejím protahování začal druhé straně nedůvěřovat, aniž mohl znát její problémy i oprávněné důvody vyčkávání. V celé záležitosti je nutné vnímat určitý nepoměr zájmů, k jejichž střetu při daných okolnostech nutně muselo dojít. Zatímco Schneiderova pozornost byla zaměřena výlučně na dosažení jeho velkého cíle, jímž bylo otevření filiálky školských sester v zapadlém Hyršově,²⁶⁰ pro Matku Terezií byla tato záležitost pouze jednou nepatrnou věcí mezi stovkami jiných, které jako představená tehdy již dost rozšířené kongregace musela řešit.²⁶¹ V něčem si však tyto dvě osobnosti byly podobné: svou tvrdohlavostí a neústupností při sledování cíle, o němž byly skálopevně přesvědčeny, že je jejich úkolem a plněním Boží vůle, stejně jako neochotou pustit toto dílo ze své kontroly v obavě, že by se pak ubíralo chybným směrem.²⁶²

Kontakt s mnichovskou představenou navázal pater Schneider v červenci 1849. V prvním dopise vypsál podrobně všechny své dosavadní snahy i ztroskotání vyjednávání se štyrskohradeckými sestrami.²⁶³ Matka Terezie odpověděla rychle a ochotně, že zamýšlí do Hyršova co nejdříve přijet a osobně se seznámit se zdejšími poměry.²⁶⁴ Nicméně brzy následovala

²⁵⁸ Přísná klauzura ve stanovách patera Joba (*Geist der Verfassung*) není požadována. Zde se Matka Terezie odvolávala na biskupa Wittmanna a staré Fourierovy konstituce, ale spíše šlo o její vlastní prioritu, neboť jinak měly být původní stanovy sester Notre Dame upraveny podle aktuálních potřeb doby a přehodnocení otázky klauzury by se, objektivně vzato, dalo očekávat jako jedna z prvních změn.

²⁵⁹ Srov. J. BERAN, *Gabriel Schneider* I, s. 20-21.

²⁶⁰ Teprve později se G. Schneider rozhodl, že se bude snažit uvést školské sestry nejen do Hyršova, ale do Čech celkově. Srov. *Tamtéž*, s. 69.

²⁶¹ V roce 1852 měla rozjednaných asi čtyřicet žádostí o vyslání sester. Srov. M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 193.

²⁶² To se projevilo jak ve sporu Matky Terezie s arcibiskupem Reisachem, tak v napětí mezi G. Schneiderem a mnichovskými sestrami v Hyršově, které ho příliš nechtěly pouštět do vedení ústavu.

²⁶³ AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16899, *Dopis Gabriela Schneidera z 12. 7. 1849*.

²⁶⁴ AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Terezie Gerhardingerové, sign. PŘ 24a1, *Dopis z 20. 7. 1849*.

omluva,²⁶⁵ že bude muset kvůli naléhavým záležitostem návštěvu odložit. Po ní přišly další omluvné dopisy, což by bylo vzhledem k její vyčerpání nezávislému pozorovateli zcela pochopitelné, méně však již pateru Gabrielovi, který řešil své problémy a o situaci v mnichovském mateřinci nemohl mít tušení. Celé období od srpna 1849 do listopadu 1851, kdy do Hyršova nakonec přišly bavorské sestry, je charakterizováno velkým množstvím prosebných dopisů G. Schneidera do Mnichova, adresovaných buď Matce Terezií, nebo spirituálu Siegertovi,²⁶⁶ na něž však docházely odpovědi jen zřídka a většinou negativní v tom smyslu, že příchod sester momentálně není možný a musí se ještě počkat.²⁶⁷ Mezitím na Schneide-

²⁶⁵ Tamtéž, sign. Př 24a2, *Dopis z 28. 7. 1849*.

²⁶⁶ V archivu mnichovského mateřince je zachováno dvacet originálů Schneiderových dopisů z tohoto období. Pro přiblížení jejich frekvence je uvedena datace. AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16900 (15. 8. 1849), 16901 (3. 9. 1849), 16902 (7. 12. 1849), 16903 (nedatováno), 16904 (9. 3. 1850), 16906 (11. 12. 1850), 16907 (nedatováno), 16908 (7. 6. 1850), 16909 (18. 6. 1850), 16910 (20. 8. 1850), 16911 (listopad 1850), 16912 (Vánoce 1850), 16914 (12. 1. 1851), 16915 (24. 2. 1851), 16916 (20. 3. 1851), 16917 (11. 5. 1850 – domněle 1851), 16918 (11. 7. 1850), 16919 (16. 8. 1851), 16920 (12. 9. 1851), 16921 (7. 11. 1851).

²⁶⁷ Vše podrobně líčí J. BERAN, *Gabriel Schneider I*, s. 48-90. Je ovšem nutno přiznat, že v tomto směru prokázal Josef Beran čtenářkám Schneiderova životopisu (téměř výlučně sestrám notredamkám) poněkud medvědí službu, neboť celá záležitost je vyličená pouze ze Schneiderova pohledu, jehož utrpení z neustále se protahujícího jednání popisuje tradičním hagiografickým stylem. Vycházel především z nejstarší kongregační kroniky, na jejichž prvních stránkách vyličil G. Schneider (v ich formě) retrospektivně události předcházející vlastnímu založení české kongregace. Zaujatoost vůči postupu mnichovské generální představené z textu přímo číší, nicméně přináší řadu důležitých faktů, které je ovšem třeba uvést do širších souvislostí, aby nebyly vykládány jednostranně. Ačkoli byl Josef Beran zároveň historikem a další okolnosti mu byly známy, přesto se nepokusil o jejich podrobnější nastínění. Pouhé suché konstatování, že jednání Matky Terezie by se vzhledem k tomu či onomu dalo omluvit (viz např. s. 86-87, 101), je naprosto nedostatečné. Bez bližšího seznámení se s tím, jak se mnichovská kongregace v danou dobu vyvíjela, především s průběhem sporu o stanovy v letech 1852-1853, není možné zaujmout objektivní stanovisko a nelze se divit, že postoje českých notredamek k Matce Terezií a určitým způsobem i k celé mnichovské kongregaci byly po celá desetiletí ovlivněny četbou Beranovy knihy jako jediného zdroje informací o této záležitosti. Na druhé straně je pravda, že J. Beran vycházel z prvního životopisu Matky Terezie, sepsaného druhým spirituálem mnichovské kongregace Friedrichem Frießem, který hyršovskou záležitost zmiňuje dvakrát velmi stručně a nepřesně, upravenou k potřebě vyzdvihnout utrpení svatě řeholnice. Nejprve poznamenává v souvislosti se založením filiálek v Rottenburgu a v Hyršově, že se tyto domy pro ni staly skutečně bolestnými dětmi (*Schmerzskinder*), a o několik stran dále je celá věc shrnuta do krátkého odstavce: „*Fast gleichzeitig mit dem Rottenburger Zwist verlief der wegen der Filiale Hirschau, Diözese Budweis in Böhmen. Der dortige Pfarrer wollte die Filiale, die Mutter Theresia auf sein Ansuchen daselbst errichtet und dotiert hatte, in ein unabhängiges Mutterhaus umwandeln. Mutter Theresia widersetzte sich. Der Diözesanbischof suchte Hilfe beim Erzbischof; dieser entschied durch ein Machtgebot die Sache nach seinem Sinne.*“ Friedrich FRIESS, *Leben der Ehrwürdigen Mutter Maria Theresia*, s. 215 a 236. („*Téměř současně s rottenburským sporem proběhl jiný kvůli filiálce Hyršov v budějovické diecézi v Čechách. Tamější farář chtěl filiálku, kterou zde Matka Terezie na jeho žádost založila a vydržovala, přeměnit v nezávislý mateřinec. Matka Terezie se vzepřela. Diecézní biskup hledal pomoc u arcibiskupa; ten věc rozhodl mocí svého rozkazu podle svého mínění.*“) Snahou doktora Berana evidentně bylo vyvrátit Friešovo tvrzení a celou záležitost přehnal zase na druhou stranu. To dosvědčuje i dopis horažďovické generální představené M. Salesie Havlíkové českobudějovické konzistoři, v němž odpovídá na dotaz z Mnichova (vyřizování se nedělo přímo, ale vždy přes budějovický a mnichovský ordinariát), zda nejsou v Čechách dochovány některé písemnosti M. Terezie Gerhardingerové, které by mohly posloužit v procesu její beatifikace. Kromě informací o požadovaných dopisech uvádí: „*Ředitel učitelského ústavu v Praze u sv. Anny, Dr. Josef Beran, nás žádá, abychom upozornily, že v tištěném životopise Leben der ehrw. Mutter Maria Theresia v. Jesu Gerhardinger... von Friedrich Frieß jsou některé nesprávnosti, pokud se týká filiálky v Hyršově. Také i velmi důležitý spor o řeholní pravidla s tehdejšími arcib. mnichovským je líčen velmi jednostranně. Je ochoten, uzná-li Nejdůstojnější Konsistoř za vhodné, poslati opis vyličení celého sporu,*

ra čekalo složité vyřizování nejrůznějších státních a církevních povolení k usídlení bavorských sester v Čechách a k jejich převzetí hyršovské školy. Přitom se v dobré víře dopustil jedné diplomatické chyby, která zapříčinila nedůvěru Matky Terezie k celé záležitosti: v obavě, aby příchod řeholnic cizí státní příslušnosti nenarazil na odpor úřadů, napsal v žádosti na pražský zemský úřad, že bavorské sestry by přišly pouze na výpomoc, „*dokavad nebude dosaženo domácích schopných učitelek*“.²⁶⁸ Aniž tím chtěl sledovat nějaké separatistické tendence (až do vyhocení celé záležitosti na jaře 1853 Schneider vůbec nezamýšlel odtrhnout se od mnichovského mateřince), vzbudila tato formulace nedůvěru Matky Terezie, jež plně zastávala centralizované vedení kongregace. Tuto chybu se pateru Gabrielovi přes veškeré vysvětlování již nepodařilo nikdy vymazat.²⁶⁹ Hyršov se rozhodně nenacházel na předních místech v seznamu rozjednaných působišť, důvodů k tomu však bylo poněkud víc než jen ona nešťastně uvedená slova. Materiální zabezpečení školy bylo ve srovnání s podmínkami v jiných řeholních domech nedostatečné a navíc neměla mnichovská představená k dispozici dostatek schopných sester, takže zcela logickou prioritou zůstávalo nejprve obsazení filiálek doma v Bavorsku. Pouštět se do naprosto nejistého podniku v cizině se jí za daných okolností příliš nechtělo.²⁷⁰ Nebýt tolika velmi naléhavých a prosebných dopisů G. Schneidera, který v tomto ohledu spoléhal na biblické „*tlučte a bude vám otevřeno*“ (Lk 11,9), zřejmě by se k vyslání sester do Hyršova na konci listopadu 1851 vůbec neodhodlala. Nakonec situaci vyřešila v duchu přísloví „aby se vlk nažral a koza zůstala celá“ a poslala do Čech trojici v podstatě nepoužitelných sester, které v Bavorsku mohly snadno (a možná i rády) postrádat.²⁷¹

jakož i nedorozumění, jež měla s p. biskupem Jirsikem a vel. otcem Gabrielem Schneiderem, z chystaného (v rukopise) životopisu zakladatele naší kongregace vel. otce Gabriela Schneidera. V aktech procesu beatifikačního mají být i okolnosti nepříznivé.“ AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Terezie Gerhardingerové, sign. Př 24h2, *Dopis z 10. 4. 1928.* Beranovo líčení ovšem rovněž nezůstalo *sine ira et studio* a ony „objektivně správné informace“ ve skutečnosti zcela objektivní nebyly. Stejně jako se názor notredamek utvářel podle práce Beranovy, stály mnichovské školské sestry pod vlivem slov Frießových, takže vzájemné vztahy mezi oběma kongregacemi dlouho zůstávaly poněkud napjaté.

²⁶⁸ J. BERAN, *Gabriel Schneider* I, s. 54.

²⁶⁹ V Mnichově je ke Schneiderovu dopisu z prosince 1849 v místě, kde celou záležitost vysvětluje, připsána poznámka: „*Unsere Verabredung lautet anders.*“ („*Naše dohodnutí znělo jinak.*“) Srov. AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16903, *Blíže nedatovaný dopis z prosince 1849* a též J. BERAN, *Gabriel Schneider* I, s. 61.

²⁷⁰ O tom, že zakládání řeholních domů mimo území vlastní diecéze, a tím spíše v cizině, bylo problematické, napsal otevřeně štyrskohradecký biskup Zwinger královéhradeckému biskupu Haisovi, když s ním vyjednával záležitost sester Zahálkových: „*Ale také jinak jsou s filiálkami v cizích diecézích tak mnohé těžkosti, že bych si přál, Vaši Milost a sebe a sestry tyto a mateřský dům jich ušetřit.*“ AKŠS OSF Praha-Břevnov, fasc. Dopisy sester Zahálkových, *Dopis ze 4. 2. 1888.*

²⁷¹ Na úvodních stránkách kroniky českých notredamek podává G. Schneider následující charakteristiku sester, které do Hyršova přišly. Líčení je velmi subjektivní, ovlivněné pozdějším vývojem událostí a zřejmě poněkud nadsazené, neboť zpočátku vyjadřoval Schneider v četných dopisech velkou radost a uspokojení z činnosti sester v Hyršově, nicméně se informace v zásadě shodují s narážkami v různých (většinou zde citovaných) pozdějších

Celé následující dění v Hyršově v roce 1852 a první polovině roku následujícího je nutné vidět v kontextu tehdejších událostí v Mnichově. Již delší dobu existovalo napětí mezi Terezií Gerhardingerovou a mnichovským arcibiskupem hrabětem Karlem Augustem z Reischachu²⁷² ohledně způsobu řízení kongregace školských sester. Již výše bylo naznačeno, že arcibiskup neschvaloval centralizovanou správu pod vedením generální představené, neboť šlo do té doby o neslýchanou věc, která se vymykala tehdy platným církevním předpisům.²⁷³ Otázka zůstávala zatím otevřená, neboť institut neměl stále ještě schválené stanovy.²⁷⁴ Vlastní příčinou vypuknutí sporu se staly zmatky na filiálce ve švábském biskupském městě Rottenburgu, jichž hrabě Reischach využil k prosazení své autority biskupa, v jehož diecézi se nachází mateřinec, kterému by on měl být nejvyšším představeným.²⁷⁵ Následky vyhlášení dubnového

dopisech různých pisatelů (pater Schneider, Matka Terezie, sestra Margarita, biskup Jirsík), takže jádro je možno pokládat za pravdivé: „První ze tří sester s. M. Fortunata Gerlspeck byla jako mrtvola; ostatní sestry i paní generální představená se divily a věřily v poloviční zázrak, že tato nemocná sestra vydržela tak dalekou cestu. Byla už několik let nemocná a mnichovští lékaři se vzdali naděje na její uzdravení... Měla dostatečné vědomosti pro triviální školu a vedla si ve škole k úplné spokojenosti. Avšak její slabé zdraví nenechalo ji dlouho ve škole. Vzala si 1. třídu a větší dívky k ruce, které za jejího dozoru a vedení vyučovaly mladší děti. Ale ani to nevydržela a za několik měsíců ulehla... Sestra Rafaela Landthaler nemohla se v Bavorsku snést se žádnou sestrou, a proto ji překládaly z domu do domu (znala téměř všechny filiálky). Hrdá, zlostná, nesmírně citlivá a podezřívavá hledala jen čest a lidskou útěchu; nedala se spoutat žádnými pravidly, neuznala žádnou chybu, ale u druhých viděla vše černé. Nějaký čas byla v mnichovském klášteře jako nepolepšitelná vyloučena ze společného obcování s ostatními sestrami; dvakrát bylo u ní užito exorcismu. Aby se jí zbavily, čili jak se později samy vyjádřily, aby se v Čechách polepšila, poslaly ji do Hyršova k sestře Fortunátě. Obě měly toho brzy dost, přely a hádaly se často spolu – a to měl býti ten slíbený vzorný klášter... Třetí byla domácí sestra M. Afra Wasfler. Měla v Hyršově vésti kuchyni, ale předtím nebyla v ní nikdy zaměstnaná. Neuměla vůbec vařit, protože se v Mnichově zabývala správou bot... Paní generální představená volila velmi nešťastně první personál.“ Dále je líčeno jejich špatné zacházení s dětmi a celková profesní neschopnost. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha I*, s. 27-28.

²⁷² Arcibiskup Reischach (1800-1869) byl jedním z čelních představitelů německého ultramontanismu. Roku 1855 se stal jedním z kardinálů papežské kurie a přesídlil do Říma jako poradce papeže v německých záležitostech. Zemřel během příprav na I. vatikánský koncil, na nějž byl Piem IX. jmenován prvním kardinálem-legátem.

²⁷³ Představy arcibiskupa Reischacha ohledně správy institutu školských sester byly celkem tradiční: založení samostatných diecézních mateřinců, jejichž vedení by bylo svěřeno „duchovnímu řediteli“ (*geistlicher Direktor*) pověřenému biskupem a pouze jemu odpovědným. Důsledkem by nutně byl poněkud rozdílný vývoj společenství v jednotlivých diecézích, byť by sestry spojovaly jednotné stanovy, neboť by velmi záleželo na osobě příslušného duchovního vůdce i místního biskupa.

²⁷⁴ O vypracování a schválení stanov byla M. Terezie církevními úřady upomínána po celá čtyřicátá léta, záležitost však stále odkládala s pochopitelným odůvodněním, že vše se musí nejprve prožít a vyzkoušet, teprve potom je možné něco schvalovat. Viz M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 166-167.

²⁷⁵ Filiálka v Rottenburgu byla založena roku 1850 na přání tamějšího biskupa Josefa Lippa. Zvláštním protektorem sesterské komunity se stal představený místního kněžského semináře Regens Mast. Jedna ctižádostivá sestra jej přesvědčila o tom, že současná představená se k výkonu svého úřadu nehodí a že ona, sestra Rosa, by byla vhodnější. Regens Mast prosil Matku Terezií, aby provedla příslušné změny ve vedení domu, ta však, znajíc obě sestry poněkud lépe, na návrh nepřistoupila. Pater Mast se tedy obrátil na mnichovského arcibiskupa s prosbou o zprostředkování celé záležitosti. Devátého ledna 1852 obdržela Matka Terezie arcibiskupův rozkaz, aby rottenburskou představenou okamžitě odvolala a dosadila sestru Rosu. Zakázal jí rovněž jakékoli vměšování do záležitosti jmenované filiálky a tamější sestry prohlásil za podřízené pateru Mastovi, jehož biskup určil za představeného a ředitele domu. Zároveň požadoval do čtyř týdnů předložit návrh stanov, neboť „jako vrchní pastýř nemůže trpět, aby tak početné společenství bylo vedeno bez určitých pravidel a nezávisle na těchto pravidly určeném vlivu církevní vrchnosti, pouze podle libosti a svévole jeho představené.“ („...als Oberhirte nicht dulden könne, daß eine so zahlreiche Genossenschaft ohne bestimmte Regel und unabhängig von einem durch die Regel bes-

dekretu (viz pozn. 275) pocítili brzy také v Hyršově. Zatímco první měsíce působení mnichovských sester v hyršovské škole proběhly k oboustranné spokojenosti,²⁷⁶ začala se od května situace přiosťřovat. Zhoršil se zdravotní stav představené sestry Fortunáty a objevilo se jisté napětí ohledně toho, nakolik má pater Schneider zasahovat do vedení hyršovské školy a řeholního domu.²⁷⁷ Zkušenosti s Rottenburgem byly pro Matku Terezii příliš bolestné na to, aby je chtěla znovu opakovat na jiném místě. Sestrám proto bylo bez Schneiderova vědomí oznámeno jejich možné odvolání z Hyršova, což se pater Gabriel dozvěděl jen díky sestře Rafaele, která v celé věci sehrála rozporuplnou roli.²⁷⁸ Zároveň začal mnichovský mateřinec

timmten Einfluß der kirchlichen Gewalt bloß nach dem Gutdünken und der Willkür der Oberin geleitet werde.“) Citováno dle M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 179. Svědomí nedovolilo Matce Terezii poslechnout, a proto chtěla sestry z Rottenburgu odvolat, o což již předtím všechny kromě sestry Rosy prosily. Odpovědí byl přísný arcibiskupský rozkaz, aby do 24 hodin předložila požadované obediencie, takže nakonec místní představenou odvolala, nicméně znovu oznámila, že jmenování sestry Rosy představenou je proti její vůli, neboť dotyčná se k tomuto úřadu nehodí. Biskup i přesto trval na jejím jmenování, takže mu požadovanou obedienci poslala a zároveň ohlásila své odstoupení. Biskup jej však nepřijal a pověřil ji, aby svůj úřad nadále vykonávala. Za této složité situace se M. Terezie obrátila do Říma, aby měla jasno, do jaké míry je ve výkonu svého úřadu závislá na místním biskupovi. Odpověď nepřišla od Svatého Stolce, ale od arcibiskupa Reisacha, a sice v podobě naprosto neočekávané. Dne 22. 4. 1852 přišel do mateřince osobně se svým generálním vikářem a shromážděným sestrám byl přečten dekret, který oznamoval naproste podřízení generální představené ve všech důležitějších záležitostech arcibiskupu Reisachovi až do té doby, kdy budou církevně schváleny stanovy kongregace. Arcibiskup požadoval okamžité podřízení se tomuto dekretu pod hrozbou těžkých církevních trestů. Sestrám nezbývalo než uposlechnout rozkaz. Krátce nato byl rottenburský dům vyvázán z podřízenosti mnichovskému mateřinci a převelen pod svrchovanost místního biskupa. Všechny tamější sestry byly na vlastní přání poslány zpět do Mnichova, zůstala pouze sestra Rosa, která se nyní stala představenou samostatného společenství. Brzy se však naplnily obavy Matky Terezie, neboť sestra Rosa, shledaná jako nevhodná k výkonu své funkce, byla biskupem sesazena a propuštěna z kongregace. Komunita dlouho živořila, během let založila celkem osm filiálek, které však pro nedostatek pracovních sil byly zase brzy zrušeny. (Roku 1927 prosily poslední dva domy rottenburských školních sester v Ravensburgu a Wurzachu o připojení k mnichovskému mateřinci, které bylo později provedeno.) Po vyhlášení uvedeného dekretu se M. Terezie Gerhardingerová obrátila na Řím v záležitosti stanov kongregace. Jedině tam mohlo být rozhodnuto, jakým směrem se bude ubírat další vývoj společenství. V roce 1852 sama odmítla konat obřady oblačky a skládání slibů, neboť nebylo jasné, na jaká pravidla by měly sestry slibovat. Krátce nato zakázali až do odvolání vykonávat tyto obřady také z Říma. První (a nejprudší) fáze sporu byla vyřešena až na přelomu let 1853 a 1854. Dekret z 23. 1. 1854, který schvaloval existenci institutu, mimo jiné uvádí: „*Die fromme Genossenschaft, in der einfache Gelübde abgelegt werden, steht unter der Oberleitung einer Generaloberin, ohne daß jedoch die einzelnen Häuser von der Jurisdiktion des Diözesanbischofes ausgenommen sind.*“ („*Zbožné společenství, v němž jsou skládány jednoduché sliby, stojí pod vrchním vedením generální představené, aniž by ovšem jednotlivé domy byly vyňaty z jurisdikce diecézního biskupa.*“) Citováno dle M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 198. Záležitost schvalování stanov a tím i napětí ohledně budoucí formy řízení institutu pokračovaly až do roku 1859 a nakonec byly vyřešeny ve prospěch generální představené a centralizovaného způsobu vedení kongregace.

²⁷⁶ Ještě 26. 2. 1852, tedy tři měsíce po příchodu sester, píše Schneider redaktorovi časopisu *Blahověst* o schopnostech a zbožnosti sester, kdy „*veškeré naše očekávání daleko převyšeno jest. Jejich nábožnost všechny domácí povzbuzuje: jejich neustálá vlídnost a veselost hned v prvních dnech srdce všech dětí získala...*“ J. BERAN, *Gabriel Schneider I*, s. 92-93. Toto líčení je poněkud v rozporu s pozdějšími Schneiderovými zápisy v kronice – viz pozn. 271.

²⁷⁷ Gabriel Schneider si toto právo celkem pochopitelně osoboval, neboť hyršovský ústav skutečně vznikl z jeho „*krve a potu*“. Matka Terezie v něm však mohla stejně dobře spatřovat onoho neblahého „*direktora*“ (viz pozn. 275), který proti jejímu přesvědčení zasahuje do vedení kongregace.

²⁷⁸ Po odchodu sestry Afry a Fortunáty z Hyršova zde sestra Rafaela, věčná rebelantka proti představeným, dobrovolně zůstala a stala se členkou nově založené kongregace, z níž však byla pro své chování brzy propuštěna.

těmto sestrám poněkud nedůvěřovat, neboť si nebyl jistý mírou jejich ovlivnění hyršovskou duchovní správou. Poněkud zmatený dopis představené Fortunáty spirituálovi Siegertovi, v němž na jedné straně vyslovuje svou obrovskou úzkost a obavu ze zavržení od vedení kongregace, na druhé straně však též jistou přichylnost k české filiálce, jejíž odtržení od mateřince by si rozhodně nepřála, vypovídá mnohé o nejistotě a tísnivé situaci, jež v oněch měsících v Hyršově panovaly.²⁷⁹ Schneiderovy obavy z odvolání sester byly velmi silné, neboť tento krok by znamenal zhroucení všech dosavadních snah o zajištění dívčí školy a penzionátu, a proto se hyršovský kaplan rozhodl hledat pomoc na různých místech,²⁸⁰ především však u mnichovského arcibiskupa (aniž tušil, co se před nedávnem v mateřinci odehrálo), čímž byla budoucí roztržka zpečetěna. Arcibiskup Reisach i českobudějovický biskup Jan Valerián Jirsík mu radili k založení samostatného mateřince v Čechách (ovšem ve stálém svazku s Mnichovem, rozhodnutí ke vzniku zcela nového společenství přišlo až později), k čemuž mu snadno mohlo být vzorem rottenburské společenství, když neznal skutečné pozadí věci.²⁸¹ V srpnu 1852 odvezl Schneider z Mnichova své kandidátky a novicky, částečně proti jejich vůli,²⁸² a následně v několika dopisech žádal Matku Terezii o povolení obláčky a slibů v Hyršově, což bylo samozřejmě nemožné, neboť v té době platil římský zákaz a navíc generální představená dle znění dubnového dekretu nemohla sama rozhodnout nic bez mnichovského arcibiskupa. Jakmile byly učiněny první zmínky o samostatném českém mateřinci, zau-

²⁷⁹ AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16934, *Dopis z 6. 11. 1852*.

²⁸⁰ Zkoušel se prostřednictvím jednoho známého kněze obrátit na vídeňské školské sestry (původně filiálka kláštera v Hallein, později povýšená na mateřinec – viz pozn. 166 v kapitole I. 3), dotázány byly též štyrskohradecké vincentky a sestry z Moravské Třebové. Srov. J. BERAN, *Gabriel Schneider* I, s. 107. Školské sestry III. řádu svatého Františka Serafinského s mateřincem v Moravské Třebové byly založeny roku 1851 světicím biskupem Rudolfem, svobodným pánem z Thysebartu, za účelem výchovy dívčí mládeže. Roku 1859 obdržel institut papežské schválení. Celkem založily jedenáct filiálek v olomoucké a brněnské diecézi. M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen* II, s. 39.

²⁸¹ Arcibiskup Reisach dal pateru Schneiderovi spolu s *Velkými konstitucemi* Petra Fouriera k dispozici též stanovы rottenburských sester, z nichž později při sestavování prvních provizorních pravidel pro nové společenství vycházel. Jsou dochovány v kongregačním archivu v Hradci Králové.

²⁸² „...*Welch herzerschütternden Anblick boten aber auch gestern die beiden Novizinnen Armella Wittmann und Remigia Stockinger dar, da sie nach Hirschau abgehen mußten ganz gegen ihren erklärten Willen, gegen ihre innerste Überzeugung, so daß sie laut aufschluchzend und händeringend, auf den Knien legend baten, sie lieber im letzten Winkel des Hauses zu belassen, als sie aus demselben zu verstoßen, von uns zu trenen. Denn so einladende Gesinnungen einerseits Herr Coop. G. Schneider auch gegen selbe verlauten ließ, so empörte sich doch ihre ganze Seele gegen seine Äußerung, daß unsere Ehrw. Mutter Oberin als die stolzeste Person ihm geschildert worden sei...*“ AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16934, *Dopis sestry Forerie arcibiskupu Reisachovi z 28. 8. 1852*. („*Jaký srdcervoucí pohled ale včera nabízely obě novicky Armella Wittmannová a Remigia Stockingerová, když musely odejít do Hyršova, zcela proti své vyjádřené vůli a proti svému nejnitiřnějšímu přesvědčení, takže hlasitě vzlykající a lomíce rukama na kolenou prosily, aby byly raději ponechány v nejzazším koutě domu, než aby z něho byly vyloučeny a od nás odděleny. Neboť ačkoli vůči nim samým vyjadřoval pan kooperátor G. Schneider vstřícné smýšlení, jejich duše byly pobouřeny jeho výrokem, že mu naše Ctihodná Matka byla líčena jako nejpyšnější osoba...*“)

jala k celé věci velmi obezřetný postoj a na dopisy do Hyršova raději neodpovídala, aby zbytečně nedošlo k dalším zmatkům a sporům. Gabriel Schneider po nějaké době požádal arcibiskupa Reisacha o zprostředkování odpovědi na jeho dopisy, a tak teprve z jeho příkazu²⁸³ Matka Terezie odepsala, ne však do Hyršova, ale na budějovický ordinariát. Stručně vysvětlila svou situaci i to, proč na hyršovskou faru neodpověděla.²⁸⁴ Biskup Jirsík obratem odepsal mnichovskému arcibiskupovi, který obsah jeho listu přetlumočil Matce Terezii spolu s výzvou, aby odpověděla.²⁸⁵ Českobudějovický ordinář žádal povolení skládat provizorní profes, odvolání dosavadní hyršovské představené sestry Fortunáty, která předtím vážně onemocněla, a domácí sestry Afry a jejich nahrazení jinými sestrami včetně novicmistrové a nakonec osamostatnění českého mateřince s vlastním noviciátem, který by zůstal ve vnitřním spojení s mateřincem bavorským. V případě dalšího odložení celé záležitosti však zcela otevřeně hovořil o možném odtržení: „*Sollte jedoch die Frau Generaloberin die erbetene Erlaubnis zu der Einkleidung der Aspirantinnen und Profößablegung der Novizinnen zu Hirschau verweigern, und die Entsendung der zwei zur Begründung eines Mutterhauses für Böhmen benötigten Ordenschwestern untunlich fern, so wäre ich genöthiget, andere Maßre-*

²⁸³ AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16929, *Dopis arcibiskupa Reisacha Matce Terezii z 19. 3. 1853*. Dopis je psán na hlavičkovém papíru knížete z Reisachu a opatřen arcibiskupskou pečeti. Jeho obsah je strohý a imperativní.

²⁸⁴ „...*Wir antworteten auf jenes Ansuchen des Pfarramtes nicht, um nicht neue Verwicklungen hervor zu rufen, und weil wir schon früher demselben ehrerbietig kundedetan haben, dass wir, bevor unsere Ordensregelangelegenheiten in Rom bereinigt sind, Forderungen derart nicht entsprechen können. Euren bischöflichen Gnaden ist bekannt, dass unsere Ordenssache dem hl. Stuhle zur Approbation unterbreitet ist. Von Woche zu Woche warten wir auf Entscheidung von daher; da sich diese nun so lange verzögert, so reichten wir bei unserem hochwürdigem erzbischöflichen Ordinariate unterdessen für unsere Novizinnen ein, dass wir ihnen in unserem Mutterhause die Gelübde abnehmen dürfen, dass Einzige, was wir bis zur Entscheidung des. Hl. apostolischen Stuhles tun können, sowie wir gegen Pfingsten eine Einkleidung vornehmen wollen, wenn bis dahin noch nicht erfolgt ist von Rom. Bis dahin bitten wir betreffs Hirschau um Geduld. Sobald Rom gesprochen, werden wir uns erlauben bisch. Gnaden in Kenntnis zu setzen, sowie auch in ähnlichen Fällen mit E. bisch. Gnaden in Korrespondenz zu treten, um etwa sonst zu besorgende neue Verwirrungen von Seiten Hirschau zu verhüten. Nehmen Eure bisch. Gnaden noch die Versicherung hin, dass wir nach Bereinigung unserer Ordensangelegenheiten mit bereitwilligsten Herzen alles tun werden und wollen, was zur Ehre Gottes und zum Heile der Kinder für Böhmen zu tun in unseren schwachen Kräften steht...*“ AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Terezie Gerhardingerové, Př.24c, *Dopis z 24. 3. 1853*. („*Na onu žádost farního úřadu jsme neodpověděli, abychom nevyvolali novou zápletku, a protože jsme mu již dříve uctivě oznámili, že dokud nebude záležitost našeho řádu v Římě očištěna, jejich požadavky nemůžeme splnit. Vaší biskupské milosti je známo, že naše věc byla postoupena Sv. Stolci ke schválení. Z týdne na týden čekáme odtud rozhodnutí; protože se nyní tak dlouho protahuje, požádali jsme mezi tím u našeho ctěného arcibiskupského ordinariátu, aby naše novicky mohly v mateřinci složit sliby. Jedině, co můžeme před rozhodnutím Apoštolského Stolce udělat, je vykonat někdy kolem letnic obláčku, když do té doby nepřijde nic z Říma. Do té doby prosíme ze strany Hyršova o trpělivost. Jakmile Řím promluví, dovolíme si Vaší biskupskou milost o tom informovat, stejně jako i v podobných případech povedeme korespondenci s Vaší biskupskou Milostí, abychom se snad vyvarovali nových znepokojujících zmatků ze strany Hyršova. Vaše biskupská Milosti, přijměte ujištění, že po očištění naší řádové záležitosti s nejochotnějším srdcem chceme udělat vše, co je v našich slabých silách vykonat pro Čechy ke cti Boží a ke spáse dětí.*“)

²⁸⁵ AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16930, *Dopis arcibiskupa Reisacha z 31. 3. 1853*.

*geln zur Rettung der Hirschauer Erziehungsanstalt und zur Begründung einer Schulschwester-Congregation in Böhmen zu treffen, und müßte dann bitten, Euer Exzellenz geruhen mir zu verzeihen, wenn ich die von Bayern entlehnten Ordensschwestern zurücksenden, und die zu Hirschau befindlichen Novizen und Aspirantinnen von dem Münchener-Mutterhause ganzlich trennen werde.*²⁸⁶ Nyní napsala Matka Terezie dlouhou odpověď, kde prohlašuje, že založení větších domů s noviciáty v cizině je záměrem kongregace a je obsaženo v návrhu stanov, který momentálně posuzují v Římě, ovšem je nutné vyčkat, až budou stanovy schváleny. Rovněž píše, že pokud budějovický biskup bude trvat na konání obláčky a profese v Hyršově, nebude tomu ona bránit, nicméně uvádí celou řadu argumentů, proč tato vesnice není vhodným místem pro založení noviciátního domu.²⁸⁷ Sestry je ochotna odvolat a poslat jiné, pokud na tom biskup bude trvat, nicméně okamžitá výměna jí nepřipadá nutná a raději by vyslala jen jednu sestru na výpomoc nemocné sestře Fortunátě. Zároveň otevřeně vyjadřuje své obavy ze separatistických tendencí hyršovského domu: *„Wenn ich nun jetzt eine solch stellvertretende Oberin und den gewünschten Ersatz für Schwester Afra senden werde, so möchte ich doch mein Befürchtung nicht unbegründet sein, dass etwa über ein Jahr, wenn die böhmischen Novizinnen herangereift sind, wieder von Hirschau her es heissen könnte, die bayerischen Schwestern wären nun entbehrlich und könnten und sollten abziehen. Ich erlaube mir Bischöflichen Gnaden solches offen darzulegen, und muss deshalb hier die untertänigste Bedingung setzen, dass ich in Anbetracht meiner aufhabenden Pflichten und dem Orden gegenüber nur dann meine Zustimmung zur Einkleidung und Profesablege in Hirschau geben und die Absendung zweier anderer Schwestern bewerkstelligen könnte, wenn Eure Bischöfliche Gnaden die Versicherung zu geben geruhen würden, dass die Anstalt in Hirschau in jener lebendigen, geregelten Verbindung mit unserem Mutterhause in Bayern bleibe, die der hl. Stuhl in unserer Ordensregel festsetzen wird, sowie auch, dass ein Einfluss der Pfarrgeistlichkeit von Hirschau auf die Leitung des inneren häuslichen Lebens ferner nicht mehr statt finde und diesel-*

²⁸⁶ Tamtéž. *„Pokud by paní generální představená vyprošované dovolení obláčky aspirantek a profese novicek v Hyršově přesto odepřela a vyslání dvou řeholních sester, nutných k založení mateřince v Čechách, bylo v nedohlednu, byl bych nucen sáhnout k jiným opatřením na záchranu hyršovského výchovného ústavu a k založení kongregace školských sester v Čechách a musel bych potom poprosit, aby mi Vaše Excelence ráčila prominout, když bych sestry vypůjčené z Bavorska poslal zpět a aspirantky a novicky, které se nacházejí v Hyršově, zcela oddělil od mnichovského mateřince.“*

²⁸⁷ Jedná se především o záležitosti praktického rázu, především velká odlehlost Hyršova a nedostatečné materiální zabezpečení, dále nedostatečná duchovní příprava kandidátek a určitá uchvátanost celé věci, která může později přinést kongregaci velké problémy (zde poukazuje na to, že hyršovská farní správa – G. Schneider není v žádném dopisu budějovickému biskupovi přímo jmenován – se odvolává na jejich počátky v Neunburgu vorm Walde, aniž však ví, že ona a její společnice byly již patnáct let před vlastním složením slibů připravovány na řeholní život biskupem Wittmannem a dalšími duchovními vůdci, o čemž v Hyršově nemůže být řeč). Srov. AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Terezie Gerhardingerové, Př.24d, *Dopis z 3. 4. 1853.*

*be Leitung mit Ehrwürdigen Bischöflichen Gnaden Gutheißung sofort, wie in allen klösterlichen Instituten kirchliche Regel ist, der vorgesetzten Schwester allein überlassen werde... Schließlich erkläre ich mich aber auch eben so bereitwillig dahin, wenn Ew. Bischöfliche Gnaden auf Höchsthrem Ausspruche zu bestehen geruhen werden, unsere bayerischen Schwestern aus Hirschau wieder zurück zu nehmen, nachdem durch dieselben die Anstalt ins Leben getreten und unter Gottes Beistand bis zu dem Punkte, auf dem sie jetzt steht, gediehen ist.*²⁸⁸

Tento dopis je zcela jasným vysvětlením stanoviska mnichovské generální představené. Noviciátní dům v Čechách by založila ráda, ale až po schválení stanov, kdy bude jasno, jakým způsobem mají být podobné domy řízeny, a také pokud možno ne v Hyršově, který se k tomu účelu vůbec nehodí. Pokud by to přece jen měl být Hyršov, pak jedině s výslovným ujištěním biskupa, že natrvalo zůstane v obedienci mnichovského mateřince a vedení komunity případně výlučně představené, nikoli pateru Schneiderovi či jinému knězi. Tomuto vyjádření nemohl nikdo nic vytýkat a je velká škoda, že Josef Beran ve své knize obsah tohoto důležitého listu zcela opominul a navíc jej naprosto dezinterpretoval slovy, že „generální představená s takovým neuznáním jeho [Schneiderových] zásluh a jeho utrpení do Budějovic naň žalovala“²⁸⁹. Situace v Hyršově však již byla natolik vyhrocená, že nejjednodušším řešením skutečně bylo vyjednávání zcela přerušit, když i mnichovský ordinář radil, aby budějovický biskup sám vykonal obřady obláčky a začalo se úplně nanovo. Gabriel Schneider spolu s hyršovským farářem sepsali obsáhlou reakci na výše citovaný dopis Matky Terezie, který jim byl z Českých Budějovic zaslán k vyjádření, a odeslali ji zpět na konzistoř. V polovině června přišly biskupu Jirsíkovi dva do značné míry protikladné dopisy. V prvním oznamovala generální představená, že z Říma přišlo povolení k obláčke a skládání slibů, proto mohou hyr-

²⁸⁸ Tamtéž. („Pokud nyní pošlu takovou zastupující představenou a žádanou náhradu za sestru Afru, nechtěla bych mít neopodstatněné obavy, že by za rok a kousek, až české novicky vyzrají, se Hyršov znovu nechal slyšet, že bavorské sestry jsou nyní postradatelné a mohou a mají odejít. Dovolují si toto biskupské Milosti otevřeně předložit a musím proto zde stanovit nejponiženější podmínku, že se zřetelem na své povinnosti i vzhledem k řádu bych mohla dát souhlas k obláčke a skládání slibů v Hyršově a k vyslání dvou jiných sester jen tehdy, pokud by Vaše biskupská Milost ráčila dát ujištění, že ústav v Hyršově zůstane v onom živém, řízeném spojení s naším mateřincem v Bavorsku, které ustanoví Svatý Stolec v našich řeholních pravidlech, stejně jako že nadále nebude konán vliv hyršovského farního duchovenstva na vedení vnitřního domácího života a že toto vedení, se schválením Vaší biskupské Milosti, bude okamžitě předáno pouze sestře představené, jak je to církevním pravidlem ve všech klášterních institutech... Nakonec se ale vyslovuji stejně ochotně k tomu, pokud bude Vaše biskupská Milost ráčit trvat na svých výrocích, že naše bavorské sestry z Hyršova zase vezmu zpět, poté, co byl ústav skrze ně uveden v život a s Božím přispěním se mu až do současné chvíle dařilo.“)

²⁸⁹ J. BERAN, *Gabriel Schneider* I, s. 109. Existence dopisu je pouze zmíněna, aniž by byl konkrétněji nastíněn jeho obsah.

šovské novicky a čekatelky, pokud chtějí, přijet do mateřince.²⁹⁰ Zároveň psala sestra Margarita Wiedemannová,²⁹¹ která 19. června přišla do Hyršova, že chce obě tamější sestry vzít s sebou do Bavorska, byť tím jedná svévolně a bez souhlasu generální představené. Důvodem byla vážná choroba sestry Fortunáty, jejíž utrpení neutěšené hyršovské poměry ještě znásobovaly. Zároveň napsala sestra Margarita také Matce Terezii do Mnichova, kde své jednání objasňuje a ospravedlňuje. Tyto dva dopisy, o jejichž obsahu Josef Beran nevěděl, vypovídají mnoho nového o samotném závěru celé záležitosti a pro jejich důležitost jsou uvedeny v plném znění v příloze.²⁹²

Poslední rozhodnutí tedy v podstatě leželo v rukou biskupa Jirsíka, konkrétně v jeho reakci na uvedené listy. Pozvání hyršovských dívek do Mnichova nechal nakonec bez odpovědi a zareagoval pouze na dopis sestry Margarity tím, že napsal propouštěcí dekret pro sestry Fortunátu a Afru a poslal je pateru Schneiderovi, aby se zařídil podle jeho znění.²⁹³ V době, kdy dekret přišel do Hyršova, byly již bavorské sestry pryč, neboť 21. června odcestovaly do Neunburgu vorm Walde, jak uvádí sestra Margarita ve svém dopise. O pět dní později odeslal Gabriel Schneider dekret do mnichovského mateřince s krátkým průvodním dopisem, v němž

²⁹⁰ Srov. AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16932, *Opis dopisu Matky Terezie biskupu Jirsíkovi z června 1853.*

²⁹¹ Sestra Margarita von Cortona Wiedemannová byla „pravou rukou“ Matky Terezie Gerhardingerové, během procesu schvalování stanov ve druhé polovině padesátých let pobývala v Římě a snažila se záležitost co nejdříve urychlit. Po smrti M. Terezie byla zvolena druhou generální představenou kongregace. Srov. M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 202-212; *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 57.

²⁹² AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 1346, *Dopisy s. Margarity z 20. a 21. 6. 1853.* J. Beran sice zmiňuje dopis s. Margarity biskupu Jirsíkovi, avšak mylně se domnívá, že tato jednala na základě plné moci od generální představené, zatímco v listu je výslovně uvedeno, že sestra jednala na vlastní pěst. O dopisu Matce Terezii pak nemohl mít tušení. Překlad obou dopisů je uveden v Příloze 2.

²⁹³ Tento dekret je však datován již 18. 6., tedy předtím, než sestra Margarita napsala svou žádost, takže je pravděpodobné, že biskup jej měl podepsaný již předem a o celé věci bylo rozhodnuto nezávisle na jejím dopise. Následující překlad dekretu je převzat z J. BERAN, *Gabriel Schneider I*, s. 111-112. „*Veledůstojný hiršovský farní úřad! Podle úsudku ctihodné paní generální představené mnichovských Chudých školských sester se Hiršov nehodí za mateřinec toho řádu, jenž měl býti do Čech přesazen. Poněvadž pak žádné jiné lepší vhodné místo nemáme a nemůžeme doufati, že brzy takové obdržíme, nezbyvá nic jiného než vzdáti se úplně idee, založiti v Čechách mateřinec Chudých školských sester, jenž by byl v řeholním svazku s Mnichovem, a zřetel obrátiti jen na to, aby dosud již otevřená dívčí škola a pensionát v Hiršově dále mohly trvati. Poněvadž k tomu není nutný nějaký klášterní ústav, organisovaný podle idee mnichovské paní generální představené, nýbrž uvedeného účelu může býti dosaženo i pouhým spolkem zbožných k výchově i k vyučování odborně vzdělaných panen (jakými jsou podle sdělení tamního novicky a čekatelky v ústavě horšovském se nacházející), stávají se ctihodné školské sestry z mnichovského mateřince, k založení mateřince v Čechách vyžádané, postradatelnými, a proto se důstojnému farnímu úřadu ukládá: 1. aby začal vyjednávat s paní generální představenou Chudých školských sester v Mnichově stran odvolání cti. Školských sester do Hiršova poslaných; 2. aby při nastalém odvolání o uzavření účtů domácích s nimi se dohodl, peníze, papíry, atd. v dočasné opatrování převzal a vrchní vedení ústavu obstaral; 3. o zpáteční cestu cti. Školských sester se postaral. Z biskupského ordinariátu v Budějovicích dne 18. 6. 1853 Jan Valerián v. r.*“ Originál dekretu viz AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16931.

pouze oznamoval, že vzhledem k dřívějšímu odchodu sester jej nemohl předat osobně.²⁹⁴ Tím definitivně skončila čtyři roky trvající spolupráce mezi Terezií Gerhardingerovou a paterem Gabrielem a za necelé dva měsíce poté došlo k založení samostatné české větve Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame.²⁹⁵

Při bližším pohledu na celou věc je zřejmé, že šlo především o jeden z negativních důsledků mnichovského sporu o stanovy, jehož obětí se mimo jiného stalo též rozjednané uvedení bavorských školských sester do Čech. Ani u jedné ze zúčastněných stran nelze hledat zlou vůli, neboť nic takového z dochované korespondence ani z celkových okolností nevyplývá a na pozdější interpretace není radno brát zřetel. Šlo spíše o vzájemné nepochopení dvou lidí ve zcela odlišné situaci. Pro Matku Terezií představoval Hyršov pouze jednu z mnoha filiálek, navíc problémovou, zatímco pro patera Schneidera bylo předání hyršovského ústavu školským sestrám (lhostejno jakým) naprostou prioritou a životním cílem. Neměl pevné vazby na mnichovský mateřinec ani na osobu generální představené, nechápal její přesvědčené stanovisko ohledně správy institutu, a proto mu názory arcibiskupa Reisacha připadaly rozumnější a především snáze uskutečnitelné. Považoval-li pak pod vlivem mnichovského ordináře jednání Matky Terezie za chybné²⁹⁶ a neměl-li tehdy ještě přílišné ponětí o podstatě řeholní poslušnosti, čemuž by leccos nasvědčovalo, pak lze pochopit i jinak těžko omluvitelné jednání vůči sestře Fortunátě a jeho celkový postoj k vedení hyršovské filiálky.²⁹⁷ Nebýt konfliktu mezi Matkou Terezií a mnichovským arcibiskupem, tak by k oddělení hyršovského domu zřejmě nedošlo, i když je pravděpodobné, že by vzniklo určité napětí ohledně míry zasahování patera Gabriela do vnitřního chodu řeholního domu, které by však asi nebylo neřešitelné.

Na příkladu těchto dvou kongregací se ukazuje spleť historický vývoj řeholních institutů 19. století, který byl při prosazení centralizovaného modelu řízení těchto společenství nevyhnutelný. Apoštolsky činná kongregace s velkým množstvím filiálek na často velmi vzdálených místech, řízená jednou generální představenou, k jejímž úkolům patřilo mimo jiné i pravidelné objíždění a vizitování všech domů, musela mít své hranice možností růstu,

²⁹⁴ Tamtéž, inv. č. 16932, *Dopis z 26. 6. 1853*.

²⁹⁵ Poslední dopis z tohoto období, který je uložen v mnichovském archivu, je žádost o zaslání učitelského vysvědčení sestry Rafaely Landthalerové a bývalé kandidátky Marie Grallové do Hyršova, kterou napsal nový hyršovský farář František Čapko v červenci 1854. Srov. Tamtéž, inv. č. 16933, *Dopis z 11. 7. 1854*.

²⁹⁶ Viz např. úryvek z dopisu sestry Forerie v pozn. 282.

²⁹⁷ Viz dopisy sestry Margarity v Příloze 2.

k nimž dříve či později musela dospět, byl-li její vývoj příznivý.²⁹⁸ Často se začaly objevovat odstředivé tendence na územích s rozdílnou mentalitou, a i když ne vždy došlo k rozdělení, napětí trvale existovalo. Vydělování a osamostatňování nových řeholních společenství byla sice většinou považována za určitou zradu nebo alespoň nevděk, ale přitom šlo o historickou nutnost. Nová společenství potřebovala odněkud vzít své kořeny, tradici, ale též úřední a církevní schválení, takže první kroky byly často učiněny prostřednictvím nějaké již existující řeholní rodiny. Jen málokteré kongregace byly založeny úplně „na zelené louce“. V centralizovaném vedení, na jehož vybojování má Terezie Gerhardingerová skutečně obrovské zásluhy, je tedy nutno spatřovat jeden z důvodů, proč ve sledovaném období vzniklo tak nepřehledné množství ženských řeholních institutů. Kdyby vývoj probíhal podle představ arcibiskupa Reisacha, pak by teoreticky nebyla nutná existence tolika rozdílných pedagogicky činných kongregací, neboť by stačilo do každé diecéze uvést již existující školské sestry, které by byly pod vedením místního ordináře samostatné s vlastním mateřincem, takže jejich územní rozšiřování by mohlo být v podstatě neomezené, tak jak tomu bylo u středověkých řádů. Avšak specifikem 19. století je právě ona pestrost názvů i spiritualit, propletené kořeny, podobný účel, stejný cíl a zároveň i jedinečnost a neopakovatelnost každého společenství.

²⁹⁸ Tato hranice však byla pro každé společenství jiná, neboť mnohé záleželo na vnějších společenskopolitických podmínkách a na kvalitě vnitřní organizace. Srov. též kapitola I. 3.

II. 2

Doba rozkvětu

II. 2. 1. Početní a geografické rozšíření

Krátce po založení všech tří sledovaných školských kongregací nastal jejich rychlý rozvoj. Neustálý příliv kandidátek umožňoval zakládání filiálních domů spojených s různými, buď zcela novými, nebo převzatými pedagogickými zařízeními. Dříve či později překročily příslušnice těchto institutů hranice své vlasti a zahájily činnost v blízké i vzdálené cizině. Širší zeměpisné rozšíření si časem vyžádalo změny ve správě kongregace, jež musela být rozdělena na provincie, jejichž centry se staly provinciální mateřince s vlastními noviciáty. Jedním z charakteristických rysů evropských kongregací 19. a první poloviny 20. století, školské sestry nevyjímaje, bylo převzetí misijní práce v severní Americe, která tehdy představovala neomezené pole působnosti. Nižší školství zde teprve začínalo vznikat a řeholní sestry mohly výrazně přispět k jeho rozvoji. Byla-li snad časem pro některá společenství Evropa příliš těsná, práce v zámoří se našla vždy a někdy se stávalo, že americké provincie již po několika desetiletích předčily evropské co do počtu členek i rozsahu činnosti, jak je vidět na příkladu nárůstu členské základny mnichovských chudých školských sester.

Tabulka 1: Vývoj počtu členek a působišť chudých školských sester v Evropě a Americe²⁹⁹

Rok	Chudé školské sestry Naší Paní			
	Evropa		Amerika	
	sester	domů	sester	domů
1853	286	59	60	11
1883	1 330	174	1 414	158
1903	2 718	257	3 093	248
1913	3 444	287	3 917	310
1923	4 067	295	4 733	373
1933	5 358	348	5 409	401
1949	5 297	312	5 938	487

²⁹⁹ Údaje srov. M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 310.

V roce 1949 nejsou ve statistice započteny sestry působící v zemích na východ od železné opony, o nichž tehdy neměli v mateřinci informace. Počet řeholnic i domů v Evropě byl tudíž o něco vyšší.

Největšího početního i územního rozkvětu dosáhla Kongregace Chudých školských sester naší Paní. Hlavní roli zde zřejmě sehrály dvě skutečnosti: mnichovský institut byl nejen nejstarším společenstvím ze tří sledovaných, ale jednou z prvních učitelských kongregací vůbec, takže měl před ostatními jistý náskok. Neméně významný však byl též centralizovaný model správy, prosazený Matkou Terezií Gerhardingerovou, který umožňoval zakládání filiálek, jejichž množství bylo omezeno pouze aktuálními personálními stavem kongregace. Z rodného Bavorska se sestry překvapivě vydaly nejprve do Ameriky (1847)³⁰⁰, teprve potom do Vestfálska (1850), pruského Slezska (1851) a podunajské monarchie (1853). Téměř ve všech zemích byly postupně zřízeny provinciální mateřince, pokud to vyžadoval počet sester, vzdálenost od centra institutu a v neposlední řadě též politická situace.³⁰¹ Neustálý nárůst počtu sester i rozsahu činnosti kongregace trval s výjimkou určitých lokálních omezení až do padesátých let 20. století, kdy ve východní Evropě došlo k jeho násilnému přerušení a v západním světě začal stagnovat a následně klesat v důsledku postupujících sekularizačních procesů a konzumního způsobu života. V době svého největšího rozkvětu měl institut na obou kontinentech dohromady kolem dvanácti tisíc členek, jež se v přibližně devíti stech řeholních domech staraly o více než čtvrt milionu dětí.

Školské sestry de Notre Dame zůstaly dlouhou dobu typicky českým (přesněji česko-německým) společenstvím a jejich činnost se po řadu desetiletí zaměřovala pouze na potřeby domoviny. Také tento vývoj nebyl nijak náhodný. Tak jako byla kongregace Matky Terezie první svého druhu ve střední Evropě i v Americe a díky tomu se mohla rozšířit skutečně ve velkém, patřilo notredamkám prvenství v poněkud omezenějším prostoru Čech, kam se před nimi žádné jiné podobné společenství nedostalo. V okolních zemích s výjimkou Slovenska již tehdy školské kongregace existovaly, takže představené dlouho nikdo netlačil k tomu, aby vysílaly sestry do ciziny, jak tomu bylo v případě mnichovského i štýrskohradeckého institutu. Jedinou výjimkou bylo pozvání od arcibiskupa z uherské Kaloče nedlouho po založení

³⁰⁰ První americká provincie (později tzv. východní provincie) byla založena již čtrnáct let po vzniku kongregace a pouhých šest let po přesunutí mateřince z Neunburgu vorm Walde do Mnichova. Školské sestry byly ne-li zcela první, tak zcela jistě jedny z prvních apoštolsky činných řeholnic na území USA; postupně zde založily čtyři provincie a staly se velmi známými. V osmdesátých letech 19. století předběhly evropské provincie jak v počtu řeholních domů a svěřených dětí, tak v počtu sester a tento náskok se až do roku 1950 neustále zvyšoval (viz Tabulka 1).

³⁰¹ Po velkých změnách, které se dostavily s koncem první světové války, se kongregace namísto dosavadních dvou zemí (Německo, Rakousko-Uhersko) ocitla na území sedmi států (Německo, Rakousko, Polsko, Československo, Maďarsko, Rumunsko, Jugoslávie), což si vyžádalo odpovídající změny v uspořádání provincií. K dosavadní bavorské, vestfálské, slezské a rakouské provincii se přidružily provincie československá (vydělila se ze slezské) a maďarská, zatímco dosavadní uherská provincie byla přejmenována na rumunskou. Domy na území Polska vytvořily tzv. polský vikariát se samostatným noviciátem ve Lvově, který však nadále patřil do slezské provincie. Srov. *Die schlesische Ordensprovinz*, s. 10 a 114.

společenství v Hyršově, které mělo za následek oddělení nové samostatné kongregace v čele s bývalou horažďovickou generální představenou.³⁰² Notredamkám tak zůstal větší prostor pro činnost na domácí půdě a ze seznamu v Příloze 4 je vidět, že síť jejich působišť, kterou postupem let utkaly, byla v českých krajích velmi hustá.³⁰³ Na převážně katolické Moravě a v rakouském Slezsku se dělily o práci s několika dalšími společenstvími,³⁰⁴ proto zde nikdy nezaložily tolik domů jako v Čechách. Jako čistě regionální společenství nebyly notredamky nijak známy zahraničním církevním představitelům, a tak není divu, že se dostaly „do světa“ až roku 1910, kdy na žádost biskupa Thomase Bonacuma z Lincolnu v Nebrascě³⁰⁵ vyslala generální představená za oceán skupinu pěti sester, aby začaly s činností v Novém světě.³⁰⁶ Po vzniku Československa se kongregace rozšířila i do východní části nové republiky. O rozdělení na provincie začalo vedení institutu usilovat až od počátku dvacátých let 20. století, neboť americké a slovenské filiálky nebylo možné spravovat přímo z českého mateřince. K tomu se přidala také národnostní otázka, protože nyní již český noviciát v Horažďovicích přestával být lákavý pro německé kandidátky. Záležitost se protáhla v souvislosti se schvalováním upravených stanov v Římě,³⁰⁷ takže teprve roku 1930 byla kongregace sester notredamek rozdělena na čtyři provincie - pražskou, českobudějovickou, mariánskolázeňskou (německá) a americkou - a samostatný mateřinec v Horažďovicích. Po vzniku Slovenského štátu

³⁰² Roku 1857 se arcibiskup Kunszt z uherské Kaloče obrátil na horažďovický mateřinec s žádostí o uvedení školských sester do Uher. Za tím účelem bylo do Horažďovic posláno pět maďarských kandidátek, aby získaly potřebné vzdělání a poznaly život v kongregaci. V květnu 1860 měly oblačku a v září téhož roku odcestovaly do Kaloče spolu se sedmi dalšími sestrami včetně generální představené M. Terezie Franzové. Dům v Kaloči, založený a podporovaný přímo arcibiskupem, byl mnohem lépe zařízen a hmotně zajištěn než horažďovický konvent. Generální představená začala brzy uvažovat o přeložení mateřince do Kaloče, odkud chtěla spravovat kláštery v Čechách. Sestry v Horažďovicích pod vedením G. Schneidera nesouhlasily, a tak došlo roku 1861 k odloučení české a uherské provincie, které se staly na sobě zcela nezávislými. Srov. J. BERAN, *Gabriel Schneider II*, s. 35-37.

³⁰³ Starší sestry ještě vzpomínají, že se za první republiky v církevních kruzích říkalo, že „notredamky vlezou všude“.

³⁰⁴ Jednalo se zejména o Kongregaci Sester Neposkrvněného početí Panny Marie III. řádu svatého Františka, Kongregaci Dcer božské lásky (mariánky), Kongregaci sester svaté Hedviky, Českou kongregaci sester dominikánek a celou řadu dalších společenství, která vedle charitativní činnosti provozovala též některá pedagogická zařízení. Srov. M. HRUDNÍKOVÁ, *Řeholní život*.

³⁰⁵ Tento biskup cestoval roku 1908 po Čechách a osobně navštívil mateřinec v Horažďovicích. Teprve po takovémto osobním setkání mohl vzejít impuls k vyslání sester do USA.

³⁰⁶ Sestry převzaly sirotčinec ve Fentonu (Saint Louis). Roku 1911 přijela z Čech druhá výprava (pět sester, tři kandidátky) a byly založeny další filiálky ve státech Iowa a Nebraska. Od roku 1913 zde probíhaly oblačky a počet řeholnic narůstal. V srpnu 1920 dorazila třetí výprava čtyř sester a téhož roku byl provinciální mateřinec s noviciátem přestěhován z Fentonu do Florence (Omaha), kde sídlí dosud. Později zde byla založena kongregační škola Notre Dame Academy. I když oficiálně vznikla omažská provincie až na generální kapitule roku 1930, ve skutečnosti představovaly americké filiálky již od začátku relativně samostatnou správní jednotku, jejíž vazby na mateřinec byly mnohem volnější než u domů v Čechách. Srov. AKŠS Č. Budějovice, *100 let Kongregace*, s. 42–43. Vzhledem k tomu, že „americká činnost“ notredamek začala o více než šedesát let později než činnost mnichovských školských sester, zůstal její rozsah podstatně omezenější.

³⁰⁷ Srov. kapitola II. 3.

roku 1939 se jako pátá připojila provincie slovenská, jejíž domy byly původně spravovány z Českých Budějovic.³⁰⁸ Po odsunu německých sester v letech 1945-1946 se původní mariánskolázeňská provincie změnila na bavorskou a jejím sídlem se stalo hornofalcké městečko Auerbach. Početně zůstaly notredamky samozřejmě daleko za mnichovskou kongregací a teprve ve třicátých letech přesáhla členská základna tisícovku.³⁰⁹ Největšího rozkvětu dosáhlo společenství v poválečném třiletí, krátce předtím, než byl jeho vývoj v Čechách a na Slovensku násilně přerušen komunistickými úřady.

Vydělení samostatné české Kongregace Školských sester sv. Františka od původního štyrskohradeckého společenství sestry Antonie Lampelové je do značné míry produktem odlišného způsobu jeho řízení. V prvních desetiletích zde neexistovala centralizovaná správa a řeholní komunitu řídil spolu s představenou biskup, takže brzy vzniklo několik dalších nezávislých kongregací v jiných diecézích.³¹⁰ Komunita sester Zahálkových začala svou činnost v Čechách o třicet pět let později než školské sestry de Notre Dame - roku 1888. Dalo by se říci, že tehdy již nebylo nutné uvádět do Čech nová společenství z jiných zemí, neboť byly k dispozici kongregace domácí, proto biskupové na rozdíl od dřívějších dob žádnou zvláštní snahu v tomto směru nevyvíjeli. Zásahu na tom, že na přelomu 19. a 20. století v českých zemích vzniklo, případně sem bylo uvedeno, poměrně značné množství dalších institutů, měla především iniciativa zdola. Rodina Zahálkova je zcela typickým příkladem. Rychlý rozkvět nového společenství dokládá, že poptávka po církevních školách stále ještě nebyla uspokojena a prostor pro činnost řeholních sester zůstával navzdory četným proticírkevním náladám netušeně veliký. Vývoj školských františkánek je v mnohém podobný druhým dvěma kongregacím. První zahraniční mise vedla roku 1913 do USA³¹¹ a po roce 1918 se kongregace rozšířila na Slovensko.³¹² Snaha uvést společenství do Věčného města se setkala s úspěchem roku

³⁰⁸ AKŠS Č. Budějovice, *100 let Kongregace*, s. 97.

³⁰⁹ Statistické údaje o počtu členek a působišť notredamek jsou velmi nepravidelné a není možné sestavit podobnou tabulku jako u chudých školských sester. Pro základní přehled jsou však dostupné údaje dostačující. Roku 1903 měly 570 sester a 220 kandidátek v přibližně osmdesáti domech, o tři desetiletí později (1933) 1 107 sester a 297 kandidátek ve 127 domech, z nichž dvanáct bylo v USA, roku 1948 pak dosáhlo rozšíření kongregace vrcholu - 1 142 sester a 120 působišť v Evropě, 95 sester a 13 působišť v USA, v obou světadílech dohromady měly notredamky (již jen) 153 kandidátek. Údaje převzaty z AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha* III-IV, zápisy pro léta 1903, 1933, 1948.

³¹⁰ Viz kapitola II. 1. 2.

³¹¹ Sestry nejprve působily na farních základních školách v Pensylvánii, která se stala centrem pozdější pittsburské provincie, poté i v New Jersey, Ohiu, Texasu a několika dalších místech Spojených států. Koncem čtyřicátých let 20. století začaly americké sestry misijní činnost v Chile, kde byla zřízena tzv. regie s vlastním noviciátem, která však spadala pod provincii Pittsburgh. V roce 1957 se americká provincie rozdělila na západní pittsburskou a východní s centrem v Bethlehem. Srov. *Stoletá cesta*, s. 55, 117, 265 an.

³¹² První filiálkou na Slovensku byla sice již opatrovna v Mariatalu u Bratislavy v letech 1895-1906, soustavná činnost však začala až s příchodem sester do Ružomberku roku 1919. O jejich příchod tehdy požádal přímo Msgr. Andrej Hlinka, který byl v Ružomberku farářem. *Tamtéž*, s. 61.

1927, kdy byl v Římě od Vatikánu pronajat dům v ulici Mantellate a zřízen azyl pro československé poutníky. Mateřinec zůstal dlouhou dobu ve Slatiňanech a teprve roku 1925 byl přesunut do Prahy na Břevnov, kde sestry koupily dům zvaný Šleiferka a sousední vilu Alemanku. Ve druhé polovině čtyřicátých let, když se politická situace v Československu opět přiostrhovala, se vedení institutu rozhodlo podat žádost o přesídlení generálního mateřince do Říma. V únoru 1947 přišlo povolení a v září následujícího roku, tedy „v hodině dvanácté“, odletěla generální představená Domitilla Reiterová se svou asistentkou do Itálie. Zároveň bylo povoleno zřídit tři provincie - pražskou, pittsburskou a žilinskou.³¹³ V době přesídlení správy do Říma měla kongregace 539 členek v 71 domech, zůstala tedy relativně malým, avšak velmi živým a aktivním společenstvím.³¹⁴

Předchozí odstavce již nastiňují, jaké bylo rozšíření jednotlivých kongregací školských sester na českém území, přesné údaje pak poskytuje tabulka.

Tabulka 2: Rozšíření kongregací školských sester v českých zemích

Rok	Chudé školské sestry		Školské sestry de N. D.		Školské sestry sv. Františka	
	sestry	domy	sestry	domy	sestry	domy
1860	4	1	78	12	x	x
1870	6	1	125	19	x	x
1880	111	4	180	28	x	x
1890	135	5	306	52	9	2
1900	124	8	478	72	56	6
1910	160	9	730	92	116	8
1920	177	10	.	.	95	12
1930	183	9	830	110	193	13
1938	203	10	.	108	262	17

Notredamky jako jedny z prvních šířitelek dívčího vzdělání v Čechách měly jednoznačnou početní převahu, školským františkánkám se dařilo také dobře, ale náskok půlčtvrtého desetiletí již dohnat nemohly. Obě společenství byla domácího původu a měla pro rozvoj

³¹³ Před zřízením provincií existovaly americká a slovenská vikárie podřízené sestře vikářce, takže určitá forma samosprávy fungovala již předtím. Počet amerických sester zůstal u této kongregace ve srovnání s evropskými členkami nižší, i když v počtu působišť se jim před 2. světovou válkou již téměř vyrovnal. V roce 1923 měly školské františkánky v Evropě 137 sester a 13 domů, v Americe 45 sester a 7 domů. O deset let později bylo evropských sester 259 ve 20 domech, amerických 110 v 15 domech, roku 1938 pak 317 řeholnic ve 23 domech v Evropě a 118 řeholnic v 18 domech v Americe. Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, (statistiky jsou uváděny pravidelně na konci zápisu pro každý rok).

³¹⁴ Statistické údaje srov. *Stoletá cesta*, s. 113. Přesídlení generalátu na Západ umožnilo nepřerušovaný kontakt se západními provinciemi i zřízení několika dalších působišť v Itálii a Německu, odtržené však zůstaly provincie za železnou oponou. U školských sester de Notre Dame byla situace opačná: americká a bavorská provincie ztratily spojení s mateřincem v Československu a šly do značné míry svou vlastní cestou, zatímco generální mateřinec zůstal určitým způsobem „zakonzervován“ v pohraničním Javorníku. Obě varianty měly své klady i zápory a stopy tohoto odlišného vývoje jsou na obou společenstvích dnes zcela jasně patrné.

na české půdě lepší předpoklady než třetí, jinak největší z institutů, chudé školské sestry Naší Paní. Členky mnichovské kongregace se jako ryze německé společenství dostaly do rakouského Slezska poprvé roku 1859, když byla v Javorníku založena filiálka vratislavské provincie. Po ní následoval dům ve Zlatých Horách roku 1872. Toto dosud zcela okrajové území vzbudilo zájem vratislavských sester v době kulturního boje, kdy byli řeholníci vyhnáni z Pruska. Útočištěm školských sester se stalo rakouské pohraničí, odkud neměly daleko do vlasti. Provinciální mateřinec se roku 1876 provizorně přestěhoval do piaristického konventu v Bílé Vodě u Javorníka, odkud také bylo později založeno několik dalších filiálek na území habsburské monarchie (Krnov, Slavkov u Brna, Karviná – viz Příloha 15). Po uklidnění politických poměrů v Prusku se mateřinec roku 1896 vrátil do Vratislavi a v Bílé Vodě zůstala pouze menší komunita. Poté vznikly na rakouské straně ještě tři řeholní domy ve Velkých Heralticích, Novém Bohumíně a druhá filiálka v Karviné. Po převratu 1918 bylo nutné osamostatnění správy „českých“ komunit, a tak roku 1923 došlo ke zřízení samostatné československé provincie, zahrnující devět výše jmenovaných působišť. Provinciálním mateřincem se stal Slavkov, který se jediný nacházel v česky mluvícím prostředí a sestry zde provozovaly české školy. Ostatní domy tak zůstaly od svého centra vzdálené jak zeměpisně, tak i jazykově. Situace malé československé provincie nebyla již od počátku snadná, především kvůli finančním problémům a nedostatku řeholního dorostu.³¹⁵ Soudobé společenskopolitické poměry ve státě této kongregaci příliš nepřály, přestože jiná společenství ve stejných letech procházela svým největším rozkvětem. Je logické, že několik německých domů v odlehlém pohraničí a jediný český v malém Slavkově nemohly přilákat větší množství kandidátek, když výběr mezi řeholními společenstvími byl tak pestrý a bohatý. Přesto však členská základna chudých školských sester v Československu pomalu narůstala a na stávajících působištech vznikaly nové školy. Jedinou nově založenou filiálkou meziválečného období se stala mateřská škola v Břestu u Hulína (1930). Po odsunu německých sester se provincie výrazně zmenšila. České řeholnice se až do ukončení činnosti v roce 1950 snažily provozovat alespoň omezenou činnost ve vyprázdněných domech a přijaly práci i v několika dalších moravských obcích (srov. Přílohy 3 a 15).

³¹⁵ Podrobněji v kapitolách II. 5 a III. 4.

II. 2. 2. Pedagogická činnost školských sester - typy a četnost školských zařízení

Všechny tři kongregace byly založeny za účelem výchovy a vzdělávání dívčí mládeže, avšak jejich činnost nebyla zcela shodná. V pedagogické práci každého z těchto společenství je možné vysledovat zcela specifické prvky, jejichž kořeny tkví jak v osobnostech zakladatelů, tak v aktuální situaci a dobových poměrech, v nichž se řeholní institut zformoval a rozšířil. Přehled činnosti školských sester v Přílohách 3-5 je do značné míry praktickým uskutečněním toho, co uvádějí jejich stanovy. Na první pohled velmi podobná formulace „zvláštního účelu kongregace“³¹⁶ vykazuje určité rozdíly, které se pak odrážely v postupu zakládání či přejímání již existujících škol a výchovných zařízení.

Chudé školské sestry Naší Paní byly ryze učitelskou kongregací slovem i činem. Matka Terezie Gerhardingerová již dlouhá léta před vstupem do řeholního společenství pracovala jako učitelka a před očima měla plán důkladné a systematické výchovy děvčat od dětství do rané dospělosti. První schválené stanovy z roku 1859³¹⁷ definují činnost školských sester následovně: „*Jdouce za svým cílem, všude, kde je Boží Prozřetelnost zve, na vesnicích, osadách či v městech, otevírají veřejné školy a penzionáty, ústavy nauky a výchovy, sirotčince a domovy dětí. Při tom svůj zrak řídí na místa, kde nejvíce lze pocítit nedostatek ústavů s katolickou výukou a výchovou, anebo kde je to nejvíce nutné, a především se horlivě starají o nejchudší děvčata. Do těchto ústavů přijímají dcery, které jim byly svěřeny na výchovu, nebo též, jestliže mají dostatek prostředků, přijímají také chudá, opuštěná děvčata. Dávají jim základní, náboženské a občanské vzdělání v duchu učení římskokatolické církve. Vzdělávají je především v náboženství, v ručních pracích, záleží to od jejich budoucího zaměstnání a místních podmínek. Sestry se nespokojují pouze se vzděláním rozumu, ale zvláštním způsobem usilují o výchovu srdce podle křesťanských ctností. Vychovávají děvčata tak, aby z nich byly čisté a střídme panny, vlídné a věrné manželky, zbožné křesťanské matky, pečlivé a pilné hospodyňky, pracovitě a věrné, kterým stačí málo.*“³¹⁸ Hlavní pozornost se soustřeďovala na zakládání škol a penzionátů a případně i sirotčinců, tedy míst, kde vliv sester učitelek a vychovatelek na svěřenou mládež je jednoznačně největší. Nelze přehlédnout, že *Stanovy 1865* vůbec nezmiňují opatrovny ani jinou činnost u předškolních dětí. Tento typ práce zůstával skutečně u mni-

³¹⁶ Každé stanovy v úvodu obsahují tzv. všeobecný účel institutu (vést členy ke svatosti zachováváním řeholních slibů a konstitucí) a zvláštní účel institutu (praktické zaměření apoštolské činnosti).

³¹⁷ Definitivně schválené byly s drobnými úpravami o šest let později a jsou zde citovány jako *Stanovy 1865*.

³¹⁸ *Stanovy 1865*, s. 1, bod 2.

chovských školských sester dlouhou dobu jaksi na okraji zájmu. Opatrovna sice při některých řeholních domech existovala již v prvních desetiletích, ale pouze jako doplněk ke školám, nikoli jako hlavní náplň činnosti filiálky. Zcela jasným příkladem je výkaz stavu slezské provincie z roku 1869. Provincie čítala třicet dva domů, z nichž ve třiceti vedly sestry obecnou školu, v sedmi nějakou vyšší (později měšťanskou) školu, v pěti penzionát, v pěti sirotčinec a v šesti opatrovnu, nicméně podle počtu dětí byla tehdejší klasická velkokapacitní opatrovna (112 dětí) pouze ve Vratislavi. Na dalších třech místech se počet předškolních dětí pohyboval mezi třiceti a pětáctyřiceti, což je na dobový průměr velmi málo, a poslední dvě uvedená čísla - pět a dvanáct předškolních dětí – vzbuzují pochybnost, zda se vůbec o nějakou skutečnou opatrovnu jednalo.³¹⁹ Také přehled filiálek pozdější československé provincie ukazuje, že k založení opatrovny či mateřské školy docházelo v 19. století většinou později, až když byla ostatní činnost v místě již dostatečně rozběhnutá.³²⁰

Mnichovské sestry mívaly častěji větší domy s více školami, i když malé filiálky s třemi či čtyřmi sestrami u nich také nebyly výjimkou.³²¹ Notredamky a školské františkánky však přijímaly malá působiště s jednou opatrovnou, sirotčincem, azylem apod. mnohem častěji. Částečně to souviselo s dodržováním klauzury, na níž Matka Terezie kladla velký důraz,³²² a také se snahou o komplexní vzdělání svěřených dívek tak, jak ukazují upravené stanovy z roku 1924: „*Die Armen Schulschwestern eröffnen überall, wohin sie die göttliche Vorsehung ruft, Schulen, Erziehungsanstalten, Waisenhäuser, Kleinkinderbewahranstalten und ähnliche und nehmen darin Kinder von der zartesten Jugend bis ins reifere Jungfrauenalter auf, besonders arme und verlassene und religiös gefährdete Mädchen.*“³²³ V roce 1920 tak 534 sester pruské části slezské provincie působilo v pouhých dvaceti sedmi domech, takže průměrně připadalo dvacet řeholnic na jednu filiálku, přestože zde také na několika místech existovaly malé komunity do pěti sester.³²⁴ Z deseti řeholních domů na českém území patřilo sedm k velkým působištím, při nichž postupem času (a na delší či kratší dobu) vznikly celé školní komplexy zahrnující mateřskou, obecnou, měšťanskou a nějaký typ pokračovací školy, případně i penzionát (Javorník, Bílá Voda, Zlaté Hory, Slavkov, Krnov, Nový Bohumín a

³¹⁹ Srov. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 164-165.

³²⁰ Srov. Příloha 15.

³²¹ Vzhledem k velkému počtu provincií v různých světdílech se situace lišila také podle místních poměrů, nicméně snaha o centralizovaná působiště je v tomto institutu jasně patrná.

³²² Viz kapitola II. 1. 4.

³²³ „*Chudé školské sestry otvírají všude, kam je Boží prozřetelnost volá, školy, výchovné ústavy, sirotčince, opatrovny a podobné a přijímají do nich děti od nejtělejšího dětství až do zralejšího panenského věku, zvláště chudé, opuštěné a nábožensky ohrožené dívky.*“ *Stanovy 1924*, odst. 2.

³²⁴ Srov. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 166-168.

Velké Heraltice). Pouze dvě filiálky v Karviné a později malá komunita v Břestu zůstaly jen u obecné školy a opatrovny, případně pouze u opatrovny.³²⁵ V žádném z „českých“ domů nebyly vhodné podmínky k založení vyšší dívčí školy či lycea (později gymnázia), na rozdíl od pruského Slezska, kde k roku 1920 provozovala tato kongregace šest vyšších dívčích škol, osm lyceí a několik jiných typů střední školy.³²⁶ Zajímavé je, že ani do upravených *Stanov 1924* se na rozdíl od notredamek nedostala zmínka o nouzovém přijímání nepedagogické činnosti a tuto činnost také sestry v Československu až do druhé světové války nevykonávaly. Více než přesvědčenějším lpěním na původním poslání institutu lze tuto skutečnost vysvětlit tím, že světově rozšířené společenství tehdy ještě v globálním pohledu nepociťovalo omezení v učitelské práci ani nedostatek možností otvírat nová působiště tak, jak tomu bylo v případě druhých dvou českých kongregací. Navíc byl počet chudých školských sester v Československu malý a stěží dostačoval na udržování stávajících škol, takže ani nebylo třeba hledat uplatnění jinde.

Poněkud odlišným způsobem se pedagogické činnosti chopily školské sestry de Notre Dame, i když jejich výchozí situace byla velmi podobná té, v níž o dvacet let dříve začala své působení Matka Terezie v Bavorsku - pole neorané a konkurence žádná. Příčinu této odlišnosti je třeba hledat ve stanovách, dále v poněkud skromnějších možnostech co do počtu kvalifikovaných učitelek, jimiž nová řeholní družina na začátku disponovala, a nakonec též v dvacetiletém časovém odstupu, neboť během této doby vstoupily do širšího povědomí lidu dětské opatrovny, o jejichž založení nyní stála téměř každá trochu větší obec. Gabriel Schneider měl sice při zakládání společenství před očima především školy a penzionáty, ale vývoj v nejbližších letech ukázal, že nejčastějšími působišti notredamek se stanou právě opatrovny a jiná předškolní zařízení, přestože největší pozornost zůstala vždy věnována školám.³²⁷ Vnější činnost kongregace prošla určitými proměnami, které víceméně kopírovaly vývoj školské soustavy v českých zemích. Opět se nabízí možnost nahlédnout do jednotlivých verzí stanov, které stručně a souhrnně vyjadřují vše podstatné.

V prvních provizorních stanovách z roku 1853 byla sestrám doporučena práce ve školách – obecných, pokračovacích, nedělních a šicích, dále v konviktech (penzionátech) pro dívky občanského stavu, sirotčincích a dětských opatrovnách.³²⁸ V následující verzi stanov z roku 1876 se hovoří o školách ve městech a na venkově, původní výčet se navíc rozšířil o

³²⁵ Srov. Příloha 15.

³²⁶ *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 166-168.

³²⁷ Srov. přehled činnosti notredamek v Příloze 4.

³²⁸ Srov. *Stanovy 1853*, § 1. K jednotlivým verzím stanov podrobněji v kapitole II. 3.

ústavy pro hluchoněmé, jesle a dovětek „*a jiné vyučovací a vychovávající ústavy*.“³²⁹ Je zřejmé, že vedení této kongregace nemělo tak jasně vytčenou představu jako Matka Terezie a bez dlouhého rozmýšlení přijímalo nejrůznější formy práce s mládeží. Spektrum zařízení, která byla notredamkám nabízena k převzetí, bylo stále pestřejší a nedalo se vše předvídat, takže uvedený dovětek byl použit jako určitá pojistka, aby se nemusely kvůli maličkostem měnit stanovy. U penzionátů se znovu objevila poznámka, že jsou určeny především pro „*dívky z třídy měšťanské*“.³³⁰ Nabízí se otázka, proč zrovna měšťanská, tedy „vyšší“ třída, když kongregace chtěla sloužit především těm nejhudším. Sirotčince, opatrovny, obecné i šicí školy patřily skutečně převážně dětem ze sociálně slabších rodin. V případě penzionátů situace musela být nutně jiná, neboť děvčata, která byla u sester dlouhodobě ubytována, stravovala se zde a často ještě chodila na soukromé hodiny hudby a cizích jazyků, nemohla toto všechno absolvovat zadarmo. Kongregace se potřebovala z něčeho živit a ve výše uvedených zařízeních byly příjmy dost mizivé, takže platy od chovanek představovaly nezanedbatelnou částku v celkovém rozpočtu kongregace. Pro pozdější dobu existují i četné doklady toho, že řadě chudých děvčat byly poplatky snižovány nebo úplně promíjeny.³³¹ Materiální stránka ovšem nebyla jediným důvodem. Dobrá křesťanská výchova a na svou dobu nadprůměrné vzdělání byly žádoucí právě u střední třídy, tedy u osob, které měly možnost v životě dosáhnout určitého postavení a působit na své okolí. V neposlední řadě představovaly tyto penzionáty zdroj dorostu do řad sester, z mnohých chovanek se stávaly kandidátky, kterým pak bylo kongregací poskytnuto další vzdělání podle jejich vloh a schopností. *Stanovy 1903* tentýž odstavec doplnily o „*výchovu a vyučování mládeže pohlaví ženského v duchu a dle zásad církve katolické*“.³³² Zde je zcela jasné, že popud k tomuto dovětku byl dán při schvalování pravidel v Římě, neboť tzv. *Animaadversiones*³³³ obsahují bod odmítající vyučování chlapců: „*Poučo-*

³²⁹ *Stanovy 1876*, s. 2.

³³⁰ *Tamtéž*.

³³¹ O tom, jak důležitá byla pro hmotné zajištění filiálky přítomnost chovanek, vypovídá hyršovská kronika, kde je na několika místech zmíněno, že tohoto roku zde nebyly žádné chovanky, a proto se finanční situace domu zhoršila. Roku 1862 se hovoří přímo o boji s chudobou: „*Von den drei Zöglingen, welche sich damals hier befanden, übersiedelten zwei nach Horažďowitz, eine nach Bistritz; es hatte also das Haus kein bestimmtes Einkommen und somit mit Armut mehr zu kämpfen als je.*“ („*Ze tři chovanek, které se zde tehdy nacházely, přesídlily dvě do Horažďovic a jedna do Bystřice; dům tedy neměl žádný pevný příjem a tak bylo třeba více než jindy bojovat s chudobou.*“) AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, rok 1862. U mnichovských školských sester byla situace podobná. Ve *Stanovách 1865* je výslovně uvedeno, že chudá a opuštěná děvčata se přijímají do penzionátu jen tehdy, má-li k tomu kongregace dostatek prostředků (srov. *Stanovy 1865*, s. 1, odst. 2), a na nedostatek peněz v důsledku malého počtu chovanek si stěžovala např. filiálka ve Velkých Heralticích ve školním roce 1927/1928. AKCHŠS Mnichov, *Aus der Chronik der Schematismen – Tschechoslowakische Ordensprovinz*. K otázce financování podrobněji v kapitole II. 5., k penzionátům v kapitole IV. 3.

³³² *Stanovy 1903*, odst. 3.

³³³ Vysvětleno v kapitole II. 3.

vání, jež sestry ústavu toho podávají, rozuměj se jediné ženským žákyním, které vyučovány býti mají, rovněž i vychování hluchoněmých a dětí jenom ženských, a nanejvýše chlapců v opatrovnách se dovoluje. Aby však při těch přiměřené slušnosti bylo šetřeno, ať sestry v opatrovnách postarají se o výpomoc, ať svěří ošetřování chlapců buď nějaké vdově aneb zkušené vdané ženě.³³⁴ Je třeba dodat, že toto nařízení nebylo plněno důsledně. V opatrovnách se sestry staraly o chlapce zcela pravidelně, v sirotčincích a ústavech hluchoněmých také. Na kongregačních školách chlapci dlouhou dobu vyučování nebyli, teprve po roce 1918 se musely sestry na některých místech vypořádat s nutností otevřít chlapecké třídy. Za tímto účelem podávala kongregace žádosti do Říma, povolení bylo vydáváno vždy na tři roky a poté se muselo žádat znovu.³³⁵ Chudým školským sestrám Naší Paní byla výuka chlapců zakázána již ve *Stanovách 1865*; předtím k ní výjimečně docházelo³³⁶, avšak poté byl zákaz dodržován až do zrušení kongregačních škol za druhé světové války. Pouze v opatrovnách a sirotčincích pečovaly tyto sestry o děti obojího pohlaví.

Třicet let znamenalo co do změn ve 20. století velmi dlouhý časový úsek, a tak ve *Stanovách 1930* je již naznačen nový směr činnosti notredamek, který se měl za další dvě desetiletí stát dominantním. Za tradičním popisem výchovných a vzdělávacích aktivit následuje věta: „*Výjimkou věnuje kongregace své síly i jiným skutkům křesťanské lásky k bližnímu, jak vyžadují čas a okolnosti; zvláště ošetřování mládeže a starců obojího pohlaví v tak zvaných asylech.*“³³⁷ Mezi řádky lze vyčíst asi toto: Sester stále přibývalo, nové obecné či měšťanské školy byly v této době otvírány již jen výjimečně, neboť veřejných škol byl nyní dostatek, předpisy se po vydání malého školského zákona roku 1922 zpřísnily a pro řeholnice byl navíc problematický stále častější požadavek koedukace. Na nových filiálkách proto vznikaly především mateřské školy (případně opatrovny či dětské útulky),³³⁸ sirotčince nebo školy ručních prací, které nevyžadovaly tak velké personální zastoupení. Kongregace tudíž měla dostatek pracovních sil k tomu, aby mohla vyhovět alespoň některým z četných žádostí o převzetí péče o staré lidi. Začínalo být zřetelné, že společenství pouze na poli pedagogickém do budoucna uplatnění nenajde.

³³⁴ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, inv. č. I. 7 C-2, *Animaadversiones*, odst. 1.

³³⁵ Několik žádostí o povolení vyučovat chlapce je uloženo v SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery – Školské sestry de Notre Dame, inv. č. VI-D-9, kart. 1672-1674.

³³⁶ Například v Grünhofu v Zadním Pomořansku převzala kongregace roku 1858 obecnou školu založenou tamější vrchností, o rok později vstoupily v platnost Římem schválené stanovy a představená žádala, aby sestry mohly vyučovat pouze dívky, čemuž ovšem zřizovatel nechtěl vyhovět, neboť by to pro něj navíc znamenalo vydržování chlapecké školy. Sestry byly proto z Grünhofu brzy odvolány. Srov. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 33.

³³⁷ *Stanovy 1930*, odst. 4.

³³⁸ K rozdílu mezi jednotlivými předškolními zařízeními viz kapitola IV. 2.

Četnost jednotlivých typů škol a výchovných ústavů sester notredamek je uvedena v přehledu v Příloze 4. Na první pohled je zřejmé, že zde dominují předškolní zařízení (opatrovny, jesle, mateřské školy, denní dětské útulky) spolu se sirotčinci a dětskými domovy. Vzhledem k tomu, že tato kongregace byla vždy spíše nakloněna vyhovět co největšímu počtu žádostí o převzetí různých výchovných a vzdělávacích ústavů, než systematicky budovat menší počet velkých domů, je to logické. Tyto instituce byly velmi často zakládány obcí, majitelem panství nebo dobročinným spolkem a školské sestry představovaly pro zřizovatele spolehlivou a především levnou pracovní sílu.³³⁹ Obsazení opatrovny nebo sirotčince nepředstavovalo pro institut větší problém co do pracovních sil, neboť v prvním případě stačily dvě řeholnice s vysvědčením způsobilosti pro mateřské školy, do sirotčince pak mohly být poslány i sestry bez pedagogického vzdělání. Náročnější bylo vydržování obecných a ještě více měšťanských škol. Z větší části je financovala kongregace sama, neboť obcí, které připustily, aby řádové sestry vyučovaly na jejich veřejných školách, nebylo mnoho a příslušníci šlechtických rodů se ke zřízení školy na svém panství odhodlali málokdy.³⁴⁰ Rovněž nebylo snadné mít stále dostatek kvalifikovaných učitelek, takže prioritou zůstávalo obsazení vlastních kongregačních škol a teprve potom se přijímaly nabídky obcí či šlechtických fundátorů. Proto počet obecných škol nebyl nijak vysoký a škol měšťanských, na nichž notredamky působily, se na území Čech a Moravy nacházelo pouze devět. Nejvyšší vzdělání poskytovaly budoucím sestrám i ostatním studentkám učitelské ústavy v Praze a Českých Budějovicích, případně ústav pro učitelky mateřských škol v Hradci Králové. Šicí a pokračovací školy, stejně jako soukromá výuka hudby a cizích jazyků, nikdy neexistovaly samostatně, ale vždy společně s dalšími institucemi, většinou při obecných školách nebo opatrovnách. Nepedagogická zařízení, především vedení domácností a péče o staré a nemocné lidi, se do roku 1918 objevovala zřídka a rozmáhala se od třicátých let z již výše uvedených důvodů.

Celkem působily školské sestry de Notre Dame do roku 1950 ve 130 obcích Čech a Moravy a ve třinácti na Slovensku, přičemž ve velkých městech bylo často filiálek více.³⁴¹ Některé řeholní domy přetrvaly řadu desetiletí, jiné zůstaly jen krátkodobou epizodou. Ve

³³⁹ Podrobněji o platech sester v kapitole II. 5.

³⁴⁰ Zdá se, že situace v Čechách byla poněkud jiná než ve Slezsku, neboť mnichovské sestry zakládaly školy většinou jen tam, kde byla za tím účelem založena nadace (biskupská nebo šlechtická), případně přebíraly školy veřejné. Na vlastní náklady zřizovaly školy pouze v omezeném množství. Určitou roli zde zřejmě sehrály národnostní spory v Čechách i odlišná politická situace druhé poloviny 19. století, kdy liberálně orientované vedení v mnoha městech bylo sice ochotné svěřit řeholnicím opatrovnu či sirotčinec, ne však veřejnou školu. V Prusku se situace po skončení kulturního boje zase uklidnila a řeholnice byly katolickou veřejností považovány za jeho nevinné oběti, takže na mnoha místech obce o klášterní školy velmi usilovaly (na jiných místech je však stejně radikálně odmítaly). Srov. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 62-71.

³⁴¹ Viz Příloha 4.

srovnání s jinými kongregacemi, které v té době v Čechách a na Moravě působily, měly notredamky domů nejvíce, přestože nebyly úplně nejpočetnějším společenstvím.³⁴²

Činnost Kongregace Školských sester svatého Františka se vyvíjela poněkud odlišně, což bylo určeno především dvěma faktory. Prvním je pozdější počátek působení tohoto společenství v Čechách, který spadá až na sklonek osmdesátých let 19. století, druhým pak františkánská řehole, jež měla vždy blízko k péči o chudé a nemocné, byť byla kongregace orientována pedagogicky. Plány sester Zahálkových směřovaly především k tradičním školským a výchovným zařízením, tedy školám, školkám a sirotčincům, jak je znaly ze svého pobytu ve Štýrsku. Prvním působištěm se stala opatrovna ve Slatiňanech a brzy nato začala nová kongregace usilovat o založení vlastních škol. V prvním desetiletí její existence se jí kromě obecné a pokračovací školy ve Slatiňanech podařilo otevřít soukromý učitelský ústav v Chrudimi, který měl zásadní význam pro další směřování institutu. Na jedné straně zajišťoval vzdělání řeholního dorostu, na druhé straně zpočátku vázal většinu odborných učitelských sil, které v té době mělo dosud velmi malé společenství k dispozici, takže během následujících téměř deseti let nebylo možné otevřít žádnou novou kongregační školu, případně ani převzít nabízenou školu jiného zřizovatele, což byl ovšem na přelomu 19. a 20. století již velmi řídký jev i u jiných řeholních institutů. Roku 1905 pak soustředily školské františkánky mnoho sil do druhého velkého podniku, vinohradského dívčího gymnázia. Tyto dvě školy se na dlouhá léta staly centrem vzdělávací činnosti těchto řeholnic, byly kvalitní a měly velký společenský ohlas. Kolem nich postupně vzniklo několik dalších typů škol – měšťanská v Chrudimi (přestěhovaná ze Slatiňan) a obchodní, industriální a později i obecná v Praze na Vinohradech.³⁴³ Většího početního rozšíření se kongregační školy již nedočkaly, neboť za několik let vypukla první světová válka a po vzniku Československa měly sestry dost práce s udržením stávajících dvou institucí.³⁴⁴ Také opatroven spravovaly tyto řeholnice překvapivě málo. Do roku 1914 převzaly pouze tři,³⁴⁵ zřejmě opět z toho důvodu, že většina podobných zařízení byla již tehdy v rukou nějaké jiné kongregace nebo civilní správy. Největší vlna zakládání opatroven, která před několika desetiletími nasměrovala vývoj notredamek, po roce 1900 poněkud ze-

³⁴² Toto prvenství patřilo po celé sledované období Kongregaci Milosrdných sester sv. Karla Boromejského (boromejkám). Podrobnější údaje viz D. JAKŠIČOVÁ, *Dílo důvěry a lásky*, s. 51-52.

³⁴³ Srov. přehled v Příloze 5.

³⁴⁴ Obecná a pokračovací škola ve Slatiňanech zanikly v roce 1914, takže zůstaly „pouze“ Chrudim a Vinohrady. Další učitelská činnost se ovšem rozvíjela na území Slovenska a v Americe. *Stoletá cesta*, s. 260.

³⁴⁵ Srov. přehled v Příloze 5.

slábla³⁴⁶ a mnohem větší perspektivy sliboval druhý velký okruh činnosti, jemuž se školské františkánky začaly věnovat v druhém desetiletí své existence a který posléze plně rozvinuly za první republiky.

Nejstarší stanovy Matky Františky Lampelové ze Štýrského Hradce stručně charakterizují poslání školských sester následovně: „*Zvláštní cíl komunity je vzdělání a výchova mládeže, proto sestry musí poslouchat i civilní úřady podle pokynů, které v rakouské monarchii platí pro školské instituce.*“³⁴⁷ Druhy provozovaných pedagogických zařízení nejsou blíže specifikovány, z dopisů Matky Františky však vyplývá, že úkol svého řeholního společenství pojala poněkud jinak než „tradiční“ školské sestry raného novověku a také jinak než Matka Terezie Gerhardingerová, jež v mnohém lpěla na starých tradicích (klauzura, používání konstitucí starého společenství de Notre Dame apod.). Její vize „*neustálého spojení s Bohem uprostřed práce, hluku a křiku dětí*“³⁴⁸ kdy škola nebyla jedinou starostí sester, neboť mnohem obtížnější byla výchova dětí, které v „klášteře“ z různých důvodů bydlely,³⁴⁹ dávala velký prostor nejružnější mimoškolní činnosti těchto řeholnic. Nebylo totiž třeba, aby se vše podřídilo stanovenému pořádku a zvykům institutu, naopak sestry byly ochotné samy se v leccems přizpůsobit. Zde se zcela jasně odráží rozdíl mezi přístupy k pedagogické práci chudých školských sester na jedné a školských františkánek na druhé straně. A zde je také třeba hledat kořen toho, proč české školské františkánky celkem snadno přijímaly nejružnější druhy činnosti u mládeže a nelpěly pouze na tradičních školských zařízeních, byť výuku ve školách vždy považovaly za velmi důležitou. K tomu výraznou měrou přispěl i fakt, že v prvních desetiletích byly všechny řeholnice tohoto společenství určeny k přímé pedagogické práci a nedělal se rozdíl mezi učitelkami a (přes všechnu dobrou vůli poněkud méněcennými) domácími sestrami.³⁵⁰ Učitelky neměly být osvobozeny od běžných domácích prací,³⁵¹ stejně jako sestry, které nesložily zkoušky učitelské způsobilosti, neměly zůstat stranou výchovné činnosti. Proto také kongregace zároveň se školami přebírala různá výchovná zařízení, v nichž

³⁴⁶ Síť předškolních zařízení však tehdy ještě zdaleka nebyla dotvořená a notredamky v letech 1900-1914 převzaly celou řadu nových opatření a mateřských škol (srov. Příloha 4), takže se zdá, že největší roli sehrálo to, nakolik byly jednotlivé kongregace známé ve společnosti, neboť opatrovny většinou nebyly zakládány řeholním institutem, ale sestry přicházely na pozvání zřizovatele.

³⁴⁷ *Stanovy 1843*, hlava X, odst. 4.

³⁴⁸ *Stoletá cesta*, s. 12.

³⁴⁹ Srov. *Tamtéž*.

³⁵⁰ Podrobněji viz kapitola III. 4. 3.

³⁵¹ Srov. dopis Matky Františky Gabrielu Schneiderovi ohledně hyršovských kandidátek ve Štýrském Hradci (podrobněji v kapitole II. 1. 4). AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Františky Lampelové, sign. Př 26/11, *Dopis ze 17. 4. 1848*.

našly své uplatnění nekvalifikované pracovní síly.³⁵² V přehledu činnosti školských františkánek (Přílohy 5 a 17) se tak v posledních letech habsburské monarchie nacházely kromě klasických sirotčinců též různé útulky a azyly, zejména Útulna slepých dívek v Praze na Kampě, kterou s finančním přispěním paní Josefíny Parmové založil dobročinný spolek Družina blahoslavené Anežky České, a která postupně otevřela i několik poboček, rovněž svěřených školským františkánkám.³⁵³ Po vzniku Československa zareagovala kongregace na novou společenskou potřebu a začala se věnovat péči o mentálně postiženou mládež, jež se tehdy pomalu začínala rozvíjet. Na začátku stálo přijetí práce v dodnes proslulém opařanském ústavu a založení vlastního zařízení ve Slatiňanech, po nich pak následovalo převzetí několika dalších státních či charitních ústavů. Tato činnost mohla být sestrám ponechána, byť s mnohými změnami, i po celé období komunistického režimu a zajistila tak určitou kontinuitu.³⁵⁴

Všeobecná formulace nejstarších stanov podobnou práci nevyklučovala, upravené *Stanovy 1934* s ní již počítaly: „*Zvláštní účel je pečovati o blaho duší výchovou a vyučováním mládeže ve školách, pensionátech, pracovnách, sirotčincích a jiných podobných ústavech charitativních podle místních a dobových poměrů.*“³⁵⁵ Školské sestry sv. Františka tak částečně přizpůsobily své poslání změněným dobovým podmínkám ještě před nástupem totality, což jim v pozdější době přineslo určitá pozitiva.³⁵⁶ Navíc jistá pružnost a přizpůsobivost, charisma zakladatelky Matky Františky Lampelové, provázela toto společenství i nadále, takže si i v omezených podmínkách vládnoucího režimu dokázalo najít cesty ke skrytému apoštolátu a formaci tajného dorostu v podstatně větší míře než ostatní dvě popisované školské kongregace.³⁵⁷

³⁵² Později byla samozřejmě kvalifikace vyžadována i pro práci se sirotky a postiženou mládeží. Blíže k tomu v kapitole IV. 4.

³⁵³ Srov. *Stoletá cesta*, s. 40.

³⁵⁴ Ve slatiňanském ústavu pro mentálně postižené působí školské františkánky bez přerušení od roku 1926 do současnosti.

³⁵⁵ *Stanovy 1934*, odst. 2.

³⁵⁶ V definitivně schválených stanovách z roku 1950 je ve stejném odstavci již zařazena i činnost v nemocnicích a jiných zdravotnických zařízeních: „*Zvláštní účel je pečovati o blaho duší výchovou a vyučováním mládeže ve školách, pensionátech, pracovnách, sirotčincích, vykonáváním jiných podobných charitativních prací a ošetřováním nemocných v nemocnicích podle místních a dobových poměrů.*“ *Stanovy 1950*, odst. 2.

³⁵⁷ Školské františkánky prosluly zakládáním tzv. sororit, tj. malých komunit v bytech či rodinných domcích (Praha, Brno, Liberec), kde žily sestry v civilním obleku a vykonávaly různá „civilní“ zaměstnání. Společně s nimi bydlely i tajné kandidátky či novicky, samozřejmě rovněž v civilu. Tyto sorority vznikaly od roku 1975. Přehled činnosti pražské provincie v letech 1950-1989 viz *Stoletá cesta*, s. 263-264.

II. 3

Úloha normy v řeholních institutech

Řeholní společenství byla vždy do značné míry postavena na pevné organizaci, pravidelné kontrole a na ochotě členů podřídit se stanoveným pravidlům i lidské autoritě, jež představovala tlumočnicka Boží vůle. Kromě poslušnosti představených vyplývá ze slibu i povinnost zachovávat stanovy (konstituce, pravidla)³⁵⁸ daného společenství, církevně řádně schválené a uznané. Tato pravidla musí být v naprostém souznění s oficiální naukou katolické církve a všeobecně trvá dost dlouho, než se Řím rozhodne nějakou novou instituci definitivně potvrdit. Sledování procesu schvalování řeholních společností i jejich stanov a z toho vyplývajících změn ve vnitřním životě i vnějším uspořádání řádu či kongregace je jedním z možných pohledů na dějiny řeholních komunit. Revize konstitucí, jež následovaly vždy po zlomových událostech v katolické církvi,³⁵⁹ tak v malém odrážejí „velké“ církevní dějiny. Kongregace školských sester v tomto směru nepředstavují žádnou výjimku. Změny, které s sebou jednotlivé úpravy stanov nesly, jsou porůznu zachyceny v kapitolách zabývajících se dílčími tématy, zatímco tato kapitola stručně popisuje proces schvalování institutů a jejich pravidel, který u každé ze studovaných kongregací probíhal poněkud odlišným způsobem.

Události předcházející papežskému schválení mnichovských chudých školských sester jsou výrazně poznamenány sporem o způsob vedení tohoto řeholního společenství a tím samy o sobě dost výjimečné. Po první aprobaci stanov na zkušební dobu se pak již větší problémy neobjevily a dokonce i revizní komise po roce 1917 byla k mnohým specifikům této kongregace až překvapivě shovívavá. Školské sestry de Notre Dame prodělaly tradiční zdoluhavý postup schvalování, nejprve diecézními biskupy a poté Římem, který se protáhl na celé půlstoletí. Vzhledem k tomu, že velmi brzy po definitivní aprobaci byla žádána nová úprava, jejíž dokončení trvalo celých deset let, a po dalších dvou desetiletích si opět změny vyžádal nástup totalitního režimu, probíhaly celé dějiny notredamek do roku 1950 ve znamení přepracování stanov. České školské františkánky mají ve svých kořenech na svou dobu výjimečná pravidla sestavená Antonií Lampelovou a biskupem Zängerlem, která si své nejbouřlivější období prošla již v polovině 19. století ve Štýrsku, takže další vývoj v Čechách se, alespoň podle výpovědi dostupných pramenů, jeví již jako poměrně poklidný a nekonfliktní.

³⁵⁸ Jedná se v podstatě o synonyma a v textu se ze stylistických důvodů objevují všechny tři výrazy, pokud se nejedná o citaci historického pramene.

³⁵⁹ U starších řádů proběhla revize stanov po Tridentském koncilu, v novější době po vydání Kodexu kanonického práva roku 1917 a znovu pak po II. vatikánském koncilu.

Z níže uvedených skutečností vyplývá, že na jedné straně byl vývoj stanov a proces schvalování institutu u každé kongregace v určitých ohledech specifický a každá si v tomto směru, dříve či později, prošla kritickým obdobím, na druhé straně vykazuje četné shodné rysy, neboť probíhal podle stejného schématu, daného pevnými normami papežské kurie. Patrné je zde ovlivnění dobou vzniku jednotlivých řeholních společenství, přičemž v každém uplynulém desetiletí je znát jistý posun. Starší „průkopnické“ kongregace si své novoty musely více či méně těžce prosazovat, mladší pak již měly cestu v mnohém prošlapanou, i když každý institut bez výjimky s sebou přinášel něco originálního. Pro stanovení konkrétnějších závěrů je sledovaný vzorek bohužel příliš malý a rozhodně by však stálo za úvahu provedení širší sondy v této oblasti.

Chudé školské sestry Naší Paní

Chudé školské sestry Naší Paní přijaly při svém založení dva psané dokumenty, podle nichž se chtěly řídit: dvě století staré *Velké konstituce* sepsané Petrem Fourierem pro řád Kanovníček svatého Augustina (sestry de Notre Dame) a statuta, která pod názvem *Geist der Verfassung des religiösen Vereins der Armen Schulschwestern de Notre Dame zur Erziehung der weiblichen Jugend*³⁶⁰ sestavil pro vznikající společenství pater Job na základě odkazu zemřelého biskupa Wittmanna a Fourierových stanov, na což se výslovně odvolává.³⁶¹ Tento spis neobsahoval klasická řeholní pravidla, ale spíše květnatě stylizované úvahy a doporučení týkající se především vnitřního života sester, ale i otázek majetku či řízení a správy společenství.³⁶² Měl sloužit jako doplnění v mnohém již neaktuálních Fourierových konstitucí, kterých se sestry dlouhou dobu nechtěly vzdát. Právě zde je vysloven požadavek centralizovaného vedení školských sester pod svrchovaností generální představené, na nějž se Matka Terezie neustále odvolávala při pozdějším ostrém sporu s mnichovským arcibiskupem Reischem.³⁶³ Toto byla největší změna oproti starým pravidlům, jinak mnohé z původního přísného života sester de Notre Dame mělo zůstat zachováno. V listopadu 1835 byla Jobova statuta schválena řezenským biskupem jako úprava a doplněk Římem schválených *Velkých konstitucí* a v následujících letech skládaly sestry své řeholní sliby na tyto dva dokumenty. Bylo to jen

³⁶⁰ *Duch ústavy náboženského spolku Chudých školských sester de Notre Dame k výchově ženské mládeže*

³⁶¹ Srov. AKCHŠS Mnichov, *Geist der Verfassung des religiösen Vereins der Armen Schulschwestern de Notre Dame zur Erziehung der weiblichen Jugend*, nesign., s. 13.

³⁶² Kromě obsáhlého úvodu obsahují Jobova statuta šest částí: chudoba, škola, sesterství, sliby, ochrana (Schutzwehr – klauzura, modlitba, umrtvování, mlčení, oděv), vedení společenství. *Tamtéž*, s. 14-15.

³⁶³ Srov. kapitola II. 1. 4.

provizorní řešení a biskup Schwäbl vydal schválení s podmínkou, že během jednoho roku budou na jejich základě vypracovány řádné stanovy, stručnější a přehlednější, obsahující kromě duchovních záležitostí též jasně vymezená práva a povinnosti představené a učitelek, stejně jako podmínky přijímání řeholního dorostu a jiné praktické záležitosti.³⁶⁴ Matka Terezie opakovaně prosila o prodloužení lhůty s odůvodněním, že společenství se teprve pomalu rozvíjí a je nutné vše nejprve řádně vyzkoušet v praxi. Toto oddalování trvalo celých patnáct let a bylo určitým klidem před bouří; různost názorů na sporné otázky klauzury a způsobu řízení kongregace se projevovala stále zřetelněji a mnichovské představené muselo být jasné, že prosazení její koncepce vůbec nebude samozřejmé. Na nových stanovách se začalo pracovat, mimo jiné pod určitým nátlakem ze strany církevních i světských úřadů, teprve roku 1850. Místo vypracování zcela nového dokumentu se sestry rozhodly opět pro pouhý doplněk *Velkých konstitucí*. Práce se ujal rektor jezuitské koleje v Innsbrucku pater Rinn, který načas přesídlil do Mnichova a vše důkladně probíral s Matkou Terezií a spirituálem Siegertem. Z jeho pera vzešel *Grundriß der Ordensregel der Armen Schulschwestern*, který byl roku 1852 předložen v Římě. O práci na stanovách se též intenzivně zajímal arcibiskup Reisach. Posílal k Matce Terezií zkušené řeholníky, aby se s nimi mohla radit, a poctivě sledoval vývoj jednání o schvalování podobných institutů v Římě, přičemž se ještě více utvrdil v přesvědčení, že se Svatý stolec staví vůči úřadu generální představené spíše negativně, neboť v několika případech došlo k vážným neshodám s biskupy. Během této práce se oba protikladné názory vyhrotily a v lednu 1852 vypukl otevřený spor.

Arcibiskup Reisach nelenil a vypravil se osobně do Říma, aby zde vzal záležitost pevně do svých rukou. Matka Terezie se obrátila přímo na Pia IX. s prosbou o rozhodnutí celé záležitosti a k písemné žádosti přiložila též *Grundriß* ke schválení. Zároveň prosila všechny biskupy, v jejichž diecézích sestry působily, aby napsaly kongregaci „vysvědčení“, které by mohla předložit v Římě. Všichni se o působení školských sester vyjádřili pochvalně, přičemž biskupové z Řezna a Eichstättu přímo doporučili ponechání dosavadního způsobu jejich organizace. Řezenský biskup Valentin Riedl navíc v dopise adresovaném papeži prosil, aby se ke stanovám navrženým knížetem z Reisachu mohly před jejich schválením vyjádřit také sestry. Výrazným způsobem zasáhl ve prospěch kongregace také vratislavský biskup, kardinál Melchior von Diepenbrock³⁶⁵, jenž se obrátil na svého přítele knížete Gustava von Hohenlohe,

³⁶⁴ Viz M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 166.

³⁶⁵ Kardinál Diepenbrock byl dobrý známý biskupa Wittmanna a Matku Terezií znal ještě z dob, kdy jako civilní učitelka vyučovala na škole ve Stadtamhofu, kam sám v době svého pobytu v Řezně často chodil. Jeho zaangażovanost ve věcech kongregace je tedy zcela pochopitelná.

osobního komorníka Pia IX., aby na celou záležitost Svatého Otce upozornil a nedopustil, aby bylo něco schvalováno bez předchozího vyslechnutí názoru Matky Terezie. Kníže von Hohenlohe se věci aktivně ujal a po celou dobu vyjednávání stál pevně na straně kongregace. Jeho autorita tak sehrála v celém procesu významnou roli. Nakonec se z vlastního rozhodnutí chopily iniciativy též školské sestry a poslaly Svatému stolci žádost o kanonické dosazení Terezie Gerhardingerové za generální představenou.³⁶⁶

Do Říma Matka Terezie neodcestovala osobně,³⁶⁷ ale zastupováním zájmů kongregace v otázce schvalování stanov byl v srpnu 1852 pověřen kněz a bývalý student německé římské koleje dr. Bernhard Schels, který již nějaký čas působil v mnichovském mateřinci jako zpovědník a vychovatel dívčí mládeže a podílel se též na zpracování návrhu stanov, takže byl s celou věcí dobře obeznámen. Sekretář římské Kongregace pro záležitosti biskupů a řeholníků byl již informován od arcibiskupa Reisacha, ale ochotně vyslechl i opačný názor a zaujal zcela nestranné stanovisko. Doktoru Schelsovi sdělil, že Svatý stolec sestrám určitě neuloží pravidla, která samy nechtějí. Dr. Schels znovu oficiálně zažádal o církevní uznání institutu s názvem Chudé školské sestry de Notre Dame, o povolení řídit se *Velkými konstitucemi* Petra Fouriera, o schválení předloženého *Grundrißu* jako základu pro reformu těchto konstitucí, o potvrzení Matky Terezie jako generální představené a o ustanovení kardinálského protektora školských sester. V září 1852 se kardinálské kolegium touto záležitostí zabývalo a pověřilo papežského nuncia v Mnichově, aby jednal s oběma stranami. Knížeti Reisachovi byl předán *Grundriß* k vyjádření, stejně tak Matce Terezii zase arcibiskupův návrh stanov.

Mnichovská představená, již dost zdrcená z celé spletné záležitosti, která do značné míry vznikla kvůli ní, nechtěla nadále v této věci rozhodovat sama, ale zaslala obě navržené verze do všech řeholních domů kongregace, aby se sestry profesky svobodně vyjádřily, pro kterou z nich se chtějí rozhodnout. Tento překvapivě demokratický krok, jehož neobvyklost odpovídala výjimečnosti dané situace, vyzněl jednoznačně ve prospěch Matky Terezie a centralizovaného vedení. Výsledkem práce na připomínkování arcibiskupova návrhu bylo tedy jeho odmítnutí s poukazem, že školské sestry chtějí zůstat věrné vůli svých zakladatelů a že jim stačí, když budou působit pouze v těch diecézích, kde biskupům tento způsob řízení nebude vadit.³⁶⁸ Spolu s touto odpovědí obdržel nuncius v listopadu 1852 také rozšířený a pře-

³⁶⁶ Srov. M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 184-187.

³⁶⁷ Ziegler udává pouze, že osobně odjet nemohla, aniž by uváděla důvody. S největší pravděpodobností odjet chtěla, ale nedostala povolení vycestovat, neboť zcela určitě se z tohoto důvodu do Říma nevydala na podzim 1852, kdy Ziegler poznamenává, že její žádost o cestovní povolení byla opět marná. Srov. *Tamtéž*, s. 192.

³⁶⁸ Srov. *Tamtéž*, s. 191.

pracovaný *Grundriß*, podepsaný od devíti biskupů,³⁶⁹ s příloženou prosbou o církevní schválení institutu a ponechání jeho dosavadní organizace, kterou formuloval vratislavský kardinál Diepenbrock. Začátkem roku 1853 se v Římě začalo na záležitosti intenzivněji pracovat, přičemž jmenovaný konzultor P. Capelli vzal za základ návrh stanov zpracovaný kongregací, nikoli arcibiskupem, což posílilo šanci na uznání centralizovaného vedení. Nemínil ovšem *Grundriß* přímo schvalovat, chtěl jej pouze předepsat jako základ pro nutnou reformu Fourierových konstitucí. K rozhodnutí ve věci školských sester došlo na sezení kardinálů 11. prosince 1853,³⁷⁰ avšak výsledek byl držen v tajnosti. Teprve o půl roku později, 1. června 1854,³⁷¹ obdržela mnichovská představená dekret oznamující církevní schválení kongregace, v němž mimo jiné stálo, že „zbožné společenství, v němž jsou skládány jednoduché sliby, stojí pod svrchovaností generální představené, aniž by však jednotlivé domy byly vyňaty z jurisdikce diecézního biskupa“.³⁷² Ohledně stanov dala Kongregace biskupů a řeholníků patřičné instrukce k jejich vypracování, které ovšem vycházely z kongregací předloženého *Grundrißu*. Terezie Gerhardingerová byla tímto dekretem jmenována generální představenou a ustanovení kardinála protektora bylo přislíbeno. Dekret tedy splňoval všechny požadavky dr. Schelse a krátce nato se vztahy mezi arcibiskupem Reisachem a Matkou Terezií načas uklidnily.³⁷³

V následujících měsících se v mnichovském mateřinci opět pracovalo na stanovách. Nyní již bylo jasné, že varianta ponechání původních *Velkých konstitucí* sester de Notre Dame

³⁶⁹ Navržené stanovy podepsali biskupové z Vratislavi, Řezna, Eichstättu, Pasova, Würzburgu, Paderbornu, Litoměřic, Českých Budějovic a Prahy. Srov. *Tamtéž*, s. 192. Celá věc je ovšem poněkud sporná a nelze říci, že by všichni byli s celou záležitostí důkladně seznámeni a stáli na straně kongregace. Objížďení biskupství za účelem získání podpisů bylo svěřeno sestře Margaritě Wiedemannové, která se většinou zdržela jen krátce, takže biskupové neměli čas vše promyslet a někteří z nich podepsali bez většího rozmýšlení pouze z toho důvodu, že viděli podpisy svých kolegů z ostatních diecézí. Českobudějovický kanovník Vojtěch Mokrý napsal v dopise Gabrielu Schneiderovi, že sestra Margarita předložila biskupovi exemplář stanov k podepsání a ještě ten den večer chtěla odcestovat, takže biskup, který nic nevěděl o sporu mnichovského episkopa s generální představenou a neměl čas se o ničem informovat, podepsal pouze na základě předchozího souhlasu z Prahy a Litoměřic. Kníže Reisach byl následně souhlasem českých biskupů nepříjemně dotčen (*unangenehm berührt*). AKŠS Hradec Králové, *Gedenkbuch* I, s. 71, Opis dopisu Vojtěcha Mokrého z 18. 2. 1852. Srov. též J. BERAN, *Gabriel Schneider* I, s. 148, pozn. 207. Nutno říci, že to byl určitý taktický a ne zcela férový tah ze strany kongregace. Zarážející je i velmi krátká doba, v níž toto všechno proběhlo: začátkem září se kardinálské shromáždění rozhodlo předat obě verze k vyjádření, 17. září již kardinál Diepenbrock podepsal rozšířený *Grundriß* a sepsal přímluvný dopis, během následujícího měsíce pak byly shromážděny ostatní podpisy. Přepracovaný *Grundriß* byl tedy buď sestaven neuvěřitelně rychle během několika dní, nebo se na něm pracovalo již v době před kardinálským sezením, což je ovšem poněkud nelogické, neboť v tu dobu bylo zároveň oficiálně zažádáno o schválení jeho první verze.

³⁷⁰ Předtím byla již v květnu pro tento rok povolena oblačka a skládání slibů.

³⁷¹ Důvodem dlouhého vyčkávání bylo hledání vhodného způsobu zveřejnění tak, aby nevyznělo zcela proti zájmům mnichovského arcibiskupa, v jehož neprospěch kardinálské rozhodnutí padlo. Totéž se opakovalo o několik let později se schvalováním stanov – viz níže.

³⁷² „Die fromme Genossenschaft, in der einfache Gelübde abgelegt Arden, steht unter der Oberleitung einer Generaloberin, ohne daß jedoch die einzelnen Häuser von der Jurisdiktion des Diözesanbischofes ausgenommen sind.“ Celé znění dekretu viz M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 198.

³⁷³ Arcibiskup sám předsedal v červnu 1854 obřadům oblačky a skládání slibů.

se zvláštním doplňkem obsahujícím změny v Římě neprojde. Pro povahu Matky Terezie však bylo příznačné, že se snažila v nově sestavovaných konstitucích využít co možná nejvíc z původních přísných nařízení ohledně disciplíny a domácího pořádku, stejně jako napodobila i podrobný styl, kdy vše bylo do detailu rozpracováno a vysvětleno. Po skončení práce byly nové stanovy opět předány několika biskupům k posouzení a dobrozdání a následně v červnu 1855 předány prostřednictvím mnichovského nuncia Svatému stolci ke schválení. Mezitím však vypukla nová vlna sporu s arcibiskupem, který při jedné návštěvě v mateřinci žádal, aby mu byly předány papežské instrukce i již vypracované nové kapitoly stanov. Matka Terezie to odmítla s odůvodněním, že obdržela od nuncia pokyn ukázat biskupům pouze schvalovací dekret, nikoli však instrukce. To ovšem knížete Reisacha opět utvrdilo v názoru, že její generální představená v záležitosti schvalování stanov vědomě obchází. V prosinci 1855 byl arcibiskup Reisach jmenován kardinálem papežské kurie a krátce nato přesídlil do Říma, kde měl velký prostor k ovlivňování dalších jednání.

Následující dva roky uběhly, aniž se cokoli událo, a tak se nakonec Matka Terezie rozhodla poslat do Říma dvě sestry, které měly kongregaci zastupovat. Do Věčného města se v březnu 1858 odebrala již několikrát jmenovaná sestra Margarita Wiedemannová, pravá ruka generální představené, s jednou průvodkyní.³⁷⁴ Navštívily kardinála Reisacha, který jim přes přátelské přijetí dal jasně najevo, že trvá na svém původním přesvědčení, a knížete von Hohenlohe, který se stejně jako před několika lety záležitosti ochotně ujal. Na konci dubna byly přijaty na audienci u Pia IX., který slíbil brzkou aprobaci stanov. V červnu byly stanovy vytištěny a rozdány kardinálům. Konzultorem byl jmenován opět P. Capelli, ovšem brzy se zjistilo, že stanovy jsou již někým „neznámým“ konzultovány a P. Capelli dostal k posouzení pouze přílohu. Na konci září proběhlo sezení, na němž kardinálové stávající verzi konstitucí neschválili a doporučili ji konzultorovi k úplnému přepracování s odůvodněním, že pravidla jsou příliš dlouhá a neodpovídají papežským instrukcím, generální představená si osobuje příliš mnoho práv, která dosud žádný ženský řád neměl a která nesouhlasí s církevními zákony.³⁷⁵ Záležitost se tedy opět protáhla. Novým konzultorem byl znovu ustanoven P. Capelli, který do března 1859 celé stanovy přepracoval. Již v prosinci 1858 však ujistil obě sestry, že pravidla sice potřebují zcela novou formu a úpravu, ale jejich obsah že ohrožen není. Na jaře byly stanovy opět vytisknuty a rozdány kardinálům a 5. června 1859 je kolegium schválilo na

³⁷⁴ Jméno této druhé sestry Ziegler ani neuvádí a do centra pozornosti staví pouze sestru Margaritu, budoucí generální představenou, byť je zřejmé, že v Římě aktivně spolupracovaly obě. V pramenech řeholních kongregací je to bohužel poměrně častý jev, který odrážel tehdejší skutečný stav a roli, jakou hrála „paní představená“ na rozdíl od řadových sester.

³⁷⁵ Srov. M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 205.

šest let. Teprve poté dostala sestra Margarita do ruky jejich nové znění a zjistila, že celá reforma spočívala ve výrazném zkrácení a novém dělení textu. Otázka neznámého konzultora byla vyřešena a je skutečně překvapující, jak opatrně, důvtipně a citlivě Svatý stolec v záležitosti postupoval, aby nebyla poškozena ani jedna strana. Stanovy vypracované Matkou Terezií svěřil ke konzultování kardinálu Reisachovi a k jejich schválení napoprvé nedošlo, vzhledem k jeho připomínkám, ale i k jiným závažným nedostatkům, především formálního rázu. Po jejich kompletním přepracování příslušníkem vatikánské kurie to však již nebyly ony sestrami vypracované stanovy, k nimž měl kardinál Reisach záporný postoj, a nebylo možné již nic namítat.

Po uplynutí šestileté zkušební doby se sestra Margarita s další (opět nejmenovanou) sestrou v březnu 1865 vydala znovu do Říma, kde za pomoci kardinála protektora³⁷⁶ byla nečekaně rychle³⁷⁷ vyřízena záležitost definitivního schválení stanov, takže 5. srpna 1865 již v dopise oznamovala do Mnichova, že konstituce školských sester obdržely definitivní aprobaci. Stanovy přepracované P. Capellim tak vstoupily ve všeobecnou platnost a byly v evropské části kongregace používány až do dvacátých let 20. století, kdy si vydání *Kodexu kano-nického práva* vyžádalo jejich revizi.

Velmi brzy se však ukázalo, že schválené stanovy chudých školských sester, které velmi silně odrážely vliv starých potridentských *Velkých konstitucí* i poněkud přísného pojetí řeholního života první generální představené, nejsou příliš vhodné pro americké sestry. Již za života Matky Terezie se objevily neshody ve třech základních bodech: volnější klauzura, výuka chlapců a samospráva amerických provincií. Američanky trvaly na úpravě stanov, neboť stávající pravidla, která nemohly dodržovat, jen posilovala nejistotu a zmatky v komunitách. Zakladatelka s těmito změnami nesouhlasila a dala pouze ústní svolení, aby v prvních letech, než se situace ustálí, vyučovaly sestry i chlapce a v případě nutnosti opouštěly své konventy. Sestra Karolina Friešová, která stála v čele amerických řeholnic, konzultovala plánované změny s americkými biskupy a byla ochotná žádat o souhlas v Římě i v případě neudělení dobrozdání z Mnichova. Nakonec ale začala vše intenzivněji řešit až po smrti Matky Terezie. Na generální kapitule předložila návrh na doplněk (přílohu) stanov pro sestry v USA, vůči kterému sice měla velké výhrady i nová generální představená sestra Margarita, nakonec však byl s jistými změnami a přičiněním patera Matthiase Abbelena, spirituála sester v USA, roku

³⁷⁶ Protektorem Chudých školských sester Naší Paní byl již v červnu 1859 jmenován kardinál Paracciani-Clarelli. *Tamtéž*, s. 208.

³⁷⁷ V té době leželo v Římě rozjednaných 49 žádostí o schválení stanov ženských kongregací. *Tamtéž*, s. 210.

1880 v Římě schválen. Došlo ke zřízení amerického komisariátu³⁷⁸ a ke zmírnění klauzury; výuka chlapců v textu zmíněna nebyla, což pro americké sestry prakticky znamenalo tichý souhlas.³⁷⁹

Na římskou výzvu k přepracování stanov podle nového *Kodexu kanonického práva*³⁸⁰ zareagovaly chudé školské sestry velmi rychle. V průběhu roku 1918 a v prvních měsících léta následujícího pracovaly členky generální rady spolu s provinciálem františkánů, církevním právníkem paterem Heribertem Holzapfelem intenzivně na úpravě původních *Stanov 1865*. Jednotlivé přepracované části byly v několika exemplářích vytištěny a postupně rozeslány provinciálním představeným do Bavorska, Pruska a Rakouska³⁸¹ a na generální komisariát do Milwaukee v USA k vyjádření. Do listopadu byly pozměňovací návrhy zapracovány a v prosinci 1919 putoval latinský překlad upravených stanov do Říma. Schvalovací proces trval téměř pět let, neboť poněkud netradičně pojatá forma i některé konkrétní body vzbudily u kardinálů rozpaky.³⁸² Vedení kongregace prosilo o zprostředkování a přímluvu několik vlivných prelátů a významnou úlohu sehrál i kardinál-protektor, kterého chudé školské sestry již od šedesátých let 19. století v Římě měly,³⁸³ takže v červnu 1924 byly stanovy s drobnými změnami schváleny.³⁸⁴ Tyto *Stanovy 1924* zůstaly v platnosti až do II. vatikánského koncilu, pouze roku 1958 do nich byly po schválení z Říma doplněny změny odhlasované na generální kapitule o dvě léta dříve, které se týkaly přestěhování generalátu do Říma a zrušení rozdělení řeholnic na učitelky a domácí sestry.³⁸⁵

Školské sestry de Notre Dame

³⁷⁸ Viz kapitola II. 4.

³⁷⁹ Na zákazu výuky chlapců trval Řím pevně ještě na začátku 20. století při schvalování stanov sester notredamek – viz kapitola II. 2. Nedalo se tedy čekat, že ji Američankám přímo dovolí, a sestry mohly považovat za úspěch, že ji výslovně nezakázal. Podrobněji k „americkému dodatku“ z roku 1880 srov. Theresia KNIPPSCHILD, *Die Ordensregel der Armen Schulschwwestern von U.L.F. Historische Entwicklung, Zulassungsarbeit zum I. Staatsexamen*, Ludwig-Maximilians-Universität München, Katholisch-Theologische Fakultät, 1994, s. 77-82.

³⁸⁰ Práci na novém *Codex iuris canonici (CIC)* zahájil papež Pius X. již v roce 1904. Po dvanácti letech (1916) oznámil jeho nástupce Benedikt XV. dokončení práce, za další dva roky kodex vstoupil v platnost. Pro život církve vytvořil jednoznačnější společný základ, zesílila se vazba na Řím a omezila dosavadní práva metropolitů. Tento kodex se různým způsobem dotkl většiny katolíků, přestože většina z nich do něj v životě nenahlédla. Zatímco řadoví věřící pocítili na vlastní kůži především důsledky nově formulovaného manželského práva, řeholních osob se kodex týkal v tom smyslu, že bylo třeba upravit stanovy tak, aby odpovídaly změněným požadavkům. Srov. Roland FRÖHLICH, *Dva tisíce let dějin církve*, Praha 1999, s. 213.

³⁸¹ Maďarská provincie byla vynechána kvůli nepokojům v zemi spojeným s vyhlášením republiky rad, nakonec však tamější provinční představená přijela v listopadu 1919 do Mnichova, takže se ještě stihla ke stanovám vyjádřit před jejich odesláním do Říma. AKCHŠS Mnichov, *Ordenschronik* III, nesign., s. 244-245.

³⁸² Problematická se ukázala být zejména kapitola o vztahu kongregace k jejímu spirituálovi, která nakonec byla ze stanov vyřazena. *Tamtéž*, s. 343.

³⁸³ V době schvalování upravených stanov byl kardinálem-protektorem mnichovských chudých školských sester G. von Rossum.

³⁸⁴ Podrobněji AKCHŠS Mnichov, *Ordenschronik* III, s. 344-345.

³⁸⁵ T. KNIPPSCHILD, *Die Ordensregel*, s. 77.

První stanovy českých notredamek vzešly z pera jejich zakladatele Gabriela Schneidera. Sestavil je krátce před první obláčkou v Hyršově v srpnu 1853, přičemž jedinou předlohou mu zřejmě byly Fourierovy *Velké konstituce*, které dostal při své návštěvě v Mnichově od arcibiskupa Reisacha. Bavorské sestry si své stanovy z Hyršova odnesly a měly zakázáno je Schneiderovi ukázat,³⁸⁶ ale i kdyby mu je byly poskytny, stejně by se o mnoho více nedozvěděly, neboť tehdy (jaro 1853) mohly mít sestry u sebe s největší pravděpodobností pouze statuta patera Joba a Fourierovu řeholi; první varianta výše uvedeného *Grundrißu* byla v té době teprve posuzována v Římě. Tyto první provizorní stanovy jsou velmi stručné, spíše jen nastiňující základní body, které měly být do budoucna dále rozpracovány.³⁸⁷ Schválil je českobudějovický biskup Jan Valerián Jirsík 2. srpna 1853, tedy necelé dva týdny před faktickým založením kongregace, s dodatkem, že to, co zde chybí, by se mohlo doplnit z konstitucí Kongregace Dcer nejsvětějšího Srdce Ježíšova.³⁸⁸ Během několika dalších let pracoval Gabriel Schneider na doplnění původních stanov. Přesné datum jejich dokončení není známo, ale musely být hotovy nejpozději roku 1858, kdy Schneider již pomýšlel na schválení z Říma. Původních několik odstavců se rozrostlo na 127 stran, celá pravidla se dělila na osm částí s mnoha podkapitolami a toto dělení pak bylo s určitými změnami zachováno i v dalších úpravách. Nyní měl Schneider k dispozici též stanovy rottenburských školských sester,³⁸⁹ které zřejmě získal od mnichovského arcibiskupa. Od nich převzal název pro latinský překlad svých stanov (*Regula congregationis pauperum sororum scholarum B.M.V.*).³⁹⁰ Prameny uvádí, že opis těchto konstitucí byl rozeslán na jednotlivé filiálky, ale o českém překladu nehovoří; na ten si musely české sestry ještě dobrých dvacet let počkat.³⁹¹ Do Říma byl pravděpodobně zaslán dopis s prosbou o schválení, neboť dne 16. dubna 1858 vydal papež Pius IX.

³⁸⁶ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, inv. č. I. 16, rukopis *Geschichte unserer hl. Regel*, s. 1 (dále jen *Geschichte*).

³⁸⁷ Skládají se z dvanácti paragrafů: 1) Účel družiny a prostředky k jeho dosažení, 2) Podřízení sester diecéznímu biskupovi, 3) Sliby – jejich trvání, vystoupení, propuštění, 4) Roztřídění družiny, 5) Poslušnost, 6) Chudoba, 7) Čistota, 8) Noviciát, 9) Pobožnosti a cvičba v pokání, 10) Klausura, 11) Povinnost zachovávat stanovy, 12) Profesní formule. Srov. *Stanovy 1853*.

³⁸⁸ Stanovy této kongregace byly vydány ve Vídni roku 1846. AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, *Geschichte*, s. 1.

³⁸⁹ Viz kapitola II. 1. 4.

³⁹⁰ Doslova: „... entnommen der Regel der armen Schulschwestern von U.L.F. in Rottenburg, Königreich, Württemberg.“ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, *Geschichte*, s. 2. Původně psal Schneider německy a dal stanovám dlouhý název: *Constitutionen der Töchter der seligsten Jungfrau Maria in Böhmen gegründet 1853 unter dem Namen Armen Schulschwestern von dem hochgebornen, hochwürdigsten Herrn Johann Valerian Jirsík, durch Gottes und des Apostolischen Stuhles Gnade Bischof zu Budweis* (Konstituce Dcer blahoslavené Panny Marie v Čechách založených pod názvem Chudé školské sestry vysoce urozeným velebným pánem Janem Valeriánem Jirsíkem, z milosti Boží a Apoštolského Stolce biskupem budějovickým). Tamtéž, *Geschichte*, s. 1.

³⁹¹ Poprvé přeložil stanovy do češtiny kanovník František Kořan, zpovědník sester v Praze U sv. Anny, po jejich schválení českými biskupy roku 1876. Zda existovaly předtím nějaké neoficiální překlady pro české sestry, není známo. Srov. *Tamtéž*, s. 5.

pochvalné breve, což byl tradičně první krok ve zdlouhavém procesu schvalování řeholního institutu.³⁹² Typickou netrpělivost Gabriela Schneidera, která se často projevovala i v jednáních předcházejících založení kongregace,³⁹³ krotil biskup Jirsík v dopise z 27. ledna 1859: „...*V Římě to nejde moc rychle, jedná-li se o to zavést do Církve nový řád! Nejprve se musí sebrat zkušenosti a vše ponechat v řádu několik let, než se jeho stanovy schválí...*“³⁹⁴

Než byla otázka schválení pravidel z Říma znovu otevřena, došlo ke dvěma důležitým událostem: roku 1861 vznikla samostatná uherská provincie v Kaloči a o šest let později zemřel Gabriel Schneider, který až dosud v této věci vyvíjel hlavní iniciativu. Nyní přešel tento úkol plně na generální představenou a její rádkyně. Česká a uherská generální představená se dohodly, že o schválení stanov zažádají v Římě společně, proto 14. února 1869 přivezl prelát Kubinský do horažďovického mateřince k nahlédnutí knihu stanov uherských sester, které v nich po svém osamostatnění udělaly několik změn. Bylo třeba, aby se obě strany dohodly na společném znění, a tak dne 4. dubna 1869 odjela generální představená Jana Nepomucena Grallová spolu se superiorem kongregace Františkem Šmatem do Prahy, kam o dva dny později přicestovala též uherská generální představená Terezie Franzová v doprovodu sestry Remigie Stockingerové (nejstarší sestry kongregace, která měla obláčku ještě v Mnichově) a dómského preláta Kubinského.³⁹⁵ Společný úkol spočíval v úpravě stanov tak, aby mohly být předloženy k posouzení – nejprve od diecézních biskupů. K dispozici byly nadále stanovy školských sester z Rottenburgu a nyní též i nové stanovy mnichovských školských sester z roku 1865, nicméně obě generální představené se rozhodly použít původní pravidla sestavená G. Schneiderem.³⁹⁶ Ve většině bodů panovala shoda, problém nastal v otázce volby generální představené. Zatímco se česká strana přidržela Schneiderovy rady a požadovala volbu nejvyšší představené omezenou na šest let, uherské sestry trvaly na doživotní volbě.³⁹⁷ Nakonec bylo rozhodnuto, že tato věc zůstane v pravidlech obou provincií rozdílná, pokud to Svatý stolec odsouhlasí.³⁹⁸ První pokus o dohodu se tedy nesetkal s takovým výsledkem, jaký byl původně očekáván, a obě strany patrně vycítily určité odchylky ve směru, jímž se obě řeholní

³⁹² Připomínáno v *Dekretu o schválení účelu kongregace* papežem Lvem XIII. z 13. 1. 1896. AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, inv. č. I. 8 – C 1.

³⁹³ Srov. kapitola II. 1. 4.

³⁹⁴ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, *Geschichte* (český krácený překlad), s. 3.

³⁹⁵ Srov. Tamtéž, *Pamětní kniha I*, s. 140.

³⁹⁶ Srov. Tamtéž, kart. Dějiny sv. stanov, *Geschichte*, s. 3.

³⁹⁷ Sestry v Uhrách se přidržely koncepcie mnichovských školských sester zřejmě z toho důvodu, že sestra Terezie Franzová byla výraznou osobností, podobně jako Terezie Gerhardingerová v Mnichově. Horažďovické sestry žádný podobný „sloup“ neměly a o doživotní volby generální představené, která má již na první pohled více nevýhod než výhod, se celkem logicky obávaly.

³⁹⁸ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha I*, s. 140.

společenství ubírala.³⁹⁹ Pražská jednáni v dubnu 1869 tak představovala poslední větší krok ve společném postupu obou sesterských institucí. Další osudy uherských stanov a celé tamní kongregace nejsou v písemnostech horažďovického mateřince až na několik drobných zmínek zachyceny. Po odchodu první generace sester se kontakty dost omezily, přesto však nevymizely úplně, neboť ještě roku 1918 připomíná kronika, že obláčky v Horažďovicích 6. srpna se zúčastnila i generální představená z Kaloče sestra Bernarda Bleilöbová s jednou spolusestrou, „jejichž milou návštěvou se vroucněji upevnil svazek sesterské lásky a jednoty mezi oběma spřízněnými kongregacemi.“⁴⁰⁰

Verze stanov vzešlá ze společné česko-uherské schůzky se stala základem pro první schválení na úrovni diecézí. Ještě roku 1869 byly vytištěny v uherské Pešti, a to německo-latinsky. Čtyři exempláře zaslala uherská generální představená do Čech, aby byly předloženy biskupům.⁴⁰¹ Věc se však ještě značně protáhla, mimo jiné kvůli úmrtí české generální představené Jany Nepomuceny roku 1871, a tak teprve v roce 1874 její nástupkyně sestra Kassiana Prajerová znovu otevřela problematiku stanov. Po jejich důkladném prostudování přeformulovala za asistence superiora Františka Šmata některé body, a poté předala pravidla k posouzení dvěma na sobě nezávislým osobám – jezuitovi Theodorovi Mundemu a bývalému Schneiderovu spolupracovníku pateru Raimundu Obermüllerovi.⁴⁰²

Nabízí se otázka, proč nebyly stanovy zaslané z Uher hned předloženy biskupům, jak bylo dohodnuto na jednání roku 1869, a proč se po pěti letech znovu přistoupilo k jejich revizi. Je možné, že výsledek česko-uherské schůzky českou stranu příliš neuspokojil, mohlo zde dojít k určitým kompromisům, o kterých není v pramenech řeč, nebo měly české sestry pocit,

³⁹⁹ Rozdílné nasměrování obou kongregací bylo způsobeno jednak odlišným regionem, hmotným zabezpečením (uherské sestry byly výrazně podporovány místním arcibiskupem a po materiální stránce na tom byly zpočátku mnohem lépe než jejich české „kolegyně“), ale i rozdíly v povahách obou prvních generálních představených. (Na rozdíl od naprosté většiny sester pocházela uherská generální představená M. Terezie Franzová z vyšších společenských vrstev. Narodila se v Drážďanech v původně protestantské rodině a její otec byl kapelníkem na dvoře saského knížete. Jakým způsobem se dostala ke Gabrielu Schneiderovi, není známo. Její matka, která byla přítomna na obláčke své dcery v Hyršově 15. 8. 1853, se rozhodla přestoupit na katolickou víru a o několik dní později byla v hyršovském kostele pokřtěna. AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, rok 1853.) Velkou roli sehrálo též postupné slábnutí vlivu Gabriela Schneidera v uherské provincii, zatímco pro české notredamky představoval tento kněz neotřesitelnou autoritu, podobně jako biskup Wittmann či pater Job pro sestry v Mnichově.

⁴⁰⁰ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha* III, s. 170. Hyršovská kronika zmiňuje k roku 1867 návštěvu uherské generální představené Terezie Franzové, které zřejmě místo jejího vstupu do řehole přirostlo k srdci, neboť na něj pamatovala občasnými finančními i jinými dary (např. příspěvek 25 zlatých na koupi piana roku 1900, darování soch svatého Josefa a Antonína roku 1897). Hyršov též navštívila její nástupkyně sestra Bernarda Bleilöbová, když se roku 1912 vrátila do staré vlasti na pohřeb své matky. *Tamtéž*, rok 1867, 1897, 1900 a 1912. Terezie Franzová byla též přítomna oslavám 25. výročí kongregace v srpnu 1878 v Horažďovicích. *Tamtéž*, *Pamětní kniha* I, s. 186.

⁴⁰¹ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, *Geschichte*, s. 3.

⁴⁰² *Tamtéž*, s. 4.

že se na nových konstitucích více podílela uherská strana, o čemž by svědčilo i místo, kde byly dány do tisku. Každopádně si jimi vedení horažďovického mateřince z nějakého důvodu nebylo jisté, takže raději celou věc opět oddálilo. Biskupové čtyř českých diecézí obdrželi stanovy až po generální kapitule roku 1875, kde proběhlo jejich další podrobné zkoumání (již po korekturách dvou výše zmíněných duchovních), a po schůzce, na níž pozval českobudějovický biskup J. V. Jirsík dopisem z 9. 11. 1875 generální představenou a superiora Františka Šmata.⁴⁰³ Zde byly provedeny opravy několika bodů. Vyjádření všech metropolitů bylo zasláno do Českých Budějovic do začátku července následujícího roku,⁴⁰⁴ a tak 7. 7. 1876 zaslal biskup Jirsík schválené stanovy do mateřince, k čemuž se kongregační kronika vyslovuje následovně: „Jedenáctého července 1876, na svátek bl. Petra Forerského, dostaly jsme pravidla schválená všemi českými episkopáty. P. František Schönbeck, ředitel škol u sv. Anny v Praze, přeložil je do češtiny. Dp. spirituál Kořan překlad opsal a zaslal ke schválení českobudějovickému biskupovi. Poté daly jsme je vytisknouti v obou zemských jazycích a každá sestra dostala knihu sv. pravidel k svátku nejsv. Jména Ježíš v roce 1877.“⁴⁰⁵

Vydáním prvních tištěných pravidel schválených v celé oblasti působnosti kongregace byla uzavřena první etapa na cestě ke konečnému schválení institutu. Nastala desetiletá pauza, kterou ukončila generální kapitula v roce 1887, jež se usnesla předložit pravidla ke schválení Svatému stolci. Ke stávajícím konstitucím byly doplněny poznámky se změnami⁴⁰⁶ a 16. května 1890 je kongregace zaslala do Říma pateru Karlu Dilgskronovi, generálnímu konzultoru redemptoristů, který byl ochoten stanovy pročíst a upravit podle římských požadavků.⁴⁰⁷ Patnáctého října téhož roku zaslal P. Dilgskron ukončenou práci zpět do Čech.⁴⁰⁸ Po dalších drobných úpravách byla pravidla schválena generální kapitulou v srpnu 1891 a zaslána k opětovnému schválení všem biskupům, tentokrát i do Brna, neboť v této době již existovaly filiálky na jižní Moravě. Právě brněnský biskup zkoumal stanovy velmi přísně a v dopise z 24. 11. 1891 se vyjádřil k řadě bodů.⁴⁰⁹ Po schválení všemi ordinariáty přeložili Alois Jirák

⁴⁰³ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, inv. č. I. 7 – A 1, *Dopis J. V. Jirsíka z 9. 11. 1875*.

⁴⁰⁴ Srov. Tamtéž, *Geschichte*, s. 4.

⁴⁰⁵ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha I*, s. 177.

⁴⁰⁶ Předtím byly znovu důkladně prostudovány Fourierovy *Velké konstituce* a stanovy mnichovských školských sester.

⁴⁰⁷ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha II*, s. 92.

⁴⁰⁸ V generálním archivu v Hradci Králové jsou uloženy 2 německé rukopisy této pracovní verze.

⁴⁰⁹ Námitky vznesl např. proti názvu *Regel*: „...andere Kongregationen haben nur ‚Statute‘ oder ‚Konstitutionen, ...“ dále nesouhlasí s bodem, že sestry nejsou pod hříchem zavázány ke klauzuru a že pravidla sama o sobě nezavazují pod hříchem („...ihre Regel an und für sich unter keiner Sünde verbindet...“), to se mu zdá mylné („beirrend“) a svůj názor dokládá na znění slibové formule. (Nicméně tento bod z teologického hlediska v pořádku byl, neboť jej shodně obsahují Římem schválené stanovy všech tří studovaných kongregací.)

a Josef Jelínek z Českých Budějovic konstituce do latiny, český překlad pořídil opět František Schönbeck za asistence Msgre. Antonína Skočdopoleho.⁴¹⁰

Roku 1893 napsala generální představená Cyrila Maršíková do Říma prosbu o schválení stanov, kterou odeslala spolu s přímluvnými listy všech zaangażovaných diecézních biskupů a latinským překladem konstitucí. O tři roky později, 17. ledna 1896, došel do Horažďovic dekret o schválení prvního stupně, tedy účelu kongregace.⁴¹¹ Spolu s dekretem byly zaslány poznámky ke stanovám, tak zvané *Animaadversiones*, které v Římě posoudila Kongregace pro záležitosti biskupů a řeholníků.⁴¹² Obsahovaly 35 bodů, které se vyjadřovaly ke všem hlavním tématům obsaženým v konstitucích.⁴¹³ Opravu měl provést z pověření této kongregace českobudějovický biskup. Některé navržené korektury však nebyly pro zdejší poměry přijatelné, proto se biskup znovu obrátil do Říma s prosbou, aby jisté body směly být upraveny s ohledem na místní situaci.⁴¹⁴ Kronika uvádí i poplatek 84 zlatých, který byl v Římě za přezkoumání stanov účtován.⁴¹⁵ Otázku, proč se za takovou věc musí platit, zodpovídá průvodní dopis Msgre. Františka Zapletala z české koleje v Římě, který měl na starosti odeslání *Dekretu laudis* na českobudějovický ordinariát: „Poplatků jsem zaplatil 162 líry. Summa to na oko dosti značná, ale uváží-li se, že několik referátů z téhle záležitosti bylo vypracováno a tištěno na rozdání mezi Pány kardinály a konzultory, myslím, že nikoli přehnaná.“⁴¹⁶

Po dokončené úpravě podle *Animaadversiones* putovaly konstituce znovu k P. Dilgskronovi, který je po čase zaslal zpět s novými korekturami.⁴¹⁷ Nová jednání s Římem však počkala až na začátek dalšího století. Během roku 1902 shromáždilo vedení kongregace podklady, které bylo nutné zaslat Apoštolskému stolci. Kromě krátkých dějin kongregace,

Podrobněji AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, inv. č. I. 7 – D, *Dopis brněnského biskupa Bauera z 24. 11. 1891*.

⁴¹⁰ Bylo vytištěno 50 latinských exemplářů, z nichž tři zaslal českobudějovický biskup Martin Říha do Říma spolu s jedním výtiskem českým a jedním německým. Během dalších několika let bylo do Říma postupně odesláno ještě dalších deset latinských výtisků. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha II*, s. 95.

⁴¹¹ Schvalování každého řeholního institutu Apoštolským stolcem má 3 stupně: I. stupeň (*Decretum laudis*) – schválení a doporučení účelu a cíle institutu, II. stupeň - uznání a potvrzení společenství za kongregaci, III. stupeň - definitivní schválení stanov. Srov. AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, *Geschichte*, s. 9.

⁴¹² *Animaadversiones* – poznámky konzultorů pro aprobaci řeholních družin a jejich konstitucí. Jsou to spíše autoritativní pokyny těchto konzultorů týkající se některých jednotlivých předpisů v konstitucích, kterými dávají najevo, že tyto články je neuspokojují a mají být změněny, přičemž přijatelná verze je nastíněna. Tamtéž, inv. č. I. 9 – B, *Poznámky k Animaadversiones*.

⁴¹³ Jsou zde poznámky ohledně vyučování (zákaz výuky chlapců), doby skládání slibů, poslušnosti biskupovi, povinných modliteb, voleb a generálních kapitul atd. Tamtéž, inv. č. I. 9 – C, *Animaadversiones* (rukopis českého překladu z 9. 2. 1896).

⁴¹⁴ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha II*, s. 139.

⁴¹⁵ Kongregace odeslala 100 zlatých s poukazem, že přebytky jsou pro tamní českou kolej. *Tamtéž*.

⁴¹⁶ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, inv. č. I. 12 – D 1, *Dopis F. Zapletala z 14. 1. 1896*.

⁴¹⁷ *Tamtéž*, inv. č. I. 10, *Německý rukopis stanov opravených P. Dilgskronem*.

zprávě o činnosti, personálním stavu a výši movitého i nemovitého majetku se jednalo o doporučující listy všech diecézních biskupů.⁴¹⁸ Tyto dokumenty předal spirituál kongregace Antonín Polánský spolu s opravenými latinskými stanovami a žádostí o schválení 18. ledna 1903 českobudějovickému biskupovi, aby je odeslal do Říma. Vyřízení tentokrát trvalo pouze půl roku a 3. července obdržela kongregace papežský dekret apoštolského schválení institutu jako kongregace s jednoduchými sliby pod správou generální představené. Dekret obsahoval též schválení stanov „*per modum experimenti*“ (na zkoušku) na 3 roky.⁴¹⁹ Po uplynutí těchto tří zkušebních let se podobně jako předtím znovu shromáždily všechny nutné písemnosti, které byly spolu s prosbou o definitivní schválení koncem května 1907 předloženy na biskupskou konzistoř v Českých Budějovicích a následně zaslány do Říma,⁴²⁰ kde tentokrát příliš nepospíchali. Dekret o definitivním schválení stanov kongregace byl podepsán v Římě 15. dubna 1909 a na českobudějovické biskupství došel až 5. července, o čemž svědčí dva telegramy, zřejmě nezávisle na sobě odeslané obratem do horažďovického mateřince.⁴²¹ Dekret dorazil do mateřince 24. července 1909. Na poděkování se konalo svátostné požehnání a slavné *Te Deum*. První výtisk stanov vázaný v červeném plyši se zlatým vzorem byl v předvečer svátku Jména Ježíš roku 1910 slavnostně předán již těžce nemocné generální představené Cyrile Maršíkové, která měla na římském schválení kongregace velké zásluhy.⁴²²

Od definitivního schválení stanov sester notredamek uplynulo pouhých devět let, když katolickou církev potkal výrazný zlom na její pouti dějinami, a to v podobě vydání již zmíněného *Kodexu kanonického práva*, který vstoupil v platnost 19. 5. 1918. Školské sestry zastihla tato povinnost již po prvních dvou měsících platnosti kodexu. Dne 20. července 1918 odeslal biskupský ordinariát v Českých Budějovicích do horažďovického mateřince list, v němž tlu- močil nařízení Apoštolského stolce, aby spolu se zprávou o stavu kongregace byly do Říma

⁴¹⁸ Tamtéž, inv. č. I. 12.

⁴¹⁹ Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha II*, s. 229 – 230.

⁴²⁰ Tamtéž, *Pamětní kniha III*, s. 57.

⁴²¹ „5. 7. 1909 3 h. 30 min. Dnes došel podepsaný dekret stanov které zašlu po návratu jeho Milosti. Ku koneč- němu šťastnému výsledku gratuluji. (podpis nečitelný)“; „5. 7. 1909 5:30 Vaše pravidla z říma zde potvrzena. Šnejd.“ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, inv. č. I. 14.

⁴²² Není zcela jasné, jak to bylo s vydáním těchto definitivně schválených konstitucí. Stanovy tištěné roku 1909 se, s výjimkou sešitových latinských vydání z Říma, nikde neobjevují. V konstitucích běžně používaných v prvních třech desetiletích 20. století je uveden rok 1903. V úvahu tedy připadají dvě možnosti: buď byly stanovy vytištěny již roku 1903, tedy při dočasném schválení, a roku 1909 proveden pouze dotisk, nebo byly dány do tisku až po definitivním schválení roku 1909, přičemž byl uveden rok 1903 jako rok, kdy tato verze byla ukončena a dále se již neupravovala. Pro tuto variantu by hovořila i skutečnost, že ve Státním oblastním archivu v Třeboni se zachovala sada tří ozdobně v plyši vázaných výtisků stanov (německá, česká, latinská verze), zřej- mě původně uložených na českobudějovickém biskupství, kde je také uveden rok 1903. To, že by již v roce 1903, tedy ještě před definitivním schválením, byly tisknuty takto nákladné exempláře, se zdá nepravděpodobné.

zaslány též stanovy, „*aby tato posvátná kongregace mohla se přesvědčiti, jak dalece souhlasí s novým církevním zákoníkem.*“⁴²³ Generální představená žádost v blízké době vyplnila. Po více než dvou letech se stanovy vrátily z Říma zpět s žádostí, aby byly upraveny a co nejdříve zaslány zpět ke schválení.⁴²⁴ Kongregace si skutečně pospíšila a již 22. dubna 1921 píše generální představená do Říma, že posílá opravená pravidla a zároveň prosí o dovolení rozdělit kongregaci na provincie – zvláště kvůli americkým filiálkám, pro něž byl častější kontakt s mateřincem prakticky nemožný. Poslední prosbou bylo povolení přijímání postulantek do třiceti pěti let (původně do dvaceti sedmi) kvůli nedostatku sester.⁴²⁵

Věc tím však neskončila, neboť otázka nových provincií nebyla zdaleka dořešena. O necelý rok později, dopisem z 14. 3. 1922, vysvětluje spirituál kongregace Jan Komrska aktuální situaci vicerektorovi české koleje v Římě a žádá jej o radu, jak upravit konstituce podle *CIC* ve stati o provinciích, když se jejich zřízení zatím pouze plánuje a v původní schválené verzi stanov o nich není pojednáno: „*Táž kongregace bude mít v roce 1923 svojí generální kapitulu, ve které bude rozdělena na několik provincií po celé vlasti a na provincii americkou, kde rovněž má domy filiální. Tímto krokem ku rozvrstvení celé rozsáhlé kongregace nastanou přirozeně i mnohé změny ve stanovách, a tu mne napadá, že bylo by dobře, kdyby s opravou našich stanov v Římě poněkud posečkali, nebo je-li to možno, nám je vrátili od Posv. Kongregace a my bychom do nich uložili i ony změny, které sebou nutně bude spojovati rozdělení kongregace.*“⁴²⁶ Na dalších řádcích žádá spirituál o radu, co bude nejlepší udělat, aby se nemusely konstituce tisknout dvakrát: poprvé po úpravě dle kodexu a podruhé po vzniku provincií. Odpověď na tento dopis se nezachovala, ale je pravděpodobné, že stanovy byly skutečně z Říma vráceny, neboť 26. 4. 1924 poslala kongregace Apoštolskému stolci znovu latinský svazek stanov z roku 1909 s úpravami podle kodexu. Otázka provincií se na generální kapitule v roce 1923 skutečně řešila a věc byla zakomponována do konstitucí. Ke zřízení provincií však došlo až o sedm let později na generální kapitule v roce 1930; důvod tak dlouhé pauzy mezi rozhodnutím a faktickým provedením úzce souvisel s dalšími osudy stanov. Kongregace zřejmě počítala s tím, že rozdělení provincií uskuteční až poté, co z Říma dojde schválení opravených stanov, tedy i paragrafů týkajících se nové správy. Čas ale plynul a žádná odpověď z Věčného města nepřicházela. Představené věc několikrát bezvysledně urgovaly, až v roce 1928 pater Jan Řihánek, bývalý ředitel pražského semináře, poradil, aby se

⁴²³ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, inv. č. I. 17a, *Dopis z 20. července 1918.*

⁴²⁴ Tamtéž, inv. č. I. 17b, *Dopis z konzistoře ze 14. 12. 1920.*

⁴²⁵ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, inv. č. I. 18, *Dopis generální představené z 22. 4. 1921.*

⁴²⁶ Tamtéž, inv. č. I. 19, *Dopis Jan Komrsky z 14. 3. 1922.*

kongregace ucházela o jmenování kardinála-protektora, jak bylo běžné u většiny ostatních kongregací.⁴²⁷ Záležitost se objasnila až při návštěvě královéhradeckého biskupa Karla Kašpara v Římě, jak vyplývá z jeho dopisu do mateřince: „Mluvil jsem s ním (kardinálem) o konstitucích Vašich, poslal mě k sekretáři – ten hned telefonoval do archivu – nemohli věc ihned nalézt – měl ji vyřídit referent, roku 1924 však zemřel. Sekretář velice se divil, že věc není vyřízena a slíbil mi, že co nejdříve tak se stane. Kdyby brzy to nedošlo, ať mi p. spirituál italsky dopíše [následuje adresa]... Štěstí, že Jste mi o konstitucích psala. Ty by tam bývaly zůstaly ‚uloženy‘. – Možno, že při odevzdávání věci po zemřelém referentovi si toho žádni nevšimli a uložili jako věc vyřízenou...“⁴²⁸

Jakkoli biskupův dopis sliboval brzké uzavření záležitosti, skutečnost byla jiná. Řím se nadále neozýval, a tak více než po roce generální představená věc znovu urgovala. Tentokrát se obrátila na Pavla Huyna, alexandrijského patriarchu v Římě: „Jako jiné řády poslala i jmenovaná kongregace v roce 1924 své Stanovy k úřední recenzi a opravě podle znění CIC. Již asi čtyřikrát jsme opravené Stanovy u posv. Kongregace pro věci řeholníků urgovaly, než dosud bezvýsledně. Posledně byly nalezeny naše sv. Stanovy v práci u p. sekretáře Vincence Lapuny z posvátné Kongregace, který slíbil nejd. biskupovi českobudějovickému [dle předchozích pramenů však jednal s biskupem královéhradeckým], že věc vyřídí co nejdříve; dosud však se to nestalo, ač uplynul od doby té zase celý rok. Naše mladé sestry nemají již žádných exemplářů sv. Stanov, ježto čekáme na opravená pravidla z Říma, abychom mohly dáti tisknouti nové vydání. Staré vydání bylo úplně vyčerpáno. Jsme bezradné, jak možno do věci s úspěchem zasáhnouti...“⁴²⁹ Tón dopisu vyjadřuje, že horažďovickým sestrám pomalu docházela trpělivost. Tentokrát se urgence setkala s úspěchem a za necelé tři měsíce, 12. února 1930, přišly z Říma opravené stanovy (schválené 5. února 1930), které obratem přeložil spirituál Jan Komrška z latiny do češtiny (teprve z české verze byl pořízen překlad německý) a vzápětí putovaly do tisku,⁴³⁰ takže v den výročí založení kongregace, 15. srpna 1930, měla již

⁴²⁷ Zde se ukazuje praktický význam funkce kardinála protektora: byrokracií přetíženému vatikánskému aparátu trvalo většinou velmi dlouho, než nějakou záležitost vyřídil, pokud na ni „někdo“ patřičně netlačil. Pokud nějaká kongregace římského protektora neměla, snadno docházelo k podobným situacím, jakým bylo zapomenutí na stanovy českých notredamek ve dvacátých letech 20. století. Zřetelné to je i na příkladu mnichovských školských sester, pro něž se po ustanovení protektora značně usnadnilo jak definitivní schválení stanov, tak jejich další úpravy. Zprostředkováním královéhradeckého biskupa Karla Kašpara se protektorem české Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame stal kardinál Camillo Laurenti. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha III*, s. 232.

⁴²⁸ AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov, inv. č. I 17c, *Dopis biskupa Karla Kašpara z 2. 6. 1928*.

⁴²⁹ Tamtéž, inv. č. I. 17d, *Dopis generální představené z 27. 11. 1929*.

⁴³⁰ V českobudějovické Československé akciové tiskárně bylo objednáno 300 latinských, 3 000 českých a 1 000 německých výtisků, to vše v ceně 14 151 Kč. Knížičky si sestry knihačky svazovaly samy, aby se ušetřilo.

každá sestra nové stanovy v rukou.⁴³¹ Teprve dvanáct let po vydání kodexu byla tedy věc definitivně zakončena a je na ní zřetelně vidět, že ani Apoštolský stolec neunikl postupujícímu trendu nové doby, který se vyznačoval přemírou „papírování“, nad nímž obyčejní smrtelníci často ztráceli kontrolu.

K další úpravě *Stanov 1930* došlo krátce po únorovém převratu v roce 1948, kdy se sítě rychle zatahovaly a bylo jasné, že stávající pozice školských sester jako učitelek a vychovatelek je neudržitelná. Horažďovická generální představená neváhala a zažádala v Římě o změnu některých bodů tak, aby byly přizpůsobeny nové situaci. Jednalo se především o zařazení charitativní služby a péče o nemocné a staré lidi do paragrafu o poslání kongregace a dále zrušení dosavadního dělení na sestry domácí a učitelky, které již delší dobu bylo pocítováno jako nespravedlivé.⁴³² Kromě těchto zásadních změn byly poopraveny některé další body, jež se v průběhu let ukázaly jako nevyhovující. Dekretem ze dne 21. 2. 1949 zmocnila římská Kongregace pro záležitosti řeholníků českobudějovického biskupa Josefa Hloucha, aby příslušné změny provedl. Stanovy se tentokrát znovu netiskly, do každého exempláře byl pouze vložen text se zněním upravených odstavců.⁴³³ S těmito stanovami vstoupily školské sestry do těžkého období padesátých let a používaly je beze změn až do II. vatikánského koncilu.⁴³⁴

Školské sestry svatého Františka

Zakladatelky české kongregace školských františkánek, sestry Zahálkovy, převzaly pro své nové společenství již schválené konstituce ze Štýrského Hradce, proto zůstaly zdoluhavých jednání a nejrůznějších komplikací při prvotním schvalování ušetřeny. Stanovy štýrských sester ovšem prodělaly před svým „příchodem“ do Čech zajímavý a poněkud netradiční vývoj, jak již bylo výše částečně popsáno.⁴³⁵ První stanovy pro teprve se formující družinu

⁴³¹ Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha* III, s. 256. Brzy po schválení stanov byla dokončena práce na *Knize obyčejů*. Pracovalo se na ní dvacet let a byly zde podrobně rozpracovány jednotlivé body, které konstituce pouze souhrnně zmiňují, a dále praktické pokyny ke společnému životu v komunitě. Dne 23. dubna 1931 předložila kongregace *Knihu obyčejů* českobudějovickému biskupskému ordinariátu ke schválení. Cenzura byla svěřena bývalému spirituálu školských sester kanovníku Antonínu Polánskému. Avšak teprve po dvou letech byl spis vrácen zpět a po drobných opravách vytisknut ve Vimperku v roce 1933. *Tamtéž*, s. 279.

⁴³² V situaci, kdy by žádné učitelky nadále neexistovaly, by toto dělení stejně bylo nepoužitelné, ale zde nešlo pouze o reakci na komunistickou represi, nýbrž o komplexní jev v celé církvi (např. mnichovské školské sestry zrušily rozdíl mezi učitelkami a domácími sestrami roku 1956). Mentalita lidí byla už jiná a podobné změny pomalu připravovaly cestu reformám II. vatikánského koncilu.

⁴³³ AKŠS Č. Budějovice, *Dodatky ke Stanovám kongregace Chudých školských sester de Notre Dame z roku 1949*, nesign. (strojopis)

⁴³⁴ K pokoncilnímu vývoji stanov českých notredamek viz D. JAKŠIČOVÁ, *Dílo důvěry a lásky*, s. 39-40.

⁴³⁵ Viz kapitola II. 1. 2.

kolem Antonie Lampelové sestavil biskup Zängerle, přičemž vycházel z řehole františkánských terciářů a z dopisu, v němž Antonie nastínila vizi zamýšleného řeholního společenství.⁴³⁶ Papežské schválení těchto velmi stručných pravidel⁴³⁷ získal obdivuhodně rychle, v podstatě vzápětí po jejich předložení, a to ještě před vlastním založením kongregace, což je jednání pro římskou kurii velmi neobvyklé. Toho si byla vědoma i autorka životopisu Matky Františky Lamplové, která věc komentuje následovně: „*Bylo jenom nápadné, že je [schválení] ihned obdržel. Řím nemá v obyčeji schvalovat stanovy, pokud se v životě neosvědčily. Musí být nejprve po řadu let prakticky vyzkoušeny. Když se tak stane, pak obdrží dotyčný institut nejprve schvalovací dekret, načež potom teprve jsou stanovy s konečnou platností potvrzeny. Tak tomu nebylo v našem případě. Papež Řehoř XVI. potvrdil stanovy, které Zängerle předložil, a pochválil i jeho horlivost, dříve než bylo založení uskutečněno. Tyto stanovy... měly u Sváté Stolice zvláštní cenu. To ukazuje bezpodmínečnost, s jakou byly při opětovné žádosti v roce 1866 v Římě přijaty. Smíme k tomu dodat, že další vývoj řeholních kongregací v budoucnosti se bral tímto směrem. Co dnes církevní řeholní právo všeobecně předpisuje ženským institutům ve vztahu k chudobě, klauzuru a závaznosti slibů, je právě to, co Antonie Lampelová žádala pro svůj institut. Tehdy to bylo nové a právě proto se proti tomu brojilo.*“⁴³⁸ Při bližším seznámení se s těmito stanovami a při jejich srovnání s obsáhlými spisy, jež byly Římu předkládány druhými dvěma kongregacemi (a později samozřejmě i touto kongregací), je nutné připustit, že citované hodnocení sestry Amabilis Solarové není nijak přehnané. Pružnost těchto pravidel a jejich revolučnost, uvádějící do církve nový styl řeholního života, se mohly setkat buď s velkým nadšením, nebo s kategorickým odmítnutím. Byl-li Řehoř XVI. zastáncem kladného pohledu, pak je jeho rychlé jednání zcela pochopitelné. Při schvalování těchto stanov neměl zřejmě před očima pouze štyrskohradecké učitelky, ale též celou řadu potenciálních dalších společenství, jež by podle stejného vzoru mohla v budoucnu vzniknout.⁴³⁹

Nový směr, který udala kongregaci sestra Agnes Pfundová, s sebou přinesl i odstranění těchto specifických stanov a přiklonění se k tradičnímu modelu. Konstituce schválené

⁴³⁶ K tomuto dopisu blíže viz kapitola II. 1. 2, jeho celé znění je uvedeno v Příloze 1.

⁴³⁷ *Stanovy 1843* mají rozsah pouhých tří strojopisných stránek. Dělí se na deset hlav (představená, přijímání kandidátek, noviciát, profes, závaznost slibů, klauzura, oděv, duchovní cvičení, vystoupení z komunity, zachovávaní stanov), které velmi jasně, bez zbytečných detailů a slovních příkras, vystihují pravou podstatu tohoto stylu řeholního života a zároveň ponechávají značnou volnost ve způsobu jeho praktického provádění. Srov. *Stanovy 1843*.

⁴³⁸ A. SOLAROVÁ, *Matka Františka*, s. 11.

⁴³⁹ Tak jako Terezie Gerhardingerová sehrála významnou roli při prosazování úřadu generální představené, zasloužila se Františka Lampelová (samozřejmě ne jako jediná) o rozšíření jiného chápání klauzury i volnějšího přístupu ke skládání řeholních slibů.

diecézním biskupem roku 1857 však měly velmi omezené trvání a již po osmi letech je Řím prohlásil za neplatné, neboť původní *Stanovy 1843* byly právoplatně schváleny Apoštolským stolcem a bez jeho vědomí nesměly být změněny. Pouze díky přímému zásahu z Věčného města se školské františkanky vrátily ke svým prvním pravidlům, což opět potvrzuje jejich zvláštní hodnotu u papežské kurie. Sestry si však, zcela v duchu tehdejší mentality, vyžádaly přepracování a rozšíření, neboť krátkost a stručnost *Stanov 1843* nedokázaly patričně ocenit, neboť ve srovnání s „tlustými knížečkami“ ostatních institutů jim přišla tato pravidla suchá a nedostatečná. Za pera biskupa Zwergera tak vzešel nový text, jenž obsahoval rozpracované a okomentované *Stanovy 1843* doplněné o několik změn, které již roku 1868 schválil Svatý stolec.⁴⁴⁰ Tyto konstituce byly dokončeny po více než deseti letech a 1. září 1881 slavnostně předány sestrám.⁴⁴¹ V roce 1888 je sestry Zahálkovy přivezly s sebou do Čech. Po nějaké době se královéhradecký biskup Eduard Brynych ujal práce na českém překladu, který následně schválil dekretem z 2. února 1900.⁴⁴²

Čím víc podrobností a detailů řeholní pravidla obsahují, tím dřív je pociťována potřeba jejich reformy, alespoň u tak flexibilního společenství, jakým byly od počátku školské františkanky. Již čtrnáct let po schválení překladu štýrskohradeckých stanov vzešel přímo od sester podnět k jejich přepracování, neboť „*původní Stanovy, přeložené panem biskupem Eduardem Brynychem..., už pomalu neodpovídaly době a novým církevním předpisům.*“⁴⁴³ Vedení kongregace muselo považovat záležitost za velmi urgentní, když odmítlo počkat na vydání *Kodexu kanonického práva*, které již nemělo dlouho trvat, a rozhodlo se pro variantu provizorních konstitucí do té doby, než nový církevní zákoník spatří světlo světa. Generální představená Xaverie Fürgottová a královéhradecký biskup Josef Doubrava v roce 1914 původní pravidla přepracovali a biskup je potvrdil jako provizorní stanovy, které měly platit do vydání *CIC*, po němž bylo počítáno s jejich další reformou. Z tohoto důvodu nebyly ani vytištěny a sestry je v dubnu 1914 dostaly rozmnožené na psacím stroji.⁴⁴⁴ Pouhé převzetí konstitucí ze Štýrského Hradce zřejmě brzy narazilo na nesrovnalosti způsobené jiným prostředím i odlišným vývojem nového samostatného společenství. Jejich revizi si sestry mohly tehdy ještě kdykoli dovolit, byl-li srozuměn místní biskup, neboť kongregace byla stále pouze institutem biskupského práva. Šlo v podstatě o stejný krok, který druhé dvě popisované kongregace udě-

⁴⁴⁰ Nyní například směly sestry skládat doživotní sliby; předtím byly sliby vždy po třech letech obnovovány.

⁴⁴¹ Přepracované *Stanovy 1881* měly ovšem pouze biskupské schválení.

⁴⁴² Srov. *Stoletá cesta*, s. 27.

⁴⁴³ *Tamtéž*, s. 56.

⁴⁴⁴ Srov. *Tamtéž*. Tyto provizorní stanovy se bohužel nedochovaly, a není proto možné k nim dodat žádné podrobnosti.

laly několikrát, když své stanovy stále přepracovávaly a dávaly potvrzovat biskupům, pouze v jiné době a politické situaci. Je zřejmé, že určitou zastaralost stanov a nutnost jejich revize v témže období stejně naléhavě pociťovaly mnichovské školské sestry, jejichž konstituce zůstaly nezměněny od roku 1865. Jelikož však šlo o institut papežského práva, čekaly na nové směrnice *CIC*, neboť o dvojí schvalovací proces během několika let nikdo dobrovolně nestál a Kongregace pro záležitosti řeholníků by také žádné změny těsně před vydáním *Kodexu* neschválila.

Ve dvacátých letech byly provizorní *Stanovy 1914* znovu přepracovány podle římských směrnic, přeloženy do latiny a poprvé předloženy Svatému stolci. O průběhu vyjednávání se kongregační kroniky příliš nezmiňují, ale doba, která uběhla do jejich schválení, hovoří pro celkem standardní postup, vezme-li se v úvahu též množství podobných žádostí, které v té době v Římě vyřizovali. Třetího června 1932 papež Pius XI. schválil a doporučil kongregaci „*Školských sester třetího regulovaného řádu sv. Františka s mateřincem v Praze*“⁴⁴⁵ a zároveň aproboval konstituce na sedmileté zkušební období. Tiskem vyšly tyto „stanovy na zkoušku“ až o dva roky později, takže jsou v textu uváděny jako *Stanovy 1934*. V roce 1939 však nebylo na definitivní schvalování ani pomyslení, takže teprve po přesídlení generalátu do Říma zažádalo společenství o konečnou aprobaci. Druhého února 1950 byly stanovy školských františkánek, oproti první verzi z roku 1934 v celé řadě bodů opět přepracované,⁴⁴⁶ definitivně schváleny římskou Kongregací pro záležitosti řeholníků a družina sester Zahálkových se stala institutem papežského práva.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ *Stanovy 1934*, s. 21.

⁴⁴⁶ Schválení definitivní verze stanov školských františkánek spadá do stejného období jako změny ve *Stanovách 1930* sester notredamek (roku 1949) a v zásadních věcech se shodují, např. zařazení práce ve zdravotnictví do sféry působnosti institutu a zrušení dělení na učitelky a domácí sestry. Poprvé je zde obsaženo rozdělení kongregace na provincie.

⁴⁴⁷ Srov. *Stanovy 1950*, s. 141-142, Dekret o schválení.

II. 4

Společnost přísně hierarchizovaná

Na předchozích stránkách bylo již několikrát řečeno, že většina řeholních kongregací, školské sestry nevyjímaje, byla institutem centralizovaným. Nyní je třeba objasnit, v čem tato centralizovaná správa spočívala a jakým způsobem byla mnohdy velmi početná a teritoriálně značně rozšířená společenství udržována pod jednotným vedením a stálou kontrolou. Po uvedení všeobecné a pro všechny podobné instituty platné charakteristiky následuje podrobnější popis správy tří studovaných kongregací, mezi nimiž existovaly v této oblasti větší i menší odchylky. Kanonické právo ponechávalo tzv. vlastnímu právu (stanovám) institutů poměrně velký prostor, a tak se některá opatření v oblasti správy mohla stát specifiky jednotlivých kongregací, která měla vliv na celkový charakter institutu.

V čele každé centralizované kongregace stála⁴⁴⁸ generální představená⁴⁴⁹ se čtyřmi asistentkami, které společně tvořily generální radu a sídlily v generálním mateřinci. Její členky byly voleny řádně shromážděnou generální kapitulou podle přesně stanoveného volebního řádu, a to zpravidla každý šestý rok.⁴⁵⁰ Generální představená disponovala značnými pravomocemi, jejichž hranice byly ovšem přesně limitované stanovami a v případě jejich přestoupení, či při jiných závažných problémech s její osobou, měly generální asistentky možnost obrátit se do Říma. V některých záležitostech bylo rozhodnutí generální představené vázáno na souhlas celé generální rady,⁴⁵¹ případně diecézního biskupa a následně římské Kongregace

⁴⁴⁸ V textu je většinou užíván minulý čas, nicméně celá řada skutečností popisovaných v této kapitole je stále platná i v současnosti.

⁴⁴⁹ Všeobecně platilo, že za generální představenou mohla být zvolena nejméně čtyřicetiletá sestra, která měla alespoň deset let po složení prvních slibů. *CIC 1917*, kán. 504. Případné výjimky povolovala římská Kongregace pro záležitosti řeholníků. Generální asistentky byly podle kanonického práva počítány mezi ostatní vyšší představené, u nichž se požadovalo nejméně třicet let věku a deset let od prvních slibů. Srov. *Tamtéž*.

⁴⁵⁰ Členkami generální kapituly (a tedy osobami oprávněnými volit nejvyšší představenou) byly jednak delegátky z úřadu (současná generální představená a její asistentky, generální sekretářka a ekonom, všechny bývalé generální představené, provinciální představené všech provincií), jednak určitý počet zvolených zástupkyň z každé provincie, který nebyl u všech institutů shodný (např. notredamky a školské františkánky měly pevně určené dvě sestry za provincii, chudé školské sestry přesný počet nestanovily s tím, že bude určen generální radou tak, aby na každých 50-100 sester s volebním právem připadla jedna zástupkyň na generální kapitule). Srov. *Stanovy 1930*, odst. 185; *Stanovy 1950*, odst. 270; *Stanovy 1924*, odst. 281a. (Před založením provincií se u školských františkánek místo dvou delegátek za provincii účastnily generální kapituly všechny místní představené z domů, kde žilo alespoň dvanáct sester. *Stanovy 1934*, odst. 271.)

⁴⁵¹ Jednalo se především o majetkové smlouvy, mimořádné vyšší výlohy či zadlužení institutu, založení nebo rušení domů a provincií, jmenování provinciální představené, novicmistrové, prefektky čekatelek, vizitátorky a místních představených, případně prodlužování doby jejich úřadu, sesazení představené či asistentky z její funkce, rozhodování o připuštění kandidátek k obláče, novicek k prvním slibům a juniorek k doživotní profesi, rozhodování o propuštění sester z kongregace, určení místa konání generální kapituly a žádost o církevní dispens. Srov. např. *Stanovy 1930*, odst. 219.

pro záležitosti řeholníků,⁴⁵² jindy měly asistentky pouze poradní hlas a generální nebyla povinna se jím řídit. K jejím základním povinnostem patřila zejména snaha o zachování jednoty společenství a pravého řeholního ducha sester, k čemuž měly přispívat pravidelné generální vizitace všech domů, během nichž se nejvyšší představená setkala v osobním rozhovoru s každou členkou kongregace.⁴⁵³ Dále zastupovala kongregaci v úředních záležitostech, podepisovala smlouvy a jiné důležité listiny a v případě potřeby komunikovala s římskou Kongregací pro záležitosti řeholníků, kterou v předepsaných formulářích rovněž pravidelně informovala o finančním, personálním i kázeňském stavu institutu.⁴⁵⁴ V případě úmrtí, odstoupení nebo sesazení generální představené převzala její funkci dočasně první asistentka (vikářka),⁴⁵⁵ která se musela postarat o brzké svolání řádné volební kapituly.

Do generální správy patřila též generální sekretářka (mohla a nemusela být zároveň asistentkou), jež měla na starosti úřední agendu a kongregační archiv, a generální ekonomka (nesměla být zároveň asistentkou), jíž připadla nevděčná úloha hlavní účetní. Nejvyšší „zákonodárné shromáždění“ kongregace představovala řádně svolaná generální kapitula, která mimo vlastní volby představené a jejích asistentek řešila též majetkové záležitosti, různé aktuální návrhy zaslané jednotlivými sestrami, přijímala opatření ohledně řeholní kázně a případně navrhovala změnu konkrétních bodů stanov, kterou ovšem musela následně schválit Kongregace pro záležitosti řeholníků v Římě.⁴⁵⁶

Nižší správní jednotku představovala provincie v čele s provinciální představenou, která měla podobné pravomoci jako představená generální v celé kongregaci, ovšem s tím, že jí zůstávala přímo podřízena a některé záležitosti nesměla rozhodnout sama. Každá provincie měla většinou svůj vlastní noviciát, avšak nemuselo to být pravidlem.⁴⁵⁷ O sídle provinciální představené se někdy mluvilo jako o provinciálním mateřinci. Až do změn po II. vatikánském koncilu nebyla provinciální představená volena kapitulou, nýbrž jmenována generální představenou na základě návrhů sester z provincie, případně na základě těchto návrhů volena

⁴⁵² Zrušení kanonicky zřízených domů, zřízení či přesunutí noviciátu, založení nebo zrušení provincie, finanční transakce nad stanovenou částku (ve dvacátých a třicátých letech 20. století 30 000 franků ve zlatě), propuštění sestry s věčnými sliby, případně změna sídla generální představené (neplatilo u chudých školských sester – viz níže). *Tamtéž*.

⁴⁵³ Frekvenci generálních vizitací si určil každý institut podle svých možností: mnichovské školské sestry jednou za pět let, notredamky jednou za šest let, školské františkanky jednou za tři roky. Viz *Stanovy 1924*, odst. 273; *Stanovy 1930*, odst. 255; *Stanovy 1934*, odst. 350.

⁴⁵⁴ Srov. *CIC 1917*, kán. 510.

⁴⁵⁵ Pokud nebylo určeno jinak, např. u chudých školských sester – viz níže.

⁴⁵⁶ Generální představená sama nesměla ve stanovách nic změnit, to příslušelo pouze generální kapitule.

⁴⁵⁷ Například notredamky měly společný noviciát pro všechny české sestry z obou provincií (českobudějovické a pražské) v generálním mateřinci v Horažďovicích, samostatný noviciát měla pouze německá mariánskolázeňská provincie, později též provincie slovenská a samozřejmě i americká.

členkami generální rady; stejně tak byly jmenovány i její dvě asistentky. Kromě nich patřily do provinciální správy i sekretářka a hospodářka (ekonomka), jež vykonávaly podobné úkoly jako tytéž úřednice v generalátu. Délka úřadu provinciální představené se v jednotlivých institutech lišila. K jejím povinnostem patřil především pravidelný kontakt s generálním vedením a jeho informování o dění v provincii, dále (většinou) každoroční vizitace všech domů, schvalování denního pořádku jednotlivých filiálek a udělování dočasných výjimek, pokud byly v její kompetenci.⁴⁵⁸ Provinciální představená též přijímala kandidátky a doporučovala je k obláče, doporučovala novicky a juniorky ke skládání dočasných či věčných slibů (rozhodnutí však patřilo generální radě), jmenovala místní představené (s následným potvrzením generální představené), vyřizovala majetkové záležitosti do určité výše (v případě překročení stanovené částky se musela obrátit na generalát) a pravidelně zasílala vyúčtování a zprávy o stavu provincie do mateřince. Podobně jako představená generální byla i sestra provinciální v některých záležitostech vázána souhlasem svých asistentek, jindy směla rozhodovat sama. Provinciální kapitula se scházela vždy tři měsíce před zasedáním generální kapituly a jejím hlavním úkolem byla volba delegátek na generální kapitulu.⁴⁵⁹

Na nejnižším stupni hierarchického žebříčku stály představené místní, které spravovaly jednotlivé řeholní domy a filiálky. Bývaly jmenovány provinciální představenou a potvrzovány představenou generální, a to zpravidla na tři roky s tím, že i na druhé tříletí mohly v úřadě zůstat, ne však déle.⁴⁶⁰ Také místní představená měla k dispozici dvě asistentky, tento systém však mohl naplno fungovat pouze ve větších domech, neboť v případě tří či čtyřčlenných komunit existence rádkyň, pokud vůbec byla zachována, nemohla být jiná než ryze formální. Ostatní sestry ve společenství řeholního domu své představené ve všem podléhaly a ona jim také přidělovala různé menší funkce a úkoly v rámci komunity (například sakristiánka, prostíračka v refektáři, knihovnice, vrátná apod.). Její hlavní úkol definovaly stanovy notredamek následovně: „...*jest povinna vésti své podřízené v duchu stanov, bdíti, aby těchto správně dbáno bylo, a napomínati těch, kdož by stanov neostříhaly; pečovati o potřeby sester a povzbuzovati jich v lásce slovem i vlastním dobrým příkladem k věrnému plnění povinností*

⁴⁵⁸ Udělování výjimek od dodržování stanov jednotlivým sestrám bylo rovněž přísně hierarchizované. Místní představená směla povolit jen určité (většinou jednorázové) drobnosti, o závažnější věci musely řeholnice žádat provinční představenou, která pak rozhodla buď sama, nebo se obrátila na představenou generální. Trvalý dispens od zachovávání stanov však nemohla dát ani generální představená, pouze římská Kongregace pro záležitosti řeholníků.

⁴⁵⁹ Složení provinciální kapituly se v každé kongregaci poněkud lišilo. Později došlo v některých institutech ke změně a provinciální představená je v současnosti přímo volena sestrami z provincie. Provinciální kapitula se schází vždy po uplynutí jednoho volebního období k nové volbě a k projednávání důležitých záležitostí provincie, zároveň však bývá svolávána i před kapitulou generální k volbě delegátek a k projednání zasílaných návrhů.

⁴⁶⁰ Po uplynutí šesti let v úřadu mohla být ovšem dotyčná sestra jmenována představenou v jiném domě.

jejich, majíc na paměti, že jest odpovědna generální představené, ano i Bohu za všeliká provinění proti stanovám, kterým zabrániti mohla a nezabránila... Ačkoli není povinna řídit se vždycky míněním svých rádkyň, sluší se nicméně, aby se jich často a ráda dotazovala... U věcech vážných ale, není-li naspěch, zůstává konečný rozsudek generální představené.“⁴⁶¹ Je zřejmé, že osoba, které mohl být úřad představené svěřen, musela splňovat určité kvality nejen duchovní a morální, ale i praktické a intelektové. Jinak řečeno, ne vždy ta nejzbožnější a nejusebranější sestra mohla být představenou. Kromě duchovního vedení a usměrňování svých spolusester, které není možné bez jisté autority, byla zodpovědná i za celý chod domu a často také k němu příslušejících pedagogických zařízení, neboť na menších filiálkách bývala představená často zároveň ředitelkou (většinou opatrovny nebo sirotčince, školy mívaly ředitelku jinou). Ekonomické záležitosti větších domů řešila sice hospodářka, jejíž pravomoci ale bez předchozí rady s představenou nebyly příliš vysoké. V menších komunitách navíc tyto dva úřady často splynuly. Není proto divu, že si kongregace neustále stěžovaly na nedostatek představených a prameny ukazují, že byla-li některá sestra jednou zvolena za představenou a v prvním tříletí se osvědčila, zůstalo jí toto břemeno skoro na celý život.⁴⁶² V některých případech byla udělena výjimka a řeholnice zůstala v roli představené dlouhodobě na jednom působišti, častěji však po třech či šesti letech putovala z domu do domu. Ty nejschopnější pak obsazovaly vyšší úřady v provinciální či generální radě.⁴⁶³

Právě představený model centrálně řízeného řeholního společenství prošel během 19. a první poloviny 20. století určitým vývojem.⁴⁶⁴ Hlavní směrnice k němu byly vydány až za pontifikátu Lva XIII. roku 1900 a později upraveny *Kodexem kanonického práva* z roku 1917, který stanovil mnohé z výše uvedeného.⁴⁶⁵ Stanovy jednotlivých kongregací po úpravě dle *CIC*⁴⁶⁶ se v kapitolách o správě institutu v mnohém shodují, takže není těžké poznat, co bylo všeobecně danou normou a co specifikem konkrétního společenství. Odlišnosti jsou často jen v detailech, někdy však překvapivě i ve zcela závažných věcech. Navíc i různá interpretace stejných (v Římě vydaných) nařízení vyvolává ve čtenáři stanov rozdílné pocity, což nutně muselo mít vliv na utváření postojů řeholnic. Proto i na první pohled suché údaje o způsobu

⁴⁶¹ *Stanovy 1903*, s. 209 a 212. Podobně též i u ostatních kongregací.

⁴⁶² Podrobněji v kapitole III. 4. 4.

⁴⁶³ Do vyšší funkce byly téměř výlučně voleny sestry, které se předtím osvědčily v některém z nižších úřadů, zpravidla jako místní představené.

⁴⁶⁴ Stejně prošla vývojem i správa jednotlivých kongregací. Dokud nebyly zřízeny provincie, k čemuž došlo u notredamek i školských františkánek poměrně pozdě (1930, resp. 1947), chyběl prostřední článek správy a jednotlivé domy podléhaly přímo generálnímu mateřinci.

⁴⁶⁵ *CIC 1917*, kán. 487-517.

⁴⁶⁶ *Stanovy 1924, Stanovy 1930 a Stanovy 1934.*

správy tří kongregací školských sester v mnohém vypovídají o jejich podobnostech i rozdílech.

Zcela zásadní význam pro celkovou podobu řízení řeholní společnosti mělo pojetí úřadu generální představené. V úvahu připadaly dvě varianty: omezené funkční období a pravidelné střídání nejvyšších představených, nebo možnost doživotní volby. S ohledem na vše, co bylo již výše sděleno o vývoji tří sledovaných kongregací, nepřekvapí, že zatímco notredamky a školské františkánky zvolily první, v podstatě oficiální model,⁴⁶⁷ vybojovaly si chudé školské sestry z Mnichova variantu druhou, a to nejen v prvních *Stanovách 1865*, ale i v druhé upravené verzi *Stanov 1924*. Běžně bývala generální představená volena na šest let s možností jedné opakované volby. Pokud však měla být tatáž sestra zvolena i na třetí šestiletí, bylo třeba žádat o zvláštní povolení v Římě.⁴⁶⁸ K této praxi se zcela pravidelně uchýlovaly školské františkánky, u nichž se od založení české větve kongregace (1888) do roku 1950 vystřídaly v úřadu generální představené pouhé tři sestry,⁴⁶⁹ přičemž druhá v pořadí, Matka Xaverie Fürgottová, zastávala tuto funkci třicet dva let.⁴⁷⁰ Notredamky využily možnosti dispense pro delší funkční období pouze v případě Matky Cyrilly Maršíkové, která byla zvolena celkem čtyřikrát a v úřadu generální představené strávila dvacet tři let. V ostatních případech se nejvyšší představené měnily celkem pravidelně po šesti (někdy sedmi, když byla generální kapitula o rok odložena) či dvanácti letech, pokud nezemřely během funkčního období nebo neodstoupily ze zdravotních důvodů.⁴⁷¹ Jiná situace panovala u chudých školských sester. *Stanovy 1865* uvádí, že „generální představená je nejdříve volena na šest let, a když během této doby dostatečně potvrdí svou činnost, může být potvrzen její úřad doživotně.“ Stejný odstavec se nachází také ve *Stanovách 1924*.⁴⁷² Tento koncept nebyl výmyslem Matky Terezie Gerhardingerové, přestože na jeho prosazení má největší zásluhy bezpochyby ona, ale pochází z původního návrhu stanov od patera Joba, kterých se zakladatelka školských sester pevně

⁴⁶⁷ „Vyšší představení necht' jsou dočasní, leč by stanovy požadovaly jinak.“ *CIC 1917*, kán. 505.

⁴⁶⁸ *Stanovy 1903* k tomu dodávají, že pro třetí volební období je nutná dvoutřetinová (jinak stačila nadpoloviční) většina hlasů. Srov. *Stanovy 1903*, odst. 169. Upravené stanovy po vydání *CIC* o možnosti třetí volby vůbec nehovoří, praxe však ukazuje, že dispense byly nadále udíleny.

⁴⁶⁹ Hyacinta Zahálková (1888-1910), Xaverie Fürgottová (1910-1942), Domitilla Rotterová (1942-1964).

⁴⁷⁰ Od generální kapituly roku 1910 do své smrti 22. 8. 1942. Třikrát obdržela dispens z Říma (1922, 1928, 1934) a roku 1940 jí byl úřad prodloužen do doby, než bude moci být svolána generální kapitula, jejíž konání v řádném termínu znemožnily válečné události. Srov. *Stoletá cesta*, s. 242-244.

⁴⁷¹ Teresie Franzová (1854-1860), Nepomucena Grallová (1864-1871), Kassiana Prajerová (1872-1881), Luka Grösslová (1881-1887), Cyrilla Maršíková (1887-1910), Gerarda Němcová (1910-1923), Jaromíra Posltová (1923), Salesie Havlíková (1924-1936), Fabiola Dítková (1936-1946), Zbislava Krumpová (1946-1951).

⁴⁷² *Stanovy 1865*, IV. díl, I. část, odst. 13; *Stanovy 1924*, odst. 276.

držela.⁴⁷³ V pozdější praxi pouze jednou před rokem 1950 odstoupila generální představená po šesti letech, ostatní byly zvoleny doživotně.⁴⁷⁴ Tato trvalá volba samozřejmě musela mít své nevýhody. Především představovala velkou zátěž pro osobu Ctihodné Matky,⁴⁷⁵ neboť stát v čele kongregace bylo velmi náročné a zodpovědné. Dále zde velmi reálně hrozilo omezení nebo úplné znemožnění výkonu funkce pro nemoc či vysoké stáří. Pro tento případ si měla generální představená sama určit svou pomocnici (koadjutorku), o jejíž potvrzení následně zažádala v Římě.⁴⁷⁶ V tom se stanovy mnichovské kongregace opět odlišovaly od ostatních dvou, které v podobné situaci ukládaly generálním asistentkám povinnost obrátit se na Kongregaci pro záležitosti řeholníků a podrobit se jejímu rozhodnutí.⁴⁷⁷ Asistentky chudých školských sester měly povinnost kontaktovat Řím pouze v případě, kdy generální představená nějakým způsobem zneužila svůj úřad a nebyla již hodna jej dále vykonávat.⁴⁷⁸ Rozdíl byl i postup po úmrtí generální představené. Zatímco běžně přecházel výkon nejvyššího úřadu (ovšem bez pravomoci provádět nějaké závažnější změny) automaticky na první asistentku (vikářku), která měla do půl roku zajistit svolání generální kapituly,⁴⁷⁹ ustanovovala mnichovská Ctihodná Matka sama předem svou provizorní nástupkyni tak, že příslušné jméno předala v zapečetěné obálce své sekretářce, která byla povinna ihned po její smrti v přítomnosti generální rady obálku otevřít.⁴⁸⁰ Teprve tato sestra se pak stávala generální vikářkou, jejíž úřad se v této kongregaci nekryl s úřadem první asistentky. Nestejné bylo i pojetí úlohy admonitrix,⁴⁸¹ tedy sestry, která měla dbát o tělesné zdraví a hmotné potřeby generální představené a zároveň jí připomínat její chyby a udílet potřebné výjimky. Většinou vykonávala

⁴⁷³ „Die Oberin des Mutterhauses aber, wenn sie an ihrem rechten Platze steht, allen gerechten Erwartungen entspricht, durch Visitationen und Erfahrungen die Übersicht und Anordnung des ganzen Vereins sich eigen gemacht hat, warum diese dann von der Stelle rücken? Steht sie aber nicht auf ihrem rechten Platze, erheben sich gerechte Klagen gegen sie, denen auf anderm Wege nicht abzuweichen ist, warum sie länger stehen und warten lassen zum Nachteil des Ganzen?“ AKCHŠS Mnichov, *Geist der Verfassung*, s. 97-98. („Představená mateřince ale, pokud stojí na svém pravém místě, odpovídá všem spravedlivým očekáváním, vizitacemi a zkušenostmi získala přehled a uspořádání celého spolku, proč by měla tato ze svého místa odstupovat? Pokud ale nestojí na pravém místě, zdvihají se proti ní oprávněné stížnosti, kterým není jinou cestou možné odpomoci, proč ji nadále nechat stát a vládnout ke škodě celku?“)

⁴⁷⁴ Terezie Gerhardingerová (1833-1879), Margarita Wiedemannová (1879-1894), Josefa Hermana Glinková (1894-1900), Innozentia Loiblová (1900-1909), Bruno Thomová (1909-1928), Almeda Schrickerová (1928-1956).

⁴⁷⁵ Chudé školské sestry i notredamky podle stanov nazývaly generální představenou Ctihodná Matka, školské františkánky Velebná Matka.

⁴⁷⁶ *Stanovy 1865*, IV. díl, I. část, odst. 10; též i *Stanovy 1924*, odst. 278. Matka Bruno Thomová roku 1928 však pro vysoký věk dobrovolně rezignovala na svůj úřad, i když ji k tomu stanovy nezavazovaly.

⁴⁷⁷ *Stanovy 1930*, odst. 227; *Stanovy 1934*, odst. 329. Dokud byla kongregace pouze institutem diecézního práva, řešil tuto situaci příslušný biskup.

⁴⁷⁸ *Stanovy 1924*, odst. 305.

⁴⁷⁹ Srov. *Stanovy 1930*, odst. 226; *Stanovy 1934*, odst. 269.

⁴⁸⁰ *Stanovy 1865*, IV. díl, I. část, odst. 9; též i *Stanovy 1924*, odst. 279.

⁴⁸¹ *Admonitrix* – připomínatelka, v německé verzi *Vertrauensschwester* – důvěrnice

tuto funkci v rámci svého úřadu vikářka, nicméně ne všechny kongregace považovaly za nutné tuto zmínku do stanov zařazovat.⁴⁸² U chudých školských sester nebyla však admonitrix jednou z asistentek, ale generální kapitula ji volila samostatně zvlášť pro tento úřad, poněkud připomínající (alespoň dle způsobu formulace stanov) úlohu komorné.⁴⁸³

Patrné jsou i rozdílné pravomoci generální představené. Stanovy notredamek a školských františkánek z třicátých let jsou si v těchto bodech velmi podobné a víceméně obsahují to, co je ohledně úkolů nejvyšší představené uvedeno v úvodu této kapitoly. Mnichovské konstituce vykazují v tomto směru jisté zvláštnosti. Celkový způsob jejich vyjadřování je odlišný od předchozích dvou a vyznačuje se rozvláčností, detailními popisy a instrukcemi i četným napomínáním.⁴⁸⁴ Velký důraz na funkci generální představené lze snadno vyčíst již mezi řádky, neboť zmínky o její vládě a naprosté podřízenosti sester jsou ve srovnání s ostatními stanovami mnohem častější a striktněji formulované. Dále jsou zde poněkud omezené pravomoci generálních asistentek, a to zejména před úpravou dle *CIC*,⁴⁸⁵ avšak ani *Stanovy 1924* neobsahují jinde typický odstavec, který přesně vyjmenovává záležitosti, kdy generální představená nesmí rozhodnout bez svých rádkyň. Potřeba jejich souhlasu je zde zahrnuta v příslušných odstavcích o pravomocích Matky generální a tím ne zcela zdůrazněna, navíc není tento souhlas požadován ve všech případech uvedených u druhých dvou kongregací.⁴⁸⁶ Nejnápadnější rozdíl, kdy si instrukce jednotlivých stanov přímo protiřečí, je otázka případného přesunu generálního mateřince. U notredamek a školských františkánek spadalo povolení této věci pod pravomoc římské Kongregace pro záležitosti řeholníků: „*Generální představená sídlí se svými*

⁴⁸² Srov. *Stanovy 1930*, odst. 228. Ve *Stanovách 1934* se žádná zmínka o admonitrix neobjevuje.

⁴⁸³ „*K bezprostřední blízkosti generální představené má být vybrána generální kapitulou jedna sestra, která je hodná důvěry (tzv. admonitrix), která se s dětskou něžností bude starat o fyzické dobro generální představené, aby se přílišnou prací a námahou nevyčerpala. Proto tato sestra dbá o zdraví a odpočinek generální představené a může jí také udělit potřebný dispens, když to vyžaduje její zdraví. Sděluje generální, v souladu s okolnostmi, své postřehy a názory týkající se toho, co je dobré pro společné dobro a osobní svatost generální představené. Kromě toho svěří generální představená sestře admonitrix ještě jiné povinnosti.*“ *Stanovy 1859*, IV. díl, II. část, odst. 12.

⁴⁸⁴ Tento styl je dědictvím spisku patera Joba *Geist der Verfassung* a Fourierových *Velkých konstitucí*, ovšem již v Římě poněkud omezený a zestručněný.

⁴⁸⁵ Ve *Stanovách 1865* je pouze uvedeno, že generální představená potřebuje jejich souhlas ke jmenování provinciální představené (nikoli však novicmistrové či prefektky kandidátek), při žádosti o povýšení nějakého domu na mateřinec a v důležitějších (ovšem blíže nespecifikovaných) majetkových záležitostech. V ostatních případech je maximálně doporučeno se s nimi poradit, o hlasování v generální radě se vůbec nehovoří. Srov. *Stanovy 1865*, IV. díl, I. část, odst. 2.

⁴⁸⁶ K uzavírání kupních a prodejních smluv a dalších finančních transakcí není souhlas požadován všeobecně, ale pouze v (opět blíže nespecifikovaných) důležitých případech - na rozdíl od notredamek, kde směla generální představená bez souhlasu rádkyň dovolit výdaje pouze do výše 3 000 Kč. K propouštění sester byl potřeba souhlas pouze k předčasnému propuštění juniorky nebo k požádání o dispens od slibů pro profesku; postulanky, novicky a juniorky po uplynutí platnosti jejich slibů mohla podle stanov propustit sama. Srov. *Stanovy 1924*, odst. 275.

asistentkami zpravidla v generálním domě a své sídlo nemůže trvale přeložiti do jiného domu bez rozhodujícího souhlasu své rady a bez dovození Svaté Stolice.⁴⁸⁷ Mnichovské sestry naopak nechávaly tuto věc zcela v kompetenci generální představené, neboť jak *Stanovy 1865*, tak i *Stanovy 1924* hovoří následovně: „Každá generální představená může při převzetí vlády vybrat za generalát ten dům, který považuje za vhodný.“⁴⁸⁸ V *Kodexu kanonického práva* otázka přesunů generálního mateřince řešena není, a tak záleželo pouze na každé kongregaci, zda tuto pravomoc svěřila nejvyšší představené, nebo ji podmínila souhlasem dalších sester a římské autority. U chudých školských sester se jednoznačně vyskytovala vyšší míra centralizovanosti s tendencí podřízenosti jedné osobě. Roli v tom zcela jistě sehrála výrazná osobnost Terezie Gerhardingerové a prvotní vize biskupa Wittmana a kněze Joba, kterých se zakladatelka pevně držela. Z této perspektivy je třeba nahlížet ostré boje o schválení prvních stanov a konflikt s mnichovským arcibiskupem Reisachem, neboť se skutečně jednalo o netradiční požadavky pro osobu nejvyšší představené.⁴⁸⁹

Poněkud více se všechny tři kongregace shodovaly ohledně funkce provinciální představené, ale ani zde nebyla v některých věcech jednota.⁴⁹⁰ Podle *CIC* patřil provinciální představený mezi ty vyšší představené, jimiž se směli stát řeholníci manželského původu od třicátého roku věku a deset let po složení prvních slibů.⁴⁹¹ Nejblíže oficiální normě byly notredamky, které vyžadovaly pro tento úřad třicet pět let věku, deset let od prvních slibů a manželský původ.⁴⁹² U školských františkánek stačilo třicet pět let věku a složené doživotní sliby,⁴⁹³ mnichovské školské sestry pak měly všeobecně stanovenou podmínku pro pasivní volební právo deset let od prvních slibů a složené předepsané učitelké zkoušky pro obecné nebo vyšší školy.⁴⁹⁴ V posledně jmenované kongregaci měla provinciální představená také svou admonitrix, kterou jí přidělila představená generální.⁴⁹⁵ Jinde vykonávala tuto funkci první

⁴⁸⁷ *Stanovy 1934*, odst. 317. Podobně i *Stanovy 1930*, odst. 219: „...k změně sídla generální představené... Pro všechny tyto přípravy vyžaduje se schválení posvátné Kongregace.“

⁴⁸⁸ *Stanovy 1859*, IV. díl, I. část, odst. 8; podobně *Stanovy 1924*, odst. 277.

⁴⁸⁹ Srov. kapitola II. 1. 1.

⁴⁹⁰ Základní povinnosti a pravomoci provinční představené viz úvod této kapitoly. Jedinou větší výjimku představuje opatření chudých školských sester, že v té provincii, která je zároveň sídlem generalátu, mohou být pravomoci sestry provinční v zájmu jednotného vedení poněkud omezeny ve prospěch generální představené. *Stanovy 1924*, odst. 333. Podobné opatření lze najít i u notredamek, kde byl ovšem samostatný pouze generální mateřinec, jehož obyvatelky nespádaly pod žádnou z provincií. Rovněž výjimečně povolovaly mnichovské stanovy, aby v malých provinciích byla provinční představená v případě nutnosti zároveň představenou tamějšího mateřince, musela však mít k ruce vikářku, která jí mohla v domě kdykoli zastoupit. *Stanovy 1924*, odst. 332.

⁴⁹¹ *CIC 1917*, kán. 504.

⁴⁹² *Stanovy 1930*, odst. 243.

⁴⁹³ *Stanovy 1950*, odst. 374.

⁴⁹⁴ *Stanovy 1924*, odst. 269.

⁴⁹⁵ *Stanovy 1924*, odst. 328.

z asistentek - provinciální vikářka.⁴⁹⁶ Doba úřadu provinciální představené se v každém z těchto tří institutů lišila. U chudých školských sester byla jmenována na šest let s možností opětovného jmenování na druhé šestiletí,⁴⁹⁷ u notredamek pouze na tři roky s jedním možným prodloužením⁴⁹⁸ a u školských františkánek na tři roky s možností prodloužit dvakrát⁴⁹⁹.

Zcela specifický úřad měly mnichovské sestry pro správu amerických provincií, jejichž značný rozsah si vyžádal jiný způsob správy než tradiční podléhání provinciálních představených přímo (evropské) představené generální. Generální komisariát byl v Americe zřízen roku 1880, po třech desetiletích napětí mezi evropskými a americkými sestrami, neboť velmi brzy se ukázalo, že podmínky v USA neumožňují dělat vše stejně jako v Evropě.⁵⁰⁰ Nejvyšší „domácí autoritu“ amerických provincií představovala tzv. generální komisařka se čtyřmi asistentkami, která měla podobné, byť poněkud omezené pravomoci jako Matka generální.⁵⁰¹ Členky komisariátu byly jmenovány generální představenou ze dvou trojic sester navržených americkými řeholnicemi na zasedání tzv. generální kongregace,⁵⁰² a sice na šest let s možností opakovaného jmenování na jedno další šestiletí. Tento zvláštní způsob správy jednoho společenství na dvou kontinentech je specifický i tím, že generální komisariát nebyl nutně americkou institucí podléhající evropskému generalátu. Vzhledem k pravomoci generální představené vybrat si za sídlo dům, který uzná jako nejvhodnější, připouštějí stanovy i variantu, že po-

⁴⁹⁶ *Stanovy 1930*, odst. 248.

⁴⁹⁷ *Stanovy 1924*, odst. 326. Zde však měla generální představená právo se souhlasem rady předčasně ukončit úřad provinční představené a přidělit jí nějaký jiný úkol.

⁴⁹⁸ *Stanovy 1930*, odst. 241.

⁴⁹⁹ *Stanovy 1950*, odst. 375.

⁵⁰⁰ Jednalo se především o otázku Matkou Terezií vyžadované přísné klauzury. Z pověření své americké představené přijela věc do Evropy řešit sotva šestadvacetiletá sestra Karolina Friešová, která ovšem v mnichovském mateřinci nebyla přijata příliš příznivě. Dorazila totiž v civilním oblečení, bez předepsaného doprovodu druhé sestry a navíc bez předchozího souhlasu Matky Terezie. Byl jí zakázán kontakt se sestrami a ubytování dostala mimo klauzuru, snad z obav, aby svým smýšlením ohledně klauzury nenakazila ostatní. Teprve po několika týdnech se situace změnila, sestra Karolina obdržela ústní schválení požadovaných změn pro americké domy a byla jmenována první generální vikářkou. Srov. M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 143-145. Nejasností však existovalo víc, takže roku 1880 schválil Vatikán dodatky ke stávajícím *Stanovám 1965*, platné pouze pro americké sestry. Podrobněji viz kapitola II. 3.

⁵⁰¹ Generální komisařka nesměla rozhodovat v záležitostech celé kongregace; pokud chtěla žádat Vatikán o změnu ve stanovách, zřízení provincie, mateřince nebo noviciátu, musela k tomu mít souhlas generální představené (ovšem v případě, že by nebylo možné nalézt v nějaké věci shodu, mohla se se souhlasem asistentek obrátit přímo na Svatý stolec). Dále neměla právo jmenovat americké provinční představené, to činila generální představená na základě návrhů sester z příslušných provincií. Kromě toho posílala pravidelně do generálního mateřince zprávy o stavu americké části kongregace. Srov. *Stanovy 1924*, odst. 312.

⁵⁰² Generální kongregace byla jakási americká alternativa generální kapituly. Z první trojice vybrala generální představená se souhlasem své rady jednu sestru za generální komisařku a ostatní dvě za asistentky, z druhé trojice pak určila třetí i čtvrtou asistentku a sestru admonitrix. Jmenování musel schválit římský kardinál protektor. Pokud byla na této generální kongregaci přijata některá další opatření, měla pouze provizorní platnost do doby, než je schválila řádná generální kapitula. *Tamtéž*, odst. 314-316.

kud generální představená přesídli do některého amerického domu, budou v té době spravovány generálním komisariátem evropské provincie.⁵⁰³

Každá kongregace měla ve stanovách v kapitole o správě institutu také některá další specifika. Sestry notredamky měly například povinnost jednou za rok napsat dopis generální, po zřízení provincií pak provinciální představené.⁵⁰⁴ Školské františkánky uváděly podrobně pravomoci generální kapituly ve finanční otázce, a to i ve věcech, které u ostatních dvou společenství náležely generální radě.⁵⁰⁵ Chudé školské sestry zařadily na závěr stanov kapitoly o vztahu kongregace ke kardinálu protektorovi, diecéznímu biskupovi a zpovědníkům, očividně jako prevenci eventuálního opakování sporu s duchovní vrchností, který zažily při procesu schvalování prvních stanov.⁵⁰⁶ Je evidentní, že přes poměrně jednotný model centralizovaných řeholních institutů existovaly ve způsobu řízení jednotlivých kongregací větší či menší rozdíly, které vycházely jak ze specifík daných při založení společenství, tak z jeho dalšího vývoje. Svou roli přitom sehrálo početní a geografické rozšíření, stejně jako odlišná politická situace každého státu. Na základě výše uvedeného srovnání tří kongregací školských sester je zřetelně vidět, že lze hovořit o různě intenzivní centralizaci centralizovaných řeholních institutů.

⁵⁰³ *Tamtéž*, s. 324.

⁵⁰⁴ Srov. *Stanovy 1930*, odst. 245.

⁵⁰⁵ Např. stanovení částky, kterou mají jednotlivé domy každoročně odvádět do provincie a provincie na generálát, stanovení výše věna kandidátek, dále výše obnosu, jímž mohou vyšší představené disponovat bez souhlasu své rady, normy pro zadlužení, koupi apod., které nejsou stanoveny *CIC*. Viz *Stanovy 1934*, odst. 306.

⁵⁰⁶ *Stanovy 1924*, odst. 355-375.

II. 5.

Bez peněz se stavět nedá

Při pohledu na rozsáhlou pedagogickou činnost školských sester nutně vyvstává otázka, jakým způsobem řeholnice získávaly finanční prostředky na nákupy nemovitostí, stavby, opravy a nakonec i na samotný provoz škol či výchovných zařízení a běžný chod komunitních domácností. Kde braly mnohdy dosti značné částky, jaký podíl měly v hospodaření institutů vlastní příjmy na straně jedné a dary dobrodinců na straně druhé, jak běžná byla praxe pracovat jako zaměstnanec „na cizím“, jak se stavěly k otázce dluhů, jak často podnikaly nejisté kroky do budoucna? Následující stránky se pokouší v základních rysech tuto problematiku analyzovat, nutno však předestřít, že nejde o hloubkovou sondu do hospodaření institutů, spojenou se zkoumáním dochovaných účtů, kterých je k dispozici poměrně značné množství. Jde zde o snahu postihnout tematiku komplexně a z konkrétních příkladů a statistických údajů vyvodit obecné závěry, jejichž platnost přesahuje hranici tří sledovaných společenství a dá se vztáhnout obecněji na ženské učitelské kongregace 19. a první poloviny 20. století, aniž by samozřejmě byla vyloučena možnost výjimky.

Při pročítání úřední korespondence generálních či provinčních mateřinců bude každému rychle jasné, že vyšším představeným a členkám jejich rad nezbyvalo než přeškolit se z učitelek na úřednice. Osobní i písemné jednání s církevními i „světskými“ úřady bylo na denním pořádku, přičemž právě otázka financí (ať už přímo, či nepřímo) hrála ústřední roli ve většině projednávaných záležitostí. Koupě nebo prodej domu, uzavírání smluv se zřizovateli pedagogických institucí a následná komunikace s nimi ohledně průběžně se vyskytujících potřeb, opravy, přístavby, zařízení domů, dále i veškerá písemná agenda vyžadovaná peněžními ústavy jako bylo zakládání či rušení konta, půjčky, splátky, vybírání úroků - toto všechno procházelo kanceláři generálních představených v Horažďovicích,⁵⁰⁷ ve Slatiňanech (později v Praze-Břevnově)⁵⁰⁸ a rukama provinciální představené ve Slavkově u Brna.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Velké množství těchto písemností sester notredamek je uloženo v Biskupském archivu v Třeboni (kart. 1672-1674 ve fondu Ženské kláštery), neboť pro větší finanční transakce musela mít kongregace povolení biskupa. Všechny úřední dopisy podepisovala přímo generální představená, případně generální vikářka.

⁵⁰⁸ V provinciálním archivu školských františkánek v Praze v Břevnově se nachází skříň plná očíslovaných šanonů s úřední korespondencí, rozdělená podle tematiky a jednotlivých domů.

⁵⁰⁹ Kromě úřední korespondence uložené přímo ve Slavkově se řada informací o finanční situaci nové provincie chudých školských sester nachází ve složce *Tschechoslowakische Provinz* v generálním archivu v Mnichově,

S postupující byrokratizací agenda stále narůstala a za první republiky, v situaci církevním institucím nepřilíš příznivé, bylo již vedení kongregací „papíry“ doslova zahlceno a zřejmě i vedeno stálou obavou, že jakékoli opomenutí či nedodržení termínu může mít nepříjemné následky jak pro finanční otázku společenství, tak pro další vývoj dotčených pedagogických zařízení. I zde je třeba spatřovat důvod toho, že úřední korespondence i veškerá dokumentace byla v kongregacích po roce 1918 vedena velmi pečlivě, každopádně o poznání pečlivěji než v období předcházejícím.

O tom, jak se vlastnictví poměrně rozsáhlého majetku slučovalo s evangelní radou a slibem chudoby a s názvem chudé školské sestry u dvou ze tří studovaných společenství, je blíže pojednáno v kapitole III. 1. 1. Vzhledem k tomu, že členky kongregací skládaly jednoduché řeholní sliby, které ponechávají vlastnické právo, mohly být nemovitosti zakoupeny na jména konkrétních sester, které pak formálně před úřady vystupovaly jako jejich majitelky, přestože fakticky patřila správa domů celému společenství zastoupenému generální (provinční) radou. Nabývání majetku nikoli jako právnícká, ale jako fyzická osoba umožňovalo větší flexibilitu společného hospodaření. K této variantě se sahalo především v počátcích činnosti kongregací, kdy ještě nebylo k dispozici úřední potvrzení institutu. Později, když se poměry ustálily, snažily se sestry převést tento „soukromý“ majetek do řádného vlastnictví kongregace, mimo jiné též proto, aby předešly problémům v případě úmrtí některé z majitelek. Dům U sv. Josefa v Českých Budějovicích, který byl na zakoupeném pozemku vystavěn v letech 1870-1871, byl původně zapsán na jména tří sester – generální představené a dvou členek generální rady – a teprve 30. října 1891 přešel formální kupní smlouvou do vlastnictví kongregace;⁵¹⁰ podobných příkladů by se u sester notredamek dalo najít víc. Školské františkánky kupovaly prvních patnáct let nemovitosti výlučně na jméno generální představené, případně jiné spolehlivé sestry. Některé z nich byly začátkem 20. století převedeny do vlastnictví institutu, jiné však zůstaly „v soukromých rukou“ až do bouřlivých událostí padesátých let.⁵¹¹ U

kteřá obsahuje korespondenci provinční představené s generalátem, a dále v brněnském biskupském archivu v Rajhradě (korespondence s ordinariátem).

⁵¹⁰ Majitelkami byly sestry Marie (Nepomucena) Grallová, Theresia (Luka) Gröblová a Marie (Kalasantia) Pranghoferová. Dana JAKŠIČOVÁ, *Pod ochranou svatého Josefa. Působení Kongregace Školských sester de Notre Dame v ústavu U Sv. Josefa v Českých Budějovicích v letech 1871-1950*, Jihočeský sborník historický 75/2006, s. 83-84.

⁵¹¹ Na generální představenou sestru Hyacintu Zahálkovou byla zpočátku psána většina nemovitostí (domy i pozemky) ve Slatiňanech, Chrudimi i Koclířově, pouze u několika z celé řady skupovaných chrudimských pozemků vystupuje jako kupující jiná řeholnice: Františka Hnátová, Marie Tušlová, Benedikta Dragounová nebo Stanislava Sýčová – všechny čtyři byly, soudíc dle zastávaných úřadů, „sloupy“ první generace českých školských františkánek. Dne 31. 10. 1904 byly uzavřeny dvě smlouvy. V jedné prodala sestra Hyacinta sestře Stanislavě Sýčové všechny nemovitosti v Koclířově za 18 000 K, přičemž nová „majitelka“ ten samý den sepsala

mnichovských chudých školských sester nepřicházela tato praxe v úvahu, neboť jako jedna z mála ženských kongregací využily možnosti zříci se vlastnického práva na majetek i v případě skládání jednoduchých slibů.⁵¹² Veškeré vlastněné nemovitosti byly tudíž ve vlastnictví institutu jako právnické osoby. Toto společenství však, jak je ukázáno na mnoha dalších příkladech, představovalo mezi ostatními ženskými kongregacemi určitou výjimku. V obecnějším měřítku lze usuzovat spíše na to, že možnost nakupovat objekty na konkrétní jména řeholnic řadě vznikajících institutů usnadnila překonat počáteční obtíže právního charakteru a přispěla k jejich rychlejšímu rozšíření.

Výše kongregačního jmění se jednotlivých členek blíže nijak nedotýkala; žily v každodenním životě evangelní chudobu v souladu se svou spiritualitou a každá podle svého svědomí či rozhodnutí představené, aniž by je přítom nějak rušilo, že institut jako takový má peníze i nemovitý majetek. Také generální (provinční) představená, přestože jejíma rukama procházely velké finanční obnosy, nebyla v této oblasti neomezenou paní a nesměla bez souhlasu své rady provést žádné větší rozhodnutí. *Stanovy 1903* (notredamky) situaci ohledně správy kongregačního majetku přibližují dost jasně: „*Veškerý statky nemovité i movité, jež náležejí kongregaci jakožto jednotě všech členů jejich, spravuje generální prokurátorka, která v této své působnosti poddána jest generální představené a jejím asistentkám. V domě, kdež generální představená sídlí, budiž na místě bezpečném chována ústřední pokladna, ve kterou se ukládá jmění kongregace spolu s hotovými penězi, z kterých na běžné denní výdaje se nebere. Pokladna ta se zamyká na 3 klíče, ze kterých jeden jest v rukou generální představené, druhý v rukou první asistentky a třetí u generální prokurátorky. Pokladna smí se otevřítí nebo zavřítí jenom za přítomnosti všech tří. Generální prokurátorka zaznamenává správně, co se z pokladny vybírá nebo v ní ukládá. Pokladna tato určena jest k tomu, aby kongregaci možno bylo: nové domy zakládati nebo v zakládání jejich pomáhati*⁵¹³, výlohy na potřeb-

poslední vůli, jíž odkazovala všechn majetek kongregaci. V druhé táz sestra zastoupená sestrou Klárou Krutinovou prodala kongregaci nemovitosti ve Slatiňanech a Chrudimi za 270 000 K s tím, že řeholní společenství přešlo všechny dluhy, jež na objektech vězely. Oba tyto prodeje byly samozřejmě pouhou formální právníkou záležitostí a souvisely s vážnou (ne však poslední) nemocí sestry Hyacinty na podzim 1904, neboť již dva dny poté, 2. 11. 1904, „byla zaopatřena svátostmi nemocných.“ (*Stoletá cesta*, s. 37.) Protože ve Slatiňanech a Chrudimi se v té době nacházela většina kongregačního majetku, zůstalo po roce 1904 ve vlastnictví fyzických osob již jen malé procento nemovitostí, nicméně jejich převod se v několika případech značně protáhl: 30. 7. 1941 byly Protektorátu Čechy a Morava (nuceně) odprodány části chrudimských pozemků patřících kongregaci a zároveň i pozemky psané na sestru Františku Hnáťovou. Koclířovský konvent zůstal napsaný na sestru Stanislavu Sýčovou dokonce až do 11. 2. 1957. AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VII – Smlouvy.

⁵¹² *Stanovy 1924*, odst. 44 a 72. Podrobněji viz kapitola III. 1. 1.

⁵¹³ Případ, kdy kongregace spolufinancovala zakládání nového řeholního domu, byl častý, většinou se jednalo o situace, kdy byla k dispozici nadace nebo dar nějaké osoby, které však samotné na stavbu či přestavbu domu

né cestování uhražovat, na vydržování noviciátu⁵¹⁴ i na potřeby nemocných a sestárých členů přispívati, jednotlivé domy dle potřeby podporovati, na výchovu a vzdělání chudých dívek, jež mají náklonnost k životu řeholnímu, ve prospěch kongregace náklad vésti⁵¹⁵, a vůbec společné potřeby celé kongregace opatřovati.“⁵¹⁶ Navzdory vnějšímu dojmu je přívlastek „chudé“ v názvu dvou institutů a odvolávání se na františkánskou chudobu v třetím z nich⁵¹⁷ možno vztáhnout nejen na jednotlivé řeholnice, ale i na celé společenství, neboť prameny ukazují, že peníze v hlavní pokladně se používaly pouze na účely odpovídající apoštolskému poslání kongregace a nikdy jich nebyl nadbytek, naopak se instituty při rozšiřování své působnosti byly často nuceny zadlužit.⁵¹⁸

V kongregacích probíhalo hospodaření na třech úrovních (v případě neexistence provincií pouze na dvou). Každý řeholní dům měl svou vlastní pokladnu a právo získávat i vlastní jmění, které nese stálý nebo úrokový příjem. Stejně tomu bylo i v případě provincií, takže veškerý uložený majetek fakticky náležel buď konkrétnímu domu, nebo provincii.⁵¹⁹ Každý dům musel být schopen si nejen vydělat na svůj vlastní provoz, ale zároveň byl povinen odvádět určitou částku provincii (případně generalátu). Zatímco *Stanovy 1924* chudých školských sester hovoří jen neurčitě o „menších obnosech“ (*kleinere Taxen*), které vyšší představená jednotlivým filiálkám uloží k podpoře provinční pokladny,⁵²⁰ notredamky odváděly třetinu ročního přebytku⁵²¹ a školské františkánky sumu stanovenou generální kapitulou s tím, že v případě nutnosti mohlo vedení institutu požadovat vyšší dávku.⁵²² Stejné podmínky platily i pro odevzdávání peněz z provincií do hlavní pokladny generalátu.

Zdrojů příjmů do této hlavní pokladny bylo několik. Kromě podpory z provincií či filiálek se zde ukládaly příležitostné peněžní dary od dobrodinců, obnosy stržené za prodej ne-

nestačily. V českobudějovické diecézi jde o následující filiálky sester notredamek: Sušice, Klatovy, Bechyně - útulek, Přeštice, Lhenice, Vodňany, Protivín, Kašperské Hory.

⁵¹⁴ Zatímco každá filiálka si na svůj provoz vydělávala sama, noviciát v Horažďovicích musel být finančně vydržován, neboť novicky se zde věnovaly pouze své řeholní formaci a nesměly být nikde zaměstnány.

⁵¹⁵ Pravděpodobně je míněno spravování uloženého jmění, ze kterého byly čerpány úroky.

⁵¹⁶ *Stanovy 1903*, odst. 228-230. Podobně též *Stanovy 1934*, odst. 367-370. Mnichovské sestry, jejichž generální představená disponovala většími pravomocemi, opatření o třech klíčích od hlavní pokladny neměly.

⁵¹⁷ *Stanovy 1934*, odst. 101.

⁵¹⁸ Viz níže, strana 155-161.

⁵¹⁹ *Stanovy 1930*, odst. 282. Srov. *Stanovy 1924*, odst. 329e a 346; *Stanovy 1934*, odst. 363. V případě notredamek a školských františkánek zaujímal před založením provincií jejich status celá kongregace v čele s generální představenou.

⁵²⁰ *Stanovy 1934*, odst. 329e.

⁵²¹ *Stanovy 1903*, odst. 233; *Stanovy 1930*, odst. 289.

⁵²² *Stanovy 1934*, odst. 374. Později *Stanovy 1950*, odst. 363.

movitostí apod., hlavní kapitál však tvořila nepochybně uložená věna sester.⁵²³ Přinejmenším u notredamek a školských františkánek byla každá kandidátka povinna přinést do kongregace věno, které muselo být zapláceno nejpozději před skládáním prvních slibů. V prvních desetiletích existence kongregací nebyla nikde uvedena pevná suma, pouze se pokládalo za samozřejmost, že každá dívka do společenství něco přinese. Výjimky bylo možné udělovat podle konkrétní finanční situace institutu, pokud možno těm nemajetným uchazečkám, jejichž nadání či charakterové vlastnosti slibovaly, že budou pro kongregaci skutečně přínosem. Po schválení stanov Apoštolským stolcem nesmělo již být věno prominuto ani sníženo bez vědomí římské Kongregace pro záležitosti biskupů a řeholníků, což opět vypovídá o míře dohledu, který nad jednotlivými řeholními instituty vykonávala nejvyšší církevní hierarchie.⁵²⁴ Stanovy školských františkánek se ve věci výše věna odvolávaly na rozhodnutí generální kapituly,⁵²⁵ u notredamek platily podle *Stanov 1903* sestry učitelky 600 K a domácí sestry 400 K,⁵²⁶ později se rozdíl vyrovnal.⁵²⁷ V případě vystoupení řeholnice ze společenství jí byla částka vrácena v plné výši, ale bez úroků. Definitivním majetkem kongregace se věno stávalo teprve úmrtím dotyčné sestry a *Kodex kanonického práva* výslovně zakazoval obnos za jejího života jakýmkoli způsobem použít.⁵²⁸ Je jasné, že uložením peněz od několika stovek (u notredamek později i tisíc sester) v průběhu desetiletí postupně vzniklo jmění, z kterého plynuly slušné úroky.

Stanovy chudých školských sester i v tomto případě vykazovaly ve srovnání s druhými dvěma instituty patrné odchylky. O věnu a jeho promíjení či nepromíjení ve výše uvedeném slova smyslu se zde vůbec nehovořilo, ale pozornost byla zaměřena na závěť (*Testament*), jímž novicka před složením prvních slibů určila, jak má být naloženo s jejím majetkem. Před-

⁵²³ Pokud byl institut rozsáhlý a provincie ležely na území mnoha (často velmi vzdálených) zemí, nehospodařilo s věny generální, ale provinční vedení. Týkalo se to mnichovských chudých školských sester, notredamky a školské františkánky měly generální mateřinec v Čechách, takže vlastní hospodaření měly pouze americké filiálky.

⁵²⁴ Srov. *Stanovy 1903*, odst. 32 - 33. Je zajímavé, že *Stanovy 1934* školských františkánek nevyžadují povolení z Říma pro snížení nebo prominutí věna mimořádně schopných, ale nemajetných kandidátek nebo těch, které se mohly vykázat diplomem; stačil pro ně pouze souhlas generální rady. Všechny ostatní případy však měl řešit Apoštolský stolec. *Stanovy 1934*, odst. 32. Kritéria pro zařazení do kategorie „mimořádně schopných“ a „těch ostatních“ však zůstávají nejasná, takže lze v tomto opatření vyčíst spíše kličku, s jejíž pomocí bylo možno eliminovat náročnou korespondenci s římskými úřady.

⁵²⁵ *Stanovy 1934*, odst. 31. Zápisy z generálních kapitul bohužel nejsou k dispozici.

⁵²⁶ *Stanovy 1903*, odst. 31.

⁵²⁷ Opravená verze stanov po vydání *CIC* uvádí již jednotnou minimální sumu 500 Kč pro všechny sestry bez rozdílu. *Stanovy 1930*, odst. 32. Sestra Viktorie vzpomíná, že dost často přinášely domácí sestry vyšší věna než učitelky, neboť těmto platili rodiče studia, a proto většinou neměli zájem ještě dobrovolně přeplácet stanovenou částku. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

⁵²⁸ *CIC 1917*, kán. 549.

poklad obnosu, přineseného do kongregace, je obsažen pouze implicitně v následujícím odstavci: „*Die Novizin muß vor Ablegung der zeitlichen Gelübde einen Revers unterzeichnen, in dem die Höhe eines etwa übergebenen Depositums angegeben worden ist oder der Betrag der Summe, die sie der Kongregation noch schuldet für den Unterhalt im Postulat und Noviziat.*“⁵²⁹ Rozhodující je slovo *etwa* (snad), které ukazuje, že finanční příspěvek institutu nebyl obligátní s nutností případného oficiálního prominutí.⁵³⁰ Slušelo se však, aby každé děvče podle svých možností kongregaci podpořilo, což stanovy všem také patřičně kladly na srdce: „*Falls nicht ganz besondere Gründe nach dem Rat der Provinzialoberin anders zu handeln zwingen, wird daher jede Novizin bei Abfassung ihres Testamentes auf die großen Bedürfnisse der Kongregation Rücksicht nehmen...*“⁵³¹ Přijímání schopných nemajetných kandidátek bylo „v programu“ této kongregace, avšak zůstávalo omezeno finančními možnostmi společenství: „*[Der Orden] wird sich vielmehr in seiner bisherigen gesegneten Wirksamkeit bald sehr beschränkt sehen, wenn er nicht mehr in der Lage ist, geeignete, aber unbemittelte Kandidatinnen auf Ordenskosten auszubilden oder ungenügend bezahlte Schulstellen im Interesse einer religiösen Erziehung der Kinder beizubehalten oder solche neu zu übernehmen, für die arbeitsunfähig gewordenen Schwestern genügend zu sorgen und Ähnliches.*“⁵³²

Zatímco peníze ze společné pokladny byly využívány na zvláštní vydání (především velké opravy, přestavby a nákup nemovitostí), běžný provoz domů, provinční či generální mateřinec nevyjímaje, se kongregace snažily hradit z prostředků získaných vlastní pedagogickou činností. Podle typu fundátora a druhu výchovného nebo vzdělávacího zařízení pobíraly sestry buď plat od zřizovatele (šlechtický velkostatek, obec, charitativní organizace, částečně též nadace), který byl smluvně sjednán, přičemž se učitelky vzdaly nároků na školní plat od dětí,⁵³³ nebo v případě soukromých kongregačních škol platily malé děti i žákyně školné,

⁵²⁹ Stanovy 1924, odst. 48. „*Novicka musí před složením dočasných slibů podepsat revers, ve kterém je udána výše snad přineseného jmění nebo výše sumy, kterou kongregaci ještě dluží za vydržování v postulátu a noviciátu.*“

⁵³⁰ Jedná-li se o institut s jednoduchými sliby, ponechává CIC otázku závaznosti přinést věno pouze na stanovách konkrétního společenství. Srov. CIC 1917, kán. 547, § 3.

⁵³¹ *Tamtéž*, odst. 46. „*Pokud zcela zvláštní důvody nenutí podle rady provinční představené jednat jinak, bude brát každá novicka při sepisování své závěti ohled na velké potřeby kongregace.*“

⁵³² *Tamtéž*. „*[Řád] se brzy bude cítit ve své dosavadní požeňnané činnosti velmi omezen, když už dál nebude schopen na své náklady vzdělávat schopné, ale nemajetné kandidátky, udržet či nově přijímat nedostatečně placená školní místa v zájmu náboženské výchovy dětí nebo se dostatečně postarat o práce neschopné sestry a podobně.*“ (Futurum je v originálu i překladu užito víceméně ve smyslu konjunktivu.)

⁵³³ Jednalo se zejména o městské opatrovny či opatrovny na šlechtických panstvích, sirotčince, ústavy hluchoněmých a jiné ústavy pro postiženou mládež, méně již o obecné školy (např. v českobudějovické diecézi spravovaly notredamky pouze dvě obecné školy vydržované vrchností – v Českém Krumlově a Bystřici nad Úhlavou).

chovanky navíc ještě ubytování a stravu.⁵³⁴ Téměř každá řeholní komunita měla navíc větší či menší počet stálých i příležitostných dobrodinců, kteří přispívali penězi i naturáliemi, a zejména v menších domech mohly tyto dary znamenat výraznou posilu v rozpočtu.⁵³⁵ Finanční situace se ve všech třech společenstvích dům od domu lišila, ne vždy jsou však k dispozici tak konkrétní údaje, jako dvě zprávy o stavu hospodaření Kongregace Školských sester de Notre Dame, dochované v třeboňském archivu pro léta 1914 a 1940. Tyto dokumenty leccos vypovídají o hmotném zajištění jednotlivých filiálek. Někde příjmy sotva převyšovaly výdaje, případně je vůbec nepokryly, jinde zase bylo možné nastřádat slušnější úspory, z nichž pak sestry často dobrovolně posílaly do mateřince více než stanovenou jednu třetinu. Tabulka s čísly je uvedena v Příloze 18 a je-li posuzována v souvislosti s typem řeholního domu co do zřizovatele a druhu pedagogických zařízení, umožňuje vyslovení několika konkrétních závěrů. Vzhledem k tomu, že pro ostatní dvě společenství podobné údaje nalezeny nebyly, je detailnějšímu rozboru podrobena finanční situace zkoumaného vzorku působišť sester notredamek,⁵³⁶ po níž následuje pokus doložit, zda a nakolik mohou být zjištěné výsledky platné i pro chudé školské sestry a školské františkánky.

Celkové hospodaření notredamek včetně vkladů a výloh ze společné pokladny pro uvedená léta je následující: veškeré příjmy v celé kongregaci na konci roku 1913⁵³⁷ činily 804 439,78 K, výdaje pak 784 576,50 K. V pokladně kongregace tedy zůstalo 19 863,28 K (čili necelá 2,5% výdělku), samozřejmě kromě uloženého kapitálu, s nímž se nehýbalo. V roce 1940 je počítáno odděleně ve třech měnách, přičemž v případě československých korun jde (vzhledem k inflaci) již o miliony: příjmy obou českých a slovenské provincie obnášely 6 745 618,32 Kč a výdaje 5 735 155,67 Kč, zůstatek činil 1 010 462,65 Kč, tedy zhruba 15%. Sudetské filiálky připojené k říši na tom byly podobně – z výdělku 136 388 RM bylo použito 116 800,47 RM, zůstalo 19 587,53 RM (14,4%). Nejlepší finanční situace panovala v americké provincii, kdy z 27 980,16\$ zbylo 12 660,26\$, tedy 45,25 %. Z tabulky v Příloze 18 je na první pohled zřejmé, že se v pozdějším období příjmy ve srovnání s výdaji zvýšily, čemuž odpovídá i podstatně vyšší procento celkových ročních úspor kongregace. Tento trend

⁵³⁴ Všechny typy pokračovacích a industriálních škol, soukromé hodiny jazyků, hudby a strojopisu, penzionáty, kongregační opatrovny, obecné a měšťánské školy, učitelské ústavy.

⁵³⁵ Zabývat se podrobněji výčtem a případně i sociálním postavením dobrodinců jednotlivých domů zde není možné, pouze částečně je tato problematika zmíněna v kapitole III. 3. 2.

⁵³⁶ Domy na území českobudějovické diecéze.

⁵³⁷ V textu je výslovně uveden předcházející rok, takže zpráva byla zřejmě sestavena na začátku roku 1914 za použití loňských údajů. SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1672, *Výroční zpráva o hospodaření 1914*.

ovšem nelze jednoduše zevšeobecnit, neboť není k dispozici srovnání s údaji z let bezprostředně předcházejících a následujících. Zatímco cifry uvedené k roku 1914 a fakticky se vztahující na rok 1913 odrážejí normální období bez výraznějších společenských a hospodářských výkyvů (válečné zdražení přišlo až s rokem 1915), není možné hospodaření kongregace v roce 1940 považovat za charakteristický vzorek jeho vývoje v posledním desetiletí. Je příznačné, že po vypuknutí války se začalo všude více šetřit, nebyly prováděny nákladnější opravy, nenakupovaly se nové školní pomůcky atd., naopak panovala celková snaha soustředit co nejvíce ušetřených peněz do mateřince, který se v této nejisté době snažil co nejrychleji splatit všechny kongregační dluhy a navíc musel do budoucna počítat s finanční podporou jednotlivých domů, pokud budou zastaveny dosavadní platy.⁵³⁸ Celkové hospodaření řeholního společenství sester notredamek pouze na základě těchto ojedinělých údajů nelze posuzovat, je však možné se zaměřit na finanční situaci jednotlivých filiálek.

Nijak nepřekvapí, že největší příjem z domů nacházejících se v českobudějovické diecézi neměl horažďovický mateřinec, nýbrž dům U sv. Josefa v Českých Budějovicích. Velký počet zdejších škol, ležících přímo v centru jihočeské metropole, především pak učitelský ústav a měšťanská škola, jejichž žákyně byly často zároveň i chovankami, představoval finanční zdroj, s nímž se mateřinec nemohl srovnávat, přestože zde s výjimkou učitelského ústavu existovala tatáž pedagogická zařízení. Venkovské městečko v odlehlém Pošumaví, jakým byly Horažďovice, nemohlo nikdy „dodat“ tak velké množství žákyň jako České Budějovice. Stejně tak je pravděpodobné, že celá řada děvčat se raději přihlásila do penzionátu ve větším městě, které nabízelo více kulturních možností. Situaci ohledně výše příjmů od chovank i zohledňování jejich sociálního zázemí nastínila sestra Luka Grösslová v dopisu ze dne 15. 10. 1908, který napsala v zastoupení generální představené biskupské konzistoři. Jménem kongregace žádala o přimluvu za ponechání dosavadního osvobození od výdělkové daně⁵³⁹ za penzionát a hudební školu v Horažďovicích a přitom celkem podrobně vylíčila ekonomické poměry horažďovického mateřince: „*Není možno, aby z pensionátu a školy hudební v Horažďovicích vyplýval trvalý užitek... Je-li vykázán ze školy hudební jakýsi malý výtěžek,*

⁵³⁸ Své příjmy ztratila většina sudetských filiálek již v roce 1939, rušení českých církevních škol přišlo ve větší míře až po roce 1940. O dluzích viz níže v této kapitole.

⁵³⁹ Pro většinu svých vlastních domů si notredamky vyžádaly osvobození od domovní a výdělkové daně s poukazem, že na své práci nechtějí nijak vydělávat a daňové zatížení by zbytečně zvýšilo školní plat dětí, pocházejících převážně z chudších rodin. Kromě osvobození od výdělkové a domovní daně měla tato kongregace i jiné státem přiznané výhody, například slevu na dráze získanou roku 1909. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha* III, s. 82. U ostatních dvou společenství lze pouze usuzovat podobně, neboť přímé doklady nalezeny nebyly.

*ztrácí se úplně ve schodku jiných odvětví a jest ostatně při vší šetrnosti a skromných požadavcích učitelek tak nepatrný, že nelze ani k němu přihlížeti. Mimo to přispívá pensionát i škola hudební v Horažďovicích též k vydržování klášterního kostela a kněze, a k oslavení služeb Božích, k nimž mají věřící volný přístup... Jest snadno se přesvědčiti, že každoročně jsou některé chovanky přijímány zadarmo, jiné za snížený plat, a to nejen takové, které by v mateřinci měly se odchovati za budoucí sestry, ale i jiné, které nemají v úmyslu vstoupiti do kláštera...*⁵⁴⁰ Dále je uvedena i cena: chovanky platily do roku 1905 dvacet osm korun měsíčně, od roku 1905 třicet korun. Průměrný plat v hudební škole se pohyboval kolem pěti korun měsíčně, byl však odpuštěn některým chovankám, které platily stravné a hodiny cizího jazyka. Byly i takové, které měly zdarma hudbu i jazyk. Od platu za hudební hodiny byly rovněž osvobozeny budoucí učitelky a pěstounky, které si vychovávala kongregace pro vlastní potřeby. Zdá se, že sestry skutečně nechtěly na svých žákyních vydělávat a vybíraly jen tolik, kolik bylo nezbytně nutné, někdy i ještě méně, jak dokládá další část dopisu.⁵⁴¹ Příjmy, které dostal mateřinec z města (zřejmě jsou míněny příspěvky od žákyň), činily asi 4 000 K ročně, zatímco celkové vydání se pohybovalo kolem 50 000 K.⁵⁴² Uvedená suma padesáti tisíc korun odpovídá i údajům z roku 1914, lze tedy usuzovat, že výdaje byly v posledních letech habsburské monarchie relativně stabilní. Z dopisu jasně vyplývá, že bez podpory z filiálek by mateřinec skutečně nemohl existovat v takovém rozsahu, jakým horažďovický komplex byl. Dům U sv. Josefa, jakkoli jeho výdaje daleko převyšovaly výdaje ostatních domů, zřejmě představoval výraznou posilu v celkovém rozpočtu kongregace, neboť utratil při vyšších (později zhruba srovnatelných) příjmech stále ještě méně peněz než mateřinec, který byl mimo jiné i sídlem nevýdělečného noviciátu a řadu desetiletí i místem odpočinku starých sester.

Třetím domem, u něhož se cifry pohybovaly v podobné výši, byl útulek pro staré a nemocné sestry v Horažďovicích. Jeho příjem plynul kromě případných peněžitých darů výhradně ze společné pokladny a spolu s vilou pro nervově nemocné sestry v Sušici znamenal pro kongregaci dost značné finanční zatížení.

⁵⁴⁰ SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1672, *Dopis M. Luky Grösslové biskupské konzistoři ze dne 15. 10. 1908.*

⁵⁴¹ Podobnou situaci lze předpokládat i v ostatních domech, kde byly penzionáty. Stejně tak je pravděpodobné, že od školného byly osvobozeny nejchudší děti v kongregačních opatrovnách a obecných školách, někdy i děvčata ve školách pokračovacích. Na druhou stranu musela kongregace stále dávat pozor, aby její dobročinnosti jednak nebylo zneužíváno těmi, kteří by zaplatit mohli, jednak aby udržela stávající rozpočet.

⁵⁴² Srov. SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1672, *Dopis M. Luky Grösslové biskupské konzistoři ze dne 15. 10. 1908.*

V domech vydržovaných přímo kongregací sídlily většinou početnější komunity, proto zde byl celkově vyšší obrat než v pronajatých ústavech. Typickým příkladem byly filiálky v Sušici – klášteře, Vodňanech, Kardašově Řečici, Bystřici nad Úhlavou a později i v Klatovech. Hlavní zdroj příjmů představovaly platy od dětí a eventuelně i úroky z nadačního kapitálu, z nichž se musel hradit celý provoz domu, jeho zařízení a potřebné opravy. Není proto divu, že roční úspory byly procentuálně podstatně nižší než na smluvně vázaných pracovištích. Podobně, pouze v menším měřítku, se jeví situace v roce 1940 v dalších kongregačních domech ve Lhenicích a Protivíně. Převaha výdajů nad příjmy ve Lhenicích v roce 1913 je snadno vysvětlitelná tím, že filiálka byla tohoto roku teprve založena, což znamenalo zvýšené investice na jedné straně a absenci celoročního školního platu na straně druhé. Více zarážející je situace v Klatovech ve stejném roce, kdy celé hospodaření domu skončilo v mínusu. Dochovaná místní kronika o žádné větší opravě v této době nehovoří, a tak nezbyvá než předpokládat, že klatovská filiálka patřila k těm kongregačním domům, které si na sebe jen těžko vydělávaly, čemuž by odpovídal i druhý údaj z roku 1940. Obdobně to vypadalo i v Bystřici nad Úhlavou, kde peníze nazbyt rovněž nezůstávaly. Všechny „prodělečné domy“ v roce 1940 se nacházely na území Sudet (Bystřice nad Úhlavou, Hyršov, Kašperské Hory), kde byla pedagogická činnost školských sester již předchozího roku zastavena. Mateřinec během války sestry v Říši s největší pravděpodobností příliš nepodporoval, neboť vzájemné styky byly omezeny a přísně kontrolovány, a tak se řeholnice snažily vydělat si na sebe jinou činností.

Zcela odlišná situace panovala na pracovištích zřizovaných vrchností, městem nebo charitativním spolkem. Sestry zde byly v roli zaměstnankyň, jejichž práva a povinnosti vůči zaměstnavateli plynuly z řádně uzavřené smlouvy, na níž se mohly kdykoli odvolat. Díky narůstajícím zkušenostem se vedení kongregace v průběhu let naučilo dávat si pozor na „smluvní partnery“ a snažilo se, aby všechny, byť i drobné požadavky ze strany institutu byly ve smlouvě výslovně uvedeny, aby později nevznikly komplikace. Vzhledem k tomu, že téměř všechny uzavřené dohody mají až na drobné nuance stejné znění, lze usuzovat na existenci jednotné předlohy smlouvy navržené kongregací, do níž se pouze doplňovaly aktuální údaje pro jednotlivé domy. Ve většině případů zřizovatel, město i vrchnost, na vypracovaný koncept přistoupil a byla doplněna pouze výše platů, naturálních dávek a eventuelní specifika konkrétního pracoviště,⁵⁴³ méně často navrhl fundátor znění smlouvy sám a kongregace ji

⁵⁴³ Smlouvy pro Nemyšl, Tábor, Domažlice, Bělou nad Radbuzou, Hradiště u Blovic, Sušici – opatrovnu (do roku 1896) a Bechyni – opatrovnu mají všechny velice podobné znění.

doplňovala svými požadavky.⁵⁴⁴ V platech v hotovosti nebyly mezi jednotlivými „smluvními“ filiálkami větší rozdíly. Jejich výše se měnila v souvislosti s narůstající inflací a pravděpodobně byla stanovena tak, aby splňovala nižší dobový průměr, neboť řeholní sestry vždy zůstávaly levnou pracovní silou, zároveň však musely být placeny tak, aby to odpovídalo jejich kvalifikaci. Proto byly velké rozdíly v platech sester učitelek a kandidátek, jež jsou ve smlouvách často označovány jako služby.⁵⁴⁵ Výjimkou je smlouva s hrabětem Filipem ze Stadionu ohledně domu v Koutu na Šumavě, která uvádí úplně stejný plat pro řeholnice i pomocný personál. Plat představené se pouze někdy (Domažlice, Klatovy, Vlachovo Březí) lišil od platu ostatních sester, přičemž toto opatření nevzešlo od kongregace, nýbrž od zřizovatele.⁵⁴⁶ Serafínské dílo lásky platilo své zaměstnance všude stejně, pouze ve Volšově u Sušice měly sestry vyšší příjem, pravděpodobně proto, že zde kromě obvyklého sirotčince vedly ještě opatrovnu. Každopádně se však nestávalo, že by některá „pronajatá filiálka“ byla prodělečná a mateřinec na ni musel přispívat. Pokud zřizovatel nemohl nebo nechtěl dodržet podmínky stanovené ve smlouvě a nebyly vyhlídky na zlepšení, vypověděla kongregace smlouvu.⁵⁴⁷ Ze sledovaných údajů je možné vyčíst ještě jednu skutečnost: největší procento úspor (často i více než 50%) měly filiálky v sirotčincích a v domácnostech obou biskupských seminářů. Kromě všeobecného vybavení domácnosti a zajištění otopu a osvětlení zde do značné míry odpadla nutnost financovat stravu, neboť sestry měly dovoleno stravovat se společně se sirotky (či studenty v seminářích), přičemž v sirotčincích dostávaly ještě příplatek „na stravu dle ustanovení řádu kongregaci předepsaného.“⁵⁴⁸ Tato částka činila v případě Tábora a Jindřichova Hradce zpočátku 400 zlatých ročně, nebyla tedy úplně nízká a sestry ji pochopitelně nemusely vyčerpat celou. Ostatní výdaje v domě, kde téměř vše hradil zřizovatel, byly minimální a týkaly se většinou pouze osobních potřeb komunity. Není tedy divu, že výdělek v sirotčincích

⁵⁴⁴ Např. kněžna Wilhelmina z Auerspergu sama vypracovala smlouvu pro novou opatrovnu a industriální školu v Nepomuku, v níž se zabývala i různými podrobnostmi, například denním programem dětí v opatrovně, přičemž několikrát použila první osobu ve smyslu „já si přeji, já určím“ atd. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch* II, s. 1-14. Podobně byly velice podrobné smlouvy sepsány s knížaty ze Schwarzenbergu (Český Krumlov 1864, Hluboká nad Vltavou 1923) a s pány z Herbersteinu ve Vlachově Březí (1901).

⁵⁴⁵ Největší schodek mezi příjmem sester a děvčat vykazuje smlouva pro filiálku Nepomuk - 264 zlatých ku 72 zlatým; zde šlo nejspíš o osobní názor kněžny Vilemíny z Auerspergu, který ale z praktického hlediska nic nezměnil, neboť o kolik zde měly sestry ve srovnání s jinými domy více, o tolik méně dostávala kandidátka. *Tamtéž*.

⁵⁴⁶ Pokud by kongregace trvala na vyšším platu pro představenou, bylo by to stanoveno i v jiných domech.

⁵⁴⁷ V českbudějovické diecézi se tomuto stavu blížil dům v Nemyšli, šlo ale o případ spíše vzácný, častěji vypověděl dříve zřizovatel, který nebyl nadále schopen pedagogické zařízení financovat.

⁵⁴⁸ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha* II, s. 9. Představenstvo kongregace trvalo na vydatnější stravě pro sestry, neboť v oné době panoval všeobecný strach z onemocnění tuberkulózou, které se většinou přičítalo špatné výživě. Řada sester na tuto nemoc zemřela, a proto bylo považováno za nutnost chránit se před nákazou a snažit se neoslabit organismus při často fyzicky i psychicky náročné činnosti.

byl vyšší než v opatrovnách, kde se strava plně hradila z dohodnutého platu, pouze někde dostávaly řeholnice navíc určité množství naturálií. Pamětnice nicméně nezastírají, že se stávaly i takové případy, kdy sestry na svěřených sirotcích šetřily a šidily jim stravu, aby zbylo více peněz pro mateřinec, neboť filiálky mezi sebou sváděly jakýsi tajný boj, která z nich ušetří a odevzdá větší obnos.⁵⁴⁹

Výsledky právě provedené analýzy je možné shrnout následovně: rozsáhlé působiště s mnoha školskými zařízeními ve velkém městě mělo větší šanci se uživit a vydělat nějaké peníze navíc než domy v malých městech a na venkově, byť zde většinou nebyla tak tvrdá konkurence veřejných škol. Některá venkovská působiště se potýkala s existenčními problémy téměř od začátku, u jiných nastaly problémy až po vzniku Československa, kdy se v malé lokalitě s omezenou spádovou oblastí výrazněji projevil pokles zájmu o církevní školy, především o dívčí penzionáty a různé typy šicích a pokračovacích škol, které notredamky v hojné míře provozovaly. V případě nastalé konkurence zde výrazný odliv příjmů stačilo zapříčinit otevření jedné nové školy. Jde však pouze o celkový trend, nikoli o výlučné pravidlo, neboť situace se místo od místa mnohdy dost výrazně lišila. Jednoznačnější závěry přináší pohled na „pronajatá“ působiště, jejichž přijímání se z ekonomického hlediska ukázalo být pro kongregace velmi výhodné. Sestry notredamky, které této možnosti působení využívaly nejvíc nejen ze tří popisovaných řeholních společenství, ale pravděpodobně i nejvíc ze všech ženských kongregací působících od 19. století v Čechách a na Moravě,⁵⁵⁰ mohly jen díky tomu rozvinout svou činnost do takové šíře, neboť zřizování a udržování vlastních domů naráželo na finanční možnosti institutu a zůstávalo dost omezené. Problémem ovšem zůstávala skutečnost, že na těchto „pronajatých“ filiálkách byl smluvně omezen počet pracovních sil a sestry zde někdy bývaly přetížené.⁵⁵¹

Otázka nyní zní, do jaké míry lze tyto závěry aplikovat také na školské františkánky a chudé školské sestry. Prvně jmenované měly spektrum působišť rozložené podobně jako no-

⁵⁴⁹ Archiv autorky, *Ze vzpomínek starších sester* (nechtěly být jmenovány), nesign.

⁵⁵⁰ Toto tvrzení si nečiní nárok na absolutní platnost, neboť není statisticky nijak ověřeno, ale po shlédnutí archivních materiálů většiny českých kongregací je si jím autorka téměř jistá.

⁵⁵¹ Velmi obtížné bylo postavení řeholnic v městském sirotčinci v Táboře, kde dlouhé roky vedly sirotčinec a opatrovnu pouze dvě sestry s jednou kandidátkou (podrobněji viz kapitola IV. 3), nebo městský sirotčinec pro děti po padlých vojínech a opatrovna v Mladé Vožici. Vožickou filiálku opustily sestry pro nevyhovující vnější podmínky, kdy tři osoby, o nichž hovořila smlouva, nebyly schopné zastat množství práce, jež po nich bylo vyžadováno (kromě uvedených zařízení musely sestry těžce pracovat na poli, a tak neměly čas na plnění svých řeholních povinností), a město nechtělo platit čtvrtou osobu. Proto generální představená řeholnice v červenci 1917 odvolala. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha II*, s. 388.

tredamky, pouze v celkově nižším počtu. Vlastních velkých domů, do nichž se soustředilo větší množství škol (kolem jedné školy významnější) a které představovaly jakési centrum činnosti kongregace, bylo jen několik, přesněji řečeno tři: Chrudim se soukromým učitelským ústavem, vinohradské gymnázium a částečně i Slatiňany. Tato kolébka společenství, která již v letech kolem první světové války silně pocítila handicap svého venkovského charakteru a nemožnost většího uplatnění ve sféře pedagogické, se po velkých úvahách, co si počít s tak rozsáhlým objektem, stala v polovině dvacátých let střediskem nového typu činnosti školských františkánek. Tehdy založený ústav pro mentálně postižené děti, na rozdíl od všech ostatních institucí, bez přerušení přečkal druhou světovou válku i komunistickou totalitu a funguje dodnes. Objekty v Chrudimi a na Vinohradech vyžadovaly značné částky na výstavbu a přestavby, jejich běžný provoz byl však celkem bez problému hrazen ze školného žákyň, neboť se v obou případech jednalo o prestižní školy, o něž byl dostatečný zájem po celou dobu jejich existence.⁵⁵² Vlastních menších filiálek, ve větších městech i na venkově, měla tato kongregace překvapivě málo. Nejstarší z nich, bývalý redemptoristický konvent v Koclířově u Svitav, se těžce potýkal s nedostatkem financí od samého začátku, neboť komunita byla závislá pouze na platech chovank, kterých se někdy hlásilo jen velmi málo. Po založení sirotčince zde dostávaly vychovatelky (dost nízký) příspěvek na každé dítě, nikoli však stálý plat. V těžkých dobách první světové války nezbývalo sestrám, než chodit s dětmi žebrať, což výmluvným způsobem obrazově ztvárnila místní kronikářka.⁵⁵³ Dále provozovala kongregace šicí a jazykovou školu v Poličce, v domě odkázaném roku 1915 slečnou Amálií Martinovou, a to zřejmě celkem s úspěchem, protože filiálka se udržela až do nástupu komunistického režimu. Působily zde ovšem pouze dvě sestry, které se mohly uživit i z peněz od poměrně malého počtu žákyň. Objekty v Praze-Břevnově, do nichž se ve dvacátých letech přestěhoval mateřinec ze Slatiňan, si pedagogickou činností na svůj provoz nikdy vydělat nemohly, neboť se zde nacházel pouze penzionát; vydržování ze společné pokladny je zde nabíledni, stejně jako tomu bylo u mateřince horažďovického. Čtvrtým z menších působišť, které tato kongregace po předchozí pětileté činnosti v roli „zaměstnance“ získala do vlastnictví, bylo vinohradské Margariteum, zařízení pro ubytování služebných dívek, vysokoškolských studentek i doživotní pobyt osamělých žen. Dům původně provozovaly tři různé spolky, od nichž jej sestry, působící zde již od roku 1930, v roce 1935 zakoupily. Více „vlastních filiálek“ již sestry neměly,

⁵⁵² U sester notredamek na tom byly podobně působiště U sv. Anny v Ječné ulici v Praze, dům U sv. Josefa v Českých Budějovicích, komplex škol na Kladně a v Hradci Králové.

⁵⁵³ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov*, s. 1. Viz Příloha 25.

institut sice ještě vlastnil nějaké další nemovitosti (např. Theresianum v Mariánských Lázních, pozemky v Českých Kopistech),⁵⁵⁴ činnost zde však žádnou nevyvíjel. Všechna ostatní pracoviště této kongregace patřila ke kategorii „pronajatá“, čili sestry se na nich nacházely v roli zaměstnankyň. Z přehledu v Příloze 17 je zřetelné, že jich byla jednoznačná převaha. Vše fungovalo na stejném principu jako u sester notredamek: zřizovatel (šlechtic, obec, dobročinný spolek, případně stát⁵⁵⁵) uzavřel řádnou smlouvu s kongregací jako právnickou osobou. Zajímavé bylo zjištění, že karton *Smlouvy* v břevnovském archivu obsahuje nejen návrhy a originály smluv uzavřených školskými sestrami sv. Františka, ale též opisy celé řady smluv jiných kongregací se stejnými i jinými zřizovateli, které měly sloužit jako vzor pro vypracování vlastního návrhu. Jako mladší společenství se měly školské františkánky kde poučit a ušetřit si zbytečné problémy zapříčiněné nezkušeností. Fakt, že této možnosti aktivně využívaly, svědčí nejen o opatrnosti, ale především o alespoň nějaké úrovni spolupráce mezi jednotlivými řeholními instituty, která pro tuto dobu nebyla nijak samozřejmá.⁵⁵⁶ Finanční situace tohoto typu filiálek byla (vzhledem k „příbuznosti“ smluv a srovnatelné výši platů) tedy s největší pravděpodobností stejná jako u podobných pracovišť sester notredamek, čili příjmy uspokojivě převyšovaly výdaje a sestry mohly bez obtíží zasílat peněžní podporu vyšším představeným.

Poněkud jinak se vyvíjela situace v domech na území rakouského Slezska a později v československé provincii mnichovských chudých školských sester. Přestože i v této kongregaci bylo běžné zakládat malá působiště,⁵⁵⁷ vývoj komunit na území pozdějšího Československa tento trend nesledoval. V letech 1859-1945 zde sestry založily domy v jedenácti obcích (osm ve Slezsku, dva na Moravě a jeden na Slovensku), přičemž pouze v Karviné byla „pro-

⁵⁵⁴ Theresianum koupila kongregace roku 1932 od tepelských premonstrátů na jména dvou sester (a na dluh) za účelem zřídit tam zotavovnu pro sestry, nikoli pedagogické zařízení. AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VII – Smlouvy, *Smlouva z 16. 3. 1932*. Vlastnictví pozemků v Českých Kopistech dokumentuje smlouva z 31. 10. 1904, kterou je sestra Hyacinta Zahálková formálně prodala (spolu s mnoha dalšími objekty – viz výše) sestře Stanislavě Sýčové. Tamtéž, *Smlouva z 31. 10. 1904*.

⁵⁵⁵ V pomocné škole v Opařanech pracovaly sestry na základě smlouvy se Zemskou správní radou.

⁵⁵⁶ Nachází se zde smlouva sester vincentek s hraběnkou Thurn-Taxisovou z roku 1895 ohledně opatrovny a sirotčince v Loučeni u Nymburka (1913 převzaly tuto filiálku školské františkánky, takže zde je zájem o text původní smlouvy zcela logický), smlouvy sester notredamek z opatroven v Domažlicích, Cerhovicích, Vysokém Mýtě a Březových Horách, smlouva brněnských františkánek s nemocnicí v Jičíně, boromejek a křížových sester s Charitou, notredamek s Červeným křížem a nakonec smlouvy s cyrilometodějkami a františkánkami Neposkvrněného Početí ohledně ústavu Ernestinum v Budeničkách, který školské františkánky přebíraly roku 1935 již jako třetí řeholní společenství. Srov. AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VIII – Smlouvy.

⁵⁵⁷ Schématismy, které kongregace vydávala pravidelně od poloviny 19. století, uvádí přehledy všech působišť se jmény sester pro všechny provincie. V Bavorsku, místě vzniku tohoto řeholního společenství, byly tři a čtyřčlenné komunity zcela běžné. AKCHŠS Mnichov, *Schematismen*.

najatá působiště“ ve výše popsaném smyslu. Smlouva s hrabětem Heinrichem Larisch-Mönichem se zřejmě nedochovala a k dispozici je pouze několik kusých údajů, sestavených převážně na základě písemností v Zemském archivu Opava, z nichž vysvítá, že jmenovaný šlechtic ve snaze zajistit kvalitní vzdělání dětem horníků na svém panství založil roku 1893 fond na vydržování školy vedené chudými školskými sestrami. K pětitřídní obecné škole přibyla počátkem 20. století i dětská opatrovna, takže v roce 1915, pro něž jsou k dispozici přesné údaje, vyplatil hrabě každé z pěti učitelek 900 K (řádných 800 K a 100 K příplatek), což spolu s dalšími doplňky činilo 4 900 K, industriální učitelky dostávaly 400 K a dvě učitelky v opatrovně dohromady 600 K. Navíc měly sestry zajištěno ubytování, opravy, topivo, osvětlení, léky a lékaře, knihy a psací potřeby pro školu,⁵⁵⁸ takže řeholní komunita zde byla slušně zajištěna. Roku 1896 byla sestřím z iniciativy starosty města⁵⁵⁹ předána také pětitřídní veřejná obecná škola v Karviné, při níž se usídlila samostatná komunita. O jejích finančních zdrojích nejsou k dispozici žádné informace, dá se však předpokládat, že sestry dostávaly řádný učitelský plat, ovšem bez dalších výhod, jako tomu bylo v případě soukromé školy hraběte Larische, neboť zdejší řeholní komunita nesehnala lepší bydlení než v místním chudobinci.⁵⁶⁰ Třetí karvinská filiálka byla otevřena roku 1915, kdy chudé školské sestry převzaly opatrovnu po Milosrdných sestřích svatého Vincence z Pauly. Bližší zprávy zde chybí, vzhledem k charakteru působiště (zpočátku tři, později pět sester) i absenci písemností ve slavkovském provinčním archivu je ale téměř jisté, že šlo o klasické „pronajaté působiště“, jehož zřizovatel ani podmínky převzetí bohužel nejsou známé.

V případě domů v Javorníku, Zlatých Horách a Velkých Heralticích bylo otevření „klášterních“ škol a vydržování řeholní komunity předem zajištěno nadací. V Javorníku na Jánském vrchu (Johannesberg), letním sídle vratislavských biskupů, nechal biskup Heinrich Foerster roku 1859 ze svých prostředků vystavět budovu pro školu i obytný dům pro sestry, vyřídil potřebná úřední povolení a uložil nadační kapitál ve výši 23 000 zlatých, jehož úroky měly pokrýt náklady na provoz trojtřídní obecné školy včetně obživy učitelek.⁵⁶¹ Když po několika letech vyvstala potřeba rozšířit stávající kapacitu o čtvrtou třídu, navýšil biskup na-

⁵⁵⁸ Srov. M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 18.

⁵⁵⁹ Starosta Dostál byl zároveň hraběcím ústředním ředitelem, jeho rozhodnutí svěřit řeholnicím veřejnou školu lze tedy nejspíš přičítat kladným zkušenostem s předchozím působením školských sester na škole hraběte Larische. Srov. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 66.

⁵⁶⁰ *Tamtéž*, s. 69. Poměry sester na karvinské veřejné škole byly i v jiných ohledech dost krušné, neboť nejprve narazily na odpor učitelstva, poté byly nuceny skládat zkoušku z polštiny a nakonec jich bylo na přeplněnou dělnickou školu málo, takže výuka nebyla nijak snadná.

⁵⁶¹ AKCHŠS Slavkov, *Nadační listina Heinricha Foerstera č. 1371 z 20. února 1863*, nesign.

daci o 4 000 zlatých⁵⁶² a krátce před svou smrtí nechal ve dvoře vystavět nový jednopatrový dům jako „izolaci“ pro nemocné chovanky.⁵⁶³ Sestry v řeholních domech založených pomocí nadace nebyly zdaleka tak omezené podmínkami zřizovatele jako na „pronajatých působištích“, kde pobíraly stálý plat od zaměstnavatele. Zakladatel nadace sice mohl klást některé požadavky (většinou ty, že děti ve škole, která byla z nadace udržovaná, neplatily školné), které ale nikdy nebyly příliš svazující a řeholnicím v podstatě nechávaly v jejich pedagogické činnosti i řízení provozu školy a domu volnou ruku. Ani počet sester či možnost otevření dalšího pedagogického zařízení, budou-li na ně prostředky, nebyly nijak zvlášť omezeny.⁵⁶⁴ V Javorníku byl proto hned na začátku založen dívčí penzionát a platy chovanek představovaly významný zdroj příjmů, podobně jako u domů, jejichž finanční zajištění bylo celé v režii kongregace.⁵⁶⁵ Náklady na další rozšiřování školního komplexu vzal na sebe opět vřatislavský biskup, tentokrát kardinál Georg Kopp,⁵⁶⁶ který později znovu navýšil kapitál fundace o 1 000 zlatých ročně, neboť místo původních šesti sester jich komunita čítala roku 1899 již čtrnáct a dosavadní úroky nedostačovaly.⁵⁶⁷ Zcela stejným způsobem fungoval provoz řeholního domu a školy ve Zlatých Horách, které rovněž inicioval biskup Heinrich Foerster.⁵⁶⁸ Do Velkých Heraltic přišly sestry na základě vzniku Císařské nadace na udržování mateřské a dívčí školy ve Velkých Heralticích, kterou roku 1898, při příležitosti výročí padesáti let vlády císaře Františka Josefa I., založili konsistoriální rada Rosmanith a hrabě František Alexandr Bellegarde, vrchní hofmistr císařovny Alžběty.⁵⁶⁹ Dům byl vystavěn za vydatné pomoci lidí z farnosti a úroky z nadačního kapitálu měly sloužit pro tři řeholnice. Hned zpočátku však byl založen penzionát, takže již dva roky po příchodu sester do Velkých Heraltic čítala komunita šest řeholnic.⁵⁷⁰ Roku 1907 bylo nutné provést přístavbu, kterou finančně podporoval konsis-

⁵⁶² Tamtéž, *Kronika filiálky Javorník*, 1859-1937, nesign., rok 1872.

⁵⁶³ Srov. *Tamtéž*, rok 1881.

⁵⁶⁴ Na stejném principu fungovaly i domy sester notredamek ve Lhenicích a Kašperských Horách, kde byla k dispozici nadace po již delší dobu zemřelých farářích; z úroků sestry udržovaly ta zařízení, která byla jmenována v nadační listině, zatímco v dalších školách vybíraly školné od žáků. Srov. Příloha 16.

⁵⁶⁵ Penzionát byl zrušen roku 1886 pro nedostatek chovanek.

⁵⁶⁶ Nová školní budova byla dostavěna roku 1895. AKCHŠS Slavkov, *Kronika filiálky Javorník*, rok 1895.

⁵⁶⁷ *Tamtéž*, rok 1899.

⁵⁶⁸ Biskup nechal vystavět a zařídit byt sester i školní místnosti a na pokrytí provozních nákladů a udržování šesti sester složil 20 000 říšských tolarů ve slezských zástavních listech. Srov. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 40. K roku 1880 uvádí *Schematismus* ve Zlatých Horách osm řeholnic; původně stanovený počet tedy nebyl dlouho zachován. Foersterův nástupce Robert Herzog navýšil o rok později kapitál do potřebné výše, sester však brzy opět přibývalo. AKCHŠS Mnichov, *Aus der Chronik der Schematismen*, rok 1881; *Tamtéž*, *Schematismus 1890*.

⁵⁶⁹ *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 85.

⁵⁷⁰ AKCHŠS Mnichov, *Schematismus 1900*.

toriální rada Rosmanith,⁵⁷¹ nicméně se nezdá, že by platil všechny náklady, a dá se předpokládat, že alespoň část stavby hradila kongregace.

Z výše uvedených údajů dostatečně vysvítá rozdíl mezi „pronajatými pracovišti“ a řeholními domy, jež byly podporovány z nadace. Zatímco v prvním případě zůstávaly řeholnice skutečně pouze řádnými zaměstnankyněmi, které konaly svou práci za stanovený plat, a o vše ostatní se staral zřizovatel, v případě druhém pracovaly do značné míry „na vlastním“, prováděly přestavby a přístavby, rozšiřovaly školská zařízení atd. Někde přetrvával kontakt se zakladatelem nadace, který byl zároveň zřizovatelem a majitelem školy, po celou dobu její existence (například v Javorníku a Zlatých Horách, kde tato funkce automaticky přecházela na každého nového vratislavského biskupa), jinde se po smrti fundátora žádný pokračovatel nenašel, nadace sice byla (alespoň formálně) spravována nějakou komisí, ale protože se s ní již dále nehýbalo, postupně ztrácela na významu a sestry se samy musely poohlédnout po doplňujícím zdroji příjmů (např. Velké Heraltice u chudých školských sester, Kašperské Hory a Lhenice u notredamek). Tento problém nastal všeobecně po první světové válce, kdy se původní kapitál vzhledem k inflaci a měnové reformě „scvrkl“ na dosti nepatrnou částku. Nadace sice existovaly až do roku 1950, jejich výnos však byl ve třicátých a čtyřicátých letech mnohde již téměř zanedbatelný.⁵⁷² O tom, že za první republiky ležely tyto nadační školy již fakticky na bedrech kongregací, svědčí způsob financování přístaveb v Javorníku roku 1931, který Martin Rája popisuje následovně: „Roku 1931 došlo k zahájení stavby tělocvičny a školní kuchyně, což bylo školními úřady v předchozích letech již několikrát požadováno. Pro věc se nadchlo zejména sdružení rodičů, které zajistilo levné stavební materiály; dřevo a kámen spolu s půjčkou 100 000 korun poskytl kardinál Bertram. Sbírkou od předních javornických dam přinesla asi 10 000 korun, další dary a bezúročné půjčky poskytli obyvatelé Javorníku a okolí. Navíc si sestry půjčily u místní spořitelny 150 000 korun a stavební pozemek získaly levně od farnosti.“⁵⁷³ Je přinejmenším pravděpodobné, že po roce 1918 se postupně zavedlo školné i tam, kde původně nebylo, navíc se řeholnice snažily získat finanční podporu ve formě zemských i jiných subvencí.

⁵⁷¹ AKCHŠS Mnichov, *Aus der Chronik der Schematismen*, rok 1907.

⁵⁷² Například v Jimramově, kde se nacházela opatrovna založená hrabětem Belcredim, zbylo koncem čtyřicátých let z původně plně dostačující nadace pouhých 800 Kč ročně, takže sestry zde zůstávaly prakticky bez stálého příjmu, přivydělávaly si pletením svetrů a občas dostávaly finanční nebo naturální dary od různých dobrodinců. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

⁵⁷³ M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 47.

Čtyři další domy chudých školských sester na Moravě a v rakouském Slezsku (Bílá Voda, Bohumín, Krnov a Slavkov u Brna) byly provozovány přímo kongregací, jejich koupě či stavba (v případě piaristického konventu v Bílé Vodě zpočátku pronájem) a opravy byly hrazeny ze společné pokladny, zpravidla za podpory různých dobrodinců. Na provoz si muse-ly tyto filiálky vydělat samy vybíráním školného od žákyň a příspěvků od chovaneček penzionátu, případně žádaly o zemskou subvenci, jež však byla většinou jen kapkou v celkovém ročním rozpočtu velkých komplexů školských zařízení. Stejně jako u dvou ostatních kongregací i zde bylo při řeholních domech vlastněných institutem soustředěno největší množství pedagogických zařízení. Ve venkovském prostředí Bílé Vody a Slavkova se projevovaly podobné problémy s nedostatkem uplatnění jako v případě již vzpomínaných Slatiňan a dalších menších obcí, zatímco školy v průmyslových střediscích Krnově a Bohumíně měly dětí dostatek.

Naprostou výjimku mezi působišti všech tří kongregací představuje mateřská škola chudých školských sester v Břestu u Hulína, založená roku 1930. Veškerou iniciativu zde převzali sourozenci Jakub, František, Marie a Rozálie Motalovi, jejichž tři rodné sestry byly členkami kongregace. Následující líčení by se spíše hodilo do nějaké pohádky, ale úřední dokumenty dokládají, že jde o skutečnost. Tváří v tvář situaci ve vsi, kde pracující matky neměly komu svěřit své děti a často byly nuceny je nechávat pobíhat po vesnici, všichni čtyři dobrovolně rezignovali na uzavření sňatku, aby nebylo rozděleno rodinné jmění, a společnými silami vystavěli a vybavili dům pro malou komunitu školských sester a s ním spojenou mateřskou školu a dětský útulek pro dobu letních zemědělských prací. Darovací smlouvou vše předali kongregaci s tím, že i jejich vlastní dům jí případně po smrti posledního z nich jako prá-voplatné dědictví, a zavázali se komunitu po všech stránkách hmotně zabezpečit.⁵⁷⁴ S darovaným majetkem převzal institut i pohledávky, které na nemovitostech vězely, neboť při tak rozsáhlém podniku byli sourozenci Motalovi nuceni se zadlužit.⁵⁷⁵ V Břestu tedy hospodařily sestry „ve svém“, zároveň měly vše zajištěno jako na „pronajatých pracovištích“ a nakonec měly i nárok na plat od dětí ze školky.⁵⁷⁶ Podmínky zde tedy byly z ekonomického hlediska (alespoň teoreticky) tak výborné, že není divu, že šlo o výjimku.

Otázka zasílání části výdělku jednotlivých domů do provincie je u chudých školských sester poněkud složitější. V dobách habsburské monarchie posílaly filiálky nacházející se na

⁵⁷⁴ Sestry měly mít zajištěné potraviny, topivo, pitnou a užitkovou vodu, elektrické osvětlení, opravy i odvod daní. Srov. AKCHŠS Slavkov, fascikl Břest, *Opis ujednání sourozenců Motalových* (bez datace).

⁵⁷⁵ Tamtéž, *Smlouva z 26. 2. 1930*. Při podpisu smlouvy činily pohledávky 233 425 Kč.

⁵⁷⁶ Tamtéž, *Opis ujednání sourozenců Motalových* (bez datace).

rakouském území peníze do Vratislavi, ve dvacetiletí 1876-1896 pak do provizorního provinčního mateřince v Bílé Vodě. Po založení československé provincie, které bylo vynuceno změněnými státními poměry, ale německými sestrami spíše nechtěné, kdy se provinciálním mateřincem stal (především z důvodů zastupování před úřady) český dům ve Slavkově u Brna, zůstává otázka jeho podpory ostatními výlučně německými filiálkami sporná. Vzhledem k existenci německé vikárie, která v prvních letech sdružovala osm z devíti působišť školských sester v Československu a tvořila do značné míry „provincii v provincii,“ zůstal slavkovský mateřinec osamocený a pokud mu slezské filiálky vůbec nějaké pravidelné příspěvky odváděly, pak šlo zřejmě jen o stanovené minimum, případně o vyhovění konkrétní prosbě.⁵⁷⁷ S nějakým předháněním se, kdo pošle do mateřince víc,⁵⁷⁸ rozhodně nemohla slavkovská provinciální představená počítat, neboť německé sestry nadále inklinovaly spíše k mateřinci vratislavskému a své připojení ke Slavkovu vnímaly spíše jako křivdu, jak se naplno projevilo ve třicátých letech.⁵⁷⁹ Nejen kvůli tomu se slavkovský dům potýkal s velkými finančními obtížemi, jak je ukázáno na následujících stránkách, pojednávajících o zadluženosti řeholních kongregací.

Je zřejmé, že právě analyzované zdroje příjmů jednotlivých řeholních domů i společných provinčních nebo generálních pokladen mohly sice možná dostačovat na běžný provoz a drobnější stavební úpravy, ale na další rozšiřování činnosti spojené s kupováním nemovitostí a stavěním nových či přistavováním stávajících budov se hotovost často nedostávala, takže bývalo nutné zařídit si půjčku u některého z peněžních ústavů či u známých osob, nebo se případně cele spolehnout na Boží pomoc a pustit se do nejistého podniku s tím, že peníze se nakonec někde seženou. Třetí uvedený způsob hojně praktikovali oba zakladatelé chudých školských sester – Matka Terezie Gerhardingerová a pater Gabriel Schneider – a jen díky této jejich odvaze, která bývala nakonec téměř vždy korunována úspěchem, mohla jejich řeholní společenství vstoupit v život.⁵⁸⁰ Charisma počátků posléze ustoupilo pragmatičtějšímu pohledu na věc, přestože důvěra, že je-li zamýšlené dílo jeho vůle, Bůh se o realizaci postará, silně poznamenávala rozhodování řeholnic i nadále. Téměř permanentní zadluženost nicméně patri-

⁵⁷⁷ Nemožnost spoléhat na větší pomoc od slezských domů, které měly většinou dost problémů samy se sebou, dokládá i dopis slavkovské provinční představené spirituálovi kongregace do Mnichova: „*Einigemale hat uns auch schon Oderberg geholfen, doch diesmal hat es meine Bitte um Geld abgeschlagen.*“ („Několikrát nám už také pomohl Bohumín, ale tentokrát mou prosbu o peníze odmítl.“) AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Dopis* z 28. 9. 1928.

⁵⁷⁸ Viz výše sestry notredamky.

⁵⁷⁹ Blíže k tomu v kapitole III. 4. 2.

⁵⁸⁰ Srov. kapitola II. 1.

la k charakteristickým rysům všech tří kongregací školských sester; notredamky provázela od samého počátku,⁵⁸¹ české školské františkánky sáhly k prvním dluhům několik let po založení slatiňanského společenství⁵⁸² a mnichovské chudé školské sestry brzy po otevření prvního vlastního domu v českých zemích.

Určitý rozdíl je zde patrný: zatímco oba české instituty šly do dluhů často a dobrovolně za účelem založení nových, případně rozšíření stávajících působišť, bavorská kongregace (alespoň na území pozdější československé provincie) k nim před rokem 1918 sahala spíš výjimečně, v menších částkách a pouze na přístavbu k již fungujícímu domu.⁵⁸³ Rozhodně se tyto sestry nezadlužovaly kvůli založení zcela nové filiálky, což ovšem není možné přičítat pouze odlišnému postoji k otázce zadluženosti, který nelze zcela vyloučit,⁵⁸⁴ ale také skutečností, že území rakouského Slezska zůstávalo na periferii zájmu slezské (pruské) provincie, jejíž vedení nemělo zvláštní ambice zakládat zde větší množství domů.⁵⁸⁵ Situace se nezlepšila ani po založení československé provincie, která byla jakýmsi „nechtěným dítětem“, německými sestrami nikdy zcela nepřijatým, a navíc se od začátku potýkala se závažnými finančními i personálními problémy, takže na obsazování nových filiálek nebylo ani pomyšlení. Za první republiky tak zadluženost provincie výrazně stoupla, avšak pouze pod tlakem okolností a ve snaze udržet v činnosti dosavadní školská zařízení. O půjčce v souvislosti se stavbou školní kuchyně a tělocvičny v Javorníku na počátku třicátých let byla řeč již výše, podobně na

⁵⁸¹ Již při založení institutu v roce 1853 měl Gabriel Schneider „na svém kontě“ dluh několika tisíc zlatých za stavbu hyršovské školy, který po uzavření kupní smlouvy horažďovického kláštera v následujícím roce vzrostl na 8 500 zlatých (J. BERAN, *Gabriel Schneider* II, s. 13.) Podobně i dům U sv. Anny v Praze mohl být zakoupen jen díky penězům, které Schneider doslova vyžebal na úřadech, případně dostal od zámožných dobrodinců, a i na této budově zůstal vězet knižní dluh 48 325 zlatých, dalších 16 675 zlatých bylo postupně spláceno. (*Tamtéž*, s. 92n.) Kromě těchto velkých půjček lze ještě za života P. Gabriela nalézt i jiné menšího rozsahu, například při koupi louky v Horažďovicích od paní Žofie Pflanzarové roku 1864, kdy z ceny 3 000 zlatých mohlo být zapláceno v hotovosti pouze 1 650 zlatých, zbylých 1 350 zlatých se muselo splácet s 5% úroky. (AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha* I, s. 114.)

⁵⁸² Dne 26. 4. 1898 si kongregace půjčila na jméno generální představené Hyacinty Zahálkové 40 000 zlatých u chrudimské spořitelny na půlroční splátky po 1 200 zlatých a pětiprocentní úrok. Jako zástavou ručila Matka Hyacinta nemovitostmi v Chrudimi, Slatiňanech a Koclířově, na něž se zároveň zavázala platit pojistku proti ohni. AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VII – Smlouvy, *Dlužní úpis z 26. 4. 1898*. Podobně i část pozemků, kupovaných v Chrudimi v 90. letech, a dům v Koclířově byly zakoupeny na splátky. *Tamtéž*.

⁵⁸³ Na stavbu nové školní budovy v Krnově roku 1881 si sestry půjčily 4 500 říšských marek na 5% úrok, později roku 1909 v Bohumíně 6 000 korun na stavbu tělocvičny. AKCHŠS Slavkov, *Klášteří kronika filiálky Krnov*, rok 1881; M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 10.

⁵⁸⁴ V životopisu Matky Terezie se navzdory obrovským finančním problémům o půjčkách nemluví, spíše je patrná snaha opatřit si peníze jiným způsobem, především od dobrodinců nebo oficiální cestou přes úřady. Ani ve spisu o dějinách slezské provincie dluhy nejsou zmiňovány, je tedy pravděpodobné, že tento způsob řešení finanční nouze byl podstatně méně preferován než u ostatních dvou kongregací.

⁵⁸⁵ Většina působišť v rakouském Slezsku vznikla v době „nuceného vyhnanství“ za kulturního boje, kdy byl mateřinec přesunut do Bílé Vody a sestry potřebovaly rozvinout nějakou činnost (Bílá Voda, Krnov, Slavkov, Karviná), pouze dva domy existovaly již předtím (Javorník, Zlaté Hory). Krátce po návratu sídla provincie do Vratislavi byly založeny ještě dva další domy (Velké Heraltice, Bohumín), po roce 1900 pak už žádný.

tom byly i ostatní školy provozované přímo kongregací. V Krnově bylo nutné po zjištěných konstrukčních závadách na budově získat svolení Zemské vlády v Opavě a biskupských ordinariátů v Olomouci a Vratislavi na půjčku 120 000 Kč u místní spořitelny,⁵⁸⁶ ve Slavkově byla situace ještě mnohem horší. V letech 1926-1927 proběhla stavba nové školní budovy s rozpočtem 214 000 Kč a tento dluh splácela provincie až do roku 1950.⁵⁸⁷ V únoru 1928 psala slavkovská provinční představená Vojtěcha Pečová na generalát do Mnichova žádost o povolení půjčit si 60 000 Kč na 5% úrok.⁵⁸⁸ Prosbě bylo vyhověno, avšak již za osm měsíců adresovala táž sestra úpěnlivý dopis spirituálovi kongregace do Mnichova, v němž prosila o poskytnutí finanční podpory a vysvětlovala složitou situaci českého mateřince: k prvnímu říjnu má zaplatit daně v hodnotě 18 000 Kč, dalších 24 000 Kč dluží staviteli. „...*kaum erledigt man das Eine und schon wieder drängt das Zweite.*“ U filiálek ve Slezsku pomoc již hledat nemohla, neboť uplynul pouhý rok od doby, kdy Slavkovu půjčil konvent v Hlivicích 20 000 marek, a také dříve několikrát poskytnutá podpora z Bohumína byla nyní odmítnuta.⁵⁸⁹ Další rána přišla na slavkovský dům o rok později, neboť školský úřad pod hrozbou uzavření škol požadoval vybudování tělocvičny, a to ještě během roku 1929/1930. S novou půjčkou a za přispění dobrodinců se podařilo zbudovat ne sice hned, ale do května 1932 novostavbu s rozpočtem 320 000 Kč.⁵⁹⁰ Zoufalá finanční situace československé provincie donutila mnichovskou generální představenou k učinění zásadních opatření, která měla situaci alespoň trochu stabilizovat, je však možné, že ještě větší roli zde hrála otázka nacionální:⁵⁹¹ „*Ich kann und darf mir nicht verhehlen, daß die materielle Lage der tschechischen Häuser durch die Ungunst der Verhältnisse vielfach unerträglich geworden ist. Es muß zum Zwecke des Unterhalts mitunter zu Mitteln gegriffen werden, welche den Zielen und Zwecken unseres Ordens nicht entsprechen und welche leicht die Ordenszucht gefährden könnten.*“⁵⁹² Jednalo se o faktické podřízení německých domů (tedy kromě Slavkova a Břestu celé provincie) mateřinci ve Vratislavi, přičemž česká provinční představená měla svou funkci nadále vykonávat před úřady, v interních záležitostech se však sestry měly obracet na vratislavskou provinční

⁵⁸⁶ M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 23.

⁵⁸⁷ *Tamtéž*, s. 54.

⁵⁸⁸ AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Dopis ze 7. 2. 1928*.

⁵⁸⁹ *Tamtéž*, *Dopis z 28. 9. 1928*. AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, rok 1927.

⁵⁹⁰ *Tamtéž*, *Aus der Chronik der Schematismen von 1878 bis 1949 – Tschechoslowakische Provinz*, léta 1929 a 1932; M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 54.

⁵⁹¹ Podrobněji v kapitole III. 4. 2.

⁵⁹² AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Dopis z 18. 12. 1931*. „*Nemohu a nesmím si zastírat, že hmotný stav českých domů se stal vzhledem k nepříznivým okolnostem v mnoha ohledech nesnesitelný. Za účelem obživy musí být mimo jiné sáhnuto k prostředkům, které neodpovídají cílům a účelům našeho řádu a které mohou snadno ohrozit řádovou disciplínu.*“

představenou a na českou jen druhotně, pokud chtěly.⁵⁹³ Toto drsné opatření, které bylo zároveň i prvním větším projevem separatistických tendencí sudetských filiálek, mělo nicméně své logické opodstatnění, neboť finanční stav slavkovského mateřince byl skutečně žalostný a schopnost provinční představené, která řešila závažné existenční problémy svého domu, starat se o odlehlé slezské filiálky, byla jistě všemi těmito okolnostmi přinejmenším snížena.⁵⁹⁴

Školské františkanky rozjely „půjčování ve velkém“ v souvislosti se stavbou nové budovy chrudimského pedagogia koncem devadesátých let 19. století. K tomuto účelu bylo třeba nejprve skoupit okolní pozemky od různých majitelů, což se dělo postupně ve třech etapách: roku 1895, v letech 1901-1902 a nakonec spíše již ojedinele v období 1904-1908. Celkem se v břevnovském archivu nachází osmnáct kupních smluv na menší i větší parcely, pole a zahrady v Chrudimi, z nichž některé sestry zaplatily hotově hned při podpisu smlouvy, jiné byly uhrazeny pouze částečně a zbytek se splácel podle předem dohodnutých podmínek.⁵⁹⁵ Již zmíněná půjčka 40 000 zlatých roku 1898 byla rovněž použita na chrudimský učitelský ústav. Těžkou finanční situaci vyjadřuje dopis sestry Jákoby Zahálkové, tehdy představené v Koclířově, adresovaný spořitelně do Svitav, aby jim do 26. 12. 1910 (tedy do osmi dnů) půjčili 40 000 korun: „... *da wir zu Ende dises Jahres enorme Summen zu tilgen haben.*“⁵⁹⁶ I přesto, že si kongregace vzala na zprostředkování advokáta, byla žádost jmenovaným peněžním ústavem opakovaně zamítnuta s odůvodněním, že nabízenými nemovitostmi v Koclířově nelze ručit, protože pole mají malou hodnotu a hlavní cena leží na budově, která však je víceméně neprodejná (starý piaristický konvent). Půjčku byla spořitelna ochotna poskytnout pouze tehdy, ručilo-li by se též budovou chrudimského pedagogia.⁵⁹⁷ Toto vyjednávání probíhalo již v lednu následujícího roku, takže je pravděpodobné, že kongregace své pohledávky do konce prosince nezaplatila. K největší půjčce ve sledovaném období se institut odhodlal po dlouhých úvahách a s dovolením Kongregace pro záležitosti řeholníků v Římě si na stavbu nové budovy gymnázia na Vinohradech roku 1936 zapůjčil nejméně 2 000 000 Kč.⁵⁹⁸ Splácení značné sumy v nejistých dobách druhé světové války a poválečného tříletí působilo vyšším představeným nemalé starosti a je pouze jedním z dějinných paradoxů, že při zabírání budovy

⁵⁹³ Srov. *Tamtéž*.

⁵⁹⁴ K vývoji vztahu sudetských filiálek a českého mateřince podrobněji v kapitole III. 4. 2.

⁵⁹⁵ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VII – Smlouvy.

⁵⁹⁶ „... *protože na konci tohoto roku musíme vyrovnat obrovské sumy.*“ *Tamtéž, Dopis z 18. 12. 1910.*

⁵⁹⁷ *Tamtéž, Dopis z 21. 1. 1911.*

⁵⁹⁸ Z Říma byla reskriptem z 11. 12. 1935 povolena půjčka ve výši 2 600 000 Kč, není však zřejmé, zda byla tato suma vyčerpána celá; přinejmenším jsou doklady o zapůjčení dvou milionů od Útulny slepých dívek na Kampě. Srov. *Stoletá cesta*, s. 79.

gymnázia komunisty v roce 1949 šla tehdejší provinční asistentka sestra Eliška Pretschnerová předat klíče od školy cestou z banky, kde právě zaplatila poslední část dluhu.⁵⁹⁹

Také prameny v archivech sester notredamek a v Biskupském archivu v Třeboni zachycují celou řadu půjček, kterými si tato kongregace vypomáhala při rozšiřování činnosti. Jednalo se často o velké sumy a splácení bylo vypočítáno na několik desetiletí, v jednom případě až do sedmdesátých let 20. století. Roční splátky zřejmě hradila z postupně nashromážděného kapitálu hlavní pokladna v Horažďovicích. Pro 19. století je dokladů o půjčování peněz méně, neboť nejstarší korespondence generalátu s biskupským ordinariátem uložená v Třeboni sahá jen k roku 1890. Roku 1897 si kongregace vypůjčila neznámou částku na stavbu domu v Sušici, z níž posledních 12 000 korun splatila roku 1912. Ještě v dobách habsburské monarchie byla na dluh provedena přístavba domu U sv. Josefa v Českých Budějovicích,⁶⁰⁰ stavba domu na Kladně⁶⁰¹ a nakonec i vila Maria v Sušici, dům v Kašperských Horách a přístavba v mateřinci roku 1910, na které bylo dohromady vypůjčeno 50 000 korun. Za první republiky následovaly další částky: po menších položkách na pozemek v Horažďovicích a bechyňský útulek (28 000 Kč a 50 000 Kč) následovala milionová půjčka roku 1930, z níž mělo být postaveno několik domů (Nové Mesto nad Váhom, Hradec Králové, Protivín, Vodňany), a nakonec o sedm let později zažádala generální představená do Říma o povolení půjčit si dva miliony korun, jež ale nakonec nebyly vyzvednuty celé.⁶⁰² Pro bližší představu o těchto sumách je třeba uvést, že za první republiky se za 20 000 Kč dal koupit rodinný domek a za 60 000 Kč menší vila.⁶⁰³ Půjčky ze třicátých let, jak u notredamek, tak u školských františkánek, tedy představovaly „pro běžné smrtelníky“ téměř astronomické částky a není divu, že řeholnicím, které měly finanční záležitosti na starosti, nedaly spát. Vedení kongregace nemohlo přehlédnout zosťující se politickou situaci, a tak již 26. srpna 1938 žádala generální představená biskupa o dovolení vyměnit cenné papíry z věn v hodnotě 16 000 Kč a v případě hrozby převratu věna vyzvednout.⁶⁰⁴ Po vypuknutí druhé světové války se stalo prioritním

⁵⁹⁹ P. PIŤHA, *Přišla jsem vám sloužit*, s. 61.

⁶⁰⁰ Půjčka 50 000 korun z roku 1904.

⁶⁰¹ Půjčka 70 000 korun z roku 1905.

⁶⁰² Z tohoto obnosu bylo v letech 1937–1939 skutečně zapůjčeno 800 000 Kč (přístavba k sušické vile a dům v Plzni), přičemž o posledních 200 000 Kč na dům v Praze-Krči píše generální představená 27. 12. 1939, že ještě nebyly vyzvednuty, a z dalších pramenů není zřejmé, zda byl obnos později vybrán, či nikoli. SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1674, *Dopis z 27. 12. 1939*. Kongregace si půjčovala u různých peněžních ústavů, nejčastěji u Sirotčí pokladny v Horažďovicích a u budějovické a kladenské spořitelny. Srov. D. JAKŠIČOVÁ, *Dílo důvěry a lásky*, s. 142.

⁶⁰³ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

⁶⁰⁴ SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1674, *Dopis z 26. 8. 1938*. Celková výše kapitálu, který věna tvořila, bohužel není uvedena.

úkolem společenství zbavit se co nejrychleji vysokých dluhů, které byly až dosud spláceny značně pozvolna.⁶⁰⁵ V říjnu 1939 putovala prostřednictvím biskupského ordinariátu do Říma nová žádost, aby generální rada směla použít věna na splacení některých kongregačních dluhů a zajistit je tak na nemovitostech.⁶⁰⁶ Za využití dosud nedotknutelných úspor a za výrazné podpory z filiálek, na nichž se šetřilo ve prospěch mateřince, se vedení institutu dokázalo zbavit všech dluhů v téměř rekordním čase (při srovnání se stavem z roku 1938): 31. ledna 1945 napsala generální představená na českobudějovickou konzistoř, že všechny kongregační dluhy jsou zaplacený.⁶⁰⁷

Během pěti let tak byla splacena suma zhruba jednoho milionu korun, což ukazuje, že kongregace sester notredamek na tom nebyla finančně nijak špatně, stejně tak ani školské františkánky, které se ve čtyřicátých letech dluhů zbavily také velmi rychle. Notredamky byly s velkou pravděpodobností jednou z nejbohatších ženských kongregací v českých zemích, neboť finanční kapitál se zvyšoval s rostoucí členskou základnou a počtem vlastněných nemovitostí, byť i kupovaných na dluh. O skutečné chudobě ve smyslu hmotné nouze tak lze u tří kongregací školských sester (při pohledu na společenství, resp. provincii jako celek, nikoli na jednotlivé filiálky, kde se občas finanční problémy objevovaly u všech tří institutů) hovořit jen v případě slavkovského mateřince jako centra československé provincie chudých školských sester, kde na rozdíl od ostatních sledovaných provinčních či generálních mateřinců skutečně nebylo kam sáhnout hlouběji do kapsy. Uložený kapitál notredamek se ovšem po válce značně ztenčil, neboť na splátku dluhů nebyla použita pouze věna, ale i našetřené peníze z jiných zdrojů – dary apod. V poválečném třiletí se institut již nijak výrazněji nezadlužil. Nová společenskopolitická situace nasvědčovala, že kupování nových nemovitostí není na místě, navíc vyčerpání kongregační pokladny bylo natolik hluboké, že se muselo nejprve znova šetřit. Otázka půjček tak byla roku 1945 v podstatě uzavřena a sestry notredamky, poučeny problémy a tíživou situací při válečném splácení a navíc postaveny tváří v tvář nové době, změnily dosavadní způsob hospodaření a jejich další snahou bylo vyhnout se jakýmkoli dluhům, pokud to bude jen trochu možné.⁶⁰⁸

⁶⁰⁵ Např. z půjčky 600 000 Kč na školu v Hradci Králové z roku 1932 zbývalo roku 1938 zaplatit ještě 561 550 Kč, z 90 000 Kč na dům v Protivíně nebylo splaceno vůbec nic, neboť věřitelka nijak nespěchala, z 300 000 Kč na filiálku Nové Mesto nad Váhom zbývalo 215 000 Kč. Srov. Tamtéž, *Zpráva o stavu dluhů z prosince 1938*.

⁶⁰⁶ Tamtéž, *Žádost ze 17. 10. 1939*. Řím vyzvednutí věn povolil s podmínkou, že pokud některá sestra z kongregace odejde, musí jí být věno vráceno tak, jak tomu bývalo dříve. Tamtéž, *Odpověď z 16. 11. 1939*.

⁶⁰⁷ Tamtéž, *Dopis z 31. 1. 1945*.

⁶⁰⁸ Za komunistického režimu nebylo z pochopitelných důvodů půjček potřeba, po roce 1989 panuje nadále snaha nezadlužovat se.

S finančním zabezpečením řeholních domů úzce souviselo i jejich vlastní hospodářské zázemí. V tomto směru si jsou všechny tři kongregace podobné. V každé z nich se situace lišila dům od domu, přesto však lze některé skutečnosti generalizovat. Podobně jako v otázce platů se i v ostatních hospodářských záležitostech projevoval zásadní rozdíl mezi vlastními domy a smluvně vázanými pracovišti, neboť zatímco první byly plně v režii kongregace, o druhé se z větší části staral zřizovatel a sestřím zde odpadla celá řada povinností. Díky smlouvám a písemné agendě zachované v archivech příslušných měst či velkostatků se k druhému typu filiálek zachovalo více hospodářských informací než ke kongregačním domům. Ze smluv lze vyčíst skutečnosti, které vedení institutu důsledně požadovalo. Na prvním místě u všech smluv sester notredamek a některých smluv školských františkánek, hned za určením výše platu, stojí povinnost vydržovatele zajistit dostatek dříví (později v kombinaci s uhlím) na vytápění tříd (případně místností sirotčince) i bytu sester, na vaření a praní. Toto dříví mělo být rovněž na jeho útraty rozštěpáno a vyrovnáno v dřevníku tak, aby s tím sestry neměly žádnou práci.⁶⁰⁹ Výjimečně bylo na některých filiálkách množství dřeva přesně určeno,⁶¹⁰ jinde zůstal ponechán neurčitý výraz „dostatek dříví“, pouze kněžna Wilhelmina z Auerspergu, která ve svém návrhu smlouvy pro nepomuckou opatrovnu projevila na více místech praktické uvažování, k této věci podotýká, že zatím nelze přesné množství stanovit, doveze se, co bude třeba, a teprve po několikaletých zkušenostech bude možné určit, kolik otopu dům spotřebuje.⁶¹¹ O tom, že ne vždy byly sestry se zabezpečováním topiva spokojeny, svědčí jednak stížnost představené v opatrovně na Hluboké z 23. ledna 1907,⁶¹² v níž sděluje knížeti, že dostaly nerozštěpané dřevo,⁶¹³ jednak líčení českokrumlovské představené sestry Bertilly Schneiderové⁶¹⁴ v domovní kronice. V roce 1931 dostaly zdejší sestry na podnět pana Furta navíc 1

⁶⁰⁹ AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch* I–III. (Jakákoli zde uvedená smlouva tento požadavek obsahuje.) Srov. AKŠS OSF Praha – Břevnov, kart. VIII – Smlouvy, *Návrhy smluv pro filiálky v Horkách nad Jizerou a Mladé Boleslavi*. V některých dalších smlouvách sester františkánek není tento požadavek explicitně vyjádřen, z charakteru textu je však zřejmé, že se s ním automaticky počítá.

⁶¹⁰ Smlouva pro filiálku Český Krumlov (1864) stanovuje množství otopu na šest sáhů měkkého dřeva pro každou třídu, celkem tedy osmnáct sáhů pro školu a dalších šest pro byt sester. Po otevření opatrovny (1872) bylo přidáno ještě dalších osm sáhů. AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch* I, s. 149, 155, 159. Pro opatrovnu na Hluboké dodávala tatáž vrchnost v roce 1915 60m³ dřeva. SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká, kart. 33, dodatky.

⁶¹¹ Srov. AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch* II, s. 7-8.

⁶¹² Schwarzenberská opatrovna v Hluboké nad Vltavou byla založena již roku 1893 a prvních třicet let ji vedly sestry františkánky, které měly mateřinec ve Vídni. Po roce 1918 začaly mít jako cizinky problémy s úřady, a tak je roku 1922 generální představená odvolala do Vídně a na jejich místo nastoupily v roce 1923 školské sestry. Podrobněji k tomu Jana PULCOVÁ, *100 let Schwarzenberské mateřské školy v Hluboké nad Vltavou*, Hluboká nad Vltavou 1993, nestr.

⁶¹³ SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, nové oddělení, Hluboká, sign. 4 S/5, *Dopis z 23. 1. 1907*.

⁶¹⁴ Sestra Bertilla byla v zápisech velmi sdílná a vyjadřovala se zcela specifickým druhem pesimistického humoru své osobní mínění; nad řadou jejích úvah se dnes nutně musíme usmát, týká se to i té o nedostatku topiva.

650 kg uhlí, za což byly velmi rády, neboť s obvyklým deputátem žádný rok nevystačily a samy musely hodně uhlí přikupovat, což nebyla levná záležitost - toho roku za ně utratily 1 414 Kč, tedy „velkou sumu, která se těžko vydělává.“ Sestry vzpomínají, jak dříve bylo tolik topiva, že představená říkala: „*Schwestern! Heizt fleißig, dass das Brennmaterial wegkommt!*“⁶¹⁵ Příčinu současného nedostatku spatřovala sestra Bertilla buď v nižším počtu žákyň, které třídy tolik nežadýchají a teplo se v nich mnoho neudrží, nebo v tom, že se topí nerozumně – od září do května. Nutnost dokupovat palivo na většině ostatních „pronajatých pracovišť“ však nelze předpokládat, neboť v případě Českého Krumlova se jednalo o větší komunitu, kde sestry provozovaly i své vlastní školy, nejen školu obecnou a opatrovnu, o nichž hovoří smlouvy. Kromě otopu se v některých případech zřizovatel uvolil poskytovat i svítivo (zpočátku petrolej, později příspěvek na elektřinu).⁶¹⁶ Ve vlastních domech zabezpečovala palivo kongregace. K některým větším domům na venkově (například Hyršov, Horažďovice, Bílá Voda) patřila také část lesa a při hospodářství zde byli zaměstnání čeledíní, kteří tuto činnost obstarávali. Pokud nebyl na filiálce přítomen čeledín, nechaly si sestry dřevo rozštípat a uskladnit pozvaným nádeníkem. Osvětlení, včetně pozdějších nákladů na zavedení elektřiny, bylo rovněž hrazeno z vlastních finančních zdrojů institutu.⁶¹⁷ O tom, že peníze za topivo nebyly v rozpočtu domu nijak zanedbatelné, svědčí událost z Horažďovic roku 1916, kdy sestry v těžkých válečných dobách chtěly umožnit všem dětem, nejen těm nejchudším, návštěvu místní opatrovny zdarma, a tak prosily hraběnku Aglaju Kinskou o příspěví palivem z panských lesů. Díky 20 m³ darovaného dřeva pak bylo možné, aby všechny děti v období od května 1916 do května 1917 chodily do opatrovny bezplatně.

Domácí hospodářství představovalo důležitý zdroj obživy většiny řeholních domů a výrazně pomáhalo šetřit peníze. Na celé řadě smluvně vázaných působišť měly sestry k dispozici část užitkové zahrady k pěstování zeleniny a povolen přinejmenším chov slepic. Některá vrchnost, zejména Schwarzenbergové, dodávala část smluveného platu v naturáliích, do

⁶¹⁵ „*Sestry, pilně topte, ať dříví přijde pryč!*“ AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1931.

⁶¹⁶ Tento požadavek je přímo obsažen například ve smlouvách pro Mladou Vožici, Domažlice, Bechyni, Horky nad Jizerou a Mladou Boleslav, opět se dá ale předpokládat i u některých dalších působišť notredamek a školských františkánek. Chudé školské sestry měly na své jediné „pronajaté filiálce“ - ve škole hraběte Larische v Karviné - topivo a osvětlení rovněž smluvně zajištěno, totéž platilo samozřejmě i o Břestu, kde se sourozenci Motalovi starali o hmotné blaho řeholní komunity po všech stránkách.

⁶¹⁷ V horažďovickém mateřinci vyšlo zavedení elektrického světla a strojů (v kronice zmíněna např. řezačka píce, jednalo se především o stroje do hospodářství) roku 1904 na 21 500 korun. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha III*, s. 10.

nichž zahrnula i obstarání domácího zvířectva.⁶¹⁸ Ke každoročním naturálním dávkám zde dále patřilo 400 l mléka, 6 kg másla, 42 hl brambor, 150 l pšenice, 35 l ječmene, 500 l ovsu, 400 kg sena, 550 kg slámy, 300 kg krmné řepy a kapři v hodnotě do 10 korun.⁶¹⁹ Ostatní potraviny a jiné potřeby nakupovaly sestry v místních koloniálech.⁶²⁰ V případě filiálky na Hluboké byla vrchnost raději ochotna podporovat samostatné hospodaření řeholnic (z uvedeného výčtu je zřejmé, že řada dodávaných surovin – řepa, seno, sláma, částečně obilí – byla určena na udržování domácího zvířectva), než jim platit všechno v hotovosti. Tento jev nebyl všeobecný, řada smluv o naturálních dávkách nehovoří, a pokud existovaly, tak ve srovnání s Hlubokou ve značně omezeném rozsahu a spíše nepravidelně, ne jako každoroční závazek zřizovatele. Proto také ani hospodářství při těchto domech nemohlo být tak veliké, neboť chyběly dodávky krmiva. Podobně jako na Hluboké dostávaly naturálie i sestry na druhé schwarzenberské filiálce v Českém Krumlově. Jejich hospodářství bylo menší a do centra pozornosti (a díky tomu i do kroniky) se dostalo až v časech bídy za první světové války. Komunita dostala k dispozici zahradu na pěstování zeleniny a raných brambor a část pole na pozdní brambory.⁶²¹ V létě chodily řeholnice sbírat houby a lesní plody, aby si zajistily zpestření jídelníčku na zimu. Začaly se též chovat kachny a husy.⁶²² Sběr lesních plodů se dá u notredamek a školských františkánek předpokládat na všech působištích, kde to bylo alespoň trochu možné (další zmínky jsou například v kronikách bechyňského, loketského a koclířovského sirotčince), nikoli však u chudých školských sester, které byly stále vázány klauzurou a jejich vycházení zůstávalo omezené.

Domy, jejichž správa byla plně v režii kongregace, udržovaly tak velké hospodářství, jak to místní podmínky dovolovaly. Největší „zemědělské podniky“ představovaly u notredamek (v rámci sledovaných působišť v českobudějovické diecézi) mateřinec v Horažďovicích⁶²³ a domy v Hyršově⁶²⁴ a Bystřici nad Úhlavou, u chudých školských sester provizorní

⁶¹⁸ Do hospodářství sester na Hluboké bylo tak kolem roku 1900 dodáno 14 slepic, 1 kohout, 3 husy, 4 kachny, 1 chovná svině, 2 kozy a 2 letošáci (*Frischling* – mládě černé zvěře). SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední správa, nové oddělení, Hluboká, sign. 4 S/5, *Přehled o dodaných naturáliích z let 1899-1903*.

⁶¹⁹ *Tamtéž*. Podobně jako na Hluboké i v řadě dalších „pronajatých domů“ dostávaly řeholnice zlevněné mléko, jehož množství bylo přesně stanoveno. Ostatní naturální dávky nebyly všude běžné, zejména ne v městských opatrovnách a sirotčincích.

⁶²⁰ Účet z koloniálu pro období 1. 2. - 30. 4. 1918 činil 568,90 korun, zde je však nutné brát v úvahu válečné zdražení, které v tomto roce dosáhlo vrcholu. Srov. *Tamtéž*.

⁶²¹ AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1918. Toto pole nebylo od Schwarzenbergů, nýbrž od jakéhosi pana Puxe z Vražice.

⁶²² *Tamtéž*.

⁶²³ K horažďovickému klášteru patřily rozsáhlé polnosti, louky i les. Pozemky se zde stále rozšiřovaly, kroniky často zmiňují přikoupení pole či louky, stejně jako přístavby hospodářských budov. Kromě pozemků původně

mateřinec a později domov pro staré řeholnice v Bílé Vodě⁶²⁵ a rovněž i malá filiálka v Břestu,⁶²⁶ u školských františkánek pak Slatiňany a Koclířov.⁶²⁷ Na každé filiálce samozřejmě nebylo možné chovat krávy a mít vlastní pole, ale všude se obdělávaly alespoň květinové a zeleninové záhony a chovala menší zvířata a drůbež; dokonce i v centru Českých Budejovic U sv. Josefa měly sestry králíky a slepice.⁶²⁸ Někdy si řeholnice z výnosu svého hospodářství také přivydělávaly, například ve Lhenicích byl roku 1930 vysázen velký třešňový

patřících klášteru bylo pole přikoupeno celkem pětkrát (1879 – 2 pole, 1883, 1905, 1906) a louka čtyřikrát (1865, 1897, 1900, 1910), dále roku 1917 koupila kongregace pozemek se čtyřmi parcelami za 28 000 korun a o šest let později ještě sousední dům se zahradou za 99 000 Kč. Pamětníci vzpomínají, že klášteru patřila většina pozemků v okolí Horažďovic. (Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha I–III*) Sestry chovaly větší počet krav, tažné voly, koně a různé drobné zvířectvo. K domu přiléhala velká zeleninová a květinová zahrada a ovocný sad, jenž byl střežen velkými psy. (Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové.*) Co do potravin byl mateřinec do značné míry samozásobitelný. Vzhledem k několika stům osob, které se zde stravovaly (kromě asi stovky sester a několika desítek kandidátek ještě více než sto chovank a služební personál, později přibýly i staré a nemocné sestry v útulku), to bylo nutností: nebýt vlastního hospodářství, výdaje domu by se neúnosně zvýšily.

⁶²⁴ V Hyršově byla situace poněkud odlišná, zemědělství představovalo téměř jediný zdroj obživy zdejší komunity, neboť kromě nepravidelných platů od chovank neměl dům žádný příjem a byl odkázán na podporu z mateřince. Potraviny se zde vůbec, nebo jen zcela výjimečně, nenakupovaly. To se ukázalo jako velká výhoda v těžkých letech první světové války, kdy do Hyršova přicházela celá řada řeholnic z okolních městských filiálek, aby si od zdejších spolusester, případně od příbuzných, neboť mnoho z nich pocházelo z Hyršova či blízkého okolí, odnesly domů něco k jídlu. Tato situace se opakovala pravidelně od roku 1916 skoro do poloviny dvacátých let. O prázdninách 1916 přišly do Hyršova pro potraviny sestry z Mnichova (Einsiedl), Mariánských Lázní, Karlových Varů, Úšovic, Lokte, Domažlic, Kouta, Bystřice, Kašperských Hor, Českého Krumlova a několika dalších míst. Srov. AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, rok 1916.

⁶²⁵ K piaristickému konventu a dalším domům, které kongregace postupně přikoupila, patřily rozsáhlé pozemky a další hospodářské zázemí. Ne všechno zřejmě stačily sestry obdělávat, neboť již roku 1892, tedy ještě v době, kdy byl v Bílé Vodě mateřinec slezské provincie, byly některé polnosti pronajaty a později i odprodány. (AKCHŠS Slavkov, fasc. Geschichte des Hauses Weisswasser, *Smlouvy z let 1892 a 1922.*) Soběstačnost v rostlinné i živočišné výrobě se dá i zde předpokládat.

⁶²⁶ O hospodářském zázemí, které vychovatelkám v dětské opatrovně (ale fakticky spíše i jako podporu pro slavkovský mateřinec) zajistili sourozenci Motalovi, podrobně informuje darovací smlouva. Na jejím základě sestry získaly klášterní budovu, obytný domek, stodolu s plevníkem, chlévy pro koně a krávy, chlévy pro vepře, kůlny pro nástroje, hospodářské nářadí a nástroje (vozy, hrabačka, 2 pluhy, 2 plečky, řezačka, fukar, žací stroj, secí stroj, brány 2 válce, 2 rádlá a drobné náčiní), 2 jámy na řízky; dále 2 koně, 3 krávy, 2 jalovice, 5 telat, 5 sviní, 3 vepři, drůbež a přes 11 ha pozemků. AKCHŠS Slavkov, fasc. Břest, *Smlouva z 26. 2. 1930.*

⁶²⁷ Přesné údaje o velikosti koclířovského hospodářství nejsou známé, ale leccos se dá vyčíst ze záznamů v kronice a z úředních dopisů. O polích příslušejících ke koclířovskému konventu (a jejich malé hodnotě) hovoří již zmiňovaná korespondence se svitavskou spořitelnou. V deštivém létě roku 1916 nebylo možné usušit téměř žádné seno a slámu, takže musely sestry prodat jalovici, určenou k chovu, a obě kozy. Zůstala jim jen jedna kráva, která dle slov kroniky „bídne živořila“. V květnu 1918 někdo ukradl „klášterní“ slepice, takže komunita, sirotci i chovanky zůstaly bez vajec. Také pro mléko musela v té době chodit jedna sestra daleko za kopec, teprve když „dostala kravička dvě telátka, bylo po nouzi“. Trápení s krávou zažila koclířovská komunita i roku 1923, kdy se zvíře zranilo a po třech týdnech muselo být utraceno. Obratem musela být pořízena kráva jiná, neboť hned v lednu následujícího roku kronikářka zaznamenala, že se utrhla kráva a poranila kozu. AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov*, léta 1916, 1918, 1923, 1924. Vzhledem k permanentním ekonomickým problémům koclířovského ústavu se tedy i zde dá předpokládat snaha o co možná největší hospodářskou soběstačnost. Velké hospodářství bylo též při mateřinci ve Slatiňanech, což je možné doložit například ze záznamů v kongregační kronice, z prvních let po říjnovém převratu, kdy se lidé k řeholnicím stavěli velmi rezervovaně a sestry musely samy sklízet i mlátit obilí. V roce 1921 sklízely na svých polích 110 mandel, z nichž se vymlátilo 42 q obilí. Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 180 a 213.

⁶²⁸ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové.*

sad, který měl sloužit ke zvýšení příjmů filiálky,⁶²⁹ a v Českém Krumlově po velké úrodě ovoce bylo to, co se již nedalo uskladnit, buď rozdáno, nebo prodáno.⁶³⁰ Trvalý příjem však ze zemědělství neplynul a i ve větších kongregačních hospodářstvích se prodej plodin, dobytka či živočišných produktů omezoval spíše na občasně přivydělání si.

K dalším povinnostem zřizovatele „propůjčených filiálek“ patřilo postarat se o vnitřní zařízení a vybavení domu, udržovat nemovitost v dobrém stavu, místnosti pravidelně (většinou uvedeno každý rok) bílit a hradit nutné opravy. V několika případech smlouva stanovila, že představená sama zařídí drobné opravy v hodnotě do 10 korun a následně dodá vyúčtování správě velkostatku, ve větších záležitostech pouze písemně požádá o jejich provedení a ostatní starosti již přebírá vrchnostenský úřad.⁶³¹ Písemně se připomínalo i bílení a všechny ostatní potřeby; podobných dopisů se dochovala celá řada pro všechny podrobněji studované filiálky (Tábor, Hluboká, Český Krumlov, Nemyšl, Bělá nad Radbuzou) a nezdá se, že by se řeholnice nějak rozpakovaly narovinu napsat, co potřebují, případně věc i několikrát zaurogovat.

Opravy včetně oprav vnitřního zařízení jako byly nátěry tabulí, školních lavic, bílení učeben apod., přestavby a případné rozšiřování vlastních kongregačních domů probíhalo ve všech institutech neustále; nebyl rok, kdy by kroniky nepřipomněly stavební práce v některém řeholním domě. Úklidu po zednicích si užívaly sestry především o letních prázdninách, práce během školního roku byly omezené jen na nejnnutnější případy. V případě potřeby zastaly lehčí řemeslné činnosti i samy.⁶³² Ve velkých školních komplexech probíhaly řemeslnické práce téměř permanentně, ale nebyly jich ušetřeny ani sestry v menších domech provozovaných kongregacemi. Rozsah oprav a staveb na jednotlivých filiálkách byl podmíněn naléhavostí věci a finanční situací daného působiště (ve větších záležitostech pak finanční situací celé kongregace). Pokud byl dům schopen si na své úpravy sám vydělat, byly většinou hotové dříve, zatímco na finanční podporu z mateřince, bylo-li jí možno očekávat, se často muselo několik let čekat, neboť v pořadníku bylo vždy více záležitostí a přednost měly ty nejnnutnější.⁶³³

⁶²⁹ AKŠS Č. Budějovice, *Dějiny domů provincie budějovické*, s. 22.

⁶³⁰ AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1922.

⁶³¹ Např. filiálka v Bělé nad Radbuzou. AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch II*, s. 316-317.

⁶³² Ve Slavkově, kde se v létě 1926 opravovala domácí kaple, natřely sestry okna, dveře, lavice i podlahu, zřejmě v rámci šetření financí, kterých se slavkovskému domu trvale nedostávalo. Srov. AKCHŠS Mnichov, *Aus der Chronik der Schematismen*, rok 1926.

⁶³³ Takto se jevila situace především u sester notredamek, jejichž činnost v českých zemích byla nejrozsáhlejší, a u chudých školských sester před založením československé provincie, kdy domy v rakouském Slezsku a na Moravě spadaly pod Vratislav. Školské františkánky měly vlastních domů jen málo, takže jim vedení institutu snáze věnovalo soustavnější pozornost. Chudé školské sestry po roce 1923 jen těžko mohly žádat o finanční podporu slavkovský provinční mateřinec, takže jim v případě nouze nezbyvalo než obrátit se na generalát do Mnichova,

který ovšem řešil problémy tehdy již celosvětově rozšířeného společenství, případně na bývalou provincii do Vratislavi, samozřejmě s dosti nejistým výsledkem.

III. část

ŽIVOT ZA KLÁŠTERNÍ BRANOU

III. 1

Duchovní rozměr zasvěceného života

Pilíř duchovního života řeholních osob vždy představovaly tři evangelní rady – chudoba, čistota a poslušnost, k jejichž zachovávání napomáhaly především dva prostředky – modlitba a askeze. Vlastní smysl řeholního života je třeba spatřovat v radikálním následování Ježíše Krista, napodobování jeho životního stylu a vydávání svědectví o hodnotách převyšujících běžné lidské priority.⁶³⁴ V tomto smyslu mají být řeholníci, řečeno slovy Písma, znamením, kterému se bude odporovat (Lk 2,34), či kamenem úrazu (Mt 13,57) těm, kteří si nechtějí připustit (nebo si jen neradi připouštějí), že pozemský život není všechno a bezbřehé *carpe diem* nemůže přinést pravé a trvalé štěstí. Toto nadčasové poslání řeholníků se v průběhu staletí uskutečňovalo různými konkrétními projevy, jež zůstávaly poplatné své době a postupem času částečně nebo zcela zastaraly, případně ztratily mnohé ze své původní ryzosti a vyžádaly si reformu, jejímž cílem byl návrat ke kořenům, očištěným od nánosů pozdějších tradic. Do dějin církve se tak zapsaly pojmy jako clunyské hnutí, cisterciáci coby reformovaná větev benediktinů, žebravé řády 13. století, jezuité či potridentská obnova řeholí.

Řeholní kongregace 19. století, v předchozích kapitolách popisované spíše jako produkt modernizující se společnosti, je nutné v oblasti spirituality zařadit ke starším společenstvím doby potridentské a konstatovat, že za tři staletí se v tomto směru změnilo jen nemnoho. Ustanovení Tridentského koncilu, charakterizovaná důrazem na přísná a přesná pravidla, disciplínu a jasnou distanci od „zkaženého světa“, byla až na výjimky zrušena teprve II. vatikánským koncilem.⁶³⁵ Veškerému uvolnění a přizpůsobení se změněné mentalitě se církevní hierarchie, již náleželo schvalování řeholních pravidel, zarputile bránila, což s sebou neslo své následky. Na jedné straně moderní a společností spíše kladně přijímané instituty, víc než kdokoli jiný se angažující v pedagogické, sociální a misijní činnosti, se při bližším pohledu na jejich vnitřní život a disciplínu jeví jako velmi konzervativní sdružení, jejichž vedení se (v souladu s tehdy platnými směrnicemi a postoji katolické hierarchie) za každou cenu snažilo udržet situaci přiměřenou mentalitě sedmnáctého století. Zde je třeba spatřovat další velký paradox novodobých řeholních kongregací. Všechny nemnohé změny a uvolnění vnitřní dis-

⁶³⁴ Podrobněji např. Luigi BORRIELLO – JANA od Kříže, *Pak přijď a následuj mě. Úvahy k teologii zasvěceného života*, Praha 1997, s. 19-25.

⁶³⁵ *Sacrosanctum Concilium Tridentinum additis Declarationibus cardinalium, ex ultima recognitione Joannis Gallemart*, 1672, s. 510-569, Sessio XXV. De regularibus; *Perfectae caritatis. Dekret o přizpůsobené obnově řeholního života z 28. 10. 1965*, in: Dokumenty II. vatikánského koncilu, Praha 1995, s. 361-378.

ciplíny, k nimž v průběhu devatenáctého a první poloviny dvacátého století došlo, byly účinné pouze z nutnosti, neboť vnější činnost institutu, při níž se musel brát ohled na měnící se požadavky společnosti, se s některými ustanoveními vnitřního řádu již nedala skloubit. Celkově jsou řeholní formace, duchovní život a kázeň v řeholních domech sledovaného období charakterizovány důrazem na vnější preventivní opatření, určitý druh zastrašování a vzbuzování úzkostlivosti a obav z hříchu, neustálé připomínání výlučnosti povolání a povinností z něj plynoucích a v neposlední řadě též pěstování typické pololidové i lidové zbožnosti⁶³⁶ 19. století. Vlastní odpovědnost a úsudek byly často potlačeny ve prospěch jednoznačných nařízení, „praktické“ ochrany před nákazou světským smýšlením a slepé poslušnosti.

Podobný závěr učiní zřejmě každý, kdo se podrobněji zabýval stanovami těchto řeholních společností a okružními listy, které pravidelně posílaly sestřám vyšší představené. Nelze ovšem tuto situaci vidět odtrženě od celkového stavu tehdejší katolické církve, jež se velmi pomalu smiřovala s radikálními společenskými změnami a dlouhou dobu provozovala obrannou politiku uzavřením se do sebe a zoufalou snahou o udržení přeživších se pořádků. Jestliže lze říci, že leccos v katolické církvi v posledních desetiletích před II. vatikánským koncilem vřelo, pak je možné řeholní společenství přirovnat k natlakovanému kotli, který posléze při pokusu uvolnit víko explodoval.⁶³⁷ Následující kapitoly se pokoušejí převážně na základě normativních pramenů analyzovat hlavní rysy spirituality a vnitřního života tří školských kongregací ve sledovaném období a zachytit jejich světlé i stinné stránky.⁶³⁸ Přes veškeré zřetelné anachronismy a potlačování individuality vyrostla v kongregacích řada duchovně vyspělých osobností, které Bohu odevzdaly skutečně všechno a i v přísné, někdy až podezřívavé atmosféře některých řeholních domů dokázaly svobodně a radostně plnit své každodenní povinnosti. Ne každá sestra se však se svým posláním zcela vyrovnala. Pouze část takových „nespokojených duší“ odcházela dobrovolně nebo byla propuštěna; mnohé zůstaly, některé z pevné vůle a odhodlání vytrvat na nastoupené cestě, jiné snad jen z obav před výčitkami svědomí a velkou ostudou, kterou tehdy znamenalo vystoupení z kláštera. Okružníky, obsahující kromě informací o aktuálním dění v kongregaci a praktických pokynů úřední či hospodářské povahy také četná napomenutí a povzbuzení v duchovním životě, jasně ukazují, že ideál

⁶³⁶ Viz níže v poznámce 764.

⁶³⁷ Některé řeholní instituty (zvláště na Západě) zareagovaly na změny doporučené tímto koncilem velmi bouřlivě rázným odmítnutím všeho „starého“, což byl ovšem druhý extrém, který nemohl nijak přispět autentické obnově řeholního života v postmoderní společnosti.

⁶³⁸ Pozornost je věnována problematice evangelních rad, modlitby, zbožnosti, askeze a vnějším prostředkům k udržení kázně.

vytyčený stanovami byl často velmi vzdálen každodenní praxi a že disciplína se mnohdy udržovala pouze díky tvrdým sankcím a exemplárním potrestáním. V těchto podmínkách, které byly považovány za zcela samozřejmé a již sama představa možnosti změny nějaké zažité normy se často rychle odvrhovala jako hříšná, však plynul běžný každodenní život s jeho radostmi i starostmi a s většinou vnitřních zápasů se každá řeholnice musela vyrovnat sama. Nepřijetí svého povolání a stavění se do role ukřivděné oběti, případně nepochopení vlastní podstaty řeholního života a úzkostlivé lpění na detailním dodržování všech možných předpisů, nutně zanechávaly stopy na psychice řeholnic, takže kromě veselých a radostných sester, ochotně plnících přidělené úkoly a zaměstnání, bylo možné najít též osoby zatrpklé a kritické, přehnaně vážné, úzkostlivé či neúměrně přísné.

Přes mnohé společné rysy existovaly v tomto ohledu mezi jednotlivými kongregacemi určité odlišnosti. Po všem, co již bylo výše napsáno o třech studovaných institutech, nijak nepřekvapí, že nejsilnější lpění na předpisech a nejpřísnější opatření ohledně disciplíny lze pozorovat u mnichovských chudých školských sester, jimž se v mnohém téměř vyrovnávaly notredamky. Poněkud volnější přístup je patrný u školských sester svatého Františka. Opět to vychází z kořenů a tradic, z nichž každá kongregace vyrostla. Stanovy mnichovských školských sester byly sestaveny na základě obsáhlých *Velkých konstitucí* Petra Fouriera z roku 1640,⁶³⁹ které v souladu s barokní spiritualitou a reformami Tridentina nešetřily přísností a libovaly si v detailních předpisech. Stejně „dědictví otců“ měly i notredamky, byť se v jejich stanovách projevovalo méně zřetelně. Mnohá ustanovení v pravidlech těchto dvou kongregací, především však mnichovských sester, jsou téměř doslova přejata právě z tohoto barokního dokumentu. Stanovy školských františkánek naopak vycházejí z prvotních stručných štyrsko-hradeckých pravidel, jež byly sestaveny na základě univerzální řehole třetího františkánského řádu a aktuálních potřeb učitelské komunity poloviny 19. století a nenesly tudíž žádné zatížení minulostí. Byly pak postupně doplňovány v souladu s dobovými církevními předpisy a jejich prvorepubliková úprava po vydání *CIC* se příliš neliší od stanov sester notredamek, přesto však je zde patrná větší stručnost a nezaobírání se přílišnými detaily. Na dnešního čtenáře působí tyto stanovy nejméně tísnivě a zdá se, že tato kongregace byla v některých ohledech skutečně poněkud „méně přísná“.⁶⁴⁰ Je zde jasně vidět, jakou roli hrály v řeholních institutech jejich kořeny a zažité tradice. Petr Fourier a *Velké konstituce* na jedné a Antonie Lampelová

⁶³⁹ Eventuelně z druhého vydání z roku 1694.

⁶⁴⁰ Viz níže především v odstavcích o klauzūře.

se svou „*Magnou chartou*“⁶⁴¹ na straně druhé, rozdílnost doby, povah a situace, v níž tyto dvě osobnosti zakládaly svá společenství, hrála nepochybně větší roli než fakt, že jedno vycházelo z řehole augustiniánské a druhé z františkánské.⁶⁴²

III. 1. 1

Sliby evangelních rad

Tři evangelní rady, chudoba, čistota a poslušnost, k jejichž zachovávání se řeholníci zavazují veřejně složenými sliby, mají v církvi mnohasetletou tradici. Jejich obsah je odvozen přímo z *Nového zákona*, a sice z příkladu pozemského života Kristova, z jeho výroků a dále též především z listů Pavlových. Zkoumání vlastní náplně jednotlivých slibů obecně i v proměnách doby náleží především do kompetencí spirituální teologie, v oblasti teorie je tudíž pouze odkázáno na příslušnou odbornou literaturu.⁶⁴³ Následující pojednání zůstává metodologicky na půdě historie a nečiní si nárok být teologickou reflexí.

Chudoba

Všechny tři studované kongregace měly k chudobě velmi blízký vztah. Pojmenování chudé školské sestry, které bylo přáním biskupa Wittmanna,⁶⁴⁴ mělo být opodstatněno každodenním životem řeholnic. Stejný název přejal pro českou větev notredamek Gabriel Schneider a zdůraznil „*ducha chudoby a pokory*“⁶⁴⁵ jako zvláštní odkaz lotrinských zakladatelů. Františkánská řehole je specifická právě svým důvěrným vztahem k chudobě, takže i české školské františkánky kladly na tento aspekt řeholního života velký důraz.

⁶⁴¹ Viz Příloha 1.

⁶⁴² Augustinova řehole je zaměřena především na společný život komunity a vztahy v ní. Ve vztahu k chudobě volí spíše jakousi „zlatou střední cestu“, zatímco hlavní těžiště františkánské spirituality leží právě především v radikálním zachovávání chudoby. AUGUSTIN z Hippo, *Řehole pro komunitu*, Kostelní Vydří 2004; *Františkánské prameny*, Řím 1982.

⁶⁴³ Pro pojetí 19. a první poloviny 20. století viz *Katechismus stavu řeholního a slibů řeholních. Dle vydání kongregace Bratří křesťanských škol upravila si a vydala kongregace Chudých školských sester de Notre Dame*, Horažďovice 1909; *CIC 1917*, kán. 487-681. Pro současné pojetí viz *Zasvěcený život ve světle reformy II. vatikánského koncilu (Dokumenty z let 1964-1997)*, Olomouc 1997; L. BORRIELLO – JANA od Kříže, *Pak přijď!*; Jerzy GOGOLA (ed.), *Řeholní formace*, Olomouc 2002.

⁶⁴⁴ Viz kapitola II. 1. 1.

⁶⁴⁵ *Konstituce 1983*, odst. 6.

Stejně jako většina ostatních kongregací i školské sestry skládaly jednoduchý slib⁶⁴⁶ chudoby, který běžně ponechává řeholníkům vlastnické právo na majetek i právní schopnost získávat majetek nový; složením slibu se zříkají pouze práva osobně s tímto majetkem nakládat podle vlastní vůle.⁶⁴⁷ Stanovy notredamek k tomu dodávaly, že pokud by některá řeholnice měla být zbavena vlastnického práva (podobně jako řeholníci, kteří složili slavné sliby), musí o to žádat v Římě u Apoštolského stolce.⁶⁴⁸ Této možnosti využily již od počátku mniichovské školské sestry jako celek, takže jejich členky pozbývaly vlastnické právo složením doživotních slibů.⁶⁴⁹ V tomto opatření se zřejmě odrážel postoj biskupa Wittmanna a ovlivnění starými pravidly sester de Notre Dame, které skládaly slavné sliby. Po složení profese tyto sestry právním úkonem postoupily svůj majetek podle svého rozhodnutí buď kongregaci, nebo příbuzným, případně komukoli jinému, ponechaly si však právo na doživotní zabezpečení v případě vystoupení z institutu.⁶⁵⁰ Školské františkánky si právo vlastnit a nabývat majetek ponechávaly bez výjimky a dokonce měly zakázáno zřít se bez náhrady svého jmění.⁶⁵¹ Každá sestra byla povinna určit, kdo má spravovat její vlastnictví, pokud nějaké má, a pobírat z něho výnosy,⁶⁵² pouze nejstarší provizorní stanovy notredamek požadovaly, aby veškeré dědictví sester připadlo řeholní družině.⁶⁵³

⁶⁴⁶ Řeholníci skládají buď slavné, nebo jednoduché sliby, přičemž vesměs platí, že v řádech se skládají sliby slavné a ve většině kongregací jednoduché. Toto pravidlo však neplatí absolutně, církevní právo definuje, že „slib je slavný, jestliže jej církev za takový uznala, jinak je jednoduchý.“ *Kodex kanonického práva*, Praha 1994, kán. 1192, § 2. Proto je možné, aby i v některých kongregacích byly uznány slavné sliby. Ve své podstatě se jednoduché a slavné sliby neliší, rozdíl je však v právních účincích. „Slavný slib chudoby odnímá dokonce možnost, časné statky mít a získati, kdežto slib prostý [jednoduchý] právo vlastnické ponechává, a toliko volné užívání práva toho zakazuje. Slavný slib čistoty činí sňatek manželský – po složení toho slibu uzavřený – neplatným; prostý slib působí, že takový sňatek je nedovolený a hříšný, avšak platný jest. Slavný slib poslušnosti působí, kdyby se řeholní osoba bez dovolení představených něčím zavázala ať Bohu či lidem, že závazek ten je neplatný; kdežto při slibu prostém jest takový závazek platný, ale nedovolený a představený má právo jej zrušiti. Slavné sliby se skládají nerozvížitelně a rovněž nerozvížitelně se od církve přijímají, takže se dispens zpravidla udělit nemůže. Toliko v mimořádných případech může sv. Otec účinky těchto slibů zmírniti – zastaviti, aniž jejich podstatu ruší; nazývá se to sekularizace. Při prostých slibech však, jsou-li důležité příčiny, může se dispens udělit; a je-li dispens jednou udělena, přestává každá závaznost.“ *Katechismus stavu řeholního a slibů řeholních*, odst. 112-113.

⁶⁴⁷ Srov. *Stanovy 1843*, hlava 5, odst. B; *Stanovy 1853*, § 6; *Stanovy 1876*, s. 14; *Stanovy 1903*, odst. 40; *Stanovy 1930*, odst. 49; *Stanovy 1934*, odst. 88.

⁶⁴⁸ *Stanovy 1903*, odst. 45; *Stanovy 1930*, odst. 54.

⁶⁴⁹ *Stanovy 1865*, II. díl, II. část, odst. 3; *Stanovy 1924*, odst. 72.

⁶⁵⁰ *Stanovy 1865*, II. díl, II. část, odst. 3.

⁶⁵¹ *Stanovy 1934*, odst. 88.

⁶⁵² *Stanovy 1903*, odst. 43; *Stanovy 1930*, odst. 50; *Stanovy 1934*, odst. 89.

⁶⁵³ *Stanovy 1853*, § 6. Zde se odrážela aktuální situace v Hyršově a velká finanční tíseň Gabriela Schneidera v jeho „školním podnikání“.

Odstavce týkající se podrobněji právní stránky majetkových záležitostí byly do stanov sester notredamek zařazeny až po římských úpravách na počátku 20. století. Předchozí *Stanovy 1876* viditelně čerpaly z pravidel mnichovských sester, která se vyznačovala podrobnými předpisy a návody k zachovávání chudoby, často přímo převzatými z Fourierových *Velkých konstitucí*. Zatímco se však notredamky při schvalování konstitucí v Římě tohoto stylu zřekly ve prospěch stručných a obecnějších formulací, upravené mnichovské *Stanovy 1924* jsou ještě obsáhlejší než předchozí *Stanovy 1865*. Z těchto podrobností je pak možné vyčíst mnoho nejen o vlastním pojetí chudoby, ale i o zařízení řeholních domů. Nábytek zde měl být z obyčejného nehlazeného dřeva a natřený obyčejnou barvou, obrazy v jednoduchých rámech apod. Notredamky povolovaly výjimku u věcí, které komunita dostala darem,⁶⁵⁴ mnichovské školské sestry naopak měly za úkol dary, jež neodpovídaly řeholní chudobě, při vhodné příležitosti věnovat někomu jinému.⁶⁵⁵ V obou kongregacích se rovněž zakazovalo používání zlatých a stříbrných předmětů s výjimkou hodinek pro učitelky a stříbrných lžiček na užívání léků (u notredamek též slibových prstenů, skrytě nošených postříbřených schránek s ostatky svatých, postříbřených medailek či případně zlatých nebo stříbrných náušnic ze zdravotních důvodů). Mnichovské stanovy přidávají bohatý výčet „zapovězených předmětů“: jemné látky, prsteny a jiné šperky, knihy v drahé vazbě a se zlatou ořízkou, devocionálie z ušlechtilého kovu nebo drahé látky. Fotografie bylo možné vlastnit pouze s výslovným dovolením představené, užívání rukavic se omezovalo na cesty a zimní období, přičemž byly povoleny pouze černé a málo kvalitní.⁶⁵⁶ V denním prožívání chudoby však více než o věci majetku a dědictví či o kvalitu užívaných předmětů šlo o postoj k drobným předmětům, které byly všechny společným majetkem a sestry je měly pouze svěřené do užívání. Volné nakládání s věcmi bylo zakázáno, řeholnice nesměly „bez vědomí a dovolení představené nic přijmout, koupit, prodat, podržet, darovat, vypůjčit apod.“⁶⁵⁷ Podrobné směrnice, kdy je co možné darovat, obsahují opět mnichovské *Stanovy 1924*: příbuzné směly sestry obdarovat nějakou ruční prací při

⁶⁵⁴ Srov. *Stanovy 1876*, s. 15. Darovaný nábytek či nábytek zapůjčený na vybavení některého filiálního domu se v této kongregaci objevoval dost často, zvláště v případech, kdy notredamky přebíraly pedagogické zařízení založené šlechtickým velkostatkem nebo městskou radou; jejich byt byl pak nezdědka vybavován ze zámeckého inventáře.

⁶⁵⁵ *Stanovy 1924*, odst. 77a.

⁶⁵⁶ Srov. *Stanovy 1876*, s. 15; *Stanovy 1924*, odst. 77a; *Kniha zvyků*, s. 48. V tomto výčtu je vliv Fourierových *Velkých konstitucí* zcela zřetelný – srov. AKŠS Č. Budějovice, *Překlad některých kapitol z 2. vydání Velké Konstituce sv. Petra Fouriera z roku 1694* (strojopis), nesign., s. 3.

⁶⁵⁷ *Stanovy 1853*, § 6; *Stanovy 1924*, odst. 73. Stručnější pravidla školských františkánek se vyjadřují následovně: „*Jednoduchým slibem chudoby se sestry zřikají práva bez dovolení zákonitých představených dovoleně rozhodovati o jakékoli věci, která má nějakou hmotnou cenu.*“ *Stanovy 1934*, odst. 87.

významných rodinných příležitostech (nikoli pravidelně), dobrodincům kongregace směla představená věnovat něco přiměřeného jejich stavu, avšak zároveň odpovídajícího chudobě dárce, na církevní a charitativní sbírky se přispívalo pevně stanoveným obnosem podle velikosti filiálky a almužny se dávaly pouze v naturáliích.⁶⁵⁸ *Kniha obyčejů* sester notredamek se o darech a almužnách vyjadřuje velmi podobně,⁶⁵⁹ zatímco *Kniha zvyků* školských františkánek tuto otázku neřeší; jde tedy zřejmě opět o převzatou tradici Petra Fouriera.

Sestry samy i kongregace jako celek směly přijímat dary od příbuzných či dobrodinců, ovšem žádná jednotlivá řeholnice si nesměla darovanou věc bez dovolení ponechat. Záleželo na rozhodnutí představené, zda jí bude daný předmět svěřen do užívání či nikoli. *Kniha zvyků* sester františkánek podává velmi podrobný návod, jak postupovat v případě, že řeholnice něco dostala: „*Zásilky, které dostávají sestry ať z domova, ať od kohokoli jiného, odevzdá sestra vrátná představené. Rovněž i každá jiná sestra, která ji u fortny zastupuje. I tenkrát, když přinese někdo, i některá sestra z jiného domu k fortně něco pro sestru, nedá jí to sestra vrátná přímo, odevzdá tu věc představené. Zásilku, kterou dostane sestra, rozbalí obyčejně sestra, které náleží, v přítomnosti představené, nebo představená sama a ta určí, co má dělati s obsahem. Prádlo, šatstvo, obuv a podobné, co potřebuje, jí ponechá, z jídla jí dá část, ostatní se dá k dobru všem sestrám, nestačí-li to, aspoň některým, jež určí představená. Rozhodně jí neponechá na vůli, aby s tím sama disponovala. Dostane-li sestra sama v hovorně nebo při nějaké jiné příležitosti dar, byť to byly jenom květiny, i kdyby jí bylo řečeno, že je to jen pro ni, odevzdá jej představené. Může se stát, že jí ponechá představená z daru toho málo, po případě nic, sestra to však nedá dárci znáti.*“⁶⁶⁰ Bylo rovněž zakázáno navádět děti, aby sestrám dávaly nějaké dárky, byť třeba jen obrázky,⁶⁶¹ přesto však k tomu někdy docházelo, neboť jeden okružní list tuto praxi kárá a opětně zakazuje.⁶⁶² Na Vánoce, případně na svátek Jména Ježíš,⁶⁶³ dostávaly sestry drobné dárky od představených. Většinou se jednalo o nějakou potřebnou věc, o niž každá předem poprosila, avšak požadavky některých řeholnic dle názoru představených překračovaly hranice chudoby, takže několik okružníků Matky Cyrilly Maršíkové (notredamky) tuto neskromnost káralo a nakonec jí zamezilo ustanovením, že nadále budou povoleny dárky pouze v hodnotě do 5 korun s tím, že se nesmí jednat o žádné ob-

⁶⁵⁸ Srov. *Stanovy 1924*, odst. 75.

⁶⁵⁹ *Kniha obyčejů*, s. 48.

⁶⁶⁰ *Kniha zvyků*, s. 49-50.

⁶⁶¹ Srov. např. *Stanovy 1930*, odst. 61; *Kniha zvyků*, s. 50.

⁶⁶² AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky II, *Dopis z 8. 11. 1911*.

⁶⁶³ Svátek Jména Ježíš se slavil první neděli v lednu a po II. vatikánském koncilu byl zrušen.

lečení.⁶⁶⁴ Druhým obvyklým dárkem na svátek Jména Ježíš byly svaté obrázky, zaslané na každou filiálku generální představenou, někdy spolu s knihou určenou k duchovní četbě u stolu.⁶⁶⁵ O vánoční nadílce u školských františkánek se zachovala podrobnější zpráva v kronice malé filiálky sester působících v ústavu pro mentálně postižené v Opařanech: „*Největší radost způsobila sestrám Velebná Matka. Poslala jim bedničku s nadílkou, jako dětem, první rok na nové filiálce, a Disciplinární pravidla s obrázky sv. Františka a vánoční a opět dopis její rukou psaný.*“⁶⁶⁶ Tradici obdarovávání obrázky a duchovní literaturou, kterou do-
svědčuje i několik mnichovských okružníků, je možné v řeholních kongregacích označit za všeobecnou. Nejednalo se však o žádné specifikum řeholních osob, neboť obliba svatých obrázků byla v katolické církvi 19. století všeobecná a tiskárny jich produkovaly značné množství.⁶⁶⁷ Svaté obrázky představovaly jednu z mála „hmotných radostí“, jimiž sestry v hojnější míře disponovaly, avšak i zde bylo možné, alespoň dle tehdejšího pohledu, se prohřešovat proti chudobě. Překvapivě mnoho okružních listů se zabývá touto maličkostí; sestry byly opakovaně napomínány, aby nekupovaly drahé obrázky s ozdobnými rámečky, ale spokojily se s obyčejnými, aby s nimi „nešmelily“ apod.⁶⁶⁸

Vlastní podstata řeholní chudoby však nezáležela v množství a kvalitě vlastněných či užívaných věcí. I o řeholnici, která neměla téměř nic, bylo možné říci, že není „dostatečně chudá“, pokud si neosvojila pravého ducha chudoby. Tento duch spočíval ve vnitřní odloučenosti od věcí, nelpění na předmětech a ochotě se kdykoli čehokoli vzdát. Pokud tedy měla sestra nějakou oblíbenou věc nebo zaměstnání, o které by velmi nerada přišla, případně po vlastnění něčeho toužila, prohřešovala se ne sice proti slibu, ale proti ctnosti chudoby, která spočívala právě v této vnitřní svobodě a nezávislosti na „hmotných statcích“. K chudobě patřila též nemožnost volně disponovat s časem. Celý denní program byl přesně určený a bez zvláštního dovolení nesměla žádná sestra některou jeho část vynechat.

⁶⁶⁴ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopisy z 20. 12. 1897 a 10. 7. 1902*. *Knihy obyčejů* uvádí, že „o Štědrém dnu a svátku nejsv. Jména Ježíš dostanou sestry, možno-li, jablka, ořechy, fíky, cukrátky, na Štědrý den 10 kousků, na Jména Pána Ježíše 12 kousků pečeného cukroví a po celý týden k snídani a svačině kousek vánočky. K sv. Mikuláši dostanou sestry několik jablek, ořechů a kousek perníku.“ *Knihy obyčejů*, s. 45. Poněkud podivný předpis o přesném počtu kousků cukroví sestry mírně obcházely tím, že pekly cukroví neobvykle velké, aby z těch deseti kousků „aspoň něco bylo“ (pozn. aut.).

⁶⁶⁵ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopisy z 10. 1. 1888, 11. 1. 1892, 14. 1. 1895* (a další).

⁶⁶⁶ Archiv OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, rok 1926.

⁶⁶⁷ Modlitební knihy, bible a zpěvníky nejen řeholnic, ale i „obyčejných“ zbožných žen bývaly svatých obrázků plné. Na jejich rubu byly často vytištěny modlitby vztahující se k motivu obrázku.

⁶⁶⁸ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopisy z 21. 12. 1889 a 11. 12. 1904*.

Pro udržování správného postoje k řeholní chudobě předepisovaly stanovy různá opatření. Při stěhování z jednoho domu do druhého si sestry nesměly vzít s sebou nic kromě oblečení a základních osobních věcí. Zakázáno bylo stěhovat nábytek, knihy či používané školní pomůcky, řeholnice se zkrátka měla spokojit s tím, co jí bylo na cestu povoleno vzít, a neměla reptat či jinak projevovat nespokojenost.⁶⁶⁹ Pracovní místa a úřady neměly být sestrám svěřovány natrvalo, aby na nich neulpěly, případně aby si příliš nevykly se samozřejmostí používat předměty s nimi spojené, ale měly žít stále s vědomím, že mohou být kdykoli povolány jinam.⁶⁷⁰ Mnichovské *Stanovy 1924* dokonce doporučují, aby představená čas od času vyzkoušela ducha chudoby jednotlivých sester a nějaký používaný předmět jim odňala.⁶⁷¹ Stejně tak byla místní představená chudých školských sester povinna jednou začas (původně určeno jednou za čtvrt roku) projít všechny pokoje a přesvědčit se, zda nenajde něco, co by odporovalo řeholní chudobě, či naopak zda něco důležitého sestrám nechybí.⁶⁷² Z tohoto důvodu nesměly sestry mít žádný uzamykatelný kus nábytku (skříňku, zásuvku, kufr, bednu apod.), výjimku představoval pouze stůl sestry představené a skříň s archivem.⁶⁷³ Podobně *Knihy zvyků* školských františkánek ukládala představeným občas nahlédnout do soukromí sester: „*Nemějte v cele nepotřebné zbytečné věci, např. vázy s květinami apod. V cele smí býti pouze obrázek v rámečku či bez rámečku a profesní křížek položený na přikrývce. Různých tretiček, jimiž se projevuje a živí marnivost, snažte se zbavovati, odevzdejte je představené. Tato má i povinnost z tohoto stanoviska prohlédnouti občas cely sester, zeptati se sestry, proč tu neb onu věc má, a naložiti s ní pak, jak uzná za nejvhodnější pro dobro sestry.*“⁶⁷⁴ Pokud se některé sestře zdálo, že nějakou věc potřebuje, měla nejprve uvážit, jestli je skutečně nutná, a potom poprosit svou představenou. Běžně se ovšem stávalo, že sestry požadovaly zbytečnosti (alespoň z pohledu představených, těžko lze posoudit, nakolik „zbytečné“ tyto věci byly, neboť nikde není zaznamenáno, o co konkrétně šlo), za což byly kárány v okružních listech.⁶⁷⁵

K praktickému prožívání chudoby značnou měrou přispíval též samotný život v komunitě. Společné ložnice, v nichž stály pouze řady cel⁶⁷⁶, jsou uváděny ještě ve *Stanovách*

⁶⁶⁹ Srov. *Stanovy 1924*, odst. 77b; *Stanovy 1934*, odst. 96.

⁶⁷⁰ Vlastní praxe byla však někdy jiná a některé sestry vykonávaly jeden úřad téměř celý život. Podrobněji viz kapitola III. 4.

⁶⁷¹ *Stanovy 1924*, odst. 77b.

⁶⁷² *Tamtéž*, odst. 78.

⁶⁷³ *Tamtéž*, odst. 83.

⁶⁷⁴ *Knihy zvyků*, s. 49.

⁶⁷⁵ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z 20. 12. 1897*.

⁶⁷⁶ Celou byla nazývána postel zakrytá ze všech čtyř stran závěsem, aby bylo zachováno soukromí sester. Kromě postele byl v každé cele již jen noční stolek s umyvadlem.

1930 a hluboko do druhé poloviny 20. století byly samozřejmostí.⁶⁷⁷ U notredamek měla svůj pokoj pouze generální a později i provinciální představená, popřípadě jej mohla mít i představená místní, prameny však ukazují, že ve většině domů to prostorové poměry neumožňovaly.⁶⁷⁸ Prádlo i šaty se uchovávaly ve společných skříních, které stály buď na chodbě, nebo v ložnici, pokud tam bylo místo. Do skříní neměly sestry volný přístup, věci jim vydávala řeholnice k tomu určená a bylo přesně stanoveno, kolik čistého prádla se smí za týden použít.⁶⁷⁹ Podobné společné ložnice a skříně měly školské františkánky. Stanovy chudých školských sester hovoří o samostatných celách v původním slova smyslu (opět po vzoru Petra Fouriera) vybavených křížem, klekátkem, kropenkou, obrazem Panny Marie a nějakého světce, psacím stolem, židlí a postelí se závěsem.⁶⁸⁰ Ne v každém domě bylo ovšem možné, aby každá sestra měla svůj pokoj, takže společné ložnice byly i v této kongregaci na mnoha místech běžné.⁶⁸¹ Přes den se do ložnic nesmělo, takže se sestry, pokud zrovna nebyly ve škole či na jiném pracovišti, zdržovaly v (rovněž společných) tzv. denních pokojích. Určitým druhem chudoby byl tedy i nedostatek soukromí, i když zároveň nelze brát ze zřetele skutečnost, že většina rodin daného období také žila pohromadě na velmi malém prostoru, takže řeholnice v tomto směru nijak zvlášť nevybočovaly ze soudobého standardu.

Stejně jako v bydlení a oblékání se dbalo na jednoduchost ve stravě. V prvních desetiletích byly podmínky všeobecně tvrdší, jak vyznívá například ze *Stanov 1876*: „*Radostí vaší budiž, býti ve všem chudými. Přijímejte tedy šaty i nejvíce obnošené, nábytek i velmi otřelý a pokrmy i nejjednodušší ze srdce rády a ony buďtež vám za rozkoš.*“⁶⁸² Na přelomu 19. a 20. století se již pojetí chudoby ve stravě poněkud zracionalizovalo a požadavky se upravily s ohledem na zdraví sester, neboť zkušeností s úmrtím mladých řeholnic, které se pro velkou fyzickou i psychickou zátěž stávaly náchylnějšími k různým nemocem, měly všechny tři kongregace velmi mnoho: „*Strava budiž přiměřena zákonům chudoby, ale též namáhavé činnosti sester.*“⁶⁸³ V *Knize obyčejů* sester notredamek je podrobně rozepsáno, jaké typy pokrmů se kdy podávají. Z uvedeného výčtu se nijak nezdá, že by řeholnice měly jednostrannou a chudou stravu: „*K snídani dává se káva s mlékem a bílým pečivem nebo chlebem, k obědu polévka a podle výživnosti pokrmů jedna nebo dvojí krmě (o svátcích dvojí nebo trojí krmě),*

⁶⁷⁷ *Stanovy 1930*, odst. 65.

⁶⁷⁸ Srov. D. JAKŠIČOVÁ, *Dílo důvěry a lásky*, s. 148-154.

⁶⁷⁹ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

⁶⁸⁰ Srov. *Stanovy 1924*, odst. 216.

⁶⁸¹ Srov. *Tamtéž*, odst. 218.

⁶⁸² *Stanovy 1876*, s. 15.

⁶⁸³ *Stanovy 1903*, odst. 54, podobně též *Stanovy 1924*, odst. 222.

*k večeři polévka, čaj nebo kakao a jedna krmě. O největších svátcích mohou dostati sestry ještě skleničku vína, čaj nebo kávu, jak toho prostředky té filiálky dovolují. O přípravě oběda platí vůbec, aby byl jednoduchý, ale chutný, aby pokrmů bylo s dostatek a to silných, tak aby sestry k těžkým povinnostem nových sil nabyly. Podle časových a místních poměrů připouští se za týměž účelem jednou za den i pivo. K odpolední svačině bývá káva s chlebem nebo bílým pečivem. Místo kávy buď máslo, nebo sýr neb med. Sestrám slabším nebo prací přetíženým může představená dovoliti dopoledne nějaké občerstvení. Ovoce a zavařenina jsou velmi zdravé a jest dovoleno poskytnouti jich při stole sestrám častěji v týdnu, jak toho poměry dovolují.*⁶⁸⁴ Tento text pochází z počátku třicátých let, později, pravděpodobně v době všeobecného nedostatku za druhé světové války, byl celý citovaný odstavec tužkou přeškrtnut a stručně dopsáno: „*Dá se, co je.*“ Ne zcela malé nároky na kvalitu stravy ukazuje také znění smlouvy mezi Kongregací Školských sester svatého Františka a spolkem Útulna slepých dívek z roku 1909. Mezi povinnosti zaměstnavatele sester patřilo „*poskytnouti celé zaopatření – mimo šatstva a prádla, slušnou stravu, jež obsahuje v poledne denně hovězí maso, dvakrát týdně pečeni, večeři vždy masitou, měsíčně šest korun na pivo neb víno, odpoledne obvyklé svačiny...*“⁶⁸⁵ Z formulace textu není sice možné zjistit, zda šlo o podmínku ze strany kongregace nebo dobrovolný závazek zřizovatele, nicméně generální představená se pod smlouvu podepsala, takže nemohlo jít o něco výrazně vybočujícího z obvyklého standardu či odporujícího přesvědčení sester.⁶⁸⁶ Výše citované odstavce, stejně jako celá řada záznamů v kronikách, ukazují, že kvalita a pestrost stravy nebyla v žádné kongregaci školských sester záměrně omezována a s trochou zobecnění by se dalo říci, že stravování řeholnic v podstatě odpovídalo soudobé střední vrstvě obyvatel.⁶⁸⁷

V souvislosti s jídlem však měly řeholnice mnoho jiných příležitostí ke kajícím skutkům, na něž se všeobecně kladl velký důraz. Kromě přesně určených pohybů a gest, pravidelného mlčení u stolu či příležitostného klečení při jídle⁶⁸⁸ se doporučovalo odřící si pokaždé alespoň nějakou drobnost: „*Máme jísti s chutí, ne však z chuti, tj. ze smyslné záliby. Smyslnost*

⁶⁸⁴ *Knihy obyčejů*, s. 43.

⁶⁸⁵ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VIII – Smlouvy, *Smlouva z 20. 12. 1909*.

⁶⁸⁶ V úvahu je třeba ovšem vzít i to, že práce řeholnic v útulně, kde se tři sestry staraly až o několik desítek slepých děvčat, byla velmi náročná, takže požadavek vydatné stravy zde byl na místě.

⁶⁸⁷ I v jiných směrech, např. v otázce celkové finanční zajištěnosti, výši platů na smluvních pracovištích, úrovni vzdělání apod. je možné přiřadit řeholní sestry spíše ke střední vrstvě než k chudší skupině obyvatel. Radikalita chudoby např. prvních františkánů nebo v moderní době Matky Terezy z Kalkaty zůstávala v široké škále řeholních společenství vždy spíše ojedinělá a často vzbuzovala ve vyšších církevních kruzích počáteční nedůvěru a někdy i nesouhlas.

⁶⁸⁸ Viz níže.

*potlačujeme umrtvováním se. Nikdy nemáme vstávat od jídla, aniž bychom se aspoň jednou zapřely. Větší újmy nesmíme si však činiti bez dovolení představené. Jezme i z toho, co smyslům nelahodí, nebudme vyběravé a o jídle nemluvme.*⁶⁸⁹ Ve všech společenstvích bylo rovněž přísně zakázáno jíst cokoli mimo refektář a bez zvláštního dovolení též něco pojídat během dne mimo čas určený ke stolování.⁶⁹⁰ Dobrovolné posty jednotlivých řeholnic byly tedy s ohledem na zachování zdraví zakázány, měly však být patřičně nahrazeny jiným druhem odříkání.

Běžný chod domácností, provoz škol a jiných výchovných zařízení a nakonec i celkové hospodaření kongregace, které zahrnovalo vysoké finanční transakce (prodeje a koupě domů či pozemků apod.), by nebyly možné, kdyby určitým osobám, případně skupinám osob, nebyly svěřeny příslušné pravomoci ke správě určitého majetku. Na nejnižší rovině šlo o tzv. menší úřady, které rozdělovala místní představená se svými asistentkami a za něž dotyčné sestry (kuchařky, vrátné, pradleny, sakristiánky, zahradnice, ošetřovatelky, knihovnice atd.) spolu s jistými pravomocemi přebíraly i zodpovědnost, nicméně i ve správě těchto společných věcí podléhaly své představené. Ve větších domech měla finance i hmotný majetek na starosti sestra ekonomka, která přímo podléhala představené, jež měla konečnou zodpovědnost za hospodaření filiálky, o němž zasílala pravidelné zprávy generální nebo provinciální představené.⁶⁹¹ Nejvyšší pravomoci v hospodářských záležitostech měla generální rada. Generální představená i generální prokurátorka podléhaly v této oblasti plně rozhodnutí celé rady,⁶⁹² čímž se zamezilo potencionálnímu zneužití majetku jednotlivcem a zároveň bylo umožněno, aby i nejvyšší představená mohla žít slib chudoby, byť jejíma rukama procházely mnohdy značné sumy peněz. Tyto dvě skutečnosti nebyly v rozporu, neboť, jak již bylo výše uvedeno, pravá řeholní chudoba nezáležela ani tak na faktické úrovni materiálního vybavení a finančního zabezpečení, ale na uchování vnitřní svobody od těchto věcí a nelpění na ničem „pozemském“, i když zároveň vždy platilo, že v celkově „chudém“ prostředí se slib chudoby zachováva snadněji než tam, kde řeholníkům v podstatě nic nechybí.

⁶⁸⁹ *Disciplinární pravidla*, s. 70.

⁶⁹⁰ Srov. *Stanovy 1924*, odst. 224; *Stanovy 1934*, odst. 159; *Kniha obyčejů*, s. 44.

⁶⁹¹ *Stanovy 1903*, odst. 232.

⁶⁹² Srov. kapitola II. 5, určité výjimky viz kapitola II. 4.

Čistota

Řeholní čistota v předkoncilním pojetí znamenala po vnější stránce zřeknutí se manželství a všeho, co je zapovězeno šestým a devátým přikázáním, po stránce vnitřní pak vyvarování se jakékoli nezdravé náklonnosti k nějakému tvoru.⁶⁹³ Jednalo se o oblast nejožehavější (a samozřejmě veřejností nejvíce sledovanou), o níž se tehdy velmi nesnadno otevřeně mluvilo, proto i kapitoly týkající se čistoty jsou ve všech sledovaných verzích stanov výrazně kratší než pojednání o ostatních dvou evangelních radách. Lidská sexualita nebyla tabu pouze v řeholních společenstvích, ale do značné míry v církvi všeobecně. Ve zpovědních příručkách, ženských či mužských modlitebních knihách a jiné literatuře podobného typu se o ní hovoří jen povšechně a v náznacích. Prudérní postoje řeholních osob tak odrážely oficiální katolickou mentalitu své doby a rétorika jejich normativních pramenů je velmi podobná textům určeným pro dívky jako budoucí matky rodin.⁶⁹⁴ Naprostá většina odstavců konstitucí má negativní charakter a popisuje, čeho je potřeba se chránit a vyvarovat a co je zakázáno. Pozitivní doporučení pro zachování čistoty, tj. horlivou modlitbu, eucharistickou a mariánskou úctu, prosbu o pomoc anděla strážného či svatého Františka, upřímnost ke zpovědníkovi a duchovnímu vůdci, obsahují jen některé stanovy, a to pouze velmi stručně v samém závěru příslušné kapitoly.⁶⁹⁵ Ještě nápadnější je, že často téměř nebo zcela chybí odůvodnění, proč se řeholnice slibem čistoty zavazují.

Nejvíce teologický pohled na čistotu, doplněný o několik biblických vyjádření, obsahují štyrskohradecké *Stanovy 1881*, které ovšem měly pouze biskupské schválení a neodpovídaly všeobecným římským normám. Vzhledem k jejich celkovému charakteru nepřekvapí ani

⁶⁹³ Srov. *Knihy obyčejů*, s. 50 a 52.

⁶⁹⁴ O této tématice zasvěceně pojednává Zuzana ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů*, disertační práce Fakulty filozofické Univerzity Pardubice, 2009. Pro srovnání jsou zde uvedeny úryvky z *Knihy zvyků školských františkánek* a z modlitební knihy Jiljího Jaise *Dobré símě v dobrou zemi* z počátku 19. století: „Úzkostlivě se strážte sestry, abyste nenavazovaly přátelství s muži, ať jsou to již duchovní nebo laici. Chraňte se i stínu důvěrnosti s jejich strany a hned se energicky proti tomu opřete. Kdybyste postřehly podezřelou důvěrnost, sdělte to hned upřímně představené; takovým sdělením se již často zamezí nebezpečí, neboť ďábel nemiluje upřímnosti. Rovněž tak, vidíte-li, že sestra je v blízké příležitosti v tom ohledu, upozorněte představenou, aby se předešlo možné úhoně sestry. Musíte-li jít do hovorny z povinnosti a zdá-li se vám návštěva podezřelá, zůstaňte stát blízko dveří, po případě je nechte pootevřené, abyste se mohly ihned vzdáliti nebo takovou návštěvu vykáhati při prvním projevu důvěrnosti ze dveří...“ (*Knihy zvyků*, s. 52-53.) „Bud' prozřetelná a vážná, když se tobě svůdce, zlý člověk, přiblíží. Protiv se mu hned z počátku se vši přísností... neměj s žádným opilým člověkem nic, tím méně sama jsouc... nikdy nespí na poli, u stolu na lavicích, za pecí neb za kamny. Nikdy nejdi z komory své... dokud nejsi dokonale oblečena. Nesviť mužským ven, aneb do spací komory!“ (Citováno dle Z. ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství*, s. 97.)

⁶⁹⁵ *Knihy obyčejů*, s. 53; *Stanovy 1934*, odst. 107. V mnichovských stanovách chybí tato doporučení úplně.

to, že zároveň přinášely nejméně podrobností a zákazů.⁶⁹⁶ Mnichovské *Stanovy 1865* uvádějí následující: „*Panenský život přinesl Ježíš Kristus z nebe na zemi. Tato nebeská rostlinka dozrává pouze tam, kde Duch svatý, moc Nejvyššího zastíní církev, aby rodila, probouzela duše, které chápou Boží Slovo o životě bezmanželském a o panenské střídmosti. Pouze v katolické církvi jsou tyto vyvolené duše, které se pro Boží království vzdávají manželství. Slibem se Chudé školské sestry zavazují k bezmanželskému panenskému životu. Tím způsobem si vybírají ten nejlepší úděl, který jim nikdo nevezme. Čistota je činí podobnými andělům, kteří se nežení ani se nevdávají. Sestry jsou svatými snoubenkami Krále andělů a vyvolenými dcerami Nejsvětější Panny Marie. Už nyní mají svůj příbytek v nebi, protože žijí čistým životem, zpívají Bohu chválu a plní andělskou službu, když chrání mladá děvčata a učí je cestě do nebe.*“⁶⁹⁷ Je zde navozován pocit výlučnosti, nezasloužené milosti a velkých zásluh,⁶⁹⁸ jehož vědomí muselo být neustále obnovováno, měly-li řeholnice svůj slib zachovávat radostně a jaksi „uvědoměle“, neboť jeho pouze negativní chápání omezené na úzkostlivé dodržování série tvrdých opatření a zákazů jej činilo nesnesitelným a postrádajícím jakýkoli smysl. Sestry notredamky, v jejichž konstitucích podobné odstavce chyběly, byly v podobném duchu povzbuzovány některými okružníky.⁶⁹⁹ U školských františkánek se tato tematika v okružnicích výrazněji neobjevovala a z původních výkladových pasáží *Stanov 1881* nezůstalo v pozdějších *Stanovách 1934* nic. *Stanovy*, okružníky i vzpomínky pamětnic jasně ukazují, že vědomí skutečné podstaty dobrovolného panenství pro Boží království⁷⁰⁰ zůstávalo mnohdy v pozadí a důraz byl

⁶⁹⁶ Srov. *Stanovy 1881*, odst. 244-247. Text není kvůli velké obsáhlosti citován.

⁶⁹⁷ *Stanovy 1865*, II. díl, 3. část, odst. 1-2. Upravené *Stanovy 1924* se vyjadřují podobně, pouze vynechávají zmínku o výlučnosti katolické církve a zdůrazňují, že v panenství si řeholnice volí něco mnohem lepšího, než je manželství. Srov. *Stanovy 1924*, odst. 85-86.

⁶⁹⁸ Nadřazování řeholního stavu nad laický má svůj původ již v době církevních Otců, především u Origena, který rozvinul učení o etapách křesťanského zrání. Mimo jiné k tomu využil evangelijní příběh o Marii a Martě v Betánii (Lk 10,38-42), přičemž Marta měla zastupovat první činnou fázi – *praxis*, zatímco Marie symbolizovala fázi kontemplativní – *theoria*. Vojtěch Kodet podává následující stručný výklad, jak došlo k zakořenění omylu, který se v církvi udržel celou řadu staletí a byl revidován teprve II. vatikánským koncilem: „*Pro radikálnější proudy v mnišství se Marie z Betánie stala symbolem 'dokonalých', kteří slouží Bohu 'v Duchu', zatímco Marta zastupovala život začátečníků, kteří slouží Bohu ve světě a doposud ani nepřijali Ducha Božího... Z jedné epizody v evangeliu se tak později vytvořil základní model dvou povolání či stavů v církvi: Jedním bylo povolání k modlitbě či naslouchání Božímu slovu (povolání kontemplativní), druhým pak povolání ke službě bližnímu (povolání činné). Rozdělení však v sobě neslo něco umělého... Tím se zavedla zdánlivě neoddiskutovatelná nadřazenost prvního typu povolání nad druhým, protože Ježíš přece jasně řekl, že 'Marie si vybrala nejlepší úděl a ten jí nikdo nevezme' (Lk 10,42). Pozdější autoři chápali Martu a Marii dokonce jako symboly života pozemského a nebeského. Ideálem dokonalého křesťanství se tak stal život kontemplativní. Proto byl ještě donedávna považován kontemplativní život za dokonalejší než život činný a řeholní stav a řeholní stav za něco víc než křesťanský život žitý ve světě.*“ Vojtěch KODET, *Marta a Marie trochu jinak*, Kostelní Vydří 2007, s. 17.

⁶⁹⁹ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopisy* z 18. 12. 1890, 13. 12. 1892, 31. 10. 1902; Tamtéž, fasc. Okružníky II, *Dopis* z 24. 12. 1912.

⁷⁰⁰ Formulace z koncilních a pokoncilních dokumentů o řeholním životě, např. *Vita consecrata. Posynodální adhortace Jana Pavla II. o zasvěceném životě a jeho poslání v církvi a ve světě* z 25. 3. 1996, in: *Zasvěcený život ve světle reformy II. vatikánského koncilu*, Olomouc 1997, s. 225, odst. 14. Druhý vatikánský koncil přinesl

kladen na nejrůznější příkazy, zákazy, napominání a preventivní opatření, jež u úzkostlivějších povah snadno vzbuzovaly přemrštěné obavy a zbytečné výčitky svědomí.

Z celé řady opatření pro zachování čistoty jsou zde uvedeny alespoň některé. Především k nim patřila klauzura, o níž je podrobněji pojednáno níže. Dále měly chudé školské sestry a notredamky přísný zákaz hovořit samostatně s osobami mužského pohlaví (s výjimkou nejbližších příbuzných), byť by se jednalo o duchovního, a při návštěvách byla do hovoru vždy posílána druhá sestra jako průvodkyně. Za přestoupení tohoto zákazu nesla zodpovědnost jak dotyčná sestra, tak i místní představená a v případě opakování mělo být vše „*bez ohledu oznámeno generální představené*“.⁷⁰¹ U školských františkánek nebyl tento zákaz jednoznačně definován, jak vyplývá z citátu v poznámce 694. Zakázány byly návštěvy v soukromých domech, výlety (zpočátku zcela, později se povolovaly pouze předepsané školní akce), četba románů a jiných zábavných knih (omezen byl i denní tisk), jakákoli zahálka, jež dává příležitost ke špatným myšlenkám, všechny projevy marnivosti (rukavičky, voňavky, zrcadla, dlouhé vlasy, případně vlasy vyčnívající pod závojem), hlučný smích nebo sólový zpěv, varováno bylo též před nadměrným požitkem z hudby a zpěvu.⁷⁰² Sestry měly důsledně ovládat své oči („*Nehled'te na osoby cizí pohledem upřeným neb lehkomyšlným; třeba-li, vzhledněte, ale ne trvale a vždy mravně.*“⁷⁰³), tvářit se vždy vesele a spokojeně a nedat najevo zármutek, hněv apod., nerozkládat rukama při hovoru, chodit důstojně, tedy ne příliš rychle a ne příliš pomalu, a především se varovat jakékoli důvěrnosti a smyslné náklonnosti k cizím osobám nebo svěřeným dětem. Zvlášť těžký a podivný - a také často nedodržovaný - byl zá-

zásadní změnu v pojetí slibu čistoty a nové stanovy, přepracované během sedmdesátých a osmdesátých let, se od předchozích značně odlišují. Podstata evangelní rady čistoty je zde lépe vystižena, neboť dosud převažující negativní vymezení (příkazy a zákazy) ustoupilo ve prospěch pozitivního pojetí (láska ke Kristu a osobní vztah k němu). Smysl života v zasvěcené čistotě je zde rozšířen z pouze osobní – soukromé roviny do roviny služby církvi a lidstvu: „*Život v čistotě je dar Duchů svatých. I když si vážíme manželství a mateřství, volíme si panství z lásky ke Kristu, abychom v nerozdělené lásce k němu nezištně sloužily lidem. Tím přispíváme k růstu Církve, stáváme se znamením univerzální lásky Boží a nového života na věčnosti.*“ (Konstituce Kongregace Školských sester de Notre Dame, Javorník u Jeseníku 1983, odst. 18.) O čistotě jako daru se hovoří v této verzi stanov poprvé, podobně jako o vymezení vztahu řeholnic k manželství. Do popředí je postavena Panna Maria jako vzor panny a matky a teprve zde se objevuje úloha duchovního mateřství (Srov. Tamtéž, odst. 19.). Služba bližním je nyní také chápána jako „ovoce“ čistoty, která činí řeholníky svobodnými pro práci v církvi. Původně dominantní rozsáhlé odstavce o sebezáporu byly shrnuty do jediného bodu, který je doplňkem toho nejpodstatnějšího – osobního vztahu ke Kristu a k Panně Marii: „*Čistotu chráníme i ovládnutím smyslů a srdce a energickou sebekázní.*“ (Tamtéž, odst. 21)

⁷⁰¹ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z 6. 10. 1904*. Zákaz samostatného hovoru s muži je v okružnicích připomínán velmi často a zřejmě k němu čas od času docházelo; zvláště při pedagogické činnosti nebylo snadné se mu pokaždé vyhnout. Srov. Tamtéž, *Dopisy z 18. 12. 1891, 31. 10. 1902, 20. 12. 1902, 22. 8. 1905* (a další).

⁷⁰² Srov. např. *Stanovy 1865*, II. díl, 3. část; *Kniha obyčejů*, s. 50-53. Podobně i v ostatních konstitucích.

⁷⁰³ *Kniha obyčejů*, s. 51.

kaz děti⁷⁰⁴ pohládit nebo políbit.⁷⁰⁵ Dalším zákazem *Knihy zvyků* poodkrývá běžně rozšířenou praxi, která u pedagogicky činných řeholnic, jež denně přicházely do kontaktu s rodiči dětí, nijak nepřekvapuje: „*Sestry mluví někdy příliš volně se světskými lidmi, zvláště s matkami, o různých věcech manželských, pohlavních ženských chorobách, o váze novorozenat apod. Nesluší se pro osobu vázanou slibem čistoty, aby měla zájem o takové věci...Ještě horší by bylo, kdyby věci, jež od cizích lidí vyslechly, vypravovaly dále. Může to býti, zvláště u mladších a nevinných sester příčinou mnoha pohoršení a pokušení na dlouhou dobu.*“⁷⁰⁶ I jiná nařízení občas zněla kuriózně, například zákaz oblékat si mužské šaty při hraní divadla.⁷⁰⁷

Zřejmě každého napadne otázka, zda navzdory všem těmto opatřením někdy došlo k výslovnému porušení čistoty, kdy řeholnice navázala známost s nějakým mužem. Prameny v tomto směru svorně mlčí, neboť se jednalo o téma tabuizované, které navíc znamenalo hanbu pro celé společenství. Dá se předpokládat, že některé sestry, které z kongregace dobrovolně vystoupily, měly podobný motiv, rozhodně však nelze tyto důvody přičítat většině odcházejících sester.⁷⁰⁸ Ve velkém množství studovaných pramenů všech tří kongregací se podařilo najít pouze jeden zaznamenaný případ propuštění sester kvůli mravnostnímu deliktu, a to ještě ne přímo v kronice, ale na dvou strojopisných listech, které do ní byly dodatečně vloženy. Text nese název „*Nejbolestnější kapitola kroniky z roku 1941/42*“. Celá věc je zde popsána velmi vyhybavě, nicméně se zdá, že větším problémem bylo spíše veřejné pohoršení než vlastní přestupek: „*V sudetském území byly sestry ponenáhlu zbaveny veškeré činnosti u mládeže. Soukromé školy byly zrušeny, sestry učitelky z veřejných škol pensionovány, ze sirotčinců, opatroven apod. ústavů byly sestry vypovězeny. Konečně zapovězeno jim i veškeré vyučování soukromé. Ponechány byly pouze v asylech pro staré lidi, v Krumlově katechetka na veřejných školách a v Lokti byl sestrám místo sirotčince svěřen ústav pro děti slabomyslné a zmrzačené. Sestry činnosti a výživy zbavené hledaly zaměstnání jiná, dostavše dispens od Svaté Stolice. Působí na farách v kancelářích, nebo jako varhanice, hospodyně; jiné šijí, vyšívají*

⁷⁰⁴ V *Knize obyčejů* dodáno „*zvláště chlapce*“. *Tamtéž*, s. 52.

⁷⁰⁵ Zcela logicky toto sestry nedodržovaly především v opatrovních, sirotčincích a tzv. batolárnách. Sestra Lioba vzpomínala, že si v batolárně někdy braly děti tajně i k sobě do postele, „...*protože co jsme měly dělat, když tolik křičely...*“ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Lioby Lachmannové*, nesign.

⁷⁰⁶ *Knihy zvyků*, s. 54-55. Zmínka o případném pokušení mladších sester opět koresponduje se zásadou, která ve vztahu k šestému přikázání byla v té době v římskokatolické církvi všeobecně platná: „*neinformovat příliš, neboť příliš mnoho informací může být návodem k hříchu.*“ Srov. Z. ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství*, s. 113.

⁷⁰⁷ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z podzimu 1912*.

⁷⁰⁸ V knize *Záznamy o řeholních slibech* je u jedné sestry (jméno zde kvůli diskrétnosti není uvedeno, neboť se jedná o období poměrně nedávné) následující poznámka: „*Sestra N. odešla na vlastní přání po vypršení šesti let 2. února 1946. Byla stále nespokojena a toužila po obcování s muži. Po svém vystoupení se brzy provdala.*“ Tento záznam je však ojedinělý. AKCHŠS Slavkov, *Záznamy o řeholních slibech*, nesign.

pro lidi, opravují a zhotovují paramenty, pekou a rozesílají hostie apod. V klášteřích, kde jest hospodářství, jako v Bystřici, Hyršově, Einsiedlu, pracují sestry pilně i v tomto oboru. V Einsiedlu dostaly na výpomoc do hospodářství francouzské zajatce. Byl mezi nimi i jeden kněz, jemuž sestry z úcty k jeho stavu prokázaly tu a tam nějakou pozornost. Některé domácí sestry, ač byly představenými varovány, zacházely při práci tuze laskavě, ba snad i důvěrně s přidělenými dělníky. Kdosi na to upozornil, sestry byly potom při práci na poli i v hospodářství bedlivě pozorovány, ano byly i fotografické snímky zhotovovány. Jednou večer v měsíci dubnu 1941 byl klášter vzrušen návštěvou tajné policie. Obžalované 4 sestry byly hned vzaty do vyšetřovací vazby a odvezeny do Karlových Varů. Souzeny byly teprve 29. června 1941... Dvě domácí sestry – M. Meinrada Kohlbeck a Eduardis Waninger – usvědčené z jakéhosi pohoršlivého přestupku, byly následkem toho okamžitě, ještě před soudním přelíčením, z kongregace propuštěny podle odst. 178 sv. Stanov.⁷⁰⁹ Odsouzeny byly již jako světské osoby, první na dva roky, druhá na dva a půl roku káznice. Sestry učitelky – M. Theodora Schital a M. Magdalena Pfohl, jimž nebylo nic závažného dokázáno, byly přesto odsouzeny na 10 měsíců vězení, počítaje v to již dva měsíce vyšetřovací vazby. Trest odbyvaly si v Lipsku; chovaly se tam vzorně, a když je některé naše sestry navštívily, vydávala jim správa věznice nejlepší svědectví... Vytrpěvše oddaně svůj trest, vrátily se dne 23. února 1942 ve světském šatě do Mariánských Lázní. Tam se převlékly do oděvu řeholního, vzdaly v kapli Bohu vroucí díky za přestálé utrpení a Jeho mocnou ochranu a nastoupily cestu do Einsiedlu, aby se řádně zotavily na duši i na těle. Kéz toto veliké utrpení sester a pokoření kongregace přijme Pán v libeznou oběť smíru za nesčetné nepravosti světa!⁷¹⁰ Celou událost je především nutno vnímat v širším kontextu, kdy příslušnice mariánskolázeňské provincie sester notredamek, která na podzim 1938 připadla Říši, byly systematicky šikanovány nacistickými úřady, pečlivě hlídány a po nalezení sebemenší záminky ihned volány k výslechu.⁷¹¹ Francouzští zajatci v ženském klášteře byli zcela jistě také pod dohledem – jak úřadu, tak i senzacechtivých sousedů. V onom příliš důvěrném chování mladých sester není třeba hledat vážnější sexuální přestupek, z dnešního pohledu by se pravděpodobně jednalo spíše o banalitu, která však pro tehdejší rigoristickou morálku byla nepřijatelná, tím spíš, že vedla k veřejnému skandálu. Pro vesnickou společnost to

⁷⁰⁹ „Běží-li o velké pohoršení zevnější nebo je-li nebezpečí, že komunita (kongregace) utrpí značně velkou škodu, může sestra od gen. představené se souhlasem její rady býti ihned propuštěna do světa...“ Stanovy 1930, odst. 178.

⁷¹⁰ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha IV*, listy vložené ke straně 214.

⁷¹¹ Celá řada konkrétních případů, které vyvrcholily zatčením provinciální představené Epiphanie Pritzlové a bystřické místní představené Ernestine Hufnagelové v říjnu 1943 a jejich deportací do koncentračního tábora Ravensbrück, je uvedena v AKŠS Auerbach, *Marienbader Provinzchronik*, léta 1938-1945.

byl nepochybně velmi zajímavý případ a vítaný námět k rozhovoru a dalšímu šíření, pro gestapo pak neméně vítaná příležitost k dalšímu zákroku proti řeholnímu společenství. Obě sestry také nebyly výslovně propuštěny kvůli porušení slibu čistoty, ale kvůli způsobení velkého veřejného pohoršení.

Mnohem obávanější (protože nejsnadnější a nejčastější) porušení slibu čistoty představovalo tzv. „zvláštní přátelství“, čili zcela běžná přirozená náklonnost k nějaké druhé osobě - sestře, chovance, dítěti, případně i osobě mimo dům. Za chybné na něm bylo považováno především to, že sestra neobracela veškerou svou pozornost ke Kristu, ale zabývala se též onou blízkou osobou. Ve své podstatě není na takovém vztahu nic špatného, pokud ovšem nepřeroste jistou míru nebo není na úkor ostatních svěřených dětí či jednoty ve společenství, ale formulace v *Knize obyčejů* jednoznačně vyjadřuje tehdejší přesvědčení: „...*přirozená a tudíž nebezpečná náklonnost*“.⁷¹² Zde je třeba spatřovat základní omyl, který se v církvi vytvořil a hluboce zakořenil, že totiž všechno přirozené je jako špatné, nebo alespoň méněcenné, třeba (často násilně) potlačovat.⁷¹³ Druhý vatikánský koncil přišel vzhledem ke staleté církevní praxi s revolučním pojetím, které ovšem již dlouho předtím v církvi zrálo, že lidská přirozenost je ve své podstatě dobrá, pouze byla narušena hříchem, a proto i slib čistoty je třeba chápat ne jako násilné potlačení přirozených pudů a náklonností, ale jako jejich očištění a proměnění v hodnoty ještě vyšší.⁷¹⁴

Poslušnost

V pořadí třetí evangelní radou, která bývá všeobecně považována za nejtěžší, je poslušnost. Jejím smyslem a podstatou má být následování „*poslušného Krista, který plnil vůli svého Otce po celý život až k smrti na kříži*“.⁷¹⁵ Nutným předpokladem svobodného prožívání slibu poslušnosti je ochota dát se Bohu úplně k dispozici a přijímat vše s pevnou vírou, že prostřednictvím představených se projevuje Boží vůle.⁷¹⁶ Řeholní poslušnost vyžaduje vzdát se vlastní vůle a svobodného rozhodování, tedy jedné z nejdůležitějších lidských mohutností. Zajímavou reflexi lidské vůle podávají *Stanovy 1924*: „*Weil der eigene Wille auf der einen Seite für den Menschen das wertvollste Gut ist, so bedeutet für ihn der Verzicht auf denselben*

⁷¹² *Knihy obyčejů*, s. 52.

⁷¹³ Kořeny tohoto pojetí sahají do prvních staletí křesťanství, kdy bylo mnoho církevních Otců ovlivněno (no)platónským dualismem. Podrobněji V. KODET, *Marta a Marie*, s. 20an.

⁷¹⁴ Srov. např. *Vita consecrata*, odst. 88.

⁷¹⁵ *Konstituce 1983*, odst. 41.

⁷¹⁶ *Tamtéž*, odst. 42-43.

*das empfindlichste Opfer; weil aber der eigene Wille auf der anderen Seite auch die Quelle alles Bösen für ihn ist, so ist der Verzicht auf denselben die unerläßlichste Pflicht der Ordensperson, wenn sie anders vollkommen werden will...*⁷¹⁷ Zásluha nejtěžší oběti a zároveň „vyschnutí“ pramene zlého pokušení tak činily řeholní poslušnost obzvlášť cennou.

Z církevně právního hlediska je řeholník vázán slibem poslušnosti v případě, že mu představený něco nařizuje mocí poslušnosti podle konstitucí, písemně nebo přede dvěma svědky.⁷¹⁸ Tento formální rozkaz se však vydává pouze výjimečně ve zcela závažných situacích a v běžné každodenní praxi se jedná „pouze“ o vykonávání ctnosti poslušnosti; faktický rozdíl zde není žádný, pouze provinění proti ctnosti poslušnosti má menší závažnost než porušení slibu. Toto oficiální rozlišování mezi ctností a slibem vůbec neuvádějí stanovy mnichovských školských sester, které odstavce příslušné kapitoly formulují tak, že každý poklesek v tomto ohledu je považován za provinění proti poslušnosti celkově. Může zde být spatřován záměr zamezit případným spekulacím typu „dokud mi to představená nedá písemně, nejsem povinna poslechnout“.

Měla-li být ctnost poslušnosti dokonalá, nesměla postrádat některé vlastnosti. V první řadě sem patřila nadpřirozenost, čili vědomí, že skrze lidi poslouchám samotného Boha. *Stanovy 1924* ukládaly představeným jako důležitý úkol se starat, aby toto přesvědčení zůstávalo v sestrách stále živé, neboť jinak se poslušnost brzy stane nesnesitelným břemenem, které se člověk při sebemenší příležitosti snaží ze sebe setřást.⁷¹⁹ Poslušnost měla být dále upřímná, bez snahy přímo nebo nepřímo naznačovat představeným svou vůli a snažit se ovlivnit jejich rozhodnutí, dobrovolná (neposlouchám proto, že musím, ale proto, že chci), přesná (neupravuji si původní znění nařízení podle svého), rychlá, všeobecná a všestranná (neposlouchám jen někdy a v něčem, ale pokaždé), slepá⁷²⁰ a radostná. Ohledně poslední podmínky je uvedeno, že není vždy možné, aby uposlechnutí rozkazu bylo vykonáno s radostí, neboť „v řeholním životě se vyskytují i takové případy, kdy poslušnost zasahuje hluboko do srdce a zraňuje je.“⁷²¹ I zde však může být poslušnost, byť bez radosti, dokonalá, je-li přijata

⁷¹⁷ „Protože vlastní vůle je na jedné straně nejcennější lidský majetek, vzdát se jí znamená pro člověka citelnou obětí; protože ale na druhé straně je vlastní vůle pro něho pramenem všeho zlého, je rezignace na ni nejneodpusitelnější povinností řeholní osoby, když chce být jinak dokonalá.“ *Stanovy 1924*, odst. 58.

⁷¹⁸ Srov. *Stanovy 1903*, odst. 62; *Stanovy 1930*, odst. 72; *Stanovy 1934*, odst. 109.

⁷¹⁹ Srov. *Tamtéž*, odst. 59.

⁷²⁰ „Poslušnost má být slepá. Sestry mají dělat to, co jim bylo svěřeno, bez otázky: „Proč?“, bez chuti dozvědět se motivy nebo kritizovat či vymlouvat se.“ *Stanovy 1865*, II. díl, 4. část, odst. 8.

⁷²¹ „Es gibt auch Fälle im Ordensleben, wo der Gehorsam tief ins Herz hineingreift, es schmerzlich verwundet...“ *Stanovy 1924*, odst. 63.

s rozhodností podrobit se Bohu, i když přitom srdce krvácí.⁷²² Především slepá poslušnost byla často předmětem kritiky, neboť její nepřiměřené vyžadování v době formace i později vedlo u některých řeholnic až k potlačení schopnosti zdravého úsudku.⁷²³

Stanovy 1924, které jsou stejně jako v jiných oblastech i zde nejpodrobnější, přináší v závěru kapitoly rovněž dvě napomenutí. První platí představeným, které jsou vybízeny k udržování disciplíny ve svěřené komunitě, k němuž patří též napomínání podřízených sester, upozorňování na jejich chyby a případně i trestání. Představená se přitom nesmí bát projevů nespokojenosti se svou osobou a zachmuřených tváří, neboť „*skutečně dobrá disciplína panuje pouze v těch řeholních domech, kde mají představení odvalu vyslovit napomenutí a kde podřízeným nechybí pokora napomenutí přijmout*“.⁷²⁴ Samozřejmě se někdy stávalo, že představená raději mlčela, aby si ušetřila nepříjemnosti a snad i výměnu názorů, neboť každodenní praxe řeholní poslušnosti byla často velmi vzdálena ideálu vytyčenému stanovami a sestry, které se snažily si různé věci co možná nejvíc ulehčit, nebývaly ve společenství výjimkou. Proto je druhé napomenutí určeno sestrám všeobecně, aby nikdy nebrblaly, nestěžovaly si na jednání představených a veřejně nekritizovaly jejich osobu. Pokud se snad v komunitě něco podobného objeví, nemají ostatní v žádném případě těmto sestrám naslouchat, jelikož „*jsou skutečným hadím plemenem, neboť po vzoru prvního svůdce narušují mír v srdci, loupí dětskou důvěru k Bohu a jeho zástupcům a tak podkopávají základ, na němž spočívá štěstí a pokrok jednotlivých sester i úspěch celé kongregace*“.⁷²⁵ Jednota společenství skutečně musela být držena dost tvrdou disciplínou, neboť pouze na dobrou vůli všech členek se rozhodně nebylo možné spolehnout. K nejběžnějším prohřeškům v oblasti poslušnosti se často vyjadřovaly též okružní listy sester notredamek, které poněkud víc než stanovy přibližují skutečnou každodenní praxi. Kromě všeobecného povzbuzování ke zdokonalování se v ctnosti poslušnosti, jež víceméně pouze komentuje a dále rozvádí stanovy,⁷²⁶ se v některých

⁷²² Srov. *Tamtéž*. Tato „těžká poslušnost“ byla jednoznačně preferována před „poslušností snadnou“, kdy se vůle představených shodovala se záměry podřízené sestry, což mohlo být při častějším opakování až nebezpečné a dotyčná měla v tomto případě přezkoušet svou upřímnost. *Tamtéž*, odst. 60.

⁷²³ Především kandidátkám a novickám měly být občas dávány nesmyslné příkazy, aby se vyzkoušela jejich poslušnost. Pokud měla některá (logické) námitky, bylo to považováno za nedostatek „ducha poslušnosti“. Povinnost zkoušet svěřenkyně v poslušnosti a pokořování ukládaly novicmistrové či prefektce kandidátek stanovy všech tří sledovaných kongregací. Srov. *Stanovy 1924*, odst. 27a; *Stanovy 1930*, odst. 26; *Stanovy 1934*, odst. 55.

⁷²⁴ „*Eine wahrhaft gute Disziplin kann nur in solchen Ordenshäusern herrschen, wo die Vorgesetzten den Mut haben, einen Tadel auszusprechen, und die Untergebenen die Demut besitzen, den Tadel anzunehmen*.“ *Stanovy 1924*, odst. 68.

⁷²⁵ „*Sie sind ein wahres Schlangengezücht, da sie nach dem Vorbild des ersten Verführers den Herzensfrieden stören, das kindliche Vertrauen zu Gott und seinen Stellvertretern rauben und sodas Fundament untergraben, auf dem das Glück und der Fortschritt der einzelnen Schwestern wie das Gedeihen der Kongregation ruht*.“ *Stanovy 1924*, odst. 69.

⁷²⁶ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopisy z 22. 12. 1887, 19. 12. 1889, 13. 12. 1900, 18. 12. 1907*.

dopisech objevily konkrétní narážky, které si zaslouží odcitování: „*Prosím Vás, milované sestry mé, cvičte se pilně ve sv. poslušnosti a nevzpírejte se nařízením představených. Shledává-li některá, že ta neb ona obtíž překáží jí vyplniti daný rozkaz, jest jí dovoleno zpraviti představenou; avšak prosím každou, by se předem úplně podrobila, teprve když vše před Bohem uvážila a v poslušnosti se odevzdala, ať zasedne ku psaní, aby sdělila, čeho uvážiti třeba...*“⁷²⁷

Hned následující okružník se týkal mimo jiné problematiky přesunů sester z domu do domu, tedy věci, která byla všeobecně považována za nejtěžší úkon poslušnosti: „*Při posledních změnách více než dosti přesvědčila jsem se, jak chorobný je stav duše u mnohých, a zahrávají si s tím nejdůležitějším slibem, a následek toho bývá vnitřní nepokoj, rozervanost, nespokojenost.*“⁷²⁸ Napomínány musely být i místní představené: „*Co se týče poslušnosti, prosím Vás, milé sestry, nedělejte před podřízenými žádných poznámek, není-li Vám některé nařízení z mateřince vhod, jako se to již mnohdy při obsazování a přesazování stalo. Podřízené sestry necht' mají ve svých představených vždy jasný příklad poslušnosti.*“⁷²⁹

Po vydání Římem schválených *Stanov 1903* se zřejmě zdvihla určitá vlna kritiky k některým předpisům, jinak by generální představená nepokládala za nutné zařazovat do listu následující slova: „*Kdo rychle k dokonalosti dospěti chce, musí svědomitě sv. stanovy zachovávat. Važme si jich, moje milé sestry, vždyť zkoušeli je mnozí učení a zbožní biskupové, sám veliký papež Lev XIII. za správné je uznal a schválil... Není tam zbytečného ani sebe menšího předpisu, tím méně přemrštěného. Takovým jej činí mylný výklad té které osoby, jež podle své hlavy a převrácených náhledů o něm soudí.*“⁷³⁰ Výjimkou nebyly ani (stanovami zakázané) pokusy o ovlivňování rozhodnutí představených: „*Ještě na jednu okolnost třeba upozorniti. Stává se, že řeholnice rády jednají dle svých náhledů. Aby pak své představené spíše k povolnosti naklonily, umějí svou záležitost tak pěkně vylíčiti, že představené uznají zdánlivé jejich důvody a svolí k tomu, čeho si sestra přála. Pak si ještě taková řeholnice klamně namlouvá, že to, co si takto vymohla, dělá s dovolením, že je tedy poslušná.*“⁷³¹ O neposlušných sestrách všeobecně se hovoří v několika listech: „*Jakou zodpovědnost uvaluje na sebe neposlušná sestra! Dává nejen špatný příklad, ale jedná též nerozumně... Ustavičné vyptávání, proč byl rozkaz dán, reptání a posuzování toho, co bylo poručeno, nasvědčují, že taková řeholnice nezná ceny poslušnosti.*“⁷³² „...*Jak lituji těch sester, které tomu rozuměti nechtí, žijíce*

⁷²⁷ Tamtéž, *Dopis z 21. 12. 1901.*

⁷²⁸ Tamtéž, *Dopis z 31. 10. 1902.*

⁷²⁹ Tamtéž, *Dopis představeným z 20. 12. 1902.*

⁷³⁰ Tamtéž, *Dopis z 11. 12. 1903.*

⁷³¹ Tamtéž, fasc. Okružníky II, *Dopis z 22. 12. 1913.*

⁷³² *Tamtéž.*

dle vůle vlastní činí se nešťastnými časně i věčně. Ubohé oběti vlastní vůle jsou samy nanejvýš nešťastny, připravují se o mnohé zásluhy, působí představeným jen starost a zármutek, spolu-sestrám pak obtíže a pohoršení. Jejich snahou jest uhájiti žádosti vlastní; zatouží brzy po tom neb onom zaměstnání, po jiném domě, jiné představené, ale byť toho i dosáhly, pokoje nedosáhnou, ten je slíben jen poslušnosti.⁷³³ Jednou dokonce generální představená ostře kárala otevřené postavení se proti poslušnosti a vyžadovala potrestání: „Některé sestry, jakoby zapomněly, že mají slib poslušnosti, dovolily si veřejně odeprít poslušnost svým místním představeným a hrubě se chovaly. Takové přestupky nesmí zůstat bez trestu, jinak by upadala kázeň a Pán Bůh by byl v kongregaci víc urážen než ctěn... Ukládám proto všem představeným, aby jména takových neposlušných sester oznámily hned do mateřince, odkud se jim určí zado-stiučinění dle odst. 74 sv. pravidel.“⁷³⁴ V citátech by se dalo ještě pokračovat,⁷³⁵ nicméně závěr je již nyní zřetelný. Laťka řeholní poslušnosti byla ve sledovaném období nastavena hodně vysoko, a tak často zůstal ideál na straně jedné a každodenní realita na straně druhé. A bylo by velmi zvláštní a překvapující, kdyby prameny hovořily jinak...

Chápání podstaty slibu poslušnosti se po II. vatikánském koncilu v zásadě nezměnilo, pouze byl přesunut důraz od dříve vyzdvihované slepé poslušnosti k umění dialogu, vyjádření vlastního názoru (které není jen právem, ale přímo povinností⁷³⁶) a následného přijetí rozhodnutí představené v duchu víry a v přesvědčení, že ona je zprostředkovatelkou a tlumočnicí Boží vůle. Výrazný posun nastal v chápání role představené. V případě chudých školských sester a notredamek sahá koncilní „návrat ke kořenům“ hluboko do minulosti, až k původní řeholi svatého Augustina, v níž je poslušnost chápána i jako skutek milosrdné lásky k představenému. „Představený ať nehledá radost v tom, že vám ze své moci poroučí, ale že vám z lásky slouží. Svým postavením v klášteře stojí sice nad vámi, ale v bázni Boží ať je příkladem dobrých skutků. Ať napomíná nespokojené a těší malomyslné, ať se ujímá slabých a ke všem je trpělivý. Ať miluje kázeň a s rozvahou ji ukládá. Ať více touží po vaší lásce než po vaší bázni, ačkoli je obojího třeba. Ať si je vždy vědom, že za vás jednou bude odpovídat u Boha. Proto ho nejen ochotně poslouchajte, ale mějte s ním i soucit, neboť žije ve větším nebezpečí, kdo stojí výše nad vámi.“⁷³⁷ Školské sestry byly již od počátku nabádány k dětinné

⁷³³ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis* z 6. 10. 1904.

⁷³⁴ Tamtéž, fasc. Okružníky II, *Dopis* z 18. 8. 1943.

⁷³⁵ Např. okružníky z 11. 12. 1927, 9. 12. 1928, 10. 12. 1934 uložené tamtéž.

⁷³⁶ *Konstituce 1983*, odst. 46. Podobně též pokoncilní stanovky školských františkánek: „Účastníme se čestně a se vsí úctou dialogu se spolusestrami a představenými. Po vzájemném dialogu a zralé úvaze o našem apoštolském poslání, anebo i jiných věcech, přijmeme rozhodnutí svých představených.“ *Řehole a Konstituce Školských sester třetího regulovaného řádu svatého Františka*, Řím 1983, s. 55-56, odst. 24.

⁷³⁷ AUGUSTIN, *Řehole*, s. 96.

úctě a lásce k představeným,⁷³⁸ u mnichovské kongregace se zvláštním zdůrazněním představené generální.⁷³⁹ Přílišný důraz na jejich autoritu a určité opomíjení autorit ostatních však zapříčinily, že se v průběhu času, sice ne vždy a ne všude, ale přece jenom ne zcela ojediněle, ze „sestry představené“ stala „paní představená“, a to nejen co do způsobu oslovení, ale i ve skutečném postavení, které v komunitě zaujímal. Tím se pak mnohdy praxe odchýlila od původního Augustinova pojetí představeného, který „*nestojí nad ostatními, nýbrž mezi nimi*“.⁷⁴⁰ Proto musela být později znovu zdůrazněna úloha celé komunity na společném hledání Boží vůle, aniž by se přitom představeným ubíralo něco z autority, která jim náleží.⁷⁴¹ Toto hledání vůle Boží, které bylo ve stanovách doposud buď úplně opomíjeno, nebo kvůli jednostrannému vyzdvihování poslušnosti představených jen málo zdůrazněno, získalo nový širší a svobodnější rozměr: „*Ve světle Ducha svatého hledáme a poznáváme vůli Boží. Projevuje se v Písmu svatém, v ustanoveních Církve, v Konstitucích, v nařízeních představených, v modlitbě, v dialogu, v znameních doby, v různých okolnostech života.*“⁷⁴² Výčet je zcela zřetelně hierarchicky uspořádán, nad konstitucemi a představenými stojí autorita Písma a Učitelského úřadu církve, které jsou jejich nutným základem.

III. 1. 2

Modlitba a pobožnosti

Společná modlitba je jedním ze základních pilířů řeholního života a jednotlivé komunity se v ní připojují k hlasu celé církve. Za tímto účelem byla již od středověku praktikována modlitba liturgie hodin – breviáře, která v průběhu staletí sice prošla určitými úpravami, ale ve své podstatě zůstala nezměněna.⁷⁴³ Řeholní kongregace 19. století se většinou nemodlily „velké“ *Officium divinum* (breviář), používané především mnichy, mniškami a kanovníky, ale tzv. *Officium Marianum*, čili „malé“ mariánské hodinky.⁷⁴⁴ Pouze mnichovské *Stanovy 1924* navíc uvádějí, že o velkých svátcích (Vánoce, velikonoční triduum, Boží hod velikonoční,

⁷³⁸ *Stanovy 1853*, § 6; *Stanovy 1903*, odst. 66; *Stanovy 1930*, odst. 76.

⁷³⁹ *Stanovy 1865*, II. díl, 4. část, odst. 12; *Stanovy 1924*, odst. 67.

⁷⁴⁰ AUGUSTIN, *Řehole*, s. 70.

⁷⁴¹ Srov. *Konstituce 1983*, odst. 42.

⁷⁴² *Tamtéž*, odst. 43.

⁷⁴³ Bedřich MALINA, *Dějiny římského breviáře*, Praha 1939.

⁷⁴⁴ *Stanovy 1930*, odst. 91; *Stanovy 1934*, odst. 131. Na rozdíl od několikasvazkového velkého breviáře měly mariánské hodinky poměrně malý rozsah, neboť texty se často opakovaly. Sestry je měly vytištěny ve vlastním „breviářku“ latinsko-česky, přičemž společně se recitovalo vždy latinsky, soukromě se mohly modlit česky. V úvodu je tato modlitba charakterizována následovně: „*Mariánské hodinky jsou krásný opis a rozvedení Ave Maria, jímž archanděl Gabriel z rozkazu Božího pozdravil Pannu Marii. Mariánské hodinky konají se ve jménu Církve svaté... Modlitby vztahují se ovšem na Boha, ale přece obsahují zpravidla zmínku o nejblahoslavenější Panně Marii.*“ *Modlitby kongregace Chudých školských sester de Notre Dame*, Horažďovice 1948, s. 5-6.

Letnice, slavnost Všech svatých a Neposkvrněné početí) recitují sestry učitelky v chóru z velkého breviáře, v ostatních dnech zůstávalo při mariánských hodinkách.⁷⁴⁵ Vzhledem k tomu, že pobožnosti musely být přizpůsobeny náročné pedagogické činnosti, byla společná modlitba ve srovnání s klauzurovanými řády poněkud upravena. Chudé školské sestry se oficiem modlily hlasitě pouze ve velkých domech a v noviciátech s tím, že učitelky, které trávily celý den ve škole, se mohly modlit soukromě tiše. Notredamky měly mít podle stanov společné hodinky pouze v neděli a ve svátek a ve všední dny se modlit soukromě, nicméně sestra Viktorie vzpomíná, že na konci třicátých let byly ranní chvály, nešpory a kompletář vždy společné. Obě tyto kongregace určovaly (v souladu s tradicí Petra Fouriera) *Officium Marianum* pouze učitelkám, zatímco domácí sestry se místo hodinek modlily odpovídající počet otčenášů, zdrávasů a *Sláva Otci*, pokud jim představená výslovně nepovolila modlit se také hodinky. V pozdějších dobách však již recitovaly oficiem všechny řeholnice společně a praxe odříkávání otčenášů postupně zanikla.⁷⁴⁶ U školských františkánek, kde dělení na učitelky a domácí sestry nebylo tak výrazné, četly mariánské hodinky všechny řeholnice bez výjimky, a to vždy společně, pokud to dovolovaly místní poměry - možné omezení z důvodu práce u dětí se tedy rovněž předpokládalo. Domácím sestrám mohla představená v případě potřeby povolit modlit se místo hodinek otčenáše.⁷⁴⁷

Kromě liturgických hodinek měl každý institut své předepsané povinné společné modlitby (významné místo mezi nimi zaujímaly nejrůznější litanie, především loretánská), k nimž se nesmělo bez dovození nic přidávat ani nic ubírat. Do kaple chodily sestry na delší či kratší pobožnosti ráno, před obědem, po obědě, před večeří a po večeří. Důležitou součástí duchovního života tvořilo každodenní rozjímání; školské františkánky měly ustanoveno rozjímat půl hodiny ráno, chudé školské sestry půl hodiny ráno a čtvrt hodiny večer a notredamky půl hodiny ráno i večer. Text k rannímu rozjímání se ve všech třech společenstvích četl (a případně prohovořil) již předchozí den večer a byl tudíž pro všechny stejný.⁷⁴⁸ Kromě toho měly sestry povinnost denní duchovní četby z předepsaných nebo doporučených knih, k nimž kromě *No-*

⁷⁴⁵ Srov. *Stanovy 1924*, odst. 163.

⁷⁴⁶ *Stanovy 1924*, odst. 163 a 165; *Stanovy 1930*, odst. 91. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

⁷⁴⁷ *Stanovy 1934*, odst. 131.

⁷⁴⁸ Srov. *Stanovy 1934*, odst. 130; *Stanovy 1924*, odst. 186; *Stanovy 1930*, odst. 90. Náměty k rozjímání byly většinou určovány generální (případně provinciální) představenou podle liturgického období či jednotlivých svátků. Mnichovské *Stanovy 1924* k tomu dodávají, že není nutné, aby sestry rozjímal o tomto předepsaném námětu (na rozdíl od *Stanov 1865*), podobně se vyjadřují i *Disciplinární pravidla* školských františkánek: „*Dovoleno jest látku rozjímací zaměnit si dle duševní potřeby.*“ *Disciplinární pravidla*, s. 21.

vého zákona,⁷⁴⁹ stanov a katechismu patřily u obou Fourierových kongregací zejména životopisy svatých, Kempenského *Následování Krista* a spisy svatého Františka Saleského či Terezie z Ávily. K tomu přibývaly ještě nově vycházející náboženské knihy, které sestřám postupně doporučovala generální představená. Školské františkánky měly podrobný výčet povolených autorů a titulů uvedený v *Disciplinárních pravidlech*, kde byla literatura rozdělena do tří skupin podle vhodnosti pro novicky, juniorky a sestry profesky.⁷⁵⁰ K povinným nebo alespoň doporučeným pobožnostem patřily též růženec a křížová cesta.

Ke svátosti smíření přistupovaly sestry pravidelně jednou za týden, a to až do II. vatikánského koncilu. Každý dům měl svého řádného zpovědníka, jenž musel mít od diecézního biskupa jurisdikci pro zpovídání řeholnic,⁷⁵¹ čtyřikrát ročně docházel do komunity mimořádný, tzv. kvatembrový zpovědník, jemuž měly povinnost se představit všechny sestry v domě, i když se u něho zrovna nechtěly zpovídat. Od roku 1903 měly sestry notredamky právo vyžádat si mimořádného zpovědníka kdykoli, po úpravách dle *CIC* bylo povoleno zpovídat se v případě potřeby a bez vědomí představené i v kterémkoli kostele či kapli.⁷⁵² Bylo však přísně zakázáno hovořit se zpovědníky mimo zpovědní místnost. Velký důraz kladly konstituce na to, aby představená nijak nezasahovala do otázky svědomí sester a nesnažila se vyzvědit věci, které náležely pouze do zpovědnice, a podobně aby dotyčný kněz neoprávněně nezasahoval do vnitřních záležitostí komunity a nepřekračoval hranice kompetencí určených řádnému zpovědníkovi řeholních sester.⁷⁵³ Mše svaté se řeholnice všech tří institutů od počátku

⁷⁴⁹ *Starý zákon* jako celek se tehdy k četbě příliš nedoporučoval a všeobecně známé byly pouze některé části, neboť na jeho stránkách bylo možné najít „mnoho pohoršlivých líčení“.

⁷⁵⁰ Novicky směly číst pouze stanovy, disciplinární pravidla, katechismus, biblickou dějeprodu a blíže neurčený spis *Novicka*. V juniorátu přibývaly životopis sv. Františka, *Pravá nevěsta Ježíše Krista* od Alfonse z Liguori, Kempenského *Následování Krista*, *Plň sliby své* od Josefa Suchého a *Církevní liturgika* od Xavera Dvořáka. Sestry profesky si směly četbu rozšířit například o *Výklad mše svaté*, Müllerovy *Církevní dějiny*, Rodríguezův *Návod k dokonalosti křesťanské*, Arnoltovo *Následování Božského Srdce* a o všechny knihy vydané kongregací. Po výčtu titulů následuje dodatek, že „jiné duchovní knihy kromě těchto smějí sestry čísti v malých filiálkách pouze s dovolením generální neb provinciální představené, v konventech pouze s dovolením místní představené.“ *Disciplinární pravidla*, s. 59-61.

⁷⁵¹ Tato jurisdikce byla udílána zpravidla na tři roky, a pak mohla či nemusela být prodloužena, záleželo na výsledku hlasování sester, zda chtějí dosavadního zpovědníka ponechat či vyměnit. Srov. např. *Stanovy 1924*, odst. 369.

⁷⁵² *CIC 1917*, kán. 520, § 2 a kán. 521, § 3. Srov. *Stanovy 1924*, odst. 371 c; *Stanovy 1930*, odst. 104; *Stanovy 1934*, odst. 123. Posledně uvedené upřesňují, že zpovědníkem musí být vždy kněz, jenž má povoleno zpovídat ženy, pouze v nebezpečí smrti může být učiněna výjimka. *Stanovy 1924* si v tomto mírně protirečí, neboť na jedné straně umožňují tuto zpověď bez vědomí představené, na druhé straně však dodávají, že dotyčná sestra musí mít oprávněné povolení k opuštění klauzury, což u většiny řeholnic, které zrovna neměly nějakou výjimku na pravidelné vycházení, nebylo bez vědomí představené dost dobře možné.

⁷⁵³ *Stanovy 1924*, odst. 373-374; *Stanovy 1930*, odst. 107-108; *Stanovy 1934*, odst. 122, 126, 129.

zúčastňovaly denně, pokud to bylo možné.⁷⁵⁴ Eucharistii přijímaly co nejčastěji podle soudobé církevní praxe, zpočátku o sobotách, nedělích a velkých svátcích,⁷⁵⁵ později třikrát, s povolením i čtyřikrát týdně, od pontifikátu Pia X. pak bylo umožněno i každodenní svaté přijímání, „*jsou-li k němu sestry dobře připraveny*“.⁷⁵⁶ Ke každodennímu přijímání eucharistie však nesměl být nikdo nucen a věc zůstávala otázkou svědomí každé sestry.⁷⁵⁷

Stejně jako ve většině řeholních společenství byla i u školských sester běžná praxe každoměsíčních duchovních obnov (rekolekcí), jež se v pozdější době konaly s dovolením biskupa před vystavenou Nejsvětější Svátostí. Eucharistická úcta a adorace zaujímaly v duchovním životě řeholnic významné místo, víceméně v souladu se soudobou oficiální zbožností římskokatolické církve.⁷⁵⁸ Bylo-li možné, přicházel do větších domů více či méně pravidelně kněz, aby měl pro sestry exhortu (zpravidla jednou za měsíc).⁷⁵⁹ Námětem těchto kázání, zasazených většinou do daného liturgického období, byla zejména problematika jednotlivých aspektů vnitřního života a povzbuzování ke zdokonalování se v příslušných ctnostech, jak ukazuje soubor promluv spirituála Jana Komrsky v horažďovickém mateřinci z let 1927-1928, který se zachoval mezi okružními listy.⁷⁶⁰ Vrcholnou duchovní obnovu představovaly každoroční osmidenní exercicie vykonávané za přísného mlčení pod vedením zkušeného kněze, většinou řeholníka. Konaly se převážně o letních prázdninách ve větších domech kongregace a jejich termíny generální (provinciální) představená předem ohlašovala okružním listem, aby se sestry na všech filiálkách mohly vystřídat.⁷⁶¹ Čas od času se v mateřinci pořá-

⁷⁵⁴ Na některých menších filiálkách každodenní účast na bohoslužbě možná nebyla, např. v Opařanech zůstaly sestry po smrti tamního faráře Leopolda Zajíčka „*celých čtrnáct dní beze mše svaté a svatých svátostí, ještě že jim půjčoval kostelník klíč, aby mohly do kostela adorovat*“. *AKŠS OSF Řím, Kronika Kongregace I, s. 270.*

⁷⁵⁵ *Stanovy 1853, § 1*

⁷⁵⁶ *Stanovy 1930, odst. 110.*

⁷⁵⁷ „*Nemůže-li sestra přijímati, oznámí to představené, nemusí však udávat důvodů. Obyčejně nepřijímají sestry v den svaté zpovědi.*“ *Disciplinární pravidla, s. 41-42.* „*K sv. přijímání mohou sestry přistupovati často, ba i denně. Necht' představené projeví zřejmou radost, že sestry přistupují často ke stolu Páně, ale ať dají najevo, že sestra, která k sv. přijímání nejde, nezasluhuje pokárání, ba, že to může být považováno za důkaz svobodného rozhodnutí a bohobojného a útlého svědomí.*“ *Stanovy 1950, odst. 126.*

⁷⁵⁸ Ve druhé polovině 19. století eucharistická úcta všeobecně velmi stoupla, vznikalo velké množství spolků, bratrstev i řeholních kongregací, jež si ji ukládaly za svou přední povinnost (např. Bratrstva věčného klanění, v českobudějovické diecézi obě kongregace bratří i sester Nejsvětější Svátosti apod.), organizovaly se první eucharistické kongresy a zesílil tlak na povolení častějšího svátého přijímání, k čemuž došlo počátkem 20. století za pontifikátu Pia X.

⁷⁵⁹ Srov. *Stanovy 1934, odst. 143.* Také níže uvedené promluvy patera Jana Komrsky se konaly jednou měsíčně.

⁷⁶⁰ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky II, složka Kázání.

⁷⁶¹ Vzhledem k tomu, že exercicie představovaly mnohdy vítanou možnost cestovat, podívat se do jiných domů a setkat se se sestrami odjinud, docházelo při této příležitosti k nejrůznějším jevům, jež zasluhovaly napomenutí, a tak bylo toto téma velmi často probíráno v okružnicích notredamek i chudých školských sester. Viz níže v odstavcích o klauzuře a kapitole o společném životě.

daly zvláštní exercicie pro místní představené.⁷⁶² Ve výjimečných případech, kdy se jednotlivé sestry nebo i celé komunity na žádná duchovní cvičení nedostaly (především ve válečných letech), měly povinnost vykonat si je soukromě a přednášky nahradit duchovní literaturou.⁷⁶³

Všechny uvedené modlitby, pobožnosti a duchovní obnovy byly pro řeholní život zcela typické a přesně zapadaly do linie určité oficiální zbožnosti. Jedním ze specifik církevního života 19. století byla však také zbožnost lidová a pololidová, jež částečně navazovala na barokní tradice a částečně přijala nové dobové prvky.⁷⁶⁴ Otázka zní, nakolik byly členky řeholních kongregací ovlivněny těmito „obecnými trendy prostých katolíků“ své doby. Kromě vzpomínek pamětnic a doznívajících náboženských projevů současné nejstarší generace sester zde opět poměrně mnoho vypovídají okružní listy. Na základě všech těchto svědectví je možné vyslovit tezi, že řeholnice byly nositelkami mentality tradiční pololidové zbožnosti (tak, jak je vymezena v poznámce 764), byť v určitých směrech do jisté míry modifikované faktem, že se jednalo o zasvěcené osoby, které měly např. omezenou účast na procesích či zákaz poutí kvůli dodržování klauzury. Tato „pozice středu“ pak čas od času vybočovala na obě strany, jak směrem k nejoficiálnější církevní linii - kromě výše jmenovaných povinných pobožností a dodržování různých kanonických předpisů je zde třeba uvést sledování dění ve Vatikánu, povědomí o nově vydaných encyklikách, opakované zdůraznění naprosté loajality Svatému stolci atd. (podobně též na úrovni biskupství), tak směrem k mentalitě venkovských lidových vrstev, kde nechyběly tradiční představy pekla a očistce, zahánění zlých duchů svě-

⁷⁶² Srov. např. AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky II, *Dopis z 14. 2. 1933*; AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 421.

⁷⁶³ Např. AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879-1918, *Dopis z 3. 3. 1912*; AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 167 a 175 (léta 1917 a 1918).

⁷⁶⁴ Pokud jsou pod oficiální zbožnost zahrnuty úkony nařízené nebo doporučované papežskými encyklikami a výroky Magisteria či stanovené liturgickými směrnicemi, a pod zbožnost lidovou např. téměř pověrečné uctívání svatých pomáhajících v určitých situacích, různé zvyky a praktiky spojené s liturgickým rokem, víru v zázraky rozličného druhu, kropení duší v očistci svěcenou vodou apod., pak zůstane uprostřed velmi široká škála projevů zbožnosti, které měly sice velmi blízko k mentalitě prostého lidu, jenž byl také převážně jejich nositelem, nicméně se jednalo o věci doporučované, případně alespoň schválené církevní hierarchií. Sem je třeba přiřadit všechny možné církevní spolky a bratrstva, poutě a procesí, nově vzniklé písně, problematiku odpustků, tradiční kult svatých, májové pobožnosti atd. Tento okruh náboženských projevů je zde zahrnut pod pojem zbožnosti pololidové, byť by též bylo možné hovořit o lidové zbožnosti v širším slova smyslu. Je jasné, že stejně jako v problematice terminologie všeobecně, ani zde nejsou hranice vždy zcela ostré a jedná se spíše o přibližné vymezení. S diskursy vědecké, pololidové a lidové zbožnosti, podle nichž je strukturovaná celá kniha, pracuje Z. R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby*. K tématu svatých obrázků (drobné devoční grafiky) srov. Jan ROYT, *Obraz a kult v Čechách v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 281-297. Ze starších prací též Karel PROCHÁZKA, *Pohledy do dějin svatých obrázků*, Praha 1940.

cenou vodou, svěřování ztracených předmětů „kompetentnímu“ svatému Antonínovi, uctívání ostatků a svatých obrázků, víra v „lidové“ zázraky či zjevení apod.⁷⁶⁵

Jako odůvodnění této teze lze uvést celou řadu okružních listů z pera generálních představených sester notredamek a v menší míře i okružníky mnichovských sester⁷⁶⁶ a školských františkánek⁷⁶⁷, které se týkaly podobných záležitostí. V první řadě se jednalo o připomínání možnosti získání plnomocných či neplnomocných odpustků pro sebe i pro duše v očistci, přičemž podmínky byly většinou nesený ve stylu „něco za něco“ a „má dáti, dal“.⁷⁶⁸ Tento způsob myšlení je patrný také v přesném vypočítávání, kolik modliteb, mší či svatých přijímání má být za koho nebo na čí úmysly obětováno.⁷⁶⁹ Kongregace sester notredamek byla rovněž začleňována do některých náboženských spolků, z čehož pro její členky měly plynout určité duchovní povinnosti a následně i zisky. Roku 1894 tak vstoupily notredamky do Spolku k vysvobození opuštěných duší v očistci, o rok později byl horažďovický mateřinec - a později i celé společenství - přijat do spolku salesiánského.⁷⁷⁰ Okružník z ledna 1904 obsahuje pokyn, že do Spolku sv. Bonifáce mají být zapisovány celé filiálky, nikoli jednotlivé sestry.⁷⁷¹ V únoru 1938 oznámila generální představená, že dala zapsat kongregaci mezi členy Díla klanění se Pánu Ježíši ve svaté Hostii.⁷⁷² Podobné zmínky je možné najít také v okružnicích školských františkánek: „*Dala jsem každou z vás zapsati v Římě do Bratrstva Bolestné Panny Marie za vyprošení šťastné hodinky smrti.*“⁷⁷³ Poněkud odlišný názor na členství řeholnic ve spolcích měly mnichovské školské sestry. *Stanovy 1924* jej vyjadřují následovně: „*Ebenso verkehrt wäre es, wenn eine Ordensperson noch besonderen Bruderschaften beitre-*

⁷⁶⁵ Např. oficiálně na průklepu z mateřince šířený popis zjevení jedné zemřelé karmelitky. AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I., *Dopis z 13. 1. 1903.*

⁷⁶⁶ Okružníky chudých školských sester měly mnohem více úřední charakter a podobných podrobností neobsahují mnoho.

⁷⁶⁷ Okružníků školských františkánek se zachovalo poměrně málo a většinou měly vztah k americké provincii. Ze sledované tematiky se týkaly nejčastěji odpustkových pobožností a novén ke svatým.

⁷⁶⁸ Připomínány jsou např. plnomocné odpustky k roku 1886, o dva roky později byla sestrám dána k dispozici knížička s odpustkovými modlitbami, k odpustkům se opět vrací okružník na rok 1908, krátce nato oznamuje generální představená, že kongregace obdržela povolení od kardinála Rampolly získávat odpustky za pobožnost ke cti sv. Anny, roku 1913 přišly odpustky k 1 600. výročí ediktu milánského, generální kapitula z roku 1923 se usnesla, že se sestry budou modlit zrnka belgického růžence pro získání 500 dní odpustků atd. Srov. AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopisy z 22. 12. 1885, 22. 12. 1887, 18. 12. 1907, 4. 7. 1913, 3. 8. 1923, 16. 6. 1926.*

⁷⁶⁹ Příkladů je mnoho ve stanovách i okružnicích, zde je za všechny uvedena povinnost sester notredamek obětovat devět růženců a devět mší svatých za zdárný výsledek beatifikačního procesu Alexie Le Clerc a dále se od 1. srpna celý měsíc modlit na úmysly kongregace denně Otčenáš, Zdrávas Maria a Veni Creator včetně závěrečné modlitby, týdně pak tři růžence, dvě mše svaté a jedno svaté přijímání. Tamtéž, *Dopisy z 21. 12. 1888 a 29. 7. 1889.*

⁷⁷⁰ Nejednalo se o kongregaci Salesiánů Dona Bosca, ale o spolek zaměřený na dílo sv. Františka Saleského.

⁷⁷¹ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I., *Dopis z 10. 1. 1904.*

⁷⁷² Tamtéž, fasc. Okružníky II., *Dopis z 8. 2. 1938.*

⁷⁷³ AKŠS OSF Řím, karton G 301- Circulars, Folder 1 – Circulars M. Xaverie Fürgott, složka November, *Dopis z 12. 10. 1936.*

*ten wollte, die ja im Grunde genommen nichts anderes als schwache Nachbilder der religiösen Orden sind und daher nur für Weltleute Bedeutung und Wert haben... Eine Schwester, die der Ablässe wegen auf den Gedanken käme, einer Bruderschaft beizutreten, möge bedenken, dass die Ablässe über die Maßen reich sind, die sie gewinnen kann als Mitglied der Kongregation...*⁷⁷⁴ Není zcela jasné, zda se tento zákaz vztahoval na sestry jako jednotlivce a společenství jako celek do spolků vstupovat smělo, ale podle charakteru citovaného odstavce, který v hierarchickém žebříčku staví náboženská bratrstva o několik příček pod řeholní společenství, se zdá, že stanovisko představených v tomto směru bylo záporné a vědomě odklánělo sestry od tendencí identifikovat se s jedním z projevů (polo)lidové zbožnosti poukazem na vyšší hodnotu řeholního života.

Typickým projevem lidové zbožnosti bylo též losování výročního patrona. Barokní zvyk z dob Petra Fouriera převzaly jak mnichovské, tak horažďovické školské sestry.⁷⁷⁵ Na slavnost Neposkvrněného Početí Panny Marie 8. prosince losovaly členky generální rady z připravených lístků se jmény světců, kteří byli v kongregaci zvláště uctíváni.⁷⁷⁶ Závěrečným tahem byl generální představenou vylosován patron pro nadcházející rok, jehož jméno bylo následně oznámeno okružním listem. Za tímto účelem si vybrala pisatelka nějakou výraznou ctnost z životopisu dotyčného světce a v okružníku ji náležitě rozebrala, samozřejmě s patřičnými doporučeními a napomenutími. Během roku četly sestry jeho životopis a případně i starší okružníky, byl-li ten samý patron zvolen již poněkolikáté. Ohledně uctívání ostatků a jiných relikvií hovoří za vše noční čepička svatého Petra Fouriera, kterou horažďovický mateřinec obdržel od francouzské větve školských sester z Luneville v roce 1878. Tuto mimořádnou událost líčí kronika i sděluje okružník⁷⁷⁷ a ze způsobu vyjadřování je evidentní, že jde o typický projev katolické mentality sklonku 19. století.

⁷⁷⁴ *Stanovy 1924*, odst. 170. „Rovněž pomýlené by bylo, kdyby nějaká řeholnice chtěla vstoupit ještě do nějakých zvláštních bratrstev, která v podstatě nejsou nic jiného než slabá nápodoba řeholních řádů a proto mohou mít význam a cenu jen pro světské lidi... Sestra, která by přišla na myšlenku vstoupit do nějakého bratrstva kvůli odpustkům, nechť uváží, že odpustky, které může získat jako členka kongregace, jsou nadmíru bohaté...“

⁷⁷⁵ Školské františkanky, které vycházely z jiné tradice, tento zvyk neznaly.

⁷⁷⁶ U notredamek byl soupis těchto zvláštních patronů uveden ve *Stanovách 1876*, s. 37: dvanáct apoštolů, svatí Josef, Petr Fourier, Augustín, Ignác z Loyoly, František Saleský, Vincenc z Paula, Josef Kalasanský, Alfons z Liguory, Alois, Stanislav Kostka, František Xaverský, František z Assisi, Anna, Terezie, Filumena, Františka de Chantal, Voršila, Anděla a národní patronové Cyril a Metoděj, Václav, Vojtěch, Jan Nepomucký a Anežka Česká. Podle jakého kritéria byl tento výběr činěn, není nikde uvedeno, nicméně se zdá, že kromě velkých postav novozákoní doby, národních a kongregačních patronů se zde objevují většinou jména významných svatých řeholníků nebo panen.

⁷⁷⁷ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha I*, s. 185; AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z 24. 5. 1897*. „8. května dostaly jsme od Školských sester v Luneville ve Francii drahocennou památku na zakladatele kongregace Školských sester – blahoslaveného Petra Forerského: noční čepičku, již používal za svého života.“

Na základě výše sděleného je možné stanovit předběžný závěr, že až na výjimky (např. zákaz členství ve spolcích u chudých školských sester) byly řeholnice celkově přístupné všemu, co „vypadalo zbožně“ a nepříčilo se řeholním předpisům, přičemž je patrná inklinace k tradiční lidové zbožnosti. Tendence vykonávat nejrůznější pobožnosti mimo rámec stanovených povinných modliteb se u sester běžně objevovala, jinak by okružník nemusel připomínat, aby byla dávana přednost modlitbám povinným,⁷⁷⁸ a olomoucká konzistoř by o několik desetiletí později nepodotýkala, že v mnoha ženských kláštorech se sestry modlí přehnané množství ústních modliteb.⁷⁷⁹

III. 1. 3

Askeze a zasvěcený život moderního věku

Druhým nosným sloupem, který vedle modlitby podpírá duchovní život řeholníka, je určitá asketická praxe, jež se v průběhu dějin projevovala nejrůznějšími způsoby. Její podstatou je Kristův výrok: „*Kdo chce jít za mnou, zapři sám sebe, den co den ber na sebe svůj kříž a následuj mě.*“ (Mt 16,24) Platí sice všeobecně pro každého křesťana, nicméně zasvěcené osoby jako užší Kristovi následovníci jej přijímají poněkud radikálněji a určují ho za svůj životní program. Mnohdy velmi tvrdé mnišské asketické praktiky křesťanského starověku, středověku a ještě i barokního období byly devatenáctému století již většinou cizí, i když určitá rezidua lze nalézt i v případě školských sester. Důraz se pomalu posouval od preference vnějších projevů k hlubšímu prožívání vnitřní dimenze sebezáporu, spočívajícím především v plnění uložených povinností při službě bližním, kvůli níž bylo nutné snažit se zachovat vlastní zdraví: „*Die Schwestern sollen den übernatürlichen Werth der Gesundheit erkennen und richtig schätzen. Die Kräfte und Gesundheit des Leibes sind eine Gottesgabe, welche der Herr uns zur Erfüllung unserer Aufgaben im Dienste seiner Ehre verleiht; daher ist es eine Pflicht, für deren Erhaltung Sorge zu tragen, und zwar um so mehr, je wichtiger und schwieriger jene Aufgaben sind, zu deren Vollbringung Gesundheit und Kraft gehört. Und gerade das ist der Grund, warum die Genossenschaft, welche ganz dem Dienste der Nebenmenschen zur Ehre Gottes geweiht ist, eine einfache Lebensweise ohne ungewöhnliche Strengheiten im*

⁷⁷⁸ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis* z 22. 12. 1886.

⁷⁷⁹ Tato výtka se ovšem vztahovala i na povinné společné modlitby. Tamtéž, fasc. Okružníky II, *Dopis* z 19. 6. 1946.

*Wachen und Fasten führt.*⁷⁸⁰ Vzhledem k náročnosti pedagogické práce tedy omezovaly stanovy již od počátku přísné posty na rozumnou míru, zakazovaly noční bdění a krácení předepsané doby spánku a o nošení kajících předmětů vůbec nehovořily. Praxe byla ovšem poněkud jiná, například je známo, že Matka Terezie Gerhardingerová s prvními sestrami v Neunburg vorm Walde vstávala pravidelně k noční modlitbě⁷⁸¹ a celý svůj řeholní život nosila drátěný kající pás.⁷⁸² Od svých sester podobné věci oficiálně nevyžadovala, nicméně je možné, že se občas vyskytovaly i u jiných řeholnic jak mnichovského, tak ostatních dvou společenství. Každopádně se však nejednalo o povinnost, ale o osobní iniciativu, k níž měla sestra povinnost vyžádat si svolení zpovědníka.⁷⁸³ Podle pojetí devatenáctého století již nebylo třeba vymýšlet si nějaké věci navíc, neboť hlavní askezi vždy zůstávalo samotné věrné dodržování řeholních slibů a úkolem apoštolsky činného společenství nemohla být fyzická (sebe)likvidace jeho členek.⁷⁸⁴ Nejvýstižnější, nejstručnější a v podstatě stále platnou formulaci, která byla později v následujících verzích konstitucí rozmělněna a částečně i zatemněna množstvím květnatých obrátů a detailních předpisů, obsahují nejstarší provizorní stanovy sester notredamek: „*Sestry se vystříhají vysilující změkčilosti, ale i nemístné přísnosti, která by se nedala sloučit s jejich těžkým povoláním.*“⁷⁸⁵ Citovaná věta má zcela jasný vztah k řeholi, již se tato i mnichovská kongregace řídily, neboť svatý Augustin volil v otázce sebezáporu zlatou střední cestu: „*Augustinův oděv a obuv i jeho lůžko byly skromné, ale přece přiměřené jeho stavu, ne příliš vybrané, ale také ne podřadné. Neboť v těchto věcech lidé obyčejně přehánějí: buď jejich důležitost přeceňují, nebo o ně nedbají. Ale v obou případech ne-*

⁷⁸⁰ „*Sestry mají rozpoznat a správně ocenit nadpřirozený dar zdraví. Síly a zdraví těla jsou Božím darem, který nám Pán propůjčuje k plnění našich úkolů ve službě jeho cti; proto je povinností starat se o jejich zachování, a sice tím více, čím důležitější a obtížnější jsou ony úkoly, k jejichž splnění je třeba zdraví a síla. A právě to je důvod, proč společenství, které je plně zasvěceno službě bližnímu ke cti Boží, vede jednoduchý život bez neobvyklých přísností v bdění a postu.*“ *Stanovy 1881*, odst. 208-209.

⁷⁸¹ „*Allnächtlich um zwölf Uhr erklang die Glocke, die die Schwestern zum Chorgebet rief.*“ M. L. ZIEGLER, *Mutter Theresia*, s. 75. („*Každou noc zazněl ve dvanáct hodin zvon volající sestry k chórové modlitbě.*“)

⁷⁸² Tento pás je uchováván v tzv. Sendungsraum v mnichovském mateřinci chudých školských sester, dnes sídle německé provincie.

⁷⁸³ Stanovy všech tří společenství nařizují, aby v případě, že nějaká sestra cítí potřebu vykonávat nějaké další kající skutky mimo rámec všeobecně ustanovených, byla tato věc prohovořena se zpovědníkem; pokud by se jednalo o nějaký vnější (tedy komunitě nápadný) skutek, musela kromě zpovědníka dát dovození i představená. Srov. *Stanovy 1924*, odst. 197; *Stanovy 1930*, odst. 128; *Stanovy 1934*, odst. 148. Sestra Viktorie uvedla, že o nějakých kajících předmětech se jim v noviciátu nikdo ani slovem nezmínil; ona sama však našla provazové dítky (pravděpodobně předtím používané jinou sestrou), které si ponechala a čas od času použila (dodnes je má schované). Komentuje to slovy: „*Když jsem někdy něco provedla, tak jsem si napráskala. Vždyť jsem doma taky dostávala od tatínka nařezáno. Ale byly to jen takové provázky...*“ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

⁷⁸⁴ Ke zmírnění mnoha předpisů skutečně došlo na základě smutné zkušenosti s úmrtím velkého množství sester v mladém věku. Právě proto se nejpozději od počátku 20. století důsledně požadovalo, aby se sestry dostatečně najedly a vyspaly, záhy přibyla i otázka pobytu na čerstvém vzduchu – viz níže v pojednání o klauzuře.

⁷⁸⁵ *Stanovy 1853*, § 9.

hledají čest Kristovu, nýbrž svou.⁷⁸⁶ Největším sebezáporem nebylo pro Augustina tělesné odříkání, ale společný život v komunitě; sestry si toho byly dobře vědomy, jak dosvědčují *Stanovy 1903*: „Sestry jsou povinny vésti život naprosto společný a zachovávatí předepsaný pořádek denní, poněvadž takový život velice přispívá k dosažení větší dokonalosti a poskytuje ustavičně příležitosti k mrtvení a zapírání sebe.“⁷⁸⁷ Ze společného života většina příležitostí k askezi sama vyplynula.

Posty se kvůli obtížnému povolání řídily všeobecnými církevními předpisy a sestry se musely dostatečně najíst,⁷⁸⁸ bylo však zakázáno jíst mimo stanovenou dobu nebo odnášet potraviny z jídelny.⁷⁸⁹ Podobně i stanovenou dobu spánku bylo nutno přesně dodržet a bez dovolení si řeholnice nesměly jít dříve či později lehnout ani dříve nebo později vstát.⁷⁹⁰ Proto se největší askezi pro některé sestry mohlo stát právě to, že musely své případné potřeby, které se nějakým způsobem vymykaly z normálu, v pokoře oznámit své představené a poprosit o výjimku. V tom je třeba spatřovat hlavní těžiště chápání kajícnosti v řeholních institutech sledovaného období: ne sebetržnění a ničení vlastního zdraví, ale hluboké pokorenění se před druhými. Nutnost pokorně žádat o dovolení nejrůznějšího druhu byla vzhledem ke slibu chudoby a poslušnosti na denním pořádku. Čas od času měla představená právo vyzkoušet pokoru každé sestry nějakým zvláštním, samozřejmě málo příjemným úkolem. Provinění proti stanovám se průběžně vyznávalo představené, veřejné pohoršení vkleče v jídelně. Každých čtrnáct dní (později jednou měsíčně) na tzv. kapitule vin⁷⁹¹ vyznávaly všechny řeholnice před komunitou své přestupky proti danému řádu a sesterské lásce. K sebezapokorenění měla přispívat též praxe líbání podlahy, dosvědčená u notredamek v usnesení z generální kapituly 1917: „V

⁷⁸⁶ AUGUSTIN, *Řehole*, s. 15.

⁷⁸⁷ *Stanovy 1903*, odst. 111.

⁷⁸⁸ *Stanovy 1881* štýrskohradeckých školských františkánek ještě zdůrazňovaly františkánskou kajícnost a podrobně vyjmenovávaly postní dny, kterých bylo poměrně hodně. Srov. *Stanovy 1881*, odst. 103-104. České sestry je však v této podobě s největší pravděpodobností nezachovávaly, neboť pak by se jejich představená Hyacinta Zahálková nemohla podepsat pod smlouvu se spolkem Útulna slepých dívek, která určuje každý den masitý oběd i večeři – viz výše. Všeobecně platilo, že v určité dny se zachovával částečný nebo přísný půst v souladu s předpisy příslušné diecéze, navíc dodržovaly mnichovské sestry a školské františkánky půst v předvečer svátků svých zakladatelů – Augustina, Petra Fouriera či Františka. Určitá omezení si ukládaly též v některých postních a adventních dnech, chudé školské sestry se dlouhou dobu držely zvyku, že středy a pátky doby adventní a postní byl večer podáván pouze jeden chod, který navíc sestry požívaly vkleče. *Stanovy 1924*, odst. 196; *Stanovy 1934*, odst. 155.

⁷⁸⁹ Viz výše v kapitole o řeholní chudobě.

⁷⁹⁰ Chudé školské sestry a školské františkánky měly zpočátku určeno na spaní sedm hodin (21:00 – 4:00), později se u prvních hovoří o „nejméně sedmi hodinách“. Notredamky spaly sedm a půl hodiny a školské františkánky podle nových stanov osm hodin. Srov. *Stanovy 1865*, III. díl, 10. část, odst. 2; *Stanovy 1881*, odst. 120; *Stanovy 1924*, odst. 157; *Stanovy 1903*, odst. 110; *Stanovy 1934*, odst. 148. O prázdninách pak bývala doba spánku zpravidla o půl hodiny prodloužena.

⁷⁹¹ K vývoji pojetí od kapituly smíření ke kárné kapitule či kapitule vin v řeholních institutech viz Fabio CIARDI, *Znamení jednoty*, Praha 1999, s. 159-163.

*době nynější radno užítí všech prostředků opatrnosti, aby se zabránilo šíření nakažlivých nemocí. Proto uznáno za vhodné líbatí před jídlem a po jídle křížek místo podlahy v jídelně. Tato dispense platí až do příští generální kapitoly. Avšak při obyčejném a měsíčním vyznání políbíme i podlahu.*⁷⁹² Podobně i *Disciplinární pravidla* hovoří o líbání podlahy nejméně na dvou místech.⁷⁹³ Školské františkánky také občas seděly za pokání na zemi nebo klečely pod křížem.⁷⁹⁴ Nakonec byly řeholnice povzbuzovány i k tomu nejtěžšímu – rezignovat na vlastní obhajobu a mlčky a pokorně přijmout nespravedlivé pokárání a trest, což samozřejmě dokázaly jen nemnohé a v běžné praxi nepředstavovaly nejrůznější třenice a hádky žádnou výjimku.⁷⁹⁵ Nicméně tento ideál byl sestřám stavěn před oči, v souladu s Ježíšovými slovy: „*Když tě někdo udeří na tvář, nastav mu i druhou...*“ (Mt 5,39)

III. 1. 4

Prostředky a vnější opatření k zachování řeholní kázně

Přestože se dodržování předepsané disciplíny v řeholních institutech ve své podstatě zakládalo na dobrovolnosti, neboť při skládání slibů každá sestra dobře věděla, k čemu se svobodně a bez nátlaku zavazuje, nebylo možné na tuto dobrovolnost příliš spoléhat a vyžadovaná kázeň se často udržovala jen díky opakovanému napomínání a různým kázeňským opatřením. Předkoncilní katolická mentalita si libovala ve zdůrazňování zkaženosti zdejšího světa a nutnosti chránit se před jeho nákazou, stejně jako v upřednostňování vnější kontroly před individuální zodpovědností, a řeholní pravidla jsou rozhodně jedním z jejích nejtypičtějších dokladů. Kapitola o vnitřním životě školských sester by proto nebyla bez nastínění této problematiky úplná.

Stanovy 1930 přímo pojmenovávají jednu svou část „*Prostředky k zachování kázně a duchovního života*“ a zahrnují do ní odstavce o klauzuře, psaní dopisů a mlčení. Ve všech případech se jednalo o nástroje disciplinace zajišťující jistou odloučenost od světa, která, byla-li správně pochopena, mohla duchovnímu životu řeholníka velmi prospět. Forma této odloučenosti se v průběhu času měnila a důraz se přesouval na její různé aspekty. Zjednodušeně lze říci, že po přísně kontrolované faktické uzavřenosti doporučené Tridentským koncilem

⁷⁹² AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky II, *Dopis z 18. října 1917*. Podobný zvyk lze předpokládat u mnichovských sester, neboť svou povahou ukazuje na tradici z dob Petra Fouriera.

⁷⁹³ Podlahu líbaly sestry, pokud přišly pozdě do refektáře a v kleče prosily za odpuštění, a dále po vyznání při kapitule vín. *Disciplinární pravidla*, s. 72 a 108.

⁷⁹⁴ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry Emy Kovářové*, nesign.

⁷⁹⁵ Srov. kapitola III. 5.

zdůraznilo II. Vaticanum jakousi vnitřní distanci od běžných světských záležitostí, která nebrání nejrůznějším kontaktům (samozřejmě podle charakteru jednotlivých řeholních institutů) a staví do nového světla otázku klauzury a podobných záležitostí, aniž by je však rušila.⁷⁹⁶ Dějiny znají extrémní případy obou pojetí a na mnoha příkladech ukazují, že najít „zlatou střední cestu“ je velmi těžké. Následující rozbor „kázeňských opatření“ v kongregacích 19. a první poloviny 20. století mimo jiné ukazuje narůstající rozpor mezi měnící se mentalitou společnosti, jejímiž dětmi řeholnice i po svém vstupu do kláštera zůstávaly, a stávajícími disciplinárními předpisy, jež se postupem času stávaly neudržitelnými a byly po malých krůčcích uvolňovány, dokud nenastal zásadní obrat v podobě svolání koncilu.

Klauzura v různé podobě patřila k řeholnímu životu již od prvních staletí křesťanského starověku. Zejména v první polovině 16. století bylo patrné její určité uvolnění, neboť začala vznikat nová společenství za účelem služby bližním (voršilky, milosrdní bratři apod.). Této praxi však učinil rázný konec Tridentský koncil, který nařídil podobné „polořeholní“ komunity buď zrušit, nebo přeměnit na řády s klauzurou a slavnými sliby.⁷⁹⁷ Příslušné výnosy zůstaly pak v platnosti víceméně až do konce 19. století, kdy Lev XIII. vydal dokument týkající se ženských řeholních kongregací,⁷⁹⁸ byť určité změny byly v praxi schvalovány již předtím v souvislosti s potvrzováním nových institutů. Pro klauzuru apoštolsky činných kongregací neexistovala žádná univerzální směrnice a příklad trojích školských sester ukazuje, jak rozdílné mohlo být její pojetí. Již v počátcích obnovy řeholního života po velkém útlumu v dobách rakouského josefinismu, Velké francouzské revoluce a německé sekularizace napoleonské éry bylo téměř všem, dokonce i představitelům vysoké církevní hierarchie zřejmé, že přísná klauzura je pro charakter nových společenství nepoužitelná. Ukázalo se, že mnohem menší problémy měla při schvalování „svých“ stanov Matka Františka Lampelová ve Štýrském Hradci, jejíž pojetí klauzury bylo velmi volné,⁷⁹⁹ než Matka Terezie Gerhardingerová, která poněkud anachronisticky lpěla na zachování přísné klauzury dle vzoru potridentských Fourierových stanov.⁸⁰⁰

Všechny tři kongregace si nesly odkaz zakladatelů s sebou na své pouti dějinami. Nepřekvapí proto, že nejmenší problém s otázkou klauzury měly školské františkánky, které ne-

⁷⁹⁶ Viz koncilní dokument o obnově řeholního života *Perfectae caritatis*.

⁷⁹⁷ Dokument *Circa pastorale* Pia V. z 29. 5. 1566.

⁷⁹⁸ Teprve apoštolská konstituce *Conditae a Christo* z roku 1900 oficiálně zařadila členy a členky kongregací mezi řeholní stav. Srov. *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band VI, s. 247.

⁷⁹⁹ Viz dopis v Příloze 1.

⁸⁰⁰ Viz kapitola II. 1.

byly zatíženy tradicemi minulosti a nikdy si nelibovaly v příliš podrobných předpisech. Přestože původní stručné *Stanovy 1843* byly po čase rozpracovány v souladu s tehdejšími církevními zvyklostmi, jejich charakter vždy zůstal ve srovnání s notredamkami a (tím spíše) s chudými školskými sestrami mnohem obecnější a ponechával poněkud více prostoru pro rozhodnutí představené, někdy i pro osobní zodpovědnost jednotlivé sestry. *Stanovy 1881* zakazovaly pouze zbytečné vycházky, návštěvy a prázdninové či zotavovací pobyty učitelek, povolovaly vycházet jen s vědomím představené a nejlépe ve dvojici, v případě potřeby byl ovšem možný i doprovod jiné než řeholní osoby a zcela výjimečně mohla jít sestra i sama. Průvodkyně byla vyžadována rovněž při návštěvě v hovorně, i zde však bylo v pravomoci představené povolit sestře, aby šla sama. Obydlí sester zůstávalo lidem zvenčí nepřístupné.⁸⁰¹ Odstavce o klauzuru v pozdějších *Stanovách 1934* se rovněž soustřeďují především na výklad klauzury jako uzavřené části řeholního domu, kam nemají přístup cizí osoby, na zákaz dlouhodobějšího pobytu sester mimo komunitu bez dovolení Apoštolského stolce, omezení zbytečného vycházení z domu a zbytečných soukromých návštěv.⁸⁰² Nadále zůstala povinnost mít průvodkyni v hovorně (s výjimkou blízkých příbuzných), což bylo po celé období stejně platné i u ostatních dvou kongregací, výjimečná však byla možnost návštěvy domova v případě těžké nemoci nejbližších příbuzných či kvůli upravení rodinných záležitostí.⁸⁰³ Rovněž doporučení „*vystríhat se neužitečných návštěv v soukromých domech*“ a zákaz jíst tam a pít bez dovolení představené⁸⁰⁴ je něco pro notredamky a chudé školské sestry v tehdejší době nemyslitelného, neboť v obou těchto společenstvích až na nutné výjimky platil všeobecný zákaz soukromých návštěv, který byl navíc často připomínán v okružnicích.⁸⁰⁵ Ani vycházky a výlety s dětmi neřešily školské františkánky příliš skrupulózně, ale považovaly je za samozřejmost. Se stejnou samozřejmostí se v těžkých časech první světové války vydala sestra s chovanci koclířovského sirotčince na obchůzku po vesnicích, aby si vyžebřili něco k jídlu.⁸⁰⁶ *Mnichovské Sta-*

⁸⁰¹ Srov. *Stanovy 1881*, odst. 249-255.

⁸⁰² *Stanovy 1934*, odst. 171-178.

⁸⁰³ *Stanovy 1934*, odst. 179. Zde je třeba hledat důvod v okolnostech vzniku české kongregace, neboť sestry Zahálkovy, které se později staly jejími zakladatelkami, dostaly po dlouhém vyjednávání povolení od štyrsko-hradeckého biskupa k návštěvě domova, byť to tehdy platné *Stanovy 1881* nedovolovaly. Jejich názor tedy mohl být poněkud odlišný. Srov. kapitola II. 1. 2.

⁸⁰⁴ *Tamtéž*, odst. 178. Například v Opařanech přijaly sestry v roce 1927 pozvání ke známým na svačinu do sousední vsi Oltně a domů se svezly „*kočářem se Stáleckými*“. Archiv OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, rok 1927.

⁸⁰⁵ *Stanovy 1924*, odst. 110c; *Stanovy 1930*, odst. 74.

⁸⁰⁶ Archiv OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov*, s. 1.

novy 1924 naproti tomu přísně zakazují, aby sestry posílaly kandidátky s dětmi „po domech“, přičemž varianta, že by se na žebrotu vydaly přímo sestry, byla naprosto nemyslitelná.⁸⁰⁷

V kongregační kronice jsou zachyceny některé konkrétní příklady, které rovněž ukazují volnější pojetí klauzury. K roku 1903 je zaznamenáno: „V listopadu jela Velebná Matka s churavou dceruškou slatiňanského mlynáře Kabeláče na jih do Arga. Sama potřebovala též odpočinku a zotavení.“⁸⁰⁸ Jako dodatek ke kronice je připojeno vyprávění sestry Stanislavy Sýčové o dobrodružné cestě do chorvatského Zadaru, kterou na příkaz generální představené vykonala roku 1909 spolu se sestrou Bernardinou Kociánovou, jež prodělala těžkou operaci a lékař jí doporučil pobyt u moře.⁸⁰⁹ Podle formulace výše citovaného úryvku se zdá pravděpodobné, že primárním účelem byl doprovod nemocného dítěte, který mohli rodiče generální představené nabídnout, neboť věděli o jejím špatném zdravotním stavu. Nehovoří se zde ani o tom, že by s Matkou Hyacintou jela ještě jiná sestra. Je možné, že tato skutečnost pouze nebyla zaznamenána, vzhledem k předchozím i pozdějším cestovatelským zkušenostem i dobrodružné povaze sester Zahálkových však vůbec není vyloučená ani varianta, že generální představená jela s děvčátkem sama.⁸¹⁰ Stejně tak neměla větší problém poslat na dalekou cestu do Chorvatska dvě sestry, aniž měly předem zjištěnou dopravu, zajištěný nocleh ve Vídni či jakékoli informace k přestupu z vlaku na loď v Rijece.⁸¹¹ Nepříliš velká starostlivost Matky Hyacinty o úroveň bydlení a celková ochota jezdit všude, kde bylo třeba, se projevila také roku 1898, kdy první maturantky chrudimského pedagogia, jež tehdy ještě nemělo právo veřejnosti, jely skládat písemné maturity do Kutné Hory. Byly mezi nimi tři řeholní sestry a devatenáct žákyň a při této příležitosti „byly ubytovány v hotelu Na staré poště a spaly na zemi na slammíkách i s Velebnou Matkou, která je doprovázela.“⁸¹²

Chudé školské sestry se se svým pojetím klauzury nacházely na opačném pólu. Přísná biskupská klauzura, kterou Matka Terezie s velkými obtížemi prosadila do *Stanov 1865* a

⁸⁰⁷ AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1919-1930, *Dopis ze 7. 10. 1922*.

⁸⁰⁸ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 78.

⁸⁰⁹ *Tamtéž*, s. 480-485. Vyprávění bylo do kroniky připojeno kvůli zázračné pomoci svatého Josefa, který měl sestrám pomoci při cestování, a obsahuje celou řadu cenných informací o vztazích mezi sestrami, jejich každodenním životě i podrobnostech pro řeholnice té doby dost neobvyklé cesty, proto je v plném znění uvedeno v Příloze 6.

⁸¹⁰ Sestry ještě za svého pobytu ve štyrské kongregaci několikrát cestovaly (spolu i úplně samy) z Čech přes Vídeň do Štyrského Hradce či zpět. Matka Hyacinta po složení představeného úřadu v závěru svého života podnikla víceméně na vlastní pěst cestu do USA, kde chtěla připravit půdu pro příchod sester, během této cesty však v Pittsburgu zemřela. Srov. *Mitten unter den Menschen*, s. 51-63; AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 132-133.

⁸¹¹ Viz Příloha 6.

⁸¹² AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 51.

kterou v prvních desetiletích sestry skutečně celkem poctivě zachovávaly,⁸¹³ definitivně padla po vydání *CIC*. Fakticky však k jejímu postupnému odstraňování docházelo již nějakou dobu předtím, neboť bylo stále obtížnější skloubit ji se školní výukou, jež měla dostát všem aktuálním předpisům. Silná osobnost zakladatelky a důraz, s nímž v mnoha svých listech nabádala sestry k dodržování klauzury v tradičním slova smyslu, však nedovolil jejím nástupkyním odchýlit se bez výčitek svědomí od vytčené cesty. Každé uvolnění v tomto směru je v dopisech doprovázeno poukazem, jak velmi si Matka Terezie klauzury vážila, proto sestry mají zůstat tomuto odkazu věrné alespoň „*klauzurou srdce*“, do níž se při nutných vycházkách vědomě uzavřou. Podobně hovoří též *Stanovy 1924*, které však kromě této „*klauzury srdce*“ a odvolání se na zakladatelku obsahují velké množství nejrůznějších konkrétních příkazů a zákazů, mezi nimiž lze mimo jiné stále ještě najít požadavek spojení řeholního domu se školou a kostelem, pokud je to v dané lokalitě možné.⁸¹⁴ V prvních desetiletích platil všeobecný zákaz vycházení sester z kláštera,⁸¹⁵ a i když se nutná porušení klauzury postupem času množila, panovala ještě hluboko do dvacátého století snaha dostát původním předpisům, nakolik jen to bylo možné. Původně zcela zapovězenou účast sester na různých pobožnostech farnosti (procesí, křížová cesta, májová pobožnost, odpolední požehnání apod.) povolily *Stanovy 1924* jedině se souhlasem provinciální představené, pokud uznala, že je to v rámci konkrétní farnosti žádoucí. Nicméně všeobecně platil zákaz účastnit se procesí jako vlastní korporace sester a povolen byl jedině doprovod žákyň, který dle *Stanov 1865* původně obstarávaly pouze kandidátky.⁸¹⁶ Dlouhou dobu se též zakazovalo navštěvovat hřbitovy a o hroby sester se měl starat nejlépe někdo z příznivců kláštera.⁸¹⁷ Na hřbitov se velmi dlouho nesmělo ani při pohřbu sester, teprve k roku 1935 udává slavkovská kronika, že „*sestra Febronia byla první, kterou mohly podle nových určení generální kapituly doprovázet sestry na hřbitov.*“⁸¹⁸ Nejpodrobnější nařízení⁸¹⁹ jak se chovat a co se modlit na cestách, před návštěvou hovorny apod., která neustále zdůrazňovala hrozící nebezpečí, již sama o sobě musela vyvolávat ve čtenář-

⁸¹³ Pouze americké provincie si velmi brzy prosadily výjimku. Srov. kapitola II. 1. 4.

⁸¹⁴ Viz též v kapitole II. 1. 4. V prvních desetiletích byly do domů, kde dodržování biskupské klauzury nebylo možné (pokud vůbec dala kongregace souhlas k jejich převzetí), posílány pouze sestry juniorky nebo dokonce jenom čekatelky. *Stanovy 1865*, II. díl, 5. část, odst. 2.

⁸¹⁵ Opustit řeholní dům směly sestry pouze v nebezpečí života, dále když byly někam poslané nebo přeložené na jinou filiálku, při zakládání nových domů a nakonec též představené při vizitačních cestách. Výjimku představovala pouze cesta do kostela v neděli a ve svátek, pokud nebyly bohoslužby přímo v domě. *Tamtéž*, odst. 11 a 3.

⁸¹⁶ *Stanovy 1924*, odst. 106.

⁸¹⁷ AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879-1918, *Dopis z 9. 1. 1910*.

⁸¹⁸ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, rok 1935. V jistém kontrastu stojí záznam z kroniky školských františkánek z roku 1897, kdy čtyřiařicetiletou sestru Karolinu Valachovou, která zemřela na ozdravném pobytu doma u rodičů v Rájci u Kostelce nad Orlicí, „*doprovodily ke hrobu Velebná Matka s několika sestrami a žákyňmi chrudimského pedagogia*“. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 46.

⁸¹⁹ Kapitola o klauzuru má ve *Stanovách 1924* dvacet stránek formátu A6.

kách úzkostlivost, přemrštěné obavy a opatrnost, což také nepochybně bylo (byť v dobré víře) záměrem.

Nejvýrazněji vysvítá paradox reality a předpisů z problematiky zdravotních vycházek sester a povinných školních výletů, jak jej zachycují okružní listy mnichovské generální představené. Mezi závěry generální kapituly roku 1909 se mimo jiné⁸²⁰ objevuje konstatování neúměrně velké úmrtnosti sester v produktivním věku, jejíž důvod je spatřován jednak v celkové slabosti mladší generace („eine Art Schwächung der Generation“), ale též v nezdravém životním stylu. Představené jsou důrazně varovány, aby nedovolovaly sestřám žádné svévolné posty a noční bdění a též strava aby byla „nejen dostačující, ale též chutně připravená“. Důležité však je, že po dlouhých desetiletích byl konečně uznán nedostatek pohybu a čerstvého vzduchu jako závažná skutečnost: „Ein Grund des frühzeitigen Kraftverlustes ist unstreitig der Mangel an ergiebiger Bewegung in freier Luft. Die 4-5stündige Schularbeit in einem Raume, der durch die Ausatmung von 70-80 und noch mehr Kindern infiziert ist, wie das bei gar vielen Schwestern zutrifft, macht das unbedingt notwendig, dass der Erkrankungsgefahr vorgebeugt werde. Das beste und wirksamste Mittel hiefür ist lebhaftere Bewegung in der frischen Luft. Die Schwestern, so will es das Generalkapitel, welche geräumiger Gärten sich erfreuen, sollen dieselben tunlichst benützen, nicht dadurch, dass sie sich an etwaigen Ruheplätzchen niederlassen, sondern sich lebhaft ergehen – nicht nur im Sommer sondern auch im Winter. Bezüglich solcher Filialen, deren Räume zu einer kräftigen Bewegung im Freien keine Gelegenheit bieten (und solche sind gar viele), billigt und wünscht das Generalkapitel, es möge die Mutter Generaloberin für anderweitige Gelegenheit zur Erholung Anstalten treffen durch Ausgänge in benachbarte Filialen oder Wallfahrtskirchlein oder auf sonstige Weise, und hiefür Vorschriften geben, wodurch hiebei die klösterliche Disziplin bewahrt bleib.“⁸²¹ Z celé řady následujících dopisů je zřejmé, že toto nařízení vyvolalo mezi sestrami, léta drženy za zdi klauzury, senzaci. Zcela dle pořekadla „podej prst a chytne celou ruku“ se s odvoláním na závěry generální kapituly vyrojilo takové množství vycházek s nejrůznějšími

⁸²⁰ Právě na této kapitule došlo k potvrzení různých uvolnění v otázce klauzury, např. účast na školních mších a procesích jako doprovod dětí apod.

⁸²¹ AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879-1918, *Dopis z 9. 1. 1910*. „Jedním z důvodů brzké ztráty sil je bezesporu nedostatek potřebného pohybu na zdravém vzduchu. Čtyř až pětihodinová výuka v místnosti, která je infikována vydýcháním 70-80 i více dětmi, tak jak je tomu u mnoha sester, jej činí bezpodmínečně nutným, aby se předešlo nebezpečí onemocnění. Nejlepší a nejučinnější prostředek je zde čilý pohyb na čerstvém vzduchu. Generální kapitula chce, aby sestry, jež mají k dispozici prostornou zahradu, ji činně využívaly, a to ne pouze tím, že si sednou na nějaké tiché místečko, nýbrž aby se čile pohybovaly, nejen v létě, ale i v zimě. Co se týče filiálek, jejichž prostory důkladnější pohyb venku neumožňují (a takových je opravdu mnoho), generální kapitula povoluje a přeje si, aby Matka generální představená umožnila jinou příležitost k zotavení povolením vycházek do sousedních filiálek, poutních kostelů či jinak a aby k tomu vydala potřebné předpisy, díky nimž zůstane zachována klášterní disciplína.“

cíli, že jednou z největších starostí generální představené po následující dvě desetiletí se stalo uvádění citovaného usnesení na pravou míru a snaha o navrácení pořádku v této věci. Již po uplynutí první letní sezóny byl v září 1910 rozeslán okružník, který reagoval na chybný výklad a zneužívání vydaného povolení a nepřímo tak vypočítal, co všechno řeholnice (nejen) v létě 1910 provozovaly: zakazovaly se celodenní pochody, jízdy železnicí nebo lodí, návštěvy blízkých kulturních památek a jiné výlety společně s civilními osobami, návštěvy hostince či oběd v cizím domě, předem nepovolená účast na okresních konferencích učitelů, přednáškách, hudebních a divadelních vystoupeních, tím spíše cesta na ně v doprovodu osoby mužského pohlaví, vycházky do okolí podle libosti, nepovolená návštěva sousedních filiálek, nechození do kostela společně, ale jednotlivě či po skupinkách, míchání se mezi lidmi, prodlužování si cesty do kostela a zastavování se na ulici, při přeložení na jinou filiálku využívání cesty k zastavení se u příbuzných nebo v jiném řeholním domě, podobně též v případě vzdálenějších cest k lékaři. Běžně se nepovolovaly ani návštěvy hospitalizovaných sester s poukazem, že nutné návštěvy zařídí mateřinec. Zakazovalo se též vícedenní ubytování příbuzných, především mužů, jejich pobyt v kruhu sester, vodění malých synovců a neteří do ložnic sester apod. Výčet je uzavřen slovy: „*So weit sind wir gekommen und in kurzer Zeit werden wir noch viel weiter von Recht und Pflicht abgekommen sein, wenn nicht jede Schwester es als ihre heilige Pflicht erachtet, am guten Ordensgeiste, der die Zurückgezogenheit von der Welt verlangt, festzuhalten.*“⁸²² Pro zajištění pořádku byl na filiálky rozeslán dotazník, v němž měly sestry zodpovědět následující otázky: 1. Kde navštěvují sestry bohoslužby? 2. Jaká místa v blízkém okolí si vyhlédly za cíle procházek jako náhradu za chybějící nebo nedostačující zahradu (uvést název jednoho až dvou míst, vzdálenost a to, zda je trasa hodně frekventovaná)? 3. Jaké školní výlety si pro školní rok 1910/1911 vyhlédly k tomu povolané učitelky (název místa, vzdálenost, návaznost na učební látku)?⁸²³ V podobném duchu se nesla celá řada dalších okružníků z časů první světové války a dvacátých let.⁸²⁴

Sestry notredamky se v pojetí klauzury nacházely někde uprostřed mezi dvěma popísanými instituty. V jejich stanovách a okružních listech lze najít mnohé shody s mnichov-

⁸²² AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879-1918, *Dopis z 10. 9. 1910*. „*Tak daleko jsme došly a zakrátko ustoupíme ještě ještě mnohem dál od práva a povinnosti, pokud nebude každá sestra pokládat za svou svatou povinnost držet se dobrého řeholního ducha, který vyžaduje odloučenost od světa.*“

⁸²³ Tamtéž, *Příloha dopisu z 10. 9. 1910*. Seznam školních výletů se do mateřince (alespoň v bavorské provincii) zasílal pravidelně každý školní rok a sestry se musely omezit jen na ty nejnútnejší, aby splnily povinné osnovy.

⁸²⁴ Tamtéž, *Dopisy z 23. 2. 1911, 1. 5. 1911, 17. 3. 1914, 12. 4. 1915, 25. 3. 1916, 24. 9. 1916, 1. 5. 1918*; fasc. Rundbriefe 1919-1933, *Dopisy z 14. 9. 1921, 30. 5. 1922, 10. 8. 1922, 7. 10. 1922, 9. 5. 1927, 10. 3. 1928* (a další). Z témat těchto dopisů stačí uvést jen některá, neboť se stále opakují: exercicie neslouží k setkávání se sestrami a příbuznými, chování ve vlaku a na nádraží (nejist, hlasitě se nesmát, nekonverzovat s cizími lidmi apod.), dodržování disciplíny i za válečných dob apod.

skými školskými sestrami, jejichž předloha a společný zdroj ve Fourierových *Velkých konstitucích* jsou patrné, zároveň však chyběl požadavek přísné klauzury, o níž tato kongregace nikdy neusilovala. Okružníky stále dokola zakazovaly návštěvy v soukromých domech a na jiných filiálkách, navštěvování příbuzných⁸²⁵ a zpočátku též výlety s dětmi, které byly povoleny, či spíše zlegalizovány až pod tlakem vnějších okolností na generální kapitule 1910. Nejvyšší představené opakovaně nabádaly sestry, aby si zamilovaly „klášterní odloučenost“, nejednaly samy s cizími osobami, zvláště s muži, nevyhledávaly příležitost ke zbytečným vycházkám apod.⁸²⁶ Jedním z oficiálně povolených pobytů mimo řeholní dům bylo v této kongregaci léčení v lázních, ale jen v případech, „*když je to dle výroku zkušeného lékaře opravdu nutné*“.⁸²⁷ Sestry zde směly strávit tři, maximálně čtyři týdny. O tom, že této možnosti bylo hojně využíváno, svědčí kromě záznamů ve svatojosefské školní kronice i poznámka v zápisu z generální kapituly: „*Tu bylo podotknuto, proč právě naše sestry tak často jezdí do lázní.*“⁸²⁸ Těžko posoudit, zda byl pobyt vždy nutný. Je pravda, že řada sester měla slabé zdraví a nemálo jich umíralo v mladém věku, pravděpodobně se však vyskytly i případy, kdy některé řeholnice spatřovaly v pobytu v lázních vítanou změnu a vysazení z každodenní rutiny a snažily se dovolení získat. Nebývalé uvolnění, kterého bylo následně hojně využíváno či zneužíváno, představovala možnost chodit v době všeobecného nedostatku za první světové války a těsně po ní k příbuzným na venkov pro potraviny. Velmi brzy však několik dopisů napomenulo ty, které si výše uvedené dovolení braly za záminku návštěv domova, až konečně na konci roku 1921 byl vydán definitivní zákaz této praxe.⁸²⁹ Z uvedených příkladů je vidět, že ona dobrovolnost řeholní disciplíny, o níž se hovoří v úvodu této kapitoly, byla skutečně pouze relativní. Bez předpisů by se v žádném společenství pořádek neudržel a předpisy k řeholi neodmyslitelně patří, otázkou však zůstává jejich přiměřenost, rozsah a důsledky.

⁸²⁵ Jeden z bodů projednávaných na generální kapitule 1910: „*Proč vyhledávají sestry ke konání sv. exercicií často ony domy, kde se mohou sejít se svými příbuznými? – Jeví takto, že jsou jim příbuzní milejší a přednější, než péče o vlastní duševní prospěch. Sestry nemají o to nikdy prositi, byť jim i rodiče cestu zaplatili.*“ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha III*, s. 100.

⁸²⁶ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopisy z 22. 12. 1885, 22. 12. 1886, 21. 12. 1893, 16. 12. 1895, 13. 12. 1900, 8. 7. 1908, 11. 6. 1909*; fasc. Okružníky II, *Dopisy ze 4. 7. 1913, 15. 12. 1917, 15. 12. 1921, 10. 12. 1930, 11. 12. 1940, 10. 12. 1942.*

⁸²⁷ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha III*, s. 100. Rovněž pobytu v nemocnici nebylo žádnou ze tří kongregací bráněno.

⁸²⁸ *Tamtéž.*

⁸²⁹ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky II, *Dopis z 15. 12. 1921.* Návštěvy domova byly dlouho v řeholních institutech zakazovány a tento zákaz se čím dál víc stával terčem ostré kritiky, neboť doslovně vykládaný biblický citát o opuštění otce a matky pro Krista (Mt 19,29) přestával být postupně přijatelný pro měnící se mentalitu společnosti. Dosavadní přísnou praxi však uvolnil teprve II. vatikánský koncil.

Další oblíbený námět okružníků představovalo mlčení, rovněž jeden z nejvýznamnějších aspektů řeholního života. Mlčení má zasvěceným osobám napomáhat k vnitřní usebranosti a bránit hříchům způsobeným jazykem; neužitečně propovídaný čas, shánění klepů, pomlavy či hádky by měly být řeholníkům cizí. Stanovy rozlišovaly takzvané mlčení přísné (naprosté), jež trvalo od kompletáře do ukončení ranních modliteb, a mlčení během dne, kdy se smělo mluvit pouze „z potřeby a lásky“,⁸³⁰ samozřejmě s ohledem na typ zaměstnání každé jednotlivé sestry. Zvláště přísně se zachovávalo mlčení v kapli, ložnicích, refektáři a na chodbách. K volnému mluvení byla kromě dnů velkých církevních a kongregačních slavností určena každodenní rekreace,⁸³¹ i když také zde stanovy varovaly před přílišným uvolněním: „Před zotavením učiňte dobrý úmysl a po něm vzbudte lítost nad poklesky, kterých se snad při něm dopustily. Mezi zotavením vládni mírná veselost podle zásad lásky a zdvořilosti. V zábavný hovor hleďte také vmísiti zbožné myšlenky, kterými byste se navzájem povzbuzovaly a vzdělávaly.“⁸³² V refektáři se u notredamek a školských františkánek po dlouhá desetiletí mlčelo vždy s výjimkou velkých svátků a mimořádných slavnostních událostí.⁸³³ Mnichovské Stanovy 1865 nepřipouštěly ani tuto výjimkou, zato kladly podrobné požadavky na způsob stolování: „Při jídle se dodržuje přísné mlčení, křesťanská strídmost a skromnost. Bylo by narušením křesťanské dokonalosti a dobrého vychování naklánět se nad jídlem, opírat se na loktech, dělat ústy různé zvuky, dívat se na porce jiných, přejíždět očima po refektáři, jíst rychle nebo příliš pomalu; je třeba unikat všemu, co by u druhých mohlo vyvolat pohoršení, zprotivení nebo nechuť.“⁸³⁴ Společné jídlo bylo dle staré klášterní tradice doprovázeno předčítáním z nějaké zbožné knihy. Určitá uvolnění v tomto směru přinesla u notredamek generální kapitula roku 1917, která povolila mluvit při obědě po krátkém čtení vždy v neděli a tři další dny v týdnu,⁸³⁵ ale výraznější změny v mlčení při jídle nastaly ve všech kongregacích až po II. vatikánském koncilu.

Dodržování všech těchto předpisů však nemohlo být samozřejmostí a vytčený ideál jednotlivé komunity sledovaly z větší či menší dálky. Držet jazyk na uzdě bylo právě tak těžké tehdy jako dnes, stejně jako vyvarovat se kritiky bližních, k níž společný život zavadával

⁸³⁰ Stanovy 1930, odst. 86.

⁸³¹ Ke společné rekreaci byla sestrám určena hodina po obědě a hodina večer, nicméně ne všem umožňovala pedagogická činnost se zúčastnit. Srov. Stanovy 1924, odst. 158; *Knihy obyčejů*, s. 120-122. K rekreacím podrobněji v kapitole III. 5.

⁸³² Stanovy 1930, odst. 139.

⁸³³ Tzv. dny volného mluvení byly v žargonu sester notredamek všeobecně nazývány „švectágy“. Jejich výčet je uveden v *Knize obyčejů*. Srov. též kapitola III. 5.

⁸³⁴ Stanovy 1865, III. díl, 12. část, odst. 11. Podrobný popis průběhu stolování je obsažen také v *Disciplinárních pravidlech* školských františkánek, s. 68-73.

⁸³⁵ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky II, *Dopis z 18. 10. 1917*.

nepřeberné množství příležitostí. Kromě skutečně mlčenlivých „asketických“ typů se mezi sestrami určitě nacházelo mnoho „těch normálnějších“, které si rády popovídaly a případně i pohubovaly, nouze však nebyla ani o „tety kovářky“, čili notorické drbny, jichž stačil relativně malý počet na to, aby dokázaly znepríjemňovat život všem ostatním. To vše se dá vyčíst mezi řádky okružních listů všech tří kongregací, které velmi často napomínaly sestry, aby se vzájemně nepomlouvaly, nerozebíraly chyby druhých, zachovávaly předepsané mlčení apod. Z tohoto důvodu byly zakázány návštěvy sester na sousedních filiálkách i vzájemné dopisování mezi jednotlivými řeholnicemi. Jedinou větší příležitostí k setkání sester z různých domů tak představovaly každoroční exercicie, avšak i tento posvátný čas býval některými využíván až příliš světsky: „... *Či jest to maličkostí, když sestry sjedouce se k sv. exerciciím o ničem jiném nevědí vypravovati, než o chybách jiných?*“⁸³⁶

Omezená korespondence řeholnic, kdy odchozí i příchozí poštu mohla kontrolovat místní představená (ne vždy to ale dělala⁸³⁷) a psaní nepotřebných dopisů bylo zakázáno, sledovala podobný účel jako mlčení: zachovat si odstup a uzavřenost před světem a jeho záležitostmi a nenechat se rušit ve vnitřní usebranosti. Protože se však zřejmě rozmohl nešvar v podobě vzájemné korespondence sester, v níž pisatelky často rozebíraly nejžhavější novinky, mělo opakované zakazování zbytečných dopisů v okružnicích⁸³⁸ za cíl především zamezit šíření pomluv, klepů a různých překroucených zpráv po kongregaci (a případně i mimo ni).

Velmi urputnou a - zejména v posledních desetiletích před druhou světovou válkou - již dost anachronickou snahu vyvíjelo vedení řeholních kongregací o to, aby sestry zůstaly uchráněny od nebezpečí škodlivé četby. Mnichovský okružník z ledna 1913 nabádal k opatrnosti a připomínal představeným povinnost dohlížet na četbu jednotlivých sester.⁸³⁹ Zatímco domácím sestram nebylo těžké přístup k nevhodným knihám zamezit, zakázat povinnou četbu učitelkám připravujícím se na zkoušky z literatury možné nebylo. Dilema se řešilo též ohledně denního tisku, neboť jistá informovanost na jedné straně byla žádoucí, množství „škodlivých“ článků v novinách však představené děsilo. U notredamek měl jasná pravidla ve zmatcích a celkovém uvolnění mravů prvních let po vzniku republiky nastolit okružník z osmého

⁸³⁶ Tamtéž, fasc. Okružníky I, *Dopis z 10. 7. 1901*.

⁸³⁷ „*Představené mají listy, které se zasílají nebo docházejí, dříve nežli se odešlou nebo odevzdají, otevřítí, a chtějí-li, mohou je čísti. Ale užívajíce práva toho, nechat zachovájí všechny ohledy lásky, šetrnosti a mlčenlivosti.*“ *Stanovy 1930*, odst. 83. Pod dohled místní představené nespádaly pouze listy, které řeholnice psaly generální nebo provinciální představené, případně je od nich dostávaly.

⁸³⁸ Tímto tématem se hojně zabývaly okružní listy horažďovické i mnichovské, např. AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z 16. 12. 1895*, *Dopis bez data z r. 1906*; Tamtéž, fasc. Okružníky II, *Usnesení generálních kapitul z let 1917 a 1923*; AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879-1918, *Dopisy z 19. 1. 1913*; Tamtéž, fasc. Rundbriefe 1919-1930, *Dopis ze 7. 10. 1922*.

⁸³⁹ Tamtéž, fasc. Rundbriefe 1879-1918, *Dopis z 19. 1. 1913*.

dubna 1924, který jasně ukazuje názory, jež tehdy v kongregaci panovaly. Citace určitých pasáží tohoto listu vypoví více než jakýkoli komentář: „...2. *Sestry učitelky potřebují též četby vzdělávací a časové* (kromě četby duchovní, která je doporučována výše – pozn. aut.), *ale zde třeba opatrnosti a svědomitosti. V novinách a časopisech – i v tzv. „lidových“ – jsou stati, zejména feuilletony, povídky, které se pro řeholnice nehodí. Proto ustanovily jsme se po zralé úvaze a důkladných informacích v jiných řádech na tom: a) Že jen v domech větších smí se odebírat dobrý katolický denní list (nejlépe „Čech“ a to jen jeden výtisk; bezbarvé noviny (např. „Národní politika“ apod. nebudou se pro sestry odebírat). b) Představená sama nebo z jejího nařízení jedna nebo dvě starší učitelky, moudré a svědomité, prohlédnou došlé noviny, zatrhnou, co by bylo nutno neb užitečno sestrám věděti. Zprávy označené přečtou se nebo povědí ostatním (která učitelka toho potřebuje pro školu, smí si je sama přečísti s dovolením představené). Články opravdu pěkné, vzdělávací, mohou být čteny při stole po duchovním čtení. Ale to nesmí se státi pravidlem, tedy jen někdy! Potom sestra, která to má na starosti, uloží noviny na určité místo. Celé noviny prohlížejí tedy jen sestry ustanovené. c) V domech malých nebude se odebírat žádný denní list. Kde se odbírá (např. „Lid“, v Praze „Pražský večerník“), zastaví se v pololetí. Povídky v „Lidu“ nejsou naprosto pro sestry. Představená takového domu požádá zpovědníka nebo jiného moudrého a zbožného kněze, aby jim laskavě půjčil noviny tenkrát, když jest tam něco, co by měly sestry věděti, a aby to nějak označil. Představená přečte si zprávy zatržené a sestrám poví. Celých novin nečte ani ona. Bylo by to zbytečným mařením času. Sestry nesmějí si dáti přinášeti žákyněmi do školy knihy, noviny a časopisy a potají je čísti. Také nesmí se čísti noviny, v nichž přijde něco zabaleno apod. Nevěřeckých, církvi nepřátelských novin a spisů nebudou sestry vůbec nikdy čísti! 3. Odebírá-li velký dům časopis pedagogický – ovšem musí to býti pouze list přísně katolický – prohlédne představená nebo ředitelka školy každé číslo napřed sama. Hodí-li se obsah pro řeholnice, smí to sestry učitelky čísti; nehodí-li se vše, označí se hodící a sestry čtou jen části označené. 4. Měsíčníky charitativní (katolické) smí sestry učitelky a vychovatelky čísti, ale s rozumnou rozvahou, rozhoduje tu vlastní svědomí... Knihy a časopisy náboženského obsahu smí všechny sestry čísti, dbajíce toho, co nařizují sv. stanovy. 5. Románů, novel, povídek pro dospělé sestry zpravidla nečtou, ani o prázdninách ne. Výjimkou a vždy jen s výslovným dovolením představené, a když jí knihu ukázala, smí to neb ono čísti sestra, která se připravuje ke zkouškám, která vyučuje literatuře, která má na starosti knihovnu. Četba povinná, poslušností požehnaná, neuškodí duši, zvláště když se před ní pomodlí zbožně Zdravas. 6. Přinese-li některá žákyně časopis nebo knihu, abyste se na ni podívaly nebo poradily, smí-li ji čísti, neprohlížej-*

te knihy samy, ale promluvte o tom s představenou. Ta, zdá-li se jí kniha podezřelá, má se poraditi s katechetou nebo se zpovědníkem a duchovním vůdcem; sama toho nečte. 7. Při ruční práci a v šicích školách nesmí se čísti hlasitě knihy, které žákyně přinesou, bez vědomí představené nebo ředitelky školy a jen po důkladné prohlídce. Nikdy ať se v našich školách nečtou knihy, v nichž vyskytují se zamilované plotky... Škody nebudou sestry míti, zachovají-li se podle tohoto nařízení, zejména co týče se časopisů; zprávy novinářské (historické) jsou vždy přizpůsobeny směru a názoru té které redakce a ne podle skutečnosti. A Božské Srdce Páně odmění ochotnou oběť vlastní vůle, osvíti rozum Božským světlem, požehná snahám řeholnice poslušné, že mnohem více prospěje mládeži sobě svěřené než řeholnice všestranně sečtělá... (Okružník tento má býti předčítán každého roku na počátku školního vyučování!)⁸⁴⁰

Mlčení, klauzura, askeze a vnitřní usebranost jsou hodnoty neoddělitelně patřící k řeholnímu životu již od prvních staletí křesťanství, pouze je každá doba pojímala poněkud odlišně. Všechna výše popisovaná vnější opatření, jež měla přispívat k zachování řeholní kázně v novověkých kongregacích, byla prováděna způsobem typickým pro obrannou politiku katolické církve, která již od 19. století reagovala na postupující sekularizační procesy stažením se do ulity a snahou uhájit si alespoň „ty své“, a to tím, že je, pokud možno, nepustila z této ulity ven, aby se nenakazili a nezkazili. „Skleník“, ve kterém byly řeholnice drženy prostřednictvím nejrůznějších příkazů, zákazů a omezení, měl být přijat dobrovolně a uvědoměle, proto byla sestrám neustále připomínána velikost jejich povolání a důstojnost řeholního stavu ve srovnání s „obyčejným“ stavem světským; vystoupení z kongregace pak bylo hodnoceno jako zbabělost, zrada a cesta k záhubě.⁸⁴¹ Jisté však je, že všechna tato nařízení byla vydávána v nejlepším přesvědčení o jejich správnosti a nutnosti a že zdaleka ne každého nezdravě svazovala. Ve svobodě přijaté řeholní závazky se všemi jejich důsledky a celoživotní prohlubování duchovního života daly vyrůst mnoha vyrovnaným, radostným, schopným a

⁸⁴⁰ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky II, *Dopis z 8. 4. 1924*. Na nebezpečí světské literatury upozorňují i normativní prameny ostatních dvou kongregací, takto podrobná zpráva se zde však nezachovala. Srov. *Stanovy 1924*, odst. 90; *Stanovy 1934*, odst. 104.

⁸⁴¹ „...Ničím a nikdy nedejme se svěsti k zpronevěře svému nebeskému Ženichu a ku zbabělému opuštění cesty, od Něho nám určené.“ Tamtéž, fasc. Okružníky I, *Dopis z 21. 12. 1898*. „Vyhrožuje-li sestra vystoupením, budiž jí za trest uloženo, aby se pomodlila v klauzuře před shromážděnými profeskami 50. žalm.“ Tamtéž, fasc. Okružníky II, *Usnesení generální kapituly z r. 1917*. S bývalými sestrami měly minimálně notredamky přísně zakázáno se stýkat, z obav před nákazou světským duchem. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

obětavým sestrám, jejichž práce a osobní příklad se staly vzorem, či přinejmenším povzbuzením pro lidi, kteří se s nimi setkávali.⁸⁴²

⁸⁴² Více než na svědectví nekrologů, které jsou produktem řeholního mikrosvěta, je možné se odvolat na vzpomínky celé řady pamětníků, ne pouze řeholních sester, ale především (ne však výlučně) bývalých žákyň kongregačních škol, které se dodnes ke školským sestrám hlásí a velmi pozitivně vyprávějí (i jmenovitě) o svých bývalých učitelkách.

III. 2

Vrůstání do komunity

Pečlivá formace řeholního dorostu a správný výběr členek byly stěžejní záležitostmi pro budoucnost kongregace, její plodné působení a zachování řeholní disciplíny. Vědomí zodpovědnosti za správný přístup k tomuto často nelehkému úkolu posilovaly nejen stanovy, které se o věci vyjadřují dost razantně, ale i opakované nabádání generální představené v okružních listech a v neposlední řadě též samotné nelehké soužití se sestrami, u nichž se postupem času ukázalo, že se k řeholnímu životu nehodí. Před vlastní analýzou procesu řeholní formace a jednotlivých stupňů, jimiž musela každá adeptka projít před konečným přijetím za plnoprávnou členku institutu, je nutné si nejprve všimnout obecných podmínek, které stanovovaly, kdo smí a kdo nesmí být přijat. Jedná se o velmi zajímavou otázku, na niž stanovy doplněné okružníky a příležitostně i jinými dochovanými prameny dávají dostatečnou odpověď.

Pravidla přijímání řeholních kandidátek se u všech tří kongregací dost shodovala. Chudé školské sestry ve *Stanovách 1865* vyžadovaly původ z dobrého manželství a poctivých rodičů, věk 16-27 let, dobré zdraví a vnější vzhled bez nápadných tělesných nedostatků, čistý posudek, schopnost k určené práci, milou a přejícnou povahu, lásku a náklonnost k řeholnímu životu, schopnost navazovat kontakty s jinými lidmi, ochotu a poslušnost k přijetí práce každého druhu, volnost od manželských závazků, dluhů a povinnosti péče o chudé rodiče. Na závěr bylo ještě uvedeno, že by tyto dívky neměly předtím náležet k nějakému jinému řeholnímu společenství, a pokud jde o konvertitky od „bludného učení“, mohou být přijaty teprve po dlouhé zkoušce.⁸⁴³ Podobně i *Stanovy 1903* sester notredamek určovaly o necelé půlstoletí později jasná kritéria, podle nichž se uchazečky třídily ještě před přijetím za kandidátky: „*Hledíc k povolání Chudých Školských Sester, bud'tež připuštěny jenom manželské dcery spořádaných křesťanských rodičů, duševně i tělesně zdravé, bez nápadných vad tělesných, mírné a veselé povahy, vůbec dívky, ježto si žádají vstoupiti do kongregace z úmyslu čistého, a nikoli pouze, aby zaopatřeny byly.*“⁸⁴⁴ Je také určeno, kdo nesmí být přijat: „*Nikterak přijaty nebud'tež žadatelky, u kterých se jeví náklonnost k záдумčivosti a hypochondrii, jež byly stíženy nějakou nemocí duševní nebo padoucníci.*“⁸⁴⁵ Upravené *Stanovy 1930* k tomu ještě přidaly dívky „*příliš duševně úzkostlivé*“ a ty, „*které musí podporovati příbuzné: rodiče, bratry, sestry,*

⁸⁴³ *Stanovy 1865*, I. díl, 1. část, odst. 2.

⁸⁴⁴ *Stanovy 1903*, odst. 12.

⁸⁴⁵ *Tamtéž*, odst. 14.

*dědečka, babičku, kteří jsou postaveni ve velké nouzi; a takové dívky, jež byly k vstoupení do kongregace přinuceny.*⁸⁴⁶ V některých zvláštních případech (původně zcela odmítaných) - u vdov, řeholnic z jiného institutu⁸⁴⁷, nemanželských dcer, vdaných a zadlužených osob - musel být nyní pro jejich vstup vyžádán dispens z Říma. Minimální věk pro vstup do noviciátu byl kanonickým právem stanoven na patnáct let,⁸⁴⁸ horní hranici si každé společenství určovalo samo: chudé školské sestry a notredamky přijímaly žadatelky do sedmadvaceti let a školské františkánky do třiceti let.⁸⁴⁹ Starší dívky mohly být v obou Fourierových kongregacích přijaty jen výjimečně, „*lze-li se do nich nadíti, že přijetí jich pro zvláštní schopnosti neb jiné okolnosti bude kongregaci ke značnému prospěchu.*“⁸⁵⁰ Školské františkánky se k věci stavěly poněkud méně kategoricky. Horní věkovou hranici povolovaných výjimek stanovily až na čtyřicet let a tyto uchazečky měly mít pouze „*ostatní žádoucí vlastnosti*“, generální představená je ovšem měla přijímat jen zřídka a z rozumných důvodů.⁸⁵¹ Ověřován byl i mravní život uchazeček, které musely kromě křestního a biřmovacího listu předložit též „*vysvědčení o mravech od duchovního správce a vysvědčení o stavu svobodném, leč by o něm byla jinak plná jistota.*“⁸⁵² Přesvědčením o svobodném stavu chtěla kongregace pravděpodobně předejít možnému přijetí nešťastně vdané osoby, matky nemanželského dítěte a podobným situacím. Jasnou preferenci kvality před kvantitou zdůrazňovaly mnichovské sestry, v ostatních dvou institutech je tento postoj v příslušné kapitole stanov obsažen implicitně: „*[Sestry] budou dbát, aby s přespřílišnou horlivostí nechtěly co nejrychleji zaplnit domy, nebo tímto způsobem získat jejich velký počet... Nesmí se řídit ambicí přijímání dcer z bohatých rodin, aby si touto cestou získaly uznání, ani nepodléhat falešnému smilování vůči intervenci osob vysoce posta-*

⁸⁴⁶ *Stanovy 1930*, odst. 14.

⁸⁴⁷ Písemnosti uložené v Biskupském archivu v Třeboni dokládají během let 1914–1927 přestup čtyř sester z Kongregace Sester Nejsvětější Svátosti ke školským sestrám de Notre Dame z důvodu, že se jim v prvním společenství „*pro neutěšené poměry*“ nelíbilo. SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1673. Podmínky přijetí dívek, které již měly zkušenosti s jiným řeholním institutem, poněkud rozvádějí *Stanovy 1934* školských františkánek: „*Žadatelky, které již byly v kandidatuře nebo noviciátě jiné řehole, ... může generální představená jen zřídka a z rozumných důvodů přijmouti, přičemž její rádkyně mají rozhodující hlas... Žádá se mimo to písemné, přísahou potvrzené svědectví od vrchní představené onoho řádu s udáním důvodu, proč byly propuštěny, nebo zda odešly dobrovolně...*“ *Stanovy 1934*, odst. 16 a 44. Snaha vyvarovat se zbytečných problémů je zde jasně patrná. Ke školským františkánkám přestoupila roku 1900 sestra Juliana Houšková, která předtím dvacet pět let strávila u anglických panen. Dostala nové řeholní jméno Michaela a pro její spolehlivost jí byly svěřovány poměrně významné úkoly, například léta dělala prefektku chovanek ve Slatiňanech. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 63.

⁸⁴⁸ *CIC 1917*, kán. 555.

⁸⁴⁹ *Stanovy 1930*, odst. 13; *Stanovy 1924*, odst. 9b; *Stanovy 1934*, odst. 18.

⁸⁵⁰ *Stanovy 1903*, odst. 13.

⁸⁵¹ *Stanovy 1934*, odst. 18.

⁸⁵² *Tamtéž*, odst. 16; srov. *Stanovy 1934*, odst. 15; *Stanovy 1924*, odst. 11.

vených.⁸⁵³ Pozdější vývoj ovšem ukázal, že dokud situace umožňovala vybírat si z velkého počtu uchazeček, byla stanovená kritéria brána důsledně v potaz; jakmile však začal být pocíťován nedostatek, postupně se slevovalo a ne vždy se představené ubránily pokušení dát přednost kvantitě před kvalitou.⁸⁵⁴

Z výše uvedeného je zřejmé, že projít „prvním sítím“ v procesu přijímání do kongregace nebylo úplně nejsnadnější a zdaleka ne všechny adeptky obstály. Dalším přezkoušením byla doba kandidatury, kdy kongregace poznávala „*ducha a smýšlení*“ žadatelky, „*zda-li sobě i světu umřítí chce, v modlitbě, práci a sebezáporu si libuje...*“⁸⁵⁵ Nevyhovující čekatelky byly propuštěny a nesměly být již podruhé přijaty. Konečně třetí a „nejhustší síto“ představoval noviciát, ve kterém novicky „*vzdělávají ducha svého studiem denního pořádku a stanov, zbožným rozjímáním a pilnou modlitbou; učí se všemu, co náleží k zachovávání slibů a cvičení se ve ctnostech.*“⁸⁵⁶ Kromě toho se v této době musely podrobit „*několika rozumným, nepřiliš těžkým zkouškám*“⁸⁵⁷, které je měly cvičit v pokoře, poslušnosti a jiných ctnostech. Některé tyto zkoušky byly nelogické a těžko pochopitelné, někdy přímo jdoucí proti zdravému rozumu, a jejich cílem bylo vyžadování poslušnosti na úkor vlastního úsudku.⁸⁵⁸ Z noviciátu mohly sestry kdykoli dobrovolně odejít, nevyhovující byly propuštěny.

Mnohým možná znějí výše citované odstavce velmi tvrdě a kongregace se jeví jako uzavřené elitářské skupiny, které si své členky pečlivě vybíraly. Na první pohled to dokládá i

⁸⁵³ *Stanovy 1865*, I. díl, 1. část, odst. 1.

⁸⁵⁴ Během několika desetiletí se tón okružních listů mnichovské kongregace v otázce dorostu poněkud změnil. V 19. století byl opakovaně připomínán nadbytek uchazeček a nabádáno k poctivému vybírání jen těch nejlepších. Dokonce ještě list z 11. 11. 1914 oznamuje, že se momentálně budou přijímat pouze kandidátky s oborem učitelství pro obecné školy (*Elementarlehre*), neboť industriální učitelky a vychovatelky v mateřských školách kongregace v tuto chvíli nepotřebuje (jednalo se ovšem o okružník určený pro bavorskou provincii – v domech na území rakouského Slezska chudé školské sestry nadbytek dorostu nikdy neměly). O několik let později již „laťka poklesla“ a objevovaly se tendence přijmout leckoho, jinak by sestry nebyly napomínány, aby se důsledně řídily předpisy stanov a rovnou odmítaly nevhodné uchazečky, neboť jsou v mateřinci často představovány žadatelky kulhavé, krátkozraké a s příliš silnými brýlemi, s nemanželským původem, nedostatečným školním vzděláním, slabou tělesnou konstitucí, překročenou věkovou hranicí, pocházející z rozháraných rodinných poměrů, se sklonem k hysterii, náruživosti apod. AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879-1918, *Dopis z 11. 11. 1914*; Tamtéž, fasc. Rundbriefe 1919-1933, *Dopis z 23. 8. 1927*. Stejná tendence se projevuje i v okružnicích sester notredamek. Na začátku 20. století byl ještě připomínán důkladný výběr kandidátek, neboť se jich hlásilo příliš mnoho, po druhé světové válce byly již sestry vybízeny k modlitbě za dorost a ke snaze získávat dívky pro kongregaci. AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z 9. 1. 1908*; Tamtéž, fasc. Okružníky II, *Dopis z 18. 9. 1946*. Od té doby se do kongregace mohl dostat leckdo, zvláště ve zmatcích po nástupu totalitního režimu (tajný noviciát) a následně i v porevoluční euforii začátkem devadesátých let, kdy byla „každá duše dobrá“.

⁸⁵⁵ *Stanovy 1903*, odst. 17.

⁸⁵⁶ *Stanovy 1930*, odst. 26.

⁸⁵⁷ *Tamtéž*; srov. *Stanovy 1924*, odst. 27a; *Stanovy 1934*, odst. 55.

⁸⁵⁸ Srov. též kapitola III. 1. 1. Individualita byla v řeholních institutech zatlačována do pozadí, slepá poslušnost se považovala za ctnost, snášená příkoří pak často romanticky laděné mladé novicky chápaly jako projev hrdinství.

tento článek stanov: „*Poněvadž účelu kongregace dosíci možno jenom skrze členy schopné, jest u přijímání těch, kdož toho žádají, počínati sobě s největší opatrností a obezřelostí. Všecky ohledy lidské náleží stranou pustiti a jedině zřetel míti k větší cti a slávě Boží, pravému duchovnímu prospěchu kongregace a duší nesmrtelných.*“⁸⁵⁹ Uvedené věty však objasňují všechny ostatní výše citované odstavce a vyjadřují stanovisko kongregace, které jakkoli zní drsně, mělo své opodstatnění. Prvotním účelem všech tří studovaných řeholních společenství bylo vést členky ke svatosti, druhotným pak výchova a vyučování mládeže. V duchu tehdejších obav před nákazou „světským smýšlením“ byly vyřazovány všechny, které z morální stránky nevyhovovaly. Proto všechna ta vysvědčení a zákaz přijímání nemanželských dcer, který se zvláště jeví jako nespravedlivý. Udržet disciplínu a pořádek v tak velké organizaci bylo podle dobových představ možné jen za předpokladu naprosté ukázněnosti jejích členek a kongregace si nemohly dovolit vpustit do svých řad nějaké „rozkolníky a rušitele pořádku“. Vyřešily to způsobem pro svou dobu charakteristickým, totiž vyřazením celých skupin (nemanželské dcery, vdovy). V dalších případech šlo o důvody ryze praktického rázu (zadlužené osoby a osoby se závazky k vlastní rodině). Odmítání duševně i tělesně nemocných a slabých děvčat mělo dva důvody. Především šlo o dobro žadatelek samotných, neboť řeholní život nebyl lehký a velké fyzické i psychické vypětí by jakkoli oslabeným osobám jen škodilo.⁸⁶⁰ Navíc by si tím kongregace sama přidělávala starosti, neboť by tyto dívky nebyly plnohodnotnými pracovními silami a musela by se o ně postarat. Více než o elitářství, jehož náznaky ovšem také není těžké u řeholnic vysledovat, šlo spíše o dobový názor, že je to jediný možný způsob, jak uchovat náročnost řeholního života a zvládnout rozsáhlou pedagogickou i sociální činnost.

Zajímavé výsledky přinesl výzkum věku vstupu děvčat do kongregace. Údaje v knihách životopisů ukazují, že v celé řadě případů se řeholními kandidátkami stávaly dívky velmi záhy, často již kolem čtrnáctého roku věku. Mnoho z nich navštěvovalo kongregační školy nebo penzionáty a z bývalých žákyň a chovaneček se „rekrutovalo“ největší množství

⁸⁵⁹ *Stanovy 1903*, odst. 11.

⁸⁶⁰ Ve všech třech kongregacích se prameny zmiňují o sestřích, které se léčily s nervy, případně musely být dočasně či trvale umístěny do ústavu pro choromyslné. Srov. např. AKCHŠ Slavkov, *Klástersní kronika filiálky Krnov*, rok 1927; AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, rok 1949. Dvě notredamky zemřely v letech 1910 a 1913 v ústavu pro choromyslné v Horních Beřkovicích, školská františkánka sestra Michelina Hloupá zase roku 1912 v ústavu pro choromyslné v Praze-Kateřinkách. AKŠS Hradec Králové, *Nástiny I* (sestra Adolfína) a *Nástiny II* (sestra Emiliána); AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 137. Další případy psychických problémů mezi řeholnicemi jsou popsány v kapitole III. 5. Nervová onemocnění se však nemusela týkat pouze tzv. oslabených osob, neboť tehdejší řeholní život s sebou nesl velké psychické vypětí (potlačení osobnosti, namáhavá práce, stres apod.) a mohl narušit i původně silné a zdravé osoby.

řeholního dorostu. Sestry preferovaly přijímání mladších kandidátek, které byly lépe formovatelné a měly méně příležitostí nakazit se světským smýšlením. Starší uchazečky, které zpravidla neprošly klášterní výchovou, byly posuzovány mnohem opatrněji. Za takovou „starší“ kandidátku, jejíž příchod byl považován za něco ne zcela obvyklého, byla již pokládána například tříadvacetiletá Žofie Wronová ve Slavkově u Brna, neboť kronikářka zaznamenala, že „už měla 23 let“.⁸⁶¹ Pokud dívka překročila věkovou hranici požadovanou ve stanovách a vedení kongregace uznalo, že by mohla být přijata, muselo se nejprve zažádat do Říma⁸⁶² o tzv. dispens od věku.⁸⁶³ Nijak proto nepřekvapí, že průměrný věk skládání prvních řeholních slibů je velmi nízký. Přestože církevní právo umožňovalo vstup do noviciátu již patnáctiletým, pouštěly školské sestry k obláčce většinou až sedmnáctileté či osmnáctileté dívky, resp. dívky s ukončeným vzděláním (kandidátky učitelství až po maturitě), takže některé byly řeholními kandidátkami čtyři i více let. Po uplynutí ročního (školské františkánky, chudé školské sestry) či dvouletého (notredamky) noviciátu skládaly novicky, které se osvědčily, poprvé řeholní sliby, ostatní byly propuštěny. Věk, kdy sestry přistupovaly k této první profesi, zachycuje tabulka.

⁸⁶¹ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, s. 39.

⁸⁶² V případě, že se jednalo pouze o institut biskupského práva, stačilo zažádat příslušného diecézního biskupa.

⁸⁶³ Několik těchto dispensí se nachází v korespondenci generalátu sester notredamek s biskupským ordinariátem v Českých Budějovicích, která je uložena v SOA Třeboň. Častěji než kvůli věku byla ovšem žádána dispens pro nemanželské dcery. SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery – Školské sestry de Notre Dame, inv. č. VI-D-9, kart. 1672-1674.

Tabulka 3: Věk skládání prvních řeholních slibů

Věk	Chudé školské sestry	Notredamky	Školské františkánky
17	0	0	1
18	0	4	4
19	1	13	12
20	2	27	21
21	2	81	9
22	15	85	22
23	17	75	16
24	38	55	19
25	34	38	10
26	27	34	12
27	20	42	10
28	15	31	5
29	12	30	7
30	8	23	6
31	8	27	4
32	1	9	2
33	3	8	4
34	3	12	1
35	3	8	3
36	4	4	1
37	0	1	0
38	0	1	0
39	1	0	0
40	0	1	0
41	0	0	0
42	0	0	0
43	0	0	0
44	0	0	1
45	0	0	0
46	0	2	0
celkem	214	611	170
průměr	26,2	25	24,3

Zatímco u notredamek a školských františkánek má nejvyšší zastoupení věk mezi dvaceti a dvaceti čtyřmi lety, u chudých školských sester leží těžiště mezi dvacátým čtvrtým a dvacátým šestým rokem, což posunulo i výslednou hodnotu průměru. Tento průměr se

nicméně pohybuje u všech tří kongregací kolem pětadvacátého roku věku a vyvrací tezi o tom, že do kláštera vstupovaly převážně starší dívky, kterým se nepodařilo provdat. Většina děvčat se pro zasvěcený život rozhodla ještě před dvacátým rokem věku nebo krátce po něm, zároveň ale nelze přehlédnout ne zcela zanedbatelná čísla u věkové kategorie kolem třicítky. Je zřejmé, že starší dívky přicházely také, byť v menším počtu, a dá se předpokládat, že u některých z nich šlo o pozdější rozhodnutí, které vyplynulo ze skutečnosti, že léta ubíhala a ženich se stále nehlásil. Řada těchto sester byla ovšem podle záznamů v knihách životopisů v kontaktu s řeholnicemi již dříve, pracovaly u nich jako služky nebo dělaly hospodyně na farách. Z údajů sester notredamek vyplynul velmi jednoznačně ještě jeden závěr. Školské sestry byly rozděleny na dvě ne zcela rovnoprávné skupiny – sestry učitelky a sestry domácí.⁸⁶⁴ Budoucí učitelky si institut vychovával zpravidla od mládí a tyto sestry vstupovaly do noviciátu záhy po ukončení požadovaného vzdělání, tedy ve velké většině případů kolem dvacátého roku věku. Přihlásila-li se starší uchazečka, představené ji již neposlaly studovat, ale přijaly ji pouze jako sestru domácí pro manuální práci.⁸⁶⁵ Domácí sestry neměly celou řadu práv, kterými disponovaly učitelky, mimo jiné se nesměly stát představenými, takže později přijaté kandidátky zpravidla zůstávaly spíše „řeholnicemi druhé kategorie“. Velmi zřetelně je rozdíl mezi dobou skládání slibů učitelek a domácích sester vidět na průměru vypočítaném pro dvě působiště notredamek. V bechyňské opatrovně, kde byla komunita až na několik výjimek tvořena učitelkami, je průměrný věk skládání prvních slibů 22,8 roku, zatímco v českobudějovickém chlapeckém semináři U sv. Václava, kde notredamky vedly domácnost a pracovaly zde pouze domácí sestry, činí průměr 29,5 roku. U ostatních dvou kongregací není rozdíl tak nápadný, ale vysledovat jej lze také.

Čekatelství jakožto přípravná fáze vstupu do řehole procházelo určitými proměnami. Představená domu, v němž se děvče přihlásilo, je představila (většinou písemně) generální představené, jejíž souhlas byl k přijetí vždy nutný. Dívka nejprve zůstávala v domě jako host, potom již jako čekatelka. Nosila slušný a jednoduchý tmavý oděv a vzdělávala se v oboru, pro který byla určena.⁸⁶⁶ Hned při vstupu do kandidatury bylo totiž podle schopností a předpokladů (bohužel někdy pouze s ohledem na výši věna) každé uchazečky rozhodnuto, pro jaké zaměstnání bude v kongregaci určena (literní učitelka, učitelka ručních prací, hudby nebo cizích

⁸⁶⁴ Podrobněji viz kapitola III. 4. 3.

⁸⁶⁵ Mezi domácími sestrami ovšem nebyly jen tyto starší osoby, ale i dívky, které nechtěly nebo nemohly studovat a pro „kariéru“ domácí sestry se rozhodly brzy po ukončení povinné školní docházky.

⁸⁶⁶ Srov. *Stanovy 1876*, s. 7-8.

jazyků, vychovatelka v předškolních zařízeních či sirotčincích, domácí sestra) a od toho se odvíjelo její další studium.⁸⁶⁷ Během studia měly kandidátky ve srovnání s ostatními chovankami již zakázanou řadu běžných studentských aktivit - například divadla, kina, koncerty, taneční zábavy, volné vycházky apod.,⁸⁶⁸ omezená byla i korespondence a návštěvy doma.⁸⁶⁹ Dívky ustanovené pro domácnost byly posílány jako pomocné pracovní síly na různé filiálky a učily se především vaření. Později začaly být kandidátky děleny na aspirantky, tj. děvčata studující na kongregačních školách s úmyslem, že jednou do společenství vstoupí, a postulanky, tj. dívky s ukončeným vzděláním, bezprostředně se připravující na vstup do noviciátu.

Doba postulátu byla církevním právem stanovena na šest měsíců a mohla být prodloužena maximálně o další půlrok.⁸⁷⁰ K povinnostem postulantek patřilo učit se katechismus, společně se modlit, denně patnáct minut rozjímat,⁸⁷¹ zpytovat svědomí a s dovolením zpovědníka jednou týdně přijímat svátost smíření a eucharistie.⁸⁷² Před vstupem do noviciátu o čekatelce hlasovaly sestry v domě, v němž trávila čas postulátu. Kromě toho bylo nutné vyjádření diecézního biskupa, který měl později po vydání *CIC* povinnost v osobním rozhovoru přezkoumat, zda dívka skutečně chce vstoupit do řehole bez nátlaku zvenčí a s čistým úmyslem.⁸⁷³ V této době také byly uzákoněny osmidenní exercicie pro nastávající novicky.⁸⁷⁴

Výchově kandidátek měla být ve všech kongregacích věnována velká péče, což okružní listy také opakovaně vyžadovaly. Sestry byly napomínány, aby šly čekatelkám ve všem příkladem, nedávaly jim pohoršení, nezneužívaly je pouze jako pracovní síly (především děvčata určená jako budoucí domácí sestry) nebo nehleděly pouze na odborné vzdělání, ale věnovaly se jim i po stránce duchovní.⁸⁷⁵ Realita však byla někdy jiná, jinak by mnichovská generální představená nevyžadovala lepší péči o kandidátky, přesná pravidla a rozumnější zachá-

⁸⁶⁷ O vzdělávání budoucích řeholnic podrobněji viz kapitola III. 4. 3.

⁸⁶⁸ Samozřejmě kromě vystoupení pořádaných v rámci kongregačních škol nebo komunity. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

⁸⁶⁹ Například okružník z konce dvacátých let připomíná, že aspirantky nemají jezdit na Vánoce a Velikonoce domů (k rodičům se běžně jezdilo jen o velkých prázdninách). AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky II, *Dopis z 9. 12. 1928*.

⁸⁷⁰ *CIC 1917*, kán. 539.

⁸⁷¹ Školské františkanky třicet minut, chudé školské sestry podobný rozpis pobožností ve stanovách nemají.

⁸⁷² Později byla v souvislosti se změnami církevních předpisů zavedena praxe častějšího přijímání.

⁸⁷³ *CIC 1917*, kán. 552, §2.

⁸⁷⁴ *Tamtéž*, kán. 541.

⁸⁷⁵ Srov. AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky II, *Dopis z 9. 12. 1928*.

zení, neboť „*mnohde se ještě dá zachránit povolání*“.⁸⁷⁶ Podobně i dopis generální představené notredamek z počátku čtyřicátých let hovoří o nedostatečně připravených aspirantkách⁸⁷⁷ a také starší sestry dosvědčují, že jim mnoho věcí vůbec nebylo v kandidatuře (a některým ani později v noviciátě) vysvětleno a zdůvodněno, pouze se vyžadovalo jejich poctivé plnění. Sestra Viktorie vzpomíná na společnou ranní pobožnost aspirantek v Českých Budějovicích U sv. Josefa v první polovině třicátých let, kdy se po společných ústních modlitbách v rámci šetření energie zhaslo na ono předepsané čtvrt hodinové rozjímání, aniž ovšem bylo děvčatům řečeno, o co se jedná. Budoucí sestra Viktorie si to vysvětlila tak, že se mají ještě na chvíli dospat, a v jednom dopise domů líčila, že vstávají v pět hodin, jdou se společně modlit, a pak ještě chvíli v kapli spí...⁸⁷⁸

Noviciát trvá ve většině řádů a kongregací jeden nebo dva roky, přičemž jeden rok je tzv. kanonický (tj. určený kanonickým právem, kdy platí veškerá všeobecná ustanovení pro noviciát⁸⁷⁹), druhý rok zařazují některá společenství do formačního schématu dobrovolně a může být již poněkud volnější. Chudé školské sestry a školské františkánky měly již od počátku noviciát roční, notredamky dvouletý.⁸⁸⁰ U všech tří společenství se měnila doba možnosti prodloužení tohoto zkušebního období, přičemž je zde patrný posun od počátečních nejednotných předpisů v každém institutu po závazné přijetí římského nařízení o možnosti z vážných důvodů protáhnout jednotlivým sestrám noviciát o šest měsíců.⁸⁸¹ Nejstarší stanovy mnichovských sester a školských františkánek žádné prodloužení nepřipouštěly a novicka, která se neosvědčila, měla být propuštěna nejpozději po uplynutí ročního noviciátu. Z biogramů sestavených na základě údajů v tzv. knihách životopisů však vyplývá, že praxe nebyla ujednocená a některé sestry před rokem 1900 měly noviciát dvouletý a výjimečně i

⁸⁷⁶ AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1919-1933, *Dopis z 14. 9. 1921*.

⁸⁷⁷ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky II, *Dopis z 9. 10. 1942*.

⁸⁷⁸ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

⁸⁷⁹ *CIC 1917*, kán. 542-571.

⁸⁸⁰ *Stanovy 1865*, I. díl, 3. část, odst. 2; *Stanovy 1924*, odst. 24; *Stanovy 1843*, hlava 3, odst. 1; *Stanovy 1934*, odst. 49; *Stanovy 1853*, § 8.

⁸⁸¹ Srov. *CIC 1917*, kán. 571, § 2. Archivní materiály ukazují, že tato možnost byla relativně často využívána, a to jak v případech, kdy o prodloužení prosila přímo sestra, tak v případech, kdy je požadovalo vedení kongregace na základě předešlé zkušenosti s dotyčnou osobou. V písemnostech českobudějovického biskupství se v letech 1925-1945 nachází čtrnáct žádostí o prodloužení noviciátu. SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1673 a 1674. Zajímavé je, že i když kanonické právo (a na jeho základě i stanovy všech tří kongregací) uvádí, že noviciát prodlužuje po zralé úvaze vyšší představená, žádaly sestry notredamky o prodloužení přes biskupský ordinariát do Říma. Srov. *Stanovy 1924*, odst. 31 (zde bylo umožněno ještě prodloužení o dalších šest měsíců, ovšem jen s dovolením Svatého stolce); *Stanovy 1930*, odst. 31; *Stanovy 1934*, odst. 62.

delší.⁸⁸² Dělo se zde tedy zřejmě to, co připouštěly *Stanovy 1853* sester notredamek: „*Neosvědčila-li se novicka v době zkoušky, zůstane tak dlouho v noviciátě, dokud jsou pochybnosti, zda může být připuštěna k profesi nebo má být propuštěna.*“⁸⁸³ Toto nejednoznačné nařízení však muselo nutně narazit na praktické překážky a vést k různým dilematům a sporům. Notredamky je proto brzy zrušily a ve *Stanovách 1876* se již neobjevuje. Po římských úpravách stanov se hovořilo o prvním roce noviciátu jako o kanonickém, který musel být vykonán v příslušném noviciátním domě (zpočátku v generálním, později zpravidla v provinciálních mateřincích) a během něhož se novicky věnovaly „*jedině řeholnímu vzdělání svého ducha i srdce*“.⁸⁸⁴ Kromě dostatečného času na modlitbu a téměř každodenní výuky pod vedením novicmistrové (probíral se katechismus, stanovy, denní pořádek, mnohá nepsaná pravidla atd.)⁸⁸⁵ se novicky zabývaly manuální prací po domě a na zahradě. Nebylo však dovoleno studovat, vyučovat a provozovat jakékoli „apoštolské aktivity“, neboť noviciát byl časem odloučenosti od světa a vrůstání do duchovního života. Zákaz studia určený *Kodexem kanonického práva*⁸⁸⁶ nebyl vždy dodržován u školských františkánek, které někdy zaznamenaly přímo do životopisů sester, že si během noviciátu opakovaly probranou látku z učitelského ústavu, případně si i osvojovaly látku novou.⁸⁸⁷ Bylo to dáno tím, že na rozdíl od notredamek a chudých školských sester, které pouštěly kandidátky k obláče až po ukončení vzdělání,⁸⁸⁸ měly školské františkánky systém poněkud volnější. Mladé řeholnice studovaly často na chrudimském pedagogiu, vinohradském gymnáziu nebo na univerzitě a stávalo se i to, že po jednom či dvou ročnících pedagogia šla kandidátka k obláče a po složení slibů ve studiu pokračovala.

⁸⁸² Z prvních deseti německých sester, které od roku 1883 působily ve Slavkově u Brna a u nichž je známé datum obláčky a prvních slibů, měly pouze dvě noviciát roční, čtyři dvouletý, u tří trval bez několika měsíců tři roky a u jedné téměř čtyři roky. Srov. zpracované biogramy školských sester v archivu autorky.

⁸⁸³ *Stanovy 1853*, § 8.

⁸⁸⁴ *Stanovy 1903*, odst. 29.

⁸⁸⁵ Novicky si probíranou látku pečlivě zapisovaly. *Noviciátní sešit* sestry Puritas Vithové obsahuje kromě téměř každodenních zápisů z „noviciátních přednášek“ soupis čtvrtletních výjimek, o něž sestry musely žádat představenou, seznam prohřešků, z nichž bylo třeba se vyznávat na kapitule vin, zpytování svědomí a kající skutky v adventu, postě a dušičkovém týdnu. AKŠS Č. Budějovice, *Noviciátní sešit*.

⁸⁸⁶ *CIC 1917*, kán. 565 § 3.

⁸⁸⁷ Sestra Salome Karásková: „*V kandidatuře připravovala se soukromě do 1. ročníku pedagogia a v noviciátě z látky 2. ročníku.*“ Sestra Felicita Korbelová: „*Během noviciátu si opakovala učivo 1. a 2. ročníku pedagogia.*“ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester II*, č. 81 a 176.

⁸⁸⁸ Jako řeholnice si pak dodělávaly učitelky již jen zkoušku způsobilosti a případně si zvyšovaly kvalifikaci. Výjimky bylo možné najít ve Slavkově, kde kvůli trvalému nedostatku učitelských sil byly občas do učitelského ústavu poslány i sestry juniorky. (Např. AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, školní rok 1930/1931.) K přerušování studia z důvodu kanonického noviciátu zde však nedocházelo.

Požadovalo se též odloučení novicetek od sester profesek, s nimiž běžně nehovořily a společně sdílely pouze chór a jídelnu. Noviciát tak představoval samostatnou komunitu, jejíž představenou byla novicmistrová.⁸⁸⁹ Přes všechna přísná opatření a uzavřenost však znamenal noviciát pro mnoho sester nejšťastnější období jejich řeholního života. Mladé dívky často vytvořily pevně stmelenu skupinu, kde ve stanovený čas nechyběla legrace a uvolnění, starosti pozdějšího života na filiálkách a tíha zaměstnání byly zatím kdesi v nedohlednu a mladé novicky překypovaly nadšením a horlivostí pro nastoupenou životní dráhu. Láska, s níž sestra Viktorie dodnes vzpomíná na dva roky strávené v horažďovickém noviciátu, je až dojemná, stejně jako zcela unikátní báseň, kterou sepsala sestra Bedřiška na rozloučenou s noviciátem před odchodem na první působiště.⁸⁹⁰

Zajímavou skutečností byl druhý rok noviciátu u sester notredamek. Oficiálně dle pravidel měl být rovněž prožit „*v domě noviciátním a nikoli jinde, leč by závažné příčiny jinak žádaly*“.⁸⁹¹ Praxe však byla dlouhá desetiletí poněkud jiná, a to ze dvou příčin. Jednak byly prostory v horažďovickém noviciátu příliš malé na to, aby pojaly najednou novicky obou ročníků (v některých letech šlo k obláče i kolem čtyřiceti postulantek), jednak byly novicky „druhého roku“ velmi často žádány na výpomoc na filiálky, kde se již plně věnovaly své profesi. S rostoucím počtem výchovných a vzdělávacích zařízení se zvyšovaly nároky na počty sester a někdy docházelo i k takovým případům, že pro nedostatek kvalifikovaných učitelek byla na filiálku poslána novicka „prvního roku“ a kanonický noviciát si dodělávala až v dalším roce.⁸⁹² Tento víceméně nedovolený jev se ospravedlňoval právě oním „*leč by závažné příčiny jinak žádaly*“, avšak v Římě s tím nebyli příliš spokojeni a sestřím bylo kladeno na srdce, aby novicky zůstávaly v mateřinci. Ve *Stanovách 1930* se žádalo, aby se novicky nejméně dva měsíce před složením slibů shromáždily v mateřinci a byly uvolněny ode všech vnějších prací.⁸⁹³ Teprve poté, co byly v polovině třicátých let dosavadní prostory noviciátu přestavěny a rozšířeny, mohly zůstávat všechny novicky v Horažďovicích celé dva roky. V této době již také nebyla nouze o pracovní síly, takže se sestry na filiálkách mohly obejít

⁸⁸⁹ *Stanovy 1903*, odst. 27; srov. *Stanovy 1934*, odst. 53; *Stanovy 1865*, I. díl, 3. část, odst. 3.

⁸⁹⁰ Tato báseň je v plném znění uvedena v Příloze 7a.

⁸⁹¹ *Stanovy 1903*, odst. 29.

⁸⁹² V Biskupském archivu v Třeboni je uloženo celkem dvanáct žádostí o povolení přerušit kanonický noviciát (léta 1905-1930); v jedenácti případech je jako důvod uvedena nutná výpomoc na filiálce, v jednom případě pak účast na čtyřiceti pěti denním státním kurzu pro industriální učitelky (zde se kanonický rok nepřerušoval úplně, pouze bylo oněch pětadvaceti dní později nahrazeno). SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1673 a 1674.

⁸⁹³ Srov. *Stanovy 1930*, odst. 29.

bez jejich pomoci. Ostatní dvě kongregace podobný problém samozřejmě řešit nemusely, neboť celý jejich jednoletý noviciát byl kanonický.

Po uplynutí doby noviciátu přistupovaly sestry s povolením generální představené a její rady ke skládání jednoduchých řeholních slibů čistoty, chudoby a poslušnosti.⁸⁹⁴ Nejprve se skládaly sliby dočasně na určitou dobu, po jejímž skončení mohla sestra buď složit doživotní profes, nebo svobodně odejít.⁸⁹⁵ Vše opět procházelo svým vývojem, přičemž se měnila především doba, na níž měly být časné sliby skládány. V počátcích existence všech tří řeholních družin se doživotní sliby neskládaly; chybělo patřičné schválení a sám fakt, že se vše teprve zkoušelo, to dostatečně odůvodňuje. Pater Job ve svém *Statutu* pro mnichovské sestry doporučoval skládání dočasné profese na sedm let a věčné sliby odkazoval na dobu, až nebudou stát v cestě ani kanonické předpisy, ani státní zákony.⁸⁹⁶ Sedmileté období juniorátu zůstalo ponecháno i ve *Stanovách 1865*, avšak již s povolením složit po jeho uplynutí sliby doživotní. Ve *Stanovách 1853* (notredamky) je určeno, že se skládají tři prosté sliby, které jsou vždy po třech letech obnovovány.⁸⁹⁷ *Stanovy 1876* již věčné sliby povolovaly, skládaly se ale nejdříve po devíti letech a předcházelo jim trojí složení dočasných slibů na tři roky. S dvouletým noviciátem tak sestra strávila v kongregaci minimálně jedenáct let, než se zavázala zůstat v ní natrvalo. Později se tato doba zkrátila na osm let; po noviciátu se skládaly sliby třikrát na jeden rok a potom jednou na celé tříletí, po nich následovaly sliby věčné (*Stanovy 1903*). V obou případech bylo možné, aby generální představená u jednotlivé sestry složení věčných slibů odložila. Úprava podle *CIC* se dotkla i této stránky. Bylo stanoveno, že k věčným slibům se přistoupí již po uplynutí prvního tříletí, na něž byly po skončení noviciátu jednorázově složeny dočasné sliby. Ty bylo možné prodloužit maximálně o další tři roky.⁸⁹⁸ Složení věčných slibů měla předcházet měsíční příprava sester v mateřinci, případně v provinciálním domě, tzv. probace.⁸⁹⁹

Poté, co tato pravidla vstoupila v platnost, nastal problém, neboť řada sester měla nyní právo složit věčné sliby (ty, které měly tři až šest let po časných), ale kapacita mateřince nepostačovala, aby se zde tak velké množství sester shromáždilo na měsíční přípravu. Znovu se muselo žádat do Říma o dispens, aby se věčné sliby některých řeholnic odložily až na další

⁸⁹⁴ Viz kapitola III. 1. 1.

⁸⁹⁵ Doba, po níž je sestra vázána dočasnými sliby, se nazývá juniorát.

⁸⁹⁶ *Geist der Verfassung*, s. 80.

⁸⁹⁷ Srov. *Stanovy 1853*, § 1.

⁸⁹⁸ *CIC 1917*, kán. 574. Bylo ovšem povoleno, aby některé instituty měly ve stanovách určené každoroční obnovování dočasných slibů až do ukončení juniorátu.

⁸⁹⁹ Srov. např. *Stanovy 1930*, odst. 45.

roky, než se rozdíl vyrovná a bude možné řídit se přesně podle stanov. Zároveň bylo na dobu pěti let povoleno skládat a obnovovat časné a skládat věčné sliby při ukončení exercicií, které se konaly v různých domech, tudíž některým sestrám pravděpodobně odpadlo „měsíční soustředění“ v Horažďovicích.⁹⁰⁰ Úpravám podle *CIC* se musely podřídit i chudé školské sestry, a tak původní sedmiletý juniorát ustoupil ve *Stanovách 1924* tříletému s jedním možným prodloužením.⁹⁰¹ Štýrskoohradecké společenství Matky Františky Lampelové obnovovalo zpočátku sliby vždy po třech letech a o věčné profesi zakladatelka zřejmě ani neuvažovala. Teprve za reforem sestry Agnes Pfundové byly zavedené doživotní sliby po uplynutí tříletého juniorátu.⁹⁰² *Stanovy 1934* trvaly na šestiletém juniorátu: třikrát se obnovovaly sliby po roce, pak byly složeny na celé tříletí a teprve potom následovala doživotní profes.⁹⁰³ V době před úpravou stanov podle *CIC* se u školských františkánek dost těžko hledá nějaké jasnější pravidlo, kdy měly být složeny doživotní sliby. Některé sestry měly věčnou profes již po třech letech, jiné po čtyřech, šesti, sedmi, osmi nebo devíti letech. V knize *Seznamy sester* je však možné nalézt i případy velmi dlouhého juniorátu, například jedna sestra (Kateřina Mastíková) skládala doživotní sliby až sedmnáct let po obláče. Za dalších osm let však ze společenství vystoupila, takže se dá předpokládat, že představené dlouho váhaly a nakonec se jejich obavy potvrdily.⁹⁰⁴

Po složení věčných slibů se sestra stala plnoprávnou členkou svého společenství, ve kterém měla strávit celý zbytek svého života. Doba noviciátu a juniorátu se může zdát dostatečně dlouhá, aby si každá mohla svou budoucí životní dráhu pečlivě rozmyslet, nicméně prameny ukazují, že to neplatilo jednoznačně, zvláště pro 20. století, kdy se období dočasných slibů zkrátilo pro většinu sester na pouhé tři roky. V biskupském archivu v Třeboni se pro léta 1910-1947 zachovalo celkem dvacet jedna žádostí o dispens od doživotních slibů sester notredamek, které českobudějovické biskupství odeslalo k vyřízení do Říma.⁹⁰⁵ Seznamy v *Nástinech* umožňují sestavit následující statistiku. Během století 1853-1953 bylo z kongregace z celkového počtu 2 218 řeholnic (bez americké provincie) propuštěno sedmdesát novic, dvacet devět juniorek a šest profesek s doživotními sliby, vystoupilo třicet dva novic, sedmnáct juniorek a padesát jedna profeska, k nimž je třeba připočítat ty, které utekly bez

⁹⁰⁰ Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha III*, s. 276.

⁹⁰¹ *Stanovy 1924*, odst. 34.

⁹⁰² *Stoletá cesta*, s. 15.

⁹⁰³ *Stanovy 1934*, odst. 73.

⁹⁰⁴ Archiv OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester – obláčka a sliby*, I-II, nesign.

⁹⁰⁵ SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1673 a 1674.

vědomí představených, tj. čtyři novicky, pět juniorek a sedm profesek.⁹⁰⁶ Zatímco v prvních desetiletích byly odchody spíše ojedinělé, jejich počet se postupně zvyšoval,⁹⁰⁷ což souviselo s více faktory. Roli zde zcela jistě sehrál rostoucí počet členek kongregace, dále vnitřní spory či různá napětí v komunitách, ale patrně i samotný tehdejší způsob řeholního života, který se některým „dcerám 20. století“ mohl jevit zastaralý a těžko přijatelný, neboť duchovní klima a mentalita společnosti se ve srovnání s polovinou 19. století výrazně změnilo, zatímco vnitřní život kongregací prodělal změny pouze minimální. Nechyběly ani případy, kdy o odchod z kongregace žádala sestra po dvaceti či třiceti letech řeholního života. Z praktického hlediska se jeví jako nesmyslné opouštět řeholi po padesátém roce věku, kdy založení rodiny již nepřipadalo v úvahu a najít si zaměstnání bylo rovněž obtížné. Navíc tak odpadla jistota hmotného zabezpečení ve stáří, v níž bylo možné spatřovat jednu z materiálních výhod zasvěceného života. Důvod odchodů sester v tomto věku lze snad hledat v tom, že psychicky nezvládly náročné období přechodu, když ve svém předchozím životě nenalezly dostatečné naplnění, nebo se dostavila krize víry, syndrom vyhoření a někdy zřejmě také znechucení ze vztahů v komunitách. Většina sester, které odešly, byla ovšem mladšího věku a některé chtěly později uzavřít manželství. Toto přání muselo být v žádosti o dispens obsaženo a Svatý stolec, pokud povolení vydal, stanovil bývalým řeholnicím určité podmínky: měsíční svátost smíření, častou modlitbu růžence a třikrát denně modlitbu *Sláva Otci*, při ovdovění zákaz nového sňatku bez povolení papeže a při porušení šestého přikázání pak nadále platil hřích proti slibu čistoty.⁹⁰⁸

Podobným způsobem bylo možné zmapovat situaci u školských františkánek. Z 568 řeholnic zaznamenaných v *Seznamech sester* opustilo kongregaci celkem 143 osob, tedy plných 25%. Propuštěno bylo patnáct novic, padesát juniorek a tři profesky, vystoupilo pět novic, čtyřicet devět juniorek a jednadvacet profesek. Důvody překvapivě vysokého procenta odešlých členek i velké převahy sester s dočasnými sliby je třeba spatřovat v souhrnu několika faktorů. Kromě mladšího data vzniku této kongregace a s ním souvisejícího těžšího prosazování se „na trhu práce“ i omezenější možnosti výběru kandidátek, kterých v tomto společenství zřejmě nebyl takový nadbytek, zde pravděpodobně sehrál roli i jednorocní novi-

⁹⁰⁶ AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* I-IV.

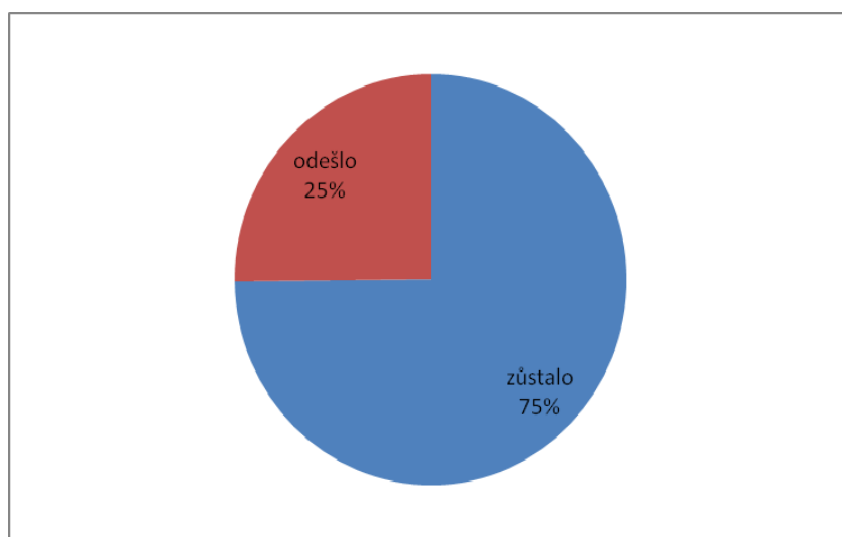
⁹⁰⁷ V *Nástinech* I, kde jsou životopisy sester, které vstoupily do kongregace v letech 1851-1891, je zaznamenáno třicet osm odchodů, v *Nástinech* II (1892-1915) čtyřicet šest, v *Nástinech* III (1916-1932) šedesát šest a v *Nástinech* IV (1933-1949) sedmdesát jedna.

⁹⁰⁸ Srov. SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1673, *Žádost sestry Benedikty Kozlové*.

ciát, neboť rok je relativně krátká doba na poznání povahy člověka. Bez významu nebyly ani velké interpersonální problémy v prvních třech desetiletích kongregace.⁹⁰⁹

Vzhledem k tomu, že pro československou provincii mnichovských chudých školských sester zůstal podobný dokument jako *Nástiny* u notredamek a *Seznamy sester* u školských františkánek zachován až od roku 1940 (kniha *Záznamy o řeholních slibech*) a jmen se zde objevuje velmi málo, není možné podobnou statistiku sestavit. Zprávy o odchodech řeholnic v jiných pramenech jsou dost kusé, nicméně se zdá, že co do jejich (procentuální) četnosti se situace více podobala sestřám notredamkám než školským františkánkám. Například ze seznamu třiceti čtyř sester, které dříve působily ve slavkovské komunitě a roku 1915 v ní již nebyly přítomny, vystoupila pouze jedna.⁹¹⁰ Ve třicátých a čtyřicátých letech byla i zde vystoupení či propouštění poněkud častější.⁹¹¹

Graf 1: Odchody sester - školské františkánky⁹¹²

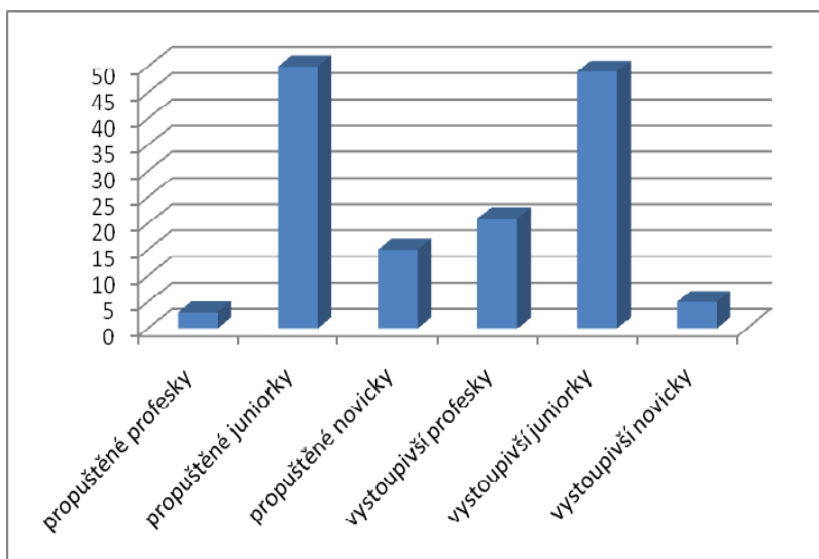

⁹⁰⁹ O vnitřních problémech komunit je blíže pojednáno v kapitole III. 5.

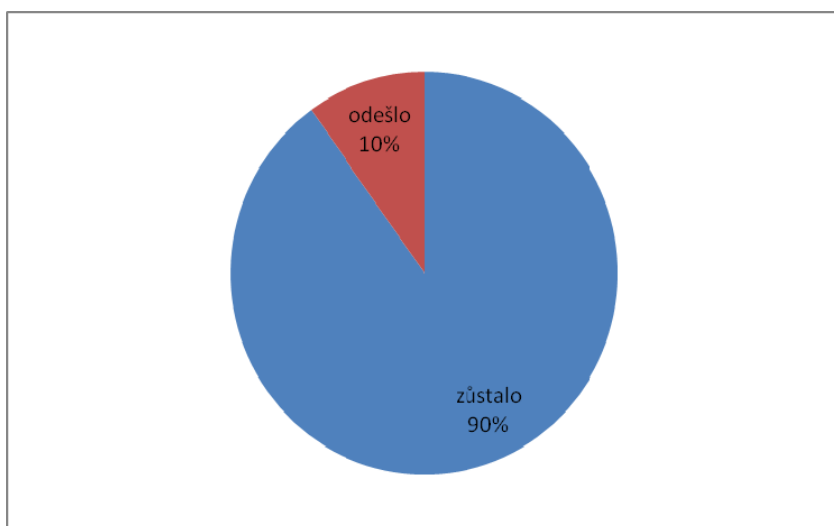
⁹¹⁰ AKCHŠS Slavkov, fasc. Slavkov, *Dopis s nadpisem „Von der Filiale Austerlitz“ z 30. 11. 1915*. Ze zbývajících třiatřiceti sester bylo dvacet odvoláno a šest odesláno na jiná působiště (rozdíl je zřejmě v tom, že „odvolány“ byly sestry vyšší představenou z mateřince, zatímco „odeslány“ byly na základě rozhodnutí zdejší komunity - samozřejmě s dovolením provinciální představené), dalších sedm zemřelo.

⁹¹¹ V uvedené knize *Záznamů* se zachovalo i několik stručných komentářů. Jedna sestra například odešla na vlastní přání 2. února 1946 po uplynutí šestiletého juniorátu, neboť byla stále nespokojená a toužila po obcování s muži. Brzy po odchodu se provdala. Jiná, bývalá chovanka sirotčince v Holicích, jejíž „klášterní“ výbavu zčásti zabezpečila tamní představená, vystoupila po dvou letech juniorátu. U další bylo po šesti letech dočasných slibů uznáno, že nemá pravé povolání, a pro neochotu, lenivost a drzost nebyla puštěna k věčným slibům. AKCHŠS Slavkov, *Záznamy o řeholních slibech*.

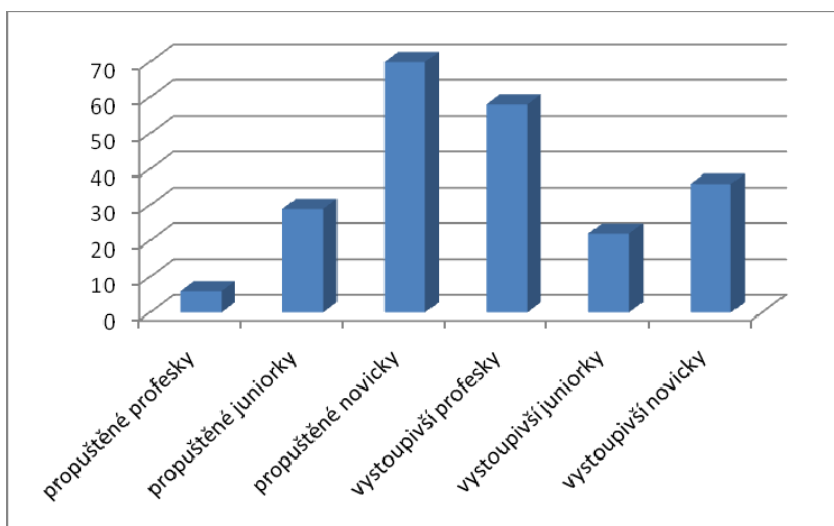
⁹¹² Graf je sestaven na základě údajů v AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester – obláčka a sliby*, I-II. Jedná se o sestry, které vstoupily do kongregace mezi léty 1888 a 1941.

Graf 2: Odchody sester - notredamky⁹¹³

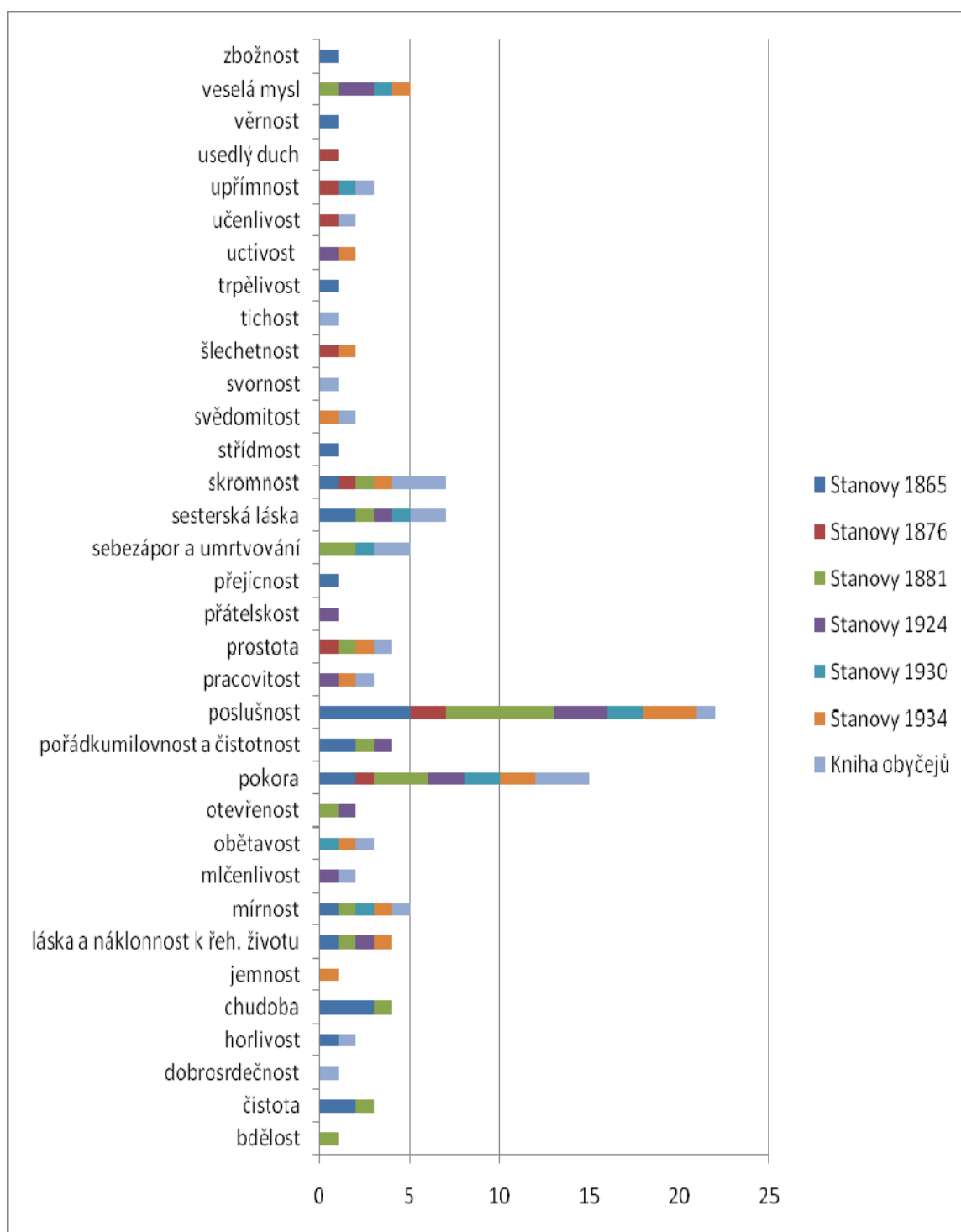

⁹¹³ Graf je sestaven na základě údajů v AKŠS Hradec Králové, *Nástiny*, I-IV. Jedná se o sestry, které vstoupily do kongregace mezi léty 1853 a 1950.

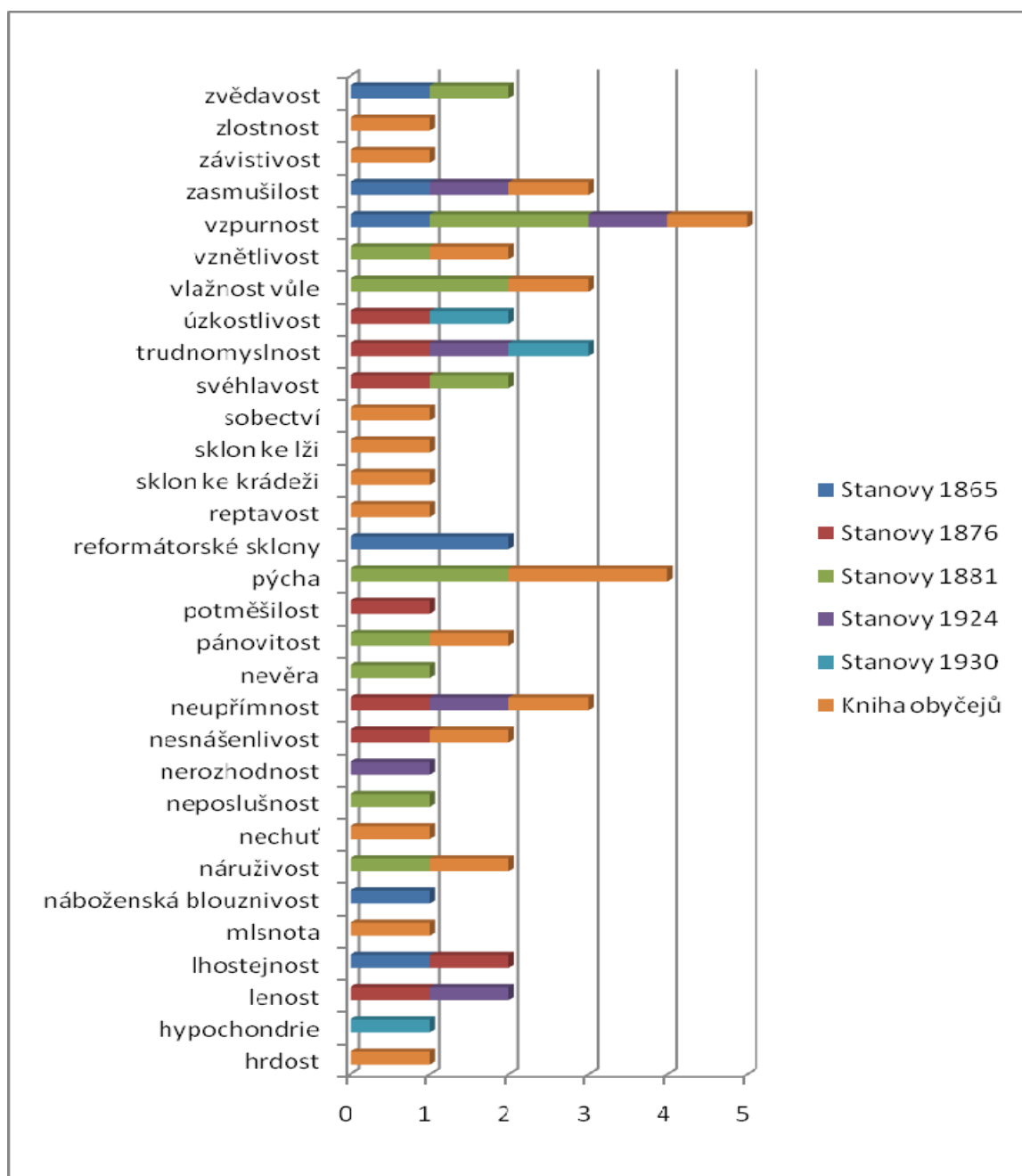
Kapitola věnovaná řeholní formaci je uzavřena pokusem o rekonstrukci obrazu ideální řeholnice tak, jak ji umožňují různé verze stanov všech tří kongregací a *Kniha obyčejů* sester notredamek. V odstavcích týkajících se správného výběru kandidátek a dále v pasážích zaměřených na noviciát se opakovaně objevují výčty vlastností, které byly po adeptkách řeholního života požadovány, a naopak seznamy nectností, jež mohly být příčinou nepřijetí, resp. propuštění. Objevuje se zde široká škála pozitivních i negativních přívlastků, mezi nimiž se však některé nápadně často opakují, což ukazuje, na které osobnostní rysy byl kladen největší důraz a kterých se řeholnice nejvíce obávaly. Níže uvedený graf zcela zřetelně ukazuje, že se jednoznačně nejvíce cenila poslušnost společně s pokorou, teprve dost daleko za nimi následovaly skromnost a sesterská láska. S tím koresponduje i zjištěný výsledek u záporných vlastností, neboť za největšího nepřítele řeholního života byl považován opak poslušnosti a pokory, tedy vzpurnost a pýcha. V ideálním případě tedy měla školská sestra disponovat všemi uvedenými ctnostmi a být prosta všech uvedených nectností, nutným předpokladem pro její „úspěšnou řeholní dráhu“ nicméně byla ochota bez námitek se podřídit pokynům představených. Tento důraz na slepou poslušnost, který již vyplynul z předchozí kapitoly a výsledky v grafu jej potvrzují, je možné označit za hlavní snahu formace dívek a sester v prvních letech života v kongregaci a v něm je také třeba spatřovat největší nedostatek předkoncilního pojetí řeholního života a církevní autority všeobecně. Je pravděpodobné, že mnoho kandidátek a novicetek bylo propuštěno právě proto, že měly „svou vlastní hlavu“ a dělalo jim problémy nekriticky a dostatečně radostně se podrobovat příkazům a úkolům, o jejichž smysluplnosti či oprávněnosti pochybovaly.

Graf 3: Vlastnosti ideální řeholnice⁹¹⁴

⁹¹⁴ V Grafu 3 i Grafu 4 je četnost výskytu jednotlivých vlastností v normativních pramenech uvedena v absolutních číslech.

Graf 4: Vlastnosti nevhodné pro řeholnici

III. 3

Řeholnice v očích svých i světa a svět očima řeholnic

Uzavřená skupina, jakou řeholní společenství tvořila, vzbuzovala vždy řadu otázek u osob, které stály mimo ni. A protože neznámé bývá často opředeno nejrůznějšími pověstmi, zakládajícími se převážně na domněnkách, polopravdách a občas i na reálných zkušenostech nebo naopak čirých výmyslech,⁹¹⁵ byl i postoj veřejnosti ke klášterům a v nich žijícím osobám po celá staletí takto poznamenán. Jinakost řeholníků byla ovšem vnímána nejen okolní společností, ale i jimi samými. Také u nich mohly snadno vzniknout mýty o neznámém, které v tomto případě představoval vnější svět. Tyto mýty zůstávaly (a někdy stále zůstávají) hluboce zakořeněny v povědomí obou stran a odstranit je, byť ne beze zbytku, dokázalo pouze to, když se z neznámého stalo známé, nebo alespoň známější. Následující kapitola se snaží přiblížit trojí obraz, který zde vyvstává: jak řeholnice reflektovaly samy sebe, jak vnímaly vnější svět a naopak, jak tento svět vnímal je. Prvnímu a třetímu obrazu je věnována samostatná podkapitola, zatímco druhý prolíná oběma z nich. Zcela záměrně je přitom ponechán velký prostor naraci, kdy často mluví samotné prameny a uvádějí čtenáře do rozmanitých situací, v nichž se na různých úrovních střetával svět řeholnic s životem „venku“. Ne na vše sice podávají prameny odpověď, ale celkově zde lze v tomto směru vyčíst mnoho.

III. 3. 1

Sebereflexe a kolektivní identita řeholních sester

„Stejně jako všechna ostatní řeholní společenství má také Kongregace chudých školských sester Naší Milé Paní za svůj prvotní účel službu Bohu skrze zachovávání svatých slibů poslušnosti, čistoty a chudoby, tedy skrze věrné následování božského Spasitele a napodobování ctností jeho nejsvětější Matky. Zvláštní účel řádu spočívá v úloze vyučovat a vychovávat ženskou mládež. Chudým školským sestrám připadá tedy vskutku apoštolský úkol – zachraňovat duše dětí a vést je k Bohu. To je nejvyšší svaté povolání, skutečně andělské zaměstnání (Engelsgeschäft). Jak vznešené je povolání školské sestry, tak je také namáhavé. Sestra se musí vzdát svého vlastního já se sobeckými přáními, nesmí znát jiný životní cíl než Boha ve službě dětem skrze výchovu a vyučování. To předpokládá plnou vydanost celé osobnosti jejímu pov-

⁹¹⁵ Vnímání cizího a neznámého je dnes hojně studováno například v souvislosti s problematikou Turků v raném novověku, pro niž je tento přístup dobře zpracován i teoreticky. Srov. L. KLUSÁKOVÁ (ed.), *“We” and “the others”*.

lání a zahrnuje v sobě velikou lásku k Spasiteli. Tím, že každodenní uskutečňování tohoto sebevzdání vyžaduje mnoho obětí, stává se zároveň i nejlepší školou sebeobětování. To je denní kříž, který na sebe musí školská sestry vzít. A to je také hlavní důkaz skutečné lásky k Bohu: nesobecké vydání vlastní vůle a sil ve službě Bohu a bližnímu.⁹¹⁶ Těmito slovy je uvedena kapitola s názvem *Co chtějí školské sestry (Was die Schulschwester wollen)* v popularizační brožurce o dějinách slezské provincie mnichovské kongregace z poloviny dvacátých let 20. století. Na několika řádcích je zde nastíněna identita řeholnice působící v pedagogickém oboru a její celoživotní program.

Otázka vlastní identity a sebereflexe hraje důležitou roli v životě individua i skupiny a její uspokojující zodpovězení a vnitřní přijetí má zásadní význam pro duševní rovnováhu jak jednotlivce, tak celého kolektivu. Jestliže všeobecně platí, že člověk je formován svým okolím, pak v uzavřeném společenství, jehož příslušníci musí nutně přijmout za své jeho pravidla, žebříček hodnot a styl uvažování, jinak zde jen těžko budou moci vyrovnaně žít, je tato skutečnost pocíťována mnohem intenzivněji. Jasně čitelná a mentalitou členů akceptovatelná kolektivní identita je esenciálním předpokladem životaschopnosti každého řeholního institutu. Vrůstání do této skupinové identity a postupné osvojování si jejích specifík je předním úkolem řeholní formace od kandidatury po složení doživotní profese, ale i v dalších letech má být stále obnovováno a posilováno. Život v řeholním zasvěcení byl vždy založen na svobodném a ochotném podřízení se nařízením a předpisům a nejmocnější pohnutku pro vyjádření souhlasu se všemi metodami a nástroji skupinové reglementace představovalo vědomí služby Bohu a lidem, dobrovolného sebeobětování a očekávání odměny na věčnosti. Věrné následování Krista ukřižovaného a vzkříšeného, jehož nevěstami se řeholnice nazývaly a s nímž většinu z nich pojil hluboký vnitřní vztah, bylo hnací silou pro plnění každodenních závazků a snášení značných obtíží.

Z dochovaných noviciátních zápisků je možné udělat si obraz o tom, co bylo mladým sestrám vštěpováno a co přijaly za svůj celoživotní program.⁹¹⁷ Nelze zde podrobně analyzovat vše, co obsahuje hustě popsaný silný sešit sestry Puritas Vithové, nicméně pro přiblížení charakteru zápisů, a tím i stylu noviciátní výchovy, postačí několik úryvků, jež zároveň vypovídají mnohé o sebereflexi a kolektivní identitě: „*Bolesti mají poznačit duši dokonalostí. Přicházejí od Boha. Duch sv. duši opouští a zase přijímá, ponořuje v nesmírnou hořkost a zasa-*

⁹¹⁶ *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 123.

⁹¹⁷ Noviciátní formace měla u sester velkou váhu a zde předávané učení a návyky byly všeobecně přijímány jako ideál, i když pozdější praxe mu byla u řady řeholnic často více či méně vzdálena. Přesto zůstávaly zápisky z noviciátu pro sestry po celý život určitou směrnicí a autoritou. To potvrzují i vzpomínky a postoje dosud žijících pamětnic.

zuje tisíce hrozných ran, až ji dokonale přetvoří. Pán zde působí, aby zasáhl hlubiny srdce, aby vyzkoušel přísně všechny schopnosti a jeho záhyby. V těchto hodinách bývá vše bolestné. Co počít? Ponechat se Bohu. Věrou se držet Boha jako přibitá. Musím víc věřit Lásce, že nikdy nebyl tak blízko. Stupně zbožnosti: 1. Nedopustit se těžkého hříchu 2. Varovat se dobrovolného lehkého hříchu 3. Chránit se nedokonalostí. Co je nad to, to je svatost. Světec nezná takřka hříchu... Kdo je na prvním stupni, nerozumí tomu, kdo je na druhém stupni. Zdá se mu to přepjatostí. Musíme dosáhnout třetího stupně: varovat se nedokonalostí! Co je nedokonalost? Např. radost z toho, co nám chutná, úsudek přirozenosti; práce plná zaujatosti: Byl při tom Pán? Nebyl. Tedy, co se děje bez něho, je nedokonalostí. Mám žízeň, vypiji najednou sklenici vody. Byl při tom Pán? Pozoruj svá přání, zahleď se do sebe! Pozoruj své myšlenky, touhy, úsudky, slova. Co tu přirozenosti, sebelásky...⁹¹⁸ Styl uvažování je nepochybně inspirován španělskou mystikou a Kempenského *Následováním Krista*, z nichž řeholní spiritualita 19. století hodně čerpala, přičemž původní myšlenky s oblibou dále rozvíjela a někdy až schematicky konkretizovala.

Ochota většiny řeholnic přijmout, byť ne vždy s lehkým srdcem, svůj úděl, pramenila v tomto přesvědčení: „Musím ve všem hledat vůli Boží, i v těch nejnepatrnějších věcech. Že jsem, co jsem, že zaujímám toto postavení, že mám tyto dobré schopnosti, že žiji právě s touto osobou, že musím probojovat právě tyto obtíže, přinášet tyto oběti, toto odříkání, že mám tyto zanedbané děti, neb méně nadané, že jsem poddána této představené a ne jiné. I počasí je dílem prozřetelnosti Boží. Co mne potká, je pro mne potřebné; v každé věci musím zřítí Ježíše Krista. Zdokonalit se mohu jen v plnění svých povinností.“⁹¹⁹

Třetí citát je rovněž stěžejní pro pochopení duševního rozpoložení a vnitřní síly mnoha řeholnic: „Smutek zbavuje duši veškeré síly, brání hledati pravdu a pěstovati ctnost s dostatečným úsilím. Duše omezí úsilí na jeden bolavý bod a ničeho jiného si nevšímá. Nikdy svých úkolů nevykonáme ve smutku tak, jako v radosti. Radost vzpružuje duši. Smutek není k ničemu. Zbývá-li smutku naděje, že se odstraní, pak může ještě podporovat naše usilování. Smutek může přivodit i smrt. Nepřítel užívá smutku, aby svedl dobré. Má smutek v oblibě, protože chce, aby byli všichni jako on – ve smutku a trudu. Špatný smutek činí duši bezradnou, nesmělou, vysílenou. Je jako krutá zima, jež ničí veškerou krásu na zemi. Jak odstranit smutek: 1. Různé životní zkoušky posuzovat světlem rozumu. 2. Pamatovat, že naše utrpení je nejlepší prostředek k osvědčení ctnosti a vytrvalosti v dobrém. Trpělivost výtečně spravuje smu-

⁹¹⁸ AKŠS Č. Budějovice, *Noviciátní sešit*, s. 4.

⁹¹⁹ *Tamtéž*, s. 5.

tek. 3. Zapuzovat trapné myšlenky a obracet je k tomu, co je příjemné, dobré. 4. U osvěcených lidí a Božích přátel hledat radu a osvěcení. 5. Složení veškeré důvěry v Boha. On je otec. Podrobit se mu, je činem hluboké odevzdanosti. Tak skutečně náš smutek se promění v radost.⁹²⁰

Zatímco noviciátní zápisky zachycují „start“ řeholní dráhy, její závěr a jakási „zpětná vazba“ je zaznamenána v nekrologích. Mnoho z nich je psaných schematicky podle ustálených klišé,⁹²¹ někdy však spolusestry podchytily i určitý výrazný rys osobnosti zemřelé a podhalily roušku jejího vnitřního života, ať už zapsáním oblíbeného výroku,⁹²² kultu⁹²³ či jiné „zvláštnosti“.⁹²⁴ I když je nutno vzít v potaz, že nekrology byly psány také za účelem poučení příštích generací a sledovaly jistý disciplinační cíl, je třeba konstatovat, že z jejich celkového charakteru (až na výjimky⁹²⁵) vyplývá poctivá snaha řeholnic žít věrně to, k čemu se během své formace rozhodly a ve slibech zavázaly.

Hluboký teologický aspekt řeholního života, který byl víceméně vnitřní záležitostí každé jednotlivé sestry, byl zároveň doprovázen sérií konkrétních předpisů, vymezujících kolektivní identitu každé kongregace a snažících se regulovat jak sebereflexi řeholnic, tak i jejich vnímání širším okolím. Některé z nich byly celkem logické a potřebné, jiné signalizují určité lpění na vnějších gestech, vzbuzují dnes úsměv a dávají za pravdu názoru jednoho z otců sociologie Maxe Webera, podle něhož u řeholních společností časem zákonitě dochází k vyvanutí původního charismatu zakladatelů a posunu k tradičnímu či byrokratickému způ-

⁹²⁰ *Tamtéž*, s. 6.

⁹²¹ Nejčastěji bývá zdůrazňována věrnost svatým pravidlům, obětavá služba při práci s dětmi či v domácnosti, trpělivost v poslední nemoci a odevzdanost do vůle Boží.

⁹²² „...Stižena jsouc vážnou chorobou, odevzdávala se úplně Bohu, říkajíc často: Ježíšku, pomoz! Ježíšku, jak ty chceš!“ (sestra Consolata Vojíková, zemř. 1934) „Svou úctu a lásku k Panně Marii často vyjadřovala slovy: *Mám Matku Boží tolik ráda.*“ (sestra Armella Augustinová, zemř. 1998) Oblíbená prosba sestry Leonie Vincíkové (zemř. 1906): „*Pane Ježíši, buď milostiv té duši, kterou právě soudíš!*“ Dlouholeté předsevzetí sestry Karolíny Kovaříkové (zemř. 1964): „*Říci Ježíši každodenně to, co bych Pánu chtěla říci ve chvíli umírání.*“ Heslo sestry Leonory Tomanové (zemř. 1971): „*MLč, trp a obětuj se!*“ Zásada sestry Stanislavy Slavětínské (zemř. 1934): „*Byla bych více Ježíšova, kdybych byla více Mariina.*“ Životní bilance sestry Efremy Tanzerové (zemř. 1933): „*Pracovala jsem vždy pro milého Spasitele, jen pro něho!*“ Heslo sestry Anatolie Budařové (zemř. 1943): „*Jak Bůh chce!*“ AKŠS Č. Budějovice, *Nekrology II: duben-červen.*

⁹²³ „*Uctívala Matku Boží a Pražské Jezulátko*“ (sestra Theodora Schitalová, zemř. 1979). „*Uctívala zejména sv. Josefa*“ (sestra Felixa Matějková, zemř. 1931). „*Ctila vroucně nejsvětější Svátost a Pannu Marii Lurdskou*“ (sestra Agreda Otmarová, zemř. 1907). „*Uctívala velice sv. Alfonsa a sv. Antonína*“ (sestra Alfonsa Výborná, zemř. 1952). *Tamtéž.*

⁹²⁴ Poslední slova sestry Methody Dvořákové (zemř. 1922): „*Nejsvětější Srdce mého Ježíše, odpusť mi všechny hříchy a přiveď mě k sobě a nechej mě odpočinout u tebe,*“ a sestry Silvie Lieblové (zemř. 1904): „*To mě teď těší, že jsem hleděla, abych vždy a všude se sestrami v lásce žila.*“ „*Ještě v den smrti... se pomodlila také křížovou cestu, kterou i při návalu práce denně s Bolestnou Matkou konala a kterou zvláště uctívala.*“ (Sestra Jarolína Holečková, zemř. 1935). *Tamtéž.*

⁹²⁵ Nekrology „problémových“ sester jsou psány eufemicky, nicméně realita v nich bývá nastíněna. Interpretaci zde ulehčí určitá osobní zkušenost s problematikou komunitního života.

sobu organizace.⁹²⁶ Z těchto předpisů je možné udělat si obraz o tom, jak si řeholnice jako celek přály vypadat v očích lidí a jaký ideál jim byl v tomto směru představován. Žádný větší posun „v liteře“ v průběhu desetiletí zde není patrný. Norma zůstávala stejná pro polovinu 19. i třicátá léta 20. století, pomalu se však proměňovala realita a postoj sester k některým názorům. Řada předpisů v *Knize zvyků Kongregace školských sester OSF*, vydané roku 1946 ve zcela tradičním duchu, byla již tehdy sestrám spíše k smíchu a jejich dodržování se běžně nevyžadovalo.⁹²⁷ Podobně i mnohá napomenutí v okružních listech z pozdější doby spíše naznačují urputnou snahu vrátit se ke starým osvědčeným pořádkům, než pouhé připomínání něčeho samozřejmého.

Vzor správné řeholnice byl tehdy jasně daný a některé citáty rozhodně stojí za uvedení: *„Povolání sester proto vyžaduje, aby nejen navenek, ale i uvnitř byly uspořádané, neboť jsou podívanou andělů a lidí... Proto sestry se mají snažit o dokonalou skromnost v pohledu, řeči, kroku, oděvu a postojích těla tak, aby nebylo možné uvidět nic, co by připomínalo přehnanou okázalost, podivínství nebo nepatřičnost, nebo co by ukazovalo lehkomyšlnost, pýchu nebo jakoukoli jinou vadu, která se nelíbí Bohu. Ať sestry všude zdobí dokonalá prostota spojená se zbožnou vážností, aby už sám pohled na ně mohl býti povzbuzující... Obličej sestry ať zrcadlí svatou vážnost, spojenou s panenskou vlídností a klidem mysli, bez jakéhokoli náznaku pýchy, špatné nálady, melancholie, hněvu nebo jiné vášně. Mají se starat o to, aby jejich smích byl umírněný a klidný, ne hlasitý a ne dlouhý a dělající rámus, to nepatří k řeholní skromnosti. Ať svýma rukama nečiní žádná neslušná a nepotřebná gesta. Jestliže nejsou ruce zaměstnány nějakou svatou prací, třeba je držet v klidu, zvláště během rozhovoru... Jejich chůze nemá být příliš pomalá, ale ani příliš rychlá. Chůze nesmí prozrazovat velkého spěchu, z celého postoje osoby ať září pokora a řeholní duch. Ať sestry nestojí na chodbách a neprovádějí zde nepotřebné rozhovory... Proto sestry budou své špinavé oděvy čistit, poškozené spravovat, neboť se neshoduje s povoláním školské sestry, která má mládež učit pořádku a čistotě, aby chodila v špinavém nebo roztrhaném oblečení.“*⁹²⁸

Téměř o století později hovoří již zmiňovaná *Knihy zvyků* školských františkánek o „zevnějším chování“ sester velmi podobně: na ulici nechodit příliš rychle, neházet rukama, hlavu nosit vzhůru, netěkat očima, neohlížet se, nemluvit a nesmát se hlasitě, nezastavovat se s někým, pouze pokud jsou osloveny a na krátkou dobu (jinak ať si to dotyčný přijde vyřídit

⁹²⁶ Srov. Zdeněk R. NEŠPOR, *Kláster jako sociologické téma*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová, *Locus pietatis et vitae*. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13. - 15. září 2007, Praha 2008, s. 24.

⁹²⁷ Archiv autorky, *Ze vzpomínek pamětnic z charitního domova v Praze-Břevnově*.

⁹²⁸ *Stanovy 1865*, III. díl, 8. - 9. část.

do domu), všechny dotazy a rozhovory venku oznámit představené, deštník držet při chůzi i sezení na straně při sobě, na procházkách se vyhýbat hlučným místům (parky, tlačenice při průvodech a slavnostech atd.), při modlitbě cestou nepohybovat nápadně ústy, nekroutit očima, neuklánět se, křížem se žehnat jen na začátku a na konci, růženec schovat, knihu nedržet okázale, při tiché mši svaté ve veřejných kostelích klečat během celé tiché mše atd.⁹²⁹

Ani sestry notredamky nezůstávaly v tomto směru nijak pozadu. *Kniha obyčejů* z roku 1933 obsahuje v samostatné kapitole „*Návod k slušnosti v chování*“, velmi pravděpodobně sestavené na základě nějaké soudobé příručky slušného chování⁹³⁰ a upravené pro potřeby řeholnic, základní a vesměs stále platné zásady společenského styku, doplněné ovšem o několik „perliček“. Postupem času sestry některé pasáže tužkou vyškrtaly, například dodatek k požadavku přímého držení hlavy i těla „*hlavu mírně kupředu skloněnu, aniž by se nahýbala na tu neb onu stranu,*“⁹³¹ což opět dokládá proměňující se mentalitu řeholnic. Zajímavé pokyny lze najít také v okružnicích: „*Řeholnici sluší vážná veselost a veselá vážnost, nikdy nesmí se světskými osobami žerty prováděti. Řeholnice neposílá nikoho, jak se říká aprilem, a tím méně, aby světské osoby o tom věděly.*“⁹³² Ještě na konci třicátých let zmiňuje generální představená v jednom z dopisů, že sestry byly upozorněny (neuveďeno kým), „*že trpí úcta k řeholnímu šatu, když sestry pro obveselení oblékají přes řeholní šat části světského oděvu,*“ a reaguje na tuto výtku rozhodnutím upustit od toho a najít si vhodnější způsob zábavy s podotknutím, že odkládat řeholní oděv za účelem divadelních převleků taktéž není dovoleno.⁹³³ Úsměvné je i jedno z usnesení generální kapituly z roku 1917: „*Generální kapitula uznala, že chov králíků se pro řeholnice nehodí.*“⁹³⁴

Veškeré snahy o zachování důstojnosti řeholní osoby v očích společnosti pramenily z vnitřního přesvědčení sester o roli, kterou mají celým životem ztělesňovat. O posilování vědomí výlučnosti svého postavení byla řeč již vícekrát. Slova „*Jaká to milost, jaké vyznamenání!*“ se v různých variantách po řadu desetiletí táhla jako červená nit okružními listy spolu s mnoha poučeními, za něž za všechny nechť je uvedeno alespoň následující: „*... I nás povolal Pán ke službě své a my hlasu jeho uposlechly. O nás s radostí jistě mluví Spasitel: Vy učennice moje jste, vy poznaly jste, co jest vám ku pokoji, vy nejlepší stránku jste si vyvolily,*

⁹²⁹ Srov. *Kniha zvyků*, s. 141-142. Veselost již tehdy vzbuzoval dodnes vzpomínaný předpis o správném nošení deštníku.

⁹³⁰ Například v roce 1896 zaslala generální představená na každou filiálku knihu *Navedení ku křesťanské slušnosti*. Srov. AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z 11. 1. 1896*.

⁹³¹ *Kniha obyčejů*, s. 65, odst. 2.

⁹³² AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z 22. 12. 1885*.

⁹³³ Tamtéž, fasc. Okružníky II, *Dopis z 2. 2. 1937*.

⁹³⁴ Tamtéž, *Dopis z 18. 10. 1917*.

*kteřá nebude odjata od vás. Ženich náš nebeský těší se z nás, miluje nás a žehná nám – a proto láska jeho musí na srdce naše působiti tak, že stavu svého si vždy budeme vážiti, dle stavu svého též žíti a v něm až do smrti vytrvati chceme. Stav náš jest stav svatý, posvátný. Účel stavu našeho jest svatý; prostředky, jichž k dosažení jeho užíváme, jsou svaty; šat náš jest posvěcený; prsten, jímž při profesu se ozdobujeme, připomíná nám stále svaté spojení s Pánem Ježíšem, ano my samy jsme posvěceny... Stav náš jest svatý, a proto máme též svatě žíti, vždy úžeji s nebeským ženichem se spojovati, co den hříchu se víc a více báti, čím dál tím dokonaleji příkázání Boží i církevní zachovávat, sv. sliby a sv. řeholi svědomitě plniti a v ctnostech prospívati. Kdybychom tak nečinily, tu hřešíme, nejsme pravé a upřímné nevěsty Syna Božího.*⁹³⁵ V tomto duchu byly všechny řeholnice sledovaného období vychovávány a záleželo na každé, jakým způsobem tuto nauku pojala a zvnitřnila. Jistá úzkoprsost mohla přivést některé k puntičkářskému plnění předpisů či k pohrdání světskými osobami, vedle dané normy zde však existovala i každodenní realita (nejen) pedagogické činnosti a rozmanitých drobných událostí, která držela většinu sester poněkud „při zemi“. Nicméně vědomí toho, že řeholní život je „něco víc“, měly v sobě sestry pevně zakódováno, jak je dodnes stále patrné na předkoncilní generaci řeholnic.⁹³⁶

Tendence vnímat vnější svět apriorně jako zlý a zkažený, plný smyslnosti a jiných d'ábelských nástrah vyznívá z normativních pramenů (stanovy, okružníky) dost jednoznačně a v citátech uvedených na předchozích stranách lze pro ni najít dostatečné množství příkladů.⁹³⁷ Cílem bylo trvale udržovat v sestřích opatrnost a postoj preventivní nedůvěry vůči všemu, co přicházelo zvenčí, neboť kontaktům s vnějším světem se v apoštolsky činných institutech řeholnice vyhnout nemohly. Jejich postoje byly tedy formovány tímto základním nastavením, avšak ještě silněji utvářela obraz světa každé z nich konfrontace s každodenní realitou. Ustálené schematické představy o životě „před branami kláštera“ sdílely většinou ty sestry, jejichž působiště a druh zaměstnání žádné větší kontakty se světskými lidmi neumožňovaly,⁹³⁸ zatímco na některých místech žily řeholnice do značné míry začleněny do místní komunity obce či farnosti a jejich obraz světa se utvářel více na základě osobní zkušenosti.⁹³⁹ Ta samozřejmě mohla být velmi různorodá a zaujímalá celou škálu od velmi negativní po velmi pozitivní,

⁹³⁵ Tamtéž, fasc. Okružníky I, *Dopis z 19. 12. 1891*.

⁹³⁶ Blíže k tomu V. KODET, *Marta a Marie trochu jinak*. Srov. též kapitola III. 1.

⁹³⁷ Kromě této kapitoly srov. především kapitolu III. 1 a III. 2.

⁹³⁸ Převážně se jednalo o domácí sestry ve velkých komunitách, ale i velké komunity celkově, neboť místní školy zde byly určitou součástí „klášterního ghetta“. Situace se však dům od domu mohla velmi lišit, záleželo jak na osobě představené, tak i na lokalitě, v níž se řeholní dům nacházel.

⁹³⁹ Především menší filiálky a „pronajatá“ působiště. Hodně však záleželo i na povaze a způsobu uvažování jednotlivých sester, takže není možné brát velikost domu a typ zaměstnání jako jediné kritérium.

takže zatímco pro některé mohla být premisa o zkaženosti světa zkušeností víceméně potvrzena, jiné musely, někdy možná s určitou dávkou překvapení, konstatovat, že vztahy mezi některými lidmi, jejich obětavost, ochota i zbožnost mohou občas výrazně předčít jak jednotlivé řeholnice, tak celé komunity. Podobná zjištění pak v ideálním případě zadržovala podnět k zamyšlení, které mohlo vést jak ke zvýšené osobní horlivosti a snaze zlepšit vztahy v komunitě, tak i k přehodnocení dosavadních názorů na méněcennost manželství a rodinného života a idealizování života řeholního. Svou roli musela sehrát i zkušenost každé sestry se svou vlastní rodinou, z níž pocházela, i když je pravda, že některé budoucí řeholnice procházely „klášterní výchovou“ od nejtěplejšího mládí a jejich názory a postoje byly postupně formovány ještě před přijetím do kandidatury.

Posilováno bylo nejen vědomí výlučnosti řeholního povolání, ale také příslušnosti ke konkrétnímu řeholnímu institutu. Přestože by se zdálo logické, že jednotlivá řeholní společenství, vyznávající stejné priority a vedoucí v podstatě stejný styl života, mohla mít k sobě velmi blízko, byla doba před II. vatikánským koncilem charakterizována spíše jistou rivalitou než spoluprací jednotlivých kongregací. Neplatilo to výlučně a zvláště za první republiky udržovala některá společenství mezi sebou vstřícné vztahy, ale nějaké větší „přátelení se“ s řeholnicemi jiného institutu nebylo v situaci, kdy všeobecně platil i zákaz navštěvování „vlastních“ sester na sousedních filiálkách, ani obvyklé, ani přípustné. Stejně jako ve vztahu řeholnic k vnějšímu světu zde panovala jistá nedůvěra k neznámému, protože sestry se osobně mezi sebou neznaly, zatímco velmi pravděpodobně byly v jejich komunitách ochotně rozebírány a (dez)interpretovány nejrůznější informace a zvěsti o „těch druhých“.⁹⁴⁰ Roli hrála i konkurence v provozování apoštolské činnosti a v získávání kandidátek; poněkud paradoxně připomínají jednotlivé kongregace předkoncilní doby spíše dobře opevněná a uzavřená města v rámci „říše“ univerzální církve, než loď patřící do jedné flotily a plavící se za stejným cílem. Tuto dobrovolnou izolaci řeholních institutů násilně ukončilo odvezení řeholníků do soustředovacích klášterů v roce 1950. Komunisté údajně počítali mimo jiné i s tím, že když dají dohromady řeholnice z různých společenství, tak se mezi sebou nesnesou a urychlí se tím proces vnitřního rozkladu jednotlivých kongregací.⁹⁴¹ Nakonec ovšem znamenalo nucené soužití členů různých institutů v krizových podmínkách jedno z mála pozitiv, které totalitní

⁹⁴⁰ Jako jeden z příkladů může posloužit vývoj vztahů mezi mnichovskými školskými sestrami a notredamskými, založený převážně na oboustranné dezinterpretaci faktů v životopisech zakladatelů. Podrobněji v kapitole II. 1.

⁹⁴¹ Toto tvrzení není ovšem zatím možné podložit prameny.

režim řeholníků přinesl, neboť došlo k vzájemnému sblížení a postupnému „prolámání ledu“.⁹⁴²

Ve sledovaném období však zůstávaly vztahy mezi kongregacemi omezeny většinou na poskytnutí ubytování v případě potřeby (na cestách) a případně na jakousi pracovní úroveň. V 19. století byly kontakty velmi řídké, za první republiky jich poněkud přibýlo v souvislosti s nárůstem cestování a vzdělávacích aktivit řeholnic. V řadě případů si sestry vycházely vstříc s výpomocí na školách, zejména slavkovská představená se ve dvacátých letech opakovaně obracela na jiné instituty s prosbou o „zapůjčení“ učitelky na školní rok: „*Na několik míst jsme se obrátily o pomoc, ale marně. Tu nám vyšla Velebná Matka horažďovických sester vstříc. Poslala nám dvě odborné síly – ct. s. Assumptu pro první odbor a ct. s. Mladu pro třetí odbor.*“⁹⁴³ Následujícího roku byla z Horažďovic poslána do Slavkova opět sestra Mlada na měšťanku a sestra Norberta do obecné školy a v *Pamětní knize* notredamek se ke stejnému období vztahuje zápis, že sestry opět (tj. ve školním roce 1920/1921) poskytly vý-

⁹⁴² Sestra Irena Kočišová, milosrdná sestra svatého Kříže, složila v padesátých letech několik velmi emotivních básní, reflektujících atmosféru v soustředovacích kláštřech počátkem padesátých let. Za uvedení stojí alespoň jeden úryvek z básně *Broumov* z 22. března 1952:

„...*My, to je řada řeholnic
vyhnaných ze svých domovů,
šťastných, že jak vrabci před zimou
skrýt se smí v budku špačkovu.
My, to je pestrá směsice
hábitů, kápí, závoje,
směsice zvyků, mlčení, křiku,
směsice různých ústrojí.
My, to je tolik zvláštností,
kolik tu rozličných řádů,
jediná snaha po ctnosti
a láska ve všem má vládu.
My – to jsou sestry voršilký, školské,
řád Dominika,
dvě větve řádu Františka,
ty, které Norberta svým Otcem nazývají,
a tři, jež Terezii svojí Matkou mají.
A nad vším vládne jeden duch,
jediná snaha, jeden vzruch!*

...
*A je-li třeba říci „Díky“
někomu tady v Broumově,
pak jsou to Školských sester šiky,
jež v obětavé lásce Kristově
nám slouží, radí, pomáhají
a snahou jejich prostých srdcí,
by u nás žilo se jak v ráji...“*

Převzato z rukopisu (upraveného pro interní potřeby křížových sester do knižní podoby, avšak oficiálně nevydaného) Pavly KŘIVÁNKOVÉ, *Kamínky Milosrdných sester svatého Kříže z let putování pouští*, Kroměříž 2000, s. 103. (Uloženo v provinciálním archivu křížových sester v Kroměříži.)

⁹⁴³ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, školní rok 1919/1920.

pomoc u jiných řádů, jmenovitě ve Slavkově, Frýdlantu, Trnavě a na gymnáziu voršilek v Kutné Hoře.⁹⁴⁴ Následujícího roku vypomohly ve Slavkově dvě českobudějovické sestry Nejsvětější Svátosti a v roce 1922/1923 zase františkánky Neposkvrněného Početí z Přerova, přičemž je výslovně poznamenáno: „*Čtvrtého dubna konal pan okr. inspektor Mrázek inspekci na měšťanské škole. Ct. sestra Roberta z kongregace Neposkvrněného Početí Panny Marie zachránila naši školu před likvidací.*“⁹⁴⁵ Slavkovské kandidátky a sestry také studovaly na učitelských ústavech notredamek a sester Nejsvětější Svátosti v Českých Budějovicích. V případě školských františkánek lze kontakty s jinými kongregacemi dobře demonstrovat na příkladu komunity v Opařanech, kde sestry vedly pomocnou školu při zemském ústavu pro mentálně postiženou mládež. Protože se jednalo o zařízení dost výjimečné, byla tato škola velmi často cílem exkurzí či hospitací studentů a pedagogických pracovníků. Za tímto účelem přijížděly do Opařan opakovaně sestry Nejsvětější Svátosti i notredamky se studentkami učitelských ústavů, ale přijely též tři sestry notredamky z českobudějovického ústavu hluchoněmých nebo německé křížové sestry z Chomutova.⁹⁴⁶ Pracovní spolupráce zde mohla vypadat i takto: „*10. dubna přivezla z Klatov sestra horažd'ovická pětileté dítě do ústavu a neměla zpět spojení, proto žádala o nocleh. Spala v pokojíčku a dostala večeři. V půl šesté ráno odjela.*“⁹⁴⁷ Kvůli špatnému spojení z Tábora do Opařan musely sestry při cestách z Prahy nebo Českých Budějovic občas přespát v Táboře u premonstrátek, kde bývaly „*velmi srdečně přijaty*“.⁹⁴⁸ Během pobytů na vícedenních kurzech v Českých Budějovicích přespávaly pokaždé u boromejek v sirotčinci, s nimiž navázaly bližší kontakty a v roce 1938 k nim byly pozvány na dětský den, jehož se s dovolením generální představené zúčastnily sestry Sylvie Vošahlíková a Salome Karásková.⁹⁴⁹ Kromě toho využily v průběhu let také pohostinství ostatních řeholních komunit v okolí – milevských premonstrátek a notredamek v bechyňské opatrovně.⁹⁵⁰

Nejčastější příležitostí k setkání s řeholicemi jiných institutů však zůstávaly v dobách první republiky nejrůznější vzdělávací kurzy, jichž se sestry všech tří školských kongregací hojně zúčastňovaly. Jednalo se většinou o katolické kurzy, často pořádané Svazem katolických ústavů vychovávacích a vzdělávacích, kam se sjížděly řeholnice z různých koutů Čech nebo Moravy. O jednom z nich je cenná zmínka v opařanské kronice, neboť kromě programu kurzu náboženství a tělocviku, pořádaného v Českých Budějovicích ve dnech 16. - 21. srpna

⁹⁴⁴ Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha II*, s. 309.

⁹⁴⁵ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, školní rok 1922/1923.

⁹⁴⁶ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, léta 1931-1933.

⁹⁴⁷ *Tamtéž*, rok 1934.

⁹⁴⁸ *Tamtéž*, rok 1939.

⁹⁴⁹ *Tamtéž*, rok 1938.

⁹⁵⁰ *Tamtéž*, léta 1941 a 1942.

1937, bylo zaznamenáno i to, že se zúčastnilo šedesát čtyři sester ze šesti společenství: boremjky, notredamky, sestry Nejsvětější Svátosti, voršilky, sestry Neposkvrněného Početí a školské františkanky, a v kronice je vložena i společná fotografie.⁹⁵¹ Skutečnost, že kronikářka měla (v jinak stručných zápisech) potřebu jednotlivá společenství vyjmenovat a rozepsat se podrobněji o celém kurzu, dokládá, že na ni setkání s příslušnicemi jiných řeholí výrazně zapůsobilo, pravděpodobně pozitivně. Krnovská kronika chudých školských sester zase obsahuje záznam o konferenci řeholních učitelek na velikonoční úterý 1929, která se konala v prostorách jejich konventu za účasti padesáti šesti sester z jiných řádů a kongregací.⁹⁵² Otázkou zůstává, do jaké míry probíhala na kurzech a podobných setkáních vzájemná interakce členek jednotlivých kongregací. Je možné, že často zůstávalo jen u vzájemného „okukování se“, porovnávání hábitů a vnějších projevů chování, případně u zdvořilostní konverzace. Lze se však domnívat, že alespoň někdy byl zapředen i družnější rozhovor, k navázání trvalejších kontaktů nicméně dojít nemohlo, neboť většina účastnic se na kurzu viděla poprvé a naposled. Sestra Viktorie na základě zkušeností z mladých let jaksí intuitivně vytušila,⁹⁵³ že zatímco vztahy s jinými školskými kongregacemi nebyly před rokem 1950 nijak zvlášť vřelé, či spíše se nepřestovaly, neboť se jednalo o konkurenci, nebyl problém navázat (zvláště na malých filiálkách) přátelství se sestrami z nemocnic. Když jako kandidátka ve školním roce 1934/1935 pobývala v Klatovech, pamatuje si, že „*sestry jednou odpoledne odcházely a říkaly, že jdou na návštěvu za sestřičkami do nemocnice*“. O deset let později působila na filiálce v Jimramově, kde se „*kamarádily s křížovými sestrami z Nového Města*“. Když byla sestra Viktorie hospitalizována, daly jí tyto sestry k dispozici jejich vlastní pokoj, aby nemusela být na oddělení společně s civilními pacienty. Čas od času jezdily přes Jimramov, kde musely přestupovat, a tak se stávalo, že „*když měly chvíli do odjezdu autobusu, tak jednoduše zaklepalý u nás na vrata, že k nám jdou na kafe*“.⁹⁵⁴ Podobné věci písemné prameny nezaznamenávaly, takže jde o jedinečné svědectví o tom, že mezi jednotlivými kongregacemi mohly na konkrétních působištích, méně pak ovšem na oficiální rovině, existovat i zcela neformální přátelské vztahy.

Postoji řeholnic k vnějšímu světu se zabývá i další kapitola, přestože je zaměřena především na to, jak byly sestry přijímány veřejností, ale každý vztah zůstává vždy oboustranný...

⁹⁵¹ *Tamtéž*, rok 1937.

⁹⁵² Přednášejícími byli většinou profesori (duchovní) z Olomouce. AKCHŠ Slavkov, *Kláštevní kronika filiálky Krnov*, rok 1929.

⁹⁵³ Sestra Viktorie netvrdí, že to takhle skutečně bylo, jde jen o její vlastní postřeh, který je ovšem vzhledem k již nastíněným okolnostem pravděpodobně správný.

⁹⁵⁴ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

III. 3. 2

Řeholnice v očích společnosti

Každý řeholní dům školských sester se nějakým způsobem stal součástí života obce, v níž se nacházel. Apoštolský charakter těchto kongregací vyžadoval určité zapojení se do veřejného života, které však mělo své hranice vymezené stanovami, jež musely být respektovány nejen řeholnicemi samými, ale i osobami zvenčí. Tyto hranice přesto zůstávaly do jisté míry flexibilní a otevřenost jednotlivých řeholních domů vůči veřejnosti se lišila, a to jak při porovnání kongregací jako celku, tak i místo od místa v rámci jednoho institutu. Z dochovaných pramenů lze vysledovat minimálně dvě všeobecně platné skutečnosti týkající se vztahu komunit školských sester a obcí, v nichž se filiálky nacházely: větší komunity byly uzavřenější než menší a zároveň čím menší obec, tím užší spolupráce mezi jejími obyvateli a řeholními sestrami. Je to celkem logické, neboť kulturní život ve městech byl mnohem bohatší než na venkově a pedagogická zařízení školských sester byla zvláště v pozdější době pouze jedněmi v řadě jiných, takže i tradiční školní akce pro veřejnost (akademie, besídky, vánoční divadelní hry apod.) zde zůstávaly omezeny na užší okruh rodičů a příznivců, zatímco například v Bělé nad Radbuzou nebo Břestu znamenala vánoční hra dětí z opatrovny událost, o níž si povídala celá vesnice. Podobně tomu bylo i s velikostí komunit. V domech, v nichž bylo soustředěno několik typů škol, sestry měly v domácí kapli vlastní soukromé bohoslužby a domácnost se zásobovala ve velkém, takže nebylo třeba chodit nakupovat do sousedního konzumu, žily řeholnice ve vlastním mikrosvětě, do něhož však každodenně přicházely děti a přinášely s sebou něco z velkého okolního světa, takže tento mikrosvět nezůstal nikdy úplně uzavřen.⁹⁵⁵

Na malých filiálkách neměly sestry soukromé bohoslužby, docházely každodenně do farního kostela a tím se zapojovaly do života farnosti, v níž v později (většinou ale až za druhé světové války) některé z nich zastávaly i důležité funkce (sakristiánka, varhanice apod.).⁹⁵⁶ Stejně tak byly nuceny alespoň jednou týdně navštívit některý z místních obchodů, aby zajistily bezproblémový chod domácnosti.⁹⁵⁷ Také prostory náležející k domu nebyly většinou příliš velké, proto bylo třeba s dětmi občas vyjít ven. Například v době, kdy se v zahradě bechyňské opatrovny stavěla knížecí hrobka rodiny Paarů, chodily sestry s dětmi buď do měst-

⁹⁵⁵ Srov. též pojednání o klauzuře v kapitole III. 1. 4.

⁹⁵⁶ Například notredamky v Českém Krumlově nebo Bělé nad Radbuzou.

⁹⁵⁷ Dochoval se například účet z koloniálu v Hluboké nad Vltavou. SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, nové oddělení, Hluboká, sign. 4 S/5, *Účty z roku 1918*.

ského parku, nebo si hrály na veřejné cestě před domem.⁹⁵⁸ V Opařanech, kde působily řeholnice v roli zaměstnankyň zemského ústavu, je jejich nadřazení nebo „známí z kostela“ občas pozvali na návštěvu nebo na výlet.⁹⁵⁹ Všechny tyto skutečnosti přispívaly k tomu, že se řeholní sestry stávaly součástí obce, lidé se s nimi potkávali v kostele i na ulici, měli možnost s nimi prohodit několik běžných vět, a tak padly alespoň některé bariéry, které často staví mezi lidmi různých stavů vzájemná neznalost. Tyto malé filiálky byly ovšem v českém prostředí typické pouze pro dvě ze tří sledovaných kongregací - notredamky a školské františkánky. Chudé školské sestry byly celkově uzavřenější – jak s ohledem na stanovy, tak i kvůli velikosti komunit československé provincie.⁹⁶⁰ O tom, že posledně jmenovaný institut byl v tomto ohledu blíže tehdejšímu schématu vzorového řeholního života, svědčí skutečnost, že i ve vedení horažďovické kongregace panovala nespokojenost s velkým množstvím malých filiálek, kde údajně nebylo možné zachovávat všechny předpisy a „klášterní“ život poněkud pokulhával. Brzy po skončení druhé světové války přišla generální představená Zbislava Krumpová s myšlenkou zrušit všechna malá působiště a soustředit sestry ve větších domech, aby byla zlepšena celková disciplína. Sestra Viktorie, tehdy osmadvacetiletá představená čtyřčlenné komunity v Jimramově, vzpomíná, jak spolu vedly bouřlivou debatu, v níž existenci malých filiálek obhajovala.⁹⁶¹ Nakonec k jejich zrušení ze strany kongregace nedošlo, o několik málo let později se však o ně postaral komunistický režim.

Jiná situace panovala ve větších řeholních domech. V *Budivoji* vyšel koncem školního roku 1902/1903 článek o zkoušce z hudby na ústavu U sv. Josefa v Českých Budějovicích, kde se o činnosti školských sester píše toto: „*Jsou tu, ale jako by jich zde ani nebylo; zřídka jest některou viděti na ulicích města; působí tiše ku blahu dívek, jež jim rodičové jí...*“⁹⁶² Toto je případ velké komunity ve velkém městě, která zůstávala v užším kontaktu pouze s okruhem rodičů, různých dobrodinců a spolupracovníků, ale všeobecně se o ní mezi lidmi nic moc bližšího nevědělo. Domy sester notredamek v Českých Budějovicích, Praze, Plzni, Hradci Králové, Kladně či Mariánských Lázních a školských františkánek v Chrudimi a Praze na Vinohradech či Břevnově měly zřejmě všechny podobný charakter. Působila-li

⁹⁵⁸ AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*, rok 1895.

⁹⁵⁹ Třetího září 1927 byly sestry pozvány na svačinu do Oltyně (snad na zámek) a odtud se vrátily domů „se Stáleckými“ (možná je míněna vrchnost ze zámku v sousedním Stádlci). V červnu následujícího roku přijela na návštěvu do Opařan generální představená; poté, co si prohlédla školu a učební pomůcky, šly všechny sestry s panem ředitelem na vycházku do lesa. Třicátého června téhož roku zařídila paní Rapplová ze Stádlce sestrám výlet do Bechyně kočárem a o letních prázdninách byly sestry několikrát s ředitelem v lese na delší procházce. AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, léta 1927 a 1928.

⁹⁶⁰ Srov. kapitola II. 2.

⁹⁶¹ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

⁹⁶² *Zkouška z hudby na ústavě „u sv. Josefa“*, Budivoj ze dne 10. 7. 1903.

velká komunita v menším městě, byly vztahy s místními obyvateli i přes její uzavřenost intenzivnější, a to jak pozitivní, tak případně i negativní. Výše uvedená kritéria není samozřejmě možné absolutizovat, neboť každá obec byla trochu jiná, někde byla vzájemná otevřenost větší, jinde spolupráce vážla. Záleželo to také na konkrétní představené řeholního domu stejně jako na personálním složení obecního zastupitelstva, na religiozitě obyvatel, národnostní situaci i na aktuální potřebnosti pedagogických zařízení, jež školské sestry v místě provozovaly.

S nezdarem se například setkalo působení notredamek v Přešticích, kde byla návštěvnost škol malá a obyvatelé o ně příliš nestáli, ne snad kvůli náboženským předsudkům, neboť o religiozitě městečka svědčí mimo jiné i důvody, proč byl dům kongregací zakoupen,⁹⁶³ ale spíše proto, že dětskou opatrovnu a soukromé hodiny pro starší dívky mohla většina místních rodin z nejasných příčin postrádat. Také postavení chudých školských sester ve Slavkově u Brna nebylo od samého začátku jednoduché. Německé řeholnice, narozené většinou v Prusku nebo rakouském Slezsku, přišly do jihomoravského prostředí ze soukromé iniciativy místního občana Antonína Přikryla, který jim nabídl ke koupi dům a velmi stál o to, aby sestry do městečka přišly. Při otevření klášterní školy však v místě již existovala jak obecná, tak i měšťanská škola, takže novou školu považovali místní učitelé za konkurenci. Stojí za povšimnutí, že situace ve Slavkově byla přesně opačná než ve většině ostatních obcí, neboť většinou to byly řeholnice, kdo přišel první se založením školy, takže přinejmenším v prvních letech bývaly zpravidla považovány za vítané hosty, i když nějací odpůrci se vyskytli téměř všude. Teprve později, když došlo k založení škol veřejných, začala být církevní škola hojněji kritizována a nastal více či méně skrývaný boj o žáky. Ve Slavkově byly sestry považovány za „vetřelce“

⁹⁶³ Důvody zakoupení domu v Přešticích kongregací sester notredamek jsou poněkud kuriózní. V roce 1909 zavítal do mateřince v Horažďovicích Josef Mazanec, otec sestry Ignácie Mazancové z Přeštic, a prosil, aby kongregace zakoupila dům č. p. 112 v této obci, na němž je po léta uctíván obraz bolestné Madony. K tomuto obrazu se každoročně na svatodušní pondělí konalo procesí, nyní však po vyměnění zde sídlící rodiny zakoupil dům jistý židovský doktor, což „den *Bewohnern dieser Stadt sehr unlieb war.*“ („což bylo obyvatelům tohoto města velmi nemilé.“) Tradiční procesí měla nyní přestat a přítomnost jinověrce v „posvátném“ domě považovaly tehdejší zbožné katolické kruhy za nepřijatelné, tudíž zmíněný pán apeloval na generální představenou, aby zakoupením domu komplikovanou situaci vyřešila. Té se do věci příliš nechtělo: „*Nur schwer entschloss sich die Kongregation zum Ankauf dieses Hauses, und sie tat es nur im Hinblick auf die Mutter Gottes.*“ („Jen těžko rozhodla se kongregace ke koupi tohoto domu a udělala to jen z ohledu na Matku Boží.“) Pozdější vývoj potvrdil oprávněnost tohoto váhání. Dům byl zakoupen na jméno sestry Ignatie Mazancové za použití jejího věna. K založení plánované opatrovny a dívčí odborné školy však stávající prostory nestačily, a tak Josef Mazanec koupil starý sousední dům č. p. 113, který byl stržen a na náklady kongregace vystavěn nový, odpovídající požadavkům. Celá záležitost s domem v Přešticích stála mateřinec kolem 80 000 korun, ale již během několika let se ukázalo, že výsledek neodpovídá vynaloženému úsilí a finančním prostředkům. Prameny uvádí, že místní obyvatelé příliš nestáli o zdejší klášterní zařízení a mateřinec musel filiálku hodně finančně podporovat, a tak se roku 1927 kongregace rozhodla k prodeji domu a k opuštění Přeštic. Dům byl prodán za 340 000 Kč, kupující se zavázali plnit povinnosti patřící k nadaci, jež na tomto domě od roku 1922 existovala, a sice po čtyři určené dny v roce osvětlovat obraz bolestné Madony a udržovat jej v dobrém stavu. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch II*, s. 327-329.

již od začátku, tím spíše, že to byly Němky, které ve své české škole zpočátku potřebovaly tlumočníci.⁹⁶⁴ Celých téměř sedm desetiletí činnosti chudých školských sester ve Slavkově (1883-1950) bylo nepřijetím ze strany obce poznamenáno, i když v osobní rovině zde měly řeholnice mnoho přátel a podporovatelů.⁹⁶⁵ Napjaté (i když poněkud méně vyostřené) vztahy existovaly též mezi městem Horažďovice a mateřincem školských sester de Notre Dame,⁹⁶⁶ mezi komunitami chudých školských sester a městy Krnov či Bohumín⁹⁶⁷ a najít by se daly i další.

Každý řeholní dům měl svůj vlastní okruh přátel a příznivců, s nimiž se sestry více či méně pravidelně setkávaly. Na základě svědectví dochovaných kronik je možné rozdělit tyto lidi do pěti skupin: fundátoři domů nebo jejich stálí podporovatelé, zástupci místních úřadů, spoluobčané v městech a vesnicích, církevní kruhy a nakonec farnost, kam je možné započítat i všechny, kteří za sestrami z rozličných důvodů rádi přicházeli, někdy organizovaně (modlitební setkání, mariánské družiny apod.), jindy individuálně. Do této poslední skupiny lze do jisté míry zahrnout i rodiče školních dětí, kteří s řeholnicemi komunikovali nejčastěji a příležitostně se jim svěřovali se svými radostmi i starostmi, což bezpochyby napomáhalo k tomu, že sestry nezůstávaly uzavřeny pouze do vlastního světa, ale byly pravidelně konfrontovány s realitou všedního života své doby. Nelze říci, že by školské sestry ke každému ze jmenovaných okruhů lidí přistupovaly všude stejným způsobem; každý institut i každý řeholní dům měl svá specifika i v tomto ohledu. Závisela jak na konkrétním složení komunity, tak na povaze a otevřenosti osob, s kterými její členky přicházely do kontaktu.

Vztahy s fundátory a zaměstnavateli

Nejpatrnější rozdíl byl nepochybně ve vztahu sester k fundátorům jimi spravovaných pedagogických zařízení, či spíše ve vztahu těchto fundátorů k sestram. Většinou šlo o příslušníky šlechtických rodů, z jejichž strany bylo založení dětské opatrovny nebo dívčí školy jakýmsi velkorysým gestem, které mělo v první řadě manifestovat široké veřejnosti dobrosrdečnost majitele panství, nehledě k tomu, že se tento způsob charitativní činnosti stal ve druhé polovině 19. století pro příslušníky nejvyšších společenských vrstev určitým bontonem a konkrétním vyjádřením křesťanské povinnosti lásky k bližnímu. Kromě smluv mezi zakladatelem ústavu a kongregací obsahují cenné informace o vztazích mezi řeholnicemi a vrchností i ně-

⁹⁶⁴ Srov. M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 26.

⁹⁶⁵ V kronice slavkovského domu je zaznamenána celá řada konfliktů, k nimž kvůli působení sester docházelo. AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*.

⁹⁶⁶ Viz níže v této kapitole.

⁹⁶⁷ Srov. M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 9-11, 21-24.

kteřé kroniky. O smlouvách bylo již výše pojednáno z hospodářského hlediska.⁹⁶⁸ Jejich znění je navenek celkem neutrální, ale mnohé informace lze vyčíst mezi řádky. Je možné vysledovat určitou otevřenost pánů z Herbersteinu ve Vlachově Březí, kteří striktně neomezovali počet placených pracovních sil a i jinak se snažili vyjít řeholnicím maximálně vstříc.⁹⁶⁹ Kněžna Vilemína z Auerspergu zase prokázala při stylizaci smlouvy pro nepomuckou opatrovnu praktického ženského ducha i velkou míru osobní zainteresovanosti na celé věci, která byla očiividně blízká jejímu srdci a dovolovala jí vžít se do role matky a ochránkyně chudých dětí na panství.⁹⁷⁰ Zatímco ostatní urození pánové a dámy většinou přenechávali realizaci zamýšleného plánu správě velkostatku a spokojovali se pouze se schvalováním a podepisováním potřebných dokumentů, kněžna Vilemína si sama obstarala veškeré informace ohledně dětských opatroven a na jejich základě sestavila i denní řád a program pro zdejší opatrovnu, který neopomíjel celou řadu podrobností.⁹⁷¹ Podobný postoj zaujala Carolina princezna Thurn-Taxisová k sirotčinci v Loučeni u Nymburka, který založila koncem roku 1913 a předala do správy školským sestrám svatého Františka. K celkem tradičnímu znění smlouvy je připojen seznam několika bodů, které sama sestavila a určila, aby byly každoročně ve výroční den otevření domu Nazaret předčítány shromážděným chovancům. Týkaly se především chování dětí, délky jejich pobytu v ústavu i případné možnosti návratu domů po uspořádání rodinných poměrů, o němž si vyhrazovala právo sama rozhodnout.⁹⁷² K filiálce v Loučeni nejsou žádné podrobnější zprávy k dispozici, takže je možné na základě tohoto dokumentu pouze vyslovit domněnku, že se princezna Carolina o sirotky v Nazaretu zajímala a dům častěji osobně navštěvovala. Jinou smlouvu, která se poněkud vymyká z průměru, uzavřel s notredamkami ohledně otevření opatrovny a pokračovací dívčí školy v Koutu na Šumavě říšský hrabě Filip ze Stadionu.⁹⁷³ Podobně jako v Nepomuku obsahuje text celou řadu praktických doplňků i zakladatelem nepochybně upřímně míněných velkorysých nabídek, které se však nikdy neuskutečnily, neboť fundátor zemřel několik měsíců po otevření škol a jeho manželka, hraběnka Marie, stará paní, s níž bylo těžké vycházet,⁹⁷⁴ nedodržela šestiletou výpovědní lhůtu uvede-

⁹⁶⁸ Viz kapitola II. 5.

⁹⁶⁹ Srov. AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch* II, s. 159.

⁹⁷⁰ Srov. *Tamtéž*, s. 1-14.

⁹⁷¹ *Tamtéž*.

⁹⁷² AKŠS OSF Praha-Břevnov, karton Smlouvy, *Koncept smlouvy o sirotčinci v Loučeni z prosince 1913* (přesný den na návrhu není uveden).

⁹⁷³ AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch* II, s. 265-267. Jednalo se o rodovou větev Stadion-Tannhausen.

⁹⁷⁴ Vyličení problémů a následného odchodu školských sester z Kouta je zakončeno poznámkou týkající se hraběnky Marie: „Je těžké vyhověti této dámě říšské hraběnce Marii Stadionové; může to být u ní chorobný stav.“ *Tamtéž*, *Pamětní kniha* III, s. 73.

nou ve smlouvě a činnost řeholního domu ukončila v době, kdy se působení sester v Koutu začalo slibně rozvíjet.⁹⁷⁵

Zcela v jiném duchu jsou psány smlouvy s knížaty ze Schwarzenbergu, jež se soustřeďují výlučně na věci hospodářského charakteru, které jsou v nich podrobně rozváděny a jasně specifikovány. Postoj schwarzenberských knížat k jimi vydržovaným pedagogickým zařízením se zdá být spíše úřední, určitý odstup je patrný nejen ze znění smluv a četných dopisů zachovaných v archivech velkostatků Český Krumlov a Hluboká,⁹⁷⁶ ale i ze zápisů sester v kronice krumlovské filiálky. Tento přístup byl pravděpodobně způsoben mimo jiné i rozlehlostí schwarzenberského panství a vysokým postavením tohoto rodu, který patřil k předním v zemi.

Smlouvy mezi kongregací a městskými obcemi (jedná se výlučně o sirotčince a opatrovny) se sice svým obsahem nijak neliší od smluv se šlechtou, vyznívají však poněkud jinak. Chybí zde ono postavení nadřazenosti toho, který se „určil shlédnout k potřebám prostého lidu a rozhodl se velkoryse založit dobročinný ústav“. Ze strany městského zastupitelstva nebylo založení opatrovny či sirotčince aktem milosrdenství, ale prostou nutností, která vyplynula z okolností a z postupujících společenských změn.⁹⁷⁷ Kongregace tak představovala do jisté míry rovného partnera, k němuž město zachovávalo respekt, neboť si bylo vědomo skutečnosti, že je pro ně nepostradatelný. Řeholní sestry tehdy totiž představovaly nejlevnější a zároveň spolehlivou pracovní sílu, již bylo ve své době velmi těžké adekvátně nahradit.⁹⁷⁸ Podobně též smlouvy řeholních institutů s dobročinným spolkem jsou z tohoto pohledu neutrální.⁹⁷⁹

Pro čtyři z působišť školských sester založených šlechtou jsou k dispozici též kroniky, které vztahy mezi fundátorem a řeholní komunitou v mnohém přibližují a zároveň opět ukazují, že situace místo od místa mohla velmi lišit. Ve třech případech šlo o notredamky, a sice v Českém Krumlově (panství Schwarzenbergů), Bechyni (panství Paarů) a Bělé nad Radbuzou (panství Koců z Dobrše), v jednom o školské františkanky (počátky opatrovny ve Slatiňanech,

⁹⁷⁵ Dle smlouvy směla být dána výpověď nejdříve půl roku před uplynutím prvního šestiletí, hraběnka ji však dala již 9. 12. 1908, tedy po šesti měsících působení školských sester v Koutu, a tak vedení kongregace sestry odvolalo hned začátkem ledna následujícího roku. *Tamtéž*.

⁹⁷⁶ SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká, kart. 33, dodatky; SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, nové oddělení, Hluboká, sign. 4 S/5; SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, nové oddělení, Český Krumlov, sign. 4 St/2.

⁹⁷⁷ Neznamená to, že by otevření opatroven na šlechtických panstvích nebylo potřebné, jde pouze o zdůraznění jiného přístupu zřizovatele.

⁹⁷⁸ To se týká především druhé poloviny 19. století a počátku 20. století. Po převratu roku 1918 se situace na mnoha místech změnila, jak je ukázáno později.

⁹⁷⁹ Např. Smlouva Kongregace Školských sester sv. Františka se spolkem Útulna slepých dívek z 20. 12. 1909 či se spolkem Margariteum z 9. 10. 1930 a smlouvy sester notredamek se spolkem Serafínské dílo lásky.

založené hraběnkou Ludvikou ze Stadionu, rozenou kněžnou Lobkovicovou). Ve všech kronikách byla vrchnost různým způsobem zmiňována a zápisy odrážely její přístup k založeným školám, k řeholnicím i k dětem.

Krumlovská kronika, ač nejrozsáhlejší, obsahuje těchto zmínek nejméně. Vedle zápisů o finančních záležitostech a opravách domu, v nichž se jméno knížete často objevovalo, zůstávaly projevy osobního zájmu vrchnosti ve srovnání s druhými dvěma kronikami dost omezené. V prvních letech, ještě za života staré kněžny Eleonory (zemřela 1873), dostávaly nejchudší žákyně ze zámku vánoční nadílku; zpravidla bylo ušito šest kompletních obleků, které se pak rozdělily mezi větší množství dětí, takže každé dostalo určitou část oděvu. Od roku 1872 převzal starost o vánoční dárky na dlouhá desetiletí dobročinný dámský spolek.⁹⁸⁰ Návštěvy knížecí rodiny ve škole byly událostí natolik vzácnou, že je nepravděpodobné, že by je kronikářka opomenula zaznamenat, i když zcela vyloučit se to nedá, neboť v některých letech jsou zápisy velmi stručné a ledabylé. Kněžna Eleonora osobně přišla nejméně dvakrát, v jejím případě je však možné, že všechny návštěvy nebyly zaznamenány. Kníže Adolf navštívil ústav při příležitosti otevření opatrovny v roce 1873, podruhé se pak o šest let později zúčastnil veřejné zkoušky na konci školního roku. Téhož roku 1879 uspořádaly žákyně na počest jeho osmdesátých narozenin besídku, ze zápisu v kronice však není zřejmé, jestli byl kníže této slavnosti osobně přítomen.⁹⁸¹ Do konce 19. století je pak už knížecí návštěva zmíněna pouze třikrát a po roce 1900 se stala úplnou vzácností.⁹⁸² Osobní návštěva školských sester na zámku byla také záležitostí zcela výjimečnou, kronika uvádí pouze stříbrnou svatbu knížete Johanna, kdy se sestry zúčastnily slavné bohoslužby v zámecké kapli, a oslavy jeho sedmdesátých narozenin roku 1930.⁹⁸³ Mimo to jsou stručně zaznamenána úmrtí v knížecí rodině, stejně jako účast učitelek i žákyň na pohřbech dvou ředitelů krumlovského panství.⁹⁸⁴ Z charakteru zápisů vyplývá určitý odstup šlechticů a nepříliš velká zainteresovanost na dění ve škole, která byla pouze jednou z mnoha záležitostí, jimž bylo třeba na rozlehlém panství věnovat pozornost. Zvýšený zájem zakladatelů v prvních letech existence ústavu je logický a

⁹⁸⁰ AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1872 an.

⁹⁸¹ *Tamtéž*, léta 1873 a 1879.

⁹⁸² Dvacátého osmého července 1881 byly veřejné zkoušky ve škole přítomny princezny Eleonora, Marie a Tereza ze Schwarzenbergu spolu s dvěma menšími bratry. Po jedenácti letech (1892) přišla princezna Tereza znovu, tentokrát s princem Karlem. Téhož roku navštívila ústav také kněžna Ida. Návštěva princezny Terezy je dále zmiňována k roku 1898, a poté roku 1906, kdy přišla již jako kněžna se čtyřmi malými princeznami. Tato návštěva se stala menší senzací, neboť vznešení hosté přijeli „*per automobil*“, jak kronikářka nezapomněla poznamenat. Naposledy se o přítomnosti člena knížecí rodiny hovoří v souvislosti s vánoční besídkou roku 1931, kdy mezi hosty byla též kněžna Hilda ze Schwarzenbergu v doprovodu kněžny Montjou z Hluboké. Srov. *Tamtéž*, zápisy pro uvedené roky.

⁹⁸³ *Tamtéž*, léta 1914 a 1930.

⁹⁸⁴ *Tamtéž*, léta 1868 a 1898.

pozorovatelný na všech uvedených filiálkách, s úmrtím fundátora a celé jeho generace pak více či méně ustával.

Jiná situace panovala v Bělé nad Radbuzou a především v Bechyni. Baroni Kocové z Dobrše nepatřili mezi vlivné velmože své doby a jejich život zůstal omezen na nevelké panství.⁹⁸⁵ Založení dětské opatrovny v Bělé bylo společným dílem Henrietty baronky Kocové a paní Kateřiny Wildové, manželky továrníka.⁹⁸⁶ Především paní Kateřina se v opatrovně doslova zhlédla a stala se její velkou podporovatelkou. Oslavy jejích jmenin 25. listopadu a jmenin jejího manžela Ferdinanda 29. května se staly na celou řadu let vítaným zpestřením programu dětí z opatrovny. Kromě toho přicházela baronka se svými dětmi i paní Wildová do školky každoročně při příležitosti vánoční nadílky a někdy i mikulášské besídky. Dárky dětem pak rozdávaly malé baronesy osobně. Pokud se nemohla baronka na vánoční slavnost dostavit, poslala předem dostatečný finanční obnos k jejímu uskutečnění. Podobně zasílala téměř každoročně i krabici velikonočních vajíček.⁹⁸⁷

Zcela výjimečný se zdá být vztah, který měli pánové z Paaru k opatrovně v Bechyni. Dosud žijící pamětnice vzpomínají, že rod Paarů byl sestřám velmi příznivě nakloněn, zápisy v kronice to pak jednoznačně potvrzují. Opatrovnu založila roku 1889 hraběnka Marie.⁹⁸⁸ Již úvodní zápis o příchodu školských sester do Bechyně naznačuje, že urozená dáma považovala založení předškolního zařízení za věc zcela osobní, kterou chtěla nejen financovat, ale i jinak se na ní všestranně podílet. *„V domě opatrovny samém očekávaly příchodu sester vysokorodá paní hraběnka, jasná paní kněžna Leopoldina z Paarů a obě komtesy Ida a Gabriela spolu se svou vychovatelkou Marií Riedlovou a srdečně sestry uvítaly, což na ně učinilo hluboký dojem. V domě bylo vše ve vzorném pořádku: vše čistě umyté, nádobí v kuchyni rozvěšené, lampy petrolejem naplněné, tři postele s bílými peřinami připravené, ve skříní prádlo urovnané, což vše zůstalo sestřám k užívání, jak naznačeno v inventáři, ano i psací náčiní bylo připravené, i dříví v každém pokoji urovnané. Toto vše a mnohé jiné okolnosti dosvědčovaly, že s radostí přijaty byly sestry na svém nastávajícím působišti. Ještě více: Slečna komorná paní hraběnky, Marie Pinková, připravila milé občerstvení pro sestry po dlouhé cestě... Na to doprovodila vysokorodá paní hraběnka sestry do chrámu, ... ukázala jim všechny místnosti opatrovny a odevzdala ve správu.“*⁹⁸⁹ Následuje popis svěcení domu, na němž byla přítomna celá

⁹⁸⁵ Kocové z Dobrše – viz Jan HALADA, *Lexikon české šlechty*, Praha 1999, s. 272-273.

⁹⁸⁶ Obě dámy společně uložily roku 1909 nadační kapitál, z něhož měl být ústav vydržován (50 000 korun od baronky a 10 000 korun od Kateřiny Wildové). Srov. AKŠS Auerbach, *Weissensulzer Hauschronik*, rok 1909.

⁹⁸⁷ *Tamtéž*, rok 1909 an.

⁹⁸⁸ Pánové z Paaru – viz J. HALADA, *Lexikon.*, s. 404-405.

⁹⁸⁹ AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*, rok 1889.

knížecí rodina. Vrchnost přijížděla do Bechyně vždy začátkem října a pobývala zde do Vánoc, někdy až do ledna, jak kronikářka neopomíjela téměř nikdy poznamenat. Během tohoto pobytu navštěvovala hraběnka Marie opatrovnu denně, někdy s kněžnou nebo se svými hosty, a to nejen první rok, ale i všechna následující léta až do své smrti roku 1913. Pobyt mezi dětmi ji zřejmě příjemně rozptyloval, měla k nim osobní vztah, pravděpodobně je znala i jmény a děti byly na její přítomnost zvyklé. Vánoční nadílka, na níž přispívala hraběnka i město, se rovněž pravidelně odehrávala za účasti knížecí rodiny, stejně tak dostávaly děti od vrchnosti dárky na svátek svatého Karla Boromejského⁹⁹⁰ a na Mikuláše.⁹⁹¹

Otevřenost šlechtické rodiny vůči školským sestrám a dětem v opatrovně dostoupila vrcholu po narození hraběte Alfonse roku 1903, i když se dá předpokládat, že vše bylo ovlivněno předcházející rodinnou tragédií a z ní vyplývajícím způsobem výchovy malého hraběte v převážně ženském prostředí.⁹⁹² Alfons navštěvoval opatrovnu spolu se svou matkou Eleonorou a hraběnkou Marií již jako roční batole a hrál si s dětmi, které jej ochotně přijaly do svého středu. Když dorostl do věku ostatních dětí ve školce, zapojil se do jejich činnosti natolik, že dvakrát vystupoval na veřejném vánočním představení - roku 1906 představoval ve hře *Mlsný Dismas* andělíčka u jesliček a o rok později hrál Ježíška v *Odměně dobrosrdečnosti*. O tomto druhém vystoupení píše kronika: „*Mluvil hezky česky ku podivu všech přítomných. Po hře byl obdarován jako druhé dítě, z čehož měl zvláštní radost.*“⁹⁹³ Alfons se s dětmi zúčastnil také výletu na závěr školního roku 1908/1909, který skončil pohoštěním v zámecké zahradě. Po zakoupení houpacího koníka do opatrovny bylo jeho privilegiem, že se směl pohoupat jako první.⁹⁹⁴ Desáté narozeniny mladého hraběte oslavily děti „*veselým vojenským cvičením a na jeho počest bylo 3x vystřeleno*“.⁹⁹⁵ Líčení těchto scén zní téměř pohádkově. Je možné uvažovat o tom, do jaké míry bylo toto všechno gestem pro lid a do jaké míry šlo o přirozené chování ze strany urozené rodiny. Okolnosti nasvědčují spíše tomu, že zapojení malého Alfonse mezi chudé vrstevníky bylo ze strany jeho rodiny (tvořené ovšem výlučně ženami) přirozeným a nestrojeným aktem. Hraběnka Marie i kněžna Eleonora dobře znaly prostředí opatrovny, věděly, co všechno se tam děti naučí, a z četných návštěv pravděpodobně vyzorovaly,

⁹⁹⁰ V tento den slavil jmeniny hrabě Karel z Paaru, majitel panství (zemřel v červenci 1897).

⁹⁹¹ Srov. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*, rok 1889 an.

⁹⁹² Roku 1903 zemřel několikaměsíční princ Karel a krátce nato i jeho otec hrabě Alfons. Kněžně Eleonoře (rozené Windischgrätzové) se potom jako pohrobek narodil syn Alfons. *Tamtéž*, rok 1903. Byl to týž Alfons Paar, který roku 1930 prodal Kongregaci Školských sester de Notre Dame za výhodných podmínek zámek v Kardašově Řečici.

⁹⁹³ *Tamtéž*, rok 1907.

⁹⁹⁴ *Tamtéž*, léta 1909 a 1911.

⁹⁹⁵ *Tamtéž*, rok 1913.

jak důležité je pro děti pohybovat se v kolektivu vrstevníků. Již z předchozích zmínek je zřejmé, že si na svém společenském postavení nezakládaly natolik, že by se stranily přímé komunikace s příslušníky nižších vrstev, proto neměly důvod, proč by svého potomka do činnosti opatrovny částečně nezapojily. Také hrabě Alfons z pozice tříletého dítěte bezesporu neváhal při volbě mezi osamělou hrou pod dozorem matky či chůvy a pobytem v opatrovně. V účasti na veřejných vystoupeních při vánočních hrách je sice možné spatřovat určitou teatralnost, ale na druhou stranu nacvičování divadla tvořilo po celý podzim, kdy byla vrchnost v Bechyni přítomna, hlavní náplň programu opatrovny a vysvětlete malému dítěti, že se může jenom dívat, jak ostatní nacvičují, protože by se nehodilo k jeho společenskému postavení, aby s nimi také vystupovalo...⁹⁹⁶

Velmi specifický byl vztah hraběnky Ludviky Stadionové k sestřám Zahálkovým a první generaci českých školských františkánek ve Slatiňanech. Zdejší opatrovna i celá rodící se kongregace se staly její „srdeční záležitostí“, což je zřetelné již z popisu slavnosti svčení opatrovny: „14. června byl domek vysvěcen: K větší cti a slávě Boží, k dobru dítek a k uctění památky zesnulého chotě Jasně paní zakladatelky – Jeho Osvícenosti pana Eduarda hraběte ze Stadionů, jehož jmeniny na ten den připadly. Obraz urozeného pána visel jednoduše ozdoben nad vchodem. Pod ním byl nápis: *Dies kehre Werk, dass Dir geweiht, es kröne Dich in Ewigkeit! Vysvěcení vykonal ve vsí tichosti vsdp. vikář Antonín Schreiber, oblečen jsa v pluviál, za přítomnosti tří ctih. sester Zahálkových a urozené paní hraběnky.*“⁹⁹⁷ V prvních letech přiváděla hraběnka do opatrovny všechny své urozené návštěvy, takže kronika každoročně vypočítává dlouhý seznam.⁹⁹⁸ Svými názory a přáními velkou měrou ovlivňovala vývoj vznikajícího společenství a sestry na ni velmi daly. Hned v roce 1890, tedy dva roky po příchodu sester Zahálkových do Slatiňan, došlo mezi oběma stranami k jistým nesrovnalostem, neboť sestry se rozhodly postavit ve Slatiňanech mateřinec, přijímat dorost a rozšiřovat činnost a hraběnka se obávala, aby se nezadlužily a nechtěly po ní větší finanční podporu. Retro-

⁹⁹⁶ O tom, že pozdější kníže Alfons Paar nelitoval chvil strávených mezi chudšími vrstevníky, svědčí to, že o několik desítek let později navštěvovala stejným způsobem opatrovnu i jeho dcerka Eleonora, která roku 1940 také spoluúčinkovala při vánoční besídce. *Tamtéž*, rok 1940.

⁹⁹⁷ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 6.

⁹⁹⁸ Jako příklad je zde uveden rok 1889, tedy rok po založení opatrovny: „20. 5. kanonická vizitace – vsdp. Antonín Honika, konsitoriální rada a vikář v Žumberku; 3. 6. princ Vincenc Auersperg, Marie hraběnka Harrach-Taxisová, Ernest Harrach, Terezie kněžna Fürstenberková; 17. 6. Terezie hraběnka Schönbornová s dětmi Zdeňkou a Adalbertou, Kristina hraběnka Schönbornová, Marketa a Marie hraběnky Harrachovy, kněžna Františka Lobkovicová; 21. 6. Oberst hrabě Hübnér s chotí rozenou hraběnkou Palfy; 28. 6. Anna hraběnka Fünfkirchen; 5. 7. František kníže Auersperg s chotí a princeznami Kristinou a Marií; 26. 8. 1889 ve farním chrámu obláčka tři kandidátek, přítomna „naše paní hraběnka“ a hraběnky Anna, Markéta a Marie Harrachovy; 11. 9. Anna hraběnka Harrachová; 1. 12. Julie hraběnka Hübnérová, rozená hraběnka Palfy, s dcerou komtesou Melanií, kněžna Auersperg Colorado-Man.“ *Tamtéž*, s. 10-11.

spektivně psaná kongregační kronika k tomu poznamenala: „Z této okolnosti vyvinul se nepříznivý poměr mezi ní a sestrami, takže počala litovati, že svěřila vedení opatrovny jim a ne raději sestřím de Notre Dame. Naštěstí obrátila se svými obavami na nejd. biskupa Haise, který výrokem: *Mají-li sestry existovat, musejí stavět.,* zažehnal tento neblahý poměr.“⁹⁹⁹ Poté hraběnka žádala ve Vídni o podporu na stavbu pro sestry ze státní dobročinné loterie, žádost však byla zamítnuta.¹⁰⁰⁰ Ještě ve stejném roce po řeholnicích v jednom z dopisů, v němž řešila i různé záležitosti finančního rázu, žádala, aby se profilyovaly nejen jako školské sestry, ale též jako ošetřovatelky nemocných,¹⁰⁰¹ k čemuž také došlo a hned během devadesátých let poslala představená některé kandidátky na praxi do nemocnice.¹⁰⁰² Pozdější směřování školských františkánek ke zdravotnické péči bylo ve srovnání s ostatními dvěma kongregacemi mnohem výraznější a je pravděpodobné, že přání hraběnky ze Stadionu v tom sehrálo nezanedbatelnou roli.

Její vztah k dětem v opatrovně poněkud připomíná hraběnku Marii z Paaru v Bechyni. v kongregační kronice školských františkánek se nachází opis bližší neurčeného „*starého kongregačního záznamu v Slatiňanech*“, který o něm vypovídá: „*S podivuhodnou láskou je zaujata vznešená tato dáma o svůj ústav. Po šest měsíců, kdy dlívá v Slatiňanech, navštěvuje skoro každý den svoje miláčky, berouc vřelou účast na veškerém jejich zaměstnání. S každým, i tím nejchudším dítětem vesele rozpráví, hladí je, ano ve své blahosklonnosti i okouší jejich svačinky, když jí je nabídnou. Každé dítě musí míti v zahradě své nádobičko, aby se necítilo zkráceným, a proto přiváží jim vysoce urozená paní zakladatelka vždy nové zásoby. Třikrát do roka vystrojuje jim svačinku, sestávající z kávy a pečiva: 8. května v den jejich narozenin a 25. srpna v den jejich jmenin se koná tato malá hostina pod širým nebem. Věru, dojemný bývá to pohled na vznešenou dámu, jak v kuchyňské zástěře sama obsluhuje všechny děti a poděluje je dárky. Ke konci hrává jim na malé varhánky, při čemž si tyto vesele hopkají. Pořádá s nimi i výlet do blízkého knížecího parku. Rozumí se samo sebou, že malí výletníci nevycházejí než důkladně vyzbrojeni třešněmi a jinými pamlsky. Nejslavnější však bývá výroční den založení opatrovny, totiž 2. prosinec.¹⁰⁰³ Tu se konává zároveň již slavnost vánočního stromku. Každé dítě dostává od Ježíška nadílku: jablíčka, ořechy, švestky a jiné dárky, mimo to každé*

⁹⁹⁹ *Tamtéž*, s. 12-13.

¹⁰⁰⁰ Tato roztržka našla odezvu i v řadách duchovenstva - sestřím byla vytýkána neskromnost a razeno, aby „*seděly v malém a nevalovaly na sebe zbytečné starosti*“. *Tamtéž*. O rok později však hraběnka zařídila věcnou loterii na podporu stavby mateřince, prodalo se 4 000 losů a bylo vybráno 3 400 zlatých. *Tamtéž*, s. 19.

¹⁰⁰¹ *Tamtéž*, s. 14.

¹⁰⁰² Například sestra Johanna Krellerová byla v kandidatuře (roku 1895) „*poslána do Všeobecné nemocnice, aby se naučila zacházet s nemocnými*“. AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester* I, č. 18.

¹⁰⁰³ Opatrovna byla založena při příležitosti čtyřicátého výročí vlády císaře Františka Josefa I.

*nějakou část oděvu, chudé celý oblek. Jaká tu bývá mezi nimi radost a jaké těšení! Běda, jak by se někdo opovážil pomazat někomu šat od dobré paní hraběnky! Proto také rády prozpěvují: Naše školka milá jest, naše nebinko, rády sem chodíme, ó paní hraběnko! I o náhle ochuravělé děti je s dostatek postaráno, neboť domácí lékárníčka, dar to jasné paní zakladatelky, poskytuje dostatečných prostředků pro nejobyčejnější případy...*¹⁰⁰⁴

V květnu 1892 šla hraběnka za biřmovací kmotru dvěma řeholním kandidátkám Marii Krutinové a Marii Hnátové¹⁰⁰⁵ a rovněž se stalo tradicí, že každoročně při obřadech obláčky osobně vodívala nevěsty k oltáři.¹⁰⁰⁶ V době své nepřítomnosti ve Slatiňanech zasílala sestřám řadu dopisů. Všechny byly psány německy¹⁰⁰⁷ a vyjadřovaly se i k různým vnitřním záležitostem řeholního společenství, k problematickým sestřám apod. Je z nich zřetelně poznat, že hraběnka Ludvika byla dobře seznámena s každodenním životem slatiňanské kongregace, viděla řeholnicím „pod pokličku“ podstatně více než bývalo tehdy obvyklé a do značné míry se stylizovala do role jejich starostlivé matky. Poslední léta jejího života tak zůstala pevně spojená s osudy nové kongregace. Poté, co vyčerpala své možnosti přímé finanční podpory, snažila se podporovat zájmy institutu alespoň svým vlivem a přímluvou na příslušných místech. Horečná stavební aktivita Matky Hyacinty Zahálkové ji však vyčerpávala. Třicátého prvního srpna 1907, necelé dva měsíce před svou smrtí, psala sestřám, že příští měsíc přijede do Slatiňan, a mimo jiné si v dopise neodpustila povzdech: „*Oh, ich bitte Euch, gründet nichts mehr – solange ich lebe!*“¹⁰⁰⁸ Již patnáct let před smrtí odkázala slatiňanskému mateřinci své srdce, které mělo být uloženo ve zvláštním výklenku v blízkosti oltáře v konventní kapli, jako připomínka toho, že toto srdce pro kongregaci vřele bilo. Hraběnka zemřela 12. října 1907, byla pohřbena v rodinné hrobce hrabat ze Stadionů v Koutu na Šumavě, ale schránku s jejím srdcem si sestry Hyacinta a Jakoba Zahálkovy odvezly do Slatiňan.¹⁰⁰⁹

Školské františkánky ve Slatiňanech měly ještě jednu mecenášku, kněžnu Vilemínu z Auerspergu, o které již byla řeč v souvislosti s opatrovnou v Nepomuku spravovanou notre-

¹⁰⁰⁴ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 20-21.

¹⁰⁰⁵ *Tamtéž*, s. 24.

¹⁰⁰⁶ Tento zvyk je v některých letech opakovaně uváděn a v roce 1898 je v kronice tato poznámka: „*Znovu se připomíná, že téměř při každé obláčce prokázala nám paní hraběnka Stadionová tu čest, že vedla jako duchovní matka nevěsty k oltáři, odňala jim světské roucho a podala řeholní. Pokaždé obdarovala všechny nevěsty duchovními knihami...*“ *Tamtéž*, s. 52.

¹⁰⁰⁷ Jazyková otázka je v tomto vztahu také velmi zajímavá. Hraběnka Ludvika musela určitě dobře ovládat češtinu, jinak by se nebyla schopna dorozumět s dětmi v opatrovně; jí založená a podporovaná opatrovna byla česká, stejně i pozdější slatiňanský penzionát, ale pokud hrály chovanky na její počest nějaké divadlo, bývalo německé, např. hra *Die zweite Mutter* roku 1904.

¹⁰⁰⁸ „*Prosim Vás, už nic nezakládejte – dokud jsem naživu!*“ *Tamtéž*, s. 102.

¹⁰⁰⁹ *Stoletá cesta*, s. 39-40. V roce 1910 byl na žádost rodiny Stadionů výklenek se srdcem v kapli mateřince zazděn a zůstalo ponecháno jen malé skleněné okénko, které si je možné dodnes prohlédnout v sakristii slatiňanské kaple.

damkami. Ta založila na začátku roku 1889 ve Slatiňanech šici školu¹⁰¹⁰ a stala se rovněž příznivkyní a častou návštěvnicí zdejší řeholní komunity. Když začátkem července 1907 zemřela dvaadvacetiletá dcera knížete z Auerspergu Charlotta, „*Velebná Matka spěchala do zámku kondolovati, a pak až do převezení v Pánu zesnulé do Žleb střídaly se sestry po dvou u její mrtvolky a modlily se. Převozu jejího se účastnila Vel. Matka s několika sestrami a chovanky bíle oděné. Koncem měsíce zaslal kníže pán kongregaci 200 K jako vzpomínku na zesnulou princeznu.*“¹⁰¹¹ O dva roky později zemřela 1. října i kněžna Vilemína a sestry se na žádost knížete střídaly po dvou u jejího mrtvého těla až do pohřbu 4. října, kterého se zúčastnily kromě řeholnic i chovanky.¹⁰¹²

Chudé školské sestry v rakouském (i pruském) Slezsku byly více než na šlechtické zřizovatele¹⁰¹³ zvyklé na vrchnost církevní. Vratislavský biskup Heinrich Foerster, který byl zakladatelem školy v Javorníku na Jánském vrchu i filiálky ve Zlatých Horách a obě působišťe finančně zajišťoval jak příležitostnými peněžitými dary, tak postupným navyšováním nadačního kapitálu v souvislosti s rozšiřováním školských zařízení, byl s oběma komunitami v pravidelném osobním kontaktu. Od roku 1868 slavily sestry pravidelně v jeho přítomnosti výročí biskupského svěcení a k této příležitosti nacvičovaly s dětmi bohatý kulturní program. V letech kulturního boje sídlil slezský episkop trvale ve svém letním sídle na Jánském vrchu, takže se kontakty s řeholnicemi i školními dětmi ještě zintenzivnily.¹⁰¹⁴ Po jeho smrti roku 1881 pokračoval v podobném duchu nový biskup Robert Herzog. Jeho nástupce kardinál Georg Kopp sídlil již opět ve Vratislavi, přesto školy rovněž čas od času navštěvoval¹⁰¹⁵ a hojně dotoval, stejně jako další biskup Adolf Bertram, jehož sestry poprvé pohostily v javornickém domě 4. ledna 1915, tedy poměrně krátce po uvedení do úřadu.¹⁰¹⁶ Kardinál Bertram rovněž vystupoval v zájmu sester ve snaze o další udržení škol v neklidných dvacátých letech, ovšem

¹⁰¹⁰ Kněžna určila roční subvenci pro vydržování šici školy 600 zlatých, ale protože to nestačilo, přidal její manžel, kníže František Josef Auersperg, dalších 200 zlatých. Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 9.

¹⁰¹¹ *Tamtéž*, s. 100.

¹⁰¹² *Tamtéž*, s. 114.

¹⁰¹³ Jedinou „pronajatou šlechtickou filiálkou“ pozdější československé provincie chudých školských sester byla škola v Karviné, jejímž vydržovatelem byl hrabě Heinrich Larisch-Mönnich. Pro toto působišťe je dochováno jen málo pramenů, které neumožňují zjistit nic bližšího o kontaktech mezi hrabětem a řeholní komunitou. Srov. M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 18-19.

¹⁰¹⁴ *Tamtéž*, s. 13.

¹⁰¹⁵ Kardinál Kopp se roku 1893 účastnil konference odborníků v javornickém klášteře, kteří řešili možnosti dalšího rozšíření školy, roku 1895 zde provázal slezského zemského prezidenta hraběte Katanhofena s manželkou a o rok později vysvětil novou školní budovu. O osm let později předsedal slavnostní bohoslužbě, po níž byl dlouholetý javornické představené sestře Vincentii udělen zlatý záslužný kříž Františka Josefa I. Roku 1912 se sestry zúčastnily velké oslavy padesátiletého kněžského jubilea a pětadvacetiletého jubilea biskupské služby. O dva roky později, 4. 3. 1914, kardinál Kopp zemřel. *Tamtéž*, s. 13-14.

¹⁰¹⁶ Kardinál Bertram navštěvoval javornickou komunitu pravidelně v červenci nebo srpnu, když pobýval na svém letním sídle. *Tamtéž*, s. 15 a 46.

autorita zahraničního biskupa v tehdejší protikatolicky naladěném Československu nebyla nijak vysoká, a tak ne vždy se svou intervencí uspěl.¹⁰¹⁷

Situace v řeholních domech, které patřily přímo kongregacím, byla v tomto směru poněkud jiná, ale i zde se čas od času našly osoby, jež měly na založení filiálky velký podíl a mohly být do značné míry považovány za spoluzakladatele.¹⁰¹⁸ Po vymření první generace, jež pamatovala zakládání domu, se téměř vždy objevili noví příznivci a dobrodinci, takže každá komunita měla stálý okruh podporovatelů, nejčastěji z řad duchovenstva či starších „zbožných duší“, většinou svobodných a vdovců nebo vdov, kteří chtěli ze svých prostředků přispívat na dobrý účel. Tito lidé buď osobně sestry navštěvovali, nebo se alespoň účastnili veřejných školních akcí, našli se však i přispěvatelé ze vzdálenějších míst, kteří finanční obnosy posílali poštou.

Vztahy s úřady

Spolupráce a dobré vztahy s místními úřady byly vzhledem ke školské činnosti všech tří kongregací velmi žádoucí. Každé pedagogické zařízení spadalo pod pravidelnou kontrolu příslušné okresní školní rady a zprávy o inspekcích obsahují všechny dochované školní kroniky, případně i kroniky řeholních domů, neboť na malých filiálkách školní kroniky zvláště vedeny často nebývaly. Okresní školní inspektoři navštěvovali kongregační školy i opatrovny až na výjimky každoročně, pokud se v jednom místě nacházelo větší množství tříd, přicházeli na etapy, někdy až třikrát v různých obdobích školního roku.¹⁰¹⁹ Problémy s inspekcemi kvůli kvalitě výuky školské sestry příliš často neměly, naopak bývaly spíše chváleny, v dobách vyhrocených protikatolických nálad (první léta po říjnovém převratu 1918, období Protektorátu Čechy a Morava, resp. Třetí říše u sudetských filiálek, poválečné tříletí) však představovala každá kontrola potenciální hrozbu a vzbuzovala obavy z různých těžko splnitelných požadavků, případně i z úplného zrušení školy.¹⁰²⁰ Někdy byly po návštěvě inspektora provedeny určité změny, například rozdělení dvojtřídní školy v Českém Krumlově na trojtřídní kvůli vel-

¹⁰¹⁷ Například jeho snaha zamezit koedukaci veřejných javornických škol, která byla nakonec provedena a kongregační dívčí škola mohla nadále působit již jen jako soukromá. *Tamtéž*, s. 46.

¹⁰¹⁸ Například vztah Msgre. Antonína Skočkopoleho k domu U sv. Josefa v Českých Budějovicích. Viz D. JAK-ŠIČOVÁ, *Pod ochranou svatého Josefa*, s. 92-93.

¹⁰¹⁹ Srov. SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Kronika*; AKŠS Horažďovice, *Kronika české dívčí měšťanské školy v Horažďovicích*, 1904-1949, nesign.; AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika chrudimského pedagogia*, 1894-1940, nesign.; AKCHŠS Slavkov, *Kronika konventu chudých školských sester v Bílé Vodě, 1876-1920*, nesign.; *Tamtéž*, *Kronika klášterní obecné školy ve Slavkově*, 1884-1940, nesign. (a další).

¹⁰²⁰ Podrobnější zpracování tohoto tématu není součástí disertační práce.

kému počtu dětí,¹⁰²¹ přeměna opatrovny v Klatovech na mateřskou školu¹⁰²² či zavedení češtiny do slavkovské industriální školy.¹⁰²³ Ve Slavkově mívaly sestry starosti s inspekcí poněkud větší než jinde, neboť ne vždy bylo v jejich silách zajistit dostatek jazykově vybavených a kvalifikovaných učitelských sil pro obecnou a především pro měšťanskou školu. Kvůli trvalému napětí, které ve městě ohledně klášterních škol panovalo a čas od času vyústilo v otevřenější konflikt, byla tato skutečnost pro řeholnice ještě nepříjemnější, neboť kontrola často nebyla ochotna zamhouřit oči téměř nad ničím, i když na jiných místech kronikářka zároveň zaznamenala i dobře míněné rady inspektorů.¹⁰²⁴

Při celkovém pohledu, vycházejícím ze znalosti pramenů vypovídajících o činnosti tří společností však vyplyne, že kongregační školy byly (odhlédnuto od téměř všudypřítomných nářeků jejich ideologických odpůrců) objektivně hodnoceny pozitivně, někdy i velmi pozitivně, a to jak kvalita výuky, tak i prostředí školních budov, které se na některých působištích dost odlišovalo od soudobých škol veřejných. Příkladem může být řada článků, které vyšly v *Budivoji* o školách U sv. Josefa. „...Školní lavice jsou velmi vhodně zřízeny; svrchní prkno jest mnohem širší nežli obyčejně bývá, předek vyčnívá nad plochu, aby dívky při psaní nepomazaly oděvu dívek před nimi sedících... Školní tabule a sedadlo pro učitelku také jsou zřízeny na způsob nový, jak nám praveno, na způsob švýcarský; zde ani ve vůkolí jsme nic podobného neviděli. Na chodbách a ve světnicích mile dojmá vzorná čistota. Schody jsou pohodlné a v domě ani nejmenší stopy zápachu, který obyčejně ve školách, zvláště ve zdejších městských, už při prvním vkročení žene útokem na čichové nervy navštěvovatele.“¹⁰²⁵ Více než o třicet let později vyšel v souvislosti s blížícím se zápisem na nový školní rok článek uvádějící přehled všech pedagogických zařízení v ústavu U sv. Josefa, v němž se mimo jiné píše: „Školní budova ‚u sv. Josefa‘ jest bez odporu nejpěknější v celém městě; v předu městské sady

¹⁰²¹ Srov. AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1904.

¹⁰²² Srov. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika filiálky klatovské*, rok 1931.

¹⁰²³ „Pan inspektor byl překvapen dobrými vyučovacími výsledky u našich školních dětí. Žádal jen, aby se sestry zdokonalovaly v českém jazyce. Též se mělo mluvit v industriální škole česky, ne jen německy.“ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, rok 1885.

¹⁰²⁴ „Pan inspektor také radil, abychom se ucházely u ministerstva o povolení pro s. Motalovou, aby vyučovala na obecné škole.“ „Obrátily jsme se na všechny možné strany o výpomoc učitelkou, avšak marně; jeden pensionovaný učitel by byl ochoten převzít odb. učivo v měšťanské škole. Převzal 15 hodin týdně. Jeho práce byla uspokojivá... Brzy se však ukázala mračna na obloze měšťanské školy. Okr. školní rada žádala o propuštění pana učitele Surmy – důvod: Cesta z Hulína do Slavkova vyčerpává síly tak, že nemůže dosti čerstvě vystoupiti před žactvo... Okr. školní rada neuznala učitelku Tomkovou způsobilou pro vyučování na měšťanské škole. 11. prosince přišel na inspekci pan inspektor Mrázek. Poradil, aby se poslala žádost na ministerstvo o povolení zastupování. Žádost však nebyla přijata a nám vrácena s podotknutím: uč. Tomková musí ihned z měšťanské školy. Dozvěděly jsme se, že pan inspektor a školní rada mají v úmyslu naši školu likvidovat.“ Tamtéž, léta 1916, 1922-1923.

¹⁰²⁵ *Svěcení a slavné otevření české školy pro dívky*, Budivoj ze dne 30. 11. 1871.

a s druhé strany zahrady sousedních a protilehlých domů poskytují hojného zdravého vzduchu; školní světnice vyhovují všem zákonným předpisům.¹⁰²⁶ Pedagogické výkony školských sester českobudějovický denní tisk také vícekrát ocenil, pro ilustraci jsou uvedeny pouze dva krátké úryvky, neboť většina článků je psána v podobném duchu: „Zkouška z hudby na ústavě ,u sv. Josefa‘ odbývaná ve středu dne 8. července, dosvědčila na nov, že ctih. Školské sestry bez okázalosti a hluku pěstují rovně tak svědomitě umění jako literní vyučování, a to se zdarem všeobecně uznávaným... Odbývaná zkouška z hudby mohla by se dobře pojmenovati akademii plně zdařilou... A při tom rychlém střídání 26 čísel úplný klid u dirigujících ctih. Sester neméně nežli u žákyň přerušován byl jen pochvalou obecenstva, v němžto se i hlasy ozývaly, že ,u sv. Josefa‘ jest chvalného uznání hodná hudební škola pro dívky...“¹⁰²⁷ Podobně vylíčil jiný článek v následujícím roce vysokou úroveň výstavy ručních prací, kterou zakončil slovy: „Bez okázalosti a hluku pracuje ústav zasloužilých Školských Sester o všestranném vzdělání našich dívek. Vřelé díky, jež tu na výstavě mnohé dámy, obzvláště matky, vzdávaly skromným řeholnicím, byly těmto dojista milou odměnou za svědomitou péčí a práci jejich.“¹⁰²⁸ Kronikářky tedy zřejmě nijak nepřeháněly, když ve většině případů psaly, že „pan inspektor vyslovil sestrám svou naprostou spokojenost“.¹⁰²⁹ V Krnově zase okresní inspektor Maximilián Czapke po prohlídce všech kongregačních škol v červnu 1936 konstatoval, že „škola se nachází na vysoké úrovni současnosti“.¹⁰³⁰ Na vinohradském gymnáziu probíhaly maturitní zkoušky v roce 1921 „za předsednictví obávaného pana zemského inspektora Franty. Bohudík, měly dobrý výsledek.“¹⁰³¹

Někteří inspektoři se (především v menších domech) postupem času stali spíše starými známými a vítanými hosty než obávanými úředníky. Kronikářka v Bělé vylíčila návštěvu inspektora v únoru 1922 v den, kdy byly z důvodu četných nemocí v opatrovně přítomny pouze čtyři děti. Ze „Schulinspektion“ se tak stala „Kücheninspektion“ a pan inspektor skončil v kuchyni u kávy.¹⁰³² Tento inspektor přišel do místní opatrovny celkem osmnáctkrát a při své poslední návštěvě před odchodem do penze se s řeholnicemi srdečně rozloučil.¹⁰³³ Nových inspektorů se však sestry obávaly, jak svědčí stejná kronika hned následujícího roku: „Vom

¹⁰²⁶ Na dívčím ústavě Školských Sester d. N. D. „u sv. Josefa“ v Č. Budějovicích, Budivoj ze dne 19. 8. 1904.

¹⁰²⁷ Zkouška z hudby na ústavě „u sv. Josefa“, Budivoj ze dne 10. 7. 1903.

¹⁰²⁸ Výstava ručních prací ženských na ústavě Školských Sester u sv. Josefa, Budivoj ze dne 12. 7. 1904.

¹⁰²⁹ Tato či podobná formulace se často objevuje v mnohých ze zde citovaných kronik sester notredamek.

¹⁰³⁰ AKCHŠS Slavkov, Klášterní kronika filiálky Krnov, rok 1936.

¹⁰³¹ AKŠS OSF Řím, Kronika Kongregace I, s. 214-215.

¹⁰³² AKŠS Auerbach, Weissensulzer Hauschronik, rok 1922.

¹⁰³³ Tamtéž, rok 1926.

*neuen Schulinspektor Franz Salzer blieb der Kindergarten von der Inspektion verschont.*¹⁰³⁴ Když se inspekce nedostavila ani v příštím školním roce, vyjádřila sestra Admirabilis, pisatelka kroniky, už jisté znepokojení nad tím, že inspektor je i tento rok přehlédl.¹⁰³⁵ Teprve po jeho první návštěvě o rok později, která proběhla rychle a bez problémů, se sestry uklidnily a od té doby se nový inspektor stal opět vítaným hostem. Podobná situace jako v Bělé panovala i v řadě jiných domů sester notredamek i druhých dvou kongregací. Kronika slavkovské obecné školy k roku 1932 poznamenává, že „*pan inspektor se loučil, jakoby tu byl naposledy*“.¹⁰³⁶ Někde občas navštívili páni inspektoři i divadelní představení školních dětí nebo výstavu ručních prací. Na základě inspekčních zpráv byla sestrám v řadě působišť udělena pochvalná uznání okresní školní rady.¹⁰³⁷

Kromě školních úřadů komunikovaly řeholnice také s obecním či městským zastupitelstvem, jehož přístup ke kongregačním školám se lišil nejen místo od místa, ale především se všude proměňoval v souvislosti s událostmi ve státě. V dobách habsburské monarchie neměly sestry na některých místech téměř žádné problémy. Starostové i jiní významní zástupci obcí se zúčastňovali slavnostního otevření nového řeholního domu, případně i svěcení kaple, navštěvovali divadelní představení, školní akademie, veřejné zkoušky i výstavy ručních prací¹⁰³⁸ a snažili se vyjít školským sestrám vstříc, často již z toho důvodu, že obec v té době neměla žádné konkurenční pedagogické zařízení, a tak byla veškerá pozornost věnována škole církevní. Ještě lepší to v tomto ohledu měly vychovatelky působící v městských sirotčincích, neboť městská rada byla jejich zaměstnavatelem a udržení dobrých vztahů zůstávalo v jejím vlastním zájmu.¹⁰³⁹

Podle studovaných pramenů kongregací sester notredamek a školských františkánek se zdá, že negativní projevy ze strany úřadů zůstávaly před rokem 1918 spíše ojedinělé. K několika konfliktním situacím, které měly odezvu i v tisku, došlo v Českých Budějovicích.

¹⁰³⁴ *Od návštěvy nového školního inspektora Franze Salzera zůstala školka uchráněna.* „*Tamtéž*, rok 1927.

¹⁰³⁵ Srov. *Tamtéž*, rok 1928.

¹⁰³⁶ AKCHŠS Slavkov, *Kronika klášterní obecné školy ve Slavkově*, školní rok 1931/1932.

¹⁰³⁷ Např. Bechyně (1902), Sušice (1905), Horažďovice – německý učitelský sbor (1907), Český Krumlov - uznání za pořádek a čistotu ve škole (1893). AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha* III, s. 329; AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1893.

¹⁰³⁸ Například v Klatovech navštívil výstavu ručních prací několikrát za sebou c. k. okresní hejtman, v Bechyni navštívil starosta osobně děti v opatrovně a město po celou řadu let přispívalo 5 zlatých, později 10 korun na vánoční stromek pro opatrovnu. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika filiálky klatovské*; *Tamtéž*, *Kronika bechyňské filiálky*. U chudých školských sester v Krnově se okresní hejtman zase často účastnil oslavy konce školního roku. AKCHŠS Slavkov, *Klášterní kronika filiálky Krnov*, léta 1893, 1894, 1896, 1900, 1907.

¹⁰³⁹ O tom, že školské sestry byly na těchto místech skutečně považovány za zaměstnankyně města, svědčí skutečnost, že po smrti sestry Justiny Jindrové v Táboře dne 19. 10. 1919 nechala městská rada vytisknout parte, v němž výslovně uvádí: „*Obecní rada města Tábora oznamuje...*“ a zároveň vyjadřuje svou vděčnost nad jejím čtyřicetiletým obětavým působením v místní opatrovně a sirotčinci. AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* I, volně vložený list.

První se týkala obvinění sester u zemské školní rady z neoprávněného vybírání vyššího školného ve čtvrté a páté třídě obecné školy U sv. Josefa. Tato věc se však brzy vysvětlila a v *Budivoji* vyšel omluvný článek.¹⁰⁴⁰ Jiná aféra, která měla ovšem ryze nacionální charakter, se rozhořela na jaře roku 1904 v souvislosti s nedávno založenou českou dívčí měšťanskou školou U sv. Josefa.¹⁰⁴¹ Stížnosti se vyskytly také v Chrudimi, kde ne všem bylo po chuti, že město finančně podporuje učitelský ústav školských františkánek.¹⁰⁴² Zásadnější konfrontace

¹⁰⁴⁰ V roce 1879 sjednala kongregace se zástupci městské rady, že nižší tři třídy obecné školy mají budějovickým Čechům nahradit zatím neexistující českou veřejnou dívčí školu. Město se zavázalo platit za to sestřím měsíční příspěvek 600 zlatých pod podmínkou, že bude školné, které bylo U sv. Josefa, podobně jako na všech soukromých školách, poněkud vyšší, srovnáno s poplatky na veřejných školách. Problém nastal roku 1884, když Matice školská rozpustila pátou třídu, kterou v předcházejícím školním roce vydržovala a platila sestru, jež zde vyučovala. Sestry zažádaly zemskou školní radu o rozšíření o pátou třídu. Žádosti bylo vyhověno. Čtvrtá a pátá třída však nespádaly do úmluvy s městskou radou, která se týkala pouze nižších ročníků, školné v nich tedy bylo vyšší. Budějovickým občanům se to příliš nezamlouvalo, a tak udali sestry u zemské školní rady, že vybírají vyšší školné, než je povoleno. Srov. *Zpráva jednatele „školské Matice“ Česko-Budějovické*, Budivoj ze dne 14. 12. 1884.

¹⁰⁴¹ Školské sestry zůstaly v tomto sporu stát stranou a do boje se za ně postavila česká strana národnostně rozděleného města. O celé věci informuje rozsáhlý a velmi ostrý článek v *Budivoji*, který vysvětluje příčiny interpelace, kterou podali němečtí poslanci ministru vyučování ohledně budějovických českých škol. Podnět k ní prý vzešel od jistých zdejších německých učitelů a hlavní stížnost spočívala v údajně nezákonném jednání české zemské školní rady, v obcházení německých úřadů a neoprávněně vydaném povolení k otevření měšťanské školy. Pisatel detailně rozebírá zkrácený obsah německé žaloby a vysvětluje, jak se skutečně věci mají. Ze způsobu zakončení článku vysvítá vztah, který měli čeští obyvatelé ke kongregačním školám v době, kdy ještě nepřišly na řadu protináboženské bouře a kdy v Českých Budějovicích platila zásada, že to, co je české, je dobré a je třeba to podporovat: „Z interpellace, vesměs na nepravdě spočívající, patrně vysvítá nenávist a zášť jistých německých učitelů nebo reditelů, objednavatelů interpellace, proti škole u sv. Josefa. Proč tolik nenávisti a zášti, těžko jest rozumnému člověku pochopit. Vždyť tyto jeptišky nikomu neškodí, nikoho žebrotou neobtěžují, do hádek politických a národnostních se nepouštějí; hledí si jenom svého úkolu, pracují věrně o všestranné vzdělání českých dívek, nelákají, nevábí a nedonucují děti německých na ústav svůj. Ale ony jsou jeptišky, jsou Češky a zdárné působení jejich uznávají vědecké rodičové, kteří jim své dívky svěřují. Snad právě proto jsou nenáviděny, ale nikoli od lidí počestných, a proto i sobě z nenávisti té nic dělati nemusí. Čím více tato vzorná škola mrzí Němce, tím více budou si jí vážiti Čechové.“ *Jak bojují nesnášenliví Němci proti českým školám v Č. Budějovicích*, Budivoj ze dne 29. 4. 1904.

¹⁰⁴² Bližší informace o celé záležitosti, i když jednostranně pojaté, podává článek z Časopisu katolického duchovenstva. Stojí zde doslova: „Kongregace sester III. řádu sv. Františka založila v Chrudimi soukromý ústav pro vzdělání učitelek a uzavřela s obcí Chrudimskou na 24 léta smlouvu, dle níž se kongregace zavazuje přijati ročně do ústavu 20 dívek z Chrudimě, obec pak se zavazuje k roční subvenci per 4000 K. Smlouva ta, r. 1903 uzavřená, byla též okresním výborem schválena. Proti tomuto subvencování podal poplatník Karel K. stížnost: Překročilati prý tímto věnováním obec Chrudim meze své působnosti, jelikož klášterní paedagogium bude přijímati jen dítky katolické a tak prý věnování to nebude na prospěch všem poplatníkům, čímž dotčeny jsou zájmy jinověrců jakožto poplatníků, když obec značný příspěvek ten dává katolicko-klerikálnímu ústavu. Všechny instance (okr. výbor, zem. výbor) zamítly tuto stížnost a také nejv. správní soud učinil tak náležen z 29. listopadu 1905 čís. 13011. Správní soud dovozoval, že obec Chrudim není při smlouvě té vázána vyznáním dívek, jež má právo praesentovati, a také přijetí do ústavu že na podmínku tu vázáno není, takže nemá tu nikterak místa domněnka, o níž stěžovatel se opírá. Avšak ani tehdy – tak uvažuje nejv. správní soud dále – kdyby toto obmezení mělo místa, nebyla by okolnost ta s to, aby zakládala protizákonnost v odpor vzatého rozhodnutí. Neboť zákonný obor působnosti obce není ani pozitivními předpisy zákona, ani povahou věci omezen pouze na taková opatření, jež všem členům obce jsou ku prospěchu. Vždyť např. zřizování a udržování škol, cest, nemocnic, které již na základě zákonného předpisu v obor povinnosti obce patří, a ještě více četné skutky dobrovolné činnosti obce (asyly, opatrovny, ohřívárny atd.), přináší bezprostřední prospěch vždy jen těm vrstvám obyvatelstva, jež vůbec dle svých poměrů mohou se ocititi v tom postavení, aby ústavů těch užily, a v každé obci bude zajisté značný počet poplatníků, kteří by mohli tvrditi, že jim osobně škola, obecní nemocnice, stavba cesty nebo zmíněné humanitní ústavy nikdy prospěchu nepřinesou. Na základě solidarity právních poměrů svazku obecního musí však každé o sobě obecně prospěšně

s úřady se však za časů podunajské monarchie v řeholních domech těchto dvou kongregací nevyskytovaly.

Poněkud jinak se vyjadřovaly kroniky chudých školských sester, které nejen v již několikrát zmiňovaném Slavkově, ale i na některých filiálkách v rakouském Slezsku opakovaně uváděly bouře a agitace obyvatel proti řeholnicím a jejich školám v průběhu prvních let dvacátého století, občas již i v závěru století předcházejícího.¹⁰⁴³ Na jiných místech však stejné kroniky popisovaly jak pedagogické úspěchy, tak i přízeň značného množství lidí, kteří se účastnili školních i „klášterních“ slavností. Nechyběli mezi nimi ani zástupci úřadů - například oslav padesátiletého učitelského jubilea sestry Eustachie Heinové v Bohumíně se účastnila nejen generální představená, ale též okresní hejtman.¹⁰⁴⁴ Stejně tak sestře Jeronýmě Čechové ve Slavkově blahopřál jak okresní hejtman, tak školní rada v čele s inspektorem Mrázkem.¹⁰⁴⁵ Vystává otázka, nakolik se situace v pozdější československé provincii chudých školských sester v tomto směru lišila od ostatních dvou společenství. Vzhledem k různým okolnostem, především tomu, že pedagogických zařízení těchto řeholnic zde bylo málo a většina z nich se nacházela právě v menších městech, kde kvůli konkurenci bývaly spory nejcitelnější (Bohumín, Karviná, Krnov, Slavkov), se zdá, že problémů zde bylo skutečně více, či spíše, že při tak malém počtu domů se tolik nerozptýlily a nebyly vyváženy víceméně bezproblémovým fungováním mnoha jiných filiálek, jako tomu bylo v případě sester notredamek. V potaz je možné vzít i určité odlišnosti ve společenských poměrech Čech a rakouského Slezska, nicméně ani tento důvod nemůže být považován za stěžejní. Podle tónu kronikářských zápisů lze uvažovat také o tom, zda časté stížnosti na špatné poměry a množství nepřátel neodrážely způsob myšlení chudých školských sester, které bylo ovlivněno mnoha počátečními problémy i celkovým okrajovým postavením „českých“ domů v rámci světově rozšířené kongregace a jaksi přednastaveno vidět věci spíše negativně a trpitelsky. Tento postoj zřetelně vysvítá z úvodního zápisu k tématu oslav padesátého výročí působení sester ve Slavkově:

opatření uznáno býti již tehdy za předmět zájmu obce a tudíž za předmět dobrovolné činnosti obce, spadající v obor jejího samostatného oboru působnosti, i když jenom části příslušníků bezprostředně jest ku prospěchu a prospěch tento celku pouze jenom prostředně prospívá, t. j. tím způsobem, že se podporují jednotlivé zájmy větší nebo menší části příslušníků obce, ku př. zvýšení jejich hospodářské síly, ulehčení výchovy a zaopatření dítek, zvýšení vzdělání, zmírnění bídy určitých, péče takové potřebujících kruhů. Může-li obec podporovati školní ústavy katolických kongregací?, Časopis katolického duchovenstva 3/1909, s. 237-238.

¹⁰⁴³ Opozice svobodomyšlných občanů a nejrůznější agitace byly v posledním desetiletí monarchie zmiňovány poměrně často v bohumínské kronice, krnovská kronika zase přičítala, v souladu s dobovou katolickou rétorikou, částečnou odpovědnost Židům: „Nepřítel všeho dobrého hledal zvláště v tomto roce, jak by ústavu uškodil. Učitel zdejší obecné školy podporován několika vlivnými Židy zřídil pokračovací kurs pro dívky a pod jejich vlivem odlákal našemu ústavu značnou část žákyň.“ AKCHŠS Slavkov, *Oderberg – Schulchronik* 1, 1900-1922, ne-sign., léta 1902-1911; Tamtéž, *Klášterní kronika filiálky Krnov*, rok 1884.

¹⁰⁴⁴ Tamtéž, *Oderberg – Schulchronik* 1, rok 1913.

¹⁰⁴⁵ Tamtéž, *Kronika kláštera slavkovského*, rok 1932.

„Druhého října 1883 – tedy před padesáti lety, začaly školské sestry svou učitelskou činnost. Jejím údělem bylo: mnoho práce, strádání, zklamání. Všechno to přijímaly sestry z rukou Božích, působení Boží Prozřetelnosti. Za všechno vzdávaly Bohu dík – jak za žalost, tak za radost, která se také, třeba jen skromně, objevovala v době uplynulých padesáti let.“¹⁰⁴⁶ Kronika přitom kromě mnoha těžkostí v průběhu celých padesáti let popisuje též řadu radostných událostí a úspěchů, které rozhodně nebyly zanedbatelné.¹⁰⁴⁷ Podobně pesimistické hodnocení uplynulého období se při líčení jubileí v jiných pramenech nevyskytuje, ani u této, ani u ostatních dvou kongregací.

Situace se radikálně změnila po převratu roku 1918, kdy větší či menší problémy nastaly téměř všude a toto téma vyžaduje samostatné podrobnější zpracování, stejně jako období druhé světové války.¹⁰⁴⁸ Po prvotních zmatcích se však situace v mladé republice postupně konsolidovala a během druhé poloviny dvacátých a téměř celá třicátá léta se činnost kongregací mohla víceméně nerušeně rozvíjet, aniž by ji nadřízené orgány nějak napadaly nebo jiným způsobem znepříjemňovaly řeholnicím život. Zájem místních úřadů o činnost církevních škol samozřejmě v řadě míst, zejména ve městech, poklesl, účast starosty či inspektora na některé ze školních akcí se již nedala příliš očekávat, a pokud někde skutečně přišli, tak šlo spíše o výjimku. Okruh příznivců kongregačních zařízení se od původně širokého spektra zástupců všech možných důležitých úřadů přesunul téměř výhradně do církevních kruhů. Na některých místech přetrvával tichý boj o žáky mezi církevními a veřejnými školami, jinde visel nad jejich další existencí velký otazník v podobě financí. Přesto se však jednalo o dobu největšího rozkvětu kongregací sester notredamek i školských františkánek. Většina škol byla již natolik zaběhnutá, že zvláštní podporu úřadů, která jim zprvu velmi pomohla, již nepotřebovala. Nově vznikající zařízení byla pak převážně sociálně-charitativního charakteru a stát měl o ně v té době velký zájem, zejména o postupně se rozvíjející činnost školských františkánek u mentálně postižených dětí. Složitější poměry v československé provincii chudých školských sester, která byla „nechtěným dítětem“ politického převratu a ve srovnání s druhými dvěma společenstvími stagnovala, přestože celkově šlo rovněž o období největšího rozmachu činnosti této kongregace, byly dány především jejím národnostním složením (nálepka německé kongregace), finančními problémy a také konkurencí velkého počtu jiných ženských

¹⁰⁴⁶ *Tamtéž*, rok 1933.

¹⁰⁴⁷ Roku 1933 provozovaly chudé školské sestry ve Slavkově obecnou a měšťanskou školu, mateřskou školku a dětský útulek, dívčí penzionát a tříměsíční kurzy vaření pro dívky z okolí, žáci též chodili na soukromé hodiny němčiny. V minulých letech zde byla s úspěchem provozována i hospodyňská škola.

¹⁰⁴⁸ Téma by mělo být dodatečně zpracováno mimo rámec disertační práce.

řeholních institutů na Moravě, jejichž činnost byla již před rokem 1918 mnohem více rozšířena.

Vztahy se spoluobčany

O tom, nakolik byly církevní školy a řeholnice pro společnost zajímavé, vypovídá též reflexe činnosti kongregací v místním tisku a městských kronikách. Systematicky byly sledovány českobudějovické noviny pro několik vybraných let,¹⁰⁴⁹ a to jak české (*Budivoj*), tak německé (*Budweiser Kreisblatt*, *Budweiser Zeitung*), dále *Vyškovské noviny*¹⁰⁵⁰ a chrudimský regionální tisk, jehož názvy se v průběhu let měnily, případně některé listy existovaly paralelně (*Hlasy z východních Čech*, *Chrudimský kraj*, *Český východ*).¹⁰⁵¹ Pro několik dalších míst pak bylo možné si udělat představu na základě kronik, které řeholnice vedly, neboť do nich byla řada pozitivně laděných novinových výstřížků vlepena, případně se alespoň poznamenal, že ohledně nějaké záležitosti vyšel v tisku článek.¹⁰⁵² V plném znění se naopak v kronikách nikdy neobjevily negativně zabarvené nebo útočné články, kterých, jak se zdá po podrobnějším seznámení se s regionálním tiskem, bylo ještě více. Pouze někdy zmínila kronikářka stručně útoky na činnost sester v tisku, ovšem bez větších podrobností. Z městských kronik byly sledovány Slatiňany, Slavkov a Horažďovice, tedy tři malá města, v nichž měly tři kongregace centra své činnosti.

Novinové články lze, jak již bylo uvedeno, dost jednoznačně rozdělit na pozitivní a negativní. Na většině působišť jich nebylo nijak mnoho, a pokud zde nedošlo k žádné větší aféře, bývaly nejčastěji psány pro místní konzervativní či klerikální periodikum, neboť liberální noviny by je nejspíš neotiskly. Autorem těchto příspěvků býval zřejmě někdo z okruhu příznivců řeholní komunity a většina z nich se týkala významných událostí typu svěcení školy, školní akademie, výstava ručních prací, jubileum či úmrtí některé z řeholnic apod.,¹⁰⁵³

¹⁰⁴⁹ Léta, kdy se v domě U sv. Josefa dělo něco zásadního, o čem bylo možné předpokládat, že noviny napíší: zakládání ústavu (1871-1872), spor o výši školného (1884), založení měšťanské školy a učitelského ústavu (1902-1904), spor o právo veřejnosti na učitelském ústavu (1909-1910).

¹⁰⁵⁰ *Vyškovské noviny* jako jediné regionální periodikum ve Slavkově u Brna a okolí jsou zachovány v SOkA Vyškov na pracovišti Slavkov pouze nekompletně. K dispozici jsou celé pouze pro léta 1915-1917 a dále jen zlomky z let 1907-1930.

¹⁰⁵¹ Všechna uvedená periodika jsou v SOkA Chrudim zachována pouze zlomkovitě.

¹⁰⁵² Šlo především o domy školských františkánek v Chrudimi, Koclířově a Opařanech, zmínky se objevují i ve slavkovské kronice.

¹⁰⁵³ Plnou citaci je možné uvést pouze výjimečně (např. *Vysvěcení městského sirotčince*, Hlas od Nežárky ze dne 9. 1. 1886, s. 9-10.), ve většině případů není název periodika u výstřížků uveden. K nejzajímavějším článkům patří zpráva o lidových misiích v Hyršově 14. - 21. února 1937, která informuje o počtu duchovních povolání vzešlých z této farnosti: „Die Pfarrei Hirschau schenkte der Kirche über 20 Priester und mehr als 60 Ordensschwwestern.“ („Farnost Hyršov darovala církvi přes 20 kněží a více než 60 řádových sester.“) Pro malou zapadlou vesničku v chodském pohraničí jde o číslo neobvykle vysoké a svědčí o tom, jak silně byl Hyršov

někdy s více či méně skrývaným záměrem náboru žákyň do kongregačních škol nebo penzionátů.¹⁰⁵⁴ Druhou skupinu článků tvořily příspěvky radikálních odpůrců církevního školství a objevovaly se zpravidla nárazově, když se aktuálně řešila nějaká záležitost. Vlna odporu se zvedla například ve Slavkově při založení klášterní měšťanské školy roku 1905, stejně tak o patnáct let později při rozhodování o další existenci zdejších kongregačních škol.¹⁰⁵⁵ Značně protiklerikálně laděné *Vyškovské noviny* z těchto let se nezachovaly, ale na základě charakteru příspěvků z doby předcházející i pozdější není těžké si představit, že šlo o články velmi ostře.¹⁰⁵⁶ V dobách, kdy se kolem slavkovské klášterní školy nedělo nic „pobužujícího“, o ní noviny mlčely. V dochovaných číslech se objevily pouze dvě drobné zmínky, obě pozitivní, což lze ovšem přičíst celkové atmosféře prvních měsíců po začátku světové války. První je z 13. listopadu 1914, kdy se v článku o slavkovské výpomocné nemocnici pro raněné nachází tato věta: „*Včeličkami v tomto úlu jest pět ctihodných sestřiček místního kláštera se slečnou M. Kociánovou.*“¹⁰⁵⁷ Druhý záznam je o necelé tři měsíce mladší, z 5. února 1915, kde se ve výčtu dárců vojenské nemocnici ve Slavkově mezi řadou jiných objevují i žákyň třetí třídy klášterní měšťanky, které darovaly vojákům jedenáct párů trikotových kalhot.¹⁰⁵⁸ V dalších číslech během celé války se však klášterní škola mezi dárci již neobjevila.

Také v *Hlasech z východních Čech* se antiklerikální nálady objevovaly velmi silně¹⁰⁵⁹ a o slatiňanských sestřích a jejich školách se zde psalo pouze příležitostně a negativně. Velmi ostře bylo napadáno chrudimské kongregační pedagogium v prvních letech po jeho založení, neboť město uzavřelo s kongregací smlouvu o finanční podpoře za podmínky, že bude každo-

ovlivněn tím, že se stal místem vzniku nejrozšířenější české kongregace: AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, rok 1937. V kongregační kronice školských františkánek je nalepena série článků týkajících se slavnostního svěcení nové budovy chrudimského pedagogia roku 1898, v kronice opařanské komunity zase článek o zemřelé sestře Kláře Krutinové, ředitelce místní pomocné školy a dlouholeté generální asistentce. Několik podobných článků, sepsaných jako vzpomínka na některou ze zemřelých řeholnic, je vloženo v knize *Nástinů sester notredamek u životopisu dotyčných sester*.

¹⁰⁵⁴ V únoru 1923 sehrály chovanky koclířovského penzionátu tři divadelní kusy s názvy: *Die seltene Apotheke*, *Tante Guschen* a *Die Freundinnen*, o nichž následně informovala dvě různá (blíže neurčená) periodika. V květnu proběhlo další divadelní představení a pisatel pojal novinový příspěvek tentokrát spíše jako určitou reklamu na koclířovský penzionát: zval na divadlo i výstavu ručních prací a podotkl, že přestože se chovanky ještě ani celý rok neučí němčinu, je představení německé, a že rodiče nebudou litovat, když svou dceru do penzionátu pošlou. Koclířovská filiálka tehdy bojovala s nedostatkem chovanek a tudíž i s nedostatkem financí, takže článek byl pravděpodobně sepsán s konkrétním záměrem. Srov. AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov*, rok 1923.

¹⁰⁵⁵ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, léta 1905/1906 a 1920/1921.

¹⁰⁵⁶ Celá řada článků vystupovala velmi ostře proti katolické tělovýchovné organizaci Orel, slavkovskému faráři Václavu Uhýrkovi a řeholníkům všeobecně, některé přímo nabádaly k ignoranci návštěvy biskupa Huyna ve Slavkově apod. SOkA Vyškov, pracoviště Slavkov u Brna, fasc. *Vyškovské noviny – zlomky 1907-1930*.

¹⁰⁵⁷ *Vyškovské noviny* z 13. 11. 1914.

¹⁰⁵⁸ *Vyškovské noviny* z 5. 2. 1915.

¹⁰⁵⁹ Velmi kritizovanou osobou na jejich stránkách byl například královéhradecký biskup Eduard Brynych. Srov. např. *Hlasy z východních Čech* ze 17. 11. 1893 a 2. 3. 1894.

ročně přijato dvacet dívek z Chrudimi, což se nezamlouvalo mnoha daňovým poplatníkům.¹⁰⁶⁰ Záležitost se stala jedním z nástrojů kampaně před obecními volbami v Chrudimi, jež byla zaměřena proti stávajícímu zastupitelstvu.¹⁰⁶¹ Stížnost občanů se nakonec dostala až k zemskému soudu, kde byla zamítnuta.¹⁰⁶² Další spory ohledně chrudimského učitelského ústavu se projevily v tisku kolem roku 1920 v souvislosti s níže popisovanou aférou,¹⁰⁶³ v ostatních „klidných“ letech však zůstával místní tisk vůči řeholnicím a jejich pedagogickým zařízením vcelku lhostejný.

Minimální zájem tisku o církevní školy potvrdil i průzkum novinových článků v národnostně rozdělených Českých Budějovicích. Dokud byla obecná škola U sv. Josefa jedinou českou dívčí školou ve městě, stála v centru pozornosti českého tisku, podobně i škola měšťanská a učitelský ústav. Školství bylo jedním z nejžhavějších témat tehdejšího městského tisku, českého i německého, neboť do značné míry představovalo jádro národnostních sporů. Vždy před začátkem školního roku vycházely přehledy všech škol, jejich stručné charakteristiky a data zápisu. Druhé období, kdy se školní tematika objevovala častěji, byl závěr školní-

¹⁰⁶⁰ V kongregační kronice se o záležitosti píše následující: „*Město Chrudim odhlasovalo v zasedání 29. srpna 1895, že bude přispívat ročně na udržování ústavu 3 000 zlatých s podmínkou, že pětina všech žákyň ústavu bude přijata z města a okolí, a vzhledem k prospěchu, jaký se dal očekávat zvláště živnostníkům, jelikož se počítalo s internátem pro 150 chovaneček. Povolení uvedené podpory se stalo po mnohých bojích konservativní strany s občanstvem jednak neuvědomělým, jednak předpojatým vůči kongregaci; svůj nesouhlas odůvodňovali tvrzením, že poplatníkům tím vzniknou nová břemena. Marný byl obšírný výklad o té věci ve Zprávě o subvenci města Chrudimě na dívčí pedagogium kongregace Školských sester, vydané jako zvláštní příloha Českého Východu [tento list byl jako jediný ze studovaných konzervativně a klerikálně laděný] a podepsané starostou města. Neshody ty byly příčinou, že po několika letech byla snížena na 2 000 zlatých, a když nepřízeň vůči kongregaci se pro tu příčinu neumenšovala, ba naopak město jmenováním určitých žákyň často i ke studiu neschopných činilo ředitelství ústavu značně potíže a nepříjemnosti, zřekla se kongregace sama dobrovolně subvence, a tím odpadl závazek přijímat pětinu žákyň z města.*“ Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 40-41.

¹⁰⁶¹ „*Je pravda, že Chrudim v poslední době udělala značný pokrok. Ale ten pokrok byl jednostranný. Vše možná se staráno, aby co možná nejvíce úřadů a škol sneseno bylo do Chrudimi, ale zapomělo se, že současně a stejným krokem má se postupovati v oboru průmyslovém a obchodním. Ta jednostranná snaha při školách pak vyvrcholila v monstře skoro půlmilionové subvence na jeptišské pedagogium... Oč více např. než klášterní pedagogium prospělo by Chrudimi, kdyby sem přeneseno bylo říditelství místních drah... A získati pro Chrudim říditelství přišlo by jistě laciněji než klerikální pedagogium, z něhož nikdo, ani obec, ani občané nebudou mítí nic.*“ Ve stejném listu, který vyšel čerstvě po schválení sporné subvence, se v podobném duchu psalo ještě na několika dalších místech: „*...Troufalost, s jakou chystají se k nové výpůjčce, aby vyhazovali dál peníze na jeptišky a zbytečné výstavy...*“ Za odcitování stojí též glosa nazvaná „*Nejnovější chrudimská logika: Finance chrudimské jsou velmi dobré, příjmy stoupají, málo se vydává, všechno v nejlepší pořádku (to byl tenor čtvrtěční řeči p. Dra. Havelky), a proto – ať si poplatníci oddechnou, ať se přírážky sníží – i toto! – ať se už odhlasuje jeptiškám ten půlmilionový pakatýlek! Kdo nevěří, ať si přečte elaborát Dra. Havelky, který co nejdříve nákladem obce (nemohli to dát radši jeptiškám na palivo) bude vydán tiskem. Tam se ostatně také dočtete, že obec vlastně na jeptiškách ještě – ušetřila!*“ Poslední citovaný úryvek je významný tím, že zpochybňuje čestnost, nezištnost a vlastenectví zakladatelek kongregace, o nichž se zřejmě po okolí leccos povíдалo: „*Vesna a chrudimské pedagogium. Až do Brna si zašli páni z většiny pro doklad, aby dokázali, co všechno dobrého má klerikální pedagogium. Brněnská Vesna prý má také internát a nikdo není proti tomu. Ovšem že ne, poněvadž dámy, vedoucí Vesnu, jsou známy jako ženy čestné a vlastenecké a nemají žádných výdělkářských intencí. A o slečnách Zahálkových kdo co ví? Jděte se poptat do Slatiňan!*“ *Hlasy z východních Čech* z 30. 8. 1895.

¹⁰⁶² Srov. článek citovaný v poznámce 1042.

¹⁰⁶³ Srov. kapitola IV. 1.

ho roku. Do novin se dostaly články o zkouškách na jednotlivých školách (v případě ústavu U sv. Josefa šlo většinou o zkoušky z hudby a výstavy ručních prací), o výletech žáků apod. Zájem o kongregační školy však velmi rychle opadl po založení českého dívčího lycea v Českých Budějovicích roku 1906, které na sebe strhlo veškerou pozornost. Od té doby byly školy U sv. Josefa zmiňovány již jen začátkem září v přehledu dat zápisů a potom v červnu, kdy se sdělovaly výsledky maturitních zkoušek na českém gymnáziu a učitelských ústavech.¹⁰⁶⁴ Jestliže se pozornost tisku odvrátila od pedagogických zařízení školských sester již v posledním desetiletí monarchie, tím spíše se dá předpokládat, že by se zmínky o nich sotva našly v dosti nepřehledném spektru prvorepublikových periodik; pokud ano, tak jen velmi výjimečně.

Německé noviny na otevření české církevní školy vůbec nereagují, o ústavu U sv. Josefa v nich nebyla nalezena ani zmínka. Jednalo se o lepší variantu, neboť pokud byly české školy v německém tisku té doby zmiňovány, pak výhradně negativně a velmi kriticky. Neznamená to však, že by kongregační školy nebyly mnohým Němcům trnem v oku, o tom svědčí výše uvedená žaloba na ministerstvo,¹⁰⁶⁵ ale skutečnost, že se jednalo o řeholní sestry, mohla představovat jakousi brzdu veřejnému projevu kritiky, neboť českobudějovické německé kruhy byly převážně katolické. I v době, kdy byla interpelace na ministerstvo zaslána, *Budweiser Zeitung* o věci mlčí.

Záznamy v městských kronikách se nesly v podobném duchu a jsou velmi sporé a stručné, přestože zápisy všeobecně bývají dlouhé a pečlivě vedené. Slatiňany byly místem vzniku české kongregace školských františkánek a její nepřetržitě činnosti od roku 1888 do současnosti, přesto kronika před rokem 1950 zmiňuje události s ní související pouze čtyřikrát, a to výlučně v dobách před založením Československa. Objevuje se zde zpráva o založení dětské opatrovny roku 1888, jejíž správa byla „svěřena třem ctihodným sestrám III. řádu svatého Františka, sestrám Zahálkovým“, dále o položení základního kamene ke stavbě kláštera 21. 3. 1891 a jeho vysvěcení 10. 5. 1892 a nakonec o vysvěcení přístavby kláštera a rozšíření kaple biskupem Josefem Doubravou 21. 9. 1905.¹⁰⁶⁶ Poněkud častěji zmiňuje školy chudých školských sester kronika města Slavkov, nejprve v úvodu při popisu významných budov a institucí a potom několikrát při příležitosti otevření nového druhu pedagogického zařízení a v souvislosti s otázkou poplatků v mateřské škole. Těžká pozice převážně německých sester

¹⁰⁶⁴ Na učitelském ústavu U Sv. Josefa maturovaly žákyně vždy ob rok, neboť se první ročník otvíral střídavě s učitelským ústavem U Srdce Páně v Lipenské ulici.

¹⁰⁶⁵ Viz poznámka 1041.

¹⁰⁶⁶ SOkA Chrudim, *Kronika města Slatiňany* (uložena na obecním úřadu ve Slatiňanech), zápisy pro uvedené roky.

v prvních popřevratových letech, kterou barvitě líčí klášterní kronika, je v městské kronice potvrzena jednou stručnou větou: „23. 9. 1920 usneseno 16 hlasy zakročiti na příslušných místech o zrušení zdejší soukromé klášterní školy jako zbytečné.“¹⁰⁶⁷ Ve dvacátých letech se zde občas objevil přehled počtu žáků na místních školách, mezi něž byla zahrnuta i škola klášterní. Všechny zápisy se omezovaly na pouhé konstatování a vyznívala z nich poměrně značná lhostejnost k činnosti řeholnic.

Patrný odstup a jen malou náklonnost k mateřinci sester notredamek a jejich školám, které byly velkou konkurencí pro školy městské, vykazují také nečetné zmínky v kronice města Horažďovice. I zde proběhly počátkem dvacátých let tahanice o děti. Ve školním roce 1922/1923 došlo k prudkému poklesu počtu žákyň na kongregační měšťance, který školní kronika komentuje následovně: „Příčinou značného úbytku žákyň byl velký nátlak, který činěn byl učitelstvem celého okresu na rodiče dítek, takže mnozí z nich dítky ze školy zdejší vzali a posílají je do školy chlapecké. Dívky z loňské zdejší páté třídy obecné byly téměř násilně převedeny do 1. třídy občanské školy chlapecké.“¹⁰⁶⁸ Podle horažďovické městské kroniky byla veřejná dívčí škola povolena již v květnu 1922 s tím, že bude otevřena od 1. září 1923.¹⁰⁶⁹ Násilné převádění dětí do chlapecké školy rok před vlastním otevřením školy dívčí mělo za cíl již dopředu zajistit dostatek dětí pro novou školu, neboť v následujícím školním roce tyto žákyň pravděpodobně z chlapecké školy přestoupily. Horažďovického kronikáře zajímalo v souvislosti s mateřincem jen několik událostí, které měly význam pro celou obec: dokončení stavby domu pro staré a nemocné sestry roku 1927, kde mu byla trnem v oku vysoká zeď kolem zahrady,¹⁰⁷⁰ stavba věže na klášterním kostele v polovině třicátých let a poté odvezení zvonů z klášterního kostela roku 1942. Zrušení kongregačních škol nacistickým režimem ve stejném roce kronika nijak nelitovala, byť po devět desetiletí tvořily pevnou součást života malého města. Sice je ani otevřeně nevírala, přesto však popisuje událost s určitým zadostiučiněním, neboť „se dostává zdejší veřejné hlavní škole posily v počtu žákyň...“¹⁰⁷¹ O dvě léta později je stručně konstatováno zabránění mateřince gestapem. Po obnovení pedagogické činnosti sester v poválečném tříletí se do obecní kroniky dostal opět víceméně neutrální záznam o jedné besídce kongregační školy, kdy žákyň 2. března 1947 sehrály hru *Sněhurka*, „která

¹⁰⁶⁷ SOkA Vyškov, pracoviště Slavkov u Brna, AM Slavkov, *Kronika města Slavkov*, s. 128.

¹⁰⁶⁸ AKŠS Horažďovice, *Kronika*, školní rok 1922/1923.

¹⁰⁶⁹ SOkA Klatovy, fond Sběrka obecních kronik, inv. č. 32, *Obecní kronika Horažďovice*, s. 32.

¹⁰⁷⁰ „Stavba je dobře vyřešena, má množství místností, jež jsou všechny správně osvětleny. Je opatřena vytahovadlem, zařízením na spalování smetí a vybavena moderními přístroji v prádelně i v koupelnách. Škoda, že stavbu zakrývá a znešvaruje nekonečná zeď kolem.“ *Tamtéž*, s. 112.

¹⁰⁷¹ SOkA Klatovy, fond Sběrka obecních kronik, inv. č. 35, *Obecní kronika Horažďovice*, s. 49.

byla na obvyklé úrovni těchto výpravných školních her.¹⁰⁷² Poslední zmínka platila zrušení klášterních škol v Horažďovicích koncem školního roku 1948/1949,¹⁰⁷³ tematika odsunu řeholnic již do městských kronik nepatřila.

Zajímavou otázkou představuje politická angažovanost řeholnic, byť se k ní dá vyjádřit jen stručně. Před rokem 1918 byla u všech tří kongregací (zcela v souladu s postojem rakouské katolické hierarchie) zřetelně patrná velmi vstřícná loajalita vůči vládnoucím Habsburkům. Kromě standardních školních oslav jubileí císařské rodiny, které opakovaně zaznamenávaly všechny školní kroniky, je možné najít i jiná gesta, především audienci sester Hyacinty a Jákyby Zahálkových u císaře Františka Josefa ve Vídni 3. února 1898, kde mu k padesátiletému výročí panování položily věnování právě zakládaného chrudimského pedagogia a prosily, zda by se mohlo jmenovat Dívčí pedagogium císaře a krále Františka Josefa I., k čemuž jim monarcha dal své svolení a podepsal se do jejich pamětní knihy.¹⁰⁷⁴ Po vzniku Československa patřily sympatie řeholnic lidové straně. Není zcela zřejmé, zda se školské sestry zúčastnily parlamentních voleb v roce 1920, prvních po přiznání volebního práva ženám. Jisté ale je, že rok předtím volily chudé školské sestry ve Slavkově do obecního zastupitelstva.¹⁰⁷⁵ Školské františkánky šly volit zřejmě také, i když ze zápisu to zcela jasné není: „15. června byly volby do obcí; dostaly jsme též volební lístky.“¹⁰⁷⁶ Z toho by se dalo usuzovat, že školské sestry odevzdaly své hlasy i roku 1920.¹⁰⁷⁷ Zápis v kongregační kronice školských františkánek překvapuje mírou identifikace s lidovou stranou, byť ani z něj zřetelně nevyplývá, jestli sestry samy šly také volit: „Celý týden od 27. února konaly sestry pokání za šťastný výsledek voleb do národního shromáždění a do senátu. 18 dubna byly volby do sněmu. Výsledek byl potěšitelný, měli jsme přes 40 mandátů, Lidová strana je v pořadí politických stran na druhém mís-

¹⁰⁷² Tamtéž, s. 153.

¹⁰⁷³ Tamtéž, s. 212.

¹⁰⁷⁴ Při té příležitosti věnovaly sestry císaři „imposantní zobrazení budovy a kaple“ nové školy. Zápis v kronice pokračuje následovně: „Jeho Veličenstvo... doložil velmi blahosklonně: ‚Ich habe schon viel Schönes von dieser Anstalt gehört und ich erwarte noch viel Gutes davon.‘ Když obě sestry doporučily ústav Jeho Veličenstvu a ujistily ho o vřelé oddanosti celému vysokému panujícimu rodu, odebraly se do císařské kabinetní kanceláře, kde přednesly panu státnímu radovi baronu Braunovi prosbu, aby Jeho Veličenstvo ráčil zapsati na stálou památku své vzácné jméno do přinesené pamětní knihy, což se stalo dobrotivým zprostředkování Jeho Excellence ještě též den. Vepsaná krásná slova jsou: ‚Möge dem Werke christlicher Liebe im neuen Jahrhundert eine glückliche und segensreiche Entfaltung beschieden sein!‘“ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 47-48.

¹⁰⁷⁵ „Koncem srpna se konala volba do obecního zastupitelstva. Také sestry se zúčastnily voleb.“ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, rok 1919.

¹⁰⁷⁶ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 188.

¹⁰⁷⁷ Také chudé školské sestry v bavorské provincii se voleb v roce 1919 s největší pravděpodobností zúčastnily, neboť jim byl 5. ledna 1919 rozeslán okružník s pokyny ohledně účasti na volbách, povolen byl i civilní oděv a v případě nutnosti doprovod někoho rozumného z katolického spolku. Šlo zde zcela jistě o výjimečný stav způsobený vyostřenou situací v poválečném Německu, kdy katolíci zřejmě sbírali každý hlas, takže se k volbám vydaly i tehdy ještě částečně klauzurované řeholnice. AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1918-1933, *Dopis z 5. I. 1919*.

tě.¹⁰⁷⁸ Postupem času se i u notredamek vžilo schéma „lidovci = my“, jak je u starší generace sester dodnes patrné. Písemná zmínka o účasti notredamek na volbách před rokem 1938 nalezena nebyla a sestra Viktorie si pamatuje až to, že v roce 1946 sestry volit byly. Ve třicátých letech ještě nebyla plnoletá, ale myslí si, že notredamky tehdy také volily, neboť jim bylo od noviciátu vštěpováno, že účast na volbách je občanskou povinností.¹⁰⁷⁹ O tom, zda byla v převážně německých domech chudých školských sester situace podobná jako u českých řeholnic, dostupné prameny bohužel neumožňují dozvědět se něco víc.

Vztahy s církevními představiteli a farníky

Zbývá ještě zmínit vztahy, které měly školské sestry k místním církevním kruhům a lidem z farnosti. Byly většinou kladné, alespoň v pramenech se zmínky o nějaké roztržce mezi řeholní komunitou a farností objevují velmi zřídka,¹⁰⁸⁰ i když k drobným, nikdy písemně nezaznamenaným napětím bezpochyby docházelo častěji. Prostí věřící vzhlíželi ke ctihodným sestrám s úctou a patrným odstupem a případná kritika, došlo-li na ni, zřejmě nebyla příliš hlasitá. Kněží většinou patřili k hlavním zastáncům řeholnic proti útokům proticírkevně naladěných úřadů či jednotlivců, zejména slavkovská komunita měla velkou oporu v místním faráři Václavu Uhýrkovi, který mimo jiné pomáhal shánět nejen finance na stavbu školy a tělocvičny, ale také chybějící učitelské síly.¹⁰⁸¹ Sestry zase ctily „důstojné pány“, jejichž slovo pro ně bylo „svaté“. Kněží byli u řeholnic hlavní a nezpochybňovanou autoritou nejen ve věcech duchovních, ale jejich názorů a rad se sestry držely i v záležitostech světských. Kněží tak mnohdy pomáhali představeným při jednáních s úřady (což byl také původní úkol superiora kongregace) a zasvěcovali sestry do politické situace a „vybraných kapitol“ aktuálního dění

¹⁰⁷⁸ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 201.

¹⁰⁷⁹ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹⁰⁸⁰ V kongregační kronice školských františkánek jsou zaznamenány dva případy neshody s duchovenstvem. První napětí bylo vyvolané plánovanou stavbou slatiňanského mateřince hned v počátcích působení nového společenství v Čechách: „Roztržka mezi paní hraběnkou a sestrami našla odezvu také v řadách duchovenstva. Sestrám se vytykala neskromnost a radilo se jim, aby seděly v malém a nevalovaly na sebe zbytečných starostí.“ Druhý se týkal vztahů mezi vinohradským gymnáziem a farností u kostela sv. Ludmily. Při biskupské vizitaci v této farnosti roku 1933 se kvůli zhoršení stavu místního arciděkana a jeho odvozu do nemocnice nemohl arcibiskup účastnit oběda na děkanství, neboť tam nikdo nebyl, a tak oběd i následná vizitace kněží proběhla u sester. Jen na okraj k tomu kronikářka poznamenala: „Pan kaplan Tutte, první kaplan u sv. Ludmily, byl nám velmi vděčen, a my byly též velmi rády, neboť touto úsluhou zmizelo jakékoli rozladění, které bylo mezi děkanstvím a naším ústavem.“ *Tamtéž*, s. 13 a 396.

¹⁰⁸¹ V archivu brněnského biskupství v Rajhradě se nachází několik dopisů z let 1927-1928, jimiž se obrací buď na konzistoř, nebo na katolický podpůrný spolek na Velehradě a snaží se vyřídit půjčku na novostavbu školní budovy. Diecézní archiv Biskupství brněnského, pracoviště Rajhrad, Biskupská konzistoř Brno (1399)1555-1950, inv. č. 14 497, ženské řády, Chudé školské sestry de Notre Dame, 1900-1949, kart. 3 134.

ve společnosti.¹⁰⁸² Z místního kléru si sestry většinou volily své řádné i mimořádné zpovědníky, jejichž změny kroniky pravidelně zachycovaly. Při značném vlivu, který mohli mít zpovědníci na řeholní komunitu, zvláště za situace, kdy sestry byly vychovávány k poslušnosti nejen představených, ale i kléru, existovalo potenciální nebezpečí, že začnou řeholnicemi manipulovat. Proti tomu se vymezovaly stanovy, které zakazovaly zpovědníkům zasahovat do vnitřního života společenství,¹⁰⁸³ příklady manipulace řeholní komunity psychicky nemocným knězem jsou nicméně známé i ze současnosti a bezpochyby k nim občas docházelo i ve sledovaném období, přestože známé prameny se o podobných záležitostech nezmiňují.

Řeholnice se spolu se školními dětmi účastnily církevních slavností, jako byly lidové misie, průvod o Božím Těle, první svaté přijímání, biřmování spojené vždy s návštěvou biskupa atd. Pouze mnichovské sestry se zpočátku těchto akcí zdržovaly z důvodu zachování klauzury a doprovod žákyň svěřovaly většinou kandidátkám, což mohlo někde narážet na nepochopení až nesouhlas místního duchovního i farníků. Na generální kapitule roku 1910 bylo toto původně dost nekompromisní stanovisko revidováno a *Stanovy 1924* již připouštějí jak pedagogický doprovod na církevních slavnostech (nejsou-li k dispozici kandidátky), tak i účast sester na zvláštních pobožnostech farnosti tam, kde to místní poměry vyžadovaly.¹⁰⁸⁴ Nadále však platil zákaz, aby řeholnice chodily na poutě a procesí bez dětí jako samostatná korporace. Stejný zákaz měly i sestry notredamky a ještě ve druhé polovině čtyřicátých let měla sestra Viktorie kvůli tomu drobný spor s jimramovským farářem, který sestřím vyčítal, že nechodí do průvodu na Boží Tělo.¹⁰⁸⁵ Školské františkanky se naopak až překvapivě zúčastňovaly velkého množství církevních akcí¹⁰⁸⁶ a nevyhýbaly se ani zahraničním cestám: roku 1929 se dvě sestry vydaly na 30. celosvětový Eucharistický kongres do Kartága a o čtyři

¹⁰⁸² Podle okružníku sester notredamek o četbě, který je citován v kapitole III. 1. 4, byl kněz například kompetentní určovat, které články v novinách sestry mají číst a které ne.

¹⁰⁸³ Srov. např. *Stanovy 1924*, odst. 373; *Stanovy 1930*, s. 108; *Stanovy 1934*, odst. 126.

¹⁰⁸⁴ „Wo nach örtlichen Verhältnissen die Teilnahme der Schwestern wünschenswert erscheint, wird sich die Hausoberin zunächst an die Provinzoberin wenden.“ *Stanovy 1924*, odst. 106-107. V kronice krnovského konventu je k roku 1919 následující záznam: „Na svátek Božího Těla 19. června to bylo poprvé, kdy byl průvod dětí poprvé ve slavnostním průvodu veden sestrami.“ AKCHŠS Slavkov, *Kláštevní kronika filiálky Krnov*, rok 1919.

¹⁰⁸⁵ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹⁰⁸⁶ Většina akcí zaznamenaných v kongregační kronice se vztahovala na Prahu a určitě zde nebyly zapsány všechny. Pro ilustraci jsou zde uvedeny alespoň následující: 16. 5. 1921 manifestační průvod ke hrobu Jana Nepomuckého (spolu se studentkami vinohradského gymnázia), září téhož roku svatováclavský průvod, 13. srpna 1922 kněžské svěcení v Emauzích (jeden ze světců byl bývalý chovanec nymburského sirotčince, kterému sestra Marie Tušlová usnadnila cestu ke kněžství), triduum při příležitosti svatořečení Terezie z Lisieux na Hradčanech roku 1925, manifestační průvod katolického studentstva do Staré Boleslavi roku 1932 (tři sestry), norbertinské slavnosti na Strahově roku 1934. Vše srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I.*

léta později jely představené z Útulny slepých dívek v Praze na Kampě a v Brandýse na pouť do Lurd.¹⁰⁸⁷

Pokud přijel do obce, kde se nacházela filiálka školských sester, biskup, pak téměř nikdy neopomněl sestry navštívit. V tomto směru byla ve všech třech kongregacích stejná situace. Někdy zašel také do školy či do opatrovny, kde zkoušel z katechismu a rozdával obrázky. Oficiální uvítání pana biskupa - v té době tradiční na všech školách i mimo řeholní prostředí - sestry s dětmi dlouho předtím nacvičovaly a bylo vždy připraveno co nejpůsobivěji. Například v Klatovech byl biskup Josef Hůlka při své návštěvě 20. října 1908 uvítán v klášterní bráně zástupem dětí z opatrovny, sirotků a chovaneček a přivítací řeč předneslo malé děvčátko z opatrovny a jedna dívka ze sirotčince.¹⁰⁸⁸ Příchod biskupa do řeholního domu však mohl mít i výrazně jinou podobu, jak ukazuje veselá historka z Chrudimi z roku 1925, zaznamenaná opět školskými františkánkami: *„Mezi exerciciemi navštívil ústav nejdůstojnější biskup Dr. Karel Kašpar, který se dověděl o duchovních těchto cvičeních. Přijel do ústavu nehlášen ve chvíli, kdy byla v kapli přednáška a ctih. představená se jí účastnila. Sestra vrátná M. Florian Krausová uvítala neznámého jí pána a chtěla ho uvést do hovorny, ale neznámý jí žádal, aby jej uvedla do kaple. Sestra vrátná se bránila, že to musí hlásit nejdřív ctih. představené a že musí vědět, koho má ohlásiti. Neznámý pán odpověděl s úsměvem: Jen mě tam uveďte, jsem královéhradecký biskup Kašpar. Překvapená sestra zvolala: Opravdu? Nu, opravdu a rozhrnul plášť. Užaslá sestra prosila za odpuštění a rychle poslala pro představenou. Ctih. představená znala dobře Jeho Biskupskou Milost z let, kdy byl ještě kanovníkem v Praze, radostně jej uvítavši, uvedla ho do oratoře. Po skončené přednášce vystoupil do presbytáře k velikému překvapení exercitantek a v kratičké promluvě projevil radost, že se jich hodně sv. exercicií účastní a také důležitost exercicií katolické učitelce, jejíž úřad je sice krásný, ale také zodpovědný. Sám si velice váží toho stavu, neboť jeho otec byl učitelem – pochází tudíž ze stavu učitelského. Episodku, která jej potkala při první návštěvě v chrudimském ústavě se sestrou vrátnou, vyprávěl potom rád při různých příležitostech na vizitačních cestách a samo sebou při první návštěvě Velebné Matky. K první této návštěvě se pojí ještě jedna zajímavá událost. Když ctih. představená uvedla nejd. pana biskupa do přijímacího pokoje, kde zatím dala připravit malé občerstvení, otázal se pan biskup znenadání: Kolik je tu sester? Zavolejte je, ale brzy ať přijdou, musím zase odjet. Sestry byly narychlo svolány, a protože byly při různých*

¹⁰⁸⁷ Do Kartága jely sestry díky zprostředkování strahovského opata Metoda Zavorala, cestu do Lurd zaplatil svým zaměstnankyním spolek Útulna slepých dívek jako odměnu za „věrné a obětavé služby“. *Tamtéž*, s. 323 a 388-389.

¹⁰⁸⁸ Srov. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika filiálky klatovské*, rok 1908. Návštěvy biskupů jsou zmiňovány ve všech školních i domácích kronikách všech tří kongregací bez výjimky a vždy velmi podobným způsobem.

*domácích i zahradních pracích, nemohly se rychle převléci, a tak přiběhly některé jen ve střevících naboso; S. Zikmunda se zvláště krčila, aby nebylo viděti bosé její nohy, což působilo panu biskupovi veliké potěšení. Promluvil srdečně ke shromážděným sestrám o řeholním životě, o ceně práce z poslušnosti, i té nejnižší a nejnepatrnější. Udělil pak všem požehnání a slíbil, že zase ústav brzy navštíví.*¹⁰⁸⁹

Na životě farnosti se kongregační školy i samotné sestry někdy podílely i jinak, avšak spíše až v období první republiky, kdy se původně uzavřenější komunity více otevřely svému okolí. V Klatovech nacvičily žákyně šicí školy v rámci sbírky na opravu děkanského kostela divadelní hru *Pasačka z Lurd* a výtěžek z ní věnovaly na tento účel.¹⁰⁹⁰ V řadě působišť fungovaly pod vedením řeholnic mariánské družiny dívek¹⁰⁹¹ a ve větších konventech byly v prostorách řeholních domů pořádány pravidelné exercicie pro ženy, dívky i různé spolky.¹⁰⁹² Organizované skupiny dospělých, které k sestrám docházely, byly převážně modlitební, například v Českém Krumlově chodívali od poloviny třicátých let lidé na biblické večery a kronika uvádí, že brzy nestačil pokoj pro hosty, takže se setkání musela přesunout do šicí třídy. Stejně tak se zde jednou měsíčně scházeli vedoucí (muži i ženy) katolických mládežnických organizací, aby prohodili společné akce i cíle práce. Při témž řeholním domě se scházel také oddíl skautek.¹⁰⁹³ Velmi aktivně spolupracovala s nejrůznějšími katolickými sdruženími komunita řeholnic při vinohradském gymnáziu, především proto, že sestry své studentky podněcovaly ke členství v řadě z nich a že možností v centru Prahy bylo mnohem více než na venkově. Propagovala se zde Katolická akce, při gymnáziu vznikla Liga akademiček, v zimních měsících se u sester scházel eucharistický kroužek Orla, během katolického sjezdu mládeže v červnu 1933 zde přespávalo na slamnících 180 studentek a o dva roky později na celostátním Eucharistickém kongresu bylo ubytovaných asi 300. Dvě řeholnice se každý mě-

¹⁰⁸⁹ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 257-258.

¹⁰⁹⁰ Představení se hrálo dvakrát ve velké radniční síni, která byla pokaždé zcela vyprodána. Vstupné nebylo nijak nízké: křeslo 1 zlatý, sedadlo 50 krejcarů, stání 20 krejcarů. Srov. *Tamtéž*, rok 1897.

¹⁰⁹¹ Existence mariánské družiny dívek při řeholním domě je doložena přinejmenším v Javorníku, Krnově, Slavkově, Klatovech, Českých Budějovicích a při pražském vinohradském gymnáziu (srov. příslušné kroniky), její existenci lze však předpokládat i na dalších větších působištích sester notredamek (Horažďovice, Praha, Kladno, Hradec Králové apod.).

¹⁰⁹² Zmínky v kronikách konventů v Bílé Vodě, Javorníku, Krnově, Slavkově, Klatovech, Kardašově Řečici, Koclířově, Praze na Vinohradech, Chrudimi a Slatiňanech, exercicie pro ženy, dívky a různé spolky byly však nepochybně konány i v některých dalších řeholních domech všech tří kongregací.

¹⁰⁹³ AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1937. Skautky vedla také sestra Viktorie Havlová v Jimramově v letech 1946-1948. K tomu podrobněji Dana JAKŠIČOVÁ, *Pohyb za branou kláštera. Vývoj vztahu k tělovýchově a sportu v pedagogice chudých školských sester de Notre Dame (1853-1950)*, in: Dagmar Blümllová - Petr Kubát a kol., *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, Jihočeský sborník historický – Supplementum 2, České Budějovice 2009, s. 424-446.

síc účastnily schůzí Svazu katolických vzdělávacích ústavů.¹⁰⁹⁴ Studentky byly rovněž vyzývány k účasti na různých manifestačních akcích katolického studentstva, především poutí do Staré Boleslavi a na Svatou Horu, 3. června 1932 se několik oktávánek vydalo i na „*protestní schůzi katolického studentstva proti ateistickému duchu na naší universitě*“.¹⁰⁹⁵ Vinohradské gymnázium školských františkánek se tak zcela vědomě profilovalo jako katolické, možná až trochu bojovně-katolické, o čemž kromě výše naznačeného vypovídá i tento citát z kroniky: „*Poněvadž je veliký nedostatek filologů, mohly jsme vzít za profesora dp. Dr. Benedikta Kovaříka OSB, z čehož máme velkou radost, že je gymnasium zase katoličtější.*“¹⁰⁹⁶

Sestry samozřejmě udržovaly nejrůznější kontakty i s jednotlivci. Na některých filiálkách sester notredamek se stalo zvykem, že vždy na Štědrý den byla ke společnému stolu pozvána nějaká starší osamělá paní,¹⁰⁹⁷ a dá se předpokládat, že tito lidé přicházeli za sestrami častěji a nevidali se s nimi jen jednou do roka. Také dobrodinců z řad obyčejných farníků, kteří čas od času zaklepalí na vrata řeholního domu, přinesli „nějaké to živobytí“ a zastavili se, byť mezi dveřmi, na kus řeči, bylo alespoň v Jimramově dle svědectví sestry Viktorie stále dost a vytvářela se zde určitá přátelská pouta.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁴ Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 376, 394-396, 407, 425-426.

¹⁰⁹⁵ *Tamtéž*, s. 372-375.

¹⁰⁹⁶ *Tamtéž*, s. 433.

¹⁰⁹⁷ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹⁰⁹⁸ Na jimramovské notredamky nezapomněla farnost ani po šedesáti letech. S řadou svých bývalých skautek je dnes devadesátiletá sestra Viktorie stále v kontaktu a na podzim 2009 ji osobně navštívil současný jimramovský farář, který měl informace od svých farníků a chtěl se o tehdejší působení sester dozvědět víc.

III. 4

Řeholní komunita jako sociální skupina

Každý řeholní institut a v jeho rámci každá jednotlivá komunita tvoří uzavřenou sociální skupinu se zřetelně vymezenou kolektivní identitou¹⁰⁹⁹ a s pevně stanovenou formací členů. Prosopografický rozbor se zde přímo nabízí, neboť na jeho základě je možné vysledovat cenné poznatky hned v několika oblastech. Sestavené přehledy dostupných informací o jednotlivých sestřích na vybraných působištích tří školských kongregací, doplněné o některé další prameny, vypovídají leccos nejen o sociálním původu řeholnic a jejich rodišti, ale též o více či méně problémovém soužití příslušnic různých národností v rámci uzavřeného společenství, o úrovni jejich vzdělání a o tom, zda skutečně pracovaly ve svém oboru, a nakonec i o velikosti, složení a stabilitě komunit. Sonda byla provedena celkem v sedmnácti řeholních domech, jejichž výběr nebyl zcela náhodný a snažil se podchytit různé typy působišť co do druhu pedagogické činnosti, velikosti, regionu i časového období, řídil se však též dostupností informací. S ohledem na rozdílné početní zastoupení členek i působišť sledovaných institutů v českých zemích byly vybrány tři domy chudých školských sester (Slavkov, Velké Heraltice, Zlaté Hory),¹¹⁰⁰ pět domů školských františkánek (Slatiňany, Koclířov, Chrudim, Polička, Opařany)¹¹⁰¹ a devět domů sester notredamek (Hyršov, Český Krumlov, České Budějovice – U sv. Josefa, Nemyšl, Tábor, Klatovy, Bechyně – opatrovna, Bechyně – útulek, Vodňany).¹¹⁰²

¹⁰⁹⁹ Srov. kapitola III. 3. 1.

¹¹⁰⁰ Slavkov byl po řadu desetiletí jediným působištěm v českém prostředí a pozdějším mateřincem československé provincie, Velké Heraltice a Zlaté Hory zastupují dva z osmi domů na území rakouského (později českého) Slezska a byly zvoleny především pro jejich přijatelnou velikost. Vzhledem k malému počtu filiálek byla většina komunit hodně velká a sestavování přehledů by tudíž bylo velmi náročné.

¹¹⁰¹ Slatiňany byly místem vzniku kongregace a do poloviny dvacátých let mateřincem, byť v posledních letech již jen teoretickým, neboť generální představená sídlila při gymnáziu v Praze na Vinohradech. Vzhledem k velmi početné komunitě byla sledována pouze léta od založení domu do přelomu století (1888-1900) a dále prvních deset let po přestěhování mateřince do Prahy a založení ústavu pro mentálně postižené děti ve slatiňanském konventu (1925-1935). Koclířov byl jednou z dlouhodobých středně velkých filiálek patřících přímo kongregaci, zdejší komunita čítala zpravidla mezi deseti a dvaceti členkami. V Chrudimi měly školské františkánky ženský učitelský ústav se cvičnou obecnou školou, při němž působila početná řeholní komunita. Sledovat všechny sestry, které se zde v průběhu let (1894-1940) vystřídalaly, by bylo velmi náročné, proto byla soustředěna pozornost pouze na učitelky. Tím se do sondy dostaly řeholnice všech profesí (učitelky, vychovatelky a tzv. domácí sestry), neboť ve Slatiňanech a Koclířově mnoho kvalifikovaných literních učitelek nepůsobilo. Opařany zastupují malé komunity, na nichž byly sestry často zaměstnány na základě smlouvy se zřizovatelem daného pedagogického zařízení (často se jednalo o sirotčince a dětské opatrovny, v tomto případě o pomocnou školu při zemském ústavu pro slabomyslné děti v Opařanech). Dům v Poličce získala kongregace odkazem a sestry zde soukromě vyučovaly ruční práce a cizí jazyky, komunita zde zůstávala dvou až tříčlenná. S výjimkou Opařan se jedná o působiště na území královéhradecké diecéze, jejíž katalogy se jmennými seznamy řeholnic pro jednotlivé roky jsou snadno dostupné, jména sester opařanské komunity bylo možné dohledat v kronice.

¹¹⁰² Českobudějovický dům U sv. Josefa je příkladem velkého řeholního domu, kde bylo soustředěno mnoho pedagogických zařízení. Vzhledem k absenci jmenných seznamů pro léta 1917-1929 (diecézní katalogy přestaly od roku 1917 řeholnice uvádět jmenovitě a provinciální seznamy sester byly vedeny až od roku 1930) zde byla

Některá jména se v různých domech opakují, kompletní či částečné informace byly dohledány pro 634 notredamky, 212 školských františkánek a 241 chudou školskou sestru. Pro každý konvent byla sestavena tabulka biogramů řeholnic, které se zde v průběhu let vystřídaly.¹¹⁰³ Biogram zachycuje tyto údaje: řeholní jméno a příjmení, název rodné obce, region, v němž se tato obec nacházela, a její velikost, národnost sestry, zaměstnání otce, datum narození a skládání řeholních slibů, funkci, kterou v daném domě vykonávala, v jakém období a kolik let zde pracovala a nakonec následující působiště, na něž byla představenými odvolána. Ne u každého jména se podařilo dohledat všechny údaje, přesto mají tabulky velkou výpovědní hodnotu.¹¹⁰⁴ Ze statistického vyhodnocení údajů v biogramech vychází první a čtvrtá část této kapitoly, zatímco druhá a třetí část jsou postaveny na jiném typu pramenů a tabulky biogramů v nich byly využity pouze pro doplnění a upřesnění. Postupně je věnována pozornost regionům, odkud řeholnice do kongregací přicházely, sociálnímu prostředí, v němž vyrostly, národnostní problematice v řeholním společenství, vzdělání sester a nakonec velikosti a stability komunit.

III. 4. 1

Sociální a regionální původ řeholnic

Údaje o místě narození v knihách životopisů umožňují sledovat, z kterých regionů přicházelo do každé kongregace nejvíce řeholního dorostu.¹¹⁰⁵ K notredamkám se v prvních letech hlásilo nejvíce kandidátek z jihozápadních a západních Čech, především z Domažlicka, Klatovska a Plzeňska, tedy z oblastí, kde kongregace vznikla a nejdříve se rozšířila. Také

sledována zvláště dvě období (1871-1916 a 1930-1950). Filiálky Nemyšl a Tábor jsou příkladem starších, relativně brzy zaniklých malých komunit, pro domy v Klatovech, Bechyni, Hyřšově a Českém Krumlově se dochovaly kroniky, kde lze dohledat jednak jména pro období 1917-1929, jednak řadu doplňujících údajů, dům ve Vodňanech je pak příkladem později založeného působiště.

¹¹⁰³ Jedná se o řeholnice, které na daných působištích strávily alespoň jeden rok a jsou uvedeny v každoročních seznamech v diecézních katalozích českobudějovické a královéhradecké diecéze (notredamky a školské františkánky), po roce 1930 v provinciálních *Seznamech sester podle filiálek* (AKŠS Č. Budějovice, *Seznam sester českobudějovické diecéze podle filiálek*. AKŠS Auerbach, *Verzeichnis der Schwestern in Filialen*.) a ve *Schematismech* (AKCHŠS Mnichov, *Schematismen*, 1859-1938.). Některé sestry ovšem byly přeloženy hned po několika měsících a do seznamů se nedostaly, jak je možné poznat z kronikářských záznamů jednotlivých domů, pouze v případě filiálek v Klatovech, Bechyni, Hyřšově, Českém Krumlově a Opařanech, pro něž byla jména dohledávána v kronikách, jsou uváděny i sestry, které v domě prožily jen několik měsíců.

¹¹⁰⁴ Vzhledem k tomu, že biogramy byly sestaveny pro více než tisícovku osob, nejsou tabulky v příloze uváděny všechny, pouze jedna jako příklad. Srov. Příloha 19.

¹¹⁰⁵ K získání informací o jednotlivých lokalitách byly použity následující publikace: *Seznam míst v království českém*, Praha 1913; Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, I-IV, Praha 1954-1957; Ladislav HOSÁK – Rudolf ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, I-II, Praha 1970-1980; *Administrativní lexikon obcí na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, Praha 1928; *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005*, I-II, Praha 2006. Pro zjištění polohy obcí na území dnešního Polska a Německa byl použit internetový vyhledávač. Obce jsou přiřazeny ke krajům podle současného správního rozdělení České republiky (od 1. 1. 2005).

ostatní regiony korespondovaly s rozšířením společenství: některé sestry první generace pocházely z okolí Hradce Králové, kde byly řeholní domy zakládány již koncem padesátých a v šedesátých letech 19. století. Ve středních Čechách zpočátku dominovaly Příbramsko a Kladensko,¹¹⁰⁶ na jihu země německé oblasti Českokrumlovska a Kaplicka.¹¹⁰⁷ Moravanky v prvních desetiletích v kongregaci zastoupeny nebyly vůbec, stejně tak jako notredamky nepůsobily na Moravě. Po založení řeholních domů v nových regionech (severní Čechy, Morava, Slovensko) se seznamy rodných obcí stávaly stále pestřejší. Plzeňský kraj si nadále udržel svou dominanci mezi německy mluvícími řeholnicemi, zatímco v české části institutu se stále více dostávaly do popředí Jihočešky, které počátkem 20. století jednoznačně převládly. Důvod je třeba spatřovat především v blízkosti horažďovického mateřince a v tom, že notredamky byly v této oblasti nejznámější a nejrozšířenější pedagogicky zaměřenou kongregací,¹¹⁰⁸ nezanedbatelnou roli však jistě sehrála i vyšší religiozita regionu a řada komunit tohoto společenství, rozestých po větších i menších jihočeských obcích.

Mezi zakládáním nových působišť a počtem členek tak existovala jakási přímá úměrnost: s postupným rozšiřováním činnosti kongregace po celé republice se zvětšovalo i „nábořové území“, čímž se potom dá snadno vysvětlit, proč notredamky dosáhly tak velkého početního rozšíření ve srovnání s kongregacemi, jejichž činnost se omezila na určitý region. Neplatilo to však výlučně, neboť regionální původ řeholního dorostu výrazně ovlivňovaly ještě další dva faktory. Prvním je již zmíněná rozdílná religiozita jednotlivých oblastí, která do značné míry souvisela také se stupněm urbanizace, jak bude ukázáno níže. Nejvíce řeholních domů měly notredamky ve Středočeském kraji (20) a dalších jedenáct se nalézalo přímo v Praze, odkud ovšem pocházelo výrazně méně sester než z kraje Jihočeského. Vysoký počet filiálek v Karlovarském kraji také nekořespondoval s počtem sester, které odtud pocházely. Ze severních Čech (Ústecký a Liberecký kraj) nepřicházely řeholnice téměř žádné, působišť však zde měly notredamky devět. V tomto převážně průmyslovém regionu se v poslední čtvrtině 19. století silně odrazil luteránský vliv sjednoceného Německa a starokatolické hnutí, v období

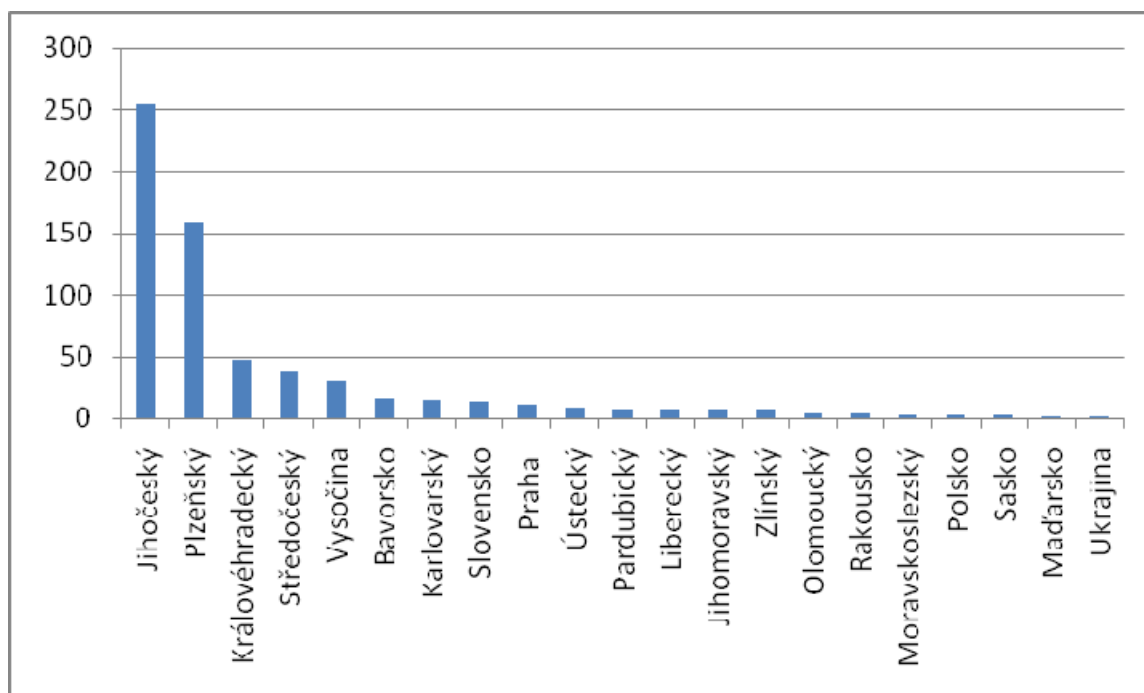
¹¹⁰⁶ Opatrovnu v Příbrami převzaly notredamky hned dva roky po založení společenství (1855), nejstarší česká opatrovna v Praze na Hrádku (založena 1832) jim byla svěřena roku 1857, šest let poté přišly na Kladno.

¹¹⁰⁷ Na německou obecnou školu v Českém Krumlově, zřízenou knížaty ze Schwarzenbergu, nastoupily sestry roku 1864.

¹¹⁰⁸ Kromě notredamek působily na jihu Čech jako učitelky ve větším počtu již jen řeholnice z Kongregace sester Nejsvětější Svátosti, založené roku 1887 v Českých Budějovicích. V roce 1938 jich bylo v diecézi 164 na čtyřech působištích. Boromejky byly zaměřené spíše charitativně (roku 1938 působilo v českobudějovické diecézi 230 příslušnic této kongregace v 21 domech) a jiné instituty zde byly zastoupeny jen minimálně (premonstrátky, vincentky, školské františkánky, anglické panny, vídeňské františkánky, křížové sestry, servitky). Údaje jsou získány z diecézních katalogů: *Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Bohemo-Budvicensis pro Anno Domini 1794-1948*.

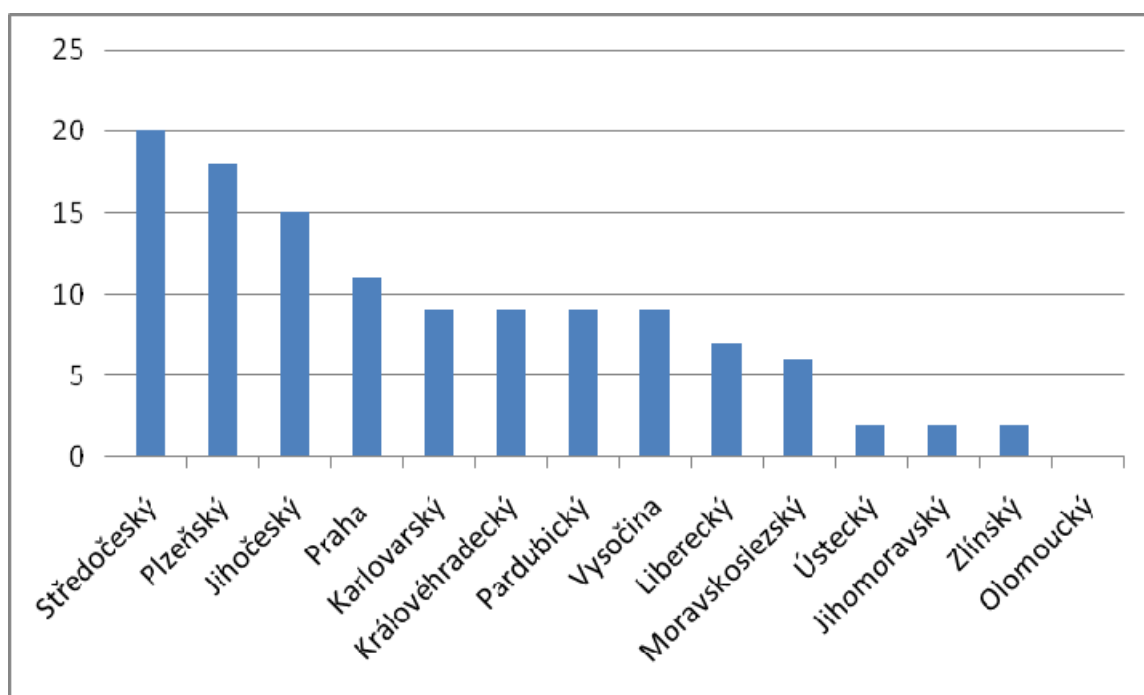
meziválečného Československa pak rychle narůstal počet obyvatel, kteří se při sčítání lidu zařazovali do kategorie „bez vyznání“. Severní a severozápadní Čechy proto nemohly být oblastí bohatou na řeholní povolání. Druhým faktorem nebylo nic jiného než konkurence ostatních řeholních společenství. V Královéhradeckém a Pardubickém kraji působily notredamky společně se školskými františkánkami, katolická Morava pak nabízela široký výběr řeholních kongregací a notredamky zde zůstávaly pouze jedny z mnoha. Horažďovický mateřinec, kde sídlil noviciát, byl navíc odtud dost vzdálený, takže je logické, že si většina děvčat raději vybírala místa blíže domovu. Kandidátky pocházející z Moravy se pravděpodobně hlásily k notredamkám téměř výlučně na základě osobního kontaktu s těmito sestrami.

Graf 5: Rodné obce sester notredamek podle krajů (u cizinek pouze podle zemí)¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁹ Jako cizinky jsou kvůli větší přehlednosti zařazeny všechny sestry narozené mimo oblast Čech, Moravy a rakouského Slezska, byť Rakušanky a Maďarky před rokem 1918 a Slovenky po roce 1918 patřily do stejného státu.

Graf 6: Působíště sester notredamek podle kraje¹¹¹⁰

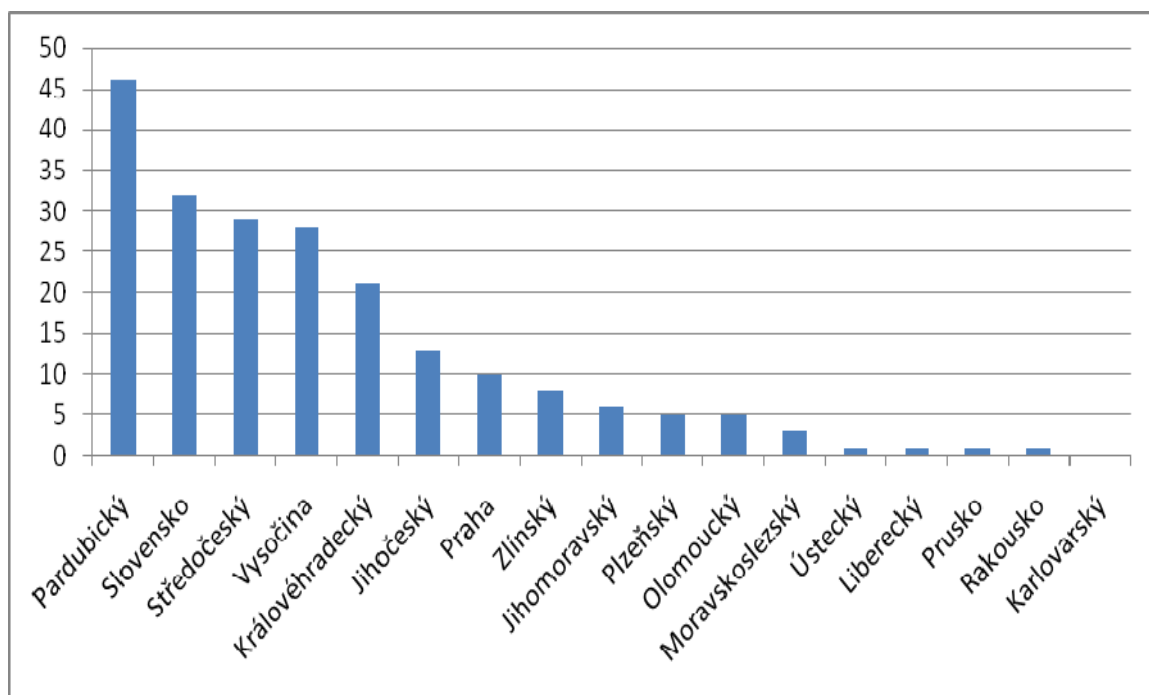

Česká větev školských františkánek vznikla na Chrudimsku, takže velká většina prvních sester pocházela z tohoto regionu (Pardubický kraj), který si vedoucí postavení udržel i v první polovině 20. století. Hodně kandidátek přicházelo ze Středočeského kraje, neboť v Praze a okolí mělo toto řeholní společenství stěžejní oblast působnosti, dále též z nedaleké Vysočiny a z Královéhradecka. Přestože se řeholní domy školských františkánek až do čtyřicátých let vyhýbaly Moravě, Moravanky do této kongregace vstupovaly. Významnou roli v tom sehrál učitelský ústav v Chrudimi, který měl velkou spádovou oblast, a také skutečnost, že z východních Čech není na Moravu tak daleko jako ze západočeského centra sester notredamek. Po založení filiálek na Slovensku (1919) přicházelo do Čech překvapivě mnoho Slovenek - ze 71, které se ve Slatiňanech vystřídalaly v letech 1925-1935, bylo 24 slovenské národnosti. Jen výjimečně přicházela děvčata ze severních a západních Čech a také z jihočeského regionu se hlásily kandidátky zřídka. Většina řeholnic byla českého původu,

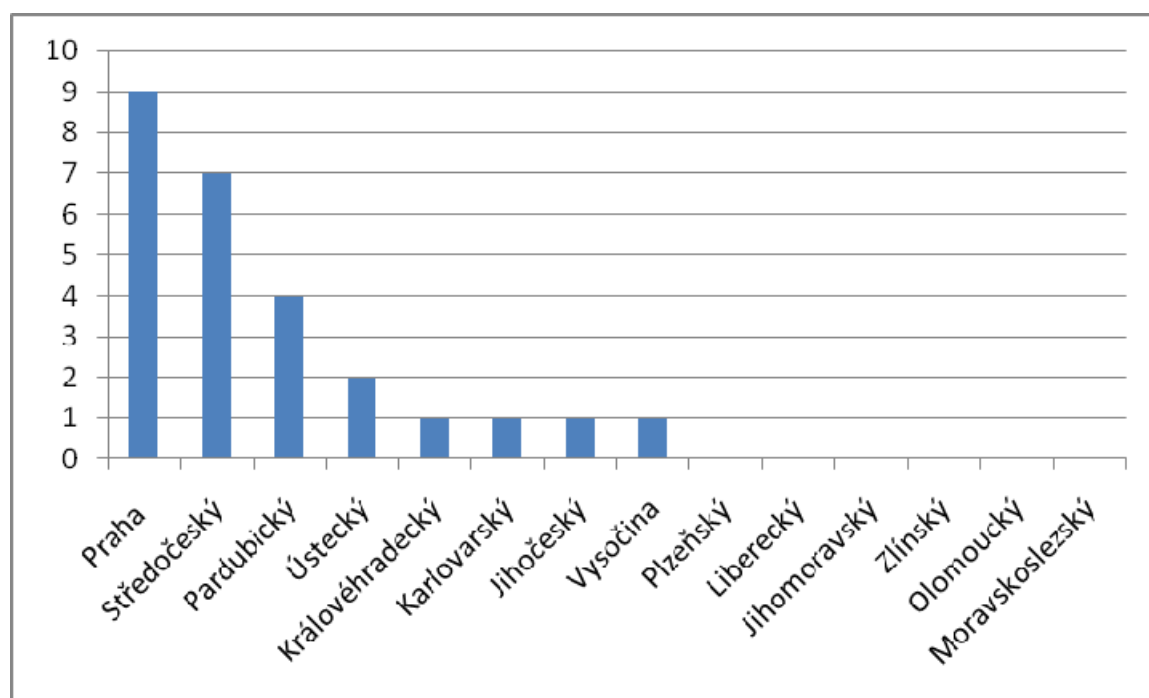
¹¹¹⁰ Ve větších městech (Brno, České Budějovice, Hradec Králové, Liberec, Plzeň atd.) existovalo řeholních domů více, v grafu je však každá obec započítána pouze jednou, s výjimkou Prahy, která tvoří samostatný územní celek a nespadá do žádného kraje. U všech tří kongregací jsou započítány pouze řeholní domy existující před rokem 1940; působíště vzniklá ve zmatcích druhé světové války jako náhradní činnost za zrušené školy (práce na farách, v kancelářích, nemocnicích apod.) by statistiky zkreslovala, zejména v sudetském území v případě sester notredamek.

do kongregace vstoupilo pouze několik Němek, pocházejících často z okolí Koclířova, kde školské františkánky působily. Pouze dvě z nich se narodily mimo oblast českých zemí, jedna v Rakousku a jedna v Prusku.

Graf 7: Rodné obce školských františkánek krajů (u cizinek pouze podle země)

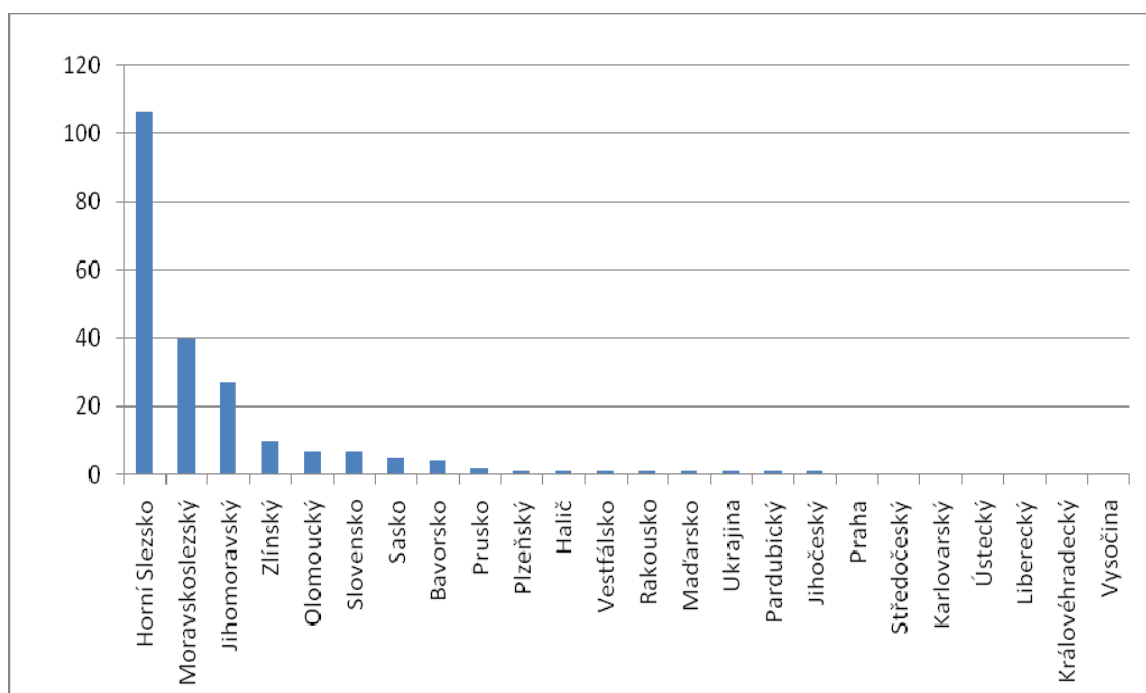

Graf 8: Působíště školských františkánek podle krajů

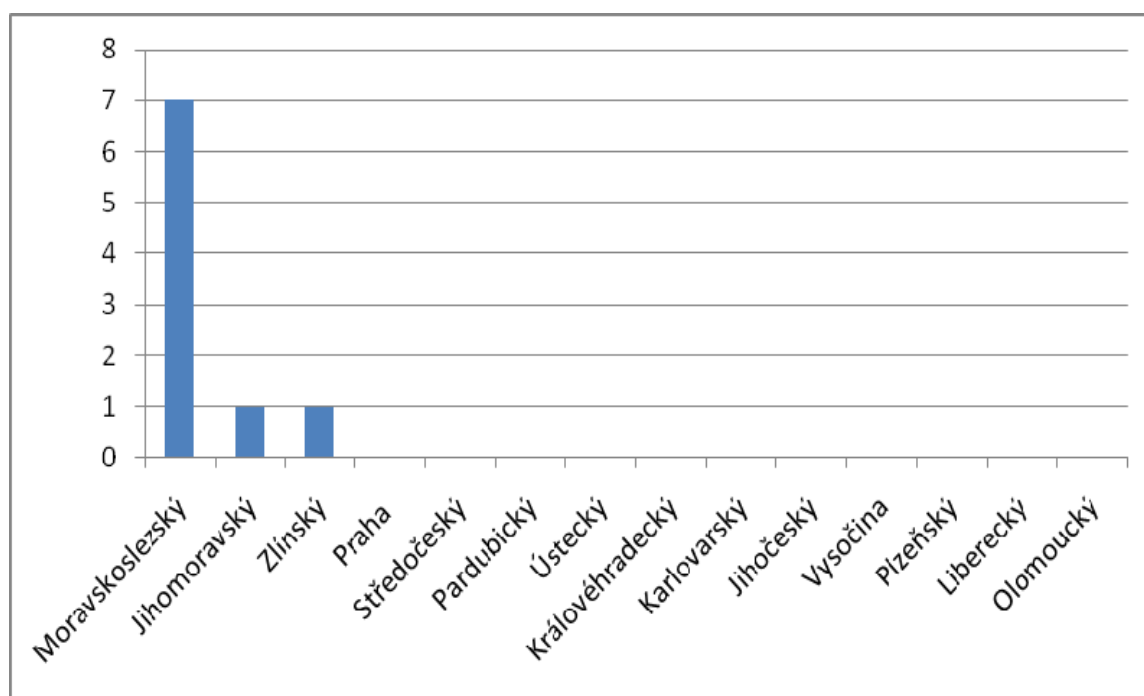

Chudé školské sestry, které za Bismarckova kulturního boje natrvalo zakotvily v rakouském Slezsku a politický vývoj je později donutil k přijetí československého občanství, byly zpočátku téměř bez výjimky Němky narozené v pruském Slezsku, případně v jiné části Německa. V menší míře byly mezi nimi zastoupeny také Polky a v řadě případů není možné určit, které řeholnice patřily k německé a které k polské národnosti. Později, v souvislosti s rozvinutím činnosti v rakouské části Slezska, přicházely též Němky z okolí Javorníka, Krnova a karvinského hornického regionu, odkud pocházelo také několik polských sester. Teprve po několikaletém působení německých řeholnic v jihomoravském Slavkově se začala hlásit česká děvčata. Spádová oblast jižní a střední Moravy však zůstala nepřekročena a i zde platila výše popsaná přímá úměrnost, ovšem v opačném smyslu. Menší ochota k zakládání tří až čtyřčlenných filiálek, rozestých po kraji (typická pro notredamky), a soustředěnost na budování malého počtu větších středisek, měla negativní dopad na početnost řeholního dorostu. Z celkového počtu 241 sester, u nichž byl původ zjišťován, bylo čtyřicet čtyři prokazatelně české národnosti, přičemž třicet osm pocházelo z jižní a střední Moravy, dvě z českých vesnic na severní Moravě, jedna přišla ze sirotčince sester notredamek z východních Čech a u tří není rodiště známo. Sedm sester pocházelo ze Slovenska, ale tři z nich měly německá příjmení a narodily se v převážně německé Handlové. Ostatních 189 řeholnic bylo německé, případně polské národnosti a téměř dvě třetiny z nich se narodily v pruském Horním Slezsku.

Graf 9: Rodné obce chudých školských sester podle krajů, resp. zemí původu

Graf 10: Působíště chudých školských sester podle krajů

Kongregace neměly bližší vztah pouze k některým regionům, ale i ke konkrétním rodinám. Sesterské dvojice a trojice nebyly mezi členkami institutu ničím výjimečným a občas se daly najít i čtveřice. Opakující se názvy vesnic ukazují, že do stejného řeholního společenství neodcházeli pouze sourozenci, ale i kamarádky či sousedky. Tento jev lze pozorovat především u notredamek: v některých vsích se zřejmě stalo přímo tradicí, že místní dcerky odcházely ke školským sestrám, neboť stejná příjmení i názvy obcí se objevují v několika generacích řeholnic. Nejzřetelněji se to projevilo v kolébce kongregace Hyršově a jejím nejbližším okolí (Chalupy - Friedrichstal, Pomezí - Springenberg, Brůdek u Všerub), kde se některá příjmení rodin místních starousedlíků stala v tomto řeholním společenství pojmem - například Grall, Seidl, Wittmann, Zipperer, Singer, Simmet, Bohmann, Kölnhöfer a další. Několikanásobné praneteře sester, které v roce 1853 jako první vstoupily do nově vznikajícího společenství, byly mezi těmi, jež po druhé světové válce opustily starou vlast, a ještě v současné době v mateřinci bavorské provincie v Auerbachu dožívá několik řeholnic těchto příjmení.¹¹¹¹ U

¹¹¹¹ Roku 1945 byly sestry mariánskolázeňské provincie odsunuty do Bavorska, kde vznikla bavorská provincie s centrem v hornofalckém městečku Auerbach. Nezanedbatelný počet sester původem z okolí Hyršova dosvědčuje i hyršovská kronika, když v těžkých letech první světové války i krátce po ní zmiňuje, že během prázdnin přišla do Hyršova celá řada zdejších rodaček, aby si od příbuzných vyprosily potraviny pro své komunity, nebo aby si s nimi jen promluvily. V roce 1924 jich přišlo třicet tři, kronika je jmenovitě uvádí. Srov. AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, rok 1924. V této kronice je vlepený také novinový výstřížek s článkem o lidových misiích v Hyršově 14.-21. února 1937, který informuje o počtu duchovních povolání vzešlých z této farnosti: „Die Pfarrei Hirschau schenkte der Kirche über 20 Priester und mehr als 60 Ordensschwwestern.“ Pro zapadlou

ostatních dvou společenství se ve vzorku, který je k dispozici, žádná obdoba Hyršova v tomto smyslu neobjevila a pravděpodobně v takto vyhraněné formě ani neexistovala, ale i zde se dají nalézt stejné rodné vesnice u řeholnic různých příjmení.

Je tedy zřejmé, že podnětem pro vstup do řeholního společenství byl nejčastěji přímý kontakt se sestrami, případně že kněží doporučovali ve svých farnostech dívkám, které projevíly zájem o zasvěcený život, ty sestry, o nichž věděli, že v okolí působí, nebo je sami osobně znali. Z hlediska nárůstu členské základny se tak ukázala být nejvhodnější strategie zakládání velkého počtu malých filiálek v různých, často i hodně vzdálených regionech, pro niž však musely být příznivé okolnosti v podobě dostatečné poptávky po řeholnicích jako kvalifikovaných pedagogických silách. Příznivou situaci dokázaly velmi dobře využít notredamky, které měly výhodu první školské kongregace na území Čech a přišly v době, kdy se dívčí školství a především dětské opatrovny teprve rozvíjely a řeholnice byly někde jedinou, jinde zas nejlevnější a nejschůdnější variantou učitelek a vychovatelek. Školské františkánky přišly o pětatřicet let později (1888), kdy situace ve školství byla ve srovnání s obdobím Bachova absolutismu výrazně lepší a navíc vzrostly protikatolické nálady ve společnosti, takže jejich výchozí pozice již tak snadná nebyla. Chudé školské sestry měly v českém prostředí handicap německé kongregace, domy v rakouském Slezsku a především konvent v jihomoravském Slavkově se potýkaly s nedostatkem domácího dorostu i s finančními problémy, které jim znemožňovaly rozšiřování působnosti do dalších oblastí, což se zpětně odráželo na malém početním nárůstu členek.

Důležitou informací přináší rovněž zjištění velikosti obcí, z nichž řeholnice pocházely, neboť jestliže je dodnes alespoň částečně patrný rozdíl v mentalitě městského a venkovského obyvatelstva, tím spíše to platilo v době, kdy do života lidí ještě nezasahovaly hromadné sdělovací prostředky. Kvůli statistické zhodnotitelnosti jsou lokality v biogramech zařazovány do tří skupin podle počtu obyvatel: vesnice (do 2 000 obyvatel, jsou sem započítány i městyse, které ve sledovaném období měly až na výjimky zcela venkovský charakter), malá města (2 000 – 10 000 obyvatel) a velká města (nad 10 000 obyvatel). Zjištěné výsledky jsou velmi výmluvné. Z 634 sester notredamek, u nichž bylo místo narození sledováno, se pouze čtyřicet sedm narodilo ve velkém městě a sedmdesát čtyři ve městě menším. Několik málo případů nebylo možné zjistit, zbývá tedy 507 řeholnic venkovského původu, které v kongregaci jednoznačně dominovaly (81% - viz Tabulka 4). Zároveň je patrné, že městské dívky přicházely

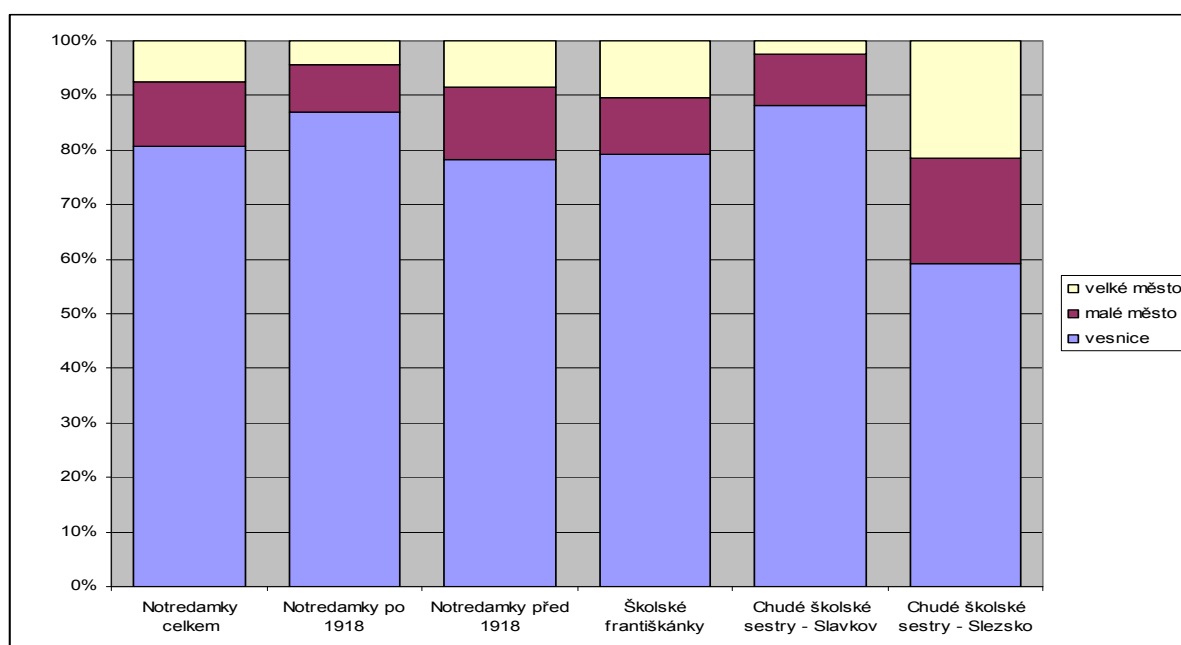
vesničku v chodském pohraničí jde o číslo neobvykle vysoké a svědčí o tom, jak silně byl Hyršov ovlivněn tím, že se stal místem vzniku nejrozšířenější české kongregace.

více v prvních desetiletích činnosti kongregace, tedy v dobách habsburské monarchie, a po roce 1918 se jejich procento ještě snížilo. U školských františkánek byla situace velmi podobná: z 212 sester pocházelo dvacet dva z velkého a dvacet dva z malého města, což je procentuálně podobné zastoupení jako u notredamek (20%). Poněkud jiné výsledky vykazují údaje chudých školských sester, které působily převážně na území rakouského Slezska a v českém prostředí se nacházel pouze konvent ve Slavkově u Brna (a od roku 1930 ještě malá filiálka v Břestu u Hulína). Z dvačtyřiceti českých řeholnic, které vstoupily do slavkovského konventu a jejichž rodiště je známé, pocházelo z vesnic třicet sedm. U německých a polských sester se však projevilo, že jejich domovinou byla průmyslová oblast Slezska, kde byla urbanizace ve srovnání s téměř všemi kraji Čech a Moravy výrazně pokročilejší. Řeholnice z větších i menších měst zde zaujímaly 41%, tedy dvojnásobek „městské populace“ notredamek a školských františkánek.

Tabulka 4: Skladba řeholnic podle velikosti místa původu

	Notredamky celkem	Notredamky po 1918	Notredamky před 1918	Školské františkánky	Chudé školské sestry - Slavkov	Chudé školské sestry - Slezsko
vesnice	507	140	366	167	37	113
malé město	74	14	61	22	4	37
velké město	47	7	40	22	1	41
celkem	628	161	467	211	42	191

Graf 11: Skladba řeholnic podle velikosti místa původu (v procentech)

Výsledky pro oblast Čech a Moravy jsou velmi vyhraněné. Kongregace působily ve městech i na venkově a s řeholnicemi měla možnost přicházet do kontaktu městská i venkovská děvčata, přesto byl zájem o řeholní život u prvně jmenovaných velmi malý. Je zde možné spatřovat jeden z dokladů probíhajících sekularizačních procesů, o nichž se hovoří v souvislosti se společenskými změnami od poloviny 19. století. Provedená sonda potvrzuje, že tyto procesy byly dlouhou dobu patrné především ve městech, kde se rozvíjely nové myšlenkové proudy, zatímco českomoravský venkov dlouho vzdoroval tomuto náporu a stoletá tradice konzervativního katolictví, v němž ještě doznívaly prvky barokní zbožnosti, byla vyvrácena až násilnou kolektivizací v padesátých letech 20. století. Také nárůst počtu venkovek navzdory postupující urbanizaci, patrný u notredamek po vzniku republiky, kdy oficiální politická linie nebyla římskokatolické církvi příliš nakloněna, tuto skutečnost potvrzuje. Odlišná situace v německém Slezsku byla kromě vyššího stupně urbanizace způsobena především odlišnými politickými a náboženskými podmínkami, kdy proti sobě stály katolický a protestantský tábor a konfesní příslušnost silně určovala identitu každého člověka.¹¹¹² Katolická církev zde nebyla „služkou nenáviděných Habsburků“ a ztělesněním zpátečnického konzervatismu, jak ji stavěla lidem před oči česká vlastenecká propaganda. Po skončení kulturního boje byla naopak částí společnosti vnímána jako hrdinka, jež se ctí obstála v dobách pronásledování, jehož hlavní oběti představovaly právě řeholní instituty.

Potvrdily to i výsledné statistiky zaměstnání otců. Údaje byly zařazovány do devíti kategorií: 1. zemědělci (rolníci, sedláci, chalupáři, domkáři) a ostatní venkovská zaměstnání (zejména hajný a pasekář), 2. řemeslníci, 3. intelektuální a podnikatelské profese (tj. profese vyžadující určité vyšší vzdělání – učitelé, úředníci, lékaři, policisté, vojenští důstojníci, továrníci apod.), 4. služby (železničáři, listonoši, dozorcí apod.), 5. obchodníci a hostinští, 6. měšťané (někdy uváděno jako zaměstnání, je sem zařazen i jeden šlechtic), 7. dělníci, 8. pomocné pracovní síly, 9. matky samoživitelky (v jednom případě je do této kategorie zařazen i úplný sirotek). U všech tří kongregací v domech na území Čech a Moravy jednoznačně dominovaly dcery zemědělců a teprve daleko za nimi stály na druhém místě dcery řemeslníků. Postupem času se snižovalo procento v kategorii intelektuálních profesí a rozdíl mezi polovinou 19. století a první republikou je jasně patrný; stejně tak ubývalo ostatních „prestižních“ profesí a přibývaly nemanželské dcery. Dělnické prostředí zůstalo zastoupeno pouze minimálně.

¹¹¹² O. BLASCHKE, *Argumenty pro zavedení pojmu „druhé konfesní období“*.

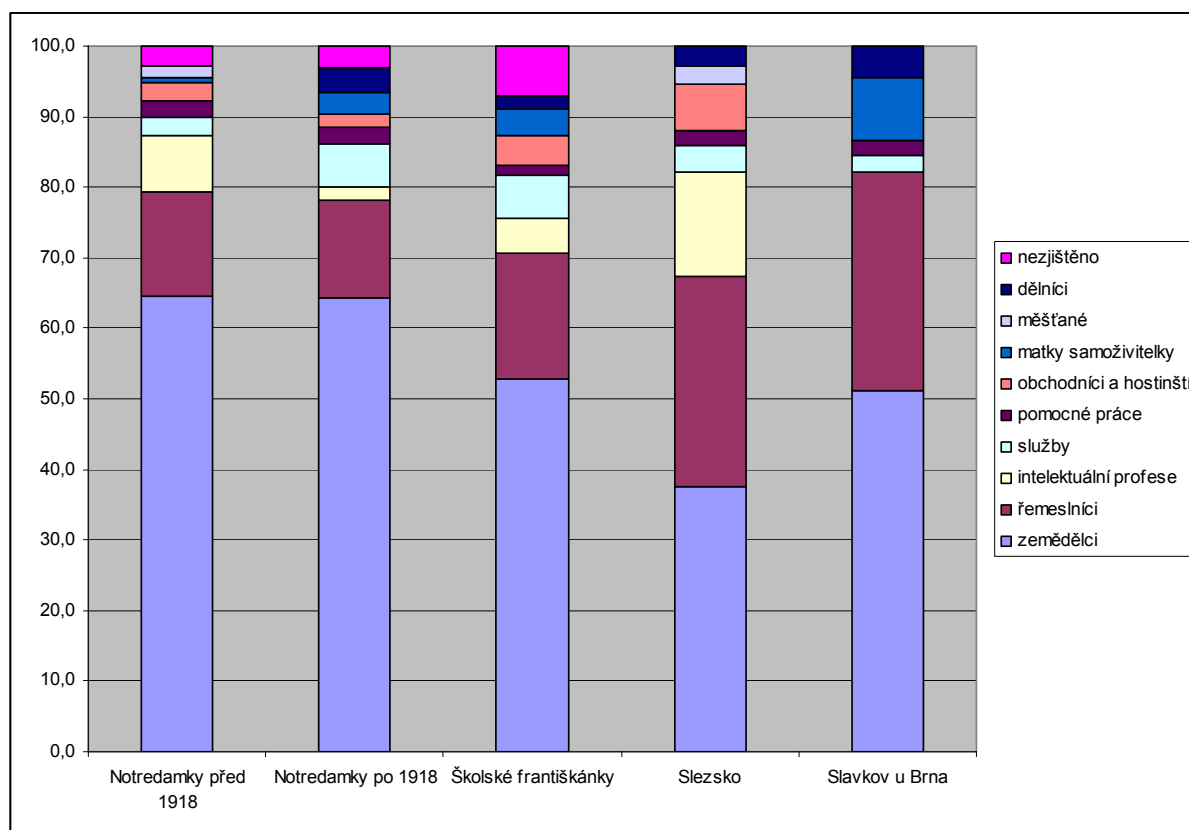
Jinak to vypadalo u členek slezské provincie chudých školských sester, kde svou roli sehrálo i to, že jsou k dispozici pouze údaje pro řeholnice narozené mezi léty 1840 a 1910.¹¹¹³ Rolníci a sedláci zaujímali pouze 37%, přibližně stejný počet tvořily dcery řemeslníků nej-různějšího druhu (odrážel se zde zřetelně hornický charakter regionu), u nichž je často navíc uveden titul mistr. Celých 22% připadlo na intelektuální, úřednické a podnikatelské profese, často poměrně prestižní (hutní inspektor, ředitel dolu, továrník, ředitel školy, ředitel kůru, lékař, daňový kontrolor, správce panství, ředitel kanceláře, soudní sekretář, císařský zemský rada apod.). Pomocných pracovních sil bylo naopak velmi málo.

Tabulka 5: Zaměstnání otců řeholnic

Zaměstnání otce	Notredamky		Školské františkánky	Chudé školské sestry	
	před 1918	po 1918		Slezsko	Slavkov u Brna
zemědělci	303	106	112	69	23
řemeslníci	69	23	38	55	14
intelektuální profese	37	3	10	27	0
služby	13	10	13	7	1
pomocné práce	11	4	3	4	1
obchodníci a hostinští	12	3	9	12	0
matky samoživitelky	3	5	8	0	4
měšťané	8	0	0	5	0
dělníci	0	6	4	5	2
nezjištěno	13	5	15	0	0
celkem řeholnic	469	165	212	184	45

¹¹¹³ V knihách životopisů chudých školských sester slezské provincie nebylo zaměstnání otce pravidelně uváděno, je ale zaznamenáno ve dvou knihách vedených v konventu v Bílé Vodě, původně provizorním provinciálním mateřinci po nuceném vystěhování z Pruska, později jedné z filiálek československé provincie. Jedná se ale pouze o údaje o řeholnicích starší generace. AKCHŠS Slavkov, *Verzeichnis der Konvents-Mitglieder der Filiale Weiswasser*; Tamtéž, *Personalien der Schwestern in Weiswasser*.

Graf 12: Zaměstnání otců řeholnic (v procentech)

Zaměstnání otců řeholních sester koresponduje s výsledky zjištěnými v oblasti vývoje velikosti domovských obcí. Kromě jednoznačné převahy rolnických dcer je zde vidět zejména celkový posun na nižší společenské příčky v průběhu desetiletí, který lze vysledovat jak v různých obdobích u sester notredamek, tak při srovnání jejich údajů s později založenou kongregací školských františkánek a s ještě pozdějším seznamem slavkovských sester československé provincie. Zároveň je zřetelný rozdíl mezi českomoravským prostorem a pruským Horním Slezskem, kde se podle všeho odchod dcery do řeholní kongregace zdál být (v katolickém konfesním táboře) společensky o něco přijatelnější i pro vyšší sociální vrstvy, zatímco v Čechách a na Moravě zůstával stále více záležitostí venkova, kde se řeholní stav často těšil jisté prestiži, zatímco všeobecná nálada ve městech se k němu stavěla spíše nedůvěřivě či nepřátelsky.

III. 4. 2

Národnostní otázka v řeholních komunitách

Všechny tři kongregace školských sester působily na českém území v době vypjatých nacionálních vztahů a je třeba si položit otázku, do jaké míry se česko-německý, resp. česko-polský a později česko-slovenský antagonismus odrážel uvnitř řeholních komunit a jakou odezvu zde nacházelo vyhraněné jak české, německé či jiné vlastenectví, typické pro druhou polovinu 19. a začátek 20. století, tak i všeobecné pnutí ve společnosti první republiky. Každý ze tří institutů byl s touto problematikou nějakým způsobem konfrontován, nicméně situace každého z nich se výrazně lišila, stejně jako se lišila také situace v různých obdobích: jinak se vyvíjely národnostní vztahy v komunitách v době habsburské monarchie, jinak později v letech první republiky.

Chudé školské sestry mnichovského mateřince přišly na české (rakouské) území poprvé roku 1859 a ve větší míře pak za kulturního boje bismarckovské éry jako ryze německá kongregace. Češky zde dlouhou dobu žádné nebyly, ve výhradně německy mluvících komunitách se nacházelo pouze několik rodilých Polek.¹¹¹⁴ První a na téměř půlstoletí jediná filiálka v česky mluvícím regionu vznikla roku 1883 ve Slavkově u Brna, kde německé sestry založily českou školu a s velkým úsilím se snažily osvojit si nesnadný slovanský jazyk. Přišly sem na žádost jednoho místního občana a považovaly to za vítanou možnost rozšířit své působení mezi příslušníky dalšího národa.¹¹¹⁵ Obtížná výuka v cizí řeči i útoky obyvatel proti klášterní škole, které měly zřejmě více protiněmecký než proticírkevní podtext, vyvolávaly intenzivní snahu řeholnic o získání domácího dorostu. České sestry byly v kongregaci vítány, stejně jako všechna místní děvčata v zemích, kam se německé společenství rozšiřovalo. Bez nich by působení na mnoha místech a další rozvoj institutu byly nemožné.

Větší problémy nastaly až po politickém převratu 1918, kdy se dosud většinová skupina německých sester ocitla na půdě jim zcela cizího československého státu.¹¹¹⁶ Československá vláda odmítla tolerovat na svém území řeholní společenství, která byla přímo podřízena zahraničnímu provinciálovi či generálovi, což si vynutilo založení nové československé provincie chudých školských sester roku 1923. Slavkovská filiálka se stala jejím centrem, ale

¹¹¹⁴ Srov. kapitola III. 4. 1.

¹¹¹⁵ Srov. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 59.

¹¹¹⁶ Státní převrat v říjnu 1918 komentuje kronika filiálky v Krnově následovně: „16. září ožily naše školní učebny velkým počtem dětí... Po mši svaté v minoritském kostele zazpívaly děti naposled nezapomenutelně: *Zachovej nám, Hospodine, protože brzy potom se zhroutila starobylá budova rakousko-uherské monarchie a byl svržen i trůn, ačkoli císař Karel prohlásil svou říši spolkovým státem.*“ AKCHŠS Slavkov, *Klášterní kronika filiálky Krnov*, rok 1918.

toto řešení bylo již od počátku německou většinou vnitřně nepřijaté. I z praktického hlediska bylo nelogické, neboť vzdálenost jihomoravského Slavkova od ostatních osmi domů na česko-polském pomezí znemožňovala pravidelnější kontakty. Šlo tedy čistě o taktický tah vůči novému státu i české veřejnosti, která by mohla na německou provinciální představenou negativně poukazovat. Ve skutečnosti však byly pravomoci slavkovské provinciální Vojtěchy Pečové od počátku výrazně omezené, neboť konečné rozhodování v záležitostech řeholního dorostu a přijímání nových působišť náleželo vratislavské představené, která zároveň měla vhléd do finančních záležitostí československé provincie a všechna důležitá rozhodnutí s ní musela být prokonzultována.¹¹¹⁷ Také skutečnost, že sestra Vojtěcha zastávala po řadu let zároveň úřad provinciální a místní představené, ukazuje, že se nijak zvláště nepočítalo s její častější nepřítomností v domě a objížděním (německých) filiálek. První provinciální asistentkou byla zcela logicky jmenována Němka - bohumínská představená sestra Angelina Begová, která vizitace v sudetských domech zřejmě většinou obstarávala sama. Již po čtyřech letech se situace jevila natolik nevyhovující, že tehdejší generální představená Matka Bruno Thomová rozdělila československou provincii na dva vikariáty – český s centrem ve Slavkově a německý s centrem v Bohumíně. Sestra Angelina byla jmenována vikářkou, a přestože stále spadala pod slavkovskou provinciální představenou, její pravomoci nad německými domy byly nyní značně posíleny.¹¹¹⁸ Navíc zde byla jasně patrná orientace na slezskou provinciální představenou ve Vratislavi, kde řada sester prožila svůj noviciát a jejich vazby sem byly mnohem silnější než ke Slavkovu, k němuž většinu z nich nepojilo vůbec žádné citové pouto. Velké finanční problémy slavkovského domu koncem dvacátých let¹¹¹⁹ jen potvrzovaly přesvědčení německé většiny, že se tento konvent na provinciální mateřinec nehodí a je třeba provést změnu. Zcela vážně navrhovala vratislavská provinciální představená sestra Juditha Neumannová, kterou nutnost řešit složité záležitosti československé provincie evidentně značně tížila, začátkem roku 1929 jako jednu z variant řešení prodat dům a pozemky ve Slavkově nějaké české kongregaci a působiště zrušit, neboť dluhy byly veliké, vydělané prostředky nestačily ani na běžnou obživu komunity a naděje na zlepšení situace v podobě zvýšení zájmu rodičů dětí o klášterní školu a dostatku českého řeholního dorostu nebyla v dohledu.¹¹²⁰

¹¹¹⁷ AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Richtlinien für die ceschische Ordensprovinz von 4. 4. 1924.*

¹¹¹⁸ Podrobnější informace o tomto uspořádání podává vratislavská provinciální představená Juditha Neumannová v dopise sestrám československé provincie. Tamtéž, *Dopis z 12. 12. 1927.*

¹¹¹⁹ Srov. kapitola II. 5.

¹¹²⁰ AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Dopis z 2. 3. 1929.*

Dne 20. listopadu 1930 poslal ředitel místní charity a druhý předseda Německého říšského svazu charity v Československu,¹¹²¹ olomoucký dominikán Schlösinger, který se označoval za arcibiskupského zástupce zájmů (německých) řeholních sester, mnichovské generální představené pamětní spis, v němž se snažil dokázat, že současný stav, tedy podřízení slezských filiálék chudých školských sester provinciálnímu mateřinci ve Slavkově, je neudržitelný. Kromě několika zcela objektivních důvodů uváděl i takové, které ukazují na zřetelné protičeské a protislovanské postoje. Bylo-li české sídlo provincie zvoleno kvůli posílení důvěry státu i obyvatel k převážně německé kongregaci, argumentuje tento dopis zcela opačným způsobem: „*Die deutsche Bevölkerung unseres Staates verliert mit der Zeit das Vertrauen zu den Schwestern, die unter einem tschechischen Mutterhause stehen.*“¹¹²² Zmíněna je rovněž nedůvěra Německého kulturního svazu (Deutscher Kulturverband) ke školám vedeným těmito sestrami a jeho neochota svěřovat jim nová pedagogická zařízení. Dodává, že není nijak nutné mít český mateřinec, neboť „*das Generalmutterhaus der Borromäerinnen in Prag ist deutsch bis zur Stunde*“¹¹²³ a jiné kongregace mají na území Československa jak českou, tak německou provincii.¹¹²⁴ Nelíbila se mu ani nutnost finančně přispívat na český mateřinec a zároveň (na jiném místě) zajišťovat vzdělání vlastních německých učitelských sil. Jako nejzávažnější však viděl otázku německého řeholního dorostu, který dle jeho názoru nemůže být vychováván v českém prostředí, přičemž problémem není pouze jazyková otázka, ale „*namentlich die nationale Veranlagung des slawischen Volksstammes*“.¹¹²⁵ V závěru dopisu se autor nevyslovuje přímo za založení německého mateřince, pouze za další zachování německého vikariátu, nicméně jeho přání z textu jasně vysvítá.

Požadovaná změna přišla, nepochybně k velkému Schlösingerovu uspokojení, třináct měsíců po odeslání tohoto pamětního spisu. Zřejmě nejen na jeho popud, ale i kvůli jiným hlasům a nakonec i velmi špatné finanční situaci slavkovského domu vykonala generální představená Matka Almeda Schrickerová vizitaci v československé provincii, jejíž závěry shrnula do dopisu z 18. prosince 1931, psaného již z Mnichova.¹¹²⁶ Sudetské filiálky byly *de*

¹¹²¹ Deutscher Reichscaritasverband der Tschechoslowakei

¹¹²² AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Dopis z 20. 11. 1930*. „*Německé obyvatelstvo našeho státu postupem času ztrácí důvěru k sestrám, které náleží pod český mateřinec.*“

¹¹²³ „*generální mateřinec boromejek v Praze je do této chvíle německý*“. *Tamtéž*

¹¹²⁴ Jako příklad uvádí Schlösinger milosrdné sestry svatého Kříže, které měly německou provincii v Chebu a českou v Choryni. Srov. *Tamtéž*. Jako další příklad by bylo možno uvést i sestry notredamky.

¹¹²⁵ „*zejména národní založení slovanského kmene.*“ S odvoláním na svou dlouholetou funkci novicmistra vyslovuje Schlösinger tvrzení, že společná výchova Němců a Čechů v jednom noviciátu se kvůli národnostním protikladům neosvědčila. V této souvislosti píše o slovanské národní duši (*slawische Volksseele*), která se s německou mentalitou příliš nesnese. Srov. *Tamtéž*.

¹¹²⁶ AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Neubearbeitete Richtlinien des Generalates der Armen Schulschwestern v. U. L. Fr. zu München für die tschechische Ordensprovinz*.

facto zcela podřízeny vratislavské provinciální představené ve věcech vizitací, žádostí o dispense, volné korespondence s její osobou, přijímání kandidátek, noviciátu, skládání slibů, otázky vzdělávání učitelek, dohledu nad hospodařením jednotlivých domů, přesunů sester apod.¹¹²⁷ Česká představená zde měla nadále pravomoci značně omezené, dá se říci, že v podstatě žádné, neboť i případné vizitace musela vykonávat s vědomím Vratislavi a zprávy o nich tam zasílat. Roli československé provinciální představené chudých školských sester měla sestra Vojtěcha Pečová nadále již jen formálně při styku s úřady, ve skutečnosti se tato provincie scvrkla na řeholní dům ve Slavkově a tříčlennou filiálku v Břestu. Své rozhodnutí odůvodňovala Matka Almeda především hospodářskými problémy a z nich plynoucím ohrožením řeholní disciplíny, žádné otevřené narážky na nemožnost spolupráce německých a českých sester v dopise nejsou, nicméně lehký nacionalistický podtext lze vyčíst mezi řádky. Je jasné, že situace sestry Vojtěchy nebyla nijak záviděníhodná, když kromě neustálého stresu při shánění peněz¹¹²⁸ pociťovala odstup a nepřijetí její autority ze strany větší části své provincie, na druhou stranu se jí po tomto kroku jistě ulevilo, neboť řada pro ni nezvladatelných povinností nyní odpadla.¹¹²⁹ Napětí musela nutně vnímat i uvnitř slavkovské komunity, která nikdy nebyla ryze českým řeholním domem. Kromě několika německých sester, které zde působily již před založením provincie, sem byly Němky posílány i v průběhu dvacátých a třicátých let, i když méně než dřív.¹¹³⁰ Dá se předpokládat, že podřízení téměř celého zbytku provincie pod vratislavskou představenou a jejich ponechání v českém prostředí ne všechny

¹¹²⁷ Srov. též kapitola II. 5.

¹¹²⁸ Dopisy sestry Vojtěchy do Mnichova, ve kterých žádá o finanční pomoc, ukazují její bezmoc i složitost situace, stejně tak i slavkovská domácí kronika, která otázce peněz věnuje mnohem víc pozornosti, než bývá v těchto kronikách obvyklé.

¹¹²⁹ Sestra Vojtěcha nebyla vůdčí a organizátorskou osobností. Vratislavská provinciální představená Juditha vyjmenovala v již citovaném dopise mnichovskému spirituálovi z března 1929 šest důvodů, proč by sestra Vojtěcha neměla být po uplynulém šestiletí (1923-1929) znovu jmenována do čela československé provincie. V jejích argumentech nelze v tomto případě spatřovat vyhraněný osobní nebo národnostní útok (poněkud sporná se může jevit pouze otázka zde představované úplné neznalosti němčiny), ale spíše shrnutí výsledků zkušeností a postřehů ze vzájemných setkání: „*Ich sah damals auch klar, dass die gute M. Vojtěcha eine hl. Ordensfrau sei, aber absolut unfähig, die Provinz zu leiten; erstens hat sie keine Zeit, da sie Schulleiterin ist, zweitens ist sie sehr kränklich, drittens beherrscht sie nicht die deutsche Sprache und kann weder mündlich noch schriftlich mit den Schwestern der 8 deutscher Häuser verkehren und leidet darunter unsäglich, viertens hat sie keine Geschäftskentnisse und Fähigkeit dafür, fünftens ist ihr Charakter so unglaublich zaghaft, dass sie überhaupt nichts sagt oder tut für die Provinz, sechstens kennt sie die Verhältnisse der deutschen Schulen in Tschechien gar nicht.*“ AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Dopis z 2. 3. 1929.* („*Také jsem tehdy jasně viděla, že dobrá sestra Vojtěcha je svatá řeholnice, ale absolutně neschopná vést provincii; za prvé nemá čas, protože je ředitelka školy, za druhé má velmi chatrné zdraví, za třetí neovládá němčinu a neumí ani ústně, ani písemně komunikovat se sestrami osmi německých domů, čímž nevyřetně trpí, za čtvrté nemá žádné obchodní znalosti a schopnosti, za páté je její charakter tak neuvěřitelně nerozhodný, že pro provincii vůbec nic neřekne nebo neudělá, za šesté vůbec nezná poměry německých škol v Čechách.*“)

¹¹³⁰ Například roku 1923 přibyla do komunity sestra Aldegundis Pelzová, v březnu 1928 byla jako pomocná ruka provinciální představené poslána do Slavkova sestra Firmina Schlosserová, roku 1933 pak přišla z Bavorska sestra Božena Zadražilová, o níž navzdory jejímu jménu kronika píše, že ačkoli je učitelkou mateřské školy, nemůže pracovat ve školce, „*jelikož je Němkou a neznalá českého jazyka*“. AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, s. 59.

řeholnice přijaly bez emocí, neboť pro ně byla jižní Morava cizinou a pro rodilé Slezanky bylo těžké si zde zvyknout, jak potvrzuje i následující poznámka v kronice: „*Sestra Kantiana velice trpěla tesknou po Slezsku, proto byla přeložena do Cukmantlu.*“¹¹³¹

Třetí krok ve snaze o vyřešení stále neuspokojivé situace československé provincie podnikla generální představená Matka Almeda ve spolupráci s vřatislavskou provinciální představenou sestrou Judithou na přelomu let 1935 a 1936. Hitlerovský režim vykonal své a český mateřinec ve Slavkově se nyní sestrám nezdál být přijatelný již ani s ohledem na československé úřady. Plánované přerozdělení hranic vřatislavské, pražské a olomoucké diecéze navíc hrozilo zkomplikovat dosavadní svrchovanost vřatislavské provinciální představené nad filiálkami v českém Slezsku, z nichž většina dosud patřila pod Vřatislav. Již z tohoto důvodu je pravděpodobné to, co prameny pouze naznačují, že návrh na přeložení provinciálního mateřince ze Slavkova do Javorníku (případně Krnova či Bohumína) vyšel z Vřatislavi. Dne 13. ledna 1936 napsala sestra Juditha dopis určený blíže nejmenovanému ctěnému důstojnému otci,¹¹³² pod nímž není těžké odhalit mnichovského spirituála, který byl již odpovědí na jeho předcházející (nedochovaný) list. Uvádí zde podrobnější informace k zamýšlenému přesunu mateřince a noviciátu, popisuje, proč by Javorník byl nejvhodnějším místem, a v závěru přibližuje vyhrocenou situaci národnostně rozpolcené provincie: „*Jedenfalls käme Austerlitz wirklich als Mutterhaus für die Zukunft nicht mehr in Frage. Es ist zu weit entfernt und so wie in den sudeten-deutschen Filialen das Deutschtum durchaus im Vordergrund stehen muss, darf in Slavkov fast kein deutsches Wort mehr gesprochen werden...*“¹¹³³ Při porovnání dopisů sestry Judithy z let 1929 a 1936 je zřetelně vidět, že původní věcná a střízlivá argumentace ve věcech československé provincie se posunula do linie národnostní nesnášenlivosti. Na základě citovaného listu poslala mnichovská generální představená žádost o přeložení provinciálního mateřince ze Slavkova do Javorníka, adresovanou přímo papeži Piu XI. Jako důvod udala velkou vzdálenost Slavkova od řeholních domů na severu země a také mimořádně ztížené školní vzdělání i formaci řeholního dorostu „*wegen der hier verpönten deutschen Sprache der meisten Kandidatinnen und Schwestern*“.¹¹³⁴ Žádosti bylo na římské poměry velmi rychle vyhověno s podmínkou, že mateřinec může být přeložen teprve po zrušení slavkovského noviciátu, tedy poté, co všechny zdejší novicky složí

¹¹³¹ Tamtéž, s. 44.

¹¹³² „*Sehr verehrter hochwürdiger Vater!*“ AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Dopis z 13. 1. 1936.*

¹¹³³ Tamtéž. „*Každopádně již opravdu nepřichází Slavkov jako mateřinec do budoucnosti v úvahu. Je příliš vzdálený, a tak jako na sudetoněmeckých filiálkách musí němectví stát za každou cenu v popředí, nesmí být ve Slavkově vysloveno téměř žádné německé slovo.*“

¹¹³⁴ „*kvůli zde pohrdané německé řeči většiny kandidátek a sester*“ Tamtéž, *Dopis z 10. 2. 1936.*

řeholní sliby.¹¹³⁵ O tři měsíce později však plán ztroskotal, neboť narazil tam, kde to sestry pravděpodobně nejméně čekaly. Vzhledem k tomu, že sliby slavkovských novic se měly konat až v srpnu a papežské schválení již bylo k dispozici, byla záležitost na čas odložena a teprve 26. června 1936 napsala generální představená Matka Almeda dopisy na příslušné biskupské ordinariáty. Jeden byl adresován brněnskému biskupu Josefu Kupkovi, druhý vratislavskému arcibiskupu kardinálu Adolfu Bertramovi. V obou oznamovala plánovaný přesun provinciálního mateřince ze Slavkova do Javorníku, již stvrzený papežským schválením, a zároveň prosila ordináře o dovolení. List českému biskupu Kupkovi je psán velmi zdrženlivě a uctivě. Za hlavní důvody změny jsou zde uvedeny velká vzdálenost Slavkova od slezských domů, velmi opatrně formulovaná problematická formace německého dorostu v českém prostředí a špatná finanční situace jihomoravského mateřince.¹¹³⁶

Dopis kardinálu Bertramovi byl mnohem otevřenější a upřímnější, neboť generální představená v něm jako v příslušníku německého národa viděla „spřízněnou duši“. Více než zeměpisná vzdálenost Slavkova jí vadilo, že provinciální představená sestra Vojtěcha neumí dobře německy,¹¹³⁷ což sestry nepříjemně pocítují, stejně jako více než na nedostatečné prostory pro noviciát narážela na „*jednostranně česky nastavené vnitřní i vnější rozpoložení a atmosféru*“ mateřince.¹¹³⁸ Kardinál Bertram se však ukázal být národnostně indiferentní. Nepříjemně se ho dotklo i to, že kongregace (zřejmě neúmyslně) porušila církevně právní předpisy a obrátila se na papeže bez předchozího vědomí a souhlasu příslušných biskupů. Vyžádal si dobrozdání arcibiskupského komisaře o situaci v provincii a zpochybnil platnost papežského povolení, které by dle něho pravděpodobně nebylo vydáno, kdyby ordinariát předem poukázal na některé skutečnosti. Dobrozdání obsahuje tři základní výhrady. První se týkala jazykové otázky: má-li být přeložení noviciátu do německého prostředí odůvodněno jazykovými problémy německých sester, je třeba vzít v úvahu, že zcela stejné problémy by měly české novicky v německém mateřinci. Naopak se jeví žádoucí, aby německé sestry v českém prostředí ovládaly češtinu. Druhá narážela na argument, že ve Slavkově nejsou vhodné prostory pro oddělený noviciát ani finance pro jeho případnou přístavbu, přičemž bylo poukázáno, že

¹¹³⁵ Vyjádření papežského sekretáře je datováno 28. 2. 1936, definitivní povolení pak 25. 3. 1936. Tamtéž, *Übersetzung der Abschrift Num. 1451/36*.

¹¹³⁶ AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Dopis biskupu Josefu Kupkovi z 26. 6. 1936*.

¹¹³⁷ Nad neznalostí němčiny se pozastavovala již sedm let předtím sestra Juditha. Není ale možné, aby po třech desetiletích života ve smíšené slavkovské komunitě, kde občas místní představená vůbec nemluvila česky, a po třinácti letech v čele převážně německé provincie, zůstala inteligentní osoba, jakou sestra Vojtěcha již z titulu ředitelky školy musela být, němčinou nedotčena. Dá se předpokládat, že v běžných záležitostech byla schopná se dohovorit, i když ne zrovna vybroušeným jazykem.

¹¹³⁸ „...*einseitig cechisch eingestellte innere und äußere Lage und Atmosphäre...*“ AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Dopis kardinálu Bertramovi z 26. 6. 1936*.

v Javorníku panuje zcela stejná situace, neboť již teď je tam velký nedostatek místa a noviciát by se do domu těžko vešel. Třetí se týkala zemských úřadů, na nichž je existence škol i řeholních domů velmi závislá a které by byly přeložením mateřince do německého prostředí nepříjemně dotčeny.¹¹³⁹ Objektivnost vratislavského episkopa, který doporučil papežské povolení neuvést v platnost, dokud nebudou výše uvedené nesrovnalosti vyřešeny,¹¹⁴⁰ je jeden z celé řady případů, na nichž je zřejmé, že není možné paušálně hovořit o kolaboraci katolické církve v Německu s nacistickým režimem, stejně jako nelze tvrdit, že se zdejší katolická církev vždy přesvědčivě proti tomuto režimu stavěla. Následovaly již jen dva dopisy blíže nejmenované generální asistentky – jeden omluvný kardinálu Bertramovi a druhý informativní biskupu Kupkovi, že celá záležitost se zatím odkládá na neurčito.¹¹⁴¹ Biskup Kupka, který předtím s přesunem mateřince s těžkým srdcem souhlasil,¹¹⁴² zrušení plánu uvítal s tím, že se obával nepříjemností, které by u úřadů pravděpodobně vznikly, a mezi řádky lze vyčíst i to, že národnostní podtext celé věci mu byl zcela jasný.¹¹⁴³

Kromě těchto dopisů není o celé záležitosti nikde zmínka, a to ani ve slavkovské kronice, ani v tzv. *Chronik der Schematismen*, kam se zaznamenávaly důležité události jednotlivých provincií. Charakter zápisů kroniky slavkovského domu by spíše nasvědčoval tomu, že zdejší sestry o věci vůbec nevěděly. Česko-německý antagonismus, líčený v dopisu vratislavské představené a nastíněný i v listech představené generální, ve skutečnosti zřejmě nebyl tak ostrý, jak by se z jejich slov mohlo zdát, neboť ve stejném roce 1936 zapsala kronikářka toto: „*Sedmého července jela sestra Ignácie do Bohumína, aby se pod vedením ct. sestry Ermelindis zdokonalovala ve francouzštině. Tam konala s konventem své exercicie. Naši prázdninovní hosté – M. Gebharda z Krnova a M. Olivie z Bohumína - pilně se učí češtině. Také pět německých dětí prožívá několik prázdninových týdnů u nás. Několik našich učitelek uděluje soukromé vyučování jazykům.*“¹¹⁴⁴ Podobný zápis se opakuje i o rok později, kdy se ve Slavkově také poprvé konala slavnost skládání doživotní profese německých sester, proto zde proběhly jak německé, tak české exercicie a sliby skládaly zvláště české a německé sestry vždy po skončení svých duchovních cvičení. Zdá se, že vazba sudetských filiálek na českou provinciální představenou a slavkovský mateřinec byla po ztroskotání pokusu o přesun centra provincie v letech 1936-1938 naopak posílena na úkor dosud preferované orientace na Vratislav, neboť nyní zde skládaly sliby i německé řeholnice, které předtím za tímto účelem jezdily do

¹¹³⁹ Tamtéž, *Gutachtlicher Bericht zu CA 4300*.

¹¹⁴⁰ Tamtéž, *Dopis ze 4. 7. 1936*.

¹¹⁴¹ Tamtéž, *Dopisy z 11. 8. 1936*.

¹¹⁴² Srov. Tamtéž, *Dopis z 6. 7. 1936*.

¹¹⁴³ Tamtéž, *Dopis z 15. 8. 1936*.

¹¹⁴⁴ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, s. 66.

slazské provincie. V létě 1938 přijely do Slavkova k obláče (zřejmě rovněž poprvé) německé postulanky. Provinciální představenou zůstala sestra Vojtěcha Pečová a roku 1938 ji vystřídala vídeňská Češka – sestra Ignácie Koubová.¹¹⁴⁵ Přestože myšlenky na plánovanou změnu sestry neopustily, k jejímu uskutečnění nikdy nedošlo a navzdory všem odstředivým tendencím vstoupila národnostně rozdělená československá provincie chudých školských sester do těžkých let německé okupace a druhé světové války se slavkovskou představenou v čele.

Pouze v lokální rovině se odehrávaly spory, které prožívaly německé chudé školské sestry v národnostně smíšených městech polského pohraničí, zejména v Bohumíně a Karviné, o nichž ovšem prameny podávají pouze kusé informace. Nesnášenlivost Poláků vůči Němcům a jejich snaha se vůči nim vymezovat měly podobné rysy jako v případě Čechů, takže situace bohumínské soukromé klášterní německé školy, do níž navíc chodil vysoký počet židovských dětí, nebyla nijak záviděníhodná a stávala se často terčem otevřené protiněmecké agitace.¹¹⁴⁶ V Karviné, kde působily školské sestry na škole určené dětem (převážně polských) horníků, se řeholnice setkaly s větším odporem jen na začátku. Poměrně rychle však byly donuceny naučit se polsky a později sem byly zřejmě posílány hlavně učitelky polské národnosti, takže se situace brzy uklidnila.¹¹⁴⁷ K tomu, jestli existovalo napětí mezi Němkami a Polkami uvnitř komunit, dochované prameny neumožňují se vyslovit.

Národnostní situace v kongregaci školských františkánek byla ve srovnání s chudými školskými sestrami naprosto nekonfliktní, odhlédne-li se od okolností založení české větve původně štýrského společenství, které mělo nesporný nacionální podtext.¹¹⁴⁸ Slatiňanská kongregace byla ve sledovaném období od počátku česká, později česká a slovenská. Německých sester zde nebylo mnoho a jedinou filiálkou v německém jazykovém prostředí byl Koclířov, kde působila národnostně smíšená komunita.¹¹⁴⁹ Krátkodobě existoval ještě penzionát v jazykově smíšených Dlažkovicích, ale situace této filiálky byla především z národnostního hlediska natolik problematická, že byla po třech letech zrušena. Kronika zachytila okolnosti jejího vzniku v roce 1905 následovně: „*O sestry žádal a je sem uvedl dr. Hašek, předseda spolku, který si vzal za úkol čeliti poněmčování této obce a okolí a čeliti spolu též protestantismu Los von Rom. Naproti tomu slíbila nejdůstojnější litoměřická konsistoř vydatnou podporu, bude-li pensionát německý. Aby se vyhovělo oběma stranám, zřízen pensionát český i*

¹¹⁴⁵ *Tamtéž*, s. 71-76.

¹¹⁴⁶ Srov. M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 9-11. AKCHŠS Slavkov, Oderberg – *Schulchronik* 1.

¹¹⁴⁷ Srov. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 66 a 69.

¹¹⁴⁸ Srov. kapitola II. 1.

¹¹⁴⁹ Koclířovská kronika je psána střídavě česky a německy, podle toho, jaké národnosti byla představená, převažuje však čeština.

německý. Hlavní intencí činitelů českých i německých bylo, aby pensionátem se čelilo protestantismu, který se tu očividně šířil na úkor katolicismu.¹¹⁵⁰ Hraběnka Marie ze Stadionu, mecenáška kongregace, se přes svého synovce, předsedu katolické „Landesorganisation“ obou národností, neúspěšně snažila vyřídít sestřím povolení k pobytu v Dlažkovicích a mimo jiné napsala v dopise generální představené: „Nemohu nic dělat. Proč máte v Dlažkovicích samé české sestry. Místodržitel s tím nesouhlasí.“¹¹⁵¹ Nakonec penzionát finančně nepodpořila ani česká, ani německá strana, zůstal odkázán pouze na platy chovaneček a dobrodince a v roce 1908 musel být zrušen.¹¹⁵²

Prameny nijak nenasvědčují tomu, že by se národnostní situace u školských františkánek ve třicátých letech vyhroutil. V době radikalizace sudetského obyvatelstva byla v Koclířově již jen jedna německá sestra, takže se v podstatě jednalo o českou komunitu v německé obci, což se také patřičně odráželo v charakteru kronikářských zápisů, tolik rozdílných od zápisů v kronikách německých filiálek chudých školských sester a notredamek ze stejných let: „Na 1. máje byla ve Svitavách schůze německého obyvatelstva z celého okolí. Jen z Koclířova jich tam od táhlo na 600. Chtějí připojení k Německu.“¹¹⁵³ Po Mnichovské dohodě se do Koclířova, který připadl do odstoupeného území, donesly „těžké Jobovy zvěsti o trhání naší české vlasti“.¹¹⁵⁴ V roce 1943 byla do Koclířova poslána německá představená sestra Valburga Huschková, ale komunita zůstala převážně česká. Od konce třicátých let a během války přijížděly německé sestry pravidelně také do pomocné školy v Opařanech, kde Češka Sylvie Vošahlíková vyučovala v německé třídě. Procvičovaly s místními sestrami německou konverzaci a sestře Sylvii radily s úřední němčinou a s problémy, s nimiž se při speciálně pedagogické výuce v cizím jazyce potýkala.¹¹⁵⁵ Tyto řeholnice působily většinou v Praze na gymnáziu a zcela jistě hovořily i česky. Již vzhledem k jejich nepatrnému počtu nebylo možné, aby se společenství rozdělilo na dva tábory, a tak zůstala tato malá regionální kongregace česko-německých sporů ušetřena.

Pro úplnost je třeba stručně dodat, že o něco více musely školské františkánky čelit antagonismu česko-slovenskému. Nejprve narazily u místního obyvatelstva v Ružomberku, kde přímo na přání Andreje Hlinky převzaly v roce 1919 školu po maďarských řeholnicích, které odmítly vyučovat slovensky: „Začátky tu měly sestry velmi těžké. Lid dlouho sestřím nedůvě-

¹¹⁵⁰ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 91-92.

¹¹⁵¹ *Tamtéž*, s. 95.

¹¹⁵² Srov. *Tamtéž*, s. 109.

¹¹⁵³ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov*, školní rok 1937/1938.

¹¹⁵⁴ *Tamtéž*, školní rok 1938/1939.

¹¹⁵⁵ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, školní léta 1932/1933, 1937/1938 an. V Opařanech se střídaly čtyři německé sestry (Gertruda, Henrietta, Valburga, Kamila), které sem zároveň jezdily na zotavení; o mnoho více jich v kongregaci zřejmě nebylo.

řoval, mělť o Čechách mylné mínění, že jsou všichni bezvěrci a přenášel toto mínění i na sestry. Záhy však poznal, že tomu tak není, a změnil z veliké části své předsudky.¹¹⁵⁶ Mnohem nepřijemnější se poněkud paradoxně ukázala být situace ve Spojených státech, kde české sestry působily také mezi slovenskými vystěhovalci. Zejména jeden nacionalisticky laděný kněz viděl nerad jejich podřízení českému mateřinci a tlačil sestry k osamostatnění amerických domů, čemuž se rázně bránily a celá věc se dostala do Říma.¹¹⁵⁷ Tento spor utichl po polovině dvacátých let, ale o tom, že se situace zcela neuklidnila, svědčí dopis generální představené z konce roku 1938, který je odpovědí na dotaz (amerického) slovenského kněze, proč nemá kongregace na Slovensku samostatnou provincii.¹¹⁵⁸ V korespondenci mezi americkými filiálkami a břevnovským mateřincem se rovněž zachoval blíže nedatovaný koncept dopisu městské radě v Ružomberku, kde se vedení kongregace ospravedlňuje proti obvinění, že posílají učit sestry nekvalifikované pro slovenské školy. Nedůvěra vůči českému řeholnímu společenství tedy přetrvávala na Slovensku zřejmě po celé dvacetiletí první republiky a napětí se objevovalo i mezi členkami kongregace.¹¹⁵⁹

Je-li možné vnímat dvě výše popisované kongregace jako příklady problematičtějšího a víceméně bezproblémového národnostního vývoje, potom je třeba zařadit třetí sledované společenství někam doprostřed mezi ně. Sestry notredamky bývají někdy označovány jako průkopnice českého dívčího školství, ale toto v zásadě pravdivé tvrzení je nutné uvést na pravou míru. Všeobecně platí, že pokud se hovoří o průkopnictví čehokoli českého ve druhé polovině 19. století, automaticky se vybavuje české vlastenectví, nacionalismus a odpor vůči Němcům. V případě sester notredamek lze s jistotou tvrdit, že nacionalismus a soupeření dvou národností nehrály při zakládání pedagogických zařízení žádnou roli. Při svém vzniku byla kongregace ryze německá. Hyršov byl německou vesnicí, všechny sestry, které roku 1853 do společenství jako první vstoupily, byly Němky a neuměly česky. Gabriel Schneider byl sice Čech, hovořil však plyně německy a většina jeho korespondence je německá. Českým vlastencem ve smyslu tschechisch rozhodně nebyl, když svou kongregaci bez jakýchkoli rozpaků založil na německé půdě. Pokud se u něj dá hovořit o vlastenectví, pak jedině ve smyslu zemském – böhmisch. Od sester již od počátku vyžadoval, aby se učily češtinu, ale stejně tak se později české sestry měly učit německy. Češky přicházely do kongregace od roku 1854, dlouhou do-

¹¹⁵⁶ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 186.

¹¹⁵⁷ AKŠS OSF Řím, karton G 301, Correspondence 1910-1964, Folder 1, fasc. Miscellaneous Correspondence, *Dopisy ze 17. 4. 1925, 5. 5. 1925, 10. 3. 1928.*

¹¹⁵⁸ Tamtéž, *Dopis z 16. 11. 1938.*

¹¹⁵⁹ Srov. P. PÍTHA, *Přišla jsem vám sloužit*, s. 131-132.

bu však zůstávaly v menšině.¹¹⁶⁰ První dvě generální představené byly Němky, teprve volbou sestry Kassiany Prajerové roku 1872 stanula v čele kongregace první Češka, kterou o devět let později opět vystřídala Němka sestra Luka Größlová. Od roku 1887 pak již bývaly do čela kongregace voleny jen české sestry. Školy a výchovná zařízení byly zakládány jak české, tak německé, zcela dle potřeb místního obyvatelstva.¹¹⁶¹ Obecná škola při mateřinci v českých Horažďovicích byla až do svého zrušení roku 1922 německá, vedle ní zde od začátku 20. století existovala německá i česká měšťanka. Před rokem 1918 se v pramenech nepodařilo nalézt jedinou zmínku o národnostních konfliktech mezi sestrami. Do této doby byla veškerá vnitřní písemná agenda v Horažďovicích vedena v němčině, rovněž tak i většina korespondence.¹¹⁶²

Nebezpečí vzniku nacionálních sporů uvnitř společenství však bylo vzhledem k celkové atmosféře ve státě bráno v úvahu a kongregace považovala za nutné zaujmout k této problematice jasné stanovisko, které zastával již pater Gabriel Schneider a které později nařídily stanovy: „*Aby se předešlo všem rozmiškám, nebudiž nižádná sestra té neb oné národnosti nebo zemi nezřízenou láskou nakloněna, nýbrž panuj mezi nimi ta láska svatá, která se v Pánu ke všem národnostem nese a všech sobě váží.*“¹¹⁶³ Zdá se, že se řeholnice snažily nespátřovat v existenci dvounárodnostního společenství problém, ale spíše jej považovat za výhodu a nutnost při působení v národnostně smíšeném státu. Jen takto mohly vyjít vstříc všem, každému podle jeho vlastní potřeby. Ve službách nadnárodní instituce, jakou je katolická církev, necítily větší potřebu přijímat za své nacionalistické ideje, za něž by bylo třeba se zasazovat. Všechny dohromady pěstovaly tehdy obvyklé rakouské vlastenectví, přičemž vládnoucí císař byl natolik úzce spjat s katolickou církví, že řeholní společenství musela být už ze své podstaty nakloněna starým pořádkům, pokud se nechtěla dostat do rozporu s oficiální církevní naukou.¹¹⁶⁴ To ovšem nijak nevyklučuje kladný postoj notredamek k šíření českého jazyka a k zakládání českých škol, stejně jako určitou míru hrdosti a vědomí národní identity každé jednotlivé členky. Při přebírání opatrovny v Praze Na Hrádku roku 1857 kronikářka neopo-

¹¹⁶⁰ Kvůli svému německému charakteru musela kongregace čelit útokům mladočechů, kteří jí vytýkali údajné germanizování obyvatelstva. Gabriel Schneider se proto snažil, aby alespoň některé vyšší úřady obsadily Češky, a v jednom dopise českobudějovickému kanovníkovi Vojtěchu Mokrému sděloval: „... *mým nejvroucnějším a nejtoužebnějším přáním bylo již dlouho, ale nepovažoval jsem dříve za vhodné se projevit, aby představené kongregace a všechny představené pensionátů, v nichž jsou české dívky, stejně jako všechny sestry, ustanovené na školách smíšených, znaly oba jazyky zemské.*“ Citováno dle J. BERAN, *Gabriel Schneider II*, s. 39.

¹¹⁶¹ Schneiderovo stanovisko k národnostní otázce bylo „univerzálně katolické“ a velmi dobře je vystihuje věta z jeho dopisu kanovníkovi Mokrému z 11. 11. 1862: „*Myslím, že bychom měli v Praze přijímati německé i české dívky bez rozdílu a dívky také v obou řečech dobře vycvičiti, jak se to teď děje v Horažďovicích, abychom se ve sv. lásce všem stali vším.*“ *Tamtéž*, s. 45.

¹¹⁶² Jedná se zejména o celokongregační kroniky – *Gedenkbücher*, Zakládací knihy – *Gründungsbücher*, údaje o jednotlivých sestřích v *Nástinech*. Na českých filiálkách byly kroniky i korespondence vedeny česky.

¹¹⁶³ *Stanovy 1903*, odst. 119.

¹¹⁶⁴ Blíže k tomu H. JEDIN (ed.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, VI/2, s. 51; Pavel MAREK, *Český katolicismus*, s. 16-17.

mněla zdůraznit, že se jednalo o nejstarší českou opatrovnu, podobně i při založení školy U sv. Anny je podotknuto, že je to první česká veřejná dívčí škola v Praze.¹¹⁶⁵

V době první republiky se drobné narážky na národnostní problémy již objevovaly, a to především v písemnostech německých filiálek. Nejednalo se však o problémy uvnitř řeholního společenství, ale o reflexi aktuální společenskopolitické situace. V Bělé nad Radbuzou si kronikářka koncem roku 1918 doslova vylévá srdce: „*Leute sorgten sich da nicht lange, wie wird's im neuen Staate werden. Ja, ein großer Teil des Volkes war ganz einverstanden, er erhoffte sich nun eine große Besserung der Lebensverhältnisse. Aber es sollte umsonst sein.*“¹¹⁶⁶ Změnu termínu začátku školního roku, který byl ministerským výnosem stanoven na prvního září, ale roku 1919 ještě znovu posunut zpět na patnáctého září, jak bývalo zvykem za monarchie, komentuje tatáž sestra následovně: „... *zum Andenken wohl an die gute alte Zeit.*“¹¹⁶⁷ Svůj osobní postoj k národnostní problematice prozradila o čtyři roky později při příležitosti změny občanství. Píše, že letos ona sama prodělala také jednu velkou změnu, a to „*aus einer Bayerin zu einer Tschechoslowakin mit dem Heimatsrechte in Weissensulz.*“¹¹⁶⁸ Z tónu zápisu jasně vyznívá, že by zmíněná sestra mnohem radši nadále zůstala „*Bayerin*“.

Stejně jako u mnichovských školských sester, i zde se stávaly stále častější prázdninové pobyty českých sester v německých domech a německých sester v českých za účelem osvojení si druhého jazyka. Do německých škol přicházely české sestry, aby zde vyučovaly nepovinný český jazyk, případně si některá z německých sester dodělávala zkoušku z češtiny. V tomto období bylo již vlastenecké cítění každé české sestry zcela jednoznačně vyhraněné. Německé řeholnice to v tomto ohledu měly mnohem těžší a některé se s novými poměry jen těžko vyrovnávaly. Později za protektorátu se v českých kronikách nachází řada protestů a povzdechů na účet Němců, nikdy však jediné slovo proti německým spolusestrám, jejichž domy byly připojeny k Říši. Stejně tak roku 1945 německé prameny popisují dramatické okolnosti násilného odsunu, české spolusestry však nekritizují. Jakkoli tedy zůstala tato kongregace po prvních šedesát let své existence řešení národnostní otázky v podstatě ušetřena, o to větší měrou s ní byla konfrontována v následujících desetiletích a musela k ní zaujmout zcela jasný postoj. Příslušný článek stanov sice zůstal formálně zachován, ale mnohdy bylo nutné vyrovnat se s vnitřním odpuštěním své „druhé polovině“, která sama sice za nic nemohla, nicméně přece jenom patřila do tábora protivníků.

¹¹⁶⁵ Srov. AKŠS Č. Budějovice, *100 let Kongregace*, s. 37.

¹¹⁶⁶ „*Lidé se tady dlouho nestarali, jak bude v novém státě. Ano, velká část národa s tím byla zcela srozuměna a doufala jen ve velké zlepšení životních poměrů. Ale mělo to být nadarmo.*“ AKŠS Auerbach, *Weissensulzer Hauschronik*, školní rok 1918/1919.

¹¹⁶⁷ „*Snad jako vzpomínku na staré dobré časy.*“ *Tamtéž*, školní rok 1919/1920.

¹¹⁶⁸ „*z Bavoračky na Čechoslovačku s domovským právem v Bělé nad Radbuzou.*“ *Tamtéž*, školní rok 1923/1924.

III. 4. 3

Sestry a vzdělání

Pedagogická práce, která představovala hlavní náplň činnosti školských sester, vyžadovala odborné i didaktické znalosti, získané studiem příslušného oboru, a během praxe pak průběžné sledování vývoje ve školství a rozšiřování vědomostí účastí na různých kurzech. V kongregacích byla nezbytně nutná profesní specializace jednotlivých členek, neboť jedině tak mohly sestry personálně zajistit provoz poměrně široké škály pedagogických zařízení i vlastní chod mnohdy dost rozsáhlých řeholních domů. Podoba této specializace byla ovlivněna historickými kořeny každého společenství, proto se velmi podobala u chudých školských sester a notredamek, zatímco školské františkánky měly systém trochu odlišný.

Terezie Gerhardingerová převzala ze starých Fourierových stanov tradiční dělení řeholnic na chórové a laické sestry,¹¹⁶⁹ byť se již nejednalo o chórové sestry v původním slova smyslu, nýbrž o sestry učitelky a tzv. sestry domácí.¹¹⁷⁰ Zatímco učitelky byly určeny k přímé práci u dětí, domácí sestry měly na starosti vytváření zázemí řeholních komunit, tedy vedení domácnosti. Toto v zásadě praktické rozdělení bylo ovšem poznamenáno přísnou hierarchizací, typickou pro katolickou církev předkoncilního období. Stanovy notredamek hovořily původně o dvou třídách,¹¹⁷¹ později dvou skupinách sester,¹¹⁷² přičemž učitelkám byla ve všem určena přednost, a to i bez ohledu na věk či délku pobytu ve společenství. „*V prokazování vespolné lásky sesterské nedělejte rozdílů mezi sestrami učitelkami a sestrami domácími. A jako sestry učitelky mají k sestram domácíím chovati lásku upřímnou, tak zase domácí sestry ochotně dávejte sestram učitelkám přednost a mějte je ve vážnosti.*“¹¹⁷³ Navzdory všem nepochybně o sesterské lásce nebylo zřejmě nijak těžké najít učitelky, které v jednání s domácími sestrami dávaly najevo, že stojí „o třídu výš“. Představenými se směly stát jen sestry učitelky, jedinou výjimku tvořily komunity v domech, kde se nevyučovalo a učitelek zde nebylo potřeba. Téměř výlučně se jednalo o případy, kdy řeholnice vedly domácnost v nejrůznějších církevních zařízeních. Zde pak úřad představené přebírala zkušená domácí sestra. Stejně tak neměly domácí sestry ani pasivní volební právo jako delegátky provinciálních či generálních kapitul.

¹¹⁶⁹ Ve středověkých a raně novověkých řádech se v mužských konventech rozlišovali kněží (patres) a laičtí bratři (fratres), v ženských pak chórové a laické sestry.

¹¹⁷⁰ Povinnost chórové modlitby byla v prvních desetiletích i v těchto kongregacích určena pouze učitelkám, domácí sestry ji mohly nahrazovat modlitbou příslušného počtu otcenášů a zdrávasů. Srov. kapitola III. 1. 2.

¹¹⁷¹ *Stanovy 1903*, odst. 6.

¹¹⁷² *Stanovy 1930*, odst. 6.

¹¹⁷³ *Tamtéž*, odst. 141.

Zařazení do první nebo druhé skupiny se určovalo již v kandidatuře a podle toho se řídilo další vzdělávání. Kritéria, podle nichž se určovala profesní dráha jednotlivých děvčat, nejsou nikde zaznamenána a pravděpodobně nikdy nebyla zcela jasná a průhledná. Hlavní roli ve většině případů hrálo nadání, prospěch na obecné a měšťanské škole, povahové předpoklady pro konkrétní činnost, možnosti rodičů platit studium a hledělo se i na osobní přání kandidátek.¹¹⁷⁴ Zatímco některé dívky přicházely s jasnou představou, že se chtějí stát učitelkami, jiné chuť do dalšího studia neměly a manuální práce jim byla milejší: „*Naše kandidatura počítá šest aspirantek: tři sestry Pollachové – Marie, Matylda, Anežka, Žofie Wronová, Božena Fuksová, Žofie Ficová. Pollachová Marie si přeje zůstatí při domácí práci, ostatních pět se má připravovat pro další studium.*“¹¹⁷⁵ Někdy se ukázalo až v průběhu studia, že kandidátka nemá dostatečné nadání, a původní rozhodnutí bylo přehodnoceno: „*Aspirantka Františka Kvačová musela započaté studium zanechat, její nadání nestačilo ku dosažení kýženého cíle.*“¹¹⁷⁶ Profesní dráha kandidátek se řídila také aktuální potřebou institutu. Mnichovský okružník z listopadu 1914 oznamuje, že v září příštího roku smějí být přijímány pouze kandidátky učitelství pro obecné školy, s přijímáním budoucích industriálních učitelek a vychovatelek v mateřských školách se musí počkat, neboť v danou chvíli nejsou potřeba.¹¹⁷⁷ Generální představená zároveň zdůraznila, že pro vyučování ručních prací a prací v mateřských školách nemají být přijímány „*menší talenty*“ („*minderwärtige Talente*“), jak se často doposud dělo, neboť „*světské úřady*“ zpřísnily pravidla pro přijímání do těchto profesí. Vypočítala také vlastnosti, jaké by měly mít kandidátky určené pro mateřské školy, s poznámkou, že dorostem, který daná kritéria nesplňuje, se řádu neposlouží.¹¹⁷⁸ Tento okružník pouze potvrzuje to, co je obsaženo i ve stanovách chudých školských sester: nejvýše se hodnotilo učitelství literárních předmětů pro obecné a pokud možno i měšťanské školy či dívčí lycea, pro něž byly určovány nejnadanější kandidátky, nebránil-li tomu nějaký jiný důvod. Těm pak byl vyhrazen

¹¹⁷⁴ Sestra Viktorie vzpomíná, že se sestry děvčat ptaly, co by chtěly dělat. Neznamenal to ovšem, že by jejich přání muselo být splněno, měla-li kongregace jiné mínění. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové.*

¹¹⁷⁵ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, rok 1923.

¹¹⁷⁶ *Tamtéž*, rok 1936.

¹¹⁷⁷ AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879-1918, *Dopis z 11. 11. 1914*. Okružník se ovšem týká bavorské provincie, chudé školské sestry v domech pozdější československé provincie nadbytek dorostu nikdy neměly.

¹¹⁷⁸ „1. Gute Geistesanlagen; mittelmäßige genügen nicht. 2. Höhere Allgemeinbildung; die Volksschule reicht z. B. für den Kindergarten nicht mehr. 3. Mitteilungsgabe. 4. Das 19. Lebensjahr darf nicht überschritten sein. Im Besonderen müssen die angehenden Industriekandidatinnen bereits eine gewisse Fertigkeit in Handarbeiten erworben haben und die angehenden Kindergartenkandidatinnen gute musikalische Begabung besitzen. Mit anderem Nachwuchs ist dem Orden nicht bedient.“ („1. Dobré nadání, prostřední nestačí. 2. Vyšší všeobecné vzdělání; obecná škola např. pro učitelky mateřských škol už nestačí. 3. Sdělovací (vyjadřovací) schopnosti. 4. Nesmí být překročen 19. rok věku. Co se týče zvláštních dovedností, musí mít budoucí industriální kandidátky již osvojenou určitou dovednost v ručních pracích a budoucí kandidátky mateřských škol musí mít dobré hudební nadání. S jiným dorostem se řádu neposlouží.“) *Tamtéž.*

přístup k nejvyšším úřadům v kongregaci. Industriální učitelky a vychovatelky ve školkách stály „o stupínek níže“ a někdy se projevovala tendence význam této práce snižovat, například i tím, že pro ni byly určovány méně nadané dívky.¹¹⁷⁹ Nejnižší v této hierarchii se nacházely sestry domácí. U notredamek byla situace podobná, pasivní volební právo však měly všechny sestry učitelky, tedy ne pouze učitelky literní.¹¹⁸⁰ Jiný příklad, kdy se vzdělání kandidátek řídilo aktuální potřebou kongregace, vzpomíná sestra Viktorie ve třicátých letech, kdy po založení domů na Slovensku notredamky nutně potřebovaly do svých škol slovenské učitelky, a tak několik nadaných slovenských kandidátek, které pocházely z chudých rodin a rodiče jim nemohli platit studium, nechávaly studovat na útraty kongregace.¹¹⁸¹ Totéž se dělo i ve Slavkově, kde byl téměř permanentní nedostatek českých učitelských sil.¹¹⁸²

Nezanedbatelnou roli v určování budoucího zaměstnání však mohly sehrát i jiné faktory. Notredamky měly po řadu desetiletí stanovenou rozdílnou výši věna pro učitelky a domácí sestry.¹¹⁸³ Ne vždy byla kongregace ochotna hradit nemajetným kandidátkám studium, muselo tedy docházet k případům, kdy nadané, ale chudé děvče se stalo domácí sestrou, protože rodiče neměli peníze na vyšší věno ani na studia, zatímco jiné, byť méně talentované, si vzdělání zaplatilo. Přinejmenším v prvních desetiletích činnosti kongregace tomu tak bylo, sestra Viktorie však vzpomíná, že ve třicátých letech se již na výši věna nijak zvlášť nelpělo a každá kandidátka donesla to, co mohla. O tom svědčí i určená minimální částka 500 Kč, což byl v té době na věno obnos velmi nepatrný.¹¹⁸⁴ Domácími sestrami se rovněž většinou stávaly dívky, které vstoupily do kongregace v pozdějším věku, za něž bylo tehdy považováno již překročení dvacátého roku, a neměly předtím absolvované pedagogické vzdělání. Jen málokdy začaly

¹¹⁷⁹ Aktivní volební právo měly všechny sestry učitelky s doživotními sliby a nejméně šesti lety od prvních slibů, voleny směly být „*nur jene Lehrschwwestern, welche die vorgeschriebenen Prüfungen für Volks- oder höhere Schulen bestanden...*“ *Stanovy 1924*, odst. 268-269. („*jen ty sestry učitelky, které složily předepsané zkoušky pro obecné nebo vyšší školy...*“)

¹¹⁸⁰ „*Sestry učitelky se zaměstnávají vyučováním a výchovou mládeže. Z nich bývají též voleny sestry, které zastávají důležité úřady ve správě a řízení družiny...*“ *Stanovy 1930*, odst. 7.

¹¹⁸¹ Učitelské ústavy na Slovensku kongregace neměla a možností studovat jinde tam tehdy mnoho nebylo, proto byly slovenské kandidátky posílány na učitelské ústavy do Prahy ke sv. Anně nebo do Českých Budějovic, případně do ústavu pro vzdělání učitelek mateřských škol v Hradci Králové. Občas ovšem docházelo k tomu, že děvčata využila role řeholní kandidátky pro možnost bezplatně vystudovat a po ukončení školy z kandidatury odešla. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹¹⁸² Slavkovská kronikářka s trpkostí zaznamenala odchod jedné takové kandidátky následovně: „*Kandidátka Amalie Reichová od nás odešla, a to lstivým způsobem, po ukončení svého studia. Reversem se zavázala, že zaplatí obnos 7 740 Kč.*“ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, školní rok 1921/1922.

¹¹⁸³ Učitelky měly přinést 600 korun, domácí sestry 400 korun. Srov. *Stanovy 1903*, odst. 31. Rozdíl byl vyrovnán až za první republiky, *Stanovy 1930* již uvádějí jednotnou částku 500 Kč. Srov. *Stanovy 1930*, odst. 32.

¹¹⁸⁴ Pro srovnání sestra Viktorie uvádí, že v době, kdy byla kandidátkou U sv. Josefa v Českých Budějovicích (1933-1934), platily chovanky měsíčně byt a stravu 400 Kč a aspirantky 200 Kč. Ona sama přinesla věno velmi malé, asi 1 200 Kč, a některým kandidátkám bylo prominuto úplně. Uvedená částka byla do *Stanov 1930* možná zařazena pouze proto, že i v předchozích *Stanovách 1903* byl obnos oficiálně přesně určen, nijak se na ni však nehledělo. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*. Ostatní dvě kongregace vyšší věna ve stanovách vyčíslenu neměly.

tyto sestry ještě studovat.¹¹⁸⁵ Překážkou učitelského stavu se mohl stát i nevyhovující rodinný původ; byla-li s papežskou dispensí do kongregace přijata nemanželská dcera, směla se stát pouze sestrou domácí či (zcela výjimečně) vychovatelkou, nikoli však literární učitelkou. Civilní otcovo manželství a vlažnější vztah k církvi byly příčinou toho, proč jinak velmi nadaná Marie Havlová, budoucí sestra Viktorie, nebyla pro počáteční nedůvěru přijata na učitelský ústav a nakonec se stala „jen“ učitelkou mateřských škol.¹¹⁸⁶

Nerovnoprávnost se v obou kongregacích dlouhou projevovala i na zevnějšku sester. Zatímco učitelky nosily po složení profese černý závoj, domácím sestrám bylo ponecháno rouško bílé, takže se na první pohled nijak nelišily od novicek.¹¹⁸⁷ Notredamky zrušily tuto praxi teprve na základě usnesení generální kapituly v roce 1910, kdy byla do Říma zaslána žádost, aby domácí sestry dostávaly při skládání slibů stejné černé rouško jako učitelky. Kongregace pro záležitosti řeholníků požadovanou dispens udělila, takže rozdíl v oblékání se vyrovnal a bílé rouško nosily domácí sestry nadále jen z praktických důvodů jako pracovní. U chudých školských sester došlo ke stejné změně pravděpodobně o něco později. Žádný okružník ji neoznamoval, takže vstoupila v platnost zřejmě až s přepracovanými *Stanovami 1924*. Z formulace příslušného odstavce je jasné, že nemělo jít o zrovnoprávnění, pouze o částečný ústupek: „*Alle Schwestern erhalten bei der Gelübdeablegung einen schwarzen Weihl, doch dürfen die Laienschwestern denselben nur beim Empfang der heiligen Sakramente, ferner bei pflichtmäßigen Ausgängen und auf Reisen tragen. Sonst bedienen sie sich untertags des weißen Weihls.*“¹¹⁸⁸ Vzhledem k tomu, že šlo o jedno z ožehavých témat generální kapituly 1910, byly do *Pamětní knihy* sester notredamek podrobněji rozepsány bližší okolnosti a důvody této změny, které vystihují napětí způsobené rozdílným oblékáním obou skupin řeholnic. Sestry čím dál silněji pociťovaly nespravedlnost tohoto dělení a také ostatní lidé se nad ním často pozastavovali. Bylo třeba učinit nějakou změnu, neboť hrozilo, že si dívky budou raději vybírat jiné kongregace, v nichž tento rozdíl mezi sestrami není. Kromě toho jsou v *Pamětní knize* zaznamenány i další konkrétní důvody: 1. Pro nedostatek učitelek jsou domá-

¹¹⁸⁵ To se týkalo zvláště notredamek, které měly dostatek dorostu. O slavkovské komunitě toto neplatilo, neboť tamější sestry se snažily využít každou nadějnou sílu: „*18. července přibyla do kandidatury Žofie Wronová. Už měla 23 let. Chybělo jí vysvědčení z měšťanské školy. Doháněla velmi pilně učivo – konala zkoušky s dobrým výsledkem.*“ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, rok 1924.

¹¹⁸⁶ Později jí sestry studium na učitelském ústavu nabídly, to už ovšem měla za sebou praxi v mateřské škole a práce s malými dětmi ji bavila, navíc studium pro mateřské školy bylo na rozdíl od čtyřletého učitelského ústavu pouze dvouleté a sestra Viktorie chtěla jít co nejdříve k obláče, takže se rozhodla zůstat tam, kde byla. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹¹⁸⁷ Srov. *Stanovy 1865*, část III, kapitola 9, odst. 4; *Stanovy 1903*, odst. 24.

¹¹⁸⁸ „*Všechny sestry obdrží při skládání slibů černý závoj, přesto ho laické sestry smějí nosit pouze při přijímání svátostí, dále při povinném vycházení a na cestách. Jinak během dne používají bílý závoj.*“ *Stanovy 1924*, odst. 211.

cí sestry často nuceny vypomáhat u dětí v sirotčincích a jiných ústavech a bývají pak od lidí považovány za nezkušené novicky. 2. Někteří rodiče nechápou příčinu tohoto dělení a považují ho za odstrčení svých dcer. 3. Při skládání slibů si závoj vyměňovaly pouze učitelky a rozdíl byl příliš nápadný. Pro mnohé to znamenalo vnitřní boje a pokušení. 4. Snaživá domácí sestra může ve svěřené práci dosáhnout stejně dobrých výsledků jako učitelka. 5. Materiální práce se v současnosti oceňují skoro víc než práce ve škole, neboť vzdělaných osob je přebytek a pracovních sil nedostatek.¹¹⁸⁹ Poslední uvedený bod je sice s odstupem jednoho století, kdy se tato otázka stala skutečně zásadním problémem postmoderní společnosti, lehce úsměvný, neboť mluvit o inflaci vzdělaných osob na počátku 20. století opravdu nelze, za úvahu však rozhodně stojí. Kládl společenský tlak v posledních letech habsburské monarchie skutečně důraz na vzdělání a „intelektuální“ profese natolik, že zájem o manuální činnosti opadal? „Intelektuálové“ sice stále zůstávali v menšině, maturita a univerzitní vzdělání byly však nyní přístupnější širšímu okruhu lidí a stávaly se jejich cílem častěji než dříve. Řemeslo a selský grunt představovaly zatím nadále pilíře společnosti, ale stále více synů nepřebíralo otcovu živnost a ubíralo se zcela jiným směrem, podobně i dívky se přestávaly spokojovat se základním vzděláním a „pouhou“ sociální rolí manželky a matky. Tuto změnu, která bořila po staletí platné pořádky, si společnost jasně uvědomovala a patrná byla i v klášteře: přestože řeholnice pouze výjimečně pocházely ze vzdělaneckých kruhů a většinou musely být již od malička zvyklé na práci v domácnosti a na poli, chtěla se většina z nich stát učitelkami, pokud jim to nadání a finanční situace dovolovaly. Kongregace měly sice problémy spíše s nedostatkem kvalifikovaných učitelek, zároveň se však ukazovala také stále menší ochota k vykonávání role domácí sestry a v souvislosti s naznačenými posuny v myšlení společnosti narůstal pocit diskriminace.

Ke zrušení dvou „tříd“ sester došlo ve většině kongregací kolem poloviny 20. století, kdy se již stalo společensky neudržitelné. U notredamek jej urychlil únorový převrat 1948, kdy bylo jasné, že stávající pozice školských sester jako učitelek již nebude mít dlouhé trvání. Vedení kongregace zažádalo v Římě o povolení změnit některé body *Stanov 1930* tak, aby byly přizpůsobeny nové situaci. Kromě zařazení charitativní služby a péče o nemocné a staré lidi do odstavce o poslání kongregace šlo zejména o zrušení dosavadního dělení na učitelky a domácí sestry.¹¹⁹⁰ Pro chudé školské sestry představovala významný mezník generální kapitu-

¹¹⁸⁹ Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha* III, s. 146–147.

¹¹⁹⁰ Dekretem ze dne 21. 2. 1949 zmocnila Kongregace pro záležitosti řeholníků českobudějovického biskupa Josefa Hloucha, aby změnu příslušných odstavců provedl, což učinil 4. března téhož roku. Stanovy se znovu netiskly, pouze byl do každého exempláře vložen text se zněním upravených odstavců. AKŠS Č. Budějovice, *Dodatky ke Stanovám*.

la roku 1956, na níž byly odhlasovány zásadní změny, mezi něž patřilo i odstranění tradičního dělení.¹¹⁹¹

Školské františkánky rozdělení na učitelky a domácí sestry dlouhou dobu neznaly. Kandidátky zde musely kromě pedagogického vzdělání prodělat rovněž náležitou praxi v domácích pracích, i když samozřejmě studium učitelství nebylo podmínkou přijetí do kongregace.¹¹⁹² Ještě *Stanovy 1881*, které byly roku 1900 přeloženy do češtiny a přežaty českou větví kongregace, dvě skupiny sester neznaly a zdůrazňovaly obě dimenze vzdělávání.¹¹⁹³ Poněkud paradoxně bylo rozdělení uzákoněno *Stanovami 1934*, tedy v době, kdy se ve většině společenství pomalu schylovalo k jeho odstranění: „*V kongregaci se členky dělí na sestry učitelky a vychovatelky a na sestry domácí, podle toho, jak o nich rozhodně generální představená, aby konaly různé služby, buď při vyučování a výchově mládeže, nebo při domácích pracích a potřebách.*“¹¹⁹⁴ Je otázkou, co přivedlo školské františkánky k tomuto kroku. Duchovní odkaz Matky Františky Lampelové, která rozdělení sester úmyslně nezavedla, byl v té době ve slatiňanské kongregaci neznámý, podobně jako ve Štýrském Hradci,¹¹⁹⁵ nemohly jej tedy „střežit“ tak, jako například mnichovské sestry lpěly díky odkazu Matky Terezie na zachování klauzury. Je proto možné, že české školské františkánky hledaly inspiraci u jiných kongregací – nabízí se především sestry notredamky, které jako nejrozšířenější školské sestry v Čechách měly tuto praxi pevně zaběhnutou a navenek se zdálo, že celkem bezproblémově fungovala. Nicméně tato hypotéza není prameny nijak podložena, hovořil by pro ni pouze fakt, že *Stanovy 1930* sester notredamek a *Stanovy 1934* školských františkánek si svou strukturou i mnohými formulacemi jsou dost podobné, zatímco od původních štýrskohradeckých *Stanov 1881* se výrazně liší, takže není vyloučeno, že je při přepracování svých konstitucí měly břevnovské sestry k dispozici. Je jasné, že v každodenním životě řeholních komunit bylo dělení práce nutností: učitelky nemohly zároveň vařit nebo zahradničit, takže ve skutečnosti domácí sestry existovaly bez ohledu na to, zda byly oficiálně stanoveny jako samostatná „nižší třída“ či nikoli, problematické bylo pouze ono hierarchizování a zamezení přístupu k vyšším úřadům. Školské františkánky zrušily teprve nedávno zavedené dělení čtyři-

¹¹⁹¹ K nejvýraznějším změnám patřilo přesunutí generálního mateřince z Mnichova do Říma, volba první americké generální představené, zmírnění předpisů o klauzure a chudobě a zavedení národních jazyků do modlitby breviáře. Podrobněji viz T. KNIPPSCHILD, *Die Ordensregel*, s. 87-90.

¹¹⁹² Kvůli odlišnému pojetí role školské sestry se Gabriel Schneider nemohl shodnout s Matkou Františkou Lampelovou, která trvala na teoretickém vzdělání i praktické výchově kandidátek. Srov. kapitola II. 1. 4.

¹¹⁹³ „...sie [Candidatin] für das Unterrichts- und Erziehungswesen und für die häuslichen Dienste zu bilden.“ *Stanovy 1881*, odst. 8. („...vzdělávat ji pro vyučování a výchovu a pro domácí služby.“)

¹¹⁹⁴ *Stanovy 1934*, odst. 5.

¹¹⁹⁵ Po svém vystoupení z kongregace byla Matka Františka sestrami na celé století zapomenuta a teprve pečlivé studium pramenů, provedené v padesátých letech sestrou Amabilis Solarovou, v ní znovu objevilo zakladatelku společenství, jejíž pojetí řeholního života bylo na svou dobu moderní a originální. Podrobněji kapitola II. 1. 2.

cátých let, krátce po komunistickém převratu a přesunutí generálního mateřince do Říma; definitivně schválené *Stanovy 1950* je již neobsahují.

Nároky na odbornou přípravu domácích sester nejsou v pramenech blíže specifikovány. Některé z nich byly absolventkami kuchařských či šicích škol, které kongregace často provozovaly, nebylo to však podmínkou. Také se většinou předem neurčovala jejich specializace (kuchařka, švadlena, zahradnice apod.), ale na určité úrovni měly zvládat všechny požadované manuální práce. U některých sester se brzy ukázalo nadání pro konkrétní činnost, která jim pak bývala již trvale svěřována, jiné se teprve dlouhodobějším pobytem na jednom typu pracoviště staly „profesionální“ kuchařkou či zahradnicí, další zůstaly „univerzálními domácími sestrami“. Nejprestižnější postavení mezi domácími sestrami měly zručné kuchařky a dokonce ne všem kandidátkám bylo umožněno naučit se vařit, například u sester Jolanty Zobalové a Esthy Schmidtové je v životopisu doslova uvedeno: „*Pomáhala při domácích pracích, ale vaření se neučila.*“¹¹⁹⁶ Záleželo také na velikosti řeholního domu, neboť zatímco ve velkých komunitách měly sestry úkoly diferencované (kuchařka, pradelna, vrátná, zahradnice, ojedinele též ošetřovatelka nemocných), v malých společenstvích zastávala jedna sestra (většinou s jednou pomocnou silou) celou domácnost, i když, jak vzpomíná sestra Viktorie, v těchto komunitách dělaly všechny všechno a rozdíl mezi učitelkami a domácími sestrami se zde nijak neřešil, naopak hlavní slovo často mívala kuchařka, neboť kuchyně byla středem domu.¹¹⁹⁷ S úklidem a jinými pomocnými pracemi pomáhaly v mnoha domech kandidátky, případně též služby¹¹⁹⁸ a u notredamek pomocné panny.¹¹⁹⁹ Jen spíše výjimečně obstarávaly sestry všechno úplně samy.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁶ AKŠS Hradec Králové, *Nástiny III*.

¹¹⁹⁷ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹¹⁹⁸ Zvláště ve větších domech se zpravidla jednalo o děvčata, která se k sestrám přišla příučit vést domácnost, ale nebyla zároveň kandidátkami. Na některých pronajatých pracovištích pomocný personál zajišťoval zaměstnavatel a z řeholnic byly přijímány jen odborné pedagogické síly. „*K dosažení účelu útulny uvoluje se spolek ctihodným sestrám: ...Poskytnouti k ruce jednu služku při deseti chovankách a při patnácti chovankách dvě služby.*“ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VIII – Smlouvy, *Smlouva z 20. 12. 1909*.

¹¹⁹⁹ Jednalo se o osoby, které žily při komunitě a byly oficiálně přijaty za jakési laické spolupracovnice kongregace, do které z nějakého důvodu nemohly nebo nechtěly vstoupit; ze zápisů v samostatné knize, která jim byla věnována (AKŠS Hradec Králové, *Pomocné panny*, nesign.), vyplývá, že se mnohdy, ale ne výlučně, jednalo o dívky pocházející ze špatného sociálního prostředí nebo mající určitý tělesný či duševní handicap. Pomocné panny pracovaly vždy v domácnosti, nikdy ne jako učitelky, a byly považovány za součást komunity. Některým byl po smrti napsán i stručný nekrolog, který se řadil mezi nekrology řeholnic. V roce 1910 působilo u notredamek třicet čtyři pomocných panen, roku 1923 dvacet tři. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha II*, léta 1910 a 1923. Ani u chudých školských sester, ani u školských františkánek se v prostudovaných pramenech žádná zmínka o pomocných pannách neobjevila.

¹²⁰⁰ Kandidátka (i služka) chyběla například v Jimramově v letech 1945-1950, kdy tam působila sestra Viktorie, ve statistikách sester notredamek je však možné najít i jiné případy. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Stav osob, 1853-1918*. V domech chudých školských sester československé provincie se kandidátky nacházely téměř bez

V prvních desetiletích činnosti kongregací se kandidátky určené pro domácí práce školily většinou pouze v některém základním kurzu provozovaném řeholnicemi pro děvčata, která ukončila povinnou školní docházku a na další studia se nechystala, některé z nich byly rovnou posílány na praxi do jednotlivých řeholních komunit, kde se měly požadované činnosti naučit. Zde pak záleželo na tom, jakým způsobem s nimi jednala sestra, k níž byly pracovně přiděleny, neboť prameny nijak nezastírají to, že kandidátky byly často využívány na nejpodřadnější práce a jednalo se s nimi jako se služebným personálem.¹²⁰¹ Za první republiky se již pro kandidátky i domácí sestry nabízela jistá možnost účastnit se různých specializovaných kurzů, která však byla využívána spíše minimálně. Záleželo také na přístupu představených, nakolik pokládaly za důležité další praktické vzdělávání domácích sester. Zatímco slavkovská kronika vypočítává celou řadu kurzů, kterých se účastnily učitelky, a o kurzech pro domácí sestry vůbec nehovoří, kronika školských františkánek uvádí poměrně mnoho vzdělávacích aktivit domácích sester, především z komunity na Vinohradech, ale též ze Slatiňan či Chrudimi.¹²⁰² Velkou roli zde mohla hrát finanční otázka, která v komunitách vinohradského gymnázia či chrudimského pedagogia nebyla nijak neuspokojivá, naproti tomu ve Slavkově se velmi šetřilo a peníze byly vydávány pouze na nezbytně nutné věci, mezi něž kurzy pro učitelky v zájmu zachování dobré kvality školy patřily, nikoli však již kurzy pro domácí sestry. Alespoň zčásti se zde odrážel i postoj jednotlivých kongregací k úloze domácí sestry, která u chudých školských sester a notredamek měla být pokornou, tichou a svědomitou pracovní silou,¹²⁰³ zatímco školské františkánky požadovaly všeobecně po sestřích vzdělávat se nejen v literních (což platilo pouze pro učitelky), ale též v manuálních oborech. Kromě toho nebylo v tomto institutu rozdělení dlouho zavedeno a ani pro pozdější období, kdy stanovy již o domácích sestřích hovořily, není někdy snadné určit hranici mezi domácí sestrou, vychovatel-

výjimky (srov. AKCHŠS Mnichov, *Schematismen.*), u školských františkánek záleželo na typu pracoviště, například do pomocné školy v Opařanech kandidátky posílány nikdy nebyly.

¹²⁰¹ „Aber leider wird dieses Versprechen [dass die Kandidatinnen als Mitglieder der religiösen Familie betrachtet werden, nicht als Fremde], das der Orden seinem Nachwuchs gibt, von vielen Filialen nicht eingelöst, indem sie die Kandidatinnen wie Dienstboten halten, ja diese ihnen vorziehen und vorsetzen, sie deren Spott preisgeben und nur als notwendige Übel betrachten. Daher geht der an sich vielfach schwache Beruf in manchen Kandidatinnen nur zu bald verloren...“ („Ale bohužel není tento slib [že budou kandidátky považovány za členky řeholní rodiny, ne za cizí osoby], který řád svému dorostu dává, ze strany mnoha filiálek plněn, neboť se zde s kandidátkami jedná jako se služkami, dokonce jsou služby před nimi upřednostňovány, [kandidátky] jsou vydány jejich posměchu a považovány jenom za nutné zlo. Tím se již samo o sobě slabé povolání mnoha kandidátek jenom příliš brzy ztrácí.“) AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1918-1933, *Dopis z 8. 9. 1931*. Zároveň však sestra Viktorie vzpomíná, že se představené snažily vybírat šikovně kuchařky (případně domácí sestry jiného zaměření), ke kterým pak kandidátky posílaly. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹²⁰² Od konce dvacátých let byly v kongregační kronice školských františkánek pravidelně zaznamenávány každoroční vzdělávací kurzy řeholnic. Kurzů týkajících se praktických činností se účastnily jak domácí sestry, tak učitelky domácích nauk. Přehled těchto kurzů viz Příloha 8.

¹²⁰³ Srov. *Stanovy 1903*, odst. 12. U sester notredamek se v pramenech o kurzech pro domácí sestry nehovoří a nevzpomíná si na ně ani sestra Viktorie.

kou či industriální učitelkou, neboť mnoho sester absolvovalo nějaký praktický kurz, když ne jako kandidátky, tak později v rámci (řečeno dnešní terminologií) celoživotního vzdělávání.¹²⁰⁴

Vzdělání sester učitelek se řídilo všeobecně platnými zákony. V době počátku činnosti sester notredamek ještě nebyla povinná zvláštní kvalifikace pro předškolní zařízení ani výuku ručních prací, další studium se tedy týkalo pouze literních učitelek. Před založením vlastního učitelského ústavu v Praze U sv. Anny roku 1864 byly budoucí řeholní kandidátky posílány absolvovat jednoroční německý kurz pro kandidátky učitelství při pražské vzorné škole, který byl zakončen zkouškou.¹²⁰⁵ Je zajímavé, že v tomto prvním desetiletí existence kongregace nebyly nikdy posílány studovat kandidátky, zřejmě proto, že se nejednalo o církevní školu a děvčata se musela pohybovat ve světském prostředí. Řada z nich se předtím připravovala soukromě v Horažďovicích na studium v učitelském kurzu, ale teprve po jeho absolvování, když se vrátily zpět do mateřince, byly přijaty za řeholní kandidátky a po dalším roce, někdy vyplněném učitelskou praxí, teprve přistupovaly k obláče. Příprava českých učitelek byla v této době velmi problematická, proto došlo k založení pedagogia U sv. Anny poměrně rychle – jedenáct let po vzniku kongregace. Krátce nato proběhla Hasnerova reforma, která vyžadovala pro literní učitelky čtyřletý učitelský ústav s maturitou, takže kongregace byla nucena dosavadní systém poněkud pozměnit. Později zřídily notredamky ještě roku 1904 učitelský ústav U sv. Josefa v Českých Budějovicích. Většina českých řeholních kandidátek, určených pro literní předměty, pak studovala na jedné z těchto dvou kongregačních škol, případně se mohlo stát, že se do kandidatury přihlásila dívka, která měla již ukončené pedagogické vzdělání na některé jiné soukromé či státní škole.¹²⁰⁶ Německý učitelský ústav notredamky neměly a německé kandidátky studovaly na různých místech, v poslední čtvrtině 19. století nejčastěji na c. k. německém učitelském ústavu v Praze,¹²⁰⁷ od roku 1900 do začátku první světové války

¹²⁰⁴ Tento závěr vyplynul po přečtení většího množství stručných životopisů školských františkánek a je znatelný i z vytvořených biogramů, kde se v kolonce zaměstnání často objevuje více „profesí“, neboť díky poněkud odlišnému typu činnosti ve srovnání s druhými dvěma kongregacemi (méně škol a více sociálních a charitativních ústavů) měly domácí sestry více příležitostí uplatnit se v přímé pedagogické práci, i když nebyly kvalifikovanými učitelkami. Nicméně ani u sester notredamek nebylo nijak neobvyklé posílat domácí sestry jako vychovatelky do sirotčinců.

¹²⁰⁵ Například sestry Michaela Petráková, Andresia Stürzlová, Serafina Folgetová, Ignatia Kindermannová, Bernarda Greilová, Gabriela Schneiderová a další. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* I.

¹²⁰⁶ Někdy se stalo i to, že se do kandidatury přihlásila bývalá absolventka kongregačního učitelského ústavu, která zde bývala pouze jako chovanka, po maturitě působila nějakou dobu na veřejné škole a poté se k sestram vrátila. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹²⁰⁷ Např. sestry Angelika Stofflová, Hermenegild Kohlbecková, Rosina Winklerová, Evangelista Singerová.

na německém učitelském ústavu v Českých Budějovicích¹²⁰⁸ (přičemž bydlely spolu s českými kandidátkami U sv. Josefa), ve válečných letech opět v Praze,¹²⁰⁹ za první republiky pak u milosrdných sester svatého Kříže v Chebu¹²¹⁰ nebo výjimečně v Liberci.¹²¹¹ Tentokrát již začínaly dívky většinou studovat jako řeholní kandidátky a hned o prázdninách po maturitě měly obláčku.

Po třech letech praxe skládaly dosavadní výpomocné učitelky (již jako řeholnice) zkoušku způsobilosti na některém státním učitelském ústavu, nejčastěji v Příbrami. Schopnější sestry skládaly po několikaleté praxi na obecné škole zkoušky pro měšťanské školy z jednoho ze tří možných odborů,¹²¹² na které se připravovaly individuálně, buď zcela samy, nebo soukromými hodinami u gymnaziálních profesorů.¹²¹³ V době přípravy na zkoušku mohly učitelky dostat několik týdnů, někdy až celé dva měsíce studijní volno.¹²¹⁴ Vzhledem k tomu, že gymnázium založily notredamky až v roce 1945 a pro výuku na učitelském ústavu stačila maturita a kvalifikace pro měšťanské školy, nebylo nutné, aby členky této kongregace před druhou světovou válkou studovaly na univerzitě. Řeholnice na pražské univerzitě nebyly v té době úplnou výjimkou, jak ukazuje níže popsaný příklad školských františkánek, ale získávání „nadbytečného“ vzdělání bylo tehdy řeholnicemi považováno nejen za nepotřebné, ale i nebezpečné, neboť se neshodovalo s řeholní chudobou, mohlo vést k pýše a také zavdat další příležitosti k získání informací a poznatků, které mohly ohrozit řeholní kázeň a čistotu.¹²¹⁵ Založení gymnázia však v intenci notredamek již ve druhé polovině třicátých let, a tak několik málo sester (zpravidla však ještě v kandidatuře) se v té době na univerzitu dostalo.¹²¹⁶ Samostatnou skupinu vedle literárních učitelek tvořily ve všech třech kongregacích učitelky cizích jazyků a hudby, které zpravidla nestudovaly na učitelském ústavu, ale dodělávaly si soukromě

¹²⁰⁸ Např. sestry Kassilda Meierová, Valentia Gahnová, Mechtilda Dörschnerová, Puritas Brettlová, Gottfrieda Holzingerová.

¹²⁰⁹ Např. sestry Emerentiana Pellkoferová a Leona Stuiberová.

¹²¹⁰ Např. sestry Juliana Köhlhoferová, Stephana Herianová, Martina Bohmannová.

¹²¹¹ Sestra Hildeberta Proisslová. Vše srov. AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* I-IV.

¹²¹² Odbory gramaticko-historický (jazyk, zeměpis, dějepis), matematický (matematika, geometrie, kreslení, přírodopis) a technický (přírodopis, přírodopis, chemie, aritmetika). Srov. též kapitola I. 2. 1.

¹²¹³ Například sestra Leona Stuiberová v Českém Krumlově docházela od prosince do března ve školním roce 1925/1926 na hodiny fyziky k profesorovi Zehrlovi, který učil na místním gymnáziu. Srov. AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1926.

¹²¹⁴ Srov. *Tamtéž*, léta 1908, 1912, 1924, 1926, 1935.

¹²¹⁵ Srov. okružník o četbě citovaný v závěru kapitoly III. 1, v němž je jasně uvedeno, že ze světských knih mohou učitelky číst pouze to, co je nezbytně nutné znát ke konkrétní zkoušce či pro výuku, případně že postačí jen výpisky z dané knihy.

¹²¹⁶ Například sestra Beatina Hamalová studovala jako kandidátka na pražské univerzitě v letech 1930-1936, a to na útraty kongregace. Hned po skončení studia v létě 1936 vstoupila do noviciátu. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* III.

zkoušky v dané době požadované – zpočátku při učitelských ústavech, později na konzervatořích a na univerzitě.¹²¹⁷

Chudé školské sestry, které otevřely první školu na území rakouského Slezska šest let po začátku činnosti notredamek (1859), měly většinu učitelek vzdělaných ve Vratislavi, případně v jiném městě, kde byly v platnosti pruské školské zákony. V případě prvních dvou obecných škol (Javorník 1859 a Zlaté Hory 1872) tento problém zpočátku zřejmě řešen nebyl, snad již s ohledem na to, že obě lokality ležely na hranici s Pruskem, patřily do vratislavské diecéze a jejich fundátorem byl vratislavský biskup. Po přeložení provinciálního mateřince z Vratislavi do Bílé Vody za německého kulturního boje ovšem nemohly sestry vykonávat učitelskou činnost a zakládat školy, neboť neměly rakouskou učitelskou způsobilost ani rakouské občanství. Zpočátku dávaly pouze soukromé hodiny, vzhledem k situaci v Prusku, která nenasvědčovala blízké možnosti návratu, však musely překonat určitý vnitřní odpor, který jako Němky k rakouskému státu měly,¹²¹⁸ a podniknout kroky potřebné k získání povolení k výuce. V roce 1875 složilo šest sester pruskou zkoušku pro vedoucí vyšších škol (*Schulleiterinnenprüfung*)¹²¹⁹ a většina ostatních literních učitelek nastudovala rakouské dějiny, zeměpis a literaturu a podrobila se doplňující zkoušce před komisí v Opavě, čímž získaly oprávnění učit na rakouských školách.¹²²⁰ Stejným způsobem se zřejmě kvalifikovaly učitelky pro působení na školách v rakouském Slezsku i po návratu sídla provincie do Vratislavi až do roku 1918, neboť vlastní učitelský ústav zde chudé školské sestry nikdy nezaložily a ani jiná kongregace podobnou školu v bližším okolí neprovozovala. Dá se tedy předpokládat, že většina kandidátek ve Vratislavi vystudovala, prožila noviciát a poté se vrátila do Rakouska, kde udělala doplňující zkoušky. Zkoušky pro měšťanské školy však již probíhaly „doma“, jak dosvědčuje krnovská kronika: „*Sedmého ledna 1893 nás poctila svou návštěvou ctihodná představená Marie Michaela [vratislavská provinciální představená], která odvezla sestry M.*

¹²¹⁷ Zkoušky skládaly sestry nejčastěji z francouzštiny a klavíru, výjimečně i zpěvu, v pozdější době též z angličtiny.

¹²¹⁸ Autorky dějin slezské provincie popisují období v Bílé Vodě jako dobu vyhnanství a ohledně otázky rakouské učitelské způsobilosti uvádějí toto: „*Ob für kurze oder lange Zeit, eine Vorbedingung für irgend welches Arbeiten in Österreich mußte sofort erfüllt werden: der Eintritt preußischer Schwestern in den österreichischen Staatsverband. Im Jahre 1877 legten sechszwanzig Schwestern in mehreren Gruppen den österreichischen Bürgereid ab und waren von da an in opferwillige Liebe zum Orden 'Österreicher'.*“ *Die schlesische Ordensprovinz*, s. 54. („*Ať už na krátkou nebo na dlouhou dobu, jeden předpoklad jakékoli činnosti v Rakousku musel být splněn okamžitě: vstup pruských sester do rakouského státního svazku. V roce 1877 složilo dvacet šest sester ve více skupinách rakouskou občanskou přísahu a od té doby se staly v obětavé lásce k řádu Rakušany.*“)

¹²¹⁹ Bylo jednodušší získat kvalifikaci pro vedení škol „doma“, v Rakousku pak stačila již jen doplňující zkouška způsobilosti.

¹²²⁰ Srov. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 54.

*Angelu, M. Salesii a M. Hilarii do Olomouce, kde se měly připravovat na zkoušku pro měšťanské školy.*¹²²¹

Po vzniku republiky již bylo nutné, aby německé řeholní kandidátky studovaly v Československu. Navštěvovaly tedy různé německé ústavy, prameny bohužel neuvádí které. Dosvědčuje to dopis generální představené Matky Almedy Schrickerové, v němž ohlašovala podřízení německých domů československé provincie pod vratislavský mateřinec a kde je mimo jiné uvedeno: *„Die Lehrausbildung von Kandidatinnen und Schwestern wird dem Gutachten der Provinzialoberin in Breslau unterbreitet, ebenso die notwendige Unterbringung von Ordensmitgliedern in Pensionen außerhalb unserer Klöster während der Zeit des Studiums.*“¹²²² Rozšíření kvalifikace pro měšťanské školy probíhalo nadále soukromě a zkoušky konaly sestry v Olomouci: *„Dvacátého dubna 1925 se dostavila v Olomouci naše sestra Marie Edelgardis ke zkoušce pro první odbornou skupinu. Od září do února navštěvovala v Olomouci hodiny vyučování u pana školního rady Waltera a předtím ještě v Krnově u sestry Rosarie.*“¹²²³

V poněkud jiné situaci se nacházely sestry v jihomoravském Slavkově, které naopak potřebovaly učitelky s oprávněním působit na českých školách. Několik německých řeholnic, které v roce 1883 filiálku otevřely, si s velkým úsilím dodělalo zkoušku z češtiny,¹²²⁴ prioritou ovšem bylo získat a vychovat co nejdříve domácí dorost. České kandidátky, případně již sestry,¹²²⁵ které byly určeny pro studium učitelství literárních předmětů, jezdily studovat do učitelských ústavů jiných kongregací, nejčastěji do Českých Budějovic k notredamkám nebo k sestřím Nejsvětější Svátosti.¹²²⁶ Do kongregace se přihlásilo i několik civilních učitelek,

¹²²¹ AKCHŠS Slavkov, *Klášteří kronika filiálky Krnov*, rok 1893.

¹²²² „Učitelské vzdělání kandidátek a sester je předkládáno k dobrozdání provinciální představené ve Vratislavi, rovněž i nutné ubytování řádových členek v pensíoněch mimo naše kláštery během času studia.“ AKCHŠS Mníchov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Dopis z 18. 12. 1931*.

¹²²³ AKCHŠS Slavkov, *Klášteří kronika filiálky Krnov*, rok 1925.

¹²²⁴ „M. Leonie a M. Bonaventura měly konati české zkoušky v Opavě 28. - 29. dubna. Obě jmenované sestry sice jely ke zkoušce, ale jen s. Leonie ji vykonala, s. Bonaventura ze strachu odstoupila.“ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, rok 1884. V květnu 1887 pak složila tutéž zkoušku ještě sestra Jeronýma Čechová, v dubnu 1891 sestra Bernadetta Chlondová.

¹²²⁵ „I. září jela sestra Cäcilie na učitelský ústav do Českých Budějovic, kde měly ct. sestry Horažďovické svůj vlastní ústav. Doma se již připravovala, probírala učivo z 1. a 2. ročníku. Byla přijata hned do 3. ročníku.“ *Tamtéž*, rok 1930. Sestra Viktorie vzpomíná, že v době, kdy byla u sv. Josefa jako kandidátka, studovaly na učitelském ústavu dvě slavkovské sestry. Zcela v souladu s tehdejší uzavřeností jednotlivých řeholních společností nebyly přijaty jako hosté do komunity sester notredamek, ale bydlely s chovankami. „*My jsme se jako holky divily, jak to, že bydlí s chovankami, když jsou to sestřičky...*“ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹²²⁶ Pouze jednou je v souvislosti s učitelstvím literárních předmětů jmenován ústav pro vzdělávání učitelek, který vedly sestry dominikánky v Olomouci-Řepčíně: „*21. dubna prosila naše světská učitelka ručních prací Ludmila Havlíčková o přijetí do kandidatury. Tato aspirantka je od 16. září v Řepčíně na přípravu literární učitelky.*“ *Tamtéž*, rok 1912. O studiu kandidátek či sester v Českých Budějovicích se slavkovská kronika zmiňuje v letech 1925, 1928, 1930, 1932 a 1934.

kteří u sester ve Slavkově působily kvůli nedostatku kvalifikovaných řeholnic; jednou z nich byla budoucí provinciální představená sestra Vojtěcha Pečová.¹²²⁷ Zkoušky pro měšťanské školy dodělávaly sestry individuálně většinou v nedalekém Brně: „24. října přesídlila sestra Bernadetta do Brna, kde našla u sester Vincentínek přátelské přijetí. S. Bernadette se připravovala pod vedením pana profesora Rosického na odbornou zkoušku pro měšťanské školy.“¹²²⁸ Slavkovská kronika také prozrazuje další způsob, jak bylo možno dosáhnout uznání učitelství bez odpovídajícího studia: „Pan inspektor také radil, abychom se ucházely u ministerstva o povolení pro sestru Motalovou, aby vyučovala na obecné škole. A po třech letech, aby mohla dosáhnout učitelství.“¹²²⁹ Sestra Klementa Motalová byla industriální učitelkou, která byla kvůli personálnímu nedostatku potřebná na obecné škole. Se zvláštním povolením bylo možné, aby na dobu určitou vyučovala i nekvalifikovaná síla, které ovšem po třech letech mohla být na základě vykonané praxe (pravděpodobně s nějakou doplňující zkouškou) udělena učitelství. Je ovšem nutno vzít v úvahu, že inspektor toto navrhoval v době první světové války; o několik let později slavkovské sestry s něčím podobným již neuspěly.¹²³⁰ Na univerzitě nestudovaly chudé školské sestry československé provincie před rokem 1938 vůbec, jelikož to druh jimi spravovaných škol nevyžadoval.¹²³¹

První české školské františkanky, tři sestry Zahálkovy, přišly roku 1888 ze Štýrského Hradce jako kvalifikované německé literní učitelky s dlouholetou praxí,¹²³² které si krátce před odchodem do Čech ještě udělaly zkoušky pro mateřské a industriální školy a sestra Vojtěška se navíc ve Štýrsku podrobila také zkouškám pro školy měšťanské.¹²³³ Před otevřením opatrovny ve Slatiňanech musely nedávno složené zkoušky zopakovat ještě v Praze v češtině.¹²³⁴ Několik prvních českých kandidátek složilo s ohledem na typ činnosti ve Slatiňanech také zkoušku pro mateřské školy a zkoušku industriální, hned několik let po vzniku institutu však začaly představené rodičů se společenství uvažovat o možnosti pedagogického studia

¹²²⁷ Srov. *Tamtéž*, rok 1903.

¹²²⁸ *Tamtéž*, rok 1904.

¹²²⁹ *Tamtéž*, rok 1916.

¹²³⁰ Srov. následující úryvek ze stejné kroniky: „Okresní školní rada neuznala učitelku Tomkovu způsobilou pro vyučování na měšťanské škole. 11. prosince přišel na inspekci pan inspektor Mrázek. Poradil, aby se poslala žádost na ministerstvo o povolení zastupování. Žádost však nebyla přijata a nám vrácena s podotknutím: učitelka Tomková musí ihned z měšťanské školy. Dověděly jsme se, že pan inspektor a školní rada mají v úmyslu naši školu likvidovat.“ *Tamtéž*, rok 1923.

¹²³¹ Po druhé světové válce studovaly na brněnské pedagogické fakultě sestry Rafaela Neužilová a Pavla Sovová ze slavkovské komunity. AKCHŠ Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, školní rok 1946/1947.

¹²³² Sestry Hyacinta a Jakoba skládaly zkoušku učitelství již roku 1862. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 37.

¹²³³ *Tamtéž*, s. 2; *Stoletá cesta*, s. 27.

¹²³⁴ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 3.

pro talentované členky.¹²³⁵ Právě tento důvod byl podnětem k založení učitelského ústavu v Chrudimi, jehož první ročník (1894/1895) byl v podstatě napůl soukromou přípravkou pro skupinu sester, řeholních kandidátek a několika chovaneček.¹²³⁶ Až do druhé světové války pak studovala většina budoucích učitelek z řad školských františkánek buď na chrudimském pedagogiu, nebo na vinohradském gymnáziu, založeném roku 1905. Tato kongregace provozovala gymnázium před rokem 1938 jako jediná ze školských sester a vzhledem k tomu, že se snažila obsadit co možná nejvyšší počet učitelských míst řeholnicemi, bylo nutné, aby některé sestry absolvovaly studium pro středoškolské profesory na univerzitě.¹²³⁷ Školské františkánky tak bylo možné ojediněle najít již mezi posluchači Filosofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity a později za první republiky nepředstavovaly řeholnice na akademické půdě nic zcela neobvyklého. Některé sestry zde přímo nestudovaly, ale skládaly univerzitní státní zkoušku z cizího jazyka – němčiny, francouzštiny nebo latiny.¹²³⁸

¹²³⁵ V tomto společenství bylo celkem běžné, že si sestry v průběhu let zvyšovaly kvalifikaci, případně ji i měnily, bylo-li třeba. Sestra Klára Krutinová, jedna z prvních slatiňanských řeholnic, vykonala ještě jako kandidátka roku 1891 zkoušku pro mateřské školy a industriální zkoušku pro školy měšťanské, tři roky nato zahájila studium na chrudimském pedagogiu a několik let působila jako učitelka, v polovině dvacátých let si dodělala kurz speciální pedagogiky a stala se ředitelkou pomocné školy v Opařanech.

¹²³⁶ „Pomýšlelo se na to, že novicky, které by byly schopny literárního vzdělání, se budou soukromě připravovati k maturitě na některém státním učitelském ústavě. Počátek učiněn tím, že byl požádán místní řídící učitel obecné školy pan Vilím, aby vyučoval sestry literním předmětům... Soukromé vyučování mladých sester za vedení místního pana řídícího nemělo žádoucích výsledků. Začalo se proto vyjednávat s profesory chrudimského gymnasia, aby dojíždějící do Slatiňan připravovali sestry k maturitě. I toto dojíždění nebylo výhodné ztrátou času při dojíždění profesorů a přivedlo na myšlenku, aby se najala v Chrudimi nějaká místnost k ubytování sester, které by měly studovati. Za vyjednávání vešla věc ve známost a někteří rodiče žádali, aby se jejich dcery mohly společně se sestrami soukromě připravovati k maturitě na státním učitelském ústavě. Tato okolnost dala vznik myšlence zřízení učitelství pro dívky...“ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 28-30.

¹²³⁷ Ženy směly studovat na filosofických fakultách v Rakousko-Uhersku od roku 1896 a v roce 1905 již tvořily na pražské filosofické fakultě téměř desetinu studentů. Srov. Josef CACH – Josef VALENTA, *Výchova a vzdělání v českých dějinách III*, Praha 1989, s. 73.

¹²³⁸ V archivu římského generalátu školských františkánek se nachází opis seznamu přednášek, který absolvovala sestra Metodie Bradáčová na Filosofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v letech 1906-1909. AKŠS OSF Řím, karton G 301, Correspondence 1910-1964, Folder 1, fasc. *Correspondence Pertaining to Sisters In America*. Pro třicátá léta zaznamenala kongregační kronika zakončení řádného vysokoškolského studia sester Angeliny Sochůrkové, Alberty Řihové (1933) a Jeronýmy Petschanové (1936), u prvních dvou uvádí o tři roky později, že v listopadu 1936 složily ustanovující profesorskou zkoušku. Sestra Jeronýma dělala státnice na brněnské univerzitě a sestry Angelina a Alberta studovaly v Praze. Univerzitní zkoušky z němčiny složily sestry Mechtilda Bergová (1932) a Aloisie Zemanová (1936), z francouzštiny Kalista Kalčíková a Remigie Strnadová (1935), z latiny sestra Jaroslava Mašková (1929). Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 315, 365, 388, 423, 442, 462, 463. Absolvování různých kurzů a ukončené vzdělání se však do této kroniky začaly poctivěji zapisovat až kolem roku 1930, takže se nejedná o výčet všech jmen. Sester za první republiky studovalo na univerzitě více, např. pozdější generální představená Eliška Pretschnerová. Srov. P. PÍŤHA, *Přišla jsem vám sloužit*, s. 33-35. Presnější počty by se daly zjistit podrobným pročitáním knihy životopisů jednotlivých sester, exaktní statistické údaje však nejsou cílem této práce a uvedené případy situaci přibližují dostatečně. Kromě toho skládaly univerzitní zkoušky také některé kandidátky ještě před vstupem do noviciátu.

Pro činnost v opatrovně nebylo před rokem 1871 vyžadováno žádné zvláštní vzdělání a kandidátky pouze praktikovaly u sester v některém zařízení.¹²³⁹ Hasnerova reforma vyžadovala pro ředitelky mateřských škol maturitu na učitelském ústavu, řadové učitelky ji však nepotřebovaly, stejně jako nebyla vyžadována pro správkyni opatrovny.¹²⁴⁰ Zde stačil pouze ústav pro vzdělávání učitelek mateřských škol, který byl dvouletý a nekončil maturitou. Z toho důvodu otvíraly kongregace většinou opatrovny, o status mateřské školy žádaly zpravidla pouze tam, kde bylo možné přiřadit předškolní zařízení pod správu obecné či měšťanské školy. Do konce 19. století studovaly kandidátky sester notredamek na státním českém nebo německém ústavu v Praze, v roce 1902 jej pak kongregace založila v Hradci Králové. Některé jejich kandidátky studovaly též v Českých Budějovicích u sester Nejsvětější Svátosti,¹²⁴¹ kam byla posílána i děvčata ze Slavkova. Německé notredamky jezdily i nadále studovat do Prahy, neboť vlastní německou školu tohoto typu neměly, a chudé školské sestry využívaly pravděpodobně školy na severní Moravě. Školské františkánky mnoho opatroven neměly, proto i sester s touto kvalifikací bylo poměrně málo. Většina z nich se soukromě připravovala ke zkoušce pro mateřské školy na státním učitelském ústavu v Praze.¹²⁴²

Také na kvalifikaci industriální učitelky se kandidátky připravovaly před rokem 1871 pouze soukromě, aniž byla nutná zkouška,¹²⁴³ později skládaly po soukromé přípravě zkoušky na některém z učitelských ústavů: „12. března 1891 byly povolány z Poličky řeholní kandidátky Marie Hnátová, Marie Krutinová, Julie Tušlová a Josefa Novotná do Slatiňan, aby tam dokončily hospitováním v mateřské škole přípravu na zkoušky pro mateřské školy. Vykonaly je v květnu, a v červnu pak také industriální i pro školy měšťanské na c. k. státním ústavu pro vzdělání učitelek v Praze na Rejdišti.“¹²⁴⁴ Sestra Viktorie vzpomíná, že industriální zkoušky si dodělávala i celá řada zákyň kongregačních šicích škol (někdy nazývaných školy ručních prací), které si přípravu těchto učitelek sice vůbec nekladly za cíl a byly určeny především „nestudijním typům“ děvčat, která skončila obecnou školou, nicméně výuka zde byla na vysoké

¹²³⁹ Například sestra Magdalena Sokolová se pro činnost v opatrovně připravovala v opatrovnách v Horažďovicích, Příbrami a Žlebech, o žádné zkoušce však v jejím životopise řeč není. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Nástiny I*.

¹²⁴⁰ K rozdílu mezi mateřskou školou a opatrovnou viz kapitola IV. 1.

¹²⁴¹ Kandidátky sester Nejsvětější Svátosti zase studovaly na učitelském ústavu U sv. Josefa. Vzhledem k jistému napětí a rivalitě mezi oběma kongregacemi však nebyly kandidátky z druhého společenství přijímány příliš ochotně. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹²⁴² Například sestry Juliana Veselá, Alžběta Novotná, Gabriela Kutníková, Hedvika Škraňková. Výjimku představovala sestra Irena Pelechová, která ještě před vstupem do kandidatury absolvovala královéhradecký ústav sester notredamek. AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester I*.

¹²⁴³ Například sestry Bartolomea Pelnařová a Elisabeth Hofmannová.

¹²⁴⁴ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 16.

úrovni, takže šikovnější z nich se mohly ke zkoušce bez obav přihlásit.¹²⁴⁵ Možné bylo také navštěvovat industriální kurz, který cíleně připravoval na zkoušky na některém z učitelských ústavů. Prakticky se od klasické šicí školy zřejmě příliš nelišil, pouze se oficiálně profiloval jako příprava k industriální zkoušce. Jeden z mála takových kurzů vedly školské františkánky při vinohradském gymnáziu v letech 1908-1922.¹²⁴⁶ Malý školský zákon z roku 1922 přejmenoval industriální učitelky na učitelky domácích nauk a zpřísnil podmínky pro získání této kvalifikace, mimo jiné tím, že externí studentky nadále nesměly být ke zkouškám připouštěny. Jedním z důsledků bylo, jak ukázaly životopisy v *Nástinech*, že ne všechny notredamky, které působily za první republiky na filiálkách jako učitelky ručních prací, měly složené příslušné zkoušky. Leckdy se jednalo o absolventky dvouletých rodinných škol, živnostenské pracovny šití prádla, tříleté odborné školy pro ženská povolání na Kladně apod.,¹²⁴⁷ pouze některé měly vystudovaný předepsaný dvouletý ústav pro učitelky domácích nauk.¹²⁴⁸

¹²⁴⁵ Sestra Viktorie osobně již šicí školu v Jimramově nezažila, avšak živě si vzpomíná, jak se koncem čtyřicátých let při snaze komunistů dostat sestry z obce za řeholnice svorně postavili místní katolíci i evangelíci, kteří mimo jiné argumentovali i tím, že šicí škola pod vedením notredamek měla skutečně vysokou úroveň a řada jejích dcer se zde úspěšně připravila na industriální zkoušky. Životopisy v *Nástinech* toto potvrzují, například u sestry Jany Novotné.

¹²⁴⁶ „14. června 1922 skončil prozatímně industriální kurs. Existoval při gymnasiu od roku 1908 a každý rok se v něm připravilo několik dívek ke zkouškám, kterým se podrobovaly obyčejně na státním učitelském ústavě v Příbrami. Byl to vždy vděčný materiál, mnoho dobrého se vykonalo na těchto nastávajících industriálních učitelkách.“ *Tamtéž*, s. 231.

¹²⁴⁷ Například sestra Leonilla Nováková, Celestina Járová, Hedvika Telenská, Vladimíra Nieglová.

¹²⁴⁸ Například sestry Blahomila Novotná (předtím vychodila tříletou průmyslovku), Benigna Donnerová, Václava Pavlíková, Desolata Řežábková.

III. 4. 4

Velikost a stabilita komunit

K charakteristickým znakům novodobých řeholních kongregací patřily neustálé přesuny řeholnic z jednoho domu do druhého. Jejich intenzita se společenství od společenství lišila, neboť byly zapříčiněny především rozsáhlou vnější činností, pro jejíž nerušený chod bylo nutné stále zabezpečovat všechna pracoviště dostatkem kvalifikovaných sil. Nicméně stěhování sester v takové míře, v jaké je především u notredamek a školských františkánek dokládají prameny i vzpomínky pamětnic, nelze přisuzovat pouze „pracovní nutnosti“. Častá změna působiště měla zabránit řeholnici v přílišné vnitřní vazbě k určitému místu, lidem a činnosti, neboť jejím úkolem nebylo hledat svůj domov na zemi, nýbrž všechno své úsilí upínat k životu věčnému. Tento postoj vyplývá z odstavce *Stanov 1903*, který se vyjadřuje k pravomocím generální představené: „*Přední úkol její jest ducha řeholního v ryzosti uchováti, aby se účelů kongregace dosahovalo. Protož i v její působnost náleží... sestry z domu do domu přesazovati, rádkyně v jednotlivých domech, představené čekatelek a vychovatelky dosazovati...*“¹²⁴⁹

Personální změny v řeholních domech tedy spadaly výhradně do kompetence generální, při existenci provincií pak provinciální představené. Důvody, které představená k přesunu konkrétních sester měla, nebyla povinna dotyčným vysvětlovat. Stěhování spadalo pod slib poslušnosti a patřilo k nejobávanějším situacím, v nichž plnění daného slibu stálo často v přímém rozporu s vlastní vůlí. Sestry neměly prakticky žádnou jistotu o trvalosti svého současného zaměstnání; odvolány mohly být kdykoli, přestože objektivní podmínky mnohdy nasvědčovaly větší či menší pravděpodobnosti jejich přesunutí. V kongregačním žargonu notredamek a školských františkánek se běžně hovořilo o „*vandru*“. „*Dostat vandru*“ znamenalo sbalit kufry a během několika málo dní (někdy i ze dne na den) opustit stávající pracoviště a nastoupit jinde.¹²⁵⁰ Tato všeobecná nejistota stála v rozporu s přirozenou touhou člověka někde zakotvit a být zde doma. Zdaleka ne všechny řeholnice byly natolik „svaté“, že by jim nedělalo žádné problémy s lehkým srdcem přijmout jakékoli rozhodnutí představených, proto není divu, že řada z nich se „*vandru*“ obávala a v případě, že nastaly, se s nimi musela více či méně těžce vyrovnávat. Za této situace byla mezi notredamkami rozšířená představa, jak generální představená sedí většinu svého času u stolu nad šachovnicí, na níž má figurky se jmény jednotlivých sester, které neustále přesunuje.¹²⁵¹ Výjimku tvořily řeholnice, kterým časté

¹²⁴⁹ *Stanovy 1903*, odst. 182.

¹²⁵⁰ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹²⁵¹ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Antoinetty Uhelové*.

stěhování vyhovovalo, či je přímo vyhledávaly. Jednalo se často o konfliktní typy, které nikde dlouho nevydržely a s nimiž také nikdo dlouho nevydržel.¹²⁵² Ty pak skutečně celý svůj život putovaly z domu do domu. To ovšem neznamena, že by se dle počtu vystřídaných působišť mělo usuzovat na povahu dané sestry, neboť časté stěhování se týkalo i celé řady osvědčených řeholnic, které byly překládány právě díky svým schopnostem, většinou za účelem převzetí zodpovědnějšího úřadu. Typickým příkladem jsou školské františkánky Johanna Krellerová, která během svého řeholního života změnila působiště celkem dvanáctkrát, přičemž devětkrát přebírala místo představené (z toho čtyřikrát v roli průkopnice na nově otevřené filiálce), a Marie Tušlová, jež změnila místo šestnáctkrát, desetkrát jako představená.¹²⁵³

Pamětnice i písemné prameny dosvědčují, že personální změny byly na filiálkách přijímány s obavami, i když pravidelně je zároveň zdůrazňována víra a odevzdanost vůli Boží. Na neochotnou poslušnost při přesunech naráží některé okružníky sester notredamek: „*Při posledních změnách více než dost přesvědčila jsem se, jak chorobný je stav duše mnohých, a zahrávají si s tím nejdůležitějším slibem...*“¹²⁵⁴ Cenné informace dále poskytují zejména kroniky domů, v nichž se některé pisatelky občas odchýlily od strohého odosobněného popisu. Když 30. srpna 1896 odcházela z Českého Krumlova industriální učitelka sestra Augusta Tremlová, všichni jejího odchodu litovali, neboť byla velmi oblíbená díky svému humoru a laskavosti.¹²⁵⁵ Hned v úvodu k zápisu pro rok 1911 si zdejší kronikářka povzdechla: „*Dieses Jahr begannen die Versetzungen bald!*“¹²⁵⁶ Stejně tak jedna z jejích pokračovatelek si neodpustila poznámku: „*Das Schuljahr 1928/29 brachte einmal keinen Wechsel, was in Krumau selten der Fall ist.*“¹²⁵⁷

V roce 1930 přišla do Krumlova nová představená, sestra Bertilla Schneiderová, která se při psaní kroniky doslova „vypovídala“. Její dlouhé zápisy plné barvitých popisů, osobního hodnocení, ale i dokladů pesimistického pohledu na svět, kterého si sama byla vědoma, neboť se v kronice označuje jako „*Ach-Oberin*“,¹²⁵⁸ v mnohém umožňují nahlédnout do zákulisí života této filiálky.¹²⁵⁹ Loučení s kandidátkou Agnes Pulverovou, která nastupovala postulat v Mnichově u Mariánských Lázní, komentovala sestra Bertilla slovy: „*Es war uns allen sehr schwer.*“¹²⁶⁰ Následujícího roku byla po dvaadvaceti letech z Českého Krumlova do Jindři-

¹²⁵² Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Hildegard Siewe* (Mauritzer Franziskanerin, Münster), nesign.

¹²⁵³ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester* I, č. 13 a 18.

¹²⁵⁴ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z 31. 10. 1902.*

¹²⁵⁵ AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1896.

¹²⁵⁶ „*Tohoto roku začalo přemístování brzy!*“ *Tamtéž*, rok 1911.

¹²⁵⁷ „*Školní rok 1928/29 nepřinesl jednou žádnou změnu, což se v Krumlově stává jen zřídka.*“ *Tamtéž*, rok 1929.

¹²⁵⁸ *Tamtéž*, rok 1930.

¹²⁵⁹ O zápisech sestry Bertilly podrobněji pojednává kapitola III. 5.

¹²⁶⁰ „*Bylo to nám všem velmi těžké.*“ *Tamtéž*, rok 1931.

chovic (Heinersdorf) přeložena sestra Erharda Wagnerová. Sestra Bertilla zachytila její postoj k velké životní změně v tomto smyslu: I když to muselo být pro ni velmi těžké, klidně celý týden balila a 24. srpna ráno odjela.¹²⁶¹ Také v Bělé nad Radbuzou byly kronikářky sdílné. Když v roce 1930 nenastala žádná personální změna, vyjádřila se pisatelka zcela otevřeně ve smyslu „*Gott sei Dank*“.¹²⁶² A když tatáž sestra Admirabilis Haimerlová po čtyřadvaceti letech Bělou opouštěla, vylíčila její pokračovatelka, jak těžké to pro ni bylo.¹²⁶³ Podobné zmínky se dají najít také v kronikách školských františkánek, např. v souvislosti s odvoláním dosavadní opařanské představené Kláry Krutinové do břevnovského mateřince: „*Sestrám bylo smutno, neboť v tak malém kroužku zvykly si na ni a měly ji rády. V ústavě na ni též rádi vzpomínají a neradi ji ztratili.*“¹²⁶⁴ Spíše výjimečně a se snahou o větší neutralitu byly „vandry“ reflektovány v kronikách chudých školských sester: „*Hlas poslušnosti přiměl dosavadní sestru představenou Marii Pankrácii k tomu, aby složila úřad a vrátila se do mateřince.*“¹²⁶⁵

Neméně zajímavou otázkou je také osobní podíl sester na rozhodování o jejich vlastním přeložení, případně o přeložení některých spolusester. Výše je uvedeno, že pravomoc přesunovat řeholnice z domu do domu náležela pouze generální nebo provinciální představené, která většinou spolupracovala se členkami své rady. Nicméně popud k jednání o přeložení mohl vyjít i od jednotlivých sester, nejčastěji formou dopisu či na základě osobního rozhovoru při vizitaci. Zjednodušeně řečeno, řadové sestry mohly případně ovlivnit svůj odchod na jiné místo, těžko však ovlivňovaly to, že by rády zůstaly tam, kde jsou. Když v říjnu 1911 vážněji onemocněla industriální učitelka sestra Erharda Wagnerová a musela několik měsíců strávit v Praze na klinice, přišla místo ní jako náhrada do Českého Krumlova sestra Fridolina. Brzy po návratu z nemocnice však musela sestra Erharda znovu začít učit, „*weil Schwester Fridolina durchaus nicht mehr länger hier bleiben wollte.*“¹²⁶⁶ Zde nelze jinak než usuzovat na osobní intervenci zmíněné sestry u generální představené, aby mohla z Krumlova odejít. Několik narážek se objevuje také ve slavkovské kronice. Po přibližně ročním pobytu ve Slavkově byla před začátkem školního roku 1925/1926 přeložena do Zlatých Hor sestra Kantiana Czyzová, která „*velice trpěla tesknotou po Slezsku*“, roku 1938 naopak „*dojela z Bílé Vody sestra Gertruda Kirchnerová, prý zatoužila po českém Slavkovu*“.¹²⁶⁷ Případ, kdy na odvolání

¹²⁶¹ Srov. *Tamtéž*, rok 1932.

¹²⁶² Srov. AKŠS Auerbach, *Weissensulzer Hauschronik*, rok 1930.

¹²⁶³ *Tamtéž*, rok 1932.

¹²⁶⁴ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, rok 1930.

¹²⁶⁵ AKCHŠS Slavkov, *Klášteří kronika filiálky Krnov*, rok 1887.

¹²⁶⁶ „*Protože sestra Fridolina zde za žádnou cenu nechtěla déle zůstat.*“ AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1912.

¹²⁶⁷ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, léta 1925 a 1938. V případě sestry Gertrudy se dá předpokládat, že se jí slezské představené rády zbavily a s ulehčením ji poslaly na jižní Moravu, neboť se jednalo o

konkrétní řeholnice měly jasný podíl její spolusestry, popisuje hyršovská kronika: „*Obwohl das Schuljahr vor einigen Wochen seinen Anfang genommen hatte, musste Schwester Marianella am 5. November ihre liebgewordene 2. Klasse verlassen, da S. Rosina im Mutterhause um sie gebeten hatte und sie ihr zugesagt wurde.*“¹²⁶⁸ Sestra Rosina byla tehdy představenou v Českém Krumlově a sestru Marianellu potřebovala na tamní školu,¹²⁶⁹ takže se obrátila s prosbou do mateřince. Nelze s určitostí posuzovat pohnutky, které přiměly generální představenou k rozhodnutí odvolat uprostřed školního roku učitelku z místa, na němž pak zaručeně musela chybět,¹²⁷⁰ aby zacelila mezeru jinde. Pravděpodobné je vysvětlení z hlediska významu těchto škol, neboť zatímco se v Hyršově jednalo o venkovskou malotřídku, vydržovanou kongregací spíše z vděčnosti k místním obyvatelům, na obecnou školu v Českém Krumlově byly kladeny určité nároky jednak ze strany zřizovatele (kníže Schwarzenberg), neméně významnou roli zde však hrála i konkurence ostatních veřejných škol ve městě, nyní (tj. v roce 1920) ještě znásobená nevraživostí vůči německým školám. Na citátu je spíše zarážející formulace věty „*prosila o ni v mateřinci a byla jí přislíbena*“, která připomíná spíše jednání o nějaké věci než o plnoprávném člověku a přirovnání k šachovnici s figurkami se v tomto případě zdá být zcela na místě. Přinejmenším dosvědčuje, že pokud kronikářka neváhala použít těchto slov, sestry se skutečně necítily být zcela plnoprávnými v běžně chápaném smyslu, nýbrž spíše „nástroji“, kterými Bůh skrze představené volně disponuje.

Přes veškeré cenné zmínky o pozadí přesunů sester jsou dochované prameny spíše statistického charakteru. Sestavené biogramy umožnily podchytit délku pobytu sester na příslušné filiálce a informují i o následujícím působišti. Počet řeholnic, které se v jednotlivých řeholních domech během jejich existence vystřídal, závisel samozřejmě na velikosti komunity a délce trvání každé filiálky, přehled uvádí tabulka.

problémovou osobu, která dělala mnoho potíží a nakonec byla z kongregace propuštěna. Podrobněji viz kapitola III. 5.

¹²⁶⁸ „*Ačkoli školní rok již před několika týdny začal, musela sestra Marianella 5. listopadu opustit svojí oblíbenou 2. třídu, neboť sestra Rosina o ní v mateřinci prosila a tato jí byla přislíbena.*“ AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, rok 1920.

¹²⁶⁹ Dosavadní učitelka sestra Leopoldina Hieblová onemocněla na začátku listopadu s kolenem a musela na operaci, proto byla povolána sestra Marianella. AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1919.

¹²⁷⁰ Hyršovská kronika několikrát zmiňuje nutnost zaměstnat civilní učitelku pro nedostatek sester. Srov. AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, rok 1923 an.

Tabulka 6: Celkový počet řeholnic na sledovaných působištích v uvedených letech¹²⁷¹

Školské sestry de Notre Dame					
Řeholní dům	Existence domu	Let	Zjišťované období	Let	Počet sester
Bechyně - opatrovna	1889 - 1950	61	1889 - 1950	61	24
Bechyně - útulek	1923 - 1963	40	1923 - 1950	27	24
České Budějovice – U sv. Josefa	1871 - 1950	79	1871 - 1916	45	156
			1930 - 1950	20	125
České Budějovice – U sv. Václava	1875 - 1950	75	1875 - 1916	41	26
			1930 - 1948	18	12
Český Krumlov	1864 - 1945	81	1864 - 1945	81	97
Hyršov	1853 - 1946	93	1853 - 1946	93	148
Klatovy	1887 - 1950	63	1887 - 1950	63	128
Nemyšl	1874 - 1888	14	1874 - 1888	14	6
Tábor	1880 - 1920	40	1880 - 1920	40	20
Vodňany	1932 - 1950	18	1932 - 1950	18	36
Chudé školské sestry Naší Paní					
Slavkov	1883 - 1950	67	1883-1941	58	112
Zlaté Hory	1876 - 1950	74	1876-1942	66	108
Velké Heraltice	1900-1940	40	1900-1940	40	49
Školské sestry svatého Františka					
Slatiňany	1888 - 2010	122	1888 - 1900	12	57
			1926 - 1935	9	66
Koclířov	1896 - 1960	64	1896 - 1938	42	50
Polička	1915 - 1950	35	1915 - 1938	23	13
Opařany	1926 - 1956	30	1926 - 1944	18	24

Délku pobytu řeholnic na jednotlivých působištích nelze příliš zevšeobecnit. Situace se lišila případ od případu a níže uvedená tabulka s průměrem má jen částečnou výpovědní hodnotu, neboť umožňuje pouze srovnání mezi jednotlivými domy a kongregacemi. Životní pouť jednotlivých řeholnic mohla být velmi různá. Zatímco některé hned v noviciátu přišly na místo, kde pak prožily větší část života až do odchodu na odpočinek, případně až do smrti,

¹²⁷¹ Ne u všech řeholních domů bylo možné zmapovat celé období jejich existence a zjistit jména všech řeholnic, které zde působily. V tabulce je proto nejprve uvedena délka trvání příslušného konventu či filiálky a poté období, pro které byla čísla zjištěna.

jiné neustále „vandrovaly“ z jedné filiálky na druhou a sotva se stihly někde trochu usadit. Třetí skupinu tvořil jakýsi střed - sestry, které změnily své působiště jen několikrát, a jejich pobyt v každém z domů měl delší trvání. Z biogramů se zdá, že jich bylo nejvíce, naproti tomu „usedlé“ řeholnice, jimž bylo umožněno prožít na jednom místě dvacet a více let, zůstávaly zcela zřetelně v menšině. Významnou roli přitom sehrála profese jednotlivých sester. Největší šanci zůstat trvale na jednom pracovišti měly literní učitelky, zejména ty, které měly kvalifikaci pro vyšší typy škol (měšťanské školy, gymnázia, učitelské ústavy), kterých kongregace neměly mnoho. Zřetelně je to vidět v tabulkách domu U sv. Josefa v Českých Budějovicích a u školských františkánek, které učily na chrudimském pedagogiu nebo vinohradském gymnáziu.¹²⁷² Větší pravděpodobnost častých přesunů měly industriální učitelky a ještě více učitelky mateřských škol, kterých zvláště notredamky spravovaly velké množství a tudíž mnoho sester mělo právě tuto kvalifikaci, s níž byly leckdy posílány i do sirotčinců. Správa těchto pedagogických zařízení nebyla ve srovnání se školami tak náročná, proto se ve funkci ředitelky mohly sestry častěji střídát, aniž by to výrazněji zatěžovalo jejich plynulý chod. Domácí sestry pak mohly být odvolány kdykoli a kamkoli. Nastíněné schéma však neplatilo výlučně a je možné najít i takové učitelky, které působiště často střídaly, stejně jako vychovatelky či domácí sestry, jež prožily více než dvacet let na jednom místě.¹²⁷³

Ve velkých domech, v nichž bylo soustředěno těžiště pedagogické práce notredamek a školských františkánek (České Budějovice U sv. Josefa, Horažďovice, Chrudim, Vinohrady apod.), stejně jako i v menších domech chudých školských sester, kde se nacházely obecné a měšťanské školy (např. Zlaté Hory a Velké Heraltice), bylo jádro komunity tvořeno několika „stabilními“ členkami, kolem nichž se více či méně často střídaly ostatní. Ve správě a provozu škol i velkých domácností byly zapotřebí zapracované osoby, které své zaměstnání vykonávaly dlouhodobě. Ve středně velkých řeholních domech s počtem přibližně šest až dvanáct sester (Český Krumlov, Hyršov, Klatovy, Vodňany, Koclířov) se v případě prvních dvou jmenovaných kongregací řeholnice, které zde strávily dvacet a více let, téměř nenacházely. Několik málo výjimek v Hyršově souviselo s tím, že zde byl až do roku 1927 útulek pro zestárlé sestry a ty, u nichž je vysoké číslo uvedeno, tu trávily podzim svého života a také zde zemřely. Ty „usedlejší“ zůstávaly nejčastěji deset až patnáct let, ale většinou se složení komunit velmi často dosti radikálně obměňovalo a někdy se stávalo i to, že po prázdninových

¹²⁷² Zatímco učitelky ručních prací se v Chrudimi poměrně často střídaly, literní učitelky zůstávaly na místě většinou déle.

¹²⁷³ Například domácí sestra Tobia Ernstová prožila ve Zlatých Horách 33 let, stejně tak i Alipia Pawelczykova ve Velkých Heralticích. Švadlena a ošetřovatelka nemocných Anděla Kolmanová strávila celých 37 let svého řeholního života ve Slatiňanech, s výjimkou čtyřměsíční výpomoci u slepých dívek v Mníchovicích, sestra Justina Jindrová zase prožila 39 let v táborské opatrovně a sirotčinci.

přesunech zůstaly z původního složení dvě či tři sestry a zbytek včetně představené byl vyměněn. Zvláště filiálka v Českém Krumlově proslula častými přesuny, místní kronika na to několikrát naráží, ale zdá se, že ani v Klatovech nebyla situace o mnoho lepší. Nikdy samozřejmě nemohlo dojít najednou k úplné personální výměně, vždycky musely zůstat některé sestry „znalé terénu“, aby mohly nově příchozí zasvětit do místních poměrů.

Pro malé řeholní domy, kde žily většinou dvě až čtyři sestry, lze u sester notredamek rozlišit dvě období. V 19. století se častěji stávalo, že zde jedna sestra, většinou představená, zůstávala trvale, tedy alespoň patnáct let, a ostatní řeholnice se více či méně pravidelně střídaly. Úplně vzorovým příkladem pro tento typ komunity byla filiálka v Táboře, kde se sestra Justina Jindrová stala představenou hned při založení roku 1880 a s výjimkou tříletí 1909-1912, kdy byla v důsledku níže popsanych změn vystřídána sestrou Irminou Rojkovou, jí zůstala až do své smrti roku 1919. V Táboře strávila třicet devět let a tato filiálka svou představenou přežila pouze o jeden rok, takže sestra Justina neodmyslitelně patřila k tábořské opatrovně a sirotčinci a svou osobností výrazně utvářela specifické klima jak uvnitř společenství, tak i na pracovišti. O její spolehlivosti a určité stabilitě tábořské filiálky nepřímo svědčí i skutečnost, že z dvaceti sester, jež se tu během čtyř desetiletí vystřídaly, přišlo dvanáct hned v noviciátu. Formace novicek nebyla jednoduchou záležitostí a vyžadovala pevné vedení duchovně zralé osoby, a kdyby jí sestra Justina nebyla, pravděpodobně by nikdy nezůstala tak dlouho na jednom místě představenou. Příklad tábořské sestry Justiny je bezesporu velmi výjimečný, mezi malými filiálkami v českobudějovické diecézi obdobný případ neexistuje a ani v celé kongregaci by se jich určitě nenašlo mnoho, přesto lze podobné tendence vysledovat i v jiných soudobých komunitách. Později začalo být u notredamek poctivěji dodržováno pravidelné střídání představených, takže se malé komunity proměňovaly častěji, stejně jako u ostatních dvou kongregací, jak je vidět ze seznamů pro filiálku v Poličce i jmen sester, které byly ze Slavkova posílány do Břestu a zpět.

Tabulka s přehledem všech představených ve vybraných řeholních domech (Příloha 20) ukazuje, že v prvních desetiletích činnosti kongregací bývaly případy, kdy jedna sestra vedla filiálku delší dobu, celkem běžné. U sester notredamek končí všechna vysoká čísla nejpozději v období 1903-1909, tedy v době, kdy byly v Římě schvalovány stanovy.¹²⁷⁴ Jeden z požadavků Svatého stolce se týkal právě důslednějšího dodržování střídání místních představených po třech nebo šesti letech, jak dokládá i zápis v *Pamětní knize* z roku 1909: „*O letošních prázdninách bylo vyměněno 46 představených. Provedení této změny, předepsané stano-*

¹²⁷⁴ Místní představená: „... v úřadě svém trvá tři léta a může v něm být na nová tři léta v témže domě potvrzena. Potom však mohla by býti opět představenou v témže domě teprve, až uplynou tři léta.“ *Stanovy 1930*, odst. 262.

vami, vyžadovalo mnoho námahy a přemýšlení a týkalo se tentokrát právě mnoha nejstarších a nejzasloužilejších sester, které byly představenými sice již před r. 1903, ale které v roce 1903, kdy byly naše konstituce potvrzeny apoštolskou stolicí na zkoušku, jmenovány pro tento úřad poprvé. V pokoře a poslušnosti se všechny podrobily.“¹²⁷⁵ Zápis naznačuje, že v roce 1903 vedení kongregace poněkud obešlo nové stanovy tím, že dosavadní představené byly teprve teď oficiálně jmenovány podle stanov, čímž se anulovala předchozí léta a od začátku se jim počítalo nové šestiletí. Po roce 1909 již bylo střídání představených v této kongregaci poctivě dodržováno, jedinou výjimkou v tabulce je sestra Konráda Příbylová v českobudějovickém semináři U sv. Václava, kde se však nejednalo o typickou filiálku s pedagogickým zaměřením, nýbrž o vedení domácnosti, takže tato výjimka byla zřejmě přijatelná. Chudé školské sestry mívaly dlouhodobější představené často až do dvacátých let, kdy začala být uplatňována nařízení *Kodexu kanonického práva* z roku 1917,¹²⁷⁶ a i potom jim byly občas udělovány výjimky, jakou byl například dlouhodobý úřad sestry Leopoldine Pilarské ve Zlatých Horách. Školské františkánky střídaly místní představené dle nařízení *Kodexu* pravidelně od roku 1921, k němuž kronika poznamenává: „*Poněvadž některé představené byly v úřadech šest i více let, vyměnily se alespoň tam, kde bylo možno.*“¹²⁷⁷ Právě dovětek „*kde bylo možno*“ ukazuje, že ne vždy byly předpisy splnitelné, a když nebyly vhodné sestry na výměnu úřadu, žádalo se o výjimku buď v Římě, nebo u diecézního biskupa, podle toho, jaké měla kongregace schválení.¹²⁷⁸ Tak například žádala generální představená školských františkánek v roce 1922 dispens pro sestru Kláru Krutinovou, aby i po ukončení povoleného šestiletí směla zůstat místní představenou ve Slatiňanech až do plánovaného prodeje domu (k němuž nakonec nedošlo).¹²⁷⁹ Přesuny místních představených byly věci velmi složitou, neboť zdaleka ne každá řeholnice byla schopna tento úřad vykonávat a špatná volba představené mohla mít v komunitě dalekosáhlé následky. O vysloveném sesazení představené se v pramenech podařilo najít pouze jedinou zmínku, a to v Poličce u sestry Zikmundy Dvořákové.¹²⁸⁰ Ve skutečnosti se však v praxi neosvědčilo více sester, kterým úřad již příště svěřován nebyl. Kromě sester, jež setrvaly ve funkci představené celé tříletí či šestiletí, je možné hovořit i o jakýchsi provizorních představených, které bývaly jmenovány dočasně, než se najde někdo jiný. Neznamená

¹²⁷⁵ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha* III, s. 80.

¹²⁷⁶ „*Vyšší představení nechť jsou dočasná, leč by stanovy požadovaly jinak; nižší představení pak nesmějí být ustanovováni na dobu delší tří let; po uplynutí tří let mohou být přibráni k témuž úřadu znova, dovoluji-li tak stanovy, ale ne potřeť bezprostředně v témž řeholním domě.*“ *CIC 1917*, kán. 505.

¹²⁷⁷ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace* I, s. 210.

¹²⁷⁸ Tato praxe je velmi častá i v současnosti, kdy je ve většině řeholních společností nedostatek členů a ještě méně osob schopných vykonávat úřad představené(ho).

¹²⁷⁹ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace* I, s. 226.

¹²⁸⁰ *Tamtéž*, s. 461.

to ovšem, že všechny řeholnice v tabulce, u nichž je uvedeno nižší číslo než tři, byly dočasnými představenými. Někde byly osvědčené představené po šesti letech funkce dočasně zproštěny, případně poslány vést jinou filiálku, a po uplynutí nového třiletí se opět vracely na původní místo. Zajímavě byla řešena situace v Koclířově v první polovině třicátých let, kdy po odchodu dosavadní představené Amálie Malečkové, jež převzala stejný úřad ve Slatiňanech, byla zástupkyní představené jmenována sestra Zita Marková a oficiální představenou sestra Hedvika Škraňková, která ovšem přijížděla do Koclířova pouze na zimní měsíce. Ve Slavkově u Brna byla zase běžná kumulace funkcí a několikrát se stalo, že jedna osoba zastávala současně úřad místní i provinciální představené a ředitelky školy.¹²⁸¹ Tato nepříliš šťastná praxe však byla zcela výjimečná a vyplývala ze specifických podmínek slavkovského provinciálního mateřince, kde provinciální představená byla jen jaksi „poloviční“, neboť pravomoci nad slezskými filiálkami nevykonávala a až do založení opatrovny v Břestu roku 1930 byl dům ve Slavkově jediný, který pod ni fakticky spadal. Funkce ředitelky měšťanské školy jí připadla spíše z nutnosti, neboť kvalifikovaných českých literních učitelek, navíc s potřebnými organizačními schopnostmi pro úřad ředitelky, byl ve Slavkově trvalý nedostatek.¹²⁸²

Ve všech třech kongregacích nepůsobila celá řada sester v určitém řeholním domě pouze jednou, ale po letech se vracela, a to i několikrát. V Českých Budějovicích U sv. Josefa se z 281 řeholnic uvedených v tabulkách čtyřicet objevilo dvakrát, tři třikrát a jedna čtyřikrát. Poněkud častější byly návraty na dřívější působiště u německých notredamek, neboť počet německých filiálek byl ve srovnání s českými mnohem omezenější. Do Hyršova se podruhé vrátilo ze 148 řeholnic dvacet pět, potřetí pět a počtvrté dvě, do Českého Krumlova přišlo z devadesáti osmi osmnáct sester podruhé a pět potřetí. Ještě zajímavější byla v tomto směru situace ve Slatiňanech, kde ze 123 řeholnic, jež se zde ve dvou sledovaných obdobích vystřídaly,¹²⁸³ se do Slatiňan stěhovalo jen jednou pouhých 44%. Čtyřicet sester sem bylo posláno dvakrát, devatenáct třikrát, pět čtyřikrát, tři pětkrát a jedna dokonce šestkrát. Svou roli zde sehrála nejen skutečnost, že Slatiňany byly až do první světové války sídlem noviciátu,¹²⁸⁴ takže všechny sestry zde minimálně jednou být musely, ale i celkově menší počet působišť školských františkánek, zdejší venkovské prostředí, do něhož se sestry přicházely zotavit a

¹²⁸¹ Všechny tři funkce zastávala sestra Vojtěcha Pečová v letech 1923-1929 a 1935-1938 a sestra Ignácie Koubová v období po druhé světové válce. AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*.

¹²⁸² Například k roku 1928 je poznamenáno: „*Ctihodná provinční představená Vojtěcha byla jedinou kvalifikovanou silou na měšťanské škole.*“ *Tamtéž*, školní rok 1927/1928.

¹²⁸³ Léta 1888-1900 a 1926-1935.

¹²⁸⁴ Roku 1915, kdy do slatiňanského mateřince přesídlil vojenský lazaret, byly novicky odstěhovány do Chručimí a později do Prahy.

těžce nemocné zemřít, a rovněž ne zcela vyhraněná činnost. Na delší či kratší dobu se zde totiž vystřídaly mateřská, obecná, měšťanská a pokračovací škola, sirotčinec a ústav pro mentálně postižené děti a navíc patřilo k domu rozsáhlé hospodářství, takže činnost zde mohly nalézt sestry každého pracovního zaměření. Často se školské františkanky vracely i do Koclířova, kde ze čtyřiceti osmi sester jedenáct pobývalo dvakrát, čtyři třikrát a jedna čtyřikrát, a s největší pravděpodobností též do dvou velkých komunit v Chrudimi a na pražských Vinohradech, mezi nimiž putovala většina učitelek. Chudé školské sestry se na stejném místě objevovaly méně často, byť by při rozboru velkých komunit typu Bílé Vody, Krnova či Javorníka vyšla zřejmě čísla poněkud vyšší. Do Velkých Heraltic se z padesáti sester pouze čtyři vrátily podruhé, do Zlatých Hor přišlo podruhé jedenáct ze 111. Pouze ve Slavkově jsou výsledky vyšší (ze 112 řeholnic zde šestnáct bylo dvakrát, jedna třikrát a dvě čtyřikrát) a srovnatelné s ostatními dvěma kongregacemi. Někdy se sestry z komunity vzdálily pouze na jeden či dva roky, většinou na výpomoc, studia nebo na zotavení, jindy se vracely po deseti i více letech. Specifikem domů sester notredamek, které jediné měly dvouletý noviciát, byly novicky posílané na praxi do jednotlivých komunit mimo mateřinec. Novicky druhého (výjimečně i prvního)¹²⁸⁵ roku tvořily po řadu desetiletí téměř trvalou součást komunit U sv. Josefa, v Klatovech a v Táboře, ale bylo možné je najít i na ostatních filiálkách. Většina z nich po roce odjela do Horažďovic skládat sliby a poté byla poslána někam úplně jinam, některé se však po slibech vracely a zůstaly na stejném místě několik dalších let, výjimečně i několik desetiletí. Stávalo se i to, že bývalá novicka se na stará kolena vrátila zpět na místo svého prvního působiště, kde kdysi prožívala část svého zkušebního období. Ve dvacátých letech se počet novic „v terénu“ snižoval a od druhé poloviny let třicátých, kdy byly v Horažďovicích rozšířeny dosavadní prostory noviciátu, tato praxe úplně ustala a novicky zůstávaly celé dva roky v mateřinci.

Vzhledem k pedagogické činnosti se školské sestry stěhovaly nejčastěji o prázdninách, v případě potřeby však mohly být odvolány kdykoli během roku. U sester notredamek je možné vysledovat, že k výraznějším přesunům docházelo pravidelně po zasedání generální kapituly, přičemž velké změny proběhly zejména roku 1930, kdy byla kongregace rozdělena na provincie. U školských františkánek není z tabulek tato souvislost nijak patrná, i když pravděpodobně se po kapitule také stěhovalo. Chudé školské sestry měly provinciální mateřinec dlouhou dobu v zahraničí, takže příslušné prameny, které by tuto skutečnost před rokem 1923 mohly ukázat, nebyly prostudovány, a zprávy nejsou zachovány ani o provinciálních

¹²⁸⁵ O noviciátu blíže v kapitole III. 2.

kapitulách ve Slavkově, kde ovšem, jak již bylo výše řečeno, zůstávaly možnosti přesunů stejně dost omezené. Rok založení československé provincie s sebou nicméně přinesl ve složení slavkovské komunity větší změny, než bývalo obvyklé. Velký zásah do zaběhnutého řádu ve všech třech kongregacích představovalo vypuknutí druhé světové války a jemu předcházející zábor československého pohraničí. V těchto letech prudce vzrostl počet řeholnic v těch domech, jejichž činnost nebyla za války zastavena nebo byla dočasně změněna (např. Bechyně, Vodňany, Český Krumlov, Hyršov, Slavkov, Slatiňany). Sestry se začaly střídat mnohem častěji a tato nestandardní situace v podstatě přetrvala po celá čtyřicátá léta a do svých původních kolejí se již nikdy nevrátila.

Při sledování míst, na něž řeholnice odcházely, nelze vyvodit nějaké univerzální pravidlo, podle kterého by se přesouvání mělo řídit. Nic takového neexistovalo, stěhování členek družiny vycházelo vždy z aktuálních potřeb komunit, případně i potřeb jednotlivých sester, především z ohledu na zdravotní stav. V tabulkách je v případě notredamek uvedeno velké množství lokalit v Čechách, na Moravě a později i na Slovensku, které zahrnují převážnou část z celkového počtu míst, kde kongregace měla své domy. Nelze tedy říci, že by migrace sester byla omezena určitým regionem, roli zde hrálo pouze národnostní složení komunit; sestry z Českého Krumlova a z Hyršova (kromě těch, které sem přišly na léčení) putovaly ve většině případů na některou z dalších německých filiálek, u sester české národnosti byl odchod do německého domu velmi výjimečný. Podobně i chudé školské sestry se volně stěhovaly po německých filiálkách rakouského i pruského Slezska. Tyto zahraniční přesuny byly poněkud omezeny po roce 1918, ale ani za první republiky nezůstával odchod sester na polské působiště nijak ojedinělý. Nejčastěji však výměna probíhala mezi osmi německými domy československé provincie, méně přicházely Němky a Polky do Slavkova a zcela výjimečně Češky do Slezska. Čilá výměna probíhala pouze mezi Slavkovem a Břestem, teprve po roce 1945 odcestovala řada českých sester do uprázdněných německých domů v severním pohraničí. Také školské františkánky putovaly po všech působištích v Čechách podle potřeby, několik jich v roce 1919 odešlo na Slovensko a později řada Slovenek zůstala v Čechách, když pro ně zrovna nebylo místo na slovenských filiálkách.

Sestavené biogramy sester všech tří kongregací ukazují, že řeholnice odcházely na nové působiště za prací, která odpovídala jejich kvalifikaci. Učitelky bývaly povolávány pouze na místa, kde se nacházely kongregační školy, vychovatelky z opatroven a sirotčinců do jiné opatrovny či sirotčince, kuchařky a ostatní domácí sestry kamkoli, kde bylo třeba vypomoci v domácnosti. Zřetelně je to vidět v prvních třech desetiletích existence ústavu U sv. Josefa, kdy zde ještě nebyla měšťanská škola. Na obecné škole působila řada učitelek, které si záro-

veň dodělávaly kvalifikaci pro školy měšťanské. Brzy po složení závěrečných zkoušek pak odcházely na některou z kongregačních měšťanských škol, většinou na Kladno nebo do Prahy ke Svaté Anně, a na jejich místo přicházely jiné řeholnice s nižší kvalifikací, většinou mladé profesky nebo novicky z Horažďovic.¹²⁸⁶ Dalším důvodem odchodu na jinou filiálku mohlo být vypršení funkčního období místní představené, která byla do stejného úřadu dosazena někde jinde, nebo také osobní problémy jednotlivých řeholnic, jež z nějakých důvodů nebyly na místě spokojené a žádaly o přeložení, případně komunita nebyla spokojena s nimi.¹²⁸⁷ Poslední velkou skupinu tvořily sestry odcházející na odpočinek či na léčení: notredamky do Horažďovic, Hyršova nebo do Sušice, školské františkánky nejčastěji do Slatiňan a německé chudé školské sestry do Bílé Vody, zatímco Češky zůstávaly většinou ve Slavkově. Jednalo se o ty, jež dosáhly důchodového věku, ale neméně počet představovaly i mladší, někdy velmi mladé sestry, které nějakým způsobem onemocněly a nebyly nadále schopné pracovat. V hyršovském, slatiňanském a slavkovském seznamu se jich nachází celá řada. Některé se po zotavení vrátily zpátky do činného života, jiné sem odešly zemřít.

¹²⁸⁶ Srov. SOkA České Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Kronika*.

¹²⁸⁷ O některých těchto případech již bylo pojednáno výše, jiné jsou popsány v kapitole III. 5.

Při srovnání údajů z působišť tří školských kongregací vyplynuly určité rozdíly, jak ukazuje tabulka s vypočítanou průměrnou délkou pobytu řeholnic v uvedených domech.

Tabulka 7: Průměrná délka pobytu řeholnic

Školské sestry de Notre Dame		
Řeholní dům	V letech¹²⁸⁸	Průměr
Bechyně - opatrovna	1889 - 1950	5,2
Bechyně - útulek	1923 - 1950	4,1
České Budějovice - U Sv. Josefa	1871 - 1916; 1930 - 1950	5,0
České Budějovice - U Sv. Václava	1875 - 1916; 1930 - 1950	4,3
Český Krumlov	1864 - 1945	4,6
Hyršov	1853 - 1946	3,5
Klatovy	1887 - 1950	4,1
Nemyšl	1874 - 1888	4,1
Tábor	1880 - 1920	6,6
Vodňany	1932 - 1950	3,7
Chudé školské sestry Naší Paní		
Řeholní dům	V letech	Průměr
Slavkov u Brna	1883 - 1941	8,3
Zlaté Hory	1876 - 1942	7,0
Velké Heraltice	1900 - 1940	6,2
Školské sestry svatého Františka		
Řeholní dům	V letech	Průměr
Slatiňany	1888 – 1900; 1926 - 1935	4,9
Koclířov	1896 - 1938	4,8
Polička	1917 - 1938	4,0
Opařany	1926 - 1944	4,0

Není nijak překvapující, že z celkového pohledu zůstávaly nejdéle na jednom místě chudé školské sestry a že v rámci této kongregace má nejvyšší průměr dům ve Slavkově u

¹²⁸⁸ V případě, že se nejedná o celou dobu existence řeholního domu (České Budějovice, Slavkov, Zlaté Hory, Slatiňany, Koclířov, Polička), je uvedeno období, pro něž byla dohledávána jména sester, mnohé z nich však žily v domě i před uvedenou dobou, případně po ní.

Brna. Pravděpodobně větším důvodem než malý počet domů na rakouském a později československém území byl typ činnosti chudých školských sester, které provozovaly nejčastěji obecné, měšťanské a pokračovací školy, na něž bylo třeba kvalifikované učitelky, jejichž časté střídání nebylo zcela žádoucí. Seznamy řeholnic ve Zlatých Horách a Velkých Heralticích ukazují, že průměr zvyšuje malý počet sester, které zde prožily více než dvě desetiletí, zatímco těch, co odcházely po roce či dvou, je podstatně více. Ve Slavkově byla situace poněkud odlišná, neboť byl téměř po celou dobu jediným českým domem v provincii, takže české řeholnice neměly kam odcházet. V německých domech se jejich jména objevují spíše výjimečně a na krátkou dobu, zřejmě se sem jezdily především učit německy. Většinou krátkodobě přicházely do Slavkova na výpomoc německé domácí sestry. Ve třicátých letech zde bylo sídlo českého a na čas i německého noviciátu, takže novicky, které bývaly po složení slibů většinou posílány jinam, poněkud snižují průměr; kromě toho již existovala filiálka v Břestu, takže možnost střídání řeholnic byla větší. Relativně mnoho sester zde také zemřelo v mladém věku, nebo odešlo či vystoupilo.

U notredamek a školských františkánek jsou výsledky podobné a průměrná doba, kterou sestry strávily v uvedených domech, se pohybuje většinou mezi čtyřmi a pěti roky. Nejvyšší průměr v Táboře je poněkud neobvyklý, neboť během čtyřicetileté existence této tří až čtyřčlenné filiálky zde třicet devět let působila již zmíněná sestra Justina Jindrová, která měla často k ruce novicky, jež zde prožívaly druhý rok noviciátu v praxi. Čísla pro menší filiálky v Bechyni a Českém Krumlově také ovlivnilo několik „usedlejších“ řeholnic, i když jinak, zvláště v Českém Krumlově, byly přesuny velmi časté. Vyšší číslo vyšlo také pro dům U Sv. Josefa v Českých Budějovicích, kde bylo soustředěno větší množství škol, v nichž dlouhodobě působily stejné učitelky, zároveň je však snižuje velké zastoupení praktikujících novicek v prvních desetiletích a nestabilita komunity v časech druhé světové války. Nejnižší průměr vykazuje filiálka v Hyršově, kde se řeholnice často střídaly na ozdravných pobytech. Nízké číslo v případě Vodňan je také logické, neboť se jednalo o nejmladší filiálku, jejíž téměř celá existence spadala do pohnutých dob, a také zde nikdo nemohl být déle než osmáct let, po které notredamky ve Vodňanech působily. Řeholnice se hodně střídaly i ve vedení domácnosti v semináři U Sv. Václava v Českých Budějovicích, neboť domácí sestry byly mnohem méně vázány na konkrétní působiště než učitelky. Školské františkánky se navzdory zpočátku malému počtu filiálek stěhovaly poměrně často. Průměr slatiňanského konventu snižují novicky i skutečnost, že sestry přijížděly do venkovského mateřince na ozdravné pobyty a těžce nemocné na dožití. Typ činnosti v Koelířově a Poličce umožňoval častější střídání. V pomocné škole v Opařanech se často střídaly především domácí sestry, ale i některé učitelky, neboť

ne každá sestra vydržela dlouhodobě vykonávat náročnou činnost.¹²⁸⁹ Je rovněž třeba vzít v úvahu, že údaje pro toto společenství končí rokem 1938 a všeobecné zmatky a přesuny ve válečných letech by čísla pravděpodobně trochu pozměnily; ve Slatiňanech byly navíc vzhledem k početnosti tamější komunity prostudovány pouze dva kratší časové úseky. I přes značnou nepřesnost výpočtů se zde zřetelně rýsuje závěr, že výsledky nejen u všech domů jednoho společenství, ale především u všech tří kongregací školských sester jsou překvapivě podobné a drobné rozdíly je možné snadno odůvodnit výše uvedenými okolnostmi. Znovu se zde ukazuje, že častá peregrinita členek apoštolsky činných řeholních kongregací byla výrazným fenoménem těchto institutů a byla vnímána jako žádoucí z hlediska spirituality (nepřilnout ke konkrétnímu místu, pracovišti a lidem), zároveň se však podřizovala konkrétním potřebám každého působiště, které většinou převážily nad aspektem duchovním, což je zřetelné na příkladu učitelek všech tří kongregací, zůstávajících v případě potřeby na jednom místě i celá desetiletí.

¹²⁸⁹ Blíže k tomu v kapitole IV. 4.

III. 5

Řeholní komunita jako rodina

Každodennost v řeholních domech školských sester je možné rekonstruovat jen zčásti, a to na základě normativních dokumentů (stanovy, knihy zvyků, usnesení generálních kapitul, okružníky), ojedinělých zmínek v dochovaných kronikách a v neposlední řadě i z výpovědí pamětnic, které přinášejí některé cenné podrobnosti. Situace se lišila dům od domu i v rámci jednoho institutu, záleželo především na velikosti komunity, typu místních pedagogických zařízení a na ustanoveném denním pořádku, který generální či provinciální představená schvalovala pro každou filiálku zvlášť.¹²⁹⁰ Není těžké usoudit, že řeholní domy školských sester nebyly žádnými oázy klidu; k tomu, aby se všechny představy o „klášterním tichu“ rozplynuly, stačila pouhá opatrovna. Na větších působištích, kde se každodenně shromažďovalo několik stovek dětí, panoval ještě čilejší ruch, přesto byly přesně stanovené chvíle, kdy se domy skutečně ponořily do hlubokého mlčení, které se nikdo neodvážil rušit. Nejpodrobnější informace jsou díky výborné paměti sestry Viktorie k dispozici pro sídlo českobudějovické provincie sester notredamek U sv. Josefa. Vztahují se sice až k polovině třicátých let, tehdy se však již jednalo o praxi desetiletí zaběhnutou. Náčrt každodenního života v domě U sv. Josefa je proto uveden pro ilustraci jako *pars pro toto*, byť zde určitě byla některá specifika, která se jinde neobjevovala, a naopak v jiných domech existovala zase jiná.¹²⁹¹

Život sester a ostatních obyvatel domu včetně chovanek penzionátu určoval každodenní rytmus, který se stereotypně opakoval a v němž jen zřídka docházelo ke změnám. Od ranního vstávání až po ulehnutí bylo vše přesně časově vymezeno a zvon několikrát denně oznamoval začátek či konec některé části denního programu. Umožňovalo to udržet klid a předcházet případným provozním zmatkům a nesrovnalostem, jež se na přeplněném teritoriu běžně stávají. Slavnostní dny pak představovaly vítané oživení denní rutiny. Den začínal časně zrána. O půl páté vstávaly sestry a aspirantky, v pět hodin chovanky. Po ranních modlitbách, které trvaly hodinu pro sestry a asi patnáct minut pro děvčata, následovala v šest hodin společná mše v kapli svatého Josefa. Do nevelké místnosti se musely vejít všechny – řeholnice i dívky, proto v zadní části kaple nebyly žádné lavice a děvčata stála po obou stranách v přesně rozpočítaných řadách, majíce jen malé černé polštářky, na něž si klekala a odkládala zpěvníky. Při bohoslužbách si mohly sedat jen sestry v předních lavicích. Obřady vedl větši-

¹²⁹⁰ Srov. *Stanovy 1924*, odst. 154; *Stanovy 1930*, odst. 244; *Stanovy 1934*, odst. 198.

¹²⁹¹ Popis života v domě U sv. Josefa byl publikován v již výše citované studii D. JAKŠIČOVÁ, *Pod ochranou svatého Josefa*. Zde je použit upravený a doplněný text ze strany 104-106. Jako zdroj informací sloužily především vzpomínky sestry M. Viktorie Havlové, není-li uvedeno jinak.

nou některý z katechetů, kteří na škole vyučovali náboženství; dlouhá léta byl nejčastějším celebrantem kanovník Antonín Skočdopole, jenž v domě přímo bydlel.¹²⁹² Po mši následovala snídaně. Sestry měly svou jídelnu v prvním patře jižní přístavby, chovanky a aspirantky v přízemí.¹²⁹³ Protože se kandidátky s chovankami běžně nestýkaly (a navíc by se do jídelny pohromadě nevešly), odcházely jíst nejprve chovanky a aspirantky měly mezitím povinnou půlhodinovou procházku po zahradě. V půl osmé se vystřídaly a do zahrady vyrazily chovanky. Při jídle a procházce, stejně jako později při učení a rekreaci, hlídala děvčata vždy jedna sestra vychovatelka, která s nimi i spala v ložnici. Od půl osmé již přicházely školní děti z města a okolí. Vyučovalo se od osmi hodin do dvanácti, kdy se žáci rozeběhli domů na oběd, přespolní si nosili jídlo s sebou a zůstávali přes poledne pod dozorem učitelek. Doma se stravovala i většina dětí z mateřské školy. Aspirantky s chovankami se opět vystřídaly v jídelně a v zahradě, totéž se opakovalo i večer.¹²⁹⁴ Odpolední vyučování trvalo od dvou do čtyř nebo pěti hodin. Poté odešly menší děti a ruch v domě ustal. V pět hodin odpoledne se sestry modlily nešpory a rozjímání. Aby byl dodržen předpis v *Knize obyčejů*, který přikazoval naprosté ticho v domě v době společných modliteb,¹²⁹⁵ měly aspirantky a chovanky dobu od pěti do šesti hodin jako tzv. „učičí“, kdy tiše seděly ve svém denním pokoji a studovaly. Pak následovala večeře a po ní rekreace, kterou měly povinnou sestry i děvčata v době od sedmi do osmi hodin, samozřejmě odděleně, každá skupina ve svém denním pokoji.¹²⁹⁶

Rekreace byly (nebo alespoň měly být) chvílemi uvolnění a společné zábavy, kdy se vyprávělo, pletlo nebo vyšívalo a hrály se různé hry. Jsou známy již ze středověkých klášterů a povinnost jejich dodržování byla zakotvena ve stanovách všech tří kongregací a různě komentována: „*Ješto lučiště stále napiaté ochabuje, dovoliž představená leckdy sestrám některou zábavu nevinnou, která by na tělo i ducha osvěžujíc působila, že potom své povinnosti snáze a lépe vykonávají. Zotavení, jehož se užívá v poslušnosti a s dobrým úmyslem, rovněž tak může býti záslužné jako práce a modlitba.*“¹²⁹⁷ „*Při modlitbě musíme dbáti sebranosti, při práci vážnosti, při zotavení veselosti. Účelem rekreace jest občerstvení duše i těla a osvědčo-*

¹²⁹² Zápisy v kronice obecné školy U sv. Josefa dosvědčují, že v prvních letech chodily na bohoslužby do kaple i školní děti, které nebydlely v penzionátu. Režim byl tenkrát zřejmě poněkud jiný, mše musela být později. S postupným rozrůstáním počtu škol a chovaneček to přestalo být možné, a tak se všechny žákyně shromažďovaly na bohoslužby jen při zahájení a ukončení školního roku, na slavnost svatého Josefa či při jiných zvláštních událostech.

¹²⁹³ Podrobný popis prostor v domě U sv. Josefa viz D. JAKŠIČOVÁ, *Pod ochranou svatého Josefa*, s. 85-90.

¹²⁹⁴ Do zahrady se chodilo téměř za každého počasí, děvčata tudíž strávila denně hodinu a půl na čerstvém vzduchu, což plně nahrazovalo absenci cesty do školy a ze školy, či jiného pobytu venku, který měly ostatní školní děti.

¹²⁹⁵ Srov. *Knihy obyčejů*, s. 76.

¹²⁹⁶ Obdobou denního pokoje děvčat byl tzv. profesní pokoj v klauzuře, kde se scházely sestry. *Stanovy 1924* mnichovských sester dodávají, že v případě příznivého počasí je možné, aby činnosti běžně vykonávané v denním pokoji (*Gemeindezimmer*) dělaly sestry na zahradě. Srov. *Stanovy 1924*, odst. 159.

¹²⁹⁷ *Stanovy 1876*, s. 51.

vání lásky sesterské. *Rekreace jest polem, kde láska slaví svá vítězství a triumfy.*¹²⁹⁸ Zároveň však byly tyto rekreace vnímány jako doba zavdávající řadu příležitostí k hříchu, čemuž se normativní dokumenty snažily čelit, stejně jako nijak nezastíraly fakt, že různé neshody, napětí a případné „tiché domácnosti“ v komunitě se nejvíce projevovaly právě v době, kdy se řeholnice měly společně bavit. *Disciplinární pravidla* školských františkánek byla sepsána na základě zkušeností s každodenní realitou komunit a jejich podrobné instrukce ohledně rekreací jsou dost výmluvné: *„Pokoj a mír v řeholní družině jest velmi pochybný a podezřelý, chybí-li mu společenský smysl. V rekreaci se ukazuje pravost tohoto míru, tam poznáváme, co máme společného. Rekreace utužuje ducha rodinného pěstujíc srdečnou upřímnost, láskyplnou účast a všechny ctnosti společenské. Duch domu řeholního poznává se dle ducha rekreace. Kde pěstuje se duch modlitby a spojení s Bohem, tam jest rekreace výronem čistých a nevinných žertů a povzbuzujících příkladů. Kde však ledový dech vane v době občerstvení, tam jsou srdce prázdna a vylita. Necítí potřebu zahrnutí se v kruhu milých sester, mysl bloudí často po cestách nedovolených a pudí nelaskavá srdce do jiné společnosti... Rekreace máme se zúčastniti z poslušnosti a radostně. Na počátku máme vzbuditi dobrý úmysl a umíniti si, že chceme, pokud možno, přispěti k všeobecnému vyrazení. V rekreaci nesmíme se oddávati špatné náladě a rozmarnosti nebo mlčení, i když je nám někdy těžko u srdce. Kříže, jež nás tlačí, nesmí býti břemenem našich spolusester, ty nesme samy pro sebe...¹²⁹⁹ Musíme též zachovati rozvážnost, ne se zcela vylévati a nepřekročiti meze slušnosti a řeholní ukázněnosti. Nechtějme stále vésti slovo, ale v duchu sebezapření ohleduplně naslouchejme též ostatním. Netrvejme na svém mínění, vtipy a žerty přijímejme radostně a bez uražení se... Kdyby sestry začaly mluvíti příliš světsky neb o chybách představených a spolusester, jest povinností představené neb sestry ji zastupující ihned proti tomu zakročiti... K zábavě máme občás přimísiti něco nábožného neb poučného. Dbejme však pravých mezí, abychom se nestaly ostatním obtížnými...¹³⁰⁰*

Rekreaci U sv. Josefa ukončil zvon svolávající k večerní modlitbě – kompletáři. Po tomto zazvonění začínalo sestrám přísné mlčení, které končilo až druhý den ráno po bohoslužbě.¹³⁰¹ Ztišila se i děvčata. Po kompletáři probíhala v ložnicích v naprosté tichosti příprava na spaní a v devět hodin už musely všechny ležet a mít zhasnuto. Pouze maturantky měly

¹²⁹⁸ *Disciplinární pravidla*, s. 74.

¹²⁹⁹ Jde o typický rys předkoncilní řeholní spirituality, kdy se přinejmenším nedoporučovalo, někdy přímo zakazovalo mluvit o vnitřních problémech s tím, že si je má každý řeholník vyřešit sám s Bohem, což mohlo někdy vést k přílišné uzavřenosti řeholních osob a ve vážnějších případech i k psychickým problémům.

¹³⁰⁰ *Disciplinární pravidla*, s. 74-78.

¹³⁰¹ *Knihy obyčejů*, s. 39-40.

povoleno učit se až do deváté hodiny, ale v půl desáté musely rovněž zalehnout, žádné studentské „noční směny“ neexistovaly.

Poněkud jinak vypadaly U sv. Josefa neděle a sváteční dny.¹³⁰² Vstávalo se o půl hodiny později, tedy o páté. Podle svědectví sester se aspirantky (a nejen ony) na tyto dny zvlášť těšily a nazývaly je „*šláftágy*“. Modlitby a bohoslužby zůstávaly nezměněné, v neděli odpoledne bývalo navíc svátostné požehnání. Kandidátky a chovanky měly povinné odpolední vycházky, kdy v pravidelných dvojstupech („*štrůdlech*“) vyrážely za doprovodu jedné či více sester do okolí.¹³⁰³ Některé slavnosti byly určeny jako dny volného mluvení (tzv. „*švectágy*“), kdy představená zrušila obvyklé mlčení při jídle¹³⁰⁴ a také během dne mohly sestry spolu volně komunikovat.¹³⁰⁵ *Knihy obyčejů* uvádí jen svátek svatého Petra Fouriera (9. prosince) a svatého Augustina (28. srpna)¹³⁰⁶, ale „*švectág*“ platil i o velkých církevních slavnostech, jakými jsou Hod Boží vánoční a velikonoční, Nanebevstoupení Páně, Seslání Ducha svatého, Nanebevzetí Panny Marie, Krista Krále a Všech svatých. V tyto dny měly sestry také slavnostní oběd.¹³⁰⁷ Velkým svátkem v obou Fourierových kongregacích byl třetí leden – svátek Nejsvětějšího jména Ježíš, který se přinejmenším u notredamek slavil víc než Vánoce a sestry dostávaly nadílku místo Štědrého večera: „*Co jsou pro ostatní křesťany svátky vánoční, tj. pro nás slavnost nejsvětějšího Jména Ježíš.*“¹³⁰⁸ Školské františkanky naopak tuto slavnost nijak zvlášť nevyzdvihovaly a přidržely se tradiční štědrovečerní nadílky.¹³⁰⁹ Úsměv dnes vzbudí kronikářský záznam z roku 1921, kdy se generální představená vrátila z vizitace ve Spojených státech. Poameričťování vánočních svátků v této době a navíc v řeholní komunitě by totiž málokdo čekal: „*Na Štědrý den byl refektář vyzdoben po americku červeno-zeleně. Na oknech*

¹³⁰² Svátečními dny se rozumí především církevní slavnosti a svátky zakladatelů.

¹³⁰³ O vycházkách a výletech sester všech tří kongregací mimo rámec pedagogického doprovodu je podrobně pojednáno v kapitole o klauzuru III. 1. 4.

¹³⁰⁴ Obyčejně bývalo při jídle ticho, pouze jedna sestra předčítala z nějaké duchovní knihy.

¹³⁰⁵ Konstituce rozlišují tzv. přísné mlčení a mlčení během dne. To znamená, že během dne spolu sestry mluvily jen v případě, že to bylo nutné (např. na pracovišti), ale rozhodně si nevykládaly jen tak. K volnému mluvení byla vyhrazena večerní rekreace. *Stanovy 1930*, odst. 86.

¹³⁰⁶ *Knihy obyčejů*, s. 106.

¹³⁰⁷ Chudé školské sestry slavily stejné svátky jako notredamky, pro školské františkanky byl významným dnem svátek svatého Františka (4. října), dále Vtisknutí svatých ran svatému otci Františku (17. září), Porciunkula (2. srpna), svátek svaté Kláry (12. srpna) a svaté Alžběty (17. listopadu). Ohledně jednotlivých významných dnů liturgického roku měly tyto sestry podrobné předpisy v *Knize zvyků*.

¹³⁰⁸ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z 9. 1. 1894*. Odůvodnění mimořádného slavení tohoto svátku se nachází ve *Stanovách 1930*: „*Nad jiné radostná slavnost jest členům kongregace svátek Nejsvětějšího Jména Ježíš, v kterýžto den slaví všechny sestry společně se svým Božským Snoubencem své jmeniny.*“ *Stanovy 1930*, odst. 121. Proč ovšem měla tato slavnost zcela očividně zastíňovat Vánoce, není zcela jasné; nabízí se vysvětlení, že vzhledem k tehdejšímu pojetí řeholního stavu, kdy se o dnes běžně používaném termínu duchovní mateřství vůbec nehovořilo, zatímco nade vše byl vyzdvihován aspekt snoubenectví s Ježíšem Kristem, mělo být sestrám stavěno před oči více jméno jejich snoubence než Mariino mateřství, které mohlo evokovat nevídané myšlenky. Jedná se ovšem o prameny nepodložený závěr, který nemusí být pravdivý.

¹³⁰⁹ V *Knize zvyků* je průběh Štědrého dne podrobně popsán, včetně velikosti nadílky, chodů na štědrovečerní tabuli a počtu odzpívaných koled. Srov. *Knihy zvyků*, s. 7-10.

byly zelené umělé věnce, ozdobené červenými papírovými stuhami, jak je to v Americe zvykem; na stolech rozestaveny svícny s červenými svíčkami. Velebná Matka dostala kromě jiných dáreků od ctihodné vikářky americký koš.¹³¹⁰ Ve všech třech kongregacích se rovněž slavily jmeniny a narozeniny generální, případně i provinciální představené, a slavným dnem bývalo též skládání řeholních slibů nebo obláčka, ovšem jen v místě konání, ne ve všech domech. Jiné, méně radostné vybočení z každodenní rutiny znamenalo úmrtí někoho v domě – nejen sester, ale i aspirantek, služebného personálu, případně chovanky nebo sirotka, místního kněze, který byl často zároveň zpovědníkem řeholnic, nebo vyšší představené. Pobožnosti za zemřelé měly kongregace přesně určeny a rozsáhle o nich pojednávají všechny verze stanov.¹³¹¹

Zvláštním dnem byl v českobudějovickém konventu 19. březen – slavnost svatého Josefa. Těšily se na něj nejen sestry, ale i děti, které měly ten den prázdnou.¹³¹² V prvních desetiletích existence školy tomu tak nebylo, děti do školy šly, ale neučily se. Dopoledne sloužil českobudějovický biskup slavnostní mši v kapli svatého Josefa a potom se žákyně vrátily do tříd, kde je biskup navštívil a zkoušel z náboženství. Také od něj dostávaly drobné dárečky, většinou obrázky nebo medailky.¹³¹³ Později, když bylo ve škole volno, přicházelo přesto na slavnost mnoho žákyň, které nebydlely daleko. Sestry měly ten den „švectág“, pouťové koláče a odpoledne se modlily zvláštní litanie k svatému Josefu. Okázalé slavení svátku svatého Josefa v domě, jenž nesl jeho jméno, se zdá být ve srovnání s ostatními řeholními domy výjimečné.¹³¹⁴ Každé působiště sester notredamek bylo zasvěceno nějakému patronu, ale žádná jiná kronika se o nějaké zvláštní oslavě jeho svátku nezmiňuje. U chudých školských sester a školských františkánek nejsou o svěřování filiálek různým světcům zmínky, a pokud se tak někdy stalo, určitě se nejednalo o pravidlo a ustálený zvyk.

Z dalších slavnostních událostí zmiňuje řada dochovaných školních i domácích kronik všech tří kongregací svěcení nově postavených částí domu, kterých se zpravidla účastnilo školní žactvo, většinou v roli družiček. Při svěcení českobudějovické kaple svatého Josefa 26. června 1886 utvořily družičky špalír z ulice přes celý průjezd a nádvoří až ke kapli, kde biskup Martin Říha celebroid slavnostní mši.¹³¹⁵ Podobná slavnost se zde konala při svěcení

¹³¹⁰ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 216.

¹³¹¹ Srov. *Stanovy 1865*, III. část, 14. kapitola; *Stanovy 1876*, s. 55-57; *Stanovy 1881*, odst. 228-229; *Stanovy 1903*, odst. 135-142; *Stanovy 1924*, odst. 251-258; *Stanovy 1930*, odst. 156-163; *Stanovy 1934*, odst. 239-248. Popisy okolností úmrtí a případně i pohřbů členek komunity obsahují všechny dochované místní kroniky.

¹³¹² Volno pro žákyně škol U sv. Josefa na den slavnosti bylo zrušeno za protektorátu a po druhé světové válce se tento zvyk již neobnovil.

¹³¹³ Srov. SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Kronika*.

¹³¹⁴ Bylo to zřejmě dáno jednak velikostí českobudějovického domu, jednak i významem dne svatého Josefa, který je v celé katolické církvi slaven jako slavnost.

¹³¹⁵ Srov. SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Kronika*.

jižního křídla budovy v roce 1905. Ve slavkovské kronice je například krátce zmíněna slavnost svěcení nové školní budovy 24. června 1928,¹³¹⁶ z kongregační kroniky školských františkánek stojí za zmínku alespoň popis svěcení novostavby slatiňanského mateřince: „*Školní mládež byla rozestavena v klášterním parku, četní zvaní hosté, jako místodržitelští rada z Chrudimě, starosta chrudimský i místní, školní inspektor, knížecí úřednictvo, redaktor chrudimských novin aj. stáli od vrat parku k hlavnímu vchodu do domu, na schodišti před kaplí četné duchovenstvo v rochetách...*“¹³¹⁷ Stejně prameny rovněž zachycují průběh jubilejních oslav při významných výročích kongregace a v *Pamětní knize* sester notredamek lze nalézt též popis oslavy svatořečení Petra Fouriera roku 1897 tak, jak probíhala v horažďovickém mateřinci. Alespoň dva z těchto zápisů stojí za doslovnou citaci a jsou uvedeny v příloze.¹³¹⁸

Kromě značného množství nejrůznějších pobožností, které sestry při slavnostech musely absolvovat, jsou pozoruhodné zejména informace o jazykové situaci v mateřinci, respektive v celé kongregaci (při pětadvacátém výročí roku 1878 se všechny přednášky a kázání konaly dvakrát, v obou zemských jazycích, a byla zde patrná snaha o vyvážení, při zlatém jubileu roku 1903 je dominance češtiny již zřetelná). Vysledovat lze rovněž vztah českobudějovického biskupa Martina Josefa Říhy ke školským sestrám. Při slavnosti roku 1903 strávil v Horažďovicích celých pět dní (12. - 16. srpna) a denně celebroidl mši svatou v klášterním kostele. Vzhledem k tradičně přeplněnému programu biskupů, svědčí jeho dlouhá přítomnost o tom, že si kongregace cenila a považovala její působení za velmi důležité. Podobně překvapuje také účast množství prelátů, kanovníků a jiných vyšších církevních hodnostářů, kterou zhodnotila i uherská generální představená. Nakonec i závěrečné líčení způsobu, jakým si řeholnice přivydělávaly na úhradu výloh spojených s výzdobou kostela před oslavami, současného čtenáře nejen pobaví, ale i mírně poodhalí něco ze života sester skrytého za zdmi klauzury.¹³¹⁹

Styl života v domě U sv. Josefa byl pravděpodobně velmi podobný životu sester a chovank v jiných velkých domech tří školských kongregací,¹³²⁰ kde stejná pedagogická zařízení určovala podobný rytmus. Školní mládež a děti z opatrovny ústav v odpoledních hodinách opustily a přes noc zůstaly jen chovanky, které sice vyžadovaly určitý dozor, ale byly již starší a do značné míry samostatné. Navíc s nimi zpravidla nebyvaly výchovné problémy (jinak hrozilo vyloučení) a předpokládalo se, že se předeepsanému dennímu pořádku bez odporu

¹³¹⁶ Srov. AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, rok 1928.

¹³¹⁷ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 22.

¹³¹⁸ Popisy jubilejních oslav v Horažďovicích viz Příloha 9.

¹³¹⁹ Srov. Příloha 9.

¹³²⁰ Šlo především o domy československé provincie chudých školských sester s výjimkou Břestu, chrudimské pedagogium, vinohradské gymnázium a slatiňanský, později břevnovský mateřinec školských františkánek a celou řadu větších domů sester notredamek.

podrobně.¹³²¹ Také v malých komunitách¹³²² zůstávaly zachovány všechny hlavní body denního programu (určená doba vstávání a uléhání, modlitby, jídla, rekreace), častěji však docházelo k situacím, kdy bylo nutné stanovený řád porušit. V případě jakékoli školní i jiné akce, při opravách v domě apod. byla nutná spolupráce celého společenství, takže se například nevařilo ani nebyly společné modlitby, když šly děti na školní výlet nebo hrály divadlo, při úklidu domu po řemeslnících šla pozdě spát celá komunita atd.

Tyto menší domy lze z hlediska každodenního života rozdělit na dvě skupiny podle toho, zda v nich děti zůstávaly na noc či nikoli. Zatímco na filiálkách s opatrovnou a šicí školou sestry kolem páté hodiny odpolední osaměly a mohly se věnovat svým řeholním povinnostem, domácím pracím a nerušenému odpočinku při rekreaci i v nočních hodinách, v sirotčincích, v batolárnách a v ústavech pro hluchoněmé, slepé či mentálně postižené děti tomu bylo poněkud jinak. Sirotci měli sice předepsaný podobný režim jako chovanky v penzionátech, na rozdíl od nich se však nedalo předpokládat, že je budou bez problémů dodržovat.¹³²³ Zvýšený dozor zde byl nutný neustále a v situaci, kdy byly na pracovišti přítomny pouze tři nebo čtyři sestry, si večer a někdy ani v noci příliš neodpočinuly. Ještě větší měrou bylo soukromí řeholnic omezené v batolárnách, kde se dnem i nocí staraly o děti od šesti měsíců do šesti let, kterým vzorné zachovávání denního pořádku ani povinný noční klid předepsat nelze. Podobné to bylo také v ústavech pro postiženou mládež. Pokud nebyli na filiálce přítomni civilní zaměstnanci nebo kandidátky, nemohla se v těchto domech sejít k modlitbě celá komunita, neboť stále musel někdo zůstat u dětí. Vychovatelky v sirotčincích mívaly během dne klid, když děti odešly do školy a menší do školky, ale stávalo se i to, že byl sirotčinec spojen s opatrovnou, takže tytéž sestry vychovatelky trávily dopoledne a odpoledne ve školce a večery, noci a rána, stejně tak i neděle, ve společnosti sirotků.¹³²⁴

Stranou pozornosti by neměla zůstat ani práce domácích sester, které ve větších domech do styku s dětmi příliš nepřicházely, v menších pak u nich často vypomáhaly. Někde měly vymezeno jedno konkrétní pracoviště (kuchyně, prádelna, vrátnice, zahrada, hospodářství), jinde měly spolu s jedním či dvěma děvčaty na starosti celou domácnost.¹³²⁵ Jejich činnost byla většinou doprovázena mlčením, které bylo stanovami vyžadováno,¹³²⁶ neboť zatímco u učitelek a vychovatelek „*vlastní úřad*“ mluvení během dne vyžadoval, při domácích pra-

¹³²¹ K výjimkám ovšem dojít mohlo, viz kapitola IV. 3.

¹³²² Týkalo se hlavně notredamek a školských františkánek.

¹³²³ O výchovných problémech v sirotčincích viz kapitola IV. 3.

¹³²⁴ Tato situace byla například u notredamek v Táboře nebo u školských františkánek v Loučeni u Nymburka. V Klatovech, Domažlicích či Slatiňanech bylo sester o něco víc, takže měly na starosti buď opatrovnu, nebo sirotčinec, i když se dá předpokládat, že si v případě nutnosti různě vypomáhaly.

¹³²⁵ Srov. též kapitola III. 4. 3.

¹³²⁶ „*Ostatní čas [tj. mimo stanovenou dobu přísného mlčení a mimo volného mluvení při rekreaci] jest jim dovoleno mluvit, pokud toho žádá vlastní úřad, potřeba nebo svatá láska.*“ *Stanovy 1903*, odst. 76.

cích příliš často nutné nebylo. Během sezóny strávily tyto sestry mnoho času venku na polích a loukách, a to nejen ve velkých domech s vlastními pozemky, ale i na některých malých filiálkách, kde dostala komunita k užívání část pole. Takto například v Českém Krumlově vyrazily sestra Rolanda Schirmerová a dvě děvčata o půl páté ráno 25. září 1930 na pole k nedaleké vsi, kde si sestry na jaře zasázely brambory, a vrátily se ve čtyři hodiny odpoledne se čtyřiceti pytlí brambor na povoze, jenž jim byl zapůjčen z rozkazu zámeckého ředitelství.¹³²⁷ Ve Slatiňanech zase kronikářka v prvních letech republiky několikrát poznamenala, že lidé neměli zájem řeholnicím pomáhat s polními pracemi, a tak si sestry dělaly všechno samy. K roku 1921 je zapsáno: „*Na slatiňanských polích se sklídilo asi 110 mandel a namlátilo se 40 q obilí. Vše si udělaly sestry opět samy... Podzimní obilí nevzešlo. Tento rok se vykácely dvě řady lísek v zadní zahradě a dosti stromů. Mimo to byla hojnost staršího dřeva ze zahrady; sestry vše samy rozřezaly a rozštíply. Napracovaly se a nadřely tělesně velmi mnoho při dosti chudé, ale přece již jen lepší stravě.*“¹³²⁸

Hlubší nahlédnutí do soukromí řeholnic prameny většinou neumožňují, jen několik málo výjimek představují zápisy v českokrumlovské kronice z let 1930-1932, které psala co by místní představená sestra Bertilla Schneiderová, a potom několik málo záznamů v kongregační kronice školských františkánek. Sestra Bertilla musela být osoba s velmi zvláštní povahou, v níž se mísil těžký pesimismus s pevnou důvěrou v Boha a se smyslem pro humor. Nervově asi nebyla zcela vyrovnaná, zápisy do kroniky pro ni zřejmě představovaly určitou terapii a sdělovala do nich věci, které se podle všeobecných instrukcí psát vůbec neměly, a psala velmi barvitě, subjektivně a rozvláčně. Vyličení dvou událostí, které poskytují jedinečné podhalení každodenního života komunity, bylo dle názoru některé z jejích následovnic natolik nevhodné, že dala příslušné odstavce do závorky, aby naznačila, že do kroniky nepatří. První z nich, rozsáhlé líčení pokusu o studenou koupel v době letních veder, je natolik originální, že je celé doslova uvedeno v příloze.¹³²⁹ Z charakteru zápisu vysvítá nejen smysl pro humor i určité spisovatelské nadání kronikářky, ale i to, že podobné scénky a legrace se v komunitách běžně vyskytovaly, pouze se o nich nikde nepsalo. Jiné řádky dané do závorky popisují nečekanou návštěvu v pozdních večerních hodinách 23. srpna 1932, kdy do krumlovské komunity zavítala mariánskolázeňská provinciální představená se svou asistentkou, které ten den zařizovaly v Horní Plané cosi ohledně nabízeného pozemku a nestihly se již vrátit domů. V domě byl nedostatek postelí a sestru Bertillu, která se nacházela v roli místní představené a tedy i hostitelky, to rozrušilo natolik, že scénu hned následujícího dne zapsala. Problém nakonec

¹³²⁷ Srov. AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1930.

¹³²⁸ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 213.

¹³²⁹ Viz Příloha 10.

vyřešily tak, že sestra Erharda, která dostala „*vandr*“ a časně zrána následujícího dne odjížděla na jinou filiálku, nešla spát vůbec a sestra Bertilla sama probděla celou noc vsedě na kanapi v hostinském pokoji. Musela být opravdu silně vyvedena z míry, protože v normální situaci by si člověk na kanape lehl a neměl důvod probdít noc jen proto, že v domě spí o dvě sestry navíc.¹³³⁰

Soužití s touto představenou asi nebylo jednoduché a její spolusestry se těžko ztotožňovaly s celou řadou jejích úsudků. V prvním roce svého pobytu v Českém Krumlově se pokusila v kronice stručně charakterizovat jednotlivé sestry, což se zřejmě setkalo s jejich osobním nesouhlasem, neboť byla opět použita tužka na přeškrtnání a opravy některých pasáží. Například sestra Soteris Radlová se dle názoru představené necítila v Krumlově dobře a nemohla se vyrovnat s vyučováním ve škole, dotyčná sama však byla jiného mínění, a tak zápis vypadá po korekturách následovně: „*S. Soteris ist hier sehr [přeškrtnuto, opraveno na nicht] bange, kann sich schwer in der Schule finden, weil sie schon lange [přeškrtnuto, oprava na vier] Jahre nicht mehr unterrichtet hat.*“¹³³¹ Dále je rozebírán nemocný žaludek sestry Hildeberty a bolavý prst sestry Klarissy a celý popis je zakončen větou, že nejvytrvalejší („*die standhaftesten*“) jsou momentálně sestry Erharda a Mechtild, které zatím drží („*halten durch*“).¹³³² Příspěvky sestry Bertilly, které ve své době nedošly většího ocenění, spíše naopak, tak znamenají pro všechny současné i budoucí čtenáře nejen vítanou změnu ve stereotypních kronikářských zápisech, ale především jsou jedinečným zdrojem informací o té stránce života sester, o níž se nikde jinde nepsalo.

Podobně vypovídají o smyslu pro humor a vztazích mezi sestrami jednak již výše zmiňované vyprávění sestry Stanislavy Sýčové o dobrodružné cestě do Chorvatska, které je v celém znění uvedeno v příloze,¹³³³ jednak zápis vztahující se k prvním letům činnosti nově založené větve školských františkánek ve Slatiňanech (1891), kdy se dvě řeholnice se čtyřmi kandidátkami přestěhovaly do ne zcela ještě dokončené novostavby: „*Na obědy se chodilo do ‚chalupy‘, tak byl nazýván domek, kde dosud byla umístěna opatrovna, snídaně a večere se připravovaly na plotýnce ‚bubínku‘. K večeri byla obyčejně polévka (česneková), kterou uvařila nouzová kuchařka sestra Antonie najednou na několik dní, chléb a jablko, svačiny nebyly. V neděli byla masitá večere, a to půl párku nebo třetina jaternice a chléb. Což divu, že byly kandidátky stále při chuti, zvláště po buchtách, na které byly z domova zvyklé, se jim stýskalo. O této jejich touze věděla ctih. sestra Jakoba a přemýšlela, jak by svým dětem (tak nazývala*

¹³³⁰ AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1932.

¹³³¹ „*Sestra Soteris je zde velmi [opraveno na není] sklíčená a jen těžko se vyrovnává se školou, protože už dlouhé [opraveno na čtyři] roky nevyučovala.*“ *Tamtěž*, rok 1930.

¹³³² *Tamtěž*.

¹³³³ Viz Příloha 6.

kandidátky) způsobila radost. Jednoho dne začátkem prosince pravila k nim: ‚Děti, uděláme hostinu. Připravíme moučník a pozveme Velebnou Matku i sestry z chalupy, ale musí to zůstat v tajnosti, překvapíme je.‘ Myšlenka lákavá, ale jak ji provést? Kde vzít potřebné věci, na čem udělali moučník a kde jej upéct? Dobrá vůle je vynalézavá. Bylo rozhodnuto, že se udělají ‚boží milosti‘. Z návodu ctih. sestry Jakoby odcházely kandidátky dříve od oběda a vzaly s sebou, co se dalo: mouku, omastek, vajíčka, váleček, mísu, rendlík atd., a Robinsonova moudrost nahradila kuchyňský stůl a vál prkénkem ze skříně a stoličkou. Hostina byla ustanovena na svátek Neposkvrněného Početí 8. prosince. Sestry byly na ten den pozvány do vily k paní hraběnce a ujednáno, že se zastaví na zpáteční cestě na novostavbě. Chvilce napjatě očekávané nadešla, sestry se dostavily, ale sotva vešly do budovy, strhla se ohromná vichřice. Velebná Matka se uchýlila s nejmladšími chráněnkami do kaple..., poklekla s nimi na stupeň oltářní a zvolala mocným, dojemným hlasem: ‚Kdybych věděla, že vy nebudete hodné, a že to není dílo Boží, tak prosím Boha, aby budovu zničila bouře a nás v ní pohřbila.‘ Budova se nezřítla, ale zřítla se na jižní straně po celé délce zahradní zed’. – K hostině se zatím přichystal čaj s uvedeným pečivem a jablky. Když bylo vše hotovo, uchopila ctih. sestra Jakoba na chodbě stranou ležící zvon a zazvonila jím, aby vzbudila všeobecný rozruch a zájem, což se jí v plné míře podařilo.¹³³⁴ Vyprávění bylo do retrospektivně sepisované kroniky zřejmě zařazeno stárnoucí pamětnicí (pravděpodobně jednou z tehdejších kandidátek) této události, která se jí hluboce vryla do paměti, nejen kvůli oné vichřici, ale i jako vzpomínka na svou první řeholní komunitu. Ukazuje se zde jak určitá neformálnost vztahů v rodícím se řeholním institutu, která se sice postupem času s nárůstem členské základny pravděpodobně poněkud změnila, přesto však v různé intenzitě ve většině jednotlivých komunit existovala, tak zcela obyčejné „neduchovní“ zájmy, které byly nepostradatelným jednotícím činitelem každé z nich.

Bezproblémové soužití v řeholním společenství nebylo totiž nijak samozřejmé. ‚*Chudým Školským sestrám pod ochranou Matky boží náleží, aby se navzájem upřímnou láskou milovaly; k této nevodtež jich pohnutky pouze přirozené. Pohnutkou ke vzájemné lásce budiž jenom Ježíš Kristus, kterého ve všech stejně milovati mají.*‘¹³³⁵ Takto popisují stanovy ideální stav, který by měl panovat ve všech řeholních domech, ale řeholní život sám o sobě automaticky neposkytoval žádný „patent na svatost“ a každá sestra si s sebou do kláštera přinesla svou povahu, chyby, temperament i četné návyky, které ani přísná formace v době postulátu a noviciátu nedokázala odstranit. Pouze v případě, že se projevené povahové rysy ukázaly ne-

¹³³⁴ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 18-19.

¹³³⁵ *Stanovy 1903*, odst. 119.

slučitelné s životem ve společenství, byla čekatelka či novicka včas propuštěna. Řeholní rodiny školských sester tak představovaly pestrou mozaiku nejrůznějších individualit, které životní osudy svedly dohromady a postavily je před nelehký úkol žít společně. A tak se nezdálo, že se v jednom domě sešly povahy tak protikladné, že by v normálním životě o sebe sotva zavadily, nyní však byly nuceny sdílet společnou domácnost a navíc se nazývat sestrami. Proto stanovy ukládaly milovat sestry na základě lásky ke Kristu, nikoli jen z přirozené náklonnosti. Společný život býval často označován za nejtěžší součást řeholního života, někdy přímo za pokání.¹³³⁶ Tradiční představa o celách, jimiž zasvěcené osoby v kláštorech disponují a do nichž se případně mohou zavřít, aby mohly mít na chvíli klid od svých spolubratrů či spolusester, nepřipadala ve většině novověkých kongregací v úvahu: ložnice byly společné (pouze představené ve větších domech zpravidla mívaly svůj vlastní pokoj) a často v nich spávalo i kolem deseti sester. Společné byly i skříně a část oblečení, takže každá dostala, co na ni zrovna zbylo. „Soukromým vlastnictvím“ jednotlivých sester byla v podstatě jen postel se závěsem a vedle ní noční stolek s plechovým umyvadlem.¹³³⁷ Za této situace, kdy o sebe řeholnice narážely „na každém kroku“, nešlo žít pouze vedle sebe; muselo se žít společně.

Tento nelehký společný život vyžadoval pevná pravidla a výše zmiňovaný denní řád, přizpůsobený podle okolností pro každý dům a závazný pro všechny jeho obyvatelky, představoval důležitý nástroj pro udržení disciplíny. Přesně určenou dobou mlčení a mluvení, vstávání, modlitby, jídla, práce, rekreace a večerky bylo většinou zamezeno tomu, aby sestry svým individuálním režimem rušily ostatní. Pokud se stalo, že řeholnice nějakým způsobem daný řád porušila (zaspala, přišla pozdě k jídlu či do kaple apod.), veřejně na kolenu poprosila představenou za odpuštění.¹³³⁸ Přesto k porušování denního řádu ne zcela výjimečně docházelo a ne vždy požadovala představená náležitě pokání, jinak by se nejednalo o vděčné téma okružníků, které buď všeobecně nabádají k dodržování denního pořádku,¹³³⁹ nebo zmiňují konkrétně nějaký rozšířený nešvar, například čtení zábavných knih a novin po večerní modlitbě.¹³⁴⁰

¹³³⁶ Srov. AUGUSTIN, *Řehole*, s. 41.

¹³³⁷ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹³³⁸ *Stanovy 1903*, odst. 105. O kajících skutcích a vyznávání vin pojednává blíže kapitola III. 1. 3.

¹³³⁹ „Na konec připomínám Vám, milé Sestry, kde jste v tom chybovaly, abyste hleděly ve všem náležitě pořádku denního, a se vši horlivostí konaly všechna cvičení, zvláště pobožnosti v našem řádě obvyklé. Tu a tam vloudila se totiž jakási vlažnost a ledabylost a není pak divu, když nemůže zde uvyknouti a zdomácněti sestra, která byla zvyklá z jiného domu přesnosti...“ AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopis z 12. 3. 1903*. „...zvláště ale sestry představené napomínám a prosím, abyste za důležitý měly denní pořádek... Žádná představená nesmí s večerní modlitbou odkládat, protože by ráda nějakou práci dohotovila.“ Tamtéž, *Dopis z 22. 12. 1886*. Dále např. Tamtéž, fasc. Okružníky II, *Dopis z 11. 12. 1929*.

¹³⁴⁰ Tamtéž, *Dopis z 18. 12. 1916*.

Další normu chování ve vztahu k spolusestrám formulují jedny ze stanov notredamek takto: „*Všecky radujte se z toho, když mohou sobě navzájem některé služby sesterské lásky prokázati. Potkávajíce jedna druhou pozdravujte se uctivě katolickým pozdravením. Obcujte s sebou vespolek, buďte laskavy, vlidny, mírumilovny a navzájem se k dobrému povzbuzujte.*“¹³⁴¹ Současnou terminologií by se dal citovaný odstavec stručně vyjádřit slovy: Komunikujte spolu, nehádejte se a dávejte si vzájemně dobrý příklad. Nesrovnalosti mezi sestrami samozřejmě existovaly a musely být stále korigovány, neměly-li přerůst do otevřeného konfliktu. Prameny bohužel tyto drobné šarvátky konkrétněji nezaznamenávaly a podrobnosti je možné se dozvědět pouze o velkých sporech, které však zůstávaly ojedinělé a nelze je nijak zevšeobecňovat.¹³⁴² Nicméně na to, aby se dalo hovořit o bezproblémovém soužití, okružníky příliš často napomínaly vzájemné pomlouvání a posuzování sester i celých filiálek a vybízely ke svornosti a jednomyslnosti.¹³⁴³ Na různé spory a těžkosti ve společenství vzpomínají též pamětnice a stanovy se snažily svou autoritou zajistit včasné řešení případných konfliktů: „*Jestliže některá sestra jinou urazila, odprosí ji ještě téhož dne pokorně, uražená pak budiž k ní zdvořilá, ráda jí odpustiž a dbej, aby zapomněla urážky, ježto se jí stala.*“¹³⁴⁴ I přes veškeré snahy o zachování „příznivého domácího klimatu“ se však někdy stávalo, že se řeholnice nedokázala na filiálce začlenit do kolektivu nebo shodnout s jinou spolusestrou. Tyto případy většinou skončily žádostí o přeložení, pokud dotyčná sestra neměla vnitřní předpoklady, aby se pevně rozhodla s vírou snášet kříž, který na ni poslušnost vložila.¹³⁴⁵

Stejně tak, jako se pravidla řeholního života snažila minimalizovat projevy antipatie mezi sestrami, nepřipouštěla ani opačný extrém, tedy přílišné sympatie. Pojmem „*zvláštní přátelství*“, již zmiňovaným v souvislosti se slibem čistoty,¹³⁴⁶ se vyjadřovala situace, kdy dvě řeholnice poutal užší citový vztah, který přesahoval stanovený rámec vzájemné lásky, jejíž pohnutkou je pouze Ježíš Kristus.¹³⁴⁷ Tento vztah, k němuž ze své přirozenosti člověk inklinuje, vznikal většinou na základě podobnosti povah a společných zájmů a ve své mírnější podobě určitě nebyl v komunitách něčím zcela neznámým. Přátelské pouto se po několika letech společného života vytvořilo velmi snadno, avšak nesmělo být na úkor prvotního vztahu k Bohu a též vztahu k ostatním členkám komunity. Kromě strachu z porušování slibu čistoty bylo „*zvláštní přátelství*“ potíráno též z ryze praktické obavy z narušení komunikace ve spo-

¹³⁴¹ *Tamtéž*, odst. 122.

¹³⁴² O několika konkrétních případech viz níže v této kapitole.

¹³⁴³ Např. AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky I, *Dopisy z 11. 7. 1896, 17. 12. 1899, 31. 10. 1902*. Okružníky mnichovských školských sester se tématu sesterských vztahů dotýkají méně často a řeší se zde zpravidla jiné otázky.

¹³⁴⁴ *Stanovy 1903*, odst. 123.

¹³⁴⁵ K žádostem o přeložení viz kapitola III. 4. 4.

¹³⁴⁶ Srov. kapitola III. 1. 1.

¹³⁴⁷ Srov. *Stanovy 1903*, odst. 119.

lečenství. Pokud se v některém domě vyskytly takovéto nápadnější „komunity v komunitě“, postarala se generální či provinciální představená většinou o rychlé rozptýlení zaangażovaných sester na různé filiálky.

Život ve všech řeholních domech jednoho institutu nebyl stejný, mnoho záleželo na osobnosti představené a lišily se také každodennost a interpersonální vztahy malých a velkých komunit. Zatímco velká společenství byla nucena důsledně zachovávat stanovený režim, aby byl zajištěn bezproblémový chod domu, domácnosti na malých filiálkách zůstávaly flexibilnější. Sestry si byly všeobecně vědomy skutečnosti, že přísnost řeholního života se dům od domu liší, přičemž v mateřinci je největší.¹³⁴⁸ Pokud tvořily komunitu tři nebo čtyři řeholnice a jedna kandidátka, jak tomu mnohdy bývalo u notredamek a školských františkánek, přizpůsobily si pořádek dne vlastním potřebám a v případě nutnosti jej svorně porušily všechny společně, avšak zůstávalo na zodpovědnosti představené, aby tím nebyly zanedbávány řeholní povinnosti. Tyto malé domy měly větší předpoklady stát se skutečným rodinným zázemím pro řadu sester, zvláště působily-li delší dobu na jednom místě. Důležitou roli zde hrála i skutečnost, že k většině těchto filiálek patřila opatrovna nebo sirotčinec, nechyběl zde tedy ani dětský prvek, který do každé rodiny patří. Sestry zde skutečně žily s dětmi a pro děti, děti představovaly předmět jejich rozhovorů při rekreacích a stály ve společném zájmu celé komunity. Zvláště důležité to bylo pro domácí sestry, které se oficiálně pedagogické činnosti věnovat neměly, v malé domácnosti však s dětmi běžně přicházely do styku a v případě potřeby i krátkodobě zastupovaly vychovatelky. Malá společenství však měla i své nevýhody; personální změny zde byly vnímány mnohem citlivěji než ve velkých komunitách a v případě nehody hrozilo celkové napětí. Jedinečné svědectví o soužití obyvatelk malé filiálky zanechala sestra Admirabilis Haimerlová, představená v Bělé nad Radbuzou. Zdejší komunita čítala pouze dvě sestry a jednu kandidátku, šlo tedy o nejnižší možný počet, jaký se u notredamek vyskytoval. V zápisu ze školního roku 1924/1925 se dotyčná řeholnice, která byla pravděpodobně dosti živé povahy a pro humor a vtíp nemusela chodit daleko, nejprve zamýšlí nad údělem kronikářky, který je těžký, zvláště když není co psát. Poté nedostatek látky k psaní vysvětluje následovně: *„Schwester Johanna, eine Meisterin des Schweigens, näht und unterrichtet mit großem Fleiß und großer Geduld und die Chronistin, wenn sie es auch gerne lebhafter machen wollte, mußte darum auch schweigen. Doch dem Leser sei verraten, bei den zwei ungleichen Schwestern obwaltete das physikalische Gesetz: Ungleichnamige Pole ziehen*

¹³⁴⁸ Jednoznačně to platilo o mateřinci v Mnichově a Horažďovicích, u školských františkánek nebyla tato skutečnost z počátku tak zřetelná, neboť mateřinec ve Slatiňanech svou funkci od roku 1910 zcela neplnil; po jeho přestěhování do Břevnova se situace v mnohém změnila. Tento status mateřince nebyl u školských sester ojedinělý, potvrzují jej i sestry z jiných institutů, např. sestra Hildegard Siewe (Mauritzer Franziskanerinnen – Münster).

*sich an.*¹³⁴⁹ „Rodinná situace“ je zde dokonale vystižena: sestra si byla vědoma odlišnosti povah a dokázala ji akceptovat, i když se „mlčící domácnost“ přičila jejímu společenskému založení. Přirovnání k opačným pólům, které se přitahují, je cenným dokladem toho, že se sestry i přes rozdílnost povah cítily být si blízké a pokud obě strany poněkud slevily ze svých požadavků, dokázaly společně vytvořit přijatelné „rodinné klima“.

Ve srovnání s poměry na malých filiálkách se jeví velké domy ve styku s veřejností uzavřenější a poněkud strohé. Dvaceti a vícečlenná komunita jen těžko mohla suplovat tradiční rodinné prostředí, řeholnice zde žily více anonymně a množství pedagogických zařízení neumožňovalo soustředění všech obyvatelk na tytéž děti, tudíž vypadlo důležité pojítka mezi sestrami, které stmelovalo většinu malých společenství. Život se zde odehrával v přísnějším stylu a důraz byl kladen na dodržování řádu a vnější kázeň. Přesto se však nemuselo jednat o nijak deprimující prostředí; zvláště učitelky a vychovatelky, které měly svůj okruh dětí, byly dostatečně vytiženy pedagogickou činností a pravděpodobně více komunikovaly s „kolegyněmi“ na pracovišti. Těžší to, berou-li se v úvahu čistě psychologická měřítka, měly domácí sestry, které ve větších domech zůstávaly mimo čas společné modlitby a rekreace mnohdy samy se svou prací.¹³⁵⁰

V závěru pojednání o společném životě školských sester zbývá ještě zmínit několik perliček, které prameny zachovaly, jako doklad toho, co se také může stát v řeholním společenství. Jednalo se sice o výjimečné situace, ale i ty náležely do každodenního života komunit. Někdy se stávalo, že do kongregace byly přijaty osoby, jež později svým jednáním nepříjemňovaly život spolusester, případně jej přímo vážně narušovaly. Některé z těchto sester odešly dobrovolně, jiných se institut pokoušel zbavit získáním papežské dispense slibů. V pramenech každé ze tří kongregací školských sester se dochovaly zajímavé příklady, kdy se společenství potýkalo s problémy působenými určitými členkami. U sester notredamek o nich kroniky mlčí, odhaluje je však korespondence mezi generální představenou a českobudějovickým biskupstvím, uložená v Biskupském archivu v Třeboni. U ostatních dvou institutů se o případech zmiňují kroniky, i když nepřinášejí takové podrobnosti, jako uvedená korespondence.

Třetího července 1943 připsala generální představená k osobní žádosti sestry Milany Páčové o dispens od řeholních slibů: „*Sestra tato nemá v sobě nic řeholního, kongregace bu-*

¹³⁴⁹ „*Sestra Johanna, mistryně v mlčení, šije a vyučuje s velkou pílí a velkou trpělivostí a kronikářka, i když by to ráda oživila, musí proto také mlčet. Přesto budiž čtenáři prozrazeno, že u dvou rozdílných sester platí fyzikální zákon: opačné póly se přitahují.*“ AKŠS Auerbach, *Weissensulzer Hauschronik*, školní rok 1923/1924.

¹³⁵⁰ Tyto úvahy nelze zcela podložit prameny a jsou částečně ovlivněny autorčím subjektivním pohledem, přičemž je záměrně vynechán teologický aspekt řeholního života.

de jejím odchodem zbavena značného břemene.“¹³⁵¹ Dále vylíčila, že se dotyčná léčí se zkřivením páteře, bylo jí zakoupeno drahé ortopedické přímídko, není po ní vyžadována žádná práce, přesto však je stále nespokojená a chce domů. U jiné sestry stojí v žádosti o dispens poznámka, že je nervově chorá a řeholní život jí patrně nesvědčí.¹³⁵² Jindy zase generální představená prosila o urychlené vyřízení s tím, že „sestra je nenapravitelná a skutečný křížek pro dobu postní.“¹³⁵³ Nejzávažnějšími se u notredamek staly případy tří sester, Salomeny, Beatrix a Gisely; všechny spadají do druhé poloviny dvacátých a počátku třicátých let a jejich řešení se protáhlo na celé roky. U první z nich, sestry Salomeny, se v druhém roce dočasných slibů projevila duševní porucha, a tak sliby nejprve neobnovila, poté jí při zdánlivém zlepšení zdravotního stavu bylo roku 1926 povoleno složení slibů na jeden rok. Avšak již v březnu 1927 byla zachváčena šílenstvím a musela být dopravena do Dobřan, kde po kongregaci požadovali platit za ni 25 Kč denně. Vedení institutu se uvolilo platit pouze do 4. srpna 1927, neboť pouze do té doby vázaly sestru složené sliby. Ústav však vyžadoval peníze i nadále, a tak se po několika letech generální představená obrátila k biskupovi s vysvětlujícím dopisem a prosbou o přímluvu, aby byla kongregace od poplatků osvobozena.¹³⁵⁴ Podle CIC byl však institut povinen postarat se o své členy, pokud onemocní, a tito nesměli být propuštěni.¹³⁵⁵ Proto svým dopisem představená neuspěla. Nakonec byla sestra Salomena z Dobřan propuštěna a dopravena do vily Maria v Sušici, kde byl útulek pro nervově nemocné sestry. Zde pak nadále žila v civilním oděvu a musela být neustále hlídána, neboť se pokoušela o útek.

Ještě složitější se ukázal být případ sestry Beatrix. Osmnáctého ledna 1932 žádala pro ni kongregace dispens od věčných slibů (ve společenství žila již třicet dva let) a z Říma přišla odpověď, že dotyčná má právo svobodně vyložit své důvody a postoj k věci.¹³⁵⁶ Dopis, který sestra biskupovi odeslala, se nedochoval, ale svědčí o něm další list generální představené z 27. května toho roku: „Představenstvo kongregace prohlašuje opět, že s. Marie Beatrix Fialová porušuje po celou řadu let klid a kázeň v domech, kde přebývá. Shovívavost k její bezohlednosti vůči jiným i jejím představeným byla by křivdou proti sestrám hodným, které své povinnosti v řeholi věrně plní. V jejím dopise Sv. Stolci jest obsaženo mnoho věcí zkreslených... Opakujeme tedy znovu, že podepsanému generálnímu představenstvu záleží pouze na tom, aby zamezeno bylo časté pohoršení, které sestra M. Beatrix dává svým neřeholním živo-

¹³⁵¹ SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1674, Žádost z 3. 7. 1943.

¹³⁵² Tamtéž, Žádost z 8. 8. 1944.

¹³⁵³ SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1673, Žádost z 16. 3. 1918.

¹³⁵⁴ Tamtéž, Dopis z 26. 11. 1930.

¹³⁵⁵ „Nedostatek řeholního ducha, který je druhým k pohoršení, je dostačujícím důvodem k propuštění, ... ne však choroba, leč by bylo bezpečně zjištěno, že byla před profesí obmyslně zatajena nebo zastírána.“ CIC 1917, kán. 647, § 2.

¹³⁵⁶ SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1673, Dopis z 13. 2. 1932.

tem a svou bezohlednou nesnášenlivostí. Proto prosíme snažně, aby Nejdůstojnější Biskupský Ordinariát vyžádal od Sv. Stolice rozvázání věčných slibů a odložení řeholního roucha... V případě nutnosti jest kongregace ochotna postarati se o zaopatření propuštěné pod tou podmínkou, pokud nebude rušiti klidu a pokoje v domě, jenž bude jí za obydlí vykázan.¹³⁵⁷ Posvátná kongregace pro záležitosti řeholníků v Římě však nemohla generální představené zcela vyhovět, neboť vycházela ze stanoviska, že sestra Beatrix je duševně nemocná a tudíž nezodpovědná za své jednání. Dispens vydána nebyla, pouze doporučena exklaustrace (pobyt mimo klášter) na dobu, než se sestra z choroby úplně uzdraví.¹³⁵⁸ Situace se tím ale nevyřešila, neboť sestra Beatrix se odmítla podvolit rozhodnutí církevní hierarchie a dopis od biskupa, přímo jí adresovaný, vrátila 18. listopadu 1932 nepřečtený. Po více než půl roce se sešla generální rada, aby znovu projednala nepříjemnou záležitost, a z této schůze vzešlo rozhodnutí znovu zažádat o rozvázání slibů.¹³⁵⁹ K žádosti o dispens pro sestru Beatrix byla připojena ještě druhá pro sestru Gizelu¹³⁶⁰ a průvodní dopis spirituála kongregace patera Jana Komrsky, jehož část stojí za doslovné uvedení: „... opravdu jsem po dobu 20 let působení v kongregaci něco podobného neviděl. Těch hrubých nadávek představeným, těch urážek nejvyšší vrchnosti církevní, těch sprostých slov, kterými obě tyto osoby častují každého, kdo stojí jejich mínění na odpor, není možno nalézt ani mezi sprostými lidmi ve světě. To donutilo mne k tomu, abych oběma odepřel denní přijímání sv. svátostí na dva měsíce. (Dále zde spirituál Komrska uvádí, že časté návštěvy v mateřinci řadu těchto výstupů slyší, a tak upadá úcta k řeholnímu stavu, sestry jsou sklíčené a stěžují si představeným, které jsou bezmocné.) Proto prosím velmi, ... aby dvě osoby tyto byly odstraněny co nejdříve.“¹³⁶¹ Konečné rozhodnutí záležitosti přišlo z Říma koncem roku 1933. Sestře Gizele byla tentokrát udělena plná dispens, sliby sestry Beatrix však opět s ohledem na duševní chorobu nebyly rozvázány, znovu bylo zdůrazněno, aby byla vykázána z kláštera a finančně udržována.¹³⁶² Oficiální korespondence ohledně tohoto nepříjemného případu skončila, nicméně sestra Beatrix se rozhodnutí o exklaustraci opět nepodvolila a komunitu opustila teprve v pohnutém roce 1950 na základě nově

¹³⁵⁷ SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery, kart. 1673, *Dopis* z 27. 5. 1932.

¹³⁵⁸ Tamtéž, *Dopis* z 23. 9. 1932.

¹³⁵⁹ Tamtéž, *Zápis ze zasedání generální rady* 29. 6. 1933.

¹³⁶⁰ O dispens pro sestru Gizelu Roubalovou žádala kongregace již 7. 12. 1928. V odpovědi z 29. 1. 1929 Vatikán rozhodl o dispensi od slibů a roucha s podmínkou, že sestra zůstane až do konce života v kongregaci jako laik. Tamtéž, *Dopisy ze 7. 12. 1928 a 29. 1. 1929*. Dotyčná se však pravděpodobně rozhodnutí nepodvolila, proto se nyní kongregace pokusila zažádat znovu.

¹³⁶¹ Tamtéž, *Dopis Jana Komrsky* z 7. 8. 1933.

¹³⁶² Tamtéž, *Dopisy* z 30. 11. a 7. 12. 1933.

vydaného povolení.¹³⁶³ Až do své smrti 23. prosince 1954 pak žila u svých příbuzných v Ohaři u Písku, jak svědčí její nekrolog.¹³⁶⁴

„Sestrou Beatrix“ slavkovské komunity byla sestra Gertruda Kirchnerová, o níž se na dvou místech nepříliš obsírně hovoří v místní kronice, nicméně i z několika vět není těžké vytušit, že se jednalo o složitý případ, v lecčems podobný výše popsanému, ovšem s rozdílem, že sestra Gertruda neměla složené doživotní sliby a nebyla natolik duševně nemocná, že by tato choroba bránila jejímu propuštění. Plicní tuberkulóza, zmíněná v prvním zápisu, se zřejmě později stabilizovala a při jednáních na ni nemusel být brán zřetel. K roku 1938 poznamenala kronika: *„Z Bílé Vody došla sestra Gertruda Kirchnerová, prý zatoužila po českém Slavkovu. Sestru jsme přijaly, aniž bychom byly tušily, jaké utrpení nám způsobí její příchod. Sestra velice kašlala; všechny domácí prostředky selhaly. Lékařské vyšetření i rentgenový snímek ukázaly, jak daleko již zapůsobila u ní tuberkulóza. Ukázala se nutná izolace a nejrychleji dostat nemocnou do sanatoria. Po dlouhém dopisování a prošení se konečně podařilo dostat sestru do plicního sanatoria do Jevíčka. Dovezly jsme ji tam 17. srpna. I tam poznali lékaři vážnost nemoci a nedávali naději na působení ve škole.“*¹³⁶⁵ Z tohoto zápisu se zdá, že ono utrpení, způsobené slavkovské komunitě jejím příchodem, spočívalo ve starostech s jejím zdravotním stavem a s nutností zajišťovat péči. O šest let později však zaznamenala kronikářka toto: *„13. února 1944 byla sestra Gertruda Kirchnerová propuštěna panem generálním vikářem Kratochvílem pro nepřístojné chování. Sama zajela na konzistoř, tam obžalovala představené i spolusestry. Dostalo se jí ještě ultimatum. Jelikož neprojevila žádné polepšení, musela klášter opustiti. Jela v doprovodu sestry Klementy do Břestu a 24. 2. v civilu do brněnského kláštera voršilek, kde měla rodnou sestru. Její odchod znamená pro náš dům veliké dobrodiní.“*¹³⁶⁶

Bezesporu nejsložitější a nejnáročnější případ musely řešit školské františkánky, neboť se týkal jedné ze zakladatelek české větve kongregace, která se při vyjednávání ve Štýrském Hradci a na královéhradeckém biskupském ordinariátu velmi angažovala a slatiňanský institut vznikl do značné míry právě díky ní. Ze tří sester Zahálkových měla sestra Vojtěška nejprudší povahu, což se projevilo již v jejích dopisech královéhradeckému biskupovi, kde několikrát volila silně neuvážlivá slova a následně se za ně musela omlouvat.¹³⁶⁷ Její způsob jednání se s přibývajícím věkem stále horšil a chování se postupně změnilo v patologické. Problémem se stalo přijetí jakékoli autority a představené, nejen její rodná sestra Hyacinta, s níž se často

¹³⁶³ AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* II, s. 444.

¹³⁶⁴ AKŠS Č. Budějovice, *Nekrology* 4: říjen-prosinec.

¹³⁶⁵ AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, rok 1938.

¹³⁶⁶ *Tamtéž*, rok 1944.

¹³⁶⁷ Srov. kapitola II. 1. 2.

dostala do otevřené hádky, ale i kterákoli jiná, byly zcela bezmocné. Hned několik měsíců po otevření opatrovny ve Slatiňanech byla sestra Vojtěška v prosinci 1888 poslána na první filiálku do Poličky, kde tvořila komunitu spolu se dvěma a později čtyřmi kandidátkami a vedla šicí školu. Roku 1893 však musela být činnost v Poličce zastavena, protože obyvatelé nešetřili stížnostmi na jednání tamější představené.¹³⁶⁸ Sestra Vojtěška se vrátila do Slatiňan, po dvou letech byla poslána jako představená do nově otvírané opatrovny ve slovenském Mariatalu, odkud ji hned po roce odvolaly zpět.¹³⁶⁹ Nějakou dobu pak zůstávala ve Slatiňanech, odkud ovšem zcela svévolně podnikala nejrůznější cesty po Čechách, Rakousku i Slovensku, a to jak v řeholním, tak v civilním oděvu, přespávala, kde se dalo, a dělala kongregaci velkou ostudu. Jeden takový případ popsala v roce 1898 zakladatelka slatiňanské opatrovny a mecenáška školských františkánek hraběnka Marie ze Stadionu v dopise sestřím: „*Sie war bei Fürstin Schwarzenberg, sie missfiel der Fürstin so, dass sie für falsche Nonne hielt, es wirft auf uns auch keinen guten Schein. Die Fürstin wunderte sich, dass man eine Nonne nicht zwingt, von ihren Obern aus zum Gehorsam...*“¹³⁷⁰

V roce 1899 se situace již stala neudržitelnou, a tak do Slatiňan přijel v listopadu na vizitaci královéhradecký biskup Eduard Brynych s jedním františkánským knězem. Podle výsledků vizitace se mělo rozhodnout, zda bude sestra Vojtěška zproštěna řeholních slibů, nakonec však slíbila, že se polepší.¹³⁷¹ V září následujícího roku ji biskupský ordinariát ustanovil představenou v Koclířově pod podmínkou, že nesmí bez zvláštního dovolení cestovat a opouštět tamější konvent.¹³⁷² Tentokrát zůstala v čele této filiálky navzdory všem problémům celých deset let. Úřad představené jí býval pravděpodobně svěřován proto, že by nad sebou stejně nikoho nesnesla. Pro podřízené sestry to však bylo skutečně „za trest“ a je velmi pravděpodobné, že vysoký počet mladých členek, který kongregaci v prvních třech desetiletích opustil, byl způsoben právě vnitřními spory, v nichž sestra Vojtěška hrála hlavní roli. Útěky a cestování neustaly ani v Koclířově. Když roku 1912 zemřela krátce po sestře Hyacintě i sestra Jakoba Zahálková, odcizila sestra Vojtěška po jejím pohřbu kufřík s kongregačními listinami a dala jej svému bratru JUDr. Stanislavu Zahálkovi, který jej sestřím navzdory jejich žádosti nevrátil.¹³⁷³ V březnu 1916 vedení kongregace opět jednalo o jejím propuštění, ale teprve 17. července 1919 přišel z Říma propouštěcí dekret s udaným důvodem častého opouštění konventu, pobývání v civilních domech a zaměňování řeholního oděvu za světský. Poté se sestra

¹³⁶⁸ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 27.

¹³⁶⁹ *Tamtéž*, s. 34 a 38.

¹³⁷⁰ *Tamtéž*, s. 50. „Byla u kněžny ze Schwarzenbergu a tak se jí nelíbila, že ji považovala za falešnou jeptišku, to na nás také nevrhá dobré světlo. Kněžna se divila, že jeptišku nikdo nenutí k poslušnosti představeným...“

¹³⁷¹ *Tamtéž*, s. 57-59.

¹³⁷² *Tamtéž*, s. 67.

¹³⁷³ *Tamtéž*, s. 134.

několik měsíců zdržovala v pražské nemocnici alžbětinek Na Slupi, kde 9. prosince 1919 zemřela ve věku šedesáti devíti let na mozkovou mrtvici.¹³⁷⁴

Ve stejné kronice se dá najít ještě několik jiných zmínek o problémech s chováním některých řeholnic.¹³⁷⁵ Asi nejzajímavější je v tomto směru záznam z roku 1918, kdy v červnu vykonal ve Slatiňanech kanonickou vizitaci superior kongregace pater Domabyl, který „*byl značně rozrušen duchem sester*“. Neutěšený stav se snažil nějak řešit, a tak „*25. 8. přijela Velebná Matka s asistentkami a některé pochybné sestry z Koclířova a z Chrudimi. K poledni se dostavil superior Dr. Domabyl a promluvil k sestřám velmi důrazně o novém kodexu, v němž stojí, že žádný věk nechrání sestru před propuštěním z kongregace.*“¹³⁷⁶

Uvedené případy dostatečně ukazují složitost situací, do níž se mohly kongregace dostat kvůli duševně nemocným či pouze neukázněným členkám, které neodešly nebo nebyly propuštěny včas, a zároveň vypovídají o tom, že řeholní komunita měla sice ve svém ideálu být místem vzájemné „nadpozemské“ lásky, skutečnost však mohla být i zcela opačná. Řeholní osoby se stejně jako všichni ostatní lidé potýkaly s lidskou slabostí, která u některých převážila natolik, že nebyly nadále schopny žít v duchu svého zasvěcení, jež sice se slabými stránkami lidskosti počítá, zároveň však vyžaduje plné vnitřní nasazení v boji s touto vlastní slabostí. Komplikovaná jednání a ne vždy uspokojujivé vyřešení záležitostí ohledně odchodu problémových sester pak znovu odůvodňují přísnou selekci při přijímání čekatelek. Odchodem řady kandidátek a novic se zcela jistě zabránilo většímu počtu podobných problémů, takže i když kromě uvedených případů nepochybně existovaly i další, zůstávaly stále spíše ojedinělé.

¹³⁷⁴ *Tamtéž*, s. 183-184.

¹³⁷⁵ Například v roce 1921 se po vizitaci generální představené vrátila z USA sestra Blanka Rauschová, která nemohla nadále zůstat v Americe pro „*vážné přestupky a nepřístojné chování*“. Představená jí pohrozila propuštěním a prozatímně ji poslala do Koclířova. *Tamtéž*, s. 208.

¹³⁷⁶ *Tamtéž*, s. 180.

IV. část

VE SLUŽBĚ MLÁDEŽI

V průběhu necelého jednoho století založily či převzaly školské sestry v českých zemích širokou škálu nejrůznějších výchovných a vzdělávacích zařízení a v mnoha ohledech je bez nadsázky možné o nich hovořit jako o průkopnicích nejen základního, středního a odborného dívčího školství, ale i předškolní a speciální pedagogiky. Každá ze tří kongregací přitom sehrála odlišnou úlohu. Mnichovské chudé školské sestry se výrazně zasloužily o rozvoj dívčího vzdělávání v Bavorsku, Prusku, Spojených státech a později v dalších oblastech, kam se společenství rozšířilo, ale v českých zemích zůstala jejich činnost z celkového pohledu ve stínu řady jiných kongregací. Z regionálního hlediska ovšem chudé školské sestry představovaly jeden z nejvýznamnějších řeholních institutů rakouského Slezska. Jejich pozornost se zde zaměřovala zejména na dívčí školy a penzionáty, teprve druhotně zakládaly dětské opatrovny a zcela stranou zůstaly sirotčince, ústavy pro postižené děti a také střední školy, na jejichž provoz neměla tato kongregace na našem území vhodné podmínky jak personální, tak i finanční a teritoriální.¹³⁷⁷

Společenství sester notredamek bylo v Čechách založeno výslovně kvůli zlepšení neuspokojivého stavu výchovy a vzdělávání dívek¹³⁷⁸ a většina škol, které notredamky v průběhu druhé poloviny 19. století založily, byla v jednotlivých obcích či celých regionech první svého druhu, případně jim patřilo prvenství z hlediska jazykového.¹³⁷⁹ Vzápětí po založení kongregace se notredamky začaly výrazným způsobem orientovat také na výchovu předškolních dětí, která alespoň podle dochované korespondence původně nestála v centru pozornosti jejich zakladatele, nakonec ale právě díky ní se institut těšil tak rychlému rozkvětu, neboť dětské opatrovny začínaly být častěji zakládány právě od padesátých let, kdy nová kongregace vznikla. Desítky opatroven a mateřských škol, které notredamky v průběhu následujících desetiletí založily nebo převzaly do správy, umožnily rozšíření společenství do mnoha malých měst i na venkov, což mělo zpětně příznivý dopad na nárůst členské základny.

Školské františkánky vznikly sice nejpozději, přesto však se jako jedny z prvních angažovaly ve dvou směrech. Dívčí vinohradské gymnázium, založené roku 1905, bylo po praž-

¹³⁷⁷ Srov. kapitoly II. 2 a II. 5.

¹³⁷⁸ Z tohoto důvodu se kněz Gabriel Schneider chopil iniciativy ve snaze uvést do Čech některou z již existujících kongregací školských sester a ze stejného důvodu získal podporu několika vlivných osob, které mu pomohly získat potřebná úřední povolení. Jednalo se především o zemského školního radu a inspektora národního školství Jana Maresche, který v osobním rozhovoru se Schneiderem připustil, že v Čechách chybí zejména výchovné ústavy pro dívky z měšťanského stavu a školské sestry by v této oblasti mohly záslužně působit. Srov. J. BERAN, *Gabriel Schneider I*, s. 69.

¹³⁷⁹ Notredamky založily například první český ústav pro vzdělávání učitelek roku 1866 v Praze v Ječné ulici a nejstarší českou dívčí školu v Českých Budějovicích roku 1871.

ské Minervě a dívčím reálném gymnáziu ve Valašském Meziříčí¹³⁸⁰ třetím nejstarším dívčím gymnáziem v Čechách a prvním dívčím gymnáziem církevním. Zcela neorané pole pak našly školské františkánky v oblasti výchovy a vzdělání mentálně postižené mládeže, kde byly i za první republiky vítány ve státních službách jako kvalifikované odborné síly.¹³⁸¹

Jaký byl tedy sociální status řeholních učitelek, jak se na ně dívala široká veřejnost a jak byly schopné obstát v konkurenci učitelkám světským? Odpověď na tyto otázky je třeba nahlížet diachronně a postihnout rozdíly, které zaznamenal vývoj v průběhu necelých devíti sledovaných desetiletí. S výjimkou několika let tzv. Bachova absolutismu, během něhož nastaly příznivé podmínky pro založení kongregace sester notredamek a její rychlé počáteční rozšíření, byly církevní školy vedené řeholnicemi v českých zemích vždy přijímány rozporuplně. Za předpokladu akceptace modelu druhé konfesionalizace, byť ne zcela neproblematicky aplikovaného na českomoravské prostředí, je třeba v rozšíření řeholních kongregací spatřovat jeden z jejích typických znaků a zároveň mocný nástroj jejího šíření. Od doby raně novověké konfesionalizace bylo však 19. století a počátek století následujícího odlišeno existencí širších možností výběru názorových proudů, kdy příslušnost ke konfesi již nehrála zásadní roli v celé společnosti, ale pouze v její určité, byť nemalé části. Vůdčí ideou se stala otázka národní a konfesní tábory byly do značné míry (a často schematicky a předsudečně) posuzovány podle toho, nakolik národní myšlenku podporovaly nebo naopak poškozovaly. Společenská přijatelnost řeholních učitelek a jejich škol proto nemohla být nikdy všeobecná, zároveň však nemohla zůstat omezena pouze na katolický konfesní tábor, a to zejména ze dvou důvodů. Především byly řeholnice v řadě působišť dlouho nepostradatelné a přes veškeré výhrady, které proti nim liberálnější smýšlející lidé běžně mívali, bylo nutné ocenit jejich zpravidla kvalitně odvedenou a obětavou práci, neboť sekulární alternativa církevní školy, opatrovny či sirotčince neexistovala a služby sester využívali většinou všichni bez ohledu na názorovou orientaci. V některých případech byly také řeholnice dočasně využity vlasteneckou propagandou jako podporovatelky českého (případně německého) školství, ovšem pouze do té doby, než se po bok klášterní škoie postavila veřejná škola stejného typu, na niž se potom soustředila veškerá pozornost.¹³⁸²

¹³⁸⁰ Pod názvem Střední škola dívčí akademie jej roku 1903 založil spolek Dívčí akademie, především zásluhou Zdeňky Widermannové. Srov. Zuzana DRAHOTUŠSKÁ, *Dívčí středoškolské vzdělávání v Českých zemích na přelomu 19. a 20. století*, <http://feminismus.cz/download/drahotusska.rtf>, (15. 2. 2009).

¹³⁸¹ Podrobněji viz kapitola IV. 4.

¹³⁸² Typickým příkladem byla situace po otevření české dívčí školy U sv. Josefa v Českých Budějovicích, kdy v *Budivoji* vycházela řada pochvalných a doporučujících článků, ovšem jen do té doby, než byly otevřeny jiné české školy. Srov. kapitola III. 3.

Po prostudování dostupných pramenů je možné potvrdit to, co se dalo předpokládat, tedy že klášterní školy a řeholnicemi spravované opatrovny a sirotčince se těšily větší pozornosti a respektu širší společnosti v dobách habsburské monarchie, především pak v samotných začátcích činnosti kongregací. Důvod však nelze schematicky spatřovat pouze v tom, že lidé tehdy ještě měli k náboženství vřelejší vztah a vládnoucí režim katolické školství podporoval. Ve skutečnosti byla ochota české společnosti posledních desetiletí před první světovou válkou uznávat řeholnice jako učitelky a jejich školy jako rovnocenné školám nekofesním menší, než by se na první pohled zdálo. Velmi brzy poté, co bylo v obci možné svěřit dítě jinam, se začaly mezi lidmi i v tisku šířit útoky na kongregační školy a výchovnou práci řeholnic, kterým bylo vyčítáno, že vychovávají z dívek bigotní a omezené katoličky. Platilo to především pro města, na venkově se školské sestry většinou těšily poměrně prestižnímu postavení a úctě a navíc zde až na výjimky nebyla žádná konkurence veřejných škol. Je rovněž zřetelné, že zatímco klášterní školy, od obecných až po gymnázia a učitelské ústavy, začaly být veřejnosti stojící mimo katolický kofesní tábor trnem v oku nejdříve, poměrně dlouho zůstaly řeholnice akceptovatelné jako pedagogické síly v opatrovnách, mateřských školách a sirotčincích, které jim byly nově svěřovány do správy i během celého období první republiky, zatímco nové školy byly po roce 1918 zakládány již jen výjimečně.¹³⁸³

Většina kongregačních škol se u řady lidí těšila prestiží i nadále v průběhu první poloviny 20. století, kdy mnohé z nich zažívaly období největšího rozkvětu navzdory ignoranci nemalé části občanů a případným občasným útokům ze strany úřadů i veřejnosti.¹³⁸⁴ To je možné vysvětlit jednak stále vysokým počtem přesvědčených katolíků, kteří dávali děti do klášterní školy především proto, že byla katolická, doporučovaná klérem a poskytovala jim záruku pravověrnosti a jistoty v době velkých společenských a myšlenkových změn. Nermalou roli však hrálo i to, že stejně jako dnes posílali své potomky do církevní školy i nábožensky méně vyhranění rodiče, kteří si pro ně přáli především kvalitní vzdělání a výchovu ve slušném, mravně nezávadném prostředí. V církevním zařízení a tím spíše v řeholnicích byla zčásti intuitivně spatřována určitá garance kvality,¹³⁸⁵ kterou bylo ovšem možné podložit i konkrétními fakty a výsledky pedagogické činnosti školských sester. Většina kongregačních obecných a měšťanských škol měla vyšší úroveň než školy veřejné, neboť řeholnice jednak musely

¹³⁸³ Srov. přehledy činnosti v Přílohách 3-5.

¹³⁸⁴ Například školy chudých školských sester ve Slavkově u Brna.

¹³⁸⁵ Ze stejných důvodů dávají rodiče děti do církevních škol i v současné době, což je na první pohled paradoxní, neboť s katolickou církví a řeholnicemi mnoho lidí nechce mít příliš společného, ale katolické škole se nebrání. Situace za první republiky byla v tomto ohledu zřejmě podobná, i když katolická církev měla tehdy samozřejmě mnohem silnější postavení než dnes.

obstát v často tvrdé konkurenci (zejména ve velkých městech), jednak stály školy v centru pozornosti jejich zájmu a sestry se jim věnovaly skutečně naplno, což se odráželo jak na kvalitě výuky, tak i na vybavení a průběžné modernizaci pomůcek. Na svou dobu velmi moderně zařízenou školu U sv. Josefa v Českých Budějovicích popsal již výše citovaný článek v *Budívoji*¹³⁸⁶ a na vyšší úroveň výuky na zdejší škole vzpomíná sestra Viktorie, která sem přestoupila z Příbrami po třetí třídě měšťanky jako premiantka s jedničkami a u sester velmi rychle klesla na trojky, naučila se ale mnohem víc.¹³⁸⁷

Řeholní učitelky patřily ve sledovaném období k nepříliš vysokému procentu středoškolsky vzdělané ženské populace v českých zemích, což samo o sobě vzbuzovalo u mnoha lidí respekt. Mohlo zde však existovat i určité napětí mezi rolí řeholnice a učitelky. Zatímco u části (především katolické) veřejnosti byla obvyklá tradiční úcta k řeholním osobám ještě umocněna tím, že se jednalo o vzdělané učitelky,¹³⁸⁸ měly protiklerikálně naladěné kruhy tendenci spatřovat v sestřích především řeholnice, jejichž pedagogická činnost byla pouze velmi škodlivým přežitkem starých pořádků. Otázka, zda se jako učitelky profesně vyrovnaly svým „civilním kolegyním“, zde vůbec nebyla brána v úvahu.¹³⁸⁹ Třetí skupinu tvořili ti, kteří sice neměli nějaký zvláštní obdiv k řeholnímu stavu ani k církvi, ale viděli v sestřích především schopné učitelky.¹³⁹⁰ A právě skutečnost, že příslušníci této třetí skupiny (při plném vědomí

¹³⁸⁶ Srov. kapitola III. 3, s. 257.

¹³⁸⁷ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹³⁸⁸ Při nuceném odchodu chudých školských sester ze slezského města Oppeln (Opolí) roku 1878 za Bismarckova kulturního boje napsal jeden z členů městské rady sestřím dlouhý děkovný list, jehož úvod je zde odcitován: „*Ehrwürdige Schwestern! In tiefer Trauer betreten wir heute dieses Haus, da wir Abschied nehmen müssen von Ihnen, die Sie zu uns gekommen waren, um unsere höchsten Schätze, unsere Kinder, zu hüten und zu schützen. Nur mit Mühe kämpfen wir unsern Schmerz nieder, wenn wir bedenken, dass kein Vergehen Ihrem Leben vorgeworfen, dass kein Tadel Ihrer Erziehungsweise gemacht werden konnte und dass Sie dennoch die Grenzen des heimatlichen Landes verlassen müssen, dass durch sein Gesetz Ihnen verbietet, barmherzig zu sein an unserer Kinderwelt. Durch mehr als 20 Jahre haben wir uns daran gewöhnt, unbesorgt zu sein um die Erziehung unserer Töchter, da wir wussten, dass ihre Lehrerinnen unter dem Einflusse der hl. Kommunion und des Rosenkranzes sie zur Gottesfurcht, zur Elternliebe und zur Tüchtigkeit im Leben erziehen würden...*“ („*Ctihodné sestry! V hlubokém smutku vstupujeme dnes do tohoto domu, neboť se musíme rozloučit s Vámi, které jste k nám přišly, abyste chránily naše nejvyšší poklady, naše děti. Jen s námahou potlačujeme svou bolest, když si pomyslíme, že žádné jednání nemůže být Vašemu životu vyčítáno, že nemůže být činěna žádná výtka Vašemu způsobu výchovy, a že přesto musíte opustit hranice domoviny, která Vám svým zákonem zakazuje být milosrdnými na náš dětský svět. Během více než 20 let jsme si zvykli nedělat si starosti o výchovu našich dcer, neboť jsme věděli, že jejich učitelky je pod vlivem svatého přijímání a růžence budou vychovávat k bázni Boží, k lásce k rodičům a ke zdatnosti v životě...*“) *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 49.

¹³⁸⁹ Velmi výmluvný je úryvek z článku, který vyšel roku 1909 v časopise *Ženský obzor* jako reakce na rozhodnutí pražského obecního zastupitelstva dotovat vinohradské gymnázium školských františkánek: „...*takovým páňům jest milejší ústav klerikální, který, povrchně vzato, financuje se sám a z děvčat vychovává bigotní, obmezené ženy, pomyslíme-li, že v takových ústavech je vyučovací osnova výlučně církevní, zcela odporující moderní vědě a skutečnému životu, že absolvent takového ústavu – není-li zvláště silně individualisticky založen, vyjde do světa jako kretén, který je jen nástrojem hierarchie a staví se v cestu všemu pokrokovému...*“ Citováno dle Z. DRAHOTUŠSKÁ, *Divčí středoškolské vzdělávání*, s. 5.

¹³⁹⁰ Sestra Marcie Lainková vzpomíná, že jí kdysi jedna starší spolusestra vyprávěla zážitek z vlaku, kdy do kupé přisedl mladý muž a řekl sestřím něco v tomto smyslu: „*Vy jste mi vychovaly hodnou a šikovnou manželku.*

toho, že se jedná o dělení schematické a bez jednoznačných kritérií zařazování) byli celkem početní,¹³⁹¹ vyvolává otázku, nakolik oprávněné bylo ono vytýkání bigotní a omezené výchovy na školách vedených řeholnicemi. Při pročitání odstavců, které jsou ve stanovách věnovány učitelkám a vychovatelkám, by většina čtenářů zřejmě dala bez delšího váhání za pravdu ostrým kritikům dobového klerikalismu, neboť množství přísných a prudérních opatření dnešního člověka vyděsí. Na druhé straně ale stála každodenní realita, kterou v náznacích zachytily školní kroniky a příležitostně i jiné prameny. Jejich pročitání nebudí u čtenáře dojem, že by předškolní děti nebo žákyně trpěly přehnaně tvrdou disciplínou a neúměrnými náboženskými požadavky, spíše se zdá, že naopak většinou chodily do školy rády a cítily se v ní dobře. Na některých školách, zejména na vinohradském gymnáziu školských františkánek a učitelských ústavech, pořádaly bývalé studentky pravidelné třídní srazy, při nichž se s láskou vzpomínalo nejen na studentská léta, ale i na učitelky. Kromě podrobného popisu jubilejní slavnosti v Bílé Vodě¹³⁹² stojí za pozornost především báseň s názvem *Dnes už jen vzpomínka*, kterou sepsala jedna bývalých studentek učitelského ústavu U sv. Josefa v Českých Budějovicích Miluše Mixanová a kterou si při příležitosti šedesátého výročí maturity 30. května 2002 připomnělo dvanáct jejích někdejších spolužaček. Poněkud neumělá poetická tvorba je s láskou věnována tehdy již zemřelým sestrám učitelkám a z jednotlivých slok se dá vyčíst leccos o každodennosti ve školních lavicích svatojosefského ústavu i o pedagogických metodách jednotlivých řeholnic.¹³⁹³ Další hledání odpovědi na naznačenou otázku je obsaženo v následujících kapito-

Často, když doma dělá nějakou práci, tak vzpomíná, že ta a ta sestra to dělala takto a takto je to také učila.“ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Marcie Lainkové*.

¹³⁹¹ Odvolat se lze i na tvrzení Mileny Lenderové, že „mezi veřejností, hlavně její ženskou částí, byly – navzdory občasným protestům pokrokářů na konci století – sestry de Notre Dame vcelku oblíbeny“. Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, s. 58.

¹³⁹² „Rok 1926 přinesl filiálce v Bílé Vodě vzácnou slavnost. Zlaté jubileum jejího trvání. Zlaté jubileum svého trvání slavily sestry v památný den 28. září, kdy v tento den před padesáti lety byly sestry vyhnány z Pruska a zde se usídlily. Ve vši tichosti a zbožné náladě začaly sestry tento den slavnostní mší svatou. Ale věrná přichylnost a vděčnost bývalých chovanek s tím nebyla spokojena. Chtěly společnou slavností své piety a lásky veřejně vyjádření ve vzpomínkách na radostně prožité mládí v Bílé Vodě společně oslavit. Slečna Dobročinská-Carlovitz, bývalá chovanka, se ujala díla a určila 10. říjen ke společné oslavě. S radostným nadšením spěchaly staré, věrné děti z velké dálky, z Königsbergu, Danzigu, Lübecku, Berlínu, nebály se dlouhé cesty, těžkostí z přechodu hranic ani chatrnosti stáří, mnohé již krásily stříbrné vlasy. Byl to pohnutý okamžik, radostné shledání! Nepřišly také s prázdnými rukama; jako jubilejní dar obdržela kaple pěkný zelený ornát. Již 9. října 1926 byli již přítomní hosté humorně a srdečně přivítáni. 10. října následovalo po bohoslužbě srdečné pozdravení všech hostů slečnou Dobročinskou. Následovala hluboce srdečná sváteční řeč pana profesora Blaschke z Pačkova, který plamennými slovy vyzdvihl význam ústavu ve světle víry jako 'bydliště a učiliště, radosti a pokoje Božského Srdce'. Pak následovala malá radostná oslava s vydařenou, pro tuto slavnost od slečny Dobročinské zveršovanou hrou. Také drahé zemřelé nebyly zapomenuty. Ráno 11. října se hosté zúčastnili slavnostního Requiem za zemřelé sestry, děti a dobrodince ústavu, a pak šli společně na hřbitov ke hrobům zemřelých sester. Potom se milí hosté rozloučili se slzami vděčnosti a vroucím přáním pro další blaho ústavu.“ AKCHŠS Slavkov, *Aus der Chronik der Schematismen* (český překlad), s. 8.

¹³⁹³ Text básně viz Příloha 7b.

lách, neboť teprve důkladnější rozbor pedagogické činnosti školských sester může napomoci vyslovit podložené a opodstatněné tvrzení.

Tato závěrečná část práce se ve čtyřech kapitolách dotýká jednotlivých oblastí výchovného a vzdělávacího působení školských sester – škol, předškolních zařízení, výchovných ústavů (penzionátů a sirotčinců) a péče o postižené děti a mládež. Ani jedno z témat není v těchto kapitolách zdaleka vyčerpáno. Šíře problematiky i poměrně značné množství dochovaných pramenů vyžadovaly zaměřit se pouze na několik zcela konkrétních otázek, které jsou v úvodu vždy položeny, zatímco řada dalších musela zůstat prozatím stranou.

IV. 1

Sestry za katedrou

Školské sestry zakládaly v průběhu desetiletí několik typů dívčích škol a právě klasická školní výuka představovala původní náplň jejich činnosti tak, jak s ní počítali jejich zakladatelé.¹³⁹⁴ Následující kapitola se snaží o komplexní pohled na kongregační školy, především na základě zobecněných údajů získaných ze srovnávací analýzy některých z nich. Stěžejním pramenným východiskem byly školní kroniky, doplněné o další údaje z různých typů dokumentů, které se spíše náhodně dochovaly. Velké množství pramenů zůstalo zcela nevyužito a představuje značný potenciál pro další bádání zejména v podobě bakalářských či magisterských prací.¹³⁹⁵ Alespoň částečná odpověď je hledána na několik otázek, které se více než na školní děti či školy jako celek zaměřují na řeholnice – učitelky: 1. Jaké postavení měly jednotlivé typy škol mezi pedagogickými zařízeními tří kongregací? 2. V čem se výuka v klášterních školách odlišovala od škol veřejných a jaké postavení tyto školy měly v rámci obce či regionu? 3. Jaký podíl měli mezi učitelským sborem civilní učitelé a učitelky? 4. Čím bývala obohacena výuka? 5. Jak se stavěl učitelský sbor k vládnoucímu režimu? 6. Čím se školy zřetelně profilyovaly jako katolické, příp. klášterní? 7. Jak se lišila kongregační škola poloviny 19. století a konce třicátých let 20. století? Stranou zůstala zejména problematika finančního zázemí škol, sponzorů, vybavení¹³⁹⁶ a velikosti škol. O problematice výchovných zásad řeholnic je pojednáno v souvislosti s penzionáty v kapitole IV. 3.

ad 1) Pozornost řeholnic byla zpočátku soustředěna zejména na zakládání dívčích obecných škol a na různé školy pokračovací,¹³⁹⁷ které se orientovaly převážně prakticky a měly různé názvy (šicí škola, škola ručních prací, hospodyňská škola, později rodinná škola), postupně pak přibývaly i jiné specializace (vychovatelský kurz, obchodní škola). Zpravidla až na přelomu století začaly kongregace otvírat také měšťanské a střední školy, jedinou výjimkou byl učitelský ústav U sv. Anny v Praze v Ječné ulici, který založily notredamky již v roce

¹³⁹⁴ Srov. kapitola III. 1.

¹³⁹⁵ Pro některé školy se v okresních archivech dochovaly katalogy žáků, případně i výroční zprávy. Je-li k dispozici také kronika, může být provedena hlubší analýza jedné, případně srovnání dvou škol stejného typu. Tímto způsobem pracuje např. Věra Novoměstská na chrudimském pedagogiu školských františkánek, zpracovaná je také obecná škola U sv. Josefa. Srov. D. JAKŠIČOVÁ, *Vezmi dítě*, s. 109-163.

¹³⁹⁶ Částečně je o této otázce pojednáno v kapitole II. 5.

¹³⁹⁷ Název pokračovací škola je zde používán pracovním jako souhrnný název pro různé typy dalšího vzdělávání děvčat, které nebylo střední školou a trvalo většinou jeden nebo dva roky, s plným vědomím jeho nepřesnosti, neboť tento termín byl zejména v 19. století zároveň používán pro konkrétní typ školy, kde se dívky zpravidla jeden až dva roky dále vzdělávaly v literních předmětech i ručních pracích.

1866. Přestože co do počtu zaostávaly školy za jinými typy pedagogického působení notredamek (opatrovny, sirotčince) a školských františkánek (sirotčince, práce s postiženými dětmi), soustřeďovala se na ně největší pozornost a byly vnímány jako nejdůležitější, nejnáročnější (personálně i finančně) a do jisté míry preferovaná oblast práce sester.¹³⁹⁸ Notredamky založily před rokem 1950 v českých zemích celkem patnáct obecných, deset měšťanských, třicet osm šicích a třináct jiných typů škol pokračovacích¹³⁹⁹ a čtyři školy střední.¹⁴⁰⁰ Chudé školské sestry měly obecnou školu v osmi, měšťanskou v šesti a jeden nebo více typů pokračovacích škol v pěti z devíti obcí,¹⁴⁰¹ v nichž působily před rokem 1945,¹⁴⁰² přičemž pouze ve Slavkově u Brna byly školy české. Školské františkánky spravovaly celkem tři obecné a jednu měšťanskou školu, dvě školy střední a šest velmi nestejnorodých škol pokračovacích.¹⁴⁰³ Kromě krátkodobé existence německé pokračovací školy ve Slatiňanech, která byla zřízena paralelně s českou, měla tato kongregace pouze školy české.

Tabulka 8: Četnost jednotlivých typů škol

Typ školy	Notredamky		Chudé školské sestry		Školské františkánky	
	česká	německá	česká	německá	česká	německá
obecná	10	5	1	7	3	0
měšťanská	7	3	1	5	1	0
pokračovací	41	10	3	9	5	1
střední	4	0	0	0	2	0
hudební škola	7	4	0	0	0	0
jazyková škola	3	3	1	0	2	0

ad 2) Srovnání kvality výuky na kongregačních a veřejných školách nelze provést přímo pomocí statistických údajů,¹⁴⁰⁴ neboť pisatelé kronik veřejných škol se často soustředili na poněkud odlišná témata, než tomu bylo ve školách klášterních, a informace, z nichž by se

¹³⁹⁸ Srov. kapitola III. 4. 3. Celokongregační kronika školských františkánek obsahuje každoročně obsáhlé pasáže o dění na vinohradském gymnáziu a hodně se věnuje i událostem na učitelském ústavu v Chrudimí, zatímco o ostatních filiálkách bývá pojednáno jen stručně, nedělo-li se tam zrovna něco zásadního. Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I.*

¹³⁹⁹ Mezi pokračovací školy jsou započítány i kurz pro vzdělání učitelek mateřských škol a kurz pro vzdělání industriálních učitelek v Hradci Králové.

¹⁴⁰⁰ Srov. Příloha 4.

¹⁴⁰¹ V Bohumíně existovaly vedle sebe odborná škola pro ženská povolání, dvouletá rodinná škola a později též živnostenská učebna pro šití prádla jako zakončení rodinné školy. Srov. Příloha 15.

¹⁴⁰² Po odsunu velké části sester německé národnosti vykonávaly tyto řeholnice v poválečném třiletí spíše provizorní činnost a žádné jiné školy již nevznikaly; notredamky naopak stihly po roce 1945, byť na krátkou dobu, založit dvě gymnázia.

¹⁴⁰³ Srov. Příloha 5.

¹⁴⁰⁴ Jediné, co by šlo statisticky porovnávat, je prospěch žáků na základě třídních výkazů, ten ovšem nevypovídá o kvalitě školy ani o úrovni výuky a výsledky by žádný jasný závěr nepřinesly.

dal rekonstruovat tento pohled, zde vesměs chybí.¹⁴⁰⁵ O několik stran výše vyslovená teze o vyšší úrovni kongregačních škol ve srovnání se školami veřejnými¹⁴⁰⁶ je mimo jiné podložena přímo Hasnerovým zákonem, podle něhož musel vyučovací plán soukromé školy obsahovat minimálně to, co osnovy srovnatelné školy veřejné, ale žádná horní hranice poskytovaných služeb stanovena nebyla.¹⁴⁰⁷ Hlubší analýzu, která by zde byla velmi vítaná, nelze ovšem pro nedostatek konkrétních podkladů provést a nezbývá než se omezit na interpretaci a zobecnění drobných zmínek v různých typech pramenů.

Obsahově se výuka na obou druhích škol výrazně lišit nemohla. Osnovy byly všeobecně závazné, rovněž i učebnice, kde bylo zpravidla možné vybrat si z několika schválených variant.¹⁴⁰⁸ Řeholní učitelky odebíraly, stejně jako ostatní učitelé, odborné pedagogické časopisy,¹⁴⁰⁹ účastnily se různých vzdělávacích kurzů,¹⁴¹⁰ okresní školní inspektor téměř každoročně hodnotil výsledky jejich práce a poukazoval na to, co by bylo vhodné vylepšit či změnit.¹⁴¹¹ Konaly se rovněž pravidelné učitelské porady, o nichž podala cenné informace jedna z pisatelek školní kroniky v Bystřici nad Úhlavou. Několik let po sobě zaznamenala, že učitelský sbor se scházel k poradě vždy poslední den v měsíci a mimo jiné řešil i konkrétní pedagogické a didaktické otázky, přičemž ve třech po sobě jdoucích letech tato témata zapsala: 1905/1906: „*Was hat die Lehrerin zu beachten, um eine feste Ordnung beim Unterricht zu erzielen? Worin beruht der Wert und die Wichtigkeit des Geschichtsunterrichtes?*“ 1906/1907: „*Welche praktische Winke und Belehrungen sind den 13 und 14 jährigen Mädchen beim Austritte aus der Schule zu erteilen? Der göttliche Heiland, das erhabenste Vorbild der Lehrerinnen. Welchen Zweck hat der naturkundliche Unterricht für die Volksschule? Über die Sprechweise der Lehrerinnen.*“ 1907/1908: „*Über das Beschreiben im Unterrichte. Die*

¹⁴⁰⁵ Velký prostor byl v kronikách veřejných škol dáván úvazkům jednotlivých učitelů, jejich platům a případnému suplování, zatímco např. o mimoškolních aktivitách se s výjimkou povinných politických oslav čtenář mnoho nedozví. Srov. např. SOKA České Budějovice, Česká obecná dívčí škola v Českých Budějovicích, sign. B 96, inv. č. 3 a 4, *Kronika školy*; SOKA Vyškov, pracoviště Slavkov u Brna, AM Slavkov, *Kronika měšťanské školy ve Slavkově*, 1861-1915; Tamtéž, *Kronika odborné školy pro ženskou povolání ve Slavkově*, 1940-1948.

¹⁴⁰⁶ Viz s. 352-353.

¹⁴⁰⁷ Srov. M. MACKOVÁ, *Voršilky*, s. 100.

¹⁴⁰⁸ Do školních kronik se často zaznamenával seznam učebnic používaných v jednotlivých předmětech a jejich případné změny.

¹⁴⁰⁹ O odebíraných pedagogických časopisech rovněž informují školní kroniky. Například ve Slavkově byl ve školním roce 1897/1898 místo *Vládního věstníku* objednan *Vychovatel*, o rok později odebíraly sestry ještě *Besedu učitelskou*, v roce 1901/1902 je uveden odběr *Vládního věstníku* a *Vychovatelských listů*. Po roce 1918 byl *Vládní věstník* zrušen a nahradil jej *Ministerský věstník*, který škola rovněž objednala. AKCHŠS Slavkov, *Kronika obecné školy ve Slavkově*, zápisy pro léta 1897, 1901, 1919.

¹⁴¹⁰ Viz Příloha 8.

¹⁴¹¹ Školní kroniky dosvědčují pravidelnou návštěvu okresních školních inspektorů, před rokem 1918 zpravidla jednou, někdy i dvakrát ročně, za první republiky se intervaly návštěv v některých místech prodloužily, ale jednou za dva až tři roky se inspekce vždy objevila.

*Kennzeichen einer guten Schulzucht. Über die Wiederholung. Warum ist die fragende Lehrform für den Elementarunterricht so wichtig? Wodurch kann in der Schule die nötige Ruhe erhalten werden?*¹⁴¹² Na těchto schůzích byly tedy projednávány praktické a aktuální otázky, které až na jednu výjimku nijak nesouvisely s náboženstvím a jejichž společné prodiskutovávání nejen posilovalo jednotný přístup celého učitelského sboru, ale mohlo též významně přispět ke zkvalitnění výuky.

Výuka náboženství, slavnostní *Veni Sancte* na začátku školního roku a *Te Deum* v jeho závěru, účast na bohoslužbách při významných příležitostech a veřejné zkoušky z náboženství byly zcela obvyklé na všech školách v habsburské monarchii s výjimkou menšinových konfesionálních škol. Teprve tzv. malý školský zákon z roku 1922 z dobrovolníka výuku náboženství a umožnil odstranit ze škol mnohé z tradičních rituálů. Až poté se obsah výuky na školách klášterních a veřejných mohl začít více odlišovat, neboť v prvně jmenovaných zůstaly jak výuka náboženství, tak školní bohoslužby povinné pro všechny žákyně katolického vyznání. Římské katoličky tvořily v klášterních školách většinu, prostor byl nicméně dán i dětem z jiných konfesí, pokud se přihlásily. V normativních pramenech školských sester otázka náboženské příslušnosti svěřených dětí řešena nebyla, což znamená, že ani jedna z kongregací oficiálně netrvala na tom, že její školy jsou určeny pouze katolíkům, nebo naopak neusilovala o přijímání nekatolických žákyň (třeba z důvodu možné převýchovy). V případě, že se takové děti přihlásily, bývaly zřejmě vesměs přijímány, jak vyplývá ze statistických údajů v kronikách některých škol.¹⁴¹³ Nabízí se otázka, zda v situaci, kdy se hlásilo víc žákyň, než mohla škola při-

¹⁴¹² AKŠS Č. Budějovice, *Chronik der Volksschule in Bistritz*, 1856-1925, nesign., léta 1905-1908. (1905/1906: „Čeho má učitelka dbát, aby dosáhla pevného řádu při vyučování? V čem spočívá hodnota a důležitost výuky dějepisu?“ 1906/1907: „Jaké praktické pokyny a poučení mají být udílány 13 a 14letým děvčatům při odchodu ze školy? Božský Spasitel, nejvznešenější příklad učitelek. Jaký smysl má přírodovědné vyučování pro obecnou školu? O způsobu řeči učitelek.“ 1907/1908: „O popisu ve vyučování. Znak dobré školní kázně. O opakování. Proč je dotazovací způsob výuky pro elementární vyučování tak důležitý? Čím může být ve škole dosažen potřebný klid?“)

¹⁴¹³ Ve venkovské obecné škole notredamek v Bystřici nad Úhlavou byly od devadesátých let do kroniky každoročně zapisovány počty dívek podle konfesí. Celkem běžně se zde objevovaly židovky, méně pak evangeličky, například ve školním roce 1895/1896 bylo ve škole 108 katolíček, jedna židovka a jedna evangelička, podobně i v několika následujících letech. Ve školním roce 1899/1900 byly židovské děti čtyři, v roce 1904/1906 šest. (AKŠS Č. Budějovice, *Chronik der Volksschule in Bistritz*, uvedené roky.) Za první republiky se v rodinné škole, která v Bystřici existovala v letech 1929-1938, v některých letech sešla pestrá směsice různých vyznání: ve školním roce 1935/1936 bylo z osmnácti žákyň patnáct římských katolíček, jedna židovka, jedna členka československé církve a jedna bez vyznání, o dva roky později se přihlásilo devět katolíček, jedna židovka, a po jedné žákyni vyznání československého a českobratrského. (AKŠS Č. Budějovice, *Chronik der Familienschule in Bistritz*, 1929-1938, nesign.) Velké množství židovských dětí se hlásilo do měšťanské školy chudých školských sester v Bohumíně. Zatímco mezi obecnými školami si mohli rodiče vybrat, dívčí měšťanku zde založily sestry „zejména na přání veřejnosti a obecního úřadu“ (M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 10), tedy proto, že veřejná dívčí měšťanská škola zde buď zcela chyběla, nebo její kapacita naprosto nedostačovala. Ve školním roce 1908/1909 bylo u sester na škole celkem šedesát sedm židovských dětí, k čemuž kronikářka poznamenala, že všechny jsou pilné a mají dobré chování. (AKCHŠS Slavkov, *Oderberg – Schulchronik* 1, školní rok

jmout, byla dávána přednost katoličkám; tak dalece ovšem prameny neinformují a jakékoli spekulace by zůstaly nepodložené. Zřetelné je pouze to, že nekatolické děti se objevovaly pravidelněji na těch školách, které byly v okolí jediné nebo téměř jediné, zatímco ve velkých městech, kde měli rodiče výběr širší, bylo jejich zastoupení minimální. Není sice nutné předpokládat, že by příslušníkům jiných konfesí klášterní škola nějak výrazně vadila, je však možné konstatovat, že ji zpravidla nevyhledávali, když nemuseli.¹⁴¹⁴

Na postavení kongregačních škol měly značný vliv jak velikost obce, tak její národnostní složení. Již vícekrát byla zmíněna problematická situace slavkovské školy, která byla v malém městě založena druhotně až po školách veřejných, a to navíc německými řeholnicemi.¹⁴¹⁵ Z osmi působišť chudých školských sester v rakouském Slezsku se podle dochovaných pramenů jeví jako nejproblematictější postavení školy v Bohumíně, kde v roce 1908 byla v národnostně rozděleném městě otevřena (částečně i jako protest proti německé klášterní škole) „*eine deutsch-freie Schule*“ pro polské děti. Těch byla zřejmě v obci většina, neboť při otevření klášterní školy v roce 1900 přišlo německým učitelkám, tehdy ještě neznalým polštiny, do první třídy z padesáti čtyř žákyň pouze třináct německé národnosti a ve druhé třídě bylo Němek jen sedm z dvačtyřiceti.¹⁴¹⁶ Agitace proti řeholnicím se objevila brzy po založení této školy¹⁴¹⁷ a je třeba ji z velké části přičítat protiněmeckému smýšlení v řadách Poláků. Zajímavé je rovněž sledovat z této perspektivy některá z působišť sester notredamek, v jejichž případech byly český a německý prvek ze všech tří kongregací nejvyváženější. Z pěti obecných škol, které notredamky spravovaly na území českobudějovické diecéze, byly čtyři německé a jen jedna česká. Tento nepoměr byl způsoben dobou jejich založení, neboť všechny čtyři německé školy vznikly během prvního desetiletí existence nového řeholního společenství, které v té době bylo převážně německé (Hyršov 1853, Horažďovice 1854, Bystřice 1856, Český Krumlov 1864). České dívčí školství bylo tehdy ještě v plenkách, takže nejmladší z pěti jmenovaných obecných škol (škola U sv. Josefa v Českých Budějovicích, založena 1871) byla

1908/1909.) Evangeličky a židovky byly rovněž nedílnou součástí bohumínské odborné školy pro ženská povolání (1929-1938). Nelze přehlédnout, že židovské dívky byly naposledy přijaty ve školním roce 1933/1934, zatímco příslušnice evangelického vyznání tvořily na rodinné škole v posledním roce před uzavřením školy již 19,2%. (AKCHŠS Slavkov, *Chronik der Fachschule für Frauenberufe in Oderberg, 1929-1938*, nesign.)

¹⁴¹⁴ Po provedení rozsáhlé sondy do výkazů dětí z obecné a měšťanské školy U sv. Josefa v Českých Budějovicích, kde bylo za účelem sledování jejich sociálního a regionálního původu nahlédnuto i do kolonky vyznání, je zřejmé, že do této školy žákyň jiných konfesí dlouhou dobu vůbec nepřicházely, teprve na sklonku třicátých let je možné zcela ojediněle nalézt vyznání československé, případně nevyplněnou kolonku. Celkem bylo sledováno 2 022 dětí v sedmi školních letech (1898/1899, 1907/1908, 1813/1914, 1918/1919, 1929/1930, 1941/1942, 1946/1947). Podrobněji viz D. JAKŠIČOVÁ, *Vezmi dítě*, s. 159-163.

¹⁴¹⁵ Srov. kapitola III. 3. 2.

¹⁴¹⁶ AKCHŠS Slavkov, *Oderberg – Schulchronik* 1, léta 1900/1901 a 1908/1909.

¹⁴¹⁷ Srov. M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 10.

zároveň nejstarší českou dívčí školou v biskupském sídelním městě. Pouze dvě z těchto škol se nacházely v jazykově homogenním prostředí (Hyršov, Bystřice¹⁴¹⁸) a navíc na venkově, kde chyběla konkurence škol veřejných, proto neměly se svou existencí větší problémy a jejich činnost zastavil až Hitlerův režim roku 1939. Ostatní tři města byla v druhé polovině 19. století jazykově smíšená, což s sebou přinášelo celou řadu problémů. Českobudějovická škola si prožila různé útoky během desetiletí česko-německého soupeření v jihočeské metropoli, ale měla výhodu, že za ní vždy stála řada českých vlastenců a nakonec i patřila do „tábora vítě-zů“.¹⁴¹⁹ V Českém Krumlově zůstala německá komunita i po převratu roku 1918 natolik silná, že se škola udržela, ačkoli v prvních letech republiky doslova bojovala o přežití.¹⁴²⁰ Osudným se stal vznik Československa německé škole při horažďovickém mateřinci, která měla už delší dobu nedostatek žákyň a především vadila místním úřadům.¹⁴²¹

Informace o tom, jakými společenskými vrstvami byly klášterní školy nejvíce využí-vány, poskytla dílčí analýza sociálního původu žákyň, která sice zachytila pouze jejich malou část na několika místech, ale zjištěné výsledky lze v tomto případě analogicky vztáhnout i na ostatní působiště a situaci celkově vyhodnotit. Některé obecné školy - schwarzenberská obec-ná škola v Českém Krumlově, škola založená Kateřinou z Hohenzollern-Sigmaringen v Bystřici nad Úhlavou, škola v Hyršově, vydržovaná kongregací z vděčnosti k tamějším obyvatelům,¹⁴²² škola v Karviné, vydržovaná hrabětem Jindřichem Larisch-Mönichem, školné

¹⁴¹⁸ Za první republiky se původně německý charakter nýrského soudního okresu pozvolna počesťoval, což bylo znatelné i ve složení žákyň (německé) rodinné školy ve třicátých letech. Ve školním roce 1937/1938 bylo ze dvanácti žákyň šest německé a šest české národnosti, o rok později pak byly z patnácti přihlášených jen tři Němky. Srov. AKŠS Č. Budějovice, *Chronik der Familienschule in Bistritz*, uvedené roky.

¹⁴¹⁹ Srov. též kapitola III. 3. 2.

¹⁴²⁰ Srov. AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, léta 1918-1920.

¹⁴²¹ Horažďovicko bylo vždy více české než německé a na přelomu století již český prvek jednoznačně převládal (v roce 1913 žilo v Horažďovicích 3 226 českých a pouze 8 německých obyvatel. Srov. *Seznam míst v království českém*, s. 579.). Zpočátku čtyřtřídní, postupně osmitřídní obecná škola, která byla roku 1904 přeměněna na pětitřídní s navazující trojtřídní měšťankou, tak neměla nikdy nadbytek dětí - například v roce 1900 bylo na celé škole 106 žákyň, připadalo tedy zhruba třináct dětí na jednu třídu, což je ve srovnání s ostatními školami velmi málo. Škola v mateřinci nakonec zůstala jedinou německou školou v regionu a byla trnem v oku místním škol-ním úřadům. Hned 27. 12. 1918 bylo vedení kongregace vybidnuto, aby „zrušilo obecnou i měšťanskou školu dívčí s německým jazykem vyučovacím, ježto prý obě školy porušují ryze český ráz zdejšího okresu.“ (AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha III*, s. 171.) Sestry se hájily odvoláním na slova tajemníka státního sekretáře Prokopa Drtiny, který jim řekl, že německá škola má zatím zůstat tak, jak je, a ve své odpovědi navíc dodaly: „Ryze český ráz okresu tím není nijak porušen, poněvadž jest škola soukromá a na venek se nijak zvláště nere-prezentuje, vždyť o ní lid ani skorem neví.“ (*Tamtéž.*) Existence školy však byla nadále neudržitelná; *Pamětní kniha* uvádí její zavření na konci školního roku 1921/1922 (*Tamtéž*, s. 190), ale v kronice horažďovické české měšťanské školy se již roku 1919 píše, že pro nával žákyň musely být zřízeny paralelky, které byly umístěny do tříd bývalé německé měšťanky, z čehož je zřejmé, že ačkoli k oficiálnímu zrušení došlo až roku 1922, obě školy po roce 1918 pouze živořily a zřejmě ani nebyly schopné otevřít všechny ročníky. (AKŠS Horažďovice, *Kroni-ka*, školní rok 1919/1920.)

¹⁴²² Tento postoj k Hyršovu nezaujímal kongregace od počátku. Velké problémy s tamními obyvateli ohledně otázky školního a tamější dívčí školy celkově podrobně popisuje J. BERAN, *Gabriel Schneider II*, s. 49-56.

se neplatilo ani na cvičné škole při učitelském ústavu v Chrudimi¹⁴²³ - byly přímo určeny pro děti z chudších vrstev, proto se zde neplatilo školné. Zde se, s výjimkou Chrudimi,¹⁴²⁴ ve třídách scházely podle charakteru lokality převážně buď dcery drobných rolníků a řemeslníků, nebo továrních dělníků a horníků.¹⁴²⁵ V Horažďovicích, Českých Budějovicích¹⁴²⁶ a na školách chudých školských sester s výjimkou Karviné žákyně školné platily, ale připouštěly se výjimky. Pro českobudějovickou obecnou a měšťanskou školu byly zpracovány podrobnější statistiky o zaměstnání otců žákyní, z nichž vyšel závěr, že ve školních lavicích vedle sebe často sedávaly dcery z velmi zámožných i velmi chudých rodin, největší zastoupení však měly střední vrstvy.¹⁴²⁷ Podobná situace byla s největší pravděpodobností ve všech ostatních

¹⁴²³ Věra NOVOMĚSTSKÁ, *Dívčí pedagogium v Chrudimi (1894-1940)*, bakalářská práce Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2009, s. 50.

¹⁴²⁴ Sociální skladba žákyní chrudimské cvičné školy byla pravděpodobně pestřejší. Pro školské františkanky bylo charakteristické, že v některých případech nevybíraly školné, případně se jinak nevázaly na finanční podporu tam, kde to u ostatních kongregací bylo zcela běžné (např. v mateřské škole ve Slatiňanech – srov. kapitola IV. 2), při zakládání vlastních sirotčinců (srov. kapitola IV. 3) nebo v případě otevření ústavu pro mentálně postižené ve Slatiňanech, kde nesla kongregace značnou část nákladů (srov. kapitola IV. 4).

¹⁴²⁵ Existovaly ovšem i výjimky, například v Českém Krumlově bylo roku 1866 zavedeno, aby děti zámožnějších rodičů, které schwarzenberskou školu navštěvovaly, platily školné. Roku 1871 se toto opatření opět zrušilo. Srov. AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1866 a 1871.

¹⁴²⁶ Toto jsou jen příklady vlastních kongregačních škol sester notredamek, kde se školné vždy platilo. Výčet všech těchto škol by byl delší – srov. Příloha 4.

¹⁴²⁷ Sociální strukturu školy bylo možné sledovat na základě zaměstnání rodičů (většinou otců) dětí, uvedeného v dochovaných třídních výkazech. Podrobný výzkum byl proveden ve vybraných ročnících tak, aby se pokryla všechna období existence školy. Nejdůležitějším parametrem výběru byla úplnost údajů, neboť pro řadu let se dochovalo pouze torzo výkazů. Celkem bylo sledováno 2 022 dětí v sedmi školních letech: 1898/1899 (352 dívek), 1907/1908 (387 dívek), 1913/1914 (319 dívek a chlapců), 1918/1919 (202 dívek), 1929/1930 (110 dívek), 1941/1942 (306 dívek a chlapců) a 1946/1947 (346 dívek a chlapců). První rok 1898/1899 je nejstarší, pro nějž se výkazy dochovaly, a obsahuje kompletně všech sedm tříd obecné školy, které tehdy U sv. Josefa existovaly. Další dva roky jsou rovněž víceméně úplné (pět tříd obecné a tři třídy měšťanské školy). Údaje z dalších dvou období jsou jen fragmentární (první, čtvrtá a pátá třída obecné školy). Dvojazyčné záznamy z posledního roku před uzavřením školy jsou kompletní (pětitřídní obecná a čtyřtřídní měšťanská škola). Ve školním roce 1946/1947 nebyla otevřena druhá třída měšťanky, naproti tomu první třída obecné školy se dělila na chlapeckou a dívčí paralelku.

Povolání otců dětí tvořilo širokou škálu nejrůznějších profesí (celkem 327 různých povolání), od sluhy až po c. k. zemského radu, ale převážná část dětí pocházela z poměrů spíše skromnějších. Kromě ročníku 1929/1930 bylo nejčastějším povoláním otce dělník, celkem ve 167 případech, následovaly děti z rodin obchodnických (122) a venkovské děti rolníků (120). Velmi hojně jsou zastoupeny děti zaměstnanců železnice (51 zřízenců dráhy, 34 strojvedoucích, 26 průvodčích). Z řemeslníků zaujímal vedoucí postavení obuvník (53), následovali pekař (46), řezník (44), truhlář (32) a krejčí (30). Zvláště v posledních dvou letech narostl počet úředníků (77), učitelských dětí bylo dohromady 63. Nezanedbatelné procento tvořily děti z neúplných rodin. Často se v kolonce „povolání otce“ nachází pouze poznámka „vdova“ (99 případů, někdy uvedeno „vdova po...“), úplných sirotků svěřených do péče poručníka se objevuje osm. U některých matek samoživitelek (lze předpokládat, že šlo vesměs o svobodné matky) je profese uvedena: 16 dělnic, 6 soukromnic, 5 služek a 5 posluhovaček, 2 švadleny, 1 kuchařka, 1 krejčová, 1 ošetřovatelka, ale též majitelka kovárny či majitelka hospodářství. V posledních dvou letech se objevila také lékárnice a tři úřednice. V roce 1946/1947 je čtyřikrát uvedeno jako zaměstnání pouze „matka“ a třikrát „v domácnosti“. Vedle čteně zastoupených povolání otců žákyní (žáků) je třeba zmínit několik dalších profesí, které stojí za pozornost: c. k. zemský rada, c. k. zemský soudní rada, c. k. rada vrchního zemského soudu, dále např. divadelní ředitel Vendelín Budil, který spravoval divadlo v Plzni a jeho dcera navštěvovala zdejší školu v roce 1898/1899. Některá zaměstnání byla poněkud kuriózní, například po druhé světové válce chodila ke „sv. Josefu“ vedle dcery dozorce internačního střediska také dcera zajatce téhož střediska, která byla německé národ-

soukromých školách tohoto typu, právě s ohledem na placení školného a na nemožnost povolat výjimky v tomto směru příliš často. Pouze v menších městech je možné předpokládat poněkud menší zastoupení prestižnějších povolání než v Českých Budějovicích. O středních školách vedených kongregacemi nelze zatím v tomto směru tvrdit nic určitějšího. Výkazy studentek vinohradského gymnázia školských františkánek a obou učitelských ústavů sester notredamek se pravděpodobně nedochovaly, stejně jako nezůstaly ani jejich kroniky, k dispozici ale jsou bohaté prameny k chrudimskému pedagogiu. Zde byla žákyním z chudých rodin poskytována sleva ze školného, kterou umožnila existence podpůrného fondu pro chudé žákyně. Ve výročních zprávách jsou slevy či úplné odpuštění školného pravidelně zmiňovány, avšak bez konkrétních čísel.¹⁴²⁸ Stejně tak promíjely poplatky chudým děvčatům i notredamky,¹⁴²⁹ takže je pravděpodobné, že podíl studentek z nemajetných sociálních vrstev nebyl na středních školách obou kongregací nijak zanedbatelný. Je naděje, že podrobnější rozbor výkazů chrudimského pedagogia z pera Věry Novoměstské vnese do této otázky více světla.

Pro pokračovací školy obsahuje zcela ojedinělé informace kronika odborné školy pro ženská povolání v Bohumíně v letech 1929-1938, při níž bývalo otvíráno několik oborů - dvoutřídní rodinná škola, pětiměsíční hospodyňský kurs a někdy též kurs šití prádla a šatů.¹⁴³⁰ V každém školním roce je zde uvedena podrobná statistika žákyň z hlediska věku, národnosti, konfese, zaměstnání otce a někdy i předchozího vzdělání. Většinu z těchto údajů není při současném stavu zpracování pramenů bohužel možné srovnat s jinou školou podobného typu,¹⁴³¹ ale už samotná analýza statistik z jednoho desetiletí existence bohumínské školy popřela oprávněnost schematického usuzování, které by se mohlo na první pohled nabízet, a sice že zatímco šicí, hospodyňské či rodinné školy byly určeny spíše pro chudé dívky, studovaly na učitelských ústavech a gymnáziích dcery z lépe situovaných rodin. Ve skutečnosti zaujímaly na rodinné i hospodyňské škole nejvyšší procento dcery úředníků, učitelů a živnostníků, te-

nosti a na rozdíl od většiny svých spolužaček měla samé jedničky. Během sledovaného půlstoletí se spektrum zaměstnání měnilo a vyvíjelo. Některá povolání se vyskytovala pouze na konci 19. století (např. hrnčíř, litograf, cidíč svítilen), jiná se objevila až ve čtyřicátých letech století následujícího (majitel autodílny, autodopravce, praporečkář SNB, nemocniční zřízenec apod.). Celkově lze pozorovat úbytek tradičních řemesel ve prospěch služeb a dělnických profesí. Pouze na první pohled překvapí nárůst počtu rolníků (v roce 1946 navštěvovalo školu 41 rolnických dětí, zatímco v prvních dvou letech jen 16 a 24), který byl velmi pravděpodobně způsoben snahou katolických venkovských rodin dát své dcery do církevní školy v době změn a postupující sekularizace školství. Údaje viz SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, sign. B 99, inv. č. 5-194, *Výkazy docházky a prospěchu pro léta 1898-1948*. Upravený text je převzat z D. JAKŠÍČOVÁ, *Vezmi dítě*, s. 159-163.

¹⁴²⁸ Srov. V. NOVOMĚSTSKÁ, *Dívčí pedagogium*, s. 50.

¹⁴²⁹ Srov. kapitola II. 5.

¹⁴³⁰ AKCHŠS Slavkov, *Chronik der Fachschule für Frauenberufe in Oderberg*.

¹⁴³¹ Po tom, zda není v některém z okresních archivů ostravsko-opavského kraje podrobnější dokumentace k pokračovacím školám chudých školských sester, by bylo třeba ještě pátrat, stejně jako po působištích notredamek mimo rámec českobudějovické diecéze.

prve daleko za nimi stály dívky z rodin dělnických a rolnických. Téměř každoročně se objevila alespoň jedna žákyně, jejíž otec byl nositelem akademického titulu. Ve škole tedy rovněž převažovaly střední společenské vrstvy (srov. Tabulka 9). Díky záznamům ve dvou školních letech (1931-1933) je také zřejmé, že na rodinnou i hospodyňskou školu se hlásila nejčastěji děvčata po absolvování měšťanské školy, případně na ni navazujícího jednoletého učebního kurzu (třicet jedna žákyň ze dvačtyřiceti). Dívky pouze s obecnou školou byly jen čtyři, čtyři další měly již za sebou rodinnou nebo pokračovací školu a zbývající tři byly dokonce absolventkami střední školy, které si pravděpodobně po maturitě ještě dodělávaly praktické vzdělání (jedna v pětiměsíční hospodyňské škole a dvě ve škole rodinné).¹⁴³²

Tabulka 9: Profesionální zařazení rodičů žákyň hospodyňské a rodinné školy v Bohumíně

profesionální skupina	1929/1930	1930/1931	1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	1937/1938	celkem
úředníci a učitelé	6	4	neuváděno	2	7	8	22	20	14	83
živnostníci a obchodníci	8	8		4	10	9	7	15	22	83
dělníci	2	1		2	5	9	10	9	8	46
rolníci	5	12		6	5	7	4	2	4	45
zaměstnanci	0	0		0	0	0	0	9	14	23
železničáři	12	1		6	0	0	0	0	0	19
vdovy	0	0		1	3	2	0	3	2	11
důchodci	0	0		0	0	0	0	7	4	11
akademici	0	2		2	1	1	1	1	1	9
celkem žákyň	33	28			23	31	36	44	66	69

ad 3) Při sledování skladby učitelského sboru na různých typech škol, s výjimkou středních, napříč kongregacemi jednoznačně vyplývá, že sestry se snažily, aby byly jako pedagožky zaměstnány pokud možno pouze řeholnice, případně řeholní kandidátky, a samozřejmě kněz jako katecheta.¹⁴³³ Varianta civilních učitelek představovala nouzové řešení

¹⁴³² Odbornou školu navštěvovaly nejčastěji dívky mezi šestnáctým a osmnáctým rokem věku, ale téměř každý rok uvádí statistika i několik žákyň v kategorii 20-30 let, někdy dokonce 20-35 let.

¹⁴³³ Pouze v případě, že se nepodařilo katechetu sehnat, vyučovaly náboženství třídní učitelky, například v Hryšově v letech, kdy byla fara neobsazená, nebo v Bystřici, když sestry nemohly sehnat domácího spirituála. V Horažďovicích vyučoval náboženství většinou spirituál kongregace, který bydlel přímo v mateřinci. Ve Slavkově vyučoval farář nebo některý z kaplanů. V Českém Krumlově učil někdo z místních kněží, roku 1891 převzali hodiny krumlovští minorité, od třicátých let pak bylo povoleno, aby si sestry udělaly katechetický kurz a náboženství vyučovaly samy. Toto opatření zřejmě vyplynulo z postupného úbytku kléru za první republiky, kdy bylo nutné, aby laici převzali některé z jeho dosavadních aktivit. Sestra Hildeberta Proišlová tak dělala katechetku i na venkovských školách v okolí Českého Krumlova, kam pravidelně dojížděla. Také do Opařan byla roku 1939 poslána sestra, která neučila jako ostatní na ústavní pomocné škole, ale převzala hodiny náboženství na opařan-

v případě nedostatku kvalifikovaných sester, ale vzhledem k tomu, že někde byl tento nedostatek trvalý, mohly slečny učitelky tvořit i nedílnou součást pedagogického sboru. Podle údajů v pramenech se však zdá, že dlouhodobou spolupráci s řeholnicemi navazovaly spíše zřídka a jen velmi výjimečně později vstupovaly do řeholního společenství.¹⁴³⁴ Nezdá se také, že by sestry v těchto učitelkách spatřovaly potenciální zdroj dorostu a vyhledávaly možnost, jak by mohly slečny zaměstnat. Spíše se na ně hledělo s počáteční nedůvěrou jako na cizorodý prvek, což dokládá situace v Hyršově, kde se v první polovině dvacátých let vystřídal několik civilních učitelek, a kronikářka k roku 1926 poznamenala, že po několika letech byla konečně do druhé třídy vyprošena sestra učitelka.¹⁴³⁵ Zaměstnávat civilní pracovní sílu bylo riskantní z hlediska možné názorové konfrontace¹⁴³⁶ a navíc pro obě strany finančně nevýhodné, takže k sestrám často nastupovaly čerstvé maturantky a učily zde zdarma, ovšem jen do té doby, než získaly potřebnou praxi a mohly se ucházet o místo na veřejné škole.¹⁴³⁷ O případném platu „světským“ učitelkám není sice v prostudovaných pramenech zmínka, ale u kvalifikovaných pracovních sil je nutné jej předpokládat, i když zřejmě ne ve stejné výši jako byl běžný plat na školách veřejných, protože málokterá z učitelek zůstala u sester dlouhodobě a je pravděpodobné, že i pro ně bylo toto zaměstnání pouze dočasným nouzovým řešením. U notredamek, které měly vždy dostatek řeholního dorostu, byly případy, kdy musela kongregace zaměstnat slečnu učitelku, spíše výjimkou a zpravidla se jednalo o krátkodobou záležitost. Na nově otevřenou (a vzápětí hned zavřenou) pokračovací školu v Českém Krumlově přišla roku 1938 jistá slečna Mary, absolventka vzdělávacího ústavu pro odborné učitelky v Brně.¹⁴³⁸ V Bystřici nad Úhlavou se na obecné škole mezi roky 1856-1925 objevila civilní pedagogická síla pouze třikrát, dvakrát na jeden rok pro výuku ručních prací, potřetí na výpomoc na druhé

ské obecné a měšťanské škole. V Českých Budějovicích nebyl větší problém kněze či studenta bohosloví sehnat, přesto i zde ve třicátých letech převzala hodiny ředitelka sestra Jeronýma Kratochvílová.

¹⁴³⁴ To byl případ slečny Josefy Pečové, pozdější sestry Vojtěchy, provinciální představené československé provincie chudých školských sester ve Slavkově u Brna. Srov. AKCHŠ Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, školní rok 1903/1904.

¹⁴³⁵ AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, rok 1926.

¹⁴³⁶ Do nepříjemné situace se dostaly například školské františkánky na chrudimském pedagogiu ve školním roce 1918/1919, kdy se učitelka zpěvu slečna Slavičková postavila do čela odporu některých chovanek proti katolickému duchu školy. Několikaměsíční napětí vyvrcholilo výtržností, kterou tato slečna způsobila ve školní kapli při májové pobožnosti na svátek sv. Jana Nepomuckého. Sestry přivolaly strážmistra, který dle slov kroniky konstatoval zločin rušení náboženství, a učitelka byla z nařízení zemské školní rady okamžitě propuštěna. Podrobněji viz AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 196-201. V roce 1937 se v téže kronice objevuje stručná zmínka o podobných problémech: „Koclířov vyhrál spravedlivou při ohledně soudní výpovědi učitelce Anně Jungové, která tu dávala pohoršení nespořádaným životem.“ *Tamtéž*, s. 474.

¹⁴³⁷ Například ve Slavkově u Brna – viz níže.

¹⁴³⁸ AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1938. Krumlovská obecná škola existovala od roku 1864 a působily na ní po celou dobu pouze řeholnice.

pololetí.¹⁴³⁹ V bystřické rodinné škole vypomáhala jedna „civilka“ pouze v prvním školním roce, poté zde zůstaly již jenom sestry.¹⁴⁴⁰ V Českých Budějovicích U sv. Josefa se na celém ústavu objevovaly „světské“ učitelky pouze v letech 1879-1884, když vyučovaly na vyšší dívčí škole vydržované v prostorách konventu Maticí školskou.¹⁴⁴¹ V horažďovickém mateřinci nebylo neřeholního personálu potřeba vůbec, neboť zde nebyla o sestry nouze.

Školské františkánky měly nižších škol jen málo. Na slatiňanské obecné škole učily pouze sestry,¹⁴⁴² na cvičné škole při chrudimském pedagogiu jak sestry, tak civilní učitelky,¹⁴⁴³ o obecné škole na Vinohradech nejsou v tomto směru žádné informace, ale vzhledem k vysokému procentu civilního personálu na tamějším gymnáziu (viz níže) se dá předpokládat, stejně jako v obchodní škole a vychovatelském kurzu, že ani na této škole nebyly pouze řeholní učitelky.

Pro školy chudých školských sester v domech rakouského Slezska jsou k dispozici informace o učitelském personálu z obecné a měšťanské školy v Bílé Vodě v letech 1878-1918 a údaje z Bohumína pro dvacátá léta. Před rokem 1900 se v Bílé Vodě objevovaly neřeholní učitelky jen zřídka a podle příjmení lze bezpečně určit, že většina z nich byly kandidátky.¹⁴⁴⁴ V první dekádě 20. století zaměstnávaly sestry jednu civilní sílu téměř každý rok, dvě nebo více najednou zde ale v této době nikdy nebyly. V Bohumíně učily na měšťanské škole pouze řeholnice, na školu obecnou pak byly většinou přibírány jedna nebo dvě osoby, které nepatřily do řad kongregace, ale i zde je jisté, že některé slečny učitelky byly zároveň kandidátkami.¹⁴⁴⁵ Naopak v pedagogickém sboru bohumínské odborné školy pro ženská povolání, založené roku 1929, počet civilních učitelek stále narůstal a v polovině třicátých let již tvořil většinu.¹⁴⁴⁶ Zde již kapacita kongregace očividně nedostačovala, sestry se snažily obsadit především místa v obecných a měšťanských školách a navíc učitelek domácích nauk bylo

¹⁴³⁹ AKŠS Č. Budějovice, *Chronik der Volksschule in Bistritz*, školní léta 1909/1910, 1912/1913, 1923/1924.

¹⁴⁴⁰ Tamtéž, *Chronik der Familienschule in Bistritz*, rok 1929/1930.

¹⁴⁴¹ Jednalo se v podstatě o pátou a šestou třídu obecné školy, která byla po pětileté existenci zrušena pro nedostatek zájmu a nevyhovující prostory. Po jejím zrušení zažádala kongregace o otevření vlastní páté třídy. Srov. SOkA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Kronika*.

¹⁴⁴² Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*.

¹⁴⁴³ V. NOVOMĚSTSKÁ, *Dívčí pedagogium*, s. 43.

¹⁴⁴⁴ AKCHŠS Slavkov, *Kronika soukromé dívčí školy v Bílé Vodě* (český strojopisný překlad), 1876-1923, ne-sign., léta 1884/1885, 1885/1886, 1887/1888, 1888/1889, 1897/1898 a další.

¹⁴⁴⁵ Například slečna Marta Koubová, pozdější sestra M. Ignácie, druhá provinční představená československé provincie. AKCHŠS Slavkov, *Oderberg – Schulchronik 1*, léta 1923-1925.

¹⁴⁴⁶ První dva školní roky pracovala ve škole jedna civilní učitelka ze čtyř, v roce 1935/1936 to byly již čtyři ze šesti a poslední rok před zavřením školy dokonce šest z osmi. Tamtéž, *Chronik der Fachschule für Frauenberufe in Oderberg*.

v kongregacích za první republiky méně než učitelek literních.¹⁴⁴⁷ Situace ve Slavkově u Brna byla v tomto směru mnohem náročnější. Kvalifikovaných českých učitelek měla zdejší komunita ve svých řadách téměř trvalý nedostatek a měla-li být udržena trojtřídní obecná a později i trojtřídní měšťanská škola, musely být hledány pracovní síly jinde.¹⁴⁴⁸ Před otevřením měšťanské školy roku 1903 učily na obecné škole pouze sestry nebo kandidátky, později však bylo třeba zajistit kvalifikované síly pro měšťanku, takže některé řeholnice si doplňovaly vzdělání a učitelský sbor obecné školy, a od samého začátku i školy měšťanské, začal být doplňován civilními učitelkami.¹⁴⁴⁹ Od první světové války již měly sestry trvalou starost o shánění pedagogických sil, které nebylo vždy snadné, a ve dvacátých letech hrozilo měšťanské škole několikrát uzavření z důvodu nedostatku kvalifikovaných učitelek a situaci zachraňovaly sestry z jiných kongregací.¹⁴⁵⁰ Na obecnou školu přicházely téměř výhradně čerstvé maturantky, které potřebovaly praxi, a vyučovaly bezplatně. Proto není divu, že při první příležitosti odcházely učit na veřejné školy. V roce 1927/1928 se ve druhé třídě vystřídaly celkem tři učitelky, které vždy po několika měsících odešly jinam. V samém závěru dvacátých let vyučovaly na slavkovské obecné škole jenom civilní učitelky, které samy vedly také ruční práce a dokonce dočasně i hodiny náboženství.¹⁴⁵¹ Jak ovšem vyplývá ze záznamů ostatních škol, byla situace ve Slavkově výjimečná a v žádném jiném domě těchto tří kongregací na našem území neměla v tomto směru obdoby.

Poněkud náročnější bylo pro kongregace zajišťování učitelského personálu pro střední školy. Pro výuku na učitelských ústavech byla vyžadována zkouška způsobilosti pro měšťanské školy, na gymnáziích museli působit vysokoškolsky vzdělaní profesori.¹⁴⁵² Notredamky provozovaly dlouhodobě dva ženské učitelské ústavy, po jejichž zrušení otevřely v roce 1945 na stejných místech gymnázia,¹⁴⁵³ a jeden ústav pro vzdělávání učitelek mateřských škol. Školské františkanky měly dlouholetou zkušenost s učitelským ústavem i s dívčím gymnáziem. K dispozici jsou více či méně podrobné informace o učitelském sboru všech těchto škol. Na českobudějovickém učitelském ústavu U sv. Josefa vyučovaly (s výjimkou katechety)

¹⁴⁴⁷ Vyplývá to ze sestavovaných biogramů, srov. kapitola III. 4. 3.

¹⁴⁴⁸ Srov. též kapitola III. 3.

¹⁴⁴⁹ V letech 1909-1911 zde působila učitelka ručních prací slečna Lidmila Havlíčková, ve školním roce 1912/1913 se „přihlásily dvě učitelky z Čech“, takže pouze ve třetí třídě vyučovala sestra. AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, uvedené roky.

¹⁴⁵⁰ Viz kapitola III. 3. 1.

¹⁴⁵¹ Srov. AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, léta 1928-1930.

¹⁴⁵² M. MACKOVÁ, *Voršilky*, s. 100.

¹⁴⁵³ Praha U sv. Anny, České Budějovice U sv. Josefa

pouze řeholnice a úřad ředitelky zastávala rovněž sestra.¹⁴⁵⁴ Vzhledem k tomu, že notredamky měly silnou členskou základnu a dostatek učitelek, lze předpokládat, že situace v Praze U sv. Anny byla podobná, zde ovšem býval ředitelem někdo z kněžských profesorů,¹⁴⁵⁵ což byla pro sestry zřejmě vítanější varianta, neboť autoritou známého profesora se mohl ústav zaštitit lépe, než když v jeho čele stála řeholnice. V Praze bylo možné takového ředitele sehnat, zatímco v Českých Budějovicích, kde se nacházel pouze diecézní kněžský seminář, to tak snadné nebylo. Není ovšem možné zjistit, zda se vůbec sestry někdy pokoušely někoho do vedení školy získat. V Hradci Králové měl dvouletý ústav pro učitelky mateřských škol ředitele z jiné školy, dá se předpokládat, že spadl pod místní učitelský ústav. Ředitel zde ale neučil, pouze se přicházel do školy podívat, a kromě civilního učitele kreslení zde koncem třicátých let vyučovaly pouze sestry.¹⁴⁵⁶ Gymnázia založily notredamky až po druhé světové válce, kdy již měly několik učitelek s ukončeným vysokoškolským vzděláním a několik dalších studovalo. U sv. Josefa v Českých Budějovicích vzniklo pouze nižší reálné gymnázium, k jehož plánovanému rozšíření na osmileté již nedošlo. V Praze U sv. Anny otevřely notredamky postupně čtyři ročníky vyššího gymnázia, od kvinty po oktávu. Podle slov sestry Karmelity, která na této škole studovala, zde vyučovali jak civilní profesori, tak sestry. Úroveň tohoto gymnázia byla ovšem ve srovnání s vinohradským ústavem školských františkánek, který už měl tehdy za sebou čtyřicetiletou historii, výrazně nižší.¹⁴⁵⁷

Na rozdíl od učitelských ústavů sester notredamek mohlo chrudimské pedagogium školských františkánek vzniknout pouze díky civilním pedagogickým silám, neboť čerstvě založená kongregace tehdy své učitelky ještě neměla. V prvních letech do něj docházeli převážně vysokoškolsky vzdělaní profesori z c. k. reálného gymnázia nebo učitelé z jiných chlapeckých škol v Chrudimi. Také ředitelem byl gymnaziální profesor. Sestry zde v prvních le-

¹⁴⁵⁴ Kronika ani výkazy učitelského ústavu se nedochovaly. Pro přítomnost výhradně řeholního personálu hovoří zmínky v kronice měšťanské školy, kde některé sestry měly hodiny na měšťanské škole i na pedagogiu, dále složení komunity U sv. Josefa, v níž se nacházelo hodně učitelek s aprobací pro měšťanské školy, báseň *Dnes už jen vzpomínka* (Příloha 7b), kde jsou učitelky jednotlivých předmětů jmenovány, a nakonec i vzpomínky sestry Viktorie, která navštěvovala zdejší měšťanskou školu.

¹⁴⁵⁵ Ve dvacátých letech byl ředitelem ústavu U sv. Anny Josef Beran, autor životopisu Gabriela Schneidera a pozdější pražský arcibiskup a kardinál. (Josef Beran působil v pedagogiu jako vyučující v letech 1917-1929, kdy přesně byl jmenován ředitelem, jeho životopisci neudávají. Srov. Bohumil SVOBODA – Jaroslav V. POLC, *Kardinál Josef Beran. Životní příběh velkého vyhnance*, Praha 2008, s. 34-38.) Ředitelkou zdejší měšťanské školy byla dlouhé roky sestra, teprve od 1. ledna 1939 se po odchodu dosavadní ředitelky sestry Mlady Veliškové na odpočinek sjednotily obě školy pod vedením ředitele učitelského ústavu Vojtěcha Průši. AKŠS Praha-Krč, *Kronika pražské provincie*, s. 20.

¹⁴⁵⁶ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹⁴⁵⁷ Před otevřením gymnázia U sv. Anny studovala sestra Karmelita, tehdy jako kandidátka sester notredamek, několik měsíců na Vinohradech u školských františkánek. Mohla si tudíž udělat představu o úrovni obou škol. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Karmelity Křížkové*.

tech vyučovaly pouze ruční práce, hudbu a němčinu, do výuky literárních předmětů se začaly více zapojovat až v letech první světové války a za první republiky. Pedagogický sbor zůstal smíšený po celou dobu existence pedagogia, ve dvacátých letech po zrušení učitelského celibátu se v něm objevovaly i vdané ženy. Ředitelkou se stala řeholní sestra až v roce 1939, krátce před přestěhováním školy do Prahy a tři roky před jejím zrušením. Pět sester, které v Chrudimi vyučovaly, vystudovalo univerzitu, ostatní literární učitelky z řad řeholnic měly zkoušku způsobilosti pro měšťanské školy.¹⁴⁵⁸

Nejodlišnější postavení mělo v tomto směru vinohradské gymnázium. Založeno bylo z iniciativy školských františkánek a jim také patřilo, ale dlouhou dobu na něm sestry vůbec nepůsobily. Prvním ředitelem se stal dr. Alois Herout a učitelský sbor se skládal převážně z mužů, neboť univerzitní studium žen teprve začínalo. Kongregace si byla vědoma omezených možností přímého působení na dění v této škole, s níž bylo navíc mnoho starostí finančních, proto došlo roku 1915 k dočasné redukci osmitřídního gymnázia na čtyřtřídní. Otázka učitelského sboru přitom hrála značnou roli: „*Velebná Matka generální představená se rozhodla letos z důvodů malé možnosti apoštolátu u gymnazistek – nebyla dosud žádná sestra aprobována a dobrých katolických profesorů málo – i z důvodů finančních, aby se zápis do primy konal ob jeden rok...*“¹⁴⁵⁹ Pro řeholnice nebylo určitě snadné sehnat takový tým učitelů, který by odpovídal jejich představám, a ze svých požadavků musely zřejmě často slevovat. Teprve ve dvacátých letech začalo na gymnáziu vyučovat několik sester, které již dokončily vysokoškolské vzdělání. K roku 1934 kronika poznamenává, že sestry byly třídními v primě, sekundě a septimě, o dva roky později vedly řeholnice třídy již pět. Od roku 1930 se kongregace snažila otvírat primu opět každý rok, neboť žákyně se dle slov kronikářky hlásilo mnoho, „*většinou z lepších, inteligentních katolických rodin*“.¹⁴⁶⁰ Tento citát také potvrzuje výběrovost gymnázia v letech první republiky, kdy dívčích středních škol v Praze bylo již víc a na Vinohrady posílaly své dcery především rodiny pražské katolické inteligence.¹⁴⁶¹ Vedení ško-

¹⁴⁵⁸ Srov. V. NOVOMĚSTSKÁ, *Dívčí pedagogium*, s. 43-45. Věra Novoměstská v současné době pokračuje ve studiu dokumentace chrudimského pedagogia a zaměřuje se na celý pedagogický sbor, ne pouze na řeholnice. V dohledné době by mohl být k dispozici přehled všech zdejších učitelů a jejich vzdělání, který by umožnil další srovnání.

¹⁴⁵⁹ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 156.

¹⁴⁶⁰ *Tamtéž*, s. 352.

¹⁴⁶¹ Počty internátních chovank na Vinohradech jsou relativně malé, navíc zde bylo škol více, takže nemuselo nutně jít o studentky gymnázia. Je tedy zřejmé, že školu navštěvovaly především pražské dívky. Například v roce 1931 mělo gymnázium 206 studentek, obchodní škola 85 a chovank bylo 74. *Tamtéž*, s. 354.

ly si navíc mohlo vybírat z většího množství uchazečů, přičemž se dá předpokládat, že náboženská otázka hrála nezanedbatelnou roli.¹⁴⁶²

Z analýzy složení učitelského sboru jednotlivých kongregačních škol je možné vyvodit zcela konkrétní závěr. Prioritou všech tří řeholních společenství bylo obsadit školy vlastními kvalifikovanými silami, což se převážně dařilo notredamkám a dlouhou dobu i chudým školským sestřám v rakouském Slezsku, kde se zvýšený počet civilních učitelek objevil až ve třicátých letech. Bez slečen učitelek by naopak nemohla existovat klášterní škola ve Slavkově u Brna. Školské františkánky sice také preferovaly vlastní pedagožky, ale vzhledem k tomu, že již krátce po vzniku jejich kongregace měly odvahu založit hned dvě střední školy, aniž disponovaly kvalifikovanými silami, byly od samého začátku nucené spolupracovat s profesory, kteří převážně nepatřili do řad kléru. Tato skutečnost se zpětně odrazila na celkovém charakteru tří kongregací. V předchozích kapitolách je vícekrát zmíněno, že školské františkánky byly ve srovnání s ostatními dvěma instituty poněkud pružnější a otevřenější některým aktivitám i názorům.¹⁴⁶³ Zde je nutné spatřovat další důvod, proč tomu tak bylo. Do vedení kongregace byly voleny sestry učitelky, které v naprosté většině případů měly zkušenosti buď s chrudimským pedagogiem, nebo s vinohradským gymnáziem, kde se „klášterní“ a „vnější“ svět díky převažujícímu procentu laických profesorů prostupovaly mnohem silněji, než v uzavřenějších ústavech notredamek a chudých školských sester.

ad 4) V každé škole někdy prožívají děti a studenti dny, kdy se děje něco mimořádného, co naruší a oživí rutinu každodenní výuky. O tom, že kongregační školy nebyly výjimkou, podávají dostatek informací školní kroniky, které každoročně vyjmenovávaly někdy jen málo, jindy celou řadu nejrůznějších aktivit.¹⁴⁶⁴ Některých akcí se žákyně pouze účastnily, na přípravě jiných se samy podílely. K nejčastějším patřily vycházky a školní výlety, návštěvy výstav, divadelních a později i filmových představení nebo přednášek a pořádání besídek či akademií. Kromě toho dělaly děti z klášterních škol také „kulisu“ na některých církevních slavnostech, neboť patřilo k dobrému jménu školy, aby se občas se svými žáky trochu zviditelnila. Dochované kroniky umožňují jak synchronní srovnání několika škol, tak i diachronní zachycení vývoje jedné školy v jednotlivých desetiletích.

¹⁴⁶² V roce 1931 se do primy hlásilo 91 žákyň, přijato bylo 60. Většina nepřijatých odešla do gymnázia na Anglické třídě, kde z nich byla vytvořena paralelní třída. Srov. *Tamtéž*.

¹⁴⁶³ Viz zejména kapitola III. 1.

¹⁴⁶⁴ Prostudovány byly kroniky obecných škol v Hyršově, Bystřici, Českých Budějovicích, Českém Krumlově, Slavkově, Bílé Vodě a Bohumině, dále měšťanské školy v Českých Budějovicích, Horažďovicích, Bílé Vodě, Bohumině a Slavkově, rodinná škola v Bystřici, odborná škola pro ženská povolání v Bohumině a několikrát je použita i kronika chrudimského pedagogia, na jejímž podrobném rozboru pracuje Věra Novoměstská.

Ve druhé polovině 19. století se akce pořádané školou vyskytovaly poměrně zřídka. Školní výlety začaly být více propagovány až na přelomu století¹⁴⁶⁵ a zmínky o nich zůstávají před rokem 1900 ojedinělé.¹⁴⁶⁶ Stejně tak nebylo na obecných školách obvyklé navštěvovat výstavy, přednášky nebo dětská divadelní představení, a to ani v klášterních, ani na veřejných školách.¹⁴⁶⁷ Jedinými kulturními akcemi tak zůstávaly besídky pořádané školou (především na Vánoce, případně na Mikuláše) a církevní slavnosti, které spolu s pravidelnými výstavami ručních prací žákyň a někdy i veřejnými zkouškami na konci školního roku jednoznačně dominovaly v aktivitách všech obecných škol notredamek i chudých školských sester. Školní kroniky se shodují v záznamech o prvním svatém přijímání, v často podrobných popisech každého příjezdu biskupa do obce, zpravidla při příležitosti vizitace nebo biřmování, jeho návštěvy ve škole, účasti žákyň na slavnostních bohoslužbách, procesích, pohřbech kněží či sester atd. Jediná přednáška pro děti, kterou před rokem 1900 kroniky zaznamenaly, se uskutečnila roku 1896 v Českém Krumlově (cestovatel Alfons Lefevre – *O zvycích a mravech černochoů*).¹⁴⁶⁸ V pořádání školních akademií a divadel poněkud neočekávaně vynikala mezi obecnými školami hyršovská dvoutřídka, kde kronika již od osmdesátých let 19. století opakovaně zaznamenávala konání vánočních, mariánských a jiných her.¹⁴⁶⁹ V Českých Budějovicích a Českém Krumlově se žákyně pouze účastnily jako diváci vánočních divadelních představení dětí z místní opatrovny, nikde není v této době zmínka o tom, že by samy také hrály. V Bystřici nacvičovaly v některých letech divadla chovanky, ne však školní žákyně. Ve Slavkově se v této době divadla nehrála vůbec, v Bílé Vodě připomíná kronika pouze dramatická vystoupení při školních akademiích politického rázu.

¹⁴⁶⁵ Srov. též pojednání o klauzuře v kapitole III. 1. 4.

¹⁴⁶⁶ Jediný výlet, či spíše vycházka, byl podle kroniky škol U sv. Josefa v Českých Budějovicích podniknut na konci školního roku 1876/1877, kdy všechny čtyři třídy obecné školy společně vyrazily do Červeného Dvora a děti se přitom „bavily přiměřenými hrami“. SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Kronika*, školní rok 1876/1877. Na slavkovské obecné škole se vydaly žákyně na výlet na Lutršteg (nedaleká mariánská poutní kaple) koncem školního roku 1885/1886, o několik let později (1892/1893) se konal výlet místo obvyklé veřejné zkoušky. AKCHŠS Slavkov, *Kronika obecné školy ve Slavkově*, uvedené roky.

¹⁴⁶⁷ Na první české dívčí obecné veřejné škole v Českých Budějovicích, založené 1. 1. 1885, se téměř žádné kulturní akce nekonaly, výjimku představovaly pouze oslavy habsburských mocnářů či školní výstava ručních prací. První výlet zaznamenává kronika této školy až roku 1925. Srov. SOKA Č. Budějovice, Česka obecná dívčí škola v Českých Budějovicích, *Kronika školy*.

¹⁴⁶⁸ Srov. AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1896.

¹⁴⁶⁹ V hyršovské kronice jsou zaznamenány tyto názvy divadelních představení: *Zwei Mütter*, *Das Weihnachtsfest*, *Das Mädchen von Ennsthal*, *Weihnachtsmärchen in vier Aufzügen*, *Sonnenwende*, *Von St. Marias Herzen*, *Das Marienkind*, *Die Erde in den vier Jahreszeiten*, *Peter Lustig oder die verzauberte Geige*. (Dvě matky, Vánoční slavnost, Děvče z Ennsthalu, Vánoční pohádka ve čtyřech dějstvích, Slunovrat, O srdce Panny Marie, Mariino dítě, Země ve čtyřech ročních obdobích, Petr Lustig aneb začarované housle) Srov. AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*.

Z vyšších typů škol - měšťanských a pokračovacích škol i učitelských ústavů - jsou před rokem 1900 známé jen údaje o chrudimském pedagogiu, a to pouze pro druhou polovinu devadesátých let. Kulturních a vzdělávacích aktivit mimo rámec výuky zde bylo výrazně více,¹⁴⁷⁰ za pozornost stojí především školní výlety, které svým charakterem poněkud vybočovaly z normy, jež by se dala v klášterní škole očekávat. Třináctého července 1896 se vydaly studentky pod dohledem třídních profesorů na pěší výlet, jehož závěr je v kronice popsán takto: „*Potom se žákyně mile pobavily a osvěžily zpěvem a tancem v zahradním venkovském hostinci v blízké Rabštejnské Lhotě.*“¹⁴⁷¹ Podobně tomu bylo i následujícího roku: „*Dne 14. 7. 1897 podnikl sbor učitelský s celým ústavem celodenní vycházku do Heřmanova Městce. Kandidátky prohlédly si park zámecký a zámek knížecí, potom bavily se hrami a tancem v pěkně zařízené zahradě a v sále velkém tanečním v hostinci u Pivničků.*“¹⁴⁷² Zde se jasně odráží skutečnost, že v učitelském sboru chrudimského pedagogia nebyly v prvních letech přítomny žádné řeholnice, a přestože škola patřila kongregaci školských františkánek, byl její charakter ve srovnání s ostatními klášterními zařízeními uvolněnější. Ve stejné době nepřipadalo u ostatních dvou kongregací něco podobného vůbec v úvahu,¹⁴⁷³ a je velmi pravděpodobné, že kdyby učitelkami v Chrudimi byly tehdy sestry františkánky, školní výlety by měly poněkud jinou podobu.

V posledních dvou desetiletích habsburské monarchie se spektrum aktivit pořádaných v rámci školy začalo poněkud rozšiřovat. Ve Slavkově se nyní téměř každý rok konalo na závěr školního roku a někdy i v jeho průběhu divadelní představení, které se příležitostně vztahovalo k významné politické nebo církevní události.¹⁴⁷⁴ Častější zde byly také školní výlety, zatím jen pěší do nejbližšího okolí,¹⁴⁷⁵ zatímco v Bystřici a Hyršově stále ještě pořádány nebyly a v Českém Krumlově je zaznamenána pouze návštěva Zlaté Koruny roku 1910. V kronice školy v Bílé Vodě není za celou dobu její existence (1879-1923) žádná zmínka o vý-

¹⁴⁷⁰ Srov. V. NOVOMĚSTSKÁ, *Dívčí pedagogium*, s. 49. Kromě této drobné zmínky o výletech zde nejsou kulturně-vzdělávací a tělovýchovné aktivity na kongregačních středních školách zahrnuty.

¹⁴⁷¹ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika učitelského ústavu v Chrudimi*, školní rok 1895/1896.

¹⁴⁷² *Tamtéž*, školní rok 1896/1897.

¹⁴⁷³ Srov. kapitola III. 1. 4.

¹⁴⁷⁴ V březnu 1903 slavila škola 25. výročí papežské korunovace, o rok později byla závěrečná slavnost orientována na stoleté jubileum povýšení Rakouska na císařství, v prosince 1904 se mariánskou hrou se živými obrazy vzpomnělo na 50. výročí dogmatu o Neoposkvrněném početí Panny Marie, v červenci 1905 proběhla zase vlastenecká oslava Moravy („...*zosobněná řeka Morava s přítoky velebí moc a slávu vlasti, přerušována jsouc zpěvem příhodných písní vlasteneckých.*“), v dalších třech letech byla hrána divadla *Čtvero ročních období*, *Pasačka z Lurd*, *Král a sedlák*, roku 1910 byl závěr školního roku věnován oslavě císařových osmdesátin atd. AKCHŠS Slavkov, *Kronika obecné školy ve Slavkově*, uvedené roky.

¹⁴⁷⁵ „*Jako jiná léta popřál se i letos školním žákyním výlet, a to 6. června na Lutrsteg.*“ *Tamtéž*, školní rok 1910/1911.

letech, ale zápisy jsou stručné, takže je možné, že alespoň v pozdějším období se nějaké konaly. V Bohumíně se děti vydaly na výlet již ve druhém roce existence školy a při té příležitosti dostaly od zemského hejtmána hektolitr piva.¹⁴⁷⁶ O rok později se konaly výlety zvláště po třídách, v dalším roce vyrazily žákyně pro změnu společně, každá třída byla jinak barevná a žákyně vytvořily dlouhý zástup. Den byl potom za soumraku zakončen ohňostrojem.¹⁴⁷⁷ V podobném stylu jsou v bohumínské kronice zmiňovány školní výlety i v dalších letech.

Do posledních let Rakousko-Uherska spadají též počátky čtyř z pěti sledovaných měšťanských škol.¹⁴⁷⁸ Kulturní život v letech před první světovou válkou zde byl vzhledem k vyššímu typu školy pestřejší než na školách obecných, mezi jednotlivými měšťankami však existovaly v tomto směru výrazné rozdíly. V Horažďovicích a ve zlomku kroniky českobudějovické¹⁴⁷⁹ jsou zmiňovány výlety, naučné vycházky a ojediněle i přednášky, zatímco ve Slavkově se o výletech a naučných vycházkách vůbec nehovoří a z přednášek je pouze jednou zmíněno promítání světelných obrazů ze Svaté země, kterou navštívil místní katecheta.¹⁴⁸⁰ Pravidelně se však konala divadelní představení žákyň a celá řada dalších školních slavností měla církevní ráz. V Bohumíně a Bílé Vodě jsou zmiňovány pouze politicky nebo církevně motivované oslavy.

Změnu, kterou prošlo české školství a celá společnost během první čtvrtiny 20. století, velmi výmluvně dokumentují zápisy v kronice měšťanské školy U sv. Josefa. Po dvou desetiletích, kdy záznamy nebyly pořizovány, nachází čtenář stejnou školu zcela proměněnou. Soukromá škola v centru jihočeské metropole si nyní musela vydobýt a udržet své postavení a prestiž, což se notredamkám nepochybně dařilo. Také ve všech ostatních kronikách se tento posun odrazil a program škol se stal pestřejší, ale kulturní život i tělovýchovná činnost žákyň svatojosefského ústavu v období první republiky jsou skutečně udivující a hodné podrobnějšího rozboru.¹⁴⁸¹ Každý rok se v této kronice objevuje řada nových, ale zároveň i některé tra-

¹⁴⁷⁶ AKCHŠS Slavkov, *Oderberg – Schulchronik 1*, školní rok 1901/1902.

¹⁴⁷⁷ *Tamtéž*, školní rok 1903/1904.

¹⁴⁷⁸ Horažďovice, České Budějovice, Slavkov, Bohumín. V Bílé Vodě existovala měšťanská škola již od roku 1890.

¹⁴⁷⁹ Kronika měšťanské školy U sv. Josefa byla vedena pouze v prvních třech letech po založení školy (1902-1905), poté se zdejší měšťanská i obecná škola staly cvičnými školami učitelského ústavu, který měl vlastní kroniku, jež se nedochovala. V roce 1925 se měšťanská škola opět osamostatnila a od té doby pokračovaly sestry v zápisech v původní knize.

¹⁴⁸⁰ AKCHŠS Slavkov, *Kronika měšťanské školy ve Slavkově*, 1905-1940, nesign., školní rok 1911/1912.

¹⁴⁸¹ Srovnání se situací na ostatních měšťanských školách je uváděno v poznámkách pod čarou, neboť vesměs platilo, že aktivity byly podobné, ale výrazně méně časté a bohaté, což je logické vzhledem k velikosti obcí a celkovému charakteru školy.

diční kulturní, naučné a sportovní aktivity, kterých se mnohdy účastnily nejen žákyně měšťanské školy, ale i děti ze školy obecné a mateřské.

Pravidelně několikrát do roka navštěvovaly děti výstavy a podle pestrosti jejich zaměření lze usoudit, že v hojné míře využívaly aktuálních nabídek města. Některé se staly tradicí, například začátkem prosince v rámci Týdne dobré knihy si byly žákyně prohlédnout knihkupectví U Zlatého klasu, které při této příležitosti pořádalo menší výstavu. Koncem školního roku se také vždy několik tříd vypravilo do městského muzea. Několikrát se opakovala i výstava ručních prací v ústavu hluchoněmých, které se děti od „sv. Josefa“ jako diváci účastnily, stejně jako i jiných kulturních akcí hluchoněmých dětí (besídka, akademie). Kromě výstav se chodilo do divadla a do kina na celou řadu představení a filmů, jejichž tematika sahala od ryze náboženské (*Život a utrpení Ježíše Krista, Zázračná noc v Lurdech*) přes českou klasiku (*Babička, Zapadlí vlastenci, Psohlavci*) a naučné zeměpisné či přírodopisné filmy (*Asijskými pouštěmi, Kamerou pod mořem i ve vzduchu, Za dravci maloasijských džunglí*) až k zábavným dobrodružným příběhům nebo tradičním pohádkám (*Patnáctiletý kapitán, Trosečníci z lodi Vikingů, Alibaba a čtyřicet loupežníků, Bubáci a hastrmani*). Od druhé poloviny třicátých let přibývalo v souvislosti s napjatou mezinárodní situací i vojenských a válečných filmů (*Manévry na Hané, Ponorková námořní bitva*). Děti byly pilnými návštěvníky jak cirkusů a zvěřinců, které zavítaly do města, tak i koncertů a jiných hudebních produkcí či recitací českých klasiků.¹⁴⁸²

Neméně zajímavé jsou názvy přednášek, konaných většinou přímo v budově školy. Bývala sem zvána celá řada lidí nejrůznějších profesí, aby dětem předali něco ze svých vědomostí a zkušeností a obohatili učivo probírané v jednotlivých předmětech. Často se objevovaly přednášky náboženské. V době svatováclavských oslav roku 1929 byl „*vévoda české země*“, stejně jako jeho babička kněžna Ludmila, vděčným a několikrát se opakujícím tématem. Kolem postní doby a Velikonoc byly pořádány přednášky jako *Golgota v zrcadle staletí, Umučení Páně* apod. Pozornosti se dostalo i dvěma novodobým a v té době velmi populárním světcům, Donu Boscovi a Damianovi de Veusteur, misionáři malomocných na tichomořském

¹⁴⁸² Žákyně v Horažďovicích podobných zážitků mnoho neměly, za celou dobu existence školy uvádí kronika pouze šestkrát návštěvu biografu a jednou prohlídku zvěřince. Ve Slavkově je návštěva filmového představení uváděna ve třicátých letech několikrát do roka, do cirkusu se žákyně podívaly v průběhu let dvakrát. Opakovaně se však účastnily generálky *Napoleonských her*, pořádaných ve Slavkově, a jmenována jsou poměrně často i jiná divadelní představení.

ostrově Molokai.¹⁴⁸³ Spolu s tematikou náboženskou zaujímaly co do počtu vedoucí postavení přednášky zeměpisné a cestopisné. Několikrát navštívil školu cestovatel Karel Honsa, který vyprávěl o svém putování po jižní a východní Evropě, jiní líčili zážitky z Dálného Východu, Ameriky, Afriky nebo jen ze slovenské přírody. Objevovaly se také přednášky na aktuální témata či náměty z nedávné minulosti (cesta legií do vlasti, Habeš, Tomáš Garrigue Masaryk, neštěstí v dole Nelson), později se i zde odrazila nejistá atmosféra předválečné doby (různé druhy střeliva a opatrnost, bitva u Zborova, působení cizineckých legií mezi domorodci, obrana občanů v chemické a letecké válce). Nezapomínalo se ani na literaturu, přírodopis a zdravotvůdu.¹⁴⁸⁴

Pozoruhodné je též množství vycházek, výletů a exkurzí, které učitelky měšťanské školy pro své žákyně pořádaly. Od začátku školního roku přibližně do konce října vyrazily jednotlivé třídy do okolí na nejrůznější naučné vycházky, druhá etapa pak přišla koncem dubna, když se oteplilo, a trvala do konce školního roku. V druhé polovině května a v červnu jezdily třídy na školní výlety, většinou na významná místa jižních Čech. Objevovaly se i akce dvou nebo třídenní, jejichž cílem byly vzdálenější destinace (Brno, Moravský kras, Praha, Příbram, Karlštejn, Polabí apod.). Na tyto delší výlety jezdil většinou jednoroční učební kurz, který navazoval na třetí třídu měšťanské školy, někdy se ale vypravil i druhý nebo třetí ročník, takže spíše než na věku dětí záleželo na ochotě třídní učitelky.¹⁴⁸⁵ Je rovněž zřetelné, že jednotlivé učitelky měly svá oblíbená místa i témata vycházek, z nichž se některá pravidelně opakovala - například život v tůních na podzim, zeměpisná vycházka ke Křížku, botanická k Boru atd. Na druhé straně byly cíle velmi rozmanité a zahrnovaly víceméně celé okolí Českých Budějovic.¹⁴⁸⁶ Řada vycházek byla spojena s exkurzí v nějakém podniku. Českobudějovické

¹⁴⁸³ O obou těchto nesporně zajímavých osobnostech vyšly monografie, které přes své beletristické a částečně hagiografické zpracování obsahují řadu historicky cenných informací: Teresio BOSCO, *Don Bosko*, Praha 1993; Wilhelm HÜNNERMANN, *Otec vyhoštěných*, Praha 1946.

¹⁴⁸⁴ V kronice horažďovické měšťanky je v období 1905-1947 zmíněno pouze sedm různých přednášek (*Alois Svojsík – cestovatel Egyptem a Palestinou, Cestovatel Štorch, Povydrím do středu Šumavy, Misie mezi černochy, Obrana občanů proti útokům chemicko-letecké války, Barvení a odbarvování látek, Dopravní předpisy*), ve Slavkově jich bylo poněkud více, zejména ve druhé polovině třicátých let (např. *Hubitel zmijí, O včelařství, O radiotelefonii, Vlastivědná přednáška o vyškovském okrese, O životě jihoamerických Čechů, Ze života netopýrů, O filmu, O textilním průmyslu* atd.)

¹⁴⁸⁵ Sestry samy bez dětí sice na výlety jezdit nesměly, ale z uvedených seznamů je vidět, že některé učitelky z řad notredamek procestovaly se svými žákyněmi „kus světa“. Také ve Slavkově byly za první republiky pro žákyně měšťanské školy pořádány delší výlety, nikdy však dvoudenní (Macocho, Chříby, Buchlov a Velehrad, Lednice, Kroměříž, Hostýn, Luhačovice).

¹⁴⁸⁶ V Horažďovicích směřovaly botanické a zeměpisné vycházky nejčastěji na Prácheň, Svítník nebo do městských lesů, delší pochodová cvičení pak na Rábí nebo na Svatobor k Sušici. Ve Slavkově zaznamenala kronikářka ve školním roce 1924/1925, že kvůli nařízení MŠANO konat v hodinách tělocviku a občanské nauky vycházky do přírody a exkurze byl vyhotoven seznam míst, kam mají učitelky s žákyněmi chodit, destinace však většinou nejsou uvedeny.

děti navštěvovaly nejčastěji hrnčírnu v Hrdějovicích a českou akciovou tiskárnu, ale zavítaly i do pivovaru, sodovkárny, plynárny, tužkárny nebo na farmu či do drůbežárny. V průběhu let tak postupně přišla řada na všechny významnější českobudějovické podniky.¹⁴⁸⁷

Od roku 1937 se namísto tradičních vycházek začala pravidelně konat pochodová cvičení spojená s nácvikem skautských disciplín a protiletcké ochrany. Jejich průběh často připomínal spíše typickou skautskou výpravu než školní akci. Děvčata ukázněně pochodovala se zpěvem, orientovala se v terénu podle speciální mapy a skautských značek, stavěla tři typy stanů, vařila houbovou polévku a švestkové knedlíky v kotlíku na ohni, signalizovala morseovkou, odhadovala vzdálenosti a trénovala první pomoc včetně transportu na nouzových nosítkách. Ve výčtu dalších aktivit by bylo možné pokračovat, k nejzajímavějším patřilo bezesporu vztyčování a spouštění státní vlajky v lese za zpěvu státní hymny, a to při pochodovém cvičení v listopadu 1938, tedy již v době druhé republiky, dva měsíce po Mnichovské dohodě. Tato skutečnost svědčí o tom, že sestry učitelky byly (přinejmenším na českobudějovické škole) v této době již hodně otevřené a vnímavé vůči společenskému dění. Účast na kurzech a dalších aktivitách, která se pro ně jako pro učitelky stala po roce 1918 nezbytnou a během níž opouštěly tradiční prostředí své komunity a setkávaly se s jiným typem lidí, v tom sehrála nepochybně velkou roli. Stejně tak nelze pochybovat o jistém sportovním založení a podnikavosti některých řeholnic, neboť nebylo jejich povinností podobné akce pořádat. Podle dostupných pramenů se zdá, že tato náplň školního pochodového cvičení byla skutečně ojedinělá a dá se snadno vysvětlit, neboť krátce předtím se několik sester od „sv. Josefa“ zúčastnilo kurzu skautské výchovy.¹⁴⁸⁸ Církevní škola vedená řeholnicemi spíše evokuje představu, že sestry klečely se svými žákyněmi v kapli a modlily se za odvrácení hrozící katastrofy. V případě českobudějovické školy U sv. Josefa je však potřeba tuto představu doplnit o řeholnice tábořící s dětmi v lese, signalizující morseovkou a vzdávající hold státní vlajce. Zevšeobecňování by však nebylo na místě, neboť tento případ je třeba považovat spíše za výjimečný.¹⁴⁸⁹

ad 5) Každý politický režim s sebou přináší něco nového a ve větší či menší míře znamená a utváří mentalitu lidu. A jelikož „mládež je budoucností národa“, snažilo se každé státní zřízení bez výjimky, i když s rozdílnou intenzitou, působit na své nejmladší přísluš-

¹⁴⁸⁷ Horažďovice nabízely podstatně méně možností pro exkurze, proto se návštěva různých firem a továren stala součástí mnohých školních výletů. Ve Slavkově chodily žákyně především do podniků v okolí (drůbežárna, knihtiskárna, poštovní úřad, železniční stanice, mlýn, družstvo v Křenovicích), někdy jely do Vyškova, ale častěji do Brna, kde kromě průmyslových závodů navštěvovaly také kulturní památky a příležitostně výstavy.

¹⁴⁸⁸ Srov. Příloha 8.

¹⁴⁸⁹ Vše srov. SOKA Č. Budějovice, Česká divčí škola U sv. Josefa, *Kronika*.

níky a formovat je podle svých představ. Bezmála stoletá existence kongregačních škol spadá do období radikálních politických zvrátů, kdy dějiny už dávno opustily etapu „*dlouhého trvání*“, ¹⁴⁹⁰ v níž jednotlivé generace stěží pozorovaly nějakou změnu či pokrok. Během doby, kdy školské sestry vyučovaly na svých školách, se v českých zemích vystřídalo šest rozdílných politických režimů. ¹⁴⁹¹ A jelikož každá školní kronika zčásti konvenčně (případně pod nátlakem), zčásti spontánně reflektovala významné události doby, je možné na jejich základě rekonstruovat odraz jednotlivých epoch na vnitřním chodu školy i postoj učitelského sboru k nadřízené státní moci. Většina politických oslav byla ve školách pořádána povinně na základě ministerské vyhlášky a některé kronikářky, které očividně považovaly psaní školní kroniky za zbytečné a zaznamenávaly pouze to, co bylo vyžadováno inspekcí, omezovaly zápisy na konstatování slavnostního zahájení a zakončení školního roku, někdy ještě uvedení počtu dětí, ale především na záznamy o konání předepsaných politických oslav. Často jsou výpovědi některých kronik po celou řadu let téměř nulové, ale tato tematika v nich své místo našla vždy. ¹⁴⁹² Mohlo by se tedy zdát, že schematické záznamy, dělané pouze z povinnosti, nemohou vypovídat nic o skutečném postoji řeholnic k vládnoucímu režimu. Při podrobnějším pročítání je však zřetelné, že v některých situacích dala kronikářka najevo subjektivní pocit možná více, než původně chtěla.

Loajálnost k habsburské monarchii, kterou katolická církev (a víceméně i celá česká společnost) po staletí projevovala, se odrážela i zde. František Josef I. byl jediný vladař, kterého nejen žákyně, ale i většina sester pamatovaly, a jiného si stěží dovedly představit. Vládnoucímu rodu prokazovaly právě takovou úctu, jaké se naučily od svých rodičů, kteří ji také znali už z mladých let. ¹⁴⁹³ A tak nelze příliš pochybovat o tom, že každoroční oslava jmenin Jeho Veličenstva (4. října) i Jejího Veličenstva (19. listopadu) bohoslužbami a zpěvem rakouské hymny byla skutečně upřímná. Dokonce i o císařových narozeninách, které připadaly do doby letních prázdnin, se v některých školách žákyně sešly a pod dozorem učitelek se spo-

¹⁴⁹⁰ Srov. Fernand BRAUDEL, *Dlouhé trvání*, in: Václav HUBINGER – Laurent BAZAC-BILLAUD (eds.), *Antologie francouzských společenských věd: Antropologie. Sociologie. Historie*, Cefres 8, Praha 1995, s. 143-188.

¹⁴⁹¹ Období habsburské monarchie do roku 1918, první republiky (1918-1938), druhé republiky (1. 10. 1938-14. 3. 1939), protektorátu (1939-1945), poválečného třiletí (1945-1948) a komunistického režimu (1948-1949, resp. 1950).

¹⁴⁹² Typickým příkladem je kronika obecné školy v Bystřici nad Úhlavou a Bílé Vodě.

¹⁴⁹³ Devatenácté století představuje poslední období, kdy by se v určitém smyslu dalo mluvit o „*dlouhém trvání*“, ne však všeobecně, neboť hospodářské, sociální i myšlenkové změny právě v té době začaly nabírat rychlejší obrátky, ale jen ve vztahu k vládnoucím Habsburkům, kteří již více než tři století určovali směr vývoje ve střední Evropě. Dlouhá vláda Františka Josefa I. pak byla typickým a zároveň posledním příkladem.

lečně zúčastnily bohoslužby.¹⁴⁹⁴ Dvacáté páté výročí sňatku císařských manželů bylo spolu se sňatkem korunního prince Rudolfa jedinou událostí, kdy kronika škol U sv. Josefa v těchto letech mluví o zpěvu a recitaci žákyň, v Bystřici zase měli v den Rudolfových zásnub před klášterem bengálský oheň. Za zemřelého arcivévodu Albrechta¹⁴⁹⁵ se za přítomnosti žákyň sloužilo requiem v klášterní kapli (České Budějovice) nebo ve farním kostele (Slavkov, Bystřice, Bílá Voda). O násilné smrti císařovny Alžběty pojednávají ve většině kronik dlouhé pasáže, které jsou vším jiným než povinným konstatováním tragické události. Zpívané requiem se U sv. Josefa i jinde sloužilo nejen v den pohřbu, ale i o nejbližších císařovniných jmeninách, které se podle ministerské vyhlášky měly nadále důstojně oslavovat. Českobudějovické žákyň se také účastnily slavného uvítání hraběte Karla Coudenhovena, českého místodržitele, při jeho návštěvě 13. července 1898 v jihočeské metropoli.¹⁴⁹⁶ Bohumínské děti zdravily v červenci 1906 na nádraží císaře Františka Josefa, který tudy projížděl do Těšína, o několik měsíců později zase vítaly zemského prezidenta Karla von Heinolda.¹⁴⁹⁷ V letech první světové války byla opakovaně vyjadřována podpora dynastii, oslavovány významné vojenské události¹⁴⁹⁸ a pořádány sbírky pro vojáky. Smrt císaře Františka Josefa byla i pro školské sestry velkou ranou, což některé kronikářky emotivně vyjádřily.¹⁴⁹⁹ Až do října 1918 se charakter politických zápisů na všech školách napříč národnostmi i kongregacemi víceméně shodoval.

Zajímavější situace nastala krátce po říjnovém převratu. Zatímco některé české kroniky republiku v zásadě přivítaly (nebo se tak alespoň tvářily¹⁵⁰⁰), jiné zůstaly s hodnocením opatrné a velmi brzy začaly vzdychat nad změnami, které nové politické zřízení církvi přines-

¹⁴⁹⁴ Bohumínská kronikářka ve školním roce 1901/1902 zaznamenala, že malé vlastenky („*kleine Patriotinnen*“) přišly i o prázdninách. V Bystřici je účast dětí na srpnové slavnosti zachycena pro celá devadesátá léta.

¹⁴⁹⁵ Rakouský arcivévod Albrecht Friedrich Rudolf, polní maršálek a velitel c. k. armády, zemřel v Arku 18. 2. 1895.

¹⁴⁹⁶ SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Kronika*.

¹⁴⁹⁷ AKCHŠS Slavkov, *Oderberg – Schulchronik* 1, rok 1906.

¹⁴⁹⁸ Ve více kronikách je zaznamenána oslava znovudobytí Lvova na jaře 1915.

¹⁴⁹⁹ Smrt císaře se slušelo do kroniky zaznamenat a všechny bez výjimky jej obsahují, ale záznam z Bystřice je již něčím mimo rámec povinnosti: „*Unser geliebter Kaiser Franz Joseph I. ist am 21. November 1916 um 9 Uhr abends, versehen mit den Tröstungen der heiligen Religion, nach denen Er selbst verlangte, sanft im Herrn entschlafen. Fast bis zur letzten Stunde hatten sich die Gemüter gegen die grausame Vorstellung gewehrt, daß diesem teuersten Leben nun ein Ziel gesetzt sein könnte, denn in bewundernswerter Kraft hatte der höchstselige Herr den Beschwerden des Alters getrotzt und wiederholt schwere Gefährdungen Seines Lebens überwunden.*“ AKŠS Č. Budějovice, *Chronik der Volksschule in Bistritz*, školní rok 1916/1917. („*Náš milovaný císař František Josef I. zesnul 21. listopadu 1916 o deváté hodině večerní sladce v Pánu, zaopatřen útechami svatého náboženství, po nichž On sám toužil. Téměř do poslední hodiny se myslí bránily hrůzné představě, že tomuto nejdražšímu životu má nyní být stanoven cíl, neboť vysoce blažený pán v obdivuhodné síle vzdoroval obtížím stáří a opakovaně překonával vážná ohrožení svého života.*“)

¹⁵⁰⁰ Spíše pozitivně, ale velmi stručně informuje o převratu například slavkovská kronika, která zmiňuje slavnostní bohoslužby, básně a píseň *Kde domov můj*. AKCHŠS Slavkov, *Kronika obecné školy ve Slavkově*, školní rok 1918/1919.

lo. Ve školních kronikách si to řeholnice příliš dovolit nemohly, a tak je mnohem vzácnějším pramenem v tomto ohledu kongregační kronika školských františkánek, kam sestry svobodně zaznamenávaly své názory. O tom, že by se začátkem dvacátých let i české sestry vesměs raději vrátily zpět k císaři pánu, není celkem pochyb: „*Po prohlášení svobody a po jásavé radosti prvních dní se začalo všude pracovati – ale bez Pána Boha. Na vycházkách a nutných pochůzkách slyšely sestry stále poznámky: ‘Vás tu dlouho trpět nebudem... kláštery budou naše a vy můžete pracovat’... apod. ‘A že vy tu ještě chodíte!’ Byly to opravdu smutné doby.*“¹⁵⁰¹ V německé části kongregace notredamek a chudých školských sester byla situace ještě vyhocenější a kronikářky v několika případech vyjádřily velmi zřetelně náladu panující na německých klášterních školách krátce po převratu: „*16. září ožily naše školní učebny velkým počtem dětí... Po mši svaté v minoritském kostele zazpívaly děti naposled nezapomenutelně: Zachovej nám, Hospodine, protože brzy potom se zhroutila starobylá budova rakousko-uherské monarchie a byl svržen i trůn, ačkoli císař Karel prohlásil svou říši spolkovým státem.*“¹⁵⁰² V bystrické kronice je po velmi odtažitém líčení říjnových událostí lakonicky dodáno: „*Wir haben nichts gefeiert, weil wir gerade damals vierzehn Tage Grippenferien hatten.*“¹⁵⁰³

Bohumínské sestry politickou změnu ve školní kronice naopak vůbec nekomentovaly, což musely později napravit, neboť v knize je na příslušných místech vlepený list s celkem neutrálním všeobecným líčením říjnových událostí. Bystrická kronika výrazným způsobem odráží rozbourané emoce a jen velmi postupné smiřování se německé komunity s novým státním útvarem. Původní pravidelné líčení císařských jmenin a narozenin nepřešlo plynule do oslav jubileí prezidenta Osvoboditele, jako tomu bylo ve většině ostatních školních kronik, ale záznamy tohoto charakteru zcela zmizely. Den Masarykových narozenin (7. března) zde nebyl zmíněn ani jednou, pohřeb prezidentovy manželky 15. března 1923 je shrnut jednou větou, že na ni bylo vzpomenuo při vyučování. Teprve ve školním roce 1924/1925 pořídila škola (pravděpodobně již na připomínku inspektora, neboť je to poctivě zaznamenáno v kronice) státní vlajku a do každé třídy obraz prezidenta; československá státní vlajka tak byla na bystrické škole sester notredamek poprvé vyvěšena až při příležitosti pátého výročí vzniku republiky 28. října 1923.¹⁵⁰⁴ O rok později byla zakoupena mapa Československa, což znamená, že

¹⁵⁰¹ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 180-181.

¹⁵⁰² AKCHŠS Slavkov, *Klášterní kronika filiálky Krnov*, rok 1918.

¹⁵⁰³ AKŠS Č. Budějovice, *Chronik der Volksschule in Bistritz*, školní rok 1918/1919. („*My jsme neslavili nic, protože jsme právě tehdy měly čtrnáct dní chřipkové prázdniny.*“)

¹⁵⁰⁴ Srov. *Tamtéž*, školní rok 1923/1924.

celých šest let neměly žákyně zdejší trojtřídky pravděpodobně příliš velké poněti, jak jejich republika vypadá.¹⁵⁰⁵ Tento školní rok byl také poslední, o němž se čtenář v kronice něco dozví, neboť následujících téměř čtyřicet stran z ní bylo dosti nešetrným způsobem vytrháno a ponechána jen poslední půlstrana, jež se podle kontextu zcela zřetelně vztahuje k závěru roku 1938.¹⁵⁰⁶ Otázkou je, proč sestry, neboť s největší pravděpodobností to byly ony, tyto stránky zlikvidovaly. Byla ze zápisů od poloviny dvacátých let již patrná loajalita k Československé republice,¹⁵⁰⁷ jež jim nebyla vhod po připojení Bystřice k Říši, které zpočátku tolik uvítaly? Nebo tak učinily až později v atmosféře strachu a obav o vlastní existenci?¹⁵⁰⁸ Častější bývalo, že německé řeholnice vytrhly nebo přelepily pasáže nadšeně popisující připojení Sudet k Německu, za něž se později styděly,¹⁵⁰⁹ ale vytrhání zápisů z téměř celého období první republiky nemá v dochovaných kronikách obdobu.

Seznam politických a vlasteneckých aktivit v prvorepublikových (českých) školách byl ve srovnání s předchozím obdobím výrazně pestřejší. Kromě 28. října a 7. března, kdy se zpravidla konávaly školní akademie, se každoročně připomínalo výročí narození Jana Amose Komenského 28. března, v rámci Malé Dohody i den československo-jihoslovenské vzájemnosti (1. prosince) a československo-rumunské vzájemnosti (10. května), nebyly vynechány ani narozeniny jugoslávského krále, stejně jako později násilná smrt Alexandra I. v Marseille roku 1934 a její výročí. V Českých Budějovicích býval školní rok kromě tradičních bohoslužeb zakončován Husovými slavnostmi, kterých se účastnily i žákyně klášterních škol, není však jisté, zda v doprovodu svých řeholních učitelek. V průběhu let se ve školách vzpomínala nejen řada výročí významných osobností českého kulturního a politického života (Milan Rastislav Štefánik, Miroslav Tyrš, Jaroslav Vrchlický, Svatopluk Čech, Alois Jirásek, Petr Bezruč, Jan Neruda a další), ale i velké mezníky národních dějin, například deset let od bitvy u Zborova, třísté výročí smrti Albrechta z Valdštejna, pět set let bitvy u Lipan. Nezapomnělo se

¹⁵⁰⁵ *Tamtéž*, školní rok 1924/1925.

¹⁵⁰⁶ Stránky v kronice byly průběžně číslovány, takže je možné si udělat představu o tom, kolik textu přišlo nazar. Záznamy končí na straně 88, za níž rovnou následuje text strany 127.

¹⁵⁰⁷ Je jasné, že v této době se typické „politické“ zápisy již musely do kroniky pomalu dostat. Kronika bystřické rodinné školy, která byla vedena od roku 1929, je již zcela standardním způsobem obsahuje.

¹⁵⁰⁸ Komunita v Bystřici neušla prohlídkám gestapa, zdejší představená sestra Ernestine Hufnagelová byla 27. října 1943 zatčena a zemřela v koncentračním táboře Ravensbrück. Podrobnější informace o třech notredamkách, které zahynuly v Ravensbrücku, jsou zpracovány pro připravované *Martyrologium české církve ve 20. století* a jsou zatím k dispozici pouze v rukopisu. Dana JAKŠÍČOVÁ, *M. Ernestine Hufnagelová, M. Zuzana Nováková, M. Epiphany Pritzlová*, in: Jan STRÍBRNÝ (ed.), *Martyrologium české církve ve 20. století*, publikace je v přípravě.

¹⁵⁰⁹ Takto slepené jsou například stránky v kronice hyršovské filiálky, v kronice sirotčince v Lokti byl zase zbytek stránky po úvodním emotivním líčení nadšení prvních říjnových dnů 1938 vystřižen. V bohumínské školní kronice byly slepovány i vytrhovány stránky již se záznamy z let první světové války.

ani na sto let od složení státní hymny.¹⁵¹⁰ Stejně jako v době monarchie také za první republiky (po odeznění prvního šoku a proticírkevních nálad krátce po roce 1918) vyznívá ze zápisů v kronikách českých škol osobní zainteresovanost pisatelek a určitá míra vlasteneckého citění. Po Mnichovu se „politické záznamy“ stávají strohými a většinou jen stručně oznamují danou událost, tak jak tomu bylo v předchozím období v některých německých kongregačních školách.¹⁵¹¹ Čtenáři je tak zcela jasné, že píše-li se o oslavě prvního výročí založení protektorátu, ve skutečnosti se žádná oslava nekonala, stejně jako se neslavily Hitlerovy narozeniny, pouze měly děti ten den ve škole volno, jak bylo všeobecně nařízeno.¹⁵¹² Svou loajalitu režimu vyjadřovaly sestry, stejně jako většina ostatních, vyvěšením říšského a protektorátního praporu, jinak se od všeho distancovaly a snažily se s žákyněmi raději nikde příliš neukazovat.

Zajímavá je také reflexe politické situace v klášterních školách po roce 1945. Německé školy tehdy již neexistovaly a kronika slavkovské obecné i měšťanské školy končí rokem 1940, takže jsou k dispozici pouze podrobné zápisy z českobudějovické a horažďovické měšťanky. Po osvobození se situace opět změnila k lepšímu, ale starým časům první republiky se podobala jen zdánlivě. Většina dětí se přihlásila k dorostu Červeného kříže, školy se podílely na různých sběrných akcích a některé žákyně od „sv. Josefa“ jely o prázdninách 1947 na chmelovou brigádu. Nadále se vzpomínala slavná výročí (Milan Rastislav Štefánik, Eliška Krásnohorská, Karel IV.), ale jejich vyznění bylo jiné než dřív. Dva měsíce po přednášce rektora českobudějovického semináře Karla Rebana, přednesené 23. února 1948 při příležitosti 65 let smrti Jana Valeriána Jirsíka, již děti poslouchaly rozhlasový projev Zdeňka Nejedlého a Jana Plojgara na oslavu nového školského zákona.¹⁵¹³ Poslední školní rok 1948/1949 byl pro sestry velmi náročný, neboť ke všem problémům s úřady, které se neustále množily, musely ještě vymýšlet program k 25. výročí smrti Vladimíra Iljiče Lenina či „oslavovat“ Vítězný únor. Učitelky i žákyně se snažily zachránit, co se dalo, o tom svědčí účast na celé řadě brigád i splnění normy ve sběru¹⁵¹⁴ na více než 200%. Postavení církevních škol to však napravit

¹⁵¹⁰ Nejpochtivěji zaznamenávala tyto informace opět kronika měšťanské školy U sv. Josefa, v ostatních kronikách se některé z těchto výročí rovněž objevují, nikde však ne v takové míře.

¹⁵¹¹ Neplatilo to ovšem pro všechny německé školy, například obě dochované kroniky odborných škol pro ženskou povolání v Bystřici a Bohumině uvádějí politické oslavy a události srovnatelně s českými kronikami škol stejného typu.

¹⁵¹² Přes všechnu rozdílnost byla jedna věc všem režimům společná: chtěly si získat mládež udělením zvláštního volna v den, kdy muselo být nutně přičítáno k dobru pouze té jisté osobě, o jejíž propagaci šlo. A tak měly děti prázdnou jak v den svátku císařovny Alžběty (tou dobou už mrtvé), tak o jubilejních narozeninách T. G. Masaryka a o jakýchkoli narozeninách Adolfa Hitlera či později Klementa Gottwalda.

¹⁵¹³ SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Kronika*.

¹⁵¹⁴ Sbíraly se léčivé byliny, šípky, prázdné makovice, semena listnatých stromů, starý papír, železo, tkaniny atd. Srov. *Tamtéž*.

nemohlo, a tak se v červnu 1949 musely učitelky se svými žákyněmi rozloučit nejen na prázdniny, ale již natrvalo.¹⁵¹⁵

ad 6) Alespoň částečnou odpověď na to, jak silně děti v kongregačních školách pociťovaly skutečnost, že jsou na škole katolické, navíc vedené řeholnicemi, je opět možné najít především ve školních kronikách, neboť mnoho jiných možností bohužel není. Dochoval se ovšem také jeden velmi zajímavý pramen, jehož rozbor napoví něco o postojích a způsobu uvažování, které sestry svým žákyním vštěpovaly. Jedná se o sešit slohových prací Thekly Jaschkeové, žákyně měšťanské školy v Bílé Vodě, ze školního roku 1892/1893, který po vysídlení Němců z Československa přinesla chudým školským sestrám do Mnichova její dcera.¹⁵¹⁶ Problematika míry jinakosti katolických škol musí být rovněž nahlížena diachronně, neboť se zde odráží vývoj v průběhu necelého století.

V kongregačních školách měla své pevné místo modlitba a bohoslužba. *Veni Sancte* na začátku školního roku a *Te Deum* na jeho konci, modlitba před vyučováním i po něm, veřejné zkoušky z náboženství, první svaté přijímání a biřmování, společná účast školní mládeže na velkých církevních slavnostech, božítělovém průvodu, pohřbech místního kléru nebo jiných významných osobností, to vše bylo pevnou součástí života kongregačních škol po mnoho desetiletí. Vlastní invenci řeholnic však zde hledat nelze. Jednalo se v podstatě o koncepci školy pod církevním dohledem, která v rakouské monarchii existovala podle tzv. *Politického zřízení školského* z 11. srpna 1805 až do roku 1868.¹⁵¹⁷ V té době byly všechny tyto aktivity povinné a skutečnost, zda školu vedou řeholní sestry nebo civilní učitelé, zde nijak nerozhodovala. V řadě škol zůstal tento model zachován do konce 19. století, na venkově mnohdy až do roku 1918. V tomto navenek prezentovaném způsobu katolické výchovy řeholnice nebyly nijak originální, pouze plnily to, co bylo obvyklé i jinde, pravděpodobně ovšem s větší svědomitostí, neboť náboženská výchova stála v centru jejich pozornosti.¹⁵¹⁸ V některých případech je ovšem iniciativa sester v záležitostech modlitby a účasti na bohoslužbách zřetelná. V Bystřici vodily učitelky školní děti do kostela každou neděli a svátek, ale i ve všední dny se mše svaté účastnily mnohé žákyně, které bydlely blízko. Děti chodily také na májové pobožnosti¹⁵¹⁹ a vedení školy zajistilo, aby třikrát ročně řádně přijaly svátost smíření a eucharis-

¹⁵¹⁵ Všechny údaje *Tamtéž*; AKŠS Horažďovice, *Kronika*.

¹⁵¹⁶ AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, *Thekla Jaschke – Aufsatz*.

¹⁵¹⁷ Srov. František MORKES, *Učitelé a školy*, s. 11 a 24.

¹⁵¹⁸ Srov. kapitola IV. 3.

¹⁵¹⁹ AKŠS Č. Budějovice, *Chronik der Volksschule in Bistritz*, školní rok 1901/1902.

tie.¹⁵²⁰ Výrazněji odlišovat se klášterní školy začaly až tím, že zatímco v řadě veřejných škol byly tradiční náboženské praktiky postupně odbourávány, řeholnice je stále udržovaly. Z výše jmenovaných aktivit odpadla za první republiky většinou pouze veřejná zkouška z náboženství, i když ve Slavkově je připomínána ještě v červnu 1937 při návštěvě biskupa Josefa Kupky ve městě.¹⁵²¹ Zatímco ve venkovských kronikách se záznamy o náboženském životě školy před a po roce 1918 nijak výrazně neliší, ve větších městech otřásla zjištěná situace po říjnovém převratu tradičními pořádky klášterních škol a nějakou dobu trvalo, než se vrátily do starých kolejí. Na vinohradském gymnáziu neměly maturantky v červnu 1920 poprvé slavnostní *Te Deum*¹⁵²² a o stránku dál si kronikářka povzdechla: „*Do kaple v neděli chodí velmi málo dětí a nesmí se jim tak důležitá povinnost připomínati. Jsme ve 'svobodném státě'*“.¹⁵²³

Veřejné akce a povinná účast na bohoslužbách nicméně nebyly skutečným těžištěm katolické výuky, v němž by se klášterní školy odlišovaly od veřejných - přinejmenším ne před rokem 1918. Poněkud výraznější byla skutečnost, že se žákyním důsledně vštěpovala loajalita a úcta ke katolické hierarchii. Biskup navštěvoval sestry a jejich školy pokaždé, když do obce zavítal, a jeho návštěva byla vždy spojena s patřičným slavnostním ceremoniálem vítání a loučení, který byl v té době obvyklý.¹⁵²⁴ Ve škole se slavila jubilea diecézního biskupa a především jubilea papežů, přičemž bývala zdůrazněna povinná poslušnost hlavě církve.¹⁵²⁵

Podrobnější rozbor katolicky orientované výuky v klášterních školách chudých školských sester (která se zřejmě výrazněji nelišila od výuky sester notredamek) umožňují slohová cvičení Thekly Jaschkeové. Sešit obsahuje osm německy psaných slohových kompozic, sepsaných přibližně čtrnáctiletou žákyní, která se později nestala řeholnicí, ale založila rodinu. Jedná se o velmi kvalitní školní práce z hlediska gramatického i stylistického, psané úhledným vypsáním rukopisem, jejichž autorka neměla očividně problém formulovat myš-

¹⁵²⁰ Bystřická kronikářka zaznamenávala přijímání svátostí dětmi opakovaně téměř každý rok. I v této záležitosti ovšem často přebírala iniciativu škola, nejen klášterní, neboť novela školského zákona z roku 1883 znovu zavedla roku 1869 zrušený dozor učitelů při náboženských cvičeních. Srov. F. MORKEŠ, *Učitelé a školy*, s. 32. Jako pramen pro srovnání zde může posloužit i dobová beletristická tvorba, například populární dětská kniha *Školák Kája Mařík*, kde je příběh zasazen do reálií českého venkova na přelomu 19. a 20. století a mnoho pozornosti je věnováno právě škole. Felix HÁJ, *Školák Kája Mařík*, I-IV, Praha 1990. K otázce role školy při organizování přijímání svátostí viz TÝŽ, *Školák Kája Mařík*, IV, s. 26-43, 59-73.

¹⁵²¹ AKCHŠS Slavkov, *Kronika obecné školy ve Slavkově*, školní rok 1936/1937.

¹⁵²² AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 202.

¹⁵²³ *Tamtéž*, s. 203.

¹⁵²⁴ Srov. F. HÁJ, *Školák Kája Mařík I*, s. 145-163.

¹⁵²⁵ Velké oslavy se konaly například v Bohumině roku 1903 při příležitosti 25. výročí pontifikátu Lva XIII., kde žákyně sehrály veřejné představení v sále hostince, o němž vyšel i článek v novinách. Tato událost je připomínána i v jiných kronikách.

lenku a sledovat vytčenou linii úvah, popisu nebo vyprávění. Již po zběžném pročtení jsou zřetelné vysoké požadavky, které řeholnice na žákyně kladly. Stačilo několik drobných chyb v několikastránkovém textu a už na konci nenásledovalo hodnocení „*sehr gut*“, ale pouhé „*gut*“. Mnohem zajímavější jsou ale témata slohů a jejich vlastní zpracování. Názvy osmi kompozic zní: „*Die Erinnerung in ihrer Einwirkung aufs Leben; Das wahre Glück liegt nicht außer uns, sondern in uns; Das Gepräge der deutschen Sprichwörter; Erklärung einiger Sprichwörter; Eine Einkleidung in Weißwasser; Der Graf von Habsburg und des Sängers Fluch; Das Kirchenjahr; Mut zeigt auch der Mameluk – Gehorsam ist der Christen Schmuck.*“¹⁵²⁶ Řada zadaných témat má zřetelný náboženský, resp. církevní podtext a čtenáři je zřejmé, že autorka vedla své úvahy často podle pevně osvojených klišé a místy používala typickou zbožnou rétoriku, kterou lze ve zhuštěné formě najít například v okružních listech generální představené nebo v moralizujících náboženských příručkách. Zároveň se ovšem odvolává na německé klasiky Goetha a Schillera a uvádí příklady z historie nejen křesťanské, ale i antické a je zde zřetelný celkem slušný rozhled a vědomosti z literatury a dějepisu.

V některých pracích je vliv řeholnic zcela jasný. První kompozice se týká nebezpečnosti lidské fantazie, která může být sice dobrá, ale ještě více je třeba si na ni dávat pozor. Pojetí této práce se velmi podobá záznamu sestry Puritas Vithové v *Noviciátním sešitu* o očišťování fantazie.¹⁵²⁷ Nelze pochybovat o tom, že sestry mnohé informace a postoje, které si během formace osvojily, předávaly svým žákyním. Popis slavnosti obláčky, které se žákyně účastnily, ukazuje hluboký obdiv a úctu k řeholnímu stavu, které děti měly v sobě zakódovány. Z úvahy nad církevním rokem vyplývá jednak velmi slušná obeznámenost s liturgickým kalendářem, jednak osobní prožívání jednotlivých období a svátků, i když i zde jsou patrné formulace převzaté z hodin náboženství. Nejzajímavější je poslední práce, která je rozbořem Schillerovy romance *Boj s drakem (Der Kampf mit dem Drachen)* a jejíž vůdčí myšlenkou je to, že hodnota odvahy a statečnosti, kterou prokazují často i pohané, je ve srovnání s ctností křesťanské poslušnosti velmi malá. Velmistr johanitů pokáral mladého rytíře, který bez jeho dovolení zabil netvora, jenž dlouhou dobu sužoval okolní obyvatele a nikdo se ho nedokázal zbavit, slovy: „*Mut zeigt auch der Mameluk, Gehorsam ist des Christen Schmuck.*“ Thekla Jaschkeová to okomentovala následovně: „*In dieser Sentenz stellt er einen Naturmenschen einem echten Christen gegenüber, der gelernt hat, seinen Willen dem berechtigten Willen*

¹⁵²⁶ Vzpomínka v jejím působení na život; Právě štěstí neleží mimo nás, ale v nás; Charakter německých přísloví; Vysvětlení několika přísloví; Obláčka v Bílé Vodě; Hrabě z Habsburku a zpěvákova kletba; Církevní rok, Odvalu ukazuje i mameluk – poslušnost je ozdobou křesťana.

¹⁵²⁷ AKŠS Č. Budějovice, *Noviciátní sešit*, zápis z 3. 12.

eines anderen freudig und gern zu unterwerfen.“ V této větě je stručně shrnuta podstata řeholní poslušnosti. Hrdinou básně není prostý křesťan, ale řádový rytíř, který je vázán slibem poslušnosti svému velmistrovi, a ctnost poslušnosti je zde ukázána v její extrémní podobě. Sestry použily Schillerovu romanci jako didaktický materiál pro výklad křesťanské poslušnosti, který však nesl zřetelné rysy její radikální podoby určené pro řeholníky. Žákyně tedy byly mentalitou svých řeholních učitelek nezanedbatelným způsobem ovlivněny bez ohledu na to, zda později vstoupily do kongregace či nikoli. Tato slohová cvičení tak mohou přispět k závěru, že se sestrám jejich cíl vychovávat vzdělané katolické matky¹⁵²⁸ alespoň před rokem 1918 vesměs dařil, neboť nelze předpokládat, že by se žákyně ve slohových cvičeních záměrně stylizovaly do jiného postoje, než jaký jim byl vlastní, jen proto, aby se zavděčily učitelkám a byly kladně ohodnoceny. Není rovněž pravděpodobné, že by se větší množství dívek, které prošly „klášterní“ výchovou často od školky do rané dospělosti, v pozdější době radikálně odvrátily od hodnot, v nichž vyrostly. Za první republiky i později, když sekularizační tlaky postupně sílily, již situace nebyla tak jednoznačná a bývalých žákyň klášterních škol, které v dospělosti přestaly být praktikujícími katoličkami, bylo více. Statisticky zhodnotit to však možné není, stejně jako není možné porovnání žákovských prací z různých období, neboť existence žádných dochovaných slohových kompozic ze třicátých nebo čtyřicátých let není známa.

ad 7) Má-li se porovnat obraz kongregačních škol poloviny 19. a třicátých let 20. století, je nutné jej nahlížet především v kontextu obecného vývoje školství v českých zemích. Rozdílné vybavení učeben těchto dvou období, kvalita pomůcek, učební předměty, pestrost výuky i jiných aktivit pořádaných školou, kvalifikovanost učitelů či počet žáků ve třídách, to vše souviselo především s aktuálně platnými školskými zákony, kterými se řeholnice musely řídit, a s celkovou modernizací společnosti, s níž musely držet krok alespoň v tom, co se týkalo kvality výuky a škol celkově. Zatímco ve všech těchto aspektech zaznamenaly školy v průběhu desetiletí veliké změny, neměnný zůstal u školských sester důraz na náboženské hodnoty, přijímání svátostí a mravní výchovu v duchu dobové katolické morálky. Typ zbožnosti, který řeholní učitelky svým žákyním vštěpovaly, byl prakticky totožný v dobách tzv. Bachova absolutismu i v letech před druhou světovou válkou, neboť sestry předávaly žákyním svůj vlastní styl již výše charakterizované pololidové zbožnosti,¹⁵²⁹ která se z generace na generaci

¹⁵²⁸ K obrazu ideální křesťanské matky blíže kapitola IV. 3.

¹⁵²⁹ Srov. kapitola III. 1. 2.

až do poloviny 20. století příliš nevyvíjela. K jistému posunu však došlo i v této nábožensko-mravní oblasti. Přestože na kázeň a mravní bezúhonnost kladly řeholnice vždy veliký důraz, některá pruderní opatření a nepřiměřené tresty, jež se mohly objevit v prvních letech činnosti školských sester, by již v éře první republiky nebyly vůbec přijatelné, a to nejen pro veřejnost, ale ani pro samotné sestry.¹⁵³⁰ Kromě toho začaly později vycházet katolicky orientované příručky slušného chování, které alespoň částečně reagovaly na aktuální společenskou situaci. Z nich školské sestry čerpaly podněty jak pro vlastní formaci, tak i pro školní výuku.¹⁵³¹ S narůstajícími kontakty s různými skupinami lidí, s nimiž se řeholnice během své pedagogické činnosti pravidelně setkávaly a spolupracovaly, se rovněž zvyšovala otevřenost sester vůči problémům ve společnosti, které nastavovaly zpětné zrcadlo jejich vlastním postojům. Osobní zkušenost každé učitelky pak byla více či méně zjevně předávána dětem, takže způsob, jakým byly žákyně vybavovány do praktického života, velmi záležel také na jednotlivých vyučujících a na každé škole.

¹⁵³⁰ Příkladem je událost z Hyršova z roku 1855, kterou vzácně zachytila kronika, neboť jinak se podobné věci zpravidla nezaznamenávaly: „Am 25. Oktober 1855 waren wir beinahe in arge Mißverhältnisse geraten... Der Zipperer Martin, Hausbesitzer des hiesigen Dorfes war im Begriffe gewalttätig unter furchtbaren Drohungen die Türe der ersten Klasse zu sprengen, um ein zu bestrafendes Töchterchen zu befreien, das wegen Tanzbesuch eingesperrt war. Durch Vermittlung des Oberrichters Franz Rank, der für ihn fürsprach, standen wir von der Anklage ab... Ein ähnliches Seitenstück... lieferte auch die Hirschauer Bäuerin Barbara Seidl, die mit lästerlichen Schmähreden über die Lehrerin der ersten Klasse, S. M. Salesia Michael, herfiel, weil ihr ungezogenes, faules Töchterchen mit Arrest belegt war, ohne das ihm sonst etwas wiederfuhr. Weil die Mutter nichts erzielte, wurde, da das Kind einige Zeit darauf wieder bestraft werden musste, ihr zehnjähriges Bruder gesendet, der vor der Klosterpforte poltern und schimpfen mußte. Der Vater dieser Kinder selbst aber verbot den uns Steine führenden Plößer Wirt über sein Feld zu fahren (was er früher doch erlaubte), vermutlich weil die Steine dem Kloster gehörten.“ AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, léta 1855 a 1856. („25. října 1855 jsme se málem dostaly do zlého nedorozumění. Martin Zipperer, majitel domu ve zdejší vesnici, byl připraven za strašných výhrůžek násilně vyrazit dveře první třídy, aby osvobodil svou dcerušku, která byla za trest zavřena [do školního karceru] kvůli návštěvě taneční zábavy. Kvůli zprostředkování vrchního soudce Franze Ranka, který se za něho přimluvil, jsme od žaloby upustily... Podobnou scénu způsobila také hyršovská selka Barbara Seidlová, která ošklivě pomlouvala učitelku 1. třídy, s. M. Salesii Michaelovou, protože její nevychovanou a línou dcerušku zavřela do arestu, aniž by jí však nějak jinak ublížila. Protože matka ničeho nedocílila, byl poté, co její dítě krátce nato opět muselo být potrestáno, poslán její desetiletý bratr, aby rámusil a nadával před klášterní fortnou. Otec těchto dětí pak zakázal hostinskému z Plössu (vesnička u Hyršova), který nám dovážel kameny, aby jezdil přes jeho pole (což mu předtím dovolil), pravděpodobně proto, že kameny patřily klášteru.“) Je nesporné, že uvedené případy byly do jisté míry součástí štvání určitého okruhu lidí v Hyršově a okolí proti nově založenému řeholnímu společenství (v kronice je dále například uvedeno, že místní pláteník poté, co mu sestry chtěly zadat zakázku, hrozil, že jestli mu ještě nějaká kandidátka překročí práh domu, tak jí vyhodí), ale zavírání dětí do školního karceru kvůli návštěvě taneční zábavy, s níž navíc rodiče zřejmě souhlasili, bylo již tehdy okolím vnímáno jako nepřiměřené. První notredamky byly k odporu vůči tanečním zábavám a k tomu, aby mládeži všemožně (i radikálně) zabraňovaly se jich účastnit, nejspíše povzbuzovány svým zakladatelem Gabrielem Schneiderem, který sám proslul ráznými zákroky proti tancujícím. Viz J. BERAN, *Gabriel Schneider I*, s. 20-21.

¹⁵³¹ Srov. kapitola III. 3. 1.

IV. 2

U těch nejmenších

Kapitola o práci školských sester u předškolních dětí se zabývá šesti dílčími tématy: 1) rozšířením této činnosti u každé z kongregací, 2) počtem dětí v opatrovnách a mateřských školách, 3) otázkou placení školného a sociálního původu dětí, 4) vybavením školek,¹⁵³² 5) náplní jejich činnosti, 6) vztahem sester k dětem a případnými výchovnými problémy. Z velké části je postavena na hlubší analýze dvou souborů podobných pramenů, kterou umožnily dochované katalogy a přehledy činnosti dvou předškolních zařízení – opatrovny v Hluboké nad Vltavou a mateřské školy U sv. Josefa v Českých Budějovicích. První jmenovaná opatrovna byla před rokem 1923, kdy ji převzaly notredamky, spravovaná vídeňskými školskými františkánkami,¹⁵³³ druhá patřila notredamkám. Jde tedy mimo jiné o srovnání činnosti dvou řeholních společenství, v jednom případě se však nejedná o žádnou ze tří sledovaných kongregací. Dostupné prameny bohužel neumožňují stejně podrobnou analýzu některého předškolního zařízení chudých školských sester nebo školských františkánek,¹⁵³⁴ nicméně informace, které jsou o nich k dispozici, ukazují, že situace byla dost podobná. Výstupem této analýzy je také několik tabulek uvedených v přílohách.¹⁵³⁵

ad 1) Výchova předškolních dětí představovala, jak již bylo několikrát uvedeno, nejrozšířenější oblast působnosti sester notredamek, které během necelého století své činnosti spravovaly více než stovku opatroven, mateřských škol a dětských útulků. Chudé školské sestry měly opatrovnu nebo mateřskou školu na všech svých deseti působištích založených před rokem 1938. Školské františkánky, přestože začaly svou činnost v Čechách právě otevřením opatrovny, se této činnosti nadále příliš nevěnovaly a kromě Slatiňan převzaly již jen dvě školky, navíc na krátkou dobu.¹⁵³⁶ Přestože oficiálně existovaly tři možné typy pedagogických zařízení pro děti od tří do šesti let, které se lišily nejen názvy, ale i náplní činnosti a

¹⁵³² Nadále je termín *školka* používán především ze stylistických důvodů v situacích, kdy jsou míněna veškerá předškolní zařízení bez rozlišení toho, zda se jednalo o opatrovnu, mateřskou školu či dětský útulek.

¹⁵³³ Die Schulschwester vom Dritten Orden des hl. Franziskus mit dem Mutterhaus Wien III, Apostelgasse 5-7. Srov. M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen* II, s. 37. Jedná se o jednu větev františkánek z Hallein, o nichž je řeč v kapitole I. 3.

¹⁵³⁴ Není vyloučeno, že se katalogy dochovaly i pro některou z mateřských škol chudých školských sester ve Slezsku.

¹⁵³⁵ Přílohy 21 a 22.

¹⁵³⁶ Opatrovnu v Horkách nad Jizerou spravovaly školské františkánky v letech 1909-1920, mateřskou školu v Loučeni u Nymburka v letech 1914-1922.

hlavně přísností kontroly, jež nad nimi byla vykonávána, snažily se řeholnice pracovat všude stejným způsobem, a to podle osnov mateřských škol. Názvy pro své školky, jak se všude říkalo, volily podle toho, co bylo v danou chvíli nejjednodušší a nejhodnější.¹⁵³⁷ O tom, že název ve skutečnosti nehrál žádnou důležitější roli a jeho volba často sledovala pouze určité obcházení úředních předpisů, svědčí nejen situace s dětskými útulky v roce 1948 (viz poznámka 1537), ale například i založení tábořské městské opatrovny téměř o sedmdesát let dříve. Městská rada zaslala dne 29. 5. 1879 do Horažďovic dotaz, zda by školské sestry převzaly mateřskou školu, kterou město plánuje založit. Generální představená ve své odpovědi odmítla mateřskou školu, která musí mít za ředitelku osobu s učitelskou maturitou. Tu kongregace momentálně neměla, neboť rozšiřovala své školy na Kladně a v Novém Bydžově a všechny učitelky potřebovala na obecných a měšťanských školách. Sestra, která by do tábořské mateřské školy přišla, by musela být podřízena ředitelce místní dívčí školy, což by pro kongregaci bylo z mnoha důvodů nepřijatelné. Proto navrhla řešení, že by sestry převzaly opatrovnu řízenou na způsob mateřské školy, a zdůraznila, že „jde jen o změnu jména ústa-

¹⁵³⁷ První zařízení pro předškolní děti vznikla již koncem 18. století v Německu, ale k jejich rozšíření došlo až ve 2. polovině století následujícího. První česká opatrovna byla založena roku 1832 v Praze Na Hrádku zásluhou Karla hraběte Chotka. Tomáš Vorbes, profesor na učitelském ústavu v Hradci Králové, charakterizoval opatrovny takto: „*Opatrovny, školky, jsou ústavy, v nichž se opatrují děti od stáří asi 3 let až do doby povinnosti své ku škole obecné, především ale děti chudých a takových rodičů, kteří k nabytí výživy své meškati musí buď celý den anebo alespoň velikou částku dne kromě domu.*“ Tomáš VORBES, *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, Praha 1870, s. 170. Opatrovny zakládali nejčastěji soukromníci nebo dobročinné spolky (například Matice školská). Děti v nich trávily většinu dne, jídlo si nosily svoje nebo je dostávaly. Zpočátku byly do opatroven zaváděny praktiky nepřiměřené věku dětí – učily se číst, psát, počítat atd. Později zde bylo vyučování zakázáno a nahrazeno vhodnějšími aktivitami.

Mateřské školy (dětské zahrádky – Kindergärten) se rozvíjely od 40. let 19. století. Jejich zakladatelem byl Němec Friedrich Fröbel. Od opatroven se lišily větším důrazem na výchovný prvek a zpočátku je navštěvovaly děti z bohatších rodin, neboť jejich provoz byl dost nákladný. Zákon z roku 1869 mateřské školy doporučil a zařadil odborné vzdělání pro předškolní výchovu do osnov učitelských ústavů. Bývalo tedy složitější založit mateřskou školu než opatrovnu, neboť ředitelka mateřské školy musela mít maturitu na učitelském ústavu, proto celá řada mateřských škol spadala pod místní obecnou školu. Vedle původních soukromých mateřských škol začaly být zřizovány i státní a na výzvu ministerstva vyučování byly zpřístupněny pro všechny vrstvy obyvatelstva, stejně jako opatrovny. Také do opatroven se postupně zaváděly praktiky mateřských škol, až se obě zařízení sblížila a v roce 1934 byl přijat jednotný název mateřská škola. Srov. T. VORBES, *Obrazy*, s. 177.

Dětské útulky (též zemědělské dětské útulky) bývaly nejčastěji zřizovány během letních prázdnin, kdy mívaly opatrovny a mateřské školy zavřeno, a jejich účelem bylo celodenní hlídání dětí v době žňových prací. Na rozdíl od opatroven a mateřských škol nepotřebovaly žádné schválení statutu ani denního programu a nebyly kontrolovány školními inspektory. Školské sestry toho využívaly především tam, kde byly problémy s povolením otevření mateřské školy, a zejména v roce 1948, kdy byly oficiálně církevní mateřské školy zestátněny, rychle přeměňovaly stávající pedagogická zařízení na zemědělské útulky (ovšem s celoroční činností), a tak o několik měsíců prodloužily jejich existenci. Sestra Viktorie Havlová se o „své školce“ v Jimramově vyjádřila následovně: „*Oficiálně to byla asi opatrovna, protože papír na mateřskou školu jsme nikdy nedostaly. Říkalo se tomu mateřská škola a jako v mateřské škole se tam i učilo. Když přišli komunisté a nařídili zestátnění nebo zrušení církevních mateřských škol, využívala jsem toho, že žádný papír neexistoval, a prohlásila jsem, že my se rušit nebudeme, protože jsme nikdy mateřská škola nebyli, ale jsme jen zemědělský dětský útulek.*“ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

vu“.¹⁵³⁸ V pozdější době, většinou během dvacátých a třicátých let 20. století, byly některé kongregační opatrovny oficiálně přeměněny na mateřské školy, často na přání místních školských úřadů. V celé řadě ostatních však zůstal za první republiky úřední název nejasný.¹⁵³⁹

ad 2) Učitelky v opatrovních a mateřských školách byly nazývány opatrovnice nebo vychovatelky. Ve školce pracovaly nejčastěji dvě, pokud někde byla dvě oddělení (Klatovy, Domažlice), tak čtyři pedagogické síly. Podle výnosu o mateřských školách z roku 1872 byla povolená kapacita čtyřicet dětí na jednu vychovatelku,¹⁵⁴⁰ předpis byl však až do roku 1918 často přestupován, neboť se v řadě obcí hlásilo mnohem víc než povolených osmdesát dětí. V Táboře se situace zkomplikovala hned při prvním zápisu roku 1880, kdy se přihlásilo 190 dětí. Městská rada proto rozhodla, že se věková hranice přijímaných dětí posune ze tří na čtyři a půl roku a bude přijato pouze předepsaných osmdesát.¹⁵⁴¹ Toto rozhodnutí však bylo akceptováno pouze první rok, a to ještě pravděpodobně ne celý. Již následujícího roku je ve statistice uvedeno 158 zapsaných dětí, z nichž denně průměrně docházelo 140. Začátkem roku 1882 byl představené sestře Justině zaslán opis výnosu c. k. okresní školní rady s vybídnutím, aby uvedené nedostatky zjištěné v opatrovně byly ihned napraveny, především aby nebylo přijímáno více než osmdesát dětí a děti mladší čtyř a půl roku. Školní rada si stěžovala městské radě, že děti v opatrovně je pod dozorem jedné osoby (sestry se samozřejmě u dětí střídaly a nebyvaly tam obě najednou) 155 a některým z nich ještě ani nejsou tři roky. Náprava měla být zjednána do 1. března, jinak hrozilo rozdělení opatrovny na dvě oddělení, což by znamenalo přijetí dalších dvou vychovatelek.¹⁵⁴² Podle dalších zpráv se však situace nijak výrazně nezměnila. Na druhé oddělení nemělo město prostory ani nebylo ochotné platit nové pracovní síly, které kongregace ostatně také neměla hned k dispozici. Stávající situace byla nadále

¹⁵³⁸ SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Dopis z 8. 6. 1879*.

¹⁵³⁹ Srov. například situaci v Jimramově (viz pozn. 1537). Na mateřskou školu byla na působištích sester notredamek v českobudějovické diecézi změněna opatrovna U Sv. Josefa v Českých Budějovicích (mezi léty 1918 a 1925) a opatrovna v Klatovech (1931). V Hradci Králové, kde byl ústav pro vzdělávání učitelek mateřských škol, existovaly vedle sebe jako cvičné školy jak opatrovna, tak i mateřská škola. Oba typy předškolních zařízení měly chudé školské sestry ve Slavkově, kde k mateřské škole, která fungovala od roku 1885, přibyla roku 1918 také opatrovna. Zdejší mateřská škola však před první světovou válkou podle způsobu docházky dětí připomínala spíše zemědělský útulek, neboť místo letních prázdnin byla zavřena v lednu a v únoru a počet dětí v zimě byl mnohem nižší než během letní sezóny. Například v roce 1908 se v březnu přihlásilo jen dvacet dětí, ale do začátku léta jejich počet stoupl na sedmdesát. O rok později se naopak v lednu školka nezavřela, neboť bylo hned po Vánocích čtyřicet zájemců. Ve školním roce 1910/1911 nastoupilo v září čtyřicet pět dětí, po zimní pauze v březnu dvacet, do léta pak šedesát. Systematická výchovná činnost tak zde byla ve srovnání s běžnými mateřskými školami poněkud omezena. AKCHŠ Slavkov, *Kronika klášterní obecné školy ve Slavkově*, léta 1908-1911.

¹⁵⁴⁰ Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Zápis ze zasedání městské rady v říjnu 1880*.

¹⁵⁴¹ *Tamtéž*.

¹⁵⁴² SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Opis výnosu c. k. okresní školní rady z 9. 2. 1882*.

zřejmě mlčky přehlížena, neboť k roku 1884 je uvedeno 126 zapsaných dětí. Stav byl nejen nelegální, ale i prakticky neúnosný pro řeholní komunitu, vezme-li se v úvahu, že dvě sestry a jedna kandidátka měly denně na starosti přes stovku předškolních dětí, jež bylo navíc nutné hlídat v jedné místnosti,¹⁵⁴³ kolem desítky sirotků, které bylo třeba vychovávat a věnovat se jim podobně jako dětem v rodině, a celou domácnost. Opakované apelace generální představené na městskou radu, aby povolila čtvrtou pracovní sílu, byly vyslyšeny až roku 1890.¹⁵⁴⁴ Je tedy otázka, proč sestry nedodržovaly nařízení školského úřadu, když věděly, že jsou silně přetíženy a snížení počtu dětí by jim jenom pomohlo. Je možné, že jim bylo líto rodičů i dětí, které by musely odmítat, a tak braly všechny, i když to pro ně samotné znamenalo jenom práci navíc. Nebo je k tomu tlačila městská rada jako zřizovatel opatrovny, neboť umístění co největšího počtu dětí bylo v jejím zájmu. Dost možná však byla ochota oboustranná. Počet dětí v tábořské opatrovně klesl pod stovku jen několikrát. I při tomto pro dnešní dobu neuvěřitelném počtu dětí však byly sestry schopné zvládat činnost předepsanou pro mateřské školy a navíc každoročně nacvičit veřejné divadelní představení.¹⁵⁴⁵

Podobné problémy jako v Táboře, byť ne vždy v tak extrémní míře, se vyskytovaly i na jiných místech. V Domažlicích sice platilo město čtyři vychovatelky ve dvou odděleních, ale v letech 1871-1914 zde pouze desetkrát klesl počet dětí pod povolených 160 a po roce 1897 čísla trvale výrazně překračovala dvoustovku.¹⁵⁴⁶ Dvě oddělení existovala také v Klatovech, kde opatrovna patřila kongregaci a představené šetřily síly sester, proto se rozdělení nebránily.¹⁵⁴⁷ Ve Slavkově, kde sestry nebyly zvyklé na velký počet dětí, otevřely přechodně druhé oddělení již při sedmdesáti dvou přihlášených v roce 1906.¹⁵⁴⁸ Nejčastěji se

¹⁵⁴³ Děti v tábořské opatrovně neměly v prvních letech pravděpodobně žádnou možnost hrát si venku (budova opatrovny stála na náměstí a zahradu zřejmě děti k dispozici neměly), neboť sestra Justina poslala 27. 7. 1881 žádost městské radě, aby směl 31. 7. skončit školní rok, neboť jsou velká vedra, která „brání zdárnému vyučování tolika dětí v jedné místnosti“. SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Dopis z 27. 7. 1881*.

¹⁵⁴⁴ Po vizitaci roku 1887 napsala místní představená sestra Justina Jindrová tábořské městské radě, že generální představená shledala, že jsou sestry přetíženy prací, a proto jim pošle do prázdnin bezplatně jednu kandidátku, prosí pouze o postel, noční stolek a dvě židle. Po tomto dopisu následovala série opakovaných žádostí z Horažďovic, aby městská rada povolila (tj. zaplatila) čtvrtou pracovní sílu. Teprve po třech letech byly důvody, jimiž generální představená argumentovala, uznány za oprávněné a na schůzi kuratoria pro opatrovnu a sirotčinec 26. ledna 1890 bylo zaměstnání čtvrté osoby schváleno. Srov. SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis z 25. 5. 1887*; *Tamtéž*, kart. 207, *Zápis ze schůze kuratoria z 26. 1. 1890*.

¹⁵⁴⁵ Viz dále v této kapitole.

¹⁵⁴⁶ Nejvíce dětí měla domažlická opatrovna v letech 1897 (255) a 1908 (260). Srov. AKŠS Hradec Králové, *Stav osob*.

¹⁵⁴⁷ V Klatovech byl početní limit pro dvě oddělení splňován a většinou kolísal mezi 100 a 140 dětmi. Pouze v roce 1894 se dětí přihlásilo 172. *Tamtéž*.

¹⁵⁴⁸ V osmdesátých a devadesátých letech bylo ve slavkovské mateřské škole většinou mezi dvaceti a čtyřiceti dětmi, po roce 1900 se počet zvýšil přibližně na šedesát, ale mnoho dětí zde chodilo jenom sezónně. Srov. AK-CHŠ Slavkov, *Kronika klášterní obecné školy ve Slavkově*, léta 1885-1912.

však stávalo, že se dětí hlásilo poněkud více než povolených osmdesát, ale zase ne tolik, aby se druhé oddělení vyplatilo. Přes stovku dětí mívala českobudějovická opatrovna U sv. Josefa až do školního roku 1903/1904, poté návštěvnost klesla, dále též opatrovna v Českém Krumlově v letech 1877-1882 (v ostatních letech byl počet dětí nižší, přičemž vykazoval značnou nestabilitu), opatrovna ve Vlachově Březí a v Nepomuku, kde se počet dětí několikrát vyšplhal i nad 140, a většinou i opatrovna v Bechyni až do první světové války. Děti se v 19. století rodilo hodně, a tak mohlo najít předškolní zařízení uplatnění i v malých vesnicích, jakou byla například Nemyšl u Tábora, kde se v některých letech přihlásilo přes osmdesát dětí, jindy však jejich počet klesl až na třicet. Podobné výkyvy jsou charakteristické též pro opatrovnu v Horažďovicích, překvapivě málo dětí navštěvovalo opatrovnu v Bystřici nad Úhlavou (mezi dvaceti a čtyřiceti).¹⁵⁴⁹ Pro školky na slezských působištích chudých školských sester jsou číselné údaje pouze ojedinělé. Z období před rokem 1918 je k dispozici pouze záznam o počtu dětí přihlášených do nově otevřené kongregační opatrovny v Krnově roku 1878, který se pohyboval mezi 130 a 150, a zpráva ze školní kroniky z Bohumína, že v roce 1902/1903 čítala tamější klášterní mateřská škola šedesát dětí.¹⁵⁵⁰ Ve slatiňanské školce působila dlouhou dobu pouze jedna vychovatelka, dětí zde bylo většinou mezi šedesáti až devadesáti.¹⁵⁵¹

Za první republiky byly předpisy o počtu dětí ve školách podstatně zpřísněny a také se na mnoha místech již ani nehlásilo tolik dětí jako dřív. Ve větších obcích vznikly další mateřské školy, které byly někde vítány jako odlehčení, jinde považovány spíše za konkurenci. Počet dětí ve většině opatroven se v této době u notredamek pohyboval mezi padesáti a osmdesáti.¹⁵⁵² Zvláštní se zdá být případ mateřské školy U sv. Josefa, kde byl od roku 1926 udržován stabilní počet čtyřiceti dětí (dvacet děvčat a dvacet chlapců) a tudíž nemohli být přijímáni všichni zájemci.¹⁵⁵³ Maximální počet dětí v jedné třídě byl možná pevně stanoven nějakým předpisem, jednalo se totiž v té době o jedinou oficiálně schválenou mateřskou školu, kterou notredamky v českobudějovické diecézi spravovaly, možná si ho určily sestry samy tak, aby byl únosný a umožňoval věnovat se požadovanému pedagogickému působení, i když vzhledem k situaci v ostatních předškolních zařízeních se druhá varianta nezdá být příliš pravděpo-

¹⁵⁴⁹ V Bystřici bývalo mezi léty 1856-1914 mezi dvaceti a čtyřiceti dětmi. Všechny uvedené údaje srov. AKŠS Hradec Králové, *Stav osob*.

¹⁵⁵⁰ AKCHŠS Slavkov, *Klášterní kronika filiálky Krnov*, rok 1878; Tamtéž, *Oderberg – Schulchronik* 1, školní rok 1902/1903.

¹⁵⁵¹ Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, léta 1888-1914.

¹⁵⁵² Systematické záznamy o počtech dětí ve školkách sester notredamek se z tohoto období nedochovaly, představu je možné si udělat pouze na základě ojedinělých zmínek v kronikách řeholních domů.

¹⁵⁵³ SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Přehled pro léta 1926-1940*.

dobná. Mezi zapsané děti zde nebyli započítáváni chovanci sirotčince, o jejichž přítomnosti ve školce svědčí nenápadné poznámky tužkou na okraji stránek *Výkazů*. Neměli vlastní evidenční karty a nejsou ani uváděni jménem. Sestry boromejky je sem ze sirotčince zřejmě posílaly načerno na základě ústní dohody, aby sirotci ještě nesnižovali povolený počet čtyřiceti dětí.¹⁵⁵⁴ Pro slezská působiště chudých školských sester podává jednorázové údaje statistika z roku 1920: Bílá Voda 55, Bohumín 50, Javorník 40, Karviná I. 82, Karviná II. 57, Krnov 180, Velké Heraltice 25 a Zlaté Hory 145 chlapců a dívek.¹⁵⁵⁵ Roku 1932 staronově otevřená školka v Bílé Vodě měla kolem čtyřiceti, nová opatrovna v Břestu kolem padesáti dětí, zatímco ve slavkovské opatrovně i mateřské škole počty velmi kolísaly,¹⁵⁵⁶ stejně jako ve Slatiňanech u školských františkánek.¹⁵⁵⁷

ad 3) Školné platili rodiče dětí jenom v některých opatrovnách. Zařízení založená šlechtou mohly děti většinou navštěvovat bezplatně, v městských opatrovnách byl stanoven mírný poplatek, od kterého však chudší rodiny bývaly na základě písemné žádosti osvobozeny.¹⁵⁵⁸ Platilo se ale v soukromých kongregačních školkách, i když od nejchudších dětí školní plat vyžadován nebýval.¹⁵⁵⁹ Vzhledem k tomu, že opatrovny byly určeny především pro děti z nižších sociálních vrstev, nebyly poplatky nijak vysoké a všichni zřizovatelé počítali s možností promíjení platby těm, kteří by zaplatit nemohli. Proto se zpravidla nestávalo, že by některé děti nemohly opatrovnu navštěvovat, protože na to rodiče nemají. Výjimkou mezi kongregačními školkami byla pouze slatiňanská mateřská škola, jejímž zřizovatelem byly školské františkánky, ale školné zde nikdy vyžadováno nebylo. Sestry tím naplňovaly posled-

¹⁵⁵⁴ Např. v roce 1925/1926 mateřskou školu navštěvovalo celkem devět sirotků, pět chlapců a čtyři děvčata. Srov. SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Výkazy a evidenční karty dětí*.

¹⁵⁵⁵ *Die schlesische Ordensprovinz*, s. 168-169.

¹⁵⁵⁶ Ve školním roce 1929/1930 bylo v mateřské škole 87 dětí a stejný počet měla i opatrovna. O rok později měla mateřská škola jen 61 dětí, opatrovna 87, ve školním roce 1932/1933 klesl počet přihlášených na 68 v mateřské škole a 52 v opatrovně. Nejméně dětí bylo v obou zařízeních v roce 1936/1937 (mateřská škola 34, opatrovna 24), v následujícím roce se čísla opět zvýšila (mateřská škola 50, opatrovna 40). AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, léta 1929-1937.

¹⁵⁵⁷ Slatiňanskou školkou navštěvovalo za první republiky málo dětí, většinou mezi dvaceti a třiceti pěti. Nejsilnější ročník byl 1925/1926 s čtyřiceti pěti dětmi, nejslabší rok předcházející (1924/1925) s šestnácti dětmi. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, léta 1923-1937.

¹⁵⁵⁸ V tábořském archivu se dochovala celá řada žádostí o prominutí školního platu dětí z opatrovny, případně reakcí na upomínky o nezaplacení, které městská rada každoročně v hojném počtu rozesílala. Rodiče dětí si většinou dopis museli nechat napsat a s obtížemi se pod něj pouze podepsali. Školní plat byl před rokem 1900 stanoven na 2 zlaté 40 krejcarů ročně. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205-211.

¹⁵⁵⁹ S výjimkou Karviné, kde řeholnice pracovaly v opatrovně hraběte Larisch-Mönnicha, tak odváděli rodiče školné ve všech opatrovnách a mateřských školách chudých školských sester a také v části opatroven sester notredamek. V Krnově se sestry zavázaly přijímat do školky bezplatně čtyřicet až padesát nejchudších dětí a město jim za to vyplácelo roční příspěvek 372 zlatých. M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 21. Podobné dohody bývaly uzavírány i jinde.

ní vůli její zakladatelky hraběnky Ludviky Stadionové,¹⁵⁶⁰ v níž je také třeba vidět důvod toho, proč byla školka ve Slatiňanech jedinou, kterou tato kongregace dlouhodobě provozovala, i když se jinak na tento typ práce příliš nezaměřovala: „[Ludvika ze Stadionu] *na svůj náklad dala vystavěti dům, jež předala kongregaci Školských sester OSF s výslovným přáním a odkazem v poslední vůli, aby založená v něm mateřská škola byla udržována sestrami po všechny časy, čemuž se Školské sestry zakladatelce zavázaly... Na její vydržování nebyla nikdy poskytnuta žádná dotace, učitelky kvalifikované, nebyly nikdy státem a nikým honorovány, od rodičů nebyly požadovány příspěvky, všechn osobní i věcný náklad nesla a nese kongregace vždy sama.*“¹⁵⁶¹

Sociální původ dětí, které navštěvovaly předškolní zařízení vedená školskými sestrami, je možné trochu přiblížit na základě *Výkazů a evidenčních karet dětí*, které se dochovaly pro mateřskou školu U sv. Josefa v letech 1925-1940,¹⁵⁶² a *Katalogů* pro opatrovnu v Hluboké nad Vltavou, zachovaných pro období 1893-1920, avšak ne vždy poctivě vyplňovaných.¹⁵⁶³ Přehled zaměstnání rodičů, sestavený pro školní roky 1925/1926 a 1940/1941 pro českobudějovickou mateřskou školu a pro rok 1894/1895 pro opatrovnu na Hluboké (kritériem výběru školních let byly v případě Českých Budějovic nejstarší a nejmladší údaje, v případě Hluboké úplnost zápisu) jednoznačně ukazuje rozdíl mezi soukromou městskou mateřskou školou a venkovskou opatrovnou, kterou založila šlechta především pro děti zaměstnanců velkostatku.¹⁵⁶⁴ Přestože zde určitou roli hraje časová nejednotnost srovnávaných

¹⁵⁶⁰ Hraběnka Stadionová školku na vlastní náklady zařídila a uložila finanční obnos na její vydržování, ale provozovatelem byly již od počátku školské sestry. Peníze z nadačního fondu po několika měnových reformách a inflaci ve třicátých letech již nemohly dostačovat, přesto sestry k zavedení školního nikdy nesáhly.

¹⁵⁶¹ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 12, *Mateřská škola kongregace Školských sester OSF v Slatiňanech u Chrudimě* (blíže nedatovaný list vztahující se ke znovuotevření školky v roce 1945).

¹⁵⁶² SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Výkazy a evidenční karty dětí*.

¹⁵⁶³ SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká, sign. 1C K3a 16t, *Katalogy*.

¹⁵⁶⁴ Ve smlouvě pro nepomuckou opatrovnu kněžna Vilemína z Auerspergu přímo určila, či děti mají být přijímány a v jakém pořadí. Děti zámožnějších rodičů měly být přijaty pouze, bude-li ještě místo a za určitý poplatek: „*Da in erster Reihe Kinder armer Herrschaftsdienner den stärksten Anspruch für die Aufnahme haben, so gelte bezüglich derselben überhaupt folgende Richtschnur. Aufgenommen werden: a) Kinder des in meinen Höfen im Dienste stehenden Gehindes ohne Beschränkung der Kinderzahl in einer Familie. b) Kinder der Eltern, die den größten Teil des Jahres in fürstl. Taglohnsarbeiten stehen. c) Kinder armer Tagelöhner überhaupt von Kloster und Nepomuk. d) Kinder armer Handwerker von Kloster und Nepomuk, die am Tage außer dem Hause arbeiten müssen und e) nach Maßgabe des Platzes Kinder von Eltern, die der ärmeren Klasse überhaupt angehören und dann auch solcher vermögender Eltern von Kloster und Nepomuk, welche jedoch der Anstalt dafür Zahlung leisten müssen.*“ („Protože přednostní nárok na přijetí mají v první řadě děti chudých vrchnostenských služebníků, platí následující pořadí. Přijímány jsou: a) děti chudých lidí nacházejících se na mém dvoře, bez omezení počtu dětí z jedné rodiny, b) děti rodičů, kteří většinu roku pracují jako nádeníci v knížecích službách, c) děti nádeníků z kláštera a z Nepomuku všeobecně, d) děti chudých řemeslníků z kláštera a z Nepomuku, kteří přes den musí pracovat mimo dům, e) podle kapacitních možností děti rodičů, kteří všeobecně patří k chudé třídě, a pak také děti zámožnějších rodičů z kláštera a Nepomuku, kteří však musí ústavu zaplatit.“) AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch II*, s. 8-9.

údajů, z tabulky v Příloze 23 jasně vyplývá, že hlubokou opatrovnu navštěvovaly převážně (z počátku téměř výhradně) děti z nejnižších venkovských sociálních vrstev. Ve školním roce 1894/1895 bylo do katalogu zapsáno celkem devadesát jedna dětí, mezi nimiž se nacházelo šestnáct sourozeneckých dvojic a jedna trojice, čili děti ze sedmdesáti tří rodin. Z toho více než polovinu tvořily děti nádeníků či nádenic, přičemž překvapuje poměrně velký počet matek samoživitelek, většinou je uvedeno, že jde o vdovy. V ostatních případech se jednalo nejčastěji o řemeslníky (zedník, tesař, bednář atd.) nebo zaměstnání vztahující se k velkostatku (koňák, vozka). Je velmi pravděpodobné, že stejná situace panovala i v ostatních opatrovních zřízených šlechtou (Nemyšl, Bechyně, Český Krumlov, Nepomuk, Vlachovo Březí, Loučeň u Nymburka, Karviná aj.) či městskými obcemi (Tábor, Domažlice). Pouze v městském prostředí převažovala řemesla nad zemědělskými profesemi¹⁵⁶⁵ a v Karviné byla opatrovna určena především pro děti horníků.¹⁵⁶⁶ Bohužel není možné pramenně doložit, zda se s časovým posunem hlouběji do 20. století situace nějak výrazněji změnila, ale dá se předpokládat, že spíše ne.

Jinou pozici měla mateřská škola U sv. Josefa v době první republiky. Zdejší opatrovna vznikla v osmdesátých letech 19. století za podmínek srovnatelných s výše uvedenými a byla rovněž určena pro nejhudší děti. Vydržovala ji matice školská, proto rodiče nemuseli platit školné. V průběhu desetiletí však byla ve městě založena celá řada jiných předškolních zařízení a mateřská škola U sv. Josefa se stala soukromou a do jisté míry i výběrovou. Potvrzuje to jak pevně stanovený nižší počet dětí, tak i jejich sociální původ, který byl mnohdy velmi rozdílný a školku navštěvovaly děti z nejnižších (dělníci, posluhovačky), ale i dost vysokých společenských vrstev (policejní inspektor, finanční komisař, štábní četnický kapitán, profesor, atd.).¹⁵⁶⁷ Rozhodující kritérium volby této mateřské školy mohlo být pro většinu rodičů dvojí: katolická výchova dětí pod vedením řeholnic, nebo vysoká úroveň této mateřské školy celkově bez ohledu na její náboženské zaměření.¹⁵⁶⁸ Školné, které se zde platilo, podle údajů o zaměstnání rodičů ve *Výkazech* zřejmě nepředstavovalo pro mnohé z nich větší problém. Některým nemajetným rodinám bylo sice promíjeno, ale přesto je pravděpodobné, že řadu lidí z nižších vrstev odradilo a své děti raději přihlásili jinam.

¹⁵⁶⁵ Žádosti o prominutí školního platu v tábořské opatrovně byly zasílány téměř výhradně drobnými řemeslníky. Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205-211.

¹⁵⁶⁶ Srov. M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 18.

¹⁵⁶⁷ Srov. Příloha 23.

¹⁵⁶⁸ Viz níže v této kapitole.

Někde uprostřed mezi dvěma analyzovanými typy předškolních zařízení se nacházela celá řada kongregačních opatroven a mateřských škol na vesnicích a v menších městech. Sociální skladba dětí zde byla závislá jak na charakteru každé lokality, tak na tom, zda byla v místě ještě jiná školka, která představovala alternativu školky klášterní. V národnostně smíšených obcích hrála roli také skutečnost, zda se jednalo o školku českou nebo německou, případně polskou. Zde pak mohly být vztahy s konkurencí velmi napjaté, například založení české mateřské školy v Bělé nad Radbuzou roku 1929 nesly tamní německé sestry velmi těžce.¹⁵⁶⁹

4) Vnitřní zařízení a vybavení opatroven a mateřských škol prošlo během téměř stoletého období činnosti školských sester určitými změnami. Ve srovnání s koncem 19. století se ve třicátých a čtyřicátých letech nároky poněkud zvýšily, přesto však zůstávaly vzhledem k dnešním požadavkům velmi skromné. Ještě v polovině 20. století se mateřské školy většinou skládaly pouze z jedné místnosti, která spíše připomínala školní třídu.¹⁵⁷⁰ Byla zde tabule a počítadlo, děti seděly buď ve starých dlouhých školních lavicích,¹⁵⁷¹ nebo na nízkých lavičkách, u nichž někdy byly i stolky. Až na výjimky neměly žádnou hernu ani jiné prostory k volnějšímu rozběhu, pomůcky a hračky jim byly vydávány ze skříně.¹⁵⁷² Díky inventářům se dochoval popis kompletního vybavení opatroven v Táboře a v Nemyšli, který se v obou případech vztahuje k osmdesátým létům 19. století a je až na detaily shodný, proto je možné jej považovat za typický příklad průměrné opatrovny v dobách habsburské monarchie. Poněkud kvalitněji byla v devadesátých letech vybavena mateřská škola ve Slatiňanech, neboť se o ni nejen po této stránce starala hraběnka Ludvika Stadionová.¹⁵⁷³ Dílčí, byť ne tak podrobné informace jsou zachovány také pro období první republiky, a to ze školek v Hluboké nad Vltavou, Bechyni, Slatiňanech a Bílé Vodě, takže srovnání je možné.

¹⁵⁶⁹ AKŠS Auerbach, *Weissensulzer Hauschronik*, školní rok 1929/1930.

¹⁵⁷⁰ Například místnost pro opatrovnu ve Slatiňanech byla velká 5,9 x 5,9 m. AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 11, *Protokol z 22. 2. 1930*.

¹⁵⁷¹ Na tyto lavice si vzpomíná sestra Viktorie v Klatovech, Příbrami a Lhenicích.

¹⁵⁷² Hernu měly v pozdější době děti ve Slatiňanech, neboť používaly místnost, která byla původně určena za tělocvičnu v době, kdy ve Slatiňanech měly sestry obecnou školu. V Klatovech herna nebyla, ale ve třicátých letech si děti chodily hrát do prázdné třídy, stejně i v Jimramově od poloviny čtyřicátých let. V Českých Budějovicích U sv. Josefa chodily děti do tělocvičny. Moderní zařízení herna i sál na hraní loutkového divadla naopak byly v mateřské škole v Hradci Králové, která zároveň sloužila jako vzorová a cvičná škola studentkám tamějšího ústavu pro vzdělání učitelek mateřských škol. AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 11, *Protokol z 22. 2. 1930*; Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹⁵⁷³ Na vybavení školky nepřímo naráží kronika: „Každé dítě musí mít v zahradě své nádobičko, aby se necítilo zkráceným, a proto přivádí jim vysoce urozená paní zakladatelka vždy nové zásoby.“ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 20.

Spolupracovník kongregace sester notredamek a ředitel ústavu U sv. Anny v Praze František Schönbeck zaslal dne 5. 8. 1880 svému blíže nejmenovanému „*ctěnému příteli*“ (pravděpodobně některému z členů tábořské městské rady) seznam nábytku, který má být zhotoven do nově zakládáné opatrovny, spolu s přesným nákresem dětských stolků a laviček. Lavičky měly být žlutě natřené, dlouhé 190 cm s 21 cm vysokým katrovaným lenochem (opěradlem), sedadlo široké 22 cm a jeho výška pro menší děti 22 cm a pro větší 25 cm. Těchto laviček bylo objednáno dvanáct (šest větších a šest menších), k větším pak šest stolků (190 x 40 x 48 cm) se zelenou deskou, na níž byla nakreslená červená čtvercová síť po 5 cm.¹⁵⁷⁴ Sedm laviček dále zmiňuje starý inventář z původní zrušené opatrovny,¹⁵⁷⁵ takže 150 dětí, které v prvních letech tábořskou opatrovnu navštěvovaly, se pravděpodobně musely směstnat na devatenáct laviček, přičemž stolky mohly používat jen některé z nich. V inventáři z Nemyšle stolečky chybí úplně, stejně tak se nenachází ani v inventáři z Hluboké z roku 1923, kdy notredamky přebíraly tamní opatrovnu po vídeňských františkánkách, takže zde měly děti buď staré školní lavice, nebo jenom samotné lavičky bez stolků. Naopak se stolky nacházely v obnovené mateřské škole v Bílé Vodě v roce 1932.¹⁵⁷⁶ Kromě lavic a stolků měla do třídy tábořské opatrovny přijít černá tabule a k ní dřevěný rám s přihrádkami na plechová písmena, pultík na obrazy k názornému vyučování, stůl pro učitelky a čtyři židle, prosklená skříň na pomůcky, podium (stupínek) a 10 metrů věšáků. V Nemyšli je navíc zmíněna ještě skříň na knihy. Nábytku bylo tedy v místnosti minimálně, jednak proto, že ho více ani nebylo třeba, ale zejména se šetřil každý čtvereční decimetr prostoru, aby se tam děti vešly a mohly hrát alespoň nějaké hry jinak než vsedě na lavičkách.¹⁵⁷⁷ Na stěnách visel kříž, obrazy císaře a císařovny, jež někde nahrazovaly obrazy šlechtických zakladatelů opatrovny (a později fotografie prezidenta republiky), hodiny a pravděpodobně i některé z názorných obrazů, které v té době představovaly hlavní metodickou pomůcku pro výuku. Jinak třída asi nijak zvlášť vyzdobena nebývala, pouze při slavnostních příležitostech, jak zmiňují kroniky (návštěva biskupa, jubileum šlechtického fundátora apod.). Na stěnách byly navíc připevněny dlouhé řady

¹⁵⁷⁴ Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Dopisy z 5. 8. a 24. 8. 1880*.

¹⁵⁷⁵ SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Inventář nábytku opatrovny z 29. 5. 1880*.

¹⁵⁷⁶ AKCHŠS Slavkov, fascikl Bílá Voda, *Bestätigung* (Koncept potvrzení blíže nejmenované představené o předání použitého vybavení na zařízení školky z let 1931-1932). Opatrovna v Bílé Vodě existovala od roku 1882 a byla zavřena pravděpodobně začátkem dvacátých let, neboť k roku 1920 ještě statistika uvádí padesát pět předškolních dětí. Tomu ovšem protičí údaj z *Chronik der Schematismen*, která při příležitosti znovuotevření školky roku 1932 uvádí, že byla otevřena téměř po třicetileté přestávce. Srov. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 168; AKCHŠS Slavkov, *Aus der Chronik der Schematismen*, s. 12.

¹⁵⁷⁷ Sestra Viktorie vzpomíná na protahovací cviky mezi lavicemi v opatrovně i později v obecné škole a na hru „na hada“.

věšáků, neboť šatny neexistovaly. Nástěnky se nepoužívaly, sestra Viktorie si vzpomíná pouze na dřevěný rám, do kterého zasunovala právě používané didaktické obrazy, často vlastnoručně zhotovované. Rovněž si pamatuje, že ve všech opatrovnách sester notredamek, ve kterých byla jako dítě, praktikantka i vychovatelka, byla ve třídě stejná soška dítěte Ježíše, zřejmě nějaká sériová výroba, kterou sestry všude pořizovaly.¹⁵⁷⁸

Z pomůcek uvádějí oba inventáře shodně několik desítek obrazů k názornému vyučování. Týkaly se různé tematiky, jež byla s dětmi probírána (zvířata, květiny, řemesla, domov, ulice apod.), zvláštní část tvořily obrazy biblické.¹⁵⁷⁹ Vychovatelky používaly též sadu plechových písmen a počítadlo k výuce elementárních základů čtení a počtů, které však nemohly tvořit významnější součást dětské činnosti, neboť školní vyučování bylo v opatrovnách i mateřských školách přísně zakázáno.¹⁵⁸⁰ Zpěv byl zpočátku doprovázen na tahací harmoniku. Nepostradatelnou pomůcku tvořily tehdy velmi rozšířené a oblíbené Fröblovy dárky.¹⁵⁸¹ Hračky byly velmi jednoduché, nejčastěji měly děti různé dřevěné kostky, tyčinky nebo předměty vystříhané z tuhého kartonu, dále pak nasbírané přírodniny jako kamínky, kaštiny apod. Na seznamu z Bílé Vody jsou i koníci a stáj, nábytek pro panenky a model kamen, ale většinou zhotovovaly loutky a jiné větší hračky sestry samy a pro děti byly vzácností.¹⁵⁸² Na hřištích, která k většině opatroven patřila, si děti hrály především s míči, dřevěnými koulemi nebo kroužky, s hadrovými pešky a vozíky, případně s nádobíčkem na písek. Tento typ hraček zůstal až do poloviny 20. století nejrozšířenější,¹⁵⁸³ přestože se postupem času vybavení školek modernizovalo. Při zařizování opatrovny na Hluboké roku 1923 měly vychovatelky k dispozici několik publikací didaktické literatury (*Škola mateřská 1 – věcné učení, Mateřská škola první pracovní dítěte, 8 zpěvníků pro opatrovny a mateřské školy, Dětský tělocvik, Hry hybné, zvláště míčové, Životy svatých na celý rok*), kromě toho žádaly správu velkostatku o zakoupení kvalitních pomůcek a stavebnic od vídeňské firmy. V jiném dopise je zmíněno, že bylo objednáno „mnoho hraček a pomůcek“.¹⁵⁸⁴ V Bechyni byly některé významnější přírůstky inventáře zaznamenány do kroniky: roku 1896 dostaly děti od hraběnky Marie Paarové

¹⁵⁷⁸ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹⁵⁷⁹ Do mateřské školy v Bílé Vodě bylo předáno osmnáct názorných (Anschauungsbilder) a třicet dva biblických obrazů (Bibelbilder). *Tamtéž*.

¹⁵⁸⁰ Výslovný zákaz školní výuky je uveden ve všech osnovách jednotlivých opatroven.

¹⁵⁸¹ Friedrich Fröbel, zakladatel mateřských škol, rozpracoval podrobně didaktické hry s tzv. „dárky“ – různé pomůcky a hračky (zejména dřevěné válce, koule, krychličky apod.), které se daly skládat a kombinovat; v podstatě šlo o jakousi dětskou stavebnici. Podrobný popis Fröbelových dárek viz Miroslav CIPRO, *Němečtí pedagogové*, Praha 2003, s. 257-258.

¹⁵⁸² Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹⁵⁸³ *Tamtéž*.

¹⁵⁸⁴ SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká, kart. 33, dodatky.

buben, o rok později ariston od kněžny Leopoldiny a různé hračky od kvardiána místních františkánů. V roce 1898 byla vystavěna zahradní besídka a kaplička s andělem strážným, později se pořídila nová opona k jevišti na pravidelná divadelní představení, 1911 houpací židle s koníčkem a hned následujícího roku trakářky a malé nůše na hřiště.

Po delší přestávce během první světové války a v prvních letech poválečné drahoty se ve druhé polovině dvacátých let s pořizováním nových hraček a pomůcek pokračovalo a pořízeny byly například houpačka, pohádkové obrazy, loutkové divadlo, kroužky na cvičení, navlékací korálky apod.¹⁵⁸⁵ Největší modernizace vybavení proběhla v letech 1945-1948 a byla do značné míry spojena s obavami o další existenci kongregačních škol, proto se sestry snažily po všech stránkách vyrovnat, případně i předstihnout ostatní školy, aby jim po materiální stránce nemohly být vytýkány žádné nedostatky. V Bechyni byla roku 1946 zavedena voda na hřiště, pořízeny nové lavice a stolky do pracovny, koupeno rádio a řada nových obrazů. V samém závěru existence bechyňské opatrovny byl roku 1949 postaven na hřišti kolotoč za 5 000 Kčs.¹⁵⁸⁶ Na Hluboké žádala 8. ledna 1946 tamní představená sestra Terezie Křešničková o povolení otevřít mateřskou školu (opatrovna byla za války zrušena) a v dopise vyjmenovala pomůcky, které jsou pro děti k dispozici: „... vozičky, kočárky, panenky, honící kola, míče k házení, také pro hry v písku tvořítka ap., též velká americká houpačka.“¹⁵⁸⁷

ad 5) Náplň činnosti opatroven a mateřských škol byla rámcově stanovena výnosem ministerstva kultu a vyučování z 22. 6. 1872, který později pro nové poměry upravil výnos MŠANO z 18. 4. 1921. Každé předškolní zařízení muselo mít schválené stanovy a plán činnosti (někdy též nazývaný osnova) vypracované na základě těchto dokumentů.¹⁵⁸⁸ Pobyt dětí ve školce zahrnoval tzv. „*přímé a nepřímé zaměstnání*“, přičemž přímé zaměstnání (dnes nazývané řízená činnost) trvalo dvě hodiny dopoledne a dvě hodiny odpoledne.¹⁵⁸⁹ Již výnos z roku 1872 požadoval rozmanitou činnost zaměřenou na všestranný rozvoj osobnosti dítěte. V plánu tábořské i slatiňanské opatrovny jsou jednotlivé výchovné prostředky zcela shodně vyjmenovány: tělesné hry se zpěvem i bez zpěvu, nazírání na předměty a obrazy, hovory o nich, příběhy, povídky a básničky náboženského a mravního obsahu i takové, jimiž se budí

¹⁵⁸⁵ Srov. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*.

¹⁵⁸⁶ *Tamtéž*.

¹⁵⁸⁷ SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká, kart. 33, dodatky, *Dopis z 8. 1. 1946*.

¹⁵⁸⁸ Dochoval se plán činnosti pro tábořskou opatrovnu z 10. 7. 1880, osnova a stanovy pro opatrovnu na Hluboké z roku 1893 (v té době zde působily vídeňské františkánky) a přepracovaná osnova i stanovy téže opatrovny z roku 1923, kdy ji převzaly školské sestry, osnova a stanovy opatrovny ve Slatiňanech z roku 1889 a statuta a plán činnosti mateřské školy v Bílé Vodě z roku 1931 (a našly by se i další).

¹⁵⁸⁹ SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká, kart. 33, dodatky, *Osnova soukromé dětské opatrovny knížete ze Schwarzenbergu dle výnosu MŠANO z 18. 4. 1921*.

láska k pracovitosti, lehké práce (ve Slatiňanech dodáno zahradní), zdůrazněn je přísný zákaz jakéhokoli školského vyučování.¹⁵⁹⁰ Starší verze osnovy z Hluboké používá téměř stejná slova, navíc však dělí celkovou činnost na hry a zaměstnání.¹⁵⁹¹ Přepřacovaná osnova podle požadavků MŠANO podrobněji rozvádí původní koncepci a doplňuje ji o některé nové poznatky z pedagogiky a didaktiky. Stanovuje již cíl a prostředky výchovy, klade důraz na individualitu dítěte a veškerou činnost dělí na osm prvků: hry, tělocvik, lehké práce zahradní, různé práce výtvarné, rozhovory, rozprávky a cvičení smyslů, cvičení paměti, kreslení, zpěv.¹⁵⁹² Toto dělení plně neodpovídalo sedmi oblastem předepsaným na formulářích nového *Přehledu výchovné činnosti*, který musely učitelky pravidelně každý den vyplňovat¹⁵⁹³), ale ve své podstatě bylo velmi podobné.

Záznamy o každodenní činnosti opatrovny či mateřské školy musely být vedeny již od roku 1872. Učitelky do nich kromě počtu dětí přítomných dopoledne a odpoledne zapisovaly průběh denního zaměstnání dětí, takže tyto prameny, byť jen ojediněle dochované, představují zdroj důležitých informací. Pro starší období (1872-1921) byl používán jednodušší formulář (*Katalog*), který nedělil činnost do jednotlivých výchovných oblastí. Dochoval se pro opatrovnu na Hluboké v letech 1893-1920.¹⁵⁹⁴ Po reformě školského zákona (1921-1922) byl vydán formulář nový a složitější (*Přehled výchovné činnosti*), v němž se musela činnost rozepisovat do výše vyjmenovaných kolonek, zaznamenávalo se i počasí a různé jiné podrobnosti.¹⁵⁹⁵ K dispozici jsou *Přehledy* pro mateřskou školu U sv. Josefa v Českých Budějovicích pro léta 1925-1941. Na základě rozboru těchto pramenů lze rekonstruovat celoroční program opatrovny a mateřské školy. Ten pak dále umožňuje provést srovnání nejen mezi starším a mladším obdobím, ale i mezi činnostmi předškolních zařízení vedených dvěma různými řeholními instituty, byť se v prvním případě nejedná o žádnou ze tří studovaných kongregací, ale o vídeňské františkánky.

¹⁵⁹⁰Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Plán dle něhož děti se má opatrování a zaměstnávání dítek v opatrovně v městě Táboře sdělaný hlavně na základě § 26 výnosu z 22. 6. 1872 č. 4711*; AKŠS OSF Praha – Břevnov, kart. 11, *Osnova zaměstnávání dítek v opatrovně ve Slatiňanech u Chrudimi*.

¹⁵⁹¹Hry v lavicích (pohyby těla, napodobování prací) a mimo lavice (v kruhu, v řadě, pochody; na zahradce, míčové aj.), nácvik písniček, básniček a modliteb, vyprávění povídek a biblických příběhů, nazírání na obrazy a předměty a rozmluvy o nich, počítání do deseti, manuální činnost s Fröblovými dárky – skládání hůlek, špalíčků, kroužků, kreslení, vyšívání apod. Srov. SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká, kart. 33, dodatky, *Osnova her a zaměstnání na opatrovně v Hluboké*. Viz Příloha 11.

¹⁵⁹²Plné znění této osnovy je uvedeno v Příloze 11.

¹⁵⁹³Tj. výchova smyslů, mravní a společenská výchova, prvouka, tělesná výchova a zdravotnictví, slovní projev, výtvarný projev a sociální péče. Srov. SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Přehled*.

¹⁵⁹⁴SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká, sign. 1C K3a 16t, *Katalogy*.

¹⁵⁹⁵Příklady obou typů formulářů viz příloha 12.

Pro podrobnější zpracování byla vybrána školní léta 1894/1895 a 1919/1920 na Hluboké, v Českých Budějovicích pak 1925/1926 a 1940/1941. V obojím případě jde o nejstarší a nejmladší dochované zápisy.¹⁵⁹⁶ Za základ byl vzat způsob dělení činnosti do sedmi výchovných oblastí tak, jak jej uvádí *Přehled*, a z uvedených položek byly sestaveny tabulky, které lze snadněji srovnávat.¹⁵⁹⁷ Přestože záznamy učitelek v *Katalozích* a *Přehledech* není možné absolutizovat už jen z toho důvodu, že formulář *Katalogu* je jednodušší a stručnější a tudíž nenutil k tak podrobným zápisům jako *Přehled*, i po zvážení těchto okolností zůstává zcela jednoznačné, že náplň činnosti mateřské školy U Sv. Josefa svou kvalitou a pestrostí opatrovny na Hluboké značně předčila. Ze šesti „předmětů“ v tabulkách jsou pouze dva celkem srovnatelné, a to „*mravní a společenská výchova*“ a „*prvouka*“, i když na Hluboké například chybělo využití čtení pohádek jako výchovného prostředku, kterého si byly plně vědomy učitelky v Českých Budějovicích. „*Slovní projev*“ byl v opatrovně omezen na čtyři druhy zápisů, které se pravidelně opakovaly: „*učení básničky, učení písně, učení modlitby, učení průpovědek*“. Jejich názvy jsou uvedeny na zvláštním listu na konci *Katalogu*, ale zdá se jich být poněkud málo ve srovnání s počtem básniček a písniček, které se podle frekvence zápisů měly děti během roku naučit. Sestry pravděpodobně nezaznamenaly všechno. Ve výtvarné činnosti dětí na Hluboké dominovalo skládání nejrůznějších tvarů z malých hůlek, v roce 1894/1895 se navíc ještě objevuje vyšívání barevnou vlnou (pravděpodobně na papír a bez použití ostré jehly) a jakési blíže nespecifikované „*proplétání*“. Podobně jednotvárná se jeví i tělesná výchova, neboť se pravidelně opakují hry v kruhu a pochodování, zcela výjimečně pak míčové hry. Je zvláštní, že *Katalogy* vůbec nezaznamenávaly volný pohyb dětí venku, hry na písku apod. Zápisy týkající se výchovy smyslů a sociální péče se zde neobjevují. Při srovnání záznamů z činnosti opatrovny v obou uvedených školních letech, mezi nimiž je rozdíl přesně čtvrt století, je až příliš nápadné, že se za tu dobu téměř nic nezměnilo. Je možné, že sestry františkanky měly svůj zaběhnutý styl, který nechtěly měnit, možná neměly přístup k novým informacím a inspiracím nebo jim chyběl dostatek tvůrčí fantazie. Jisté je, že půl roku po příchodu notredamek na Hlubokou byly v opatrovně patrné tak velké změny, že si jich všimli i na správě velkostatku a napsali vrchnosti, že je v opatrovně nyní „*Anfang einer neuen die besten Erfolge versprechenden Ära*“.¹⁵⁹⁸ Velké rozdíly mezi činnostmi hlubocké opatrovny a

¹⁵⁹⁶ Existuje sice i *Katalog* pro rok 1893/1894, ale je neúplný a poněkud zmatený, proto byl ke zpracování vybrán až následující školní rok.

¹⁵⁹⁷ Tabulky se přehledem činnosti opatrovny na Hluboké a mateřské školy U sv. Josefa viz Přílohy 21 a 22.

¹⁵⁹⁸ „*Počátek nové, nejlepší úspěchy slibující éry.*“ SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká, kart. 33, dodatky, Dopis z 10. 12. 1923.

českobudějovické mateřské školy lze tedy více přičíst rozdílnosti kongregací, které je spravovaly, než odlišnému historickému období, pro něž jsou záznamy vedeny (navíc mezi rokem 1919 a 1925 žádný větší časový rozdíl není, přestože se v tomto období udály důležité změny v oblasti školství), i když i to samozřejmě hrálo určitou roli. Bohužel nejsou k dispozici žádné *Katalogy* pro některou z opatroven vedených školskými sestrami, ale dá se předpokládat, že se jejich činnost více podobala činnosti mateřské školy U sv. Josefa než opatrovně na Hluboké, byť zřejmě s omezenějšími materiálními prostředky.¹⁵⁹⁹

Ze záznamů v *Přehledech* českobudějovické mateřské školy U sv. Josefa je zcela zřejmé ovlivnění činnosti každého předškolního zařízení osobností konkrétní řeholnice. Během šestnácti školních let, pro něž jsou *Přehledy* dochovány, se tu vystřídal jen dvě učitelky (vychovatelky). Sestra Felixa Matějková, která zde působila celou řadu let již v době, kdy ještě existovala opatrovna,¹⁶⁰⁰ vedla školku v letech 1925-1927. Po jejím odchodu nastoupila dosavadní výpomocná učitelka sestra Ludolfa Šimová, která pak svým osobitým stylem, určovala náplň činnosti až do zrušení mateřské školy v roce 1942. Ze záznamů v *Přehledech* lze snadno vysledovat, že se zaměřovala především na tělovýchovné aktivity, jichž měla v zásobě takřka nepřeborné množství. Na rozdíl od vychovatelky se její asistentky každoročně střídaly, jen výjimečně zůstala některá ve školce dva roky. Byly jimi často mladé profesky krátce po prvních slibech, novicky druhého roku nebo kandidátky, které se zde zaučovaly, aby mohly později nastoupit jako plně kvalifikované vychovatelky na jiném pracovišti. O tom, že tyto asistentky představovaly spíše pomocnou sílu, bez níž se dalo v případě nutnosti obejít, dokládá skutečnost, že dva roky vedla sestra Ludolfa mateřskou školu úplně sama.

Tabulky v Příloze 21 obsahují pestrou sbírku názvů nejrůznějších dětských aktivit, z nichž některé jsou dobře známé, u jiných se podle poněkud záhadného názvu lze jen těžko domýšlet, co asi znamenaly. Kromě výše uvedeného srovnání s opatrovnou na Hluboké je zajímavé i porovnání dvou různých školních let v téže mateřské škole. Zatímco rozdílná politická situace zde nehrála vůbec žádnou roli, podstatná byla právě skutečnost, že v uvedené roky vedly školku dvě různé učitelky, z nichž každá měla svou vlastní koncepci výchovné práce. V mnohém se obě shodovaly, což nepřekvapuje, neboť sestra Ludolfa se jako začínající

¹⁵⁹⁹ Od roku 1902 byly vychovatelky z řad notredamek vzdělávány v kurzu pro učitelky mateřských škol v Hradci Králové, který provozovala přímo kongregace, čímž byla zajištěna jednotná koncepce všech spravovaných předškolních zařízení, která pouze mírně variovala díky individualitám jednotlivých vychovatelek a aktuálním (zejména materiálním a prostorovým) možnostem konkrétního pracoviště.

¹⁶⁰⁰ Přesné datum změny opatrovny U sv. Josefa na mateřskou školu není známo.

učitelka u sestry Felixy zaučovala, v některých oblastech se však jejich pojetí značně odlišovalo.

První kolonka v *Přehledu* se týká výchovy smyslů. Témata se v obou letech většinou opakovala, nejčastěji šlo o rozeznávání vlastností předmětů (velký – malý, mokrá – suchý, ostrý – tupý atd.), barev a geometrických tvarů, ale cvičil se také sluch (vyhledávání stejných zvuků na chrastítkách) nebo chuť (rozeznávání ovoce podle chuti). V prvním roce byla do této rubriky zaznamenávána i témata, která patřila spíše do prvouky, kde se již také v dalších letech objevovala.¹⁶⁰¹ Další oblastí, která se měla ve školce rozvíjet, byl slovní a výtvarný projev. „Výtvarka“ byla celkem jednoduchá, i když oproti hluboké opatrovně poněkud pestřejší. Jelikož množství materiálu zůstávalo omezeno, volily se nejčastěji práce s pomůckami, které se mohly používat opakovaně. K tradičním činnostem patřilo skládání hůlek, kamínků, čtverců, kruhů, trojhranů a jiných tvarů, případně jejich kombinace. Často se modelovalo nebo stavělo z dřevěné stavebnice, na podzim navlékaly děti náhrdelníky z koření a různých plodů. Kreslení či skládání z papíru sice nechybělo, ale je zřejmé, že trvanlivému materiálu byla dávana přednost. Oproti rozmanitosti aktivit v ostatních tematických okruzích působí záznamy o výtvarné činnosti dost jednotvárně a ve školním roce 1940/1941 se téměř nevyskytují. „Slovní projev“¹⁶⁰² byl pestřejší. Kromě nejruznějších básniček a písniček měly děti příležitost samostatně vypravovat pohádku nebo vlastní zážitky a popisovat, co kde viděly. Velmi často se v této kolonce objevuje zápis „memorování“, na procvičování paměti byl tedy kladen velký důraz, což bylo tehdy ve školství běžné.

Zajímavé je sledovat, co všechno bylo probíráno v rámci „*mravní a společenské výchovy*“. Vzhledem k tomu, že v *Přehledu* chyběla samostatná rubrika týkající se náboženství, vztahuje se velká část zde zaznamenaných témat k příběhům ze *Starého* a *Nového zákona* a také k významným svátkům a slavnostem liturgického roku. Zvláště sestra Felixy se zaměřila na systematický výklad dějin spásy. Během deseti měsíců probrala s dětmi chronologicky nejdůležitější starozákonní události od stvoření světa po Davida¹⁶⁰³ a zároveň velkou část evangelia, neboť kromě vánočních a velikonočních příběhů věnovala pozornost i celé řadě

¹⁶⁰¹ *Přehled* pro rok 1925/1926 byl skutečně vyplňován značně zmateně, stejné činnosti se často vyskytují v několika různých kolonkách, zřejmě zde byla snaha vyplnit úplně všechno. V pozdějších letech si sestra Ludolfa příliš nelámala hlavu, zda bude mít všechno plné; měla jasně a logicky vystavěný plán a každou činnost napsala skutečně tam, kam patřila.

¹⁶⁰² Kurzívou jsou uvedeny názvy činnosti, pokud jsou citovány dle *Přehledu*.

¹⁶⁰³ Objevují se následující příběhy: Stvoření světa, Stvoření andělů, Adam a Eva, Kain a Ábel, Potopa, Noemova oběť, Abrahám, Narození a obětování Izáka, Ezau a Jakub, Josef egyptský, Mojžíš a další události po jeho smrti, Samuel, Eli, David. Srov. SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Přehled 1925/1926*.

podobnosti a příběhů z Ježíšova života.¹⁶⁰⁴ Pevné místo v programu měli významní světci a světice, především ti, o nichž byla k dispozici řada legend, které byly díky barvitě líčenému ději a četným zázrakům u dětí oblíbené. V polovině září se začínalo svatou Ludmilou, krátce nato přišla řada na svatého Václava a anděly strážné. Dále si každá sestra vybírala podle svého vkusu: v záznamech lze najít archanděla Rafaela, svaté Františka, Terezií, Stanislava a Aloise, Martina, Alžbětu, dále samozřejmě Mikuláše a Josefa, z českých světců pak Vojtěcha, Prokopa a Jana Nepomuckého.¹⁶⁰⁵ Děti tak během jednoho roku pobytu v mateřské škole získaly slušný přehled, na který později snadno navázaly při hodinách náboženství na obecné škole.

Kromě této tematiky, které se v roce 1925/1926 týkaly téměř dvě třetiny všech položek v kolonce,¹⁶⁰⁶ se zde nacházely záznamy o skutečné „*mravní a společenské výchově*“, čili poučování o poslušnosti, čistotnosti, pořádnosti, pravdomluvnosti a dalších ctnostech. Děti se učily zdravit, chovat se tiše a chodit ve dvojstupech, šetřit obuv, vážit si rodičů atd. Vyčerpávající výčet námětů k rozhovoru i k praktickému nácviku podává tabulka, z níž je vidět, že zvláště ve druhém uvedeném školním roce se opravdu nezapomnělo na nic důležitého.¹⁶⁰⁷

Poněkud komicky působí hesla z oddílu „*Prvouka*“ poté, co byla uspořádána do tabulky chronologicky tak, jak šla za sebou.¹⁶⁰⁸ Avšak i poznávání přírody a lidských výtvarů mělo svou pevnou strukturu, i když se zdá, že se občas přeskakovalo z jednoho na druhé bez zřejmých souvislostí. Během roku se postupně probrala domácí zvířata, roční období včetně charakteristických jevů (např. na jaře sněženka, drozd, špaček, na podzim ptáci, kteří odlétají apod.), přírodní společenství (les, pole, louka, řeka, zahrada), některá řemesla, vybavení domu a školy a mnohá další témata, která se nedají přímo zařadit.

O pestré náplni „hodin“ tělesné výchovy v mateřské škole U sv. Josefa byla řeč již výše. Aktivita jsou tak rozmanité, že nemá smysl pokoušet se je nějak všeobecně charakterizovat a třídit, nejlepší je prostudovat přímo samotné seznamy.¹⁶⁰⁹ V prvním roce zapisovala sestra Felixa do kolonky „*Tělesná výchova a zdravotnictví*“ také nejružnější poučení týkající se zdravé životosprávy, sestra Ludolfka je později, zřejmě kvůli dokonalému zaplnění volného

¹⁶⁰⁴ Služebník setníkův, Mládenec naimský, Uzdravení člověka, Bouře na moři, Jairova dcera, Nasyčení pěti tisíců, Proměnění na hoře Tábor, Ježíš a děti, Milosrdný Samaritán, Marnotratný syn. *Tamtéž*.

¹⁶⁰⁵ SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Přehledy 1925/1926 a 1940/1941*.

¹⁶⁰⁶ Sestra Ludolfka měla později program vyváženější a náboženská tematika se objevovala pravidelně jednou, maximálně dvakrát týdně.

¹⁶⁰⁷ Viz Příloha 21b.

¹⁶⁰⁸ Srov. Příloha 21c.

¹⁶⁰⁹ Příloha 21d.

místa zápisy o tělovýchovných činnostech, zařazovala do „*Prvouky*“.¹⁶¹⁰ Poslední oddíl „*Sociální výchova*“ je vyplněn jen zřídka, a pokud ano, týká se téměř výhradně péče starších dětí o mladší. Objevují se tedy záznamy typu: větší pomáhají menším při oblékání, uhladí a učesou jim vlasy, očistí šaty, dávají na ně pozor a chrání je před úrazy, apod.¹⁶¹¹

Celkový program mateřské školy se zdá být vyčerpávající a nic podstatného v něm nechybí. Školka U sv. Josefa byla sice možná poněkud nadstandardní, ale zase ne tolik, aby se zjištěné výsledky nedaly všeobecně vztáhnout i na ostatní předškolní zařízení vedená školními sestrami, ovšem s ohledem na specifika různých časových období i konkrétního místa a s vědomím jistých odlišností v přístupu jednotlivých vychovatelek. Děti byly tehdy vnímavější na sebemenší podněty a dokázaly se zájmem naslouchat vyprávění či čtenému příběhu. Jenom díky tomu a díky všeobecně lepší kázni (ve srovnání se současnou situací) bylo možné, aby jedna osoba nejen uhlídala a zabavila, ale také něco naučila někdy i více než stovku dětí najednou. Jedinečným dokladem pedagogických schopností řeholnic jsou divadelní hry, které zejména notredamky s dětmi nacvičovaly téměř každoročně ve většině opatroven i mateřských škol. Skutečnost, že tato představení bývala veřejná, často se hrála v sále místního hostince a někdy i přímo v divadle, dosvědčuje, že musela mít určitou úroveň a že nešlo jen o nějaké primitivní dětské scénky. Představa, že sestry dokázaly tyto hry s dětmi nacvičit za běžného provozu opatrovny, kdy bylo třeba zkoušet role a zároveň zabavit několik desítek ostatních, které buď nehrály, nebo se na své úlohy nepotřebovaly tolik učit, se současnému pedagogovi i každému, kdo se někdy pokusil s dětmi nacvičit nějaké divadlo, může jevit jedinečně jako pohádka z *Tisíce a jedné noci*. Představení se konala nejčastěji na Vánoce, ale pokud to někdy nevyšlo (školy i školky bývaly často kolem Vánoc zavřeny kvůli dětským nemocem), hrávalo se i jindy během roku. Pouze výjimečně nacvičily sestry s dětmi dvě představení během jednoho školního roku (druhé na svátek matek nebo při příležitosti významného životního jubilea zakladatele či příslušníka jeho rodiny).¹⁶¹² Do druhého představení se řeholnicím většinou příliš nechtělo a často se pouze podvolily nátlaku veřejnosti, neboť i kdyby byly děti sebehodnější a sebeschopnější, příprava vystoupení vždy představovala pro učitelky velké vypětí. Již několikrát citovaná sestra Bertilla Schneiderová odůvodnila odmítnutí na-

¹⁶¹⁰ Příloha 21c.

¹⁶¹¹ Srov. SOKA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Přehled 1925/1926*.

¹⁶¹² Srov. např. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*, léta 1922, 1923, 1938, 1947.

bídky opakovat úspěšnou vánoční hru dětí z českokrumlovské opatrovny svým originálním způsobem: „... *ich hatte gar keinen Appetit mehr, in die Öffentlichkeit zu treten.*“¹⁶¹³

Volba obtížnosti divadelního představení záležela na aktuálním složení dětského kolektivu. *Kronika bechyňské opatrovny*, kde byla tradice vánočních her zvláště živá, se této problematice na několika místech dotýká. Hned po prvním vystoupení v prosinci 1889, tedy necelé tři měsíce po založení opatrovny, jeden z přítomných hostů, Zdeněk baron Helfert, „vzdal vřelé díky sestrám za snahu a práci, překvapen jsa, co malé dítky naučiti se mohou.“¹⁶¹⁴ Roku 1925 bylo možné nacvičit delší hru *Cizinci o štědrém večeru*, neboť děti byly „velice čiperné a mnohé nadané“.¹⁶¹⁵ Podobně i hra *Od jesliček září láska*, sehraná roku 1927, byla kronikářkou označena jako těžká.¹⁶¹⁶ Neméně obtížné muselo být společné vystoupení dětí z tábořské opatrovny a chovanců sirotčince 18. ledna 1913 v městském divadle v Táboře, pro které se dochoval program.¹⁶¹⁷ Na rozmanitost námětů všech těchto her poukazují názvy zaznamenávané někdy pravidelně, častěji však spíše ojediněle, do školních kronik. Názvy se téměř nikdy neopakovaly a je otázka, zda scénář vymýšlely učitelky samy, nebo zda existovaly nějaké publikace s návrhy dětských představení. Možné je obojí, ale dá se téměř s určitostí předpokládat, že autorkami alespoň některých kusů byly přímo sestry.¹⁶¹⁸ Vstupné na tato představení, které bylo někdy pevně stanovené, jindy dobrovolné, bývalo zčásti použi-

¹⁶¹³ „Neměla jsem už vůbec žádnou chuť vystupovat na veřejnosti.“ AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, rok 1931.

¹⁶¹⁴ AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*, rok 1889.

¹⁶¹⁵ *Tamtéž*, rok 1925.

¹⁶¹⁶ *Tamtéž*, rok 1927.

¹⁶¹⁷ Viz příloha 24c.

¹⁶¹⁸ Dochované názvy divadelní her dětí z opatroven: Bechyň: *Ospalý Vávra, Dráteníček, Koncert maličkých, Štědrý večer Drotarův, Mladí pastýři betlémsí, Jesličky, Odvod, Narození Páně, Svátí Tři Králové, Kouzelná krabice, Chudý Ježíšek, Mlsný Dismas, Odměna dobrosrdečnosti, Útrpný Loisa, Obžínky a sběračka klasů, Anděl strážný, Malí hudebníci, Udatní hrdinové, Hodná Otilka, Veselý Frincínek, Veselí hudebníci, Malý Král, Malá princezna, Kocour v pytli, Polévka z kamínku, Svátek malé Aničky, Malí hrdinové, Štědrý večer, Perníková chaloupka, Polepšený kašpárek, Doktor, Kuchařinky, Obžínky, Neústupná Rebeka, Cizinci o Štědrém večeru, Statečná Růženka, Sněhulák, Od jesliček září láska, Tetinka, Oživlé loutky, Šumaři, Ježíškovy páte narozeniny, Panenky, Kuchaři, Sůl nad zlato. Bělá nad Radbuzou: *Kaiserhuldigungsspiel, Krippenspiel, Wohltun beglückt, Photograph und Bäuerin, Ihr muntern Kinder eilt herbei, Der hungrige Esau, Großvaterspielen, Hirtenspiel, Der kranke Willi, Die fleißigen Stubenmädchen, Kaminkehrer und Bäckerjunge, Waldmännleins Leid und Freud, Freiwillige Feuerwehr, Weihnachten im Märchenland, Engelreigen, Köchin und Rauchfangkehrer, Zwölf Monate, Schnitterreigen, Doktor und Seufzer, Die Blumenengel* (Hold císaři, Jesličky, Konání dobra obšťastňuje, Fotograf a selka, Odvážné děti, přispěchejte, Hladový Ezau, Hra dědečků, Pastýřská hra, Nemocný Willi, Pilné děvečky, Kominík a pekařský učeň, Radosti a utrpení lesního mužíka, Dobrovolní hasiči, Vánoce v pohádkové zemi, Tanec andělů, Kuchařka a kominík, Dvanáct měsíčků, Obžínky, Doktor a vzdechy, Květinová anděl). Klatovy: *Láska vítězí, Dukátové semeno, Hastrman, Radost maličkých o vánocích, Jezulátko na zemi, Královna víl, Tři haléře, Zakleté srdíčko, Nespokojená fialka, Bábinky a pohádka, Koukolíček, Dukátová semena*; České Budějovice: *Malí pastýřové betlémsí, Spoctivostí nejdál dojdeš, Hladový Ezau, Koncert maličkých, Vánoční pohádka, Vánoční sen, Poklad*. Srov. AKŠS Auerbach, *Weissensulzer Hauschronik*; AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*; *Tamtéž, Kronika filiálky klatovské*; SOKA Č. Budějovice, *Česká dívčí škola U sv. Josefa, Kronika*.*

to na výlohy za hru (pronájem prostor, hudební doprovod, materiál na kulisy apod.), ze zbytku se buď nakupovala nadílka pro děti, pořizovalo nové vybavení do školky, nebo, zvláště ve válečných letech či za jiné specifické situace, byl výtěžek věnován na předem stanovený dobročinný účel.¹⁶¹⁹

Kromě divadelního představení, které ovšem nebývalo úplně všude, představovala největší událost roku vánoční besídka spojená s nadílkou, kdy zásluhou dobročinných spolků, zřizovatele, jednotlivých příznivců školky a někdy i starších školních žákyň, které šily, dostávaly děti nejen ovoce a sladkosti, ale chudší z nich též oblečení.¹⁶²⁰ Ostatních akcí, které vybočovaly z každodennosti, nebylo mnoho. O výletech se kroniky příliš nezmiňují, a pokud ano, jednalo se výhradně o pěší vycházky do okolí, nikoli o cestování dopravními prostředky. V Českých Budějovicích se pořádal výlet nejčastěji v průběhu června. V Bechyni chodily děti poslední den školního roku na pouť do kostela Panny Marie Bolestné, která byla spojena s krátkou vycházkou do lesa a zakončena návštěvou zámku a svačinou v zámecké zahradě.¹⁶²¹ V Bělé nad Radbuzou byla zase tradice tzv. „*Schlusskaffe*“, čili slavnostní svačiny na závěr školního roku,¹⁶²² podobnou závěrečnou slavnost mívaly koncem června děti v Javorníku.¹⁶²³ Děti ze slatiňanské školky bývaly za života hraběnky Ludviky Stadionové třikrát do roka zvány na slavnostní svačinu.¹⁶²⁴ V německé školce v Javorníku byly za první republiky pravidelně pořádány oslavy významných státních výročí. Jinak velmi stručná kronika se, zřejmě cíleně se zřetelem k inspektorům a ve snaze udržet dobrou pověst církevní školky u státních orgánů, až nápadně zaměřovala především na oslavy 28. října a narozenin prezidenta republiky.¹⁶²⁵ V jiných mateřských školách podobné vlastenecké slavnosti zaznamenávány nebyly, na rozdíl od školních kronik. Téměř všude ale kroniky zmiňují mikulášské besídky. V Bělé

¹⁶¹⁹ Všechny kroniky většinou uvádí, kolik se vybralo a na co byly peníze použity.

¹⁶²⁰ Tato tradice byla rozšířená ve všech kongregačních školkách bez výjimky.

¹⁶²¹ Srov. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*, rok 1909 an.

¹⁶²² Srov. AKŠS Auerbach, *Weissensulzer Hauschronik*, rok 1913 an.

¹⁶²³ AKCHŠS Slavkov, *Kronika mateřské školy v Javorníku* (český strojopisný překlad), nesign., školní rok 1932/1933 an.

¹⁶²⁴ Podrobněji viz kapitola III. 3. 2.

¹⁶²⁵ „*Den zrodu Československé republiky byl již po 16. opětně zcela zvlášť slaven. Program obsahoval následující čísla: 1. Promluva učitelky mateřské školy, 2. Zpěv národní písně, 3. Pochod s prapory a zpěvem, 4. Loutkové divadlo, 5. Modlitba za pana státního prezidenta. Ctihodná představená darovala malým sladkosti, potom šli radostně domů, ozdobeni praporky.*“ AKCHŠS Slavkov, *Kronika mateřské školy v Javorníku, 1931-1945*, nesign., školní rok 1934/1935. „*85. narozeniny pana státního prezidenta byly s velikou radostí oslaveny. Ve slavnostně vyzdobené učebně před drapírovým obrazem pana státního prezidenta přednesli maličci svá přání. Promluva, písně, volání hoch, slavnostní průvod vysvětlovaly dětem význam tohoto vzácného památného dne.*“ *Tamtéž*. V podobném duchu jsou psány zápisy i v následujících třech školních letech, kde ovšem přibyla ještě oslava narozenin Edvarda Beneše.

navštívili opatrovnu několik let za sebou Mikuláš i „*Krampus*“, častěji se ale besídky odehrávaly bez jeho přítomnosti. Rozšířené byly také dětské taneční zábavy na masopustní úterý.

ad 6) O dětech samotných, případně o vztahu učitelek k nim, zanechaly prameny informaci poněkud méně. Stejně jako dnes i tehdy měla celá řada dětí potíže zvyknout si na kolektiv vrstevníků a především na odloučení od matky, a tak školní rok většinou začínal pláčem, který bývá nakažlivý, takže si učitelky občas prožily několik náročných dní, než se děti trochu aklimatizovaly. „*Anfangs erfreuten uns die kleinen mit kurzen Konzerten...*“, zapsala sestra Admirabilis v Bělé nad Radbuzou a také jiné kronikářky si občas podobnou poznámku neodpustily.¹⁶²⁶ Většina dětí si ve školce brzy zvykla, ale mohlo se také stát, že první zážitek z opatrovny a kontakt s řeholicemi, jejichž zvláštní oblečení nutně muselo u dětí zpočátku vzbuzovat různé pocity a někdy přímo i strach, byl velmi traumatizující a další docházku znemožnil. O jednom takovém případě, který zřejmě nebyl nijak častý, ale zároveň možná ani úplně ojedinělý, informuje dopis otce jednoho dítěte, kterým reaguje na upomínku o nezaplacení školného v tábořské opatrovně: „*Jest pravda, že moje manželka v druhém půlletí školního roku dovedla našeho syna Františka do opatrovny s tím úmyslem, aby školu tuto navštěvoval. Ctihodnou sestru prosila, aby s ním měla trpělivost. Sotva však z této školy odešla, a chlapec jakmile se toho dověděl, plakal a nařikal, že tam nebude, že půjde domů a chtěl pořáde utíkat. Když ctihodná sestra viděla, že chlapce nemožno upokojiti, a že mezi druhými dítkami ještě nepokoj tropí, poslala ho domů a řekla mu, aby více tam nepřišel. Chlapec celý ustrašen přišel domů s těmi slovy, že do školy více nepůjde, že se bojí těch černých paní a byl tak poděšen, že jsme se musili obávat, aby se mu nic nestalo, poněvadž jsme měli jej co upokojiti, neboť se schovával, aby jej nikdo neviděl.*“¹⁶²⁷ K uvedeným řádkům není téměř co dodat, pouze snad může na první pohled zarazit jednání učitelky, která poslala dítě domů s tím, aby se už nevracelo. Na skutečnosti, že chlapec šel domů sám, není vůbec nic zvláštního, to bylo v té době celkem obvyklé. V Jimramově chodívaly domů samy i přespolní děti ještě koncem čtyřicátých let,¹⁶²⁸ v případě Tábora, kde se opatrovna s největší pravděpodobností nacházela v budově dnešní základní školy na náměstí Mikuláše z Husi („Klášteráku“), šlo pouze o přeběhnutí malého náměstí a zabočení do některé z přilehlých ulic, neboť opatrovnu navštěvovaly výhradně děti z vnitřního města, které není nijak rozsáhlé. Doporučení, aby se chlapec již

¹⁶²⁶ „*Zpočátku nás maličci potěšovali krátkými koncerty...*“ *Tamtéž*, rok 1928. Podobně např. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*, rok 1889.

¹⁶²⁷ Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Dopis ze 17. 8. 1881*.

¹⁶²⁸ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

nevracel, které navíc mohlo být dítětem poupraveno tak, aby přesvědčilo rodiče, je naprosto logické v situaci, v níž se tábořská opatrovna nacházela v osmdesátých letech 19. století, kdy místo povolených osmdesáti dětí jich sestry víceméně nelegálně hlídaly sto padesát. V tomto počtu nebylo možné si dovolit věnovat se jednomu rozplakanému dítěti, které neprojevovalo žádnou ochotu ke spolupráci.

Neméně zajímavé informace o povaze dětí obsahují *Výkazy a evidenční karty dětí* mateřské školy U sv. Josefa v Českých Budějovicích. Učitelka sestra Felixa Matějková poctivě zapisovala vlastní postřehy o svých svěřencích, a tak se ve školním roce 1925/1926 v kolonce poznámka objevuje téměř u každého dítěte stručná charakteristika jeho osobnosti, mnohdy velmi zvláštní.¹⁶²⁹ Je tak možné si udělat představu o složení třídy, v níž se objevovaly jak děti tiché a nenápadné, případně až zakřiknuté, tak „raubíři“, kterých zřejmě mívala učitelka občas „plné zuby“. Pro nespornou zajímavost jsou všechny tyto údaje uvedeny v následující tabulce, kterou však pro malé množství údajů není možné nijak statisticky vyhodnocovat.

¹⁶²⁹ Pro ostatní roky zůstávala tato kolonka většinou nevyplněná, případně se do ní zaznamenávalo odhlášení dítěte ze školky. Výkazy z roku 1925/1926 jsou v tomto směru jedinečné. Srov. SOkA Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, *Výkazy*.

Tabulka 10: Poznámky ve výkazu dětí MŠ U sv. Josefa v roce 1925/1926

charakteristika	chlapci	dívky
tichý, tichá	3	6
nadaný (schopný), nadaná (schopná)	5	3
musí být stále zaměstnán(a)	1	0
neposeda	2	3
neposlušný, nepoddajný	1	0
hravý, hravá	1	2
dobře vychovávaný	1	0
nechodí do školy	1	1
něžně vychovávaný - nemanželský	1	0
hodný, hodná	2	1
nesmělý	2	0
pláče vždy, když má něco pracovat, že to neumí	1	0
rozplakaná	0	1
pohodlný, pohodlná	1	1
moudrý, rád je vyznamenáván	1	0
dětinský, dětinská	1	1
zřídkka chodí, má 1 hodinu cesty do školy	1	1
nepokojný	1	0
není očkovaná	0	1
zdá se být slabomyslná	0	1
povídalka	0	1
špatná výřečnost	0	1
neumí česky	0	1
čiperná	0	1
Maminka byla asi 2 roky nemocná, dítě přišlo ve smutečních šatech:	0	1

Z těchto poznámek i z toho, co již bylo výše řečeno, je zřejmé, že navzdory veškerým změnám, které odlišují současnost od zde sledovaného období, zůstává situace v tomto směru stále stejná. Tehdy stejně jako dnes se učitelky ve školkách potýkaly s řadou méně poddajných jedinců a zároveň pocítovaly radost a uspokojení z práce s hodnými a milými dětmi, které si při systematické výchovné práci pedagogicky zkušených řeholnic byly schopné osvojit nečekaně velké množství poznatků a dovedností i podat na svůj věk obdivuhodné výkony.

IV. 3

V roli matek

Tato kapitola se snaží najít odpověď na čtyři poměrně široké otázky: 1) Jaké místo měly v činnosti tří kongregací vychovávací ústavy? 2) Jaké byly výchovné zásady řeholnic? 3) Jak vypadal režim dne a každodenní život v penzionátech a sirotčincích? 4) Jaký vztah měly sestry ke svěřeným dětem a naopak, jaký byl postoj chovanek a sirotků k jejich vychovatelkám?¹⁶³⁰

Výchova dívek mimo rámec školního vyučování tvořila významnou složku náplně činnosti školských sester, na niž řeholnice samy kladly velký důraz a považovaly ji za jeden z nejméně zodpovědných úkolů, který jim byl svěřen.¹⁶³¹ Zakládání penzionátů (konviktů, internátů) pro dívky školou povinné i starší patřilo k prvotnímu úmyslu zakladatelů všech tří kongregací a navíc bylo výhodné i z ekonomického hlediska,¹⁶³² proto se tyto konvikty zřizovaly často a měly výrazné zastoupení mezi pedagogickými zařízeními školských sester v českých zemích.¹⁶³³ Druhou variantu internátní výchovy představovaly sirotčince, později též dětské domovy, k jejichž vedení se rovněž hlásily již nejstarší verze stanov chudých školských sester a notredamek.¹⁶³⁴ Přesto trvalo nějakou dobu, než se sestry k tomuto typu práce dostaly, neboť přednost byla dávana spíše školám a penzionátům. Notredamky se péči o opuštěné děti začaly věnovat až po necelých třech desetiletích existence kongregace, tedy v době, kdy se společenství rozrostlo natolik, že bylo možné personálně zajistit všechny typy dosavadních škol a zároveň rozšířit sféru působnosti o další výchovná zařízení. Prvním sirotčincem, který převzaly do správy, byl městský sirotčinec v Táboře roku 1880. Poptávka po řeholnicích pro práci s osiřelými dětmi byla tak velká, že na konci 19. století pracovaly tyto sestry již na sedmnácti místech v Čechách a na Moravě a do roku 1920 stoupl počet jimi spravovaných si-

¹⁶³⁰ Z důvodu komplikovanějšího členění této kapitoly, kdy je zvláště pojednáváno o penzionátech a sirotčincích, nejsou pasáže týkající se rozboru uvedených otázek označovány jako v ostatních kapitolách IV. části (ad 1, atd.).

¹⁶³¹ „V penzionátech mají sestry příležitost konati mnoho dobrého, proto třeba, aby jim věnovaly zvláštní péče.“ *Kniha obyčejů*, s. 185.

¹⁶³² Srov. kapitoly II. 1 a II. 2.

¹⁶³³ Srov. přehledy v Přílohách 3-5.

¹⁶³⁴ *Stanovy 1853*, § 1b; *Stanovy 1865*, s. 1, odst. 2. Ve *Stanovách 1881* školských františkánek se hovořilo pouze o školách a penzionátech a činnost v sirotčincích se v nich očividně příliš nepředpokládala, ale ani nevyklučovala. Česká větev kongregace zahájila činnost v prvních sirotčincích ještě před změnou těchto stanov.

rotčinců na čtyřicet čtyři.¹⁶³⁵ Školské františkánky začaly pracovat s opuštěnými dětmi poprvé roku 1899 v okresním sirotčinci v Nymburce a před druhou světovou válkou nastoupily ještě do čtyř dalších a do jednoho útulku pro opuštěné děti.¹⁶³⁶ Chudé školské sestry se na českém území této činnosti před rokem 1945 nevěnovaly, byť v jiných provinciích této kongregace byla práce u sirotků běžná.¹⁶³⁷

Účelem penzionátu mělo být především všeobecné vzdělání v literních předmětech a zároveň praktická i morální příprava dívek na jejich životní úlohu (katolických) žen a matek, případně řeholních sester. Řeholnice zde vyvíjely cílenou snahu ovlivňovat společnost tím, že formovaly budoucí matky rodin. Byly si velmi dobře vědomy stěžejní role rodiny jako základní stavební buňky společnosti a snažily se zaměřit především na děvčata ze středních vrstev, kterým v rozvíjející se občanské společnosti měla připadnout důležitá role při formování jejích kulturních i morálních hodnot. Penzionáty notredamek se tak v padesátých letech 19. století staly v Čechách novinkou v dívčím vzdělávání, neboť byly otevřeny mnohem širšímu okruhu lidí než původní výchovné ústavy starších řádů.¹⁶³⁸ Odezva ze strany tehdy ještě převážně katolické společnosti byla kladná a na vysokou poptávku reagovaly sestry zvyšováním kapacity stávajících a zakládáním nových ústavů.¹⁶³⁹ Všechny tři kongregace přijímaly cho-

¹⁶³⁵ Viz přehled v Příloze 4.

¹⁶³⁶ Koclířov (1911), Loučeň (1914), Slatiňany (1915), Mladá Boleslav (1936). Ve čtyřicátých letech pak převzaly další čtyři sirotčince. Útulek sv. Josefa pro opuštěné děti v Praze na Vinohradech spravovaly sestry v letech 1902-1910. Srov. Příloha 5.

¹⁶³⁷ Například do slezské Vratislavi, odkud se později tato kongregace rozšířila do českých zemí, byly chudé školské sestry povolány z Mnichova právě kvůli převzetí sirotčince U Bolestné Matky Boží (Zur Schmerzhafte Mutter) roku 1851. *Die Schlesische Ordensprovinz*, s. 16. Po druhé světové válce převzaly sestry na krátkou dobu dětský domov v Javorníku a v Těšanech. Martin Rája ve svém přehledu dějin československé provincie chudých školských sester hovoří na základě dopisu kardinála Georga Koppa provinciální představené z 28. 6. 1913, dochovaného v Zemském archivu v Opavě, o stavbě sirotčince v Bohumíně, která měla proběhnout na náklady kongregace roku 1913 (z celkových nákladů 100 000 korun měl přispět vratislavský kardinál Georg Kopp 20 000 korun). M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 11. Nikde jinde v dochovaných pramenech se však o této věci nemluví, naopak stručná kronika filiálky v Bohumíně, sestavená na základě náhodně dochovaných písemných dokladů a výpisků z bohumínské farní kroniky (původní kronika konventu byla v noci z 12. na 13. září 1950 spálena), uvádí, že sestry v roce 1912 začaly se stavbou české i polské školy, tato informace však u Martina Ráji chybí. AKCHŠS Slavkov, *Kronika Školských sester de Notre Dame – pobočka Nový Bohumín (1900-1950)*, s. 2. Pro zjištění skutečného stavu by bylo třeba pátrat po dalších dokumentech ve Slezském zemském archivu, eventuálně přímo v Bohumíně, ale celkové okolnosti existenci bohumínského sirotčince příliš nenasvědčují.

¹⁶³⁸ Sestry voršílky založily školu s penzionátem určenou především pro mladé šlechtičny roku 1655 v Praze na Národní třídě a roku 1712 v Kutné Hoře. O něco později (1747) otevřely ústav pro výchovu šlechtických dívek také anglické panny v Praze na Malé straně. Srov. M. HRUDNÍKOVÁ, *Řeholní život*, s. 155 a 280. K tomuto tématu podrobněji M. MACKOVÁ, *Voršílky*.

¹⁶³⁹ O situaci prvních let činnosti notredamek, která spadala do éry tzv. Bachova absolutismu, informuje článek biskupa J. V. Jirsíka. Již rok po založení penzionátu v Horázdovicích bylo přijetím šedesáti chovaneček dosaženo

vanky do všech svých domů, kde to bylo jen trochu možné. Notredamky zřídily do roku 1900 penzionát ve všech řeholních domech v českobudějovické diecézi, které patřily přímo institutu a nebyly smluvně vázány se šlechtou či obcí, tj. v Hyršově, Horažďovicích, Bystřici,¹⁶⁴⁰ Českých Budějovicích, Sušici a Klatovech, roku 1930 přibyla ještě Kardašova Řečice.¹⁶⁴¹ Chudé školské sestry měly penzionát v sedmi z celkového počtu deseti domů v českých zemích, tedy rovněž všude, kde to bylo možné.¹⁶⁴² Školské františkánky začaly přijímat chovanky do slatiňanského mateřince čtyři roky po započetí svého působení v Čechách,¹⁶⁴³ roku 1896 otevřely německý penzionát v Kocliřově, o devět let později česko-německý penzionát v Dlažkovicích, který byl ale po třech letech opět zrušen.¹⁶⁴⁴ Od roku 1923 byly přijímány chovanky do nového mateřince v Praze-Břevnově, původní slatiňanský penzionát byl zrušen již na začátku první světové války. Kromě toho bydlely chovanky také při vinohradském gymnáziu a chrudimském pedagogiu, v tomto případě se však jednalo o internát v dnešním slova smyslu, v němž byly ubytované přespolní studentky.¹⁶⁴⁵

V souvislosti s velikostí domu se lišil i počet chovanek, někde žily při řeholní komunitě jen malé skupinky děvčat, jinde byly chovanky přijímány opravdu ve velkém. Počty děvčat v penzionátech ovšem není možné sledovat systematicky. Notredamky vedly do roku 1918 podrobné statistiky o jednotlivých působištích v knize *Stav osob*, poté záznamy skončily a další informace o počtu chovanek jsou jen ojedinělé. Největší zájem byl o pobyt

hranice tehdejších možností ústavu, proto biskup v článku, který měl být prostřednictvím kněží přetlumočený ve farnostech rodičům dívek, upozorňoval, že penzionát je momentálně zcela naplněn a další dívky mohou být přijaty teprve po odchodu některých dosavadních chovanek. Srov. J. V. JIRSÍK, *Das Institut der armen Schwestern in Horaždiowitz und Hirschau*, Ordinariatserslässe 1855, s. 62-63.

¹⁶⁴⁰ Řeholní dům v Bystřici byl sice založen kněžnou Kateřinou z Hohenzollernu, školským sestrám však zde bylo ponecháno volné pole působnosti jak v šíři pedagogické činnosti, tak i ve stavebních úpravách. Pokud výlohy přesáhly úroky z kapitálu 20 000 zlatých, který kněžna na udržování školy věnovala, hradila je kongregace ze svých prostředků. Dům sice patřil šlechtickému rodu, ale kongregace na jeho stavbu přispěla částkou 5 634 zlatých, která jim měla být vyplacena v případě, že by sestry odsud jednou odešly. Srov. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha I*, s. 78.

¹⁶⁴¹ Statistika v Příloze 4, která je vypracována podle pamětní knihy *100 let kongregace Chudých školských sester de Notre Dame*, uvádí pouze deset penzionátů v Čechách a na Moravě, chybí zde ale například Kardašova Řečice a některé internátní školy (např. Praha U sv. Anny, Kladno, Mariánské Lázně), seznam tedy zřejmě není vyčerpávající už z toho důvodu, že občas mohlo být sporné, co za penzionát považovat a co ne.

¹⁶⁴² Penzionát chyběl pouze na dvou filiálkách v Karviné, kde sestry působily na základě smlouvy s hrabětem Larisch-Mönichem, a v později založené opatrovně v Břestu. Srov. kapitola II. 2. 2.

¹⁶⁴³ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 25.

¹⁶⁴⁴ K problematice dlažkovické filiálky blíže v kapitole III. 4. 2.

¹⁶⁴⁵ Po skončení druhé světové války vznikly ještě penzionáty v Děčíně a Brně. Srov. přehled v Příloze 5.

v Horažďovicích,¹⁶⁴⁶ postupně se rozrostl i konvikt v Bystřici.¹⁶⁴⁷ V Českých Budějovicích se počet chovank prudce zvýšil po založení učitelského ústavu roku 1904; od té doby bydlely v penzionátu téměř výhradně studentky tohoto ústavu spolu s některými žákyněmi z vyšších tříd měšťanské školy.¹⁶⁴⁸ Do řeholních domů v Sušici a Klatovech se hlásilo jen málo děvčat, neboť zde s největší pravděpodobností neprobíhala výuka literních předmětů, takže sem přicházely pouze starší dívky přiučit se něco z domácích prací, případně též z hudby a cizích jazyků.¹⁶⁴⁹ Největší problém s nedostatkem chovank měly sestry v Hyršově, neboť hmotné zázemí této filiálky bylo do značné míry závislé na platu, který od nich dostávaly. Úroveň výuky zde nebyla nijak valná, takže řada dívek raději přecházela do Horažďovic.¹⁶⁵⁰ Zůstávala zde spíše prakticky zaměřená děvčata nebo ta, která přišla na několik měsíců, aby se naučila německy. V některých letech zůstával hyršovský konvikt zcela prázdný.

Statistické údaje o velikosti penzionátů školských františkánek podává průběžně kongregační kronika,¹⁶⁵¹ ale pro některé roky čísla chybí. Do Slatiňan poprvé nastoupilo v roce 1892 dvaadvacet chovank, později jich zde až do zrušení penzionátu za první světové války bývalo zpravidla mezi třiceti a padesáti, pouze roku 1895 se přihlásilo výjimečných dvaasedmdesát. V Koclířově se soukromě vzdělávalo až na výjimečně silné ročníky většinou kolem deseti děvčat, do Břevnova jich v druhé polovině dvacátých let přicházelo kolem pětačtyřiceti, ve třicátých letech zájem výrazně klesl. V Chrudimi bydlela na internátu většina studentek pedagogia,¹⁶⁵² zatímco na vinohradském gymnáziu tvořily pražské externí studentky většinu.¹⁶⁵³ Nejméně informací vykazují prameny chudých školských sester, kde jsou s výjimkou Slavkova k dispozici pouze ojedinělé údaje. V Bílé Vodě bývalo před rokem 1900 mezi sto a

¹⁶⁴⁶ Penzionát v Horažďovicích začínal v roce 1854 s jednapadesáti chovankami, v následujících letech se počet ubytovaných dívek pohyboval většinou mezi padesáti a sedmdesáti, pouze třikrát klesl pod padesátku. Po roce 1878 se počet prudce zvýšil a v osmdesátých a devadesátých letech bydlelo v mateřinci mezi 110 a 140 chovankami; po roce 1905 opět klesl pod stovku a výrazně se snížil za první světové války.

¹⁶⁴⁷ V roce 1856 přišlo do Bystřice osm chovank a v prvních letech zůstával jejich počet kolem deseti, po roce 1870 se zvýšil a pohyboval se většinou mezi patnácti a třiceti.

¹⁶⁴⁸ V prvních dvou desetiletích po založení domu U sv. Josefa zde bývalo deset až dvacet chovank, v devadesátých letech kolem třiceti, po roce 1904 pak osmdesát až sto.

¹⁶⁴⁹ V Klatovech i Sušici jen málokdy stoupl počet chovank nad deset, někdy byla jen jedna nebo dvě, v některých letech se nepřihlásila žádná.

¹⁶⁵⁰ AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, rok 1865.

¹⁶⁵¹ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*.

¹⁶⁵² Například v roce 1913 měl chrudimský učitelský ústav 131 studentek a 123 chovank, roku 1922 bylo studentek 120 a z nich 107 chovank.

¹⁶⁵³ Roku 1921 navštěvovalo komplex vinohradských klášterních škol 175 gymnazistek, 117 žákyň obchodní školy a 18 žákyň vychovatelského kurzu, chovank ale bylo pouze 39.

sto dvaceti chovankami, roku 1920 nezůstala žádná.¹⁶⁵⁴ Javornický penzionát vykazoval již v 19. století velké výkyvy, neboť v některých letech se hlásilo děvčat víc, než mohly sestry z kapacitních důvodů přijmout, jindy jich zase bylo velmi málo. Nakonec byl penzionát roku 1886 pro malý zájem zrušen.¹⁶⁵⁵ Ve Velkých Heralticích bylo roku 1920 pětadvacet chovank,¹⁶⁵⁶ ve Slavkově se jejich počet pohyboval až do třicátých let většinou mezi patnácti a třiceti, před druhou světovou válkou zájem o zdejší penzionát rovněž poklesl.¹⁶⁵⁷ Největší „klasický“ penzionát v rámci sledovaných domů tak byl v horažďovickém mateřinci sester notredamek, zatímco největší internátní školou bylo chrudimské pedagogium.

Situace v sirotčincích byla po formální stránce velmi odlišná. Kongregace je jen málokdy samy zakládaly a vůbec nikdy je nevydržovaly čistě z vlastních prostředků, neboť na provoz podobných charitativních zařízení neměly peníze.¹⁶⁵⁸ Notredamky působící u sirotků byly téměř vždy zaměstnankyněmi jiného zřizovatele a pobíraly stanovený plat.¹⁶⁵⁹ Nejčastěji šlo o obecní, městské či okresní sirotčince nebo ústavy dobročinného spolku Serafinské dílo lásky. Jedinou výjimkou v českobudějovické diecézi byl kongregační sirotčinec ve Vodňanech (1933-1949), ale i zde měly sestry uzavřenou dohodu s městem, které jim platilo určený obnos na každé dítě a přispívalo i v naturáliích.¹⁶⁶⁰ Notredamkám patřil též sirotčinec v Bechyni, který však byl brzy zrušen (1923-1929).¹⁶⁶¹ Školské františkánky pracovaly před rokem 1938 ve třech „pronajatých“¹⁶⁶² a dvou vlastních sirotčincích – v Koclířově a ve Slatiňanech. V obou dvou případech muselo vedení kongregace vyvinout poměrně značné úsilí, než opuštěné děti do výchovy dostaly; nejednalo se pouze o využití vhodné příležitosti nebo přijetí učiněné nabídky, jak tomu bylo v případě celé řady jiných působišť. Do německého

¹⁶⁵⁴ Srov. M. RÁJA – J. RÁJA, *Dějiny*, s. 4 a 8.

¹⁶⁵⁵ *Tamtéž*, s. 12.

¹⁶⁵⁶ *Tamtéž*, s. 33.

¹⁶⁵⁷ Srov. AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*.

¹⁶⁵⁸ Fungování vlastních kongregačních škol a penzionátů bylo závislé na placení školného.

¹⁶⁵⁹ Srov. kapitola II. 5.

¹⁶⁶⁰ AKŠS Č. Budějovice, *Dějiny domů*, s. 39.

¹⁶⁶¹ V českobudějovické diecézi působily školské sestry celkem ve čtrnácti sirotčincích, z toho pět patřilo městu (Tábor, Jindřichův Hradec, Domažlice, Klatovy, Mladá Vožice), čtyři Serafinskému dílu lásky (Červené Dvorce, Kout na Šumavě, Staňkov, Nepomuk), jeden Kongregaci Bratří Nejsvětější Svátosti, finančně podporovaný hraběnkou Josefínou Chotkovou (Volšovy u Sušice), jeden šlechtickému velkostatku (Hradiště u Blovic), jeden Charitě (Borotín) a dva kongregaci (Bechyně, Vodňany).

¹⁶⁶² Okresní sirotčinec v Nymburce, sirotčinec vydržovaný knížetem Alexandrem Thurn-Taxisem v Loučeni a sirotčinec manželů Klementových v Mladé Boleslavi. Ve čtyřicátých letech převzaly školské františkánky ještě dětský domov na Pohořelci založený Filantropickou družinou bývalých žákyň Vyšší dívčí školy v Praze (1943) a tři charitní sirotčince v Praze-Jámě, Ostrově u Karlových Varů a Nové Vsi u Horšovského Týna (1945).

Koclířova byly po několika neúspěšných vyjednáváních přivezeny z Vídně rakouské děti, neboť v Čechách se sestrám sirotky získat nepodařilo.¹⁶⁶³ Slatiňanský sirotčinec byl založen rok po vypuknutí první světové války jako reakce na aktuální situaci. Povolení od Zemského sirotčího fondu k přijímání dětí dostaly sestry snadno, ale chovance zpočátku musely získávat přes inzeráty.¹⁶⁶⁴ V Koclířově přispíval na každé dítě spolek Kinder-Schutzstationen a ve Slatiňanech Zemský sirotčí fond, plat za vykonávanou práci ovšem vychovatelky ani v jednom případě nedostávaly.

Život ve výchovných ústavech spravovaných řeholnicemi byl dost přísný. V penzionátech vychovávaly sestry svěšené dívky v souladu se svými stanovami, které zpravidla obsahovaly zvláštní kapitolu o výchově dětí.¹⁶⁶⁵ Ve skutečnosti však nešlo o nějaký specifický přístup školských sester, nýbrž o tehdy všeobecně platné předpisy katolické morálky a směrnice výchovy požadované klérem, který byl také v podstatě hlavním tvůrcem stanov ženských řeholních institutů.¹⁶⁶⁶ Hlavním cílem řeholnic v penzionátech i ve školách bylo vychovat ze svěšených dívek dobré křesťanské matky. Co se skrývalo za tímto poněkud neurčitým pojmem, lze zjistit pomocí rekonstrukce obrazu ideální matky za využití dvou typů pramenů.

¹⁶⁶³ „Představená ctihodná sestra Jakoba jakož i mater M. Hyacinta pomýšlely na to, by dostaly do domu sirotky, ale všechny snahy zůstaly bez výsledku. By přesto nějakou činností humánní dostaly, obrátily se v této záležitosti nejdříve s doporučením ústně, pak 25. března 1911 písemně s prosbou ku dědičnému hraběti Ferdinandu z Trauttmansdorffu, by jako předseda spolku ‘Kinder-Schutzstationen – charitativer Verein für arme Kinder’ ve Vídni jim svěřil nějaký sirotčinec aneb sem poslal 40-50 dívenek, které by vychovaly za dobré služby. Na to došla 21. dubna 1911 odpověď pana hraběte: Spolek Vám pošle 10 dívek od 6 roků do 14 k výchově. Za to obdržíte za každé dítě měsíčně pozadu 18 K. Jednou pro vždy 25 korun na výbavu. Vyslovil svou radost, že dívky budou za dobré služby vychovány. Na to jela ct. sestra M. Jakoba do Vídně a přivezla dne 23. května 1911 sedm dívek, z nich dvě nejmladší byly šestileté a dvě nejstarší jedenáctileté. 17. července přibyly dvě dívky, 9. září jedna a 30. září dvě.“ AKŠS OSF Praha-Břevnov, Kronika filiálky Koclířov, rok 1911.

¹⁶⁶⁴ „Již v květnu 1914 došel dotaz od Zemského sirotčího fondu, kolik asi chudých a potřebných dítek, hlavně sirotek, by se mohlo v klášteře umístiti. Odpověděno, že asi 100. Tentokrát to však bylo bezpředmětné, neboť v klášteře byla škola a penzionát. Na to vypukla válka, úplných sirotek v krátké době mnoho, u nás v klášteře činnost skoro žádná a polovina domu prázdná. Byl tedy nabídnut dům koncem září pro 50 sirotek. 22. října dovolil v roce 1914 Zemský sirotčí fond přijímat sirotky a tím povolil vlastně sirotčinec. Teprve v únoru, když se odstěhoval řeholní dorost i vojsko a dům zůstal skoro prázdný, vzat v úvahu sirotčinec. Nejprve pátráno po sirotcích v okolí, ale bezvýsledně. Proto rozesílala představená žádosti o sirotky k farním úřadům i inserovala sirotčinec v novinách. Jakmile bylo několik dětí jistých, poslána žádost o jich přijetí k Zemskému sirotčímu fondu. Prvních 8 přijala zemská správní komise 23. 12.“ AKŠS OSF Řím, Kronika I, s. 154.

¹⁶⁶⁵ Tato kapitola nebyla zařazena do stanov chudých školských sester, tj. *Stanovy 1865* a *Stanovy 1924*.

¹⁶⁶⁶ Kněží byli často tvůrci nejstarších stanov v době vzniku společenství (Petr Fourier, Franz Sebastian Job, Gabriel Schneider), veškeré přepracování konzultovaly sestry vždy s nějakým duchovním a konečné schvalování náleželo buď diecéznímu biskupovi, nebo Apoštolskému stolci. Kompetence řeholnic v tvorbě normy byla silně omezena, v konkrétní realizaci výchovných metod však měly široké pole působnosti.

První zdroj představují dobové katolické příručky pro dívky (nevěsty) a modlitební knihy určené pannám i vdaným ženám, jejichž autory byli rovněž kněží, a případně též pastorační příručky pro kněze. Tyto spisky vytyčovaly ideální vzor křesťanské nevěsty, resp. vdané ženy, a zároveň obsahovaly četná varování před nástrahami světa. Druhým zdrojem jsou přímo stanovy školských sester, v nichž jsou na různých místech vypočítávány vlastnosti, které by řádná katolická matka měla mít. Dva typy pramenů také umožňují porovnat, nakolik se obraz ideální matky představený řeholnicemi shodoval s tím, který ve stejné době vytyčovala katolická literatura. Vzornou nevěstu staví před oči knížečka *Sedmero panenských P*,¹⁶⁶⁷ čili sedm vlastností, podle nichž by si mladík měl vybírat dívku. Jsou to pokora, pobožnost, počestnost, pracovitost, přívětivost, pěknost (krása), peněžitou (bohatství). Poslední dvě jmenované charakteristiky jsou prezentovány jako pomíjející a nejméně důležité, které by se nikdy neměly stát hlavním kritériem výběru partnerky, a v souvislosti s bohatstvím je naopak vyzdvížena šetrnost a hospodárnost. Výkladové texty v o půlstoletí starší modlitební knize *Křesťanská Panna*¹⁶⁶⁸ jsou zaměřeny především na uchování nevinnosti a počestnosti mladých dívek a v souvislosti s tím vyzdvihují mravnost, tichost a stydlivost oproti marnivosti a rozpuštělosti. Kromě toho jsou zde stručněji zmíněna i dvě další „P“ – pokora a pobožnost. K povinnostem křesťanských manželů patřily kromě rozvíjení vlastností, jež jim byly doporučovány již jako snoubencům (nábožnost, pracovitost, pilnost), úcta, láska a věrnost, které vyplývají přímo z manželského slibu. Někdy byla do výčtu přidána ještě vzájemná podpora.¹⁶⁶⁹ Texty určené pouze pro manželky nejčastěji zdůrazňovaly věrnost a zbožnost, dále pak zejména lásku a poslušnost manželovi.¹⁶⁷⁰ Vedle těchto jednoznačně dominujících charakteristik se objevovaly i výčty ostatních žádoucích i nežádoucích vlastností, například Gabriel Pecháček uvedl ve své příručce *Zpovědnice*¹⁶⁷¹ stydlivost, trpělivost, milosrdnost, soustrast a svědomitost proti mnohomluvnosti, nestálosti, pomlouvačnosti, marnivosti a žárlivosti.¹⁶⁷²

Na základě pěti různých normativních pramenů školských sester bylo možné sestavit pestrá škála charakteristik ideální křesťanské matky, která se s výše uvedeným výčtem shoduje pouze částečně. Největší důraz kladly řeholnice, zcela dle očekávání, na zbožnost, po níž

¹⁶⁶⁷ Jan JANDA, *Sedmero panenských P. Dvě nevěsty*, České Budějovice 1908. Jedná se o soubor článků, které vycházely na pokračování v časopise pro křesťanské dívky *Anežka*.

¹⁶⁶⁸ *Křesťanská Panna. Modlitební kniha pro panny*, Trutnov 1852. S těmito prameny pracuje Z. ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství*, s. 84-90; 107-116.

¹⁶⁶⁹ *Tamtéž*, s. 185 a 187.

¹⁶⁷⁰ *Tamtéž*, s. 66, 128, 163.

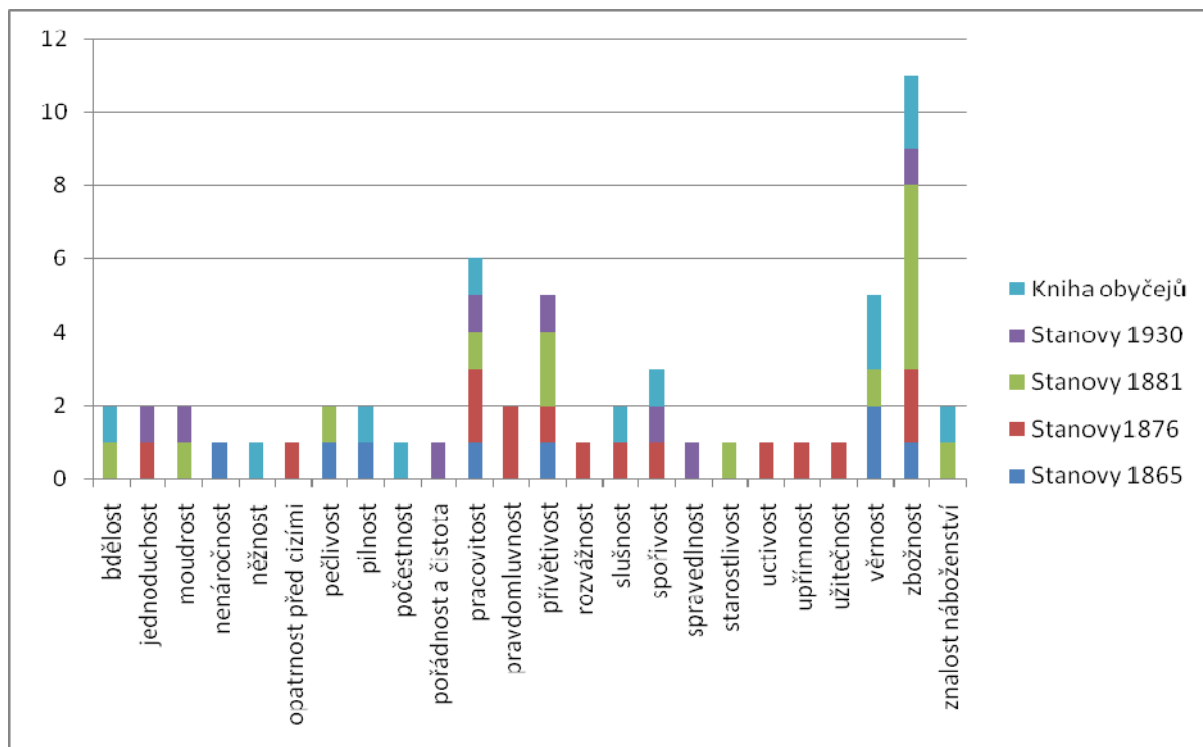
¹⁶⁷¹ Gabriel PECHÁČEK, *Zpovědnice*, Praha 1897.

¹⁶⁷² Srov. *Tamtéž*, s. 191.

hned následovala pracovitost. Na třetím místě stojí přívětivost spolu s věrností, která je ovšem uvedena pouze ve třech z pěti dokumentů. Vedoucí pozici tak i zde zaujímají vlastnosti patřící mezi sedm panenských „P“, která ve stanovách ovšem nejsou zastoupena kompletně. Kromě posledních dvou („světských“) „P“ (pěknosti a peněžitosti) zcela chybí pokora a počestnost je zmíněna pouze jednou v *Knize obyčejů*, tedy nejmladším z analyzovaných dokumentů. O problematice počestnosti, tedy zachování předmanželské čistoty, zřejmě řeholnice s děvčaty nemluvily, nebo jen zcela výjimečně, neboť se víceméně jednalo o pro ně tabuizované téma. Ještě výmluvnější je absence v řeholním prostředí tolik preferované pokory. Skutečnost, že tato vlastnost dominuje v požadavcích na řeholní sestru a zcela chybí ve výčtu charakteristik dobré křesťanské matky, ukazuje, že byla v chápání sester natolik spjata s řeholním prostředím, až došlo k opomenutí jejího významu i pro „světské“ lidi. Ze stejných důvodů se zřejmě nedostaly do stanov i dvě ze základních ctností manželky: láska proto, že o vztahu mezi mužem a ženou se v klášterním prostředí nehovořilo, poslušnost proto, že šlo o nejzásadnější požadavek na řeholnici, o jehož jiné dimenzi se příliš neuvažovalo.¹⁶⁷³ Uvedená fakta tak umožňují vyslovit závěr, že výchova budoucích křesťanských matek v řeholním prostředí sice sledovala linii nastolenou hierarchií a šířenou mezi věřícími příručkami a modlitebními knihami, byla však znatelně modifikována, neboť řeholnice do ní promítaly své vlastní postoje a některé oblasti jimi byly akcentovány, jiné zas potlačeny nebo přímo tabuizovány.

¹⁶⁷³ Neznamená to samozřejmě, že by si žádná ze sester tuto problematiku vůbec neuvědomovala, ale její nezařazení do normativních dokumentů (při pestrosti výčtu ostatních vlastností) jasně ukazuje, že oficiálně nestála ve středu pozornosti.

Graf 13: Vlastnosti ideální křesťanské matky podle normativních pramenů školských sester¹⁶⁷⁴

K otázce penzionátů se nejpodrobněji vyjadřují *Stanovy 1881* školských františkánek a *Stanovy 1876* notredamek, k výchově všeobecně pak *Kniha obyčejů* sester notredamek z roku 1933. Na jejich základě je možné analyzovat hlavní výchovné zásady, které byly řeholnicím vštěpovány a jejichž platnost nebyla omezena pouze na penzionáty, ale platila (až na některé konkrétní předpisy) i pro sirotčince a práci s dětmi všeobecně. Na jmenovaných normativních dokumentech je patrný posun, k němuž došlo v pedagogických přístupech řeholnic během půlstoletí, které uběhlo mezi vydáním obojích *Stanov* a *Knihy obyčejů*. V té se již zřetelně odrážejí formulace ovlivněné jak dlouholetou zkušeností a praxí, tak moderními pedagogickými přístupy meziválečné éry, s nimiž sestry přicházely do kontaktu kromě vlastního studia i prostřednictvím odborných časopisů či kurzů dalšího vzdělávání.¹⁶⁷⁵ Ve *Stanovách 1881* se naopak velká část odstavců věnovaných penzionátům týkala náboženství a správné katolické

¹⁶⁷⁴ Graf ukazuje četnost výskytu uvedených vlastností v jednotlivých dokumentech.

¹⁶⁷⁵ K prvorepublikovým snahám o pokusné a reformní školy podrobněji srov. např. Růžena VÁŇOVÁ a kol., *Výchova a vzdělání v českých dějinách*. IV/1. *Problematika vzdělávacích institucí a školských reform*, Praha 1992, s. 90-166.

výchovy. Zdůrazňovalo se poctivé osvojování nauky prostřednictvím výuky katechismu, úcta, láska a poslušná podřízenost církvi, papeži, biskupům a kněžím, správné přijímání svátostí, pěstování dobové úcty k Srdci Ježíšovu a Neposkvrněnému Početí a především uvědomování si nebezpečí číhajících ve světě a zaujetí postoje trvalého strachu z hříchu.¹⁶⁷⁶ Tyto „zbožné předpisy“ nechybí ani v *Knize obyčejů*, jsou však méně konkrétní a ustupují do pozadí ve prospěch obecných pedagogických zásad, byť nahlížených z přísně katolického hlediska.¹⁶⁷⁷

Mimo čas výuky byl dozor nad chovankami svěřen sestře vychovatelce, která měla případně k ruce ještě další pomocnice. S ohledem na větší množství řeholnic, které se podílely na výchovně-vzdělávacím formování dívek, byla již od počátku důrazně připomínána zásada jednotného přístupu, která je i dnes všeobecně považována za jeden z nejdůležitějších předpokladů výchovného úspěchu. Představená penzionátu si měla vyměňovat postřehy, zkušenosti a konzultovat aktuální výchovné problémy nejen s ostatními vychovatelkami, ale také s učitelkami. Její přítomnost se doporučovala na učitelských poradách, veřejných zkouškách žákyň a občas i v jednotlivých vyučovacích hodinách, „*damit in die ganze Erziehungsthätigkeit in und außer der Unterrichtszeit ein lebendiger Einklang komme.*“¹⁶⁷⁸ Také některé další pedagogické postřehy ukazují, že řeholní učitelky a vychovatelky byly vedeny k promýšlení své práce a k rozlišování, ne pouze ke striktnímu dodržování daných předpisů. Ve třicátých letech byly notredamky v *Knize obyčejů* vybízeny ke snaze vychovávat dívky k samostatnosti, rozpoznávat individuální rysy a vlohy každé z nich, docílit u odlišných povah stejné výsledky různými prostředky a brát v úvahu rozdílné časové poměry, „*neboť každá doba má své dobré i stinné stránky, a proto moudrá vychovatelka používá všech rozumných výchovných prostředků kulturního pokroku.*“¹⁶⁷⁹ Starší i novější dokumenty shodně zdůrazňovaly, aby sestry dopřály dětem dostatečný čas k zábavě i odpočinku a mírně posuzovaly přestupky provedené bez zlé vůle, pouze z mladistvé živosti a nerozvážnosti.¹⁶⁸⁰ Začátkem 20. století se v církevních kruzích rozšířily originální pedagogické metody Dona Bosca,¹⁶⁸¹ na něhož se *Knihy obyčejů* na několika místech výslovně odvolává, když nad rámec „*všeobecných zásad vychovatelských*“ ukládá sestrám zachovávat ještě předpisy shrnuté

¹⁶⁷⁶ Srov. *Stanovy 1881*, odst. 201-207.

¹⁶⁷⁷ Konkrétní příklady viz následující odstavce.

¹⁶⁷⁸ „...*,aby do celé výchovně činnosti během doby vyučování i mimo ni vešel živoucí souzvuk.*“ *Stanovy 1881*, odst. 198. Srov. též *Stanovy 1876*, s. 70, odst. 4.

¹⁶⁷⁹ *Knihy obyčejů*, s. 183-184.

¹⁶⁸⁰ Srov. *Stanovy 1876*, s. 71-73; *Knihy obyčejů*, s. 183.

¹⁶⁸¹ Don Bosco (1815-1888) – turínský kněz, který se začal věnovat bezprizorním chlapcům ulice, zakladatel kongregace salesiánů. Podrobněji již citovaná kniha Teresio BOSCO, *Don Bosko*.

do třech bodů: výchova účelná, výchova laskavá a výchova moudrá. Účelnost výchovy spočívala v zaměření na přirozený i nadpřirozený cíl člověka a plnění Boží vůle, laskavost v trpělivosti a tichosti učitelky, která se nemá nechat ničit povrchností, roztržitostí, leností či slabým nadáním dětí ani nepřízní ze strany rodičů a neuznáním od představených. Sestry se při práci s dětmi měly řídit heslem „pevně a laskavě“, stejně jako výrokem Dona Bosca: „*Snaz se, aby tě milovali ti, kdož se tě mají obávat.*“ Výchovná moudrost pak měla tkvít v tom, že „*láska a trpělivost nezvrhá se v slabost a důslednost se svědomitostí v pedantickou tvrdost,*“ ale vše se opírá o náboženství, rozum a lásku, takže jsou vyloučeny přísné tresty a je snaha, aby nebylo potřeba ani trestů menších.¹⁶⁸² Mateřský vztah řeholnic k dětem se nesměl změnit v přehnanou důvěrnost a oblibu konkrétních dětí a také nesměl být na škodu autority vychovatelek.¹⁶⁸³ Zdůrazňován byl rovněž osobní příklad sester ve smyslu „*verba movent, exempla trahunt*“ a také bdělost vychovatelek, neboť „*její zanedbání mohlo přinést ty nejhorší následky pro jednotlivé chovanky i pro celý penzionát.*“¹⁶⁸⁴ Ve výčtu věcí, na něž mají sestry dbát, aby u svěřených dětí nedošlo k porušení mravnosti, se předpisy pro druhou polovinu 19. století a třicátá léta věku následujícího vzácně shodují. Dohlížet se mělo především na okolí a společnost dětí, jejich četbu a obrazy, které mají k dispozici, držení těla, zachování školního i domácího řádu a na pohlavní pud.¹⁶⁸⁵ Projevovala se zde dobová prudernost morálky měšťanské společnosti, znásobená katolickým a navíc řeholním prostředím, kdy sestry na chovanky pravděpodobně přenášely leccos z často přehnaných obav, které samy řešily ve vztahu ke slibu čistoty.¹⁶⁸⁶ S tím souvisela řada dalších opatření typu prohlížení korespondence chovanek, zákaz zvláštního přátelství dvojic, noční kontrola ložnic, aby nespaly dvě v jedné posteli, návštěvy pouze v hovorně a pod dozorem, nejednalo-li se přímo o rodiče a sourozence, apod.¹⁶⁸⁷ Opět se zde potvrzuje závěr učiněný již pro oblast školní výuky, že zatímco vyučo-

¹⁶⁸² Srov. *Kniha obyčejů*, s. 181-182.

¹⁶⁸³ „*Im Benehmen gegen die Kinder seien die Schwestern liebevoll, freundlich, zuvorkommend mit mütterlich-würdigem Ernste. Niemals sollen sie mit den Kindern zu vertraulich sein, niemals sich so weit hergeben, daß sie von den Kindern wie ihresgleichen behandelt würden, wenn es auch nur im Spiele wäre, niemals sich mit den Kindern in einen niedrigen Scherz einlassen....*“ („*V chování vůči dětem ať jsou sestry láskyplné, přátelské, přívětivé s mateřskou vážností. Nikdy nemají být k dětem příliš důvěrné, nikdy se vydat tak daleko, že by s nimi děti jednaly jako se sobě rovnými, i kdyby to bylo jen ve hře, nikdy se s dětmi nepustit do nízkého žertování....*“) *Stanovy 1881*, odst. 200.

¹⁶⁸⁴ „*...deren Vernachlässigung die ärgsten Folgen für einzelne Zöglinge und für das ganze Pensionat nach sich ziehen könnte.*“ *Stanovy 1881*, odst. 199.

¹⁶⁸⁵ *Kniha obyčejů*, s. 183.

¹⁶⁸⁶ Srov. kapitola III. 1. 1.

¹⁶⁸⁷ Srov. *Stanovy 1876*, s. 70-73.

vací a výchovné metody a prostředky se v průběhu desetiletí práce školských sester proměňovaly tam, kde byly upravovány zákonnou normou, v oblasti typu předávané zbožnosti a s ní související morálky zůstávaly hodně konstantní, i když v praxi zcela jistě k nějakému posunu docházelo.¹⁶⁸⁸

Norma a skutečnost se málokdy shodují, což platilo i v případě pedagogické činnosti řeholnic. O tom, jak jednotlivé učitelky a vychovatelky naplňovaly dané předpisy, je možné si udělat pouze částečný obraz na základě drobných zmínek v pramenech a vzpomínek pamětníků. Stejně jako všude jinde i mezi řeholnicemi rozlišovaly děti učitelky (či vychovatelky) přísné a hodné, spravedlivé a nespravedlivé, vyrovnané a nervózní. Každá sestra naplňovala obecně stanovené pedagogické ideály jinou měrou a každá o nich měla své vlastní představy, neboť ani společná formace nemohla setřít odlišnosti povah a schopností a zajistit v tomto směru uniformitu.¹⁶⁸⁹ Několik konkrétních ukázek vychovatelských metod v praxi je uvedeno níže v odstavcích o každodennosti výchovných ústavů a vztahu řeholnic k dětem.

Chovanky v penzionátech měly svůj pevně stanovený režim, který poněkud připomínal denní režim řeholních sester a měl být důsledně dodržován. Každodenní život chovank – studentek U sv. Josefa v Českých Budějovicích ve třicátých letech 20. století je popsán v souvislosti s denním řádem tamější řeholní komunity v kapitole III. 5. Pro starší období se zachovalo jedinečné svědectví o horažďovickém penzionátu v podobě již citovaného článku, který napsal biskup J. V. Jirsík do *Ordinariátních listů (Ordinariatserlässe)* v roce 1855, tedy dva roky po založení kongregace sester notredamek.¹⁶⁹⁰ Článek byl určený široké veřejnosti za účelem informovat rodiče o tom, co pobyt v penzionátu obnáší a jaké jsou všeobecné podmínky přijetí chovank. Hned v úvodu biskup zmínil množící se dotazy ze strany rodičů, které bylo třeba jasně zodpovědět. Sepsal proto velice podrobně všechny informace o náplni výuky, denním režimu, poplatcích, věcech, které si děvčata mají přivést, a nakonec i o samotné kongregaci školských sester. Níže uvedený program dne chovank v padesátých letech 19. století se nijak výrazněji nelišil od programu, který měly studentky v Českých Budějovicích o více než osm desetiletí později:

¹⁶⁸⁸ Viz s. 385-386.

¹⁶⁸⁹ Sestra Viktorie vzpomíná, že jako malé dítě v mateřské škole měla jednu sestřičku ráda, protože na ní byla hodná a promíjela jí řadu drobných lumpáren, zatímco druhá byla přísná a neustále se na ni zlobila. Rozdílné povahy a metody řeholních učitelek jsou zřetelné také z již uvedené básně *Dnes už jen vzpomínka*. (Příloha 7b)

¹⁶⁹⁰ J. V. JIRSÍK, *Das Institut der armen Schulschwestern*, Ordinariatserlässe 1855, s. 62-63.

- 5:00 vstávání, oblékání a stlaní postelí (starší samy, mladším pomáhají sestry), přitom modlitba růžence;
- 5:30 – 6:00 společná ranní modlitba s rozjímáním;
- 6:00 – 7:00 opakování školních lekcí, psaní úkolů;
- 7:00 snídaně;
- 7:30 mše svatá;
- 8:00 – 11:00 vyučování;
- 11:00 – 11:45 oběd, během jídla předčítání z duchovní knihy;
- 11:45 – 12:30 rekreace v zahradě (dvakrát týdně delší vycházka do přírody);
- 12:30 – 14:00 učení (samostatné opakování);
- 14:00 – 17:00 výuka ručních prací, při ní se často zpívá;
- 17:00 – 18:00 učení (příprava na další den);
- 18:00 – 18:45 večeře, během jídla předčítání z duchovní knihy;
- 18:45 – 19:30 rekreace (v létě v zahradě, v zimě v místnosti);
- 19:30 – 20:30 vyučování přírodovědy nebo jiných lehčích předmětů (sestra vypráví nebo předčítá, po ní to samostatně převypráví schopnější žákyně a slabší po nich následně zopakují);
- 20:30 (v létě 21:00) společná večerní modlitba a odchod do ložnice pod dozorem vychovatelky, dívky políbí kříž, který má sestra na růženci, dostanou křížek na čelo, po zhasnutí ložnici naprosté ticho, děti se mají v duchu modlit, dokud neusnou.¹⁶⁹¹

Přesně rozvržený program, ve školských zařízeních této doby obvyklý a nemající alternativu, sloužil k disciplinaci chovank a zároveň byl výrazem disciplinace typické pro klášterní prostředí. Náplň dne se však zároveň zdá být dost pestrá a sestry ji mohly dokázat udělat zajímavou, například hodina večerního předčítání poskytovala široký prostor, který mohl být velmi dobře využit na zprostředkování nejrůznějších informací populárnější formou, než jakou byla tradiční školní výuka. Bylo však nutné, aby se chovanky naučily mlčet tam, kde to od nich bylo vyžadováno (čas jídla, ložnice), a naplno využívat dobu, která byla k volné zábavě určena. Program dne v penzionátu byl přizpůsoben režimu sester a upraven tak, aby se řeholnice a děvčata vzájemně nerušily; mezi to patřilo i dodržování klášterního ticha.

¹⁶⁹¹ *Tamtéž.*

Přísnost režimu v jednotlivých penzionátech se lišila nejen v řeholních domech různých kongregací, ale i v rámci jednoho společenství. Sestra Viktorie vzpomíná na doby svých studií, kdy v Českých Budějovicích U sv. Josefa byly chovanky vedeny přísněji, například nechodily do divadla či na koncerty, zatímco v Hradci Králové, kam potom přešla na ústav pro vzdělání učitelek mateřských škol, toto dovoleno měly, a to jak v doprovodu řeholnic, tak i samotné. Na procházky se v Českých Budějovicích muselo chodit „ve špalíru“, v Hradci Králové chodila děvčata po skupinkách, jak chtěla, pouze cíl cesty byl společný.¹⁶⁹² Také domácí řád studentek chrudimského pedagogia školských františkánek, který se ovšem týkal interních i externích žákyň, povoloval vycházky, návštěvy přijatelných kulturních akcí a přiměřené sportovní aktivity, naopak se přísně zapovídala účast na hypnotizačních a spiritistických shromážděních (a to i s rodiči), demonstracích a jiných projevech stranické příslušnosti či třídní nesnášenlivosti.¹⁶⁹³ Školské františkánky rovněž už v dobách habsburské monarchie pořádaly v prostorách slatiňanského penzionátu taneční kurzy a zvaly za tím účelem tanečního mistra.¹⁶⁹⁴

V penzionátech, kde chovanky nebyly zároveň žákyněmi nějakého vyššího typu školy (měšťanské, gymnázia, učitelského ústavu, pokračovací školy), ale vzdělávaly se spíše individuálně (většinou se jednalo o období před rokem 1900, resp. 1918), usilovaly řeholnice o všestrannost jejich vzdělání, jak dosvědčuje článek biskupa Jirsíka: „*Diese werden in allen vorgeschriebenen Elementargegenständen, bei sich zeigender Fähigkeit und Vorliebe auch in der Geographie und Geschichte, im Zeichnen, in der böhmischen und französischen Sprache, im Singen und Fortepiano-Spiele unterrichtet. Von Industriearbeiten müssen sie zuerst das fürs Familienleben Nothwendige, als: Stricken, Spinnen, Nähen, Ausbessern, Kleidermachen und Hackeln lernen; und erst wenn sie hierin eine gewisse Fertigkeit erlangt haben, werden sie*

¹⁶⁹² Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*.

¹⁶⁹³ Výraz chovanky je v tomto dokumentu užíván pro všechny studentky pedagogia. Není tedy zcela zřejmé, zda se povolení vycházek (v zimě do sedmi hodin večer, v létě do devíti) vztahovalo i na studentky bydlící na internátu, nebo pouze napomínalo dívky, že není vhodné se zdržovat venku déle do večera. Podobně i připomínání vhodného doprovodu na kulturní akce se spíše vztahuje na dobu, kdy děvčata pobývala doma mimo internát. Je ovšem třeba vzít v úvahu, že *Domácí řád* byl vydán v době, kdy se proti chrudimskému pedagogiu zvedla vlna odporu kvůli výrazně katolické orientaci školy, a navíc musel být schválen zemskou školní komisí, takže byl sepsán tak, aby vyhovoval společenským požadavkům doby krátce po převratu 1918. Pravděpodobně existoval i nějaký interní domácí řád chovanek s časovým harmonogramem, ten se ovšem nedochoval. AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Domácí řád ženského ústavu učitelského v klášteře sv. Františka v Chrudimi (6. 12. 1920)*, nesign.

¹⁶⁹⁴ „*Aby si odnesly vedle dobrého katolického ducha hodně společenského taktu, měly starší z nich taneční hodiny v ústavě, jež jim dával taneční mistr z Prahy. 15. února končily taneční zábavnou, k níž pozváni hosté: rodiče chovanek a slatiňanská inteligence. Všichni byli uspokojeni, ba nadšeni výkony chovanek.*“ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 131.

*zur Anfertigung zierlicher Arbeiten aufgeleitet. Die größeren Mädchen müssen auch in der Küche mithelfen, und sich im Kochen üben. Vornehmlich wird aber dafür Sorge getragen, daß die Mädchen in der hl. Religion gründlich unterwiesen, zur ungeheuchelten Frömmigkeit und Wohlanständigkeit, und ihnen ein christlich-frommer Sinn und solider Charakter angebildet werde.*¹⁶⁹⁵ Prameny nevysvětlují dost jasně, zda tyto chovanky (např. v Horažďovicích, Slavkově, Slatiňanech i jinde) navštěvovaly spolu s místními dětmi obecnou nebo později i měšťanskou školu, či zda měly v literních předmětech vlastní výuku. Nízký počet žákyň v německé obecné škole při horažďovickém mateřinci by nasvědčoval tomu, že ročníky byly doplňovány z řad chovanek, neboť patnáct dětí na jednu třídu bylo v tehdejší době naprosto neobvyklé.¹⁶⁹⁶ Stejně tak ve Slatiňanech hovoří kronika opakovaně o počtu chovanek a sestře, která jim byla přidělena za prefektku (vychovatelku), ne však o tom, že by je zvlášť vyučovala některá z literních učitelek působících na zdejší obecné škole. Na druhou stranu z citátu vyplývá, že se každá chovanka učila podle svých schopností, přičemž některé měly navíc hodiny zeměpisu a dějepisu. Je tedy možné, že byly obě varianty zkombinovány a děvčata chodila na některé hodiny do obecné školy a na jiné zvlášť určené pouze pro chovanky.¹⁶⁹⁷ Navíc uvedený horažďovický model nemusel platit všude a některé penzionáty mohly být zaměřeny spíše na praktickou výuku v domácích pracích a literní předměty zde vyučovány nebyly buď vůbec, nebo jen omezeně.

O horažďovickém penzionátu poloviny 19. století jsou díky Jirsíkovi článku k dispozici i další informace, které ovšem opět nelze automaticky vztahovat na všechny penzionáty tří kongregací. Je ovšem velmi pravděpodobné, že zejména u chudých školských sester ve slezských domech byla situace podobná. Zatímco ruční práce a literní předměty byly zahrnuty do „základní nabídky ústavu“ a tím i do ceny, kterou rodiče sestrám platili (100 zla-

¹⁶⁹⁵ „Tyto jsou vyučovány ve všech předeepsaných elementárních předmětech, projeví-li schopnost a zálibu, pak též v zeměpisu a dějepisu, v kreslení, v české a francouzské řeči, ve zpěvu a hře na piano. Z ručních prací se musí naučit nejprve to, co je nutné pro rodinný život, jako pletení, předení, šití, vyspravování, zhotovování oděvů či háčkování; teprve když v tomto získají určitou dovednost, jsou připuštěny ke zhotovování ozdobných prací. Větší děvčata musí také vypomáhat v kuchyni, aby se cvičila ve vaření. Přednostně je ale postaráno o to, aby byly dívky náležitě vyučovány v náboženství, vedeny k nepředstírané zbožnosti a aby v nich byly vypěstovány křesťanské hodnoty a solidní charakter.“ J. V. JIRSÍK, *Das Institut der armen Schulschwestern*.

¹⁶⁹⁶ Srov. kapitola IV. 1.

¹⁶⁹⁷ V horažďovickém mateřinci byl literních učitelek dostatek (na rozdíl např. od Slatiňan), takže uspořádat hodiny navíc pro starší děvčata, případně též pro zájemce z řad mladších chovanek, by nepředstavovalo větší problém.

tých ročně), hra na hudební nástroj a výuka cizích jazyků¹⁶⁹⁸ představovaly nadstandardní vzdělání, na které bylo nutno připlatit (klavír 25 zlatých a francouzština 20 zlatých ročně). Nejednalo se zrovna o malou částku a ne všechny rodiny si mohly dovolit platit každý rok 100-145 zlatých. V mnoha rodinách také nebyla pouze jedna dcera, která by se ráda do penzionátu přihlásila. Biskup Jirsík doporučoval alespoň dvouletý pobyt v konviktu jako minimální dobu, kdy je možné získat všeobecné vzdělání na solidní úrovni, nijak tím však nevyklučoval možnost zůstat déle. Dá se proto předpokládat, že se řada rodných sester v penzionátu postupně vystřídala, pokud rodiče nemohli platit za víc dětí najednou. Výjimkou nebyly rodiny, které své děti do penzionátu poslaly i za cenu velkých obětí a uskrovnění všech jejích ostatních členů. Těm pak byly poplatky za klavír a francouzštinu většinou promíjeny,¹⁶⁹⁹ ale celkově zůstávaly konvikty skutečně spíše záležitostí středních vrstev tak, jak bylo prvotním záměrem všech zakladatelů školských sester. Děvčata, která absolvovala několikaletý pobyt v některém z penzionátů vedených řeholnicemi, se ve druhé polovině 19. století mohla zařadit mezi vzdělanou část ženské populace. V době, kdy se měšťanské školy teprve rozvíjely, dívčí lycea ještě neexistovala a na omezeném množství učitelských ústavů studovalo jen nepatrné procento dívek, které navíc vzhledem k tehdejšímu celibátu učitelek zpravidla nezakládaly rodiny, poskytovaly „internátní školy“ při řeholních domech nejvyšší všeobecné vzdělání, jak teoretické, tak i praktické.¹⁷⁰⁰ Od počátku 20. století se postupně rozšiřovala možnost studia dívek na středních a poté i vysokých školách, takže klasické klášterní penzionáty rychle ztrácely na významu i popularitě. Řada z nich se změnila ve školní internáty v dnešním slova smyslu,¹⁷⁰¹ případně se nadále zaměřovaly spíše prakticky a v relativně malém počtu se do nich

¹⁶⁹⁸ V době, kdy biskup Jirsík psal svůj článek, byl horažďovický penzionát zcela německý a čeština byla pouze volitelným předmětem, podobně jako francouzština. Postupně se do konviktu hlásily i dívky české národnosti, takže se časem stal dvojjazyčným a předměty začaly být vyučovány v češtině i v němčině.

¹⁶⁹⁹ Srov. kapitola II. 5.

¹⁷⁰⁰ Podobné klášterní školy existovaly již ve středověku a byly vedeny mniškami s uzavřenou klauzurou, byly však určeny většinou jen pro dcery ze šlechtických rodin. Od 16. století se pak nově vznikající řeholní společenství zaměřovala na vytvoření širší sítě klášterních škol určených i pro méně majetné. Založení Kongregace de Notre Dame v Lotrinsku na přelomu 16. a 17. století znamenalo sice jeden z prvních, nikoli však zcela ojedinělých kroků, které byly v této oblasti podniknuty. Vedoucí postavení ve výchově dívčí mládeže si tyto školy udržely do druhé poloviny 19. století, s rozvojem dívčího školství na přelomu 19. a 20. století pak rychle ztrácely na významu.

¹⁷⁰¹ U školských františkánek se jednalo o chrudimské pedagogium a vinohradské gymnázium, u notredamek především o internáty učitelských ústavů v Praze, Českých Budějovicích a Hradci Králové. Do penzionátů (internátů) se však často hlásily i žákyně různých typů prakticky zaměřených pokračovacích škol, případně i školy měšťanské. Právě ony zaplňovaly za první republiky penzionáty chudých školských sester (Javorník, Krnov, Slavkov, Bílá Voda) a některé penzionáty notredamek (Kladno, Plzeň, Klatovy apod.). Zvláštní postavení měl penzionát v Koclířově, kam byla často posílána česká děvčata, aby se naučila německy.

hlásily dívky, které nebyly příliš studijně založené, často ty, které zamýšlely vstoupit do kongregace jako domácí sestry.

Pro studium vztahu sester k chovankám v penzionátech a naopak je k dispozici mnohem méně dokladů než pro sirotčince. Pokud bylo vše v pořádku, nic se nezapisovalo, a tak zůstaly zachovány zprávy pouze o několika situacích, kdy řeholnice měly se svěřenými dívkami problémy a chovanky se z různých důvodů odmítaly podříditi stanovenému režimu. Slavkovská kronikářka zapsala ve školním roce 1907/1908 toto: *„Ze sedmnácti chovanek se vrátila jedna domů, druhou jsme musely propustit pro špatné mravy a třetí odešla sama domů. V červnu zůstalo jen sedm chovanek; i ty bychom již raději viděly venku. Ctihodná Matka Marie Inocencie nás navštívila se ctih. gen. asistentkou M. Efrémou a prov. představenou M. Michaelou. Za tak smutných poměrů, které tehdy ovládly náš pensionát, nemohly jsme uvést naše vzácné hosty k chovankám. 20. 6. nás opustila naše návštěva a 15. 7. též odešly chovanky – Bohu díky! Už se nevrátí! Jen dvě devítiletá děvčátka zůstala v pensionátě.“*¹⁷⁰² O příčinách vzniklého problému však kronika mlčí. V Koclířově řešily sestry něco podobného o dvě desetiletí později. *„Letošní rok byl tak napjatý, že jsme se opravdu těšily, až bude u konce. Mezi chovankami byl takový podvrtný živel, který všechny chovanky znepokojoval, takže jich i několik mezi rokem vystoupilo. Po jejím odchodu o velikonocích se vše ukázalo, kdo byl příčinou, a pak se zde chovankám velmi líbilo a divily se, jak se jim dříve mohlo zde nelíbit.“*

Většinou zřejmě dávala podnět k dívčí vzpouře jedna či dvě osoby, které pak mohly výrazným způsobem zkomplikovat výchovnou činnost v penzionátu a přispět k napjaté atmosféře. Bohužel není nikde zachována zmínka o tom, zda řeholnice řešily podobné situace i jiným způsobem než vyloučením nebo trpným vyčkáváním, až problémoví jedinci sami odejdou. Pokud byla jejich reakce represivní, dalo se očekávat, že mezi děvčaty a sestrami došlo k jakémusi nevyslovenému vyhlášení války, v případě snahy o dohodu se mohla situace uklidnit. K podobným napětím docházelo v penzionátech nepochybně celkem často, neboť dospívající dívky měly potřebu se vymezovat vůči autoritě a navíc s rostoucími protikatolickými náladami ve společnosti mohly některé již přijít s jistými výhradami, které si pak, chtěly-li, snadno potvrzovaly.¹⁷⁰³ Záleželo na taktu a pedagogických zkušenostech jednotlivých

¹⁷⁰² AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, školní rok 1907/1908.

¹⁷⁰³ Velká bouře vůči výchovným metodám řeholnic vypukla v souvislosti s celkovou atmosférou ve státě roku 1920 v penzionátu chrudimského pedagogia, její hybnou silou však nebyly přímo studentky, ale jedna civilní učitelka, která na škole působila. Poté, co byla propuštěna ona i několik chovanek, se situace uklidnila (viz také kapitola IV. 1.). Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 195-201. S výhradami vůči řeholnicím a s

vychovatelek; někdy se podařilo problém vyřešit či alespoň stabilizovat, jindy byl vypovězen tichý boj, který trval do konce školního roku a v horším případě mohl skončit i menší veřejnou aférou.¹⁷⁰⁴ Celkově však byly vzpomínky žákyň na pobyt v penzionátu celkem pozitivní, podobně jako na dobu studia v kongregačních školách.¹⁷⁰⁵

Stejně jako v jednotlivých penzionátech se lišila situace také v každém ze sirotčinců, i když zde bylo mnoho společného a všeobecně platného. Každý sirotčinec se řídil oficiálně schváleným statutem, který byl zřejmě vypracován podle nějaké všeobecné předlohy; shodovala se zejména pravidla ústavů zakládaných obecními zastupitelstvy,¹⁷⁰⁶ ale ani sirotčince charitní či kongregační se příliš neodlišovaly. Přesně vymezené byly především podmínky přijímání dětí. V městských sirotčincích mohly být přijaty pouze děti s domovským právem v příslušném městě, o něž „*pečovati obci na základě obecního zřízení náleží*“¹⁷⁰⁷, a to děti úplně osiřelé po zcela chudých rodičích, sirotci, jimž zemřel otec a matka nemá dostatek prostředků, aby je řádně vychovala, a také děti opuštěné a zanedbané.¹⁷⁰⁸ Minimální věk pro zařazení do sirotčince byl šest let,¹⁷⁰⁹ po dosažení třinácti, maximálně čtrnácti let odcházeli chlapci učit se nějakému řemeslu a dívky byly dány do služby. Občas bylo nutné tento předpis porušit, ale městské zastupitelstvo to činilo jen velmi nerado, neboť nechtělo platit zbytečně na osoby, které by si již měly být schopné na sebe vydělat. Pro třináctileté děti byl však odchod ze sirotčince mnohdy dost krutý. V lednu 1884 poslala představená tábořské komunity notredamek sestra Justina Jindrová městské radě přímluvný dopis za chlapce Antonína Bílka, který byl nadaný a studoval druhým rokem na gymnáziu, avšak nyní dosáhl stanovené věkové hranice a měl odejít do učení, aby jej nechali alespoň do konce školního roku, že hoch pláče a prosí, aby se za něho přimluvila. Prosbě však nebylo vyhověno s poukazem na to, že Bílek musí jít do učení, aby se sám živil.¹⁷¹⁰ Barbora Mrzenová, která dosáhla čtrnácti let v červenci

obavami, že se v klášterní škole bude muset pořád modlit, přišla do Chrudimi také budoucí generální představená školských františkánek Anna Pretschnerová, pozdější sestra Eliška, která ovšem své názory později přehodnotila. Blíže k tomu Petr PÍTHA, *Přišla jsem vám sloužit*, s. 17-22.

¹⁷⁰⁴ Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 195-201.

¹⁷⁰⁵ Viz s. 354.

¹⁷⁰⁶ Dochovaný statut pro sirotčinec v Táboře a v Klatovech je až na nepatrné odchylky naprosto shodný. Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Statut pro sirotčinec v Táboře*; AKŠS Č. Budějovice, *Kronika filiálky klatovské*, rok 1888.

¹⁷⁰⁷ SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Statut pro sirotčinec v Táboře*, odst. 1.

¹⁷⁰⁸ *Tamtéž*, odst. 3.

¹⁷⁰⁹ Statut pro tábořský sirotčinec uvádí sice minimální věk čtyři roky, pozdější prameny však dokládají, že menší děti byly odmítány a dodržovala se hranice šesti let. V Klatovech je přímo uveden minimální věk šest let.

¹⁷¹⁰ Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis z 3. I. 1884*.

1886, nemohla odejít do služby pro celkovou tělesnou slabost a nedostatečné vyvinutí, a tak město výjimečně povolilo, aby zůstala v sirotčinci až do listopadu téhož roku, ale potom i ona musela odejít.¹⁷¹¹ Poměry v ústavech náležejících Serafinskému dílu lásky nebo přímo školským sestrám byly poněkud volnější. Děti sem většinou směly přicházet již od tří, ve Slatiňanech od dvou let¹⁷¹² a koclířovská kronika hovoří dokonce o přijetí ročního dítěte a jinde zase osmnáctiměsíčního děvčátka.¹⁷¹³ Ve čtrnácti letech rovněž odcházely do života, více se však hledělo na individuální možnosti každého chovance a dívky směly zůstat v ústavu ještě dva roky po ukončení povinné školní docházky, tedy do šestnácti let, a učit se šít, vykonávat domácí práce a pomáhat s péčí o malé děti.¹⁷¹⁴ Ani zde však nebyly odchody jednoduché. V létě 1928 opouštěly koclířovský sirotčinec tři děti a nastupovaly do učení nebo do služby: „*Odcházeli s pláčem, neboť Hammerle a Bier jsou úplní sirotci a Kaupa má nemocnou matku.*“¹⁷¹⁵

Režim dne byl v sirotčincích, podobně jako v dívčích penzionátech, pevně stanovený.¹⁷¹⁶ Děti vstávaly brzy, poté se společně modlily. Po snídani odcházely do školy, kde strávily většinu dne, domů se vracely pouze na oběd. Pokusy nařídít povinné mlčení při jídle tak, jak to mívaly chovanky, často narážely na odpor a někdy se setkávaly s úplným neúspěchem, jak bude ukázáno dále. Veškerý volný čas měli chovanci táborského městského sirotčince podle statutu věnovat zdokonalování se v nejrůznějších praktických věcech, které se jim jednou budou hodit. Dívky pletly punčochy, šily, draly peří apod., chlapcům se doporučovalo např. „*pléstí deky na podlahu ze soukenných okrajků*“.¹⁷¹⁷ Časový posun čtyř desetiletí a skutečnost, že se nejednalo o obecní zařízení, je znát na domácím řádu sirotčince školských fran-

¹⁷¹¹ Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Žádost o zaplacení dodatečného paušálu za sirotka Barboru Mrzenovou z 3. 12. 1886.*

¹⁷¹² AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 11, *Zpráva za školní rok 1933/1934, Statut ústavní, § 3.* Přijímání takto malých dětí do sirotčinců nebylo běžné, proto u sester ve Slatiňanech byli i mladší sourozenci dětí z chrudimského městského sirotčince, kteří po dovršení šestého věku byli do Chrudimi předáni. Srov. Tamtéž, *Závěrečná zpráva za rok 1930.*

¹⁷¹³ Tamtéž, *Kronika filiálky Koclířov, léta 1922 a 1925.*

¹⁷¹⁴ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 11, *Zpráva za školní rok 1933/1934, Statut ústavní, § 7.* Stejnou možnost měly i chovanky v sirotčinci Nazaret v Loučeni u Nymburka, pro nějž sepsala vlastní pravidla zakladatelka Carolina, princezna Thurn-Taxisová. AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VIII - Smlouvy, *Dodatek ke smlouvě z prosince 1913.* Také v Koclířově zůstávala některá děvčata déle. Srov. Tamtéž, *Kronika filiálky Koclířov, rok 1935.*

¹⁷¹⁵ Tamtéž, rok 1928.

¹⁷¹⁶ V Přílohách 13 a 14 je uveden statut městského sirotčince v Táboře a denní řád sirotčince školských františkánek ve Slatiňanech.

¹⁷¹⁷ SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Statut pro sirotčinec v Táboře, odst. 9.*

tiškánek ve Slatiňanech. Zde se zajímavým způsobem kombinoval program předškolních a školních dětí, dost času po vyučování a ve volných dnech bylo kromě psaní úkolů a opakování učiva věnováno zábavě a pobytu v přírodě, nadanější děti měly možnost učit se hrát na housle či na klavír.¹⁷¹⁸ Ve skutečnosti však byl život pestřejší ve všech ústavech bez ohledu na normu danou statutem a denním řádem. Všude pomáhaly děti v domácnosti a na zahradě, měly čas na hraní a pohyb na čerstvém vzduchu, jak pěkně zaznamenala bechyňská kronika: „*Děti chodily pilně do školy a ve volném čase proběhly se v blízké obůrce.*“¹⁷¹⁹ O prázdninách chodily do lesa na houby a na borůvky,¹⁷²⁰ občas podnikly celodenní, případně i několika-denní výlet. Sirotci z Domažlic například navštívili v srpnu 1913 Hyršov, kam o šest let později zavítaly též děti z Kouta na Šumavě.¹⁷²¹ Táborské děti zpočátku jezdily na letní pobyt ke školským sestřím do Nemyšle, jak vysvítá z dopisu sestry Justiny, jímž žádá městskou radu o zapůjčení povozu, „*který by mi sirotky do Nemyšle zavezl, jelikož hodlám nějaký čas s nimi tam pobýti*“.¹⁷²² Po zrušení této filiálky roku 1888 však letní výjezdy na venkov ustaly. Podobně přijelo na prázdninový pobyt do Slatiňan v červenci 1914 devět dětí z loučeňského sirotčince.¹⁷²³ Také bechyňská kronika líčí prázdniny v sirotčinci téměř idylicky: „*Sestřičky [v té době byly v sirotčinci pouze tři rodné sestry] užívaly vesele prázdnin. Chodily na borůvky, na klásky a často se koupaly v potoce. Prázdniny uběhly rychleji, než si děti přály.*“¹⁷²⁴ Dobrodružstvím skončil výlet koclířovských dětí 14. července 1922 do Anenských Lázní (Annabad), kterého se kromě vychovatelek účastnili i oba místní kněží. Na zpáteční cestě je zastihla bouřka, celou noc šli v dešti, hromech a blescích a teprve v šest hodin ráno dorazili domů. Oba faráře cestou ztratili.¹⁷²⁵ Loketská kronika hovoří o řadě výletů a dalekých vycházek do

¹⁷¹⁸ Srov. Příloha 14.

¹⁷¹⁹ AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňského sirotčince*, rok 1924.

¹⁷²⁰ Ve staňkovském sirotčinci byly lesní plody, které děti nasbíraly, prodávány a ze stržených peněz si sirotci šetřili na výbavu. Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Valeriány Fialové*, nesign. V Lokti zaznamenala kronikářka k roku 1934, že děti nosily velké množství lesního ovoce a hlavně hub, kterých se v sirotčinci zkonsumovalo 20 kg čerstvých a ještě 6 kg bylo nasušeno. AKŠS Auerbach, *Chronik des Weisenheimes Elbogen*, nesign., rok 1934.

¹⁷²¹ Srov. AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, léta 1913 a 1919. Zprávy o těchto výletech se náhodně dochovaly v hyršovské kronice, je ale možné předpokládat, že se podobné akce konaly častěji.

¹⁷²² SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis z 12. 7. 1883*. Sestra Justina byla před svým příchodem do Tábora představenou v Nemyšli, takže tamější poměry dobře znala a zřejmě to ji přivedlo na nápad vzít děti na několik dní na venkov.

¹⁷²³ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 144.

¹⁷²⁴ AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňského sirotčince*, rok 1923.

¹⁷²⁵ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov*, rok 1922.

Karlových Varů i jiných zajímavých míst okresu v létě 1936, rok předtím poznamenala kronikářka, že nejlepší letní zábavou bylo koupání v Ohři.¹⁷²⁶

Mimořádné události přerušovaly i stereotyp školního roku. Podobně jako ve školách a v opatrovnách nacvičovaly především notredamky divadelní představení i s dětmi v sirotčincích.¹⁷²⁷ Někde míval sirotčinec vlastní veřejné vystoupení,¹⁷²⁸ jinde bývalo představení společné s opatrovnou.¹⁷²⁹ V prosinci nechyběla mikulášská nadílka a Vánoce se stromčkem a dárky, na něž v případě městských sirotčinců přispíval zřizovatel, jindy dobročinný dámský spolek, nebo byly konány veřejné sbírky, případně si děti vydělávaly na nadílku právě divadelním vystoupením. Zimní měsíce prožívaly děti v některých domovech ve znamení zimních sportů; především v Lokti bylo do kroniky opakovaně zaznamenáváno, že děti sáňkovaly, bruslily a lyžovaly. Na přelomu let 1934 a 1935 zde propukla spála a celý sirotčinec byl téměř čtyři měsíce v karanténě. Během té doby pomáhaly dětem s učením sestry, ale „*těž se pilně bruslilo a sáňkovalo*“. Podobná glosa se objevuje o tři roky později: „*V lednu a v únoru se muselo víc topit a uklízet, neboť sáňkující děti přinášely do domu hodně sněhu, roztrhaných kalhot, mokrých bot a občas rýmu.*“¹⁷³⁰

Snahou většiny řeholnic nepochybně bylo vytvořit v sirotčinci rodinnou atmosféru a docílit toho, aby se zde děti cítily co nejvíc jako doma. „*Všechny děti považují ústav za svůj domov a jeden ke druhému se chovají jako sourozenci v dobře spořádané rodině.*“¹⁷³¹ Nepodařilo se to však vždy a všude stejně, neboť vztahy mezi chovanci a řeholnicemi závisely na řadě různých faktorů. Výchovný úkol sester byl v tomto případě zvlášť obtížný: vyžadovalo

¹⁷²⁶ AKŠS Auerbach, *Chronik des Weisenheimes Elbogen*, léta 1935 a 1936. Zmínky o výletech jsou v kronice i na jiných místech.

¹⁷²⁷ V Koclířově ani ve Slatiňanech nejsou hry sirotků zmiňovány (v Koclířově hrály divadla pouze chovanky), o ostatních sirotčincích spravovaných školskými františkánkami nejsou k dispozici podrobnější zprávy.

¹⁷²⁸ V Bechyni sehrály děti ve dnech 25. a 26. 3. 1928 hry *Zahrada sudiček* a *Liliputáni*. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňského sirotčince*, rok 1928. Vánoční divadelní představení spojené se sbírkou měly pravidelně děti v loketském sirotčinci. Náměty divadelních her byly velmi pestré: *Der böse Fritz*, *Die Kinder vor der Himmeltür*, *Schneewitchen und die sieben Zwerge*, *Das kranke Häschen und es besuchendes Mädchen*, *Das Wunderbännchen*, *Die Kukukuhr*, *Des armen Kindes Weihnachtsfest*, *Der gute Peter oder die Schluchtenhege*, *Der gute Felsengeist oder getreue Geschwisterliebe*, *In Christkindleins Vorzimmer*. (Zlý Fritz, Děti před nebeskou branou, Sněhurka a sedm trpaslíků, Nemocný zajíček a děvčátko, které ho navštívilo, Zázračné zařikávací dlo, Hodiny s kukačkou, Vánoce chudého dítěte, Dobrý Petr aneb útočiště ve strži, Dobrý skalní duch aneb věrná sourozenecká láska, V Ježíškově předsíni). Srov. AKŠS Auerbach, *Chronik des Weisenheimes Elbogen*.

¹⁷²⁹ Společně hrávaly předškolní děti a sirotci v Táboře, a to každoročně kolem Vánoc. Program vystoupení z roku 1913 viz Příloha 24c.

¹⁷³⁰ AKŠS Auerbach, *Chronik des Weisenheimes Elbogen*, léta 1935 a 1938 (český překlad).

¹⁷³¹ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 11, *Zpráva výchovná, zdravotní a hospodářská za rok 1938*.

se, aby vychovávaly opuštěné děti s mateřskou láskou, která by jim co nejvíce nahradila chybějící rodiče, zároveň se však měly chránit vytváření citových pout k dětem, s nimiž žily do slova v jedné rodině.¹⁷³² K dosažení tohoto postoje byla nutná vnitřní kázeň a hluboký duchovní život, v opačném případě mohla práce v sirotčinci dost negativně působit na psychiku sester, které neměly své vlastní děti. Zejména u notredamek je patrné, že vedení kongregace si této skutečnosti bylo dobře vědomo, neboť mladé řeholnice se v sirotčincích poměrně rychle střídaly a déle zůstávaly jen starší a zkušenější osoby. To však zpětně ovlivňovalo děti, pro něž častá změna „náhradní matky“ nemohla být v žádném případě jednoduchá a nijak nepřispívala k vytvoření atmosféry skutečného domova v sirotčinci.¹⁷³³

Rodinného ducha dále ovlivňoval i počet a složení chovanců. V malých sirotčincích, v nichž bývalo kolem deseti dětí (např. Tábor do roku 1900, Bechyně, Hradiště u Blovic), se zajisté žilo jinak než v domech s dvaceti, třiceti i více chovanci (Domažlice, Jindřichův Hradec, Loket, Slatiňany, Nymburk, Koclířov po roce 1920), kde se individuální přístup nutně vytrácel a život byl spíše ústavní než rodinný. Zvláštní případ představoval sirotčinec v Červených Dvorcích u Sušice, který byl určen jako ozdravovna pro nemocné opuštěné děti.¹⁷³⁴ Založilo jej Serafinské dílo lásky ve spolupráci s hraběnkou Josefínou Chotkovou, jejíž motto pro tento ústav znělo: „*Rodina, práce, chudoba, zdraví otužováním.*“¹⁷³⁵ Jejím přičiněním byly zdejší děti rozděleny do dvou „*rodin*“ v čele s „*matkami*“, a tak i když zde bylo kolem dvaceti chovanců, individuální přístup zůstal zachován a pocit domova poněkud zesilovala i skutečnost, že se nehovořilo o sirotčinci, nýbrž o rodině. V závěru první světové války počet dětí v Červených Dvorcích překročil třicítku a dá se předpokládat, že časem byla vytvořena třetí „*rodina*“. Tento model, který se jeví jako ideální, byl poněkud náročnější na personální zastoupení i na prostory v domě, zřejmě proto zůstal výjimkou, i když je možné, že v podobném duchu byly vedeny i některé jiné sirotčince Serafinského díla lásky (zejména později založený sirotčinec ve Volšovech u Sušice, na němž se též podílela hraběnka Chotková). Rozhodně však nepřipadal v úvahu v městských či okresních sirotčincích, kde často zů-

¹⁷³² Srov. pojednání o slibu čistoty v kapitole III. 1. 1.

¹⁷³³ Například v Bechyni se vychovatelky střídaly každoročně. Srov. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňského sirotčince*.

¹⁷³⁴ Blíže k tomu Boris TITZL, *Co vše se váže k jednomu výročí*, Speciální pedagogika 4/2009, s. 344-351.

¹⁷³⁵ Sirotčinec měl být na přání hraběnky veden jako dětské sanatorium, kde se slabé a nemocné děti podrobovaly dlouhodobějšímu krev čistícímu léčení podle zásad přírodní léčby. Děti se měly otužit a zesílit, aby byly schopny práce (což bylo v případě sirotků zvláště důležité). Zdůrazňován byl pobyt na čerstvém vzduchu, bylinky, pohyb, a přiměřená práce odpovídající možnostem jednotlivců. AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha III*, s. 73.

stávaly dvě řeholnice s jednou pomocnicí v domácnosti samy na třicet dětí. Později se rozdělení na menší skupiny začalo oficiálně propagovat, jak dosvědčuje blíže nedatovaná instrukce slatiňanského sirotčince ze třicátých let: „*Děti jsou rozděleny na tři skupiny: hoši, dívky, malé děti do šesti let. Každá skupina má svou stálou pěstounku, aby nabyla rázu rodiny a mohla býti pěstována individuální výchova. Vychovatelky působí ve smyslu stanov tak, aby dětem nahrazen byl ztracený domov a tyto se mohly v životě jednou dobře uplatnit.*“ Citovaný odstavec je v dochovaném originále zatržen tužkou a k němu rukou připsána poznámka: „*Toto žádal jednou instruktor z ministerstva sociální péče.*“¹⁷³⁶

Další nesnázi, která nezřídka narušovala rodinné klima v sirotčinci, bylo chování dětí. Stejně jako dnes i tehdy přicházelo do těchto zařízení mnoho problémových jedinců, kteří se od útlého dětství protloukali životem, jak se dalo. Ne vždy se jednalo o skutečné sirotky; řada dětí bývala odebrána nespolehlivým rodičům a ty pak většinou představovaly nejtvrďší oříšek pro výchovné schopnosti řeholnic.¹⁷³⁷ Zmínka o těžko vychovatelných dětech se v pramenech nachází celá řada. V seznamu dětí navržených k přijetí do tábořského sirotčince od 1. ledna 1881 stojí: „*Šafránkovo dítě jedno nejmladší, které by ještě řádně vychovati se dalo (po flašinetáři), snad Matilda (narozena 1875).*“¹⁷³⁸ Na převýchovu Matildiných starších sourozenců městská rada raději rovnou rezignovala. Účelem sirotčince bylo poskytnout dětem přiměřené vedení tak, aby se v budoucnu staly zodpovědnými lidmi „*prospěšnými obci a státu*“ a schopnými se sami uživit.¹⁷³⁹ Toho však nebylo možné vždy docílit, a tak jedinci, u nichž bylo již předem jasné, že by pouze narušovali kázeň v ústavu, přijímání nebyli. Podobným případem jako Šafránkovy ratolesti byly děti vdovy Anny Martínkové. Ta roku 1883 obdržela obsílku, že má dát dceru Annu do sirotčince, což rezolutně odmítla s odůvodněním, že ji potřebuje doma, aby se starala o mladší sourozence a ona mohla pracovat. Poté sebrala děti a odešla někam do světa.¹⁷⁴⁰ Za nějakou dobu se zřejmě vrátila, neboť o dva roky později se v sirotčinci objevil jeden z jejích synů, Václav, jehož sem doporučili učitelé z chlapecké školy, kteří psali ohledně dětí Martínkových městské radě. Žádali, aby byli do sirotčince přijati všichni tři chlapci, neboť matka je nevychovává a téměř neposílá do školy, „*jsou nadaní a při*

¹⁷³⁶ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 11, *Instrukce*.

¹⁷³⁷ V několika výročních zprávách slatiňanského sirotčince byly zaznamenávány počty chovanců podle čtyř (v jednom případě pěti) kategorií: úplní sirotci, děti mající pouze otce, děti mající pouze matku a děti z rozvrácených rodin (a děti rodičů, kteří je nemohou uživit). Čtvrtá skupina byla většinou nejpočetnější. Srov. Tamtéž, *Závěrečné zprávy za léta 1938, 1940, 1941*.

¹⁷³⁸ SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Zápis ze schůze kuratoria z 8. 12. 1880*.

¹⁷³⁹ Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 205, *Statut pro sirotčinec v Táboře*, odst. 1.

¹⁷⁴⁰ Srov. SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Zápis z rady kuratoria 21. 2. 1883*.

známé dovednosti ctih. školních sester v Táboře u vychovávání zpustlých dětí i tyto na řádné občany by vychovány býti mohly.“¹⁷⁴¹ Přijat byl nakonec pouze Václav, který však po nějaké době ze sirotčince uprchl, ukryl se u matky a odmítl se vrátit zpět. Po výslechu obou bylo uznáno, že „není toho hoden, aby na dále účasten byl dobrodiní řádného vychování v obecním sirotčinci zdejší“¹⁷⁴² a byl propuštěn. Podobné děti způsobovaly vychovatelkám skutečnou starost, neboť svým chováním velmi snadno nakazily ostatní a rozvracely morálku v ústavu. Sestra Justina odpověděla na dotaz městské rady, zda by byla ochotna přijmout do sirotčince jedenáctiletého Františka Mrzenu, syna „chudého, nyní blbého Emanuela Mrzeny“¹⁷⁴³, že je ochotná vzít jej zatím jen na zkoušku, neboť hoch je již dost zpustlý, a to až poté, co se vrátí z exercicií. „Obávám se,“ píše sestra, „aby týž chlapec, je-li skutečně tak spustlý, že by jeho mravní náprava byla nemožna, u ostatních sirotků nepokazil to dobré, co jsem velmi pracně s pomocí Boží a obětavostí slavné obce Tábořské do jejich srdcí byla vštípila.“¹⁷⁴⁴ Na rozdíl od Václava Trojana František Mrzena v sirotčinci vydržel a ve 14 letech odešel učit se kartáčníkem.¹⁷⁴⁵

Tábořský sirotčinec nebyl v tomto ohledu žádnou výjimkou. Záznamy podobného rázu se dochovaly také v Klatovech a Koclířově a s těžko vychovatelnými dětmi se zcela nepochybně potýkaly řeholnice v každém sirotčinci. Někdy se situace stala neúnosnou a vyžadovala odstranění problémového jedince z kolektivu vrstevníků,¹⁷⁴⁶ častěji však děti, u nichž již ve školním věku bylo možné s velkou dávkou jistoty odhadnout, že se z nich v budoucnu stanou kriminální živlové, v sirotčinci zůstaly až do čtrnácti let, představovaly prubířský kámen trpě-

¹⁷⁴¹ SOKA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis ze 4. 11. 1885.*

¹⁷⁴² Tamtéž, *Zápis z podzimního zasedání kuratoria 1887.*

¹⁷⁴³ Tamtéž, *Dopis městské rady sestře Justině z 15. 7. 1885.*

¹⁷⁴⁴ Tamtéž, *Dopis sestry Justiny z 20. 7. 1885.*

¹⁷⁴⁵ SOKA Tábor, kart. 207, *Dopis z 18. 2. 1888.*

¹⁷⁴⁶ Koclířovská kronikářka zaznamenala tuto událost: „20. května 1929 odešel z domu 11letý sirotek a potuloval se celý den po polích a v lese. Večer pak se zase vrátil zpět. Má v sobě snad nějakou tuláckou krev, neboť k tomu neměl zcela žádnou příčinu... 11. června odešel onen toulavý chlapec jménem Štěpán Fischer opět za zábavou místo do školy, pohodiv učení v zahradě. Domů se vrátil až pozdě večer, kdy jsme nenápadně nechaly otevřeny dveře, aby mohl vejít. Skryl se, pak přenocoval na chodbě pod věšákem, použiv dětských šatů za polštáře. Ráno, dříve než jsme vstaly, ukryl se ve sklepě mezi sudy a pomýšlel na to, jakmile se otevře fortna, že zase uteče. Byly jsme však opatrné a hlídaly jsme ho, chytily a zavřely do místnosti na tak dlouho, než si pro něho jeho domovská obec, kterou jsme ihned požádaly, aby si chlapce odvedla, poslala. Bude poslán asi do polepšovny, neboť už z dřívějšího místa také utekl, ukradnuv dříve peníze. Daly jsme ho ihned pryč z obavy, abychom si v něm nevychovaly budoucího zloděje, jemuž by znalost budovy dobře posloužila. Dětem řekl, že se oběsí, nepodaří-li se mu utéci.“ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov, rok 1929.*

livosti a pedagogických schopností vychovatelek a zřejmě mnohdy znechucovaly sestřím práci a ostatním dětem pobyt v ústavu.¹⁷⁴⁷

Výchova v sirotčincích byla celkově dost přísná, řeholnice se snažily vychovat z dětí nejen slušné občany, ale též řádné křesťany, takže kromě společných modliteb a účasti na bohoslužbách se dá předpokládat navíc i mimoškolní výuka katechismu a biblické dějepavy. U problémových dětí sestry nijak nešetřily fyzickými i jinými tresty, které dle starých stanov notredamek směly být ve školách i na ostatních pracovištích umírněně užívány, bylo-li to nezbytné,¹⁷⁴⁸ novější *Kniha obyčejů* se k nim však stavěla již opatrněji.¹⁷⁴⁹ Pokud se v kolektivu sirotků vyskytlo několik takových jedinců, doplácely na zpřísněný režim i hodné děti, sešla-li se však dobrá skupina, řeholnice ve svých požadavcích poněkud polevily a bylo možné vytvořit klidné a uvolněné prostředí. Většina dětí pocházela ze špatných sociálních poměrů a měla za sebou nelehké životní zkušenosti, takže pro ně odchod do sirotčince znamenal vysvobození. Neměly proto větší problém zde zdomácnět a cítit se dobře, pokud bylo v ústavu příznivé klima a schopné vychovatelky. Docházelo ovšem i k případům, že některé sestry, jimž chyběla vnitřní vyrovnanost a pravděpodobně se potýkaly s řadou osobních problémů, přestaly být postupem času schopné k dětem adekvátně přistupovat. Nezvládnutí náročného způsobu života, časté stěhování a absence pevnějších citových vztahů vedly k projevům nervozity a přílišné tvrdosti, které se nijak neslučovaly s původní ideou školských sester, podle níž nezbytná přísnost vždy zůstávala spojena s opravdovou láskou k malým svěřencům. „*Je pravda, že jsme zlobili, ale sestřičky tedy také nebyly zrovna zlaté. Zakažte dětem povídat si při jídle. Pamatuji se, jak jednou sestra dávala jídlo na talíře a tak se rozčílila, že praštila jednoho*

¹⁷⁴⁷ Sestra Vojtěcha Žaludová z Klatov napsala roku 1912 generální asistentce sestře Hermíně Haškové: „*Město za děti dost obětuje, jen kdyby bylo z nich také něco. Většina z nich ale, přijdou-li do světa, nedělají čest sirotčinci. Sestra má letos několik zvláště povedených chlapečků, kteří již nyní jeví rafinovanost, kterou by nikdo v jejich věku nehledal. Co z nich bude, až dorostou! Děvčata jsou hodnější.*“ AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch I, Dopis z 24. 5. 1912*, volně vložený list. Za zaznamenání stojí ještě jeden příběh z Koclířova, kdy nervy vychovatelek rovněž utrpěly značnou újmu: „*Dny 7.-10. 9. 1928 byly pro nás dny velkých starostí a úzkostí, neboť se nám ve čtvrtek 7. 9. nevrátil jeden sirotek ze školy a všechno hledání naše i zdejší policie zůstávalo marným. Dozvěděly jsme se jenom tolik, že šel ke Svitavům, což nám v neděli pozdě večer potvrdil posel, kterého jsme poslaly oznámit ztrátu dítěte - Rudolfa Hornischera, na jeho domovskou obec. Rudolf totiž skutečně došel do Svitav, kdež si u nádraží sedl do vozu, jedoucího ku Koclířovu, maje v úmyslu zde vystoupiti. Cestou však usnul a probudil se až v Moravské Třebové. Na otázku, odkud je, odpověděl, že z Kunzendorfu místo z Ketzelsdorfu [Ketzelsdorf je německý název pro Koclířov] a tím jej dopravili do jeho domovské obce. Co jsme v těchto dnech prožily strachu, nelze vypsát. Všichni páni učitelé, vyjma pana řídícího Goldmayera, projevili opravdu velkou účast a dle možnosti byli nápomocni; pan strážmistr Čiháček byl velmi obětavý a konal mnohem víc, než úředně byl povinen.*“ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov*, rok 1928.

¹⁷⁴⁸ Srov. *Stanovy 1876*, s. 72.

¹⁷⁴⁹ Viz výše v této kapitole.

kluka naběračkou a rozbila mu hlavu. V tu ránu jsme se samozřejmě vzbouřili a začali jsme skandovat. Dotyčná sestra pak brzy odešla.¹⁷⁵⁰ Jen těžko se dá posoudit, nakolik byla tato scéna výjimkou; zřejmě by se našly i další jí podobné, ale snad jich nebylo mnoho. Z charakteru zápisů v kronikách sirotčinců se spíše zdá, že řeholnice sice většinou byly velmi přísné, ale měly děti rády.

Důvěra dětí i veřejnosti nebyla samozřejmá a v řadě míst si ji sestry musely postupně získávat. Černý hábit budil zpočátku nejen respekt, ale i obavy. „Ráno v osm hodin přivedl děkan J. Rejzek místní sirotky a pak nám předali starostové vesnic příslušejících okresu své sirotky. Každé dítě si přineslo kromě slzí jednu košilku a jeden lepší, popřípadě chatrnější oblek v uzlíčku.¹⁷⁵¹ Tak líčí kongregační kronika školských františkánek převzetí okresního sirotčince v Nymburce 1. května 1899. Poněkud náročněji proběhlo uvedení řeholnic do útulku svatého Josefa pro opuštěné děti na Vinohradech v únoru 1902: „Děti, většinou opuštěné, sebrané z ulice, spatřivše řeholnice, jež očekávaly místo dosavadních laických sil, projevovaly nevoli tím, že na ně házely uhlí, knoflíky a co právě měly po ruce. Aby zkrátila toto nepříjemné uvítání, uchýlila se Velebná Matka se sestrami na koridor. Konečně přišel dp. Antonín Hoffmann, kooperátor u sv. Ludmily, zakladatel Útulku, s p. Antonínem Kettnerem, uvedli je k dětem a představili. Že počátky byly velmi krušné, snadno si domyslíme. Útulek, odkázaný na dobročinnost, postrádal často i chléb, a sestry, aby děti nasytily, samy hladověly. Že tu sestry vytrvaly za takových okolností, byl opravdu hrdinský skutek lásky k bližnímu.¹⁷⁵²

Ve srovnání s obdobím habsburské monarchie byla všeobecná nedůvěra společnosti k řeholnicím výrazně vyšší, což se zřetelně projevilo při přebírání sirotčince v Mladé Boleslavi školskými františkánkami roku 1936. Ústav na vlastní náklady vybudoval generální rada akciové společnosti Škodovy závody Václav Klement s manželkou a chtěl jej předat do správy řeholním sestram, což se mu podařilo prosadit až po dlouhém vyjednávání s městem a okresem. „21. srpna v pátek ve tři hodiny přivedl p. Josef Nechuta, předseda kuratoria, první děti: 11 hochů, 9 dívek a poznamenal před dětmi, že se jim nesmí ubližovat, a kdyby se tak stalo, že vědí, ke komu mají jít a kde si postěžovat. Smutné předání dětí. Děti nám nedůvěřovaly, sestram se posmívaly a nadávaly, ale díky Pánu Bohu, brzy se téměř všechny k naší radosti hodně

¹⁷⁵⁰ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Antoinetty Uhelové*.

¹⁷⁵¹ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 56.

¹⁷⁵² *Tamtéž*, s. 71.

změnily.¹⁷⁵³ Kronika cituje i několik výňatků z prvních zasedání kuratoria, které odrážely velkou nedůvěru jeho členů, zřejmě vesměs příslušníků inteligence, vůči výchovné práci řeholnic,¹⁷⁵⁴ a také uvádí důvod, proč sestry do Mladé Boleslavi přišly. Je sice vylíčen z jejich úhlu pohledu, ale uvedené informace je vzhledem k nastíněným okolnostem třeba považovat za spolehlivé: „*Pan generální rada se rozhodl pro sestry do sirotčince po dlouhé a důkladné úvaze, tak jako vždy byl důkladný ve všem jednání. Dal si předložit a vyžádal si od okresů i od soukromníků posudky o sirotčincích s laickým i řeholním personálem a na tomto základě dospěl k závěru, že řeholní personál je jednak lacinější a osvědčenější, obětavější než personál laický. O naší kongregaci dostal velmi příznivý posudek od p. okresního hejtmana po děbradského; sestry působí totiž od roku 1899 v nymburském sirotčinci. Proto vynaložil tolik úsilí, aby dostal naše sestry. Velebná Matka s gen. radou rozhodla, že sestry do Boleslavě nedá, ale p. rada neustal, až sestry dostal.*“¹⁷⁵⁵ Situace v Mladé Boleslavi se uklidnila až po několika měsících, kdy se členové kuratoria přesvědčili o zodpovědnosti a rozumném přístupu školských sester, a školské františkánky vedly mladoboleslavský sirotčinec až do roku 1950.

Děti měly sestry také celkem rády, některé více a jiné méně, a projevovaly jim svou vděčnost, pokud zrovna nedocházelo k nějakým osobním konfliktům. Sestra Viktorie vzpomíná, jak v batolárně v Kunčicích pod Ondřejníkem, kam byla poslána hned po složení prvních řeholních slibů, ztratila jednou na zahradě slibový prsten. Marně ho s dětmi dlouhou dobu hledala a byla z toho smutná. Večer pak přišla do ložnice, kde spala starší děvčata,¹⁷⁵⁶ a viděla, jak všechny holčičky svorně klečí na kolenou a hlasitě se (z vlastní iniciativy) modlí „*za sestřičku, aby našla ztracený prstýnek*“.¹⁷⁵⁷ Po odchodu ze sirotčince zůstávali někteří z chovanců v písemném kontaktu se svými vychovatelkami nebo přicházeli na návštěvy. „*Po něvadž sirotci jsou děti, které mají vesměs za sebou smutnou a nuznou minulost, proto tím více – což jest zcela přirozené – váží si všeho, co jim ústav poskytuje, jako: čistotu, pořádek, pravidelnou životosprávu. Jsou v sirotčinci rády a jen těžko jej opouštějí, udržují i nadále*

¹⁷⁵³ Tamtéž, s. 444.

¹⁷⁵⁴ Výňatek ze zápisu druhé schůze kuratoria: „*Kdyby po zkušenostech v prvním roce kuratorium sirotčince nezvratně zjistilo, že řeholnice vykonávají nátlak na děti v sirotčinci, aby byly snad ochotny k přestoupení na víru katolickou, může dát kuratorium ze smlouvy výpověď na půl roku.*“ Na třetí schůzi se řešilo to samé: „*Řeholnice budou přijaty na dobu tří let proti pololetní výpovědi; kdyby se zjistilo, že nekonají řádně své povinnosti nebo že v ohledu náboženském vykonávají vliv na sirotky jiného vyznání nebo bez vyznání, mohou být proti pololetní výpovědi vyměněny (propuštěny).*“ Tamtéž, s. 445.

¹⁷⁵⁵ Tamtéž, s. 448.

¹⁷⁵⁶ Batolárnu v Kunčicích udržovala okresní péče o mládež a byly zde vychovávány děti do šesti let. S nástupem do školy přecházely do sirotčince.

¹⁷⁵⁷ Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové.*

*písemné styky, a když se jim naskytne možnost, přicházejí na návštěvu, aby jim opět ožily vzpomínky na bezstarostné, šťastné dětství v sirotčinci.*¹⁷⁵⁸

Uvedený citát se může jevit jako nadnesený, je však hluboce pravdivý. Sirotci měli svou budoucí životní dráhu natolik limitovanou, že museli již dopředu počítat s tím, že zůstanou chudí až do konce života. Nečetné výjimky pouze potvrzovaly pravidlo. Chlapci v lepším případě provozovali po vyučení své řemeslo, v horším skončili na ulici jako žebráci či jiné „pochybné existence“. Děvčata odcházela do služby nebo do práce v továrně¹⁷⁵⁹ a záleželo na tom, jak se později vdala. Bez většího věna se však jen těžko dostala do lepší rodiny. Některá hodnější a schopná děvčata posílaly sestry do jiných řeholních domů jako služky,¹⁷⁶⁰ někdy je přijímaly do penzionátů k dalšímu studiu¹⁷⁶¹ nebo přímo do kandidatury.¹⁷⁶² Několik nadaných chlapců vychovaných školskými františkánkami odešlo do některé z mužských řeholí (v pramenech jsou dosvědčeni redemptoristé a benediktini) a studovali na gymnáziu za účelem kněžského svěcení.¹⁷⁶³ Třináctého srpna 1922 byly sestry Marie Tušlová a Bernardina Kociánová přítomny na kněžském svěcení v Emauzích, neboť mezi novosvěcenci byl i Josef Klanc, bývalý chovanec nymburského sirotčince, nyní pater Majolus, jemuž sestra Marie usnadnila cestu ke kněžství. Hned 16. srpna udělil sestrám na Vinohradech novokněžské požehnání.¹⁷⁶⁴ Pro velkou většinu sirotek však život, který je čekal, nebyl nijak jednoduchý, a proto nebylo možné děti rozmazlovat. Sestry notredamky to měly ve stanovách přímo nařízeno: „*V sirotčincích a ústavech pro hluchoněmé řídtež se u vychovávání a vyučování týmiž zásadami, kterými v konviktech; strava i oděv chovancův buď však jednodušší nežli*

¹⁷⁵⁸ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 11, *Zpráva hospodářská, zdravotní a výchovná za rok 1942.*

¹⁷⁵⁹ Např. Barboře Mrzenové hledala tábořská městská rada zaměstnání v místní tabákové továrně. SOkA Tábor, AM Tábor, kart. 206, *Dopis z 3. 12. 1886.* Místa, kam odcházely čtrnáctileté děti, zaznamenávaly také závěrečné zprávy slatiňanského sirotčince.

¹⁷⁶⁰ Například do českobudějovického ústavu hluchoněmých byla několikrát poslána čtrnáctiletá dívka z třebíčského sirotčince, rovněž spravovaného notredamkami.

¹⁷⁶¹ Marie Rousková, která byla po ukončení školní docházky v létě 1930 propuštěna ze slatiňanského sirotčince, byla přijata „*v Břevnově u školských sester O.S.F., kde se věnuje dalšímu vzdělání*“. AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 11, *Závěrečná zpráva za rok 1930.*

¹⁷⁶² Jedno děvče z koclířovského sirotčince se hned po odchodu v létě 1938 stalo kandidátkou školských františkánek. Srov. Tamtéž, *Kronika filiálky Koclířov*, rok 1938. Také u notredamek ještě žije několik řeholnic, které vyrostly u sester v sirotčincích.

¹⁷⁶³ Koclířovská kronika hovoří o dvou chlapcích. Richard Baar byl v srpnu 1922 poslán do Slatiňan, aby se učil česky, přičemž je v kronice tato poznámka: „*Wird er Fähigkeiten haben und brav sein, soll er Priester studieren.*“ („*Pokud bude mít schopnosti a bude hodný, má studovat na kněze.*“) Prvního září 1923 pak nastoupil na studia k redemptoristům. Druhý nejmenovaný sirotek odešel z Koclířova do juvenátu k redemptoristům v roce 1938. Není ovšem jisté, jestli se oba chlapci skutečně dostali až ke kněžskému svěcení. *Tamtéž*, léta 1922, 1923, 1938.

¹⁷⁶⁴ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 232.

v konviktech, ježto se sluší míti zřetel k poměrům, v jakých ubožcům těm bude žíti.“¹⁷⁶⁵ Mentalita dnešních lidí by se sice spíše klonila k tomu, aby se „chudáčkům sirotkům přilepšilo“, ale generace vrcholícího průmyslového věku se dívaly na věc realisticky. Přísná výchova ke skromnosti, práci a zdravé morálce byla to jediné, co mohlo tyto děti zachránit před trvalým živořením či ocitnutím se mimo zákon, zároveň však nepochybně měla za následek citovou deprivaci mnohých z nich.

Ve většině případů se však řeholnice nemusely příliš snažit o to, aby byli sirotci vychováni ve velmi skromném prostředí. Příspěvky, které zřizovatel na děti platil, byly většinou velmi nízké a bez podpor jednotlivců a dobročinných sbírek by bylo problematické s penězi vycházet. „Na každé dítě dá město sestře 40 hal. denně. Za ně kupuje sestra všechny potraviny, prádlo dětem, a děvčatům šatstvo. Ovšem nemohla by to vše za tak malý peníz za nynější drahoty zaplatiti, tu ale přece někdy dostává od dobrodinců nějakou tu korunku, že jí pak možno mnohé pro děti opatřiti i také mnohou hračku i radost k vánocům. Nejd. pan biskup posílává 20 K k vánocům. Jsou-li dítky nemocny, dají se do nemocnice. Za všechny dny pokud tam jsou strhuje město sestře.“¹⁷⁶⁶ Příspěvek 20 krejcarů, po měnové reformě 40 haléřů, byl běžnou normou ve všech městských sirotčincích v dobách habsburské monarchie¹⁷⁶⁷ a postupně se zvyšoval v souvislosti s narůstající drahotou, nikdy však plně nedostačoval. S ještě většími finančními problémy se potýkaly kongregační sirotčince v Koclířově a ve Slatiňanech, kde řeholnice vykonávaly práci zadarmo. Za první světové války chodily sestry v Koclířově s dětmi žebrať, aby vůbec měly něco k jídlu.¹⁷⁶⁸ Ve Slatiňanech, kde za první republiky přispívaly na některé děti domovské obce, na jiné zemský sirotčí fond, na jiné zase otec či matka a některé byly v sirotčinci zcela zdarma, vykazovala každoroční účetní uzávěrka poměrně vysoký schodek a nezdědky se objevovaly stížnosti, že některé domovské obce na děti přes opakované výzvy neplatí.¹⁷⁶⁹ Na vydržování těchto sirotčinců musela nutně přispívat kongregace z vlastních prostředků a také se konaly časté veřejné sbírky.

Na druhou stranu se s penězi v okresních a městských sirotčincích ne vždy zacházelo tak, jak by mělo, alespoň se tak shodují pamětnice z řad notredamek a potvrzují to i čísla

¹⁷⁶⁵ Stanovy 1876, s. 43.

¹⁷⁶⁶ AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch I, Dopis z 24. 5. 1912.*

¹⁷⁶⁷ Podobně též v sirotčinci v Táboře, Domažlicích, Jindřichově Hradci atd.

¹⁷⁶⁸ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov, léta 1916-1917.*

¹⁷⁶⁹ Tamtéž, kart. 11, *Zpráva výchovná a zdravotní z 1. února 1932.*

v příjmech a vydáních těchto filiálek.¹⁷⁷⁰ Jen těžko lze tento problém komplexně posuzovat, neboť situace se lišila nejen dům od domu, ale měnila se též na stejném místě v závislosti na střídání jednotlivých vychovatelek. Řeholnice sice spadaly pod pravidelnou kontrolu kuratoria, výboru, jemuž náleželo řídit finanční i jiné záležitosti sirotčince,¹⁷⁷¹ ale do značné míry měly v tomto ohledu volnou ruku. Jisté je, že v některých sirotčincích strava nebyla taková, jaká být měla, a děti mívaly hlad ne pouze z důvodu, že by nebyly peníze, ale zkrátka proto, že se šetřilo a peníze se v rámci oné nesmyslné soutěže filiálek posílaly do mateřince.¹⁷⁷² Chovanci někdy také nelibě nesli, že sestry mají jídlo navíc, což bylo určeno kvůli velké pracovní vytíženosti a trvalému nedostatku spánku.¹⁷⁷³ Vedení kongregace na dodržování určitých norem ve stravování důsledně trvalo, neboť se snažilo předcházet onemocnění sester a jejich umírání v mladém věku.¹⁷⁷⁴

Celkové zhodnocení činnosti školských sester v sirotčincích není snadné. Velká většina řeholnic určitě vychovávala děti podle svého nejlepšího svědomí, které ovšem někdy bývalo poznamenáno přehnaným náboženským rigorismem, takže výsledek některých dobře míněných opatření nakonec mohl vyznít negativně. Řada sester nepochybně měla k dětem zdravý přístup a dokázala jim alespoň částečně nahradit chybějící matky. Zároveň však stížnosti na přílišnou tvrdost některých řeholnic, často přímo z úst starších sester, které sirotčince zažily buď jako chovanky, nebo jako mladé začínající vychovatelky, přicházejí z více stran a není tedy možné, aby podobné případy byly považovány za zcela výjimečné. Toto tvrzení je ale možné s jistotou vztáhnout pouze na sestry notredamky, neboť u školských františkánek chybí potřebné podklady od pamětníků, naopak příklad mladoboleslavského sirotčince, kde byly sestry hlídány protikatolicky naladěným kuratoriem, připraveným jim dát kdykoli výpověď, hovoří pro rozumný výchovný přístup této kongregace. Že se o problémech ví spíše u notredamek je logické, neboť ve srovnání se školskými františkánkami spravovaly (nejen) sirotčin-

¹⁷⁷⁰ Příjmy na rozdíl od ostatních řeholních domů u městských sirotčinců výrazně převyšovaly výdaje. Srov. kapitola II. V a tabulka v Příloze 18.

¹⁷⁷¹ V každé smlouvě jsou přesně stanoveny práva a povinnosti kuratoria a vyjmenování jeho členové.

¹⁷⁷² Srov. kapitola II. 5.

¹⁷⁷³ Autorčin dědeček vzpomínal na svého spolužáka z tábořského sirotčince z období těsně před druhou světovou válkou, tedy z doby, kdy tento ústav již nespravovaly notredamky, ale pravděpodobně premonstrátky, které od roku 1936 (alespoň podle diecézních katalogů) spravovaly tábořskou opatrovnu. Měl prý často hlad a tvrdil, že „*jeptišky jim nedají najíst a samy se vyžírají*“.

¹⁷⁷⁴ „*Suma 400 zlatých za stravu pro tři ošetřovatelky rozumí se tak, že obě sestry učitelky i jich pomocnice stravovati se budou zároveň se sirotky a jen doplatek jakýs na stravu dle ustanovení řádu kongregaci předepsaného se jim doplácti bude.*“ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha II*, s. 9.

ců několikanásobně více a měly mnohem více členek, které vyšší představené nemohly vždy osobně příliš dobře znát, a mohlo se snadno stát, že poslaly do sirotčince osobu, která se pro tuto práci nehodila. U druhé kongregace je naopak podle jmen zřetelné, že za představené na nové filiálky byl opakovaně posílán malý počet několika osvědčených sester, na jejichž práci i zodpovědné vedení ostatního personálu se mohlo vedení institutu spolehnout. Je také třeba vzít v potaz náročnost výchovné práce u zanedbaných dětí, kde není nijak nesnadné „ztratit nervy“. Proto je možné vidět práci sester spíše pozitivně, podobně jako ji vyhodnotil Václav Klement v Mladé Boleslavi, neboť přes všechny výchovné nedostatky, které jim mohou být vytýkány, je nutné ocenit především jejich velkou obětavost, důslednost a snahu o vštěpování základních morálních zásad. A navíc je pravděpodobné, že řeholnice přece jenom „ztrácely nervy“ poněkud méně často...

IV. 4

Zkouška trpělivosti a lásky

Rozvoj školství v 19. a na začátku 20. století s sebou přinesl také to, co se dnes nazývá školstvím speciálním, případně speciální pedagogikou. Tělesně či mentálně postižení jedinci přestávali být automaticky odsunováni na okraj společnosti a považováni za nevzdělavatelné (zejména hluchoněmí a mentálně postižení) a začala se objevovat snaha poskytnout jim přiměřené vzdělání, které by jim umožnilo žít důstojnějším způsobem.¹⁷⁷⁵ Zařízení pro lidi s určitým druhem handicapu, která začala postupně vznikat, byla zpočátku soukromou záležitostí - dílem jednotlivců z vyšších společenských kruhů, světských i církevních, jež založili nadaci a dobročinný spolek a ústavy často předali do správy řeholním osobám, což tehdy představovalo nejschůdnější řešení.¹⁷⁷⁶ Pozornost byla postupně zaměřena na čtyři typy postižení. Nejprve vznikl ústav pro hluchoněmé v Dejvicích (1786), poté Klárův ústav pro slepé děti na Hradčanech (1807), téměř o století později pak byla založena první pomocná škola u sv. Jakuba na Starém městě pražském (1896)¹⁷⁷⁷ a těsně před první světovou válkou vznikl Jedličkův ústav pro tělesně postižené děti.¹⁷⁷⁸

Zákonná iniciativa přišla v této oblasti poměrně pozdě. Roku 1881 vydalo rakouské ministerstvo kultu a vyučování oběžník, kterým doporučovalo, aby vzhledem k nedostatečnému počtu ústavů hluchoněmých byly hluchoněmé děti přijímány i do obecných škol,¹⁷⁷⁹ a teprve v roce 1907 byly stejnou institucí vydány „*zvláštní podrobné pokyny pro*

¹⁷⁷⁵ Srov. Slavomil FISCHER – Jiří ŠKODA, *Speciální pedagogika. Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním*, Praha 2008, s. 14-18.

¹⁷⁷⁶ Například o slepce v Klárově ústavu v Praze se od roku 1837 staraly sestry boromejky, které profesor Alois Klar do Prahy z vlastní iniciativy uvedl. J. KADLEC, *Přehled II*, s. 179. Do ústavu pro hluchoněmé v Praze na Smíchově, který fungoval od roku 1786, byly notredamky povolány krátce poté (1874), co zde první sestry hospitovaly, aby získaly zkušenosti v práci s hluchoněmými dětmi a mohly převzít plánovaný ústav v Českých Budějovicích. Viz níže v této kapitole.

¹⁷⁷⁷ Založení pomocné školy představovalo první krok k rozvoji edukace mentálně postižených. Předtím existovaly sice ústavy pro choromyslné (blázince, Tollhäuser), které měly však spíš za cíl oddělit „nenormální“ a nebezpečné pacienty od společnosti. Nejstarší blázinec v českých zemích byl založen roku 1890 v Praze a dlouho zůstal jediný, teprve roku 1869 vznikl ústav v Kosmonosích, po nichž následovaly Dobřany (1880), Opařany (1887), Horní Beřkovice (1890) a Bohnice u Prahy (1906). Srov. Antonín HEVEROCH (ed.), *Zemské ústavy pro choromyslné*, Praha 1926, s. 19-45.

¹⁷⁷⁸ F. MORKES, *Učitelé a školy*, s. 10, 13, 37, 40.

¹⁷⁷⁹ S tím souviselo i nařízení o vzdělávání učitelů obecných škol pro výuku hluchoněmých. Srov. Michaela STAŠKOVIČOVÁ, *Sirotní přírody. Chovanci diecézního ústavu hluchoněmých v Českých Budějovicích v letech 1871-1914*, diplomová práce Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, České Budějovice 2006, s. 46.

opatření, výchovu a vyučování dětí duševně úchylných – vzdělání schopných“.¹⁷⁸⁰ Další normy pak byly již záležitostí prvorepublikovou. Dne 9. června 1922 byl předložen návrh „*zákonu o výchově a vzdělání dětí hluchoněmých v republice Československé*“, který sestavila poslankyně Anna Sychravová. Návrh mimo jiné obsahoval zavedení povinné devítileté povinné docházky pro neslyšící. Krátce po jeho předložení však poslankyně Sychravová zemřela a po její smrti se již nikdo o prosazení zákona nepokusil, takže Československo zůstalo až do roku 1948 jednou z mála evropských zemí, kde nebyla školní docházka neslyšících povinná.¹⁷⁸¹ Speciální školství v Československu bylo upraveno výnosem MŠANO ze dne 6. září 1928 č. 111.126-I. Mezi speciální školy zde bylo zahrnuto devatenáct typů tzv. nápravně pedagogických zařízení, které se týkaly pěti druhů postižení – mentální retardace, hluchoněmost (resp. nedoslýchavost), nevidomost (resp. slabozrakost), tělesný handicap a mravní narušenost.¹⁷⁸² V pomocných školách, které byly rozděleny podle schopností dětí na nižší, střední a vyšší stupeň, byla stanovena půlhodinová vyučovací hodina (kromě tělocviku a ručních prací) a pro druhé dva stupně určeny jako vyučovací předměty mateřský jazyk, učení o domovině, počty, kreslení, psaní, zpěv, tělesná výchova a chlapecké či dívčí ruční práce, zatímco nižší stupeň připomínal spíše výuku v mateřské škole, která měla vycházet ze tří okruhů – prvouky, tělesné výchovy a ručních prací.¹⁷⁸³

Cíl práce s postiženými dětmi se v průběhu 19. století výrazně posunul od pouhého ošetřování a materiálního zabezpečení, které vystihovalo i označení některých zařízení jako „útulek“, k systematické a promyšlené edukaci, jež postupně dostávala stále kvalitnější odborně-teoretický základ ve specializovaných oborech. Vzhledem k tomu, že se tato kapitola věnuje převážně práci s hluchoněmými a mentálně postiženými dětmi, byla věnována pozornost dobové odborné literatuře pouze těchto dvou zaměření. Situace ve sféře odborné literatury korespondovala s praktickým rozšířením péče, čili otázka hluchoněmých byla řešena dříve nejen v praxi, ale i na odborné úrovni, zatímco problematika vzdělání duševně a nervově ne-

¹⁷⁸⁰ Karel BENEŠ a kol., *Péče o duševně úchylné a pomocné školství*, Praha 1941, s. 5. Krátce po vydání tohoto nařízení byly uspořádány tři velké kongresy pro péči o slabomyslné děti – 1909 (Praha), 1911 (Brno) a 1913 (Ostrava).

¹⁷⁸¹ Jaroslav HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*, I., Praha 1999, s. 184.

¹⁷⁸² Mateřská škola (dále MŠ) pro hluchoněmé, MŠ pro nevidomé, MŠ pro děti tělesně vadné, škola pomocná, škola pro děti hluchoněmé, škola pro děti nevidomé, škola pro děti mravně ohrožené a mravně vadné, škola pro děti tělesně vadné, pomocná třída ve škole dětí hluchoněmých, pomocná třída ve škole dětí nevidomých, pomocná třída ve škole dětí tělesně vadných, škola pro děti nedoslýchavé, tělesně slabé), pokračovací škola pomocná, pokračovací škola hluchoněmých, pokračovací škola nevidomých, pokračovací škola tělesně vadných, pokračovací škola mravně vadných. K. BENEŠ a kol., *Péče o duševně úchylné*, s. 130.

¹⁷⁸³ Podrobněji srov. *Tamtéž*, s. 131-134.

mocných stála na pokraji zájmu poněkud déle.¹⁷⁸⁴ Ještě před rokem 1918 došlo k první institucionalizaci v této oblasti. Roku 1909 bylo vytvořeno volné sdružení učitelstva pomocných škol, z něhož o čtyři roky později vznikl Spolek učitelstva pomocných škol pod vedením Františka Prouska a Jaroslava Pokorného.¹⁷⁸⁵ Roku 1915 byl ustaven Spolek pro péči o hluchoněmé, v jehož počátcích se angažoval profesor ušního, nosního a krčního lékařství Karel Výmola,¹⁷⁸⁶ krátce po roce 1918 pak vznikly na několika místech spolky učitelů hluchoněmých, které se v roce 1923 sdružily do zastřešující organizace Svaz spolků učitelů hluchoněmých v Republice československé.¹⁷⁸⁷ Pedagogové působící ve speciálních školách tak měli již na sklonku monarchie možnost nahlédnout do odborné literatury i sbírat zkušenosti na spolkových schůzích, ve dvacátých a třicátých letech se pak tyto možnosti výrazně rozšiřovaly.¹⁷⁸⁸

K práci s handicapovanými dětmi byly přizvány i školské sestry, byť každá z kongregací jiným způsobem, přičemž určitý typ speciálně-pedagogické činnosti se stal jistým charakteristickým rysem pro dvě ze tří sledovaných společenství. Mnichovské chudé školské sestry se na českém území péči o postižené děti před rokem 1938 nevěnovaly, tato kapitola tedy bude pojednávat o notredamkách a zejména školských františkánkách, které se v oblasti speciálního školství angažovaly nejvíce. Jedná se o velmi širokou problematiku, kte-

¹⁷⁸⁴ Zatímco hluchoněmé dítě bylo námětem celé řady děl již v devadesátých letech 19. století, otázka mentálně postižených se začala více řešit až v první čtvrtině 20. století. Odborné práce se zabývaly jak příčinami handicapu a jeho projevy, tak i metodami výchovné a vzdělávací práce s těmito dětmi. Karel ŠKVORNIČKA, *O vychování a vyučování hluchoněmých*, Ivančice 1890; Karel HULEŠ, *O vychování a vyučování hluchoněmých. Učitelům, duchovním, kandidátům učitelství, bohoslovcům a všem přátelům hluchoněmých*, České Budějovice 1891; Josef KOLÁŘ, *Návod ku předpravnému vyučování dítek hluchoněmých ve škole obecné*, Vídeň 1897; TÝŽ, *Dějiny výchovy a vzdělání hluchoněmých*, Praha 1925. Karel MALÝ, *Dítě hluchoněmé, nedoslýchavé, jakož i poruchami řeči stížené ve škole obecné*, Praha 1897; Antonín HEVEROCH, *O podivínech a lidech nápadných*, Praha 1901; František ČÁDA, *Výsledky péče o slabomyslné na III. Československém sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné dne 5. října 1913 v pol. Ostravě*, Praha 1914; Ladislav HAŠKOVEC, *Dítě nervově choré*, Praha 1921; TÝŽ, *Nervově a duševně choré dítě ve škole*, Praha 1910; Otokar CHLUP, *Výzkum duševních projevů dětí méně schopných*, Brno 1925.

¹⁷⁸⁵ K. BENEŠ a kol., *Péče o duševně úchylné*, s. 48.

¹⁷⁸⁶ M. STAŠKOVIČOVÁ, *Sirotní přírody*, s. 46.

¹⁷⁸⁷ J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, I., s. 213 a 225.

¹⁷⁸⁸ Svaz učitelstva pomocných škol uspořádal roku 1933 spolu se Spolkem pro péči o slabomyslné pracovní sjezd, o rok později byly změněny jeho stanovy a název na Svaz učitelstva pomocných škol. V roce 1936 se konal pracovní sjezd Svazu spojený s první výstavou pomocného školství z celého území Československa a ve stejné době začal vycházet organizační věstník *Pomocné školství*. Jednou z hlavních náplní Svazu bylo pořádání vzdělávacích kurzů pro učitele pomocných škol. K. BENEŠ a kol., *Péče o duševně úchylné*, s. 38 a 48. Ještě pestřejší byly aktivity hluchoněmých a těch, kteří s nimi pracovali, např. od roku 1922 fungoval I. pražský sportovní klub hluchoněmých, 1925 proběhl v Plzni III. celostátní sjezd hluchoněmých, ve stejném roce byly do programu Vysoké školy pedagogické v Brně zařazeny přednášky o výchově a vzdělávání hluchoněmých, doplněné prakticky, 1926 se konal IV. národní sjezd hluchoněmých v Hradci Králové, roku 1928 pak v Praze mezinárodní sjezd hluchoněmých, atd. J. HRUBÝ, *Velký ilustrovaný průvodce*, s. 224-230. Dále viz níže v odstavcích o vzdělání řeholnic.

rá vyžaduje dílčí podrobné zpracování z pohledu dějin školství a pedagogiky.¹⁷⁸⁹ Následující stránky se proto zaměřují pouze na čtyři základní otázky: 1) Jaké místo v činnosti školských sester měla péče o postižené děti? 2) Jaké bylo odborné vzdělání učitelek a jak se v průběhu desetiletí měnilo? 3) Nakolik byly sestry uznávány veřejností jako odbornice ve svém oboru? 4) Jaký vztah měly řeholnice k postiženým dětem?

ad 1) Zakladatel notredamek Gabriel Schneider neměl původně v úmyslu, že by se „jeho“ kongregace věnovala péči o postižené děti. V nejstarších *Stanovách 1853* jsou jako působiště školských sester uvedeny pouze školy, penzionáty, sirotčince a opatrovny.¹⁷⁹⁰ Přesvědčení, že práce s mentálně postiženými není zcela v souladu s charismatem institutu, přetrvalo v této kongregaci až do třicátých let. Konkrétním dokladem je odmítnutí notredamek pokračovat v působení na filiálce v Borotíně u Tábora, kde sestry od roku 1930 spravovaly sirotčinec patřící Charitě. V roce 1936 přesunula Charita sirotky jinam a do Borotína byly nastěhovány postižené děti, školské sestry však změněnou činnost nepřijaly: „*Arcidiecésní svaz katolické charity v Praze sdělil..., že v Borotíně má býti místo sirotčince útulek pro děti slabomyslné, vzdělání neschopné. Za tím účelem hledí Svaz charity získati řeholní sestry jiné kongregace, poněvadž naše družina nemá za účel ošetřovati děti choré a neduživé. Táhá se však, zda by přece nemohly zůstatí naše sestry i při novém typu ústavu, když by se nepodařilo najíti pro ústav sestry jiné kongregace. – K tomu se ovšem představenstvo neuvolilo, nýbrž požádalo 18. června 1936 Nejd. Biskupský Ordinariát v Čes. Budějovicích, aby smělo sestry z Borotína odvolati... Dne 31. července má býti ústav borotínský předán ctih. sestrám premonstrátkám ze Sv. Kopečku u Olomouce.*“¹⁷⁹¹ Podobně o tuto činnost zřejmě neusilovaly ani chudé školské sestry, jimž na českém území před druhou světovou válkou vůbec nabízena nebyla, alespoň se o tom dostupné prameny nezmiňují. Jeden typ speciálně-pedagogické práce však notredamky vykonávaly po celá dlouhá desetiletí a dosáhly v něm určitého věhlasu. Zasloužil se o to českobudějovický biskup Jan Valerián Jirsík, který měl jako spoluzakladatel kongregace¹⁷⁹² velmi dobré vztahy s horažďovickým mateřincem a tím i jistotu, že mu sestry žádný jeho požadavek neodmítnou, bude-li v jejich silách jej splnit. Jirsík ve svém plánu na založení diecézního ústavu pro hluchoněmé děti počítal se školskými sestrami jako pedagogickými silami, a tak necelé dvě desítky let po vzniku Schneiderova společenství rozšířil sféru

¹⁷⁸⁹ K jednotlivým institucím spravovaným školskými sestrami existuje poměrně bohatá pramenná základna, především školní (ústavní) kroniky, výroční zprávy a katalogy.

¹⁷⁹⁰ Srov. *Stanovy 1853*, §1b.

¹⁷⁹¹ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha IV*, s. 83.

¹⁷⁹² Viz kapitola II. 1. 3.

činnosti notredamek o další oblast.¹⁷⁹³ *Stanovy 1876*, které byly vydány pouhých pět let po převzetí tohoto ústavu, s činností u hluchoněmých již počítaly, nikoli však s prací u dětí s jiným druhem postižení.¹⁷⁹⁴ Jakmile bylo zřejmé, že se notredamky v práci s hluchoněmými osvědčily, byla jim svěřována další zařízení. Hned roku 1874 převzaly pražský ústav hluchoněmých, fungující již od roku 1786,¹⁷⁹⁵ a o sedm let později jim byl svěřen nově založený diecézní ústav v Hradci Králové. Později se zaměřily také na péči o odrostlé hluchoněmé chovanky a roku 1913 založily v Praze-Krči ústav pro dospělé osamělé hluchoněmé ženy a dívky. Podobný pokus byl proveden také v roce 1930 v Bechyni, ale po dvou letech byl tamější dům kvůli nedostatku chovank přeměněn na útulek pro staré ženy.¹⁷⁹⁶

Školské františkanky se již od počátku profesně profilovaly poněkud jinak než notredamky. Pozdější vznik kongregace, františkánská spiritualita i výslovné přání „spoluzakladatelky“ hraběnky Ludviky ze Stadionu, aby se sestry věnovaly také péči o nemocné,¹⁷⁹⁷ měly svůj podíl na tom, že své poslání nehledaly tyto řeholnice pouze v učitelské práci, ale byly ochotné k činnosti v nejrůznějších sociálních a charitativních zařízeních, tedy i u postižených dětí. Roku 1908 převzaly školské františkanky vedení nově vzniklé Útulny slepých dívek na Kampě, založené stejnojmenným spolkem, a později také správu dvou poboček tohoto zařízení v Mnichovicích (od roku 1915) a v Brandýse nad Labem (od roku 1927). Stejně jako se práce s hluchoněmými stala typickou pro notredamky, patřila péče o nevidomé dívky školským františkánkám.¹⁷⁹⁸ Patrný byl ovšem rozdíl v koncepci obou typů ústavů. Ústavy hluchoněmých byly výchovně-vzdělávacím zařízením, kde probíhala řádná výuka v literních předmětech i ručních pracích, byly sem přijímány pouze děti schopné vzdělání¹⁷⁹⁹ a sestry zde působily především jako učitelky a vychovatelky. V případě Útulny slepých dívek šlo pouze o zabezpečovací ústav, kde bydlely již dívky škoře odrostlé a hlavním úkolem sester byla starost o jejich tělesné i duševní blaho, zachovávání domácího řádu a mravní výchova, zatímco

¹⁷⁹³ Diecézní ústav hluchoněmých v Českých Budějovicích byl otevřen 6. listopadu 1871. Především z hlediska chovanců se jím podrobněji zabývá již citovaná diplomová práce M. STAŠKOVIČOVÁ, *Sirotní přirody*.

¹⁷⁹⁴ Ústavy hluchoněmých jsou zde přímo jmenovány a zařazeny na podobnou úroveň jako sirotčince. Srov. *Stanovy 1876*, s. 43, bod 7.

¹⁷⁹⁵ Nejstarší český ústav pro hluchoněmé byl založen z podnětu císaře Josefa II. předsedou jedné z pražských zednářských lóží Kašparem Küniglem. Srov. M. STAŠKOVIČOVÁ, *Sirotní přirody*, s. 45.

¹⁷⁹⁶ Srov. přehled činnosti v Příloze 16.

¹⁷⁹⁷ Srov. kapitola III. 3, s. 253.

¹⁷⁹⁸ Ještě roku 1928 bylo sestrám nabídnuto, aby převzaly správu smíchovského ústavu slepých Palata, odmítly ale pro nedostatek pracovních sil. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 287.

¹⁷⁹⁹ Pátý bod zásad ústavu hluchoněmých zněl následovně: „*Dítky skutečně blbé, aneb kromě hluchoněmosti jiným ještě tělesným neduhem sklíčené, nejsou schopny, aby byly do ústavu přijaty.*“ SOA Třeboň, Biskupský archiv, inv. č. 182, *Ordinariátní list českobudějovické diecéze*, 19. května 1871, s. 67-68.

vyučování spočívalo pouze v ručních pracích a zpěvu.¹⁸⁰⁰ Při Útulně existovala také opatrovna pro slepé předškolní děti, ale chodilo jich tam jen málo a v některých letech nebyla vůbec otevřena.¹⁸⁰¹

V první polovině dvacátých let bylo vedení kongregace školských františkánek nuceno řešit dilema, co podniknout s objektem ve Slatiňanech. Obecná škola zde byla roku 1914 zrušena a ve stávajících společensko-politických poměrech nemělo smysl snažit se ji obnovit. Ve velkém domě tak zůstaly pouze opatrovna a sirotčinec. Mateřinec zde od volby generální představené Xaverie Fürgottové sídlil pouze teoreticky, neboť Matka Xaverie bydlela v komunitě při vinohradském gymnáziu, a pracovalo se na jeho definitivním přesídlení do Prahy. Nejprve sestry uvažovaly o prodeji slatiňanského domu, ale poté se obrátily na úřad sociální péče v Praze s dotazem, k čemu by bylo vhodné objekt použít. Jak vysvětluje z líčení v kronice, neměly konkrétní představu, co by se v domě mělo zřídit, a návrh péče o mentálně postižené děti vzešel od pracovníka ministerstva: „15. května 1925 prohlédl sirotčinec min. instruktor Tlapák ze sociální péče z Prahy. Učinil některé praktické návrhy a mezi jinými, aby propůjčen byl celý ústav pro slabomyslné děti. 9. června podána žádost k Zemskému správnímu výboru o úchylné děti. Byla ochotně přijata a děti slíbeny. 2. července prohlédl dům p. sekční šéf Kolínský s přisedlícím Zelenkou za přítomnosti ctih. vikářky Stanislavy Sýčové. Dům i místnosti schváleny. 4. srpna vyslána ze zemského úřadu do Slatiňan zdravotní komise; 7. listopadu opět komise od Zemského výboru, aby zjistila, jaké adaptace a opravy bude tu třeba vykonati...“¹⁸⁰² Jedním z členů této komise byl MUDr. Prokop Urban, ředitel ústavu pro slabomyslné děti v Opařanech, který při té příležitosti požádal, zda by se kongregace neujala vyučování dětí na tamější pomocné škole. Sestry tak začaly nový druh činnosti téměř zároveň na dvou pracovištích, a to zrovna na těch místech, které se měly brzy stát pojmy v oblasti péče o mentálně postižené.

Ve Slatiňanech založila kongregace za přispění a finanční podpory státu soukromý ústav pro slabomyslné děti a uzavřela smlouvu se zemským správním výborem pro Čechy, v níž se zavazovala ošetřovat bez ohledu na národnost a konfesi ty děti, které zemský výbor vybere a na své náklady přiveze, dodržovat příslušné lékařské a hygienické požadavky a zaměstnávat odborně školený personál. Zemský správní výbor se zavázal platit na každé dítě

¹⁸⁰⁰ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VIII – Smlouvy, *Smlouva z 20. 12. 1909.*

¹⁸⁰¹ Roku 1921 bylo v opatrovně pět dětí, roku 1926 sedm. Ve třicátých letech zmiňuje kronika již jen počet chovanek. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 219 a 260.

¹⁸⁰² *Tamtéž*, s. 258.

pevně stanovený obnos,¹⁸⁰³ potřebné léky a lékařské výlohy, financovat některé nutné stavební úpravy, v případě nedostatku peněz pro ústav poskytnout kongregaci bezúročnou zálohu a zajišťovat převozy chovanců příslušnými ústavu.¹⁸⁰⁴ Sestry se ovšem nestaly státními zaměstnankyněmi, ústav zůstal soukromý a žádný plat nepobíraly, naopak měly v případě, že by příspěvky na děti nestačily, samy finančně přispívat.¹⁸⁰⁵ Ústav začal v roce 1927 s padesáti chovanci, koncem roku 1933 bylo obsazeno již 120 lůžek a u tohoto počtu zůstalo po celý zbytek třicátých let.¹⁸⁰⁶ Přijímání byli chlapci do deseti a dívky do dvanácti let věku, nejpozději v osmnácti letech museli chovanci ústav opustit a vrátit se k rodičům, případně přejít do jiného ústavu pro dospělé.¹⁸⁰⁷ Jednalo se o pacienty s těžkým mentálním postižením, kteří byli zařazeni jako nevzdělavatelni, takže ve Slatiňanech nebylo třeba zakládat pomocnou školu, i když jeden čas byla tato varianta také zvažována.¹⁸⁰⁸ Některé děti byly trvale upoutány na lůžko, o činnosti těch schopnějších se vyjádřila lékařská zpráva z roku 1931 následovně: „Méně zatížené děti hrají si v herně se stavebnicemi, balonky, panenkami, vozíčky a jinými hračkami. Několik z nich učí se šněrovati si botky a přišívati knoflíky, což se více méně osvědčuje.“¹⁸⁰⁹

V zemském ústavu pro slabomyslné děti v Opařanech byly sestry ve zcela odlišné pozici. Ústav pro choromyslné zde existoval již od roku 1887, ale v roce 1923 došlo k jeho přeměně na výlučně dětské zařízení a o tři roky později byla otevřena pomocná škola pro schopnější děti, jejíž vedení nabídl ředitel Prokop Urban školským františkánkám. Kronika prozrazuje, že generální představené se příliš nechtělo sestry do Opařan posílat, neboť neměla dostatek pracovních sil, jednalo se o zcela neznámý typ práce a navíc zde řeholnice měly být zaměstnankyněmi státního zařízení, což do té doby vůbec nebyvalo běžné. Rozhodující roli zde sehrála osobnost ředitele Urbana, který představenou přesvědčil: „15. června 1926 navštívil opět pan ředitel Dr. Urban v zastoupení zemského výboru mateřinec v Břevnově a přinesl náčrtek smlouvy. Ač celá generální kapitula byla pohromadě a neměla vůli školu přijmouti ani nyní pro nedostatek sil, nemohl přece nikdo odříci prosbu dobrotivému panu řediteli, a tak se škola definitivně přijala... Před odjezdem v den jubilejní slavnosti patrona kongregace

¹⁸⁰³ V roce 1926 byla stanovena částka 8 Kč denně, později se zvýšila na 10 Kč.

¹⁸⁰⁴ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. XIII, *Smlouva z 23. 6. 1926*.

¹⁸⁰⁵ Kongregace sice pravidelně žádala o zemskou subvenci pro ústav, kterou většinou dostala (např. pro rok 1929 obdržel ústav dotaci 30 000 Kč), přesto se běžně hospodařilo se schodkem, který v roce 1930 činil celých 67 333 Kč. Tamtéž, *Přehled hospodaření za rok 1930*.

¹⁸⁰⁶ Srov. AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 285, 401, 478.

¹⁸⁰⁷ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. XIII, *Smlouva z 23. 6. 1926*, odst. 5 a 8.

¹⁸⁰⁸ Tamtéž, kart. XIV, *Dopis ze 4. 4. 1935*.

¹⁸⁰⁹ Tamtéž, kart. XIII, *Lékařská zpráva z 15. 1. 1931*.

uspořádán večírek pro ty, jež odjížděly na novou filiálku do Opařan. Vel. Matka vysvětlila sestram, že přijímáme nejen školu pomocnou, ale v zemském ústavě pro slabomyslné děti, a tím že vstupují sestry ve službu zemskou. Sestry braly všechny na odjezdu živou účast a vyprovodily, i Velebná Matka s generální radou, odjíždějící až k bráně zahrady.¹⁸¹⁰ Smlouva týkající se obsazení pomocné školy v Opařanech, kterou uzavřela kongregace prostřednictvím správního výboru „se zemí Českou“, byla velmi vstřícná, ale zároveň kladla na řeholnice do té doby poněkud nezvyklé požadavky. Sestry dostaly k dispozici vybavený služební byt a stálý plat, a to jak učitelky, tak i sestra kuchařka, která se jim starala o domácnost. Jejich počet se řídil počtem tříd otvíraných v daném školním roce, právo vyměnit v případě potřeby učitelku náleželo jak zemskému správnímu výboru, tak generální představené. Sestry mimo klauzuru podléhaly domácímu řádu a ústavnímu statutu a nesměly se zdržet žádných výchovných akcí: „Ve věcech výchovy jsou řádové síly učitelské povinny podle všeobecných, pro veřejné obecné školy platných předpisů spolupůsobiti při společných hrách, zábavách, slavnostech, vycházkách a výletech v ústavě i mimo ústav.“¹⁸¹¹ Je příznačné, že opařanskou školu převzaly právě školské františkánky. Podle toho, co bylo v předchozích kapitolách již naznačeno o spiritualitě tří kongregací a jejich pojetí klauzury, je velmi pravděpodobné, že ani chudé školské sestry, ani notredamky by v polovině dvacátých let tuto práci za daných podmínek nepřijaly.¹⁸¹² Pro školské františkánky se však péče o mentálně postižené děti a mládež stala od poloviny dvacátých let velmi výrazným prvkem jejich činnosti, který později mohly vykonávat i v době komunistického režimu a ve slatiňanském ústavu pracují sestry bez přerušení dodnes. Roku 1935 převzaly ještě Ernestinum¹⁸¹³ v Budeničkách, ústav pro slabomyslné děti s pomocnou školou, který předtím spravovaly od roku 1921 františkánky Neposkvrněného Početí Panny Marie z Přerova a od roku 1930 sestry cyrilometodějky,¹⁸¹⁴ a za druhé světové války přechodně také ústavy v Klánovicích a Borotíně.

ad 2) Požadavky na vzdělání řeholnic jako odborných pracovních sil ve výše jmenovaných zařízeních se zpřísňovaly v souvislosti s celkově rostoucími nároky na školství a kvalitu přípravy učitelů. První dvě sestry, které nastoupily do nově založeného diecézního ústavu hluchoněmých v Českých Budějovicích, měly složenou zkoušku učitelské způsobilosti a dva

¹⁸¹⁰ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace I*, s. 268-269.

¹⁸¹¹ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VIII - Smlouvy, *Smlouva z 24. 6. 1926*, bod 6.

¹⁸¹² Srov. kapitola III. 1. 4.

¹⁸¹³ Ernestinum založil roku 1871 Karel Slavoj Amerling a před přemístěním do Budeniček sídlilo ve Šternberském paláci na Hradčanech.

¹⁸¹⁴ V břevnovském archivu jsou uloženy opisy smluv s oběma uvedenými kongregacemi, které sloužily školským františkánkám jako předlohy, podle kterých sestavily vlastní smlouvu se spolkem paní svaté Anny, zřizovatelem Ernestina. AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VIII - Smlouvy, *Smlouvy ze 4. 9. 1921 a 30. 6. 1930*.

roky před nástupem do praxe se zaučovaly v pražském ústavu hluchoněmých. O žádné doplňující zkoušce není sice v jejich stručném životopisném přehledu řeč, ale je velmi pravděpodobné, že na konci hospitačního období nějaké přezkoušení proběhlo.¹⁸¹⁵ Další sestry se pak už zaučovaly přímo v českobudějovickém ústavu.¹⁸¹⁶ Za první republiky hovoří záznamy v *Nástinech* o odborné zkoušce pro práci se sluchově postiženými, která byla požadována vedle maturity a uznané způsobilosti pro obecné školy. Složení této zkoušky předcházela nejméně roční praxe výpomocné učitelky v ústavu.¹⁸¹⁷ Šlo tedy v podstatě o stejnou praxi jako v letech habsburské monarchie, zmínku o přesném datu zavedení povinné odborné zkoušky se ovšem v odborné literatuře nepodařilo najít. S rostoucím počtem chovanců bylo nutné, aby v ústavu kromě učitelek pracovaly také sestry vychovatelky, které měly na starosti dozor u dětí mimo dobu výuky.¹⁸¹⁸ V roce 1934 byly v šestnáctičlenné komunitě řeholnic čtyři vychovatelky: Paduana Bendová měla kromě výuky ženských ručních prací na starosti dozor u starších děvčat, Virginis Sojková u malých děvčat, Marcella Bourová u českých chlapců a Adnives Pečenková v německém oddělení, pravděpodobně u chlapců.¹⁸¹⁹ První z nich se po skončení povinné školní docházky učila šít, do žádné školy však již nechodila, druhá byla domácí sestra se zkouškou pro sirotčince, třetí absolventka dvouletého kurzu pro učitelky mateřských škol v Hradci Králové a čtvrtá vychodila dvouletou rodinnou školu a roční živnos-

¹⁸¹⁵ Jednalo se o sestry Cecílii Šebestovou a Annu Křivancovou. V životopisném přehledu první představené českobudějovického ústavu hluchoněmých Cecílie Šebestové je napsáno toto: „Am 23. August 1869 wurde sie nach Prag versetzt, um dort durch den Besuch des Taubstummeninstituts sich zur Lehrerin für Taubstumme zu bilden.“ („23. srpna 1869 byla přeložena do Prahy, aby se tam návštěvou ústavu hluchoněmých vzdělávala na učitelku pro hluchoněmé.“) AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* I, s. 139. (Sestra Cecílie, sestra zakladatelky Kongregace Sester Nejsvětější Svátosti Magdaleny Šebestové, nastoupila svou řeholní dráhu velmi rychle. Do Horažďovic přišla v osmnácti letech již jako absolventka učitelského kurzu, dva měsíce po přijetí za kandidátku měla obláčku, po prvních deseti měsících noviciátu byla poslána do Prahy hospitovat na ústavu hluchoněmých a rok po složení prvních slibů se stala představenou v nově otevřeném ústavu. V roce 1889 pak přestoupila k sestřím Nejsvětější Svátosti.)

¹⁸¹⁶ Z prvních učitelek to byly sestry Kazimíra Šrámová, Petronilla Hynková, Markéta Laťková a industriální učitelka Leopoldína Urbanová. AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* I, s. 148, 164, 175, 206.

¹⁸¹⁷ Například sestry Maritta Chlandová a Symforosa Šánová působily jako výpomocné učitelky od roku 1920, 23. 9. 1923 dělaly zkoušku učitelské způsobilosti a 29. 3. 1924 odbornou zkoušku pro výuku hluchoněmých. Sestra Klaverie Holá přišla do ústavu hluchoněmých 30. 8. 1924, kdy už měla za sebou roční praxi na škole U Sv. Josefa, zkoušku způsobilosti skládala 23. 11. 1926 a odbornou zkoušku 23. 4. 1927. Srov. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika sester v ústavu hluchoněmých*, léta 1923-1927; AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* III, s. 64, 65, 154.

¹⁸¹⁸ V prvních letech pečovaly o děti výhradně učitelky.

¹⁸¹⁹ Není jisté, zda byly dívky společně české a německé, ale vzhledem k početnímu zastoupení obou národností (57 českých a 37 německých dětí) je nepravděpodobné, že by jedna vychovatelka měla na starosti všech 37 německých dětí obou pohlaví. Kromě těchto čtyř sester čítala komunita devět učitelek (přípravka, první, druhá, třetí, pátá a šestá třída česká a první, třetí a pátá třída německá) a tři domácí sestry – vrátanou, zahradnici a kuchářku. Kromě nich pomáhalo v domácnosti deset služebných sil, některé z nich byly bývalé hluchoněmé chovanky, o jedné ze služek je však výslovně uvedeno, že je jí 79 let a pátým rokem je již upoutána na lůžko, takže je jiná služebná trvale určena k její obsluze. AKŠS Č. Budějovice, *Kronika sester v ústavu hluchoněmých*, rok 1934.

tenskou pracovnu.¹⁸²⁰ V době první republiky tedy zřejmě nebyla vyžadována zvláštní odbornost pro výchovu hluchoněmých dětí mimo rámec školního vyučování.

Výrazně menší nároky byly kladeny na vzdělání školských františkánek působících v Útulně slepých dívek na Kampě a v jejích pobočkách v Mnichovicích a Brandýse nad Labem. Jednací a domácí řád Útulny stanovil následující požadavky: „*Dosazené sestry musí býti zdravé, práce v Útulně schopné: v kanceláři síly s potřebným vzděláním, praktické, u chovaneček industriální učitelky, aneb aspoň jinak v ručních pracích osvědčené, u dítek zkoušené opatrovnice.*“¹⁸²¹ Kromě zkoušky pro opatrovnice nebo mateřské školy zde nebylo vysloveně požadováno žádné konkrétní vzdělání, neboť i industriální učitelky mohly být nahrazeny jakoukoli šikovnou a praktickou sestrou, byť neměla potřebnou kvalifikaci. Po roce 1918 se situace nijak nezměnila a ani po představené Útulny nebylo nadále vyžadováno zvláštní vzdělání v oboru tyflopédie, neboť i nadále šlo pouze o zaopatřovací, nikoli vzdělávací zařízení.¹⁸²² Na dalších stránkách již Útulně slepých dívek není věnována pozornost, neboť dochované prameny neobsahují téměř žádné informace týkající se sledovaných témat.

Výuka na pomocné škole v Opařanech vyžadovala kromě učitelské způsobilosti pro obecné školy doplňující zkoušku pro školy pomocné a také pro ošetřování slabomyslných dětí bylo třeba absolvovat kurz a složit zkoušku. V listopadu 1925, tedy v době, kdy kongregace začala uvažovat o založení ústavu pro mentálně postižené ve Slatiňanech i o možnosti působení v Opařanech, byly do Opařan poslány čtyři sestry na dvouměsíční praxi. V ústavu měly zajištěný byt, stravu a plat 360 Kč měsíčně. První měsíc pomáhaly při péči o chlapce, druhý měsíc u dívek a 21. ledna 1926 složily spolu s několika dalšími civilními pracovníci před komisí zkoušky nutné pro ošetřování mentálně postižených.¹⁸²³ Absolvování podobného kurzu bylo nutné pro všechny budoucí ošetřovatelky ve slatiňanském ústavu a ve smlouvě mezi kongregací a zemským správním výborem je výslovně uvedeno, že pro řeholnice bude trvale zajištěna možnost získání kvalifikace v Opařanech: „*Kongregace se zavazuje opatřiti pro řádné ošetřování dětí jí přikázaných dostatečný, řádně školený personál ošetřovatelský, který se může vykázati složením zkoušek z ošetřování a výchovy dětí slabomyslných. Zemský správní*

¹⁸²⁰ AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* III, s. 17, 176, 229; *Nástiny* IV, s. 14.

¹⁸²¹ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. VIII – Smlouvy, *Jednací a domácí řád Seyvalterovy Útulny slepých dívek v Praze III na Kampě.*

¹⁸²² Například sestra Gonzaga Bradáčová byla absolventkou nižšího gymnázia a obchodní školy v Chrudimi, Gaudiosa Částková měla kromě měšťanské školy pouze dvouměsíční praxi v pražské všeobecné nemocnici, Petrína Šimková měla industriální zkoušky pro obecné školy a univerzitní zkoušku z němčiny, Magdalena Kubešová absolvovala čtyřměsíční kurz šití prádla při veřejné odborné škole pro ženská povolání a později kurz dobrovolných sester Červeného kříže. AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester* I, s. 20, 67, 135, 169.

¹⁸²³ Tamtéž, *Kronika filiálky Opařany*, rok 1925.

výbor jest ochoten poskytnouti tomuto personálu ošetrovatelskému výcvik a kurs pro ošetřování a výchovu dětí slabomyslných v ústavu opařanském a poskytnouti řádovým sestřám za služby ošetrovatelské, které by při této příležitosti v ústavu opařanském konaly, přiměřenou náhradu peněžitou, stravu a ubytování.“¹⁸²⁴ Tuto možnost ovšem využívaly sestry pouze několik prvních let. Z roku 1934 se dochoval podrobný záznam o závěrečné zkoušce zdravotnického kurzu pro ošetřování slabomyslných v Praze, včetně rozvrhu učební látky a zkušebních otázek položených jednotlivým sestřám. V průběhu roku 1933 se řeholnice dvakrát měsíčně účastnily přednášek psychiatra a v lednu 1934 vykonaly zkoušku. Zprávu osobně sepsal zkoušející lékař a v závěru uvedl: „Kurs tento byl pouhý pokus, který se velmi dobře zdařil.“¹⁸²⁵ Zdá se, že další podobné kurzy se konaly až počátkem čtyřicátých let přímo ve Slatiňanech, na nichž si pak zpětně doplňovala vzdělání řada sester, které již nějakou dobu v tomto oboru pracovaly.¹⁸²⁶

První tři učitelky, které byly v říjnu 1926 poslány na opařanskou pomocnou školu, hospitovaly předtím na jaře v Ernestinu v Budeničkách a 21. dubna 1926 složily zkoušku způsobilosti pro výuku slabomyslných. Sestra Klára Krutinová byla předtím dlouholetou učitelkou a také absolvovala výše uvedený dvouměsíční kurz v Opařanech, sestra Majella Váňová byla rovněž kvalifikovaná učitelka, sestře Modestě Hurychové bylo dovoleno udělat tuto zkoušku s dispencí, neboť ještě neměla přiznanou učitelskou způsobilost a dodělala si ji až v říjnu téhož roku. V květnu odjely na hospitaci do ústavu v Opavě a v červnu opět do Budeniček.¹⁸²⁷ Je zřejmé, že přípravu na nový druh činnosti vedení kongregace rozhodně nepodceňovalo a snažilo se vybraným řeholnicím během krátké doby, kterou měly k dispozici, umožnit získat co možná nejvíce zkušeností v oboru. Také všechny další učitelky, které do Opařan přicházely, skládaly po nějaké době praxe odbornou zkoušku pro výuku mentálně postižených.

Za první republiky se stejně jako na všech ostatních typech škol stala běžná účast učitelek na nejrůznějších vzdělávacích kurzech jejich oboru, případně oborů příbuzných, a na kulturních akcích, které s jejich prací souvisely. Kronika notredamek v ústavu hluchoněmých i kronika školských františkánek v Opařanech obsahuje celou řadu informací o kulturně-vzdělávacích aktivitách učitelek. Opařanské sestry se mimo jiné účastnily sjezdu katolického

¹⁸²⁴ AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. XIII, *Smlouva z 23. 6. 1926*, odst. 7.

¹⁸²⁵ Náplní kurzu byla podrobná biologie dítěte, psychopatologie, dějiny péče o slabomyslné, léčebná pedagogika, základy logopedie a metody zjišťování inteligenčního kvocientu. V lednu 1934 skládalo zkoušku jedenáct řeholnic, všechny úspěšně. Srov. AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. XIV, *Zpráva o kurzu z 28. 1. 1934*.

¹⁸²⁶ Například sestry Leonie Sabuchová, Michelina Čermíková, Aurelie Danielová a Bartolomea Neprašová. AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester II*, s. 7, 12, 36, 69.

¹⁸²⁷ Tamtéž, *Kronika filiálky Opařany*, rok 1926.

učitelstva v Českých Budějovicích v červenci 1928, sestra Anselma Součková absolvovala v září stejného roku kurz pro výuku hluchoněmých (byť v oboru nepracovala), o dvě léta později se sestra Bernardina Kociánová vypravila na kurz výroby hraček. V dubnu a květnu jely sestry Modesta Hurychová a Anselma Součková na schůzi jihočeského okrsku Svazu učitelstva pomocných škol do Českých Budějovic, kde jim byly představeny některé nové pedagogické metody. O tom, že ne všechny vzdělávací akce byly řeholnicemi považovány za užitečné, svědčí poznámka učiněná na adresu poslední jmenované schůze: „*Přednáška byla zajímavá, ale těžko se dá podle návodu učit.*“¹⁸²⁸ Sestra Modesta se z titulu ředitelky školy také zúčastnila valné hromady Svazu učitelstva pomocných škol 11. června 1939.¹⁸²⁹ Sestry notredamky Charita Ouhledová a Klaverie Holá se v dubnu 1925 přihlásily na týdenní vysokoškolský kurz pro hluchoněmé v Brně, Serafína Rejschigová a Leonarda Šimová jely na podzim 1926 do Prahy na sjezd pro výzkum dítěte. Druhá jmenovaná se spolu s představenou Magdalenou Zíkovou zúčastnila III. celorepublikového pracovního sjezdu učitelů hluchoněmých a navazujícího mezinárodního sjezdu hluchoněmých v Praze v červenci 1928. Sestra Maritta Chlandová navštívila ve stejném roce VI. mezinárodní kongres pro kreslení a užitá umění. Učitelky se rovněž velmi zodpovědně ujaly prezentace svého ústavu na výstavě, kterou pořádal Říšský svaz katolické charity při příležitosti celostátního sjezdu katolíků v Praze v létě 1935. Kronikářka se k tomu vyjádřila následovně: „*Náš ústav vyhověl ochotně výzvě svazu a rozhodl se výstavu obeslati tak, aby byl důstojně reprezentován Jirsíkův ústav. Proto byl pečlivě volen výstavní materiál: diagramy, školní práce hluchoněmých dětí, ženské a chlapecké ruční práce. Byl poslán též obraz zakladatele a obraz ústavní budovy. Cena výstavních předmětů přesahovala cenu 4 000 Kč. Ačkoliv bylo vše pojištěno, přece byla obava, aby se některý z cennějších předmětů při vybalování a umísťování nepoškodil, a proto ctih. sestra provinciální laskavě dovolila, by dvě sestry výstavu v Praze uspořádaly. Dne 2. června jely tedy s. M. Paduana a s. M. Charita do Prahy, kde přičiněním pí Schrötterové, matky jedné z našich sester, byla dána jmenovaným sestrám k dispozici místnost ve výstavním paláci Clam-Gallas, Praha II. Husova 20. Náš ústav měl tedy jednu místnost pouze pro své předměty, ačkoliv jiné ústavy a spolky, jichž byl značný počet, musely se spokojiti stolkem nebo okenním výklenkem. Ústav budějovický byl prvním, který energicky výstavu svých předmětů uspořádal a sloužil tak za vzor jiným ústavům a sdružením. Sestry, jež byly ubytovány v ústavu u Sv. Anny, pracovaly na výstavě plně 2 dny od časného rána až do pozdního večera, nedopřávajíce si ani poledního*

¹⁸²⁸ *Tamtéž*, rok 1938.

¹⁸²⁹ Vše srov. *Tamtéž*, léta 1928-1939.

*odpočinku a nasycení...*¹⁸³⁰ Řeholnice působící ve speciálně-pedagogických zařízeních tak vykazovaly v oblasti dalšího vzdělávání i kulturních akcí souvisejících s jejich činností aktivitu srovnatelnou s kolegyněmi z obecných, měšťanských či středních škol. Rozdíl mezi jednotlivými instituty zde nehrál roli, alespoň v případě notredamek a školských františkánek vypadala situace velmi podobně.

ad 3) Na rozdíl od učitelek klášterních škol se sestry na těchto pracovištích těšily příznaní a obdivu širší skupiny obyvatel, ne pouze církevních kruhů, ale často i vysoce postavených lidí jiné názorové orientace. Zatímco kongregační školy byly za první republiky částí společnosti spíš jen trpěny,¹⁸³¹ učitelky hluchoněmých a mentálně postižených byly považovány za skutečné odbornice ve svém oboru, přičemž se oceňovala jejich obětavost a trpělivost v náročné práci. Jeden z hlavních důvodů je samozřejmě třeba spatřovat v tom, že na rozdíl od církevních dívčích škol, které se postupem času staly nahraditelné školami veřejnými, neexistovala ve speciálním školství a zdravotnické péči za řeholnice adekvátní náhrada a úřady si byly velmi dobře vědomy toho, že tak kvalitní práci jako řádové sestry by v té době nikdo jiný neodvedl. Projevů uznání z necírkevního prostředí na adresu sester se v pramenech zachovalo poměrně dost.

Souhrnná lékařská zpráva slatiňanského ústavu za rok 1931 obsahuje mimo jiné následující věty: „*Obdivuhodná jest síla, oddanost a obětavost všech sester. Požadavek kladený na jejich síly tělesné i duševní jest nadměrný, vyčerpávající, takže s obdivem uznáváme jejich snahu, aby co nejideálněji vyplnily své povinnosti a nahradily dětem péči rodinnou a lásku rodičů.*“¹⁸³² Opaňanská kronika zaznamenala celou řadu nejrůznějších návštěv a hospitací, které přišly „*shlédnout naši výjimečnou činnost.*“¹⁸³³ v květnu 1928 byla v tělocvičně předváděna dětská cvičení shromážděným lékařům ze zemských ústavů v Čechách, 11. listopadu 1935 zase „*cvičily děti sociálním pracovníkům*“, 20. února 1936 zavítal do školy zemský příslušník odborný učitel Theofil Keil,¹⁸³⁴ v dubnu 1943 pak vrchní rada zemského úřadu v Praze doktor Skramlík.¹⁸³⁵

Velké pozornosti se těšila práce notredamek v českobudějovickém ústavu hluchoněmých. Kroniky ústavu opakovaně uvádí, že veřejných závěrečných zkoušek, případně diva-

¹⁸³⁰ AKŠS Č. Budějovice, *Kronika sester v ústavu hluchoněmých*, rok 1935.

¹⁸³¹ Srov. s. 352.

¹⁸³² AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. XIII, *Lékařská zpráva za rok 1931*.

¹⁸³³ Tamtéž, *Kronika filiálky Opaňany*, rok 1928.

¹⁸³⁴ *Tamtéž*, rok 1936.

¹⁸³⁵ Srov. *Tamtéž*, uvedené roky. Kromě jmenovaných návštěv přijížděly pravidelně na exkurze studentky různých učitelských ústavů.

delních akademií hluchoněmých dětí se všichni zájemci ani nemohli zúčastnit, neboť sál nemohl pojmut tak veliké množství lidí.¹⁸³⁶ Jeden záznam za všechny stojí za odcitování: „Dne 26. února uctili naši chovanci památku 50. výročí smrti ndp. biskupa Jirsíka. Památného toho dne (23. 2.) bylo vzpomínáno po celý týden všemi vrstvami obyvatelstva českobudějovického. Zvláštní shodou okolností bylo umožněno našim chovancům uspořádati pietní vzpomínku na šlechtěného zakladatele v místnostech Jihočeského národního divadla zdejšího města. Dne 26. 2., kdy se měly naše hluchoněmé děti poprvé objeviti v městském divadle, zástupy lidí proudily Divadelní ulicí. Hlediště, balkony, galerie – vše do posledního místečka bylo obsazeno. Mnozí, kteří skepticky pohlíželi na naši skromnou akademii, žasli. Údiv, nadšení, bouřlivý potlesk odměňovaly každé vystoupení hluchoněmých. Ačkoliv akademie trvala přes 2 hodiny (od osmi do půl jedenácté večer), nebylo na obecnstvu pozorovati únavu nebo nudu. ‘Tohle České Budějovice ještě neviděly,’ zněl všeobecný úsudek. Nebylo ještě nikdy městské divadlo tak přeplněno jako v památný večer 26. února 1933. Druhého dne navštívil náš ústav ndp. biskup dr. Šimon Bárta a projevil srdečnými slovy své uznání sestrám, že se tak obětavě přičinily, aby se uctěním památky zemřelého zakladatele prospělo i katolické veřejnosti. Místní tisk prohlásil pietní vzpomínku hluchoněmých za nejdojemnější akt v rámci Jirsíkových oslav.“¹⁸³⁷

ad 4) Vztah řeholnic k postiženým svěřencům je možné poodhalit pouze na základě několika drobných poznámek v pramenech. Norma jejich chování byla, stejně jako v případě ostatních pedagogických zařízení, dána stanovami, případně *Knihou obyčejů*. V charitativních ústavech se měly sestry řídit podobnými zásadami jako ve školách, zdůrazňovala se láska, která „se však nesmí zvrhnouti ve slabost nebo přílišnou důvěrnost“, a výchova ke zbožnosti a pracovitosti.¹⁸³⁸ Těmito všeobecnými pravidly se sestry v zásadě řídily. Dětem se věnovaly pokud možno trpělivě, i když ne každá to vydržela delší dobu a nervově slabší sestry dočasně či natrvalo odcházely,¹⁸³⁹ a snažily se z nich dostat maximální výkony, jichž byli postižení schopni. Potvrzují to náročné nácviky školních akademií a pozitivní odezvy návštěvníků při výstavách žákovských prací, případně při veřejných závěrečných zkouškách, stejně jako zpesťující mimoškolní program, který byl hojný nejen v ústavu hluchoněmých, kde byly vyučovány vesměs celkem inteligentní děti, ale i v opařanské pomocné škole. Do stručných zápisů

¹⁸³⁶ Srov. M. STAŠKOVIČOVÁ, *Siroťci přírody*, s. 61; AKŠS Č. Budějovice, *Kronika komunity v ústavu hluchoněmých*, rok 1931.

¹⁸³⁷ *Tamtéž*, rok 1933.

¹⁸³⁸ *Stanovy 1934*, odst. 212; *Knihou obyčejů*, s. 187-188.

¹⁸³⁹ Například na konci školního roku 1928/1929 se sestra Anselma Součková odjela z Opařan léčit s plicní tuberkulózou a silnou nervózou. Poté strávila rok na cvičné obecné škole v Chrudimi, po němž se opět vrátila do Opařan, ale na konci dalšího školního roku opět odjela do Chrudimi. Teprve po této přestávce již byla schopna vydržet v Opařanech déle. AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, rok 1929.

kroniky sester se dostala alespoň účast dětí na přednášce cestovatele Karla Honsy a exkurze do mlýna na Hánově, opařanské pily a cihelny, vše v období 1931-1933, kdy byly záznamy podrobnější. Je velmi pravděpodobné, že akce tohoto typu byly běžné i v jiných letech,¹⁸⁴⁰ stejně jako výlety, o nichž je podrobnější zpráva rovněž jen z jednoho roku: Sedmého června 1942 podnikly sestry s dětmi celodenní vycházku k Lužnici. Jídlo si vezly s sebou na malém vozíku, který musely v neschůdném terénu místy přenášet. Celou cestu byly děti poslušné, proto se směly na zpáteční cestě vykoupat v Jatouši. O týden později se učitelky vydaly se schopnějšími žáky do Bechyně. Výlet byl popsán následovně: „*Děti byly hodné, veselé, všechno je zajímalo, zvláště jízda autobusem. Zpěvu, jásání a obdivu nebylo konce.*“¹⁸⁴¹ Z charakteru zápisů vyznívá i to, že sestry měly k dětem osobní vztah, měly je rády a považovaly je za „*naše děti*“,¹⁸⁴² musely si však uchovávat i určitý odstup způsobený snahou citově se k nim nepřipoutat. Bohužel se k této zajímavé otázce prameny blíže nevyjadřují a její podrobnější rozbor by zůstával pouze na bázi domněnek a intuice. Naopak se zachovalo několik komentářů v kronice opařanské komunity, které dokreslují, jak sestry vnímaly mentálně postižené děti a do jakých situací byly občas postaveny. Tyto perličky z učitelké praxe, jimž je ponechána forma kronikářského záznamu, jsou uvedeny na konci, aby symbolicky uzavřely nejen kapitolu o práci s postiženými, ale celé pojednání o pedagogické činnosti řeholnic.

Práci školských sester u hluchoněmých a mentálně postižených dětí je možné celkově hodnotit jako na svou dobu vysoce kvalifikovanou a kvalitní. Řeholnice prošly vzděláním pro tyto obory požadovaným, které si ještě průběžně rozšiřovaly v odborných kurzech, pro praxi jim v mnohém pomáhaly i letité zkušenosti starších spolusester, u nichž se mladé učitelky měly možnost zaučovat. Jistou výhodou měly i v tom, že se jako řeholnice již od kandidatury programově cvičily v trpělivosti (i když určitě ne každá v ní zrovna vynikala), což vytvořilo další předpoklad pro úspěch na tomto poli výchovně-vzdělávací činnosti, kde bylo této vlastnosti potřeba ještě mnohem víc než v kontaktu se zdravými dětmi. Ne každá sestra byla schopna tuto činnost zvládnout a určitě se vyskytovaly osobní neúspěchy, případně i ztroskotání, ale vzhledem k široké členské základně kongregací, kdy představené měly z koho vybírat, se ve svém celku jejich činnost v této oblasti jevila jako velmi úspěšná a jako taková byla společností vesměs oceňována. Důvod společenského úspěchu řeholnic mimo jiné spočíval i v tom, že se jednalo o práci obtížnou a tehdy nepřiliš populární, což se naplno projevilo ve

¹⁸⁴⁰ Tyto zprávy by měly být zaznamenány v kronice pomocné školy v Opařanech, která je uložena v SOkA Tábor.

¹⁸⁴¹ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, rok 1942.

¹⁸⁴² Srov. výše citovaný úryvek o akademii hluchoněmých v Jihočeském divadle – „*naše hluchoněmé děti*“.

druhé polovině 20. století, kdy práce u mentálně postižených (ne však již hluchoněmých) dětí byla jedinou formou pedagogického působení, které komunistický režim sestrám povolil.

- „8. 10. 1926 počalo vyučování, čímž přišly učitelky o své ideály učitelské. Pomůcek se nemohlo užívat, čítanky nebyly, tabule nebyly a děti samé velké, skoro úplně bez zájmu neb se špatnou řečí a Češi i Němci dohromady.

- 14. 10. 1926 spolkl Richter ve škole kamínek – pisátko. Nepříjemnosti z toho nebyly žádné ze strany lékařů, ale starost měly sestry velkou s tím.

- 16. 12. 1926 uhodil Marhan řídící sestru pěstí v obličej, prorazil jí pysk a uvolnil zub. To učiněno ve chvíli, když mu sestra co nejlaskavěji domlouvala.

- Konec školního roku 1927/1928 [v tělocvičně cvičení a tance k jmeninám ředitele, rovněž i výstavka žákovských prací]: Pozván byl celý personál ústavu, by viděli, že i slabomyslné se do jisté míry naučí, když se s nimi svědomitě pracuje, a že výlohy na školu nejsou zbytečné.

- Září 1929: Zápis i začátek školy působil tísnivým dojmem. Sestra Anselma nepřijela a sestry očekávaly, že bude méně dětí a lepších. Zatím děti byly tak ubohé, že se nedaly spojit v první třídu ani jinam přijati. Proto musela se spojit zatím třetí a čtvrtá a prositi o učitelku; přijela sestra Alfonsa Havranová bez praxe – hned po maturitě.

- 8. 10. 1931 ve čtvrtek po desáté hodině hospitoval na škole ústavní 4. ročník ze státního koedukačního ústavu učitelského v Českých Budějovicích s panem ředitelem Puchernou. Vyřazený žák Vilém Görtler v 10 hodin zamkl čtvrtou třídu a klíč schoval do druhé. Tím způsobil nepříjemnost, jelikož návštěva nemohla do třídy.

- 22. 4. 1932 utekl František Fousek přes zeď u školy, byl však brzy chycen p. mistrem obuvnickým a přiveden zpět.

- V květnu 1932 přijely sestry Boromea a Zita na exkurzi do ústavu, na přání generální představené s sebou vzaly hračky vyrobené v kurzu a učily to zdejší sestry. 5. 5. odpoledne odjely do mateřince s mnohými dojmy. Představovaly si zdejší školní děti tiché, skleslé, zaražené, bojácné, proto byly velmi překvapeny, když viděly jejich veselost, přítulnost, pohyblivost, jejich cviky v tělocvičně a slyšely jejich odpovědi ve škole.

- 3. 12. 1935 byly sestry pozvány, aby chodily s mikulášským průvodem po ústavě jako jiná léta. Byly jen na přijímacím a ošetrovacím oddělení a pak šly domů. Ke školním dětem úmyslně nešly, poněvadž byly právě v tu dobu dosti zlé a neposlušné. Děti to dosti mrzelo a snažily se býti hodnější.

- 20. 2. 1936 vykonal v ústavě i ve škole první návštěvu zemský přísedící Theofil Keil, odborný učitel, s přísedícím Dr. Füsslem, oba Němci. O vše se zajímali, chtěli viděti děti a vyučo-

vání. Poněvadž byl právě čtvrtek, nemohlo jim býti vyhověno. Chtěli viděti německou třídu, a když jim bylo řečeno, že není ještě otevřena, velice se divili a byli rozhodně proto, aby byla. Na oddělení všímali si a zajímali se jen o německé děti. Některé děti, Němci, již německy zapomněli, kteří umí německy, nechtěli odpovídati. Když přišli k chlapcům, neškolákům, jeden chlapec, psychopat, hned přistoupil a řekl: Až vyrostu, budu s těmihle pány bojovat. Budu bojovat proti Němcům, zastřelím Hitlera! K němu se přidal ještě jiný chlapec a dělali takový rozbroj, že musel se pan ředitel s pány raděj ihned vzdálit.

- Zář 1936: Zapsáno 71 dětí, 48 chlapců, 23 dívky. Dívky se zdají být celkově klidnější, ale ještě ubožejší nežli předešlá léta. Některé z nich neumí vůbec mluvit.

- Podzim 1936: Letos se děti velice rády účastnily vycházek, jako málokdy. Zvláště rády používaly draky.

- Mikulášská besídka 1936: Všechny děti dostaly kornouty, ale i odměnu od čerta.

- 14. 4. 1937: Inspektor uznával snahu učitelek, a ač byl spokojen s prospěchem žactva, doznal, že výsledek není úměrný vynaložené práci.

- 22. 6. 1938 byl kvůli všesokolskému sletu předčasně ukončen školní rok. Sestry přijaly výnos s radostí, poněvadž nervy učitelek i dětí jsou vyčerpány...“

ZÁVĚR

Disertační práce si kladla za cíl prostudovat problematiku tří vybraných řeholních společenství z různých úhlů pohledu a následně se pokusit rekonstruovat celistvý obraz pedagogicky orientované ženské kongregace a jejích členek. Předloženy jsou zde nejprve dílčí závěry, které vyplynuly z jednotlivých kapitol a tematických celků, posledních pět stran je pak věnováno komplexní charakteristice kongregací jako svébytného fenoménu, jež vychází z poznatků o českých školských sestrách, ale hranice těchto institutů přesahuje. Možnosti v úvodu nastíněných metodologických východisek nebyly zdaleka vyčerpány. Pokud by se podařilo nalézt osobní deníky několika řeholnic, nabízelo by se historicko-antropologické zpracování biografii, které se v nedávné době, byť v beletristické formě, velmi zdařilo Petru Piřhovi na základě deníků sestry Elišky Pretschnerové. Srovnání záznamů o osobním prožívání podobných událostí více řeholnicemi by představovalo nové poznatky v oblasti dějin mentalit. Hlouběji by bylo možné například jít i ve studiu kolektivní identity řeholnic a rekonstrukce obrazu druhého, stejně jako v další analýze jednotlivých aspektů kongregačních škol a pedagogického přístupu sester. Kombinace pozitivistického shromažďování dat vedoucího k sestavení „velkých dějin“ a různých moderních metod, jejichž pomocí jsou zpracovávány dílčí aspekty minulosti více řeholních institutů, se zde osvědčila. Pouze komparativní přístup může nasměrovat cestu k syntéze o problematice novodobých ženských kongregací, neboť nelze nahlížet každou z nich odděleně, ale celistvý obraz vyvstane teprve při komplexním pohledu na tento fenomén po předchozím důkladném prostudování detailů u většího množství jeho prvků. A práce o třech školských společenstvích může představovat první krok k tomuto náročnému a vzdálenému cíli.

Na řeholní kongregace je třeba nahlížet jako na produkt jedné konkrétní historické epochy, na němž se odrazily její hlavní rysy i problémy. Do vínku jim byla dána starost o široké vrstvy sociálně slabých obyvatel Evropy 19. století, vědomí pevné přináležitosti a oddanosti katolické církvi a její hlavě, které se právě v této době začalo spolu s ultramontanistickými myšlenkami šířit do sféry pololidové zbožnosti, a nakonec dědictví půldruhého tisíciletí trvajících vývoje řeholního života, jež jim umožnilo navázat kontinuitu přerušenu za josefínských reforem a napoleonské éry, ale zároveň zabránilo jejich větší originalitě. Společenství vznikala zdola na základě konkrétních podnětů, jež volaly po nápravě a řešení krizové situace, ať již v oblasti vzdělání nebo péče o chudé a nemocné. Vznikala neor-

ganizovaně a na různých místech současně. Nově prosazený centralizovaný model řízení institutu a zakládání velkého množství malých filiálek umožnily jejich rychlé šíření, jež ovšem stále nestačilo odpovídat poptávce, a tak vznikala stále nová společenství, která se inspirovala již existujícími, případně se od nich z různých důvodů odlučovala a osamostatňovala. Pro schválení činnosti stačil souhlas diecézního biskupa a téměř každý biskup chtěl mít ve své diecézi řeholní učitelky a ošetrovatelky, proto se nové kongregace množily závratným tempem. Objevovala se společenství se stejnými či podobnými názvy, vzájemná řevnivost oddělených větví, jejichž odchod byl často interpretován jako zrada. V tomto kontextu je třeba vidět původ podobných názvů a spletitá napjatá jednání při vzniku tří kongregací školských sester.

Bavorským chudým školským sestrám náleží časová priorita vzniku, od nich se chtěly inspirovat budoucí školské františkánky ve Štýrském Hradci, ale nakonec se vydaly jinou cestou z hlediska spirituality i způsobu organizace. Notredamky vznikly, po předchozím neúspěšném vyjednávání jejich zakladatele se školskými františkánkami, složitou cestou vydělení se z mnichovského institutu, když další možnosti spolupráce ztroskotaly na omezených možnostech dalšího rozšiřování kongregace a na odlišné koncepci obou vůdčích osobností. Tento problém vyhrotili první životopisci zakladatelů, což mělo za následek dlouholetou řevnivost obou společenství, která byla plně odstraněna až za komunistického režimu ve druhé polovině 20. století. Postavy zakladatelů všech tří společností, jejich původní vize a důrazy na některé konkrétní aspekty výrazně ovlivnily podobu kongregací a jejich směřování v oblasti spirituality i činnosti.

Početní a zeměpisné rozšíření každé z kongregací korespondovalo s dobou jejího založení a zjevně i stupněm centralizace. Chudé školské sestry dosáhly největšího rozšíření po Evropě, Americe a později po všech dalších světadílech, na českém území však působily jen omezeně. Notredamkám patřila priorita v působení v Čechách, kde se rozšířily ze všech tří společenství jednoznačně nejvíce. Naproti tomu školské františkánky ve Štýrském Hradci byly dlouho spjaty především s jednou diecézí, byť nebývale rychle obdržely papežské schválení, proto se v tempu zakládání nových domů v Rakousku i v cizině nemohly mnichovským sestrám vyrovnat, byť byly jen o deset let mladší. Centralizace zde nebyla tak silná, takže spolu s šířením společenství do vzdálenějších regionů docházelo k vydělování samostatných větví (česká, slovinská, vöcklabruckská). České školské františkánky vznikly až na sklonku 19. století, což jim již neumožnilo vyrovnat se co do počtu členek i působišť notredamkám, které zde po několik desetiletí prakticky neměly konkurenci. S tím souvisel i typ spravova-

ných pedagogických zařízení. Hlavní pozornost chudých školských sester a notredamek byla zpočátku zaměřena na školy a penzionáty, dále pak na opatrovny a sirotčince. Zatímco však chudé školské sestry (alespoň na českém území) budovaly menší počet řeholních domů s více školami při nich soustředěnými, v čemž sehrály hlavní roli přísnější klauzura a zřejmě i méně nabídek činnosti ze strany obcí a jiných zřizovatelů, přebíraly notredamky desítky malých působišť s opatrovnou nebo sirotčincem, což zpětně přispělo k jejich rychlému rozšíření. Školské františkánky se soustředily především na dva velké projekty – učitelský ústav v Chrudimi a dívčí gymnázium v Praze na Vinohradech. Většina jejich další činnosti však směřovala do sféry sociální, kde našly volné pole působnosti především v péči o mentálně postiženou mládež.

Proces schvalování řeholního institutu a jeho stanov byl složitý a mnohdy narážel na nepružnost římské legislativy, u každé z kongregací však probíhal poněkud odlišně. Prvotní stručné *Stanovy 1843* školských františkánek došly papežského schválení (zprostředkováním diecézního biskupa) nečekaně rychle, aniž o ně rodící se společenství nějak cílevědomě usilovalo. Důvod však není třeba spatřovat v biskupově intervenci, ale spíše v samotném textu těchto stanov, který byl natolik stručný a obecný (a tím do značné míry i originální), že v něm nebylo možné hledat sporné body a vypracovávat obsáhlé posudky a komentáře. Naproti tomu schvalování stanov chudých školských sester, jejichž text byl naopak nestandardně dlouhý, podrobný a navíc obsahující model vyššího stupně centralizace společenství, narazilo na velké překážky, spojené s vážným sporem generální představené Terezie Gerhardingerové s mnichovským arcibiskupem Reisachem. První verze stanov byly postupně upravovány, zpravidla na žádost římské Kongregace pro záležitosti řeholníků, buď v souvislosti s procesem papežského schvalování institutu, nebo po vydání *Kodexu kanonického práva* roku 1917. Ve Štýrském Hradci si však první změnu vyžádaly přímo sestry, jimž nevyhovoval původní stručný nástin, ale toužily po jasných a konkrétních předpisech. Spolu s mnichovským případem, kdy na delší verzi rovněž lpěly sestry, zatímco Řím žádal zkrácení, to ukazuje, že chladná formálnost, podrobnost a množství detailních pokynů a předpisů nebyla sestrám pouze vnucena hierarchií, jež měla v otázce stanov vždy poslední slovo, ale vyplývala z vnitřní potřeby dané mentalitou řeholnic 19. století, jež vyžadovala jasné a jednoznačné formulace a pokyny i pro drobné záležitosti každodenního života a pokud možno co nejméně prostoru pro možnost výkladu.

Jeden z charakteristických rysů kongregací představovala jejich centralizovanost. Všechny byly organizovány podle jednotného modelu, kdy v čele celého společenství stála

volená generální představená s několika rádkyněmi, dále se institut dělil na provincie v čele s provinciálními představenými a jejich radami a na nejnižším stupni hierarchického žebříčku se nacházely jednotlivé filiální domy pod vedením místních představených, jež měly k dispozici jednu nebo dvě asistentky. U kongregací s menším zeměpisným rozšířením často neexistovaly provincie, ale všechny filiálky spadaly přímo pod generální představenou. Tento model existoval dlouhou dobu u notredamek a školských františkánek, neboť první z nich rozdělily kongregaci na provincie až roku 1930, druhé teprve po přestěhování mateřince do Říma roku 1948. U chudých školských sester, jež brzy po svém vzniku již zakládaly domy i ve velmi vzdálených regionech, naopak začal fungovat systém provincií již v polovině 19. století. Přes velmi podobnou strukturu a organizaci však při podrobnějším rozboru těch odstavců stanov, které pojednávají o řízení společenství, vyvstaly drobné i větší rozdíly, z nichž nejvýznamnějším zjištěním je rozdílná míra centralizovanosti institutů, neboť pravomoci generální představené chudých školských sester byly zřetelně vyšší než u notredamek a školských františkánek. Již na příkladu tří kongregací lze tuto problematiku dobře postihnout a jednou z otázek dalšího výzkumu by mohlo být právě prostudování otázky centralizace u většího množství podobných společenství.

Otázka financí hrála v možnostech rozvoje kongregací zásadní roli. Hlavní peněžní kapitál institutu byl postupně shromažďován z uložených věn sester a různých darů, ještě stabilnější jmění pak představovaly nemovitosti, jež kongregace často na dluh kupovaly nebo stavěly. Na běžný provoz si musel vydělat každý jednotlivý řeholní dům sám, v případě finanční nouze mu buď vypomohl mateřinec, nebo byl zrušen. Všeobecně lze z hlediska financování rozlišit tři typy působišť. Domy vlastněné kongregací, jejichž provoz byl plně v režii řeholnic, si vydělávaly převážně vybíráním školného a soukromými hodinami hudby a cizích jazyků, případně měly i vedlejší příjmy např. z výtěžků vlastního hospodářství. Školská zařízení založená z nadace měla k dispozici pravidelné příjmy z úroků nadačního kapitálu. Pokud příjmy nedostačovaly, vydělávaly si řeholnice na těchto filiálkách i jiným způsobem, nejčastěji soukromými hodinami nebo založením dalšího typu školy, na niž se nevztahovala nadace a mohlo se vybírat školné. Finančně nejvýhodnější byl třetí typ – smluvně vázaná pracoviště, kde školské sestry působily jako zaměstnankyně zřizovatele pedagogického zařízení (nejčastěji obce, dobročinného spolku nebo šlechtického velkostatku) za pevně stanovený plat. Veškeré náklady na provoz (nejčastěji opatrovny nebo sirotčince, někdy ale i školy či zařízení pro postižené děti) hradil zřizovatel a plat nevyužily sestry na dané filiálce zdaleka celý, a tak peníze z těchto „pronajatých“ působišť představovaly pro vedení kongregace nezanedbatelný

zdroj příjmů. Na tento typ činnosti vsadily zejména notredamky, které se právě díky němu rychle rozšířily po celých Čechách a později i Moravě, což mimo jiné způsobilo velký příliv členek a tím navyšování základního kapitálu tvořeného věnem řeholnic. Větší počet smluvně vázaných působišť měly i školské františkánky a je zřetelné, že po počáteční finanční nouzi v prvních letech po založení obě tyto kongregace hospodářsky vcelku prosperovaly. O tom svědčí i velké půjčky a rozsáhlé stavební aktivity v letech první republiky i to, že v době všeobecné nejistoty za druhé světové války (u školských františkánek ještě krátce po ní), dokázaly obě tyto kongregace obrovské dlužné částky velmi rychle splatit. Se závažnějšími materiálními problémy se potýkala pouze československá provincie chudých školských sester, jež měla převážný počet domů na území rakouského Slezska a Moravy ve vlastní režii a relativně málo řeholního dorostu, takže jeden z významných zdrojů příjmů chyběl. Zejména situace provinciálního mateřince ve Slavkově u Brna byla finančně i personálně velmi neutěšená, což zpětně ovlivňovalo možnost nejen zakládat, ale i obsazovat nová působiště. Zřetelně se tedy ukázalo, že finanční situace kongregace měla vliv i na počet nových členek, neboť neschopnost rozšiřovat činnost do dalších míst výrazně omezovala příliv řeholního dorostu. V situaci, kdy v českých zemích působily desítky podobných společenství, si většina dívek vybrala to, s nímž přišla osobně do styku. Zároveň je třeba spatřovat jeden z důvodů neobvykle rychlého rozšíření kongregací po celé středozápadní Evropě právě v tom, že jim bylo svěřováno vedení školských či sociálních ústavů zřízených a udržovaných jinou institucí. Společenství, která tento model začala praktikovat dříve a intenzivněji (v případě českých školských sester to byly notredamky), prosperovala více jak finančně, tak personálně.

Duchovní život členek řeholních kongregací se odvíjel od zachování slibů tří evangelních rad podporovaných modlitbou a asketickou praxí. Zřetelný byl důraz na formu, jejímž prostřednictvím se mělo dospět k vlastnímu obsahu. Vnitřní život komunit proto charakterizovalo množství tradic a předpisů, z nichž některé se s postupujícími desetiletími stávaly stále zřetelněji anachronické. Slib chudoby spočíval nejen ve vyvarování se nepotřebných nebo luxusních věcí, které byly sestrám jmenovitě zapovězeny, ale především v nemožnosti osobně disponovat s jakýmkoli majetkem ani volným časem a ve snaze neulpět na žádné věci, místě nebo zaměstnání. Řeholní čistota byla v předkoncilním období chápána spíše negativně jako série zákazů a preventivních opatření, její pozitivní rozměr stál v pozadí a zdá se, že mnoho řeholnic nad ním vůbec neuvažovalo. Chování a postoje sester v této oblasti ve zhuštěné formě odrážely dobovou prudérní katolickou morálku, jež se snažila vyvolat úzkostlivé obavy z hříchu. Poslušnost představovala nejpreferovanější a nejvíc zdůrazňovaný rozměr zasvěce-

ného života. Vykládala se především jako naprostá podřízenost představeným, jejichž autorita byla mnohdy neúměrně vysoká, zatímco možnosti ostatních sester podílet se na rozhodování zůstávaly velmi omezené. Jednostranné vyžadování slepé poslušnosti a potlačování konstruktivního dialogu vedly nezdědky k tomu, že řeholnice nebyly schopny si vytvořit vlastní názor a rozhodnout ani tam, kde jim to bylo dovoleno. V praxi ovšem nemálo záleželo na konkrétní osobě jednak novicmistrové, která se svým přístupem výrazně podílela na formování mladých řeholnic, jednak každé představené, pod níž sestra v průběhu života spadala, neboť každá ponechávala svým podřízeným jinou míru svobody a zodpovědnosti.

Modlitby, pobožnosti i přijímání svátostí byly v řeholních komunitách pevně dány a řízeny. Žádoucí nebyla odchylka na jednu ani na druhou stranu, tj. ze stanoveného penza pobožností se bez vážného důvodu a dovolení představené nesmělo nic vynechat a zároveň nebylo doporučováno vykonávat navíc větší množství dalších soukromých modliteb, k čemuž ovšem řada řeholnic inklinovala. V pramenech i mentalitě pamětnic se zřetelně projevuje tendence k určité formalizaci duchovního života, kdy vykonané pobožnosti bývaly často přesně odpočítávány, aby se na nic nezapomnělo. Zbožnost řeholnic 19. a první poloviny 20. století je možné přiřadit k proudu zbožnosti pololidové, která ochotně přijímala nařízení a doporučení církevní hierarchie ohledně modliteb a pobožností a zároveň vykazovala zřetelné tíhnutí k často pověrečné zbožnosti venkovských lidových vrstev, z nichž většina sester pocházela.

Tvrdé asketické praktiky, typické pro řeholní život od starověku do baroka, se v kongregacích 19. století oficiálně již neobjevovaly, u některých sester však bylo možné najít jejich náznaky. Vzhledem k náročné pedagogické práci měly školské sestry zakázány tvrdé posty, noční bdění či fyzické sebetřýznění. Hlavní důraz jejich askeze byl položen na snášení obtíží společného života a časté pokořování se před druhými, neboť i každé drobné provinění proti danému řádu nebo nechtěné poškození komunitního majetku muselo být veřejně (často vkleče) vyznáno a poprošeno za odpuštění. Tato praxe veřejného odprošování představovala významný nástroj sociální disciplinace řeholnic, stejně tak i další prostředky, zcela vědomě využívané k zachování kázně, tj. klauzura, mlčení a kontrola korespondence a četby. Pojetí klauzury se ukázalo u všech tří společenství být dost rozdílné a vzhledem k neexistenci podrobnější církevně-právní normy v této otázce je jisté, že každá z mnoha novodobých kongregací k ní přistupovala poněkud odlišně. Chudé školské sestry a školské františkánky jsou typickým příkladem rozdílného pojetí klauzury, jež bylo u prvních na svou dobu velmi přísné, u druhých pak relativně volné. Mlčení bylo řeholnicím opakovaně připomínáno a zřejmě

v každé komunitě se více či méně často porušovalo, byť celkově mlčely školské sestry hodně. Kromě vytváření prostoru pro osobní kontakt s Bohem mělo mlčení, stejně jako omezená korespondence a návštěvy sousedních řeholních domů, účel ryze praktický, neboť alespoň částečně zamezovaly šíření klepů, pomluv a mnohdy překroucených informací po kongregaci. Kontrola a důsledná selekce novinových článků a knih, jež směly být předány sestřám ke čtení, pak sledovala účel ochrany před zbytečnými myšlenkami, představami a pokušením, které mohly v řeholních čtenářkách vyvolat nejen (ale především) v oblasti potlačované sexuality.

Proces řeholní formace probíhal podle všeobecně daného schématu v jednotlivých stupních od kandidatury přes postulát, noviciát a juniorát po složení doživotních slibů. Uchazečky měly být vybírány podle přísných kritérií obsažených ve stanovách, v praxi se však tato přísnost řídila aktuálním personálním stavem a potřebností nových členek. Všeobecně byly odmítány nemanželské dcery, vdovy a osoby překročivší povolenou věkovou hranici, pro jejichž přijetí musela být žádána výjimka v Římě. Překážku představoval též tělesný či duševní handicap. Pro řeholní život se děvčata rozhodovala nejčastěji kolem dvacátého roku věku, mnohdy i dříve, průměrný věk skládání prvních slibů se pohyboval kolem dvaceti pěti let. Menší skupinu tvořily sestry, které vstoupily do společenství až kolem třicátého roku, některé zřejmě proto, že se jim nepodařilo provdat. Ty se pak již zpravidla nestaly učitelkami, ale byly určeny k manuálním pracím jako domácí sestry. Formační proces se vyznačoval velkou přísností a zpravidla (v době dostatku řeholnic) též snahou selektovat nevhodné osoby. Větší důraz než na celkové rozvíjení duchovního života byl jednostranně kladen na vnější projevy poslušnosti a naprosté podřízenosti představeným, které se mnohdy stávaly měřítkem úrovně duchovního života jednotlivých sester. Odchody členek kongregací, ať dobrovolné (vystoupení) nebo nedobrovolné (propuštění), před věčnými sliby i po nich nebyly zcela neobvyklé - u notredamek tvořily 10%, u školských františkánek dokonce 25%. Velká většina řeholnic však setrvala ve společenství až do konce života.

Normativní prameny i osobní vzpomínky sester umožnily proniknout do oficiálně představovaného modelu kolektivní identity řeholnic, jenž jim byl předkládán a následně každou nějakým způsobem zvnitřňován. Jeho základními stavebními kameny byly oběť, projevu-jící se zejména radostným snášením všech těžkostí, dále spatřování Boží vůle v každodenních záležitostech, především v rozhodnutí představených, a křesťanská (katolická) výchova dětí, to vše z titulu vyvolených nevěst Ježíše Krista, milujících svého ženicha, jež si ctnostným životem a utrpením zaslouží věčný život. Téměř nadpozemská úloha řeholních osob musela být dávána najevo i vnějším chováním nejen (ale především) v přítomnosti cizích lidí. Norma

chování sester, jíž měly dominovat důstojnost, vznešenost a pokora, obsahovala četné (mnohdy úsměvné) detaily, jak vystupovat v různých situacích, ve své podstatě ale vycházela ze soudobých (katolických) příruček slušného chování. V praxi určitě nebyla beze zbytku naplňována a sestry samy ve třicátých a čtyřicátých letech již některé předpisy četly s humorem. Pevnou součástí identity řeholnic bylo vědomí výlučnosti jejich povolání, stejně jako apriorní vnímání světa jako zkaženého, smyslného a nebezpečného, jenž potřebuje pomoc zasvěcených osob, které se jím ale nesmí nechat ovlivnit. Nebyli přitom odsuzováni konkrétní lidé, ale všeobecně svět jako takový. Toto vědomí bylo v postojích sester pevně zakódováno, dotvářely a korigovaly je však osobní zkušenosti, prožitky a setkání, takže hodně záleželo na míře kontaktu každé z nich se světem mimo komunitu. Vnímání cizího spojené s nedůvěrou existovalo i vůči ostatním řeholním společenstvím. Kontakty mezi nimi byly minimální, spíše jen z pracovní nutnosti, za první republiky poněkud zintenzivněly díky nejrůznějším vzdělávacím kurzům a častějšímu cestování. Velkou roli sehrála i konkurence jak v oblasti získávání dorostu, tak i na poli pedagogické činnosti. Neformální vztahy proto bylo možné snáze navázat se sestrami jiného pracovního zaměření.

Vztah mezi řeholnicemi a jejich okolím byl ovlivňován velikostí obce i komunity. Velká společenství byla uzavřenější než malá a ve větším městě byly řeholnice méně nápadné než na venkově. Rozdíly však existovaly i mezi jednotlivými kongregacemi a také v každém místě mělo postavení sester svá specifika. Někde zůstávaly vztahy téměř trvale napjaté kvůli národnostním problémům nebo konkurenci pro veřejné školy (například ve Slavkově či Bohumíně), jinde byla spolupráce velmi vstřícná a přátelská. Zkoumány byly vztahy řeholnic s pěti okruhy lidí – fundátory domů, úředníky, spoluobčany, kněžími a farníky. Fundátory pedagogických zařízení spravovaných školskými sestrami byly šlechtické rody, obce (případně okres, výjimečně stát), dobročinné spolky nebo církevní vrchnost. V případě obcí a spolků šlo většinou o korektní vztahy rovného s rovným, tedy zaměstnavatele, který svého zaměstnance nutně potřebuje. Se zřizovatelem z řad církevní vrchnosti měly sestry intenzivnější kontakty, jež provázely postoj tradiční úcty k vysoké hierarchii, ale díky častějším návštěvám mohly být někdy navázány i méně formální vztahy bez povinných oficialit. Nejzajímavější bylo sledování kontaktů řeholnic s jednotlivými šlechtickými rody, na jejichž panství působily, neboť se zde objevovala celá škála postojů, od pouhého plnění závazků smlouvy k velmi intenzivnímu zájmu a přátelským kontaktům, jež byly navázány zejména v případě hraběnky Ludviky Stadionové ve Slatiňanech a rodiny Paarů v Bechyni. V úředních záležitostech komunikovaly sestry osobně nejčastěji se školními inspektory, neboť většina ostatní agendy byla

vyřizována písemně nebo přes zprostředkovatele. Z cizích inspektorů měly učitelky, jak už to bývá, obavy. Někde však byly postupně navázány přátelské vztahy, neboť kongregační školy měly většinou dobrou úroveň. Problémy vyvstaly na více místech přechodně v dobách politického neklidu po roce 1918, delší trvání měly jen ve Slavkově u Brna, kde byla situace složitější. Regionální tisk, byl-li liberálněji laděný, vykazoval nejčastěji mizivý nebo pouze negativní zájem o činnost školských sester, jak ukázalo studium *Vyškovských novin* a *Hlasů z východních Čech*. V českobudějovickém *Budivoji* je ukázáno, že zájem o církevní školu trval pouze do té doby, dokud sloužila národnímu zájmu jako jediná česká dívčí škola ve městě. Pozitivní články o řeholnicích a jejich práci se nárázově objevovaly v konzervativních listech a ve formě výstřižků se občas dochovaly v kronikách. Malému zájmu se těšily kongregace také v městských kronikách, kdy navíc ve dvou ze tří zkoumaných mají stručné poznámky o sestrách negativní zabarvení. Občanská společnost konce 19. a první poloviny 20. století tak ani na regionální úrovni oficiálně řeholnicím zpravidla příliš nakloněna nebyla. Zájem o politiku je u školských sester možné vysledovat nejpozději od první světové války, za první republiky i později podporovaly lidovou stranu zpočátku jen modlitebně, později i účastí na volbách. Před rokem 1918 byla u všech tří kongregací zcela zřetelná loajalita vládnoucím Habsburkům.

Úzké kontakty navazovaly řeholnice s kněžími - na malých filiálkách s místními faráři, ve velkých domech s těmi, kdo sloužili bohoslužby v klášterní kapli, a také s řádnými a mimořádnými zpovědníky. Chovaly k nim úctu jako k posvěceným osobám – důstojným pápům. Kněží však pro ně především představovali autoritu, a to nejen v duchovním vedení, ale i jako rádci (někdy až ovlivňovatelé) v utváření názorů na společensko-politickou situaci a různé aktuální problémy (například kněz byl kompetentní určovat, které články z novin smějí sestry číst). Díky tomu existovala v komunitách reálná možnost silného ovlivnění řeholnic některým knězem, proti níž se stanovy sice vymezovaly, ve skutečnosti k ní však mohlo docházet. Života farnosti se školské sestry účastnily v jim povolených mezích, které měla každá kongregace nastaveny poněkud jinak. Tato omezení (například úplný zákaz účastnit se poutí a průvodů, případně povolení jít do průvodu pouze jako doprovod dětí) mohla u kléru i farníků narazit na nepochopení, postupem času byla však stále patrnější větší otevřenost, která vyvrcholila v letech druhé světové války, kdy již sestry působily v některých farnostech i jako sakristiánky nebo varhanice. V mnoha řeholních domech byl rovněž poskytován prostor pro různé aktivity s účastí i bez účasti sester, například pro činnost mariánských družin, skautských oddílů, schůze Orla, Katolické akce, exercicie pro různé věkové kategorie apod. O kon-

taktech s jednotlivci, především známými lidmi z okolí, podávají písemné prameny jen málo informací a je nutné se spolehnout především na vzpomínky pamětnic, které ukazují, že šlo často o vztahy velmi přátelské a neformální.

Analýza řeholní komunity jako sociální skupiny za využití prosopografické sondy umožnila dospět k několika významným poznatkům. Prvním je potvrzení čistě logického předpokladu závislosti přílivu nových členek na geografické šíři působnosti institutu, kdy faktor osobního kontaktu hrál nejvýznamnější roli. Statisticky vysledovatelný vliv však měla i religiozita jednotlivých regionů a konkurence více kongregací v jedné oblasti. Druhý se týká sociálního postavení rodin, z nichž sestry pocházely. Jednoznačná převaha venkovských rolnických dcer, patrná v Čechách a na Moravě již od počátku působení školských sester, ve 20. století navzdory postupující urbanizaci ještě mírně vzrostla, zatímco znatelně poklesl počet řeholnic pocházejících z rodin vzdělanců, podnikatelů a jiných prestižních profesí. Dělnické prostředí zůstalo zastoupeno naprosto minimálně. Zájem o řeholní život mezi městskými děvčaty, která měla stejnou, snad i větší možnost přijít do kontaktu s řeholnicemi, byl od počátku výrazně nižší a s postupujícími desetiletími stále klesal, v čemž je možné spatřovat konkrétní doklad postupující sekularizace společnosti, jež se projevovala nejdříve ve městech. Poněkud odlišné výsledky ukázaly statistiky pro slezské domy chudých školských sester před první světovou válkou, kde městské dívky z lépe situovaných rodin tvořily mnohem početnější skupinu. Kromě urbanizačně vyspělejšího regionu zde lze spatřovat odraz odlišné společensko-politické situace Pruska po skončení kulturního boje, kdy v katolickém konfesním táboře všeobecně stoupla prestiž nedávno pronásledovaných řeholních společenství.

V nacionálně vypjaté společnosti 19. a první poloviny 20. století nebyly národnostní otázky ušetřeny ani řeholní kongregace. Velmi výrazný byl národnostní motiv oddělení české větve školských františkánek od štyrského společenství. Tato kongregace pak v českých zemích zůstala převážně česká, později česko-slovenská a německých členek do ní vstoupilo natolik málo, že k výraznějšímu napětí nedošlo, citelněji vnímána byla spíše nedorozumění mezi Čechy a Slovenkami. Notredamky se od počátku snažily o činnost mezi českými i německými obyvateli Čech a byla jim vštěpována rezervovanost vůči jakýmkoli nacionalistickým postojům. Před rokem 1918 panoval mezi příslušnicemi obou národností, mezi nimiž Češky pozvolna získávaly početní převahu, víceméně soulad, za první republiky se u německých řeholnic občas projevovalo vnitřní nepřijetí poválečných pořádků, k otevřeným sporům v kongregaci však nedošlo. Chudé školské sestry jako ryze německá kongregace založily před rokem 1918 pouze jeden dům v česky mluvícím prostředí, v němž navíc působila smíšená

česko-německá komunita. Tato filiálka se po říjnovém převratu nuceně stala mateřincem nově zřízené československé provincie, což německá většina těžce nesla. Situace zde byla ve srovnání s ostatními dvěma kongregacemi výrazně ostřejší, přičemž napětí bylo posilováno i finanční a personální nesoběstačností slavkovské komunity. V polovině třicátých let vyvrcholily nacionalistické postoje německých řeholnic pokusem o přeložení sídla provincie ze Slavkova do Javorníku, který ztroskotal, byť již byl schválen papežem, na zakročení vratislavského arcibiskupa kardinála Bertrama, který poukázal jednak na porušení církevních předpisů v postupu vyjednávání, jednak na národnostní podtext celé záležitosti.

Vzdělání řeholnic se řídilo podle úlohy, která jim byla v kongregaci již v kandidatuře určena. Při rozhodování o profesní dráze budoucích sester hrálo roli více faktorů, především jejich nadání, charakterové vlastnosti a předpoklady, věk (starší uchazečky již zpravidla studovat nemohly), osobní přání, rodinný původ a mnohdy i výše finanční podpory od rodičů, konečné slovo ale patřilo vyšší představené. U chudých školských sester a notredamek existovalo až do poloviny 20. století dělení na učitelky a domácí sestry, jež v sobě kromě praktického účelu neslo i přehnané hierarchizování, občas hraničící s diskriminací. Školské františkanky toto rozdělení původně neznaly a nakrátko je zavedly až v období první republiky. Domácí sestry měly kromě základního vzdělání někdy ještě absolvovanou šicí nebo hospodyňskou školu, rozhodující však bylo získání praxe. Kurzy dalšího vzdělávání pro tuto skupinu řeholnic dlouhou dobu vůbec neexistovaly, objevily se až ve dvacátých a třicátých letech u školských františkánek. Nejvýše hodnocenou domácí činností bylo vaření a zručné kuchařky mohly podle svědectví pamětnic získat v komunitě velkou vážnost a autoritu.

Děvčata určená pro pedagogickou práci se podle aktuálně platných předpisů vzdělávala buď ve vlastních kongregačních ústavech (což bylo preferováno), nebo na státních školách či školách jiné kongregace jako učitelky mateřských škol, industriální učitelky (později učitelky domácích nauk) nebo učitelky literní, které byly hodnoceny nejvýše. U chudých školských sester dokonce směly být voleny do vyšších funkcí pouze literní učitelky. Učitelkám bylo poskytnuto odpovídající vzdělání a s postupujícími desetiletími i celá řada odborných kurzů. „Nadbytečné“ vzdělání, tedy to, které nebylo bezprostředně nutné pro typ jimi vykonávané činnosti, však bylo odmítáno. Studovat jen tak ze zvědavosti řeholnice nesměly, nejen z důvodů finančních, ale i proto, že neužitečné vědomosti mohly vést k pýše a hříšným myšlenkám. Univerzitní vzdělání bylo přístupné školským františkánkám (díky vinohradskému gymnáziu) již od začátku 20. století a notredamkám od poloviny třicátých let, v obou případech se ovšem týkalo jen malého procenta členek institutu. Analogicky s probíhajícím vý-

zkumem kariérních vzestupů šlechty¹⁸⁴³ ve světském i duchovním prostředí se nabízí otázka, dá-li se o kariérách hovořit i uvnitř řeholních kongregací.¹⁸⁴⁴ Fakticky vzato, v rámci kongregace (a tím i katolické církve) byl jistý kariérní vzestup umožněn celé řadě dívek z rodin chudých rolníků a řemeslníků již tím, že se z nich staly řeholní učitelky. Sestry zvolené či jmenované do vyšších funkcí ve správě institutu, zejména pak generální a provinciální představené, měly ve svých rukou soustředěnu značnou moc nad stovkami i tisíci podřízenými, které jim prokazovaly povinnou úctu, charakterizovanou mimo jiné i dobovými oficialitami a poklonkovaním. O kariéře zde lze z obecného pohledu zcela jistě mluvit, zdá se však, že právě o nejvyšší úřady v kongregacích nikdo příliš neusiloval. Sestry se naopak zvolení do funkce obávaly, neboť s sebou neslo kromě velké zodpovědnosti též nutnost opustit pedagogickou práci a věnovat se naplno činnosti administrativní. Výjimky se samozřejmě najít mohly, ale spíše se kariérismus projevoval na nižších úrovních v jednotlivých komunitách, kde zřejmě nebyvalo zcela ojedinělé, že mezi sebou konkrétní osoby více či méně tajně soupeřily o přednost, oblíbenost u představených nebo větší úspěchy.

Typickým rysem řeholních kongregací bylo zakládání velkého množství malých filiálních domů a s ním související peregrinanta členek společenství. Časté a obávané přesuny řeholnic dokládají jak statistické přehledy (průměrná délka pobytu na jednom místě se u notredamek a školských františkánek pohybovala většinou mezi čtyřmi a pěti lety, u chudých školských sester mezi šesti a osmi), tak i konkrétní narážky v kronikách. Sestry se stěhovaly nejčastěji z pracovních či zdravotních důvodů, někdy též kvůli osobním sporům nebo jen proto, že už strávily na jednom místě dlouhou dobu a byla vyžadována změna, aby příliš citově nepřilnuly k jednomu pracovišti a lidem, s nimiž se zde stýkaly. Na desetiletí se pobyt řeholnice v jednom domě mohl počítat jen málokdy a zpravidla se jednalo o osoby na daném místě nsnadno nahraditelné, především učitelky s vyšší kvalifikací.

Každodenní život školských sester probíhal podle závazného denního režimu, který se dům od domu mohl podle místních podmínek mírně odlišovat. Byla v něm skloubena aktivní pedagogická činnost s pravidelnými modlitbami a povinnými chvílemi odpočinku. Jinak žily řeholnice ve velkých komunitách, kde se přísněji dodržoval „klášterní pořádek“ a vztahy mezi sestrami mohly být více odosobněné, jinak na malých filiálkách, kde působila skupina tří nebo čtyř řeholnic při opatrovně, sirotčinci nebo podobném zařízení, režim se pružněji přizpůsoboval aktuální situaci a komunikace mezi členkami domácnosti nutně musela být dynamič-

¹⁸⁴³ Srov. např. Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 24-25.

¹⁸⁴⁴ Srov. J. ZDICHYNEC, *Přístupy k výzkumu ženských klášterů*, s. 119-120.

tější. Drobné, často humorné události běžného života sester umožňují prameny podhalit pouze velmi omezeně. O tom, že jich nebylo málo, svědčí především vzpomínky pamětnic a ojedinelé záznamy v kronikách. Stejně tak nebylo málo ani menších sporů, slovních potyček a osobních antipatií, nepříliš odpovídajících vytčenému ideálu sesterských vztahů, které na druhé straně vyvažovala obětavost a laskavost řady jiných řeholnic. Žádná z kongregací nezůstala ušetřena ani konfliktů a těžko řešitelných situací s psychicky nemocnými členkami, jež výrazným způsobem narušovaly daný řád i vztahy v komunitách.

Školské sestry sehrály v českých zemích významnou úlohu v rozvoji dívčího školství i předškolní a speciální pedagogiky. Jejich sociální status ve společnosti nebyl jednoznačný, neboť v jedné osobě ztělesňovaly dvě role – řeholnice a vzdělané učitelky. To mohlo být pro někoho více, pro jiného méně přijatelné, takže se po celé sledované období objevovala často protikladná hodnocení jejich činnosti. Klášterní školy a školky byly v řadě obcí mnohdy celá desetiletí nepostradatelné, protože byly jediné. Teprve se vzrůstající konkurencí veřejných škol musely řeholnice o udržení svých ústavů bojovat, což mělo zpravidla pozitivní dopad ve výrazném zvýšení kvality výuky.

Všechny tři kongregace zakládaly obecné, měšťanské a různé typy pokračovacích škol, notredamky a školské františkánky též školy střední. Výuka ve školách byla považována za nejdůležitější a do značné míry preferovanou oblast činnosti sester, byť u dvou ze tří kongregací byla co do počtu častější práce v opatrovnách, sirotčincích nebo ústavech pro postižené. Obsah výuky klášterních škol byl výrazně katolicky orientovaný, což mimo jiné ukázal rozbor témat slohových prací i jejich uchopení žákyněmi. Přesto zůstávaly tyto školy otevřené i dětem jiného (případně žádného) vyznání, které se na některých místech často, jinde řidčeji objevovaly. Sociální skladba žáků se lišila podle charakteru lokality, typu školy a případné výše školného, bylo-li vybíráno, celkově však je možné uvést, že u řeholnic mnohdy studovaly vedle sebe dívky z nejvyšších i nejnižších vrstev. Učitelský sbor byl v ideálním případě tvořen pouze sestrami a katechety a všechny tři kongregace vyvíjely snahu obsadit co nejvíce míst vlastními silami. To se zpravidla dařilo notredamkám, bez civilních učitelek se naopak neobešly chudé školské sestry ve Slavkově, stejně jako obě střední školy sester františkánek. Kromě gymnázií a učitelských ústavů, kde měli laičtí profesori úvazky trvalejší, působily slečny učitelky u sester zpravidla jen přechodně do té doby, než získaly místo na veřejné škole, neboť pro většinu z nich nenabízela klášterní škola lukrativní místo z hlediska platu ani kolektivu.

V průběhu desetiletí všeobecně narůstal počet nejrůznějších mimovýukových aktivit, což se výrazně odrazilo i v kongregačních školách, především v městských, určených pro starší žákyně (měšťanky, učitelské ústavy, gymnázia, pokračovací školy). Rozbor kroniky měšťanské školy U sv. Josefa v Českých Budějovicích ukázal, jak bohatý kulturní i sportovní program byly řeholnice ochotné a schopné dětem zajistit, přičemž mnohdy projevíly značnou přizpůsobivost trendům ve vývoji společnosti. Sestry se musely vyrovnávat též s postojem k měnící se politické scéně. Pouze na první pohled schematické povinné zápisy ve školních kronikách ukázaly všeobecnou vstřícnost a loajalitu habsbursko-lotrinské dynastii, postupnou identifikaci českých řeholnic s první republikou, nemalou averzi vůči Československu v řadách německých sester i rozdílné hodnocení prvních měsíců hitlerovského režimu příslušnicemi obou národností. Posun ve vývoji kongregačních škol je nutné nahlížet v kontextu celkového vývoje školství v českých zemích, neboť školské sestry byly nuceny řídit se příslušnými zákony a držet krok s ostatními školami v modernizaci výuky, vybavení i kvalifikaci pedagogických sil. V tomto ohledu se klášterní škola poloviny 19. a konce třicátých let 20. století diametrálně odlišuje. Téměř beze změny však zůstala výchova náboženská, a to ve způsobu prezentace mravních hodnot i typu zbožnosti, kdy sestry do značné míry předávaly žákyním své vlastní (dlouhodobě neměnné) postoje a názory.

Totéž platilo o výchově dívek v penzionátech, jež zejména před rokem 1918 představovaly místo nejsilnějšího vlivu řeholnic na svěřenou mládež a také zdroj řeholního dorostu. Přísný a pevný režim, ne nepodobný režimu klášternímu, určoval čas pro práci, studium, modlitbu i odpočinek, což umožňovalo kvalitní systematické vzdělávání, ale též trvalou kontrolu dospívajících děvčat. V penzionátech měly být po praktické, morální i intelektuální stránce vychovávány dobré křesťanské matky (vedle potenciálních budoucích řeholnic), pod nimiž si sestry představovaly především ženy zbožné, pracovité, přívětivé a věrné, jak vyplynulo z provedené analýzy. Původní rigoristická výchovná opatření typická pro 19. století, která byla vedena úzkostlivými obavami o zachování mravní bezúhonnosti chovanek, byla za první republiky částečně nahrazena modernějšími pedagogickými přístupy, avšak mnohá pruderní opatření zůstala v platnosti až do konce čtyřicátých let. Poněkud méně vyhrocená byla v tomto směru výchova dětí v sirotčincích, kde zůstávalo hlavním cílem řeholnic vychovat z mnohdy problémových svěřenců pracovité a slušné osoby, začlenitelné do společnosti. Kromě vesměs kladného hodnocení náročné práce sester v sirotčincích však prameny i pamětnice dosvědčují případy špatného zacházení s dětmi. Stejně jako ve školách i zde vše záleželo na

konkrétních vychovatelkách. Každá za odvedenou práci zodpovídala sama, byť jménem celé kongregace.

Velmi pozitivně je třeba hodnotit působení sester u předškolních dětí. Opatrovny a mateřské školy se v druhé polovině 19. století šířily po menších obcích do značné míry právě zásluhou řeholnic, které představovaly levnou a spolehlivou pracovní sílu pro zřizovatele předškolních zařízení z řad zástupců obce, dobročinných spolků i šlechty. Často ve stísněných podmínkách dokázaly sestry nejen ohlídat předdimenzovaný počet dětí, ale také jim připravit poměrně pestrý program, jak ukazují dochované záznamy každodenní činnosti, a nezřídka i nacvičit veřejné divadelní vystoupení.

Významnou úlohu sehrály notredamky a školské františkánky v rozvoji péče o handicapované děti a mládež, první u sluchově, druhé zejména u mentálně postižených. Jednotlivé obory speciální pedagogiky se od konce 19. století rozvíjely jen pozvolna a v nečetných ústavních zařízeních, kde se z výchovných prostředků nejvíce cenila trpělivost, byly sestry širokou veřejností bez ohledu na náboženské přesvědčení považovány za skutečné odbornice a lidé oceňovali jejich obětavost. Svěřeným dětem se věnovaly s maximálním nasazením a snažily se je naučit, čeho byly schopny. Jejich náročná mravenčí práce byla někdy viditelně odměněna úspěšnou veřejnou akademií nebo uznáním od úřadů, vesměs se však všechny zde zaměstnané řeholnice musely delší či kratší dobu potýkat s otázkou smysluplnosti této činnosti, kterou ne každá sestra byla schopna dlouhodobě vykonávat.

— — —

Novodobé ženské řeholní kongregace jako typ řeholního společenství je nutné vnímat v souřadnicích „dlouhého 19. století“. Ve své podstatě šlo o reakci křesťanů (zpočátku více než o reakci církve jako instituce) na změněné společensko-hospodářské poměry evropského kontinentu. Stejně jako v případě středověkých a raně novověkých řádů to byla zpravidla reakce zdola, nikoli odpověď hierarchie. Za vznikem většiny ženských kongregací stály ženy nebo příslušníci nižšího kléru, kteří byli konfrontováni se špatnými sociálními podmínkami v Evropě nebo snahou šířit křesťanství do kolonií. Z hlediska původního účelu vzniku společenství lze obecně rozlišit tři typy kongregací, jež se ovšem později dost prolínaly: charitativní, výchovně-vzdělávací a misijní. Také školské sestry byly jen zdánlivě vyhraněným pedagogicky zaměřeným institutem, ve skutečnosti se v jejich činnosti postupem času více či méně výrazně objevil i aspekt charitativní a misijní. Vnější účelem vzniku kongregací byla snaha o zlepšení materiální a morální situace ve společnosti a zároveň intenzivní šíření katolické

víry a nauky. Teologický motiv představovala nezištná služba bližním, v nichž křesťan vidí tvář samotného Krista, a tím posvěcování sama sebe, vedoucí k zasloužení si nebeského království. Členky lákal do společenství vysoký ideál, který v sobě spojoval sociální užitečnost a službu potřebným s mladistvou touhou po duchovním hrdinství, sebeobětování a niterném spojení s Bohem, a to i v době, kdy pojmy jeptiška a stará panna budily u řady děvčat děsivou představu. Nezanedbatelnou roli hrála (zejména v katolických venkovských regionech) i jistá sociální prestiž řeholního stavu a materiální zabezpečení dcer, které ne vždy bylo snadné všechny provdat. To však nic nemění na skutečnosti, že si řada dívek musela svůj odchod do „kláštera“ doma vybojovat. Svou přitažlivost si zachovaly kongregace hluboko do 20. století pro mnoho dívek, které přišly v době dospívání do osobního kontaktu s řeholnicemi.

Státní orgány v době restaurace po Vídeňském kongresu (především ve Francii, Bavorsku a metternichovském Rakousku) přivítaly kongregace jako nový způsob zasvěceného života, který se lišil od starých uzavřených klášterů, jimž osvícenský absolutismus a napoleonská éra zasadily těžkou ránu. Méně prokatolicky laděné vlády (např. Rakousko po pádu Bachova absolutismu nebo Československo v době první republiky) je již pouze tolerovaly kvůli první uvedené části jejich zaměření (obecná prospěšnost a sociální angažovanost), ale od otevřené podpory řeholních institucí se snažily distancovat a případně je i mírně omezovaly kvůli druhé části jejich programu (šíření katolické víry). K násilné likvidaci se ovšem uchýlily až totalitní režimy.

Vize některých zakladatelů byly skutečně originální a pružné, jak ukazuje i program nastíněný Antonií Lampelovou v dopise štyrskohradeckému biskupovi Zängerlemu, který vystihoval podstatu ideálu a náplně apoštolsky činné kongregace. Církev však na to nebyla připravena. V záležitostech řeholního života stále platily tridentinské dekrety, a po staletí zažitý model byl natolik silně zakořeněn, že mu nakonec při tvorbě stanov byly připodobněny i nově vznikající kongregace, byť s ponecháním inovací, jež je odlišovaly od starých řádů (jednoduché sliby, volnější klauzura, centralizovaný model institutu, vnější apoštolská činnost). Sestrám byl před oči postaven tradiční (barokní) ideál řeholnice a některé prvky, o nichž se původně mnohde neuvažovalo (např. chórová modlitba nebo klasický řeholní hábit), se staly nedílnou součástí řeholních kongregací. Tehdejší mentalita věřících vyžadovala jasná pravidla a pokyny, podle nichž se dalo snadno orientovat, a tak původní flexibilní a detaily nezátížený nástin Matky Františky Lampelové byl samotnými sestrami vnímán jako nedostačující, neboť ponechával příliš velký prostor pro interpretaci a osobní zodpovědnost při rozhodování. Pro většinu řeholnic 19. století byly „stravitelnější“ mnichovské *Stanovy 1865*, přebírající množ-

ství detailních předpisů a přísných opatření z barokních *Velkých konstitucí* Petra Fouriera, než stručné *Stanovy 1843* Matky Františky, které ponechávaly mnohem větší prostor vývoji společenství. Ze *Stanov 1843* se tak i u školských františkánek staly rozvláčné *Stanovy 1881*, i když při srovnání s konstitucemi ostatních dvou společenství v nich něco z původní stručnosti přesto zůstalo. Tomuto obecnému trendu zřejmě neunikla žádná kongregace.

Množství konkrétních předpisů a časté bazírování na detailech vedlo ke vzniku rozličných tradic a rituálů, jichž se společenství pevně drželo a v průběhu desetiletí se v některých směrech stávalo stále více konzervativní a projevující minimální ochotu podporovat zásadnější změny. Důraz na slepou poslušnost, plnou podřízenost a literu normy, pěstování pololidové zbožnosti, zintenzivněné klášterním prostředím, a často schematické pojmání lidí a událostí v protikladech dobrý-špatný, řeholní-neřeholní (světský), církevní-světský, zbožný-bezbožný, katolický-heretický apod. udělaly z kongregací to, čím možná některé z nich zpočátku být nechtěly: společenství snadno manipulovatelná církevní hierarchií a výspy konzervativních katolických postojů, jejichž členkám byl vnucen určitý styl myšlení a uvažování, spojený s pocitem výlučnosti v přináležitosti nejen k řeholnímu stavu, ale právě k této a ne jiné kongregaci. Na nic jiného však církevní hierarchie ani teologie 19. století nebyly připraveny a hlubší reflexe podstaty řeholního života spojená s revizí dosavadní praxe přišla až s II. vatikánským koncilem. Záleželo na povaze, schopnostech a aktuální situaci každé řeholnice, nakolik se dokázala s danou skutečností vyrovnat a zda prožila klidný a vnitřně naplněný život, nebo zda se z ní stala úzkostlivá a zatrpklá, někdy až psychicky narušená osoba. Také míra ponechání si zdravého úsudku v prostředí orientovaném na bezpodmínečnou poslušnost záležela na komunitách, jimiž sestra v mládí prošla, a jejich představených, stejně jako na druhu práce, který vykonávala. Život řeholnic napříč jednotlivými domy a kongregacemi se mohl někdy dosti zásadně lišit a požadovaná norma nebyla všude uváděna do praxe se stejnou intenzitou, neboť každá komunita zůstávala především společenstvím konkrétních lidí.

Kongregace totiž měly, na rozdíl od kontemplativních institutů, ještě druhý aspekt. Otevřená činnost mezi lidmi jim nedovolovala uzavřít se zcela ve svém světě, ale byla zdrojem mnohdy plodného napětí mezi světem před a za „klášterní branou“. Nutnost respektovat školské zákony a ministerské vyhlášky, držet krok se soudobým vývojem ve školství, absolvovat předepsané vzdělání, účastnit se různých odborných kurzů a zaujmout stanovisko k veřejnému dění nebyla v polovině 19. století ještě příliš aktuální, s uplývajícími desetiletími však nezanedbatelně formovala postoje řeholnic (především učitelek a vychovatelek, neboť ne všem sestřám byl pravidelný kontakt s vnějším světem umožněn). Druhým výrazně ovlivňují-

cím faktorem byl každodenní kontakt s dětmi a někdy i jejich rodiči. Oficiálně si ale nové požadavky ve školství a pedagogice vyžádaly změnu ve vnitřní disciplíně institutu jen málokdy (například uvolnění klauzury u chudých školských sester začátkem 20. století). Život komunit se tak proměňoval jen velmi pozvolna, norma pak téměř vůbec. Řeholní kongregace první poloviny 20. století byly nepochybně místem, kde byla „na vlastní kůži“ pocíťována narůstající propast mezi požadavky a rétorikou stanov (vycházejících stále z tridentských a pozdějších papežských dekretů) a realitou moderní společnosti, čímž nepřímo připravovaly půdu pro přijetí reformy II. vatikánského koncilu.

Svěřenou prací vykonávaly řeholnice jako celek (samozřejmě s možností individuálních výjimek) velmi svědomitě, obětavě a fundovaně a jako takové je široká společnost bez ohledu na konfesi mnohdy oceňovala a vážila si jich. Bez nadsázky lze tvrdit, že školské sestry pomáhaly rozvíjet evropské (i americké) dívčí školství a předškolní pedagogiku. Zpočátku byly jejich ústavy často jedinou možností, kde se mohly dívky ze středních a nižších vrstev vzdělávat. Později, když už byl k dispozici výběr z různých typů škol, měla výuka v kongregačních školách vysokou úroveň, zvláště v době první republiky. Totéž je možné říci o předškolní výchově v opatrovnách a mateřských školách a speciálně-pedagogické práci u postižených dětí. Významné dílo odvedly též v oblasti péče o sirotky.

Každá z kongregací si s sebou nesla na své pouti dějinami rysy, které ji ovlivnily při jejím vzniku. U chudých školských sester to byla výrazná osoba zakladatelky Terezie Gerhardingerové a její důraz na centralizaci, klauzuru a přísné dodržování řádu nad rámec obecných dobových požadavků, u školských františkánek originální pojetí spojení terciářské františkánské řehole s úlohou učitelek Matky Františky Lampelové a též poněkud rozporuplná dobrodružná povaha sester Zahálkových, stojících u kořenů české větve institutu, u notredamek pak absence výrazné osobnosti mezi zakladatelskou generací sester i později. Po celé sledované období se vedle mnoha společných charakteristik, již výše popsaných, objevovaly také zřetelné odlišnosti v praxi i postojích, které není těžké při hlubším proniknutí do dějin jednotlivých společenství odhalit. Stěžejní roli přitom nesehrály jen vlastní okolnosti založení, ale i vnějšími podmínkami dané možnosti dalšího rozvoje společenství - například doba vzniku, možnost uplatnění se „na trhu práce“, kvůli níž často vyvstávala mezi instituty atmosféra konkurence, rozdílný nárůst členské základny, apod. Každá kongregace tak představovala originální prvek v dějinách církve a společnosti.

Není již sice úkolem historika odhadovat, jak dlouho tato řeholní společenství na jevišti dějin zůstanou, nicméně i zde platí rčení o historii – učitelce života, a tak si v samotném

závěru dovolím drobnou úvahu na toto téma, jedinou v této práci, v níž vědomě spojuji roli historičky a členky jedné ze studovaných kongregací. Komunistická totalita a II. vatikánský koncil znamenaly radikální předěl ve vývoji všech řeholních společenství, tedy i školských sester - první ve vnější oblasti činnosti, druhý ve vnitřní sféře spirituality. Každý ze tří institutů se ubíral jiným směrem, který více než odlišné charakteristiky, mající kořeny v dobách založení, určovaly události novější. V případě školských františkánek to bylo přesunutí generálního mateřince z Prahy do Říma těsně před spuštěním železné opony. Pro chudé školské sestry zase generální kapitula roku 1956, při níž byla poprvé zvolena americká generální představená a rozhodnuto o přesunutí mateřince z Mnichova do Říma. Pro notredamky pak nucené vystěhování horažďovického mateřince do odlehlého Javorníka ve slezském pohraničí, kde jej čekala čtyřicetiletá izolace. Všem řeholním domům v Československu byla znemožněna běžná komunikace s provinciemi v západní části světa, v případě chudých školských sester a školských františkánek i s generálním vedením. Vývoj provincií před a za železnou oponou byl velmi nestejný, nejen v recepci myšlenek II. vatikánského koncilu, ale i ve vyrovnávání se s některými tendencemi a směry v církvi i celé společnosti druhé poloviny 20. věku.

Po roce 1989 se intenzivní kontakty obnovily a začala snaha hledat společnou řeč, což se ukázalo být úkolem velmi nesnadným. Všechny provincie v každé kongregaci jsou konfrontovány s důsledky sekularizace společnosti, jež na sobě pocítily, pouze na Západě se krize řeholního života projevovala postupně, plíživě a zdola, ne najednou a shora jako v Československu padesátých let. Jedinými oblastmi, v nichž mají školské sestry dostatek nového dorostu, jsou Indie a africké země, kde v současné době působí chudé školské sestry a školské františkánky. Všechna tři společenství se ptají proč, hledají cestu z krize, volají po návratu ke kořenům a duchu zakladatelů. Jedna věc je přitom zcela zřejmá, ostatní zůstávají pouze námětem k úvaze. Indie a Afrika se momentálně nacházejí tam, kde byla Evropa první poloviny 19. století: školské sestry jsou potřebné ve školách i v sirotčincích a členství v kongregaci poskytuje jisté materiální zázemí i společenské postavení. Znamená to tedy, že řeholní kongregace jsou uplatnitelné pouze v jedné dějinné epoše? Nebo mohou hrát svou roli i v postmoderní euro-americké civilizaci? V každém případě je záležitost s hledáním kořenů a odkazu zakladatelů poněkud problematická.

Řeholní kongregace je fenoménem 19. století, dobově velmi podmíněným a snad i částečně limitovaným. Ze stovek tehdy založených institutů některé zanikly v průběhu 20. století a mnohé zcela evidentně zaniknou v nejbližší době. Zakladatelé byli lidmi své doby a nelze se

snažit jimi křečovitě inspirovat. V jejich myšlenkovém odkazu však existuje duchovní dědictví, které s sebou každé společenství může nést bez ohledu na proměny dějinných epoch. Je otázkou, co mají mít společného a co naopak společného rozhodně mít nemají školské sestry poloviny 19. a začátku 21. století, chtějí-li, aby se jejich kongregace nestala pouze záležitostí jedné velké dějinné etapy, ale byla životaschopnou (a nejen dožívající) i v etapě, jež na ni navázala. Rozlišení skutečného duchovního odkazu zakladatelů, oproštění se od přežitých tradic a anachronismů a zaměření se na aktuální problémy soudobé společnosti je to, co je z historického hlediska třeba udělat. K tomu se pak samozřejmě přidružuje ještě hledisko teologické, které však na stránky této práce nepatří...

Résumé

The thesis entitled *Daughters of Their Age? School Sisters of St. Francis, Poor School Sisters of Our Lady and School Sisters de Notre Dame in the Czech Lands in the Years 1851-1938(1950)* uses an example of three similar religious institutes and shows a religious congregation as a phenomenon of 19th and the first half of 20th century, that grew out of the needs of society of the early Industrial Age. The thesis is divided into four parts which have different themes and methodology. In the first part the problem is integrated into the broader research of church history and of the history of education. The second part studies the religious congregation as an institution, and analyzes the circumstances of its foundation and spreading out, the way of governance and financial situation. The third part tries to look at the life of the religious communities more in detail. Five chapters concern the spirituality of the sisters, the question of religious formation and the process of integration of the members, the collective identity of the school sisters, the image of the exterior world which the sisters had and the image of religious sisters which other people created. There follows a prosopographical analysis of the community as a social group and a description of the everyday life of the school sisters. The fourth part tries to answer some questions connected with activities of the sisters in various types of schools and other educational institutions.

Many similarities and differences, shown by the analysis of the situation of three congregations in all the courses of study, allowed drawing some tentative and partial conclusions generally applicable for a pedagogically oriented religious women's congregation of that period. It is nevertheless necessary to do more research of other religious institutes to be able to come to final conclusions.

A tension was shown to be the characteristic for the religious congregations of 19th and the first half of 20th century. It is the tension between the officially given directions for spirituality and discipline, which came out of the conclusions of Tridentinum and stayed almost changeless, and the pedagogical activity of the children and young people, which developed in context of general changes of the school system in the state. In the latter case, the sisters showed much flexibility. Most religious sisters didn't probably feel this tension because personal reflection wasn't encouraged and simple schematic ideas were presented to the sisters to embrace. But the detailed analysis of the problems of a religious congregation, presented in the thesis, shows the described tension as its determining feature. It also partially

clarifies the rapid changes after Vatican II and the situation of contemporary members of religious congregations who obviously have problems answering the question about their identity and the base of the legacy of their founders.

PRAMENY A LITERATURA

1. Dobové publikace, noviny a časopisy

*Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Bohemo-Budvicensis pro Anno Domini 1794-1948.*¹⁸⁴⁵

Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Reginae-hradecensis pro Anno Domini 1888-1940.

Disciplinární pravidla Kongregace Školských sester O.S.F., Praha-Břevnov 1926.

JANDA, Jan, *Sedmero panenských P. Dvě nevěsty*, České Budějovice 1908.

Katechismus stavu řeholního a slibů řeholních. Dle vydání kongregace Bratří křesťanských škol upravila si a vydala kongregace Chudých školských sester de Notre Dame, Horažďovice 1909.

Kniha obyčejů v Kongregaci chudých školských sester de Notre Dame mateřince v Horažďovicích, Horažďovice 1933.

Kniha zvyků Kongregace Školských sester OSF, Praha-Břevnov 1946.

Kodex kanonického práva z roku 1917. Pracovní text komise pro překlad Kodexu při Cyrilo-metodějské bohoslovecké fakultě v Praze, pobožce v Olomouci, díl 1.

Konstituce Kongregace Školských sester de Notre Dame, Javorník u Jeseníku 1983.

Konstituce Kongregace Školských sester třetího regulovaného řádu sv. Františka s mateřincem v Praze v arcidiecézi pražské, Praha-Břevnov 1934.

Modlitby kongregace Chudých školských sester de Notre Dame, Horažďovice 1948.

Ordinariats Erlässe der Diözese Budweis, 1853-1855.

PECHÁČEK, Gabriel, *Zpovědnice*, Praha 1897.

Regel und Konstitutionen der Kongregation der Armen Schulschwestern de Notre Dame, München 1924.

Regel und Statuten der Schulschwestern vom dritten Orden des heiligen Franciscus im Mutterhause zu Algersdorf bei Graz und in dessen Filialen, Graz 1881.

Řehole a Konstituce Školských sester třetího regulovaného řádu svatého Františka, Řím 1983.

¹⁸⁴⁵ Název katalogů se v průběhu desetiletí několikrát mírně proměnil, ale významově zůstal stále stejný. Varianty názvu nejsou zvlášť uváděny.

Sacrosanctum Concilium Tridentinum additis Declarationibus cardinalium, ex ultima recognitione Joannis Gallemart, 1672.

Stanovy kongregace chudých školských sester pod ochranou Matky Boží (de Notre Dame), Praha 1876.

Stanovy kongregace Chudých Školských Sester pod ochranou Matky Boží (d.N.D.) mateřince Horažďovického v diecesi Česko-Budějovické, Horažďovice 1903.

Stanovy kongregace Chudých Školských sester pod ochranou Matky Boží (de Notre Dame) mateřince horažďovického v diecesi česko-budějovické (Československo), Horažďovice 1930.

Stav kongregace Chudých Školských sester de Notre Dame ve svatém jubilejním roce 1933/34 a v 80. roce trvání této kongregace, Horažďovice 1933.

Budivoj, 1871-1910.

Časopis katolického duchovenstva, 1909.

Hlas od Nežárky, 1886.

Hlasy z východních Čech, 1893-1897.

Chrudimský kraj, 1912-1922.

Vyškovské noviny, 1907-1930.

2. Prameny nevydané

- Archiv autorky, *Dnes už jen vzpomínka*, (báseň), nesign.
- Archiv autorky, *Program divadelního představení a hudební akademie v Sušici*, nesign.
- Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Antoinetty Uhelové*, nesign.
- Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Emy Kovářové*, nesign.
- Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Hildegard Siewe*, nesign.
- Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Karmelity Křížkové*, nesign.
- Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Lioby Lachmannové*, nesign.
- Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Marcie Lainkové*, nesign.
- Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Valeriány Fialové*, nesign.
- Archiv autorky, *Ze vzpomínek sestry M. Viktorie Havlové*, nesign.
- Archiv autorky, *Ze vzpomínek starších sester*, nesign.
- AKCHŠS Berlin, *Professbuch der Schlesischen Ordensprovinz*, Band I-II, nesign.
- AKCHŠS Mnichov, *Aus der Chronik der Schematismen – Tschechoslowakische Provinz, 1878-1949*, (výpisky), nesign.
- AKCHŠS Mnichov, *Geist der Verfassung des religiösen Vereins der Armen Schulschwwestern de Notre Dame zur Erziehung der weiblichen Jugend*, nesign.
- AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 1346.
- AKCHŠS Mnichov, oddíl Mutter Theresia, fasc. Abgetrennte Filialen: Hirschau/Böhmen, inv. č. 16899-16933.
- AKCHŠS Mnichov, *Ordenschronik III*, nesign.
- AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879-1918 a Rundbriefe 1919-1930, nesign.
- AKCHŠS Mnichov, *Schematismen 1859-1938*, nesign.
- AKCHŠS Mnichov, kart. Tschechoslowakische Provinz, nesign.
- AKCHŠS Slavkov, fasc. Břest, nesign.
- AKCHŠS Slavkov, fasc. Geschichte des Hauses Weisswasser, nesign.
- AKCHŠS Slavkov, fasc. Slavkov, nesign.
- AKCHŠS Slavkov, *Chronik der Fachschule für Frauenberufe in Oderberg, 1929-1938*, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Klášterní kronika filiálky Krnov*, 1878-1946, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Kronika filiálky Javorník*, 1859-1937, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Kronika Školských sester de Notre Dame – pobočka Nový Bohumín*, stručná náhražka zničené kroniky za léta 1900-1950, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Kronika kláštera slavkovského*, 1883-1950, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Kronika konventu chudých školských sester v Bílé Vodě, 1876-1920*, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Kronika klášterní měšťanské školy ve Slavkově*, 1905-1940, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Kronika klášterní obecné školy ve Slavkově*, 1884-1940, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Kronika mateřské školy v Javorníku*, 1931-1945, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Kronika soukromé dívčí školy v Bílé Vodě* (český strojopisný překlad), 1876-1923, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Nadační listina Heinricha Foerster a č. 1371 z 20. února 1863*, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Oderberg – Schulchronik I*, 1900-1922, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Verzeichnis der Konvents-Mitglieder der Filiale Weiswasser*, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Personalien der Schwestern in Weiswasser*, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Seznam sester od roku 1929*, nesign.

AKCHŠS Slavkov u Brna, *Stanovy Kongregace Chudých školských sester Naší Paní z roku 1865*, pracovní český překlad, nesign.

AKCHŠS Slavkov, *Záznamy o řeholních slibech*, nesign.

AKŠS Auerbach, *Hauschronik Hirschau*, 1851-1945, nesign.

AKŠS Auerbach, *Chronik der Krumauer Filiale*, 1864-1942, nesign.

AKŠS Auerbach, *Chronik des Weisenheimes Elbogen*, 1919-1945, nesign.

AKŠS Auerbach, *Marienbader Provinzchronik*, 1930-1945, nesign.

AKŠS Auerbach, *Verzeichnis der Schwestern in Filialen*, 1930-1945, nesign.

AKŠS Auerbach, *Weissensulzer Hauschronik*, 1909-1936, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Dějiny domů provincie budějovické*, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Dodatky ke Stanovám kongregace Chudých školských sester de Notre Dame z roku 1949* (strojopis), nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Chronik der Familienschule in Bistritz*, 1929-1938, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Chronik der Volksschule in Bistritz*, 1856-1925, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňské opatrovny*, 1889-1949, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Kronika bechyňského sirotčince*, 1923-1929, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Kronika českobudějovické provincie*, 1930-1982, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Kronika filiálky klatovské*, 1887-1949, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Kronika řeholního domu v Kardašově Řečici*, 1930-1984, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Kronika sester v ústavu hluchoněmých v Českých Budějovicích*, 1923-1956, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Nekrology*, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Noviciátní sešit sestry M. Puritas Vithové z let 1938-1940*, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, fasc. Okružníky, I-II, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Překlad některých kapitol z 2. vydání Velké Konstituce sv. Petra Fourriera z roku 1694* (strojopis), nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *Seznamy sester českobudějovické provincie podle filiálek*, 1930-1978, nesign.

AKŠS Č. Budějovice, *100 let Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame*, nesign.

AKŠS Horažďovice, *Kronika české dívčí měšťanské školy v Horažďovicích*, 1904-1949, nesign.

AKŠS Hradec Králové, kart. Dějiny sv. stanov.

AKŠS Hradec Králové, *Dopis Antonína Skočdopoleho generální představené školských sester ze dne 10. 1. 1884*, nesign.

AKŠS Hradec Králové, *Dopis J. V. Jirsíka generální představené z 5. 5. 1871*, nesign.

AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Terezie Gerhardingerové, sign. Př 24.

AKŠS Hradec Králové, fasc. Dopisy Matky Františky Lampelové, sign. Př 26.

AKŠS Hradec Králové, *Gedenkbuch*, I-IV, 1853-1946, nesign.

AKŠS Hradec Králové, *Gründungsbuch*, I-III, 1853-1958, nesign.

AKŠS Hradec Králové, *Konstituce a pravidla kongregace Chudých Školských sester z roku 1853* (strojopisný překlad německého originálu), nesign.

AKŠS Hradec Králové, *Krátká kronika semináře u sv. Anny v Českých Budějovicích*, nesign.

AKŠS Hradec Králové, *Nástiny* I-IV, nesign.

AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha*, I-IV, 1853-1946, nesign.

AKŠS Hradec Králové, *Smlouva o převzetí domácnosti v kněžském semináři U sv. Anny v Českých Budějovicích z 20. 7. 1884*, nesign.

AKŠS Hradec Králové, *Smlouva o převzetí domácnosti v chlapeckém semináři U sv. Václava v Českých Budějovicích z 30. 8. 1875*, nesign.

AKŠS Hradec Králové, *Stav osob*, 1853-1918, nesign.

AKŠS Hradec Králové, *Výroční zprávy o činnosti ústavu hluchoněmých*, nesign.

AKŠS Praha-Krč, *Kronika pražské provincie*, 1930-1952, nesign.

AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Domácí řád ženského ústavu učitelského v klášteře sv. Františka v Chrudimi (6. 12. 1920)*, nesign.

AKŠS OSF Praha-Břevnov, fasc. *Dopisy sester Zahálkových*, nesign.

AKŠS OSF Praha-Břevnov, kart. 1-14 (úřední korespondence).

AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Konstituce Kongregace Školských sester třetího regulovaného řádu sv. Františka schválené roku 1950*, strojopis, nesign.

AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov*, 1895-1960, nesign.

AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, 1925-1956, nesign.

AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika chrudimského pedagogia*, 1894-1940, nesign.

AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester*, I-IV, nesign.

Archiv OSF Praha-Břevnov, *Seznamy sester – oblačka a sliby*, I-II, nesign.

AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Statuta sororum tertii ordinis s. Francisci in communitate de gentium et Educationi puellarum inservientium vulgo Sorores scholarum vocantur Graecii in Styria*, český překlad, nesign.

AKŠS OSF Řím, kart. G 301, *Circulars*.

AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace Školských sester sv. Františka*, I-II, 1888-1948, nesign.

Archiv Speciální školy pro sluchově postižené děti, *Kronika*, I-III, nesign.

Diecézní archiv Biskupství brněnského, pracoviště Rajhrad, Biskupská konzistoř Brno (1399)1555-1950, inv. č. 14 497, ženské řády, Chudé školské sestry de Notre Dame, 1900-1949, kart. 3 134.

SOA Třeboň, Biskupský archiv, Ženské kláštery – Školské sestry de Notre Dame, inv. č. VI-D-9, kart. 1672-1674.

SOA Třeboň, Velkostatek Hluboká, sign. 1C 3Ka, kart. 33, dodatky.

SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, nové oddělení, Český Krumlov, sign. 4 St/2.

SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, nové oddělení, Hluboká, sign. 4 S/5.

SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Velkostatek Nemyšl, sign. XII I₁, kart. 24.

SOka Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, Inventář fondu.

SOka Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, sign. B 99, inv. č. 4, *Kronika obecné a měšťanské školy*, 1871-1904; 1925-1949.

SOka Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, sign. B 99, inv. č. 5-194, *Výkazy docházky a prospěchu pro léta 1898-1948*.

SOka Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, sign. B 99, inv. č. 195, *Přehled výchovné práce a docházky dětí mateřské školy pro léta 1925-1941*.

SOka Č. Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, sign. B 99, inv. č. 196, *Výkazy a evidenční karty dětí*.

SOka Č. Budějovice, Česká obecná dívčí škola v Českých Budějovicích, sign. B 96, inv. č. 3-4, *Kronika školy*.

SOka Chrudim, *Kronika města Slatiňany* (uložena na obecním úřadu ve Slatiňanech).

SOka Klatovy, Sběrka obecních kronik, inv. č. 32-35, *Obecní kronika Horažďovice*.

SOka Klatovy, Sběrka obecních kronik, inv. č. 144, *Památní kniha královského města Sušice*.

SOka Prachatice, Fara Lhenice, inv. č. 41-I-41, kart. 19.

SOka Tábor, AM Tábor, inv. č. 1261, kart. 205-211.

SOka Vyškov, pracoviště Slavkov u Brna, AM Slavkov, *Kronika města Slavkov*.

SOka Vyškov, pracoviště Slavkov u Brna, AM Slavkov, *Kronika měšťanské školy ve Slavkově*, 1861-1915.

SOka Vyškov, pracoviště Slavkov u Brna, AM Slavkov, *Kronika odborné školy pro ženská povolání ve Slavkově*, 1940-1948.

3. Literatura

- Administrativní lexikon obcí na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, Praha 1928.
- AMEND, Gottfriedis (Hrg.), *Katharina Kasper, Gründerin der Kongregation der Armen Dienstmägde Jesu Christi, Schriften*, Kevelaer 2001.
- AUGUSTIN z Hippo, *Řehole pro komunitu*, Kostelní Vydří 2004.
- BAHENSKÁ, Marie, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005.
- BAHLCKE, Joachim – STROHMEYER, Arno (Hrsg.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Forschung zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 7, Stuttgart 1999.
- BEDNÁŘOVÁ, Jitka, *Josef Florian a jeho francouzští autoři*, Brno 2006.
- BENEŠ, Karel a kol., *Péče o duševně úchylné a pomocné školství*, Praha 1941.
- BERAN, Josef, *Gabriel Schneider. Zakladatel Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v Čechách*, I-II, Horažďovice 1931.
- Bible*, český ekumenický překlad, Praha 1993.
- BLASCHKE, Olaf, *Argumenty pro zavedení pojmu druhé konfesionální období*, Teologický sborník 4, 2001, s. 8-24.
- BLET, Pierre, *Pius XII. a druhá světová válka ve světle vatikánských archivů*, Olomouc 2001.
- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006.
- BÖCKENFÖRDE, Ernst Walter, *Vznik státu jako proces sekularizace*, in: Jiří Hanuš (ed.), *Vznik státu jako proces sekularizace. Diskuse nad studií Ernsta Wolfganga Böckenfördeho*, Brno 2006, s. 7-24.
- BORRIELLO, Luigi – JANA od Kříže, *Pak přijď a následuj mě. Úvahy k teologii zasvěceného života*, Praha 1997.
- BOROVÍČKOVÁ, Jana – STOČES, Jiří, *Nové metody - prosopografie*, in: Hana Barvíková – David Pazdera (eds.), *K dějinám vědy a vědeckých institucí. Práce z Archivu akademie věd*, řada A, svazek 7, Praha 2002, s. 47-61.
- BOSCO, Teresio, *Don Bosko*, Praha 1993.
- BUBEN, Milan, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, I, II/1-2, III/1-3, Praha 2004-2008.
- BUBEN, Milan, *Rytířský řád křížovníků s červenou hvězdou*, Praha 1996.

- CACH, Josef – VALENTA, Josef, *Výchova a vzdělání v českých dějinách III.*, Praha 1989.
- CESSARIO, Romanus, *A Short History of Thomism*, Washington 2005.
- CIARDI, Fabio, *Znamení jednoty*, Praha 1999.
- CIPRO, Miroslav, *Němečtí pedagogové*, Praha 2003.
- Církev v proměnách času. Sborník k 50. výročí spojení českobratrské církve evangelické*, Praha 1969.
- CORETH, Anna, *Pietas Austriaca. Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Österreich*, Wien 1982.
- CORNWELL, John, *Hitlerův papež. Tajný příběh Pia XII.*, Praha 2008.
- CSENDES, Peter, *Stadt und Prosopographie. Zur quellenmäßigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit. Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung*, Linz 2002.
- ČÁDA, František, *Výsledky péče o slabomyslné na III. Československém sjezdu pro péči o slabomyslné a školství pomocné dne 5. října 1913 v pol. Ostravě*, Praha 1914.
- ČERNUŠÁK, Tomáš – PROKOP, Augustin – NĚMEC, Damián, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001.
- ČEVELOVÁ, Zuzana, *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů*, disertační práce, Fakulta filozofická Univerzity Pardubice, 2009.
- ČORNEJOVÁ, Ivana, *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13. - 15. září 2007*, Praha 2008.
- ČORNEJOVÁ, Ivana, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995.
- ČORNEJOVÁ, Ivana (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4 - 5. 6. 2003*, Praha 2003.
- Die Schlesische Ordensprovinz der Kongregation der Armen Schulschwestern von U. L. F. von 1851 bis 1926. Ein Gedenkblatt, verfaßt von Mitgliedern der Provinz*, Breslau 1926.
- Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Praha 1995.
- DROBIL, Emanuel, *Národní školství v pohraničních okresech jihočeských*, České Budějovice 1928.
- DUCREUX, Marie-Elisabeth, *Symbolický rozměr poutě do Staré Boleslavi*, ČČH 95, 1997, s. 585-620.
- van DÜLMEN, Richard, *Kultur und Alltag in der frühen Neuzeit, III. Band, Religion, Magie, Aufklärung, 16.-18. Jahrhundert*, München 1994.

Dvacet let zápasu o školství české. Paměti Matice školské v Českých Budějovicích, České Budějovice 1893.

ECK, Werner (Hrsg.), *Prosopographie und Sozialgeschichte. Studien zur Methodik und Erkenntnismöglichkeit der kaiserzeitlichen Prosopographie*, Köln 1993.

ELBEL, Martin, *Bohemia Franciscana. Františkánský řád a jeho působení v českých zemích v 17. a 18. století*, Olomouc 2001.

ENGELBRECHT, Helmut, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs III. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Wien 1984, s. 244-259.

ENGELBRECHT, Helmut, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs IV. Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*, Wien 1986.

FABÍKOVÁ, Marie Blažena a kol., *Stoletá cesta. Školské sestry III. regulovaného řádu sv. Františka*, Řím - Ostrava 1992.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.), *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2008.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*, Brno 2007.

FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.), *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*, Brno 2009.

FIALA, Petr, *Katolická církev a sekularizace české společnosti*, Teologický sborník 1, 2001, s. 84-93.

FILIPI, Pavel, *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*, Brno 1996.

FILIPI, Pavel a kol., *Malá encyklopedie evangelických církví*, Praha 2008.

FISCHER, Slavomil – ŠKODA, Jiří, *Speciální pedagogika. Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním*, Praha 2008.

FOJTÍKOVÁ, Kristýna, *Centralizace řádových sester Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame v letech 1950-1953*, Olomouc 2003.

FRANK, Karl Suso, *Geschichte des christlichen Mönchtums*, Darmstadt 1993.

Františkánské prameny, Řím 1982.

FRANZEN, August, *Malé církevní dějiny*, Praha 1995.

FRIESS, Friedrich, *Leben der Ehrwürdigen Mutter Maria Theresia von Jesu Gerhardinger*, München 1907.

FRÖHLICH, Roland, *Dva tisíce let dějin církve*, Praha 1999.

- FRÝDL, David, *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky*, Brno 2001.
- FUNDA, Otakar A., *František Žilka, František Linhart, Alois Spisar, František Kovář. Náboženství pro moderního člověka*, in: Gabriel, Jiří – Svoboda, Jiří (eds.), *Náboženství v českém myšlení – první polovina 20. století*, Brno 1993, s. 60-66.
- GABRIEL, Jiří – SVOBODA, Jiří (eds.), *Náboženství v českém myšlení – první polovina 20. století*, Brno 1993.
- de GIORGIO, Michela, *Feminizace katolicismu*, *Teologie & společnost* 1, 2004, s. 3-14.
- GLOMBIK, Czeslav, *Český novotomismus třicátých let*, Olomouc 1995.
- GOGOLA, Jerzy (ed.), *Řeholní formace*, Olomouc 2002.
- HABERMAS, Rebekka, *Wallfahrt und Aufruhr. Zur Geschichte der Wallfahrt in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main/New York 1991.
- HÁJ, Felix, *Školák Kája Mařík, I-IV*, Praha 1990.
- HALADA, Jan, *Lexikon české šlechty*, Praha 1999.
- HALAS, František Xaver, *Neklidné vztahy, Řím – Svitavy* 1998.
- HALAS, František Xaver, *Sekularizace v Evropě od osvícenství po dnešek*, in: Jiří Hanuš (ed.), *Vznik státu jako proces sekularizace. Diskuse nad studií Ernsta Wolfganga Böckenfördeho*, Brno 2006, s. 41-65.
- HANUŠ, Jiří, *Mezi tradicí a reformou. Rozhovory o moravském katolicismu ve 20. století*, Brno 2002.
- HANUŠ, Jiří, *Pozvání ke studiu církevních dějin*, Brno 1999.
- HANUŠ, Jiří (ed.), *První sněm celosvětové církve – První vatikánský koncil 1869-1870*, Brno 2001.
- HANUŠ, Jiří, *Sekularizace 1848-1914: Badatelské problémy a současná situace*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš - Jiří Malíř (eds.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*, Brno 2007, s. 5-9.
- HANUŠ, Jiří (ed.), *Vznik státu jako proces sekularizace. Diskuse nad studií Ernsta Wolfganga Böckenfördeho*, Brno 2006.
- HANUŠ, Jiří, *Tradice českého katolicismu ve 20. století*, Brno 2005.
- HAŠKOVEC, Ladislav, *Dítě nervově choré*, Praha 1921.
- HAŠKOVEC, Ladislav, *Nervově a duševně choré dítě ve škole*, Praha 1910.
- HAWEL, Peter, *Das Mönchtum in Abendland*, Freiburg im Breisgau 1993.

HEIMBUCHER, Max, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, I-II, Paderborn 1933-1934.

Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005, I-II, Praha 2006.

HEVEROCH, Antonín, *O podivínech a lidech nápadných*, Praha 1901.

HEVEROCH, Antonín (ed.), *Zemské ústavy pro choromyslné*, Praha 1926.

HLAVÁČEK, Petr, *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*, Praha 2005.

HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman (eds.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003.

HOLTZ, Leonard, *Geschichte des christlichen Ordenslebens*, Zürich – Einsiedeln – Köln 1986.

HORÁKOVÁ-MAIXNEROVÁ, Šárka, *Hoří déšť aneb Zpráva o „Akci K“, noci ze 13. na 14. dubna 1950, kdy měl být internován Bůh*, Praha 2010.

HOSÁK, Ladislav - ŠRÁMEK, Rudolf, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* I-II, Praha 1970-1980.

HORSKÝ, Jan – NEŠPOR, Zdeněk R., *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity 18. století*, ČCH 103, 2005, s. 41-86.

HRUBÝ, Jaroslav, *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*, I.-II., Praha 1999.

HRUDNÍKOVÁ, Miriam (ed.), *Řeholní život v českých zemích. Řeholní řády a kongregace, sekulární instituty a společnosti apoštolského života v České republice*, Kostelní Vydří 1997.

HULEŠ, Karel, *O vychování a vyučování hluchoněmých. Učitelům, duchovním, kandidátům učitelství, bohoslovcům a všem přátelům hluchoněmých*, České Budějovice 1891.

HÜNNERMANN, Wilhelm, *Otec vyhoštěných*, Praha 1946.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142-1420*, I. svazek, Praha 1998.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142-1420*, II. svazek, Praha 2002.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina, *900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28. - 29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze*, Praha 2000.

CHLUP, Otokar, *Výzkum duševních projevů dětí méně schopných*, Brno 1925.

IMMENKÖTTER, Herbert, u. Kol., *Von Gottes Stern geführt. 750 Jahre Franziskanerinnen von Maria Stern in Augsburg*, Band I: *Geschichte und Gegenwart*, Augsburg 2008.

JAKŠIČOVÁ, Dana, *Dílo důvěry a lásky. Působení Kongregace Školských sester de Notre Dame v českobudějovické diecézi v letech 1853-1948*, rigorózní práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005.

JAKŠIČOVÁ, Dana, *František Emilián Soukup a Filosofická revue*, seminární práce z dějin filosofie, Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 2007.

JAKŠIČOVÁ, Dana, *M. Ernestine Hufnaglová, M. Zuzana Nováková, M. Epiphanie Pritzlová*, in: STRÍBRNÝ, Jan (ed.), *Martyrologium české církve ve 20. století*, publikace je v přípravě.

JAKŠIČOVÁ, Dana, *Pod ochranou svatého Josefa. Působení Kongregace Školských sester de Notre Dame v ústavu U Sv. Josefa v Českých Budějovicích v letech 1871-1950*, Jihočeský sborník historický 75/2006, s. 79-130.

JAKŠIČOVÁ, Dana, *Pohyb za branou kláštera. Vývoj vztahu k tělovýchově a sportu v pedagogice chudých školských sester de Notre Dame (1853-1950)*, in: Dagmar Blümllová - Petr Kubát a kol., *Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, Jihočeský sborník historický – Supplementum 2, České Budějovice 2009, s. 424-446.

JAKŠIČOVÁ, Dana, „*Vezmi dítě a vychovej mi je!*“ *Učitelská a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871-1950*, diplomová práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2003.

JAKŠIČOVÁ, Dana, *Ženské kongregace a jejich dějiny. Reflexe vlastní historie členkami řeholních institutů*, in: Pavol Mačala - Pavel Marek – Jiří Hanuš (eds.), *Círky 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*, Brno 2010, s. 242-259.

JAN, Libor, *Bratři špitálu Panny Marie v českých zemích 1204-1411*, Tišnov 1995.

JAN, Libor (ed.), *České církevní dějiny ve druhé polovině 20. století*, Brno 2000.

JAN, Libor – SKŘIVÁNEK, František, *Němečtí rytíři v českých zemích*, Praha 1997.

JEDIN, Hubert (ed.), *Handbuch der Kirchengeschichte*, VI/2, Freiburg im Breisgau 1985.

JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej et al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009.

JŮVA, Vladimír, *Přehled dějin výchovy*, Brno 1993.

KADLEC, Jaroslav, *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991.

KALISTA, Zdeněk, *České baroko*, Praha 1941.

KALISTA, Zdeněk, *Česká barokní pout'. K religiozitě českého lidu v době barokní*, Žďár nad Sázavou 2001.

KALISTA, Zdeněk, *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*, Jinočany 1994.

KLUSÁKOVÁ, Luďa (ed.), *“We” and “the others”*: modern European societies in search of identity: studies in comparative history, Praha 2004.

KNIPPSCHILD, Theresia, *Die Ordensregel der Armen Schulschwestern von U.L.F. Historische Entwicklung*, Zulassungsarbeit zum I. Staatsexamen, Ludwig-Maximilians-Universität München, Katholisch-Theologische Fakultät, 1994.

KODET, Vojtěch, *Marta a Marie trochu jinak*, Kostelní Vydří 2007.

Kodex kanonického práva, Praha 1994.

KOLÁŘ, Josef, *Dějiny výchovy a vzdělání hluchoněmých*, Praha 1925.

KOLÁŘ, Josef, *Návod ku předpravnému vyučování dítek hluchoněmých ve škole obecné*, Vídeň 1897.

KRÁLÍKOVÁ, Marie – NEČESANÝ, Josef – SPĚVÁČEK, Václav, *Nástin vývoje všeobecného vzdělání v českých zemích*, Praha 1977.

KŘIVÁNKOVÁ, Pavla, *Kamínky Milosrdných sester svatého Kříže z let putování pouští*, Kroměříž 2000 (oficiálně nevydáno, pouze upraveno do knižní podoby a uloženy v provinciálním domě křížových sester v Kroměříži).

LEHMANN, Hartmut, *Sekularizace, dechristianizace, rechristianizace v novověké Evropě*, *Teologie & společnost* 1, 2005, s. 18-22.

LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.

LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

McLEOD, Hugh, *Náboženství a lidé západní Evropy (1789-1989)*, Brno 2007.

McLEOD, Hugh, *Sekularizace v západní Evropě (1848-1914)*, Brno 2008.

Lexikon für Theologie und Kirche, Band VI, Freiburg im Breisgau 2006.

LILL, Rudolf, *Ultramontanismus. Orientace církve na papeže v 19. století*, *Teologický sborník* 2, 2002, s. 63-74.

MAASS, Winfried, *Warum tut ihr das? Die Geschichte der Dienerinnen der Armen*, Hamburg 1994.

MACKOVÁ, Marie, *Voršilky v Čechách do roku 1918*, Pardubice 2007.

MAČALA, Pavol - MAREK, Pavel – HANUŠ, Jiří (eds.), *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*, Brno 2010.

MALINA, Bedřich, *Dějiny římského breviáře*, Praha 1939.

MALÝ, Karel, *Dítě hluchoněmé, nedoslýchavé, jakož i poruchami řeči stížené ve škole obecné*, Praha 1897.

- MALÝ, Radomír, *Katolíci ve stínu hákového kříže*, Frýdek-Místek 2006.
- MAREK, Pavel, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918-1924)*, Brno 2005.
- MAREK, Pavel, *České schizma*, Brno - Rosice 2000.
- MAREK, Pavel, *Český katolicismus 1890-1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*, Olomouc – Rosice 2003.
- MAREK, Pavel, *Pravoslavní v Československu v letech 1918-1942*, Brno 2004.
- MELMUKOVÁ, Eva, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999.
- MIKULEC, Jiří, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000.
- MORKES, František, *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946)*, Plzeň 1999.
- NEŠPOR, Zdeněk R. (ed.), *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, Ústí nad Labem 2007.
- NEŠPOR, Zdeněk R., *Klášter jako sociologické téma*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová - Kateřina Valentová, *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13. - 15. září 2007*, Praha 2008, s. 19-35.
- NEŠPOR, Zdeněk R., *Náboženství na prahu nové doby*, Ústí nad Labem 2006.
- NEUNER, Peter, *Laici a klérus*, Praha 1997.
- NODL, Martin – TINKOVÁ, Daniela (eds.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007.
- NODL, Martin, *Středověká prosopografie jako metodická inovace*, in: VIII. sjezd českých historiků, Hradec Králové 10.-12. září 1999, Dolní Břežany 2000, s. 146-149.
- NOVOMĚSTSKÁ, Věra, *Dívčí pedagogium v Chrudimi (1894-1940)*, bakalářská práce, Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009.
- NOVOTNÝ, Miroslav a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice 2006.
- NOVOTNÝ, Miroslav, *Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí*, in: Daniela Tinková – Jaroslav Lorman (eds.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2009, s. 148-163.
- NOVOTNÝ, Miroslav, *Mariánské družiny na jihu Čech od konce 16. do počátku 20. století*, Jihočeský sborník historický 71, 2002, s. 5-43.
- OHLER, Norbert, *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, Praha 2002.

OTTER, Jiří - VESELÝ, Josef, *První sjednocená církev v srdci Evropy. Českobratrská církev evangelická*, Praha 1992.

Perfectae caritatis. Dekret o přizpůsobené obnově řeholního života z 28. 10. 1965, in: Dokumenty II. vatikánského koncilu, Praha 1995, s. 361-378.

PETZ, Maria Andrea, *Mitten unter den Menschen – Zeichen christlicher Hoffnung. Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis*, Band II – In Brot verwandeltes Leben, Graz 1994.

PIKHART, Marcel, *Český novotomismus od vydání encykliky Aeterni patris do 50. let XX. století*, Hradec Králové 2000.

PIŤHA, Petr, *Přišla jsem vám sloužit. Životní příběh s. M. Elišky Pretschnerové*, Kostelní Vydří 2008.

POŘÍZKA, Jiří, *Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870-1998. České velkopřevorství řádu maltézských rytířů a jeho představitelé*, Olomouc 2002.

PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, I-IV, Praha 1954-1957.

PROCHÁZKA, Karel, *Pohledy do dějin svatých obrázků*, Praha 1940.

PROKŮPEK, Ladislav, *Filosofická a náboženská reflexe krize člověka a společnosti*, in: Jiří Gabriel – Jiří Svoboda (eds.), *Náboženství v českém myšlení – první polovina 20. století*, Brno 1993, s. 41-48.

PULCOVÁ, Jana, *100 let Schwarzenberské mateřské školy v Hluboké nad Vltavou*, Hluboká nad Vltavou 1993.

RÁJA, Martin – RÁJA, Jan, *Dějiny Československé provincie kongregace Chudých školských sester Naší Paní*, nepublikovaný rukopis.

RÉMOND, René, *Náboženství a společnost v Evropě*, Praha 2003.

ROYT, Jan, *Obraz a kult v Čechách v 17. a 18. století*, Praha 1999.

SANDER-WIETFELD, Käthe, *Pauline von Mallinckrodt. Ein Lebensbild nach ihren Briefen und Aufzeichnungen*, Paderborn 1992.

Seznam míst v království českém, Praha 1913.

SCHATZ, Klaus, *Dějiny papežského primátu*, Brno 2002.

SCHIEDER, Wolfgang (Hg.), *Volksreligiosität in der modernen Sozialgeschichte. Sonderheft 11. Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft*, Göttingen 1986.

SCHINDLING, Anton, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, ČČH 106, 2008, s. 80-108.

STANKOVIČ, Andrej, *Josef Florian a Stará Říše*, Praha 2008.

STAŠKOVIČOVÁ, Michaela, *Sírotci přírody. Chovanci diecézního ústavu hluchoněmých v Českých Budějovicích v letech 1871-1914*, diplomová práce, Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 2006.

STONE, Lawrence, *Prosopography*, *Daedalus* 100, 1971, s. 46-79.

STORCHOVÁ, Lucie (ed.), *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*, Sborník příspěvků z workshopu „ANTROPOLOGIE – HISTORIE – TEORIE“ konaného na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze dne 17. 11. 2005, Praha – Ústí nad Labem 2007.

SVÁTEK, Josef, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, Zvláštní příloha k Sborníku archivních prací XX, 1970, č. 2, s. 505-624.

SVOBODA, Bohumil – POLC, Jaroslav V., *Kardinál Josef Beran. Životní příběh velkého vyhnance*, Praha 2008.

Jiří SVOBODA, *Křesťanská revue mezi dvěma válkami*, in: Jiří Gabriel – Jiří Svoboda (eds.), *Náboženství v českém myšlení – první polovina 20. století*, Brno 1993, s. 33-40.

ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české I*, Praha 1913.

ŠAFRÁNEK, Jan, *Školy české II*, Praha 1918.

ŠAFRÁNEK, Jan, *Za českou osvětu. Obrázky z dějin českého školství středního*, Praha 1898.

ŠKVORNIČKA, Karel, *O vychování a vyučování hluchoněmých*, Ivančice 1890.

ŠTAMPACH, Odilo, *Dominikánská ediční aktivita ve dvacátých až čtyřicátých letech 20. století*, in: Jiří Gabriel – Jiří Svoboda (eds.), *Náboženství v českém myšlení – první polovina 20. století*, Brno 1993, s. 92-96.

TIHONOVÁ, Marie Claire, *Peter Fourier. Svátec pre všetkých*, Bratislava 1999.

TINKOVÁ, Daniela – LORMAN, Jaroslav (eds.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2009.

TINKOVÁ, Daniela, *Rouhači a svatokrádežníci v čase odkouzlování světa. Proměna obrazu „zločinců proti Bohu“ jako příklad konstruktů mezi společnostmi „sakraální“ a společností občanskou*, *Acta Universitas Carolina – Philosophica et Historica* 5, 1999, s. 105-134.

TITZL, Boris, *Co vše se váže k jednomu výročí*, *Speciální pedagogika* 4/2009, s. 344-351.

VÁŇOVÁ, Růžena a kol., *Výchova a vzdělání v českých dějinách. IV/1. Problematika vzdělávacích institucí a školských reforem*, Praha 1992.

VAŠKO, Václav, *Dům na skále. 1. Církev zkoušená: 1945 - začátek 1950*, Kostelní Vydří 2004.

VAŠKO, Václav, *Dům na skále. 2. Církev bojující: 1950 – květen 1960*, Kostelní Vydří 2007.

VAŠKO, Václav, *Dům na skále. 3. Církev vězněná: 1950-1960*, Kostelní Vydří 2008.

VAŠKO, Václav, *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce*, I-II, Praha 1990.

VIDLÁKOVÁ, Pavla, *Žena za katedrou obecné školy (Od Hasnerovy reformy do začátku první světové války)*, diplomová práce, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice 1998.

Vita consecrata. Posynodální adhortace Jana Pavla II. o zasvěceném životě a jeho poslání v církvi a ve světě z 25. 3. 1996, in: *Zasvěcený život ve světle reformy II. vatikánského koncilu*, Olomouc 1997, s. 217-318.

VLČEK, Vojtěch (ed.), *Ženské řehole za komunismu (1948-1989). Sborník příspěvků z konference pořádané Konferencí vyšších představených ženských řeholí v ČR a Českou křesťanskou akademií dne 1. října 2003 v kostele sv. Voršily v Praze*, Olomouc 2005.

VOCELKA, Karl, *Habsburská zbožnost a lidová zbožnost. K mnohvrstevnatosti vztahů mezi elitní a lidovou kulturou*, *Folia Historica Bohemica* 18/1997, s. 225-239.

VORBES, Tomáš, *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, Praha 1870.

WELZENBERG, Angelika, *Die westfälische Provinz der Ordensgemeinschaft der Schwestern von der Göttlichen Vorsehung (1842-1970)*, Münster 1991.

Zasvěcený život ve světle reformy II. vatikánského koncilu, Olomouc 1997.

ZDICHYNEC, Jan, *Přístupy k výzkumu ženských klášterů kontemplativních řeholí v raném novověku*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (eds.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 95-135.

ZEEDEN, Ernst Walter, *Konfessionsbildung (Gesammelte Aufsätze). Studien zur Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform*, Stuttgart 1985.

ZIEGLER, Maria Liobgid, *Mutter Theresia von Jesu Gerhardinger. Gründerin der Armen Schulschwestern von unserer Lieben Frau (1797-1879)*, München 1950.

ŽÁK, Alfons, *Oesterreichisches Klosterbuch. Statistik der Orden und Kongregationen der katholischen Kirche in Oesterreich*, Wien 1911.

4. Internetové zdroje

DRAHOTUŠSKÁ, Zuzana, *Divčí středoškolské vzdělávání v Českých zemích na přelomu 19. a 20. století*, <http://feminismus.cz/download/drahotuska.rtf>, (15. 2. 2009).

http://snem.cirkev.cz/download/Scitani_1900-1910.htm

http://snem.cirkev.cz/download/Scitani_1921-1930.htm

Seznam používaných zkratek

AKCHŠS	Archiv Kongregace Chudých školských sester Naší Paní
AKŠS	Archiv Kongregace Školských sester de Notre Dame
AKŠS OSF	Archiv Kongregace Školských sester svatého Františka
AM	Archiv města
CČS	Církev československá
CIC	Codex iuris canonici
ČČK	Československý červený kříž
c. k.	císařský a královský
č.	číslo
č. p.	číslo popisné
ed.	editor
eds.	editoři
et al.	et alii
fasc.	fascikl
inv. č.	inventární číslo
JUK	jednoroční učební kurz
K	rakouská koruna
Kč	česká koruna
Kčs	československá koruna
kart.	karton
M.	Marie
MŠ	mateřská škola
MŠANO	Ministerstvo školství a národní osvěty
N. D.	Notre Dame
nesign.	nesignováno
nestr.	nestránkováno
OSF	Ordo Sancti Francisci
RM	říšská marka
roč.	ročník

s.	strana
sign.	signatura
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
srov.	srovnej
sv.	svatý, svatá
šk.	školní
zl.	zlatý (rakouská měna do roku 1900)